

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ΕΠΙΛΟΓΟΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΥΠΟ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

6.

ΜΕΤΑ

ΠΙΝΑΚΟΣ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΥ

ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΠΕΝΤΕ ΤΟΜΟΥΣ

ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΑΥΤΗΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ

178 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ - ΠΛ. ΡΟΜΒΗΣ 9

1877

Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν μονογραφὴν μου.

Πλάτωνα

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΕΞΗΓΗΣΙΣ.

Ἐπὶ τριςχίλια ἔτη τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος πολλάκις μὲν προέστη τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς, αἰέποτε δ' ἐπέσχε προέχουσιν ἐν αὐτοῖς τάξιν. Συμβαίνει ὁμως εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ὅ,τι εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας εἰκόνας αἵτινες παριστῶσι μάχας περιπλόκους. Ἐπὶ τῶν εἰκόνων τούτων τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγετῶν εἶναι βεβαίως καταφανές, ἀλλὰ οἱ χαρακτῆρες τοῦ προσώπου αὐτῶν, μικρογραφούμενοι ἐξ ἀνάγκης, δὲν εἶναι ἀποχρώντως εὐδιάκριτοι. Καὶ πλὴν τούτου ὁ θεατὴς λησμονεῖ ἐνίοτε τοὺς ἡγέτας ἐκείνους, περισπώμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ποικίλων περιπετειῶν τοῦ ἀγῶνος.

Ὅθεν ἐνόμισα χρήσιμον νὰ ἀφαιρέσω τὸ πρόσωπον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκ τῆς πεντατόμου ἱστορίας μου, καὶ νὰ μονογραφήσω αὐτὸ καὶ μεγαλογραφήσω μέχρι τινός, ἵνα προκύψῃ οὕτω ζωηροτέρα ἢ φυσιογνωμία αὐτοῦ.

Ἐπὶ τούτῳ ἐκδίδω τὸν παρόντα Ἐπίλογον, περὶ τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου ὠφελήθην ἔκ τε τῆς ἐπιγινομένης ὁσημέραι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ προόδου, καὶ ἐκ τῆς πείρας ἣν αὐτὸς ἐγὼ προσέλαβον, ζηλῶν τὸ τοῦ Σόλωνος γηράσκω αἰεὶ διδασκόμενος.

Ὁ δὲ ἀλφαριθμητικὸς Πίναξ, ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸν Ἐπίλογον, δημοσιεύεται διότι πολλάκις ὑπὸ πολλῶν ἐζητήθη.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ὁ πρῶτος Ἑλληνισμός.

	Σελίς
Γενικὴ ἑποψίς	1
Ἀρχαιοτάτος Ἑλληνισμός. Ὀμηρικὴ αὐτοῦ παράστασις.	3
Ἐπιδρομὴ Θεσσαλῶν, Βοιωτῶν, Δωριέων	8
Πρώτη ἀποδημία τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	9
Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ.	10
Ὅτινός τῆς Ἑλλάδος Ἑλληνισμός.	11
Ἀραίωσις τοῦ ἐλευθέρου πληθυσμοῦ	12
Πολλαπλασιασμός τῶν δούλων	14
Κατάλυσις τῆς πολιτικῆς ἐνότητος.	16
Σπάρτη. Ἐξέγερσις τῶν ἰθαγενῶν.	17
Ἀθῆναι.	19
Ἀγὼν περὶ ἀρχῆς ἀτελεσφόρητος	21
Ἠθικαὶ καὶ ὀλικάαι συμφοραὶ	24
Ἀρχαῖα διάστασις ἰθαγενῶν καὶ ἐπηλύδων. Ἰπεροχὴ τῶν πρώτων. . .	27
Νεώτερα περὶ τῶν Δωριέων δόξα. Δωρικὸν πολίτευμα.	30
Δωρικὴ ποίησις, μουσικὴ, τέχνη.	31
Πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς βίος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	34
Κοινοβουλευτικοὶ θεσμοὶ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης.	36
Ταχυδλαστία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἱστορία. Ἀρᾶμα.	38
Πολίτευμα Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης.	43
Σύγχρονος παρακμὴ τῶν πολιτευμάτων τούτων.	54
Ἀποτελέσματα τῶν πολιτευμάτων τούτων.	57
Συμπέρασμα.	59

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἀνατολικὸς Ἑλληνισμός.

Κατάστασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου.	61
Νεαὶ μεγάλαι ἀποδημίαι εἰς τὴν ἀνατολήν. Στρατός.	63
Πολιτικὴ καὶ ἄλλη ὑπηρεσία. Ἀνανέωσις ἀρχαίων πόλεων.	67
Νεὰ κτίσματα.	69
Ἐξελληνισμός τῆς ἀνατολῆς. Πόλεις.	71
Ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις τῆς ἀνατολῆς. Αἴγυπτος.	73
Ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις τῆς ἀνατολῆς. Συρία.	75
Ἀγὼν Μακκαβζίων κατὰ τῶν Σελευκιδῶν.	77

	Σελίς
Ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας.	78
Ἑλληνισμὸς τῶν ἀνατολικωτέρων χωρῶν.	80
Πλειότερα περὶ μικρᾶς Ἀσίας.	81
Τροπολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ.	85
Νέος θρησκευτικὸς καὶ ἠθικὸς κόσμος.	91
Ἰησοῦς.	92
Ἐπίκτητος. Δίων Χρυσόστομος. Λουκιανός.	94
Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ.	97
Ἑλληνικοὶ θεομοὶ τοῦ χριστιανισμοῦ.	99
Ἀφορμὴ τῶν αἱρέσεων· ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία.	101
Ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ.	104
Συμπέρασμα.	111

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἀρχαὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐξελληνισμὸς τῆς ῥωμαϊκῆς Κωνσταντινουπόλεως.	115
Τὰ μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους.	117
Τὰ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους.	119
Ματαίᾳ ἀπόπειρα ἐκλατινισμοῦ τῆς ἀνατολῆς.	121
Συμπλήρωσις τοῦ ἐπισήμου ἐξελληνισμοῦ τοῦ κράτους.	127
Ἐπιδρομὴ καὶ ἐγκατάστασις πολλῶν ἄλλοφύλων.	129
Ἀκρωτηριασμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μέσημβρίαν.	134
Αἴγυπτος. Μωαμεθανοί.	135
Συρία καὶ Μεσοποταμία. Μωαμεθανοί.	137
Βόρειαι εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι. Σλαῦοι καὶ Βούλγαροι.	139
Ὅριστικὴ καταδίκη τῶν αἱρέσεων. Θρησκευτικὴ ἐνότης.	143
Ἠθικὴ κατάστασις καὶ ἀλλοίωσις.	147
Γλῶσσα. Φιλολογία. Ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες.	148
Θρησκευτικὸς βίος. Τροπολογία τοῦ ἀρχικοῦ χριστιανισμοῦ.	152
Σωτήριος ἐσωτερικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ δύναμις.	156
Στενώτατος τῆς κοινωνίας καὶ τῆς θρησκείας σύνδεσμος.	159
Μοναστηριακὸς βίος.	162
Ταῦτισμὸς θρησκείας καὶ πολιτείας.	166
Ἀκάθιστος ὕμνος. Ὑψωσις τοῦ σταυροῦ.	169
Συμπέρασμα.	171

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἡ μεταρρύθμισις.

Θρησκευτικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἔκλυσις.	174
--	-----

Ιστορική διαστρέψη τῆς μεταρρύθμισεως	177
Πόθεν προέκυψεν ἡ μεταρρύθμισις	179
Πρωτοῦργοι καὶ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρύθμισεως.	182
Καθαίρεισις τῶν εἰκόνων ὑπὸ Λέοντος Γ'.	185
Οἱ θρυλούμενοι διωγμοί.	189
Κρίσις περὶ τοῦ μέρους τούτου τῆς μεταρρύθμισεως	192
Διοικήσεις.	195
Γεωργικαὶ σχέσεις. Ἀναδιοργάνωσις τῆς οἰκογενείας	197
Κωνσταντῖνος Ε'. Πρῶται αὐτοῦ ἐνέργειαι	201
Οἰκουμενικὴ τῆς μεταρρύθμισεως σύνοδος.	204
Ἐκτέλεισις τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου.	207
Κατάργησις μοναστηρίων. Θρυλούμενοι διωγμοί.	211
Ἀρχὴ ἀντιδράσεως. Εἰρήνη. Ταράσιος.	214
Ἐβδόμη οἰκουμενικὴ σύνοδος.	217
Πῶσις τῆς Εἰρήνης.	221
Νικηφόρος. Μεγάλαι αὐτοῦ μεταρρύθμισεις.	223
Λέων Ε'. Νέα τῶν εἰκόνων κατάλυσις.	225
Μιχαὴλ Τραυλός. Θεόφιλος	228
Ὅριστικὴ ἀνόρθωσις τῶν εἰκόνων.	229
Συμπέρασμα	231

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἀκμὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐκτίρησις τῆς μεταρρύθμισεως. Εἰκόνες· μοναστήρια.	233
Βασιλικὴ ἐξουσία	235
Γεωργικοὶ νόμοι	237
Δημοσίαι παιδεύσεις	238
Ἐλευθέριον πνεῦμα. Φώτιος.	240
Διανοητικὰ προϊόντα. Δημώδης ποίησις.	243
Παγίωσις τοῦ μοναρχικοῦ ἀξιώματος.	247
Χεῖρωσις. Σλαυοβουλγάρων. Ἀνάκτησις Κρήτης, Κύπρου, κλπ.	250
Τρόποι ἐξελληνισμοῦ. Θρησκεία. Παιδεία. Ἀξιώματα. Ἐμπορία.	260
Ἀμοιβαῖα ὁροθέσια Σλαύων καὶ Ἑλλήνων.	270
Μικρὰ Ἀσία	275
Σχέσεις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.	276
Ὑλικὴ κατάστασις τοῦ κράτους. Ἐμπορία. Βιομηχανία.	281
Δημόσιαι πρόσοδοι	288
Μεγαλεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.	292
Συμπέρασμα	297

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Πρώσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

	Σελίς
Ἀπροδόκητος μεταβολή	301
Ἀξιώσεις τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Εκτίμησις αὐτῶν.	303
Εὐλαβεῖς σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν δυτικὴν. . . .	312
Σταυροφορίαι. Ὑποβολιμαῖαι τοῦ Ἀλεξίου ἐπιστολαί.	317
Γρηγορίου Ζ' πολεμικαὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ διαθέσεις.	321
Ροβέρτος Γυσκάρδος, πρόδρομος τῶν σταυροφοριῶν.	323
Πρώτη σταυροφορία. Νεαὶ ἐκ δυσμῶν ἐπιθέσεις.	330
Δευτέρα σταυροφορία.	337
Ρογέρου Β' ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεία.	339
Ἰσχύς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι.	340
Γουλιέλμου Β' ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεία.	342
Τρίτη καὶ τετάρτη σταυροφορία.	343
Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν σταυροφόρων.	349
Λατινικὸν κράτος. Πολιτικὸς αὐτοῦ ὀργανισμός.	353
Λατινικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ ἀνατολῇ.	355
Ὁ ἡττηθεὶς Ἑλληνισμός. Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. . . .	359
Πενία καὶ ἠθικὴ ἀλλοίωσις τῶν ἐσπερίων κατακτητῶν.	361
Οἱ δυτικοὶ κωλύουσι τὴν πλήρη ἀνόρθωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. . . .	364
Λαμπρὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.	370
Συμπέρασμα.	374

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Νεώτερος Ἑλληνισμός.

Ἀδύνατος ἡ συγχώνευσις Τούρκων καὶ χριστιανῶν.	377
Ἀδύνατος ἡ ἀπορρόφησις τῶν κατακτηθέντων.	380
Διαρκὴς χωρισμός Τούρκων καὶ χριστιανῶν.	383
Τελευταῖοι ἔποικοι.	384
Κατάπτωσις καὶ ἀναβίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	388
Ἀνακαίνισις τῆς γλώσσης.	391
Ἱστορία τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος.	392
Οἰκουμενικὸς θρόνος. Κλήρος.	397
Φαναριῶται. Νεαὶ ἀποικίαι.	406
Ἐπαρχίαι. Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέφται.	412
Ἐπαρχίαι. Ἐπαναστάσεις τῶν πρώτων αἰώνων.	415
Τροπὴ τῶν ἔξω καὶ ἔσω πραγμάτων.	424
Νεώτεροι ἀγῶνες. Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις.	432
Ἀποτελέσματα τῶν περὶ Ἑλλάδος συνθηκῶν.	439
Ἐκπολιτευτικὸς χαρακτὴρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	441
Ὁ γὺν Ἑλληνισμός. Συμπέρασμα.	449

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Ὁ πρῶτος Ἑλληνισμός.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διεξήγαγε τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ βίον κατὰ τρόπον ὅλως αὐτῷ ἰδιάζοντα. Πᾶν ἔθνος κατέχει συνήθως μίαν καὶ τὴν αὐτὴν χώραν, ἀφ' ἧς ὀρμώμενον πράττει καὶ εἰς ἣν ἀποδίδει τὸ ἴδιον ὄνομα. Τὸ δὲ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔπραξεν ἐκ διαφόρων ἀλληλοδιαδόχως ὀρμητηρίων, εἰς ἃ δὲν ἀπέδωκε πάντοτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων προήχθη εἰς ἐξάαιρετον βαθμὸν διανοητικῆς καὶ κοινωνικῆς διαπλάσεως, ἐκτήσατο δὲ καὶ πολιτικὴν δύναμιν οὐ μικράν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ταῖς παρακειμέναις χώραις καὶ νήσοις. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὔτε οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων, οὔτε αὐταὶ αὗται αἱ χώραι καλοῦνται ἔτι "Ἑλλήνες καὶ Ἑλλάς. Τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν φαίνονται ἐπικρατήσαντα ὡς κοινὴ προσηγορία τῶν κατοίκων καὶ τῆς χώρας εἰμὴ ἐν ἀρχῇ ἢ μικρὸν πρὸ τῆς ἀρχῆς τῶν ἱστορικῶν ἑκατονταετηρίδων. Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως τούτους οἱ ἄριστοι τῶν κατοίκων ἀπεδήμησαν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, δι' ὅπερ τὸ ἔθνος αὐτόθι μᾶλλον ἐπὶ 200 ἔτη ἐσταδιοδρόμη-

σεν ἢ ἐν ταῖς πρώταις αὐτοῦ ἐστίαις, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ τὸ ὄνομα Ἑλλάς μετεδόθη εἰς ἀμφοτέρας ἐκεῖνας τὰς ἔξω χώρας. Κατόπιν δὲ ἤκμασε πάλιν λαμπρῶς ἐπὶ ἕτερα 200 ἔτη ἐν τῇ προτέρᾳ Ἑλλάδι καὶ ὑπὸ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, καὶ παρήγαγεν ἐνταῦθα τοὺς καλλίστους πνευματικούς ἅμα καὶ πολιτικούς καρπούς, οὓς θαυμάζει καὶ ἐξ ὧν ἐπωφελεῖται ἄχρι τοῦδε ἡ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ τούτων γενομένων, μέγα τοῦ ἔθνους μέρος ἀπῆλθε μὲν ἐκ δευτέρου εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, πρωταγωνιστήσαν δὲ ἐν αὐταῖς τὸ τέταρτον ἤδη, ἐπὶ 600 ἢ 700 ἔτη, ἐδημιούργησε νέον ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον, ἐπενεργοῦντα ὡσαύτως μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὴν τύχην τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Καίπερ ὁμως οἱ ἐγγύριοι τῆς Ἀνατολῆς ἀνωμολόγουν τότε ὅτι διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς βασιλείας τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καίπερ αἱ χῶραι ἐκεῖναι ἐξελληνίσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, οὐδέποτε ἐκλήθησαν Ἑλλάς, οὐδ' οἱ κάτοικοι αὐτῶν Ἕλληνες. Κατόπιν ὁ Ἑλληνισμὸς ἔστησε τὴν ἀφετηρίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπώνυμον τοῦ πρώτου τῶν Κωνσταντίνων πόλιν, πρωτεύουσαν γενομένην ἐπὶ 4000 περίπου ἔτη κράτους μεγάλου περιλαβόντος ἀπάσας τὰς χώρας ἐν αἷς πρότερον ἔδρασεν. Ἐκεῖ ἠγωνίσθη τὸ πέμπτον ἐν τῷ ἱστορικῷ σταδίῳ· καὶ δὲν ἀνέδειξε μὲν ἔργα διανοίας καὶ τέχνης δυνάμενα ὅπωςδῆποτε νὰ συγκριθῶσι πρὸς τὰ ἀρχαιότερα, ἀλλὰ λόγῳ νομοθετικῷ, πολιτικῷ καὶ διοικητικῷ ἔπραξε πολλὰ γενναῖα καὶ χρήσιμα, ἅτινα ὁσημέραι ἡ μὲν ἐπιστήμη ἀποκαλύπτει, τὰ δὲ πράγματα ἀνακηρύττουσι. Καὶ ὁμως τὸ κράτος τοῦτα τοῦ ὁποίου ἐπίσημος γλῶσσα ἦτο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἐν ᾧ ἐπεπόλαζεν ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὠνομάσθη Ῥωμαϊκόν, μόλις δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἡμέραν ὁ τελευταῖος αὐτοῦ βασιλεὺς ἐμνήσθη μὲν ὅτι οἱ κάτοικοι ὧν ἐπὶ τινὰς ἔτι ὥρας ἔμελλε νὰ ἄρξῃ, ἦσαν ἀπόγονοι Ἑλλήνων μᾶλλον ἢ Ῥωμαίων, ἀπεκάλεσε δὲ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ ἐλπίδα καὶ

χαρὰν ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων. Ὅτε δὲ ἐπὶ πᾶσι, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ κράτους τούτου καὶ μετὰ μακρὰν ὑπὸ τοὺς Ὀσμανίδας δουλείαν, ἀνέστη αὖθις τὸ ἔθνος καὶ ἐκήρυξε μὲν ἐπισήμως τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἐνότητα, ἐπέτυχε δὲ τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ἐστίαις καὶ εἰς ἕκτον ὑπεδύθη ἱστορικὸν ἀγῶνα, χώρα καὶ ἔθνος ὠνομάσθησαν πάλιν Ἑλλάς καὶ Ἕλληνες.

Ἀλλὰ καὶ ἐπέτειλεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὁ λαὸς οὗτος ὅπως οὐδεὶς ἴσως ἄλλος. Ἐνῶ αἱ πρῶται περὶ τῆς τύχης τῶν ἐθνῶν εἰδήσεις δεικνύουσιν αὐτὰ συνήθως διάγοντα βίον ἄθεσμον καὶ ἄμυστον, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος παρίσταται ἐξ ἀρχῆς σῶζον μὲν ἔτι ἱγνη οὐκ ὀλίγα τραχύτητος ἡθους, συντεταγμένον ὅμως, μετὰ τινος εὐπρεπείας, κοινωνικῶς τε καὶ πολιτικῶς, καὶ φιλοτεχνοῦν περὶ τὸν λόγον. Τοῦτο σημαίνει οὐχὶ βεβαίως ὅτι προῆλθεν εἰς τὸν κόσμον ἄρτιον ἐξ ἀφετηρίας, ὅπως ἡ Ἀθηναῖα ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς, ἀλλ' ὅτι μακροὶ διῆλθον αἰῶνες πρὶν ἢ λάβωμεν τὰς πρῶτας περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις διὰ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Περὶ τῶν δύο τούτων ἐπῶν ἐγράφησαν ἀνέκαθεν πλεῖστα ὅσα· κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἑκατὸν ἔτη ἡμφισβητήθη ἐπιμόνως ἡ ἐνότης αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ Γκαϊτε, μετεωρισθεὶς ὑπεράνω τῆς ἀπεράντου ἐκείνης συζητήσεως, ἀπεφώνησε ὅτι, εἴτε ὑπολάβομεν τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν ὡς σύνθετόν τι φαινόμενον, ὡς ἄθροισμα διαφόρων ἐπῶν, εἴτε παραδεχθῶμεν τὴν ἐνότητα αὐτῶν πειθόμενοι ὅτι ὑπῆρξαν δημιουργήματα δαιμόνια μεγάλης τινὸς ποιητικῆς ψυχῆς, εἶναι ὅπως-δήποτε τὰ ποιητικώτατα τῶν ἔργων τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης, διανοίας, φαντασίας καὶ καρδίας. Τοιαῦτα δὲ ἔργα προῦποθέτουσι πάντοτε χῶρον ἐπιτήδειον εἰς παραγωγὴν αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων κοινωνικὸν βίον δεκτικὸν τῆς ιδεώδους ἐκείνης ἀπεικονίσεως, ἥτις ἐστὶ καὶ λέγεται ποίησις. Τούτου ἕνεκα κατὰ τὴν πάγκοινον ὁμολογίαν, ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ Ὀ-

δυσσεΐα ὑποφαίνεται κατάστασις ἀληθοῦς πραγμάτων καὶ οὐχὶ ὅλως φαντασιώδης.

Τίς δὲ ἀγνοεῖ σήμερον τὴν κατάστασιν ταύτην τῶν πραγμάτων; Οὐδέποτε ἴσως καὶ οὐδαμοῦ γῆς τὰ αἰσθήματα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου ὑπῆρξαν τρυφερώτερα καὶ ζωηρότερα. Ἡ ὁμοφροσύνη τῶν νοημάτων τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς ἐλογίζετο ὥς τὸ μέγιστον τῶν εὐτυχημάτων τοῦ κόσμου τούτου, ὁ δὲ χωρισμὸς αὐτῶν, ἔστω καὶ βραχύτατος, ὥς δεινὴ συμφορά. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα δὲν ἔπαυον μετὰ τῆς ζωῆς· καὶ ἡ Ἀνδρομάχη θρηνοῦσα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἑκτορος, ὁδύρεται ἐπὶ τέλους διότι ἀποθνήσκων ἐκεῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ὀρέξῃ τὰς χεῖρας πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ εἴπῃ αὐτῇ συνετόν τινα λόγον, τοῦ ὁποίου δὲν ἤθελε παύσει μνημονεύουσα μετὰ δακρύων διὰ νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Οὐδὲ ὑπῆρχε μυστήριόν τι μεταξὺ τῶν συζύγων· καὶ ὅτε ἡ μήτηρ τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἀντίκλεια ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς τὴν θλιβεράν τῶν ψυχῶν τύχην ἐν τῷ ἅδῃ, προσέθηκεν ἀμέσως, ὅτι δέον οὗτος νὰ ἡξεύρῃ ταῦτα πάντα ἵνα κατόπιν τὰ εἴπῃ τῇ γυναικί. Ἀλλ' ἐν γένει ἡ ἀξία ἦν ἀπέδιδον οἱ ἀρχέγονοι προπάτορες ἡμῶν εἰς τὴν γυναῖκα, γίνεται καταφανὴς ἐκ τούτου μάλιστα, ὅτι πολυάριθμοι γυναῖκες πρωταγωνιστοῦσιν εἰς τὰς παραστάσεις αὐτῶν· πᾶσαι μὲν οὐχὶ βεβαίως ἐπὶ ἀρεταῖς, ἀλλ' ἡ Ναυσικάα ὑπῆρξε τύπος ἀπαράμιλλος παρθενικῆς ἀφελείας, φιλοστοργίας, φιλοξενίας, καὶ ἡ Πηνελόπη, καὶ ἡ Ἀρήτη καὶ ἡ πρὸ μικροῦ μνημονευθεῖσα Ἀνδρομάχη, ἐγένοντο οὐδὲν ἥττον θαυμασταὶ ἐπὶ μητρικῇ καὶ συζυγικῇ ἀφοσιώσει. Ἐὰν δὲ ἀπὸ τῆς οἰκογενειακῆς ταύτης εἰκόνης, ἥτις τοιαύτη οὔσα ἀποτελεῖ ἐν τῶν ἀσφαλῶν γνωρισμάτων τῆς κοινωνικῆς προκοπῆς, στρέψωμεν τὸ βλέμμα εἰς τὰς ἄλλας ἐθνικὰς ἀρετάς, εὐρίσκομεν τὴν μὲν φιλίαν προαγομένην μέχρις ἀφοσιώσεως, τὸν δὲ ξένον καὶ τὸν ἰκέτην ἐπέχοντας τόπον ἀδελφοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ αἰσθήματα δὲν εἶναι πολλάκις ἀλλότρια ἐθνῶν ἥκιστα πολιτισθέντων. Ἀλλ'

ὑπάρχουσιν ἐν τῷ πρώτῳ γνωστῷ ἡμῖν ἑλληνικῷ κόσμῳ ιδιότητες τὰς ὁποίας μάτην ἠθέλομεν ἀναζητήσει ἀλλαχοῦ.

Τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ τὸ παραγαγὼν βραδύτερον τοσαῦτα ἀριστουργήματα, ἔπνεε βεβαίως ἕκτοτε ὡς ἔμβρυόν τι ἐντὸς τῆς καρδίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καθάπερ μυριοτρόπως μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Καὶ ὅταν ἐν ἀκμῇ τῆς Ἑλλάδος ὁ Πάναινος ἠρώτησε τὸν Φειδίαν πρὸς τί παράδειγμα μέλλοι ποιεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ Διὸς, ὁ καλλιτέχνης δὲν εἰδίστασε νὰ ὑποδείξῃ τὸν μέγαν τύπον, ὃν ὁ ποιητὴς προεκάλει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ παραστήσῃ,

Ἢ, καὶ κυανέηντιν ἐκ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·

ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπεβρώσαντο ἄνακτος

κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.

Οὐδὲ ἠρκέσθη ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν φανταστικὴν ταύτην παράστασιν, ἀλλὰ, προσοικειωσάμενος τὴν θεῖαν δύναμιν, ὑπετύπωσεν αὐτὸς τὸ σάκος τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πόρρωθεν ἠκτινοβόλησεν ὁ ἀστὴρ ἐκεῖνος τῆς τέχνης, ὃν διέβλεπεν ἤδη τὸ ἔθνος καὶ πρὸς ὃν δι' ἑλξεως ἰσχυρᾶς ἐφέρετο. Ἐτερον εὐγενέστατον χαρακτηριστικὸν τῶν γενεῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ ἔρως τῆς δόξης καὶ τῆς ὑστεροφημίας. Ὁ Ἀχιλλεὺς ψάλλει κλέα ἀνδρῶν, καὶ ὁ Ἑκτωρ ἀγάλλεται μεγαλοφρόνως ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ ἀθανάτῳ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ μνήμῃ. Ἀλλ' ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἴσως μαρτυρεῖ τὴν ἠθικὴν τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ ὑπεροχὴν, εἶναι ἡ κραυγὴ ἐκείνη τοῦ ποιητοῦ·

Εἰς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης,

διότι ἐν τῷ δόγματι τούτῳ ὁ ἄνθρωπος ὑπεραιωρεῖται τῶν κοινῶν προλήψεων, τὰς ὁποίας βλέπομεν ἐπικρατούσας καὶ εἰς ἔθνη πεπολιτισμένα, ἰδίως δὲ παρ' αὐτοῖς τοῖς μεταγενεστέροις Ἑλλησιν ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτῶν ἀκμῆς.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ αὐτὸς ποιητὴς παρίστησιν ἡμῖν κακίας δεινάς· φόβους, ἐκδικήσεις, πανουργίαν, πλεονεξίαν. Ἀλλὰ καὶ

αὐταὶ αὖται αἱ κακίαι εἶναι μετὰ ἀρετῶν μεμιγμέναι. Ἰδέτε τὸν Ἀχιλλέα, τὸν ἄδυσώπητον Ἀχιλλέα. Ἡ ἐκδίκησις αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἔχουσα ὄρια· δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἑκτορος, ἀλλὰ, τρυπήσας τὸ κατώτερον τῶν ποδῶν τοῦ νεκροῦ, ἔδεσεν αὐτοὺς δι' ἱμάντος εἰς τὸν δίφρον τοῦ ἄρματος, ὥστε ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ χαίτη ἐσύροντο κατὰ γῆς. Δὲν ἐκορέσθη οὐδ' ὑπὸ ταύτης τῆς τιμωρίας, ἀλλ' ἔθυσεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου δώδεκα ἄλλους Τρῶας αἰχμαλώτους, ὅτε αἴφνης παρέστη ἐνώπιόν του ὁ Πρίαμος ὁ τοῦ ἀπεχθοῦς ἀντιπάλου πατὴρ, ἵνα ζητήσῃ τὸ φίλτατον λείψανον. Παρέστη ὁ Πρίαμος· καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ὅστις πρὸ μικροῦ ἔλεγε πρὸς τὸν Ἑκτορα, ὅτι ἤθελε φάγει ὡμὰ τὰ κρέατα αὐτοῦ· ὅστις ὤμνυεν ὅτι ὅσαδῆποτε λύτρα καὶ ἂν προσφέρωσιν αὐτῷ, οὐδέποτε θέλει ἀποδώσει τὸν νεκρὸν εἰς τοὺς γονεῖς του· ὁ αὐτὸς Ἀχιλλεὺς ἅμα ἰδὼν τὸν πολιὸν, τὸν ἀτυχῆ, τὸν τεταπεινωμένον πατέρα, συγκινεῖται καὶ λησμονεῖ τὴν ἐκδίκησιν καὶ συγκλαίει μετὰ τοῦ ἰκέτου. Ἀποδίδει δὲ τὸν Ἑκτορα μετὰ πάσης τιμῆς, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ περιθάλλει συμπαθῶς τὸν γέροντα· ἤρκει νὰ θίξῃ τὴν καρδίαν ταύτην ἢ φωνὴ τῆς φιλοστοργίας ἵνα μαλάξῃ τὴν ἀγριότητα αὐτῆς καὶ μεταβάλῃ αὐτὴν εἰς μεγαλοφροσύνην.

Οἱ ἠθικοὶ αὐτοματισμοὶ εἶχον λοιπὸν ἕκτοτε ἀποβῆ τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ἐμετρίαζον τὰς θηριώδεις ἀτομικὰς ὁρμὰς, αἵτινες ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ἐπεκράτουν ἔτι ἐν τῇ νεοφύτῳ ἐκείνῃ κοινωνίᾳ· τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον ἀξιομνημόνευτον, αἱ ἀκάθεκτοι αὖται ὁρμαὶ εἶχον ἤδη καθυποβληθῇ καὶ εἰς δημοσίους θεσμοὺς, ἐν οἷς ἀνευρίσκομεν ἅπαντα τὰ σπέρματα τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτείας. Τὸ διέπον τότε τὰς ἑλληνικὰς φυλάς πολίτευμα ἦτο ἀμφικτυονία βασιλέων, ὧν ἐν κοινοῖς πολέμοις προΐστατο ὁ τοῦ Ἀργους βασιλεύς. Ἐκαστος τῶν βασιλέων ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἐστρατήγει, ἐδικαιοδότηι, προήδρευε τῶν δημοτελῶν θυσιῶν καὶ προσευχῶν. Ἀλλ' οὔτε ἡ δικαστικὴ οὔτε ἡ ἄλλη αὐτοῦ ἐξουσία ἦτο ἀπεριόριστος. Ἐν ἐκάστη χώρᾳ ὑπῆρχεν ἀριστοκρατία ἀν-

δρῶν προεξαρχόντων ἐπὶ ἀνδρεία, πλούτῳ καὶ συνέσει, οἵτινες ἐκαλοῦντο μὲν ἄριστοι, ἄρακτες, ἔστιν ὅτε καὶ βασιλεῖς, ὅπως ὁ ὕπατος ἄρχων, συνεκρότουν δὲ περὶ αὐτὸν βουλὴν, τῆς ὁποίας οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ περιφρονῇ τὴν κρίσιν, μόνον ἐν καιρῷ πολέμου δικαιούμενος νὰ ἀπαιτῇ παρὰ πάντων πλείονα τῆς συνήθους ὑποταγὴν. Πλὴν τούτου ὁ βασιλεὺς ἀποφασίσας περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τῆς βουλῆς, ὤφειλε νὰ ὑποβάλλῃ τὰ δόξαντα εἰς τὸν δῆμον ἐν ἀγορᾷ συνηγμένον. Ἐνταῦθα ἠγόρευον μόνοι οἱ ἡγεμόνες, οὐχὶ δὲ ὡς εἰκάζεται ἐκ τοῦ δήμου τις· καὶ ψηφοφορία μὲν δὲν ἐγίνετο, οὐδὲ ἀπόφασις ὀριστικὴ τοῦ πλήθους, πολλάκις ὅμως ἐτροπολόγει τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βουλῆς ἢ διὰ βοῆς μεγάλης, ἢ χῆ θεσπεσίας, ὡς λέγει Ὀμηρος, ἐκδηλουμένη ἀποδοκιμασία τοῦ δήμου. Ὅπως τὸ πλῆθος ἀφηνίαζεν ἐνίοτε, καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν εὐρέτην δ' Ὀδυσσεὺς νὰ εἴπῃ·

Οὐ μὲν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί·

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω,

εἷς βασιλεύς.

Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἠδύνατο μὲν ἐνίοτε νὰ μεταχειρίζεται τὴν βίαν, ἀλλὰ συνήθως ἠναγκάζετο νὰ καταπείθῃ τὸν δῆμον· καὶ διὰ νὰ τὸν καταπείσῃ, ὤφειλε νὰ παραστήσῃ ἐντέχνως τὰ ἴδια βουλευμάτα, κοσμῶν μὲν ταῦτα δι' εἰκόνων ἐπιτηδείων νὰ ἐξάψῃ τὴν τοσοῦτον εὐπετὴ τοῦ ἔθνους ἐκείνου φαντασίαν, ἐπικαλούμενος δὲ τὴν συνδρομὴν αἰσθημάτων ἐπιτηδείων νὰ κατανύξῃ τὴν τοσοῦτον εὐπαθεῖ αὐτοῦ καρδίαν. Ἐντεῦθεν ἡ περὶ τὸν λόγον δεινότης ἐλογίζετο ἕκτοτε ἀρετὴ ἐπίζηλος ἐν Ἑλλάδι. Ποσάκις δὲν ἐξυμνεῖται ἡ τοῦ Νέστορος, ἡ τοῦ Ὀδυσσεὺς εὐφράδεια. Ὁ δ' Ἀχιλλεὺς, αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνακηρύσσων ὡς τὸν κράτιστον τῶν Ἀχαιῶν ἐν πολέμῳ, ἀναγκάζεται νὰ προσθέσῃ·

Ἀγορῇ δὲ τ' ἀμείνονές εἰσι καὶ ἄλλοι.

Οὐδ' ἦτο ὁ τοιοῦτος πολιτικὸς βίος ἀνεπιτήδειος πρὸς διορ-

γάνωσιν ἀξιολόγων ἐθνικῶν δυνάμεων καὶ πρὸς διεξαγωγὴν μεγάλων ἐθνικῶν ἐπιχειρημάτων. Ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος δὲν εἴμπορεῖ ἴσως νὰ λογισθῇ γεγονὸς ἱστορικόν, ὅπως σήμερον ἀξιούμεν νὰ βεβαιῶνται καὶ νὰ ἐκτίθενται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα· ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτοῦ θρυλούμενα καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον, ὅτι, κατὰ τὴν τότε κοινὴν συνείδησιν, τὸ ἔθνος ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν καὶ στόλον ἱκανὸν ν' ἀπέλθῃ διαπόντιος εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ νὰ καταλύσῃ αὐτόθι κράτος ἰσχυρὸν καὶ πολλοὺς ἔχον συμμάχους. Νεώτεραι δὲ τινες ἱερογλυφικαὶ ἐρμηνεῖαι, ἐὰν ὦσιν ἀκριβεῖς, αὐξάνουσι μᾶλλον ἢ μειοῦσι τὴν ἔννοιαν, ἣν ἐκ τῶν περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου παραδόσεων ἐπιτρέπεται νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δυνάμεων τοῦ ἔθνους. Τῶνόντι κατὰ τὰς ἐρμηνείας ταύτας ἐπὶ τῆς βασιλείας Μενεφθᾶ τοῦ Σεσώστριος, ἥτοι περὶ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα π. Χ., τὰ ἔθνη τῆς θαλάσσης, συμμαχήσαντα μετὰ τῶν Λιβύων, ἐνέβαλον εἰς τὸ Δέλτα τῆς Αἰγύπτου· μεταξὺ δὲ τῶν ἐθνῶν τούτων τῆς θαλάσσης καταλέγονται καὶ οἱ Ἀχαιοὶ, οἵτινες παρίστανται τοιουτοτρόπως κεκτημένοι δύναμιν ναυτικὴν διαπλέουσαν τὸ Λιβυκὸν πέλαγος καὶ ἐπιχειροῦσαν ἀποβάσεις εἰς τὴν κάτω Αἴγυπτον.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὰς ἐλληνικὰς φυλὰς μέχρι τῆς 10 περίπου π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε αἰφνης μετεβλήθη τῶν πραγμάτων ἡ ὄψις. Κατὰ τὴν παράδοσιν οἱ μὲν Θεσσαλοὶ, οἰκοῦντες πρότερον ἐν Ἠπείρῳ, ἐνέβαλον περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰς τὴν χώραν ἣτις ὠνομάσθη ἀπὸ αὐτῶν Θεσσαλία. Ἔνεκα δὲ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης, δύο τῶν αὐτόθι ἐθνῶν, οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, ἐτράπησαν πρὸς νότον καὶ κατέλαβον τὰς ἐπωνύμους αὐτοῖς γενομένας χώρας τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Δωρίδος. Ἀλλὰ πάλιν μετ' οὐ πολὺ οἱ Δωριεῖς οὗτοι, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκυρίευσαν τὸ πλεῖστον ταύτης μέρος. Διὰ δὲ τὰς ἀλλεπαλλή-

λους ἐκεῖνας ἐπιδρομὰς πολλὰ ἔθνη ἐκ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, κατέλιπον τὰς προτέρας κατοικίας καὶ ἀπελθόντα πρὸς ἀνατολὰς, ἰδίως εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἱδρυσαν αὐτόθι τε καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτὴν νήσους ἀποικίας πολυαρίθμους. Καὶ ἐξ ἐκείνων ὅμως ὅσοι κατ' ἀρχὰς παρέμειναν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πιτρίδι, πλεῖστοι ὅσοι ἐζήτησαν βραδύτερον καλλιτέραν τύχην ἀλλαχοῦ ἕνεκα τῶν στάσεων ἃς παρήγαγεν ἐνταῦθα ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατάστασις. Οὕτως ἐν τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἀπεδήμησαν αὖθις ἄθροοι οἱ Ἕλληνες πρὸς δυσμὰς μὲν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν καὶ ἄλλας τινὰς δυτικωτέρας νήσους καὶ παραλίας τῆς μεσογείου θαλάσσης· πρὸς βορρᾶν δὲ εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου· καὶ πρὸς μεσημβρίαν εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν τῆς Ἀφρικῆς.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ πόσοι ἦσαν οἱ ἀναχωρήσαντες καὶ πόσοι οἱ παραμείναντες· ἀλλ' ὅτι οἱ πρῶτοι ἀπετέλουν τὸ μᾶλλον προηγμένον τοῦ ἔθνους μέρος, ἐπιτρέπεται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τούτου, ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τῶν ἀποδημιῶν ἔληξεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν ὁ πρῶτος ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐνεργὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ βίος. Κατὰ τε τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ὑλικὴν ἰσχύϊν καὶ κατὰ τὴν διανοητικὴν ἐπίδοσιν, ἡ μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ κάτω Ἰταλία ἀνεδείχθησαν, ἰδίως ἀπὸ τῆς 8 μέχρι τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, ἀσυγκρίτῳ καθυπέρτεραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς παρακειμένης Στερεᾶς. Ὁ Ἑλληνισμὸς, περιπεσὼν εἰς πολλὴν ἀκοσμίαν καὶ ἀσθένειαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ἐστίᾳ, ἀνεφάνη ἀκμαῖος ἐν χώραις ἀλλοτρίαις. Ἡ μὲν μικρὰ Ἀσία ὠνομάσθη Ἑλλάς οὐδὲν ἥττον ἢ ἡ κυρίως Ἑλλάς· ἡ δὲ κάτω Ἰταλία δὲν ἠρκέσθη νὰ σφετερισθῇ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ προσεπωνυμήθη Μεγάλη Ἑλλάς. Αἱ αὐτόθι ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ αἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἰωνικαὶ ἀποικίαι ἐγένοντο τότε πολὺ πλουσιώτεραι, μεγαλήτεραι, ναυτικώτεραι τῶν πόλεων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Τὰ τείχη τῆς Συβάριδος εἶχον 50 σταδίων

περιοχὴν εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἄγνωστον μὲν εἶναι ὁποῖός τις ἦτο ὁ τῶν Ἀθηνῶν περίβολος, βεβαίως δὲ ἦτο πολὺ μικρότερος, διότι μόλις ἐπὶ τῶν Μηδικῶν, ἐπὶ τῆς ἐξαιρέτου αὐτῶν ἀκμῆς, παρεξετάθη εἰς 60 στάδια. Καὶ ἐν τούτοις ἑτέρα τῆς κάτω Ἰταλίας πόλις, ἡ Κρότων, εἶχεν ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι περίβολον σταδίων 400. Πλὴν τούτου ἡ Σύβαρις, ὡς βεβαιούσιν, ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν 300,000 ἀνδρῶν· ὁ δ' ἀριθμὸς οὗτος εἶναι μὲν βεβαίως ὑπερβολικὸς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ τρίτον ἐὰν καταβιδάσωμεν αὐτὸν, πάλιν θέλομεν εὔρει ὅτι μόνη ἡ πόλις αὕτη παρέτασσε δυνάμεις, ὅσας μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα σύμπασα ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς μετὰ κόπου ἐξέπεμψεν εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην. Ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι μόναι αἱ ἰωνικαὶ ἀποικίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἶχον στόλον μείζονα οὐχὶ τοῦ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἑλληνικοῦ, ὅστις ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἄξιος, ἀλλὰ τοῦ στόλου δὲν πᾶσα ἡ Ἑλλάς παρέταξεν ἐν Σαλαμῖνι· διότι ἡ ὅλη μὲν ἐνταῦθα δύναμις συνεποσώθη εἰς 300 ἢ τὸ πολὺ 310 τριήρεις, αἱ δὲ εἰς Λάδην κατὰ Περσῶν ἀγωνισθεῖσαι ἦσαν 353. Οὐδ' ἦσαν αἱ δύο αὗται πτέρυγες τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἄσχετοι, ἀλλ' ἐκοινώνουν ἀμοιβαίως πολὺ πλειότερον ἢ πρὸς τὰς πόλεις τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος· καὶ ὅτε περὶ τὸ 540 π. Χ. ἡ Σύβαρις κατεστράφη ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν, ἅπαντες οἱ Μιλήσιοι ἔκειραν τὰς κεφαλὰς εἰς ἔνδειξιν πανδήμου πένθους. Ἐκτὸς δὲ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἤκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἢ τε ποίησις καὶ ὁ πεζὸς λόγος καὶ ἡ τέχνη, ἐνῶ ἐν ταῖς ἀρχαίαις τοῦ ἔθνους οἰκήσεσιν οὔτε πεζογράφου, οὔτε φιλοσόφου, οὔτε τεχνίτου ἀντήχει ἔτι ὄνομά τι, ὀλίγοι δὲ μνημονεύονται ποιηταί.

Ἀλλ' ἡ ἀποδημία αὕτη τῆς Ἑλλάδος ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ἐλογίσθη αἰείποτε ὡς ἐν τῶν λαμπροτάτων τεκμηρίων τῆς ἐθνικῆς δραστηριότητος καὶ ὡς ἐν τῶν κυριωτάτων ὀργάνων τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου, ἀπέβη ἐπὶ τέλους ὀλεθρία εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ συμφέροντα. Αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν

Ἰταλίαν ἀποικίαι ἡὐδοκίμησαν παραδόξως ἐνόσῳ εἶχον περὶ ἑαυτὰς μικρά τινα καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον συγγενῆ φύλα, ἐν Ἀσίᾳ μὲν Πελασγοὺς, Κᾶρας, Λέλεγας, Κρήτας, ἐν Ἰταλίᾳ δὲ τὰς Οἰνωτρικὰς φυλάς. Ἀπὸ τῆς θ' ὁμῶς ἑκατονταετηρίδος π. Χ. προέκυψαν μὲν ἐν Ἀσίᾳ μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ κράτη, πρῶτον τὸ τοῦ Κροίσου, καὶ ἀμέσως κατόπιν τὸ τοῦ Κύρου, ἤρχισαν δὲ νὰ κατέρχωνται πρὸς νότον ἀπὸ τῆς μέσης Ἰταλίας ἰθαγενεῖς τινες φυλαὶ ἀλλοτριώτεραι καὶ μαχιμώτεραι τῶν Οἰνωτρικῶν, αἱ καλούμεναι Ὀπικαὶ ἢ Ὀσκικαί. Πλὴν τούτου οἱ ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀποικήσαντες ἡλλοιώθησαν ἐν τῷ μεταξὺ οὐσιωδῶς καὶ ἰδίως ἀπέβαλον πολλὰς τῶν πατρίων ἀρετῶν, διὰ τῆς ἐπ' αὐτοὺς ἀντεπιδράσεως τῶν ἰθαγενῶν. Ἐκ τῆς συνδρομῆς δὲ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων, αἱ μεμονωμέναι ἐκεῖναι μερίδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἡδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν, ἀλλ' ἐν μέρει μὲν κατεστράφησαν, ἐν μέρει δὲ ἐδουλώθησαν, ἐν γένει δὲ ἀπέβαλον τὴν προτέραν ἀκμήν. Ὁ Ἑλληνισμὸς ὡμοίασε τότε πρὸς στρατὸν προεκπέμψαντα εἰκῇ καὶ τυχαίως ἐμπροσθοφυλακὰς μεγάλας, αἵτινες προσβλήθεισαι μὲν ὑπὸ πολεμίων ἰσχυροτέρων, μὴ λαβοῦσαι δὲ ἐπικουρίαν παρὰ τῆς κυρίας δυνάμεως, κατετροπώθησαν. Ἐντεῦθεν δὲ πολυειδῶς ἐζημιώθη τὸ μέρος τοῦ ἔθνους τὸ παραμεῖναν εἰς τὴν ἀρχαίαν πατρίδα καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μόνου ἤδη ἐξηρτήθη ἡ μέλλουσα τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου τύχη.

Τὰ φύλα ὅσων αἱ ἐπιδρομαὶ ἐγένοντο ἐνταῦθα κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν ἐπεδῆμησαν μὲν ἔξωθεν, ἀλλ' ἦσαν ἐκ τῶν ἥκιστα μεταλαβόντων τῆς πρώτης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως· τραχύτατοι δὲ μάλιστα ἦσαν οἱ τῶν πλείστων χωρῶν ἔκτοτε κυριαρχήσαντες Δωριεῖς. Οἱ Δωριεῖς οὐδ' ἀναφέρονται ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ πλὴν τούτου, πιστὴν εἰκόνα αὐτῶν παρέχει ἡμῖν ἡ χώρα ἐξ ἧς ἰδίως λέγεται ὅτι ὠρμήθησαν καὶ ἦτις ἔκειτο ἀναμέσον τῶν ἀπα-

τόμων κρημνῶν καὶ τῶν ἀγρίων αὐλώνων τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Παρνασσοῦ. Βεβαίως δὲ λειότεροι δὲν ἦσαν οἱ κύριοι αὐτῶν σύμμαχοι, οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινοτάτων τῆς Αἰτωλίας χωρῶν, οἵτινες ἔτι ἐπὶ Θουκυδίδου ὄκουν οὐχὶ εἰς πόλεις ἀλλὰ κατὰ κώμας ἀτειχίστους, ὄντες ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν καὶ ὠμοφάγοι. Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατάκτησις συνωδεύθη ὑπὸ συμφορῶν, τὰς ὁποίας καὶ ἂν δὲν ἐγνωρίζομεν ἐν μέρει, ἐδικαιούμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὡς δεινοτάτας ἀφοῦ προεκάλεσαν τοσαύτας ἀποδημίας. Τὸ πρῶτον λοιπὸν καὶ κεφαλαιωδέστατον γεγονός τῆς ἐπελθούσης τότε μεταβολῆς ὑπῆρξεν ἡ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ ἐπιδραμόντες ἦσαν μάχιμοι ἀλλὰ πολὺ ἀπείχον τοῦ νὰ ἦναι τοσοῦτοι ὥστε νὰ ἀναπληρώσωσι τὸ κενόν, ὅπερ κατέλιπον οἱ ἀποδημήσαντες. Ἐπειδὴ δὲ ὅσοι καὶ ἂν ἦσαν οἱ ἀποδημήσαντες, οἱ παραμείναντες ἀνθίσταντο, οἱ ἐσωτερικοὶ πόλεμοι ἀπέβησαν ἐκ τούτου ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀδιάκοποι, πολλὴ ἐπεκράτησεν ἀναρχία καὶ ἔλλειψις ἀσφαλείας καὶ παραγωγικῆς ἐργασίας, πάντα δὲ ταῦτα οὐδόλως ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ἐπαγάγῃσι τὴν αὕξησιν τοῦ ἀραιωθέντος πληθυσμοῦ, ὅτε ἔνεκα τῆς διαρκούσης ἐκείνης ἀνωμαλίας ἐπῆλθεν ἡ δευτέρα ἀποδημία. Ἡ ἀραίωσις ἀπέβη τοσοῦτῳ ἐπαισθητοτέρῳ ὅσῳ οἱ τε πρῶτον καὶ οἱ κατόπιν ἀποδημήσαντες ἀνῆκον εἰς τὰς μᾶλλον προηγμένας καὶ βιομηχάνους τοῦ ἔθνους τάξεις. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐγένοντο μὲν καὶ γίνονται ἀποικήσεις οὐκ ὀλίγαι ἐξ Εὐρώπης εἰς τὰ ἄλλα τῆς γῆς μέρη· ἀλλ' αἱ ἀποικήσεις αὗται δὲν ἐπενεργοῦσιν ὅπως καὶ ὅσον αἱ ἀρχαῖαι ἐκεῖναι εἰς τὴν τύχην τῶν κατοίκων ἀφ' ὧν ἀποχωρίζονται. Ἐπειδὴ ὁ πληθυσμὸς τῶν μέσων καὶ τῶν δυτικωτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν εἶναι τὴν σήμερον πυκνότατος, ἡ ἀναλογία τῶν ἀπερχομένων πρὸς τοὺς παραμένοντας ἀποβαίνει πάντοτε μικρά. Ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Ἀγγλίας (ἄνευ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας) μόλις συνεποσοῦντο εἰς 5 ἕως 5 $\frac{1}{2}$ ἑκατομμύρια

ψυχῶν, ὃ ἐστὶ δὲν ἀπετέλουν οὐδὲ τὸ τρίτον τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης, αἱ ἐξ αὐτῆς γενόμεναι εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν ἀποδημίαι δὲν ἠλάττωσαν ἐπαισθητῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν παραμεινάντων, διὰ τὸν λόγον, ὅτι δὲν ἦσαν ὅσον αἱ σημεριναὶ πολυάριθμοι, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἕνεκα τῆς δυσκόλου τότε ὑπερωκεανείου θαλασσοπορίας. Τὰν ἀπάλιν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς 8 καὶ τῆς 7 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὃ τε πληθυσμὸς ἦτο πιθανώτατα ἀσυγκρίτῳ μικρότερος, αἱ τε γενόμεναι ἀποικήσεις φαίνονται ἀσυγκρίτῳ μεγαλήτεραι.

Κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κοινωνικῆς διαπλάσεως τῶν ἐθνῶν χρόνους, ποτὲ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν δὲν εἶναι πολυάριθμοι. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅλαι αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῶν προκειμένων ἀποικήσεων παριστῶσιν ἔθνη ὁλόκληρα ἀποδημούντα εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, Ἀχαιοὺς, Αἰολεῖς, Ἴωνας, Πυλίους, πλεῖστα ἄλλα φύλα, διότι καθ' Ἡρόδοτον αἱ καλούμεναι ἰωνικαὶ ἀποικίαι συνέκειντο παρεκτὸς τῶν Ἰώνων, ἐξ Ἀβάντων, Μινυῶν Ὀρχομενίων, Καδμείων, Δρυόπων, Φωκέων, Μολοσσῶν, Ἀρκάδων Πελασγῶν, Δωριέων, Ἐπιδαυρίων καὶ πολλῶν ἄλλων ἐθνῶν· κατόπιν δὲ μανθάνομεν πλείστους πάλιν ἄλλους, Κορινθίους, Μεγαρεῖς, Χαλκιδεῖς, Ἐρετριεῖς, Κυμαίους καὶ ἑτέρους Εὐβοεῖς, Τροιζηνίους, Μεσσηνίους, Ἀχαιοὺς, Λοκροὺς, ἀποικήσαντας ἐν τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἄλλαχοῦ τε καὶ μάλιστα εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Ἐμνημονεύσαμεν πρὸ μικροῦ, καθ' Ἡρόδοτον, μεταξὺ τῶν ἀποικησάντων καὶ Δωριέων Ἐπιδαυρίων. Ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι οἱ Ἐπιδαυριοὶ οὗτοι ἦσαν Δωριεῖς. Παρεκτὸς αὐτῶν καὶ ἄλλαι τινὲς ὀλίγαι ἀποικίαι ἐξ ἐκείνων ὅσαι ἰδρύθησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἐκλήθησαν δωρικαί. Ἀλλ' οἱ ἐπιδραμόντες, ὄντες εὐάριθμοι, δὲν ἐζήτησαν πιθανώτατα ἀμέσως νέας κατοικίας, οὔτε εἶχον συμφέρον νὰ ἐλαττωθῶσι, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ἠναγκάσθησαν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους νὰ παλαί-

σωσι πρὸς τοὺς σφραδάζοντας ἰθαγενεῖς. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ πολλῶν μερικωτέρων εἰδήσεων ὅσας ἔχομεν περὶ τῶν λεγομένων τούτων δωρικῶν ἀποικιῶν, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ αὗται συνέκειντο κυρίως ἐξ ἰθαγενῶν, οἵτινες, κατ' ἀρχὰς ὑποταχθέντες, ἀλλὰ κατόπιν ἀφηνιάσαντες, ἐδέησεν ἀποπεμφθῶσιν ἐκτὸς τῆς χώρας ὑπὸ ἡγεμόνας τινὰς Δωριεῖς, ὧν ἕνεκα ἐκλήθησαν αἱ ἀποικίαι αὗται δωρικαί. Ὅπως δὴ ποτε οἱ πλείότεροι τῶν ἀποικησάντων ἦσαν ἀναμφισβητήτως ἐκ τῶν προηγουμένων κατοίκων τῆς Θεσσαλίας, τῆς μέσης Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ὅτι δὲ ἦσαν πολυαριθμότατοι ἔχομεν καὶ ἄλλα τεκμήρια. Πολλαὶ πόλεις ἑκατοντάδες, ἐξ ὧν τινες μέγισται, ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀποίκων τούτων ἔν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει. Μήπως ἡ Μίλητος δὲν λέγεται ἰδρύσασα 80 ἢ 100 πόλεις, ἡ δὲ ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκὶς περὶ τὰς 50; Ἀπαντες τῶν πόλεων τούτων οἱ κάτοικοι δὲν ἦσαν βεβαίως Ἕλληες· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ κτίσματα ἡριθμοῦντο κατὰ ἑκατοντάδας, ἔπεται ὅτι οἱ ἀρχικοὶ αὐτῶν ἰδρυταὶ συνεποσοῦντο εἰς ἱκανὰς μυριάδας. Ἐνεκα τῆς πολλῆς ἐκείνης ἀποδημίας τινὲς τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐντελῶς ἐξηντλήθησαν, οἷον τὰ Μέγαρα. Ἴνα δὲ ἡ σύγκρισις τῶν νεωτέρων ἀποικήσεων πρὸς τὰς ἀρχαίας ταύτας, ἀποβῇ ὅπως οὖν πλήρης, δεόν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι αἱ νεώτεραι ἐγένοντο καὶ γίνονται περιοδικῶς, μὴ διανοίγουσαι διὰ μιᾶς χάσματα ὑπερβολικὰ, ἀμφότεραι δὲ αἱ ἀρχαῖαι διεπράχθησαν ἀθρόαι, διόπερ ἐν χρόνῳ βραχεῖ ἑκατέρα παρήγαγεν ἀναγκαίως οὐ μικρὰν ἐνταῦθα ὀλιγανθρωπίαν.

Ἐν τούτοις περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἦτοι μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα ἀφ' ἧς ἐκόπασαν αἱ πολλαὶ ἐκεῖναι ἀποικήσεις, οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ὑπολογίζονται μετὰ τινος πιθανότητος εἰς 4 ἢ καὶ 5 ψυχῶν ἑκατομμύρια. Ἀλλ' ἡ αὔξησις αὕτη δὲν ἐγένετο φυσικῶς. Παρεκτὸς τῶν ἀνωμαλιῶν αἱ προεξεθέσαμεν καὶ ὧν ἕνεκα ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀποβῇ τοσοῦ-

τον ταχεῖα ἡ φυσικὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἀνάπτυξις, οἱ εὐάριθμοι κατακτηταὶ εἶχον ἀνέκαθεν συμφέρον νὰ μὴ πολλαπλασιασθῶσιν οἱ ἰθαγενεῖς, ἵνα μὴ διακινδυνεύσῃ ἐκ τούτου διὰ τοῦ χρόνου ἡ ἰδία αὐτῶν κυριαρχία. Ἐπειδὴ ὅμως ἀφ' ἑτέρου εἶχον ἀνάγκην βραχιόνων, ἵνα ἐπαρκέσωσι εἰς τε τὴν καλλιέργειαν τῶν κτήσεων ὅσας ἰδιοποιήθησαν καὶ εἰς ποικίλην ἄλλην χειρωναξίαν, ἐδέησε νὰ ἀναπληρώσωσι τοὺς ἀποδημήσαντας διὰ τρόπου τεχνητοῦ. Δοῦλοι ὑπῆρχον μὲν ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ δὲν ἦσαν πολυάριθμοι. Καὶ προσέτι ἡ δουλεία δὲν εἶχε τότε τὸν ἀδυσώπητον χαρακτῆρα ὃν ἐκτήσατο μετὰ τὰς ἀποικήσεις. Ἡ σχέσις τοῦ κυρίου πρὸς τὸν δοῦλον ἦτο πρότερον φιλικὴ μᾶλλον ἢ δεσποτικὴ. Πολλάκις οἱ δοῦλοι ἀπελευθερούμενοι ἀνελάμβανον τὰ τε δίκαια τοῦ πολίτου καὶ ἰδίαν κτῆσιν· πολλάκις δὲ ὡς ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου, ὁ μὲν ἐλεύθερος ἀπέβαινε δοῦλος, ὁ δὲ δοῦλος ἐλεύθερος. Τὰνάπαλιν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὁ δουλικὸς πληθυσμὸς ἐγένετο πολυαριθμότατος, ἡ δὲ δουλεία ἀπέβη κατάστασις ἰδιάζουσα, καὶ, ἐξαιρέσει ὀλίγων σχετικῶς περιστάσεων, ἀναλλοίωτος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπρεσβεύθη ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ ἄνθρωποι διαιροῦνται εἰς φύσει δούλους καὶ εἰς φύσει ἐλευθέρους. Ἀληθεύει ὅτι δέον μέχρι τινὸς νὰ διακρίνωμεν τὰ κατὰ τὴν δουλείαν ταύτην. Εἷς τινὰς χώρας οἱ κατακτηταὶ ἤρκέσθησαν νὰ καταστήσωσι δούλους πολλοὺς κατακτηθέντας, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἰδίως καὶ εἰς τὴν Λακωνικὴν, ὅπου πολλοὶ ἰθαγενεῖς, ἀφαιρεθέντες οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, ὠνομάσθησαν πενέσται καὶ εἰλωτες. Οἱ τοιοῦτοι δοῦλοι, ὄντες Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, δὲν ἀπεστερήθησαν ὅλων τῶν ἀστικῶν δικαιῶν· εἶχον οἰκογένειαν, περιουσίαν, ὑπηρέτουν στρατιωτικῶς, ἀριστεύσαντες ἀπηλευθεροῦντο, οὐδέποτε δὲ ἐξεποιοῦντο εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. Ἀλλαχοῦ ὅμως εἴτε διότι οἱ πλεῖστοι τῶν προτέρων κατοίκων ἀπεδήμησαν, εἴτε ἐξ ἄλλων αἰτιῶν, τὸ

κενὸν τὸ προκῦψαν ἐκ τῶν ἀποικίσεων ἀνεπληρώθη διὰ δούλων ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ ξένων καὶ ἀγοραστῶν. Οἱ δὲ ὠνητοὶ οὗτοι δοῦλοι ἀπέβαινον κτῆμα ἀπόλυτον τοῦ δεσπότου· καὶ ἐν ταύτῃ ἰδίως τῇ δουλείᾳ ὁ ἄνθρωπος ἀπέβαλλε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν προσωπικότητα. Ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι ἐξ ὧν γνωρίζομεν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ Σπαρτιᾶται ἰδίως ἐπολιτεύοντο πρὸς τοὺς εἰλωτας, δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οὐδ' ἡ τῶν Ἑλλήνων τούτων τύχη διέφερε πολλάκις τῆς τῶν ὠνητῶν ἀνδραπόδων. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται ὅτι ἐμαστίγουν αὐτοὺς δι' οὐδένα μὲν ἄλλον λόγον, ἀπλῶς δὲ μόνον ἵνα μὴ λησμονῶσιν ὅτι δοῦλοι εἰσὶ; ἢ ὅτι ἐδολοφόνουν αὐτοὺς ἐκ διάλειμμάτων ἀπλῶς ἵνα προλάβωσιν ἐνδεχομένην στάσιν; Ἐν γένει λοιπὸν δυνάμεθα εἰπεῖν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων οἱ δοῦλοι ἐπολλαπλασιάσθησαν, καθυπεβλήθησαν εἰς δεσποτείαν τραχυτέραν καὶ ἀπετέλεσαν συστηματικώτερον ἢ ἄλλοτε ἰδίαν τινὰ καὶ ἀναλλοίωτον κοινωνικὴν τάξιν.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν δύο τούτων δεινῶν τὰ ὅποια ἐπήγαγον οἱ ἐπιδραμόντες, ἥτοι τῆς ἀποδημίας τῶν μᾶλλον προηγμένων τῆς Ἑλλάδος κατοίκων καὶ τῆς ἀναπληρώσεως αὐτῶν ὑπὸ δούλων, ἡ κατάκτησις ἐκείνη ἀπέβη καὶ ἄλλως ὀλεθρία ὥς ἐκ τῆς εὐτελοῦς κοινωνικῆς διαπλάσεως τῶν φυλῶν ὅσαι διεξήγαγον αὐτήν. Ἡ προηγουμένη Ἑλλάς παρίσταται ἡμῖν ἔχουσα πολιτικὴν τινὰ ἐνότητα, οἱ δὲ κατακτεταὶ δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε τὴν ἐνότητα ταύτην νὰ διατηρήσωσιν, οὔτε ἑτέραν νὰ ἐγκαθιδρύσωσιν ἀντ' αὐτῆς. Οὐδεὶς πολιτικὸς δεσμὸς συνῆπτεν αὐτοὺς, ὅπως συνέβαινε πρότερον, ὅτε τῶν διαφόρων τῆς Ἑλλάδος βασιλέων προΐστατο ἐν πολέμῳ τοῦλάχιστον εἷς, ὁ τοῦ Ἀργεὺς βασιλεὺς. Οἱ Θεσσαλοὶ ἐγένοντο κύριοι τῆς Θεσσαλίας δι' ἴδιον λογαριασμόν· οἱ Βοιωτοὶ, ὡσαύτως τῆς Βοιωτίας· οἱ Αἰτωλοὶ, ὡσαύτως τῆς Ἡλίδος· καὶ αὐτοὶ οἱ Δωριεῖς οἱ τοῦ πλείστου τῆς ἄλλης Πελοποννήσου ἄρξαντες, ὑποδιηρέθησαν, οὐδ' ἐπεκράτησε πολιτικὴ τις ἐνότης μετὰξὺ τῶν Δωριέων τῆς Σπάρτης, τοῦ Ἀργεὺς καὶ τῆς Κορίνθου, ἵνα εἰς τοὺς

κυριωτάτους περιορισθῶμεν. Οὐ μόνον δὲ ἡνωμένοι δὲν διέμειναν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐμφυλίους πρὸς ἀλλήλους ἀγῶνας πολλάκις περιέστησαν. Οἱ κατακτηταί, ἀφοῦ κατέστρεψαν τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἑλλάδος ἐνωτικὸν πολίτευμα, ἡγωνίσθησαν νὰ ἐξαφανίσωσι καὶ τὰ σπέρματα τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτείας. Ἡ βασιλεία ἐξέλιπεν ἀπανταχοῦ, διότι ἡ ἐν Ἡπείρῳ περισωθείσα οὐδόλως ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς καὶ ἐλάχιστα βραδύτερον· ἡ δὲ τῆς Σπάρτης βασιλεία ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπλοῦν πρόσχημα τῆς ἰσχυροτάτης τῶν ὀλιγαρχιῶν. Τοιαῦται δὲ ὀλιγαρχίαι προέκυψαν εἰς ἀπάσας τὰς πόλεις, κυριαρχοῦσαι ἀπολύτως ὅλων τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῆς εἰς τὴν πόλιν ὑπαγομένης χώρας. Οἱ κάτοικοι οὗτοι ἦσαν, παρεκτὸς τῶν ὠνητῶν δούλων, ἡ ἰθαγενεὶς εἰς τάξιν δούλων κατενεχθέντες, οἷοι οἱ προμνημονευθέντες πενέσται καὶ εἴλωτες, ἡ ἰθαγενεὶς οἵτινες πενέστατοι γενόμενοι μικρὸν διέφερον τῶν κυρίως δούλων, οἷοι ἦσαν οἱ γυμνῆται τοῦ Ἄργους, οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδαύρου, οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος· ἡ ἰθαγενεὶς εὖποροι μὲν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον, ἀλλ' ἀπεστερημένοι παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος, οἷοι οἱ περίοικοι τῆς Σπάρτης καὶ οἱ μικροὶ γαιωκτῆται, οἱ ἔμποροι, οἱ βιομήχανοι τῶν ἄλλων πόλεων. Τὸ δὲ χεῖριστον, κατακερματισθείσης οὕτω τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς αὐτοτελεῖς πολιτείας, οὐ μόνον δὲν ἀπληρτίσθη τὸ σωτήριον δόγμα τοῦ ὁποίου τὸ σπέρμα περιείχετο ἐν τῷ ὁμηρικῷ πολιτεύματι, ὅτι ὁ Ἕλλην εἶναι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος πολίτης Ἕλλην, ἀλλ' ἀντικατεστάθη ἀντ' αὐτοῦ τὸ ἀντίθετον δόγμα, ὅτι ὁ Ἕλλην εἶναι πολίτης μόνως τῆς πόλεως εἰς ἣν ἀνήκει.

Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ἀφοῦ, ἐκλιπύσης τῆς προτέρας ἐνότητος, ἡ Ἑλλάς διηρέθη ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς πολλὰς μικρὰς πολιτείας δι' οὐδενὸς συναπτομένας πολιτικοῦ δεσμοῦ καὶ πολλάκις κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνιζομένας,

ἀφοῦ ὥς ἐκ τούτου ἀπέβαλε πᾶσαν τὴν ἀρχαίαν ἰσχὺν καὶ κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἐπίδοσιν, τελευταῖον μία τῶν δωρικῶν πόλεων, ἡ Σπάρτη, μετὰ πολλοὺς καὶ μακροὺς ἀγῶνας κατώρθωσε μὲν ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι νὰ κυριαρχήσῃ ἀμέσως τῶν $\frac{2}{3}$ τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ σφετερισθῇ ἡγεμονίαν τινὰ ἐπὶ ὅλων σχεδὸν τῶν λοιπῶν τῆς χερσονήσου δωρικῶν πόλεων· ἀλλὰ καὶ τοιαύτη γενομένη, μετὰ παρέλευσιν 400 περίπου ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς κατακτήσεως, πάλιν δὲν κατίσχυσεν ἀπάσης τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος. Οὔτε οἱ ἀρχαῖοι τῶν Δωριέων σύμμαχοι Αἰτωλοὶ, οὔτε ἐξ αὐτῶν τῶν Δωριέων οἱ Ἀργεῖοι, οὔτε οἱ πρὸ τῶν Δωριέων ἐπιδραμόντες Βοιωτοὶ καὶ Θεσσαλοὶ, ἀνεγνώριζον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Πλὴν δὲ τούτων πάντων ὑπῆρχον χῶραί τινες τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι οὐδαμῶς ὑπέκυψαν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν ἐπιδραμόντων, οἷον ἰδίως οἱ Ἀχαιοὶ, οἱ Ἀκαρναῖες, οἱ Ἀθηναῖοι, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι κατ' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμασεν ἡ Σπάρτη, ἤρχισαν ὡσαύτως προαγόμενοι καὶ προκόπτοντες. Ἐντεῦθεν εἰς τὰς πολλὰς ἄλλας ἀφορμὰς τῶν διαιρέσεων προσετέθη νέα καὶ ἰσχυροτάτη, ἡ τῶν ἰθαγενῶν ἐξέγερσις. Οἱ ἰθαγενεῖς, καίπερ ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν πολλῶν ὁμοφύλων ὅσοι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπεδήμησαν πρὸς ἀνατολὰς, εἶχον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνταγωνισθῆναι πολλαχοῦ κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων. Καὶ ἀφοῦ δὲ διὰ χρόνου μακροῦ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι καὶ νὰ συμβιώσωσιν εἰς πολλὰς πόλεις μετὰ τῶν ἐπηλύδων, εὐπορήσαντες ἔπειτα διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῶν καὶ τῆς βιομηχανίας, ἤρον πάλιν κεφαλὴν καὶ ἐζήτησαν καθ' ἑκάστην πόλιν νὰ περιστείλωσι τὴν ἐπιβεβλημένην αὐτοῖς ἀλλόφυλον ὀλιγαρχίαν. Καὶ οὗτοι μὲν ἡ ἐδαμάσθησαν ἡ ἀπεδήμησαν. Νῦν δὲ πόλις Ἑλληνὶς ἀρχαία, οὐδέποτε ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν τῶν ἐπιδραμόντων κυριαρχίαν καὶ συνετῶς τὰ ἑαυτὴν διοικήσασα, προέκυψεν εἰς μέσον ὡς γνησιωτάτη ἀπόγονος τοῦ πρὸ

τεσσάρων αἰώνων ἀλλοιωθέντος Ἑλληνισμοῦ καὶ δεινὴ ἀντίπαλος τῶν ἐπηλύδων, μάλιστα δὲ τῶν Δωριέων.

Ἡ Ἀττικὴ ἐλάχιστα μὲν μετέσχε τῆς πρώτης ἀποικιακῆς κινήσεως, οὐδαμῶς δὲ τῆς δευτέρας. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου γινώσκουμεν, ὅτι οἱ ἰδρύσαντες ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τὰς ἰωνικὰς καλουμένας ἀποικίας, πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ καθαροὶ Ἴωνες, οἱ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Πρυτανείου ὀρμηθέντες, ὑπῆρξαν εὐάριθμοι. Κατόπιν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν ἔκτισαν πρὸ τῶν Μηδικῶν ἀποικίαν ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, διότι οἱ μὲν Θούριοι δὲν ἀπωκίσθησαν ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν εἰμὴ περὶ τὰ μέσα τῆς ὀκταετηρίδος, ὅτε δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας ἠπείλησε τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ὅτι ἐὰν δὲν πεισθῶσι νὰ ναυμαχήσωσιν αὐτόθι, οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι, παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας αὐτῶν, ἀποπλεύσει εἰς Ἰταλίαν, οὐδεμίαν ἀνέφερε προϋπάρχουσαν αὐτόθι ἀποικίαν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν περὶ τὸν ποταμὸν Σῖριν εὐφορον χώραν, ἣτις κατὰ χρησμὸν ἔμελλέ ποτε ὑπ' αὐτῶν νὰ καταληφθῇ. Ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἔκτισαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀποικίας πολλάς· ἐξ ἀρχῆς ὁμῶς πολιτικώτεροι ὄντες τῶν ἄλλων ὁμοφύλων, ἀπεδήμησαν οὐχὶ εἰς χώρας πόρρω κειμένας, ἀλλὰ εἰς τὴν παρακειμένην Εὐβοίαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι δὲν ἔπαυσαν ἀποικοῦντες ἄθρόοι εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. Ἡ Ἐρέτρια, ἡ Χαλκίς, ἡ Ἰστίαια, ἡ Κήρινθος, τὰ Στύρα ἐλέγοντο ἀνέκαθεν Ἀθηναίων κτίσματα. Καὶ περὶ αὐτὰ τὰ τέλη τῆς ὀκταετηρίδος, ἥτοι ἐπὶ ἱστορικωτάτων χρόνων, γινώσκουμεν ὅτι τετρακισχίλιοι κληροῦχοι Ἀθηναῖοι ἐξεπέμφθησαν εἰς τὴν τῶν Χαλκιδέων χώραν. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἐπῆλθε καὶ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀραίωσις κατοίκων, ἣτις δὲν ἐθεραπεύθη ὡσαύτως ἐνταῦθα διὰ τῆς φυσικῆς αὐξήσεως, διότι εἶχε μὲν ἐπικρατήσῃ ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸ ἔθος τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν δούλων, δὲν συνέφερε δὲ εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ παρα-

ταθῇ παρ' αὐτοῖς ἡ λειπανθρωπία ἐκείνη, ἐνῶ πᾶσαι αἱ γειτονικαὶ αὐτῶν χῶραι ἐπολυανθρώπουν. Ὅθεν ἀνεπληρώθη καὶ ἐν τῇ Ἀττικῇ τὸ κενὸν διὰ δούλων, ὧν ὅμως ἡ ὑπέρμετρος αὔξησης δὲν συνέβη εἰμὴ μετὰ τὰ Μηδικὰ, ὅτε ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον τοσοῦτον ἐξαίρετον ἐπίδοσιν. Ἡ Ἀττικὴ λοιπὸν, καίπερ οὐδέποτε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Δωριέων, ὑπέκυψεν οὐδὲν ἥττον κατὰ τοῦτο εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν παραχθεῖσαν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν· εἰς τοῦ αὐτοῦ δὲ περιέχοντος τὴν ἐπίδρασιν ὑπενδίδουσα, κατέλυσε προσέτι τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς βασιλείαν καὶ ἐκυβερνήθη, ὅπως πᾶσαι αἱ πόλεις τότε, ὀλιγαρχικῶς. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς ταύτης, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐντελῶς ἀλλότριον τοῦ τῶν ἐπιδραμόντων πνεύματος, ἀφοῦ ἐπὶ χρόνον μακρὸν κατεστάλη, ἀνέθορεν ἐπὶ τέλους καὶ ἐπιχειρήσαν νὰ καταστρέψῃ τὰς πέδας τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου, ἤρχισεν ἔτι πρὸ τῶν Μηδικῶν νὰ κινῇ τὸν φθόνον καὶ τὴν ἀνησυχίαν τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἰσχυροτάτης γενομένης Σπάρτης. Ἐπὶ δὲ τῶν Μηδικῶν, ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις προσεκτήσατο ἔτι μεῖζον ἀξίωμα, ἀνέπτυξεν αἴσθημα πανελλήνιον παντελῶς ἀλλότριον τῇ δωρικῇ φυλῇ καὶ ἐγένετο ἰσότιμος τῇ Σπάρτῃ, ἅτε ὁμολογουμένως πρωταγωνιστήσασα ἠθικῶς τε καὶ στρατιωτικῶς. Αὐτὴ ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ κατὰ τοῦ Δαρείου ἐξεγερθέντων ὁμογενῶν, ἐνῶ ἡ Σπάρτη ἠδιαφόρησε πρὸς τὴν τύχην αὐτῶν. Αὐτὴ ἠγωνίσθη μόνη εἰς Μαραθῶνα ὑπὲρ τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ ἡ Σπάρτη ἐπὶ ἀνυποστάτῳ προφάσει δὲν ἐξέπεμψεν ἐγκαίρως τοὺς ὀπλίτας αὐτῆς εἰς τὸ κρίσιμον ἐκεῖνο πεδῖον τῆς μάχης. Αὐτὴ παρέταξεν ἐν Σαλαμῖνι τὸ πλεῖστον τοῦ στόλου καὶ παρέχουσα δεῖγμα θαυμαστῆς ἐθελουσίας ἐδέχθη τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, ἥτις δὲν ἔπεμψεν εἰμὴ 16 τριήρεις. Δις δὲ ἀναγκασθέντες οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰ ἱερὰ, τοὺς οἴκους, τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν εἰς τὴν τῶν πολεμίων διάκρισιν, διὰ τὴν ὀλιγωρίαν ἣν ἡ Σπάρτη καὶ τότε, ὅπως πάντοτε, ἔδειξε περὶ τὴν τύχην τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, καὶ λαβόν-

τες παρὰ Μαρδονίου συμφερωτάτας περὶ συμμαχίας προτάσεις, ἀπήντησαν οὐδὲν ἥττον, ὅτι ἐνόσῳ ὁ ἥλιος δὲν μεταβάλη τὴν ὁδὸν αὐτοῦ δὲν θέλουσι παύσει ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος ἀγωνιζόμενοι. Οὐδὲν ἄρα τὸ ἄπορον, ὅτι, παρελθόντος τοῦ ἐξωτερικοῦ κινδύνου, συνεκρούσθησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ δύο οὔτοι κόσμοι, οἱ ἀνέκαθεν ἔχοντες ἀντιπάλους χαρακτῆρας, παραδόσεις καὶ προαιρέσεις, ἔτι δὲ ἐκ τῶν προηγουμένων χρόνων περιελθόντες εἰς διενέξεις ποικίλας καὶ νῦν ἰσχύσαντες ἑκάτερος ὅσον οὐδέποτε πρότερον. Ἡ δὲ ῥῆξις αὕτη οὔτε δύναται νὰ ὀνομασθῇ κυρίως εἰπεῖν ἐμφύλιος. Μήπως ὁ Θουκυδίδης δὲν λέγει, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπελάμβανον τοὺς Ἀθηταίους ὡς ἀλλοφύλους· καὶ ὅτι οἱ μὲν Δωριεῖς αἰείποτε πολέμιοί εἰσι τῶν Ἰώνων, οἱ δ' Ἴωνες τῶν Δωριέων· καὶ ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ὀλίγοι ἄρχουσι τῶν πολλῶν οὐκ ἄλλῳ τινὶ κτησάμενοι τὴν δυναστείαν ἢ τῷ μαχόμενοι κρατεῖν; Ἡ ῥῆξις λοιπὸν ἐγένετο μεταξὺ δύο φυλῶν, αἵτινες, εἰ καὶ ἀνήκουσαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος, εἶχον ὅμως ὅλως ἀντίθετον χαρακτῆρα, πολιτείαν, δίκαιταν, καὶ τὸ δεινότερον ἀντιπαρετάσσοντο κατ' ἀλλήλων ἢ μὲν ὡς κτήτωρ τῆς χώρας ἢ δὲ ὡς δορυκτήτωρ.

Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἐὰν θέλωσιν ἐξακολουθήσει ἄρχοντες τῆς Ἑλλάδος οἱ δορυκτήτορες αὐτῆς Δωριεῖς, Βοιωτοὶ καὶ Θεσσαλοὶ, ἢ θέλωσιν ἀνακτῆσει τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν οἱ ἀρχαῖοι τῆς χώρας κτήτορες· καὶ προσέτι ἐὰν θέλῃ ἐπικρατήσῃ τὸ διὰ τῶν δορυκτητόρων ἰσχύσαν ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα, ἢ θέλῃ ἀνορθωθῇ οὐχὶ μὲν πλέον ἢ ὀμηρικὴ βασιλεία ἀλλὰ ἡ ἀληθὴς κοινοβουλευτικὴ πολιτεία, ἥς τὰ σπέρματα περιείχοντο ἐν τῇ βασιλείᾳ ἐκείνῃ, νῦν δὲ προέκειτο νὰ συμπληρωθῶσι καὶ ἀναπτυχθῶσι κατὰ τὰς νέας ἀνάγκας τῆς προαχθείσης κοινωνίας. Ἵνα ὅμως κατισχύσῃ ἡ ἑτέρα τῶν δύο τούτων ἀντιπάλων ἀρχῶν καὶ κατορθωθῇ οὕτως ἡ ποθητὴ ἔνωσις, ἔδει οἱ ὀπαδοὶ ἑκατέρας νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ μίαν τινὰ

ἡγεμονίαν. Ἀλλὰ τοιαύτη ἡγεμονία ἀπέβη ἀδύνατος ὥς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ καταμερισμοῦ τοῦ παραχθέντος διὰ τῶν περιπετειῶν τῶν τεσσάρων προηγουμένων ἑκατονταετηρίδων. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπειδὴ ἐξέλιπε πᾶσα πολιτικὴ ἐνότης, ἐκάστη πόλις, ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς ἑαυτήν, ἀπετέλεσε, μετὰ τῆς ὑπαγομένης εἰς αὐτὴν χώρας, ἰδίαν πολιτείαν, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἐλογίζετο ὡς μέρος ἐνὸς ὅλου πολιτικοῦ συστήματος, ἀλλὰ ὡς μονὰς αὐθύπαρκτος καὶ αὐτοτελής. Πολλοὶ μὲν καὶ ποικίλοι ὑπῆρχον οἱ συνάπτοντες τὰς πολυαρίθμους ταύτας πόλεις ἠθικοὶ δεσμοί· τὸ ὄμαιμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὰ κοινὰ τῶν θεῶν ἱδρύματα, αἱ κοιναὶ θυσίαι, αἱ κοιναὶ πανηγύρεις· ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἴσχυον νὰ ἐξαφανίσωσι τὸν πολιτικὸν καταμερισμόν. Ὁ πολίτης μιᾶς πόλεως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνασκήσῃ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα εἰμὴ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, οὐχὶ δὲ ἐν ἄλλῃ τινί. Διατρίβων εἰς ἑτέραν πόλιν, εἶχεν ἀνάγκην προξένου πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἐμπορικῶν καὶ ἄλλων αὐτοῦ ὑποθέσεων· δὲν ἠδύνατο συνήθως νὰ λάβῃ σύζυγον ἐξ ἑτέρας πόλεως οὐδὲ νὰ γίνῃ κτήτωρ ἀκινήτων ἐν αὐτῇ, κατ' ἐξαίρεσιν δὲ εἶχε τὰ δύο ταῦτα δικαιώματα τῆς ἐπιγαμίας καὶ τῆς ἐγκτήσεως· αἱ πόλεις συνωμολόγουν πρὸς ἀλλήλας ἐμπορικὰς καὶ πολιτικὰς συνθήκας, ἔπεμπον καὶ ἐδεχοντο πρεσβείας, ἀπαραλλάκτως ὅπως γίνεται σήμερον μεταξὺ ἐθνῶν καὶ ἐπικρατειῶν ὅλως ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένων. Ὅτε ἐπεκρεμάσθη ὁ μέγας ἀπὸ τῆς Ἀσίας κίνδυνος, ἤρχισαν μὲν νὰ προκύπτωσιν εἰς μέσον ἰδέαι τινὲς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος ἐνότητος, μάλιστα παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις· ἀλλ' αἱ ἰδέαι αὗται ἐξέλιπον ἅμα λήξαντος τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, ὁ δὲ πολιτικὸς καταμελισμὸς ἀνέτειλεν εἴπερ ποτὲ ἰσχυρότερος. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, οὐδεμίᾳ τῶν πόλεων ἐπείθετο νὰ παραχωρήσῃ ἔστω καὶ μέρος τοῦ αὐτοτελοῦς αὐτῆς πολιτικοῦ βίου, ἄνευ δὲ τοιαύτης τινὸς παραχωρήσεως, πᾶσα ἡγεμονία ἀπέβαινε ἀνέφικτος. Πλὴν τούτου, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, αἵτινες ὥς ἐκ

τῆς ὑπεροχῆς ἦν ἐκτῆσαντο ἐν τῇ ὅ ἑκατονταετηρίδι, φυσικῶς τῷ λόγῳ προΐσταντο ἑκατέρου τῶν στρατοπέδων, κατ' ἀρχὰς ἐπολιτεύθησαν πρὸς τοὺς συμμάχους ἐπὶ ἴσοις δικαίοις, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπεχείρησαν νὰ δεσπόσωσιν αὐτῶν. Δὲν ἐνόουν ὅτι οἱ πολῖται ὅλων τῶν ἐλληνίδων πόλεων θέλουσι μετέχει τῆς ὅλης τοῦ ἔθνους κυβερνήσεως, ἐν κοινῷ ψηφίζοντες τοὺς φόρους, καὶ τὴν διαχείρισιν αὐτῶν, καὶ τὰ περὶ πολέμου ἢ εἰρήνης, καὶ ἅπαντα τὰ ἄλλα γενικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα, ἀλλὰ ἡξίου, Ἀθηναῖοί τε καὶ Σπαρτιᾶται, ὅτι οὗτοι καὶ μόνοι θέλουσι διέπει κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, οἱ δὲ τῶν ἄλλων πόλεων κάτοικοι θέλουσιν ἀπλῶς τελεῖ φόρους καὶ ὑπηρετεῖ στρατιωτικῶς. Ἦτο πρόδηλον ὅτι αἱ πόλεις, αἵτινες ἐδυσχέρανον πρὸς τὸν ἐλάχιστον ἀκρωτηριασμόν τοῦ αὐτοτελοῦς αὐτῶν πολιτικοῦ βίου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν ὀλοσχερῇ αὐτοῦ ἀναίρεσιν. Ἐπὶ τινὰ χρόνον πολλαὶ ἦναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸν τοιοῦτον τῆς πολιτείας ὀργανισμόν· ἅμα ὅμως ἠὺκαίρουν, ἐπανίσταντο. Αἱ δ' εὐκαιρίαι τῶν ἐπαναστάσεων ἦσαν πρόχειροι, διότι οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ὑπεκίνουν τὰς καθ' ἑκάστην πόλιν ὑφισταμένας δημοκρατικὰς μερίδας, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται τὰς οὐδὲν ἥττον ἀπανταχοῦ ὑφισταμένας ὀλιγαρχικάς. Οἱ χθὲς σύμμαχοι καθίσταντο οὕτω πολέμιοι, καὶ οἱ σήμερον πολέμιοι ἐγίνοντο αὔριον συμπράκτορες. Ἡ δὲ δύναμις τῶν δύο στρατοπέδων, ἥτις ἐξ ἀρχῆς δὲν ἦτο μεγάλη διὰ τὴν ὀλίγην προθυμίαν τῶν πόλεων εἰς τὸ πειθαρχεῖν, ἡλλοιοῦτο καθ' ἑκάστην προσέτι διὰ τῆς συνεχοῦς ἐκείνης ἀμοιβαίας αὐτομολήσεως. Διαρκεῖς ἀντίπαλοι δὲν παρέμειναν ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰμὴ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι· ἡ δὲ μονομαχία αὕτη οὕτω πως διεξαγομένη, ἀπέβη καὶ δὲν ἡδύνατο εἰμὴ ν' ἀποβῇ ἀτελεσφόρητος· διότι ἐνῶ ἐμάχοντο περὶ τῆς ἡγεμονίας, ὅ ἐστι περὶ τῆς ὑπὸ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον τύπον ἐθνικῆς ἐνότητος, ἀνέτρεπον συγχρόνως τὴν θεμελιώδη ταύτην ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνος, ὑποκινουῖσαι ἑκατέρα τοὺς τῆς ἐτέρας συμμάχους

ἐπ' ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ὃ ἐστὶ τοῦ αὐθυπάρχτου πολιτικοῦ βίου ἐκάστης πόλεως καὶ τοῦ καταμελισμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐντεῦθεν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν σκοποῦ καὶ ἂν ἡ μία κατετρόπωνε τὴν ἄλλην· πολὺ δ' ὀλιγώτερον ἐπέτυχον, ἀφοῦ μετὰ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος ἀγῶνα, οὐδετέρα κατίσχυσεν ὀριστικῶς. Τότε ἐπεχείρησαν ἐπὶ μικρὸν νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα τοῦτον αἱ δύο ἕτεραι φυλαὶ ὄσαι κατὰ τὴν παράδοσιν, εἶχον μετὰ τῶν Δωριέων παραγάγει τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὀμηρικοῦ καθεστῶτος· οἱ μὲν Βοιωτοὶ διὰ τοῦ Θηβαίου Ἐπαμεινώνδα, οἱ δὲ Θεσσαλοὶ διὰ τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου· ἀλλὰ ἔνεκα τῶν αὐτῶν αἰτιῶν, ἠὺδοκίμησαν ἔτι ὀλιγώτερον ἢ οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη ἦτο καθ' ἑαυτὴν δεινὸν μέγα, ἀλλ' ἀπέβη ἔτι δεινότερα διὰ τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς συμφοράς ἃς συνεπήγαγεν. Οἱ μὲν ἐξωτερικοὶ ἀγῶνες ἐξεγείρουσι συνήθως τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων· τὴν φιλοπατρίαν, τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, τὴν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀφοσίωσιν. Τὰνάπαλιν δὲ οἱ ἐμφύλιοι φθείρουσι πᾶσαν δημοσίαν ἀρετὴν, μάλιστα ὅταν τύχωσι μακροὶ ἅμα καὶ ἀδιέξοδοι. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου γραφείσαν φοβεράν εἰκόνα τῆς ἠθικῆς ἀλλοιώσεως, ἣν ὑπέστη τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν ἐκείνων, καθ' ἃς παρεδιάσθησαν πάντες οἱ θεῖοι καὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι; ἢ τίς ἀγνοεῖ ὅτι Σπαρτιᾶται καὶ Ἀθηναῖοι, μάλιστα δὲ οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συνδρομὴν καὶ τὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν τῶν Περσῶν ἐκείνων, οὓς ἄλλοτε διὰ τοσοῦτων δυσχερῶν καὶ ἐνδόξων ἀγῶνων εἶχον ἀποβάλλει ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους; Καὶ ἐνῷ τοιοιτοτρόπως ἠχρειοῦτο τὸ ἦθος τοῦ ἔθνους, συγκατεστρέφετο ἐνταύτῳ ἡ ὑλικὴ αὐτοῦ δύναμις· τότε δὲ ἰδίως ἀπεδείχθη οἷον ὄλεθρον παρεσκεύασε τῇ Ἑλλάδι ὁ ὑπέρμετρος τῶν δούλων πολλαπλασιασμός. Ὁ δουλικὸς πληθυσμὸς ἐπλήρωσε

μὲν τὰ κενὰ ὅσα εἶχον καταλίπει αἱ ἀποικήσεις, ἀλλὰ δὲν ἀνεπλήρωσε τὸν ἐλεύθερον εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον. Τωόντι οἱ ἐλεύθεροι τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν ἀπετέλουν ὁμάδα ἀνθρώπων μηδ' αὖτως ἔχουσιν νὰ φροντίσῃ περὶ χειρωνακτικῆς τινος ἐργασίας καὶ δυναμένην ὥς ἐκ τούτου ν' ἀφιερώσῃ ἅπαντα τὸν βίον εἰς τὴν διανοητικὴν παιδείαν, εἰς τὴν σωματικὴν ἄσκησιν, εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων, εἰς τὴν ὑπὲρ πατρίδος ἀμυναν, εἰς τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὸν λόγον. Πρόδηλον ἄρα ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς ὁμάδος ταύτης ἀπέβησαν πολλαπλάσιαι τῶν δυνάμεων ἰσαριθμοῦ ἀνθρώπων ὁμάδος, ἥτις ἤθελεν εἶναι ἡναγκασμένη νὰ καλλιεργῇ τὴν γῆν καὶ νὰ μετέρχεται πᾶσαν ἄλλην βιομηχανίαν, ἀπαραίτητον εἰς συντήρησιν τῆς κοινωνίας. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πῶς τὸ εὐαριθμον ἐκεῖνο πλῆθος ἐπαρκοῦν διὰ τῆς δουλείας εἰς ἀπάσας τὰς ταπεινοτέρας καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀγενεστέρας χρείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, αὐτὸ δὲ καθ' ὁλοκληρίαν ἀφοσιούμενον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ὑψηλοτάτων καὶ εὐγενεστάτων προαιρέσεων τοῦ βίου τούτου, ἡδυνήθη νὰ ἀναπτύξῃ ἀπερισπάστως ἅπαντα τὰ προτερήματα τῆς δαιμονίας αὐτοῦ φύσεως. Ἀφ' ἑτέρου ὁμοίως ὁ τοιοῦτος κοινωνικὸς ὀργανισμὸς, ὅσῳ καὶ ἂν ᾔτο ἐπιτήδειος εἰς τὸ νὰ ὑπερτείνῃ ἀπάσας τὰς ἠθικάς, διανοητικάς καὶ σωματικάς δυνάμεις μιᾶς τινος μερίδος τοῦ ἔθνους, φυσικὸν ᾔτο νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ταχεῖαν αὐτοῦ κατάλυσιν.

Καθὼς εἰς τὸν κατ' ἰδίαν ἄνθρωπον ἡ μεγαλοφυΐα ἔχει χρείαν τοῦ ὕλικου σώματος ἵνα ἐκδηλωθῇ, οὕτω ἡ ἐξαίρετος φύσις τῶν ἐθνῶν οἷαδὴποτε καὶ ἂν ᾔναι, καὶ ὅσονδὴποτε τελειωθῇ, δὲν δύναται νὰ συντηρηθῇ ἱστορικῶς καὶ πολιτικῶς ἄνευ ἀποχρῶντος τινὸς πληθυσμοῦ. Περὶ τὰ τέλη τῆς 6 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ὁ πληθυσμὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἶχε συμποσωθῇ εἰς ἱκανὰ τινα ψυχῶν ἑκατομμύρια. Ἀλλὰ τὸ ἥμισυ τοῦλάχιστον τοῦ ὅλου τούτου πληθυσμοῦ συνέκειτο ἐκ δούλων ὠνητῶν καὶ ἄλλων· καὶ ἐπειδὴ κατὰ κανόνα

μόνοι οἱ ἐλεύθεροι ἔζων διανοητικῶς, πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς, ἔπεται ὅτι ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς ἦτο σχετικῶς ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς χώρας εὐάριθμος. Οὐ μόνον δὲ εὐάριθμος ἦτο, ἀλλ' οὐδ' ἐπετροπέτο νὰ αὐξήσῃ πολὺ ὥς ἐκ τῶν καταλαβόντων τὴν χώραν δούλων, παρεκωλύετο ὁ φυσικὸς πολλαπλασιασμὸς τῶν ἐλευθέρων, εἰς τινὰς δὲ πόλεις, δωρικὰς μάλιστα καὶ βοιωτικὰς, παρενεβάλλοντο καὶ νομοθετικὰ προσκόμματα εἰς τὴν πολλὴν τούτων αὐξήσιν. Βεβαίως ἡ φύσις καὶ ἡ ἀνατροφή τῶν εὐαρίθμων τούτων Ἑλλήνων ἦτο τοιαύτη, ὥστε, ὅτε ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι προσεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀναριθμήτου κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν στρατιᾶς τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐθριάμβευσαν λαμπρῶς. Δὲν κατίσχυσαν ὅμως μόνον διὰ τὴν εὐφυΐαν αὐτῶν καὶ τὴν καρτερίαν καὶ τὸν κρείττονα ὅπλισμόν καὶ τὰ ἄλλα πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ προτερήματα, κατίσχυσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις, διότι ἐνωθέντες μέχρι τινὸς καὶ ὑπὸ μίαν πρὸς καιρὸν ταχθέντες ἡγεμονίαν, ἡδυνήθησαν νὰ παρατάξωσιν ἐν Σαλαμῖνι μὲν 70 ἕως 80 χιλιάδας ἀνδρῶν, ἐν Πλαταιαῖς δὲ ὑπὲρ τὰς 100,000. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος ἦτο ἀπαραίτητος. Καθὼς τὰ πλήθη τοῦ Ξέρξου ἡττήθησαν διότι ἐστεροῦντο ψυχῆς καὶ τέχνης, οὕτω ἅπασα ἡ ψυχὴ καὶ ἡ τέχνη τῆς Ἑλλάδος ἤθελεν ἡττηθῆ εἰάν δὲν ἐπερείδετο ἐπὶ ἀποχρώσεως τινὸς μαχητῶν ὁμάδος. Ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἡ Ἑλλάς διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα, τὰ δὲ δύο ταῦτα στρατόπεδα συγκείμενα κατὰ κανόνα ἐκ μόνων ἐλευθέρων καὶ ἐκ μόνων ἐλευθέρων ἀνανεούμενα, ἀντιπαρετάχθησαν κατ' ἀλλήλων ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη, φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναλωθῇ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐλευθέρου, ὃ ἐστὶ τοῦ μόνου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ ἡ Σπάρτη, ἥτις ἐν ἀρχῇ ἠρίθμει 8000 πολίτας, κατήντησε νὰ μὴ ἔχη εἰμὴ 4000 καὶ μετ' οὐ πολὺ εἰμὴ 700, ἐξ ὧν 400 μόνον ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι, ὃ ἐστὶ οἱ πλήρη ἔχοντες τὰ τοῦ πολίτου δίκαια. Ἐὰν δὲ ἐν Ἀθήναις τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν δὲν ἡλαττώθη

τοσοῦτον, τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ἔνεκα τῆς εὐκολίας ἥτις ἐπεκράτει ἐνταῦθα περὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τοῦ μετοίκου καταστάσεως εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς καὶ ἀπὸ τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἐπανελημμένως ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ ξένων, ὑπὸ μιγάδων, ἥτοι ὑπὸ ἀνθρώπων ἐντελῶς ἄλλοτρίων τῆς ἀρχαίας τῶν Ἀθηνῶν φυλῆς. Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα ἐὰν δὲν συνέβη ὑλικὴ τοῦ ἐλευθέρου πληθυσμοῦ μείωσις, ἐπῆλθεν ὁμῶς δεινοτάτῃ φυλετικῇ αὐτοῦ ἀλλοίωσις. Ἀλλ' ὅ,τι καθίστησιν ἀναμφισβήτητον τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἔκλυσιν τῆς Ἑλλάδος περὶ τὰ μέσα τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ ἔριδες τῶν πόλεων, ἀποβαλοῦσαι πᾶσαν τὴν προτέραν σπουδαιότητα, ἔλάβον χαρακτῆρα ταπεινὸν ὅλως καὶ εὐτελῆ ἐπὶ τοῦ Φωκικοῦ πολέμου· οὗτος δὲ ὁ πόλεμος προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Φιλίππου, δι' ἧς ἔληξε τὸ δεύτερον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἱστορικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ στάδιον.

Ἡ μεγάλη λοιπὸν τῶν λαῶν κίνησις, ἡ γενομένη εἰς τὰς παραμονὰς τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἰδίως ἡ κατάληψις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων, ἀπετέλεσε τὸν στήμονα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑφάνθησαν ἔκτοτε ἅπασαι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ αἱ περιπέτειαι· ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀνατροπὴ τῆς μορφῆς, ἣν ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων εἶχεν ἀρχίσει νὰ δίδῃ τὸ ἔθνος εἰς τὸν βίον αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἐνότητος· αἱ μεγάλαι ἀποικήσεις δι' ὧν συνεχίσθη ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐπὶ τινα χρόνον τὸ ἀρχικὸν πνεῦμα, ἂν ὅχι ὁ ἀρχαῖος πολιτικὸς τύπος τῆς ἐθνότητος· ἡ διχοτομία τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος μεταξὺ τῶν ἐπηλύδων καὶ τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἰδίως μεταξὺ τῶν Δωριέων καὶ τῶν Ἰώνων· ὁ ἐν αὐτῇ ὑπέρμετρος πολλαπλασιασμὸς τῶν δούλων καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ μακρὰ καὶ ἀδυσώπητος μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν ῥήξις. Πολλὰ αἷτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀναδειχθῇ προσηκόντως ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς

Ἐ καὶ τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ἡ ἀρχικὴ ἐκείνη ἀφορμὴ τῶν ποικίλων ἀλλοιώσεων, αἷς ὑπέστη τὸ διαυγὲς ρεῦμα τοῦ ὁμηρικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον διέλθει 500 περίπου ἔτη, ἐπὶ τῶν ὁποίων οὐ μόνον οὐδεμία ἐγένετο ἐπιστημονικὴ ἐξέλεγχις τῶν γεγονότων, ἀλλὰ δύο τινὰ μάλιστα παρήγαγον πολλὴν τῶν γεγονότων τούτων σύγχυσιν. Οἱ ἐπήλυδες, διὰ διαφορῶν μύθων καὶ παραδόσεων, ἠγωνίσθησαν νὰ διαστρέψωσι τὴν ἀλήθειαν, παραστήσαντες ἑαυτοὺς ὅτε μὲν διὰ τῆς γενεαλογίας τοῦ Ἑλληνος ὡς ἀρχηγέτας τοῦ ἔθνους, τοὺς δὲ Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Ἴωνας, ὧν ἐσφετερίσθησαν τὰς κτήσεις, ὡς μεταγενεστέρους τοῦ Ἑλληνος γόνους· ὅτε δὲ διὰ τῆς περὶ καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν φήμης, ὡς ἐπελθόντας πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ δικαίου καὶ ἀνόρθωσιν ἀρχαιοτάτης τινὸς πραγμάτων καταστάσεως. Τὰ δὲ θρυλήματα ταῦτα κατίσχυσαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ μακρότατον χρόνον οἱ ἐπήλυδες ὑπῆρξαν ἐπικρατέστατοι ἐν Ἑλλάδι. Καὶ πλὴν τούτου τὰ συμφέροντα πλείστων ἐξ αὐτῶν τοσοῦτον ἐν τῷ διαστήματι ἐκείνῳ συνεπλάκησαν μετὰ τοῦ ὅλου τῶν ἰθαγενῶν βίου, ὥστε σφόδρα δυσδιάκριτα ἀπέβησαν τὰ ἑτεροφυῆ ταῦτα στοιχεῖα. Ταῦτα δὲ πάντα ἀρκοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι πῶς οἱ βραδύτερον ἐπελθόντες ἱστορικοὶ ἐβεβαίωσαν μὲν, μάλιστα ὁ Θουκυδίδης, τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτῶν διάστασιν τῶν δύο κόσμων, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ ἀνατρέξωσι μέχρι τῆς ἀφετηρίας αὐτῆς. Τὰ πράγματα ὁμως ὑπῆρξαν σοφώτερα τῆς ἐπιστήμης· τὰ δὲ πράγματα μαρτυροῦσιν ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, πολὺ πρὸ τῆς πρώτης ἱστορηθείσης ἔριδος μεταξὺ Ἴωνων καὶ Δωριέων, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ἐξ αὐτῆς τῆς ὑπὸ τῶν Δωριέων γενομένης ἀνατροπῆς τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου, ὑφίστατο ἢ τε ἀντίθεσις τῶν ἰθαγενῶν πρὸς τοὺς ἐπήλυδας καὶ ἡ τῶν πρώτων ἠθικὴ ὑπεροχὴ. Ἐνῷ οἱ φεύγοντες τὴν καταδυναστείαν τῶν ἐπιδραμόντων ὁμηρικοὶ Ἕλληνες ἰσχυρον, ἐπλούτουν, ἠὲ δαιμόνουν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ,

καὶ, συνεπαγαγόντες τὸν ἐνταῦθα ταμειευθέντα θησαυρὸν τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς γνώσεως, ἐπλαττον αὐτόθι τὴν ἐπικὴν, λαμβικὴν, γνωμικὴν, λυρικὴν ποίησιν, ἔτι δὲ φιλοσοφίαν, λογογραφίαν καὶ τέχνην, εἰς τὰς ἀρχαίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐστίας ἐπεκράτει πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναρχία, πενία, διανοητικὴ ἀδράνεια. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια ἐποιήθησαν παρὰ τοῖς ἀποίκοις, ἀφοῦ ἤδη εἶχεν ἀρχίσει ἡ μεγάλη τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος μεταβολή, διότι ἀποδίδονται σονήθως εἰς τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλ' ἐνῶ παριστῶσι λαμπρῶς πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν πατρίδα ὅτε νῦν τυχουν ἔτι νὰ κατοικῶσιν ἐν αὐτῇ, οὐδόλως μνημονεύουσι τῶν ἐπελθόντων γεγονότων, ὥς ἀνεῖσιωπηρῶς κατ' αὐτῶν διαμαρτυρόμενοι. Εἰς δὲ τῶν φυγάδων ἐπιστρέψας ἐκ τῆς Αἰολίδος Κύμης εἰς Ἀσκραν τῆς Βοιωτίας, ἐγέννησεν αὐτόθι υἱὸν, τὸν Ἡσίοδον ἐκεῖνον, ὅστις ἔμελλε νὰ καταγγείλῃ τοῖς ἐπιγιγνομένοις μέχρι τίνος βαθμοῦ ἐξέλιπεν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, ὅτε λέγονται κοινῶς ποιηθέντα τὰ ἔπη αὐτοῦ, πᾶσα δικαιοσύνη, πᾶσα συνείδησις καθήκοντος, παρέλυσαν δὲ πάντες οἱ δεσμοὶ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς φιλοξενίας, καὶ νὰ γράψῃ εἰκόνα παριστῶσαν θλιβερωτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπανθοῦσαν ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι κεχαριτωμένην κοινωνικὴν κατάστασιν. Ἀλλὰ τὴν ἠθικὴν ὑπεροχὴν τῶν ἰθαγενῶν ἀνωμολόγουν καὶ οἱ ἐπήλυδες. Διακόσια μετὰ τὸν Ἡσίοδον ἔτη, ὁ Βοιωτὸς Πίνδαρος, ὕμνησε μὲν φυσικῶ τῷ λόγῳ Δωριεῖς τε καὶ Θεσσαλοὺς, ἀλλὰ οὐδένα ὅπως τὰς Ἀθήνας· διότι τὰς Ἀθήνας ἐκάλεσεν ὁ μέγας ποιητὴς λιπαρὰς, ἰοστεφάνους καὶ ἀοιδίμους, τὰς Ἀθήνας ἀνηγόρευσε Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλεινὰς Ἀθήνας, δαιμόνιον πτολίεθρον, καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐφιλοτιμήθη νὰ γίνῃ ἐν θήβαις πρόξενος. Τὸ δὲ ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτον αὐτοῖς τῶν Δωριέων οἱ λογιώτεροι, τὰς Ἀθήνας μᾶλλον ἡγάπων ἢ τὴν Σπάρτην, καὶ τινες ἀναφανδὸν ἐλειποτάκτησαν πρὸς τοὺς Ἴωνας. Ὁ Ἀκουσίλαος ὁ Ἀργεῖος, ὅσον Ἀργεῖος καὶ ἂν ἦτο,

ἦτοι Δωριεὺς, συνέγραψεν Ἰωνιστί· ὁ δὲ Ἡρόδοτος οὐ μόνον τὴν πατριὸν ἀπηρνήθη, ἀλλ' αὐτὸς τοῦ ὁποίου οἱ προπάτορες ἀνέτρεχον μέχρι τῶν πολυθρυλήτων Δυμάνων, ἱστορῶν τὴν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας στρατείαν τοῦ Κλεομένου ὑπὲρ τῶν φίλων τῆς Σπάρτης ἀριστοκρατικῶν, δὲν διστάζει νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τοῦ ἐπιχειρήματός τούτου ἀγαλλίασιν αὐτοῦ, ἀνακράζων «Ἀθηναί εὐῶσαι καὶ πρὶν μεγάλαι, τότε ἐγίνοντο μέζονες» αὐτὸς τοῦ ὁποίου πᾶσαι αἱ συμπάθειαι φυσικὸν ἦτο νὰ ῥέπωσι πρὸς τὴν Σπάρτην, διαρρήδην ἀνακηρύττει ἐπὶ τῶν Μηδικῶν σωτῆρας τῆς Ἑλλάδος οὐχὶ τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλὰ τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπεζήτησε δὲ τὴν ἐπιδοκιμασίαν οὐχὶ τῶν ὁμοφύλων, ἀλλὰ τῆς μεγάλης τῶν Παναθηναίων πανηγύρεως, καὶ κατέλυσε τὸν βίον οὐχὶ εἰς δωρικὴν τινα πόλιν, ἀλλ' εἰς Θουρίους, τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κτισθεῖσαν ἀποικίαν.

Εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς ὅμως χρόνους τινὲς τῶν νεωτέρων σοφῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναδείξωσι τοὺς Δωριεῖς ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν πάσης Ἑλληνικῆς ἀρετῆς, ἀξιώσαντες ὅτι τὸ ἰδιάζον τοῖς Ἕλλησιν αἶσθημα τῆς εὐκοσμίας, τῆς ἰσορροπίας, τῆς συμμετρίας, παρ' ἐκείνοις μάλιστα ὑπῆρξε ζωηρότατον καὶ ὅτι ὁ τοιοῦτος αὐτῶν χαρακτὴρ παρήγαγε τὴν ἱεράν τῶν Δωριέων ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν ἐξαγνίσασαν οὕτως εἰπεῖν καὶ ἐξευγενίσασαν τὰς προηγουμένας τῆς τέχνης ἀποπείρας καὶ ἀνταξίαν γενομένην τῆς Δωρικῆς πολιτείας τε καὶ μουσικῆς καὶ ποιήσεως. Ἀλλὰ τὰς ὑπερβολὰς τῆς σχολῆς ταύτης ἐμετρίασαν ἕτεροι ἐρευνηταί, παρακολουθήσαντες ἄνευ προκαταλήψεως τὰς ποικίλας τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ περιπετείας. Πρὸ πάντων ἀπεδείχθη ἀναμφισβητήτως, νομίζομεν, ὅτι πολιτεία δωρικὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οἱ ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων καλούμενοι δωρικοὶ θεσμοί, δὲν ἦσαν ἔμφυτοι τῇ φυλῇ ταύτῃ, ἀλλὰ ἰδιάζοντες τῇ πόλει τῆς Σπάρτης. Οὔτε εἰς τὸ Ἄργος, οὔτε εἰς τὴν Κόρινθον, οὔτε εἰς τὰ Μέγαρα, ἢ τὴν Ἐπί-

δαυρον, ἢ τὴν Σικυῶνα, ἢ τὴν Κέρκυραν, ἢ τὰς Συρακούσας, ἢ τὴν Κνίδον, ἢ ἄλλην οἵανδ' ἴπτε δωρικὴν πόλιν, ἀνευρίσκομεν τὸ τῆς Σπάρτης πολίτευμα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τοὺς Σπαρτιατικοὺς θεσμούς. Εἰς τὰς πόλεις ταύτας ἐπεκράτησαν μὲν κατ' ἀρχὰς ὀλιγαρχίαι, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς Ἑλληνίδας πόλεις, μὴδ' αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐξαιρουμένων· ἀλλ' οὐδαμοῦ ἄλλοῦ, ἐκτὸς τῆς Σπάρτης, αἱ ὀλιγαρχίαι ἐκεῖναι ἐδέσμευσαν τὴν ὑλικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δήμου ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ καταστήσωσιν ἀδύνατον τὴν ἐξέγερσιν αὐτοῦ. Ὅθεν εἰς ἀπάσας τὰς δωρικὰς ἐκεῖνας πόλεις κατεξανέστησαν προϊόντος τοῦ χρόνου αἱ ὑποδεέστεραι γεωργικαί, βιομηχανικαί, ἐμπορικαὶ καὶ ναυτικαὶ τάξεις καὶ ἐπήγαγον ποικίλας τοῦ ἀρχικοῦ πολιτεύματος περιπετείας ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐνιαχοῦ μάλιστα, ὅπως ἐν Ἀργεῖ, ἐν Συρακούσαις, ἐν Κερκύρα, τὸ πολίτευμα ἀπέβη οὐδὲν ἥττον δημοκρατικὸν ἢ ἐν Ἀθήναις. Ἐτι δὲ ὀλιγώτερον οἱ θεσμοὶ τῶν διαφόρων τούτων πόλεων εἶχόν τι κοινὸν πρὸς τοὺς θεσμοὺς τῆς Σπάρτης. Μόνον εἰς τὴν Κρήτην ὑπῆρξαν συσσίτια καὶ τινες πολιτικοὶ τύποι παρεμφερεῖς πρὸς τοὺς Σπαρτιατικοὺς, ὅχι ὁμῶς καὶ τὰ δύο ἐξαίρετα τούτων προτερήματα, ἡ στρατιωτικὴ πειθαρχία καὶ ἡ ἰδιόζουσα ἀνατροφὴ, ἣτις παρσκευάζεν αὐτήν. Δὲν θέλομεν πολυπραγμονήσῃ περὶ τοῦ ζητήματος ἂν οἱ θρυλούμενοι τεθμοὶ Αἰγυμιοῦ, ἰσχυον ποτὲ παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν, ὅταν οὗτοι ᾤκουν ἔτι ἐν Θεσσαλίᾳ· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀφ' ἧς κατεστάθησαν οἱ Δωριεῖς εἰς Πελοπόννησον, οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἰσχυσαν εἰμὴ ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ· καὶ τὸ οὐδὲν ἥττον ἀξιοσημεῖωτον εἶναι, ὅτι οὐδ' ἐν τῇ Δωρίδι, ὅπου κατὰ πρῶτον ἐκ Θεσσαλίας μετ' ἡνάστευσαν, ἵχνος τοιούτων θεσμῶν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων οὐδὲν ἀναφαίνεται.

Ἐνῶ δὲ ἡ πολιτεία ἣτις ἐλογίσθη ὡς ἰδιότης χαρακτηριστικὴ τῆς δωρικῆς φυλῆς, δὲν ἐπεκράτησεν εἰμὴ ἐν μόνῃ τῇ

Σπάρτη, τὸ ἀντίστροφον συνέβη εἰς τὴν δωρικὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ποίησιν καὶ μουσικὴν. Οὐδεὶς τῶν ποιητῶν ἢ μουσικῶν ὅσοι συγκαταλέγονται εἰς τοὺς δημιουργοὺς τοῦ δωρίου μέλους, ἐγεννήθη ἐν Σπάρτῃ· οἱ πλεῖστοι ὑπῆρξαν γόνοι πόλεων ἰωνικῶν καὶ αἰολικῶν, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν μὲν Δωριεῖς, ἀλλὰ Δωριεῖς ὅλως ἀλλότριοι τοῦ ἀναπλασθέντος ἐκείνου ἰδεώδους τύπου, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν μετεχειρίσθη ἄκρατον τὴν δωρικὴν διάλεκτον, ἀλλὰ πάντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐξευγενίζουσιν αὐτὴν καὶ μετεωρίζουσι διὰ τῆς ἐπικῆς διαλέκτου, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς πάντων τῶν εἰδῶν τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ὁ Θαλήτας ἦτο Κρής· ἐκλήθη δὲ εἰς Σπάρτην, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν εἰρήνην τῆς πόλεως τὴν ὑπὸ ἐμφυλίων ταραχῶν διαταραχθεῖσαν, καὶ οὐ μόνον κατὰ τοῦτο νῦδοκίμησεν, ὥς λέγεται, ἀλλὰ προσέτι εἰσῆγαγεν αὐτόθι τὸν Κρητικὸν καὶ τὸν Παιονικὸν ῥυθμὸν, γενόμενος οὕτω διδάσκαλος καὶ οὐχὶ μαθητὴς ἐν πᾶσι τούτοις τῆς τοῦ δωρισμοῦ μητροπόλεως. Τοῦ Ἑρμιονέως Λάσου οὐδεμίᾳ ἀναφέρεται σχέσις πρὸς τὴν Σπάρτην. Ἠξεύρομεν δὲ ὅτι ἔζη ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐν Ἀθήναις, ὅτι ἠξιώθη τῆς ἰδιαζούσης τοῦ Ἰππάρχου εὐνοίας, ὅτι προσεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ ὥς ἐρμηνεὺς τῶν χρησμῶν τοῦ Μουσαίου καὶ ὅτι διετέλεσε διδάσκαλος τοῦ Πινδάρου, τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ καταδείξωμεν τὰς ἥκιστα δωρικὰς διαθέσεις. Ὁ Τιμοκρέων ἦτο Ῥόδιος, ἀλλὰ γνωστὸν εἶναι ὅσον μετρία ἐγένετο πρῶϊμώτατα διὰ Κλεοβούλου ἢ τῶν αὐτόθι δωρικῶν πόλεων ἀριστοκρατία, γνωστὰ δὲ ὡς αὐτως αἱ ἰδιάζουσαι τοῦ ποιητοῦ σχέσεις μετὰ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου, ἐξ ὧν περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ῥητῶς λέγει· ὅτι κρίνει τὸν ἄνδρα ἀσυγκρίτως ἀνώτερον καὶ τοῦ Πausανίου καὶ τοῦ Λεωτυχίδου. Οἱ δὲ μῖμοι καὶ αἱ ἰλαροτραγῳδίαὶ καὶ ἡ βουκολικὴ ποίησις, ὧν ἀπάντων ἡ εὕρεσις ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς Δωριεῖς, παρήχθησαν μὲν ἐν ταῖς δωρικαῖς τῆς Σικελίας πόλεσι, παρελήφθησαν δὲ ὑπ' αὐτῶν

παρὰ τῶν ἰθαγενῶν Σικελῶν, οἵτινες καὶ ἄλλως πολυειδῶς ἐπενήργησαν ἐπὶ τοὺς ἀποίκους ἐκείνους, μεταδόντες εἰς αὐτοὺς οὐκ ὀλίγας ἑξεις, λέξεις, δοξασίας καὶ μυθικὰς παραδόσεις. Ἀλλ' ἐὰν ἡ Σπάρτη, ἥτις ἐλογίζετο ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ δωρισμοῦ, οὐδένα παρήγαγε ποιητὴν ἐξ ὧν ἡ μνήμη διεσώθη εἰς ἡμᾶς· ἐὰν τὸ δῶριον μέλος ἀντήχησεν ἰδίως εἰς πόλεις ἰωνικὰς καὶ αἰολικὰς, κατ' ἐξαίρεσιν δὲ εἰς δωρικάς τινας, αἵτινες ὅμως δὲν εἶχον πολλὴν τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην οἰκειότητα· ἐὰν οἱ ποιηταὶ οὗτοι μετεχειρίσθησαν οὐχὶ τὴν δωρικὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπικὴν διάλεκτον, μετρίως τροπολογηθεῖσαν διὰ τύπων δωρικῶν· ἐὰν οἱ πόθοι αὐτῶν καὶ αἱ σχέσεις πρὸς τὰς Ἀθήνας μᾶλλον ἐτράποντο ἢ πρὸς τὴν Σπάρτην, πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα συμβιβάζονται πρὸς τὸ ἰδιότυπον ἅμα καὶ ἐξαίρετον ἀξίωμα ὅπερ ἀπεδόθη εἰς τὴν δωρικὴν ποίησιν καὶ μουσικὴν; Ἐὰν ἡ καρδία καὶ ἡ διάνοια τοῦ δωρισμοῦ ἔβριθε τηλικούτων θησαυρῶν, πῶς ἅπαντες οἱ ποιηταὶ καὶ μουσικοὶ ὅσοι ἔτερψαν, ἐδίδαξαν καὶ ἐκόσμησαν τὴν κορωνίδα αὐτοῦ, τὴν Σπάρτην, ὁ θαλήτας, ὁ Ἀλκμάν, ὁ Τέρπανδρος, ὁ Πολύμναστος, ὁ Σακάδας ἦσαν ξένοι τῆς πόλεως ταύτης, καὶ πῶς ἰδίως ἡ Σπάρτη κατὰ τὸν δεύτερον Μεσσηνιακὸν πόλεμον, καθ' ὃν περιέστη εἰς ἰσχυρὸν κίνδυνον, ἐξ αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐπεζήτησε τὸν Τυρταῖον, ὅστις διὰ τῶν ἀσιμνήστων ἐκείνων ἐλεγείων καὶ ἐμβατηρίων ἠνώρθωσε τὴν ἀθυμίαν τὴν καταλαβοῦσαν τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν αὐτῆς καὶ ἐτελεσιούργησε τὸν θρίαμβον αὐτῶν; Παραπλήσιαι δὲ ὑπῆρξαν αἱ περιπέτειαι τῆς δωρικῆς τέχνης. Ἡ τέχνη αὕτη ἤκμασε μάλιστα ἐν Αἰγίνῃ, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Ἀργεὶ καὶ ἐν Σικυῶνι, ἥτοι εἰς πόλεις, αἵτινες διὰ τὸν ναυτικὸν καὶ ἐμπορικὸν αὐτῶν βίον καὶ διὰ τὰς ἀλλοιώσεις τὰς ὁποίας πρωῒμώτατα ὑπέστη ἐν αὐταῖς ἡ δωρικὴ ἀριστοκρατία, πολὺ πλείονα εἶχον ἠθικὴν συγγένειαν πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς φυλὰς ἢ πρὸς τὸν φημιζόμενον δωρικὸν τύπον. Οἱ Ὀρθαγορίδαι μάλιστα οἱ διὰ τοσούτων λαμπρῶν ἔργων τὴν Σικυῶνα

κοσμήσαντες, οὐδ' ἦσαν Δωριεῖς τὸ παράπαν, μὴ διστάσαντες νὰ ἐξυβρίσωσι δεινῶς τὰς ἀρχαίας δωρικὰς τῆς πόλεως φυλάς, τοὺς Ὑλλεῖς, τοὺς Παμφύλους καὶ τοὺς Δυμᾶνας, ἃς μετωνόμασαν Ὑάτας, Ὀνεάτας καὶ Χοιρεάτας, ν' ἀποδώσωσι δὲ τὸ ἐντιμότατον ἐπώνυμον τῶν Ἀρχελάων εἰς τὴν τετάρτην φυλὴν τὴν συγκειμένην ἐκ τῶν βιομηχάνων, ἥτοι τῶν ἀπογόνων τῶν ἰθαγενῶν ἐκείνων οὓς πάλαι ποτὲ εἶχον καταδουλώσει οἱ Δωριεῖς.

Οὐδόλως λοιπὸν ἀνευρίσκοντες ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων πολιτείαν τινὰ ἣν δικαιοῦμεθα νὰ ὀνομάσωμεν δωρικὴν, διότι ἡ οὕτω θρυλουμένη αὕτη πολιτεία δὲν ἤκμασεν ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων εἰμὴ ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας δωρικὰς πόλεις, ἀπ' ἐναντίας ὁμολογοῦμεν καὶ θαυμάζομεν τὴν δώριον ἁρμονίαν, μελωδίαν, χορείαν, τέχνην, ἐπὶ ἐνὶ ὅμῳ ὅρω, ὅτι ταῦτα πάντα οὔτε παρήχθησαν, οὔτε ἐτελειώθησαν ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ εἰς πόλεις ὅπου ὁ δωρισμὸς συνεχωνεύθη μετὰ τῶν ἄλλων ἰθαγενῶν κατοίκων. Εἰς τὰς πόλεις ταύτας οἱ Δωριεῖς, ὅσονδ' ἂν ποτε καὶ ἂν ἦσαν φύσει τραχεῖς καὶ σκαιοὶ, δὲν παρέμειναν ἀπρόσιτοι εἰς τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπὶ τοσούτους συζήσαντες αἰῶνας μετὰ τῶν φυλῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ ὕλική, ἡ διανοητικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἰσορροπία ἀπεικονίζεται ἤδη ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσι, καὶ συγχρωτισθέντες μετ' αὐτῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ὑπέστησαν ποῦ μὲν ὀλιγώτερον, ποῦ δὲ πλειότερον τὴν εὐεργετικὴν αὐτῶν ἐπίδρασιν. Οὐ μόνον δ' ἐκοινώνησαν οὕτω τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ ἀνταπέδωκαν αὐτῷ κατὰ τι τὸν στάσιμον αὐτῶν χαρακτῆρα καὶ τὸ ἀνδρεῖον ἦθος. Οὐδαμοῦ ὅμως ἀπετέλεσαν καθ' ἑαυτοὺς τὸν κάλλιστον τοῦ Ἑλληνισμοῦ τύπον. Ἐν Σπάρτῃ ὅπου φαίνονται διατηρήσαντες ἄμικτον τὴν ἀρχικὴν φύσιν, ἐθυσίασαν πᾶσαν ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας, τῆς τέχνης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμπορίας, ἵνα καταστήσωσι τὴν πόλιν στρατόπεδον καὶ μόνον

στρατόπεδον. Εἰς δὲ τὰς λοιπὰς ὑπ' αὐτῶν καταληφθείσας πόλεις, ἐν αἷς πολυτρόπως μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συνεφύρθησαν καὶ οὐσιωδῶς ἐτροπολόγησαν τὴν ἰδιότυπον φύσιν, κῦδοκίμησαν μὲν μέχρι τινὸς περὶ τε τὴν παίησιν καὶ τὴν τέχνην· ἀλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οὔτε ἐξ αὐτῶν ἐβλάστησαν, οὔτε ὑπ' αὐτῶν ἐκαλλιεργήθησαν οἱ ἀμάραντοι τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας καρποὶ, οἱ μέχρι τῆς σήμερον, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν διςχιλίων, τρέφοντες καὶ ἀνατρέφοντες πᾶσαν εὐγενῆ καρδίαν καὶ διάνοιαν. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια ἐποιήθησαν παρὰ τοῖς ἀποίκους, οἵτινες ἔφευγον τοὺς ἐπιδραμόντας καὶ ἀναφέρονται εἰς χρόνους, καθ' οὓς οὐδὲν ἵχνος δωρισμοῦ ὑπῆρχεν ἔτι ἐν Ἑλλάδι· ὥστε οὐδόλως οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Δωριεῖς μετοχὴ τις ἅμεσος ἢ ἔμμεσος εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ἐπικῶν ἀριστουργημάτων. Οὐδὲ ἔχομεν χρεῖαν νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα ποῦ ἐδημιουργήθησαν τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, ποῦ ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, ποῦ ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, ποῦ τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Ἰκτίνου, ποῦ ἡ ῥητορικὴ δεινότης τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Δημοσθένους. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸν πραγματικώτερον βίον. Ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων ἀνεδείχθη λαμπρῶς ποῦ ὑπῆρχε τὸ πανελλήνιον πνεῦμα καὶ ποῦ τὸ ἡμieleλλήνιον. Καὶ ἐπὶ αὐτῶν δὲ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων, ἐν οἷς ἐξαιρέτως οἱ Σπαρτιάται κῦδοκίμησαν, πάντες γινώσκομεν τί ἀπέγιναν περὶ Κόρινθον αἱ μάχαι τοῦ Ἀγησιλάου ἅμα ὁ Ἰφικράτης ἀντιπαρέταξεν εἰς τὰ δυσκίνητα ἐκεῖνα τάγματα τοὺς ἐπιτηδειότερον ἀναδιοργανωθέντας πελταστάς· τί δὲ ἔπαθον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐν Λεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ, ἅμα ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐπενόησε τὴν λοξὴν λεγομένην παράταξιν. Ἐν γένει λοιπὸν οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῇ ὅτι ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, ἐξαιρέτως ὅμως ἐν Ἀθήναις διεπλάσθη κατὰ πρῶτον πᾶν ὅ,τι διδάσκει, συντηρεῖ, παραμυθεῖ, τέρπει καὶ κοσμεῖ ἄχρι τοῦδε πᾶσαν κοινωνίαν· ἐν Ἀθήναις, ἥτοι εἰς

τὴν πόλιν δι' ἧς κυρίως συνεχίσθη ὁ ἐθνικὸς, ὁ ἠθικὸς, ὁ διανοητικὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ βίος, ὃν ἦλθε ν' ἀνατρέψῃ, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσεν εἰμὴ νὰ διαταράξῃ ἡ δωρικὴ ἐπιδρομή. Ἐν Ἀθήναις δὲ διεπλάσθη καὶ ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος βίος τοῦ ὁποίου αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ θεσμοὶ ἀποτελοῦσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν θεμέλιον βάσιν ἀπάντων τῶν κοινοβουλευτικῶν πολιτευμάτων τοῦ κόσμου.

Κρηπὶς αὐτῶν λογίζεται ἡ τῶν ἀρχόντων εὐθύνη. Ἡ εὐθύνη αὕτη ἥτις ἐδίδετο ἀνέκαθεν ἐν Ἀθήναις ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀπὸ δὲ τοῦ Σόλωνος ἐλαμβάνετο ὑπὸ τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας, διεξήγετο ἀείποτε αὐτόθι σπουδαίως, ἡ δὲ μνήμη αὐτῆς περιεσώθη εἰς ἡμᾶς διὰ καλλίστων πολιτικῆς καὶ ῥητορικῆς δεινότητος ὑποδειγμάτων. Ὅποια ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἐν Σπάρτῃ ἐπικρατήσασαν γελοιογραφίαν τοῦ θεσμοῦ τούτου. Οἱ ἔφοροι, οἵτινες μετῆρχοντο ἀρχὴν *λίαν μεγάλην καὶ ἰσοτύραν* καὶ οἷς οἱ βασιλεῖς διετέλουν *πειθαρχοῦντες ὥς περ γονεῦσιν*, οἱ ἔφοροι οἵτινες διὰ τῆς ἀπολύτου αὐτῶν ἀστυνομικῆς ἐξουσίας, ἦσαν οἱ ἀληθεῖς κύριοι τῆς Λακωνικῆς· ἔπαυον κατὰ τὸ δοκοῦν πάντα τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπέβαλλον αὐτοῖς χρηματικὰς ποινὰς καὶ φυλάκισιν· ἤθροιζον τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ὥριζον ποῦ θέλει μεταβῇ, παρακολουθοῦντες δὲ πάντοτε διὰ δύο ἐπιτρόπων τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀγόμενον στρατὸν, ἠδύναντο ἐπὶ ἀπλῇ ὑποψίᾳ νὰ φυλακίσωσι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα· ἐδίκαζον πρὸς τούτοις, ὅτε μὲν ἰδίᾳ ὅτε δὲ σύναμα, τὰς κυριωτέρας ἰδιωτικὰς δίκας, καὶ ταῦτα οὐχὶ κατὰ νόμους γραπτοὺς, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ὑπῆρξεν ἀείποτε σπανιωτάτη ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ αὐτογνωμόνως· οἱ ἔφοροι αὐτοὶ, οἱ ὄντως αὐτοκράτορες ἔφοροι, δὲν ἦσαν ὑπεύθυνοι οὔτε εἰς τὴν γερουσίαν οὔτε εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου, ἀλλὰ εἰς μόνους τοὺς διαδόχους, οἵτινες, περιβεβλημένοι τὴν αὐτὴν ὑπέρογκον ἐξουσίαν, ἥκιστα ἦσαν διατεθειμένοι νὰ περιστείλωσι τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτῆς καὶ τὴν κατάχρησιν. Οὐδὲν ἦττον ἀφερέγγυος ἦτο ὁ

τρόπος καθ' ὃν ἐξεδηλοῦτο ἐν Σπάρτῃ ἡ ἐθνικὴ βούλησις. Ἡ χειροτονία καὶ ἡ ψηφοφορία οὐδόλως ἦσαν αὐτόθι ἐν χρήσει, σπανιώτατα δὲ διεκρίνοντο αἱ ἀντίπαλοι γνώμαι δι' ἀναστάσεως καὶ διαστάσεως. Συνήθως ἡ ἐκκλησία ἀθροισθεῖσα ἵνα προχειρίσῃ ἄρχοντά τινα, εἴτε περὶ ἄλλου τινὸς ζητήματος ν' ἀποφασίσῃ, ἀνεβόα, ναὶ ἢ οὐ· οἱ δὲ ἔφοροι διεγίγνωσκον τὴν βοήν ὁποτέρᾳ μείζων· ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάλιστα γραμματεῖς κατὰχλειστοὶ ὄντες εἰς παρακείμενον οἶκημα, καὶ μὴ βλέποντες τοὺς ἐκκλησιάζοντας, ἀλλὰ μόνον τὴν κραυγὴν αὐτῶν ἀκούοντες, ἐσημείουσιν ἐπὶ γραμματίων τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπρόξενησεν εἰς αὐτοὺς ἡ βοή καὶ ἀπεφαίνοντο ὅτι τοῦτο ἡ ἐκεῖνο ἀπεφάσισεν ἡ ἐκκλησία. Ὅποσον δίκαιον εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποκαλῶν τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς ταύτης παιδαριώδη. Τί δὲ νὰ εἰπώμεν περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συζητήσεως, ἥτις παρήγαγεν ἐν Ἀθήναις τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα λόγου ἀριστοτεχνήματα. Ἐν τῇ Ἀλίᾳ οὐδεὶς πολίτης ἠδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ, ἐκτὸς ἐὰν ἰδίᾳ ἐπετρέπετο τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδεμία ἐγένετο συνήθως συζήτησις ἢ περὶ τροπολογίας πρότασις, ἀλλ' αἱ τῶν ἀρχόντων προτάσεις ἢ ἐνεκρίνοντο ὅπως εἶχον, ἢ ἀπερρίπτοντο. Οἱ Σπαρτιαῖται ὥς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἐλάμβανον, οὔτε ἡγάπων τὴν συζήτησιν οὔτε ἐπιτήδαιοι πρὸς αὐτὴν ἦσαν· γνωστὸν δὲ εἶναι μετὰ πόσης περιφρονήσεως ὁ Θουκυδίδης ὁμιλῶν περὶ Βρασίδου, ἐπιφέρει ὅτι, ὡς Λακεδαιμόνιος, ἦν οὐκ ἀδύνατος εἰπεῖν. Καὶ ἔπειτα τὸ κρυπτὸν τῆς πολιτείας δὲν συνεβιβάζετο φυσικῶς τῷ λόγῳ μετὰ πολλῶν δημοσίων συζητήσεων.

Ὡσαύτως οὔτε ὀρκωτικὰ δικαστήρια ὑπῆρξαν ποτὲ ἐν Σπάρτῃ, ὅπου πᾶσαι αἱ δίκαι ἐκρίνοντο ἢ ὑπὸ τῶν ἐφόρων ἢ ὑπὸ τῆς ἰσοβίου γερουσίας, καὶ τοῦτο, ὡς προείπομεν, οὐχὶ κατὰ νόμους γραπτοὺς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτογνωμόνως. Ἐν Ἀθήναις ἀπ' ἐναντίας προϊόντος τοῦ χρόνου ἀφηρέθη ἀπὸ τε τῶν ἀρχόντων καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου πᾶσα δικαστικὴ

ἀρμοδιότης, πλὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπιβάλλειν μικράς τινας χρηματικάς ποινάς. Ἐκ τοῦ συνόλου δὲ τῶν πολιτῶν ἐκληροῦντο κατ' ἔτος ἑξακισχίλιοι, οἵτινες, ὀρκισθέντες, διηροῦντο εἰς δέκα δικαστήρια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ 500 δικαστῶν· οἱ λοιποὶ 1000 ἐχρησίμευον πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν χηρευσσῶν θέσεων. Ἐκτοτε λοιπὸν ὁ ἄρχων ἀντὶ ν' ἀποφασίζῃ αὐτὸς ὥς ἄλλοτε περὶ τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ποινῆς, συνεκάλει τὸ ὀρκωτικὸν δικαστήριον· εἰς ποῖον δὲ ἐκ τῶν δέκα δικαστηρίων ἔμελλε νὰ ὑποβληθῇ ἡ κατηγορία, ἀπεφασίζετο διὰ κλήρου, ὥστε οὐδεὶς ἐγίνωσκεν ἐκ προοιμίου ποῖον δικαστήριον ἔμελλε νὰ δικάσῃ τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα δίκην. Ὁ ἄρχων προήδρευεν ἀπλῶς τῶν ὀρκωτῶν, εἰς οὓς ὑπέβαλλε τό τε ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ προανακρίσεως καὶ τὸ ζήτημα περὶ οὗ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ· μεθ' ὃ ἠκούοντο ὁ κατήγορος καὶ ὁ κατηγορούμενος καὶ προσήγοντο οἱ μάρτυρες. Ὁμοίως καὶ αἱ ἀστικάι ἦτοι αἱ περὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων διενέξεις, αἵτινες πρότερον ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ἔπειτα ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Ἑλιαστάς, ὧν ἀπλῶς προήδρευεν ὁ ἄρχων. Ὅθεν πάντες οἱ θεσμοὶ, ὅσοι ἄχρι τοῦ νῦν λογίζονται ὡς αἱ ἀσφαλέσταται ἐγγυήσεις τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, σπουδαία τῶν ἀρχόντων εὐθύνη, εἰλικρινῆς ἐκδήλωσις τῆς κοινῆς βουλήσεως, πλήρης ἐλευθερία συζητήσεως, ὀρκωτικὰ δικαστήρια, ἵνα εἰς τὰ κυριώτατα περιορισθῶμεν, προέκυψαν ἐν Ἀθήναις διὰ βαθμιαίας καὶ ἀπαρακωλύτου προόδου τῆς διανοητικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως· οὐχὶ δὲ ἐν Σπάρτῃ, ἥτις παραδεξαμένη τοὺς πολιτικοὺς τύπους οὓς εὔρεν ἰσχύσαντας ἐν τῇ νηπιότητι τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τροπολογήσασα αὐτοὺς κατὰ τοσοῦτον μόνον ὅσον ἀπητεῖτο ἵνα καταστήσῃ ἀίδιον τὸ κράτος τῆς ὀλιγαρχίας, παρέμεινεν ἔπειτα ἀκίνητος ἕσαυεὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ.

Ἐν γένει δὲ τὸ μέχρι τινὸς μόνον προάγεσθαι, τελειοποιεῖν δὲ οὐδὲν, ὑπῆρξε τὸ ἰδιαίτατον τῆς δωρικῆς φυλῆς χαρακτη-

πιστικόν. Βεβαίως ἡ φυλὴ αὕτη ἐπενήργησε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ διανοίας. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἦττον βέβαιον ὅτι ἦτο παντάπασιν ἀμέτοχος τῆς ῥαγδαίας ἐκείνης προοδευτικῆς τοῦ πνεύματος δυνάμεως, τῆς ἀποτελούσης τὸν κύριον τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ χαρακτῆρα, δι' οὗ οὗτος τοσοῦτον μὲν διακρίνεται τοῦ προτέρου ἀνατολικοῦ κόσμου, τοσοῦτον δὲ προσεγγίζει πρὸς τὴν ἀκάθεκτον τῶν νεωτέρων χρόνων ὁρμήν. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰς ἀπόδειξιν τῆς ταχυβλαστίας ταύτης τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν, διότι δὲν γνωρίζομεν ἀποχρώντως τὰς προηγηθείσας περιπετείας τοῦ ἔπους. Ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ ἔπος διεπλάσθη ἐν βραχεῖ χρόνῳ διαστήματι, καθίσταται πιθανὸν ἐκ τῶν γνωστοτέρων περιστάσεων τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς διανοίας.

Ἡ ἱστορία παρήχθη παρὰ τοῖς Ἴωσι καὶ τοῖς Αἰολεῦσιν· ἅμα δὲ δημιουργηθεῖσα, διὰ μιᾶς σχεδὸν ἐτελειώθη ἐν Ἀθήναις. Τὰ πρῶτα αὐτῆς χαράγματα ἀναφαίνονται περὶ τὸ 540 π. Χ. ἥτοι 60 περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Ἡροδότου. Ἐνῷ δὲ αἱ ἀπὸ Κάδμου τοῦ Μιλησίου μέχρι τοῦ Μιτυληναίου Ἑλλανίку ἀπόπειραι, εἶναι μυθολογήματα καὶ γενεαλογικοὶ πίνακες ἢ τὸ πολὺ χρονογραφίαι, ἐν αἷς οὐδὲ ζωὴ οὐδὲ ἦθος ἐπιπνέει, περὶ τὰ μέσα τῆς ὧς ἑκατονταετηρίδος προέκυψαν αἰφνης καὶ ἐξ ὑπογυίου οὕτως εἰπεῖν αἱ τοῦ Ἡροδότου ἱστορίαι. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, καίπερ Δωριεὺς τὴν καταγωγὴν λογιζόμενος, ἀπετάξατο τῷ δωρισμῷ καὶ ἐγένετο Ἴων κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ἦθος. Ὁ ἐξιωνισθεὶς λοιπὸν Ἡρόδοτος ἐπιχειρήσας νὰ ἱστορήσῃ τοὺς μηδικοὺς πολέμους, ἐξέτεινε τὸν λόγον ἐπὶ ἅπαντα τὰ ἀντιπαραταχθέντα ἔθνη, ἐπὶ χώρας πολλὰς καὶ χρόνους μακροὺς· οὕτω δὲ πρῶτος αὐτὸς καὶ μόνος διασώσας εἰς ἡμᾶς τὴν μνήμην κόσμου ὁλοκλήρου πραγμάτων καὶ συναρμολογήσας τὴν ἀπειρίαν ταύτην τῶν γεγονότων διὰ νήματος ἀδιασπάστου ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, καὶ κοσμήσας τὴν ἀχανῆ ταύτην καὶ ποικίλην ἀφήγησιν

διὰ τῆς ἐνδεχομένης ἀκριθείας καὶ φιλαληθείας καὶ πρὸ πάντων διὰ χάριτος λόγου ἀπαραμίλλου, ἀπετέλεσε τὸ διδακτικώτατον ἅμα καὶ τερπνότατον τῶν βιβλίων ὅσα χεὶρ ἀνθρώπου ἐτεχνούργησεν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου μέχρι τῆς σήμερον. Ὁ δὲ Ἀθηναῖος Θουκυδίδης ἐγεννήθη 14 μόλις ἔτη μετὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ ὁμῶς ὁποῖον μέγα καὶ νέον αὖθις ἐγένετο δι' αὐτοῦ βῆμα πρὸς τὴν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης διαμόρφωσιν. Ὁ Θουκυδίδης ἐκ προοιμίου ἀναγγέλλει ὅτι σκοπὸν δὲν ἔχει νὰ τέρψῃ ἀλλὰ νὰ διδάξῃ. Ἐκλέξας ὑπόθεσιν καθαρῶς ἑλληνικὴν καὶ ἐντὸς βραχείας χρόνου περιορισμένην, ἠδυνήθη νὰ ἀκριβολογήσῃ πολὺ μᾶλλον ἢ ὁ Ἡρόδοτος, εὐλόγως δὲ ἐτέθη τὸ ζήτημα, ἂν ὑπάρχῃ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ περίοδος ἄλλη οἵαδήποτε κειμένη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τοσοῦτον εὐκρινῆς, ὅσον οἱ εἴκοσι καὶ εἷς ἐνιαυτοὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, χάρις εἰς τὸ τοῦ Θουκυδίδου ἔργον, περίοδος καθ' ἣν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν πάσης πράξεως πάντα τὰ οὐσιώδη μέρη, πάσας τὰς αἰτίας καὶ τὰς ἀφορμὰς, μετὰ τῆς αὐτῆς πάντοτε πεποιθήσεως καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως εἰς τὴν χεῖρα τοῦ ποδηγετοῦντος ἡμᾶς ἱστορικοῦ. Δὲν διδάσκει δὲ ὁ Θουκυδίδης διὰ τῶν πραγμάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ φιλοσοφικῆς κρίσεως, καὶ πρακτικῆς ἐμπειρίας, καὶ πολιτικῆς ἐμβριθείας ἀσυγκρίτῳ μείζονος τῆς τοῦ Ἡροδότου. Σπανιώτατα ὁμῶς ὁμιλεῖ ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, ἀπαγγέλλων αὐτὸς πρακτικὰ μαθήματα· συνήθως ἐπιτρέπει τοῦτο εἰς αὐτὰ τὰ ἐπὶ τῆς σκηνῆς πρόσωπα κατὰ τὰς ἰδίας ἐκάστου περιστάσεις, δι' ὅπερ ἐρρέθη, ὅτι ἐν τῷ Θουκυδίδῃ λαλεῖ αὐτὴ ἡ ἱστορία, οὐχὶ ὁ ἱστορικός. Μετὰ τὴν ἐνσάρκωσιν ταύτην τῆς ἱστορίας, ἀδύνατος ἀπέβη πλειοτέρα τῆς τέχνης ταύτης τελείωσις. Ἀλλ' ὁ μικρὸν μετὰ τὸν Θουκυδίδην ἀκμάσας Ξενοφῶν ἔχει ἕτερον πάλιν χαρακτήρα. Ὁ Ξενοφῶν συνεδύαζε μετὰ ἐμπειρίας τῶν πραγμάτων ἐν τισι πλείονος καὶ αὐτῆς τοῦ Θουκυδίδου οἷον ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς, ἰδίᾳς ἠθικᾶς καὶ πολιτικᾶς πεποιθήσεις

ἰσχυροτάτας, καθ' ἃς ἐρρύθμισεν ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ λόγον, ὅλως διάφορος γενόμενος τοῦ Θουκυδίδου, ὅστις ἀποκρύπτων ἐπιμελῶς ἑαυτὸν ὑποδύεται ἀλληλοδιαδόχως, ὡς ὁ εἷς καὶ μόνος τοῦ Θέσπιδος ὑποκριτῆς, τὰ διάφορα τοῦ δράματος αὐτοῦ πρόσωπα καὶ πράγματα. Ὁ Ξενοφῶν ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος· προσωπεῖον οὐδὲν ἔφερεν· ἀλλὰ φιλόσοφος ὢν καὶ στρατιωτικὸς ἔγκριτος, καὶ ζήσας εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ παρακμάζῃ δεινῶς τὸ τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα καὶ νὰ ἀκολασταίνῃ δι' αὐτοῦ ἀπαισίως ὁ ὄχλος, ἐδελεάσθη ἀναφανδὸν ὑπὸ τῆς πειθαρχίας καὶ εὐρυθμίας, ἥτις ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπικρατοῦσα μέχρι τινὸς ἐν τῇ ἀντιπάλῳ πόλει. Ἀνάρπαστος δὲ ὑπὸ τῆς συμπαθείας ταύτης γενόμενος, ἐπεβάλετο ἀνυποστόλως νὰ καταδείξῃ τὴν τοῦ Σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ὑπεροχὴν, καὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῆς διαθέσεως ταύτης παρεσύρθη, ὥστε καὶ αὐτὸν τὸν μέγαν Ἐπαμεινώνδαν, ἅτε πολέμιον τῆς Σπάρτης, πολλάκις ἠδίκησεν ὄχι διὰ κατακρίσεως, ἀλλὰ δι' ἀποσιωπήσεως, μὴ ἱστορήσας τὴν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον πάλην αὐτοῦ ἐν τῇ ἐθνικῇ συνόδῳ τοῦ 371 ἔτους, μὴ μνημονεύσας ἐπὶ τοῦ ἐν Λεύκτροις κατορθώματος τὸ ὄνομα τοῦ πρωτουργοῦ αὐτοῦ καὶ μὴ καταδείξας ἀποχρώντως τὴν σπουδαιότητα τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν, ὅσας ἐπήνεγκεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ὁ ἀνὴρ κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ στρατείαν. Ἀλλ' ἡ εὐγενὴς τοῦ Ἀθηναίου φύσις κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους τῶν ἰδίων αὐτοῦ αἰσθημάτων καὶ δοξασιῶν. Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὰς περιπετείας τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης καὶ τῶν γεγονότων ὅσα ἀμέσως αὐτῆς προηγέθησαν, καὶ εὐρέθη ἐνώπιον τῶν λαμπροτάτων τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατορθωμάτων, δὲν ἠδυνήθη, ὡς στρατιωτικὸς μάλιστα, νὰ μὴ θαυμάσῃ τὸν δαιμόνιον ὁμοταγῇ αὐτοῦ καὶ ἔγραψεν ἀείμνηστον τῆς παρατάξεως ἐκείνης εἰκόνα· συγκεφαλαίων δὲ τὸν ἔπαινον ἀνέκραξεν· «ὅσα μέντοι προνοίας ἔργα καὶ τόλμης ἐστὶν, οὐδὲν μοι δοκεῖ ἀνὴρ ἐλλιπεῖν.» Ἀλλὰ καὶ τῶν Αἰακεδαιμονίων δὲν διετέλεσε τυφλὸς λάτρις· καὶ ἐπειδὴ πρὸς τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ

παρήκμασε τὸ πολίτευμα αὐτῶν οὐδὲν ἥττον δεινῶς ἢ τὸ τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα, δὲν ἐδίστασεν ἓν τε τοῖς Ἑλληνικοῖς καὶ ἐν τῇ τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείᾳ νὰ φέξῃ ἐπανελημμένως τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν αὐτῶν διαγωγὴν.

Συγχρόνως μὲ τὴν ἱστορίαν παρήχθη τὸ δράμα. Ἐρρέθη μὲν ὅτι ἡ τραγωδία προήλθεν ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὸν διθύραμβον, τὸν ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Σικυῶνι προκύψαντα, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ λυρικοῦ τούτου εἶδους αὐτῆς καὶ τοῦ δράματος, ὑπάρχει ἡ μεταξὺ τοῦ ἐμβρύου καὶ τοῦ τελείου ἀνθρώπου σχέσις. Παρὰ πάντων δὲ ὁμολογεῖται, ὅτι τὸ δράμα εἶναι ἰδίως ἐγγώριον τῆς Ἀττικῆς προῖόν καὶ ὅτι δημιουργὸς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ Θέσπις. Ἐνταῦθα δὲ ἀναφαίνεται πάλιν καὶ ἔτι μᾶλλον ἴσως ἢ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐτελείου πᾶν ἔργον οὗ ἐπελαμβάνετο. Ὁ Θέσπις ἤκμασε περὶ τὸ 536 π. Χ., ὁ δὲ Αἰσχύλος ἐγεννήθη τῷ 525. Μέχρι τοῦ Θέσπιδος τὸ πᾶν ἦτο ὁ χορὸς, αὐτὸς δὲ πρῶτος εἰσήγαγε τὸν ὑποκριτὴν καὶ διὰ τοῦ ὑποκριτοῦ τὸν λόγον τὸν ἀπλοῦν. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Θέσπιδος καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοῦ διαδόχου Φρυνίχου, εἷς ἦτο ὁ ὑποκριτής, ὅστις ὑπεδύετο πολλὰ κατὰ διαδοχὴν πρόσωπα, μὴ διαλεγόμενος εἰμὴ πρὸς τὸν χορηγὸν καὶ λαμβάνων καιρὸν διὰ τῆς μεταξὺ παρενθέσεως τῶν χορικῶν μελῶν, νὰ ἀπέρχεται ἀπὸ τῆς σκηνῆς καὶ ἔπειτα νὰ παρέρχεται αὐθις ἐπ' αὐτῆς ὑπὸ ἕτερον προσωπεῖον. Ἐκ τούτου ὁμῶς ἔπεται, ὅτι ἐνταῦθα συνέβαιnen ἀφήγησις μᾶλλον τοῦ μύθου ἢ δραματικὴ αὐτοῦ παράστασις. Πρῶτος δὲ ἠΰξησε τὸ δραματικὸν στοιχεῖον ὁ Αἰσχύλος εἰσαγαγὼν τὸν δεύτερον ὑποκριτὴν, καὶ ἔπειτα ἔτι μᾶλλον ὁ Σοφοκλῆς προσθεὶς τρίτον. Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἐξωτερικῶν τούτων καὶ ὑλικῶν ἀναπτύξεων τοῦ δράματος, ὁποῖα δὲν ἐγένετο ἀλληλοδιαδόχως ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ μεταβολὴ διὰ τῶν τριῶν μεγάλων δραματικῶν, οἵτινες ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἀλλήλους διαδεξάμενοι, δύνανται νὰ λογισθῶσι σχεδὸν σύγχρονοι· διότι ὁ μὲν Σοφοκλῆς

ἦτο μόνον κατὰ 30 ἔτη νεώτερος τοῦ Αἰσχύλου, ὁ δ' Εὐριπίδης μόλις 14 ἔτη νεώτερος τοῦ Σοφοκλέους, καὶ ἀπέθανε μάλιστα ὀλίγους πρὸ αὐτοῦ μῆνας. Αἱ ὑποθέσεις, τὰ πρόσωπα καὶ αἱ περιπέτειαι τῆς τραγωδίας λαμβάνονται καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν ἐκ τοῦ μυθικοῦ κόσμου καὶ ὑπερβαίνουν τὸ μέτρον τοῦ περὶ αὐτοὺς βίου· ἀλλὰ καθὼς κάλλιστα παρατηρήθη ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς, ὁ τρόπος καθ' ὃν ἕκαστος τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν μετεχειρίσθη τὴν δραματικὴν ὕλην μαρτυρεῖ πῶς τὰ αἰθέρια ταῦτα ὄντα καὶ γεγονότα βαθμηδὸν ὑπ' αὐτῶν ἐξηθροπίσθησαν. Ὁ Αἰσχύλος ἀναβαίνει οὕτως εἰπεῖν αὐτὸς εἰς τὴν μετάρσιον ἐκείνην καὶ ἰδεώδη χώραν καὶ ἐν αὐτῇ ἀναστρεφόμενος, εἰκονίζει πάθη ἀνδρικὰ μόνον καὶ βίαια, τύπους κολοσσιαίους, ἀλλ' ἀμυδρῶς διαγραφομένους, καὶ λαλεῖ γλῶσσαν βρίθουσαν. τολμηρῶν μεταφορῶν καὶ ἀποτόμων μεταβάσεων. Ὁ δὲ Σοφοκλῆς καταβιδάζει τὰς νεφελώδεις ἐκείνας σκιάς ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ συνήθους βίου· παρ' αὐτῷ τὰ αἰσθήματα εἶναι ποικιλώτερα, οἱ τύποι ἐναργέστεροι, ὁ διάλογος πλατύτερος, ἡ γλῶσσα σχετικῶς ὁμαλωτέρα. Τελευταῖον παρὰ τῷ Εὐριπίδι ὁ μυθικὸς χαρακτήρ παντελῶς ἐκλείπει· ὁ ἔρως καὶ ὁ οἶκτος παρίστανται εἰς τρόπον, ὃν ὁ Αἰσχύλος ἤθελε νομίζει ὅλως ἀνάξιον τοῦ ἀξιώματος τῶν ἡρωϊκῶν προσώπων· παρενέιρεται δὲ ἐν τῷ δράματι καὶ τι θεωρητικὸν καὶ ζητητικὸν καὶ διστακτικὸν καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν παντὶ τὴν ταχεῖαν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπίδοσιν; Ἐπιστήσωμεν ὅμως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν τῆς πολιτείας διάπλασιν ἀφ' ἐνὸς ἐν Ἀθήναις καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐν Σπάρτῃ, ἥτοι εἰς τὰς δύο πόλεις αἵτινες ἰδίως ἐξεπροσώπουν ἢ μὲν τοὺς ἀρχαίους ἰθαγενεῖς, ἢ δὲ τοὺς ἐπιδραμόντας. Ἡ ἀντιπαράθεσις αὕτη εἶναι τόσῳ μᾶλλον διδακτικὴ ὅσῳ ἐν αὐτῇ θέλομεν ἶδει οὐ μόνον ὅτι ἡ Σπάρτη ρυθμίσασα ἅπαξ τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐμεινεν ἐσαεῖ.

ἀμετακίνητος, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ Ἀθηναὶ ἐνόσω ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας ὑπέκυπτον ἠθικῶς εἰς τὸ διὰ τῶν ἐπιδραμόντων ἐπικρατῆσαν στάσιμον πνεῦμα, ἐβάδισαν βραδύτατα περὶ τὴν διάπλασιν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν. Ἀμα ὅμως διὰ τῆς φυσικῆς αὐτῶν ἀλλοτριότητος πρὸς τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο, ἀνέκτησαν πλήρη τὸν ἴδιον χαρακτῆρα, ἔφθασαν διὰ μιᾶς ἐντὸς ἐνιαυτῶν ἐξήκοντα περίπου εἰς τὰ ἀκρότατα τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτείας συμπεράσματα. Περὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων εἶπομεν ἤδη ὅτι διηρεῖτο εἰς πολλὰς βασιλείας, ὅτι οἱ βασιλεῖς οὗτοι προΐσταντο ἀπλῶς τῶν τῆς χώρας αὐτῶν ἀρίστων, οἵτινες πολλάκις ὀνομάζονται καὶ αὐτοὶ ἄνακτες καὶ βασιλεῖς, ὅτι ἡ τοῦ προΐσταμένου βασιλέως ἰσχὺς ἀπέβαινε μείζων ἐν πολέμῳ διὰ τὸ τῆς στρατηγίας ἀξίωμα καὶ ὅτι εἶχε μάλιστα ἀρχίσει νὰ σχηματίζεται δεσμός τις ἐνότητος συμπάσης τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπὶ κοινῶν πολέμων εἰς τῶν βασιλέων, ὁ τοῦ Ἀργούς, ἀνελάμβανε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ὅλου στρατοῦ, ὅπως ἐπὶ τοῦ πολέμου τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας ὁ Ἀδραστος, ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ, ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ἐπὶ τῆς δωρικῆς ἐπιδρομῆς, ὁ ἔγγονος τοῦ Ἀγαμέμνονος, Τισαμενός. Ἦρχισαν δὲ ἔκτοτε νὰ ὑποφώσκωσι καὶ ἕτερα σημεῖά τινα πολιτικῆς ἐνότητος. Περὶ τῆς Ἀττικῆς ἰδίως λέγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς αὐτῆς Θησεὺς καθυπήγαγεν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ ἐν εἰρήνῃ πλειότερον ἢ ἄλλοτε τοὺς ἄλλους τῆς χώρας ἐκείνης βασιλεῖς ἢ ἄνακτας ἢ ἡγήτορας. Τῶντι κατὰ τὸν Θουκυδίδην μέχρι τοῦ Θησεῶς αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις εἶχον ἴδια βουλευτήρια, καὶ πρυτανεῖα, ὧν οἱ ἄρχοντες, ὁσάκις δὲν ἐφοβοῦντό τι, δὲν προσήρχοντο εἰς τὸν βασιλέα ἵνα βουλευθῶσι μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ ἐβουλεύοντο, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ διεπολέμουν πρὸς τὸν βασιλέα· ὁ δὲ Θησεὺς κατήργησε τὰς ἰδιαιτέρας ἐκεῖνας ἀρχὰς καὶ βουλὰς τῶν πόλεων, καὶ ἀποδείξας ἐν Ἀθήναις ἐν βουλευτήριον καὶ πρυτανεῖον, συνώκισε πάντας ἐν αὐτῇ καὶ νεμομένους τὰ αὐτῶν ἐκά-

στους ἄπερ καὶ προτοῦ, ἠνάγκασε μιᾷ πόλει ταύτη χρῆσθαι. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι εἰς τῶν οὕτω ταπεινωθέντων ἡγητόρων, ὁ Μενεσθεὺς, ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς δυσαρесκείας τῶν ὁμοταγῶν, κατέστησεν ἐκποδῶν τὸν Θησέα καὶ διεδέξατο τὴν ἀρχήν· οὗτος δὲ εἶναι ὁ Μενεσθεὺς ὁ τῶν Ἀθηναίων ἡγησάμενος ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἀλλ' ἡ πρὸ τοῦ Θησέως κατάστασις δὲν ἐπανῆλθε πλέον. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν χρόνων ἐν εὐρίσκομεν ἐν τῇ Ἀττικῇ βουλευτήριον καὶ πρυτανεῖον· κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν Θουκυδίδην «ξυνοίκια» ἐξ ἐκείνου Ἀθηναῖοι ἔτι καὶ νῦν τῇ θεῷ ἐορτὴν δημοτελῆ ποιοῦσιν. »

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ βασιλεία αὕτη τῶν Ἀθηνῶν κατελύθη ὅπως καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ ἄλλαι τῆς Ἑλλάδος βασιλείαι, μετὰ τὴν μεγάλην κίνησιν τῶν λαῶν, ἧς τὸ κυριώτατον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῶν Δωριέων κατάληψις τῆς Πελοποννήσου· ἡ δὲ τοιαύτη τοῦ πολιτεύματος μεταβολὴ δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸ γεγονός τοῦτο. Ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο ἡ τῶν Δωριέων ἐπιδρομὴ, εἰς τῶν βασιλέων, μεγαλεπηβολώτερος τῶν ἄλλων γενόμενος, καὶ εἴτε ἐπερειδόμενος ἐπὶ μεγάλων τινῶν κατορθωμάτων, εἴτε ἐκ τοπικῶν ἐρίδων ὠφελούμενος, ἤθελε τοῦ καιροῦ προϊόντος κατισχύσει τῶν λοιπῶν καὶ ἐξασφαλίσαι τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἐνότητά. Τοιοῦτό τι εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ συμβαίνει, διότι, ὡς εἶδομεν, οἱ κατὰ χώρας ὑπατοὶ βασιλεῖς, ἐνῶ ἀνεγνώριζον ἓνα αὐτῶν προϊστάμενον τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἐπεχείρουν ἐνταύτῳ νὰ καταλύσωσι τὰ πρυτανεῖα καὶ βουλευτήρια τῶν ὑπ' αὐτοὺς διατελούντων ἀνάκτων. Ἀνάλογόν τι δὲ συνέβη εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν ἐν ἀρχῇ τῆς συμπήξεως αὐτῶν, καὶ ἰδίως ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Εὐρώπῃ, ἧς οἱ βασιλεῖς ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἀπλοῖ πρόεδροι τῶν βαρῶνων, ἀσκοῦντες μείζονά τινα ἐξουσίαν ἐν πολέμῳ ἰδίως, ὅπως ὁ ὁμηρικὸς Ἀγαμέμνων, οἱ δὲ μεγάλοι βαρῶνες ἦσαν ἀπλοῖ πάλιν πρόεδροι τῶν μικροτέρων, μέχρις οὗ ἰσχυρότεροί τινες καὶ ἐπιτη-

δειότεροι δυνάσται ἐπέτυχον νὰ συμπυκνώσωσι κατὰ μικρὸν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν ὅλην τοῦ κράτους διοίκησιν. Ἄλλ' ἡ δωρικὴ ἐπιδρομὴ ἀνέτρεψε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν φυσικὴν ταύτην τῶν πραγμάτων πορείαν. Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ Δωριεῖς ἐβασιλεύοντο, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, μία δὲ αὐτῶν μοῖρα, ἡ ἐν τῇ Σπάρτῃ ἰδρυθεῖσα, ἠδυνήθη νὰ σώσῃ, εἰ καὶ μετὰ πολλῶν τροπολογιῶν, τὴν ὁμηρικὴν βασιλείαν μέχρι τέλους. Οἱ Δωριεῖς ὅμως οὗτοι κατέτριψαν παλὺν χρόνον ἵνα καταλάβωσι χώρας τινὰς τῆς Πελοποννήσου, καὶ πλὴν τούτου, περιῆλθον εἰς ἐμφυλίους πολέμους. Ἐντεῦθεν οἱ Σπαρτιαῖται ἠδυνήθησαν μὲν ἐπὶ τέλους, μεταξὺ τῆς ἐνάτης καὶ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος νὰ ὑπαγάγωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν ἅπασαν τὴν Λακωνικὴν καὶ τὴν Μεσσηνίαν, οὐδέποτε ὅμως ἐκυριάρχησαν ὅλων τῶν δωρικῶν πολιτειῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία ὁμηρικὴ τῶν πραγμάτων κατάστασις, ἥτις φύσει καὶ θέσει ἔρρεπε πρὸς τὴν κυβερνητικὴν τοῦ ἔθνους ἐνότητα, δὲν ἐνιδρύθη δὲ ἀντ' αὐτῆς ἑτέρα ἔχουσα τὴν αὐτὴν ῥοπὴν καὶ δύναμιν, ἡ πρὸς τὴν ἔνωσιν κλίσις ἀντὶ νὰ ἐπιταθῇ ἐχαλαρώθῃ, καὶ πρῶτιστον τῆς χαλαρώσεως ταύτης σύμπτωμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ κατὰ χώρας δευτερεύοντες ἄνακτες ἀντὶ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν βασιλείαν, ἀπεναντίας κατέλυσαν αὐτὴν καὶ ἐσφετερίσθησαν ἅπασαν τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος.

Αἱ μικραὶ βασιλεῖαι, ὅταν ᾔναι μάλιστα τοσοῦτον μικραὶ, ὅσον αἱ ὁμηρικαὶ, ἢ γίνονται μεγάλαι ἢ καταλύονται· διότι καθ' ἑαυτὰς οὔτε λόγον οὔτε δύναμιν ὑπάρξεως ἔχουσι. Τὸ κυριώτατον τῆς βασιλείας προτέρημα εἶναι, ὅτι ἀποτελεῖ αἰσθητόν τι καὶ ἐπιτακτικὸν σύμβολον τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος. Ὅθεν ἡ βασιλεία εἶναι χρησιμωτάτη καὶ πολλάκις ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν πολιτικὴν κοινωνίαν, ἥτις δὲν ἐπέτυχεν ἔτι τὴν ἐνότητα αὐτῆς, ἔχουσα ποικίλα καὶ ἐνίοτε ἀντίθετα συμφέροντα, ποικίλας καὶ ἐνίοτε ἀντιθέτους παραδόσεις καὶ ἔξεις, ποικίλας

καὶ ἐνίοτε δυσξυμβλήτους γλωσσικάς διαφοράς. Τοιαύτη κοινωνία, ἐὰν δὲν κέκτῃται τὸν συνέχοντα αὐτὴν καὶ συνδιαλλάττοντα τὰς ἀντιθέσεις καὶ συμπυκνοῦντα τὰς δυνάμεις ἀίδιον ἐκείνον καὶ ἀνυπεύθυνον ἄρχοντα, οὐδέποτε μὲν θέλει συμπληρώσει τὴν ἐνότητά αὐτῆς, ἐν δὲ τῷ παραμικρῷ κλονισμῷ κινδυνεύει νὰ κατακερματισθῇ εἰς ἐλάχιστα κλάσματα. Ἀλλ' ὅταν ἡ πολιτικὴ κοινωνία ᾖ τοσοῦτον μικρά, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐμφιλοχωρῶσιν ἐν αὐτῇ πολλὰ διαλυτικὰ στοιχεῖα, ἡ βασιλεία ἀποβάλλει τὸν κυριώτατον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς λόγον. Εἷς καὶ μόνος βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀπαραίτητος· ἀλλὰ εἷς βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλος τῶν Βοιωτῶν καὶ ἄλλος τῶν Ἀργείων καὶ οὕτω καθεξῆς τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, οὐδαμῶς ἦτο ἀναγκαῖος. Τούτου ἕνεκα καὶ ἐν Ἑλλάδι ὅπως ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου, αἱ μικραὶ βασιλεῖαι ἤθελον πάντως καταλυθῇ ὡς περιτταὶ, ἤθελον ὅμως καταλυθῇ ἵνα ἀντ' αὐτῶν ἐπικρατήσῃ ἡ ἀπαραίτητος ἐκείνη μεγάλη βασιλεία. Ἀλλ' ἡ τῶν Δωριέων ἐπιδρομὴ κατέλυσε μὲν τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀργεῖος ἣτις ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ πανελλήνιον χαρακτῆρα, δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ ἐνιδρύσῃ ἀντ' αὐτῆς νέαν τινὰ τοιαύτην ἀρχήν, καὶ ἀπεναντίας ἐπήγαγε τὸν ὀριστικὸν διαμελισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πλείστας μικράς καὶ αὐτοτελεῖς πολιτείας· διότι ἐνῶ οἱ Σπαρτιᾶται ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας ἠγωνίζοντο νὰ κυριεύσωσι δύο μικράς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, αἱ λοιπαὶ τῆς Ἑλλάδος χῶραι, καὶ αὐταὶ αἱ ὑπὸ τῶν ἄλλων Δωριέων καταληφθεῖσαι, ἐπειδὴ ἀφέθησαν ἐντελῶς μεμονωμέναι, ἔλαβον φυσικῶς τῷ λόγῳ καιρὸν καὶ ἄνεσιν νὰ καταστήσωσιν ἐκποδὼν ὅλας τὰς μικράς βασιλεῖας καὶ νὰ πολιτευθῶσιν ὀλιγαρχικῶς.

Τοιοῦτον ἐγένετο τὸ πολίτευμα καὶ ἐν Ἀθήναις· ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι πόσον καρκινοειδῶς οὕτως εἶπεῖν ἐβάδισαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας μέχρι τοῦ ὅλοσχερου τῆς ὀλιγαρχίας θριάμβου. Μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν τοῦ Κόδρου

ἀφοσίωσιν, δι' ἧς ἡ Ἀττικὴ ἐσώθη ἀπὸ τῆς δωρικῆς κατακτῆσεως, δὲν ἀνηγορεύθη πλέον ἕτερος αὐτῆς βασιλεὺς, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς μετωνομάσθη ἄρχων καὶ κατέστη ὑπεύθυνος. Βραδύτερον ἐρρέθη ὅτι τοῦτο ἐγένετο διότι μετὰ τὸ μέγα ἐκεῖνο τῆς βασιλείας ἔργον, οὐδεὶς ἐλογίσθη ἄξιος νὰ φέρῃ τὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὄνομα. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν ὑπῆρχέ τι τὸ δυνάμενον νὰ προκαλέσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους πρὸς τὴν βασιλείαν καὶ νὰ ἐνισχύσῃ μάλιστα αὐτὴν ἀντὶ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν κατάλυσίν της, ἦτο ἡ θυσία τοῦ Κόδρου. Αὐτὸ ὅμως τοῦτο φοβούμενοι οἱ ὀλιγαρχικοὶ, ἐπεχείρησαν τὴν κατάργησιν τοῦ ἐπικινδύνου τούτου ἀξιώματος· καὶ προέβησαν μὲν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος των βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ἐφρόντισαν ὅμως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ καταστήσωσι τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ὑπεύθυνον, ἵνα ἔχωσιν αὐτὴν ὑποχείριον. Τῶντι ἡ πρώτη αὕτη μεταβολὴ κατὰ τοῦτο μόνον οὐσιωδῶς διέφερε τῆς προτέρας καταστάσεως, ὅτι ὁ ὑπέρτατος τῆς πολιτείας ἄρχων ἐγένετο ὑπεύθυνος· κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ οὐ μόνον ἰσόβιος ἔμεινεν ἀλλὰ καὶ κληρονομικὸς, διότι ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος τοῦ Κόδρου, καὶ πρῶτος τοιοῦτος ἄρχων ἀναφέρεται ὁ τοῦ Κόδρου υἱὸς Μέδων. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ἰσόβιοι ἄρχοντες τριςκαίδεκα μέχρι τῶν μέσων τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἡ διάρκεια τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος περιορίσθη εἰς ἔτη 10, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπὶ τινα χρόνον τὸ ἀξίωμα τοῦτο δὲν ἀπεδίδετο εἰμὴ εἰς Κοδρίδας· μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ 714 ἔτους, ἦτοι ἐπὶ Ἰππομέδονος τοῦ τετάρτου τῶν δεκαετῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι, ἐκτὸς τῶν Κοδριδῶν, καὶ ἅπαντες οἱ εὐπατρίδαι. Οὐδ' εἰς τοῦτο ὅμως ἤρκεσθησαν οὗτοι ἐπὶ πολὺ, ἀλλὰ μετὰ 30 περίπου ἔτη τὸ μὲν ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος ἔγινεν ἐνιαύσιον, τὰ δὲ διάφορα αὐτοῦ καθήκοντα διενεμήθησαν εἰς ἄνδρας ἐννέα.

Οὕτως οἱ εὐπατρίδαι, ἦτοι οἱ ἀπόγονοι καὶ διάδοχοι τῶν ὀμηρικῶν ἀνάκτων, ἡγητόρων καὶ τῶν τοιούτων, ἐγένοντο

κύριοι τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, εἰς ἣν πρότερον μόνοι οἱ Κοδρίδαι ἐκαλοῦντο, καὶ, ἵνα ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου πᾶσαν πιθανότητα τοῦ νὰ σφετερισθῇ εἰς ἐξ αὐτῶν τὴν ἀρχὴν ταύτην αὐθις διαρκῶς, διένειμαν αὐτὴν εἰς ἑννέα. Νέαν ὁμῶς ἐγγύησιν οὐδεμίαν παρέσχον εἰς τὴν ὁλομέλειαν τῶν πολιτῶν, διότι διετήρησαν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι, τὸ δικαίωμα τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, οἵτινες δὲν ἔδιδον λόγον εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ συγκειμένου ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔπραττον καὶ ἐδίκαζον περὶ πάντων κατὰ νόμους καὶ θεσμοὺς ἀγράφους. Ἀλλ' ἡ ὑπέρογκος αὕτη ἐξουσία τῶν ὀλιγαρχικῶν δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ φυσικὸς τῆς ἀττικῆς φυλῆς χαρακτήρ ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ σφαδάζῃ κατὰ τοῦ διὰ τῆς δωρικῆς κατακτήσεως ἐπικρατήσαντος πνεύματος· καὶ τῷ 634 βλέπομεν τὸν Δράκοντα ἐπιτραπέντα νὰ συντάξῃ νόμους καὶ θεσμοὺς γραπτούς, οὐδὲ δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν οἰκιοθελῇ τῶν εὐπατριδῶν προαίρεσιν τὸν πρῶτον τοῦτον περιορισμὸν τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν. Μόλις δὲ παρῆλθον 12 ἔτη καὶ νέα πάλιν προέκυψε πραγμάτων ἀνωμαλία, ἐν ᾗ ἐμφανέστερον καθορῶμεν τὴν κατὰ τῶν εὐπατριδῶν ἐξέγερσιν τῶν ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας, τῷ 594, προσεκλήθη ὁ Σόλων νὰ τροπολογήσῃ τὸ καθεστὼς πολίτευμα κατὰ τὰς νέας τῆς κοινωνίας περιστάσεις καὶ ἀξιώσεις. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως ἣν ἔλαβεν ἡ τῶν Ἀθηναίων πολιτεία ἐπὶ Σόλωνος, Κλεισθένου, Ἀριστείδου καὶ Περικλέους, ἀλλὰ ἐκ περιοπῆς μόνον νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὴν ἀδιάκοπον αὐτῆς πρὸς τὰ πρόσω πορείαν.

Ὁ Σόλων ἦτο μὲν ἀνὴρ χρηστὸς καὶ μεγαλοφυῆς, ἐπορίσθη ὁμῶς ἅπασαν τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν αὐτοῦ ἐπιστήμην ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων, αἵτινες, ὅπως καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτῶν τῆς κάτω Ἰταλίας, ἐκτήσαντο πολὺ πρὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πλείστην ὅσην περὶ τὰ και-

ριώτατα ἐκεῖνα ζητήματα ἐμπειρίαν· ὥστε ὅπως τὰς περὶ τὸν λόγον καὶ τὴν τέχνην ἀφορμὰς ἀπὸ τῆς ἔξω Ἑλλάδος παρέλαβεν ἢ ἔσω, οὕτω καὶ τὰς ἀφορμὰς τοῦ πολιτεύματος ἐκεῖνου, ὅπερ ὅσον ἔνεστι προσεγγίζει πρὸς τὰ ἄριστα τῶν νεωτέρων, παρὰβαλλόμενον δὲ πρὸς τὸ σπαρτιατικὸν ἀναδείκνυσιν ἀριδῆλως τὴν καὶ κατὰ τοῦτο ἐξαίρετον ὑπεροχὴν τοῦ ἄλλου ἑλληνισμοῦ. Διὰ τῶν νομοθετημάτων τοῦ Σόλωνος, ἡσφαλίσθη μὲν ἡ ἀτομικὴ τοῦ πολίτου ἐλευθερία, ἐνεψυχώθη δὲ ἡ βιομηχανία, ἀφηρέθη δὲ ἀπὸ τῶν εὐπατριδῶν τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι καὶ τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας. Ἡ μὲν ἐκλογὴ ἐπετράπη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἣν συνεκρότουν ἅπαντες οἱ πολῖται καὶ εἰς ἣν μετεβιβάσθη ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἡ ἐξουσία τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχόντων· ἐκλέξιμοι δὲ ἐγένοντο οὐχὶ μόνον οἱ εὐπατρίδαι, ὡς πρότερον, ἀλλὰ προσέτι εἰς μὲν τὸ τῶν ἀρχόντων ἀξίωμα οἱ εὐπορώτατοι τῶν πολιτῶν, εἰς δὲ τὴν βουλὴν καὶ εἰς τὰ δευτερεύοντα ἀξιώματα οἱ μετ' ἐκείνους ἐρχόμενοι εὐποροὶ, μέχρι τῶν ἐχόντων ἐτησίαν πρόσδοτον κατ' ἐλάχιστον ὅρον δραχμῶν 200. Ἀλλ' ἡ νέα αὕτη τῆς πολιτείας κατάστασις ὅσω συνετῶς, ὅσω μετριοπαθῶς καὶ ἂν ὠρίσθη, δὲν ἐπέπρωτο νὰ λειτουργήσῃ εὐρύθμως καὶ ἐλευθέρως. Αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις, τὰς ὁποίας ὁ νομοθέτης ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ πρὸς ἀλλήλας, ἐξηκολούθησαν ἐρίζουσαι, ἐκ δὲ τῶν ἐρίδων τούτων ὠφελούμενος εἰς τῶν εὐπατριδῶν, ὁ Πεισίστρατος, ἐπεχείρησε καὶ κατῴρθωσεν οὐχὶ μὲν νὰ μεταβάλῃ τοὺς τύπους τοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἀριστα δὲ διεξήγαγε τὴν τοιαύτην ἀρχήν· ἀλλ' οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοὶ οἵτινες μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκληρονόμησαν ἀκωλύτως τὸ μέγα ἐκεῖνο ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα τοῦ πατρὸς, ἐξετράπησαν μετ' ὀλίγον εἰς πολλὰς βιαίας καὶ ἀτόπους πράξεις, καὶ προεκάλεσαν οὕτω καθ' ἑαυτῶν σύστασιν, ἥς προΐσταντο τότε οἱ πλουσιώτατοι

καὶ ἰσχυρότατοι Ἀλκμαιωνίδαι. Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ Σπάρτη, ἡ ἀπὸ τῶν προηγουμένων δύο ἑκατονταετηρίδων συμπληρώσασα τὴν ἄμεσον αὐτῆς ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας κυριαρχίαν, εἶχε λάβει καὶ ἐπὶ τῆς πλείστης Πελοποννήσου προέχουσάν τινα τάξιν διὰ τούτου, ὅτι ἡγωνίσθη καὶ ἐπέτυχε μέχρι τινὸς νὰ ὑποστηρίξῃ πολλαχοῦ τὸ τῶν εὐπατριδῶν κράτος, τὸ κινδυνεύσαν, ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις, διὰ τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανικῆς, τῆς ναυτικῆς καὶ τῆς γεωργικῆς τάξεως. Ὅθεν συνεμάχησε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μετὰ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ συνετέλεσε τῷ 540 εἰς τὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν ἑξῶσιν.

Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Κλεομένης, νομίσας ὅτι ἐξησφάλισεν οὕτω τὴν ἀρχαίαν τῆς ἀριστοκρατίας ὑπεροχὴν ἐν Ἀθήναις, ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ εἰς ἄλλας τινὰς τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ἡπατήθη. Οἱ μὲν εὐπατρίδαι συνησπίσθησαν τῶντι ὑπὸ Ἰσαγόραν τὸν Τισάνδρου, ἐν τῷ ἅμα ὅμως ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπάλου μερίδος ὁ Ἀλκμαιωνίδης Κλεισθένης. Καὶ τοῦτο μάλιστα μαρτυρεῖ ὅπόσον ὥριμος ἦτο ὁ λαὸς οὗτος πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν πολιτεύματος ἐλευθέρου. Ἐπὶ 30 ὅλα ἔτη εἶχε στερηθῇ τῆς ἀκωλύτου ἐνασχήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἅμα δ' ἀνακτήσας αὐτὰ προέβη εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας διὰ τῶν τακτικῶν ἐκεῖνων τρόπων, δι' ὧν καὶ μόνων ἡ ἐλευθερία ἀσφαλίζεται καὶ καρποφορεῖ· δηλαδή διὰ τῆς συγκροτήσεως πολιτικῶν ομάδων, αἵτινες ἔχουσι τὰ φρονήματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν καὶ πειθαρχοῦσιν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τούτους. Ἀμφότεραι δὲ αἱ τότε προκύψασαι ἐν Ἀθήναις πολιτικαὶ μερίδες, ἤθελον ν' ἀποφύγωσι τὰς καταχρήσεις δι' ὧν ἐνοθεύετο τὸ πολίτευμα· ἀλλ' οἱ μὲν περὶ τὸν Ἰσαγόραν ἐπρέσβευον ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀσφαλισθῶσι κατὰ τοῦ κινδύνου τούτου εἰμὴ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἀρχαῖον ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα· οἱ δὲ περὶ τὸν Κλεισθένη ἐφρόνουσιν ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ καὶ διὰ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος,

ἀρκεῖ νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀληθῶν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀρχῶν. Ὁ Σόλων εἶχεν ἐπιτρέψει τὸ μὲν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγειν εἰς πάντας τοὺς πολίτας. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν πολιτῶν καὶ τινες εὐπορώτατοι, μὴ ὄντες ἐγγεγραμμένοι εἰς τὰς ὑφισταμένας φυλάς, πράγματι ἀπεκλείοντο παντὸς δικαίου, ὑπερίσχυον δὲ ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς ἐκλογὰς οἱ εὐπατρίδαι, τούτου τε ἔνεκα καὶ διὰ τὴν πατροπαράδοτον ἐπιρροὴν ἣν ἥσκουν εἰς τὰς τέσσαρας ἀρχαίας φυλάς. Ὅθεν ὁ Κλεισθένης, ἀναγορευθεὶς τῷ 510 ἐπώνυμος ἄρχων, κατήργησε τὰς ἀρχαίας ταύτας φυλάς καὶ ἵδρυσεν ἀντ' αὐτῶν δέκα, εἰς τὰς ὁποίας κατετάχθησαν ἅπαντες οἱ προϋπάρχοντες πολῖται οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ νέοι ὑπ' αὐτοῦ τότε ἀναδειχθέντες ἐκ τῶν μετοίκων, ἥτοι τῶν εὐπόρων ξένων ὅσοι ἦσαν ὀριστικῶς ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐγκαταστημένοι· προσέτι ἐπέτρεψε τὸ πλεῖστον τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας εἰς τὸν δῆμον, συνερχόμενον ἐπὶ τούτῳ εἰς τὰ πολυάριθμα ὀρκωτικὰ δικαστήρια περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ἔτι ἀφορμὴν ἐλάβομεν νὰ ὀμιλήσωμεν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἠϋξήσε τὸν ἀριθμὸν ὅλων σχεδὸν τῶν δημοσίων ἀξιωματῶν. Κατὰ τὰ λοιπὰ διετηρήθησαν οἱ θεσμοὶ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος· ἀλλὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο ὠχυρώθη παραδόξως, διότι ὡς πρὸς μὲν τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν πάντες οἱ πολῖται, ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ ἀξιώματα πλεῖστοι ὅσοι ἔλαβον ἄμεσον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ. Ἐκτοτε δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐντελῶς ἤδη ἀπαλλαγέντες ἀπὸ τὰς πέδας τοῦ δωρικοῦ πνεύματος, ἐτράπησαν ἀκατάσχετοι πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν ἀρχῶν ὧν τὰ σπέρματα περιείχοντο ἐν τῷ Κλεισθενεῖῳ πολιτεύματι.

Ὅποσον τὸ πολίτευμα τοῦτο συνεφώνει πρὸς τὰς φυσικὰς αὐτῶν προαιρέσεις, ἐξεδηλώθη ἐκ τοῦ ἀμέσως ἐξεγερθέντος ἠθικοῦ τῆς πόλεως φρονήματος, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου τοσαῦτα θαυμάσια διέπραξεν ἐπὶ τοῦ μετὰ εἴκοσιν ἔτη ἀρξάμενου μεγάλου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Μετὰ τὰ κατορθώματα

δὲ ταῦτα καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην, ἐλογίσθη δίκαιον νὰ ἐπιτραπῶσι νέα εἰς τοὺς πολλοὺς δίκαια. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐκλέξιμοι εἰς τὰς ἀρχὰς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι· οἱ δὲ λεγόμενοι θῆτες, ἥτοι οἱ ἔχοντες ἐτήσιον ἀπὸ γῆς εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 δραχμῶν ἢ καὶ μηδόλως ἔχοντες τοιοῦτον εἰσόδημα, οὐδεμίαν ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἀρχὴν, μετέχοντες μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἥτοι τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄρχοντας, τοῦ εὐθύνειν αὐτοὺς καὶ τοῦ ψηφίζειν τοὺς νόμους. Καὶ ἐνόσω μὲν ἡ πόλις ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ὁ ἀποκλεισμός οὗτος τῶν θητῶν ἀπὸ τῶν ἀξιωματῶν τῆς πολιτείας ἦτο· εὐεξήγητος. Τὸ κράτιστον τῆς πεζικῆς ταύτης δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὀπλίται, ὀπλῖται δὲ δὲν ἐγίνοντο εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν, ἅτε ἐξ ἰδίων δυνάμενοι νὰ παρασκευασθῶσι καὶ νὰ ὀπλισθῶσιν ὡς τοιοῦτοι. Ὅθεν ἐνόσω αὐτοὶ πρὸ πάντων ἠγωνίζοντο ὑπὲρ πατρίδος, καὶ αὐτοὶ ἔσωζον αὐτήν, ἐνῶ οἱ ἀπορώτεροι, ὑπηρετοῦντες μόνον ὡς ψилоὶ, ὀλίγον εἰς τοῦτο συνετέλουν, οἱ πρῶτοι, καθὼς ἔχοντες τὰ πλειότερα βάρη, ἐδικαιοῦντο ν' ἀπαιτῶσι καὶ τὰ πλειότερα δίκαια. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ πόλις ἀπέβη ναυτικὴ, οἱ θῆτες ὑπηρετοῦν τὴν πολιτείαν τοῦλάχιστον ὅσον αἱ εὐπορώτεραι τάξεις. Διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἐρέται, αὐτοὶ οἱ ναῦται, αὐτοὶ οἱ τοξόται τῶν τριήρων, αἵτινες περὶ μὲν τὸ Ἀρτεμίσιον ἀνεχαίτισαν, ἐν Σαλαμῖνι δὲ κατετρόπωσαν τὸν στόλον τῶν πολεμίων. Καὶ πλὴν τούτου διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν γενομένην τότε ἐπανελημμένην τῆς Ἀττικῆς δῆωσιν, πᾶσα ἔγγειος πρόσοδος ἐπὶ τινα χρόνον ἐξέλιπεν, οἱ δὲ ἀπορώτεροι ἐξωμοιώθησαν καὶ κατὰ τοῦτο προσωρινῶς πρὸς τοὺς εὐπορωτέρους. Δι' ἅπαντας δὲ τούτους τοὺς λόγους ἡ πλήρης τῶν πενεστέρων ἰσοπολιτεία ἀπέβη ἄφευκτος, ὁ δὲ Ἀριστείδης, ὁ συντηρητικώτατος τῶν πολιτικῶν, ἅμα πεισθεὶς περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ψήφισμα διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετράπη εἰς πάντας τοὺς Ἀθηναίους πολί

τας ἀδιακρίτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου οἱ πρεσβεύοντες ὅτι ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ρυθμίζεται κατὰ τὰς προαγομένας ἠθικάς καὶ ὑλικάς περιστάσεις καὶ ἀνάγκας τοῦ ἔθνους, ὁμολογοῦσιν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐφηρμόσθη σωφρόνως ἐν Ἀθήναις ὥς πρὸς δὲ τὴν ὀρθότητα τῶν κατόπιν γενομένων, πολλοὶ ὑπάρχουσιν οἱ διστάζοντες. Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι καθ' οὓς χρόνους τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα διεείποντο ὑπὸ τοῦ Περικλέους, ἐψηφίσθη ὅτι οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἄλλοι δημόσιοι λειτουργοί, οἵτινες πρότερον ἐξελέγοντο διὰ χειροτονίας, θέλουσιν ἀναδεικνύονται διὰ κλήρου. Μόνον οἱ στρατηγοὶ ἐξηκολούθησαν μέχρι τέλους διὰ χειροτονίας ἐκλεγόμενοι. Πλὴν τούτου, ἐνῶ πρότερον πᾶσαι αἱ δημόσιαι λειτουργίαι ἦσαν ἄμισθοι, ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ὠρίσθη ὅτι δικαιοῦνται νὰ λαμβάνωσι μετρίαν τινὰ ἡμερήσιον ἀντιμισθίαν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου οἱ τε ἡλιασταί, καὶ οἱ ἐκκλησιασταί, καὶ οἱ ὀπλίται, καὶ οἱ ἵππεις, καὶ οἱ βουλευταί. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Περικλῆς προεκάλεσε νόμον δυνάμει τοῦ ὁποίου τὸ δημόσιον ἐπλήρωνεν εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ θεατρικὸν αὐτοῦ εἰσιτήριον· καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐχορηγήθησαν εἰς τοὺς πένητας χρήματα ἵνα μετέχωσιν ὅλων τῶν δημοσίων πανηγύρεων. Πολλοὶ ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς νεωτερισμοὺς τούτους τὴν παρακμὴν τῆς πόλεως καὶ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ τὴν ὀλβίαν ἐπίδρασιν τῶν προκειμένων καὶ ἰδίως τῶν μισθοδοτικῶν καὶ χορηγικῶν διατάξεων· ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι αἱ πλεῖσται τοῦλάχιστον ἦσαν ἀναπόφευκτοι ἔνεκα τῆς μεγάλης ἐκτάσεως ἣν ἔλαβεν ἡ τῶν Ἀθηναίων κυριαρχία καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δογμάτων ἅτινα τότε ἐπεκράτουν ἐν Ἑλλάδι. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει ὅσα εἶπομεν περὶ τῆς πολλῆς δουλείας καὶ τῆς ἐλλείψεως τῆς ἰσοπολιτείας. Ὑπομιμνήσκομεν δὲ μόνον ὅτι ὥς ἐκ τῶν δύο τούτων πλημμελῶν θεσμῶν, 30,000

Ἀθηναίων ἐδέησεν ἐπὶ Περικλέους νὰ κυβερνήσωσι κράτος περιλαμβάνον δέκα, ὡς εἰκάζεται, ἑκατομμύρια κατοίκων. Τούτου τεθέντος, ἀπαραίτητον κατέστη οἱ τριςμύριοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ν' ἀσχοληθῶσιν εἴπερ ποτὲ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν τῆς πολιτείας κυβέρνησιν. Ἀπαντες ὁμῶς οἱ τριςμύριοι οὗτοι ἄνδρες δὲν ἦσαν πλούσιοι· οἱ πλεῖστοι, μὴ ἔχοντες κεφάλαια προσοδοφόρα, μετήρχοντο ἐμπορίαν τινὰ ἢ βιομηχανίαν· πῶς δὲ ἄλλως ἠδύναντο νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς ἀσχολίας ταύτας καὶ νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἐκπλήρωσιν τῶν πολιτικῶν, τῶν στρατιωτικῶν, τῶν δικαστικῶν αὐτῶν καθηκόντων, εἰμὴ μισθοδοτούμενοι ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου; Ἀλλ' ἵνα μισθοδοτῶνται ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι πόροι, ἵνα ὑπάρχωσι δὲ οἱ πόροι ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ τὸ κράτος, τὸ δὲ κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ συντηρηθῇ ἔνεκα τῶν ἐπαναστάσεων τῶν πόλεων, αἵτινες ἠδικοῦντο διὰ τῆς κυριαρχίας ἐκείνης ἣς μετεῖχον τῶν θυσιῶν, οὐχὶ δὲ τῶν δικαίων. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων κατελύθη ἔνεκα τοῦ πλημμελοῦς τούτου κύκλου εἰς ὃν ἐστροβιλώθη, καὶ οὐχὶ ἔνεκα τῶν καινοτομιῶν τοῦ Περικλέους· ἀπ' ἐναντίας εἰάν αἱ καινοτομίαι αὗται δὲν ἐψηφίζοντο, ἤθελε καταλυθῇ ἔτι ταχύτερον, μηδόλως δυνάμενον νὰ λειτουργήσῃ ἐν μέσῳ περιστάσεων ἀλλοτρίων τῶν ἀναγκῶν πρὸς αἷς ἀρχῇθεν διεπλάσθη καὶ ἐρρύθμισθη. Ἐφ' ὅσον αἱ Ἀθῆναι προῖσταντο μόνον τῆς Ἀττικῆς καὶ κατόπιν μετρίας τινὸς πόλεων καὶ χωρίων ὁμάδος, τὸ πολίτευμα ἐπῆρκει εἰς τὴν χρεῖαν ταύτην· δὲν ἠχρειώθη δὲ εἰμὴ ὅτε αἱ Ἀθῆναι ἀνέλαβον τὸν μέγαν κατὰ Δωριέων ἀγῶνα. Ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ χρόνον μακρὸν οὐ μόνον πρὸ τοῦ Περικλέους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ζωῆς του, διηύθυνον τὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου οἱ στρατηγοὶ, οἵτινες καὶ μετὰ τὰς προῤῥηθείσας καινοτομίας ἐξηκολούθουν οὐχὶ ὑπὸ τοῦ τυφλοῦ κλήρου ἀναδεικνύμενοι, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς λελογισμένης ἐκλογῆς χειροτονούμενοι. Οἱ στρατηγοὶ λοιπὸν ἦσαν πάντοτε οἱ κράτιστοι ἐπὶ τέχνῃ λόγου καὶ ἐμπει-

ρία πραγμάτων πολίται, αὐτοὶ δὲ καθυπέβαλλον καὶ συνεζή-
 τουν τὰς κυριωτάτας μάλιστα ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις, καὶ αὐτοὶ
 ἀνελάμβανον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ὑπὸ τῆς
 ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἀλλ' ἀφ' ἧς αἱ ποικίλαι τοῦ με-
 γάλου Πελοποννησιακοῦ πολέμου χρεῖαι κατέστησαν ἀναπό-
 δραστον τὴν συνεχῇ σχεδὸν τῶν στρατηγῶν ἀποδημίαν, ἡ διε-
 ξαγωγή τῶν ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας περιήλθεν εἰς χεῖρας
 τῶν λεγομένων δημαγωγῶν, οἵτινες ἐκτὸς κινδύνου καὶ σπου-
 δαίας εὐθύνης πολιτευόμενοι, ἡξίουσαν νὰ διέπωσι τὴν τύχην τοῦ
 κράτους διὰ λόγων καὶ ῥαδιουργιῶν. Ὁμιλοῦντες δὲ περὶ πραγ-
 μάτων ἀλλοτρίων αὐτοῖς, παρέσυρον τὴν ἐκκλησίαν εἰς ψηφί-
 σματα ἀσύνεκτα, εἰς ἃ οἱ στρατηγοὶ ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ
 ὑπακούωσι, καίτοι τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἀπεδοκίμαζον τὰς γενο-
 μένας ἀποφάσεις. Ἡ πολιτεία ὡμοίασε τότε σκάφος κατα-
 σκευασθὲν ἵνα διαπλέῃ θαλάσσης μικρὰς, αἴφνης δὲ ἀναγκα-
 σθὲν νὰ πελαγοδρομήσῃ ἐν ὠκεανῷ· καὶ φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐναυά-
 γησεν. Ὅτι δὲ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς τῶν
 Ἀθηναίων παρακμῆς καὶ οὐχὶ αἱ τοῦ Περικλέους καινοτομίαι,
 ἀποδείκνυται ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τοῦ γεγονότος. ὅτι ἐὰν ἀπωλέσθη-
 σαν οἱ νεωτερισταὶ Ἀθηναῖοι, οὐδ' οἱ στάσιμοι Σπαρτιᾶται
 διεσώθησαν. Καὶ ἀπωλέσθησαν συγχρόνως, διότι, παρεκτὸς τῶν
 ἄλλων αἰτιῶν τῆς φθορᾶς ὅσαι ἦσαν κοινὰ παρ' ἀμφοτέροις,
 ἦτοι τῆς δουλείας καὶ τῆς ἐλλείψεως τῆς ἰσοπολιτείας, εἶχον
 οὐδὲν ἥττον κοινὸν τοῦτο, ὅτι καὶ τῆς Σπάρτης τὸ πολίτευμα
 ἐρρυθμίσθη ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς περιστάσεις βαθμὴδὸν τροπολο-
 γηθείσας· ἡ δὲ Σπάρτη περιέστη εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἔτι μείζονα
 ἢ αἱ Ἀθῆναι ἀμνηχανίαν ἅμα ἀνέλαβε τὸν περὶ ἡγεμονίας συμ-
 πάσης τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα. Ἡ Σπάρτη δὲν ἠναγκάσθη νὰ μι-
 σθοδοτήσῃ τοὺς πολίτας αὐτῆς, διότι οὗτοι, μηδεμίαν μετερ-
 χόμενοι ἐμπορίαν, ναυτιλίαν, βιομηχανίαν, τέχνην, καὶ νῦν
 ὅπως ἀνέκαθεν ἄλλο ἔργον δὲν εἶχον εἰμὴ τὸ ὑπηρετεῖν, καὶ
 ἰδίως στρατιωτικῶς ὑπηρετεῖν τὴν πατρίδα· ἐδέησεν ὁμῶς νὰ

συγκροτήσῃ στόλον, νὰ πέμπῃ ἀδιακόπως εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν τοὺς πλείστους τῶν πολιτῶν, νὰ δέχεται πλείστους ξένους, καὶ ἐκ τούτων ἀπάντων παρημελήθη μὲν ἐν αὐτῇ ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῆς Δυκουργείου πειθαρχίας, ἐξέλιπε δὲ ἡ ἀρχαία ὁμαλότης τῶν περιουσιῶν, ἡχρειώθησαν δὲ τὰ πάτρια ἥθη. Τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ πράγματα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὁ ἑκατονταετηρίδος, ἀνωμολόγησε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ξενοφῶν.

Ὁ προαιρούμενος λοιπὸν νὰ ἐκτιμήσῃ εἰλικρινῶς τὴν ἀξίαν ἑατέρου τῶν πολιτευμάτων τούτων, ὀφείλει νὰ ἀνεξετάσῃ οὐχὶ ἐὰν τὰ πράγματα διεξήγοντο παρ' ἐνὶ μὲν ὁμαλῶς, ἀνωμάλως δὲ παρὰ τῷ ἑτέρῳ, ἀφοῦ ἀμφοτέρω, τό τε ὁμαλὸν καὶ τὸ ἀνώμαλον, εἰς τὴν αὐτὴν καὶ σχεδὸν σύγχρονον ἀπέληξαν φθοράν· ἀλλὰ νὰ ὑπολογίσῃ ὁποῖά τινα ἐγένοντο ἐν τῷ μεταξὺ ἑατέρου αὐτῶν τὰ πολιτικά, τὰ κοινωνικά, τὰ ἠθικά καὶ τὰ διανοητικά ἀποτελέσματα. Πιστοτάτην δὲ καὶ εὐγλωττοτάτην εἰκόνα τῆς ἀντιθέσεως ταύτης κατέλιπεν ἡμῖν ὁ Θουκυδίδης διὰ τοῦ ἀμειμήτου ἐκείνου ἐπιταφίου λόγου, ὃν παρέστησε τὸν Περικλέα ἐκφωνοῦντα εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὸ πολίτευμα ἡμῶν, εἶπεν, ὀνομάζεται δημοκρατία, διότι διαρκῶς ἀφορᾷ εἰς τὴν τῶν πολλῶν εὐδαιμονίαν, ὅχι εἰς τὴν τῶν ὀλίγων· καὶ εἰς μὲν τὰς κατ' ἰδίαν διαφορὰς τῶν πολιτῶν, οἱ νόμοι εἶναι ἴσοι δι' ὅλους, εἰς δὲ τὰ δημόσια ἀξιώματα προάγεται ἕκαστος, οὐχὶ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκει, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἱκανότητος· καὶ οὐδὲ πενίας ἔνεκα ἢ εὐτελοῦς καταγωγῆς κωλύεταί τις τῶν παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν, ἐὰν ᾖ πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειος. Πλὴν τούτου ἐφροντίσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν πλείστας τῶν κόπων ἀναψυχάς· καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀνατροφὴ ἡμῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε, ἂν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθὺς ἐκ πρώτης νεότητος ἀγωνίζονται δι' ἐπιπόνου ἀσκήσεως ν' ἀποκτήσωσιν ἀνδρείαν, ἡμεῖς, καί τοι

ἀνειμένως διαιτώμενοι, οὐδὲν ἤττον εἴμεθα πάντοτε ἔτοιμοι νὰ δρμήσωμεν ἐπὶ τοὺς κινδύνους. Διότι φιλοκαλοῦμεν μετ' ἀφελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλθακότητος. Παρ' ἡμῖν οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἴδια ἔργα τετραμμένοι γινώσκουσιν ἀποχρώντως καὶ τὰ πολιτικά. Ὅθεν συγκεφαλαιῶν λέγω, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος· ἕκαστος δὲ ἡμῶν, ἰδίᾳ θεωρούμενος, δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλα ὅσα πράγματα μετὰ πλείστης χάριτος καὶ δεξιότητος.

Ἡ τοιαύτη τοῦ πολίτου πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τῆς πολιτείας πρὸς τὸν πολίτην σχέσις· δὲν εἶναι ἄρά γε ὁ ἰδεώδης τύπος, ὃν ἐν μέρει ἐπέτυχον καὶ ἐν μέρει ἀδιαλείπτως ἀγωνίζονται νὰ ἐπιτύχωσι τὰ ἐν πᾶσι πρωτεύοντα τῶν καθ' ἡμᾶς ἔθνων; Τίνα δὲ ἀπ' ἐναντίας κατάστασιν πραγμάτων εὐρίσκομεν ἐν τῇ κρατίστῃ τοῦ δωρισμοῦ πόλει; Ἡ Σπάρτη ἓνα καὶ μόνον προέθετο κύριον σκοπὸν, νὰ παγιώσῃ ἐς αἰὲς τὸ κράτος τῶν ὀλίγων ἐπὶ τῶν πολλῶν· καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταστήσῃ τοὺς πολλοὺς ὅλως μὲν ἀνεπιτηδείους πρὸς πᾶσαν διανοητικὴν, ἠθικὴν καὶ ὕλικήν ἐπίδοσιν, ἱκανοὺς δὲ μόνον νὰ ὑπηρετῶσιν ὡς στρατιῶται. Ἰνα ἀσφαλίσῃ τὸ κατασκευάσμα τοῦτο, ἐπενόησε θεσμοὺς παρὰ φύσιν. Περιέζωσε τὸν ἄνθρωπον εὐθύς ἐκ γενετῆς καὶ ἐκράτει αὐτὸν δέσμιον ἐφ' ὅρου ζωῆς, διὰ σιδηροῦ πλέγματος τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἐλευθερίαν, οὔτε περὶ τὴν ἀνατροφὴν, οὔτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος, οὔτε περὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, οὔτε περὶ τὴν δίκαιαν, οὔτε περὶ τὰ φυσικώτατα τῶν αἰσθημάτων, τὴν πατρικὴν καὶ τὴν μητρικὴν στοργήν. Οὕτω δὲ ὀχυρωθεῖσα ἡ πόλις ἐκείνη ἐντὸς σιδηροῦ καὶ καταφράκτου κατασκευάσματος, παρέμεινεν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἐντελῶς ἄλλοτρία τοῦ προοδευτικοῦ ἐκείνου πνεύματος, δι' οὗ ἐξαιρετῶς χαρακτηρίζεται ὁ γνήσιος Ἑλληνισμός. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι παρήχθησαν ἐν Σπάρτῃ στρατιωτικαὶ ἀρεταὶ ἐξάίρετοι, ἡ πειθαρχία, ἡ ἄσκησις, ἡ ἐγ-

κράτεια· ἀλλὰ τῶν ἀρετῶν τούτων δὲν ἐστεροῦντο οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, διότι ἄνευ αὐτῶν οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον διαπράξει τοσαῦτα περιφανῆ κατορθώματα, οὔτε οἱ ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα καταθάντες ἐξ Ἀσίας μύριοι ἄνδρες, οὔτε οἱ ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἐν Λεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ κατατροπώσαντες τοὺς Σπαρτιάτας, ἵνα εἰς τὰ κυριώτατα περιορισθῶμεν. Ἦθελε δὲ εἶναι ἄτοπον καὶ νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα, τίς ὑπηρέτησε πλεότερον τὴν δόξαν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος καὶ τὸ συμφέρον τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἂν ὁ ἄμουσος σπαρτιατικὸς βίος ἢ τὸ δαιμόνιον τῶν Ἀθηνῶν πολίτευμα. Φαντασθῶμεν ὅποσον ἤθελεν ἀμαυρωθῇ ἡ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ὅποσον ἤθελε ζημιωθῇ ἡ ὅλη ἀνθρωπότης, ἐὰν ἔλειπον αἱ Ἀθῆναι· ἐνῶ ἂν ἔλειπεν ἡ δωρικὴ Σπάρτη, τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀστὴρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἤθελε διαμείνει οὐδὲν ἥττον φαεινὸς ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἱστορίας. Καὶ αὐτὰς τὰς πολεμικὰς, τὰς κυριωτάτας τῆς Σπάρτης ἀρετὰς, ὕμνησαν καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἀπεμνημόνευσαν οὐχὶ Σπαρτιᾶται ἢ ἄλλοι τοῦλάχιστον Δωριεῖς, ἀλλ' ὁ ἐξιωνισθεὶς Ἡρόδοτος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι Θουκυδίδης καὶ Ξενοφῶν.

Οὐδαμῶς λοιπὸν συμφωνεῖ πρὸς τὰ γεγονότα τὸ ἀποδοθὲν εἰς τὴν δωρικὴν φυλὴν μέγα ἀξίωμα. Ὅτι περιεποίησε κατὰ τι τὸ στάσιμον καὶ ἀνδρεῖον αὐτῆς ἦθος εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνέργειαν, εἶναι ἀληθές· ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀπετέλεσε καθ' ἑαυτὴν τὸν κάλλιστον αὐτοῦ τύπον. Ἀπ' ἐναντίας διὰ τῆς ἀναμίξεώς τῶν Δωριέων εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἀνεστάλη ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἡ πρότερον ἀρξάμενη πολιτικὴ, ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ τοῦ ἔθνους ἐπίδοσις, διεσκορπίσθησαν εἰς χώρας πόρρω κειμένας οἱ κράτιστοι τῶν τότε κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ὑπερῆύξησε τὸ δουλικὸν πλῆθος, κατετμήθη τὸ ἔθνος εἰς πολλὰς ἀσυναρτήτους πολιτείας, κατέστη ἀδύνατος ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἔνωσις καὶ ἐμαράνθη ἐν χρόνῳ βραχεῖ ὁ πρῶτος ἱστορικὸς αὐτοῦ βίος.

Οὐδὲν ἤττον ὁμῶς ἀληθὲς εἶναι ὅτι πρῶτην μὲν εἰς ταῦτα πάντα ἀφορμὴν ἔδωκεν ἡ ἐπιδρομὴ ἣν κυριώτατα ἐκπροσωποῦσιν οἱ Δωριεῖς, συνετέλεσε δὲ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν τοιαύτην πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀλλοίωσιν, ἡ μεγάλη ἀποδημία τῶν ἄλλων φυλῶν. Ἐὰν οἱ ἰθαγενεῖς, ἀντὶ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ἐνέμενον ἐν τῇ πατρίδι καὶ μετεχειρίζοντο ἐνταῦθα τὰς δυνάμεις δι' ὧν τοσαῦτα καὶ τηλικάῦτα κατῴρθωσαν ἐν τῇ ξένῃ, ἤθελον πρόλάβει τὰ ὀλέθρια ἐκεῖνα ἀποτελέσματα, συμπληροῦντες μὲν τὴν ἀνέκαθεν ἀρξάμενην πολιτικὴν ἐνότητα, ἐπικρατοῦντες δὲ δι' αὐτῆς εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου χώρας καὶ ἀπαρτίζοντες οὕτω κράτος συμπαγὲς καὶ δυσκαταγώνιστον. Τοῦτο ἐπιτρέπεται νὰ τὸ παραδεχθῶμεν, ἀφοῦ οἱ παραμείναντες, καίτοι ἦσαν ἐν πολλοῖς κατώτεροι τῶν ἀποδημησάντων, ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον εἰς τοὺς ἐπήλυδας, νὰ παρακώλυσωσι τὴν ὑπὸ τούτων κατάληψιν ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, νὰ ἐξουδετερώσωσι μέχρι τινὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δωρισμοῦ καὶ ἐπὶ τέλους νὰ ἀναδείξωσι μίαν αὐτῶν πόλιν ἱκανὴν ν' ἀντεπεξέλθῃ ἐκ τοῦ συστάδην κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀθρόως ἀποδημεῖν ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν μία τῶν κυρίων ἰδιοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἐκ τούτου δὲ πολλάκις μὲν ἐθουσιάσθησαν τὰ συμφέροντα τῆς μητροπόλεως, πολλάκις δὲ οἱ μετανάσται ὅλως ἐπὶ τέλους ἀπωλέσθησαν διὰ τὸν Ἑλληνισμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἀνατολικὸς Ἑλληνισμός.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 4 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, οὐδὲν ἦττον ἢ περὶ τὰ μέσα τῆς 6, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο διεσπασμένον εἰς τρεῖς μεγάλας ομάδας. Ἡ μία καὶ κυριωτάτη ἐξ αὐτῶν ἦτο συμπεπυκνωμένη εἰς τὰς ἰδίως λεγομένας ἑλληνικὰς χώρας, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων μέχρι τοῦ Ταυγέτου, καὶ εἰς τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ἡπείρου ταύτης νήσους· ἡ ἄλλη κατεῖχε τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν· ἡ δὲ τρίτη, ἅπαντα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς παρακειμένας νήσους. Παρεκτὸς ὁμῶς τῶν μεγαλητέρων τούτων ομάδων, πολλὰ καὶ ἄλλα σημεῖα κατεείχοντο ὑπὸ Ἑλλήνων εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Αἱ ποικίλαι αὗται χῶραι δι' οὐδενὸς συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας πολιτικοῦ δεσμοῦ. Πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι ὅσαι εἶχον γίνεαι κατὰ τὰ προηγηθέντα 200 ἔτη, ἵνα συναρμολογηθῶσιν ὑπὸ μίαν τινὰ ἀρχὴν, ἀπέτυχον· οὐ μόνον δὲ ἡ ἔνωσις αὐτῶν δὲν κατωρθώθη, ἀλλὰ καὶ πρόδηλα σημεῖα ὀλοσχεροῦς παρακμῆς προέκυψαν ἤδη εἰς ἅπαντα τὰ κυριώτατα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τμήματα. Αἱ πόλεις τῆς κάτω Ἰταλίας εἶχον ἀρχίσει νὰ μαραίνωνται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος καὶ νὰ πιέζωνται δεινῶς ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων φυλῶν, Λευκανῶν, Βρεττίων, καὶ ἄλλων. Ἐκτοτε ἰσχυρότεραι ἀπέβησαν αἱ τῆς Σικελίας πόλεις καὶ μάλιστα αἱ Συράκουσαι· ἀλλ' ὁ ἐν ἔτει 367 ἐκραγείς μακρὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλ-

λήνων, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἀμφοτέρων τὴν ἔκλυσιν καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὴν ἐπομένην ἑκατονταετηρίδα χεῖρωσιν αὐτῶν. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους, διὰ τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν, οἰκτροτάτη ἀπέβη ἡ τύχη τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Οἱ σατράπαι τοῦ μεγάλου βασιλέως ἔσπευσαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν. Εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων ἔκτισαν ἀκροπόλεις καὶ ἐνέβαλον φρουράς, τινὰς δὲ καὶ ὅλως κατέσκαψαν, μεταχειρισθέντες τοὺς κατοίκους ὡς δούλους. Αὐταὶ αἱ περὶ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νῆσοι, Χῖος, Σάμος, Ῥόδος καὶ ἄλλαι, ἐξετέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν γειτόνων, διότι οὔτε καθ' ἑαυτὰς ἦσαν πρὸς ἐκείνους ἐνάμιλλοι, οὔτε ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσι προστασίαν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἄλλων μεμονωμένων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Αἱ δύο μεγάλαι αὐτῆς πόλεις αἱ ἀγωνισθεῖσαι νὰ ἄρξωσι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέτυχον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξηντλήθησαν, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ μεπαναληφθῇ ὑπ' αὐτῶν τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εὐδοκιμήσῃ. Τὰ αὐτὰ ἔπαθον αἱ Θῆβαι αἱ περὶ τὰ τέλη ἀποπειραθεῖσαι τὸ αὐτὸ ἔργον· ὁ δὲ Φεραῖος Ἀλέξανδρος εἶχε μὲν συγκροτήσῃ οὐκ ὀλίγην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου δύναμιν, ἀλλ' ἐδολοφονήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 357, καὶ ἔκτοτε ἡ Θεσσαλία περιῆλθεν εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς διαίρεσιν καὶ ἀσθένειαν.

Οὕτως εἶχον τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὅτε ἐπενέβη εἰς αὐτὰ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος. Διάφοροι μὲν ὑπῆρχον παραδόσεις περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ βασιλικοῦ τῆς χώρας ταύτης οἴκου, ἅπασαι ὅμως ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἡρακλείδας· καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ τῆς Ἑλλάδος πεποίθησις, διότι, ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων, ἐπετράπη ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν εἰς τὸν τότε βασιλεύοντα τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρον νὰ ἀγωνισθῇ εἰς τὰ Ὀλύμπια ὡς γνήσιος Ἕλλην. Ὡσαύτως

ἅπασαι αἱ εἰδήσεις ὅσας περὶ τῶν Μακεδόνων ἔχομεν παριστῶσιν αὐτοὺς οὐ μόνον ἀνέκαθεν συγγενεῖς ὄντας τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρακολουθήσαντας πόρρωθεν τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ὅλου ἔθνους πρόοδον. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀμέσων τοῦ Φιλίππου προκατόχων προσήγγισαν ἔτι μᾶλλον εἰς τὸν ἀττικὸν ἰδίως βίον. Ἐντεῦθεν ὁ Φίλιππος ἀνετράφη ἐκ πρώτης νεότητος ὅπως ἤθελεν ἀνατραφῆ ὁ τῶν Ἑλλήνων ἄριστος. Πλασθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως μεγαλεπήβολος καὶ μεγαλοπράγμων, ὠφελήθη ἐκ τῶν εὐτελῶν ἐρίδων εἰς ἃς περιῆλθεν ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς κατὰ τὰ μέσα τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ, ἀπὸ τοῦ 353 μέχρι τοῦ 338, ὑπήγαγεν αὐτὴν ἅπασαν ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἡγεμονίαν. Τότε συνεκάλεσε κοινὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον, καὶ παραστὰς αὐτόθι καὶ κηρύξας ὅτι μελετᾷ νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐλευθέρωσῃ μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφοὺς, ἐκδικήσῃ δὲ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ξέρξου, ἀνηγορεύθη ἐπὶ τούτῳ παμψηφεὶ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον δὲν προέφθασε νὰ διεξαγάγῃ αὐτός, δολοφονηθεὶς μετὰ δύο ἔτη εἰς Αἰγὰς τῆς Μακεδονίας. Ἐπεχείρησε δὲ τὸ ἔργον ὁ ἔτι μεγαλοφύεστερος υἱὸς τοῦ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ διὰ νέων κατορθωμάτων ἠσφάλισε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Μακεδονίᾳ τε καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀνηγορεύθη δὲ ἐν Κορίνθῳ πάλιν, ὅπως ὁ πατήρ, στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας πόλεμον.

Ἡ νέα αὕτη ἡγεμονία ἠδύνατο καθ' ἑαυτήν τε καὶ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων εἰς ἃς διετέλει τότε ἡ Ἑλλάς, νὰ ἀποδῇ ἰσχυροτέρα πάσης προηγουμένης καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τελευταῖον τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἐνότητα, διὰ δὲ τῆς ἐνότητος ταύτης τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ ἀπάσης τῆς μεταξὺ Ταινάρου καὶ Ἰστρου χώρας. Ἀλλ' ἀντὶ ν' ἀσχοληθῇ περὶ τὸ σωτήριο τοῦτο ἔργον, ἐτράπη ἐπὶ τὴν μεγάλην ἐκείνην πρὸς τὰ ἔξω στρατείαν, δι' ἧς κατὰ μικρὸν παρέσυρεν αὐθις τὸ ἔθνος εἰς

νέας καὶ οὐχὶ ἐλάσσονας τῶν προτέρων ἀποδημίας καὶ ἀποικίσεις. Ἀδύνατον εἶναι νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων ὅσοι παρηκολούθησαν τὴν τύχην τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ὑπάρχουσιν ὁμῶς τεκμήριά τινα ἐπιτήδεια νὰ παράσχωσιν ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τότε γενομένου δευτέρου μεταγγισμού τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ μετανάστευσις ἤρξατο διὰ τοῦ στρατοῦ. Ὅσον δυσμενεῖς καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ κυριώταται τῆς Ἑλλάδος πόλεις πρὸς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ δαίμονιου τῆς Μακεδονίας βασιλέως, οὐκ εὐάριθμοι ἐγένοντο οἱ εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ καταταχθέντες Ἕλληνες. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα τῆς στρατείας ἔτη, ἐν Γρανικῷ, ἐν Ἰσσῷ, ἐν Γαυγαμήλοις οἱ μετ' Ἀλεξάνδρου ἀγωνισάμενοι Ἕλληνες ὑπῆρξαν ὀλιγώτεροι τῶν ἀντιπαραταχθέντων ὡς μισθοφόρων τοῦ Δαρείου. Οὐδὲν ἦττον ἐξ ἀρχῆς πολλὰ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐξεπλήρωσαν τοὺς ὅρους τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου, οἱ δὲ παρ' αὐτῶν πεμφθέντες εἰς τὸν στρατηγὸν αὐτοκράτορα ἄνδρες ἑκτοτε ἠρίστευσαν πολλάκις, ἰδίως εἰς τὴν μεγάλην ἐν Γαυγαμήλοις μάχην καθ' ἣν πρὸς ἀριστερὰν μὲν τῆς φάλαγγος παρετάχθη τὸ ἑλληνικὸν ἵππικόν, συγκεῖμενον ἐκ Λοκρῶν, Φωκέων, Φθιωτῶν, Μαλιέων καὶ Πελοποννησίων, εἰς δὲ τὴν ἄκραν ἀριστερὰν ἴσταντο οἱ Θεσσαλοὶ ἵππεῖς ὑπὸ τὸν Φίλιππον· πλὴν δὲ τούτων, ἕτεροι Ἕλληνες ἵππεῖς κατέλαβον τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν, ὑπὸ Μενίδαν πρὸς δεξιάν, ὑπὸ Ἀνδρόμαχον πρὸς ἀριστερὰν, οἵτινες ἠξιώθησαν μάλιστα τῆς τιμῆς καὶ νὰ ἀρχίσωσι τὸν ἀγῶνα, πεσόντες μὲν οὐκ ὀλίγοι, κατορθώσαντες ὁμῶς ἐπὶ τέλους νὰ ἐξωθήσωσι τοὺς πολεμίους καὶ νὰ διανοίξωσιν ἐνταῦθα ῥῆγμα εἰς τὴν παράταξιν αὐτῶν. Καὶ ἐν ταύτῃ ὁμῶς τῇ μάχῃ, ἐπειδὴ σύμπας ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατὸς συνέκειτο ἐκ 40,000 πεζῶν καὶ 7,000 ἵππέων, οἱ ὡς ἵππεῖς μόνον ἀναφερόμενοι Ἕλληνες δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως πολλοί. Ἀλλὰ προΐούσης τῆς στρατείας τοῦ κατακτητοῦ, τοσοῦτον πολυάριθμοι ἐπῆλθον ἐξ Ἑλλάδος ἐπικουρίαι, ὥστε, ὅτε

ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, εὐρέθησαν σταθμεύοντες εἰς τὰς βορειοανατολικωτέρας σατραπείας Ἕλληνες 20,000 μὲν πεζοί, 3,000 δὲ ἵππεις. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι παρεκτὸς τούτων ὑπῆρχον βεβαίως καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους πολλοὶ Ἕλληνες στρατιῶται, καὶ προσέτι ὅτι δεκαετεῖς πολύμοχθοι ἀγῶνες εἶχον ἀναμφιβόλως θερίσει ἐν τῷ μεταξὺ οὐκ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ, ἑναχοῦ δὲ σχεδὸν τὸ ὅλον, συνέκειτο ἐκ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων. Εἰς τὴν περὶ Ῥαφίαν μάχην, καθ' ἣν τῷ 217 ἡγωνίσθησαν κατ' ἀλλήλων ὁ Πτολεμαῖος Φιλοπάτωρ, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, καὶ ὁ Ἀντίοχος ὁ μέγας, βασιλεὺς τῆς Συρίας, ὁ μὲν πρῶτος παρέταξεν 70,000 πεζῶν καὶ 5,000 ἵππέων, ὁ δὲ δεύτερος 62,000 πεζῶν καὶ 6,000 ἵππέων. Ὁ τοῦ Ἀντιόχου στρατός συνέκειτο κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου ἐξ ἰθαγενῶν καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἐκ Μακεδόνων Ἑλλήνων· διότι ἡ μὲν φάλαγξ αὐτοῦ συνεποσοῦτο εἰς 20,000 ἀνδρῶν, παρεκτὸς δὲ τούτων ἀναφέρονται 5,000 μισθοφόροι ἐξ Ἑλλάδος, 1,500 Κρήτες καὶ 1,000 Νεοκρήτες. Ἐν δὲ τῷ στρατῷ τοῦ Πτολεμαίου δὲν διακρίνεται μὲν κατ' ἀριθμοὺς ἡ καταγωγὴ τῶν μαχητῶν, ὥς δηλοῦται ὁμῶς ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Πολυβίου, οἱ πλεῖστοι ἦσαν Μακεδόνες καὶ Ἕλληνες, καὶ μᾶλλον Ἕλληνες ἢ Μακεδόνες. Τῶντι ἐν τῇ 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδι ἡ Μακεδονία εἶχε πάθει κατ' ἀρχὰς πολλὴν κατόικων ἐρήμωσιν ἐκ τῆς τῶν Γαλατῶν ἐπιδρομῆς. Κατόπιν δὲ οἱ βασιλεῖς αὐτῆς διετέλεσαν περιπεπλεγμένοι εἰς τοσοῦτον ἀδιακόπους πολέμους, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπέτρεπον εἰς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ βασιλεῖς μεγάλας ἐν τῇ χώρᾳ στρατολογίας. Ἐν τῇ 2 ἑκατονταετηρίδι ὁ στρατηγὸς Δορύλαος, ὁ Μιθριδάτου τοῦ Εὐεργέτου φίλος, ἀπεστάλη νὰ ξενολογήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Θράκην, εἰς τὴν Κρήτην, οὐχὶ ὁμῶς καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Πόλεμοι καὶ καταστροφαὶ δὲν ἔλειπον βεβαίως οὐδ' ἀπὸ

τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' εἰς τὰς αὐτονόμους ἑλληνικάς πολιτείας οἱ μισθοφόροι ἠδύναντο πολὺ εὐκολώτερον νὰ στρατολογῶνται ἢ εἰς τὴν μοναρχουμένην Μακεδονίαν. Ὅθεν πιθανώτατον εἶναι ὅτι οἱ 60 ἢ 70,000 ἄνδρες ὅσοι εἰς ἀμφοτέρα τὰ προαναφερθέντα στρατόπεδα δὲν ἦσαν ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολῆς, συνέκειντο ἐξ εὐαρίθμων μὲν Μακεδόνων, πολὺ πλειοτέρων δὲ ἄλλων Ἑλλήνων. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τῶν 12 ἀνωτάτων στρατηγῶν τοῦ Ἀντιόχου, οἱ ὀκτὼ ἦσαν Ἕλληνες· Νίκαρχος καὶ Θεόδωτος ὁ Ἡμιόλιος, οἱ τῆς φάλαγγος ἀρχηγοί· Θεόδωτος ὁ Αἰτωλός· Μενέδημος ὁ Ἀλαβανδεύς· Ἰππόλοχος, Θετταλός· Εὐρύλοχος· Ζέλυς ὁ Γορτύνιος· Θεμισίων· τρεῖς δὲ Μακεδόνες· Βύττακος, Λυσίμαχος, Ἀντίπατρος, καὶ εἷς μόνον Μῆδος. Ἕλληνες δὲ ἦσαν ὅλοι οἱ στρατηγοὶ τοῦ Πτολεμαίου, τοῦλάχιστον ὅσοι ἐνομαστί ἀναφέρονται· Πολυκράτης, Σωκράτης, Ἐχεκράτης, Φοξίδας. Ἐννοεῖται ὅτι διακρίνομεν ἐνταῦθα τοὺς Μακεδόνας ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων, μόνον καὶ μόνον ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ σχετικοῦ πλήθους τῶν εἰς τὴν ἀνατολήν μεταβάντων κατοίκων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος· οὐχὶ δὲ διότι ὑπῆρχε διαφορά τις ἐνεργείας μεταξὺ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ ἀνατολῇ. Οἷαδὴποτε διάκρισις καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὑφίστατο πρότερον μεταξὺ τῶν δύο τούτων φυλῶν, ἡ ἰδιότης αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον βαθμῆδὸν ἐταυτίσθη ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς, ὥστε ἐν τῇ 8 ἐκατονταετηρίδι μ. Χ. ὁ Γεώργιος Σύγκελλος ἔγραφεν· «Ἑλλήνων βασιλείας ἔτος πρῶτον ἀπὸ ἐβδόμου ἔτους Ἀλεξάνδρου ἀριθμουμένης· *Ἕλληνες γὰρ καὶ Μακεδόνες οἱ αὐτοί.*» Ἀλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἐν τοῖς στρατοῖς τῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν Σελευκιδῶν ὑπάρχοντος ἑλληνικοῦ στοιχείου, εἶναι περιττὸν βεβαίως νὰ προσθέσωμεν, ὅτι οἱ ἐν Ῥαφίᾳ ἀντιπαραταχθέντες στρατοὶ δὲν ἀπετέλουν τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν δύο βασιλέων συντηρουμένων πολεμικῶν δυνάμεων, διότι περὶ τῆς Αἰγύπτου ἰδίως γνωρίζομεν, ὅτι κατὰ τὰ μέσα τῆς 3 ἐκατονταετηρίδος ὁ ὅλος αὐτῆς στρατὸς συνέ-

κειτο ἐκ 200,000 πεζῶν καὶ 40,000 ἱππέων· ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἐξαιρέτως ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐγγώριοι δὲν περιλαμβάνοντο ἐν τῷ στρατῷ.

Παρεκτὸς τοῦ στρατοῦ ἡ πολιτική, διοικητική, οἰκονομική καὶ δικαστική ὑπηρεσία ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, δὲν ἔπαυσεν ἐλκύνουσα ἐν διαστήματι τριῶν ἑκατονταετηρίδων πολυαρίθμους Ἑλλήνας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐν Συρίᾳ ἀπὸ τοῦ ὑπερτάτου μετὰ τὸν βασιλέα ἄρχοντος, ὅστις ἐκαλεῖτο ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ συγγενῆς τοῦ βασιλέως, μέχρι τῶν κατωτάτων ὑπαλλήλων, ὅλοι σχεδὸν ἦσαν Μακεδόνες ἢ Ἑλληνες· οἱ φίλοι, οἱ ἡγεμόνες τῆς δυνάμεως, οἱ ἐπὶ τῶν ἡριῶν, οἱ στρατηγοὶ πρῶταρχοι, οἱ στρατηγοὶ, οἱ μεριδάρχαι, οἱ κατὰ τόπον στρατηγοὶ, οἱ κατὰ τόπον ἄρχοντες, οἱ ἐπὶ τῶν χρειῶν, οἱ ἄνδρες τοῦ βασιλέως. Ἀνάλογα δέ τινα συνέβησαν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἡγεμόσιν, ἰδίως παρὰ τοῖς Πτολεμαίοις τῆς Αἰγύπτου, ὅπου, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἅπαντα τὰ στρατιωτικά, τὰ διοικητικά, τὰ οἰκονομικά καὶ τὰ δικαστικά ἀξιώματα κατεείχοντο ὡσαύτως ὑπὸ Ἑλλήνων ἢ Μακεδόνων· στρατιωτικά μὲν ὁ ἐπιστράτηγος, ὁ ἐπιστολογράφος, οἱ στρατηγοὶ, οἱ ἱππαρχοι, οἱ ἡγεμόνες, οἱ φρούραρχοι, οἱ γραμματεῖς τοῦ στρατοῦ· διοικητικά δὲ, ἐκτὸς τῶν μελῶν τοῦ συνεδρίου, ἥτοι τοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας, οἱ νομάρχαι, οἱ βασιλικοὶ γραμματεῖς· δικαστικοὶ δὲ οἱ ἐπιστάται, οἱ ἀγορανόμοι, οἱ βασιλικοὶ γραμματεῖς.

Ἄλλ' ὅσοιδήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν οἱ Ἑλληνες ὅσοι ἀπήρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν χάριν τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς ἄλλης δημοσίας ὑπηρεσίας, οἱ μεταναστεύσαντες αὐτόθι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πρὸς ἀναζήτησιν ποικίλης ἄλλης τύχης, ἐγένοντο βεβαίως πολὺ πλειότεροι. Ἐκεῖ εὔρισκον πρὸ πάντων πολυαρίθμους πόλεις ἀπ' αἰῶνος ὑπὸ ὁμογενῶν ἰδρυθείσας, τὰς περιφήμους Αἰολικάς, Ἰωνικάς, Δωρικάς ἀποικίας, αἵτινες πά-

λιν, καὶ μάλιστα αἱ Ἰωνικαὶ καὶ αἱ Αἰολικαὶ, εἶχον ἄλλοτε καλύψει δι' ἀπειραρίθμων κτισμάτων ἅπασαν τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Πολλὰ τῶν πόλεων τούτων εἶχον παρακμάσει καὶ ἔνιαι εἶχον ὅλως καταστραφῇ ἐπὶ τῆς προηγηθείσης Λυδικῆς καὶ Περσικῆς κυριαρχίας· ἀλλ' ἀπὸ τῆς 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἀνέκτησαν αὖθις τὴν ἀρχαίαν εὐημερίαν διὰ τε τῆς προστασίας τῶν νέων ἑλληνικῶν κυβερνήσεων εἰς ἃς κατεβλήθησαν καὶ διὰ τῶν ἐντεῦθεν ἐπιδραμόντων νέων ἀποίκων. Ἡ Σμύρνη, ἥ ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Σαδυάτου ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι καταβλήθεισα εἰς ἔδαφος, ἀνέκυψεν ἐπὶ τῶν διαδόχων καὶ ἀπέβη, διὰ τὴν εὐθειαν αὐτῆς ῥυμοτομίαν καὶ τὰς λιθοστρώτους ὁδοὺς καὶ τὰς μεγάλας τετραγώνους στοὰς καὶ τὴν ἄλλην πολυτελῆ κατασκευὴν, μία τῶν λαμπροτάτων πόλεων τῆς ἀρχαιότητος, κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα, ἥ καλλίστη τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ Ἐφεσος, ἥτις εἶχε συμμερισθῇ τὰς κακουχίας, ὅσας ὑπέστησαν πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδες πόλεις μετὰ τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας, ἐσώθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπὸ ὀλεθρίων ἐμφυλίων διενέξεων· μεγαλυνθεῖσα δὲ καὶ ἀσφαλισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Λυσιμάχου, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε προκόπτουσα καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ὡς λέγει ὁ Στράβων, ὅστις ἀποκαλεῖ αὐτὴν «ἐμπορεῖον μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν τὴν ἐντὸς τοῦ Ταύρου.» Καὶ ἐν αὐτῇ ἤκμασεν ἡ σχολὴ ἐκείνη ἐξ ἧς κατάγεται ὁ ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ ἐν Παρισίῳ Λούβρου εὕρισκόμενος τανῦν Βοργήσιος ἀθλητής. Ἡ Μίλητος, καὶ περ πολλὰ παθοῦσα ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις, διότι κατεσκάφη μὲν ὑπὸ Δαρείου, ἐδέησε δὲ νὰ ἐκπολιορκηθῇ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου διὰ τὴν πεισματώδη τῆς ἐν αὐτῇ περσικῆς φρουρᾶς ἀντίστασιν, ἀνέλαβε βραδύτερον, καὶ ἐπὶ Στράβωνος ἐφημίζετο διὰ τοὺς τέσσαρας αὐτῆς λιμένας, ὧν εἷς ἦτο καὶ στόλῳ ἱκανός. Τοιαῦτα ἦ παραπλήσια ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἑλληνίδων κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν πόλεων, αἵτινες εἰς πολλὰς ἑκα-

τοντάδας συμποσούμεναι, νέαν ἔλαβον ζωὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ πολλοὺς εἴλκυσαν ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος κατοίκους.

Ἄλλ' ὅ,τι μετέβαλε τὸν ἀποικισμὸν τοῦτον εἰς ἀληθῆ χεῖμαρρον ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἐξορμήσαντα, ἦσαν τὰ νέα τῶν διαδόχων κτίσματα. Εἰς 200 ὀνομαστὶ ἀριθμοῦνται αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις αἱ ἀνεγερθεῖσαι τότε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Συρίᾳ, ἐν ταῖς ἀνατολικωτέραις χώραις καὶ ἐν Αἰγύπτῳ· ἦσαν δὲ βεβαίως πολὺ πλειότεραι. Οὐκ ὀλίγαι ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν μέγισται, τινὲς δὲ αἱ μέγισται τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ Σελεύκεια ἡ ἐπὶ τῷ Τίγρει ἐκτίσθη ὀκτὼ περίπου ὥρας μακρὰν τῆς ἀρχαίας Βαβυλῶνος, ἐν σχήματι ἀετοῦ ἀναπεταννύοντος τὰς πτέρυγας· καὶ ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς ἠρίθμει 600,000 κατοίκων. Ἡ Ἀντιόχεια ἡ ἐπὶ Δάφνῃ ἦτο τετράπολις, ὃ ἐστὶ συνίστατο ἐκ τεσσάρων μερῶν, ὧν ἕκαστον εἶχεν ἴδιον τεῖχος, ἅπαντα δὲ πάλιν διὰ κοινοῦ τείχους συνεδέοντο. Ἡ κυρία αὐτῆς ὁδὸς, ἡ ἐκατέρωθεν κοσμουμένη δι' ἀναριθμῆτων ἐμπορικῶν καταστημάτων, εἶχε μῆκος τριάκοντα ἀρχαίων σταδίων, ἥτοι τὰ $\frac{3}{4}$ σχεδὸν τῆς μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ὁδοῦ, ἡ δὲ ὅλη περιοχὴ κατήντησε νὰ ἐκτείνεται εἰς 2 καὶ $\frac{1}{2}$ γεωγραφικὰ μίλια, ἥτοι εἰς 120 περίπου ἀρχαῖα στάδια, 20 δὲ νέα. Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς, ἀριθμοὺς δὲν ἀναφέρουσιν· ἀλλὰ κατὰ τὸν Στράβωνα «οὐ πολὺ τε λείπεται καὶ δυνάμει καὶ μεγέθει Σελευκείας τῆς ἐπὶ τῷ Τίγρει καὶ Ἀλεξανδρείας τῆς πρὸς Αἰγύπτῳ.» Τίς δὲ δὲν γινώσκει τὸ τελευταῖον τοῦτο κτίσμα αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ ὁποίου ὁ πληθυσμὸς ὑπολογίζεται εἰς 800,000 ψυχῶν, ἀφοῦ μόνοι οἱ ἐλεύθεροι αὐτοῦ κάτοικοι συνεποσοῦντο εἰς 300,000;

Πᾶσαι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων κτισθεῖσαι πόλεις δὲν ἐγένοντο μὲν τοσοῦτον πολυάνθρωποι· πλεῖσται ὅμως ἐξ αὐτῶν ἀπέβησαν μείζονες τῶν ἐπιφανεστάτων πόλεων

τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Πάλιν δὲ ὁλόκληρος τῶν ἀνατολικῶν ἐκείνων πόλεων ὁ πληθυσμὸς, ὁ εἰς πολλὰ συμποσωθείς ἑκατομμύρια, δὲν συνέκειτο ἐκ γνησίων Ἑλλήνων· ἀλλὰ διὰ τῶν μισθοφόρων, διὰ τῶν πολυαρίθμων δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ διὰ τῶν δυσαριθμῆτων ἐποίκων, ὅσοι ἐπὶ ἄλλαις βιοποριστικαῖς ἀφορμαῖς μετηνάστευσαν, διὰ τοῦ φυσικοῦ ἀπάντων τούτων πολλαπλασιασμοῦ, διὰ τῆς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἐγκαταστάντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἰθαγενῶν καὶ διὰ τῆς ἄλλης ποικίλης ἐπ' αὐτῶν ἐπιδράσεως, τὰ ἰδρύματα ἐκεῖνα κατὰ τὸ πλεῖον ἐξελληνίσθησαν. Ὁ Πολύβιος ὁ ἰδὼν τὴν Ἀλεξάνδρειαν περὶ τὰ μέσα τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, διακρίνει τοὺς κατοίκους αὐτῆς εἰς τρία· τὸ Αἰγύπτιον καὶ ἐπιχώριον φύλον, τὸ μισθοφορικὸν, περὶ οὗ προστίθησιν ὅτι ἦτο πολὺ, καὶ τὸ τῶν Ἀλεξανδρέων, περὶ οὗ λέγει, ὅτι ἦτο κρεῖττον τῶν ἄλλων· «καὶ γὰρ, εἰ μιγάδες, Ἕλληνες ὅμως ἀνέκαθεν ἦσαν καὶ ἐμέμνηντο τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἔθους.» Κατὰ τὸν Μαλάλαν οἱ πρῶτοι τῆς Ἀντιοχείας τῆς ἐπὶ Δάφνη κάτοικοι ἐγένοντο Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Κρήτες, Κύπριοι· καὶ χάριν τῶν πρώτων ὁ Σέλευκος ἐποίησεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνδριάντα χαλκοῦν τῆς Ἀθηνᾶς μέγιστον. Βραδύτερον δὲ ὁ Σέλευκος Β'. ἔκτισε τὸ ἐν τῶν τεσσάρων αὐτῆς μερῶν δι' Αἰτωλῶν, Εὐβοέων καὶ Κρητῶν. Ἡ Νικομήδεια κατωκίσθη καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξ Ἑλλήνων· ἡ δὲ Νάκρασσα, ἐκ Μακεδόνων, κατὰ τινὰ ἐπιγραφὴν λέγουσαν· «ἡ Μακεδόνων Νακρασσιτῶν βουλὴ καὶ ὁ δῆμος.» Κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα ὁ βασιλεὺς Τιγράνης ἔκτισε τὰ Τιγρανόκερτα «ἐκ δώδεκα ὑπ' αὐτοῦ ἐρημωθεῖσων ἑλληνίδων πόλεων συναγαγών.» Παρὰ Φιλοστράτῳ ἡ πρὸς τῷ Ταύρῳ Εὐσέβεια καλεῖται «πόλις Ἑλλάς.» Ὁ Στράβων λέγει ὅτι οἱ Μαζακηνοὶ, «χρῶνται τοῖς Χαρώνδα νόμοις αἰρούμενοι καὶ νομῶδόν, ὅς ἐστιν αὐτοῖς ἐξηγητὴς τῶν νόμων.» Τὴν δ' ἐν τῷ Περγαμηνῷ κράτει Φιλαδέλφειαν ἐκάλεσαν βραδύτερον «μικρὰς Ἀθήνας.»

Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ πόλεις τῆς Ἀνατολῆς ἀπέβησαν ἑλληνικαί. Παρεκτὸς ὅτι ἐξ Ἑλλήνων ἢ ἐξελληνισθέντων κατοίκων τὸ πλεῖστον συνέκειντο, διωργανώθησαν προσέτι κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον. Ἐκάστη εἶχε τὸν δῆμον, τὴν βουλὴν, τοὺς ἄρχοντας, τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς. Αἱ πλείότεραι ἐτέλουν ἀγῶνας κατὰ τὸ πάτριον ἔθος· οἷον ἡ Κύζικος, ἡ Μαγνησία, ἡ Νίκαια, τὸ Πέργαμον, ἡ ἐν τῇ Κιλικίᾳ Ἀνάζαρβος, ἡ Σίδη, ἡ Ἐφεσος, ἡ Σμύρνη, τὰ Θυάτειρα, ἡ Ταρσὸς, ἡ Ἀττάλεια, αἱ Τράλλεις, ἡ Τύρος, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια, καὶ πλεῖσται ἄλλαι. Πολλαὶ μάλιστα ἀπέβησαν ἐκ διαλειμμάτων ὅλως ἀνεξάρτητοι ὑπὸ τοὺς ἰδίους στρατηγοὺς, οἵτινες ἐκλήθησαν τούτου ἕνεκα «τύραννοι, μονάρχαι, βασιλεῖς» οἷον Στράτων ὁ τῆς Βεροίας τύραννος ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος· Διονύσιος, Τριπόλεως τύραννος· Σύλας, τύραννος Λυσιάρχου· Λυσίμαχος ἢ Λυσανίας, βασιλεὺς Χαλκίδος καὶ ἄλλοι. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν βεβαίως καὶ οἱ περὶ τὸ 300 ὑπὸ τοῦ Πολυβίου ἀναφερόμενοι δυνάσται τῆς μικρᾶς Ἀσίας, Λυσανίας, Ὀλύμπιος, Λιβ.ναῖος. Πολλαὶ ἕτεραι τῶν πόλεων, εἰ καὶ μὴ ἐπιτυχούσαι τὴν ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν, ἠξιώθησαν ὅμως τοσούτων προνομίων, ὥστε ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ἐντελῶς αὐτόνομοι. Αἱ μὲν λ. χ. ὠνομάσθησαν «ἱερὰ καὶ ἄσυλοι», ὃ ἐστὶν ἀπηλλάγησαν πάσης στρατιωτικῆς καὶ δικαστικῆς ἐπεμβάσεως τῶν δικαστικῶν ἀρχόντων· αἱ δὲ «αὐτόνομοι καὶ ἐλεύθεραι», ὃ ἐστὶν ἔχουσαι πλήρη ἀστικὴν αὐτονομίαν καὶ ἀπηλλαγμέναι παντὸς τακτικοῦ φόρου καὶ πάσης φρουρᾶς. Τινὲς δὲ καθ' ὅλα αὐτοβούλως ἐπολιτεύοντο, διὸ καὶ πόλεμος ἀναφέρεται μεταξὺ Λαρίσσης καὶ Ἀπαμείας. Ἑτεραι πάλιν ἐπεκαλοῦντο «μητροπόλεις», δηλαδὴ ἐλάμβανον ἰδιάζοντά τινα τιμητικὰ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς πρωτεῖα, ἢ «ναυαρχίδες», καθὼς ἔχουσαι ἀξιόλογα νεώρια ἢ καὶ ἰδίαν ναυτικὴν δύναμιν. Ἐπὶ παραδείγματος ἡ Τύρος ἐπελέγετο ἱερὰ καὶ ἄσυλος ἢ μητρόπολις· ἡ Ἀντιόχεια, μητρόπολις αὐτόνομος· ἡ Σελεύκεια, ἱερὰ καὶ αὐτόνομος· ἡ Λαο-

δίκεια ἢ πρὸς θάλατταν, ἱερὰ καὶ ἄσυλος ἢ ἱερὰ καὶ αὐτόνο-
 μος. Συγχρόνως πᾶσα πόλις ἐν Ἀσίᾳ τοῦλάχιστον καὶ ἐξαιρέ-
 τως ἐν τῷ κράτει τῶν Σελευκιδῶν εἶχε τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀστι-
 κὴν χρονολογίαν, ἣτις συνυπῆρχε μετὰ τῆς κοινῆς τῶν Σε-
 λευκιδῶν χρονολογίας, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ ἔτους 312 π. Χ. καὶ,
 τὸ ἔτι σπουδαιότερον, ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν ἴδια
 ἀργυρᾶ νομίσματα, φέροντα μὲν τὴν προτομὴν τοῦ Σελευκίδου
 ἡγεμόνος, ἀλλ' ἔχοντα νομισματικὴν βάσιν ἄλλην ἢ τὴν τοῦ
 σελευκιδικοῦ νομίσματος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο σύμφωνον
 πρὸς τὸ ἀττικόν, ἐνῷ τὰ τῶν πόλεων νομίσματα βάσιν εἶχον
 πιθανῶς τὴν ἐπιχώριον, τὴν ἀσιανὴν, πρὸς ἣν ὅλως συνεφώνει
 καὶ ἡ τοῦ Πτολεμαϊκοῦ νομίσματος βάσις. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ
 μεταξὺ πολλῶν ἐκ τῶν πόλεων τούτων οἰκειότης, ὥστε τινὲς
 ἐξεδήλουν καὶ ἐπισήμως τὴν ἀδελφικὴν ταύτην σχέσιν· διότι
 λ. χ. ἡ Ἀντιόχεια ἢ ἐπὶ Δάφνῃ, ἡ Σελεύκεια ἢ ἐν Πιερίᾳ, ἡ
 Λαοδίκεια ἢ ἐπὶ θαλάττῃ καὶ ἡ Ἀπάμεια ἢ πρὸν Πέλλα, ἐλέ-
 γοντο, κατὰ Στράβωνα μὲν «ἀδελφαὶ ἀλλήλων,» κατὰ τὰ νο-
 μίσματα δὲ «ἀδελφοὶ δῆμοι.» Ἀλλαι δὲ πάλιν συνεδέοντο
 πρὸς ἀλλήλας διὰ τοῦ θετικωτέρου δεσμοῦ τῆς ὁμοσπονδίας,
 καὶ ἀπετέλουν «τὸ κοινὸν τῆς Βιθυνίας», «τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας»,
 ἀναλόγως τῶν ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι συνεδρίων, τοῦ Ἀχαϊκοῦ,
 τοῦ Αἰτωλικοῦ, τοῦ Βοιωτικοῦ. Ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ Ἑλληνισμὸς
 δὲν εἶχεν ἔτι ἐπεκταθῇ ἐπὶ τὴν ὑπαιθρον χώραν, αἱ πόλεις διε-
 κρίνοντο ἐν πολλοῖς ἐπισήμοις ἐγγράφοις ἀπὸ τῶν ἐκτὸς αὐτῶν
 ἐθνῶν, ἰθαγενῶν ὄντων. Οὕτω λ. χ. ἀναγινώσκομεν ἐν τινὶ ἐπι-
 γραφῇ τῆς Ἐφέσου· «Ἐφεσίων ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ τῶν
 ἄλλων Ἑλλήνων αἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ κατοικοῦσαι πόλεις καὶ τὰ
 ἔθνη.» Ὡσαύτως ἐν συνθήκῃ μεταξὺ Σμύρνης καὶ Μαγνησίας
 περὶ τὸ 245 συνομολογηθείσῃ, διαλαμβάνεται· «ἔγραψε δὲ πρὸς
 τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς δυνάστας καὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη.»
 Ὁμοίως ἐν ἑτέρᾳ συνθήκῃ μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ τοῦ Ἀντιόχου
 Γ'. φέρεται ὁ ἐξῆς ὅρος· «ἂν δέ τινες τῶν πόλεων ἢ τῶν ἐθνῶν

πρὸς ᾧ γέγραπται μὴ πολεμεῖν Ἀντίοχον, πρότεροι ἐκφέρωσι πόλεμον, ἐξέστω πολεμεῖν Ἀντιόχῳ. Τῶν δὲ ἐθνῶν καὶ πόλεων τούτων μὴ ἐχέτω τὴν κυρίαν αὐτὸς, μηδ' εἰς φιλίαν προσαγέσθω.» Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ διάκρισις αὕτη ἐξέλιπεν. Αἱ πόλεις αἵτινες ἀπετέλουν ὥσει πολυαρίθμους κυκλάδας καὶ σποράδας νήσους ἐντὸς τοῦ πελάγους τῶν ἐγχωρίων τῆς Ἀνατολῆς ἐθνῶν, προσωκειώθησαν αὐτοὺς κατὰ μικρὸν διὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἰδίου ὀργανισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ, μάλιστα δὲ διὰ τῆς γλώσσης, ἥτις ἀκαταπαύστως διαδιδομένη εἰς τὰ ἔθνη ἐκείνα ἐπὶ τέλους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐξελληνίσεν αὐτά.

Τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο δὲν ἀπετελέσθη διὰ μόνων τῶν πόλεων· αἱ κυβερνήσεις τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας συνετέλεσαν εἰς τοῦτο οὐκ ὀλίγον. Ἐν Αἰγύπτῳ μάλιστα οἱ Πτολεμαῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκείνῳ πολὺ πλειότερον ἢ αἱ πόλεις, διότι ἐν τῷ κράτει αὐτῶν ὀλίγα ἐκτίσθησαν σχετικῶς νέα τοιαῦτα ἰδρύματα, ὅργανα δὲ κύρια τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς χώρας ἐγένοντο αὐτόθι ἡ διοίκησις, ὁ στρατὸς, τὰ θρησκευτικὰ, τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα τῆς κυβερνήσεως. Εἶδομεν ὅτι ἡ διοίκησις καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἦσαν ὅλως ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον ὀργανωμέναι καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐκ μόνων σχεδὸν Ἑλλήνων συνέκειντο. Ἀπασαὶ αἱ πράξεις τῶν δημοσίων ἀρχῶν συνετάσσοντο εἰς τὴν ἐλληνικὴν· ἐγίνοντο μὲν δεκτὰ καὶ τὰ Αἰγυπτιαστὶ γεγραμμένα συμβόλαια καὶ ἄλλα ἔγγραφα, ἀλλὰ παρουσιαζόμενα εἰς τὰς ἀρχὰς ἔπρεπε νὰ προσυπογράφωνται ἑλληνιστί. Ὅτε δὲ βραδύτερον ἤρχισαν νὰ εἰσέρχωνται ἐγχώριοι εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν, ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ κράτους εἶχε τοσοῦτον προχωρήσει, ὥστε δὲν ἦτο πλέον δυνατόν νὰ ἐξουδετερωθῇ διὰ τῆς ἀναμίξεως ταύτης.

Τῶν ἐπιχωρίων δογμάτων δὲν ἐγένετο ἐν Αἰγύπτῳ ἀνατροπὴ, ἀλλὰ μᾶλλον συνοικεῖσις μετὰ τῶν ἐλληνικῶν, ἐν ᾗ ὅμως

ὁ Ἑλληνισμὸς ἀναφαίνεται ἐπικρατέστερος. Ἐν μέσῃ Αἰγύπτῳ ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος νέος καὶ μεγαλοπρεπέστατος ναὸς καλούμενος Σαραπεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔκτροτε ἐλατρεύθησαν ἀπὸ κοινοῦ ὁ, τε Ἑλλήν θεός, ὁ Ζεὺς Ἀδης, ὁ ἥδη ταύτισθεις πρὸς τὸν αἰγύπτιον Σάραπιν ἢ Ὅσιριν Ἀθην, καὶ ἡ τοῦ Ὀσίριδος τούτου ἀδελφὴ καὶ σύζυγος, ἡ αἰγυπτία θεαῖνα Ἴσις. Πολλὰ δὲ ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ σύμβολα ἐπεκράτησαν ἐν τῇ συγχωνεύσει ταύτῃ τῶν δύο θρησκευμάτων. Ἐν αὐτῷ τῷ παναρχαίῳ Σαραπεῖῳ τῆς Μέμφεως δύο ἱερεῖαι ἐπετέλουν τὰ τῆς λατρείας τοῦ Σαράπιδος καὶ τῆς Ἰσιδος, ἐνῷ ἄλλοτε ἡ Αἴγυπτος ποτὲ ἱερείας δὲν εἶχεν. Ἐκτοτε πρὸς τούτοις ἀνῆκεν εἰς τὰ προσόντα ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν θεοτήτων ὁ κάλαθος, ὁ μεταβιβασθεὶς αὐτόθι ἀπὸ τῆς παρὰ τοῖς Ἑλλήσι λατρείας τῆς Δήμητρος.

Ἄλλ' ἐὰν ἐπὶ τοῦ θρησκευματος συνέβη ἐν Αἰγύπτῳ συγχώνευσις τῶν δύο δογμάτων, κατὰ τὰ λοιπὰ, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, τὸ κράτος ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐξελληνίσθη. Ἐστία δὲ κυριωτάτῃ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὑπῆρξε τὸ Μουσεῖον. Τὸ πολυθρύλητον τοῦτο κατάστημα ἰδρυσεν ὁ Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος, ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἀχανῶν καὶ μεγαλοπρεπεστάτων βασιλείων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὸ τέταρτον ἢ καὶ τὸ τρίτον τῆς ὅλης Ἀλεξανδρείας μέρος. Τὸ Μουσεῖον περιελάμβανε καὶ βιβλιοθήκην, ἔτι δὲ πλεῖστα ἄλλα ἐπιστημονικὰ παραρτήματα, διὸ τὸ ὅλον καθίδρυμα ἠδύνατο σήμερον νὰ ὀνομασθῇ πανεπιστήμιον καὶ ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν. Μέρος αὐτοῦ ἦν προσδιωρισμένον εἰς κατοικίαν καὶ συσσίτιον τῶν φιλολόγων ἀνδρῶν· ἄλλαι αἴθουσαι ἐχρησίμευον εἰς διδασκαλίαν καὶ ἀκροάσεις, καὶ εἰς ἄλλας εἰργάζοντο οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν βιβλίων καὶ οἱ βιβλιοδέται. Τῆς βιβλιοθήκης τὰς πρώτας ἀρχὰς ἔθετο ὁ Πτολεμαῖος ὁ Σωτήρ· ὑπερῆύξησε δὲ αὐτὴν ὁ Φιλάδελφος, συναγαγὼν ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, ὅλων τῶν ἄλλων γνωστῶν ἐθνῶν τὰ συγγράμματα καὶ ἀπο-

ταμιεύσας αὐτόθι τὸν θησαυρὸν τῆς φιλολογίας ὅλου τοῦ κόσμου. Ἐν τῷ Μουσείῳ τούτῳ καὶ παρ' αὐτῷ ἤκμασεν ὁ βουκολικὸς ποιητὴς Θεόκριτος, ὁ Κυρηναῖος Καλλίμαχος ὁ γράψας γραμματικὰ, ἱστορικὰ, ποιητικὰ· ὁ τὰ Ἀργοναυτικὰ γράψας Ἀπολλώνιος ὁ καὶ ἐπιστάτης διατελέσας τῆς βιβλιοθήκης· ὁ Βυζάντιος Ἀριστοφάνης, βιβλιοφύλαξ ὡσαύτως καὶ ἰδρυτὴς γένόμενος γραμματικῆς σχολῆς· ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους τούτου μαθητὴς Ἀρίσταρχος, ὁ διασημότερος τῶν Ἀλεξανδρινῶν κριτικῶν, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐξελληνισθεῖσαν ταύτην Αἴγυπτον ὀφείλει ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἄλλους ὀνομαστοτέρους ἄνδρας· τοὺς ἱστορικοὺς Ἀππιανὸν καὶ Ἡρωδιανόν· τὸν μέγαν γεωγράφον ἄμα καὶ ἀστρονόμον καὶ μαθηματικὸν Κλαύδιον Πτολεμαῖον· τὸν Ἀθήναιον, τὸν νεοπλατωνικὸν Πλωτῖνον, τὸν μαθηματικὸν Νέωνα, τὸν Σωσιγένην, τὸν Νόννον, τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα καὶ ἄλλους, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς. Καὶ δὲν εἰργάσθη ὑπὲρ τοῦ ἐξελληνισμοῦ μόνης τῆς Αἰγύπτου ἢ τῶν Πτολεμαίων κυβέρνησις, ἀλλὰ δεσπόσασα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πολλῶν τῆς Αἰθιοπίας χωρῶν, ἐπὶ τοσοῦτον διέδωκε μέχρι τῆς ἀπωτάτης ἐκείνης μεσημβρίας τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ὥστε κατὰ τὴν 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα Σιλκῶ ὁ βασιλεὺς τῶν Νουβαδῶν καὶ ὅλων τῶν Αἰθιόπων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνέγραψε τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα.

Ἐν τῷ κράτει τῶν Σελευκιδῶν ἡ κυβέρνησις ἔπραξεν ἐπὶ τούτῳ βεβαίως πολὺ ὀλιγώτερα ἢ ἐν Αἰγύπτῳ οἱ Πτολεμαῖοι. Ἠκμαζον μὲν σχολαὶ καὶ φιλολογικαὶ μελέται ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐπέκεινα τοῦ Εὐφράτου, ἤκμαζον ὅμως οὐχὶ ὑπὸ τῆς βασιλείας ἰδρυόμεναι, συντηρούμεναι, προστατευόμεναι, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν πόλεων, αἵτινες ἦσαν ἐν Ἀσίᾳ ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεραι καὶ ἰσχυρότεραι ἢ ἐν Αἰγύπτῳ. Τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ Μουσεῖον, ἥτοι μουσῶν ἱερὸν, καὶ ἡ βιβλιοθήκη λέγεται ὅτι ἰδρύθησαν ἐπὶ Ἀντιόχου Ζ'. τοῦ Φιλοπάτορος, ἀλλ' ἐκ παραγγε-

λίας καὶ διὰ χορηγίας τοῦ ἀντιοχέως Μάρωνος. Συνέβη μὲν κατ' ἐνταῦθα κατὰ μικρὸν συγχώνευσίς τις τῶν δύο θρησκευμάτων· ἀλλ' ἡ συγχώνευσις αὕτη δὲν προήγετο διὰ τῆς συστηματικῆς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως, ὅπως ἐν Αἰγύπτῳ ὑπῆρξε μᾶλλον φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς εἰς τὴν Ἀσίαν μεταθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος, καὶ τῆς ἐπιμιξίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐπιχωρίου. Οἱ Σελευκίδαι ἀπ' ἐναντίας τὸ καθ' ἑαυτοὺς σκοπὸν κύριον προέθεντο καὶ κατὰ τοῦτο τὴν δλοσχερῇ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπικράτησιν. Εἶδομεν ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁ Σέλευκος ἤγειρεν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνδριάντα χαλκοῦν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀλλὰ καὶ εἰκὼν Τύχης κατεσκευάσθη ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ἐπεκλήθη Τύχη Ἀντιοχείας, ἅτε προστάτις αὐτῆς ἀναγορευθεῖσα. Οἱ δὲ βασιλεῖς, ἀποφηνάμενοι ἑαυτοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀπόλλωνος, ἱδρυσαν ἱερὸν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν ἐν τῇ παρὰ τῇ Ἀντιοχείᾳ Δάφνῃ· μετὰ δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος συνελατρεύετο καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Ἀρτεμις, καὶ ἡ Ἀφροδίτη, καὶ ὁ Ζεὺς, καὶ ἡ Ἥρα, καὶ ἡ Νίκη. Οὐδὲ ἤρκεσθησαν οἱ Σελευκίδαι εἰς τὴν τοιαύτην ἀπλὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ μετάρθесιν τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος, ἀλλὰ καὶ τὴν βιαίαν ἐνίοτε ἀνατροπὴν τῶν ἐπιχωρίων δογμάτων ἐπεδίωξαν, μάλιστα τῶν ἰουδαϊκῶν. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχεν ἀρχίσει οἰκοθεν νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὰς νεωτέρας τῶν Ἰσραηλιτῶν γενεάς, ὅτε περὶ τὰ μέσα τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀντίοχος Δ'. ὁ Ἐπιφανὴς ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλη ἐκ παντὸς τρόπου εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὸ ἑλληνικὸν θρησκευμα καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς. Ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Μακκαβαίων περιγράφεται λεπτομερῶς δλόκληρον τὸ σύστημα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς χώρας, τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησαν οἱ Σελευκίδαι τῇ συμπράξει τῶν ἑλληνιζόντων ἐγχωρίων. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀντίοχος Δ'. συνέδραμεν εἰς τὴν χειροτονίαν ἀρχιερέως ἑλληνίζοντος, τοῦ Ἰάσωνος, ὅστις ἀμέσως μετέστησε πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους καὶ καθίδρυσεν ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν γυμνάσιον καὶ ἐφῆ-

βων παλαίστρας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐξαπέστειλεν ὁ βασιλεὺς γέροντα Ἀθηναῖον, ὅστις ὑπεχρέωσε τοὺς Ἰουδαίους ὥστε νὰ ἐγκαταλίπωσι τοὺς πατρίους νόμους, προσονομάσας τὸν μὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸν, Διὸς Ὀλυμπίου, τὸν δὲ ἐν Γαριζεῖν, Διὸς Ξενίου.

Ἐντεῦθεν ἐξερράγη μὲν ἀγὼν ἐθνικὸς τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῶν Σελευκιδῶν ὑπὸ τοὺς Μακκαδαίους, καθ' ὃν μετὰ πικρίδας τῆς τύχης τροπᾶς οἱ Μακκαδαῖοι κατέστησαν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι κύριοι οὐ μόνον τῆς Παλαιστίνης ἀλλὰ καὶ τῆς Φοινίκης· ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες οὗτοι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κράτους, ὥστε μᾶλλον ἐνισχύοντο, τοσούτῳ μᾶλλον ἐξελληνίζοντο, διότι, ἵνα ἐπιτυχῶς καταπολεμήσωσι τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον, ἠναγκάζοντο νὰ δανείζωνται τὸν στρατιωτικὸν αὐτοῦ διοργανισμὸν, τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν, τὰς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις, τὸ νομισματικὸν σύστημα· ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀπέβαλον μὲν ἐπὶ τέλους ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν, συναπέβαλον ὅμως ἐν ταύτῳ καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸν. Μετ' ὀλίγον αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας Ἡρώδης ἔκτισεν εἰς Ἱερουσαλὴμ παλαίστρας, θέατρον καὶ ἀμφιθέατρον, κατὰ πᾶσαν δὲ τετραετηρίδα ἐτέλει μεγάλους ἀγῶνας καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ περιεβλήθη ἐντελῶς ἐλληνικὸν χαρακτῆρα. Τὸ δὲ περιεργότατον πάντων εἶναι, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ καταλύσαντες ἐν τῷ μεταξὺ τὸ τῶν Σελευκιδῶν κράτος, συνέπραξαν ὡσαύτως εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι εἰς μὲν τὸ ἔθνος τῶν Ἰουδαίων ἐπέτρεψαν κατ' ἀρχὰς ἀνεξαρτησίαν τινὰ, περιέστειλαν ὅμως αὐτὸ εἰς τὰ ἀρχαῖα σύνορα, ἀφαιρέσαντες ἀπὸ αὐτοῦ ὅλας τὰς ἐλληνίδας πόλεις, ὅσας εἶχε καθυποτάξει ἐπὶ τῆς προσφάτου ἀκμῆς. Καὶ ἡ μὲν κολοβωθεῖσα οὕτω Ἰουδαία ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον διοικουμένη ὑπὸ ἰδίων βασιλέων, ἀλλὰ βασιλέων, ὡς εἵπομεν, ἐλληνιζόντων, αἱ δὲ ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ αὐτῆς πόλεις ἀνέλαβον τὴν ἀρχαίαν ἐλ-

ληνικὴν αὐτονομίαν· ἡ Γάζα, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Ῥαφία, ὁ Στράτωνος πύργος, ἡ Ἀζωτος, ἡ Ἰάμνεια, ἡ Ἰόπη, ἡ Ἀρέθουσα, ἡ Μάρισα, ἡ Ἀσκάλων. Ὀλίγαι τινὲς ἐγένοντο βραδύτερον ἀποικίαι Ῥωμαϊκαί, ἀλλ' αἱ πλεῖσται διωκοῦντο ὡς πάλαι ὑπὸ τοῦ δήμου αὐτῶν, τῆς βουλῆς, τῶν ἀρχόντων, τῶν στρατηγῶν. Πλὴν τούτου δὲ ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου βασιλεύσας τῆς Ἰουδαίας Ἡρώδης, οὐ μόνον ἐν τῷ ἰδίῳ κράτει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ὑπέκυψεν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑλληνίδας πόλεις ἐκόσμησε διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν καὶ καταστημάτων, οἷον γυμνασίων, ἀγώνων, θεάτρων, στοῶν, τειχῶν, ὑδραγωγείων καὶ τῶν τοιούτων. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἡρώδου ἐμιμήθησαν τὸ πολίτευμα αὐτοῦ μέχρις οὗ, ἐν ἔτει 44 π. Χ., ἡ Ἰουδαία μετεβλήθη εἰς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν, ὁ δὲ θρίαμβος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Συρίᾳ ἐξησφαλίσθη τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐπαναστάντων τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς Ῥώμης, ἐν τε τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἔπαθον οὗτοι ἦτταν φοβερὰν καὶ διεσπάρησαν τῇδε κάκεισε τῆς οἰκουμένης. Ὅποσον ἀπὸ τῆς 1 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον ἐξελληνισθῇ μαρτυροῦσιν ὁ Ἰώσηπος Φλάβιος καὶ ὁ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, οἵτινες οὐ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔγραψαν, ἀλλὰ καὶ ὅλως Ἑλληνισμοῦ ἐνεφορήθησαν. Εἶναι δὲ ἄρα γε ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τοῦτον τῆς Συρίας ὀφείλει τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τὸν Νικόλαον Δαμασκηνὸν, τὸν Λουκιανὸν, τὸν Λιβάνιον, τὸν Λογγῖνον, τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυστόστομον, τοὺς Γαζαίους Προκόπιον, Αἰνεῖαν, Ἰωάννην, τὸν μηχανικὸν Καλλίνικον, τὸν μαθηματικὸν Νικόλαον, τὸν ἀστρονόμον Ποσειδώνιον;

Τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἱ δυνάσται, οἱ προκύψαντες εἰς μέσον μετὰ τὸν κατακερματισμὸν τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ὅπως οἱ Πτολεμαῖοι τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ Σελευκίδαι τῆς Συρίας, ἀλλὰ ἅπαντες, παρεκτὸς ἑνός,

ἰθαγενεῖς καὶ οἰκοθεν ἀλλότριοι πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ἐν τούτοις ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς ἐνισχύσεως αὐτοῦ πολλὰ καὶ θαυμάσια. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ζιποΐτου, βασιλεῖς τῆς Βιθυνίας, οἱ Προυσίαι, οἱ Νικομήδεις, τισσοῦτον πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνωκειώθησαν, ὥστε βραδύτερον παντάπασιν ἐλησμονήθη ἡ βάρβαρος αὐτῶν καταγωγὴ καὶ οἱ χρονογράφοι ἔλεγον αὐτοὺς ὄντας «ἐκ τοῦ γένους τῶν Μακεδόνων.» Ὡσαύτως οἱ τοῦ Πόντου δυνάσται, καίπερ ἔλκοντες τὸ γένος ἀπὸ Κύρου, μετεφύτευσαν ἀθρόαν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ δίδιταν εἰς τὸ κράτος αὐτῶν. Ἐν τῇ Ἀμασειᾷ τοῦ Πόντου ἐγεννήθη ὁ ἐπιφανέστατος τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων. Τὰ δὲ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὑποδεικνύουσιν ἡμῖν ὁπόση ἐπιμιξία ἐγένετο αὐτῷ Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν, καὶ ὁπόσον ἐν τῷ κράματι τούτῳ ἐπεκράτει ὁ Ἑλληνισμός. Ἀγνωστον τίς ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Στράβωνος· ἀλλὰ ἡ μήτηρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἦτο θυγάτηρ μὲν τοῦ Ἑλληνος Λαγέτα, σύζυγος δὲ ἐγχωρίου ἀνδρὸς, τοῦ ὁποίου τὸν ἀδελφὸν μόνον Μιαφέρνην ἀναφέρει ὁ Στράβων· ὅθεν ἐκ μητρὸς ὁ μὲν πρόπαππος τοῦ Στράβωνος ἦτο Ἕλλην, ὁ δὲ πάππος βεβαίως ἰθαγενής, ἡ καθὼς ἔλεγον τότε βάρβαρος. Περὶ τοῦ κατὰ τὰ μέσα τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐγχωρίου βασιλέως τῆς Καππαδοκίας Ἀριαράθου Ε΄. λέγει ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὅτι «ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησι πάλαι ἀγνοουμένη Καππαδοκία, τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν.» Ὁ δὲ Ἑλληνισμός αὐτῆς δὲν ἔπαυσε προαγόμενος ἐπὶ Ῥωμαίων· διότι τὰ προαναφερθέντα Μάζακα, τὰ ὁποῖα προσεπεκαλοῦντο καὶ Εὐσέβεια ἢ πρὸς τῷ Ἀργαίῳ, ἐγένοντο πόλις μεγάλη διὰ Τιβερίου, ἥτις ὀνομασθεῖσα ἔκτοτε Καισάρεια περιελάμβανε 400,000 κατοίκων, ἤκμασε δὲ ἰδίως ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. ὅτε ὁ στρατηγὸς αὐτῆς Δημοσθένης ἔπραξε πολλὰ καὶ μεγάλα εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους. Ἀλλὰ καὶ ἕτερος στρατηγὸς τῆς Καππαδοκίας, ὁ Κάλλιστος, ἐφημίσθη ἐν τοῖς πολέμοις αὐτοῖς. Καὶ ἔπειτα μή-

πως δὲν ἦσαν Καππαδόκαι ὁ περιηγητὴς Πausανίας, καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, καὶ ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους τῆς χώρας ταύτης Ἑλλήνας; Τῆς Γαλατίας οἵτε ἡγεμόνες καὶ οἱ ἐπιφανέστατοι ἄνδρες ἡσπάζθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, παιδείαν καὶ γλῶσσαν. Περιττὸν δὲ εἶναι νὰ ὑπομνήσωμεν τὸν ἕνα καὶ μόνον ἐκ καταγωγῆς Ἕλληνα δυνάστην, τὸν θησαυροφύλακα τοῦ Λυσιμάχου Φιλέταιρον, ὅστις ἐγένετο ἰδρυτὴς τοῦ Περγαμηνοῦ ἐκείνου κράτους ὅπερ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Εὐμένεις καὶ Ἀτταλοι ἀνέδειξαν νέαν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ ἐλέγετο. Αἱ λοιπαὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας χῶραι, διατελοῦσαι ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τοὺς Λαγίδας, ἐν μέρει δὲ ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, ἐκαλύφθησαν ὡσαύτως ὑπὸ οὐκ ὀλίγων ἑλληνίδων πόλεων καὶ ὑπέκυψαν ποῦ μὲν πλειότερον ποῦ δὲ ὀλιγώτερον εἰς τὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπίδρασιν.

Τὸ αὐτὸ δὲ συνέβη μέχρι τινὸς εἰς τὰς ἔτι ἀνατολικωτέρας χώρας τῆς Ἀσίας. Πολλοὶ Ἕλληνες τεχνῖται λέγονται διατελέσαντες ἐν Ἀρμενίᾳ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς χώρας ταύτης, οἷον ὁ ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ καλλιτεχνικῇ ἱκανότητι ὀνομαστὸς Καλλίμαχος· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀρμενίας, ἑλληνικῶς ἐξεπαιδεύοντο· εἰς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀρταουάσδης, βεβαιοῦται ὅτι τραγωδίας ἐποίησε καὶ λόγους ἔγραψε καὶ ἱστορίας. Ὡσαύτως οἱ τῶν Πάρθων βασιλεῖς, οἱ ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου Ἀρσακίδαι καλούμενοι, δὲν ἔμειναν παντελῶς ἀναίσθητοι εἰς τὰς χάριτας τοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ἐφημίζετο τὸ πάλαι ὅτι Περσῶν καὶ Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες, χωρῶν ὅλων ὑπαγομένων εἰς τὸ Παρθικὸν κράτος, τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας ἤδον. Ἐνῶ δὲ ταῦτα συνέβαινον εἰς τὰς ἀνατολικωτάτας ἐκεῖνας χώρας, πρὸς μεσημβρίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἀραβικῆς ἐρήμου, ἡ ἀρχαιοτάτη Παλμύρα, ἐξελληνισθεῖσα ἐπὶ τῶν Σελευκιδῶν, ἐκοσμήθη ὑπὸ

ἀρχιτεκτόνων Ἑλλήνων διὰ ναῶν πολυτελῶν καὶ ἄλλων λαμπρῶν οἰκοδομημάτων· ἐν τῇ 3 δὲ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι ἡ μοναρχήσασα αὐτῆς Ζηνοβία οὐ μόνον ἑλληνικὸν ἄμα καὶ ἄσιανόν ἔφερεν ἱματισμόν, οὐ μόνον πρὸς ταῖς ἄσιαναῖς γλώσσαις ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν ἐν τῇ αὐτῇ αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ κυριώτατον σύμβουλον καὶ ὑπουργὸν ἀνέδειξε τὸν Λογγίνον, τοῦ ὁποίου ὁ ὄντως σωκρατικὸς θάνατος ἐμαρτύρησεν ὅποσον ὁ μεταφυτευθεὶς εἰς τὰς ἀπωτάτας εἰκείνας χώρας ἑλληνικὸς κόσμος διετήρησεν ἐνίοτε ἀκμαῖον τὸ φρόνημα αὐτοῦ.

Καὶ ἡ μὲν Παλμύρα κατεστράφη ἐν τῇ ἑκατονταετηρίδι ταύτῃ· περὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐμαράνθη ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν, ὅστις μὲν δόλως παρειαδύσας αὐτόθι μέχρι τῶν σπλάγχχνων τῶν λαῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μόνον ἐπιπολάσας, εὐχερῶς ἐναυάγησεν ἐντὸς τῶν μεταβολῶν ὅσας ἐπήνεγκεν ἡ τότε ἰδρυθεῖσα δευτέρα περσικὴ μοναρχία, ἡ πολεμιωτάτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναδειχθεῖσα. Ἀλλὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Συρίᾳ οὗτος ἴσχυσε πολὺ πλειότερον καὶ ἤκμασε μέχρι τῆς 7. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐὰν τὰ τοπικὰ ἰδιώματα διεσώζοντο ἔτι ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρα, ἐπικρατοῦσα γλῶσσα ἦτο ἡ ἑλληνικὴ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οἱ Ἀθηνάσιοι, οἱ Κύριλλοι, οἱ Χρυσόστομοι, οἱ Θεόφιλοι, οἱ Ἀρειοί, οἱ Εὐτυχεῖς καὶ οἱ ἄπειροι ἄλλοι ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ ἱεροκέρυκες, διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀγορεύοντες πρὸς τοὺς ὕχλους, ἐπειθον αὐτοὺς καὶ συνεκίνουν καὶ παρέσυρον· πᾶσα δὲ ἡ φιλολογία καὶ ἡ διοίκησις καὶ πᾶσαι ἐνὶ λόγῳ αἱ ζωτικώτεραι τῆς κοινωνίας σχέσεις διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης διεζήγοντο. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἐπεκράτησεν αὕτη ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἥτις ἐγένετο χώρα καθ' ὅλοκληρίαν ἑλληνικὴ μέχρις αὐτῆς τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος. Ἰνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς ὁλοσχεροῦς ἀναμορφώσεως ἣν ὑπέστη ἀπὸ τῆς 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἔφεξῃς, θέλομεν ἐκθέσει ὥς ἐπὶ παραδείγματος πῶς εἶχον τότε

τινὲς τῶν δευτερευουσῶν καὶ τριτευουσῶν αὐτῆς πόλεων. Ἡ ἐν τῇ Κιλικίᾳ Ταρσὸς ἦτο πόλις ἀρχαιοτάτη καὶ ἥκιστα ἑλληνικὴ πρὸ τῆς 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ δὲ Στράβων, ὁ ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι π. Χ. ἀκμάσας, ἐκθειάζει τὴν αὐτόθι γενομένην σπουδὴν πρὸς τε φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ἐγκύκλιον ἅπασαν παιδείαν, βεβαιῶν ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερέβαλον κατὰ τοῦτο καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴτινα ἄλλον τρόπον δυνατὸν εἰπεῖν, ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν λογίων γεγόνασιν. Ἀναφέρει δὲ ἄνδρας ἐπιφανεῖς ἐν αὐτῇ γεννηθέντας, τοὺς στωϊκοὺς Ἀντίπατρον καὶ Ἀρχέδημον καὶ Νέστορα· ἔτι δὲ Ἀθηνοδώρους δύο, ὧν ὁ ἕτερος ἰσχυσεν αὐτόθι ὑπερβαλλόντως ἐπὶ Ἀντωνίου καὶ Καίσαρος, εἰς πολλὰ ἀστεῖα δοὺς ἀφορμὴν, καθάπερ ἀκριβολογῶν ἱστορεῖ ὁ γεωγράφος. Οὗτοι μὲν στωϊκοὶ ἄνδρες, ἐξακολουθεῖ ἀκαδημαϊκὸς δὲ Νέττωρ ὁ καθ' ἡμᾶς, ὅστις καθηγητῆς γενόμενος Μαρκέλλου, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Καίσαρος, προέστη ὡσαύτως τῆς πολιτείας διαδεξάμενος τὸν Ἀθηνόδωρον. Μνημονεύει δὲ καὶ ἄλλων φιλοσόφων, τοῦ Πλουτιάδου, τοῦ Διογένους· καὶ γραμματικῶν, ὧν καὶ συγγράμματά εἰσι, τοῦ Ἀρτεμιδώρου καὶ τοῦ Διοδώρου· ἔτι δὲ ποιητοῦ τραγωδίας ἀρίστου, τοῦ Διονυσίου· ἀλλὰ μάλιστα, ἐπιφέρει, ἡ Ῥώμη δύναται διδάσκειν τὸ πλῆθος τῶν ἐκ τῆςδε τῆς πόλεως φιλολόγων, διότι μεστὴ εἶναι Ταρσέων καὶ Ἀλεξανδρέων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται πῶς ὁ ἐν Ταρσῷ γεννηθεὶς καὶ παιδευθεὶς τὸ πρῶτον Παῦλος ἀπέβη ὁ εὐγλωττότερος καὶ περὶ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ ποίησιν ἐμπειρότερος τῶν ἀποστόλων. Ἡ δὲ Λαοδίχεια ἡ ἐν Φρυγίᾳ, διαλαμβάνει ἀλλαχοῦ, μικρὰ πρότερον οὔσα, αὕξησιν ἔλαβεν ἐφ' ἡμῶν καὶ τῶν ἡμετέρων πατέρων, ἰδίως διὰ τινων πολιτῶν, οἵτινες εὐτυχήσαντες μεγάλῃν ἐποίησαν αὐτήν. Καὶ πρῶτον ὁ Ἰέρων, ὅστις, ἀφοῦ ζῶν ἐκόσμησε τὴν πόλιν διὰ πολλῶν ἀναθημάτων, κατέλιπεν εἰς αὐτὴν ἀποθανὼν 2,000 τάλάντων κληρονομίαν, ὧν ἡ σχετικὴ ἀξία ἤθελε σήμερον συμ-

ποσοῦται εἰς 30,000,000 περίπου δραχμῶν. Ὑστερον δὲ Ζήνων ὁ ῥήτωρ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πολέμων, ὅστις καὶ βασιλείας ἡξιώθη διὰ τὰς ἀνδραγαθίας ὑπ' Ἀντωνίου μὲν πρότερον, ὑπὸ Καίσαρος δὲ τοῦ Σεβαστοῦ μετὰ ταῦτα. Πάλιν δὲ τὴν ἐν Καρίᾳ Στρατονίκειαν καλεῖ κατοικίαν Μακεδόνων, καὶ προστίθουσιν, ὅτι ἐκοσμήθη κατασκευαῖς πολυτελέσιν ὑπὸ τῶν βασιλέων, καὶ ὅτι ἀνέδειξε, κατὰ τοὺς πατέρας ἡμῶν, ἄνδρα ἀξιόλογον τὸν ῥήτορα Μένιππον, Κατόκαν ἐπικαλούμενον, ὃν μάλιστα ἐπαινεῖ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ῥητόρων ὁ Κικέρων, συγκρίνων πρὸς τὸν Ξενοκλῆν καὶ τοὺς κατ' ἐκείνον ἀκμᾶσαντας. Ὡσαύτως τὰ ἐν Καρίᾳ Μύλασα, κώμη ὑπάρξασα ἄλλοτε, ἦτο νῦν κεκοσμημένη παγκάλως διὰ στοῶν καὶ ναῶν. «Ἀξιολόγους δ' ἔσχεν ἄνδρας καθ' ἡμᾶς τὰ Μύλασα, ῥήτοράς τε ἅμα καὶ δραμαγωγούς τῆς πόλεως, Εὐθύδημόν τε καὶ Ὑβρέαν.» Καὶ ὁ μὲν Εὐθύδημος, παραλαβὼν ἐκ προγόνων περιουσίαν καὶ δόξαν μεγάλην καὶ προσθεὶς εἰς ταῦτα τὴν δεινότητα, οὐκ ἐν τῇ πατρίδι μόνον μέγας ἦν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τῆς πρώτης ἡξιοῦτο τιμῆς. Εἰς δὲ τὸν Ὑβρέαν ὁ πατὴρ δὲν κατέλιπεν εἰμὴ ἡμίονον ξυλοφοροῦντα καὶ ἡμιονηγόν' ἀλλ' ἐκ τῶν μικρῶν καὶ ταπεινῶν τούτων ὀρμώμενος ὁ νέος ἐπαιδεύθη προσηκόντως, καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς πατρίδος ἀναμιχθεὶς, ταχεῖαν ἔλαβε τὴν αὐξήσιν καὶ ἐθαυμάσθη ἔτι μὲν Εὐθυδήμου ζῶντος, ἀλλὰ τελευτήσαντος μάλιστα κύριος γενόμενος τῆς πόλεως. Ἐπαινοῦσι δὲ τοῦτο τοῦ Ὑβρέου, ὅπερ, δημηγορῶν ἐπὶ τῆς τελευτῆς ἐκείνου, εἶπεν· Εὐθύδημε, κακὸν εἶ τῆς πόλεως ἀναγκαῖον, οὔτε γὰρ μετὰ σοῦ δυνάμεθα ζῆν οὔτε ἄνευ σοῦ. Ἐκ Λαμψάκου κατήγοντο Χάρων τε ὁ συγγραφεὺς, καὶ Ἀδείμαντος καὶ Ἀναξιμένης ὁ ῥήτωρ, καὶ Μητροδῶρος ὁ τοῦ Ἐπικούρου ἐταῖρος· ἐκ ταύτης δὲ τῆς πόλεως ἀπήγαγεν Ἀγρίππας τὸν πεπρωκότα λέοντα, Λυσίππου ἔργον. Εἰς Σκῆψιν τῆς Τρωάδος ἐγεννήθη ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι ὁ Δημήτριος ἐκεῖνος, ὅστις ἔγραψε τὸν Τρωϊκὸν διάκοσμον τὸν πολλάκις

ὕπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευθέντα· καὶ μετὰ τοῦτον Μητρόδωρος, ὅστις τραπεὶς ἐκ φιλοσόφου ἐπὶ τὸν πολιτικὸν βίον καὶ ἐκ πένητος γενόμενος διὰ γάμου λαμπροῦ πλούσιος, ἴσχυσε παρὰ Μιθριδάτῃ τῷ Εὐπάτορι. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκη, ἣν ὁ μὲν μέγας φιλόσοφος παρέδωκε τῷ Θεοφράστῳ, ὁ δὲ Θεόφραστος τῷ Σκηψίῳ Νηλεῖ. Τούτου οἱ ἀπόγονοι ἐπώλησαν ἀντὶ πολλῶν ἀργυρίων τά τε Ἀριστοτέλους καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία εἰς Ἀπελλικῶντα τὸν Τήϊον, ὅστις μετέφερε τὸν θησαυρὸν εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀπώλεσεν αὐτόν· διότι ὁ Σύλλας γενόμενος κύριος τῆς πόλεως ταύτης, ἀπήγαγε τὴν βιβλιοθήκην εἰς Ῥώμην.

Ἐὰν δὲ τοιοῦτος καὶ τοσοῦτος ἐγένετο ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν οὕτῳ μετρίαις πόλεσιν, εὐχερῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὁποῖός τις ἀπέβη ἐντὸς τῶν πολλῶν ἄλλων καὶ μειζόνων ἐστιῶν αὐτοῦ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην ὀφείλει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, τὸν Ἀρρίανόν, τὸν Δίωνα τὸν Κάσσιον, τὸν περιώνυμον Γαληνόν, τὸν οὐδὲν ἥττον ὀνομαστὸν Ἐπίκτητον, τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, τὸν Στράβωνα, τὸν Πausανίαν, τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, τὰς ἑπτὰ ἐκκλησίας, τὰς ὁποίας περιέγραψε καὶ ἀπληθύναντισεν ἡ Ἀποκάλυψις, τοὺς λαμπροτάτους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, Βασίλειον καὶ Γρηγόριον, τοὺς δαιμονίους ἀρχιτέκτονας τοῦ μεγάλου τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναοῦ, τὸν τε Τραλλιανὸν Ἀνθέμιον, τὸν τε Μιλήσιον Ἰσίδωρον, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν ἅπαντα σχεδὸν τὸν πολιτικὸν, στρατιωτικὸν καὶ πνευματικὸν αὐτοῦ βίον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς 13 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἑλληνικὴ κατέστη ἡ εὐρεῖα ἐκείνη χερσόνησος, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ ξενικά φῦλα ὅσα ἐκ διαλειμμάτων ἐγκαθίσταντο ἐν αὐτῇ, ὅταν ἤρχιζον προϊόντος τοῦ χρόνου ν' ἀποβάλλωσι τὸν ἴδιον χαρακτῆρα καὶ νὰ συγχωνεύωνται μετὰ τῶν ἐγχωρίων, δὲν προσελάμβανον

τὴν τῶν ἰθαγενῶν ιδιότητα, ἀλλὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων. Οὕτως οἱ ἀπὸ τῆς 3 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καταλαβόντες μεγάλην αὐτόθι χώραν Γαλάται, ἐπὶ Στράβωνος ἤδη ἐκαλοῦντο Ἑλληνογαλάται ἢ Γαλλογραικοί, ἡ δὲ χώρα αὐτῶν Γαλατία ἢ Ἑλληνίς ἢ Γαλλογραικία. Βραδύτερον δὲ πάλιν οἱ ἀπὸ τῆς 3 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐνιδρυθέντες ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ Γότθοι προσεπωνομάσθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου, κατὰ Θεοφάνην, Γοτθογραικοί.

Τοιοιουτοτρόπως ἐξελληνίσθησαν ἢ τε δυτικωτέρα Ἀσία καὶ ἡ Αἴγυπτος. Ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν διετήρησε κατὰ πάντα τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα. Ἐν πρώτοις ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν πολιτικὸν βίον. Ἐπειδὴ ἔπραξε διὰ καὶ μετὰ τῶν Μακεδόνων, οἵτινες ἀνέκαθεν ἐμοναρχοῦντο, ἀναγκαίως τὸ πολίτευμα ἀπέβη μοναρχικόν. Αἱ μὲν πόλεις, κτισθεῖσαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἐποίκων προσελθόντων ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς, διωργανώθησαν κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς τύπους· καὶ τινες μάλιστα, διασώζουσαι τὰς ἀρχαίας ἑξεις καὶ παραδόσεις, ἐπεζήτουν καὶ ἐπετύγχανον πολλάκις, ὡς εἶδομεν, αὐτονομίαν τινὰ καὶ ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν Αἰγύπτῳ τε, καὶ ἐν Συρίᾳ, καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πολίτευμα, ἦτο τὸ βασιλικόν. Οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου διωργάνωσαν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας, φυσικῶς τῷ λόγῳ κατὰ τὸν μακεδονικὸν τρόπον· οἷτε Πτολεμαῖοι, καὶ οἱ Σελευκίδαι, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Βιθυνίας, τοῦ Περγάμου, τῆς Καππαδοκίας, τοῦ Πόντου.

Σπουδαίαν ὡσαύτως ἀλλοίωσιν ὑπέστη ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ πνευματικὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ βίος. Ὁ προηγούμενος ἑλληνικὸς κόσμος περιεσταλμένος ἐν χώρᾳ μικρᾷ καὶ ἐν αὐτῇ σφόδρα μὲν μεμερισμένος ὢν, μὴ ἔχων δὲ ὡς ἐκ τούτου μεγάλα πρακτικὰ συμφέροντα νὰ θεραπεύσῃ, μετρίως ἐνδιέτριψε περὶ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας, ἐπέδωκε δὲ θαυμασίως εἰς τὰς ἰδίως λε-

γομένας ἐλευθερίους τέχνας, ἥτοι εἰς τὴν πνευματικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν, ἥτις παράγεται καὶ προάγεται ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ὑπαρχούσης τέρψεως καὶ ἐπαγωγῆς. Ὁ δὲ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς, εὗρεθεις ἐν μέσῳ χωρῶν εὐρυτάτων καὶ ἀγνώστων, καὶ συνεχομένων μετ' ἄλλων ἔτι εὐρυτέρων καὶ ἀγνωστοτέρων, ὀφείλων πρῶτον νὰ γνωρίσῃ ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας, ὀφείλων δεύτερον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλας νέας τοῦ πραγματικοῦ βίου χρείας, ἔχων ἐνὶ λόγῳ νὰ ἰδρυθῇ, νὰ συντηρηθῇ, νὰ προαχθῇ καὶ νὰ κυβερνήσῃ ἐν περιστάσεσιν ὅλως ἀλλοτρίαις τῆς προτέρας τύχης, ἐδέησε νὰ τρέψῃ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δραστηριότητα πρὸς τὰς πρακτικὰς λεγομένας ἐπιστήμας καὶ τέχνας, δι' ὧν κυρίως ἡ δύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ εἰς ᾧ κατῆλθεν. Ὅθεν νέα ἀριστουργήματα ποιήσεως καὶ ἱστορίας δὲν παρήχθησαν ἤδη, κυρίως δὲ τὰ παλαιὰ συνελέγησαν, ἐξηκριβώθησαν, ἡρμη-νεύθησαν καὶ ἐπιστημονικῶς κατετάχθησαν. Βεβαίως ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικτήτου, τὸ ὕψος τοῦ Λογγίνου, ἡ εὐφυΐα τοῦ Λουκιανοῦ, τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Ἀπελλοῦ, τοῦ Πρωτογένους, τοῦ Ἀνθεμίου, τοῦ Ἰσιδώρου, ἡ ῥητορικὴ δύναμις τῶν Χρυσόστομων, τῶν Βασιλείων, τῶν Γρηγορίων, μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ ἔθνους τούτου πνεῦμα οὐδὲ περὶ ταῦτα πάντα ἔπαθε στείρωσιν τινα ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ πατρίδι, ἀλλὰ ἕτερος ὑπῆρξεν ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ αὐτοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Τότε ὁ Ἐρατοσθένης ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς συστηματικῆς γεωγραφίας, καὶ ὁ Στράβων ἔγραψε τὸ κάλλιστον αὐτοῦ ἔργον, καὶ ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος ὑπήγαγε τὴν γεωγραφίαν ταύτην εἰς ἀκριβὲς γεωγραφικὸν σύστημα. Τότε διέλαμψεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ μαθηματικὸς Εὐκλείδης, τοῦ ὁποῦ τοῦ στοιχεῖα χρησιμεύουσιν ἄχρι τοῦδε, ἐν Ἀγγλίᾳ μάλιστα, ὡς βάσις περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωμετρίας, καὶ τοῦ ὁποῦ μαθητῆς ἐγένετο ὁ οὐδὲν ἥττον περιώνυμος Συρακούσιος Ἀρχιμήδης· τότε ἤκμασεν ὁ Ἡρων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ κράτιστος γενόμενος περὶ τὴν θεωρίαν τῆς μηχανικῆς, ὁ Διόφαντος, ὁ Θέων, πλεῖστοι

ἄλλοι μαθηματικοὶ οὐ μόνον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Ῥόδῳ καὶ ἐν Περγᾶμῳ. Τότε ὁ ἐκ Νικαίας τῆς Βιθυνίας Ἴππαρχος ἐγένετο πατὴρ τῆς ἀστρονομίας καὶ ὁ μέγιστος βεβαίως ἀπάσης τῆς ἀρχαιότητος ἀστρονόμος· ὁ δὲ πρόδρομος τοῦ Γαλιλαίου, ὁ Σάμιος Ἀρίσταρχος, ἠξίωσε πρῶτος, ὅτι ὁ ἥλιος διατελεῖ ἀκίνητος, ὅπως οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες, ἡ δὲ γῆ κινεῖται μὲν περὶ αὐτὸν, στρέφεται δὲ συγχρόνως περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα. Τότε ὁ Σωσιγένης διώρθωσε τὸ ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν τοῖς ἀνατολικοῖς Ἰουλιανὸν ἔτος· τότε ἀνεδείχθη ὁ μετὰ τὸν Ἰπποκράτην ἄριστος τῆς ἀρχαιότητος ἱατρός, ὁ ἐκ Περγᾶμου Γαληνός· τότε ὁ ἐπίσημος βοτανικὸς Διοσκουρίδης ὁ ἐκ Κιλικίας. Καὶ βραδύτερον ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος ἐπενόησε τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο πῦρ, δι' οὗ ὁ νέος οὗτος τῆς ἀνατολῆς κόσμος ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας πολλὰς εἰς τοὺς πανταχόθεν ἐφορμήσαντας κατ' αὐτοῦ πολεμίους, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τοὺς μωαμεθανούς.

Τὴν αὐτὴν πρακτικὴν τάσιν ἔχουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τά τε δημόσια ἔργα καὶ αἱ παντοειδεῖς τέχναι. Ἐνῷ ἐν τῷ προτέρῳ ἑλληνικῷ βίῳ ἔφερον καλλιτεχνικὸν μᾶλλον ἢ κοινωφελῆ χαρακτῆρα, ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἑλληνισμῷ φέρουσι τὰν ἀπάλιν χαρακτῆρα κοινωφελῆ μᾶλλον ἢ καλλιτεχνικόν. Ἐπὶ τῆς νήσου Φάρου, ἣτις προέκειτο τοῦ κυρίου τῆς Ἀλεξανδρείας λιμένος, κατεσκευάσθη ὁ πρῶτος γνωστὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου φανοφόρος πύργος. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐπεκλήθη ἀπὸ τῆς νήσου, πύργος τῆς Φάρου, ἡ καὶ ἀπλῶς Φάρος, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἅπαντες οἱ τοιοῦτοι πύργοι εἰς πολλὰς τῶν νεωτέρων γλωσσῶν φάροι ὀνομάζονται. Ἀπετελέσθη δὲ διὰ δαπάνης ἀδράς ἐντὸς ἐνιαυτῶν 12 ὑπὸ τοῦ περιφήμου Κνιδίου τεχνίτου Σωστράτου, τοῦ ὁποίου ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομα δι' ἐπιγραφῆς οὕτως ἐχούσης «Σώστρατος Κνίδιος Δεξιφάνους θεοῖς σωτῆρσιν ὑπὲρ πῶν πλωϊζομένων.» Ὁ πύργος οὗτος, ὁ θαυμάσιος διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος καὶ βραδύτερον κατα-

ταχθεὶς μεταξὺ τῶν ἑπτὰ τοῦ κόσμου θαυμάτων, ἦτο ὠκοδομημένος ἐκ λίθου λευκοῦ ἐπὶ βράχου ἀποτόμου, καὶ πολύροφος ὢν, εἶχεν ὕψος 300 πήχεων, ὡς βεβαιοῦται· ὁ δὲ ἐν τῇ κορυφῇ αὐτοῦ ἀναπτόμενος φανὸς ἦτο, ἐὰν, πιστεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὁρατὸς εἰς ἀπόστασιν 7 1/2 γερμανικῶν μιλίων. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι ἐφιλοτιμήθησαν νὰ διευκολύνωσι τὸν εἰς τὸν λιμένα εἰσπλουν, ἐνῶ οἱ προηγούμενοι ἰθαγενεῖς τῆς Αἰγύπτου βασιλεῖς εἶχον ἐπιστήσει ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ φυλακὴν ἐπιτετραμμένην ν' ἀπείργη τοὺς προσιόντας. Ἀλλὰ τοιαῦτα ἔργα δὲν ἔγιναν, οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ γίνωσιν ἐν Ἑλλάδι διὰ πολλοὺς λόγους. Κατὰ τὸ ἐνταῦθα ἐπικρατοῦν πνεῦμα, τὰ περισσεύματα τῶν ἐτησίων προσόδων, ὅσας ὑπῆρχον περισσεύματα, ἐδαπανῶντο εἰς κατασκευὴν ναῶν, προπυλαίων, ἀγαλμάτων καὶ τῶν τοιούτων. Πολλάκις δὲ καὶ τὰ ὅλως τοπικὰ καὶ εὐτελῆ τῶν πόλεων συμφέροντα ἀντεστρατεύοντο εἰς τὴν διεξαγωγὴν κοινωφελῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐπικρατήσαντος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ μεταλλευτῆς Κράτης, ἀνὴρ χαλκιδεὺς, ἤρξατο, ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως, τῆς ἀνακαθάρσεως τῶν ἐμφραγμάτων τῆς Κωπαΐδος λίμνης, ὅπερ οὐδέποτε πρότερον ἐγένετο· ἅμα ὅμως ἐπὶ Κασσάνδρου ἀνέκυψαν αὖθις αἱ Θῆβαι, τὸ ἔργον ἔπαυσε, διότι εἰς τὰς Θήβας δὲν συνέφερεν ἡ ἐκροὴ ἐκείνη τῶν ὑδάτων, ἥτις ἦτο μὲν κοινωφελεστάτη, ἡδύνατο ὅμως νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀντιζήλου πόλεως Ὀρχομενοῦ. Ἐπὶ πᾶσιν αἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἰδρυθεῖσαι ἑλληνικαὶ βασιλεῖαι, ἔχουσιν πόρους θαψιλεῖς ἡδύναντο νὰ ἐπαρκῶσιν εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ χρησίμων καὶ ἀπλῶς καλλιτεχνικῶν ἔργων· ἐνῶ οἱ πόροι τῶν ἐνταῦθα πόλεων ἦσαν σχετικῶς σφόδρὰ περιορισμένοι. Τῆς πλουσιωτάτης ἐξ αὐτῶν, ἦτοι τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἐτησίᾳ πρόσδος, συνεποσούτο, ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτῆς ἀκμῆς, εἰς 1000 τάλαντα ἦτοι 6,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν· ὁ δὲ Ἀππιανὸς βεβαιοῖ ὅτι, κατὰ τὰς βασιλικὰς ἀναγραφάς, οἱ θησαυροὶ αὗτοι εἶχε

συλλέξει ὁ δεύτερος τῶν Πτολεμαίων ὑπελογίζοντο εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 740,000 ταλάντων, ἥτοι 3,000,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, διότι τὸ ἀλεξανδρινὸν ἀργυροῦν τάλαντον ἦτο πρὸς τὸ Σολώνειον ὡς 5 πρὸς 6. Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι οὐ μόνον μουσεῖα καὶ ναοὺς ἐκτιζον καὶ συνετήρουν, ἀλλὰ κατεσκεύαζον προσέτι φάρους, διώρυγας, ἐπικαίρως κειμένας πόλεις καὶ ὁδοὺς συνδεούσας τὰς ἀνατολικωτάτας τῆς Ἀσίας χώρας μετὰ τῶν δυτικωτάτων καὶ μετὰ τῆς μεσογείου ;

Τῶνόντι οἱ Πτολεμαῖοι συνεπλήρωσαν τὴν ἀσυντέλεστον μείναν διώρυγα Νεκῶ τοῦ Ψαμμιτίχου, καὶ κατεσκεύασαν τὰς ὁδοὺς αἵτινες ἔφερον ἐκ Βερενίκης, τῆς παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, εἰς τὴν παρὰ τὸν Νεῖλον ποταμὸν Κοπτὸν. «Καὶ νῦν, λέγει ὁ Στράβων, ὁ Ἰνδικὸς φόρτος ἅπας καὶ ὁ Ἀράβιος, καὶ τοῦ Αἰθιοπικοῦ ὁ τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ κατακομιζόμενος, εἰς Κοπτὸν φέρεται· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἐμπορεῖον τῶν τοιούτων φορτίων.» Πολλὰ τῶν εἰσαγομένων τούτων ἐμπορευμάτων ἐξήγοντο. αὐθις ἐκ τῆς Αἰγύπτου· τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἐποντοπόρουν μέχρις Εὐξείνου καὶ ἐπανερχόμενα ἐκεῖθεν ἐκόμιζον ἕτερα φορτία, ὧν τὰ πλεῖστα πάλιν ἀνέπλεον τὸν Νεῖλον καὶ διαβιθασθέντα εἰς τὴν Ἐρυθρὰν ἐξεπέμποντο πρὸς τὰς νοτιοανατολικωτέρας χώρας. Ἐντεῦθεν ἡ Ἀλεξάνδρεια κατέστη ἀληθὲς κέντρον τοῦ ἐμπορίου. Ἀλλὰ καὶ οἱ Σελευκίδαι ἔπραξαν πολλὰ πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἀσφάλισιν τῆς ἐμπορίας. Ὁ Σέλευκος ἐβουλεύθη νὰ συνάψῃ διὰ διώρυγος τὴν Κασπίαν μετὰ τοῦ Εὐξείνου, καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Ἀντίοχος ὁ Α΄., διέταξε τὴν ἐπιμελεστέραν ἐξέτασιν τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἐπιτρέψας τὸ ἔργον εἰς τὸν Λαρισσαῖον Πολύκλειτον· καὶ ἄλλως δὲ ἐπεμελήθησαν τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν ὁδὸν, ἥτις ἔφερεν ἐκ τῆς βορείου Ἰνδικῆς εἰς τὸν Εὐξείνου Πόντον. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐμπορικῆς ταύτης ὁδοῦ ἐπλούτησαν μετ' οὐ πολὺ κυρίως οἱ τοῦ Πόντου βασιλεῖς. Εἰς δὲ τοὺς Σελευκίδας ἀπέβη λυσιτελεστέρα

ἡ παρὰ τὸν Τίγριν ἰδρυθεῖσα μεγάλη Σελεύκεια. Ἐκεῖ ἐκόμιζον οἱ Ἀρμένιοι τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν καταπλέοντες τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγριν· ἕως ἐκεῖ ἠδύναντο νὰ ἀναπλεύσωσι τὰ πλοῖα τὸν ὀξύτατον Τίγριν· ἐκεῖθεν δὲ μετήγοντο τὰ ἐμπορεύματα εἰς τὴν τῶν Κομάνων ἀγορὰν, ἢ ὑπὲρ τὸν Καύκασον, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου οἱ Ἄορσοι, οἱ τὸν Τάναϊν παροικοῦντες, «ἐνεπορεύοντο καμήλοις τὸν ἰνδικὸν φόρτον καὶ τὸν Βαβυλώνιον, κατὰ τὸν Στράβωνα, παρὰ τε Ἀρμενίων καὶ Μήδων διαδεχόμενοι, ἐχρυσοφόρουν δὲ διὰ τὴν εὐπορίαν.» Πρὸς τούτοις εἰς τὴν Σελεύκειαν συνήρχοντο κιρβάνια ἀπὸ τε τῆς ἄνω Περσίας καὶ τῆς Ἀραβίας, καὶ ἐκεῖθεν κατήρχοντο τὰ πάντα εἰς τὰς πολυαρίθμους καὶ πολυτελεῖς πόλεις τῆς τε συριακῆς παραλίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὥστε οἱ Σελευκίδαι ἠμιλλῶντο πρὸς τοὺς Πτολεμαίους περὶ τὴν ἐκ παντὸς τρόπου διευκόλυνσιν τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐμπορίας. Ἀφ' ἑτέρου, ὅτε ἡ ζηλοτυπία τῶν Πτολεμαίων ἀπηγόρευσε τὴν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐξαγωγήν τοῦ παπύρου, ἥτοι τῆς θάμνου ἐκείνης ἐξ ἧς κατεσκευάζετο τὸ ἐν χρήσει τότε πρὸς γραφὴν ὕλικόν, οἱ Περγαμηνοὶ ἀνεπλήρωσαν τὸ ὕλικόν τοῦτο διὰ τῆς παρ' αὐτῶν ἐπινοηθείσης περγαμηνῆς διφθέρας, ἧς ἡ παρασκευὴ ἀπετέλεσε νέον ἀξιόλογον κλάδον τῆς περγαμηνῆς βιομηχανίας. Διότι καὶ ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ προέκυψεν ἐξαιρέτως ἡ ὠφέλιμος τέχνη καὶ ἐπιστήμη, ἡ μηχανικὴ, ἡ ναυτικὴ, ἡ ἐμπορία, ἡ μαθηματικὴ, ἡ ἀστρονομία, ἰδίως δὲ ὀνομαστὰ ἀπέβησαν τὸ πάλαι τὰ ἀτταλικά ὑφάσματα καὶ τ' ἄλλα τῆς περγαμηνῆς βιομηχανίας προϊόντα· ὅπερ δὲν ἐκώλυσε τοῦ νὰ εὐδοκιμήσῃ αὐτόθι συγχρόνως ἢ τε φιλοσοφία καὶ ἡ καλὴ τέχνη. Ἐκεῖ τῶνόντι ἤκμασεν ἐξαιρέτως ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία καὶ ἡ τέχνη ἐκείνη ἣτις κατεσκεύασε τὸ πολυθρύλητον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ κατὰ Πέργαμον ἱερῷ τοῦ θεοῦ τούτου, καὶ ἄλλα ἔργα δι' ὧν Περγαμηνοὶ τεχνῖται ἐκλείσαν τὰ κατὰ Γαλατῶν κατορθώματα τῶν βασιλέων αὐτῶν.

Ἄλλ' ὁ μεταναστεύσας εἰς τὴν ἀνατολὴν Ἑλληνισμὸς, δὲν κατεσκεύασεν εἰς τὰς χώρας ταύτας νέον πολιτικὸν μόνον καὶ διανοητικὸν ἑαυτῷ βίον, ἐδημιούργησε προσέτι νέον θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν κόσμον. Ἐκεῖ ἀπῆντησε τὴν χώραν ἐκείνην ἐν ἧ ἀπ' αἰῶνος ἐπρεσβεύετο ἡ ὕπαρξις τοῦ ἐνὸς Θεοῦ. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν νὰ ἐξελληνίσῃ τὴν Παλαιστίνην, ἀλλὰ καθὼς οἱ Μακκαβαῖοι, καίπερ ἀντιτασσόμενοι εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ἠναγκάζοντο νὰ δανείζωνται τὸν στρατιωτικὸν αὐτοῦ ὀργανισμόν καὶ τὴν ἄλλην πολιτικὴν ἐμπειρίαν, οὕτως ὁ Ἑλληνισμὸς, καίπερ ἀγωνιζόμενος νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὑπέκυπτε λεληθότως μὲν καὶ βραδέως, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἰουδαϊκοῦ δόγματος. Ἐτι ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ Χριστοῦ μετεφράσθησαν ἐκ διαταγῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου εἰς τὴν ἐλληνικὴν αἱ ἱεραὶ τῶν Ἑβραίων βίβλοι καὶ κατέστησαν οὕτω προσिताὶ εἰς τὸν ἐλληνικὸν κόσμον. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουδαῖος Ἀριστόβουλος συνέταξε περὶ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου συγγραφὴν, ἧς ὁ πρόδηλος σκοπὸς ἦτο νὰ μεταδώσῃ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τὰς θρησκευτικὰς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ δόξας. Κατόπιν ὁ Ἰώσηπος παρέστησεν ἐν ταῖς ἀρχαιολογίαις αὐτοῦ Ἕλληνα ἀνομολογοῦντα τὴν βαθεῖαν πνευματικὴν φύσιν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἄλλ' ἡ πρὸς τὴν μονοθεΐαν αὕτη τάσις ἐνισχύθη συγχρόνως δι' αὐτῆς τῆς εἰς τὴν ἀνατολὴν μεταθέσεως τῆς τε ἐλληνικῆς πολυθεΐας καὶ τῶν ὑψίστων τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας συμπερασμάτων. Καθὰ προείπομεν, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ ἐλληνικὸν θρήσκευμα συνεδυσάσθη μετὰ τοῦ ἐπιχωρίου, ἐντεῦθεν δὲ συνέβη σύγκρισίς τις καὶ ταύτισμός τῶν ἐλληνικῶν θεῶν μετὰ τῶν πατρώων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἡ Ἀφροδίτη μετεβλήθη εἰς τὴν ἐπιχώριον Ἀσταρτιν, ἡ δ' Ἀρτεμις εἰς τὴν ἐπιχώριον Ἀναίτιν. Ἡ Ἴσις ἐξωμοιώθη ὅτε μὲν πρὸς τὴν Δήμητραν, ὅτε δὲ πρὸς τὴν Ἀρτεμιν, ἢ τὴν Ἀφροδίτην, ἢ τὴν Ἐνυῶ, ἢ τὴν Ἥραν. Ὁ Σάραπις πάλιν παρεβλήθη πρὸς τὸν Δία, πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν,

πρὸς τὸν ἥλιον, πρὸς τὸν Διόνυσον καὶ ἄλλα πρὸς ἄλλους. Ἐκ τούτου δὲ πρῶτόν τι καὶ μέγα ἐπῆλθεν εἰς τὰ πνεύματα καὶ τὰς συνειδήσεις ἀποτέλεσμα, τοῦτο, ὅτι, αἱ ποικίλαι ἐκεῖναι τῶν θεοτήτων ιδιότητες συνεκεντρώθησαν βαθμηδὸν εἰς ὀλίγας τινὰς περὶ θεότητος ἀντιλήψεις. Οὕτω περὶ τῆς Ἰσιδος ἐρρέθη, ὅτι εἶναι ἡ μήτηρ τῶν πραγμάτων, ἡ δέσποινα τῶν στοιχείων, ἡ πρώτη τῶν χρόνων θυγάτηρ, ἡ ὑπερτάτη τῶν θεῶν, τὸ μονόμορφον αὐτῶν ἀρχέτυπον, ἡ πρώτη τῶν Οὐρανίων, ἡ βασιλὶς τοῦ ἄδου, θεότης μία μὲν καὶ μόνη, ἀλλ' ὑπὸ διάφορα σχήματα καὶ ὀνόματα καὶ κατὰ ποικίλους τρόπους ἀπανταχοῦ γῆς λατρευομένη. Περὶ τοῦ Σαράπιδος πάλιν ἐπρεσβεύθη, ὅτι κεφαλὴ μὲν αὐτοῦ ἦν ὁ οὐρανὸς, σὰρξ δὲ ἡ θάλασσα, πόδες δὲ ἡ γῆ, ὀφθαλμὸς δὲ ὁ ἥλιος. Διὰ τῆς συνθέσεως ταύτης ἠφανίζοντο λεληθότως αἱ μερικαὶ καὶ τοπικαὶ τῶν θεοτήτων ιδιότητες καὶ παρσκευάσθη ἡ ἔννοια τῆς μιᾶς καὶ μόνης ὑπερτάτης δυνάμεως· τοῦτο ἐξηγήθη κάλλιστα βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις, καίτοι ὁπαδὸς ὢν ἑνθερμος τοῦ ἀρχαίου δόγματος, συμπεραίνει ἐν τούτοις, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι θεοὶ ἕτεροι παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες, οὐδὲ βόρειοι καὶ νότιοι, ἀλλὰ τὰ πάντα ὑπὸ ἐνὸς λόγου κοσμοῦνται καὶ ὑπὸ μιᾶς Προνοίας ἐπιτροπεύονται. Ἐνῶ δὲ ἡ μεταφύτευσις ἐκείνη τῆς ἐλληνικῆς πολυθείας εἰς τὴν ἀνατολὴν ἤρχετο ἐντεῦθεν παραδόξως εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ ἀνέκαθεν πρεσβευομένου δόγματος, τὸ δόγμα τοῦτο συνῆπτε συμμαχίαν πολὺ φυσικωτέραν μετὰ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Καὶ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰωσήπου Ἰουδαῖος Φίλων εὗρισκε τὸ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφικὸν σύστημα ὡς τὰ μάλιστα συμβαζόμενον μετὰ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰουδαίων.

Οὕτως εἶχεν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ τῶν πνευμάτων κατάστασις ὅτε παρέστη ἐν Παλαιστίνῃ ὁ Ἰησοῦς. Ἐκ τῶν κατοίκων τῆς

χώρας ταύτης, οἱ μὲν ἐπέμειναν πεισματωδῶς εἰς τὴν τήρησιν ἀπάντων τῶν τύπων τοῦ πατρώου θρησκευματος, πρὸς πολλοὺς τῶν ὁποίων δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἄλλη ἀνθρωπότης· οἱ δὲ ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις ἡρέμα προσανέβαινε πρὸς τὸ ὑπέρτατον τοῦ θρησκευματος ἐκείνου δόγμα. Ὁ Ἰησοῦς προσελθὼν ἵνα συμπληρώσῃ καὶ ἀνακαινίσῃ τὴν παλαιὰν διαθήκην, δογματικῶς τε καὶ ἠθικῶς, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν γνησίων τέκνων τοῦ Ἰσραὴλ καὶ εἰσηκούσθη μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐλληνιζόντων Ἰουδαίων. Οἱ πρῶτοι, ἰσχύσαντες κατ' ἀρχάς, κατεδίωξαν καὶ ἐσαύρωσαν τὸν Σωτῆρα· ἄλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ διέσωσαν διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν καινὴν διαθήκην, ἐγκαταλιπόντες τοὺς κωφοὺς ἐκείνους καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἀλήθειαν ἐλληνιστὶ πρὸς τοὺς ἐλληνίζοντας κατοίκους τῆς τε Παλαιστίνης καὶ ὅλων τῶν χωρῶν τῆς ἀνατολῆς, οἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον προσωκειώθησαν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὥστε ὁ λόγος οὗτος ὁ κατ' ἀρχάς ἀπευθυνθεὶς εἰς τοὺς Ἰουδαίους καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἐγένετο κτῆμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἐντελῶς πρὸς αὐτὸν ἀπεξενώθησαν. Τὰ Εὐαγγέλια, ὅπως ἔχουσιν αὐτὰ νῦν πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, αἱ Πράξεις καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, ἡ Ἀποκάλυψις, πάντα τὰ ἔργα τῶν πρώτων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, πάντες οἱ ὅρισμοὶ καὶ οἱ κανόνες οὓς ἔθεντο αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐδιδάχθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ πρῶτοι ἑπτὰ τῆς ἐκκλησίας διάκονοι Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνωρ, Τίμων, Παρμενᾶς, Νικόλαος καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Στέφανος ὁ πρῶτος τῆς ἐκκλησίας μάρτυς, ὑπῆρξαν ἐλληνισταὶ, ὃ ἐστὶν Ἰουδαῖοι μὲν ἄλλ' Ἰουδαῖοι ἐξελληνισθέντες. Αἱ δὲ πρῶται καὶ ἐπισημόταται ἐκκλησίαι ἰδρύθησαν εἰς τὰς ἐλληνικὰς πόλεις τῆς Λαμασκοῦ, τῆς Βερρόϊας, τῆς Ἀντιοχείας ἐν Συρίᾳ καὶ συγχρόνως σχεδὸν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ εἰς Ἐφεσον, εἰς Σμύρνην, εἰς Πέργαμον, εἰς Θυάτειρα, εἰς Σάρδεις, εἰς Φιλαδέλφειαν, εἰς Λαοδίκειαν.

Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὰς ἐνεργείας ταύτας τοῦ κατὰ μικρὸν ἐκχριστιανιζομένου Ἑλληνισμοῦ, ἐξηκολούθει ὁ ἀρχαῖος ἐν τῇ προτέρᾳ αὐτοῦ ιδιότητι ὑπηρετῶν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ἡ μὲν συγχώνευσις τῶν πολυθεϊκῶν θρησκευμάτων δὲν ἔπαυε προάγουσα τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ· ἡ δὲ ἑλληνικὴ φιλοσοφία συνειργάζετο εἰς τὴν διάδοσιν τῆς νέας δογματικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας. Ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Ἐπίκτητος, καίπερ ἐθνικὸς ὢν, ἀνεδείχθη ἐν πολλοῖς συνάδελφος οὕτως εἰπεῖν τῶν ἱεροκηρύκων τοῦ Χριστιανισμοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς *Διατριβαῖς* αἷς, αὐτοῦ λέγοντος, αὐτοῖς ὀνόμασιν ὡς οἶόν τε ἔγραψεν ὁ Ἀρρίανός. Ἐν ταῖς *Διατριβαῖς* ταύταις, ὅτε μὲν ἀποκρίνεται εἰς ἠθικὰ ἐρωτήματα, ὅτε δὲ ἐπικαλεῖται τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ προτρέπει εἰς ἀρετὴν, ὅτε δὲ μελετᾷ εὐγλώττως τὰ περὶ τῆς Προνοίας, τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ, τὰ περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιβαλλομένων ἡμῖν καθηκόντων, ἀπευθύνων οὕτω πρὸς τοὺς πολλοὺς διδασκαλίας δι' ὧν προητοιμάζεν αὐτοὺς ν' ἀκούσωσι καὶ νὰ νοήσωσι τὴν χριστιανικὴν εὐγλωττίαν. Ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ὕμνος, ὃν ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ Προνοίας λόγῳ, εἶναι βεβαίως ἀξίος τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ μᾶλλον ἢ ἐθνικοῦ φιλοσόφου. «Μέγας ὁ Θεὸς, ὅτι ἡμῖν παρέσχεν ὄργανα τοιαῦτα, δι' ὧν τὴν γῆν ἐργαζόμεθα· μέγας ὁ Θεὸς ὅτι χεῖρας δέδωκεν, ὅτι κατάποσιν, ὅτι κοιλίαν, ὅτι αὔξεσθαι λεληθότως, ὅτι καθεύδοντας ἀναπνεῖν. Ταῦτα ἐφ' ἐκάστου ἐφύμνειν ἔδει, καὶ τὸν μέγιστον καὶ θειότατον ὕμνον ἐφύμνειν, ὅτι τὴν δύναμιν ἔδωκε τὴν παρακολουθητικὴν τούτοις, καὶ ὁδῶ χρηστικὴν. Τί οὖν; ἐπεὶ οἱ πολλοὶ ἀποτετύφλωσθε, οὐκ ἔδει τινὰ εἶναι τὸν ταύτην ἐκπληροῦντα τὴν χώραν, καὶ ὑπὲρ πάντων ἄδοντα τὸν ὕμνον τὸν εἰς τὸν Θεόν; Τί γὰρ ἄλλο δύναμαι γέρων χωλός, εἰμὴ ὕμνεῖν τὸν Θεόν; Εἰ γοῦν ἀηδὼν ἤμην, ἐποίουν ἂν τὰ τῆς ἀηδόνος· εἰ κύκνος, τὰ τοῦ κύκνου. Νῦν δὲ λογικός εἰμι, ὕμνεῖν με δεῖ τὸν

θεόν. Τοῦτό μου τὸ ἔργον ἐστὶ, ποιῶ αὐτὸ, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὴν τάξιν ταύτην, ἐφ' ὅσον ἂν δίδωται· καὶ ὑμᾶς ἐπὶ τὴν ὁδὴν ταύτην παρακαλῶ.» Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον ἀξιοσημείωτον, ὁ Ἐπίκτητος συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀγαμίας τοῦ φιλοσόφου, προαγγέλλων οὕτω τὴν τῶν μοναχῶν ἀγαμίαν, καὶ γίνεται μάρτυς τῶν ἰδίων δογμάτων ἀπαραλλάκτως, ὅπως μετ' οὐ πολὺ οἱ τῆς χριστιανικῆς πίστεως μάρτυρες. Τῶντι γεννηθεὶς ἐν Ἱεραπόλει τῆς Φρυγίας διετέλεσε νέος ὢν ἐν Ῥώμῃ, ἐπὶ Νέρωνος, δούλος ἐνὸς τῶν ἀπελευθέρων τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ λέγεται λοιπὸν, ὅτι ὁ δεσπότης αὐτοῦ οὗτος ἐτέρπετό ποτε στραγγαλίζων διὰ βασανιστηρίου ὄργάνου τὸν πόδα τοῦ δούλου· ὁ δ' Ἐπίκτητος εἶπεν ἀταράχως «θέλεις τὸν θραύσει.» Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ δεσπότης ἐπέμενεν εἰς τὴν ἄσπλαγχνον αὐτὴν παιδιάν, καὶ ὁ ποὺς ἐθραύσθη τῶντι, ὁ φιλόσοφος ἤρχεσθαι νὰ προσθέσῃ «σὲ τὸ εἶχα εἶπεῖ.» Ταύτης τῆς στωϊκῆς ἀπαθείας ἐπιλαβόμενος ὁ Κέλσος ἐτόλμησε βραδύτερον νὰ ἐρωτήσῃ τοὺς Χριστιανούς· «εἶπέ τι τοσοῦτο θαυμαστὸν ὁ ὑμέτερος Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ;» Εἰς δ' ὁ Ὀριγένης ἀπεκρίθη ἀπλῶς, ὅτι «ὁ Θεὸς ἡμῶν οὐδὲν εἶπεν, ὅπερ ἔτι θαυμαστότερον.» Ὅθεν ἄμιλλά τις ὑπῆρχε μεταξὺ ἐθνικῶν καὶ Χριστιανῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἄμιλλα ὅμως, ἐξ ἧς ἔμελλε νὰ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ τέλους οὐχὶ τὸ δόγμα τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ τὸ τῆς θρησκείας δόγμα.

Ἄλλος κήρυξ τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ πολὺ δημοτικώτερος τοῦ Ἐπικτήτου, ἐγένετο ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος. Ὁ Δίων ἐγεννήθη εἰς Προῦσαν τῆς Βιθυνίας καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἐπικτήτου. Κατ' ἀρχὰς ἡσπάσθη τὸν βίον, τὴν τέχνην καὶ τὰ ἥθη τῶν σοφιστῶν, ἦτοι τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐλάτρευσαν τὸν λόγον διὰ τὸν λόγον, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν φήμην καὶ ἔστιν ὅτε διὰ τὰ χρήματα ὅσα ἐπορίζοντο ἐκ τῆς ἀδολεσχίας αὐτῶν. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, πεισθεὶς περὶ τῆς ματαιότητος τοῦ προτέρου ἐπαγγέλματος, μετέχει-

ρίσθη τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ δεινότητα εἰς οἰκοδομὴν τῶν ψυχῶν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου φρονήματος. Κατὰ τὸν Δίωνα ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ψιλὴ θεωρία, ἀλλὰ σύνολον διδασχῶν, αἵτινες δὲν ἔχουσιν ἀξίαν εἰμὴ ἐν τῇ πράξει. Δὲν ὁμοιάζει δὲ ὁ Δίων τοὺς στωϊκοὺς, οἵτινες «εἰς πλῆθος οὐκ ἰᾶσιν, ἀπεγνωκότες ἴσως τὸ βελτίους ἂν ποιῆσαι τοὺς πολλοὺς,» ἀλλὰ προτίθεται νὰ καταστήσῃ τὸν ἠθικὸν λόγον προσιτὸν εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, μήτε ὑπὸ τῶν κωλυμάτων, μήτε ὑπὸ τῶν ὕβρεων καὶ τῶν ἐμπαιγμῶν ἀποτρεπόμενος, ἀναδεικνύων δὲ καρτερίαν καὶ ἀνοχὴν ἐνάμιλλον τῆς τοῦ Ἐπικτήτου, ὅστις ἐπέβαλλεν εἰς τὸν φιλόσοφον τὸ καθήκον «καὶ δαιρόμενον φιλεῖν αὐτοὺς τοὺς δαίροντας, ὡς πατέρα πάντων, ὡς ἀδελφόν·» ἐπρέσβευε δηλαδὴ αὐτὸ τὸ τοῦ Σωτῆρος παράγγελμα· «ἀλλ' ὅστις σὲ ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγὸνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς.» Ὁ Δίων πολλάκις ἠγόρευσε δημοσίᾳ, πολλάκις κατηύνασε τὰς τῶν πόλεων στάσεις καὶ παντοῦ καὶ πάντοτε ἐλάλησεν ἐν ὀνόματι τῶν αἰδίων ἠθικῶν ἀρχῶν, διαπλάττων οὕτω τὰ πλῆθη εἰς τὴν ἀκρόασιν καὶ τὴν κατάληψιν τῶν χριστιανικῶν ὁμιλιῶν. Ἀπεκάλει δὲ τὸν λόγον αὐτοῦ «πρόρρησιν ἱερὰν,» τὸν δὲ διδάσκοντα φιλόσοφον «προφήτην τῆς ἀθανάτου φύσεως ἀληθέστατον.» Μήπως καὶ ὁ Ἐπίκτητος δὲν ἔλεγεν ὅτι ὁ φιλόσοφος ὀφείλει νὰ ἀφιεροῖ ἑαυτὸν ὅλον «τῇ διακονίᾳ τοῦ Θεοῦ;» Τοιουτοτρόπως προσήγγιζον πρὸς ἀλλήλους οἱ δύο κόσμοι, ἐθνικὸς καὶ χριστιανικὸς, οἵτινες βαθμηδὸν ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ συγχωνευθῶσιν, ἐντὸς ἑνὸς καὶ μόνου ζωοποιοῦ ρεύματος. Αὐτὸς ὁ Λουκιανὸς μαρτυρεῖ, ὅποσον ὁ εἰς τὴν Ἀσίαν ἀποδημήσας Ἑλληνισμὸς συνετέλεσεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ιδιότητι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ νέου δόγματος. Τίς ἀγνοεῖ τὰς καιρίας πληγὰς, ἃς κατήνεγκε διὰ τῆς ἀττικωτάτης αὐτοῦ γλώσσης καὶ εἰρωνείας καὶ λογικῆς κατὰ τοῦ ἐτοιμοῦ ῥόπου μὲν, ὀρθίου δ' ἔτι ἱσταμένου ἐν τῇ

2 ἑκατονταετηρίδι οἰκοδομήματος τῆς παλαιᾶς θρησκείας; Καὶ τίς δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὰς μυριάδας τῶν ψυχῶν ὅσαι, ἐρήμωθεῖσαι οὕτω πάσης ἠθικῆς στέγης, ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας; Βεβαίως ὁ Λουκιανὸς δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε, ἐμπαίξας τὸν χριστιανισμόν οὐδὲν ἤττον ἢ τὴν πολυθείαν· καὶ χλευάζων ὁμῶς ἀφειδῶς τὸν χριστιανικὸν βίον, τὴν ἐλεημοσύνην αὐτοῦ, τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ, ἐγένετο ἄκων κήρυξ τῶν ἀρετῶν τοῦ νέου θρησκευήματος διαπρύσιος.

Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν χριστιανῶν ἀνωμολόγησαν πολλάκις ὅποσον ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐπενήργησεν εἰς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ διάπλασιν. «Οὐκ ἀλλότριά εἰσι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἔλεγεν ἐν τῇ 2 ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντῃ ὁμοία, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν, καλῶς ἐφθέγγετο. "Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστί.» Καὶ οὐδὲν ἤττον ἀξιομνημόνευτος εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ὥριζεν ἐν τῇ 3 ἑκατονταετηρίδι τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν χριστιανισμόν ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἑλλησιν ἀναγκαία φιλοσοφία· νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεῖα τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις. Φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν πλατωνικὴν ἢ τὴν ἐπικούρειον καὶ ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστη τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί.» Οὐδεὶς ὁμῶς κατέδειξεν ὁλοσχερότερον τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ὅτι κρηπὶς τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐγένετο ὁ ἑλληνισμὸς ὁ ἐθνικός. Ἐν τῇ παραινέσει ἣν ἔγραψε «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλλη-

γικῶν ὠφελοῦντο λόγων,» ὁ ἱερὸς ἀνὴρ συνοψίσας τὰς ἐπαγγελίας τῆς νέας πίστεως καὶ παραστήσας τὸν θησαυρὸν τῆς εὐδαιμονίας εἰς ὃν ἄγουσιν οἱ ἱεροὶ αὐτῆς λόγοι, ἐπιφέρει ὅτι, μέχρις οὗ ὑπὸ τῆς ἡλικίας διακωλύμεθα νὰ κατανοήσωμεν αὐτούς, ἐν ἑτέροις δέον πρὸς τοῦτο νὰ γυμναζώμεθα· οἱ δὲ ἕτεροι οὗτοι λόγοι δι' ὧν οἱ χριστιανοὶ ὀφείλουσι νὰ προασκῶνται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ νέου θρησκευματος ἀπαιτουμένην ἀρετὴν, εἶναι οἱ ποιηταὶ, οἱ λογοποιοὶ, οἱ ῥήτορες τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. «Ὡςπέρ οὖν οἱ δευσοποιοὶ, παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείαις τισὶν, ὅ,τι ποτ' ἂν ᾖ τὸ δεζόμενον τὴν βαφὴν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν, ἂν τε ἀλουργόν, ἂν τε τι ἕτερον ᾖ· τὸν αὐτὸν δὲ καὶ ἡμεῖς τρόπον εἰ μέλλοι ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἢ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἔξω δὲ τούτοις προτελεσθέντες, τηνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων· καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὁρᾶν ἐθισθέντες, οὕτως αὐτῷ προσβαλοῦμεν τῷ φωτὶ τὰς ὄψεις.» Οὐδὲ ἀρκεῖται ὁ ἀπαράμιλλος ῥήτωρ εἰς τὰς δύο ταύτας ἀλλεπαλλήλους καὶ κομψοτάτας εἰκόνας, ἀλλὰ προαιρούμενος νὰ παραστήσῃ ἔτι ζωηρότερον τὴν ἀμοιβαίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς παιδείσεως σχέσιν καὶ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, ἑτέραν αὖθις συνεπάγεται εἰκόνα, ἔτι χαριεστέραν ἴσως τῶν προτέρων. «Καθάπερ, λέγει, φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τὸ καρπῷ βρύειν ὠραίῳ, φέρει δέ τινα κόσμον τὰ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα· οὕτω δὲ καὶ ψυχῇ, προηγουμένως μὲν καρπὸς ἢ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρί γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλησθαι οἷόν τινα φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὄψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα.» Ταύτην δὲ θεὸς τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφία εἶναι ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ καλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς ἐπιλέγει, ὅτι δὲν πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν ἐξ ἴσου τὸν νοῦν εἰς πάντα τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ῥητόρων γραφέντα. «Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδοειᾶς τοῦ ἁνθους δρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν·

οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενρι, τὸ βλαβερὸν φυλαξώμεθα.» Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, βεβαιοῖ, ὅτι ἅπαντα τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἄξια τῆς τῶν χριστιανῶν μελέτης καὶ ὅτι πᾶσα ἡ Ὀμήρου ποίησις, ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος, συνιστῶν αὐτοῖς ὡσαύτως Σόλωνα, Θεόγνιν, Πρόδικον, Εὐριπίδην, Πλάτωνα. «Καὶ σχεδὸν ἅπαντες, ἐπιφωνεῖ, ὧν δὴ καὶ λόγος τίς ἐστὶν ἐπὶ σοφίᾳ, ἢ μικρὸν ἢ μεῖζον εἰς δύναμιν ἑκαστὸς ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν, ἀρετῆς ἔπαινον διεξῆλθον.» Πρεσβεύει δὲ ὅτι οὐ μόνον οἱ λόγοι τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ τῶν πράξεων εἶναι ἄξιαι μνήμης καὶ μιμήσεως, φέρων εἰς παράδειγμα τὰς ἀρετὰς τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Εὐκλείδου καὶ τοῦ Κλεινίου καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀρετὰς τὰς ὁποίας εὕρισκε πολλάκις συμφώνους πρὸς τὰ ἱερώτατα τοῦ Εὐαγγελίου παραδείγματα. Πάλιν ὁμοῦς ἐπανέρχεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν χρησίων καὶ τῶν βλαβερῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους περιγράφων σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς, ἣν οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ πορισθῶσιν ἐκ τῶν ἔξωθεν παιδευμάτων. «Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἑκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθροίζουσιν, ὥς περ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν πολλὰ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἱ προσθῆκαι πεφύκασιν.» Πρόδηλον ἄρα, ὅτι, κατὰ τὸν μέγαν ἱεράρχην, ὁ χριστιανισμὸς ἐπῆλθεν, ἵνα θέσῃ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ Σωτῆρος πᾶν ὅ,τι καλὸν παρήγαγεν ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμὸς, ἐνῷ πρότερον τὸ καλὸν τοῦτο ἐν πολλοῖς διεφώνει καὶ προσέκρουε πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν αὐτοῖς τοῖς θρησκευματικοῖς δόγμασιν ἠθικὴν ἀναρχίαν καὶ διαστροφὴν.

Διὰ τῶν ποικίλων τούτων ἐνεργειῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἤρ-
χισε τὸ νέον δόγμα νὰ προσοικειῶται τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἀρ-
χαίου, νὰ ἐρμηνεύεται εἰς πάντας καὶ νὰ διαδίδεται βαθμηδὸν

κατὰ τὰς πρώτας τρεῖς ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδας καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν, διότι ἐντὸς τῶν τριῶν τούτων ἑκατονταετηρίδων ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀποικίαι ἑλληνικαί. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο ἀπλῆ φιλοσοφικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία· ἦτο θρήσκευμα θετικὸν καὶ ὡς τοιοῦτον εἶχε χορίαν ἐξωτερικῆς καὶ οὕτως εἰπεῖν πολιτικῆς διοργανώσεως. Διοργανώθη δὲ ὡσαύτως ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον. Εἶδομεν ὅτι αἱ πολυάριθμοι ἑλληνικαὶ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πόλεις εἶχον τοὺς ἀρχαίους ἀστικούς καὶ ἔστιν ὅτε πολιτικούς θεσμούς· τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, τὰς βουλὰς, τοὺς ἄρχοντας, τοὺς στρατηγούς καὶ ἐνιαχοῦ τὰ κοινὰ πολλῶν πόλεων συνέδρια. Ἐπὶ ταῖς βάσεσι ταύταις ἐρρυθμίσθη ἅπας σχεδὸν ὁ ἐξωτερικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ διοργανισμός. Ἡ ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος δηλοῦται, εἰμὴ ἡ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δήμων ἐκκλησία· τὸ συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων, ἦτο ἡ βουλὴ, οἱ ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ὡσαύτως ἐλήφθη ἀττικοῦ πολιτεύματος, ἦσαν οἱ ἄρχοντες τῶν νέων τούτων δήμων· αἱ δὲ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι, αὐτὰ τὰ κοινὰ τῶν πόλεων συνέδρια. Πλὴν τούτων ὁ χριστιανισμὸς παρέλαβε κατὰ τινὰς ἐπισήμους ἑορτὰς, τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς τῶν πόλεων πανηγύρεις, αὐτὸ τοῦτο ἀποδοὺς εἰς αὐτὰς τὸ ὄνομα. Καὶ συνήρχοντο λοιπὸν εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας πανταχόθεν πρεσβεῖαι ἐπίσημοι, καὶ φίλων ἐγίνοντο συνεντεύξεις, καὶ εὐθυμοὶ συνεκροτοῦντο ἀγοραὶ κεκοσμημέναι διὰ σκηνῶν, διὰ δαφνίνων κλάδων, διὰ ταπήτων, καὶ ἀληθῆ ἄλση κατεσκευάζοντο περὶ τοὺς ναοὺς, καὶ πλουσιώτατα ἐνταῦθα ἐπεδείκνυντο ἐμπορεύματα· συνέρρξον δὲ τὰ πλήθη εἰς τὸ θέατρον, ἵνα ἀκροασθῶσι τοὺς ἐξυμνοῦντας τὴν ἑορτὴν ῥήτορας. Ἐν πᾶσι τούτοις λοιπὸν συλλαμβάνομεν ἐπ' αὐτοφώρῳ οὕτως εἰπεῖν τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν μετουσιούμενον εἰς τὸν νέον καὶ μεταβιβάζοντα εἰς αὐ-

τὸν, παρεκτὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, τοὺς τε τύπους τῶν πολιτευμάτων καὶ τὰς τῶν δημοτελῶν πανηγύρεων διαχύσεις.

Ἄλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη, ὡς πᾶσα μεγάλη μεταβολή, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διεξαχθῇ ἐν ἀπολύτῳ εἰρήνῃ. Καθὼς συνήθως συμβαίνει, αἱ ἀρχαῖαι δοξασαί συνηρμολογοῦντο μετὰ παθῶν καὶ συμφερόντων, τὰ ὁποῖα δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ὑπενδῶσωσιν ἀμαχητὶ εἰς τὰ συμφέροντα καὶ τὰ πάθη τῶν νεωτέρων δοξασαίων. Ἐντεῦθεν οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ οἱ γινόμενοι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας, καὶ ἡ μεγάλη ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι σύγκρουσις μετὰ τῶν δύο κόσμων ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Πλὴν τούτου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶχε φυσικῶς τῷ λόγῳ τὸ δικαίωμα τῆς ἀπολύτου ἐρεύνης· τὸ δὲ νέον θρήσκευμα, ἅτε θρήσκευμα, ἐρείδετο ἐπὶ δογμάτων τινῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀνεπίδεκτα φιλοσοφικῆς ζητήσεως, καθὸ ὑπερβαίνοντα τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως. Κεφαλαιωδέστατον τῶν δογμάτων τούτων ἦτο ἡ θεία τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρώπησις. Πολλοὶ δὲ τῶν χριστιανῶν, διατηροῦντες τὰς ἑξοὺς τῆς ἐπιστήμης ἐν ᾗ ἀνετρέφοντο, ἐπεχείρουν ἐρμηνείας τοῦ θεμελιώδους τούτου δόγματος, αἵτινες καταβιβάζουσιν αὐτὸ ἀπὸ περιωπῆς ὑπερανθρώπου εἰς τὴν κατωτέραν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας σφαῖραν, ἀναγκαίως ἐξωλίσθαινον εἰς συμπεράσματα ἐν οἷς ὁ Σωτὴρ παρίστατο ὡς ἄνθρωπος μᾶλλον ἢ ὡς Θεός. Ἐντεῦθεν προέκυψαν αἱ καλούμεναι αἱρέσεις, τῶν ὁποίων ἡ δμόφωνος γνώμη τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εὐλόγως ὑπελάμβανεν ὡς πηγὴν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Τερτυλλιανὸς γράφων «κατὰ Ἑρμογένους» μὲν, ὀνομάζει τοὺς φιλοσόφους «πατριάρχας τῶν αἱρετικῶν,» «περὶ ψυχῆς» δὲ, ἀποκαλεῖ τὸν Πλάτωνα «ἀπάντων αἱρετικῶν ἄρτυμα.» Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἀρειὸς ἐστιγματίζετο ἐπισήμως ὡς πρεσβεύων τὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ

Πορφυρίου. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐβελαιοῦτο ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος ἤντλησεν ἐκ τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τὰς πλάνας αὐτοῦ περὶ πολλῶν δογμάτων, καὶ ἰδίως περὶ Τριάδος.

Αἱ αἱρέσεις, προκύψασαι οὕτως ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν δικαιωμάτων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀξιώσεων τοῦ νέου δόγματος, ἐγένοντο πολλαὶ καὶ ποικίλαι εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὰς κυριωτάτας. Ὁ Ἀρειος ἠμφισβήτησεν τὴν ἰσότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἀξιώσας ὅτι ὁ Υἱὸς ἦτο μὲν τὸ πρωτότοκον τῶν ὄντων, ἀλλὰ ἐπλάσθη ὡς ὅλα τὰ λοιπὰ καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' αἰῶνος, ὅτι ἅμα ὁ Πατὴρ ἐγέννησεν τὸν Υἱόν, ὁ γεννήσας προὔπῆρχε τοῦ γεννηθέντος, ἅρα ὁ Υἱὸς δὲν ὑπῆρξεν ἀπ' αἰῶνος· ὅτι ἐπὶ πᾶσιν ὁ Υἱὸς ἦτο μὲν ὁμοιούσιος τῷ Πατρὶ οὐχὶ δὲ καὶ ὁμοούσιος. Ἦλθεν ἔπειτα ἡ αἵρεσις τοῦ Νεστορίου. Ὁ Νεστόριος διέκρινε τὴν ἀνθρωπίνην ἀπὸ τῆς θείας φύσιν τοῦ Χριστοῦ· καὶ ἠύλαβετο μὲν τὴν Παναγίαν ὡς μητέρα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχετο αὐτὴν ὡς Θεοτόκον, διότι ὑπελάμβανε τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον, τὸν νάον οὕτως εἰπεῖν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως. Ἐνῷ δὲ ὁ Νεστόριος διέκρινε τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ὁ Εὐτυχὴς ἐπὶ τοσοῦτον συνέχεεν αὐτάς, ὥστε ἔλεγε καὶ αὐτὴν τὴν θεότητα παθοῦσαν. Ἡ αἵρεσις αὕτη, ἐὰν εἶχεν ἔννοιαν τινὰ, ἐσήμαινεν ὅτι μία ἦτο ἡ τοῦ Σωτῆρος φύσις, καὶ δὴ ἀνθρωπίνη, διότι οὐδεὶς ἐχέφρων ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ παθοῦσαν τὴν θεότητα· καὶ τῶντι αὐτὸς ὁ Εὐτυχὴς ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι τοῦτο ἦτο τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ τὸ ἀπχραίτητον συμπέρασμα, δι' ὃπερ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἐπεκλήθησαν μονοφυσῖται. Τελευταῖον τινὲς τῶν μονοφυσιτῶν, ἵνα ἐπιτύχωσι διὰ πλαγίου τινὸς τρόπου τὸν θρίαμβον τῆς ἑαυτῶν δοξασίας, πρότειναν, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀναγνώρισωσι τὰς δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος, ἐὰν συνομολογηθῇ,

ὅτι, καίτοι εἶχε δύο φύσεις, εἶχε μίαν θέλησιν. Ἄλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι οἱ μονοθελῖται, διὰ τῆς τροπολογίας ταύτης, ἀπέληγον εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τοὺς μονοφυσίτας συμπέρασμα, τὸ κοινὸν ὅλων τῶν αἵρέσεων συμπέρασμα, ὅτι τὸ νέον δόγμα ἐκηρύχθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ, ἀλλὰ ὑπὸ ἀνθρώπου μετέχοντος τῆς θείας φύσεως, ὅπερ δύναται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον νὰ ῥηθῇ περὶ παντὸς μεγαλοφυοῦς ἀνθρώπου.

Ἐὰν ἡ δοξασία αὕτη ἐπεκράτει, ἡ χριστιανικὴ πίστις ἤθελε μετακινήθῃ ἐκ τῆς ἀσφαλοῦς κρηπέδος ἐφ' ἧς ἦτο ὠκοδομημένη, ἤθελεν ἀποβάλλει τὸν χαρακτῆρα θρησκείας ἀποκαλυφθείσης καὶ ἤθελεν ἀποβῆ ἀπλοῦν φιλοσοφικὸν δόγμα. Ὅθεν ἡ αἵρεσις κατεπολεμήθη ἐκ παντὸς τρόπου. Τέσσαρες οἰκουμένη καὶ σύνοδοι συγκροτηθεῖσαι ἐπὶ τούτῳ ἐν Νικαίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐν Χαλκηδόνι κατεδίκασαν ἀπάσας τὰς ποικίλας μορφὰς δι' ὧν αὕτη ἠγωνίσθη νὰ ὑποσκάψῃ τὸ θεμέλιον ἐκεῖνο τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Ἰδίως δὲ αἱ δύο πρῶται ὥρῃσαν τὸ σύμβολον δι' οὗ ἔκτοτε πᾶς χριστιανὸς ὁμολογεῖ, ὅτι «πιστεύει εἰς ἓνα Θεὸν καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ὁμοούσιον δὲ τῷ Πατρὶ, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον.» Εἰς τοῦτο ἀπέληξεν ἡ μακρὰ μεταξὺ τοῦ πνεύματος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν πεποιθήσεων τοῦ νέου δόγματος πάλιν τὸ δὲ σύμβολον ἐκεῖνο, καίτοι παρήλθον ἔκτοτε χίλια καὶ πεντακόσια ἔτη, καίτοι τοσαῦται προέκυψαν νέα πολιτικὰ περιστάσεις, καίτοι παρήχθησαν ποικίλαι νέα ἀνάγκαι, προαιρέσεις, δοξασίαι, δὲν ἔπαυσεν ἄχρι τῆς σήμερον ἀντηχοῦν εἰς πᾶσαν τῆς γῆς ταύτης γωνίαν καὶ εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην γλῶσσαν. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξε καὶ τὸ τελικὸν καὶ τὸ μέγιστον κατόρθωμα τοῦ ἀναταλικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἀνθρωπάτης ἀνομολο-

γεῖ βεβαίως πλείστας χάριτας πρὸς τὸν πρῶτον Ἑλληνισμόν, τὸν ὀρίσαντα τοὺς ἀνυπερβλήτους νόμους τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ· ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ὑποκύπτει ἄχρι τοῦδε εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις, συμπληρώσας τὸ ἔργον τοῦ προτέρου, ἔταξε τοὺς ὅρους, τοὺς ὁποίους ἔτι δὲν ἡδυνήθη νὰ ὑπερβῇ ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ὡς πρὸς τὸ περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος ζήτημα.

Ἐνῷ ὁμῶς ὁ ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἑλληνισμός, ἀδιακόπως τροπολογούμενος ἀπὸ τῆς 4 π. Χ. μέχρι τῆς 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἐμεγαλουργεῖ αὐτόθι, τί συνέβαινεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ κοιτίδι; Καθὼς τὰ ὕδατα τὰ ἀπὸ τῶν ὀρέων κατερχόμενα ἵνα σχηματίσῃσι κατὰ μικρὸν ποταμοὺς ἀρδεύοντας πεδία πόρρῳ κείμενα, καταλείπουσιν αὐχμῶντα τὰ περὶ τὰς πηγὰς χωρία, οὕτως ἡ Ἑλλάς ἡ ὑπὸ τῶν ἀρίστων αὐτῆς τέκνων ἐγκαταλειφθεῖσα, διετέλεσε μαραινομένη καὶ φθίνουσα πολιτικῶς, διανοητικῶς καὶ ὕλικῶς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπεχείρησε νὰ ἀνακτήσῃ αὐτοτελῇ αὐθις ὕπαρξιν καὶ νὰ συμπυκνώσῃ τὰς περιλιπομένας αὐτῆς δυνάμεις διὰ δύο συμπολιτειῶν, τῆς Ἀχαϊκῆς καὶ τῆς Αἰτωλικῆς, αἵτινες ἐστηρίχθησαν ἐπὶ νέων πολιτικῶν ἀρχῶν. Ἐπὶ τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ, μία ἰσχυρὰ πόλις ὑπῆγε κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς πολλὰς ἄλλας πολιτείας· νῦν δὲ πολλὰ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συνηνώθησαν ἐπὶ ἴσοις δικαίοις. Ἡ τοιαύτη ἰσοπολιτεία εἶχε παρεκτὸς τοῦ δικαίου καὶ τὸ ἕτερον πλεονέκτημα, ὅτι δὲν προέκειτο ἤδη ὀλίγαι τινὲς χιλιάδες κυριάρχων νὰ κυβερνήσωσι πολλὰ ὑπηκόων ἑκατομμύρια, ἀδιακόπως ἀφηνιαζόντων καὶ στασιαζόντων, ἀλλὰ πάντες τῆς συμπολιτείας οἱ κάτοικοι νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας, καθὼς ἔχοντες τὸ αὐτὸ πρὸς συντήρησιν αὐτῆς συμφέρον. Ἀλλὰ πολλὰ αἷτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ματαιωθῇ τὸ ἔργον τῶν νέων συμπολιτειῶν, καίτοι ἐρεῖ-

δόμενον ἐπὶ ἀρχῆς ὑγιοῦς. Τὸ φρόνημα τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἐν γένει τοσοῦτον ταπεινωθῆ, ὥστε οὐδὲ ὕψωσέ τις ἐξ αὐτῶν τὴν σημαίαν τῆς ὅλης ἐθνικῆς ἐνότητος, ὅπως ἄλλοτε ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι. Πλὴν τούτου ὁ χαρακτήρ τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν βάσιν ἑκατέρας ἐξ αὐτῶν ἦτο ὅλως ἀντίθετος· οἱ μὲν Ἀχαιοὶ ἦσαν φιλονομώτεροι καὶ ἀπολεμώτεροι, οἱ δὲ Αἰτωλοὶ μαχιμώτεροι καὶ βιαίότεροι, διὸ πᾶσα συνεννόησις καὶ σύμπραξις αὐτῶν ἀπέβη ἀδύνατος. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐπειδὴ φυσικὸν ἦτο ἑκάτεροι νὰ ἐπιδιώκωσι τὴν ἐπέκτασιν αὐτῶν, ἡ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσις ἀπέβη ἀναπόδραστος. Προσέτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοπολιτείας παρεβιάσθη παρ' ἀμφοτέροις εἴτε διὰ τοῦ πολιτεύματος εἴτε διὰ τῆς πράξεως. Παρὰ μὲν τοῖς Ἀχαιοῖς τὸ ἀνώτατον τῆς συμπολιτείας συνέδριον συνέκειτο ἐκ 40 δημιουργῶν ἢ συναρχόντων ἢ προβούλων· καὶ κατ' ἀρχὰς τοῦτο ἦτο δικαιοτάτον, διότι ἡ συμπολιτεία συνέκειτο τότε ἐκ 40 μόνον πόλεων. Μετ' ὀλίγον ὁμῶς προσέλαβε καὶ ἄλλας πολλὰς καὶ πολὺ μείζονας τῶν προτέρων πόλεις· οὐδὲν ἦττον τὸ συνέδριον τῶν δημιουργῶν παρέμεινεν ἀείποτε συγκεκροτημένον ἐκ 40 μόνον ἀνδρῶν, ἐκ τούτου δὲ αἱ πλειότεραι τῶν πόλεων δὲν ἐξεπροσωποῦντο εἰς αὐτό. Ἀφ' ἑτέρου, τῆς κοινῆς συνόδου μετεῖχον μὲν οἱ πολῖται ὅλων τῶν πόλεων, ἐπειδὴ ὁμῶς δὲν ἐψήφίζον κατὰ κεφαλὴν ἀλλὰ κατὰ πόλιν, αἱ ἐλάχισται τῶν πόλεων εἶχον τὴν αὐτὴν ψῆφον, ἣν καὶ αἱ μέγισται· ἡ δὲ διάταξις αὕτη, συνδυαζομένη μὲ τὴν περὶ τῶν 40 δημιουργῶν, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ καταστήσῃ κέντρον βαρύτητος τὸ ἀσθενέστερον τῆς συμπολιτείας μέρος. Οἱ Αἰτωλοὶ πάλιν οὐ μόνον τὴν τῶν πολεμίων χώραν ἤγον καὶ ἔφερον, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν πόλεων μεθ' ὧν συνεδέοντο διὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς συμπολιτείας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν, ὅτι ἀμφότεραι αἱ συμπολιτεῖαι δὲν ἔπαυσαν πολεμοῦμεναι ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας οὐδὲ πρὸς ἀλλήλας ἐρίζουσαι, ὅτι ἡ ἀποδημία ἐξηκολούθει ἐν τούτοις, οἱ δ' Αἰτωλοὶ ἰδίως

ἀπέρχοντο σωρηδὸν ἵνα μισθοφορήσωσιν ἐπὶ ἀδραῖς πληρωμαῖς παρὰ τοῖς Σελευκίδαις καὶ τοῖς Πτολεμαίοις, ὅτι ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων παρέστησαν ἐπὶ τέλους οἱ Ῥωμαῖοι, θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς δὲν ἡδυνήθη, περὶ τὰ μέσα τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν θαυμασίως ἐρρυθμισμένην πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς ἰταλικῆς ἐκείνης πόλεως.

Μετὰ ἕτερα 400 ἔτη ὑπέκυψαν μὲν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν αὐτὴν κυριαρχίαν καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰδρυθέντα ἑλληνικὰ κράτη· ἀλλ' ὥς ἐκ τούτου ὁ ἐκεῖ Ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε προαγόμενος ἔν τε τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ιδιότητι καὶ ἐν τῇ νέᾳ μετουσιώσει, ἐνῶ ὁ ἐνταῦθα διετέλεσεν ὁσημέραι πλειότερον ταπεινούμενος καὶ εὐτελιζόμενος. Ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς ἀνέδειξε τότε καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐπιστήμης καὶ τέχνης τοὺς πολυαρίθμους ἐκείνους καὶ ὀνομαστοὺς ἄνδρας, ὧν ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καὶ ὧν οὐκ ὀλίγοι καταλέγονται μεταξὺ τῶν κρατίστων ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸν Λουκιανὸν, τὸν Λογγῖνον, τὸν Ἐπίκτητον, τὸν Γαληνὸν, τὸν Στράβωνα, τὸν Εὐκλείδην, τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασέα· ἐν δὲ τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι δὲν ἐπέπλευσαν ἀπὸ τῶν αὐτῶν χρόνων εἰμὴ δύο ὀνόματα, ὀνόματα ἔγκριτα, ἀλλὰ δύο καὶ μόνα, ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Πλούταρχος. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡσαύτως ὁ Ἑλληνισμὸς ἰδρυσεν καὶ συνεπλήρωσεν τὸ μέγα τοῦ χριστιανισμοῦ οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀμφιλαφὴς σκιά ἔμελλεν νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν περάτων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς· καὶ ἐκεῖ ἐν τῇ Ἀνατολῇ παρήχθησαν καὶ διέλαμψαν οἱ περιφανεῖς ἐκεῖνοι τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας πατέρες, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Χρυσόστομοι, ἐνώπιον τῆς ῥητορικῆς δεινότητος καὶ τῆς χάριτος τῶν ὁποίων κλίνει ἄχρι τῆς σήμερον γόνου ἅπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος. Ἡ δὲ ἐνταῦθα Ἑλλάς περιπτυσσομένη τὸν νεκρὸν τοῦ ἀρχαίου βίου, ἀπέκρουε πεισματωδῶς τὸ δόγμα τῆς ταῦ κόσμου ἀναβιώσεως καὶ ἀνηλί-

σκετο εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς περὶ ἄσκοπόν τινα λογομαχίαν, τῆς ὁποίας τὰ κύρια ἐλατήρια ἦσαν ἅπληστος μὲν χρηματολογία τῶν διδασκάλων, κωμικοτραγικαὶ δὲ τῶν διδασκομένων ἐριδες. Αἱ σχολαὶ αὗται ἀπέβησαν μὲν κατὰ τοῦτο μάλιστα χρήσιμοι ὅτι ἐξηκολούθει ἐν αὐταῖς διδασκομένη ἡ ἀμίμητος τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους γλῶσσα, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τοῦτο ἀνεδείκνυντο ὑποδεέστεραι αὐτῶν αἱ σχολαὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίως αἱ περιφανέσταται ἐξ αὐτῶν, ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ τῆς Ἀντιοχείας, ἡ τῆς Ταρσοῦ. Περὶ δὲ τὰ τέλη οἱ ἐν Ἀθήναις φιλοσοφοῦντες ἐπεζήτησαν τὸν πρακτικώτερον θρίαμβον τῶν πολυθεῖκῶν αὐτῶν δοξασιῶν, εἴτε μετὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ συμπράξαντες, εἴτε συρρέυσαντες εἰς τὴν νέαν τῆς Ἀνατολῆς πρωτεύουσαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐπανελημμένως αὐτόθι συνωμόσαντες κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι εἰς οὐδὲν ἄλλο ἡσχολοῦντο ἐνταῦθα εἰμὴ εἰς τὸ νὰ διδάσκωσι τὴν νεολαίαν νὰ τυφλώτῃ πρὸς τὸ μέλλον καὶ νὰ ματαιοπονῇ ἀγνοηζομένη ν' ἀναστήσῃ τὸ ἄψυχον τοῦ παρελθόντος πτώμα.

Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην παρακμὴν ἔβαινε καὶ ἡ ὕλική τῆς χώρας κατάπτωσις. Περὶ τὰ μέσα τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς ὑπέκυψεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ὁ Πολύβιος, αὐτόπτης τῶν πραγμάτων γενόμενος, ἔγραψεν εἰκόνα θλιβεράν τῆς ἐλιγανθρωπίας καὶ ἐρημίας τῶν χωρῶν τούτων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Τοιαύτη δὲ, ἐπιφέρει, ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου ἀκρισία, ταραχὴ, δυσθυμία, ὥστε ἅπαντες κατήντησαν νὰ ὑπολαμβάνωσιν ὡς εὐεργέτημα τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἔχοντες διὰ στόματος τὴν παροιμίαν εἰ μὴ ταχέως ἀπολώμεθα οὐκ ἂν ἐσώθημεν. Καὶ ὅμοια συνέβαινον ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ. Ἡ ἀδιάκοπος πρὸς ἀνατολὰς μετανάστευσις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀναπληρωθῇ διὰ ταχυτέρου τινὸς πληθυσιασμοῦ τῶν παραμεινάντων κατοίκων, ἐν μέσῳ

τοιούτων ἀνωμαλιῶν, ἡ δὲ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία προσέθηκε νέας καὶ ποικίλας ἀφορμὰς ἠθικῆς ταπεινώσεως καὶ ὑλικῆς παρακμῆς. Πρὸ πάντων ἀφῆρσεν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ ἀρχαῖον τοῦτο καὶ εὐκλεές ὄνομα, μετονομάσασα αὐτὴν Ἀχαΐαν καὶ ἐνταύτῳ κατέστρεψεν ἢ ἀπεκόμισεν ἀναρίθμητα αὐτῆς ἀριστουργήματα. Ἀλλ' ὅσω πικραὶ καὶ ἂν ἦσαν αἱ πολυειδεῖς αὗται ἐρῶσυναι, ἐπῆλθον συμφοραὶ ἔτι θλιβερώτεραι. Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Μακεδονίας οἱ Ῥωμαῖοι ἠνάγκασαν ὅλους τοὺς εἰς τὴν πολιτικὴν ἢ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν διατελέσαντας Μακεδόνας, δηλαδὴ ὅλους τοὺς πλουσίους καὶ ἐγκρίτους πολίτας νὰ μεταναστεύσωσιν ἐπὶ ποινῇ θανάτου εἰς τὴν Ἰταλίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μετεχειρίσθησαν καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς, εἰς δὲ τὴν Ἡπειρον ὁ Παῦλος Αἰμίλιος ἐπεχείρησε συστηματικὴν λεηλασίαν, ἀνατρέψας μὲν αὐτῆς 70 πόλεις, ἐξανδραποδισάμενος δὲ 150,000 ἀνθρώπων. Μετὰ τινὰ ἔτη ὁ Μέτελλος κατεπυρπόλησε τὴν Κόρινθον, ἐφόνευσεν ἅπαντας τοὺς πολίτας αὐτῆς καὶ ἐπώλησε τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας. Ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ Σύλλας ἔπραξε δεινὰς καταστροφὰς ἐν τῇ Ἀττικῇ, τῇ Βοιωτίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. Οἱ μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντες μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι, οἱ διεξαχθέντες ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἐπολλαπλασίασαν τὰς προηγουμένας συμφοράς. Κατόπιν οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας ἐληλάτησαν περὶ τὰς 400 πόλεις ὥς λέγεται, ὧν οὐκ ὀλίγας ἑλληνικάς. Καὶ πλὴν τούτων πάντων οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἀποδημίαν, ἤρχισαν πρὸ καιροῦ νὰ μεταβαίνωσιν ἄθροοι πρὸς δυσμὰς, εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ῥώμην, ζητοῦντες αὐτόθι βελτίονα τύχην, ὥς χειρώνακτες, ἔμποροι, τεχνῖται παντὸς εἶδους, ἱερεῖς, ἰατροὶ καὶ διδάσκαλοι. Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν ὁ Στράβων ὁμιλῶν περὶ Ἰλλυρίδος, καὶ Ἡπεύρου, καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ Αἰτωλίας, καὶ Λοκρίδος, λέγει ὅτι αἱ ἄλλοτε πολυάνθρωποι αὗται χῶραι νῦν εἰσιν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημοι,

καὶ μόλις πού καὶ πού σώζονται εἰς αὐτὰς ὀλίγαι τινὲς καὶ μικραὶ κῶμαι ἀνάξια ἰδιαζούσης περιγραφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ εὐάριθμοι ἦσαν αἱ πόλεις αἱ τηροῦσαι τὸ πάτριον ἀξίωμα, ὀνομαστὶ δὲ ἀναφέρει ὁ γεωγράφος ὡς τοιαύτην μόνην τὴν Λάρισσαν. Περὶ Θηβῶν βεβαιοῖ, ὅτι οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον σώζουσιν· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τῆς Βοιωτίας πόλεων ἀξίας ὁπωσοῦν μνείας ὑπολαμβάνει τὴν Τάναγραν καὶ τὰς Θεσπιάς. Ἐν τῇ Ἀττικῇ ὑφίσταντο μὲν τὰ λαμπρὰ τῆς ἄνω πόλεως μνημεῖα, ἀλλ' ὁ Πειραιεὺς ἀπώλεσε τὸν περίφημον αὐτοῦ ναύσταθμον, περισταλεῖς ἔκτοτε εἰς πόλιν μικράν· τὰ δὲ τείχη τῆς Μουνυχίας καὶ τὰ τείχη τὰ μακρὰ, ἦσαν πρὸ καιροῦ ἡρειπώμενα. Ὡσαύτως αἱ πλείσται τῆς Ἀρκαδίας πόλεις ἢ οὐκέτι ἦσαν ἢ μόλις ἵχνη αὐτῶν ἐφαίνοντο καὶ σημεῖα· μόνη ἡ Τεγέα ἔσωζε μέτριόν τινα πληθυσμόν. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Λακωνικὴ, ἐν ἣ τὸ πάλαι ὑπἄρχον πόλεις 100, δὲν ἡρίθμει ἤδη εἰμὴ τριάκοντα.

Κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα οἱ Ῥωμαῖοι, ἀσφαλίσαντες τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν, ἀνεδείχθησαν ἐπιεικεῖς ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καὶ πόλεις οὐκ ὀλίγας ἢ ἐκ θεμελίων ἔκτισαν, οἷον τὴν Κόρινθον, τὰς Πάτρας, τὴν Νικόπολιν, ἢ πολυειδῶς ἐκόσμησαν καὶ ἐπροστάτευσαν, οἷον τὰς Ἀθήνας, τὰς Ἄβας καὶ τὴν Ὑάμπολιν τῆς Φωκίδος, τὰ Μέγαρα, τὴν Κόρινθον, τὴν Μαντίνειαν. Καὶ ὁμῶς ἡ ἐρήμωσις ἐξηκολούθει ἂν δὲν ἠϋξήσεν. Ὁ Πλούταρχος βεβαιοῖ, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἤτοι περὶ τὸ 100 μ. Χ. ἔτος ἡ Ἑλλάς σύμπασα μόλις ἠδύνατο νὰ παρατάξῃ 3,000 ὀπλίτας, ὅσους δηλαδὴ μόνη ἡ τῶν Μεγαρέων πόλις εἶχεν ἐκπέμψαι εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην. Ὁ δὲ περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν 2 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα Πausanias ἀκριβέστερον καταδεικνύει τὴν τότε λιπανθρωπίαν. Ἡ ἐν Φωκίδι πόλις τῶν Πανοπαίων εἶχεν ἄλλοτε περίβολον ἑπτὰ σταδίων, ὁ δὲ περιηγητὴς οὐδὲ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως ἀξίαν αὐτὴν ὑπολαμβάνει, λέγων τοὺς κατοίκους αὐτῆς οἰκοῦντας ἐν καλύβαις. Εἰς Θήβας

δὲν εἶδεν εἰμὴ τὰς ἑπτὰ πύλας καὶ δέκα ναούς· καὶ εἰς μὲν τὴν κάτω πόλιν δὲν ὑπῆρχε ψυχὴ ζῶσα, οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες Θηβαῖοι κατέχουν τὴν ἀκρόπολιν, τὴν ὁποίαν οὐδὲ Καδμείαν ἤδη ἐκάλουν, ἀλλὰ Θήβας. Ὅπως δὲ ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, οὕτω καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὀλίγα εὔρεν ὁ Πausanίας τὰ κατωκημένα μέρη. Τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων καὶ τῶν ἱερῶν, ὅσων τὰ ἴχνη μόνον εἶδεν, εἶναι ἀναρίθμητα. Ἐκ τῶν νήσων αἱ πλεῖσται ἦσαν ἔρημοι. Εἰς Δῆλον δὲν εὔρεν ὁ Πausanίας οὔτε ἓνα Δῆλιον, ἀλλὰ μόνον τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον ἔπεμπον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς φρουρὰν τοῦ ἱεροῦ. Ἐπὶ τοῦ μικρὸν πρότερον ἀκμάσαντος Δίωνος τοῦ Χρυσostόμου, τὰ δύο τρίτα τῆς Εὐβοίας ἦσαν ἔρημα· αἱ δὲ ἄλλοτε μεγάλαι καὶ πλούσιαι τῆς νήσου ταύτης πόλεις τοσαύτην ἔπαθον κατοίκων στέρησιν, ὥστε τὰ μὲν πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῶν ἀπέβησαν παντελῶς ἄγρια, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐντὸς τῶν πυλῶν ἐσπείροντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς βοσκὰς ζώων μετεβλήθησαν. Καὶ κατὰ μὲν τὰ πρῶτα 200 περίπου ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ ἡ Ἑλλάς ἐμαραίνετο οἰκοθεν διὰ τε τὴν ὑπὸ τῶν δραστηριωτέρων αὐτῆς κατοίκων ἐγκατάλειψιν, καὶ τὴν ἑλλειψιν πάσης σχεδὸν βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας, καὶ τὴν βαθμιαίαν νέκρωσιν τοῦ ἀρχαίου ἠθικοῦ βίου, καὶ τὴν ἐλαχίστην εἰς αὐτὴν διάδοσιν τῶν σπερμάτων τῆς ἀναβιώσεως, τὰ ὁποῖα τοσοῦτον ἐθαυματούργουν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος ἐπανελήφθησαν δεινόταται αἱ ἔξωθεν συμφοραὶ διὰ τῶν τότε ἀρξαμένων ἀπὸ βορρᾶ ἐπιδρομῶν τῶν γερμανικῶν, τῶν σλαυικῶν, τῶν οὐννικῶν φυλῶν. Τὰ παντοδαπὰ ταῦτα ἔθνη προσέβαλον τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἀπὸ τῶν δυτικωτάτων αὐτοῦ ἄκρων μέχρι τῶν ἀνατολικωτάτων. Τὸ κράτος λοιπὸν τοῦτο ἀντιπερισπώμενον πανταχόθεν καὶ προσέτι κατατρυχόμενον ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀμυναν τῆς Ἑλλάδος. Αὕτη δὲ ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις ἔδωκε μὲν τελευταῖά τινα σημεῖα ζωῆς μάλιστα ἐν Ἀθήναις,

ἔπου ὁ καλὸς καὶ γαθὸς Δέξιππος κατώρθωσεν ἐν ἔτει 267 νὰ κατατροπώσῃ τοὺς τὸ πρῶτον τότε προβαλόντας τὴν Ἑλλάδα Γότθους. Ἦτο ὁμῶς πρόδηλον ὅτι δὲν θέλει δυνηθῇ ν' ἀνθέξῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς πολεμίους, οἵτινες ἐπὶ τέλους κατέλυσαν καὶ αὐτὸ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος.

Τοιαύτη ἀπέβη ἡ τύχη τῆς μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 4 μ. Χ. Ἡ γηραιά, ἡ πάλαι ποτὲ ἔνδοξος Ἑλλάς, στερηθεῖσα τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, στερηθεῖσα ὡς ἄλλη Νιόβη τῶν τέκνων αὐτῆς, διῆγε βίον ταλαίπωρον καὶ ἐφαίνετο προσεγγίζουσα εἰς τὸν θάνατον. Ἀλλ' οὐδ' ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς ἦτο κατὰ τὴν 3 καὶ τὴν 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἀσφαλέστερος, καί τοι διάγων ἔτι τὸν λαμπρὸν ἐκεῖνον διανοητικὸν καὶ ὑλικὸν βίον περὶ οὗ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὠμιλήσαμεν. Διέδωκε μὲν τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀστικοὺς θεσμοὺς, καὶ τὸ τροπολογηθὲν διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστάσεων πνεῦμα, εἰς τὰς εὐρείας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, κατέλαβε δὲ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ 3 ἑκατονταετηρίδας καὶ τὴν κυβέρνησιν τῶν χωρῶν τούτων, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ συγκροτήσῃ ἐν αὐταῖς ἰδίαν τινὰ μεγάλην καὶ συμπαγῇ ἐθνότητα. Τοιαύτη ἐθνότης προὔποτίθησι ταυτότητα φρονημάτων καὶ συμφερόντων, οἱ δὲ ἰθαγενεῖς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐν μὲν ταῖς πόλεσιν ἐξελληνίσθησαν, ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ὁμῶς χώρα, ὅσω ζωηρῶς καὶ ἂν ἐχρωματίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διετήρησαν οὐδὲν ἥττον τὰς ἀρχεγόνους αὐτῶν φυλετικὰς ιδιότητας. Πλὴν τούτου ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, ἡ ἀνατολὴ ἀντεπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπερ εἶχε συμβῆ ἤδη ἐπὶ τῶν ἀποδημιῶν τῆς πρώτης περιόδου. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἰδίως ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ πολιτείᾳ τῶν Πτολεμαίων, τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν δυναστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, παρ' οἷς ἐπεκράτησαν πρωϊμώ-

τατα τρόποι καὶ ἔξεις ἀλλότριαι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ πολυγαμία, ἡ ἀδελφογαμία, ἡ δεσποτεία, ἡ ἀκρασία. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι οὐδεὶς τῶν διαδόχων τοῦ δορυκτήτορος ἀνεφάνη ἄξιος νὰ διατηρήσῃ τὴν βιαίαν τοῦλάχιστον ἐνότητα τοῦ ἀχανοῦς αὐτοῦ κράτους καὶ ὅτι μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὸ κράτος τοῦτο κατετμήθη εἰς πολλὰς βασιλείας πολλάκις περιελθούσας εἰς πολεμίας κατ' ἀλλήλων σχέσεις, θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς ἐκ τούτων πάντων διηκολύνθη παραδόξως μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἡ χείρωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκείνου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οὐ μόνον αἱ χῶραι αὗται δὲν ὠνομάσθησαν Ἑλλὰς, οὐδὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Βιθυνίας, οὐδέποτε προσέλαβον τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐκαλοῦντο δὲ Συριακοὶ βασιλεῖς, Πτολεμαῖοι βασιλεῖς, Βιθυνικοὶ βασιλεῖς. Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας οἱ ἄποικοι ἔφερον τοῦλάχιστον μεγαλοφρονοῦντες τὸ πάτριον ὄνομα καὶ ἐλέγοντο, οἱ τὴν Ἀσίαν οἰκοῦντες Ἕλληνας, πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν. Ἀλλὰ κατόπιν εὐαγγελισθέντος καὶ διαδοθέντος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ νέα αὕτη καὶ τοσοῦτον γόνιμος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐργασία ἀνεκηρύχθη πολεμία αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτῆς πρωτουργῶν. Εἶδομεν τὸν μέγαν κίνδυνον εἰς ὃν περιέστη τὸ θεμελιωδέστατον τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἕνεκα τοῦ συζητητικοῦ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πνεύματος, τοῦ παραγαγόντος τὰς αἵρέσεις. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου τούτου ἐλογίσθη ἀπαραίτητον νὰ χωρισθῶσιν ἀποτόμως οἱ δύο κόσμοι· καὶ πρῶτος ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι, ὁ μέγας καὶ ἀγέρωχος νομοθέτης τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος, ἀπεκήρυξε ῥητῶς τοὺς Ἕλληνας ὡς εἰδωλολάτρας διὰ τοῦ περιφήμου αὐτοῦ λόγου κατὰ εἰδώλων, ὃν ἐπέγραψε λόγον κατὰ Ἑλλήνων καὶ ἐν ᾧ διαρρήδην ἠλεγξε καὶ ἐχλεύασε τὴν σοφίαν αὐτῶν. Μετ' ὀλίγον ὁ Ἰουλιανὸς, ἀποδεξάμενος τὴν πρόκλησιν, ἠθέλησε νὰ

ἀποκλείση τοὺς Γαλιλαίους, ὅπως ὠνόμαζε τοὺς χριστιανούς, ἀπὸ πάσης ἑλληνικῆς παιδεύσεως καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐκμαθήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Πολλοὶ τότε ἱεράρχαι τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν κατεξανέστησαν κατὰ τῆς τοιαύτης ἀλλοκότου συγχύσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θρησκευματος μετὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ στηλιτευτικῷ κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως, ἀνέκραξεν, ὅτι οὗτος «κακούργως τὴν προσηγορίαν μετέθηκεν ἐπὶ τὸ δοκοῦν, ὥσπερ τῆς θρησκείας ὄντα τὸν "Ἑλληνα λόγον, ἀλλ' οὐ τῆς γλώσσης· καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἀλλοτρίου καλοῦ φῶρας, τῶν λόγων ἡμᾶς ἀπήλασεν· ὥσπερ ἂν εἰ καὶ τεχνῶν εἶρξαι ἡμᾶς, ὅσαι παρ' Ἑλλησιν εὖρηνται, καὶ τοῦτο διαφέρειν αὐτῷ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐνόμισεν.» Ἐλάβομεν δὲ ἤδη ἀρρημὴν νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ὁ μέγας Βασίλειος ὑπελάμβανε τὸν Ἑλληνισμὸν οὐχὶ ὡς πολέμιον τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ ὡς τὸ καιριώτατον αὐτοῦ ἔρρισμα καὶ ἐγκαλλώπισμα. Οὐδὲν ἦν τὸν ἡ ῥῆξις ἐξηκολούθησε καὶ προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐπικράτησεν ὀριστικῶς νὰ καλῇται ἡ εἰδωλολατρεία *δόξα ἑλληνική*· οἱ χριστιανοὶ ἀπετροπιάσθησαν τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὰ τέχνα ἀπεκήρυξαν τὸν πατέρα.

Τὰς ποικίλας ταύτας διαιρέσεις καὶ διχονοίας κατέστησαν ἰδίως ἐπικινδύνους αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις. Ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καταλύσασα ἀλληλοδιαδόχως τὰ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἑλληνικὰ κράτη καὶ ἀπλώσασα τὴν σιδηρὰν αὐτῆς χεῖρα ἐπὶ ἀπάσας τὰς χώρας ἐκεῖνας, δὲν ἐπήγαγεν εἰς αὐτάς τὰς μεγάλας καὶ διαρκεῖς συμφοράς, ὅσας εἶδομεν ἐξ αὐτῆς προελθούσας ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Κατ' ἀρχὰς ἐπέβαλε μὲν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ζημίαν οὐκ ὀλίγαν· ἔπειτα ὅμως προετίμησε καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν τὸν Ἑλληνισμὸν ἀπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς καὶ ἐπέρρωσεν αὐτὸν πολυειδῶς· ἐντεῦθεν δὲ οὗτος, καίτοι ἀπέβαλε τὰς ἰδίας βασιλείας, δὲν ἔπαυσε διὰ τῶν πολυαρίθ-

μων αὐτοῦ πόλεων καὶ τῶν ἀστικῶν πολιτευμάτων προα-
γόμενος καὶ ἀκμάζων. Ἀλλὰ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς 3
μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος προέκυψε δεινότατος ἀπ' ἀνατολῶν
πολέμιος τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων. Τὸ Παρ-
θικὸν κράτος δὲν εἶχεν ἀποβῆ ποτὲ ἐπικίνδυνον εἰς αὐτὴν, καὶ
ἀπ' ἐναντίας εἶχε μέχρι τινὸς ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐ-
τῆς· καταλυθέντος δὲ τοῦ κράτους ἐκείνου κατὰ τοὺς χρόνους
τούτους, ἠγέρθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ τὸ δεύτερον Περσικὸν
κράτος, ὃπερ μετὰ τῶν προπατορικῶν θεσμῶν καὶ τῆς ἱερατι-
κῆς τῶν μάγων τάξεως, ἐκληρονόμησεν ὑπὸ τοὺς Σασσανίδας
ἀπάσας τὰς ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ Κύρου, τοῦ Δα-
ρείου καὶ τοῦ Ξέρξου. Ἐκτοτε λοιπὸν ἤρξατο ἄγῶν μέγας καθ'
ὃν ἠπειλήθη αὐτὴ τοῦ αὐτόθι Ἑλληνισμοῦ ἢ ὑπαρξίς. Ἡ Ῥώμη
δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ αὐτὸν, δι' οὗς λόγους πρὸ ὀλίγου εἶπο-
μεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τινὲς τῶν
ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐλληνίδων πόλεων ἀντέστησαν γενναίως· ἀδύ-
νατον ὅμως ἦτο ἐγκαταλελειμμέναι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ
μὴ συνδεόμεναι διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ νὰ μὴ ὑπο-
κύψωσιν ἐπὶ τέλους. Ὅθεν ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς ἐκινδύ-
νευσεν ἤδη τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἀπὸ τῶν Περσῶν, ὅπως ὁ Ἑλ-
ληνισμὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων,
ὅτε παρελθὼν εἰς μέσον ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἱδρύσεν ἐν τῇ
ἀνατολῇ ἴδιον κράτος καὶ παρέσχεν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν νέον
ὀρμητήριον πολιτικῆς ἐνεργείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἀρχαὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, στρατεύων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι πράττει ὡς ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων. Ἐν Κορίνθῳ ἀνεκηρύχθη στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῶν ἐν Γρανικῷ ληφθέντων λαφύρων ἐπέγραψεν «Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων» καὶ ἐπέμψε ταῦτα ἐν Ἀθήναις, ὥς ἐι ἀνακηρύττων τὴν πόλιν ταύτην τῆς Ἑλλάδος πρωτεύουσαν. Διὰ πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων τεκμηρίων ἐμαρτύρησεν ὅτι ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἀντιπρόσωπον καὶ ὑπηρετὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ δὲ μέγας Κωνσταντῖνος οὐδέποτε ἀπεφύνατο τοιοῦτό τι. Προσῆγγιζε μὲν ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς πολὺ μᾶλλον εἰς τὸν Ἑλληνισμόν ἢ εἰς τὸν Λατινισμόν, διότι ἐγεννήθη ἢ εἰς Ταρσὸν, ἢ εἰς Δρεπάνην τῆς Βιθυνίας, ἢ εἰς Ναῖσσον, τὴν σημερινὴν Νίσσαν τῆς Μοισίας· ἀπετροπιάζετο δὲ τὴν ἀρχαίαν, τὴν ἐθνικὴν Ῥώμην, τὴν ἕνεκα τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἔξεων τοῦ παρελθόντος αὐτῆς δυσμενῶς ἔχουσαν πρὸς τὸ νέον θρήσκευμα· καὶ τούτου ἕνεκα κυρίως ἱδρύσεν ἐν Βυζαντίῳ τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ ἐτέραν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ἐν ᾗ ἡδυνήθη ἐν πάσῃ ἀνέσει νὰ προστατεύσῃ καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ νέον δόγμα. Ἐξηκολούθησεν ὁμῶς ὀνομάζων ἑαυτὸν καὶ ὑπολαμβάνων αὐτοκράτορα Ῥωμαίων, ἀποκαλῶν δὲ Ῥωμαίους τοὺς ὑπηκόους, καὶ τοὶ μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες ἰδίως καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν νέαν βασιλεύουσαν, ὀλίγιστοι ἠριθμοῦντο οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ δὲ πλεῖστοι ἦσαν ἢ Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι ἑτερόφυλοι.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως ἡ Κωνσταντινούπολις δὲν ἦτο εἰμὴ δευτέρα τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους πρωτεύουσα, διαφέρουσα τῆς Ῥώμης κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐγένετο ἡ χριστιανικὴ τοῦ κράτους τούτου πρωτεύουσα. Τοῦτο ὁμῶς ἤρκεσεν ἵνα ἀποβῇ μετ' οὐ πολὺ ἐνταύτῳ ἡ ἑλληνικὴ αὐτοῦ βασιλεύουσα. Ὁ χριστιανισμὸς ἐπεχείρησε μὲν νὰ χωρισθῇ ὀνόματι ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς εἶδομεν· ἀλλὰ ἐξ ἀρχῆς καὶ καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀνάπτυξιν διὰ τοιούτων καὶ τηλικούτων μετ' αὐτοῦ εἶχε συναρμολογηθῇ δεσμῶν, ὥστε πράγματι οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐν τῇ ἀνατολῇ μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ταῦτιζόμενος. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἰδρύθη ἐν αὐτῷ τῷ χώρῳ τοῦ Βυζαντίου, τῆς ἀρχαίας τῶν Μεγαρέων ἀποικίας. Οἱ πολλαπλασιασθέντες αὐτῆς κάτοικοι προσῆλθον ἐκ τῶν περικειμένων χωρῶν, καὶ ἦσαν ἢ Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι ἑτερόφυλοι. Τὰ κάλλιστα αὐτῆς κοσμήματα ἦσαν ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης. Ἄπαντες οἱ ἱεράρχαι τοῦ ἐν αὐτῇ ἐπικρατήσαντος νέου δόγματος, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐτέλουν τὰς ἱεροπραξίας καὶ ἐκήρυττον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἑλληνιστί. Ἄπαντες οἱ συρρέουσάντες εἰς αὐτὴν λόγιοι ἄνδρες ἦσαν Ἕλληνες, ἢ χριστιανοί, ἢ ἐθνικοί. Φιλολογία, ἐπιστήμη, τέχνη, πᾶς ὁ διανοητικὸς αὐτῆς βίος ὑπῆρξεν ἑλληνικός. Ἄπαντες σχεδὸν οἱ δημόσιοι λειτουργοί, πολιτικοί τε καὶ στρατιωτικοί, ἦσαν Ἕλληνες, ἐκ τε τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ. Συνέβη δηλαδὴ ἐνταῦθα ὅ,τι ἄλλοτε εἶχε συμβῇ εἰς τὰς βασιλείας τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ δὲ δευτέρα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πρωτεύουσα ἐγένετο πόλις ἑλληνὶς, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια ἡ τῶν Πτολεμαίων πρωτεύουσα, Ἀντιόχεια, ἡ τῶν Σελευκιδῶν, Νικομήδεια ἡ τῶν Βιθυνικῶν βασιλέων, ἡ Ἀμαστρίς τῶν Μιθριδατῶν, ἡ Εὐσέβεια ἡ πρὸς τῷ Αἰγαίῳ τῶν τῆς Καππαδοκίας βασιλέων. Ἡ μόνη μεταξὺ τῶν βασιλειῶν τούτων καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει διαφορὰ ὑπῆρξεν, ὅτι ἐν ἐκείναις μὲν ὁ

Ἑλληνισμὸς τῶν πόλεων διεδόθη εἰς τὴν χώραν, ἐν ταύτῃ δὲ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς χώρας ἐπεβλήθη εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν καὶ δι' αὐτῆς πάλιν εἰς τὸν ὅλον τοῦ κράτους χαρακτήρα.

Ἐν ὧσιν ὕφίστατο ἡ ἀκεραιότης τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπειδὴ εἰς τὰς πολυαρίθμους αὐτῆς δυτικὰς ἐπαρχίας ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, δύσκολον ἦτο νὰ κατισχύσῃ αὐτῆς ἐν τῇ κυβερνήσει, ἐν τῇ νομοθεσίᾳ καὶ ἐν τῇ διοικήσει ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Ἄμα ὁμῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτακονταετηρίδος τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος περιωρίσθη εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, ὁ ἐξελληνισμὸς αὐτοῦ ἀπέβη ἀναπόδραστος. Δὲν λέγομεν ὅτι εἰς ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας ἐλάλειτο μόνη ἡ ἑλληνικὴ. Ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ἰστροῦ, πολλαὶ καὶ ποικίλαι ὑπῆρχον αἱ ἐπιχώριοι διάλεκτοι. Παρεκτὸς ὁμῶς, ὅτι εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας καὶ εἰς ἀπάσας τὰς νήσους δὲν ἠκούετο εἰμὴ ἡ ἑλληνικὴ, εἰς ἀπάσας τὰς λοιπὰς διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐξεπροσωποῦντο καὶ συνηρμολογοῦντο ἅπαντα τὰ ἀνώτερα ἠθικὰ, διανοητικὰ καὶ ὑλικά συμφέροντα τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν· ἡ θρησκεία, ἡ φιλολογία, τὸ ἀλληλεθνὲς ἐμπόριον, αἱ πολιτικαὶ σχέσεις. Τῶν ἰθαγενῶν γλωσσῶν ἐγένετο χρῆσις ἐν τῇ ἐπιχωρίῳ καὶ ἐπαρχιακῇ ἐπικοινωνίᾳ, διὰ μόνης δὲ τῆς ἑλληνικῆς διεξήγοντο τὰ κοινὰ συμφέροντα καὶ αἱ κοιναὶ ὑποθέσεις. Ὅτε ὁ μέγας Κωνσταντῖνος συνεκρότησε τὴν ἐν Νικαίᾳ ἀ. οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἐξεφώνησε μὲν τὸν ἐναρχτήριον λόγον λατινιστὶ, ἀλλὰ ὁ λόγος οὗτος, ἵνα γίνῃ καταληπτὸς εἰς τὴν πολυάριθμον ἐκείνην ὁμήγυριν, ἐδέησε νὰ μεθερμηνευθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ὡσαύτως, ὅτε ἔπειτα ὁ βασιλεὺς ἀνεμίχθη εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συζητήσεις τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐλάλησε γλώσσης, «ἐλληνίζων τῇ φωνῇ, κατὰ τὸν Εὐσέβιον, ὅτι μηδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχεν.» Ἐνῷ δὲ ὕφίστατο ἔτι ἡ ἐν Ῥώμῃ αὐτοκρατορία καὶ

συνετηρεῖτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἢ ἀκεραιότης τοῦ ἔλου ῥωμαϊκοῦ κράτους, πολλάκις αὐτὰ τῶν αὐτοκρατόρων τὰ θεσπίσματα τὰ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐξεδίδοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἐν τῷ κώδικι περιεχόμεναι διατάξεις τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ. Μικρὸν μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ καὶ δεῦτερος ἐν Κωνσταντινουπόλει διάδοχος, ὁ Ἰουλιανὸς, ὅστις ἐγεννήθη αὐτόθι καὶ μητρικὴν γλῶσσαν ἔσχε τὴν ἑλληνικὴν, εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην ἔγραψεν ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς λόγους καὶ ἀπάσας τὰς ἐπιστολάς καὶ τὰς σατύρας. Οἱ πρέσβεις οἱ ὑπὸ τῶν πόλεων πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας ἀποστελλόμενοι ἠγόρευον πρὸς αὐτοὺς ἑλληνιστί. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὸν περίφημον λόγον, ὃν ἐξεφώνησεν ὁ Συνέσιος, ὅτε παρέστη ἐνώπιον τοῦ Ἀρκαδίου ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Κυρήνης; Ὁ τοῦ Ἀρκαδίου υἱὸς Θεοδόσιος Β'. ἔγημε τὴν ἐν Ἀθῆναις γεννηθεῖσαν καὶ παιδευθεῖσαν θυγατέρα τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου, ἥτις, ἐθνικὴ οὔσα τὸ θρήσκευμα καὶ Ἀθηναῖς καλουμένη, ἐδέχθη μὲν τὸ ἅγιον βάπτισμα, μετωνομάσθη δὲ Εὐδοκία πρὶν ἀναβῆ εἰς τὸν λαμπρότατον ἐκεῖνον θρόνον. Τί λοιπὸν παράδοξον ἐὰν ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων οἱ αὐτοκράτορες ἠναγκάζοντο ὁσημέραι νὰ ὑπενδίδωσιν εἰς τὸ παρασῦρον αὐτοὺς ῥεῦμα. Ἦδη ὁ Ἀρκαδιὸς ἐπέτρεψε διὰ νόμου ῥητοῦ εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ συντάττωσιν ἑλληνιστί τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν. Ὁ δὲ Θεοδόσιος Β'. ἐπέτρεψε γενικῶς τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι, καὶ ιδρύσας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον, ὥρισεν ὅτι ἐκ τῶν 30 αὐτοῦ καθηγητῶν πεντεκαίδεκα θέλουσι διδάσκει τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογίαν· μόνοι δὲ οἱ λοιποὶ πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον λατινιστὶ τὴν ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν, τὸ δίκαιον καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ὥστε αἱ δύο γλῶσσαι ἀνεγνωρίζοντο οὕτως ἐπισήμως, ὡς ἴσῃ ἔχουσαι ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν Θεοδόσιον Β' συγκροτηθείσης ἐν Χαλκηδόνι τῷ 451 τῆς δ' οἱ

κουμενικῆς συνόδου, ὁ τότε βασιλεύων Μαρκιανὸς προσελθὼν ἐλάλησε πάλιν λατινιστὶ, ἐξηγουμένου τοῦ λόγου αὐτοῦ ὑπὸ διερμηνέως, ὅπως ἐγένετο ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Πλὴν δὲ τούτου ὁ ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἑξαρχος τοῦ Πάπα, Ἰουλιανὸς ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, καὶ τοι Ἑλλήνων ὧν αὐτὸς τὸ γένος, ἐλάλησεν ὁμῶς λατινιστὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης καὶ ἐδέησεν ἑρμηνεὺς νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ Ἑλλήνος ἐκείνου λόγον. Τοσοῦτον ἢ ἐκ καταγωγῆς Ῥωμαϊκὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναρχία ἠγωνίζετο νὰ διατηρήσῃ τὴν λατινικὴν ὡς ἐπίσημον ἐν τῇ ἀνατολῇ γλῶσσαν. Ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ἐκείνης τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν περιήρχετο τοῦ νὰ μεταγλωττίζῃ ἀμέσως τὰ λατινικὰ αὐτῆς ῥήματα, καθίσταται πρόδηλον ὅποσον μάταιοι ἦσαν οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι.

Ταῦτα συνέβαινον ἐν τῷ ἀνατολικῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει, ἐνῷ ὑφίστατο ἔτι τὸ δυτικόν· μετὰ δὲ τὴν τούτου κατάλυσιν φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιταχυνθῇ ἔτι μᾶλλον ἢ τοῦ πρώτου ἀλλοιώσις. Αὐτοὶ οἱ ὕπατοι πρωταγωνισταὶ τῶν πολιτικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πραγμάτων ἦσαν ἑκτοτε ἢ Ἑλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι ἀνατολίται. Τοῦ Ζήνωνος ἀντίπαλος παρέστη ὁ Λεόντιος, ὅστις ἦτο μὲν Σύρος τὸ γένος, ἀλλὰ ἄριστος τὴν παιδείαν κατὰ Θεοφάνην· στεφθεὶς δὲ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἔξω τῆς πόλεως. Ταρσοῦ καὶ ἐδρεύσας ἐν Ἀντιοχείᾳ, διώρισε μάγιστρον, ἦτοι προϊστάμενον τῆς ὅλης κυβερνήσεώς του, τὸν φιλόσοφον Παμπρέπιον. Ὁ Παμπρέπιος οὗτος κατήγετο μὲν ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου, ἀνὴρ δὲ ὧν εὐφρέστατος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ προχειρισθεὶς ὑπὸ τῆς πόλεως Γραμματικὸς, ἐδίδαξεν ἔτη οὐκ ὀλίγα καὶ ἐδιδάχθη ἅμα τὰ τῆς ἀνωτάτης σοφίας ὑπὸ τῷ μεγάλῳ Πρόκλῳ. Ἐπειτα ὁμῶς διένεχθεις πρὸς τὸν Ἀθηναῖον Θεαγένην καὶ κινδυνεύσας ἐκ τούτου κατέφυγεν εἰς Βυζάντιον, ὅπου, καίτοι ἦτο ἐθνικὸς τὸ θρή-

σκευμα, ἴσχυσε πολὺ καὶ συνταχθεὶς μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων πρὸς τὸν Ζήνωνα καὶ εἰς Ἀσίαν μετ' αὐτῶν ἀπελθὼν, προήχθη εἰς τὸ ὕπατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς στάσεως ταύτης καὶ τὸν θάνατον τοῦ Παμπρεπίου, ἕτεροι Ἕλληνες ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβωσι τὴν κυβέρνησιν. Ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Σεβηριανὸς, μαθητὴς ὡσαύτως τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἐκτήσατο φήμην πολλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ λέγεται μάλιστα, ὅτι ὁ Ζήνων εἶχε προτείνει αὐτῷ τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωματῶν, ἐὰν κατεπείθετο νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ὁ δὲ οὐ μόνον ἀπεποιήθη, ἀλλὰ καὶ διὰ σκευωρίας τινὸς ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸ νὰ ἀνορθώτῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, ἔχων εἰς τοῦτο, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλους πολλοὺς συμπράκτορας· διότι καταγγελλέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Ζήωνα, ὁ Σεβηριανὸς, ὁ Ἡρατσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Γαζαῖος Ζώσιμος, ὁ Ἀγάπιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν φιλοσόφων κατεδιώχθησαν. Τινὲς μάλιστα συνελήφθησαν καὶ εἰς τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν ὁ Γέσσιος, ὅστις πλουσιώτατος γενόμενος ἔνεκα τῆς ἱατρικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης, ἀπέβη πάντων τολμηρότατος, ἐτιμωρήθη διὰ θανάτου. Τούτου δὲ τοῦ Γεσσίου τὴν ἄκαιρον φιλοδοξίαν ἐνέπαιξεν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Παλλαδᾶς δι' ὀκτὼ ἐπιγραμμάτων, ἐξ ὧν χ. π. παραθέτομεν τὸ τελευταῖον μόνον·

Οἱ δύο Κάλχαντες τὸν Γέσσιον ὤλεσαν, ὄρκοις
τῶν μεγάλων ὑπάτων θῶκον ὑπόσχόμενοι.
ᾧ γένος ἀνθρώπων ἀνεμώλιον, αὐτοχόλωτον,
μέχρι τέλους βιότου μηδὲν ἐπιστάμενον.

Ἀνθρωποι, γλῶσσα, φρονήματα, τὰ πάντα λοιπὸν ἐλλήνιζον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἕλληνας ἀνὴρ ἔσωζε τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀναστασίου ἀπὸ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ Βιταλιανοῦ. Ὁ Ἀναστάσιος εἶχε μετακαλέσει παρ' ἑαυτῷ τὸν φιλόσοφον Πρόκλον τὸν Ἀθηναῖον, οὐχὶ τὸν μέγαν πλατωνικόν, ἀλλ' ἕτε-

ρόν τινα φυσικὸν καὶ χημικὸν ἐμπειρότατον. Ὁ δὲ Πρόκλος οὗτος κατεσχεύασε τότε, ὡς λέγεται, ἐκ θείου ἀπύρου κόνιν λεπτοτάτην, ἣτις ῥιπτομένη κατὰ τοῦ στόλου τῶν πολεμίων καὶ ἀπτομένη, καθὰ βεβαιουῖσι, διὰ μόνης τῆς τοῦ ἡλίου θερμότητος, κατέκαυσε τὸν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπελθόντα στόλον τοῦ Βιταλιανοῦ. Ἀλλ' ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀναστάσιον συνέβη ἀπόπειρά τις ἀνατροπῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐνῶ καθ' ὅλους τοὺς προηγουμένους χρόνους καὶ μάλιστα κατὰ τὴν 5 ἑκατονταετηρίδα οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάζοντο διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν νὰ ἀνομολογῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸν ἑλληνικὸν τοῦ κράτους χαρακτῆρα, αἵφνης τῷ 518 προέκυψεν εἰς μέσον δυναστεία ἀξιώσασα νὰ ἀνακτήσῃ μὲν τὰς ἐν τῇ Ἀφρικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀρχαίας τοῦ κράτους ἐπαρχίας, νὰ ἀναστήσῃ δὲ οὕτως ἐν αὐτῇ τὸν λατινισμόν, ἐλαττοῦσα τὴν σχετικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ βαρύτητα. Καὶ τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι ὁ ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας ταύτης Ἰουστίνος δὲν ἦτο λατῖνος ἐκ καταγωγῆς, ἀλλὰ σλαῦος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὰς βορριοτέρας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Ὁ Ἰουστίνος ἐγεννήθη περὶ τὴν πόλιν τῶν Σκούπων τῆς Δαρδανίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν, ἐκ γονέων χωρικῶν καὶ προδήλως ἐπηλύδων. Πῶς ὠνομάζετο ἐκ γενετῆς, δὲν εἶναι γνωστόν. Ἡξεύρομεν ὅμως, ὅτι ἡ μὲν ἀδελφὴ αὐτοῦ ἐκαλεῖτο Βιγλενίτζα, ὁ δὲ τῆς ἀδελφῆς ταύτης σύζυγος Ἰατὸκ, ὁ δὲ ἐκ τοῦ γάμου τούτου γεννηθεὶς υἱὸς Οὐπράβδα. Τοιοῦτό τι ἄρα ὄνομα, σλαυικὸν μᾶλλον ἢ ἰθαγενές, ἔφερε καὶ ὁ Ἰουστίνος, ὅτε τῷ 498 ἦλθεν ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατετάχθη ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης εἰς τὴν βασιλικὴν φρουράν. Εἴτε δὲ τότε ἀμέσως εἴτε μετ' οὐ πολὺ, καθόσον προήγετο διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα,

νομάσθη ἐπὶ τὸ λατινικώτερον Ἰουστίνος· καὶ μετακάλεινος εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν προεირημένον ἀνεψιὸν αὐτοῦ καὶ ἐκπαιδεύσας καὶ προαγαγὼν, ἐξελατίνισεν ὡσαύτως· μὲν ἀπὸ Οὐπράβδα εἰς Ἰουστινιανὸν, τὸν δὲ τούτου πατέρα ἀπὸ Ἰστοκ εἰς Σαββάτιον, τὴν δὲ μητέρα ἀπὸ Βιγλενί-εἰς Βιγιλάντιαν. Ὅσῳ ὁμῶς καὶ ἂν μετημφορέσθη τοιοῦτος ἔσωζε πάντοτε τὸν χαρκατῆρα τῆς βαρβάρου αὐτοῦ γωγῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἠδύνατο ὑγράψῃ. Ἦτο δὲ οὐ μόνον βάρβαρος ἀλλὰ καὶ ἐπηλυς εἰς τὸν πόλεμον, δι' οὗ μάλιστα δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν διαστήματι δύο περιποῦ ἑκατονταετηρίοι πλείστοι τῶν αὐτόθι βασιλευσάντων ἦσαν οὐχὶ μὲν Ἕλληνες, ἀλλὰ ἰθαγενεῖς ἀλλόφυλοι ἀνέκαθεν ἐν ἰσχύει ἐγκαταστημένοι καὶ διὰ τοῦ ἐκλατινισμοῦ ἢ τοῦ ἡντισμοῦ αὐτῶν πρὸς τὸ ἕτερον τῶν δύο φύλων ἐξομοιω-ς. Εἷς δὲ τῶν βασιλέων τούτων ἦτο καὶ βάρβαρος, ἐκ τῶν νῶν ὁμῶς βαρβάρων, τῶν Ἰσαύρων, καλούμενος μὲν Τρασαῖος ἢ Ταρσισκωδίσσεος, μετονομασθεὶς δὲ ἐπὶ τὸ ἐλ-ώτερον Ζήνων, ἅμα προήχθη εἰς τὰ ὑψηλότερα τῆς πολι-πράγματα. Ἀλλ' ὅπως καὶ κοινῇ τῆς Κωνσταντινουπό-συνειδήσεις ἀπέκρουε τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ ἴδῃ βασιλεύοντα ἑαυτὸν βάρβαρον, ἀπεδείχθη ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μαρκιανοῦ. Τότε τὰ μέγιστα αὐτόθι ὁ Ἀλανὸς Ἀσπαρ. Ἐπὶ τρεῖς γενεάς ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ αὐτός, καὶ ὁ υἱός του Ἀρδα-ῆρχον τῶν στρατῶν τῆς ἀνατολῆς. Διὰ τῆς πολυαρίθμου καὶ βαρβάρων φρουρᾶς αὐτοῦ ὁ Ἀσπαρ ἐδέσποζε τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πρωτευούσης, διὰ δὲ τῶν δαψιλῶς δαπανωμένων θη-ῶν ἐδελέαζε τὰ πλήθη. Τίποτε δὲν ἐφαίνετο τὸ δυνάμενον ἐκλύσει τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ ξένου ἐκείνου. Ὅμως δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὴν βασιλείαν, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναγόμευσιν τοῦ Θρακικοῦ Δέοντος,

ἀπλοῦ χιλιάρχου ὄντος, ἀρκεσθεῖς νὰ ἀπονείμῃ τὸ δεύτερον τοῦ κράτους ἀξίωμα, ἦτοι τὸ τοῦ καίσαρος, εἰς ἓνα τῶν υἱῶν αὐτοῦ· καὶ τοῦτο πάλιν οὐχὶ εἰς τὸν πρεσβύτερον Ἀρδαβούρ, οὐδὲ εἰς τὸν νεώτερον Ἑρμαναρίχ, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐκλατινισθέντα δεύτερον υἱὸν Πατρίκιον.

Μετὰ ἐξήκοντα δὲ ἔτη, ἀποθανόντος τοῦ Ἀναστασίου ἄνευ ἀμέσων ἀπογόνων, ὁ ἔπηλυς Ἰουστίνος, ἀρχηγὸς ὢν μιᾶς μοίρας τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, προεχειρίσθη βασιλεὺς, μετὰ τινος μὲν δυσκολίας, προεχειρίσθη ὁμως οὐδὲν ἥττον, διότι οἱ περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς πρὸς αὐτὸν ἀνταγωνιζόμενοι ἦσαν ἀνίκανοι, καὶ προσέτι διότι προλαβὼν εἶχε καλύψει τὴν καταγωγὴν τοῦ ἐγκαίρως ἐκλατινίσας τό τε ἴδιον καὶ τὰ τῶν οἰκείων ὀνόματα. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὅ,τι οὐδὲ διενοήθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσιν οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ ἰθαγενεῖς αὐτοκράτορες, ἦτοι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ὅλου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀνέλαβε νὰ διαπράξῃ ὁ ἔπηλυς οὗτος βάρβαρος. Ναὶ μὲν τὸ ἔργον δὲν ἐξετελέσθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ παρσκευάσθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἔτι ἐπὶ Ἰουστίνου. Αὐτὸς ἀναμιχθεὶς εἰς τὰ πράγματα τῶν ἐν τῇ Ἀφρικῇ Βανδήλων προεκάλεσε τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐμφύλιον ῥῆξιν ἐξ ἧς ἔλαβεν ἀφορμὴν μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ ἀνακτήσῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐπαρχίαν τοῦ κράτους διὰ τοῦ Βελισαρίου. Καὶ αὐτὸς, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν σύμπραξιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου ἐκείνου σκοποῦ, κατέπαυσε τὴν πρώτην μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας προκύψασαν ἐπὶ Ζήνωνος καὶ Ἀναστασίου ἔριν. καὶ ὑπεχρέωσε τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην νὰ ὑποκύψῃ μὲν εἰς τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, νὰ ἐξαλείψῃ δὲ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἐκείνων βασιλέων καὶ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν ἐπισκόπων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅσοι ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων ἠγωνίσθησαν ὑπὲρ τῶν προνομίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ Ἀκακίου καὶ

ἐφεξῆς. Μηδὲ εἰς τοῦτο ἀρχούμενος, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ῥύθμισιν ἐκκλησιαστικῶν τινων πραγμάτων, ὁ Ἰουστίνος ἐξῆλθε πανηγυρικῶς εἰς προὔπαντησιν αὐτοῦ μετὰ τῆς συγκλήτου, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἱεράρχην ἐκεῖνον νὰ προκαθήσῃ μὲν τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου, νὰ τελέσῃ δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα τὴν θείαν μυσταγωγίαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ προδιαθέσεις τοῦ Ἰουστίνου, μᾶλλον δὲ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἰουστινιανοῦ. ὅστις ἐξ ἀρχῆς μεγάλως ἴσχυσεν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ θείου του καὶ ἐπὶ τέλους ἀνηγορεύθη συνάρχων αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου ὁ Ἰουστινιανὸς προέβη ἤδη ἀπροκαλύπτως ἐπὶ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν νομιμοποίησιν τοῦ λατινικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. Δι' ἀγώνων εἰκοσαετῶν ἀνέκτησε πᾶσαν μὲν τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Κυρηναικῆς βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ, πᾶσαν δὲ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὰς λοιπὰς τῆς Μεσογείου νήσους καὶ μέρος ἀξιόλογον τῆς Ἰσπανίας. Διὰ δὲ τῆς νέας καὶ μεγάλης κωδικοποιήσεως τῶν νόμων ἦν ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ ἐθέσπισεν, ἡξίωσε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν γλῶσσαν ταύτην εἰς ἀπάσας τὰς ἀστικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ κράτους σχέσεις. Ἀλλ' οὔτε τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν κράτος ἠνωρθώθη ἐν τῇ δύσει, οὔτε ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἐθριάμβευσεν ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἡ ἄνω Ἰταλία καὶ ἡ Ἰσπανία ἀπесπάρσθησαν πρωῒμώτατα ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Λομβαρδῶν, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Οὐίσιγότθων· βραδύτερον δὲ ἡ μέση Ἰταλία ὑπέκυψεν εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης· μόνη ἡ κάτω τῆς χερσονήσου ταύτης χώρα καὶ ἡ Σικελία διετέλεσαν ἐπὶ μακρότερον χρόνον ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἀλλὰ καὶ αὗται ἐπὶ τέλους ἡλλοτριώθησαν πρὸς τὰς ἀνατολικὰς χώρας. Ἡ φυσικὴ ἐντολὴ τῆς μεγάλης πό-

λεως ἦν ἰδρυσεν ὁ Κωνσταντῖνος παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου, ἦτο νὰ ἄρξῃ οὐχὶ τῆς δύσεως, ἀλλὰ τῆς ἀνατολῆς, νὰ συμπήξῃ ὑπὸ κράτος ἐν τὰς διεσπαρμένας ἐνθεν καὶ ἐνθεν τοῦ Βοσπόρου, τοῦ Ἑλληςπόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ διασώσῃ τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀνάπλασιν αὐτῶν. Ἐπὶ τούτῳ τῷ ὄρω τὸ κράτος ἐκεῖνο ἠδυνήθη νὰ διαρκέσῃ ὑπὲρ τὰ 1000 ἔτη. Πᾶν δὲ ὅ,τι ἐγίνετο πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἐματαιώθη, καθὼς ἀντιβαῖνον εἰς τὰς νέας ἱστορικὰς ἀνάγκας. Ἰδίως ὁ ἐλληνικὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους χαρακτήρ παρέμεινεν ἀναλλοίωτος.

Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ ἀξιῶσας νὰ ἐπιβάλῃ τὴν λατινικὴν εἰς ὅλας τὰς ἀστικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις διὰ τῶν κωδίκων, ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς νεαρὰς αὐτοῦ διατάξεις, τοῦλάχιστον τὰς πλείστας, εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι πράττει οὕτω, διότι ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι ἡ ἐπικρατεστάτη τοῦ βασιλείου αὐτοῦ. «Καὶ οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ τὸν νόμον συνεγράψαμεν, λέγει ἐν τῷ κεφαλαίῳ α'. τῆς 7 νεαρᾶς, ἀλλὰ ταύτῃ δὴ τῇ κοινῇ τε καὶ Ἑλλάδι, ὥστε ἅπαντι αὐτὸν εἶναι γνῶριμον διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἐρμηνείας.» Ὡσαύτως δὲ ἐν τῷ κεφαλαίῳ α'. τῆς 13 νεαρᾶς «κοινὴν φωνὴν» ὀνομάζει τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν δὲ κεφαλαίῳ β'. τῆς 28 νεαρᾶς οὐ μόνον τῆς γλώσσας ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς ἀποδέχεται τὸ κράτος «Ἐφηγείσθω γε αὐταῖς (ταῖς πόλεσιν) ἀνὴρ εἰς μοδεράτωρ προσαγορευόμενος, ὃν ἂν τις ἀρμοστὴν καλέσειε τῇ συνήθει χρώμενος γ.λώττη, ἐπειδὴ καὶ τὸ τοῦ μοδεράτορος ὄνομα ἀρχαῖόν τε ἐστὶ καὶ ῥωμαϊκῇ σεμνότητι πρέπον, καὶ ὃ γε ἀρμοστὴς ἀρχαῖός τις ἀρχῶν ἦν ἐκ Λακεδαιμόνος ἐπὶ τὸ ὑπήκοον στελλόμενος.» Καὶ πάλιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ α'. τῆς 66 νεαρᾶς ὀνομάζει μὲν τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν κυριωτάτην διὰ τὸ τῆς πολιτείας σχῆμα, ἀνομολογεῖ δὲ τὴν ἐλληνικὴν τῷ πλήθει κατάλληλον. Καὶ πῶς ἦτο

δυνατὸν νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσῃ; Ὅτε ὁ θεὸς αὐτοῦ Ἰουστίνος, βασιλεύσας, ἠθέλησε νὰ στέψῃ Αὐγούσταν τὴν ἰδίαν σύζυγον, ἥτις, ἐκ βαρβάρων ὡσαύτως ἔλκουσα τὸ γένος, ἐκαλεῖτο Λουπικία ἢ Λουπικίνα (κατὰ τοὺς σλαυῖστὰς Λιουπκίνα, ἐρωμένη), οἱ Κωνσταντινουπολίται, μὴ ἀνεχόμενοι τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ὄνομα, μετεβάπτισαν αὐτὴν ἰδίῳ δικαίῳ, ἀνευφημήσαντες ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον Εὐφημίαν. Ὅτε βασιλεύσαντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατεξάνεστησαν οἱ δῆμοι ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ ἐπὶ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ Νίκα, ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ διεξαγάγῃ πρὸς αὐτοὺς ἐλληνιστὶ τὸν περίφημον ἐκεῖνον διάλογον, ὅστις μαρτυρεῖ ἅμα μὲν ποίαν γλῶσσαν ἐλάλει ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἅμα δὲ εἰς ποίαν γλῶσσαν ἠναγκάζοντο οἱ αὐτοκράτορες νὰ ὁμιλῶσι πρὸς αὐτόν.

Οὐ μόνον δὲ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης τὸ κράτος ἐδέησε νὰ ἀναγνωρίσῃ ὁ Ἰουστινιανὸς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 532 ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, πυρποληθέντος τοῦ πρωτεύοντος τῆς πόλεως ναοῦ, ὃν εἶχεν ἐγείρει ἐν αὐτῇ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ ἀνοικοδομήσῃ αὐτόν. Τὰ πάντα δὲ ἐν τῇ ἀνοικοδομῇ ταύτῃ ἀπέπνεον τὴν αὔραν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας διαπλασθέντος, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ἵχνος δὲ λατινισμοῦ οὐδὲν ἔφερε τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο δημιούργημα. Ὁ ναὸς διέσωσε τὸν ἀρχικὸν ἰδεώδη χαρακτῆρα, ὃν εἶχε περιποιήσῃ εἰς αὐτόν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ἀφιερωθείς οὐχὶ εἰς ἅγιόν τινα ἢ ἁγίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐννοίας ταύτης καὶ τῆς ἐννοίας ἥτις προήδρευεν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῶν δύο μητροπόλεων τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ τῆς ἐν Λονδίῳ τοῦ ἁγίου Παύλου. Οἱ δύο ἀρχιτέκτονες εἰς οὓς ἐπετράπη τὸ ἔργον, ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος, ἦσαν τέκνα τῆς

καλῆς Ἰωνίας, ὁ μὲν Τραλλιανός, ὁ δὲ Μιλήσιος. Τὸ σχῆμα τῆς νέας ἐκκλησίας δὲν διεγράφη πλέον κατὰ τὸν πρότερον ἐπικρατήσαντα βασιλικὸν ἢ δρομικὸν τύπον, ὅστις ἀνεμίμνησκειν ἐν πολλοῖς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ δημοσίου βίου, ἀλλὰ ἐγένετο σταυροειδὲς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦλάχιστον οἰκονομίαν. Ἐὰν ὅμως οὕτω προηρέθησαν νὰ ἀπεικονίσωσιν ἐν τῷ εὐκτηρίῳ ἐκείνῳ οἴκῳ τὸ ἱερὸν τῆς νέας πίστεως σύμβολον, πάντα τὰ λοιπὰ, ἡ ἁρμονία, ἡ ἐλαφρότης τοῦ ἀριστοτεχνήματος καὶ ἐξαιρέτως ἡ ἄπλετος αἴγλη δι' ἧς κατεφώτισαν αὐτὸ καὶ ἦτις τοσοῦτον διαφέρει τοῦ μυστηριώδους σκότους τοῦ περικαλύπτοντος τοὺς ναοὺς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος ἔσωζον εἰς ἐπὶ ἀκέραιον τὸ πνεῦμα καὶ οὕτως εἶπεν τὴν λατρείαν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Οὐδ' ἐδίστασαν νὰ μεταχειρισθῶσι καὶ πολλὰ ἑτοιμα τῆς τέχνης ἐκείνης ἔργα, τὰ ὅποια τοσοῦτον ὁμως ἑναρμονίως διετέθησαν, ὥστε νομίζεις ὅτι ἐξεπίτηδες ἐλατομήθησαν καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ναόν. Καὶ ἔπειτα ὁ ναὸς οὗτος, ὃν κατεσκεύασεν αὐτοκράτωρ ἀξιῶν ὅτι ἐκπροσωπεῖ ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸν ῥωμαϊκὸν ἥτοι τὸν δυτικὸν κόσμον, ὁ ναὸς ἐκεῖνος ἀπέβη τὸ κυριώτατον τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ σύμβολον. Ἐν αὐτῷ οὗτος διεμαρτυρήθη πλειστάκις κατὰ τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ πρὸς αὐτὸν μέχρι τῆς σήμερον, εἰ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ μεταβληθέντα εἰς τέμενος ἄλλοτρίου θρησκευματος, δὲν ἔπαυσαν ἀτενίζοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ἐλπίδας μέχρις ἐσχάτων ἅπαντες τῆς ἀνατολῆς οἱ χριστιανοί.

Τοιοιτοτρόπως διὰ τῆς φυσικῆς τῶν πραγμάτων ἐπιδράσεως ἐματαιώθη τὸ βούλευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἀνετράπησαν πανταχόθεν οἱ ἀγῶνες, οὓς διεξήγαγε πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ἄμα δὲ θανόντος τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἰουστίνου Β' καὶ ἐκλιπούσης τῆς δυναστείας ἐκείνης, ἀνεγνωρίσθη ἀπ'

ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ δυσμῶν ὁ ἐλληνικὸς χαρακτήρ τοῦ κράτους. Ὁ μὲν ἄρα ψ' Ἀβουλφαραγίος ὀνομάζει πρῶτον Ἑλληνα βασιλέα τὸν ἄμεσον διάδοχον τοῦ Ἰουστίνου Β', Τιβέριον, ὁ δὲ λατῖνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν τοῦ Τιβερίου διάδοχον Μαυρίκιον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὑπῆρξε Καππαδόκης, ἥτοι ὁμογενὴς τοῦ Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Πausανίου, τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, καὶ ἀντιπρόσωπος κράτιστος τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ἦτο, κατὰ Μένανδρον, Μουσῶν ἐραστὴς καὶ ἐνετρύφα περὶ ποίησιν καὶ ἱστορίαν. Ἐγράψε δὲ καὶ περὶ στρατιωτικῆς τέχνης σύγγραμμα πολλοῦ λόγου ἄξιον, ἄχρι τοῦδε σωζόμενον. Ἐν ταύτῳ ὁμῶς ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη κατῴρθησε νὰ ταπεινώσῃ μὲν τὴν Περσῶν βασιλείαν, νὰ περιστείλῃ δὲ ἱκανῶς καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ ἐμβάλλοντας βαρβάρους. Ὅτε δὲ ὁ Φωκᾶς, ὅστις, καὶ τοι ὁμόφυλος αὐτοῦ ὢν, ἀνεδείχθη παντελῶς τῆς ἀρχῆς ἀνάξιος, ἐστασίασε καὶ καθήρσε τὸν Μαυρίκιον καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον οὐ μόνον αὐτὸν ἀλλὰ καὶ τοὺς πέντε ἄρρενας παῖδάς του, καὶ μετ' οὐ πολὺ τὴν τε χήραν αὐτοῦ καὶ τὰς θυγατέρας, πᾶσαι τῆς τραγικῆς ταύτης συμφορᾶς αἱ περιπέτειαί ἐμαρτύρησαν τὸν χριστιανικὸν ἅμα καὶ ἐλληνικώτατον τῆς γενεᾶς ταύτης χαρακτῆρα. Πρῶτοι ἐθανατώθησαν οἱ πέντε ἄρρενες παῖδες ἐνώπιον τοῦ Μαυρικίου, ὅστις φιλοσοφῶν ἐπὶ τῷ φοβερῷ δεινοπαθήματι συνεχῶς ἐπέλεγε· «δίκαιος εἶ, Κύριε, καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.» Θαυμαστὸν δὲ ἐδόθη δεῖγμα ἀφοσιώσεως καὶ μεγαλοφροσύνης ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ᾧρᾳ· διότι ἡ τροφὸς ὑπεξαίρεσασα τὸν νεώτατον τῶν βασιλικῶν παίδων, ἐπέδωκε τὸ ἑαυτῆς τέκνον εἰς σφαγὴν· ἀλλ' ὁ Μαυρίκιος δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοιαύτην θυσίαν καὶ ἀπήτησε νὰ προσαχθῇ τὸ ἴδιον τέκνον. Μεθ' οὗ ἐθανατώθη καὶ αὐτός. Ἀφοῦ δὲ μετὰ τινος ἐνιαυτοῦς τὴν αὐτὴν ἔλαβον τύχην ἡ τε χήρα αὐτοῦ καὶ αἱ θυγατέρες, πᾶσα αὕτη ἡ οἰκογένεια ἐτάρῃ ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Μάμαντος καὶ ἐπὶ

πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος αὐτῆς ἐλεγείον μελαγχολικὸν ἅμα καὶ ἐλληνικώτατον.

Μετὰ τὸν Φωκᾶν κατέλαβε τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἡράκλειος, ἀρχηγέτης γενόμενος δυναστείας, ἣτις ἐβασίλευσε καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα, καὶ καθ' ἣν συνεπληρώθη ὁ ἐπίσημος τοῦ κράτους ἐξελληνισμός. Ἐτι ἀπὸ Μαυρικίου πάντες οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, πάντα τὰ διατάγματα, πάντα τὰ δημόσια ἔγγραφα ἐλληνιστὶ μόνον συνετάσσοντο· τὰ στρατιωτικὰ σώματα καὶ αἱ διοικητικαὶ ὑποδιαιρέσεις μετωνομάσθησαν *θέματα*. Ἀπὸ Ἡρακλείου δὲ ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται τὰ νομίσματα, διότι ἐνῶ μέχρι τοῦ βασιλέως τούτου ἦσαν ἐντελῶς λατινικά, ἔκτοτε ἀπαντῶνται χαλκᾶ τινὰ φέροντα τὰς ἐλληνικὰς λέξεις ἐν τούτῳ *νίκαι*. Καὶ πλὴν τούτου ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν ἅπαντες οἱ στρατιωτικοὶ ὅροι· οἱ μὲν *λογγῖνοι* μετωνομάσθησαν *χιλίαρχοι*, οἱ δὲ *κόμητες*, *στρατηγοὶ*, καὶ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς διετέλουν κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον «ἐλληνίζοντες καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες.» Ἡ ποίησις ἀπέβη ἐθνικωτέρα· καὶ δὲν εἶχε μὲν τὴν ἔξαρσιν, τὸ φρόνημα, τὸ αἶσθημα, τὴν χάριν τῆς ἀρχαίας, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλὰ πολλάκις ἐτρέφετο ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ ἀρχαίου βίου. Ὁ Γεώργιος Πισίδης, ὁ ἐξυμνήσας τὰ τοῦ Ἡρακλείου κατορθώματα, πολλάκις ἐπικαλεῖται Ἀθήνας, Τιμόθεον, Δημοσθένην, Ἀπελλῆν, Πλούταρχον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησία ἔλαβε χαρακτῆρα ὅλως ἐθνικόν, συντελέσασα ἔκτοτε εἰς τὸν σύνδεσμον τοῦ Ἑλληνισμοῦ οὐ μόνον διὰ τῆς ἐνότητος τῆς γλώσσης, ἀλλὰ, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει, καὶ διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων δι' ὧν κατὰ τὴν 7 ἑκατονταετηρίδα ὁ Ἑλληνισμὸς ἐσώθη ἀπὸ τῶν Ἀβάρων, ἀπὸ τῶν Περσῶν, ἀπὸ τῶν Μωαμεθανῶν.

Τοιαύτη ἐγένετο ἡ Κωνσταντινούπολις 300 μὲν ἔτη ἀφ' ἧς ἰδρύθη ὡς δευτέρα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πρωτεύουσα, 100

δὲ μόλις ἔτη ἅφ' ἧς ὁ Ἰουστινιανὸς ὠνειρεύθη νὰ νομιμοποιήσῃ τὸν λατινικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα αὐτῆς. Αἱ περιλιπόμεναι ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις παραδόσεις καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις παραχθέντος νέου θρησκευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, κατέφυγον συγχρόνως ἐντεῦθεν τε καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου πελάγους εἰς τὸ ἀσφαλὲς ἐκεῖνο ἄσυλον, καὶ ἐν αὐτῷ, διὰ τῆς συνοικειώσεως αὐτῶν καὶ τῆς συγχωνεύσεως, παρήγαγον τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν καὶ παρεσκευάσαν τὴν διάπλασιν τοῦ νεωτέρου. Ἐκεῖθεν ἐξήρχοντο τὰ τάγματα καὶ οἱ στόλοι δι' ὧν ἡ ἀπεκρούοντο ἢ ὑπετάσσοντο οἱ πλημμυροῦντες πολλάκις τὴν χώραν πολέμιοι· ἐκεῖθεν ἐξεδίδοντο οἱ θρησκευτικοὶ καὶ πολιτικοὶ νόμοι, οἵτινες ἐρρύθμιζον τὴν τύχην τοῦ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν ἀνατολῇ Ἑλληνισμοῦ· ἐκεῖθεν ἐπήγαγεν ὁ διανοητικὸς αὐτοῦ βίος. Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις ἔσωσε μὲν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκ τῆς πανωλεθρίας ὑφ' ἧς ἠπειλεῖτο ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι· δὲν ἐδυνήθη ὅμως νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ πολλῶν ἀκρωτηριασμῶν καὶ ἀλλοιώσεων. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς διετηρήθη ὅπως οὖν ἀκέραιος καὶ οἷος ἦτο μέχρι τῆς 4. Ἀλλ' εἰς τὰς ἀρκτικάς τῆς Εὐρώπης χώρας εἶχε πρὸ καιροῦ ἀρχίσει ν' ἀναμιγνύεται μετ' ἄλλοφύλων. Πρὸς βορρᾶν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἰλλυρίδος μέχρι τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου καὶ τοῦ Ἀδρίου, ποικίλοι καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐπήλυδες εἶχον ἔκπαλαι καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία. Ἡ εὐρεῖα ἐκείνη χώρα κατείχετο τὸ πάλαι ὑπὸ δύο φυλῶν, τῆς Θρακικῆς πρὸς ἀνατολὰς, τῆς Ἰλλυρικῆς πρὸς δυσμὰς, αἵτινες δὲν ἐταυτίζοντο μὲν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλ' εἶχον οὐ μικρὰν πρὸς αὐτὴν οἰκειότητα· διόπερ, ἔτι ἐπὶ τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ, ὑπέκυψαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Βραδύτερον, ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, πολυάριθμα Γαλατῶν στίφη, ἐμβαλόντα ἀπὸ βορρᾶ καὶ κατατροπωθέντα ἐπὶ τέλους, ἀπο-

κατεστάθησαν ἐν τε Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ· καὶ ἔτι βραδύτερον, ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἱκαναὶ αὐτόθι ἰδρύθησαν ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι. Ὅπόσον ὁμως κατίσχυεν ἔτι αὐτόθι ὁ Ἑλληνισμὸς μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τῆς οὐ πρὸ πολλοῦ ἀνακαλυφθείσης ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς ἐν Δερρίόπῳ, εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη συνετάχθη κατὰ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅπως κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐπιγραφῶν, μνημονεύουσα προέδρων, καὶ πολιταρχῶν, καὶ βουλευτηρίου καὶ ἐπιμελητοῦ τῶν τῆς βουλῆς δηναρίων. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 3 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4, νέα ἁλλόφυλα γένη ἀνemieχθησαν μετὰ τῶν ἐγχωρίων· πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θράκῃ, φυλαὶ οὐνικαὶ, δυτικώτερον δὲ ἐν τῇ ἄνω Μοισίᾳ, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ Δαρδανίᾳ, φυλαὶ γερμανικαὶ καὶ σλαυτικαὶ, οἱ Γεπίδαι, οἱ Σαρμάται, οἱ Αἴρουλοι· ἔτι δὲ δυτικώτερον, οἱ Ὀστρόγοθοι. Οὐδὲν ἦττον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἑλληνισμὸς ἦτο ἐπικρατέστερος ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις καὶ οὐ μόνον συνετήρει, ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἀπὸ 1000 ἐτῶν ἐκτήσατο, πρῶτον ἕνεκα τῶν πολυαρίθμων αὐτοῦ ἀρχαίων ἀποικιῶν, κατόπιν ἕνεκα τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, ἔπειτα ἕνεκα τοῦ χριστιανισμοῦ. ὅστις καὶ ἐκεῖ, ὅπως ἀπανταχοῦ τῆς ἀνατολῆς, διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐλάλησε, διεδόθη, ἐθριάμβευσε, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἕνεκα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθείσης καὶ ἐξελληνισθείσης νέας μοναρχίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολὺ πρὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατασταθέντων ἁλλοφύλων ἐμισθοφόρουν παρὰ τῇ βασιλείᾳ, τινὲς δὲ ἐπρωταγωνίστησαν εἰς τὰ πράγματα τοῦ κράτους· οἱ Γότθοι Ἀλάριχος, Τριβίγιλδος, Γαῖνᾶς, Φραουῖτος, Θευδέριχος· ὁ Ἀλανὸς Ἀσπαρ καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ· ὁ ἐκ Σλαύων πιθανῶς καταγόμενος Ἰουστῖνος, καὶ ἄλλοι τινὲς ἦττον ὀνομαστοί. Ἀλλ' οἱ μὲν Ὀστρόγοθοι ὑπὸ τὸν Θευδέρι-

Ἐπιδραυή καὶ ἐγκατέστασις πολλῶν ἀλλοφύλων.

δήμησαν τῷ 488 εἰς Ἱταλίαν· τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν εἰ-
 ῶ μεταξὺ ἐξελληνισθῆ οἶον ὁ Φραουίτος, περὶ οὗ ὁμι-
 λώσιμος λέγει αὐτὸν «ἄνδρα βάρβαρον μὲν τὸ γένος,
 δὲ ἄλλως οὐ τρόπῳ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ τῇ προαιρέσει
 περὶ τὰ θεῖα θρησκεία.» Ὡσαύτως καὶ εἰς τῶν τοῦ
 υἱῶν μεττεμορφώθη εἰς Πατρίκιον, ἐνῶ οἱ δύο ἕτεροι
 δελφοὶ ἔσωζον ἔτι τὰ πάτρια ὀνόματα Ἀρδαβούρ καὶ
 Νίχ' παρομοίως δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξελατινίσθησαν καὶ
 ἐξελληνίσθησαν οἱ περὶ τὸν Ἰουστίνον.

ἐντε δὲ οἱ ἀλλόφυλοι δὲν ἦσαν, ὥς φαίνεται, τοσοῦτον
 ἥμοι, ὥστε νὰ ἀλλοιωσωσιν οὐσιωδῶς τὸν μέχρι τῆς
 αὐτῆς ἑλληνίζοντα τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων χαρακτῆρα.

Δαλματία αἱ πόλεις ἦσαν ἢ ἐλληνικαὶ ἢ ῥωμαϊκαὶ
 ἱέραι ἀπέβαινον ἐλληνικώτεραι. Τὸ παρὰ Πολυβίῳ Τρα-
 γάρᾳ δὲ Στράβωνι Τραγούριον, ἐφημίζετο ἰδίως διὰ τὰ
 αὐτοῦ καὶ ἔκειτο ἐπὶ νησίου διὰ χώματος μετὰ τῆς
 συνδεδεμένου· μνημονεύεται δὲ ἔτι ὑπὸ Κωνσταντί-

Πορφυρογεννήτου. Σαλῶνα παρὰ Ἀππιανῷ, Σάλων
 ῥάβωνι, Δίῳνι Κασσίῳ καὶ Ζωναρᾷ, Σαλῶναι δὲ παρὰ
 Βίῳ καὶ Προκοπίῳ, ἦτο λόγου ἀξία παραλία πόλις, κει-
 ρὰ κολπίσκῳ, ὅστις ἄχρι τοῦδε φέρει τὸ ὄνομα αὐτῆς.
 δὲ ἦσαν· Ἐπέτιον παρὰ Πολυβίῳ καὶ Πτολεμαίῳ· Ὀ-
 ῖρὰ Πτολεμαίῳ· Ἐπίδαυρος παρὰ Πτολεμαίῳ, Δίῳνι
 καὶ Προκοπίῳ· Ρίζους ἢ Ρίζων παρὰ Πολυβίῳ καὶ
 Ν· Νυμφαῖον παρὰ Καίσαρι· Αἰσσοῦ παρὰ Πολυβίῳ,
 καὶ Διοδώρῳ, πόλις κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν
 σῶν Διονυσίου, ὀχυρωτάτη καὶ ἔχουσα ἀκρόπολιν δυ-
 ν, Ἀκρόλισσον καλουμένην. Καὶ αὗται μὲν ἐν τῇ παρα-
 δαλματικῇ· ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ Ἀνδρήριον παρὰ Δίῳνι
 ἢ Ἀνδρήτιον παρὰ Στράβωνι· Συνόδιον παρὰ Ἀπ-
 Αλητα παρὰ Πτολεμαίῳ· Δωράκιον παρὰ Ἱεροκλεῖ· Ἐν
 Ἡπερίῳ, ἦτοι τῇ ἐλληνικῇ Ἰλλυρίδι, πόλεις γινώρι-

μοι παράλιαι ὑπῆρχον ἡ Ἐπίδαυρος καὶ ἡ Ἀπολλωνία, ἀρχαιοτάται κορινθιακαὶ καὶ κερκυραϊκαὶ ἀποικίαι· Αὐλὼν παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Ἱεροκλεῖ· Βουλλὶς παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Στεφάνῳ· Ἀμαντία παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Προκοπίῳ, καὶ Ὀρικός, ἀμφότεραι κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ Εὐβοέων κτισθεῖσαι. Ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ ἐσώζοντο πόλεις ἑλληνικαί· Λιχνὶς παρὰ Πολυβίῳ, ὀχυρωτάτῃ· Οἰναῖον παρὰ Λιβίῳ· Λιστρῶν παρὰ Ἱεροκλεῖ· Γερροῦς παρὰ Πολυβίῳ· Ἄργος παρὰ Προκοπίῳ· Ἀντιγόνεια παρὰ Πτολεμαίῳ, ἡ βραδύτερον Ἀντάγνεια παρὰ Ἱεροκλεῖ· Ὀμφάλιον παρὰ Πτολεμαίῳ· Ἐκατόμπεδον παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ αὕτῃ Ἀδριανούπολις ἡ ἐν τοῖς Κεραυνίοις ὄρεσιν, ἡ βραδύτερον Ἰουστινιανούπολις κληθεῖσα, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰς κυριώτερας. Ἐν τῇ Μοισίᾳ δὲ Ῥωμαῖσμός ἀντέστη βεβαίως πλειότερον εἰς τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι δὲ Ῥεμισιάνης ἐπίσκοπος Νικήτας ἔγραφεν ἔτι λατινιστί· καὶ ἐν τῇ ἐπομένῃ ἑκατονταετηρίδι οἱ ἐπίσκοποι Μαρκιανουπόλεως μετεχειρίζοντο ὡσαύτως τὴν λατινικὴν ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ αὐτῶν μετὰ τε τῶν βασιλέων καὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἐπὶ τέλους δὲ Ῥωμαῖσμός ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁσημέραι ἐξελληνιζομένης κυβερνήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἑλληνιστὶ πάντοτε τελεσθέντος χριστιανισμοῦ. Ἑλληνικά δὲ ὀνόματα ἔφερον πολλαὶ τῶν πόλεων, ὧν αἱ κυριώταται ἦσαν· Σιγγηδὼν, Τρικόνιον, Δορτικὸν, Βονωνία, Ῥατιαρία, Ἀλμός, Ὀρθέμαρχος, Ναῖσος, Σαρδική, Τρισκίανα, Σκοῦποι, Ταυρήσιον, Οἶσκος, Ἰατρά, Τριμάμμιον, Ἀπιαρία, Δορύστολον, Ἀξιούπολις, Αἴγισσος, Ἀλμυρίς, Ἰστρόπολις, Τόμις, Καρῶν λιμὴν, Τίριζις, Κροῦνοι, Διονυσούπολις, Ὀδησσός, Νικόπολις περὶ Αἶμον, Πάλματις, Μαρκιανούπολις, Πάννασα, Παρθενόπολις, Ἀφροδισιάς. Ὅπόσον δὲ ὁ Ἑλληνισμός ἐπεκράτει ἔτι ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι καθ' ὅλας ταύτας τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπαρχίας, μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ τότε ἀκμάσαντος Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ, ὅστις διαῤῥήτ

δὴν λέγει τοὺς οἰκήτορας "Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλείονας ὄντας. Βεβαίως δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν τὴν ῥῆσιν ταύτην κατὰ γράμμα. Ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς, οὕτω ἀποφαινόμενος, ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, ἥτις ἀπὸ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος εἶχε κατὰ μέγα μέρος ἐκβαρβαρωθῇ ἐν ταῖς βορειοτέrais ἐκείναις χώραις. Ὡς πρὸς τὰς πόλεις ὅμως εἶχεν ἔτι πληρέστατα δίκαιον. Ἐπὶ Ἀναστασίου τὸ πνεῦμα καὶ τὸ τῆς γλώσσης ἰδίωμα τῶν κατοίκων τῆς Ἐπιδάμνου, καίτοι πρὸ καιροῦ Δυρράχίου μετονομασθείσης ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἦσαν ἔτι ἐπὶ τοσοῦτον ἑλληνικά, ὥστε οἱ δῆμοι τῆς πόλεως ἐκείνης, κατηγοροῦντες ἐπὶ ἀπληστίᾳ τὸν βασιλέα καὶ ἀγανακτοῦντες κατ' αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἶχε γεννηθῇ αὐτόθι, ἀνέθηκαν αὐτῷ εἰς τὸν ἵππόδρομον εἰκόνα σιδηρᾶν ἀντὶ χαλκῆς, ἐφ' ἧς ἐπέγραψαν στίχους βλασφήμους ὧν οἱ δύο πρῶτοι,

Εἰκόνα σοι, βασιλεῦ κοσμοφθόρε, τὴν δε σιδήρου
στήσαμεν ὡς χαλκῆς οὔσαν ἀτιμοτέραν,

ἀρκοῦσιν ἵνα χαρακτηρίσωσι τοὺς ἀπογόνους ἐκείνους τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Κερκυραίων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸν Ἰστρον, περὶ τὸν Εὐφράτην καὶ περὶ τὸν Νεῖλον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Κυρηναϊκῇ ὁ Ἑλληνισμὸς ἦτο ἔτι ἀκμαῖος, ἀδιαλείπτως μὲν ὑποτρεφόμενος ὑπὸ τῶν σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου καὶ ἄλλων πολλῶν, ἀναδεικνύων δὲ ἄνδρας ἐπιφανεῖς ἐν τε τῇ ἀρχαίᾳ καὶ τῇ χριστιανικῇ ἐπιστήμῃ. Εἰς δὲ τὰς ἀρκτώας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας εἶχον μὲν ἤδη παρσιζύσει οὐκ ὀλίγα ἀλλόφυλα γένη, ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς ἐσώζετο ἔτι καὶ ἐκεῖ, ἰδίως εἰς τὰς πόλεις. Ἡ ἐθνολογικὴ ὅμως κατάστασις τῶν χωρῶν τούτων ἡλλοιώθη οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, πρὸς βορρᾶν μὲν διὰ τῆς

όλοσχεροῦς καταλήψεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως. Ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἰδίως εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξέλιπε σχεδὸν παντελῶς. Οὐδὲ χρήζει τὸ πρᾶγμα πολλῆς ἐξηγήσεως ὥς πρὸς τὴν ἰδίως λεγομένην Ἀφρικὴν καὶ τὴν Κυρηναϊκὴν. Ἡ Κυρηναϊκὴ, ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον βιομήχανος καὶ πλουσία, εἶχεν ἀπὸ τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ἀποβάλει οὐ μόνον τὴν ἐμπορίαν αὐτῆς καὶ τὸ πλεῖστον τῆς τέχνης, ἀλλ' εἶχε πάθει πρὸς τούτοις τὰ πάνδεινα παρὰ τῶν βαρβάρων ἐθνῶν, τὰ ὅποια, οἰκοῦντα εἰς τὴν γείτονα μεγάλην Σύρτιν παρὰ τὴν ἔρημον, ἐλεηλάτουν ἀδιακόπως τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ δὲν ἀνεχαιτίζοντὸ εἰμὴ ὑπὸ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων, αἵτινες καὶ αὐταὶ εἶχον δεινῶς παρακμάσει. Ὅθεν ἅμα ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων, εὐληπτον εἶναι πῶς ἐξέλιπεν ἐκεῖθεν ὁ Ἑλληνισμὸς. Ἡ δὲ ἰδίως Ἀφρικὴ εἶχε κατ' ἀρχὰς ἐκλατινισθῇ διὰ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας· ἔπειτα δὲ κατεκτήθη τὸ πρῶτον ἀπὸ τοῦ 429 μέχρι τοῦ 439 ὑπὸ τῶν Βανδήλων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνεκτήθη μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ τότε ἤρχισε νὰ ἐξελληνίζεται· οὔτε ὅμως αἱ περιστάσεις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, οὔτε αἱ ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος ἀρξάμεναι ἐπιθέσεις τῶν Ἀράβων ἐπέτρεψαν πολλὴν τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης. Ἀλλὰ περὶ τῆς Αἰγύπτου δεόν νὰ εἴπωμεν πλείονα τινά.

Ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κατακτήσεως οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο ὅπως οὖν διακεκριμένους ἀπ' ἀλλήλων μοίρας, τοὺς Ἑλληνας ἢ ἐξελληνισθέντας κατοίκους τῶν πόλεων, καὶ τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχεν ἐπενεργήσει ὀλιγώτερον ἢ ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ἰσχυρότατον αὐτοῦ ὄργανον ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους αἱ πόλεις·

πόλεις δὲ ὀλίγαι εἶχον κτισθῇ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὅ,τι αὐταὶ ἔπραξαν ἀλλαχοῦ, ἐπεδιώχθη ἐνταῦθα μᾶλλον διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐλῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας. Ἐπελθούσης ὁμῶς ἔπειτα τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐξέλιπεν ἐντελῶς ἐπὶ τρεῖς περίπου ἑκατονταετηρίδας τὸ κύριον ἐκεῖνο ἐργαστήριον τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνῶ ἐν Ἀσίᾳ αἱ πόλεις, διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀκτινοβολοῦσαι ἑκάστη εἰς τὴν περικειμένην αὐτῇ ὑπαιθρον χώραν. Ἐν Αἰγύπτῳ λοιπὸν οἱ ἑκτὸς τῶν εὐαρίθμων πόλεων πολυάριθμοι ἐγγχώριοι, οἱ ἕκτοτε ὀνομαζόμενοι, ὡς φαίνεται, Κόπται, διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἰδιάζοντα φυλετικὸν χαρακτῆρα, ἐλλήνιζον δὲ κυρίως μόνοι, τῶν πόλεων οἱ κάτοικοι καὶ ἰδίως τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας, ἀναλαβόντες νέας δυνάμεις ἀφ' ἧς ἐδρύθη καὶ ἐξελληνίσθη ἡ μοναρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν ἐθνικὴν ταύτην διάκρισιν ηὔξησεν ἡ θρησκευτικὴ διχόνοια. Εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὑπαιθρον αὐτῆς χώραν, ἐπεκράτει ἡ αἵρεσις τῶν μονοφυσιτῶν. Εἰς τὰς πόλεις ὅπου ἔδρευον οἱ ποικίλοι καὶ πολυάριθμοι διοικητικοί, οἰκονομικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοί καὶ ἐκκλησιαστικοί ἐπίτροποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας, ἡ ὀρθοδοξία κατίσχυεν, ἂν ὅχι λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς, βεβαίως ὁμῶς ἔνεκα τῆς ἄλλης ποικίλης ὑπεροχῆς. Καὶ οἱ μὲν ἐγγχώριοι, οἵτινες ἦσαν ὅλοι σχεδὸν μονοφυσῖται, ἐκαλοῦντο ἕκτοτε Ἰακωβῖται, οἱ δὲ εἰς τὰς πόλεις ὑπερέχοντες ὀρθόδοξοι, ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν Ἰακωβιτῶν Μελκῖται ἥτοι βασιλικοί. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπότομος ὅσῳ οἱ ὑφιστάμενοι νόμοι, πολέμιοι ὄντες τῶν αἵρετικῶν, παρεῖχον εἰς τοὺς Μελκίτας πάντα τρόπον τοῦ νὰ πιέζωσι τοὺς Ἰακωβίτας. Ὅθεν, ὅτε τῷ 639 ὁ καλὶφης Ὁμάρ, μετὰ τὴν χεῖρωσιν τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἐπεμφεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν

τῆς Αἰγύπτου τὸν στρατηγὸν Ἀμροῦ, οἱ Κόπται ἐνόμισαν περιττὸν ν' ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας· καὶ ἔσπευσαν νὰ συνομολογήσωσι πρὸς τοὺς ἐμβαλόντας κατὰ τὸ ἐπὶ ἔτος Ἀραβας συνθήκην δι' ἧς ὑπεβλήθησαν μὲν εἰς μέτριόν τινα κεφαλικὸν καὶ ἔγγειον φόρον, διετήρησαν ὁμῶς τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Αἴγυπτος κατεκτήθη εὐχερέστατα. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀντέστη μὲν ἐπὶ 14 μῆνας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπέκυψε καὶ αὕτῃ. Οἱ Ἕλληνες ἢ ἐλληνίζοντες κάτοικοι αὐτῆς ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀνάλογόν τι συνέβη καὶ εἰς τὰς ὀλίγας ἄλλας πόλεις, οὕτω δὲ ἐξηλείφθη ὁ αἰγυπτιακὸς ἐκεῖνος Ἑλληνισμὸς ὁ τοσοῦτον λαμπρὸς γενόμενος ἐπὶ 800 περίπου ἔτη, ἀλλὰ μὴ ρίψας ρίζας βαθείας ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ.

Ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ ἀντέστη πλειότερον. Εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας αἱ ἐλληνικαὶ πόλεις ἐγένοντο καὶ πάμπολλαι καὶ ἰσχυραί· ἐντεῦθεν προσωκειώθησαν τὴν ὑπαίθρον χώραν πολὺ μᾶλλον ἢ ἐν Αἰγύπτῳ. Ὑπῆρχον μὲν καὶ αὐτόθι θρησκευτικαὶ διαιρέσεις, ἀλλ' οἱ μονοφυσῖται οὔτε πολυαριθμότεροι τῶν ὀρθοδόξων ἦσαν, οὔτε ἀποτόμως πρὸς αὐτοὺς διέκειντο. Ὅθεν οὐδεμία φαίνεται μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀράβων σύμπραξις, ὁ δὲ μωαμεθανισμὸς, ὁ τοσοῦτον εὐχερῶς γενόμενος κύριος τῆς Αἰγύπτου, ἐδέησε νὰ ἀγωνισθῇ ἐπὶ ὅλα ἔτη πρὶν ἢ δαμάσῃ τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν. Τότε πολλοὶ μὲν τῶν παραλίῳν πόλεων κάτοικοι ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ κράτους ἐπαρχίας· τῶν δὲ λοιπῶν καὶ μάλιστα τῶν ἐν τῇ μεσογαίᾳ ἡ τύχη ἀπέβη ποικίλη. Οἱ μὲν ἔπεσον ἐν τῷ ἀγῶνι. Ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Δαμασκοῦ, ἥτις διήρκεσε μῆνας ἑξ, κατεστράφη τὸ ἡμίση τῶν κατοίκων καὶ τῆς φρουρᾶς· ἐν δὲ τῇ πεισματῶδει περὶ τὸν ποταμὸν Ἱερομίακα μάχῃ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐνέδωκαν εἰμὴ ἀφοῦ ἀπέβαλον χιλιάδας νεκρῶν. Ἰκανοὶ βεβαίως τὸν

ἀριθμὸν ἡσπάσθησαν τὸν Ἰσλαμισμόν δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν πλεονεκτημάτων τὰ ὅποια ἐπηγγέλλοντο αὐτοῖς, καὶ μεταξὺ τῶν ἀρνησιθρήσκων ἀναφέρονται ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δύο ἐπιφανεῖς ἄνδρες ὁ φρούραρχος Βόστρης καὶ ὁ φρούραρχος Ἐδέσσης. Ἄλλοι ὑπέκυψαν εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν, ἄλλοι κατέφυγον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Οὐκ ὀλίγοι, οἱ μαχιμώτεροι, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὰς δυσπροσίτους κοιλάδας τοῦ Λιβάνου ἀπὸ τῶν ὁποίων ὀρμώμενοι πολλάκις βραδύτερον καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν Ἀράβων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπέβησαν ἐπικινδυνότατοι εἰς τοὺς νέους τῆς χώρας δυνάστας. Μάλιστα ὁμῶς συνετέλεσαν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἐν Συρίᾳ Ἑλληνισμοῦ αἱ συνθήκαι, τὰς ὁποίας οἱ Μωαμεθανοὶ συνωμολόγησαν πρὸς τὸν πατριάρχην τῶν Ἱεροσολύμων Σωφρόνιον πρὶν ἢ εἰσελθῶσι μετὰ διετῆ πολιορκίαν εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν. Αἱ συνθήκαι αὗται ἐπηγγέλλοντο εἰς ἅπαντας αὐτῆς τοὺς κατοίκους, λαϊκοὺς, κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς, πλήρη ἀσφάλειαν τῶν προσώπων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν προσκυνημάτων ὅσα κατεῖχον ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι πληρῶνει τὸν τεταγμένον φόρον καὶ ἀναγνωρίζει τὸν καλὶφην ὡς πολιτικὸν κυρίαρχον. Ἐντεῦθεν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων διετήρησε μέχρι τινὸς τὰ ἀρχαῖον αὐτοῦ ἐν Συρίᾳ ἀξίωμα, ὑποτρέφων τὸ κατὰ δύναμιν καὶ προστατεύων τὸν αὐτόθι Ἑλληνισμόν καὶ γενόμενος πολλάκις τοσούτῳ μᾶλλον ἰσχυρότερος ὅσῳ χιλιάδες προσκυνητῶν δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε προσερχόμενοι ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνῷ ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας οὐδὲν τῶν πλεονεκτημάτων τούτων διέσωσεν. Οἱ Ἀράβες δὲν ἀνεγνώρισαν τὰς προνομίας αὐτοῦ διὰ συνθήκης τινός· ἡ πάλαι ποτὲ μεγάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλις ἀπέβαλεν ἔκτοτε τὴν προτέραν ἀκμὴν, ἣν ἐκληρονόμησεν ἡ νέα πρωτεύουσα ἡ ἰδρυθεῖσα μὲν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν περὶ τὴν ἀρχαίαν Μέμφιν, κληθεῖσα δὲ Κάϊρον ἢ Νικόπολις· οἱ πλεῖστοι ἄλλως τε τῶν ὀρθοδόξων τῆς

Αἰγύπτου ἀπεδήμησαν· οἱ ἐγχώριοι, μονοφυσῖται ὄντες, ἦσαν πολέμιοι τοῦ ὀρθοδόξου πατριάρχου· ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα τοσοῦτον ἐν Αἰγύπτῳ ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ἀραβικὴν, ὥστε ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος πατριαρχεύσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Εὐτύχιος συνέταξε τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον ἀραβιστὶ καὶ οὐχὶ ἑλληνιστί. Βεβαίως καὶ τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἠναγκάσθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ποιήσωσι κατὰ τοῦτο παραχωρήσεις τινὰς εἰς τε τὴν ἀραβικὴν καὶ τὰς ἐπιχωρίους διαλέκτους. Ἡ περὶ τῆς ὀρθῆς καὶ ἀμωμήτου πίστεως ἐπιστολὴ ἡ πεμφθεῖσα πρὸς τοὺς Ἀρμενίους ἐν ἀρχῇ τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θωμᾶ, συνετάχθη ἀραβιστὶ ὑπὸ Θεοδώρου Ἀβουκαρᾶ, ἐπισκόπου Χαρρᾶν ἐν Φοινίκῃ, καὶ ὁ ἐν ἔτει 869 προσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἐπίτροπος τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Θωμᾶς ὁ Τύριος, δυσκόλως ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν. Ἀλλ' ἡ τε ἐπιστολὴ ἐκείνη μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ συγκέλλου Μιχαήλ, ὃπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πατριαρχείῳ ἐπεκράτει ἔτι ἡ ἑλληνικὴ, ὃ τε προῤῥηθεὶς Θωμᾶς ὁ Τύριος, καὶ τοι πλημμελῶς ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν, οὐδὲν ἥττον ἐλάλει αὐτήν. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἀνεκτῆθησαν ἱκανὰ τῆς Συρίας μέρη, τὰ ὅποια παραμείναντα ἠνωμένα μέχρι τῶν μέσων τῆς 12 μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ὑπέκυψαν εἰς νέαν ἄμεσον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπίδρασιν.

Μέχρι τινὸς ἀντέστη ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ εἰς τὰς βορείας εὐρωπαϊκὰς χώρας, εἰς αἷς εἶχον μὲν ἐμβάλει πρὸ καιροῦ ποικίλοι ἐπήλυδες, ἀλλ' ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος ἀπέβησαν ἐπικρατέστατοι οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι. Οἱ κυρίως Σλαῦοι ἦτοι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Χρωδάτοι, οἱ καταλαβόντες ἐπὶ Ἡρακλείου τὴν Σερβίαν, τὴν Κροατίαν, καὶ τὴν Δαλματίαν δὲν ἀπετέλουν κράτος ἐν, ὅπως οἱ Ἀράβες, ἐπιτήδειον νὰ ἐπι-

χειρήση καὶ νὰ διεξαγάγῃ τὴν συστηματικὴν τῆς ἰδίας γλώσσης καὶ θρησκείας ὑπεροχὴν, οὐδὲ παρέστησαν ὡς κατακτηταί· ἀλλὰ συγκείμενοι ἐξ ὀχλῶν ἀνοργανίστων κατεστάθησαν ὑπὸ ὄρους, οἵτινες προϋπέθετον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ πολλάκις πράγματι ὑπέκυπτον εἰς αὐτήν. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τίνες ἐγένοντο τότε αἱ πρὸς αὐτοὺς συνθῆκαι· ὅτι ὁμῶς ἀνεγνώρισαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν ὑπερτάτην τῆς ἐλληνικῆς βασιλείας ἡγεμονίαν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι λέγουσι ῥητῶς, ὅτι τῷ 823 ἐπὶ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ «ἀπεστάτησε πᾶσα ἡ Δαλματία» καὶ κατονομάζουσι πάντα τὰ φύλα ὅσα ἀφηνιάσαντα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, κατέστησαν αὐτόνομα, Χρωδάτους, Σέρβους, Ζαχλούμους, Τερβουνιώτας, Καναλίτας, Διοκλητιανούς καὶ Ῥεντανούς. Οὐδὲ διήρκεσε πολὺ ἡ ἀποστασία αὕτη, διότι μετὰ 50 περίπου ἔτη ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης οἱ τε Χρωδάτοι καὶ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ λοιποὶ ὑπέκυψαν αὐθις εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχὴν, ὅτε καὶ ἔχομεν σαφεστέρας τινὰς εἰδήσεις περὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους τούτους. Ἐν πρώτοις ἐστάλησαν εἰς Δαλματίαν ἱερεῖς, ἵνα βαπτίσωσιν αὐτοὺς, διότι οἱ πλεῖστοι εἶχον ἀποβάλει πρὸ 50 ἐτῶν μετὰ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας καὶ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα. Πλὴν τούτου ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως διοριζόμενος στρατηγὸς Δαλματίας προεχειρίζετο τοὺς ζουπάνους, ἦτοι τοὺς ἄρχοντας ἐκάστης φυλῆς, ἐκ τῶν ὁμογενῶν καὶ ἰδίως ἐκ τῆς γενεᾶς, ἥτις εἶχεν ἀνέκαθεν τὸ προνόμιον τοῦ κυβερνᾶν τὴν φυλὴν. Ἐπὶ πᾶσιν αἱ σλαυϊκαὶ φυλαὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ τελῶσι φόρον καὶ νὰ στρατεύωσιν ὅσάκις ἐκαλοῦντο ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἐξ ὅλων δὲ τούτων δηλοῦται, ὅτι εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ τρεῖς περίπου ἑκατονταετηρίδας ἀπὸ Ἡρακλείου ἐξηκολούθησε, παρεκτὸς μικρῶν τινῶν διαλειμμάτων, ἐπικρατοῦσα ἡ ἐλληνικὴ βασιλεία. Οἱ ἐπήλυδες κατέλαβον ὁμολογουμένως πᾶσαν τὴν ὑπαιθρον χώραν· ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς

εἰ καὶ περιστάλη εἰς τὰς πόλεις, δὲν ἔπαυσεν αὐτόθι ἐπὶ ἱκανὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χρόνον διχτηρούμενος, χάρις εἰς τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν πάσης ἐνόητος περὶ τὰς ἐνεργείας τῶν σλαυικῶν φύλων. Ὅτι πᾶσαι αἱ παράλια πόλεις οἷον Ῥαούσιον, Ἀσπάλαθος, Τραγύριον, Διόδωρα, Ὀψαρα, Ἀρβη, Βέκλα καὶ λοιπαὶ κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τοῦτο ὁμολογεῖται καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν νεωτέρων σλαύων ἱστορικῶν, οἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἐπιδιώκουσι πολὺ συστηματικώτερον τῶν προπατόρων αὐτῶν τὴν πρωϊμωτάτην ἐξαφάνισιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἐν ταῖς βορείαις ἐκείναις χώραις. Καὶ αὐταὶ ὁμῶς αἱ μεσόγειαι πόλεις διέσωσαν κατ' ἀρχὰς ἑλληνικὴν ὄψιν, βραδύτερον δὲ μόνον ἐξεσλαύσθησαν.

Εἰς ἀλλοίας σχέσεις πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κράτος περιῆλθον οἱ Βούλγαροι, οἵτινες ἐν τῇ 7 ὡσαύτως ἑκατονταετηρίδι, ἀλλὰ μετὰ τοὺς Σλαῦους, περὶ τὸ 679, κατέλαβον τὸ βορειοανατολικώτερον μέρος τῆς κάτω Μοισίας, ἥτοι τῆς χώρας τῆς ὀνομασθείσης ἐξ αὐτῶν Βουλγαρίας. Οἱ Βούλγαροι δὲν ἦσαν Σλαῦοι, ἀλλὰ φυλὴ φιννοουραλικὴ ἢ τουρανικὴ· μαχιμώτεροι δὲ ὄντες τῶν Σλαύων καὶ ἐπιτηδειότερον πρὸς πόλεμον ὀργανωμένοι, ὑπετάσσοντο εἰς ἓνα ὑπέρτατον ἡγεμόνα. Ἐντεῦθεν εὐχερῶς καθυπῆγαγον εἰς ἑαυτοὺς τὰς 7 γενεὰς τῶν Σλαύων, ὅσαι πρὸ καιροῦ ἦσαν ἐγκαταστημέναι εἰς τὴν κάτω Μοισίαν καὶ τὰς ὁποίας προσωκειώθησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' οὐ πολὺ ἀνέδειξαν αὐτὰς συνεταίρους, ἐπὶ ἴσοις δικαίοις, τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν καὶ πλεονεκτημάτων. Βαθμηδὸν δὲ παρέλαβον τὴν γλῶσσαν τῶν σλαυικῶν φυλῶν καὶ ὅλως μετ' αὐτῶν συνεχυνεύθησαν. Εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην ἔνωσιν καὶ τὴν διὰ τοῦ χρόνου συγχώνευσιν συνετέλεσαν δύο τινά· πρῶτον ὅτι οἱ ἐμβαλόντες Βούλγαροι, εὐάριθμοι ὄντες, εἶχον ἀνάγκην νὰ προσλάβωσιν ἑτέρους συναγωνιστάς· δεύτερον ὅτι, εἰ καὶ ἀνώτεροι τῶν Σλαύων κατὰ τὰς πολεμικὰς ἀρετὰς, ἦσαν περὶ ἀπάσας τὰς εἰ-

ρηναίας σχέσεις πολὺ ὑποδεέστεροι, καὶ τούτου ἔνεκα εὐχερῶς ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῶν ἐπίδρασιν, καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τέλους ἐκσλαυίσθέντες. Διὰ δὲ τῆς τοιαύτης συνοικειώσεως πρὸς τοὺς Σλαῦους τῆς κάτω Μοισίας, ἐπεξέτειναν φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν ἐπὶ ἀπάσας τὰς σλαυικὰς φυλάς, ὅσαι διετέλουν πρότερον ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ ἰδίως πρὸς τὰς σλαυικὰς φυλάς, αἵτινες ἀπὸ τῶν βορειοτάτων αὐτοῦ χωρῶν εἶχον ἀρχίσει ἐξ αὐτῆς ἐκείνης τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος νὰ ἐκπέμπωσιν ἀποικίας εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν ἑλληνικὴν Ἰλλυρίδα, καὶ ἔτι μεσημβρινώτερον. Τούτου ἔνεκα οἱ Βούλγαροι δὲν περιορίσθησαν, ὅπως οἱ κυρίως Σλαῦοι, εἰς τὸ νὰ ἀποβάλλωσιν ἐκ διαλειμμάτων τὴν κυριαρχίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ πολὺ νὰ ἐπιχειρῶσιν ἐπιδρομὰς τινὰς κατὰ τῶν γειτόνων, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ἀναγκάσαντες τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεῖς νὰ ἀνεχθῶσι τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὑπαρξίν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ, καὶ, αὐξήσαντες διὰ τῶν Σλαύων τῆς χώρας ταύτης καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἤσκουν ἐπὶ τῶν νοτιωτέρων σλαυικῶν ἀποικιῶν, ἐπεχείρησαν μέχρι τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ἐπανειλημμένους καὶ πεισματώδεις κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας πολέμους. Ἐν τούτοις δὲν κατῴρθωσαν ἐξ ἀρχῆς νὰ γίνωσι κύριοι οὐδ' ἀπάσης τῆς μετέπειτα ὀνομασθείσης Βουλγαρίας. Προήλασαν μὲν πολλάκις δι' ἐπιδρομῶν καὶ λεηλασιῶν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μέχρι τῶν βορειοτέρων ἐπαρχιῶν τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ μόλις τῷ 809 ἐκυρίευσαν τὴν Σοφίαν, ἥτις μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρέμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον, ὅτι, οἱ σλαῦοι ἱστορικοὶ, λέγοντες ἅπασαν τὴν βόρειον χερσόνησον, τὴν ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τοῦ Ἀδρίου ἀπλουρένην, ἐντελῶς ἐκσλαυίσθεισαν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, προτρέχουσι πολὺ τῶν πραγμάτων. Εἶδομεν ἄνωτέρω πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὰς δυτικωτέρας τῶν χωρῶν ἐκεί-

νῶν· πρὸ μικροῦ δὲ, κατ' αὐτὴν τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων τὴν ὁμολογίαν, ἐβεβαιώσαμεν, ὅτι μετὰ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας, ἡ Σοφία κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τῷ δὲ 814 ὁ Λέων Ε'. τοσαύτην κατήνεγκεν εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους περὶ Μεσημβρίαν καταστροφὴν, ὥστε, μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, διετέλεσαν συνεσταλμένοι ἐντὸς τῆς ἰδίας χώρας.

Οὐδὲν ἥττον ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι συνέβη αὖθις μέγας τις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀκρωτηριασμός. Διὰ παντὸς μὲν ἐξέλιπεν οὗτος ἐν τῇ Ἀφρικῇ, οὐσιωδῶς δὲ ἐμειώθη ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ εἰς τὰς βορείας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν ἤρκει πρὸς ἀπαρτισμὸν ἰσχυροῦ κράτους. Ἔδει νὰ συναρμολογήσῃ τὰ διάφορα ἑτερογενῆ φῦλα ἐξ ὧν τὸ κράτος ἐκεῖνο συνέκειτο, καὶ τὰ ὅποια ἀδιακόπως ἐπολλαπλασιάζοντο διὰ νέων ἐπιδρομῶν. Ἔδει προσέτι νὰ καταπαύσῃ τὰς διαφόρους ἠθικὰς διαιρέσεις ὑφ' ὧν αὐτὸς ὁ Ἑλληνισμὸς κατετρύχετο. Πρὶν δὲ φθάσῃ νὰ συμπληρώσῃ τὰ δυσχερέστατα ταῦτα ἔργα, προσεβλήθη πανταχόθεν ὑπὸ πολεμίων ἰσχυροτάτων, καὶ ἀναγκαίως ὑπέδωκε πολλαχοῦ. Ὅταν προϊόντος τοῦ χρόνου κατηνύσθῃ ἡ ἐθνολογικὴ αὕτη ἀναρχία τοῦ κράτους, ἡδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ πολλὰ τῶν προαπολεσθέντων, ἡ δὲ βαθμιαία αὕτη διάπλασις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μαρτυρεῖ ὅποσον εὐκαμπτὸν καὶ πολυμήχανον διετέλεσεν ἀείποτε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς ἀρχικῆς ἀσθενείας του ἐγένοντο αἱ αἱρέσεις. Ὅτε ἱστορήσαμεν τὰ κατὰ τὸν ἀνατολικὸν Ἑλληνισμόν, εἶδομεν πόθεν προέκυψαν αἱ αἱρέσεις, τίνες ἐξ αὐτῶν ἀπέβησαν ἰσχυρόταται καὶ πῶς κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καταδίκη τῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν ἐκείνων, δὲν ἴσχυσε νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου πάντα τὰ ὀλέθρια αὐτῶν ἐπακόλουθα. Οἱ αἱρετικοὶ, πολυάριθ-

μοι ὄντες ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ, ἐπέμενον ἐγκαρτεροῦντες ἐν ταῖς δοξασίαις αὐτῶν καὶ ἐμβάλλοντες τὸ κράτος εἰς πολλὰς ἀνωμαλίας οὐ μόνον ἠθικάς, ἀλλὰ καὶ πολιτικάς. Οἱ βασιλεῖς ἐπεχείρησαν ἐκ διαλειμμάτων νὰ καταδιώξωσι καὶ νὰ τιμωρήσωσι τοὺς σκανδαλοποιοὺς τούτους· ἀλλ' οἱ διωγμοὶ εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν· οἱ δ' αἵρετικοὶ ἐπιμένοντες νῦν μὲν ἐστασίαζον, νῦν δὲ συνεννοοῦντο καὶ συνέπραττον μετὰ τῶν ἔξωθεν πολεμίων. Ταῦτα ἀναλογιζομένη ἡ βασιλεία, ἑτέραν πολλάκις ἐτράπη δδόν. Αὐτὸς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐνόμισε συνετὸν νὰ περιέλθῃ εἰς οἰκονομίας τινὰς πρὸς τὸν Ἀρειον, τὸ δ' αὐτὸ σύστημα ἠκολούθησαν ὃ τε υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετὰ Ἰουλιανὸν βασιλεύσαντες Ἰοβιανὸς, Οὐαλεντινιανὸς καὶ Οὐάλης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας ἐπεχείρησε νὰ καταβάλλῃ αὐθις τὸν Ἀρειανισμόν καὶ νὰ κυρώσῃ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πολιτείαν διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β'. οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἡ ἐντεῦθεν ὁμῶς παραχθεῖσα αὐθις πίεσις, ἀντὶ νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακὸν ἐπολλαπλασίασεν αὐτὸ, διότι τότε προέκυψαν εἰς μέσον ἀλληλοδιαδόχως αἱ δύο ἕτεραι μεγάλαι αἵρέσεις τῶν νεστοριανῶν καὶ τῶν μονοφυσιτῶν. Αἱ δύο αὗται νέαι αἵρέσεις κατεδικάσθησαν μὲν ὑπὸ τῆς Γ'. καὶ ὑπὸ τῆς Δ'. οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς κατεδιώχθησαν· ἀλλ' οὐδ' αὕτη ἡ καταδίκη καὶ τιμωρία ἴσχυσε νὰ ἐπαγάγῃ εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν. Οἱ νέοι αἵρετικοὶ ἐξηκολούθησαν, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι, ἢ στασιάζοντες ἢ μετὰ τῶν ἑξωτερικῶν πολεμίων συμπράττοντες. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν μέσων τῆς 7 ἡ βασιλεία ἡγωνίσθη πάλιν, τῇ συνεργείᾳ τῶν πατριαρχῶν, νὰ προσοικειωθῇ, ἂν ὅχι ὅλους τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, τοῦλάχιστον τὴν μεγάλην τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσιν καὶ νὰ συνδιαλλάξῃ αὐτὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν διὰ μικρῶν τινῶν περὶ τὰς λέξεις μᾶλλον ἢ περὶ τὴν οὐσίαν παραχώρήσεων. Ἐπὶ τούτῳ τῷ μὲν 482 ὁ Ζήνων ἐξέδωκε τὸ Ἐνωτικόν, τῷ δὲ 544 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρη-

σεν ὁμοίαν τινὰ οἰκονομίαν διὰ τῆς λεγομένης *Καταδίκης* τῶν *τριῶν κεφαλαίων*· τῷ δὲ 639 ὁ Ἡράκλειος ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ τὴν *Ἐκθεσιν*, καὶ τῷ 648 ὁ Κώνστας Β'. ἤλπισε νὰ διαλύσῃ τὰς διενέξεις ἐκεῖνας διὰ τοῦ καλουμένου *Τύπου*, τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παύλου.

Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ συμβιβαστικαὶ προσπάθειαι ἐματαιώθησαν. Ἡ Αἴγυπτος, ὅπου ἐξαιρέτως ἐπεκράτει ἡ τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσις, κατεκτήθη ὁμολογουμένως διὰ τῆς τῶν μονοφυσιτῶν λιποταξίας. Ἡ *Ἐκθεσις* τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ *Τύπος* τοῦ Κωνσταντος οὐ μόνον δὲν προέλαβον οὐδὲ ἐθεράπευσαν τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἐκυοφόρησαν νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν μονοθελητῶν, ἥτις ἐπέτεινε τὴν τῶν πνευμάτων ταραγὴν. Τί ἔπρεπε νὰ πράξωσιν ἤδη ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία καὶ ἡ ἐκκλησία; Αἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης γινόμεναι συνδιαλλακτικαὶ ἀπόπειραι ἐσκόπουν νὰ προσοικειωθῶσι τοὺς ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσίτας. Ἀλλ' αἱ ἐπαρχίαι αὗται, κατακτηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἐφεξῆς τὸ κράτος τοῦτο, ἦτοι εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, δὲν ἦσαν πολλοί, ὥς φαίνεται, οἱ μονοφυσῖται. Οὐδεμία λοιπὸν χάριν αὐτῶν ἦτο ἀναγκαία πλέον παραχώρησις, ἡ δὲ τῶν προγεγενημένων παραχωρήσεων κατάργησις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ ἡ ἐξ αὐτῶν ἀναφυεῖσα αἵρεσις τῶν μονοθελητῶν ἠδύνατο, ἐὰν δὲν ἐκόπτετο ἀπὸ ρίζης, νὰ παραγάγῃ διαιρέσεις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιλιπομένας ἐπαρχίας ὅπου τοιαῦται εἰσέτι δὲν ὑπῆρχον. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ τῶν πραγμάτων καταστάσει τὸ ποιητέον ἦτο πρόδηλον. Ἔδει νὰ τεθῇ ἐκ μέσου πᾶσα πρὸς τὴν αἵρεσιν συνδιαλλαγή, νὰ καταδικασθῶσιν ἐξ ἴσου καὶ μονοφυσῖται, καὶ μονοθεληται, καὶ πᾶσα ἄλλη ἑτεροδοξία, νὰ ἐπικυρωθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ νὰ κρατυνθῇ οὕτω ἡ χριστιανικὴ ἐνότης τῶν χωρῶν ἐν αἷς ἐσώ-

ζέτο ἔτι ὁ Ἑλληνισμός. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος συνεκάλεσε τῷ 380 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν 5'. οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἣτις ἀπεφάνητο πανηγυρικῶς, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δύο φύσεις, ἡνωμένας μὲν ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας. Ὁ βασιλεὺς ἐπεκύρωσε τὸν ὅρον τοῦτον διὰ διατάγματος δι' οὗ ἀπηγόρευσε πᾶσαν τοῦ λοιποῦ συζήτησιν περὶ τοῦ προκειμένου ὅρου, ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως μὲν διὰ τοὺς ἱερωμένους, δημεύσεως δὲ καὶ ἐξορίας διὰ τοὺς λαϊκοὺς. Ἐκτοτε ὁ Ἑλληνισμός ἐταύτισε τὴν τύχην του μετὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπεχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῶν ποικίλων αἵρετικῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενοι εἰς Συρίαν, εἰς Αἴγυπτον, εἰς Μεσοποταμίαν, εἰς Ἀρμενίαν, εἰς Περσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰνδικήν, ἀλλὰ οὐδὲν κοινόν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν ἔχοντες. Εἰμπορεῖ ἴσως νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι τοιοῦτο πολίτευμα ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέρβλητον μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ αἵρετικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν τῶν προτέρων ὀρίων ἀνάκτησιν. Ἀλλὰ μακρὰ πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει, ὅτι ὁ συμβιβασμὸς ἦτο ἀκατόρθωτος καὶ ὅτι οἱ αἵρετικοὶ κατήντησαν οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν ὀλεθριωτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ. Κατέστη ἄρα ἀπαραίτητον ν' ἀποκοπῶσι τὰ ἄκρα, ἵνα σωθῇ τὸ λοιπὸν σῶμα. Οὐδ' ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν, ὅτι οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι δὲν ἀπέβησαν μόνον ὄργανα τυφλὰ τῶν ἀσπονδοτέρων ἡμῶν πολεμίων, ἀλλ' ἐνταύτῳ ὅλως ἀπέβαλον τὸ πνεῦμα οὗ ἐνεφορήθησαν οἱ ἰδρυταὶ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὑπέσκαπτεν, ὡς εἶδομεν, αὐτὴν τὴν κρηπίδα ἀπάντων τῶν χριστιανικῶν δογμάτων· ἀλλ' οἱ νεστοριανοὶ, οἱ μονοφυσῖται καὶ αἱ πολυάριθμοι αὐτῶν διαιρέσεις καὶ ὑποδιαίρέσεις, ἅμα χωρισθέντες ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπώλεσαν τὴν συνείδησιν τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως ἐξ ἧς παρήχθησαν πάλαι ποτὲ εἰς τὸ

εἶναι, περιέπεσαν βαθμηδὸν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμάθειαν καὶ δεισιδαιμονίαν, καὶ κατήντησαν εἰς νεκρούς τινας καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅλως ἀκινδύνους ὀρισμούς καὶ τύπους, ἄλλο σημεῖον ζωῆς μὴ δίδοντες εἰμὴ τὸ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων μῖσος.

Ἡ οὕτω πῶς ἐπιτευχθεῖσα ἐνότης τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐξησφάλισε μὲν τὸ θεμελιῶδες αὐτῆς δόγμα, συνετέλεσε δὲ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπίρρῳσιν. Ἀλλ' εἶχεν οὗτος νὰ παλαίσῃ ἔτι πρὸς πολλάς ἄλλας δυσκολίας. Οἱ ποικίλοι βάρβαροι οἵτινες ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς βορειοτέρας ἰδίως εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, καὶ εἰσέρρευσαν εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀνεμίχθησαν εἰς τὰ πράγματα αὐτῆς, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὰ ἔθνη τῆς νέας πρωτευούσης καὶ εἰς αὐτὰ τὰ νόμιμα τῆς νέας βασιλείας. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ βασιλεία αὕτη ὑπέκυψεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ἐπίδρασιν καὶ ἰδίως παρέλαβε πολλάς αὐλικὰς καὶ κυβερνητικὰς ἔξεις τῆς ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἀνορθωθείσης δευτέρας περσικῆς μοναρχίας. Ἐκ δὲ τῆς εἰσβολῆς τῶν δύο τούτων ξενικῶν ρευμάτων, ἐθολώθη παραδόξως ὁ ἑλληνικὸς ἐκεῖνος κόσμος, καὶ προσεκτῆσατο βαθμηδὸν ἀπὸ Κωνσταντίνου μέχρις Ἰουστινιανοῦ Β'. χαρακτηρὰ παντελῶς ἑαυτοῦ ἀλλότριον. Τότε προήχθησαν οἱ εὐνοῦχοι εἰς τὰ ὑπατὰ τῶν ἀξιωματῶν καὶ συνεπήγαγον τὰς συνήθεις αὐτοῖς κακίας· τότε ἀνεφάνησαν ποινὰὶ ἀλλόκοτοι, τύφλωσις, γλωττοκοπία καὶ μάλιστα ἡ ῥινοκοπία, ἣτις τὸ πρῶτον εἰσαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου, καὶ ἐφαρμοσθεῖσα πολλάκις ὑπὸ τῶν διάδοχων αὐτοῦ, ἐπέπρωτο κατὰ παράδοξον τῆς θείας δίκης ἀνταπόδοσιν νὰ στιγματίσῃ ἐπὶ τέλους αὐτὸν τὸν τελευταῖον τῆς δυναστείας ἐκείνης ἀπόγονον, Ἰουστινιανὸν Β', τὸν ἐπικληθέντα ἕνεκα τοῦ παθήματος τούτου *ρίνότημον*.

Ὁ Ἑλληνισμὸς ἠναγκασμένος νὰ συζῇ καὶ νὰ συμπράττῃ μετὰ τῶν πολλῶν ἐκείνων ἑτερογενῶν φύλων, ἡγωνίζετο ἅμα

μὲν νὰ ἐξημερώνη αὐτὰ ὅσον οἶόν τε, ἅμα δὲ νὰ διατηρῇ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ιδιότητα οἷα διεπλάσθη ἐπ' ἐσχάτων διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀναμορφώσεως. Ἀλλὰ καὶ αὕτη αὕτη ἡ ἀναμόρφωσις ὑπέστη ἐν τῷ μεταξὺ ἀλλοιώσεις ἐπικινδύνους· ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν ὀριστικὴν καὶ αἰσίαν λύσιν τοῦ περὶ αἵρέσεων ζητήματος, νέα προέκυψεν ἐπὶ Λέοντος Γ'. ἐμφυλία κατὰ τῶν ἀλλοιώσεων ἐκείνων πάλῃ. Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ ἡ ὑγιειντέρα τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ μερίς δὲν ὑπερίσχυσεν εἰμὴ ἐν μέρει. Κατ' ὥρθωσεν ὅμως οὐδὲν ἥττον νὰ καταστήσῃ τὸν θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον ζωτικώτερον, νὰ ἐνισχύσῃ οὕτω τὴν ἠθικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ δύναμιν, νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ τῆς ἐπιρρώσεως ταύτης πολλῶν ἐκ τῶν παρεισάκτων βαρβαρικῶν ἔξεων καὶ ἐπὶ τέλους νὰ ἐξελληνίσῃ οὐκ ὀλίγα ἐκ τῶν κατασθέντων ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ἑτερογενῶν φύλων. Οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀγῶνες τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐξετιμήθησαν ἀποχρώντως ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης· ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἀναδειχθῶσιν ἐνταῦθα ὅσον ἐνδέχεται ἐμφανέστερον. Πρὸ τούτου ὅμως δεόν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καταστάσεως ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ Λέοντος Γ'. ἵνα γίνωσι καταληπτὰ τὰ αἷτια τὰ προκαλέσαντα τὴν μεγάλην τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος μεταρρύθμισιν.

Ἡ γλῶσσα, ὅσον καὶ ἂν ἐτροποποιήθῃ διὰ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου καὶ μετὰ τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου ἐπιμιξίας, καὶ ἐπὶ πᾶσι διὰ τῶν νέων ὄρων τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἔθνους, ἦτο ὅμως, κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, ἡ αὕτη πάντοτε γλῶσσα. Πολλαὶ δὲ καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς ἔσωζον οἰκειότητά τινα πρὸς τὰς ἀρχαίας· οἷον τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ Προκοπίου καὶ τοῦ Ἀγαθίου καὶ τὰ ποικίλα ἐπιγράμματα ἐρωτικά, ἐπιτύμβια, ἐπιδεικτικά, προτρεπτικά, σκωπτικά, ὧν βρίθουσιν αἱ πολλαὶ ἀνθολογίαι· οὐκ ὀλίγαι δὲ ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου βίου ἐπεπόλαζον ἐν ταῖς συγγραφαῖς.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς ἔργα εὐαρίθμων λογίων, μὴ ἀπεικονίζοντα τὸ ἐν τοῖς σπλάγχνοις τοῦ ἔθνους ἐνυπάρχον αἶσθημα καὶ φρόνημα. Κατὰ τοῦτο πολὺ διδακτικώτερα εἶναι ἕτερα γεγονότα. Εἶδομεν ὅτι ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς παρέλαβε παρὰ τοῦ πρώτου, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸ ἔθος τοῦ τελεῖν κατὰ πόλεις ἀγῶνας, καὶ μάλιστα ἀγῶνας ἄρματοδρομικοὺς, ὧν ὀνομαστότατος ἐγένετο ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακὸς καλούμενος ἀγών. Τοιαῦται ἄρματοδρομίαι εἰσῆχθησαν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ ὠργανώθησαν μὲν, ὡς πάντα τὰ λοιπὰ, ἐπὶ τὸ ῥωμαϊκώτερον τὸ πρῶτον, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου πολυειδῶς ἐξελληνίσθησαν. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐξεπροσωπεῖτο ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ πλείστων ἔργων τέχνης τῶν καλλίστων τῆς Ἑλλάδος ἡμερῶν, τὰ ὅποια ἐκοσμοῦντο ἐνίοτε δι' ἐπιγραμμάτων φιλοτιμουμένων νὰ ἀναδειχθῶσι κατὰ τὴν λέξιν καὶ τὸ πνεῦμα ἀντάξια τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐποιήθησαν τὰ ἀριστοτεχνήματα. Ἐκεῖ ὑπῆρχον οἱ περίφημοι τέσσαρες ἐπίχρυσοι ἵπποι, εἷς τῶν ὁποίων, ἔργον ὡς εἰκάζεται τοῦ Λυσίππου, εἶχεν ἀπηωρημένον τὸν πόδα, ὡς ἂν ᾗτο ἕτοιμος νὰ λακτίσῃ τὸν προσεγγίζοντα θεατὴν. Ἐκεῖ εὔρεν ὡσαύτως ἄσυλον ἢ χαλκῇ ὀφιοειδῆς στήλῃ ἐφ' ἧς ᾗτο ἐπιτεθειμένος πάλαι ποτὲ χρυσοῦς τρίπους ἐν Δελφοῖς, ἀμφοτέρω ἀναθήματα τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ μηδικοῦ πολέμου. Ἐκεῖ ἴσταντο ἀγάλματα δμηρικῶν θεῶν καὶ ἡρώων· ἐκεῖ ἐθαυμάζοντο ὁ χαλκοῦς Ἡρακλῆς, «ἔργον πρῶτον καὶ ὕστατον» τοῦ Λυσίππου, ὁ Καληδόνιος κάπρος, χαλκοῦς ὡσαύτως, καὶ ὁ χαλκοῦς ἄετὸς, ὃν ἔστησεν ἐπὶ στήλης Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς, διηρκότα μὲν τὰς πτέρυγας, διονυχίζοντα δὲ ὄφιν· καὶ νεᾶνις ἀνέχουσα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἔφιππον ἄνδρα στρατιώτην, μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐρείσματος· καὶ Ἀρτεμις πρὸς ἣν οἱ παλαισταὶ ἐγυμνάζοντο. Ἀλλὰ μακρὸν ἤθελεν εἶναι νὰ ἀπαριθμηθῶσι πάντα. Ἀναμῖξ δὲ μετὰ τῶν μαρτύρων τούτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου

ἐγείροντο οἱ τῶν νεωτέρων χρόνων ἀντιπρόσωποι, πολυάριθμοι ἀνδριάντες βασιλέων, πρωταγωνιστῶν τῆς πίστεως, ὑπουργῶν, ἀθλητῶν, φιλοσόφων, ἱατρῶν. Καὶ οὐδὲ ἦτο ὁ συνδυασμὸς οὗτος ὑλικὸς μόνον καὶ ἐξωτερικὸς, ἀλλὰ ἐκέκτητο ἐν πολλοῖς ἐλληνικὴν τινα κομψότητα καὶ πολιτικὸν τινα χαρακτῆρα, ὥς ἐκ τοῦ ὁποίου οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι δὲν ἀπέβαινον ἀπλᾶι ἀφορμαὶ ψυχαγωγίας καὶ διαχύσεως ἐθνικῆς, ἀλλὰ, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, ἐπενήργουν πολλάκις εἰς αὐτὴν τῆς πολιτείας τὴν τύχην. Οἱ θεαταὶ διηροῦντο εἰς μερίδας, ὧν ἐκάστη εἶχε τοὺς ἀγωνιστὰς αὐτῆς, ὅπως πάλαι ποτὲ ἐκάστη τῶν πόλεων, τοὺς ὁποίους διὰ μακρῶν παρεσκευάζεν ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἐν δὲ τῇ ὥρᾳ τῇ κρισίμῳ διὰ παντὸς τρόπου ἐνεθάρρυνε καὶ ἐπροστάτευεν. Αἱ ἐπικρατέσταται τῶν μερίδων τούτων ἐκαλοῦντο ἀπὸ τοῦ χρώματος τοῦ ἱματισμοῦ τὸν ὁποῖον ἔφερον οἱ διαγωνιζόμενοι ἄρματηλάται, ἡ μὲν μία Πράσινοι, ἡ δὲ ἄλλη Βένετοι ἦτοι Κυανοὶ. Καὶ προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἵπποδρομον αἱ μερίδες ὑπεδέχοντο αὐτὸν ᾄδουσαι ᾄσματα δημῶδη ἀνάλογα τῆς ὥρας τοῦ ἔτους καθ' ἣν ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ μαῖῳ ἀγῶνας πρῶτοι οἱ Πράσινοι ἐχαιρέτιζον τὸν βασιλέα ψάλλοντες·

Ἰδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει,

οἱ δὲ Βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα

Φέρον ὑγίαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἐξηκολούθουν τοιοιτοτρόπως ᾄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἓνα στίχον τοῦ παναρχαίου ἐκείνου δημοτικοῦ ᾄσματος, τοῦ ὁποίου ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος δὲν διέσωσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀρχήν. Τὰ δὲ χαρίεντα ταῦτα τῆς πανηγύρεως κοσμήματα περιεποιοῦν εἰς αὐτὴν παιδρότητα τινα παντελῶς ἄλλοτρίαν τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων, οἵτινες ἄλλοτε ἐτελοῦντο ἐν Ῥώμῃ. Πλὴν τούτου αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξώκελλον

μὲν, ὅπως καὶ ἐν Ῥώμῃ, εἰς ἔριδας καὶ διαπληκτισμοὺς, οἵτι-
 νες ἀπέβαινον πολλάκις φονικοί· δὲν περιωρίσθησαν ὁμῶς εἰς
 τὰς παιδαριώδεις ἐκείνας καὶ ἐνίοτε κτηνώδεις περὶ τῆς νίκης
 τοῦ δεινός ἢ δεινός χρώματος διενέξεις, ὅπερ συνέβαιεν ἐν τῇ
 ἀρχαίᾳ βασιλευούσῃ, ἀλλ' ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἔμφυτον τοῦ Ἑλ-
 ληνικοῦ ἔθνους χαρακτῆρα καὶ μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινου-
 πόλει εἰς φατρίας πολιτικὰς, αἵτινες πολλάκις ἐπενήργησαν
 εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἐπὶ Ζήνωνος, ἐπὶ Ἀναστασίου,
 ἐπὶ Ἰουστίνου, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ Μαυρικίου αἱ φατρίαι
 ἐκεῖναι ἠγωνίσθησαν ὅτε μὲν ὑπὲρ τοῦ δεινός ἢ δεινός μνηστῆ-
 ρος τῆς ἀρχῆς, ὅτε δὲ πρὸς σωφρονισμόν αὐτῆς καὶ συχνότερον
 ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ πολιτικοῦ ζητήμα-
 τος, διὰ διαδηλώσεων καὶ στάσεων, ὧν τινες ἀπέβησαν φοβε-
 ραί. Τοιαύτη μάλιστα ἐγένετο ἡ στάσις τοῦ Νίκα, οὕτως ἐπο-
 νομασθεῖσα πιθανῶς ἐκ τῆς κραυγῆς δι' ἧς αἱ ἱπποδρομικαὶ
 φατρίαι παρώτρυνον τοὺς ἑαυτῶν ἄρματηλάτας ἐπὶ τὴν νίκην.
 Ἡ στάσις αὕτη, ἀρξαμένη τῇ 13 ἰανουαρίου 532 καὶ διαρκέ-
 σασα ἔξ ὀλοκλήρους ἡμέρας, μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀνατρέψῃ ἐξ ἀρ-
 χῆς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ νὰ μεταβάλῃ οὕτω
 ἐν πολλοῖς τὴν τύχην ὀλοκλήρου τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Κοινὴ
 ἐπεκράτει ἀγανάκτησις ἕνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ ὃν
 ἐπεχείρησεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἅμα βασιλεύσας, καὶ ἕνεκα τῶν κα-
 ταχρήσεων, αἵτινες ἀπεδίδοντο εἰς ἀνωτάτους τινὰς αὐτοῦ λει-
 τουργοὺς, τὸν ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἰωάννην τὸν
 Καππαδόκην, τὸν ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργὸν Τριβωνιανὸν
 καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Καλοπῶδιον. Ὅθεν
 μεγάλη παρσκευάσθη συνωμοσία, ἧς σκοπὸς μὲν ὑπῆρξεν ἡ
 εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασις ἐνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ προτέρου βασι-
 λέως Ἀναστασίου, κύριον δὲ ὄργανον ἐγένοντο οἱ Πράσινοι, ἐνῶ
 οἱ Βένετοι συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ Πράσινοι,
 μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς συνήθεις πρὸς τὸν ἄρματηλάτην αὐτῶν
 προτροπὰς καὶ ἀνευφημίας, ἤρχισαν νὰ ταραττώσι τὴν πανή-

γυριν διὰ κραυγῶν ἔνεκα τῶν γινομένων ἀδικημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπέφερε τὴν ἀκολασίαν ταύτην μέχρι τοῦ 21 δρόμου· ἀλλὰ τότε, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν, ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς θορυβοῦντας τὸν παραδοξότατον βεβαίως διάλογον ὅστις ἐγένετο ποτὲ μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ. Ἐρωτήσαντος τοῦ βασιλέως τί φωνάζουσιν, οἱ Πράσινοι ἀνεβόησαν, ὅτι ἀδικοῦνται· καὶ, προσκληθέντες νὰ εἰπῶσι τίς ὁ ἀδικῶν, ἐχαρακτήρισαν κατ' ἀρχὰς τὸν Καλοπόδιον δι' ἀστείου τινὸς τρόπου. «Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἶπον, εἰς τὰ τσαγγάρια εὐρίσκεται.» Ἐπειτα δὲ ὀνομαστὶ κατηγορήσαντες τὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἔλαβον εἰς ἀπάντησιν, ὅτι ὁ Καλοπόδιος οὔτε ἀφορμὴν οὔτε ἐξουσίαν ἔχει νὰ ἀδικήσῃ τινά. Τότε οἱ Πράσινοι βαθμηδὸν παροξυνόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως πολλάκις ἀπειληθέντες, ἐτόλμησαν νὰ ἀποκαλέσωσιν αὐτὸν τοῦτον φονέα καὶ διασπαρέντες ἀνὰ τὴν πόλιν, ἔλαβον τὴν ἐπιούσαν τὰ ὅπλα ἀνὰ χεῖρας, περιώρισαν τὸν Ἰουστινιανὸν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἀνηγόρευσαν ἀντ' αὐτοῦ τὸν Ὑπάτιον, ἓνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου. Τοιαῦται ἐγένοντο αἱ ἵπποδρομικαὶ ἐκεῖναι φατρίαι, αἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον ἴσχυσαν, ὥστε καὶ σωματεῖα ἀσικὰ καὶ πολιτικὰ ἀπετέλεσαν, τοὺς καλουμένους δῆμους (δῆμος Πρασίνων, δῆμος Βενέτων), ὧν ἕκαστος εἶχε τὸν δῆμαρχον αὐτοῦ ἢ τὸν δημοκράτην, καὶ τοὺς ἰδίους τῶν στασιαστῶν καταλόγους, καὶ ἴδιον ἱματισμόν. Ἐσωτερικῶς λοιπὸν ἅμα καὶ ἐξωτερικῶς οἱ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες ἐξεταζόμενοι παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα τοῦ ἐπικρατήσαντος τότε ἰδιάζοντος Ἑλληνισμοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπετέλουν μίαν τῶν συνηθεστέρων καὶ ποθητοτέρων ψυχαγωγιῶν τοῦ λαοῦ.

Ἐτέρα δὲ καὶ πολὺ ἐπικρατεστέρα φάσις τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἠθικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καταστάσεως, εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν διεπλάσθη ὁ θρησκευτικὸς αὐτοῦ βίος. Ὁ χρι-

στιανισμὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ προσέλαβε χαρακτῆρα ὅλως διάφορον τοῦ ἀρχαίου θρησκευάματος οὐ μόνον κατὰ τὸ δόγμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πολὺ ἰσχυροτέραν ἐπίδρασιν ἣν ἐνήσκει εἰς τὴν καθημερινὴν τῆς κοινωνίας ὑπαρξιν, δημιουργὸς γενόμενος ἀγαλλιάσεων καὶ θλίψεων πνευματικῶν ἀγνώστων εἰς τὸν προηγούμενον κόσμον, ὅστις περιστρέφετο μᾶλλον περὶ τὰ φυσικὰ δεινὰ καὶ εὐτυχήματα. Ναὶ μὲν ἡ ἰδεώδης φύσις τοῦ πρώτου χριστιανισμοῦ ἐξέλιπε κατὰ μικρὸν καὶ ὑπενέδωκεν εἰς τυπικωτέρας ἐκδηλώσεις. Οἱ ναοὶ τῆς Σοφίας, τῆς Εἰρήνης, τῆς Δυναμῆως, οὓς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἤγειρεν ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ πρωτεύουσῃ καθιερώσας αὐτοὺς εἰς τὰς κυριωτάτας ιδιότητας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ἀπέβαλον κατὰ μικρὸν παρὰ τοῖς πολλοῖς τὰς ἀρχικὰς ἐκεῖνας ἐννοίας καὶ κατήντησαν νὰ ὑποληφθῶσι παρ' αὐτοῖς ὡς ἰδρυθέντες εἰς μνήμην ἁγίων τινῶν γυναικῶν, αἵτινες ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ τῆς πίστεως κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν. Αἱ δὲ πολυάριθμοι λαμπραὶ ἐκκλησίαι, αἱ ἑκτοτε τὴν Κωνσταντινούπολιν κοσμήσασαι, ἐκτίζοντο οὐ μόνον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ὀνόματι τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον περιφανῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου θρησκευάματος.

Ἡ δὲ κατὰ τοῦτο τροπολογία τῶν ἀρχικῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐννοιῶν ὑπῆρξεν ἐν μέρει ἀποτέλεσμα καὶ ἐν μέρει ἀφεταιρία πλείστων ἄλλων ἀλλοιώσεων. Ἡ κοινὴ λατρεία ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀπλουστάτη· οἱ χριστιανοὶ οὔτε ναοὺς εἶχον οὔτε εἰκόνας, ἀλλ' ἠθροίζοντο εἰς οἰκίας ἐπὶ τούτῳ ὠρισμένας, ἵνα προσφέρωσι βραχεῖαν καὶ ἀφελῇ πρὸς τὸν Ὑψιστον δέησιν, προσάγοντες ἐνταύτῃ ἐκουσίως προσφορὰς, ἐξ ὧν ἐλαμβάνοντο τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τέλεσιν τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἥτοι τοῦ κοινοῦ δείπνου τῶν πιστῶν, τοῦ παριστῶντος τὴν κοινωνίαν αὐτῶν μετὰ τε τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς ἀλλήλους· τὰ δὲ περιλιπόμενα τῶν προσφερομένων ἐδίδοντο εἰς τοὺς κληρικοὺς, εὐαρίθμους ὄντας καὶ ἴσους ἅπαντας, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς πέ-

νητας, χάριν τῶν ὁποίων ἐγίνοντο παρεκτὸς τούτου μηνιαῖαι χορηγήσεις. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθόσον τὸ νέον δόγμα ἐξαπλωθὲν διεδόθη εἰς πολλὰ ἀνθρώπων πλήθη· καθόσον περιῆλθεν εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν κυβέρνησιν· καθόσον ἐδέησε νὰ προσελκύσῃ ὄχλους εἰθισμένους ἀνέκαθεν εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ὁ χριστιανισμὸς ἤσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγῃ μὲν ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτοῦ πειθαρχίαν αὐστηράν, νὰ περιβάλῃ δὲ αὐτὴν διὰ συμβόλων καὶ παραστάσεων. Ὅθεν ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος μάλιστα ἰδρύθησαν πρὸς τέλεσιν τῆς κοινῆς λατρείας ἴδια οἰκοδομήματα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυτελέστερον κοσμηθέντα. Οἱ λειτουργοὶ τῆς Ὀρθοπειρίας διεκρίθησαν εἰς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, καθυπεβλήθησαν εἰς ποικίλην ἱεραρχίαν καὶ περιεβλήθησαν ἄμφια μεγαλοπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη διὰ τῆς ἰδίως λεγομένης λειτουργίας καὶ διαφόρων παρασκευαστικῶν αὐτῆς προσευχῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠῤῥξησε καὶ τιμαὶ ποικίλαι ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἰδρυτὰς καὶ προμάχους τῆς πίστεως, «οὗς στρατιώτας τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας οὐκ ἂν ἀμάρτοις εἰπὼν» λέγει ὁ Εὐσέβιος. Ἐτι δὲ βραδύτερον αἱ ἐκκλησίαι ἐκοσμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Παναγίας, τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου δόγματος, ἥτοι τῶν ἁγίων καὶ ἡρώων οὕτως εἰπεῖν τῆς πίστεως, «ὧν τὰ σώματα πόλεις καὶ κῶμαι διανειμᾶμεναι, σωτῆρας ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἰατροὺς ὀνομάζουσι, καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας.» Ἰδιαίτατον δὲ ἀντικείμενον λατρείας κατέστησαν τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος.

Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὰ ὄργανα ταῦτα καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν ἁγίων εὐλάβεια ἦτο βεβαίως αἰσθημα σεβαστὸν, ἀλλ' εἰς ταῦτα πάντα ἀπεδόθη δύναμις θαυματουργὸς, καὶ τοῦτο ἐνῶ πολλάκις μὲν ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, πολλάκις δὲ ἀναμφίβολος ἦτο ἡ ἀνοσία αὐτῶν παραποιήσεις καὶ ἐμπορία. Ὡσαύτως ἡ δι' εἰκόνων διακόσμησις

τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο μὲν ἐπιτηδεΐα νὰ ὑποθάλη τὴν εὐσεβῆ ἀνάμνησιν τῶν ἱδρυτῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως· καὶ οὐδὲν ἦττον εὐεξήγητοι ἦσαν αἱ πρὸς αὐτοὺς προσευχαί, ὡς μεσίτας τῶν δεήσεων τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἀπκλύθουν εἰς τὸ ὑπέρτατον Ὄν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, ἔρχονται εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν, μηδενὸς δεόμενοι τοῦ μεσάζοντος· ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὁποίων ζωηροτέρα μὲν εἶναι ἡ φαντασία ἢ δὲ καρδία εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν, ὥστε νὰ ἔχωσι χρεῖαν ἐμμέσων τινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν ὡς διὰ κλίμακος ἀναβιβαθῶσι μέχρι τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος. Μετ' ὀλίγον ὁμῶς ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῆς ἀπολύτου λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸν Θεόν, καὶ τῆς σχετικῆς, ἣτις ἀπευθύνεται μὲν καὶ αὕτη εἰς τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός, ἀλλὰ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ σκευῶν, ἐξέλιπεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἡ ἄμεσος τῶν ἁγίων λατρεία ἐπεσκίασε τὸ πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν αἶσθημα, καὶ ἐπὶ τέλους, αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς αἱ τῶν ἁγίων εἰκόνες ἐτιμήθησαν πολλάκις ὡς θαυματουργοί· οἱ ἄνθρωποι ἠσπάζοντο αὐτὰς, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, προσῆγον εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὸ στῆθος, ἐποίουν ἐνώπιον αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐγονάτιζον, προσεκύνουν, καὶ ἐν γένει ἀπέδιδον εἰς αὐτὰς ὅλα τὰ δείγματα τῆς ἀμέσου λατρείας. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη ἡ πίστις πρὸς τὴν θαυματουργὸν δύναμιν τὴν ἀποδοθεῖσαν εἰς πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, ὥστε πολλοὶ ἐδόξαζον, ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτῷ ἐν τῶν ἀντικειμένων τούτων, ἵνα ἀπαλλαγῇ παντός κινδύνου καὶ τὸ δεινότερον πάσης ἡθικῆς ὑποχρεώσεως. Ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος κατεδίδκαζε τὴν τοιαύτην ἕξιν λέγων· «αἱ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδία ἀντὶ φυλακῆς μεγά-

νητας, χάριν τῶν ὁποίων ἐγίνοντο παρεκτὸς τούτου μηνιαῖαι χορηγήσεις. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθόσον τὸ νέον δόγμα ἐξαπλωθὲν διεδόθη εἰς πολλὰ ἀνθρώπων πλήθη· καθόσον περιῆλθεν εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν κυδέρνησιν· καθόσον ἐδέησε νὰ προσελκύσῃ ὄχλους εἰθισμένους ἀνέκαθεν εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ὁ χριστιανισμὸς ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγῃ μὲν ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτοῦ πειθαρχίαν αὐστηράν, νὰ περιβάλῃ δὲ αὐτὴν διὰ συμβόλων καὶ παραστάσεων. Ὅθεν ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος μάλιστα ἰδρύθησαν πρὸς τέλεσιν τῆς κοινῆς λατρείας ἴδια οἰκοδομήματα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυτελέστερον κοσμηθέντα. Οἱ λειτουργοὶ τῆς Ὀρησκείας διεκρίθησαν εἰς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, καθυπεβλήθησαν εἰς ποικίλην ἱεραρχίαν καὶ περιεβλήθησαν ἄμφια μεγαλοπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη διὰ τῆς ἰδίως λεγομένης λειτουργίας καὶ διαφόρων παρασκευαστικῶν αὐτῆς προσευχῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠϋξήσε καὶ τιμαὶ ποικίλαι ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἰδρυτὰς καὶ προμάχους τῆς πίστεως, «οὗς στρατιώτας τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας οὐκ ἂν ἀμάρτοις εἰπὼν» λέγει ὁ Εὐσέβιος. Ἐτι δὲ βραδύτερον αἱ ἐκκλησίαι ἐκοσμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Παναγίας, τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου δόγματος, ἥτοι τῶν ἁγίων καὶ ἡρώων οὕτως εἰπεῖν τῆς πίστεως, «ὧν τὰ σώματα πόλεις καὶ κῶμαι διανειμᾶμεναι, σωτῆρας ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἰατροὺς ὀνομάζουσι, καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας.» Ἰδιαίτατον δὲ ἀντικείμενον λατρείας κατέστησαν τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος.

Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὰ ὄργανα ταῦτα καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν ἁγίων εὐλάβεια ἦτο βεβαίως αἰσθημα σεβαστὸν, ἀλλ' εἰς ταῦτα πάντα ἀπεδόθη δύναμις θαυματουργός, καὶ τοῦτο ἐνῶ πολλάκις μὲν ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, πολλάκις δὲ ἀναμφίβολος ἦτο ἡ ἀνοσία αὐτῶν παραποιήσεις καὶ ἐμπορία. Ὡσαύτως ἡ δι' εἰκόνων διακόσμησις

τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο μὲν ἐπιτηδεΐα νὰ ὑποθάλη τὴν εὐσεβῆ ἀνάμνησιν τῶν ἰδρυτῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως· καὶ οὐδὲν ἦττον εὐεξήγητοι ἦσαν αἱ πρὸς αὐτοὺς προσευχαί, ὡς μεσίτας τῶν δεήσεων τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἀπηύθυνον εἰς τὸ ὑπέρτατον Ὄν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, ἔρχονται εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν, μηδενὸς δεόμενοι τοῦ μεσάζοντος· ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὁποίων ζωηροτέρα μὲν εἶναι ἡ φαντασία ἢ δὲ καρδία εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν, ὥστε νὰ ἔχωσι χρεῖαν ἐμμέσων πινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν ὡς διὰ κλίμακος ἀναβιβασθῶσι μέχρι τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος. Μετ' ὀλίγον ὁμῶς ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῆς ἀπολύτου λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸν Θεόν, καὶ τῆς σχετικῆς, ἣτις ἀπευθύνεται μὲν καὶ αὕτη εἰς τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός, ἀλλὰ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ σκευῶν, ἐξέλιπεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἡ ἄμεσος τῶν ἁγίων λατρεία ἐπεσκίασε τὸ πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν αἶσθημα, καὶ ἐπὶ τέλους, αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς αἱ τῶν ἁγίων εἰκόνες ἐτιμήθησαν πολλάκις ὡς θαυματουργοί· οἱ ἄνθρωποι ἡσπάζοντο αὐτὰς, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, προσῆγον εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὸ στήθος, ἐποίουν ἐνώπιον αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐγονάτιζον, προσεκύνουν, καὶ ἐν γένει ἀπέδιδον εἰς αὐτὰς ὅλα τὰ δείγματα τῆς ἀμέσου λατρείας. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη ἡ πίστις πρὸς τὴν θαυματουργὸν δύναμιν τὴν ἀποδοθεῖσαν εἰς πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, ὥστε πολλοὶ ἐδόξαζον, ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτῷ ἐν τῶν ἀντικειμένων τούτων, ἵνα ἀπαλλαγῇ παντὸς κινδύνου καὶ τὸ δεινότερον πάσης ἡθικῆς ὑποχρεώσεως. Ἐτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος κατεδίκαζε τὴν τοιαύτην ἕξιν λέγων· καὶ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδία ἀντὶ φυλακῆς μεγά-

λης εὐαγγέλια ἐξαρτῶσι τοῦ τραχήλου, καὶ πανταχοῦ περιφέρουσιν, ὅπου περ ἂν ἀπίωσι.» Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς πίστεως· «ὡς ἐν ἅπασιν τοῖς τῶν ἐργαστηρίων προφυλαίοις εἰκόνας αὐτῷ βραχείας ἀναστῆσαι, ἱστορεῖ Θεοδώρητος περὶ ἁγίου τινὸς ἀνδρὸς, φυλακὴν τινὰ σφίσιν αὐτοῖς καὶ ἀσφάλειαν ἐντεῦθεν πορίζοντες.» Καὶ ἡ θαυματουργὸς αὕτη δύναμις μετεβιβάσθη ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων εἰς ἕτερα ἥκιστα ἱερά, δι' ὧν οἱ πολλοὶ οἰωνίζοντο, καὶ φαρμακείαις καὶ κληδωνισμοῖς καὶ ἐπωδαῖς ἐχρῶντο ἐν μέσῃ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα, ὡς ἐκτραγωδεῖ Χρυσόστομος. Τὸ δὲ χεীরιστον καὶ οἱ ἱερεῖς μετεχειρίζοντο καὶ ὑπέτρεφον τὰ τοιαῦτα ἀτοπήματα, δι' ὃ ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος ἠναγκάσθη νὰ ὀρίσῃ «ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς, μάγους ἢ ἐπαοιδούς εἶναι ἢ μαθηματικούς ἢ ἀστρολόγους, ἢ ποιεῖν τὰ λεγόμενα φυλακτήρια.»

Ἀπὸ τῆς 4 λοιπὸν ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ὁ χριστιανισμὸς ἐφαίνετο ἀποβαλὼν παρὰ τοῖς πολλοῖς τὸν ἀρχικὸν διαιυγῇ χαρακτῆρα, ἀπολέσας τὴν ἄμεσον τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ἔννοιαν καὶ ἐκτραπείς εἰς ἀληθῆ ἀνθρωπολατρείαν, εἰς τὴν λατρείαν ἀνθρώπων, οἵτινες διετέλεσαν μὲν μάρτυρες καὶ πρωταγωνισταὶ τῆς πίστεως, ἀλλ' ἦσαν οὐδὲν ἥττον ἄνθρωποι, εἰς τὴν λατρείαν καὶ αὐτῶν τῶν εἰκόνων τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ αὐτῶν τῶν λειψάνων, καὶ αὐτῶν τῶν ἱερῶν βίβλων, τὸ δὲ ἔτι χεῖρον ἐκτραχηλισθεὶς εἰς οἰωνοὺς καὶ μαγείας. Ἀλλ' ἐὰν τοιοῦτον ἀλλόκοτον περιεβλήθη ἐξωτερικὸν ἔνδυμα, ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ δύναμις ἦτο τοσαύτη, ὥστε, παρειαδύουσα καὶ εἰς αὐτὰς ἐκείνας τὰς τυπικὰς διαδηλώσεις, καθηγίαζεν αὐτὰς καὶ ἐκάθαιρε καὶ ἀνέσωζεν ἀπὸ τοῦ τελευταίου πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ὀλισθήματος. Ὅσον καὶ ἂν συνέχεον τὰ πλήθη ἐν ταῖς κοιναῖς τοῦ βίου περιπετεῖαις τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἁγίους μετὰ τῆς λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸ

ὑπέρτατον Ὄν, ἅμα εἰσερχόμενα εἰς τὰς ἐκκλησίας ἠναγκάζοντο, διὰ τῶν προσευχῶν τὰς ὁποίας ἐν αὐταῖς ἤκουον, νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὴν ἀληθῆ τῶν δεήσεων τούτων ἔννοιαν, καὶ νὰ ἀνομολογῶσιν ὅτι αὐταὶ δὲν ἀπευθύνοντα· πρὸς τοὺς ἁγίους, εἰμὴ ἵνα, ταῖς πρεσβείαις τῶν μαρτύρων ἐκείνων καὶ ἐπισκόπων τῆς ἐκκλησίας, ἐπιδαψιλεύσῃ ὁ Ὑψιστος τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς προσερχομένους. Ἡ δὲ ἔννοια αὕτη δὲν ἐπενήργει μόνον εἰς τὴν λογικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἀλλὰ ἐνήσκει ἰσχυροτάτην τινὰ ἐπίδρασιν εἰς τὰ λεπτότατα καὶ τρυφερώτατα τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα, διότι ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἀποδεχομένη τὰς πρεσβείας ἀπάντων τῶν ἁγίων, ἐπέθηκεν ὁμῶς ὡς κορωνίδα τῆς ἱερᾶς ἐκείνης χορείας τὴν κεχαριτωμένην εἰκόνα τῆς τοῦ Σωτῆρος παναγίας μητρός. Ἡ μήτηρ αὕτη τῆς ζωῆς, ἡ δέσποινα ἡ τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος τέξασα, ἡ πνευματικὴ αὕτη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τροφὸς, προεκάλεσε πᾶσαν τὴν στοργὴν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τὴν ἐμφωλεύουσαν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ πρὸς τὴν ἱερὰν μνήμην τῆς ἰδίας ἐκάστου ἀνθρώπου μητρός. Ὁ δὲ συνδυασμὸς τοῦ αἰσθήματος τούτου μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς παρθενίας, καὶ τοῦ ἀνεκφράστου κάλλους, καὶ τῆς ἀκαταμέτρητου ἀγαθότητος τῆς Θεοτόκου, περιῆγεν εἰς δίνην συγκινήσεων ἀνθρωπίνων ἅμα καὶ ἱερωτάτων, δι' ὧν οἱ προσευχόμενοι ἀκατασχέτως ἐμετεωρίζοντο ἀπὸ τῶν ἐπιγείων εἰς τὰ οὐράνια. Ἐντελέστατος τῆς τοιαύτης προσευχῆς τύπος εἶναι οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Παναγίας, τοὺς ὁποίους κατὰ τὰς πρώτας πέντε ἐβδομάδας τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς ἐκάστου ἐνιαυτοῦ οἱ Χριστιανοὶ, συρρέοντες εἰς τὰς ἐκκλησίας τὴν ἑσπέραν τῆς παρασκευῆς, ἤκουον κατευθυνομένους πρὸς τὴν σώτειραν ἐκείνην τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς θυμίαμα τῆς πρὸς τὸν ἀληθῆ Θεὸν ἀγάπης καὶ ὡς βεβαίωσιν τῆς πρὸς πᾶσαν εἰδωλολατρείαν ἀποστροφῆς.

Χαῖρε ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς·
χαῖρε βάθος δυσθεώρητον καὶ ἀγγέλων ὀφθαλμοῖς·

Χαῖρε κλίμαξ ἐπουράνιε δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός·
 χαῖρε γέφυρα μετάγουσα τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν.
 Χαῖρε ἡ τῆς βαρβάρου λυτρουμένη θρησκείας·
 χαῖρε πυρὸς προσκύνησιν παύσασα.
 Χαῖρε κριτοῦ δικαίου δυσώπησις·
 χαῖρε πολλῶν πταιόντων συγχώρησις.
 Χαῖρε τῶν ἀπίστων ἀμφίβολον ἄκουσμα·
 χαῖρε τῶν πιστῶν ἀναμφίβολον καύχημα.
 Χαῖρε φιλοσόφους ἀσόφους δεικνύουσα·
 χαῖρε τεχνολόγους ἀλόγους ἐλέγχουσα.
 Χαῖρε τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκάς διασπῶσα·
 χαῖρε τῶν Ἀλiviέων τὰς σαγήνας πληροῦσα.
 Χαῖρε ἀρχηγὲ νοτιῆς ἀναπλάσεως·
 χαῖρε χορηγὲ θεϊκῆς ἀγαθότητος.
 Χαῖρε σὺ γὰρ ἀνεγέννησας τοὺς συλληφθέντας αἰσχροῦς,
 χαῖρε σὺ γὰρ ἐνουθέτησας τοὺς συληθέντας τὸν νοῦν.
 Χαῖρε σκηνὴ τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου·
 χαῖρε ἅγια ἁγίων μείζων.
 Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε· ὦ πανύμνητε μήτερ, ἡ τεκοῦσα
 τῶν πάντων ἁγίων ἁγιώτατον Λόγον.

Ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἀκολουθίαι ἕτεραι, καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος,
 χωρίζων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ σώματος, περιήρχετο δι'
 αὐτῆς εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν Ὑψιστον σχέσιν. Τοιοῦτος ἰδίως
 εἶναι ὁ μέγας κανὼν ὁ ψαλλόμενος μὲν ὁλόκληρος τὸ ἑσπέρας
 τῆς τετάρτης ἡμέρας τῆς πέμπτης ἐβδομάδος τῆς μεγάλης
 τεσσαρακοστῆς, ποιηθεὶς δὲ ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ
 τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Ἀνδρέου. Ἐνταῦθα ἡ δέησις ἀπευ-
 θύνεται κατ' εὐθεΐαν πρὸς τὸν Θεόν· ὁ ἄνθρωπος προσκαλεῖ τὴν
 ψυχὴν αὐτοῦ νὰ ἀνανήψῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν
 ἐπουράνιον πατέρα σχέσιν. Ποιητικωτάτη δὲ εἶναι ἡ ἀδιάλει-
 πτος αὕτη πρὸς τὴν ψυχὴν προτροπή.

Δεῦρο, τάλαινα ψυχὴ, σὺν τῇ σαρκί σου τῷ πάντων Κτίστῃ ἐξομολογοῦ, καὶ ἀπόσχου λοιπὸν τῆς πρὶν ἀλογίας, καὶ προσάγαγε Θεῷ ἐν μετανοίᾳ δάκρυα.

Ἐγγίζει, ψυχὴ, τὸ τέλος, ἐγγίζει καὶ οὐ φροντίζεις οὐχ ἐτοιμάζῃ. Ὁ καιρὸς συντέμνει, διανάστηθι, ἐγγὺς ἐπὶ θύραις ὁ κριτὴς ἐστίν. Ὡς ὄναρ, ὡς ἄνθος, ὁ χρόνος τοῦ βίου τρέχει, τί μάτην ταραττώμεθα;

Ὡς δάμαλις, ψυχὴ, παροιστρήσασα, ἐξωμοιώθῃς τῷ Ἐφραίμ. Ὡς δορκὰς ἐκ βρόχων, ἀνάσωσον τὸν βίον· πτερωθεῖσα πράζει καὶ θεωρία.

Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου, ἀνάστα, τί καθεύδεις; τὸ τέλος ἐγγίζει καὶ μέλλεις θορυβεῖσθαι. Ἀνάνηψον οὖν ἵνα φείσῃταί σου Χριστὸς ὁ θεός. Καὶ ἐξακολουθεῖ οὕτω ἡ πρὸς τὴν ψυχὴν αὕτη ὁμιλία.

Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν ἐλυμαίνοντο τὸ νέον δόγμα αἱ προλήψεις καὶ ἡ δεισιδαιμονία ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας, ἐντὸς αὐτῆς τὸ δόγμα αὐτὸ διέσωζε τὸν θεμελιώδη αὐτοῦ χαρακτῆρα. Ὅσαι-δήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ νοσηραὶ παραφυάδες αἵτινες ἀνεβλάστανον ἐκ τοῦ κορμοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ κορμὸς παρέμενεν ὑγιαίνων καὶ ἀκμάζων. Ἴνα κατανοήσωμεν δὲ ὅποσον οἱ ζωτικοὶ αὐτοῦ χυμοὶ ἐπενήργουν εἰς τὰ πνεύματα καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς ὅλης κοινωνίας, ἀνάγκη νὰ ἀντιληφθῶμεν τοῦ βίου ὃν διῆγεν ἡ κοινωνία ἐκείνη. Τὸ πάλαι ἡ θρησκεία ἦτο τύπος ἀπλοῦς, οὔτε τὸν λόγον οὔτε τὴν καρδίαν ρυθμίζουσα· ἡ διανοητικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ τροφή τοῦ ἀνθρώπου παρείχετο αὐτῷ ὑπὸ τῆς ἐνεργοῦ πολιτείας, ὑπὸ τῶν δημοσίων θεαμάτων καὶ ἀγωνισμάτων, ὑπὸ τῆς ποιήτεως, ὑπὸ τῆς τέχνης. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγένετο κτῆμα ὀλίγων τινῶν ἀνθρώπων, ἐπῆλθεν ἄλλως τε βραδέως καὶ συνετέλεσε μὲν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ νέου κόσμου, συνεπλήρωσεν ὁμῶς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἀρχαίου διὰ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἐξ ἀναποδράστου

ἀνάγκης κατῆνεγκεν εἰς τὸ θετικὸν θρήσκευμα. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ χριστιανισμὸς, ὅπου ὑφίσταται ἔτι χριστιανισμὸς γνήσιος, ἀποτελεῖ ἐν μόνον τῶν κεφαλαίων τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσεως. Ἡ κοινωνία ἔχει κατὰ τοῦτο ποικίλας ἄλλας τροφὰς καὶ μάλιστα τὴν ἀνεξάντλητον φιλολογίαν καὶ τὰ πολυειδῆ θεάματα καὶ ἀκούσματα. Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εὕρισκόμεθα, ἄλλοία ὅλως ἦτο τῆς κοινωνίας ἡ κατάστασις. Φιλολογία κυρίως εἰπεῖν δὲν ὑπῆρχεν, οὔτε ὁποία ἦτο ἡ ἀρχαία οὔτε ὁποία εἶναι ἡ σημερινή. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Τρίκκης Ἡλιδωρος ἔγραψε μὲν ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι τὸ κάλλιστον τῶν μυθιστορημάτων τῆς ἀρχαιότητος «Τὰ Αἰθιοπικὰ ἢ τὰ κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν,» ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἦσαν σπάνια. Συχνότερα ὑπῆρχον τὰ εἰδύλλια, αἱ μυθολογικαὶ μελέται, τὰ ἐπιγράμματα· καὶ ταῦτα ὅμως, ὥς μηδὲν κοινὸν ἔχοντα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς τότε κοινωνίας, ἐλάχιστον προσεέλκυον τὴν προσοχὴν αὐτῆς. Ἡ ἱστορία ἐξοκείλασα μετὰ τὸν Προκόπιον καὶ τὸν Ἀγαθίαν εἰς ἀπλὴν χρονογραφίαν, ὀλίγον ἔτρεφε τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν. Τὰ ἀρχαῖα ἀριστουργήματα ἀνεγινώσκοντο βεβαίως καὶ ἐθαυμάζοντο πάντοτε, ἀλλὰ ὥς προϊόντα ἄλλοτρίου κόσμου· καὶ πλὴν τούτου πάντα ταῦτα, διὰ τῆς ἀντιγραφῆς διαδιδόμενα, δὲν ἦσαν προσιτὰ εἰς πολλούς. Αἱ μόναι κοιναὶ ψυχαγωγίαι ἦσαν τὰ δημόσια θεάματα καὶ ἰδίως τὸ ἵπποδρομιον· διότι δὲν τολμῶμεν νὰ καταλέξωμεν μεταξὺ αὐτῶν τὸ θέατρον. Ὅστις ἀνέγνωσε τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου ἠξεύρει ὁποῖόν τι ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ θέατρον, ἐν ᾧ δὲν ἐδιδάσκοντο οὔτε τραγωδίαι οὔτε κωμωδίαι ἀρχαῖαι ἢ νεώτεραι, ἀλλὰ μίμων ἀρρένων τε καὶ θηλέων αἰσχρολογίαι καὶ αἰσχροπραγίαι. Εὐτυχῶς εἰς τὰ θεάματα ταῦτα δὲν παρίσταντο γυναῖκες καὶ οὐδὲ ἄνδρες πολλοὶ ἐκ τῶν χαριεστέρων τῆς κοινωνίας τάξεων, ἀλλὰ συνήθως ὄχλος μόνον κοινὸς καὶ συρφετώδης. Τὰ ἵπποδρομικὰ θεάματα ἦσαν βεβαίως ψυχαγωγικώ-

τερα διὰ τε τὴν θεὰν τοσούτων ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων καλλιτεχνημάτων, καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀγωνιστῶν ἄμιλλαν, καὶ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, τὰ ὅποια αὐτόθι ἀπεκαλύπτοντο καὶ συνεκρούοντο. Ἀλλ' οἱ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐκ διαλειμμάτων μόνον, καὶ ἐνίοτε διεκόπτοντο ἐπὶ ἔτη, ἕνεκα πολιτικῶν ἢ οἰκονομικῶν λόγων. Πλὴν δὲ τούτου οὐδ' ἐν τοῖς ἵπποδρομίαις προσήρχετο συνήθως τὸ γυναικεῖον φύλον.

Κοινὸν λοιπὸν ἀπάσης τῆς κοινωνίας ἐντευκτήριον δὲν ὑπῆρχε τότε εἰμὴ ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν συνέρρεον οἱ ἄνθρωποι οὐ μόνον ἵνα ἀπευθύνωσι τὰς δεήσεις αὐτῶν πρὸς τὸν Ὑψιστον καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ τοὺς πρωταθλητὰς τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἵνα κοινωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ἡ κοινωνία αὕτη ἦτο μεμετρημένη, διότι χωριστὰ μὲν ἴσταντο οἱ ἄνδρες, χωριστὰ δὲ αἱ γυναῖκες, εἰς τὸν ἕκτοτε καλούμενον γυναικίτην· ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἑκάτερον τῶν φύλων ἤρχετο κατ' ἰδίαν εἰς οἰκειότεραν τινὰ σχέσιν, ἐκ δὲ τούτου αἱ συναθροίσεις ἐκεῖναι ἔλαβον ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ἀμα ἡ ἐκκλησία ἐγένετο τὸ μόνον κοινὸν ἐντευκτήριον τῶν ἀνθρώπων, παρήχθη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ αὐξήσωσιν αἱ ἀφορμαὶ τῆς συνεντεύξεως. Αἱ ἑορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον, ὥστε παρεκτὸς τῶν κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἱεροτελεστιῶν τῶν Χριστουγέννων, τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Ἀναλήψεως, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἑνὸς ἢ πλειόνων ἁγίων, ὁσίων, μαρτύρων· αἱ δὲ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἀπέβησαν μακρόταται. Ἐν πολλαῖς τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἰδίως ἐν τῷ ὄρθρῳ, ἐν τῷ ἑσπερινῷ, ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θεῇ λειτουργίᾳ, οἱ προσερχόμενοι συνδιελέγοντο, μικρὸν προσέχοντες εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀπαγγελλλόμενα ἢ ψαλλόμενα ῥήματα. Ἀμα ὅμως ἐπήρχετο ἐπίσημός τις τῆς ἀκολουθίας στιγμὴ, οἷον ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ μεγάλη τῶν ἁγίων μυστηρίων ἔξοδος καὶ ἄλλαι τινὲς ἐξαίρετοι εὐχαὶ καὶ προσευχαί, πᾶσα ὁμιλία κατέπαυε, πάντες δὲ μετὰ εὐλαβείας καὶ κατανύξεως ἤκροῶντο τῶν

ἱερῶν λογίων καὶ ἁσμάτων καὶ πολλοὶ συναπὴγγέλλον αὐτὰ καὶ συνέψαλλον. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ταῦτα πάντα συνέβαινον καθ' ἑκάστην, καὶ οὐ μόνον ἅπαξ ἀλλὰ δις τῆς ἡμέρας πρωτὴν καὶ ἑσπέραν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῶν λεγομένων παννυχίδων, θέλομεν λάβει ἔννοιάν τινα τῆς ἀνυπολογίστου ἐπιρροῆς ἣν εἶχε τότε ἡ ἐκκλησία οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ ψυχολογικῆς οὕτως εἰπεῖν διαπλάσεως τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιρροή αὕτη ἐνησκεῖτο ἰδίως ἐπὶ τῶν γυναικῶν, αἵτινες οὐδαμοῦ ἄλλοῦ δυνάμεναι νὰ συνέλθωσιν ἀθρόαι, ὠφελοῦντο πολὺ μᾶλλον τῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης τῶν συνεντεύξεων καὶ πλὴν τούτου πολλὰ τῶν προσευχῶν, οἷον αἱ ἀδιάλειπτοι πρὸς τὴν παραγίαν δεήσεις καὶ αἱ πρὸς τὴν ψυχὴν ἀποστροφαὶ τοῦ μεγάλου κανόνος, ἐπενήργουν ἰσχυρότερον εἰς τὰς εὐπαθεστέρας αὐτῶν καρδίας. Τινὲς μάλιστα τῶν προσευχῶν ἐφαίνοντο ἰδίως πρὸς αὐτὰς ἀπευθυνόμεναι· μήπως περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀκαθίστου ἡ ἐκκλησία δὲν ἀνέκραζε· «Γυναῖκες ἀκού-» τίσθητε, σκιρτήσατε, χορεύσατε, μετ' εὐφροσύνης ἄσατε· ὁ »Γαβριὴλ τῇ παρθένῳ, χαρὰν κομίζων ἐπέστη, εἰς Ναζαρέτ »νῦν τὴν πόλιν, χαρᾶς τὰ εὐαγγέλια.»

Πᾶσα ψυχαγωγία κοινωνικὴ ἐζητεῖτο οὕτω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ θεάματος μεγαλοπρέπεια καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ παραγόμεναι πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ συγκινήσεις, τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ φέρωσιν ἀδιακόπως τὰ πλήθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χῶρον. Ἐκεῖ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ ἀθροισθῶσιν αἱ γυναῖκες μὴ συνδιαλεγόμεναι μὲν εἰμὴ πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ θεραπεύουσαι ἐν αὐτῷ ἓνα τῶν κυριωτάτων ἐμφύτων αὐτῶν πόθων τοῦ νὰ ἐπιδειχθῶσιν εἰς τὸ ἕτερον φύλον. Ἐκεῖ ἐλάβανον ἀφορμὴν νὰ συρρέωσιν οἱ ἄνδρες συνεχέστερον ἢ πανταχοῦ ἄλλοῦ, συνδυάζοντες τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος μετὰ τῆς πληρεστέρας ἐνασχήσεως τῶν κοινωνικῶν

αὐτῶν διαθέσεων. Ἐκ δὲ τοῦ στενοῦ τούτου συνδέσμου τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου παρήχθησαν φαινόμενα, τὰ ὅποια ἐν πολλοῖς ἤθελον εἶναι σήμερον ἡμῖν ἀκατάληπτα. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία ἀπέβαλλε πολλάκις ὡς ἐκ τούτου τὸν προσήκοντα αὐτῇ χαρακτῆρα τῆς ἀπερισπάστου εὐλαβείας, πολλοὶ ἀφ' ἐτέρου ἄνθρωποι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κατακυριευόμενοι ὁλοσχερέστερον ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἐπεζήτουν τὴν ἀκριβεστέραν αὐτοῦ θεραπείαν δι' ἄλλου τινὸς θεσμοῦ, τοῦ καλουμένου μοναχικοῦ βίου. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἐντελοῦς ἐρημίας εἰς ἣν κατεδίκαζον ἑαυτὰς ὑπὸ ἐνθέου τινὸς ζήλου κινούμεναι εὐάριθμοι τινὲς σχετικῶς ψυχαί, ἀλλὰ περὶ τῶν ὁμάδων ἐκείνων ἑκατέρου τῶν φύλων, αἵτινες ἀπεχωρίζοντο μὲν τῆς ἐνεργοῦ κοινωνίας, διαμένουσαι ὁμῶς πλησίον τῶν πόλεων ἢ καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, δὲν ἀπέβαινον ἐντελῶς ἀλλότριαι τοῦ κόσμου τούτου. Τὸν τοιοῦτον συνδυασμὸν τοῦ ἐρημικοῦ βίου μετὰ τοῦ πρακτικοῦ, οὐδέποτε ἴσως κατενόησε φιλοσοφικώτερον ἀνὴρ ἄλλος ἢ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ μέγας Βασίλειος, ὅστις ὑπῆρξεν εἰς τῶν κυριωτάτων τῆς μοναστηριακῆς θεσμοθεσίας ἰδρυτῶν. «Τοῦ τοίνυν ἐρημικοῦ βίου καὶ τοῦ μιγάδος, μαχομένων πρὸς ἀλλήλους ὡς τὰ πολλά, καὶ διῆσταμένων, λέγει περὶ Βασιλείου ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς, καὶ οὐδετέρου πάντως ἢ τὸ καλὸν ἢ τὸ φαῦλον ἀνεπίμικτον ἔχοντος· ἀλλὰ τοῦ μὲν ἡσυχίου μὲν ὄντος μᾶλλον καὶ καθεστηκότος, καὶ Θεῷ συνάγοντος, οὐκ ἀτύφου δὲ διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἀβασάνιστον καὶ ἀσύγκριτον· τοῦ δὲ πρακτικωτέρου μὲν μᾶλλον καὶ χρησιμωτέρου, τὸ δὲ θορυβῶδες οὐ φεύγοντος· καὶ τούτους ἄριστα κατήλλαξεν ἀλλήλοις καὶ συνεκέρασεν, ἀσκητήρια καὶ μοναστήρια δειμάμενος μὲν, οὐ πόρρω δὲ τῶν κοινωνικῶν καὶ μιγάδων, οὐδὲ ὥσπερ τειχίῳ τινὶ μέσῳ ταῦτα διαλαβὼν καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωρίσας, ἀλλὰ πλησίον συνάψας καὶ διαζεύξας, ἵνα μήτε τὸ φιλόσοφον ἀκοινώνητον ἦ, μήτε τὸ πρακτικὸν ἀφιλόσοφον.» Τοιοῦτον στενὸν σύνδεσμον τοῦ πρακτικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτι-

κοῦ βίου δὲν ἠδύνατο νὰ ποθήσῃ εἰμὴ κοινωνία, ἥτις εἶχεν ἰσχυροτάτας τὰς θρησκευτικὰς ἑξεις· νὰ πραγματοποιήσῃ δὲ ἦτο ἀδύνατον κοινωνία ἐξ ἀνθρώπων συγκειμένη. Ἐὰν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφορῶν τοῦ κόσμου τούτου ἤρκει νὰ ἀποχωρισθῇ τις τῆς ἐνεργοῦ πολιτείας, πολλοὶ ἄνθρωποι ἤθελον ἀποβῇ εὐτυχέστατοι. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέγας Βασίλειος ἔλεγε· «κατέλιπον μὲν τὰς ἐν ἄστει διατριβὰς ὡς μυρίων κακῶν ἀφορμὰς, ἐμαυτὸν δ' οὐπω ἀπολιπεῖν ἠδυνήθην. ὥστε οὐδὲν μέγα τῆς ἐρημίας ἀπωνάμεθα ταύτης.» Τὴν δ' αὐτὴν ἐννοιαν ἀνέπτυξε πλειότερον ἕτερος ἱερός ἀνὴρ, ὁ Φίλων, διὰ τῶν ἐξῆς. «Ἐγὼ πολλάκις καταλιπὼν μὲν ἀνθρώπους συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ πατρίδα καὶ εἰς ἐρημίαν ἐλθὼν, ἵνα τι τῶν θεῶν ἀξίων κατανοήσω, οὐδὲν ὦνησα, ἀλλὰ σκορπισθεῖς ὁ νοῦς ἢ πάθει δηχθεῖς ἀνεχώρησεν εἰς τὰναντία· ἔστι δ' ὅτε καὶ πλήθει μυριάνδρῳ ἐρμῷ τὴν διάνοιαν, τὸν ψυχικὸν ὄχλον σκεδάσαντος Θεοῦ καὶ διδάξαντός με, ὅτι οὐ τόπων διαφοραὶ τό τε εὖ καὶ χεῖρον ἐργάζονται, ἀλλ' ὁ κινῶν Θεὸς καὶ ἄγων, ἢ ἂν προαιρεῖται τὸ τῆς ψυχῆς ὄχημα.»

Ὁ μοναχικὸς λοιπὸν βίος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ὑψηλὰς θεωρίας ἐξ ὧν ὀρμώμενος ὁ μέγας Βασίλειος ἐκάνονισεν αὐτόν. Οἱ μὲν εἰλικρινέστεροι τῶν ἀνθρώπων, οἵοι αὐτὸς ὁ Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Φίλων καὶ ἄλλοι, ἀναγνωρίζοντες τάχιστα τὴν ματαιότητα τοῦ ἔρωτος ἐκείνου τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἐπανήρχοντο ἄκοντες εἰς τὰ τοῦ κόσμου· οἱ δὲ πολλοὶ μετέβαλλον τὰ μοναστήρια εἰς ἐνδικοιτήματα ἀπραγμοσύνης, καὶ ἐνίοτε ἀκολασίας. «Ὡς τε, ἱστορεῖ ὁ Νεῖλος, τοὺς πολλοὺς πορισμὸν ἡγεῖσθαι τὴν εὐσέβειαν, καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον ἐπιτηδεύεσθαι τὸν πάλαι ἀπράγμονα καὶ μακάριον βίον ἢ ὅπως διὰ τῆς ἐπιπλάστου θεοσεβείας τὰς μὲν ἐπιπόνους λειτουργίας φύγωμεν, ἄδειαν δὲ ἀπολαύσεως πορισάμενοι, ἀκωλύτως ἐπὶ τὰ δοκοῦντα τὰς ἐρμὰς ἐκτείνωμεν, μετὰ πολλῆς ἀναισχυντίας καταλαζονεῦόμενοι τῶν ὑπο-

δεστέρων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῶν ὑπερεχόντων· ὥς περ ὑπόθεσιν τυραννίδος, ἀλλ' οὐχὶ ταπεινώσεως καὶ ἐπεικείας τὸν ἐνάρετον βίον εἶναι νομίσαντες. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν σέβεσθαι τῆς ἐφειλόντων ὡς εἰκαῖος ὄχλος δρώμεθα καὶ γελώμεθα, οὐκ ἐκ πολιτείας ἀλλ' ἐκ σχήματος γνωρίζεσθαι βουλόμενοι.» Καὶ τῶντι πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων βλέπομεν τοὺς μοναχοὺς ἐγκαταλείποντας τὸν εἰρηνικὸν βίον, οὐχὶ ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπιπόνους τοῦ κοσμικοῦ λειτουργίας, ἀλλ' ἵνα ἐν τῷ σχήματι ἐκείνῳ καὶ τῷ προσχήματι πληρώσωσι τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῶν πόλεων ῥαδιουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες, ἀκολασταίνοντες.

Ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ ἰδεώδους βίου ὃν ὠνειρεύθησαν οἱ πρῶτοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, καὶ τῆς ἀκολασίας εἰς ἣν ἐξετράπησαν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους οἱ πλεῖστοι τῆς μοναστηριακῆς διαίτης ὁπαδοί, ὑπῆρχε μέσος τις ὅρος ἐν ᾧ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως διαγινώσκεται ὁ χαρακτήρ τῆς κοινωνίας ἐκείνης. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν ἠδύναντο, μύσαντες τὰς αἰσθήσεις, νὰ γίνωνται διὰ παντὸς ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου, ἐὰν δὲν ἴσχυον νὰ διαζήσωσιν ὑπὲρ τὰ ὁρώμενα, καὶ ἔτι ἐπὶ γῆς ὄντες νὰ καταλείπωσι τὴν γῆν καὶ νὰ καρπῶνται διὰ τῶν ἐλπίδων τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθόν, ἡσθάνοντο ὅμως ἐν πολλαῖς τοῦ βίου τούτου περιπετείαις τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἔχωσιν ἄσυλόν τι ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως ἐν τῷ ὁποίῳ παραδόξως συνεδύαζον τὴν ἐνάσκησιν τοῦ θρησκευτικοῦ καθήκοντος μετὰ ποικιλωτάτων κοσμικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Οἱ ὑπάτοις τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ οἱ μεγίστῃνες ἔκτιζον ἑαυτοῖς ἰδίᾳς μονάς, ἵνα ἔχωσι τόπον ἀποχωρήσεως ἐκ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν· οἱ ἀσθενεῖς ἔκτιζον ὡς αὐτως μονάς χάριν τῆς ὑγείας των· οἱ ἐρασταὶ χάριν τῶν ἐρωμένων αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἅπαν μὲν τὸ κράτος, ἰδίως δὲ ἡ βασιλεύουσα καὶ τὰ περίξ αὐτῆς, ἔβριθον ποικίλων τοιούτων ἰδρυμάτων μεγάλων ἢ μικρῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτ-

κοῦ βίου δὲν ἠδύνατο νὰ ποθήσῃ εἰμὴ κοινωνία, ἥτις εἶχεν ἰσχυροτάτας τὰς θρησκευτικὰς ἑξεις· νὰ πραγματοποιήσῃ δὲ ἦτο ἀδύνατον κοινωνία ἐξ ἀνθρώπων συγκειμένη. Ἐὰν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφορῶν τοῦ κόσμου τούτου ἤρκει νὰ ἀποχωρισθῇ τις τῆς ἐνεργοῦ πολιτείας, πολλοὶ ἄνθρωποι ἤθελον ἀποβῇ εὐτυχέστατοι. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέγας Βασίλειος ἔλεγε· «κατέλιπον μὲν τὰς ἐν ἄστει διατριβάς ὡς μυρίων κακῶν ἀφορμὰς, ἐμαυτὸν δ' οὐπω ἀπολιπεῖν ἠδυνήθην. ὥστε οὐδὲν μέγα τῆς ἐρημίας ἀπωνάμεθα ταύτης.» Τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀνέπτυξε πλειότερον ἕτερος ἱερὸς ἀνὴρ, ὁ Φίλων, διὰ τῶν ἐξῆς. «Ἐγὼ πολλάκις καταλιπὼν μὲν ἀνθρώπους συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ πατρίδα καὶ εἰς ἐρημίαν ἐλθὼν, ἵνα τι τῶν θεῶν ἀξίων κατανοήσω, οὐδὲν ὦνησα, ἀλλὰ σκορπισθεῖς ὁ νοῦς ἢ πάθει δηχθεῖς ἀνεχώρησεν εἰς τάναντία· ἔστι δ' ὅτε καὶ πλήθει μυριάνδρῳ ἐρτημῷ τὴν διάνοιαν, τὸν ψυχικὸν ὄχλον σκεδάσαντος Θεοῦ καὶ διδάξαντός με, ὅτι οὐ τόπων διαφοραὶ τό τε εὖ καὶ χεῖρον ἐργάζονται, ἀλλ' ὁ κινῶν Θεὸς καὶ ἄγων, ἥ ἂν προαιρεῖται τὸ τῆς ψυχῆς ὄχημα.»

Ὁ μοναχικὸς λοιπὸν βίος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ὑψηλὰς θεωρίας ἐξ ὧν ὀρμώμενος ὁ μέγας Βασίλειος ἐκάνονισεν αὐτόν. Οἱ μὲν εἰλικρινέστεροι τῶν ἀνθρώπων, οἵοι αὐτὸς ὁ Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Φίλων καὶ ἄλλοι, ἀναγνωρίζοντες τάχιστα τὴν ματαιότητα τοῦ ἔρωτος ἐκείνου τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἐπανήρχοντο ἄκοντες εἰς τὰ τοῦ κόσμου· οἱ δὲ πολλοὶ μετέβαλλον τὰ μοναστήρια εἰς ἐνδικοιτήματα ἀπραγμοσύνης, καὶ ἐνίοτε ἀκολασίας. «Ὡς τε, ἱστορεῖ ὁ Νεῖλος, τοὺς πολλοὺς πορισμὸν ἡγεῖσθαι τὴν εὐσέβειαν, καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον ἐπιτηδεύεσθαι τὸν πάλαι ἀπράγμονα καὶ μακάριον βίον ἢ ὅπως διὰ τῆς ἐπιπλάστου θεοσεβείας τὰς μὲν ἐπιπόνους λειτουργίας φύγωμεν, ἄδειαν δὲ ἀπολαύσεως πορισάμενοι, ἀκωλύτως ἐπὶ τὰ δοκοῦντα τὰς ὁρμὰς ἐκτείνωμεν, μετὰ πολλῆς ἀναισχυντίας καταλαζονευόμενοι τῶν ὑπο-

δεσπτέρων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῶν ὑπερεχόντων ὥς περ ὑπόθεσιν τυραννίδος, ἀλλ' οὐχὶ ταπεινώσεως καὶ ἐπεικειάς τὸν ἐνάρετον βίον εἶναι νομίσαντες. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν σέβεσθαι ἡμᾶς ὀφειλόντων ὡς εἰκαῖος ὄχλος ὁρώμεθα καὶ γελώμεθα, οὐκ ἐκ πολιτείας ἀλλ' ἐκ σχήματος γνωρίζεσθαι βουλόμενοι.» Καὶ τῶντι πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων βλέπομεν τοὺς μοναχοὺς ἐγκαταλείποντας τὸν εἰρηνικὸν βίον, οὐχὶ ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπιπόνους τοῦ κοσμικοῦ λειτουργίας, ἀλλ' ἵνα ἐν τῷ σχήματι ἐκείνῳ καὶ τῷ προσχήματι πληρώσωσι τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῶν πόλεων ῥαδιουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες, ἀκολασταίνοντες.

Ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ ἰδεώδους βίου ὃν ὠνειρεύθησαν οἱ πρῶτοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, καὶ τῆς ἀκολασίας εἰς ἣν ἐξετράπησαν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους οἱ πλεῖστοι τῆς μοναστηριακῆς διαίτης ὁπαδοί, ὑπῆρχε μέσος τις ὅρος ἐν ᾧ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως διαγινώσκεται ὁ χαρακτήρ τῆς κοινωνίας ἐκείνης. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν ἠδύναντο, μύσαντες τὰς αἰσθήσεις, νὰ γίνωνται διὰ παντὸς ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου, ἐὰν δὲν ἴσχυον νὰ διαζήσωσιν ὑπὲρ τὰ ὁρώμενα, καὶ ἔτι ἐπὶ γῆς ὄντες νὰ καταλείπωσι τὴν γῆν καὶ νὰ καρπῶνται διὰ τῶν ἐλπίδων τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθόν, ἡσθάνοντο ὅμως ἐν πολλαῖς τοῦ βίου τούτου περιπετεῖαις τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἔχωσιν ἄσυλόν τι ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως ἐν τῷ ὁποίῳ παραδόξως συνεδύαζον τὴν ἐνάσκησιν τοῦ θρησκευτικοῦ καθήκοντος μετὰ ποικιλωτάτων κοσμικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Οἱ ὑπατοὶ τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ οἱ μεγιστᾶνες ἔκτιζον ἑαυτοῖς ἰδίᾳς μονὰς, ἵνα ἔχωσι τόπον ἀποχωρήσεως ἐκ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν· οἱ ἀσθενεῖς ἔκτιζον ὡς αὐτως μονὰς χάριν τῆς ὑγείας των· οἱ ἐρασταὶ χάριν τῶν ἐρωμένων αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἅπαν μὲν τὸ κράτος, ἰδίως δὲ ἡ βασιλεύουσα καὶ τὰ περίξ αὐτῆς, ἔβριθον ποικίλων τοιούτων ἰδρυμάτων μεγάλων ἢ μικρῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτ-

τον πολυτελῆ ὄντα ἐκτίζοντο πάντοτε ἐν χώραις χαριεστάταις, ἐκοσμοῦντο διὰ παραδείσων λαμπροτάτων καὶ ἔφερον διάφορα ὀνόματα, καλούμενα μοναὶ, μοναστήρια, φροντιστήρια, ἀσκητήρια, σεμνεῖα, ἱλαστήρια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο μὲν ἀκριβῶς πᾶσαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι, δὲν ἐτηροῦντο ὁμῶς ἀπαραβιάστως ἅπαντες οἱ αὐστηροὶ τῆς μοναστηριακῆς διαίτης τύποι. Ὁ βίος ἦτο εὐπρεπής, ἀλλ' ὄχι καὶ ὅλως τῶν κοσμικῶν φροντίδων καὶ συγκινήσεων ἀπηλλαγμένος· οὐδ' ἀπεκλείοντο ἐκεῖθεν αἱ ἀναμνήσεις, αἱ συγκινήσεις καὶ αὐταὶ αἱ συνεντεύξεις τοῦ ἐπιγείου τούτου κόσμου. Τὰ ἱδρύματα ταῦτα ὁμοίαζον πολὺ μᾶλλον πρὸς τὰς θερινὰς ἐπαύσεις τῶν νεωτέρων χρόνων ἢ πρὸς τὰ μοναστήρια, ὅποια διωργανώθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ ὅποια βραδύτερον ἀπέβησαν οὐσιωδῶς ἀλλοιωθέντα. Ὅπως τὴν σήμερον οἱ ἄνθρωποι καθ' ὠρισμένας τινὰς τοῦ ἔτους ὥρας ἀπομακρύνονται τῶν μεριμνῶν καὶ φροντίδων τοῦ ἐνεργοῦ βίου, ἀναπαυόμενοι ἐντὸς ἀγροτικῶν ἐνδικοιτημάτων καὶ ψυχαγωγούμενοι δι' ἀναγνωσμάτων, δι' ἐκδρομῶν, διὰ μουσικῶν διαχύσεων, οὕτω μέχρι τινὸς συνέβαινε καὶ ἐν πολλοῖς τῶν τότε μοναστηρίων, παρεκτὸς ὅτι κυριώτατον ψυχαγώγημα τότε ἦσαν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι καὶ ψαλμωδίαι.

Πολλὰ ὁμῶς καὶ ἄλλα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἀπορροφήσῃ τὸ θρήσκευμα πάντα σχεδὸν τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τοῦ ἔθνους. Δεινότατοι αὐτοῦ ἐχθροὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἦσαν ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον οἱ Πέρσαι, περὶ τὰ τέλη δὲ οἱ Μωαμεθανοί. Ἀμφότεροι ἐκήρυττον ἀναφανδὸν, ὅτι ἀγωνίζονται ἵνα ἐπιβάλωσιν εἰς τοὺς κατακτηθέντας τὸ ἴδιον δόγμα. Ὡς πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς τὸ πρᾶγμα εἶναι πασίγνωστον· ἀλλὰ καὶ ὁ Χοσρόης κυριεύσας τὰ Ἱεροσόλυμα πολυειδῶς ἐχλεύασε καὶ ἠτίμασε τὴν ἐστίαν ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως, λαβὼν δὲ ἐν ἔτει 612 προτάσεις τοῦ Ἡρακλείου περὶ εἰρήνης

ἀπήντησεν, ὅτι δὲν θέλει ἔλθει εἰς λόγους πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐνόσω οὗτοι δὲν ἀρνηθῶσι τὸν ἐσταυρωμένον αὐτῶν ἵνα λατρεύσωσι τὸν ἥλιον. Τὸ ζήτημα λοιπὸν δὲν ἦτο περὶ μεταβολῆς κυριαρχίας μόνον, ἀλλὰ καὶ θρησκείας· προέκειτο δηλαδὴ ν' ἀφαιρεθῶσιν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἅπαντα τὸν διανοητικὸν καὶ ψυχικὸν αὐτῶν βίον, διότι ἅπας ὁ βίος οὗτος ἐν τῷ θρησκευματι τούτῳ περιωρίζετο. Πατρίς καὶ ἔθνος ἦσαν ἐννοιαὶ ἄγνωστοι. Ἡ εὐρεῖα χώρα, ἡ τελοῦσα ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατείχετο ὑπὸ ἐθνῶν πολλῶν, ὧν ἕκαστον οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν ἵνα ἐκλάβῃ ὡς ἰδίαν πατρίδα σύμπασαν τὴν χώραν ἐκείνην. Καὶ ἐπρώτευσεν μὲν μετὰ τῶν ἐθνῶν τούτων τὸ Ἑλληνικὸν ἰδίως διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς κυβερνητικῆς αὐτοῦ δεξιότητος, ἀλλὰ ὁ μόνος ἠθικὸς δεσμὸς δι' οὗ τὰ ἔθνη ταῦτα ἰσχυρῶς τότε πρὸς ἀλλήλας συνεδέοντο ἦτο ἡ χριστιανικὴ πίστις. Τὸ κράτος ἐκεῖνο ὠνομάσθη ῥωμαϊκόν, ὠνομάσθη βυζαντινόν, ὠνομάσθη γραικικόν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ ἑλληνικόν καὶ χριστιανικόν, ἰδίως δὲ *Χριστιανικόν* ἀπὸ τῆς 4 μέχρι τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος· διότι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχεν ἀσθενήσει ἐν αὐτῷ, ἐπικρατέστατος δὲ ἀπέβη ὁ χριστιανικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ. Ἐκεῖ συνεκροτοῦντο τότε αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐκεῖ ἐκονομίζετο ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τὸ δόγμα, καὶ διὰ τοῦ κράτους τούτου τὸ νέον θρησκευμα ἀντηγωνίζετο κατὰ τῶν φοβερωτέρων αὐτοῦ ἀντιπάλων. Οἱ κάτοικοι λοιπὸν αὐτοῦ ἐκινδύνευον νὰ ἀποβάλωσιν οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἠθικὴν, τὴν ἀνθρωπίνην οὕτως εἶπεῖν ιδιότητα. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρ ὃν ἔσχον ἅπαντες οἱ κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀγῶνες αὐτῶν. Ζωηροτάτην τούτου εἰκόνα παριστῶσιν αἱ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ τε τῆς ἐξόδου τοῦ Ἡρακλείου κατὰ Περσῶν ἐν ἔτει 622 καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη δι' ὅλης τῆς στρατείας ταύτης, ἥτις δὲν ἔληξεν εἰμὴ ὅτε ὁλοσχερῶς κατετροπώθη ὁ μάκραιων

ἐκεῖνος ἀντίπαλος. Ὁ Ἡράκλειος, τελέσας εὐλαβῶς τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα τῇ 4 ἀπριλίου, προσῆλθε τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας φορῶν οὐχὶ τὰ πορφυρᾶ τοῦ βασιλέως πέδιλα, ἀλλὰ τὰ μέλανα τοῦ μαχητοῦ ὑποδήματα καὶ πρηνῆς πεσὼν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ «Δέσποτα Θεέ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἤϋξατο, μὴ παραδῶς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου »διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ »τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχήσωνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι.» Ἐπειτα στραφείς πρὸς τὸν πατριάρχην «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος καὶ σοῦ, εἶπεν, ἀφήμι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν »υἱόν μου.» Μεθ' οὗ λαβὼν τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἣτις ἐλέγετο ἀχειροποίητος, ἐπορεύθη πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐπέβη ἐπὶ τοῦ συνταχθέντος αὐτόθι στόλου ἐπευφημούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἠκούετο ἡ εὐχὴ, ἵνα ὁ βασιλεὺς βάψῃ ἐρυθρὸν ἐκ περσικῶν αἱμάτων τὸ μελαμβαφὲς αὐτοῦ πέδιλον. Μετ' οὐ πολὺ, ἀποβὰς εἰς τὸν Ἰσικὸν κόλπον, ἠτοιμάζετο νὰ κατατροπώσῃ εἰς Κιλικίαν τοὺς πολεμίους καὶ διὰ μάχης μιᾶς νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν πρὸ τοσούτων χρόνων πορθουμένην ὑπ' αὐτῶν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν δὲ ταῖς παραμοναῖς τοῦ πρώτου καὶ κρισίμου τούτου ἀγῶνος, κρατῶν ἀνὰ χεῖρας τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ὑπεμίμνησκεν εἰς τοὺς συστρατιώτας τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς τῶν χριστιανῶν συμφοράς, ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ ἐκδικήσωσι τὰ ἱερά, τὰ ὁποῖα ἐβεβήλωσαν οἱ πυρολάτραι· ἀπεκάλει ἀδελφοὺς καὶ τέκνα, καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς αὐτῶν θάρρους, δεικνύων τὸ ἱερόν τοῦ Χριστοῦ ἀπεικόνισμα καὶ λέγων ὅτι οὗτος ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ κοινὸς πάντων βασιλεὺς καὶ δεσπότης καὶ τῶν στρατευμάτων ὁ ἡγεμὼν, μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἐστὶν ἀσφαλέστερον, δι' οὗ τὸ νικᾶν ἐστὶν εὐσεβέστερον, καὶ ἐφ' ᾧ πεποιθὼς ὁ βασιλεὺς ὡς εἰς ἐξ αὐτῶν, πρὸς πόνους δπλίζεται. Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀπέβη εἰς Τραπεζοῦντα, καὶ

ἐκάλεσε πάντας τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης οἰκοῦντας, νὰ συναγωνισθῶσι μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν Σασσανιδῶν, ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς ἀδυσωπήτους πολεμίους τοῦ Σωτῆρος. Πάντες ὑπήκουσαν· καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλε νὰ εἰσέλθῃ εἰς Γάζαν, τὴν οὐ μακρὰν κειμένην τῆς σημερινῆς Ταυρίδος, παρατάξας τὰ τάγματα «ἄνδρες, ἀδελφοί μου, ἀνέκραξε, στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ δεινὰ χριστιανοῖς ἐργασαμένων.» Συνεπαγόμενος δὲ τοῖς λόγοις τὰ ἔργα δὲν ἔπαυσεν ἐκδικούμενος τὰς ὕβρεις καὶ τὰς καταστροφάς, ὅσας οἱ Πέρσαι εἶχον διαπράξει κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ θρησκευματος ἐν τὸς τοῦ χριστιανικοῦ κράτους. Ἐκ διαταγῆς τοῦ ἐσβέσθη ἀπανταχοῦ τὸ πῦρ τῶν μάγων καὶ ἀνετράπησαν τὰ ἱερὰ αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἡ δὲ καταστροφή τῆς γενεθλίου τοῦ Ζωροάστρου πόλεως ἐγένετο εἰς ἐξιλέωσιν τῶν βεβηλώσεων ὅσας οἱ Πέρσαι ἐκακούργησαν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον.

Ὅλως λοιπὸν θρησκευτικὸς ἐγένετο ὁ πόλεμος οὗτος, ὅπως καὶ οἱ μετ' οὐ πολὺ ἀρξάμενοι κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνες. Δύο δὲ τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας γεγονότα, κατ' ἐκείνους μὲν τοὺς χρόνους ἐπιτελεσθέντα, ἀπηχοῦντα δὲ μέχρι τῆς σήμερον παντοῦ ὅπου ὑπάρχει ἔθνος ἐλληνικόν, μαρτυροῦσιν ὅποσον αὐτῇ τοῦ ἔθνους τούτου ἡ ὑπαρξίς ἐλογίζετο ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μετὰ τοῦ θρησκευματος αὐτοῦ. Ὅτε ἐν ἔτει 626 οἱ Ἀβάραι συμμαχήσαντες μετὰ τῶν Περσῶν καὶ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν στρατεύσαντες, ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἐμάχετο εἰς Ἀσίαν, ἠναγκάσθησαν μετὰ πολιορκίαν τεσσαρακονθήμερον νὰ ὑποχωρήσῃσι κακῶς ἔχοντες, πάντες ὁμοθυμαδὸν, βασιλεὺς, πατριάρχης, λαὸς, ἀπέδωκαν τὸν θρίαμβον ἐκεῖνον εἰς τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου παναγίας Θεοτόκου. Εἰς δὴλωσιν δὲ αἰτίδιον τῆς πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνης ἐθέσπισαν τὴν

ἀκολουθίαν ἐκείνην τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ἥτις καὶ νῦν ἔτι τε-
λεῖται παρ' ἡμῖν καὶ εἰς τὴν προστέθη βραδύτερον ἡ μνήμη
τῶν δύο πολιορκιῶν, καθ' ἃς οἱ Ἀραβες γενναίως ἀπεκρούσθη-
σαν ἐκ τῆς βασιλευούσης. Τίς Ἑλλήν δὲν γνωρίζει τὸν θούριον
ὕμνον, τὸν κατὰ τὴν ἀκολουθίαν ταύτην ψαλλόμενον ἐκ δια-
λειμμάτων εἰς τιμὴν τῆς ἰδιαζούσης προστάτιδος τοῦ χριστε-
πωνύμου πληρώματος;

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια!
ὥς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια
ἀναγράφω σοι, ἡ πόλις σου Θεοτόκε.
Ἀλλ' ὥς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροςμάχητον,
ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
ἵνα κράζω σοι, χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε.

Τίς δὲ Ἑλλήν δὲν ἐνθυμεῖται ὅτι, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων
ἄλλων καὶ κατανυκτικῶν πρὸς τὴν παναγίαν χαιρετισμῶν ἀνα-
μιγνύονται καὶ ἰσχυραί τινες διαδηλώσεις ἀφοσιώσεως πρὸς αὐ-
τὴν ὡς σώτειραν τῆς πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ὑπάρξεως;

Χαῖρε τῆς ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·
χαῖρε τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος.
Χαῖρε δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·
χαῖρε δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

Πάλιν δὲ ὅτε τῷ 628 μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ἐν-
τελῇ ταπείνωσιν τοῦ περσικοῦ κράτους εἰςῆλθεν ὁ Ἡράκλειος
εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐν θριάμβῳ ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ
4 ἐλεφάντων, ἄνδρες προπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τίμιον καὶ
ζωοποιὸν σταυρὸν, ὃν ἀπαχθέντα ἄλλοτε ἐξ Ἱεροσολύμων,
κατηνάγκασε τοὺς Πέρσας νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ, ὑπελάμβανε
δὲ ὡς τὸ ἐνδοξότατον τῶν ἄθλων ἐκείνων τρόπαιον. Καὶ οὐδ'

εἰς τοῦτο ἤρχεσθην· ἀλλ' ἐν ἔαρι τοῦ ἀκολούθου ἔτους ἀπελθὼν εἰς Συρίαν μετὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς πίστεως ἡμῶν συμβόλου, ἀνύψωσεν αὐτὸ πανηγυρικῶς τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ χώρου ὅπου ἄλλοτε ἴστατο, ἐγερθὲν αὐτόθι τὸ πρῶτον ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ ἔτους 335. Καὶ ἐξῆλθε λοιπὸν βαστάζων τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, καὶ περιεστοιχισμένος ὑπὸ ἀναριθμήτου πλήθους ἀνεστήλωσε τὸ τρόπαιον, ἐνῶ δὲ κληρὸς ἔψαλλε «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος, καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ σταυροῦ σου πολίτευμα.» Ταύτην δὲ τὴν τελετὴν δὲν ἔπαυσεν ὡσαύτως ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία πανηγυρίζουσα ἕκτοτε τὴν 14 Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους. Ἀλλὰ ἔθνη καὶ ἄλλαι πολιτεῖαι ἤθελον ψηφίσει εἰς μνήμην τοιούτων κατορθωμάτων τελετὰς πολιτικάς· ὁ δὲ κατ' ἐξοχὴν χριστιανικὸς ἐκεῖνος λαὸς διηώνισε τὴν μνήμην αὐτῶν διὰ θρησκευτικῶν πανηγύρεων. Καὶ τῶντι διηώνισε, διότι αἱ μὲν πολιτικαὶ ἐορταὶ συμπαρέρχονται μετὰ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων ἐν αἷς παρήχθησαν, οἱ δὲ προπάτορες ἡμῶν, συζεύξαντες τὰ ἐθνικὰ ἐκεῖνα ἔργα μετὰ τοῦ θρησκευματος αὐτοῦ, κατηνάγκασαν τοὺς ἀπογόνους νὰ μνημονεύωσιν αὐτῶν ἐνόσω τὸ αὐτὸ πρεσβεύουσι θρήσκευμα καὶ οἵανδ' ἡποτε ἤθελον ἐν τῷ μεταξὺ ὑποστῇ πολιτικὴν τῆς τύχης μεταβολήν.

Τοιοιουτοτρόπως ἤρξατο διαπλαττόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός. Ἡ νέα αὕτη τοῦ κράτους πρωτεύουσα ἰδρύθη ὡς πόλις ῥωμαϊκὴ· ἄρα, ἡ νομοθεσία αὐτῆς καὶ ἡ διοίκησις ὀργανώθησαν καὶ ἐλάλησαν ῥωμαϊστί. Ἀλλ' ὁ συγχρόνως εἰσρέυσας αὐτόθι καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπικρατήσας Ἑλληνισμός, ἐτροπολόγησε διττῶς τὸν ἀρχικὸν ἐκεῖνον τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς κοινωνίας χαρακτῆρα. Ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἐξελληνίσθη, ὁ δὲ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος ἐχρωματίσθη κατὰ

τὸν ἀνατολικὸν Ἑλληνισμόν, ἦτοι κατὰ τὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ διαπλασθέντα ἐπὶ τῶν προτέρων ἑκατονταετηρίδων χριστιανικὸν βίον, μετὰ τοῦ ὁπρίου συνεδυάζοντο, πλὴν τῆς γλώσσης, καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγαι ἕξεις καὶ παραδόσεις τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς ἀστικῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας ἐπέδρασαν αἱ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς· καὶ αὕτῃ ἡ διοίκησις βαθμηδὸν ἀνεμορφώθη κατὰ τὰς νέας τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου περιστάσεις καὶ ἀνάγκας. Ὁ μεσαιωνικὸς ὅμως οὗτος Ἑλληνισμὸς, ὁ προκύψας ἐκ τῆς κράσεως τῶν δύο ἀρχαίων πολιτισμῶν, δὲν ἔμεινεν ἄμικτος ἐτέρων στοιχείων. Ἡ γειτονία τοῦ δευτέρου περσικοῦ κράτους καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παραδοχὴ πολλῶν καὶ ποικίλων ἀρκτῶν καὶ ἀνατολικῶν βαρβάρων, παρεισῆγαγον αὐτόθι ἥθη καὶ ἔθιμα παντελῶς ἀλλότρια τοῦ προτέρου ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πλὴν τούτου αὐτὸς ὁ χριστιανισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τοι ἐχρησίμευσεν ἐπιτηδειότατα ἐνίοτε εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπίρρῳσιν τῆς νέας κοινωνίας, παραδόξως ἐν πολλοῖς ἡλλοιώθη· τὸ γνήσιον θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐνοθεύθη· οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἐχαλαρώθησαν· τὸ κράτος ἐκολοβώθη καὶ ἐν τῷ μερικῷ τούτῳ ναυαγίῳ ἠφανίσθη ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐμειώθη πολὺ ὁ τῆς Συρίας καὶ τῶν βορειοτέρων ἐν Εὐρώπῃ ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ περιλιπόμενος ἡσχημίσθη, πολὺ τωόντι ἀπέχων τῆς μορφῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν καὶ μόνην ἀντιλαμβανόμεθα αὐτοῦ σήμερον. Ἀλλὰ δὲν ἡχρειώθη πάλιν ὅσον φανταζόμεθα. Ἀπόδειξις δὲ τοῦ πόσῃν εἶχεν ἔτι ἠθικὴν δύναμιν, εἶναι ἡ μεγάλη τῆς θρησκευτικῆς, τῆς κοινωνικῆς, τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀναμορφώσεως ἀπόπειρα, ἣν τότε ἐπεχείρησεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἡ Μεταρρύθμισις.

Τὸ ἀσυνάρτητον κράμα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τῶν ποικίλων νέων ἐπηλύδων ἐθνῶν, ἐξ οὗ ἀπηρτίσθη κατ' ἀρχὰς ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, δὲν ἦτο βιώσιμον. Ἵνα ἀπαρτισθῇ ὀργανικῶς, ἔπρεπε νὰ κατισχύσῃ ἐν αὐτῷ τὸ ἕτερον τῶν δύο ἐκείνων στοιχείων. Ἐπεκράτησε δὲ ἐνταῦθα οὐχὶ τὸ βάρβαρον, ὅπως ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ, ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικόν, ὅπερ ἐξεπροσώπει ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἄξιον μελέτης ὅσῳ ὁ Ἑλληνισμὸς μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος ὑπέστη ἀλλοιώσεις θρησκευτικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς, αἵτινες ἐφαίνοντο προαγγέλλουσαι τὴν διάλυσιν αὐτοῦ. Ἰδίως ἐκινδύνευεν ἡ γνησία χριστιανικὴ πίστις. Ἡ ἀντίληψις τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ἤρχισε νὰ ἐκλείπῃ· τὴν τάξιν αὐτοῦ κατέλαβον εἰς τὰ πνεύματα τῶν πολλῶν, οἱ ἅγιοι, οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς πίστεως. Αὐτὰ τὰ λείψανα, αὐταὶ αἱ εἰκόνες αὐτῶν ἐγένοντο ἀντικείμενον λατρείας· αἱ ἐκκλησίαι ἀπέβησαν κοινὰ συλλαλητήρια· πολλὰ μοναστήρια κατήντησαν οἶκοι ἀκολασίας. Ἐκ τούτων δὲ πάντων δὲν ἡχρειώθησαν μόνον αἱ θεμελιώδεις τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχαί, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πολιτεία, καὶ αὐτὴ τοῦ ἔθνους ἡ ὑπαρξίς ὑπέστησαν τραύματα δεινά. Ἡ θαυματουργὸς δύναμις ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων παρήγαγε τὴν δοξασίαν, ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτῷ ἐν τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, ἵνα ἀπαλλαγῇ παντὸς κινδύνου καὶ πάσης ἠθικῆς ὑποχρεώσεως. Τῆς δὲ δοξασίας ταύτης συμπέρα-

σμα φυσικὸν ἦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι περιττὸν νὰ ἀγωνίζε-
ται ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ὅτι περὶ ταύτης φροντίζει τὸ
φυλακτήριον αὐτοῦ, καὶ ὅτι, ἂν τὸ φυλακτήριον δὲν ἰσχύσῃ νὰ
τὸν σώσῃ, δῆλον ὅτι ὑπάρχει ἀμετατρέπτως καταδεδικασμέ-
νος ἔνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἁμαρτιῶν. Δὲν λέγομεν ὅτι ἅπας
ὁ τότε Ἑλληνισμὸς ἐπρέσβευε τοιαύτην τινὰ πλάνην καὶ ὑπέ-
κυπτεν εἰς πάντα τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα· ἂν ἦτο το-
σοῦτον πάγκοινος ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἔκλυσις, οὗτος ἤθελεν ἀφα-
νισθῇ ἐκ προσώπου τῆς γῆς. Βεβαίως ὅταν ὁ Ἡράκλειος, ἐπι-
δεικνύων εἰς τοὺς στρατιώτας τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἔλεγε
πρὸς αὐτοὺς, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ τῶν στρατευμάτων ἡγε-
μὼν, ἐφ' ᾧ πεποιθότες δέον πάντες πρὸς πόνους νὰ παρασκευα-
σθῶσιν, ὁ Ἡράκλειος διέκρινε τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ
τοῦ ἐπιβαλλομένου εἰς πάντα ἄνθρωπον καθήκοντος τῆς αὐτε-
νεργείας, καὶ δὲν ἐσκόπει εἰμὴ νὰ ἐπιρρώσῃ τὴν ἐνέργειαν ταύ-
την διὰ τῆς πρὸς τὸ θεῖον πεποιθήσεως κατὰ τὸ ἀρχαῖον τοῦ
Ἑλληνισμοῦ δόγμα «σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει.» Ἀλλ' ὁ πο-
λὺς ὄμιλος δὲν ἐνόει τίς ἦτο ἡ χρεία τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας,
παρούσης τῆς προστασίας τοῦ Θεοῦ, ὅπως δὲν ἐνόησε ποτὲ τὴν
διαφορὰν τῆς ἀμέσου ἀπὸ τῆς ἐμμέσου πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν
λατρείας. Καὶ καθὼς διὰ τῶν ἱκεσιῶν πρὸς τοὺς ἁγίους ἐλη-
σμονεῖτο ἡ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ἔννοια, οὕτω διὰ τῆς ἀφοσιώ-
σεως πρὸς τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τὰ ἄλλα σύμβολα, ἀφηρεῖτο
ἐκ μέσου ἡ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν πεποίθησις. Ἡγεμό-
νες μεγαλοφυεῖς ἠδύναντο ἐκ διαλειμμάτων διὰ τῆς παρουσίας,
διὰ τῶν λόγων, διὰ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν κατορθωμάτων αὐ-
τῶν νὰ ἀναζωπυρῶσι τὴν ἐπὶ ἴσοις οὕτως εἰπεῖν συμμαχίαν
τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου· καὶ τοῦτο ἐπέτυχε πρὸς τοῖς
ἄλλοις ὁ Ἡράκλειος διαπράξας διὰ τοῦ γνησίου ἐκείνου χρι-
στιανικοῦ δόγματος ἔργα μεγάλα. Ἀλλὰ κανὲν ἔθνος δὲν εἶναι
ὑπόχρεων νὰ παράγῃ ἀδιαλείπτως μεγάλους ἄνδρας. Τὸ μόνον
καθῆκον αὐτοῦ εἶναι νὰ ἔχῃ τοιαύτην ἠθικὴν δύναμιν, ὥστε νὰ

εἰμπορῇ νὰ συντηρῇται καὶ ὅταν καταλείπεται εἰς ἑαυτό. Ἐν δὲ τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία, τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον αὐτῆς, ἅμα δὲν ἐχειραγωγεῖτο, παρεδίδετο ἀκασχέτως εἰς τὴν νωθρότητα ἣν ὑπέτρεφον αἱ ἡμαρτημέναι ἐκεῖναι δοξασίαι. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον, ὥστε ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡρακλείου, ἅμα οὗτος ἀπέβαλεν ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς νόσου τὴν προτέραν δραστηριότητα καὶ μεγαλοφροσύνην, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ στρατὸς ὁ τοσάκις πρὸ ὀλίγου κατὰ τῶν Περσῶν νικηρορήσας, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ στρατὸς ἠττηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀπέδωκε τὴν ἥτταν εἰς τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ. Μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ πλείστου τῆς Συρίας ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσεν εἰς Ἀντιόχειαν συμβούλιον μέγα, ἵνα ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, πόθεν ἄρά γε τὰ τοσαῦτα τῶν Ἀράβων κατορθώματα, ἐνῶ ἦσαν ὑποδεέστεροι τῶν χριστιανῶν κατὰ τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν ὀπλισμόν· τότε γέρων τις ἐκ τῶν συμβούλων ἀναστὰς εἶπεν, ὅτι αἱ νίκαι τῶν Ἀράβων δὲν δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν εἰμὴ εἰς τὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐργὴν τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς ὡμολόγησεν, ὅτι οὕτως ἔχει τῶνόντι τὸ πρᾶγμα, ὡμολόγησε δηλαδὴ ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶναι καταδεδικασμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἡ νίκη τῶν Ἀράβων ἦτο ἄφευκτος, μὴ ἀναλογιζόμενος ὅτι πᾶς πολέμιος ἀποβαίνει ἀήττητος ἅμα λογισθῇ ὡς τοιοῦτος. Τοσοῦτον δ' ἐπεκράτησαν αἱ ὄντως ἀνόσιαι ἐκεῖναι δοξασίαι, ὥστε καὶ εἰς κανόνα θρησκευτικὸν καθιερώθησαν. Τινὲς τῶν βασιλέων ἠθέλησαν διὰ νόμου ῥητοῦ νὰ ἐξομοιώσωσι τοὺς ἐν πολέμοις ἀποθνήσκοντας πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀθλήσαντας μάρτυρας· ἀλλ' ὁ κλῆρος ὑπέλαβεν ὡς ὕβριν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀφομοίωσιν ταύτην τοῦ στρατιώτου πρὸς τὸν μάρτυρα καὶ ἐπὶ τέλους ἡ βασιλεία ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὸ θέσπισμα αὐτῆς.

Ἀνάλογόν τι συνέβη ὅτε ὁ καλὸς καγαθὸς Μαυρίκιος ἀπηγόρευσε διὰ νόμου νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ

εἰς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ ἄνθρωποι οἱ περιβεβλημένοι κοινὰ λειτουργήματα, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας, ἐξαιρέτως δὲ οἱ στρατιῶται, πρὶν ἢ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Ὁ κληρὸς ἠξίωσεν, ὅτι ἡ διάταξις αὕτη δὲν συνεφώνει πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ μὴ ἀποτρέπη τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους οὓς ὁ Θεὸς ἠυδόκησε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως διακονίαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ, ἐπιμείνας μόνον εἰς τοῦτο, ὅτι δὲν δύνανται νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην οἱ μὲν ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας κοινοὶ λειτουργοὶ, εἰμὴ ἀφοῦ δώσωσι λόγον τῆς ἑαυτῶν διαχειρίσεως, οἱ δὲ στρατιῶται καὶ στρατεύσιμοι, εἰμὴ μετὰ τριετῇ δοκιμασίαν. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συμβαίνωσι τὰ τοιαῦτα ὅτε ἡ κοινωνία ἔζη ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας μᾶλλον ἢ ἐκτὸς αὐτῆς, ἡ δὲ ἱερωσύνη καὶ ὁ μοναχικὸς βίος ἀπέβησαν τὸ μᾶλλον περισπούδαστον καὶ τὸ μᾶλλον προσοδοφόρον τῶν ἐπαγγελμάτων; Ἐν τούτοις ἡ οὕτω πως ὀργανωθείσα πολιτεία καὶ κοινωνία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἐπὶ πολὺ. Εἶδομεν ὅτι δὲν εἶχε πολλὴν προθυμίαν εἰς τὸ νὰ μάχεται κατὰ τῶν πολεμίων· ἀλλ' ἔτι ὀλιγωτέραν εἶχεν εἰς τὸ νὰ ἐργάζεται. Ἀνυπολόγιστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὑπὸ κακῶς νοουμένου ζήλου οἰστρηλατούμενοι, περιεβάλλοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ἐγκατέλειπον μὲν τὰ ἀληθῶς ἱερὰ καθήκοντα τοῦ πατρὸς, τοῦ πολίτου, τοῦ στρατιώτου, ἀνήλυσκον δὲ τὰς ἡθικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις εἰς βίον ἄσκοπον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀκόλαστον. Αἱ νέαι γενεαὶ ἐδεκατεύοντο, ὥς ὑπὸ λοιμικῆς τινος νόσου, διὰ τῆς ὑπερβολικῆς ἀναπτύξεως ἣν ἔλαβεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκείνη θεσμοθεσία. Ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία, ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἐστεροῦντο τῶν χρησιμωτέρων καὶ ῥωμαλεωτέρων βραχιόνων. Τὰ μοναστήρια καὶ τὰ εἰς αὐτὰ ἀφιερούμενα κτήματα ἐπολλαπλάσθασθαι ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἀπησχόλουν τοσοῦτον τὴν κυβέρνησιν, ὥστε

τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι τὸ κράτος κατήντησε νὰ ὁμοιάζῃ μοναχῶν μᾶλλον ἀπραγμόνων ἐνδιαίτημα ἢ ἐνεργὸν πολιτικὴν κοινωνίαν. Ἡ κυβέρνησις ἠναγκάζετο νὰ συμπληροῖ τὰ στρατιωτικὰ τάγματα καὶ τὰ πληρώματα τοῦ στόλου διὰ ξένων μισθοφόρων καὶ νὰ δέχεται προθύμως ἐντὸς τοῦ κράτους πληθὺν ἀλλοφύλων, ἐξ ὧν ἐνοθεύετο μὲν ὁ ἐγχώριος πληθυσμὸς, ἐξησθένει δὲ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἡ πολιτεία. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον σπουδαῖον, ἐπειδὴ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα ἀπηλλάττοντο τοῦ πλείστου τῶν κοινῶν φόρων, ἔπασχον καὶ αἱ δημόσιαι πρόσοδοι οὐ μικρὰν ἐκ τούτου ἐλάττωσιν. Τί παράδοξον λοιπὸν ἐὰν, τοῦ κακοῦ προαγομένου ὁσημέραι, τὸ κράτος ἡκρωτηριάσθῃ δεινῶς καὶ ἐπολιορκήθῃ τρίς ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ πρωτευσούσῃ, ἅπαξ μὲν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Περσῶν, δις δὲ ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν;

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε τῷ 717 κατέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ Λέων Γ'. ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἤρξατο τὸ ἔργον τῆς μεταρρύθμισεως. Ὁ Λέων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ βασιλεῖς καὶ οἱ ἀπάντων τούτων συνεργάται, οἱ μέχρι τῶν μέσων τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἐπιμείναντες εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς σωτηρίου ταύτης μεταβολῆς, ἐπωνομάσθησαν εἰκονομάχοι ὑπὸ τε τῶν σωζομένων χρονογράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὑπὸ πάντων τῶν μεταγενεστέρων, ὥς ἂν τὸ μόνον ὅπερ διέπραξαν ἦτο ἡ τῶν εἰκόνων καθαιρέσις. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου παράστασις οὐδαμῶς συνάδει πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἐξ αὐτῆς παραχθεῖσα πλάνη ἐπεκράτησεν ἐν τῷ μεσαιωνικῷ κόσμῳ καὶ μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἐκ τούτου, ὅτι μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς μεταρρύθμισεως, αἱ πλεῖσται νομοθετικαὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ πάντα ὅσα ἐν τῷ πνεύματι αὐτῆς ἐγράφησαν, ἐπιμελῶς ἠφανίσθησαν, περιεσώθησαν δὲ μόνον οἱ πολέμιοι χρονογράφοι· οὗτοι δὲ, ἐπισωρεύσαντες μυρίας ὅσας κατὰ τῶν ἀντιπάλων συκοφαντίας καὶ ἀποσιωπήσαντες πάντα τὰ ὑπὸ τού-

Ιστορική διαστροφή τῆς μεταρρυθμίσεως.

ενόμενα γενναῖα ἔργα, ἰδίως καὶ πεισματοδῶς ἐπέμει-
; τὸ ζήτημα τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως, διότι αὕτη,
εὐροβαλοῦσα ζωηρότερον τὰς αἰσθήσεις, τὰς ἔξεις καὶ τὰ
ιοντα τῶν πολλῶν, ἦτο φυσικὸν νὰ καταπλήξῃ αὐτοὺς
τερον. Εὐτυχῶς ἡ δύναμις τῆς ἀληθείας, ἀκατάβλητος
προκύπτει εἰς μέσον, καὶ ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἀγωνίζονται
ιτήματος νὰ καλύψωσιν αὐτὴν ἢ νὰ διαστρέψωσι. Δύο
ὶ γνωστότεροι χρονογράφοι τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, ὁ
της καὶ ὁ Νικηφόρος. Ἐκ τούτων τοῦ μὲν ἐμπαθοῦς
ιους ἡ παραφορὰ οὐ μόνον δὲν ἠδύνατο ἢ δὲν ἤθελε νὰ
τη τοὺς γνησίους χαρακτῆρας τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ
κις ἔβλεπεν ἢ ἐφαντάζετο ὅτι βλέπει ἀντικείμενα ἀνύ-
κ, τοῦ δὲ σώφρονος ἀπ' ἐναντίας Νικηφόρου ἡ ἀφύγῃ-
ν καταδικάζῃ τὰ γενόμενα καὶ ἐνίοτε παραμορφοῖ αὐτὰ,
ινοεῖ ὅμως τοῦλάχιστον μύθους καὶ πρὸ πάντων δὲν ἀρ-
πᾶσαν τοῦ ἀντιπάλου ἀρετὴν, ἀλλὰ καὶ ἀνομολογεῖ
ὅτε ταύτην. Πλὴν τούτου τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου
ὕνεκροτήθη ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν περισώθησαν
ς ἡμᾶς ἀκέραια, ἀλλ' ὅσον ἀτελὴ καὶ ἂν ὥσι παρέχου-
ριβῇ ὅπως οὖν ἔννοιαν τῶν τε σκέψεων καὶ τῶν ἀποφά-
αὐτῆς. Τελευταῖον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνεκαλύ-
δημοσιεύθη καὶ ἐσχολιάσθη ὑπὸ ἐπιτηδαιοτάτου πρὸς
ἀνδρὸς, τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρίου, αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ
ῶ νόμου τῆς μεταρρυθμίσεως. Διὰ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ καὶ
ητικῆς ἐξελέγξεως ὅλων τούτων τῶν διδομένων προέ-
ελευταῖον εἰς μέσον ὁ πραγματικὸς χαρακτὴρ τῆς περιό-
είνης, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας τοσοῦτον ἀδίκως ἐσιγ-
θη ὥς ἀπλῇ εἰκονομαχίᾳ. Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὅτι
γένετο ἀξιομνημόνευτος ἀπόπειρα μεταρρυθμίσεως θρη-
κῆς ἅμα καὶ κοινωνικῆς. Ἡ θρησκευτικὴ περιορίσθη εἰς
ιτάλυσιν τῶν εἰκόνων καὶ τῆς χρήσεως τῶν ἁγίων λει-
, καὶ εἰς τὴν περιστολὴν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναστηρίων,

μηδόλως μηδαμῶς προσβαλοῦσα τὰ θεμελιώδη τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα. Ἡ δὲ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις ἐπέβαλε τ'ἀνάπαλιν χεῖρα τολμηρὰν ἐπὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα ἅτινα ὑπέσκαπτον τὴν ὕλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τῆς κοινωνίας ἐκείνης δύναμιν, ἀφήρεσεν ἀπὸ τοῦ κλήρου τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, περιώρισε τὴν δουλείαν, καθιέρωσε μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν ἀνεξιθρησκείαν, καθυπέβαλεν εἰς τὸν κοινὸν φόρον τὰ μοναστηριακὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τρόπον ὑποδηλοῦντα ὅτι ἐπεζήτει τὴν διάπλασιν κοινωνίας νέας χρηστοτέρας ἅμα καὶ γενναιοτέρας.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια δὲν διεξάγονται διὰ τῆς ἰδιοβουλίας ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ ὀλίγων αὐτοῦ ὁπαδῶν. Καὶ ἂν εἰς μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ μέρος περιορισθῶμεν, πάλιν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἀξίωσιν ἣν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἔφερον πολλοὶ εἰς μέσον, ὅτι ὁ Λέων Γ'. ἀνέλαβε νὰ γίνῃ νομοθέτης θρησκευτικοῦ ζητήματος καὶ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸ ἔθνος τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις. Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ὅσα ἐπήγαγον ἡ τε ἄμεσος λατρεία τῶν εἰκόνων καὶ ἡ ἀκατάσχετος ὁρμὴ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν μοναστηριακὸν βίον, εἶχον ἐπιστήσει τὴν κοινὴν προσοχὴν πολὺ πρὸ τοῦ Λέοντος καὶ προκαλέσει μάλιστα ἀποπείρας τινὰς τῆς θεραπείας τοῦ κακοῦ. Ἔτι ἐπὶ Ζήνωνος τοῦ βασιλέως, περὶ τὰ τέλη τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ Φιλόξενος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἱεραπόλεως, ἀπεπειράθη νὰ καταργήσῃ τὰς εἰκόνας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ διοικήσει. Ἐν τῇ ἐπομένῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μαυρίκιος ἠγωνίσθη ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ τὸν μοναχικὸν βίον παραδοχὴν τῶν δημοσίων λειτουργῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν. Μικρόν πρὸ τοῦ Λέοντος ὁ βασιλεὺς Φιλιππικὸς ἐμελέτησε τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν εἰκόνων λατρείας· λέγεται μάλιστα ὅτι καὶ ρη-

τὸν νόμον κατ' αὐτῶν ἐξέδωκε τῷ 713. Ὀλόκληροι φυλαὶ, ὁλόκληροι κοινότητες διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ὑπερβολικῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων ἀναπτύξεως. Οἱ Ἀρμένιοι δὲν ἀπεδέχοντο τὴν τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκύνησιν, καὶ τούτου ἕνεκα ἐξ ἀρχῆς ἠσπάσθησαν προθύμως τὸ μέρος τοῦτο τῆς μεταρρύθμισεως· ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲ παρήχθησαν κατὰ τὴν 7 καὶ τὴν 8 ἑκατονταετηρίδα αἵρέσεις ἐπιχειρήσασαι τολμηροτάτας περὶ τὸν χριστιανισμὸν καινοτομίας, καὶ ἰδίως ἡ τῶν λεγομένων Παυλιανιτῶν αἵρεσις, οἵτινες κατήντησαν οὐδένα ν' ἀποδέχωνται ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον, ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἄλλης καινῆς διαθήκης. Αὐτοὶ οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου Θεοδόσιος, ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γαλατίᾳ Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶς καὶ ὁ τῆς ἐν Φρυγίᾳ Νακολίας Κωνσταντῖνος προέτρεψαν καὶ καθωδήγησαν τὸν Λέοντα εἰς τὴν τῶν εἰκόνων κατάργησιν. Ἐξ ὧν δὲ τῶν γεγονότων τούτων καθίσταται πρόδηλον, ὅτι τὰ ζητήματα τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως καὶ τῆς περιστολῆς τοῦ μοναστηριακοῦ βίου, δὲν ἐπενοήθησαν ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρύθμισεως, ἀλλ' ἀπησχόλουν πρὸ καιροῦ τὴν κοινωνίαν ἐκείνην· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ἡ τῶν εἰκόνων ἰδίως ἐκ μέσου ἀφαίρεσις, ἐπεζητεῖτο ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἀνωτάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν.

Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια ἐπιμαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ μεταβολὴ ἦν ἠγωνίσθησαν νὰ διενεργήσωσιν ἐν διαστήματι ἡμιολίου ἑκατονταετηρίδος τοσοῦτοι βασιλεῖς, δὲν ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἰδιογνώμονος αὐτῶν ἀποφάσεως. Ἐν πρώτοις οἱ βασιλεῖς οὗτοι δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, ὅπως ὑποθέσῃ τις, ὅτι τὴ ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἐπιμονὴ αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα βουλεύματος προσωπικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ. Ὁ Νικηφόρος οὐδεμίαν εἶχε συγγένειαν πρὸς τὸν Λέοντα Γ'. καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον Ε'., οὐδεμίαν ὡσαύτως εἶχε συγγένειαν ὁ Λέων Ε'. πρὸς τὸν Νικηφόρον. Καὶ πάλιν ὁ Μιχαὴλ Β'. καὶ ὁ

υἱὸς αὐτοῦ Θεόφιλος, οἱ τελευταῖοι τῶν λεγομένων εἰκονομάχων βασιλέων, οὐδεμίαν εἶχον συγγένειαν πρὸς τὸν Λέοντα Ε΄. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἠξεύρομεν θετικῶς ὅτι ὁ Λέων Ε΄., προκειμένου νὰ ἐκτελέσῃ αὐθις τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πολιτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ ἀνατραπῇ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Μιχαήλ Α΄., ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανόν, οὐδ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ΄. εἰμὴ καταναγκάζομενος ὑπὸ τῶν κραυγῶν μεγάλης κοινωνικῆς μερίδος. Προς-ἔτι οἱ νόμοι δι' ὧν ἐτροπολογήθησαν τοσοῦτον σπουδαῖα κοινωνικὰ ζητήματα καὶ ἐξαιρέτως τὸ πάντων σπουδαιότατον, ὁ τῆς οἰκογενείας διοργανισμὸς, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ᾔῃ ἐπινόημα πρόχειρον βασιλέων τινῶν ἢ ὀλίγων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξαν μᾶλλον τὸ πόρισμα μακρῶν σκέψεων καὶ συζητήσεων, αἷς προεκάλεσαν μὲν αἱ ἀνάγκαι τοῦ κράτους, παρεσκέυασαν δὲ αἱ ἐξ αὐτῶν τῶν σπλάγχχνων τῆς κοινωνίας προκύψαι πεποιθήσεις καὶ ἀπαιτήσεις. Ὁ στρατὸς ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀρχῆς καὶ διετέλεσε δι' ὅλης τῆς περιόδου ταύτης ζηλωτῆς ἐνθερμος τῆς μεταβολῆς· καὶ τοῦτο οὐ μόνον ὑπὸ ἡγεμόνας πρεσβεύοντας τὰ δόγματα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἡγεμόνας πολεμίους τῶν δογμάτων τούτων. Ἐπὶ πᾶσιν ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι αἱ πρῶται τῆς μεταβολῆς ἀπόπειραι ἀπῆντησαν περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ὀλιγωτέρας δυσκολίας ἢ αἱ πρῶται τῆς καταργήσεως αὐτῆς ἀπόπειραι. Ἡ ἐν ἔτει 754 ψηφίσασα τὴν κατάλυσιν τῶν εἰκόνων σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ 348 ἐπισκόπων, καὶ ἐν τούτοις αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς, οὐδὲν λέγοντες περὶ βίας τινὸς ἐπενεχθείσης εἰς τοὺς ἱεράρχας ἐκείνους, μαρτυροῦσι διὰ τῆς σιωπῆς αὐτῶν ὅτι ὁ πολυάριθμος οὗτος ἀνώτερος κλῆρος ἐκανόνισεν ἐλευθέρως τὸ ζήτημα, ἐνῶ ἡ μὲν πρώτη σύνοδος ἡ βραδύτερον ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης συγκροτηθεῖσα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως, διελύθη ἄπρακτος διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν πλείστων ἐπισκόπων, ἡ δὲ δευτέρα δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰ-

Πρωτουργοὶ καὶ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως.

ἐν μέσῳ πολλῶν δυσκολιῶν. Ἐκ τούτων δὲ πάντα πρόδηλον ὅτι τὴν μεταρρύθμισιν ἐπεζητούντο πρὸ καιροῦ αἱ λογιώτεροι, αἱ νοημονέστεροι, ὥτεροι τῆς κοινωνίας τάξεις καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνώτεροι τοῦ κλήρου λειτουργοί.

ὅθεν παρήχθησαν αἱ νεωτεριστικαὶ αὗται δοξασίαι; αἱ ἱεράρχαι ὅσοι ἀναφέρονται ὀνομαστικῶς ὡς πρόδρομα τούτου, ἀνήκον εἰς τὸν ἀνατολικὸν Ἑλληνο-τοῦ Ἱεραπόλεως Φιλοξένου, τοῦ πρώτου ἀποπειρα-ιαταργήσῃ τὰς εἰκόνας, μέχρι τοῦ Ἐφέσου Θεοδοσίου αὐδίουπόλεως Θωμᾶ, καὶ τοῦ Νακολίας Κωνσταντίνου παρώτρυνον τὸν Λέοντα Γ'. νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον. αἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως κατήγοντο ἐκ τῶν ἀνατολικῶν Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Λέων Γ'. ἐγεννήθη εἰς ἡν, τὴν πόλιν τῆς ἄνω Συρίας· ὁ Λέων Ε'. ἦτο Ἀρ-ῖ Μιχαήλ Β'. πατρίς ὑπῆρξε τὸ ἐν Φρυγίᾳ Ἀμό-ἀναστηλώσασα τὰς εἰκόνας Εἰρήνη ἦτο ἀπεναντίας αἱ ὁ Βασίλειος Α'. ὁ ὀριστικῶς καταργήσας τοὺς σμοὺς τῶν εἰκονομάχων, ἦτο Μακεδών. Τὰ γενναῖο-στρατοῦ τάγματα, τὰ ἀείποτε πιστῶς ὑπηρετή-μεταβολὴν, ἐστρατολογοῦντο ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ· ν δὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ τάγματα ἀνεδείχθησαν πρό-ἀντιπάλων δοξασιῶν. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων πρόδηλον ὅτι τροφὸς καὶ ἐργάτης τῆς μεταβο-εν ἡ Ἀσία, ἡ χώρα δηλαδὴ ἐν ᾗ ἀνέκαθεν τὸ φι-τοῦ Ἑλληνισμοῦ πνεῦμα παρήγαγεν ἀπάσας τὰς ἰέου θρησκείματος ἀντιδράσεις. Ὁ ἀνατολικὸς Ἑλ-ῖ πολυειδῶς ἀλλοιωθεὶς καὶ νοθευθεὶς ἐν Κωνσταν-· διετηρεῖτο ἀκραιφνέστερος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ἰεὶ ἐκυοφορήθη ἡ κατὰ τοῦ νέου καθεστῶτος ἀντί-ῖ ἐσυζητήθησαν πάντα τὰ ζητήματα τῆς μεταβο-

λῆς, θρησκευτικὰ τε καὶ κοινωνικὰ, ἐκεῖ κατενοήθη ἡ ἀπαραίτητος αὕτη ἀνάγκη, καὶ ἐκεῖθεν προσῆλθον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἅπαντες οἱ πρωτεύοντες καὶ δευτερεύοντες ἐργάται τῆς μεταρρύθμισεως, οἵτινες ἀπετέλουν φυσικῶς τῷ λόγῳ τὰς μᾶλλον πεφωτισμένας τοῦ ἔθνους τάξεις.

Ἀπέναντι αὐτῶν ἐξηγέρθησαν, ὡς ὑπέρμαχοι τοῦ καθεστῶτος, πολλαὶ ἕτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, αἵτινες, κατώτεραι μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν διανοητικὴν δύναμιν, πολυαριθμότεραι δὲ, ἀπέκρουον πᾶσαν καινοτομίαν. Οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν νὰ ἐξηγήσωμεν διατὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ταύτης προῖστατο τὸ δυσαρίθμητον, τὸ πλούσιον, τὸ πολυειδῶς καὶ πυλυτρόπως πανίσχυρον τῶν μοναχῶν σωματεῖον. Ἡ μεταρρύθμισις ἔμελλε νὰ προσβάλλῃ ἅπαντα τὰ ἡθικὰ καὶ τὰ ὕλικά αὐτοῦ συμφέροντα, διὰ τῆς ἀπὸ αὐτοῦ ἀφαιρέσεως τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, διὰ τῆς καταργήσεως πολλῶν μοναστηρίων, διὰ τῆς εἰς τὸν κοινὸν φόρον ὑπαγωγῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων· ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀπαγορεύουσα τὴν χρῆσιν τῶν ἁγίων λειψάνων καὶ καταργοῦσα τὰς εἰκόνας, ὧν ἀμφοτέρων ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ ἐμπορία ἦτο ἐν τῶν κυρίων καὶ τῶν μᾶλλον προσοδοφόρων βιομηχανημάτων τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Τοσοῦτοι δὲ καὶ τοιοῦτοι ὄντες οἱ μοναχοὶ, ἦγον καὶ ἔφερον δύο ἕτερα μέγιστα τοῦ ἔθνους τμήματα. Καὶ πρῶτον τὸν πολὺν καὶ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον, οἵτινες, ἐπειδὴ οὔτε ὁ νοῦς οὔτε ἡ καρδία αὐτῶν διεπλάσθη ὑπὸ ἐλευθερίου ἀγωγῆς, ἀδυνατοῦσι συνήθως νὰ νοήσωσι τὴν λατρείαν ἄλλως ἢ περιβεβλημένην διὰ ποικίλων συμβόλων καὶ ἐμβλημάτων. Ἐντεῦθεν ὁ κοινὸς ὄχλος διασώζων ἀκμαίᾳς τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ καθεστῶτα καὶ μὴ ὧν ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ τὰ ὅρια ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἡλλοιοῦτο ὁ γνήσιος τῆς πίστεως χαρακτήρ, ἐγένετο ὄργανον προθυμότατον τῆς μοναχικῆς τάξεως. Ἄλλοι δὲ αὐτῶν σύμμαχοι ἀπέβησαν αἱ γυναῖκες, αἵτινες συνήθως εἶναι σφόδρα

ἀφωσιωμέναι εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὡς πρὸς τὰς γυναῖκας δὲν ὑπῆρχε διάκρισις μεταξὺ ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων. Πᾶσαι συλλήβδην ἀπετροπιάζοντο τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἰδίως μεταρρύθμισιν, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, αἱ θυγατέρες, αἱ ἀδελφαὶ τῶν βασιλέων τῆς περιόδου ταύτης, αἵτινες οὐδέποτε ἐπείσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν ἀγογγύστως εἰς τὰς πρεσβευθείσας ὑπὸ τούτων καινοτομίας καὶ πολλάκις ἀντέπραξαν κρυφίως εἰς αὐτάς. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας, τὴν περιστολὴν τῆς δουλείας καὶ προσέτι, ὅτι προέκειτο νὰ διασπασθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁ στενώτατος ἐκεῖνος σύνδεσμος τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὅστις ἀπετέλει τὸν ἐπικρατοῦντα χαρακτῆρα τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, θέλομεν ἐννοήσῃ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις, καθὼς προσβάλλουσα πολλὰ συμφέροντα καὶ πολλὰς ἑξεις αὐτῶν τῶν ἀνωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων, ἀπεκρούετο ἀπὸ τὰ $\frac{9}{10}$ ἴσως τῶν κατοίκων τῆς ἀνατολῆς.

Ὁμολογοῦμεν λοιπὸν ὅτι ἡ πλειονοψηφία, ἡ μεγάλη πλειονοψηφία, ἦτο πολεμία τῆς μεταρρύθμισσεως· ἀλλ' ἡ μειονοψηφία, ἡ ἐκθύμως ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνισθεῖσα, εἶχε δύναμιν πολὺ πλείονα τῆς ἀναλογούσης εἰς τὸ ἀριθμητικὸν αὐτῆς πλῆθος. Ἐχουσα τὴν πεποίθησιν, ὅτι θρησκεία καὶ πολιτεία κινδυνεύουσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν δὲν ἐπέλθῃ μέγας τις αὐτῶν ἀνακαινισμὸς, καὶ μελετήσασα διὰ μακροῦ χρόνου πάντα τὰ μετὰ τοῦ ἀνακαινισμοῦ τούτου συνδεόμενα σπουδαιότατα ζητήματα, ἐκέκτητο δύο ἐλατήρια ἀκαταγώνιστα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν πίστιν καὶ τὴν γνῶσιν. Τοιαύτη δὲ οὖσα ἠδυνήθη νὰ ἐπιβάλῃ τὴν σημαίαν αὐτῆς εἰς τὴν βασιλείαν καὶ νὰ κρατήσῃ τὴν σημαίαν ταύτην ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νικηφόρον κατὰ τῶν μυρίων αὐτῆς ἀντιπάλων ἐν διαστήματι 150 περίπου ἐνιαυτῶν. Δὲν ἐπέβαλον ἄρα ὁ Λέων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ τὰ ἰδιογνώμονα αὐτῶν βουλευμάτων, ἀλλ' ἡ κρατίστη ἠθικῶς καὶ

διανοητικῶς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μερίς, συμμαχήσασα μετὰ τῶν βασιλέων, ἡγωνίσθη νὰ σώσῃ τὴν κοινωνίαν ἐκείνην ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰς ὃ ἀσυνειδήτως ἐφέρετο. Ἡ ἀρετὴ ὁμῶς ἦν ὀφείλομεν νὰ ἀποδώσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τὴν βασιλείαν εἶναι, ὅτι ἐν συνέσει καὶ μετριοπαθείᾳ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διεζήγαγε τὸ ἔργον. Ἐπείθετο μὲν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἦτο ἀπαράιτητος, συνησθάνετο δὲ ἐν ταύτῳ ὅτι, ἐπιβάλλουσα χεῖρα εἰς τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα, ἔμελλε νὰ προσβάλλῃ κατάσασιν πραγμάτων ἧτις δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀποδεχθῇ ἐν σιγῇ τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς. Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς σωτηρίας ἦτο κατεπείγουσα, ἀλλ' ὁ κίνδυνος τῆς διαταράξεως τῶν πνευμάτων οὐδὲν ἦττον προφανές. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο τούτων σκοπέλων ἡ βασιλεία ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα μὴ προσαράξῃ εἰς οὐδέτερον. Δὲν λέγομεν ὅτι ὑπῆρξεν ἀναμάρτητος, ἀλλ' ὁμολογουμένως ἀνεδείχθη ἠθικῶς ἀνωτέρα τῶν ἡγεμόνων τῆς μεγάλης μεταρρύθμισεως τοῦ ἐκκαιδεκάτου αἰῶνος. Δὲν ἐπεχείρησε τὴν μεταβολὴν, χάριν ἀγεννῶν προσωπικῶν συμφερόντων ὅπως ὁ Ἑρρίκος Η' τῆς Ἀγγλίας, οὐδὲ εἰς ἀναριθμήτους καὶ ἀνηλεῖς ἐξεστράπη σφαγὰς, ὅπως ἔπραξαν οἱ ἡγεμόνες τῆς τε Ἀγγλίας καὶ τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Σαξωνίας καὶ τῆς Ἑσσε-Κάσσελ καὶ τοῦ Μεκλεμβούργου καὶ τῆς Πρωσίας καὶ ἄλλοι. Ἐδήμευσε μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐκκλησιαστικὰ τινα κτήματα, ἀλλ' ἡ δήμευσις αὕτη ἐγένετο ἐπὶ κοινῷ, οὐχὶ ἐπὶ ἰδίῳ συμφέροντι. Πλὴν τούτου ἡ ἐλληνικὴ μεταρρύθμισις οὐδόλως μὲν ἔθιξε τὰ θεμελιώδη τῆς πίστεως δόγματα, ὥς πρὸς τὸ κοινωνικὸν μέρος ὁμῶς ἀπέβη ὁλοσχερεστέρα καὶ συστηματικώτερα τῆς βραδύτερον ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Εὐρώπῃ διαπραχθείσης, καὶ ἔρριψεν εἰς μέσον ἀρχὰς καὶ δοξασίας, τὰς ὁποίας ἀποροῦντες βλέπομεν πρεσβευόμενας ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι.

Ἐννέα ἔτη ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ὁκτὼ

διέλυσε τὴν δευτέραν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιτορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Λέων καθυπέβαλεν εἰς τὴν σύγκλητον ἢ βασιλικὸν διάταγμα, δι' οὗ ἀπεδοκιμάζετο ἐν γένει εἰκόνων προσκύνησις ὥς τις ψευδολατρεία, ἐξ ἧς αἱ εὐψυχαὶ ἐκινδύνευον νὰ τιμῶσιν εἰδῶλα ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζον ὅτι λατρεύουσι. Τὸ διάταγμα δεκτόν. Ὁ Λέων ὁμῶς, ἵνα μὴ προσβάλλῃ ἀποτόμως εἰς τῶν πολλῶν, ἀπεφάνητο συγχρόνως ὅτι δὲν ἐννοεῖ ὡς ἐρεθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ μέσου τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα λαθείας αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, ἵνα ἰσπασμῶν καὶ ψηλαφήσεως βεβηλῶνται μὲν αἱ εἰκόνες, ἴσεται δὲ τὸ θεῖον. Ἐντεῦθεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἱμάτια δὲν ἐταράχθησαν πολὺ κατ' ἀρχάς. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης Γρηγόριος Β' ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περίστασιν διαλύσῃ τοὺς πολιτικούς δεσμοὺς οἵτινες συνῆπτον ἔτι μὴν μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ὑπεκίνησε στάμνον ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἥτις, καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἰλλυρία, ὑπήγετο λησiasτικῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν παπῶν. Ὁ Λέων, θελε νὰ ἀποφύγῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ῥῆξιν, ἐπεχείρησε πρῶτον νὰ μεταπείσῃ τὸν ἀρχιερεῖα δι' ἐπιστολῶν, ἐν ζήτησιν τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα καὶ ἐν μιᾷ τῶν ὁποίων εἰς τοὺς ἑλέγε· «πληροφόρησόν με τίς ἡμῖν παρέδωκε σέ-καὶ προσκυνεῖν χειροποίητα, καὶ γὰρ ὁμολογῶ ὅτι Θεοῦ ἰα ἐστίν.» Ἀλλ' ὁ πάπας ἐπέμενε στασιάζων, καὶ τότε εὐς κατέβαλε μὲν τὴν στάσιν τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἡ κάτω Ἰταλία κινήματα, περιέστειλε δὲ ἐν μέρει τοὺς ἰδοὺς, οὓς ὁ πάπας ἐκάλεσεν ὡς συμμάχους ἐν τῇ μέσῃ

ων δὲ γενομένων ὁ Λέων, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἀπλὴν εἰς τῶν εἰκόνων, διέταξε τὴν ἐντελῆ ἀφαίρεσιν αὐτῶν. εὐρομεν ἀκριβῶς πόθεν ὁρμώμενος ἐτροπολόγησε τὴν

πρώτην αὐτοῦ συμβιβαστικὴν ἀπόφασιν. Ἴσως οἱ μᾶλλον ἐν-
θερμοὶ ὁπαδοὶ τῆς μεταρρύθμισεως παρέστησαν αὐτῷ ὅτι ἡ
ἀπλὴ ἐκείνη ἀνύψωσις, ἐνῶ δὲν προέλαβε τὰς στάσεις τῆς Ἰτα-
λίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὑπέθαλπεν ἐν τούτοις τὰς προλήψεις
τῶν πολλῶν, δυναμένων νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς εἰκόνας καὶ
νὰ λατρεύωσιν αὐτὰς κατὰ τὰ προειθισμένα. Ἴσως δὲ ὁ βασι-
λεὺς ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῆς κατατροπώσεως τῶν δύο στάσεων,
ἐνόμισεν ὅτι εἴμπορεῖ ἀκινδύνως νὰ ἐπιχειρήσῃ ριζικωτέραν
μεταβολήν. Ὅπωςδὴποτε ἐξέδωκε τῷ 728 νέον διάταγμα δι'
οὗ ἀπηγορεύθη ὁλοσχερῶς ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἀλλαχοῦ
ἀνάρτησις πάσης εἰκόνης ἀγγέλων, ἀγίων, μαρτύρων, καὶ πα-
ρηγγέλθησαν αἱ ἀρχαὶ νὰ καθαιρῶσιν αὐτὰς παντοῦ ὅπου ἤθε-
λον εὑρεθῇ. Λέγεται μάλιστα, διότι τὸ κείμενον τοῦ διατάγ-
ματος δὲν σώζεται, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις διετάχθη ἐπὶ ποινῇ.
Ὁ ἀνώτερος κλῆρος οὐδόλως ἀντέστη εἰς τὸ νέον τοῦτο πρὸς-
ταγμα. Μόνος ὁ πατριάρχης Γερμανὸς, καθ' ὅλας τὰς πιθανό-
τητας ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καθοδηγούμενος, ἀπε-
ποιήθη νὰ ὑπογράψῃ καὶ νὰ κοινοποιήσῃ αὐτό. Ἐπειδὴ δὲ,
καί τοι προτραπείς παρὰ τοῦ βασιλέως κατ' ἰδίαν νὰ παύσῃ
ἀντιπράττων, ἐπέμενεν, ὁ Λέων προσεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 730
τὴν σύγκλητον ἵνα ἀποφασίσῃ περὶ τῆς διενέξεως ταύτης
καὶ ἀποποιηθέντος τοῦ πατριάρχου πάλιν νὰ ἐνδώσῃ, τὸ συν-
έδριον ἐκεῖνο, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔδρευε καὶ αὐτὸς ὁ σύγγελος καὶ
μαθητὴς αὐτοῦ Ἀναστάσιος, κατεδίκασεν ὁμοψήφως τὴν δια-
γωγὴν τοῦ Γερμανοῦ. Τότε οὗτος ἀπετάξατο τὴν ἀρχιερωσύ-
νην ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τὴν πατρικὴν
οἰκίαν, προεχειρίσθη δὲ πατριάρχης ὁ σύγγελος Ἀναστάσιος.
Κατὰ τὰ εἰθισμένα ὁ τε βασιλεὺς καὶ ὁ Ἀναστάσιος ἀνήγ-
γειλαν τὴν ἐκλογὴν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις ὁμως
τὴν μὲν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀναστασίου ἐπέστρεψε, τὸν δὲ Λέοντα
ἤλεγξε πικρῶς ὡς παραβιάσαντα τὰ δίκαια τῆς ἐκκλησίας. Ὁ
βασιλεὺς ἤθελε νὰ προλάβῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ἐπὶ τοῦ ἀνά

χειρας ζητήματος διένεξιν πρὸς τὸν ἀρχιερέα τοῦτον· καὶ ἐπειδὴ ὁ Γρηγόριος, καθὼς καὶ ὁ πρόην πατριάρχης Γερμανός, εἶχε πάντοτε ἰσχυρισθῆ ὅτι τὰ περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, εἰ καὶ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ θεμελιώδες τῆς πίστεως δόγμα, ἔπρεπεν οὐδὲν ἥττον νὰ κανονισθῶσιν ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Λέων ἔγραψεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συγκαλέσῃ τοιαύτην σύνοδον καὶ ὅτι προσκαλεῖ αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τοῦτο. Ἀλλ' ὁ πάπας ἀπήντησεν εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ὑβριστικῶς, ὁ δὲ Λέων παροξυνθεὶς ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ἐξώσει αὐτὸν ἐκ Ῥώμης· εἰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς ἀνταπήντησεν, ἐμπαίζων τὴν ἀπειλὴν καὶ προσεπιλέγων, ὅτι προτιμᾷ νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς νεοφύτους βαρβάρους μᾶλλον ἢ νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτῷ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πίστιν. Οὕτω δὲ ἐκλιπούσης πάσης ἐλπίδος συμβιβασμοῦ, ὁ μὲν Γρηγόριος συγκαλέσας σύνοδον τοπικὴν κατεδίκησε τὸν βασιλέα ὡς αἰρετικὸν, ὅπερ ἔπραξε καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ δὲ Λέων διέταξεν ἑκτοτε τὴν κατάσχεσιν τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ κτημάτων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὰ ὅποια βραδύτερον ἐντελῶς ἐδήμευσεν. Ἐτι σφοδρότερον ἀντετάχθη εἰς τὸν Λέοντα ὁ τοῦ Γρηγορίου Β' διάδοχος, Γρηγόριος Γ'. Μετ' ὀλίγον μάλιστα τῷ 732 ὁ πάπας οὗτος συνεχάλεσε τοπικὴν σύνοδον, ἥτις ἀπεφήνατο πάντα τὸν μὴ προσκυνοῦντα τὰς εἰκόνας, προδότην τῆς πίστεως καὶ ἐχθρὸν τῆς ἐκκλησίας. Ἐπεχείρησε δὲ ἐνταύτῳ νὰ προκαλέσῃ διαμαρτύρησιν ὅλων τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἀλλ' ἀπέτυχε κατὰ τοῦτο, διότι ἡ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν ἔπαυσαν ἀναγνωρίζουσαι τὸ κῦρος τῶν περὶ εἰκόνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποφασισθέντων, μόνη δὲ ἡ μέση Ἰταλία καὶ ἰδίως ἡ Ῥώμη, ἡ Ῥαύεννα καὶ ἡ Πεντάπολις συνετάσσοντο μετὰ τοῦ πάπα. Ἵνα σωφρονίσῃ τὰς πόλεις ταύτας ὁ βασιλεὺς ἐξέπεμψε τῷ 733 στρατὸν ἀξιόλογον· ὁ στόλος ὅμως ὅστις ἔφερε τὸν στρατὸν τοῦτον κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τρικυμίας ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσσῃ.

Ἄλλ' ὁ Λέων, καίτοι ἀποτραπείς ὑπὸ τῶν πρὸς Μωαμεθανοὺς ἀγώνων νὰ ἐκπέμψῃ νέαν εἰς τὴν Ἰταλίαν στρατιάν, κατέφε-
 ρεν οὐδὲν ἥττον καιρίαν πληγὴν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης
 διὰ δύο ἀξιομνημονεύτων αὐτοῦ διατάξεων. Πρῶτον ἐδήμευσεν
 ἤδη ὀριστικῶς πάντα τὰ κτήματα ὅσα ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης
 εἶχεν ἐντὸς τοῦ κράτους· δεύτερον δὲ καὶ τὸ σπουδαιότερον,
 ἀπέσπασεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ πάπα δικαιοδοσίαν
 τὴν Κρήτην, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Μακε-
 δονίαν, τὴν Ἑπειρον, πᾶσαν τὴν λεγομένην σήμερον Ἀλβανίαν
 καὶ αὐτὰς τὰς ἐπισκοπὰς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας,
 καθυπαγαγὼν ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας εἰς τὴν ἐκκλησιαστι-
 κὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἡ
 μὲν Σικελία καὶ ἡ κάτω Ἰταλία δὲν διετέλεσαν ὑποτεταγμέ-
 ναι εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ ἐπὶ 3 ἑκατονταετηρί-
 δας, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ διήρκεσεν ἡ ἐπὶ τῶν χωρῶν τούτων κυ-
 ριarchία τῶν ἡμετέρων βασιλέων. Τὰ δὲ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου
 οὐδέποτε ἔκτοτε ἐπανῆλθον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιε-
 ρέως τῆς Ῥώμης. Οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μα-
 κρῶν ὅποσον σωτήριος διὰ τὴν ἐθνότητα ἡμῶν ἀπέβη ἡ πράξις
 αὕτη τοῦ βασιλέως Λέοντος· διότι εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν αἱ
 προαναφερθεῖσαι χῶραι, ὧν αἱ πλείσται ἀποτελοῦσι τὴν κυριω-
 τάτην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστίαν, ἐξηκολούθουν ἔκτοτε διοι-
 κούμεναι ὑπὸ κλήρου ἀνατρεφομένου ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐκεῖθεν ἐξηρ-
 τημένου, ὁ Ἑλληνισμὸς ἤθελε περιέλθει εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον.

Ταῦτα εἶναι τὰ περὶ εἰκόνων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος
 γενόμενα. Εἶδομεν τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης κατὰ τῶν
 ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως διενεργηθέντα. Ἐν αὐτῷ ὅμως τῷ ἀνα-
 τικῶ κράτει καὶ ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ, οὔτε ἐπίμονός τις ἀντίπραξις
 φαίνεται γενομένη, οὔτε ἀνάγκη προκύψασα βιαίου διωγμοῦ. Εἶ-
 ναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τῶν σωζομένων χρονογράφων οἱ πλησιέστα-
 τοι εἰς τὰ πράγματα ἀξιοῦσιν, ὁ μὲν Θεοφάνης ὅτι «πολλοί τε

κληρικοὶ καὶ μονασταὶ καὶ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὀρθοῦ τῆς πίστεως λόγου, τὸν μαρτυρικὸν ἀναδησάμενοι στέφανον·» ὁ δὲ Νικηφόρος ὅτι «πολλοὶ τῶν εὐσεβούντων τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον.» Ἀλλὰ οὐδέτερος αὐτῶν οὐδένα ὀνομαστὶ ἀναφέρει μάρτυρα. Ὁ πάντων ἐγγύτερος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς, διότι ἦτο ἀκριβῶς σύγχρονος τοῦ Λέοντος Ε΄., βεβαιοῖ μὲν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδομένων ἀπολογητικῶν πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας λόγων, ὅτι «καὶ νῦν ὁ μακάριος Γερμανὸς ὁ βίῳ καὶ λόγῳ ἐξαστράπτων, ἐρράπισθη καὶ ἐξόριστος γέγονε, καὶ ἕτεροι πλείστοι ἐπίσκοποι καὶ πατέρες, ὧν οὐκ οἶδαμεν τὰ ὀνόματα.» Ἐνῷ ὁμῶς περὶ μὲν τοὺς πλείστους ἐπισκόπους καὶ πατέρας συμφωνεῖ πρὸς τοὺς δύο ἄλλους συγγραφεῖς, κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα οὐδενὸς μάρτυρος, ὥς πρὸς τὸν πατριάρχην Γερμανὸν, ὃν καὶ μόνον ὀνομαστὶ ἀναφέρει ὡς ραπισθέντα καὶ ἐξορισθέντα, διαφωνεῖ πρὸς τοὺς δύο ἐκείνους ὁμόφρονες χρονογράφους. Γράφοντι ὅτε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης ῥητῶς λέγουσιν ὅτι ὁ πατριάρχης, μὴ πεισθεὶς νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰκόνων, παρητήθη καὶ ἀπесύρθη εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον, μηδὲν προσεπιλέγοντες περὶ προσγενομένης αὐτῷ ὕβρεως τινός· οὐδέτερος δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε συμφέρον ἢ προαίρεσιν νὰ καλύψῃ τὴν ἀλήθειαν. Μόνοι οἱ συναξαρισταὶ μνημονεύουσιν ἐξ ὀνόματος πολλῶν ἐπὶ Λέοντος μαρτύρων. Ἀλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὅσα περὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ λέγουσιν, εἶναι ἡ πρώτη καὶ κυρία ἀπὸδειξις τοῦ πόσον δικαιούμεθα νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς τοὺς λόγους αὐτῶν. Γράφοντι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ συναξαρισταὶ διηγοῦνται ὅτι ὁ Λέων, μετὰ τὸν πρῶτον τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπολογητικόν, διέταξέ τινα ν' ἀπομιμηθῇ τὸν χαρακτῆρα τοῦ προμάχου ἐκείνου τῶν εἰκόνων καὶ νὰ γράψῃ ἐπιστολὴν τούτου ὑποσχομένην δῆθεν τῷ Λέοντι τὴν παράδοσιν τῆς Δαμασκοῦ, ὁ δὲ καλίφης εἰς ὃν ὁ Λέων ἔπεμψε τὴν ἐπιστολὴν, ἀπέκοψε τὴν χεῖρα τοῦ νομιζομένου προδότου,

ὅστις ὅμως διὰ θαύματος τῆς Θεοτόκου ἀνέλαβεν αὐθις τὴν χρῆσιν τῆς χειρός. Ἐν τούτοις οὐ μόνον οἱ χρονογράφοι ἀποσιωπῶσι τὴν πλαστογραφίαν τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς ἐπομένοις λόγοις οὐδὲν διαλαμβάνει περὶ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ τοῦ θαύματος, ἐνῶ ἤθελεν εἶναι τὸ ἰσχυρότατον τῶν ἐπιχειρημάτων πρὸς στήριξιν τοῦ θέματος αὐτοῦ. Πῶς λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τοὺς συναξαριστάς, ἀφ’ οὗ εἶναι βέβαιον ὅτι περὶ ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν; Ὅσῳ δὲ πλειότερον μελετῶμεν τὰ περιστατικὰ τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας, τόσῳ μᾶλλον πειθόμεθα ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ διστάσωμεν ἂν ὑπῆρξάν ποτε οἱ πολλοὶ καὶ οἰκτροὶ ἐκεῖνοι μάρτυρες. Οὐτε ἡ διενεργηθεῖσα τότε καινοτομία ἦτο τοσοῦτον σπουδαία, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀφοσιώσεις ἀναλόγους τῶν μαρτύρων τοῦ ἐθνικοῦ διωγμοῦ, οὐτε ὁ χαρακτὴρ τοῦ Λέοντος ἦτο τοιοῦτος, ὥστε νὰ ἐπιβάλλῃ ἀγρίας καὶ ἀπανθρώπους τιμωρίας. Ὅτε κατετρόπωσε τοὺς στασιαστάς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἱ δὲ πλεῖστοι παρεδόθησαν εἰς τὸν νικητὴν, οὗτος συνεχώρησε τοὺς πάντας μὴ ἐπιβαλὼν τὴν νόμιμον τοῦ θανάτου ποινὴν εἰμὴ εἰς τοὺς δύο αὐτῶν ἀρχηγούς. Οὐδὲ ἐξετελέσθη ἡ ἐκ μέσου ἀφαίρεσις τῶν εἰκόνων τοσοῦτον γενικῶς, ὅπως δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀντιστάσεις. Ὅτε ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ υἱοῦ τοῦ Λέοντος, εἴκοσι καὶ ἑξ ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων πρώτου διατάγματος, ληξάσης τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ἥτις ἐκύρωσε τὴν καθαίρεσιν ταύτην, ἀνεγνώσθησαν πανηγυρικῶς οἱ περὶ τούτου ὅροι, ἡ ἐπίσημος αὕτη ἀνακήρυξις δὲν ἐγένετο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπως ἦτο φυσικώτατον, ἀλλ’ ἐν τῇ κατὰ τὰς Βλαχέρνας ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας· καὶ τοῦτο, διότι ἡ τελετὴ αὕτη ἔπρεπε νὰ πανηγυρισθῇ ἐν ἐκκλησίᾳ γυμνωθείσῃ πάσης εἰκόνης, ἡ δὲ μεγάλη ἐκκλησία εἶχε διατηρήσει τὰς εἰκόνας αὐτῆς. Πῶς δὲ εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Λέων ἐφῆρμυσε διὰ τῆς βίας

τὰ διατάγματα αὐτοῦ παντοῦ ἄλλοῦ παρεκτὸς τοῦ πρωτεύοντος τῆς βασιλευούσης ναοῦ. Ἐπαθόν τινες ἐπὶ Λέοντος, ἀλλὰ διότι αὐτοὶ πρῶτοι ἤρξαντο χειρῶν ἀδίκων. Τῷ 830 εἰς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, παρὰ συρόμενος ὑπὸ τῶν φρονημάτων τὰ ὅποια ἐπεκράτουν ἐν γένει εἰς τὸν στρατὸν, ἠθέλησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν εἰκόνων τῆς πόλεως, ἥτοι τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ἥτις ὑπερέκειτο τῆς μεγάλης τῶν ἀνακτόρων πύλης. Ἐνῷ δὲ ἀναβάς ἐπὶ κλίμακος ἠγωνίζετο νὰ καταστρέψῃ τὸ ἐκτύπωμα, ὄχλος πολὺς γυναικῶν καὶ μοναχῶν συρρέουσας ἔρριψε τὴν κλίμακα ἐκείνην καὶ ἐφόνευσε τὸν τε πεσόντα ἀξιωματικὸν καὶ τοὺς ὀλίγους στρατιώτας ὑφ' ὧν συνωδεύετο. Μεθ' ὃ ὥρμησεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἵνα φονεύσῃ καὶ τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον, ὅστις ὁμῶς προλαβὼν ἐσώθη εἰς τὰ βασίλεια. Τότε φυσικῶς τῷ λόγῳ ἡ βασιλικὴ φρουρὰ διετάχθη νὰ διαλύσῃ τοὺς στασιαστὰς, ἐξ ὧν οἱ πεσόντες ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ οὐκ ὀλίγοι, ἀνεγράφησαν βραδύτερον μεταξὺ τῶν ἁγίων. Τοιαῦτα θύματα ἐξ ὁμοίων ἀφορμῶν ἐγένοντο πιθανῶς καὶ ἄλλα, ἀλλὰ δυσκόλως δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς μάρτυρες τῆς πίστεως.

Ὅσω ὁμῶς καὶ ἂν πειθόμεθα ὅτι ὁ βασιλεὺς Λέων ἐπολιτεύθη μετὰ τῆς ἐνδεχομένης μετριοπαθείας, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ περὶ καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων διάταξις δὲν ἦτο ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος τοῦ νὰ παύσωσιν αἱ καταχρήσεις τῶν ὁποίων εὐλόγως ἐπεζητεῖτο ἡ θεραπεία. Παντοῦ καὶ πάντοτε ὁ ἄνθρωπος ἀποκλίνει φύσει εἰς τὸ νὰ διατηρῇ τὴν μνήμην τῶν προπατόρων αὐτοῦ, τῶν εὐεργετῶν τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνήκει, τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ὅλης ἱστορίας· πρὸς τοῦτο δὲ συντελεστικώταται εἶναι αἱ εἰκόνες αὐτῶν. Ἀφοῦ λοιπὸν κοσμοῦμεν διὰ τοιούτων εἰκόνων τὰς τε ἰδίας οἰκίας καὶ τὰς δημοσίας οἰκοδομὰς καὶ πλατείας, τί φυσικώτερον ἢ νὰ ἀπονέμωμεν τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τοὺς πρωταθλητὰς τῆς πίστεως

ἡμῶν, ἀναρτῶντες ἐν τοῖς ναοῖς τῆς πίστεως ταύτης τὰς εἰκόνας αὐτῶν; Καὶ ἔπειτα, ὡς κάλλιστα λέγει Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ πρώτῳ κατὰ εἰκονομάχων λόγῳ, «ὑπόμνημά ἐστιν ἡ εἰκὼν, καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμυημένοις ἡ βίβλος, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἡ εἰκὼν· καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὁράσει ἡ εἰκὼν· νοητῶς δὲ αὐτῇ ἐνούμεθα.» Ὅθεν ἡ τῶν εἰκόνων ἐν τοῖς ναοῖς ἀνάρτησις καὶ τοιχογράφησις, δὲν ἦτο μόνον κόσμος αὐτῶν κάλλιστος, ἀλλὰ καὶ ὄργανον διδασχῆς εἰς τοὺς πολλοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐντεῦθεν ὁμῶς συνέβαινον παρεξηγήσεις· πολλαὶ εἰκόνες ἐλογίσθησαν θαυματουργοὶ, οἱ δὲ ἄνθρωποι φέροντες αὐτὰς ὡς φυλακτήρια ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἀπηλλαγμένους τοῦ καθήκοντος νὰ πράξωσιν ὅ,τι ὤφειλον καὶ ἠδύναντο ὑπὲρ τε τῆς ἰδίας, ἥτοι τῆς ἠθικῆς, καὶ ὑπὲρ τῆς κοινῆς, ἥτοι τῆς πολιτικῆς σωτηρίας. Ταῦτα πάντα εἶναι βέβαια. Ἀλλ' ἦτο ἄρα γε ἐπίσης βέβαιον, ὅτι θέλουσιν ἀρθῇ ἐκ μέσου πάντα ταῦτα τὰ ἀτοπήματα διὰ τῆς ἀπλῆς ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἀφαιρέσεως τῶν εἰκόνων; Δὲν ἦτο ἄρα γε πρόδηλον, ὅτι οἱ πολλοὶ ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθῶσι λατρεύοντες τὰς εἰκόνας κατ' ἰδίαν καὶ ἐμπορούμενοι τῶν ἐλεθρίων προλήψεων ὅσας ἡ λατρεία αὕτη συνεπήγετο; Εἰς τῶν θερμότερων, ἀλλὰ καὶ λογικωτέρων ἀντιπάλων τῆς περὶ τοῦτο τὸ μέρος μεταρρυθμίσεως, ἀπαντῶν εἰς τὴν πολλάκις γενομένην ἐνστασιν ὅτι «ἡ παροῦσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας,» ἔλεγε τότε ὀρθότατα, «ὀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔλεγεν ὅτι ἡ ἀνάπλασις, ἡ συμπλήρωσις καὶ ἡ διάδοσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἦτο ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ κατανοήσῃ ὁ λαὸς τίς ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς τῶν εἰκόνων ἀναρτήσεως, καὶ ὅτι, οὕτω παιδευθέντων τῶν πολλῶν, ἤθελε παύσει οἴκοθεν ἡ θεοποίησις τῶν εἰκόνων, ἡ δὲ ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας ἤθελεν ἐπέλθει ἄνευ κλονισμῶν, ἄνευ καινοτομίας τινὸς περὶ τὸν θεσμὸν ἐκεῖνον, δι' ἀπλῆς μεταβολῆς περὶ τὰς ἑξῆς καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἀνθρώπων.

Ὅτι μόνον δύναται νὰ δικαιολογήσῃ ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς πρωτουργοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως εἶναι, ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τοιαύτη πάγκοινος καὶ μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ λαοῦ στρωμάτων διαδεδομένη παιδεία, ἦτο πρᾶγμα ἀκατόρθωτον. Ἐγένετο φροντὶς ν' ἀναπλασθῇ ἐν ταύτῳ ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις, καὶ ἐπὶ τούτῳ διελύθησαν αἱ προϋπάρχουσαι δημόσιαι σχολαί, αἵτινες, καθὼς διευθυνόμεναι ἅπασαι σχεδὸν ὑπὸ μοναχῶν, ὑπέτρεφον τὰς ὑφισταμένας προλήψεις, ἐπετράπη δὲ ἡ ἐκπαίδευσις τῆς νεολαίας εἰς λαϊκοὺς ἢ ἱερωμένους ὁμόφρονας. Τὸ παρὰ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ ἀξιούμενον ὅτι «ἐκτοτε ἡ τῶν ἐπιστημόνων γνῶσις ἐν Ῥωμανίᾳ ἔπαυσε, τῇ τῶν βασιλευόντων εἰκονομάχων ἀπονοίᾳ μειουμένη ἕως τῶν ἡμερῶν Μιχαήλ καὶ Θεοδώρας,» δηλαδὴ μέχρι τῆς ὀριστικῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, εἶναι μία τῶν πολλῶν καὶ ἀνυποστάτων συκοφαντιῶν, ὧν βρίθουσιν οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι. Τὸ δυσάριθμον πλῆθος τῶν πολιτικῶν, τῶν στρατιωτικῶν, τῶν νομικῶν, τῶν διοικητικῶν καὶ τῶν ἱερωμένων ἀνδρῶν, ὅσοι μετὰ τοσούτου ζήλου καὶ τοσαύτης δεξιότητος ὑπηρέτησαν τὴν μεταρρύθμισιν καθ' ὅλην τὴν 8 καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ δημοσία παιδείας ἐλειτούργει δραστηρίως ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ. Ἀλλὰ ἡ παιδεία αὕτη ἐρείδετο ἐπὶ ἀρχῶν ἐλευθερίων, καὶ τούτου ἕνεκα κατεδικάζετο ὡς ἀμαθία ὑπὸ τῶν μοναχῶν· ἅπαντες δὲ οἱ ἐπιφανεῖς ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως οὐ μόνον οἱ πολιτικοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοί, οἷοι λ. χ. ὁ Ταράσιος καὶ ὁ Φώτιος, ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα τὸ γενναῖον φρόνημα ὅπερ ἐν ταῖς σχολαῖς αὐτῶν ἐποτίσθησαν. Κατὰ τοῦτο ὁ Θεοφάνης εἰλικρινέστερος ὢν τοῦ Ἀμαρτωλοῦ, δὲν λέγει καταλυθεῖσαν εἰμὴ τὴν εὐσεβῆ παιδείαν, ὅ ἐστι τὴν ἱερατικὴν καὶ μοναστηριακὴν· μὴ ἀναφέρων δέ τι περὶ τῆς θύραθεν παιδείας, ὑποδεικνύει ἄρκούντως ὅτι αὕτη ἐξηκολούθει λειτουργοῦσα. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Ἡ νέα αὕτη παιδεία δὲν διεδίδετο εἰμὴ εἰς τὰς

άνωτέρας τῆς κοινωνίας τάξεις, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ παρεια-
 δύσῃ μέχρι τῶν κατωτέρων. Τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἐγένετο οὐ-
 δαμοῦ ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς χρόνοις, διότι
 δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἐν ὅσῳ τὰ διδακτικὰ βιβλία, χειρό-
 γραφα ὄντα, ἦσαν προσιτὰ εἰς μόνους τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ
 ἦττον εὐποροῦντας ἀνθρώπους. Μία ἀπὸ τὰς αἰτίας δι' ἧς ἡ
 δοκίμησεν ἡ νεωτέρα μεταρρύθμισις, ἦτο ὁμολογουμένως ἡ
 συγχρόνως τότε γενομένη ἀνακάλυψις τῆς τυπογραφίας. Ἡ δὲ
 μεταρρύθμισις τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἥτις ἐστερεῖτο
 τοῦ ὅπλου τούτου τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ἐνεργείας, κατέ-
 φυγεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑλικὴν ἐκ μέσου ἀφαίρεσιν τῶν εἰ-
 κόνων.

Ἄλλ' ἐνῶ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλῃ τις ἂν τὸ προκείμενον
 ζήτημα διεξήχθῃ ὅπως ἔδει, πάντα τὰ λοιπὰ ὅσα ἐγένοντο
 τότε ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ
 Ἑλληνισμοῦ ἀναπλάσεως, δὲν εἶναι δυνατόν εἰμὴ νὰ κινήσῃ
 τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς ἱστορίας. Ἡ
 ἐπελθοῦσα τότε μεταβολὴ ἀναφαίνεται ἡ ἐν ῥηταῖς διατάξεσιν,
 ἡ ἐν τῇ ὅλῳ καινοπρεπεῖ ἔψῃ ἣν ἔλαβον ἡ πολιτεία καὶ ἡ
 κοινωνία. Μία τῶν ὀλεθριωτέρων ἔξεων τῆς προτέρας περιό-
 δου ἦτο, ὅτι πολλάκις τὰ πράγματα παρεδίδοντο εἰς χεῖρας
 εὐνούχων. Τὸ κακὸν τοῦτο εἶχε μὲν ἐλαττωθῇ ἐν τῇ ἑβδόμῃ
 ἑκατονταετηρίδι, ἀλλὰ δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς εἰμὴ ἐπὶ τῶν βα-
 σιλέων τῆς μεταρρύθμισεως. Τοσοῦτον δὲ οἱ παντοδύναμοι εὐ-
 νοῦχοι ἐφαίνοντο ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου καθεστῶτος,
 ὥστε, ἐνῶ οὐδεὶς τοιοῦτος μνημονεύεται ἐπὶ Λέοντος Γ'. καὶ
 Κωνσταντίνου Ε'. καὶ Λέοντος Δ', μόλις ἡ Εἰρήνη ἐζήτησε νὰ
 ἀνατρέψῃ τὴν μεταβολήν, καὶ ἐν τῷ ᾧμα προσχειρίσθῃ λογο-
 θέτης τοῦ δρόμου, ἥτοι πρωθυπουργὸς, ὁ εὐνούχος Σταυράκιος·
 πεσοῦσης δὲ τῆς Εἰρήνης, πάλιν οὔτε ἐπὶ Νικηφόρου, οὔτε ἐπὶ
 Λέοντος Ε'. καὶ Μιχαὴλ Β'. καὶ Θεοφίλου προέκυψεν εἰς μέσον.

εὐνοῦχος. Τότε ὡσαύτως ἐξέλιπον αἱ ἀπαίσιαι ποιναὶ τῆς ῥινοκοπίας, τῆς γλωττοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, ἐξ ὧν τῶν πρώτων μάλιστα ἐγένετο οὐκ ὀλίγη χρῆσις ἐπὶ τῆς ἀμέσως προηγηθείσης δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνέβη ὅ,τι ὡς πρὸς τοὺς εὐνούχους. Ἄμα ἡ Εἰρήνη ἐπεχείρησε νὰ ἀνορθώσῃ τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς, ἡ φιλαρχία τῆς γυναικὸς ταύτης δὲν ἐδίστασε νὰ τυφλώσῃ τὸν ἴδιον αὐτῆς υἱὸν, Κωνσταντῖνον ΣΤ'. Ἡ διοίξεις ἐν γένει καὶ ἰδίως ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις καὶ ὁ στρατὸς ὀργανώθησαν εἰς τρόπον, ὥστε ἐνῶ ὁ Λέων Γ' παρέλαβε τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καταλήψεως τοῦ πλείστου τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων τούτων πολιορκίας αὐτῆς τῆς βασιλευούσης, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Ε' εὔρε τῷ 741 τοὺς μὲν Ἀράβας ἐπανελημμένως κατατροπωθέντας καὶ ἀναγκασθέντας νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς Συρίαν, τὸ δὲ κράτος εἶπερ ποτὲ εὖπορον καὶ ἀξιόμαχον. Ἀλλὰ ἐν γένει ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀντέστη γενναίως εἰς τοὺς πολυαρίθμους αὐτοῦ ἀπὸ ἀνατολῶν, ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀπὸ ἄρκτου ἀντιπάλους· ἡττήθη μὲν ἐνίοτε, πολλάκις ὅμως ἤρατο νίκας λαμπράς καὶ οὐδέποτε ἐταπεινώθη, παρεκτὸς ἐπὶ Εἰρήνης ὅτε, διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν αὐθις παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως, ὑπέστη νέας συμφοράς. Μάλιστα δὲ ἀξιωμανημόνευτον εἶναι, ὅτι ἅπαντες οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρύθμισεως ὑπῆρξαν σύζυγοι καὶ πατέρες ἀγαθοὶ, πολλὴ δὲ χρηστότης ἐπεκράτησεν ἐν τῇ αὐτῇ αὐτῶν. Ἴνα κατανοήσωμεν τὴν διαφορὰν τῆς προτέρας καὶ τῆς νέας ἀνατροφῆς, ἀρκεῖ νὰ παραβάλωμεν τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν δύο ἐπιφανῶν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους γυναικῶν. Ἡ πολλάκις προμνημονευθεῖσα Εἰρήνη ἐπαιδεύθη ἐν Ἀθήναις, γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς, ἀφοῦ ἐπὶ πλείστον ἐνεκαρτέρησεν εἰς τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα, ἔπειτα προσηλώθη εἰς τὸ τυπικώτατον τοῦ νέου μέρους ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ στρατείαν ἐπεχείρησεν ἐπὶ σκοπῷ

τοῦ νὰ καθαιρέσῃ τὸν Λέοντα Γ'. Ἐν τῷ μέσῳ λοιπὸν τοιούτων δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων ἀνατραφεῖσα ἡ Εἰρήνη, μετεχειρίσθη τὴν θρησκείαν ὡς ὄργανον φιλαρχίας καὶ φιλοδοξίας, ἐκτραπείσης εἰς τὰ φοβερώτατα τῶν κακουργημάτων. Ἡ δὲ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' Ἀνθοῦσα, ἥτις ἀνετράφη ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ προμάχου τῆς μεταρρύθμισεως, δὲν ἐπείσθη μὲν, ὡς πᾶσαι αἱ γυναῖκες, νὰ ἀποβάλλῃ τὰς προτέρας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἔξεις, ἀλλὰ ὑπέικουσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς κοινῆς καὶ τῆς ἰδίας ἠθικῆς, τὰς ὁποίας ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐθήλασε, μετεχειρίσθη τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας αὐτῆς εἰς ἰδρύσιν καὶ συντήρησιν παιδοκομείου ὀρφανῶν καὶ ἐγκαταλελειμμένων τέκνων, ὧν δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐπεμελεῖτο ὡς ἀληθῆς μήτηρ.

Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρύθμισεως ἀναφαίνεται συστηματικώτερον ἐν ταῖς νομοθετικαῖς αὐτῆς διατάξεσιν. Ἐπὶ Λέοντος Γ' δύο ἐξεδόθησαν κώδικες· ὁ Γεωργικὸς νόμος, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον δηλοῦται ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφῆς, καὶ ἡ Ἐκλογὴ τῶν νόμων, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ νέος ἀστικὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ νόμος. Τὸ λεγόμενον πατρωκίνιον ἦτοι ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ ἰσχυρῶν πατρῶνων, ὅπερ πρότερον ἐπεβάρυνε πολλοὺς γεωργοὺς διὰ πληρωμῆς διπλῶν φόρων, τοῦ πρὸς τὸν πάτρωνα καὶ τοῦ πρὸς τὸ δημόσιον, ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ νέου νόμου· καὶ προσέτι οὐδαμοῦ αὐτοῦ γίνεται λόγος περὶ ἀναπογράφων ἦτοι δουλοπαροίκων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπηλλάγη τῶν καταπιέσεων εἰς ἃς πρότερον ἦτο ὑποβεβλημένη, ὑπὸ διαφόρους τύπους καὶ προφάσεις. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ δουλοπαροικία δὲν ἔπαυσε μαστίζουσα τὴν ἄλλην Εὐρώπην εἰμὴ πολὺ βραδύτερον καὶ ὅτι εἰς τινὰς χώρας ἐσχάτως μόλις κατηργήθη, δὲν εἶναι δυνατόν εἰμὴ νὰ ἀπορήσωμεν πῶς αἱ ἐλευθέριοι ἰδέαι αἱ ὑπαγορεύσασαι τὴν θεραπείαν τοῦ

κακοῦ ἐκείνου προέκυψαν εἰς μέσον παρὰ τῷ μεσαιωνικῷ Ἑλληνισμῷ ἐξ αὐτῆς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἀπροςδόκητος, εἰ δυνατὸν, ὑπῆρξεν ἡ τότε ἐπιγενομένη ἀναδιοργάνωσις τῶν συζυγικῶν καὶ τῶν πατρικῶν σχέσεων.

Τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον, ὅπως εἶχε ρυθμισθῇ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, δὲν συνεφώνει κατὰ πάντα πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, παρὰ τῷ ὁποίῳ διεσώθησαν γνησιώτεραι αἱ τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχαί. Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τούτου, ὁ γάμος ἦτο ὁ μόνος ἐπιτετραμμένος σύνδεσμος μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός· ὁ σύνδεσμος οὗτος ἔπρεπε νὰ ᾖ ὅσον ἐνδέχεται ἀδιάρρηκτος καὶ ἴσος περὶ τὰ ἀμοιβαῖα δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Περὶ τὰ θεμελιώδη ταῦτα κοινωνικὰ ζητήματα, τὸ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ διατυπωθὲν δίκαιον ὑπέκυψε μὲν μέχρι τινὸς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, διέσωσεν ὅμως ἐν πολλοῖς τὸν χαρακτῆρα τῆς προτέρας ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας· ἀνεγνώριζε τὴν παλλακίαν καὶ ἔνεμε νόμιμα δικαιώματα εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα, τοὺς λεγομένους φυσικοὺς ἢ νόθους παῖδας· ἐπέτρεπε τὴν εὐχερῇ τοῦ γάμου διάλυσιν καὶ ἀπέδιδε τῷ πατρὶ δίκαια πλείονα τῶν τῆς μητρὸς δικαίων. Πάντα ταῦτα ἐτροπολογήθησαν ἤδη οὐσιωδῶς. Κατὰ τὴν *Ἐκλογὴν τῶν νόμων*, πᾶσα παλλακία λογίζεται αὐτοδικαίως ὡς γάμος, ἡ δὲ πορνεία τιμωρεῖται διὰ διαφόρων κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις ποινῶν. Αἱ μόναι νόμιμοι τῆς διαζεύξεως αἰτίαι περίωρίσθησαν εἰς τέσσαρας· τὴν πορνείαν τῆς γυναικός, τὴν φυσικὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀνδρὸς, τὴν ἐπιβουλήν κατὰ τῆς ζωῆς, καὶ τὴν λώβην τοῦ ἐτέρου τῶν συζύγων. Ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν συζύγων, ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ *Ἐκλογῇ* ἀρχὴ εἶναι ὅτι ὁ γάμος συνεπάγεται ἐνότητα οὐ μόνον τῶν προσώπων ἀλλὰ καὶ τῆς περιουσίας, καὶ ὅτι ἡ κοινὴ αὕτη κτῆσις πρέπει νὰ ᾖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὀλοσχερῆς, καθόσον οἱ σύζυγοι ἔσχον ἢ δὲν ἔσχον τέκνα. Εἰς τὴν πρώτην περίστασιν ἡ

κοινή κτῆσις ὑφίσταται καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐτέρου τῶν συζύγων, ὁ δὲ ἐπιζῶν ἀναλαμβάνει τὴν διαχείρισιν οὐ μόνον τῆς προικὸς καὶ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς, ἀλλὰ τῆς ὅλης μέχρι τινὸς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς. Πλὴν τούτου, ἡ Ἐκλογὴ κατήργησε καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη τῆς ὑπερόγκου καὶ παρὰ φύσιν ἐξουσίας ἣν εἶχεν ὁ πατὴρ ἐπὶ τῶν τέκνων κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, καὶ τῆς ἀνισότητος ἣν καθιέρου μεταξὺ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός. Κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λέοντος, ἡ μήτηρ ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα ὅσα καὶ ὁ πατήρ. Ἐπὶ τοῦ γάμου τῶν τέκνων ἀπαιτεῖται οὐ μόνον τοῦ πατρὸς ἡ συναίνεσις, ἀλλὰ καὶ τῆς μητρός. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς, ἡ πατρικὴ ἐξουσία ἐξακολουθεῖ ἀσκουμένη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῆς μητρός, οὐχὶ ὡς ἐπιτρόπου, ἀλλ' ὡς ἐχούσης αὐτοδικαίως τὴν ἐξουσίαν ἐκείνην.

Ἀφοῦ δὲ διὰ τῶν διαφόρων προεκτεθεισῶν διατάξεων καθιερώθη ὅτι ὁ γάμος εἶναι ὁ μόνος νόμιμος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς σύνδεσμος, κατέστη ὁ σύνδεσμος οὗτος ὅσον ἔνεστιν ἀδιάρρηκτος, καὶ ἀνυψώθη ἡ γυνὴ εἰς ἴσην πρὸς τὸν ἄνδρα τάξιν· ἔπειτα ἡ Ἐκλογὴ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ σφιγκτότερον καὶ τὸν δεσμὸν τῆς ὅλης οἰκογενείας διὰ διαφόρων ἐτέρων διατάξεων καὶ ἰδίως διὰ τῶν περὶ κληρονομίας ὁρισμῶν. Κατὰ τὴν νέαν νομοθεσίαν, ἐὰν ὁ τελευτήσας ἀδιάθετος, ἥτοι χωρὶς νὰ ἀφήσῃ διαθήκην, δὲν ἔχῃ τέκνα ἢ ἑγγονα, κληρονομοῦσιν αὐτὸν ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ, οὐχὶ δὲ συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαί, ὅπως ὥριζε τὸ προηγούμενον δίκαιον. Ἡ διάταξις αὕτη μαρτυρεῖ τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τοῦ πρέποντος ἣν εἶχεν ὁ νομοθέτης τῆς μεταρρυθμίσεως· διότι ἄτοπον εἶναι νὰ γίνωνται οἱ γονεῖς συγκληρονόμοι τῶν ἰδίων τέκνων, νὰ παράγωνται οὕτω ἀμφισβητήσεις καὶ δίκαια μεταξὺ τέκνων καὶ γονέων, νὰ ἐλαττῶνται αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας καλὸν εἶναι νὰ ἔχωσι πάντοτε τὰ τέκνα ἀπὸ τοὺς γονεῖς, καὶ ἐν γένει νὰ δηλητηριάζεται ἡ ἀμοιβαία στοργὴ καὶ εὐλάβεια αἵτι-

νες ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν ἠθικὴν βάσιν τῆς οἰκογενείας. Ἐτέρα ἀξιοσημεῖωτος διάταξις τῆς Ἐκλογῆς εἶναι ἡ τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ τίτλου 2, δι' οὗ ὁρίζεται ὅτι πρὸς σύστασιν γάμου ἀρκεῖ οἱ σύζυγοι νὰ ᾧσι χριστιανοί, ἥτοι αἵρεται ἐκ μέσου πᾶν κώλυμα εἰς τὸν μεταξὺ ὀρθοδόξου καὶ ἑτεροδόξου γαμικὸν σύνδεσμον. Πρὸ τοῦ Λέοντος ἡ ἐκκλησία εἶχε ῥητῶς ἀπαγορεύσει πάντα τοιοῦτον σύνδεσμον· καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀστικοὺς νόμους δὲν εἶχεν εἰσχωρήσει ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, οὐχ ἥττον ὁμως περιώριζον καὶ οὗτοι οὐσιωδῶς τοὺς γάμους ἐκείνους, στεροῦντες τοὺς αἵρετικοὺς πολλῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων καὶ ἀπονέμοντες εἰς τε τοὺς ὀρθοδόξους συζύγους καὶ εἰς τὰ ὀρθόδοξα τέκνα πολλὰ προνόμια καὶ πλεονεκτήματα ὡς πρὸς τὴν προικῶν καὶ τὴν κληρονομικὴν περιουσίαν. Ὁ Λέων ἄρα καθιέρωσε πρῶτος ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐντελῆ ἐνώπιον τοῦ ἀστικοῦ νόμου ἰσότητά τῶν χριστιανῶν, ἀδιαφόρως ἂν οὗτοι ἦσαν ὀρθόδοξοι ἢ μή· καὶ ἔλυσεν οὕτω κατὰ τὰς ὑγιειντέρας ἀρχὰς τὸ ζήτημα τοῦ λεγομένου μικτοῦ γάμου, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο μέχρις ἐσχάτων νὰ παραγάγῃ τοσαύτας δυσκολίας εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν κοινωνίαν. Εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα περὶ τῆς Ἐκλογῆς περιοριζόμενοι, πῶς νὰ μὴ παρατηρήσωμεν οἷον παράδοξον πρᾶγμα εἶναι ἡ λεγομένη δόξα τοῦ κόσμου τούτου. Δημιουργοὶ τοῦ μεγάλου τούτου νομοθετικοῦ ἔργου ἐγένοντο ὁ κοιαίστωρ, ἥτοι ὁ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργὸς Νικήτας, καὶ οἱ ὑπατοὶ Μαρῖνος καὶ Νόννος. Ἐνῶ δὲ τοσαῦτα ἐγράφησαν περὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ Τριβωνιανοῦ, ἐγκώμια καὶ ὕβρεις, πάντα ὁμως συντελεστικὰ εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι πολύκροτα τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα, τίς ἐμνημόνευσεν ἄχρι τοῦδε τοῦ Λέοντος ὡς ἐξόχου νομοθέτου, ἢ τίς μέχρι πρὸ εἰκοσιπενταετίας ἤξευρε καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου; Καὶ ὁμως τὰ νομοθετήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ εὐμέθοδος κατάταξις προηγουμένων ἀρχῶν καὶ διατάξεων, ἐνῶ τὰ

ἔργα τοῦ Λέοντος, τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου καθιέρωσαν τὴν ριζικωτέραν τῶν μεταβολῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἰσχὺς τῶν νέων τούτων νομοθετημάτων δὲν διήρκεσεν. Ἀλλὰ τὴν σήμερον, ὅτε αἱ ἀρχαὶ τῆς μεταβολῆς ἐκείνης ἐθριάμβευσαν ἐν ταῖς ἀστικάῃς νομοθεσίαις τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐθνῶν, ἐπέστη τελευταῖον ἡ ὥρα νὰ ἀποδοθῇ δικαιοσύνη εἰς τοὺς πρωτουργοὺς αὐτῆς καὶ νὰ ἀνομολογηθῇ ἡ μεγαλοφυΐα ἀνδρῶν οἵτινες πρὸ ἐτῶν χιλίων ἡγωνίσθησαν νὰ καθιερώσωσι δόγματα, νῦν μόλις ἐν τῷ κόσμῳ κατισχύσαντα.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Γ΄ οὐ μόνον ἔμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρύθμισεως ἀνεδείχθη δραστηριώτερος· τούτου ἔνεκα προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ ὕβρεις καὶ συκοφαντίας τῶν ἀντιπάλων χρονογράφων, δεινότερας καὶ αὐτῶν ὅσαι κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπεσωρεύθησαν. Ἦρχισαν δὲ λοιδοροῦντες αὐτὸν ἐξ ἧς στιγμῆς ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα, διότι ἐρρέθη πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ὅτι, ἐνῶ ἐβαπτίζετο, ἐμόλυνε τὴν ἁγίαν κολυμβήθραν διὰ τῆς κόπρου αὐτοῦ, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ἐπεκλήθη Κοπρώνυμος. Ἐν τούτοις δ' αὐτὸς Θεοφάνης ἀξιοῖ ἀλλαχοῦ, ὅτι ἀπεδόθη τῷ Κωνσταντίνῳ ἡ εἰρημένη ἐπωνυμία, ὡς καὶ ἡ τοῦ Καβαλλίνου, ἐκ τοῦ ὅτι ἐτέρπετο ὀσφρακνόμενος τὴν κόπρον καὶ τὰ οὖρα τῶν ἵππων. Ἄλλος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μιχαήλ Γλυκᾶς, μετὰ πολλὰς ἐρζύνας, ὡς λέγει, ἀνεκάλυψεν, ὅτι ὑπάρχει χώρα καλουμένη Κάβαλλα, οἱ ἐκεῖθεν λοιπὸν ὀρμώμενοι φυσικῶς τῷ λόγῳ Καβαλλῖνοι ὀνομάζονται, ἐκ τούτου καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωνομάσθη Καβαλλῖνος, καὶ ἐπειδὴ κοινῶς καβαλλίνα λέγεται ἡ κοπρία, δικαίως ὁ κάκιστος ἐκεῖνος ἐπεκλήθη πρὸς τούτοις Κοπρώνυμος, ὡς ὄνομα κοπρίας ἐν ἑαυτῷ ἐπιφερόμενος. Εἶναι περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὴν χώραν Κάβαλλαν· ἀναφέρομεν δὲ τὰς ἀνη-

δεῖς ταύτας καὶ ἀνυποστάτους καὶ ἀντιφασκούσας πρὸς ἀλλή-
 λας τε καὶ πρὸς ἑαυτὰς εἰδήσεις, μόνον καὶ μόνον ἵνα κατα-
 δείξωμεν μέχρι τίνος βαθμοῦ μανίας ἔφθασαν περὶ τὰς ὕβρεις
 αὐτῶν οἱ πολέμιοι τῆς μεταρρύθμισεως χρονογράφοι. Ὅτι δὲ ὁ
 Κωνσταντῖνος Ε΄ οὐδέποτε ζῶν ἐπεκλήθη Κοπρώνυμος καὶ
 ὅτι τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο εἶναι μεταγενέστερον ἐμπαθῶν ἀνθρώ-
 πων ἐπινόημα, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ τῆς παντελοῦς
 περὶ αὐτοῦ σιωπῆς τοῦ Νικηφόρου, ὅστις καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν
 ἱστορίαν οὐδὲ ἅπαξ ποιεῖται χρῆσιν τῆς ἐλσεινῆς ἐκείνης ἐπω-
 νυμίας. Καὶ ὁμῶς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους καὶ μέχρι
 τῆς σήμερον παρέμεινεν αὕτη προσηρτημένη ἀδιασπάστως εἰς
 ἓνα τῶν μεγαλοφυστέρων βασιλέων τοῦ μέσου αἰῶνος. Καθ' ὅσον
 ἀφορᾷ τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ πολεμίους, οὗτοι, ἀντὶ νὰ χρο-
 νοτριβῶσι περὶ τὰ μικρολογήματα ταῦτα, ἐπεχείρησαν νὰ ἄρ-
 πάσωσι τὴν ἀρχὴν, προστησάμενοι ἡγεμόνα αὐτὸν τὸν ἐπ'
 ἀδελφῇ γαμβρὸν τοῦ βασιλέως, τὸν στρατηγὸν Ἀρτάβασδον,
 ἐπ' ἐλπίδι ὅτι δι' αὐτοῦ θέλουσιν ἐπιτύχει τὴν κατάλυσιν τῆς
 μεταρρύθμισεως. Ὁ Κωνσταντῖνος κατέβαλε τὸν ἀντίπαλον
 τοῦτον· ἔπειτα ἐταπείνωσε τοὺς Ἀραβας, κατατροπώσας αὐ-
 τοὺς κατὰ ξηρὰν μὲν ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ, κατὰ θάλασ-
 σαν δὲ περὶ Κύπρον· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, ἐπειδὴ λοιμὸς μέγας
 εἶχεν ἐπαγάγει πολλὴν κατοίκων φθορὰν, πολλαχοῦ μὲν τοῦ
 κράτους, ἰδίως δὲ εἰς τὰς περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώρας, καὶ
 μάλιστα εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὁ βασιλεὺς, ἵνα ἀναπληρώσῃ
 τὴν ἐντεῦθεν προσελθοῦσαν λειψανδρίαν, μετώκισεν εἰς Θράκην
 πολλοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἀσιανῶν, ἐξαιρέ-
 τως δὲ Σύρους καὶ Ἀρμενίους.

Τότε δὲ μόλις, ἥτοι δεκαετίαν ὅλην ἀφ' ἧς παρέλαβε τὴν
 ἀρχὴν, ἠὲ καίρῃσε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν συμπλή-
 ρωσιν καὶ παγίωσιν τῆς μεταβολῆς ἣν εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ
 πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ Λέων ὥς πρὸς μὲν τὴν κοινωνικὴν καὶ δια-
 νοητικὴν μεταρρύθμισιν εἶχε πράξει πολλὰ καὶ μεγάλα, κατέ-

λιπε δὲ ἡμιτελὲς τὸ ἔργον τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ὀρίσας μᾶλλον τὰς ἀρχὰς αὐτῆς ἢ ἐπιδιώξας τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Αἱ εἰκόνες ἐπανειλημμένως ἀπαγορευθεῖσαι ἐξηκολούθουν ὑπάρχουσαι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰ δημόσια μέρη καὶ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς οἰκίας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄, ὅστις ἦτο ὀξύτερος τοῦ πατρὸς καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ παρουσία αὕτη τῶν εἰκόνων ὑπέτρσφε τὰς προλήψεις τοῦ ὄχλου τὰς ὁποίας μόνον τὰ βασιλικά διατάγματα δὲν ἴσχυον νὰ ἀνατρέψωσιν, ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν ἐφαρμογὴν τῶν ψηφισθέντων. Ἀσχετος δὲ πρὸς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην δὲν ὑπῆρξεν ἡ μετοικεσία πολλῶν Σύρων καὶ Ἀρμενίων εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτὴν χώρας. Τῶντι, πολλοὶ τῶν μετοίκων τούτων ἐπρέσβευον αἵρεσιν τινα σφόδρα ἐλευθεριάζουσιν, καὶ ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι σύμμαχοι ἐπιτήδριοι εἰς τὰς καινοτομίας ὅσαι διεπράχθησαν καὶ προέκειτο ἔτι νὰ διαπραχθῶσιν. Οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι ὠνομάζοντο Παυλικιανοὶ ἢ Παυλιανῖται, ἡ δὲ αἵρεσις αὐτῶν ἀναφανεῖσα κατὰ πρῶτον εἰς Συρίαν περὶ τὰ μέσα τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, διεδόθη ἐκεῖθεν εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὸν Πόντον. Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει ἐνταῦθα περὶ τὸ δόγμα τῶν Παυλιανιτῶν. Ἀρκούμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι ἡ θεολογικὴ αὐτῶν διδασκαλία περιωρίζετο εἰς τὰ 4 εὐαγγέλια, τὰς 14 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰούδα καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἀποκρούουσα τὴν τε παλαιὰν διαθήκην καὶ τὰς δύο καθολικὰς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπιστολάς. Λειτουργοὺς τῆς θρησκείας ἰδιάζοντας δὲν εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν Γραφῶν τοὺς παρ' αὐτῶν λεγομένους *συνεχδῆμους*, οἵτινες ἡρμήνευον τὰ κείμενα ἰδιοβούλως, καὶ δὲν διέφερον τοῦ πλήθους τὸ ὅποιον ἐδίδασκον, οὔτε κατὰ τὸ σχῆμα οὔτε κατὰ τὴν δίαιταν. Πλὴν τούτου οἱ Παυλιανῖται οὐδένα ἀπεδέχοντο ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύ-

πον· οὔτε εἰκόνας, οὔτε σταυρὸν, οὔτε ἱερὰ λείψανα, οὔτε βάπτισμα, οὔτε μετάληψιν. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ συνήγοροι οὗτοι τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἦσαν ἄνθρωποι ἐργατικοὶ καὶ βιομήχανοι καὶ προσέτι ἐνεφοροῦντο ἀρειμανίου πνεύματος, διαπρέποντες διὰ τὸ φιλοκίνδυνον αὐτῶν καὶ τὸ περὶ τοὺς πολέμους καὶ τὰς μάχας ἀκάθεκτον. Ἐκ τούτων πάντων δηλοῦται ὅποσον χρήσιμοι σύμμαχοι τῆς μεταρρύθμισεως ἠδύναντο ν' ἀποβῶσιν οἱ μέτοικοι οὗτοι, εἴτε διὰ τοῦ κοινωνικοῦ αὐτῶν βίου εἴτε διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμός, τοῦ ὁποίου τὰς ἀρχὰς ἠσπάσθησαν καὶ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ καταστήσωσιν ἐπικρατούσας ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, δὲν ἐμελέτησε ποτὲ τοσοῦτον ριζικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ μεταβολήν· ἀλλὰ, ἀντὶ τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τοὺς Παυλιανίτας ἀνεξιθρησκείας, ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν εἰλικρινῇ αὐτῶν συνδρομὴν περὶ τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν πολὺ μετριοτέρων αὐτοῦ βουλευμάτων. Ἀπόδειξις δὲ τοῦ πόσον οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν τότε διεξαγομένην μεταρρύθμισιν, εἶναι, ὅτι ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον καὶ εἰς αὐτὸ τὸ μέγα κίνημα, τὸ ἀρξάμενον μὲν ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς τρισκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, θριαμβεῦσαν δ' ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἐκκαίδεκάτης. Τῶνόντι οἱ Παυλιανῖται τῆς Θράκης διὰ τῶν ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν σχέσεων, εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθον πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν, διέδωκαν πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς τινὰς τῶν ἀρχῶν τῆς αἰρέσεως αὐτῶν, ἥτοι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρμηνείας, τὴν κατάργησιν τῆς ἱεραρχίας καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πίστεως συμβόλων, καὶ κατέθεσαν οὕτω τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς νεωτέρας θρησκευτικῆς μεταρρύθμισεως.

Ἐνῶ δὲ διενηργεῖτο ἡ τοιαύτη μετοικεσία, ὁ βασιλεὺς συνεβουλεύετο μετὰ τῆς συγκλήτου περὶ τοῦ τῶν εἰκόνων ζητήμα-

τος· καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἤθελεν εὐκολυνθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ πλήθους παραδοχὴ τῆς καταλύσεως αὐτῶν, εἴαν ἡ καινοτομία αὕτη ἐκυροῦτο ὑπὸ συνόδου οἰκουμενικῆς. Ὅθεν τῇ 10 φεβρουαρίου 754 συνεκροτήθη ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας, τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας τοῦ Βοσπόρου, μέγα τοιοῦτο συνέδριον. Ἐν αὐτῷ δὲν ἐξεπροσωπήθησαν οὔτε ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, αἱ δὲ πράξεις αὐτοῦ κατεδικάσθησαν πανηγυρικῶς ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ μετὰ τριάκοντα καὶ τρία ἔτη συγκροτηθείσης ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου· οὐδὲν ἦττον ἡ προκειμένη σύνοδος εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ παρευρεθέντων ἀρχιερέων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς συμποσοῦται εἰς 348, καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ζητημάτων περὶ ὧν ἐπραγματεύθη, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς δυναμένην νὰ πηγάσῃ διευκρίνησιν καὶ ἐπανόρθωσιν τοῦ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀλλοιωθέντος ἀληθινοῦ χαρακτῆρος τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὸ σκεπτικὸν μέρος τῶν ἐν Ἱερείᾳ γενομένων συζητήσεων ἔχει ἐν κεφαλαίῳ ὡς ἐξῆς· «Ὁ τῆς κακίας δημιουργὸς οὐκ ἠπόρησε κατὰ διαφόρους καιροὺς τε καὶ τρόπους πονηρᾶς ἐπινοίας, ὥστε ὑπὸ χεῖρα δι' ἀπάτης ἑαυτῷ ποιῆσαι τὸ ἀνθρώπινον· ἀλλ' ἐν προσχήματι χριστιανισμοῦ τὴν εἰδῶλολατρείαν κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπανήγαγε, πείσας τοῖς ἰδίῳ σοφίσμασι τοὺς πρὸς αὐτὸν ὁρῶντας μὴ ἀποστῆναι τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ταύτην προσκυνεῖν καὶ ταύτην σέβεσθαι, καὶ Θεὸν τὸ ποίημα οἶεσθαι. Δι' ὃ δὴ καθὼς πάλαι ὁ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀρχηγὸς καὶ τελειωτὴς Ἰησοῦς τοὺς ἑαυτοῦ πανσόφους μαθητὰς καὶ ἀποστόλους τῇ τοῦ παναγιωτάτου πνεύματος δυνάμει, ἐπὶ ἐκμειώσει τῶν τοιούτων κατὰ παντὸς ἐξάπέστειλεν, οὕτω καὶ νῦν τοὺς αὐτοῦ θεράποντας καὶ τῶν ἀποστόλων ἐφαμίλλους πιστοὺς ἡμῶν βασιλεῖς ἐξανέστησε τῇ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος σοφισθέντας δυνάμει, πρὸς καταρτισμὸν μὲν ἡμῶν καὶ διδασκαλίαν, καθαίρεσιν δὲ δαιμονικῶν ὀχυρωμάτων,

ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔλεγξιν διαβολικῆς μεθοδίας καὶ πλάνης.» Ἡ δὲ ἀπόφασις τῆς συνόδου διευτυπώθη ὡς ἑξῆς· «Ὁμοφώνως ὀρίζομεν ἀπόβλητον εἶναι καὶ ἀλλοτρίαν καὶ ἐβδελυγμένην ἐκ τῆς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας πᾶσαν εἰκόνα ἐκ πάσης ὕλης καὶ χρωματουργικῆς τῶν ζωγράφων κακοτεχνίας πεποιημένην. Μηκέτι τολμᾶν ἄνθρωπον, τὸν οἶονδήποτε, ἐπιτηδεύειν τὸ τοιοῦτον ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον ἐπιτήδευμα, ὃ δὲ τολμῶν ἀπὸ τοῦ παρόντος κατασκευάσαι εἰκόνα ἢ προσκυνῆσαι, ἢ στῆσαι ἐν ἐκκλησίᾳ, ἢ ἐν ἰδιωτικῷ οἴκῳ, ἢ κρυψαί, εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἶεν, καθαιρεῖσθω, εἰ δὲ μονάζων ἢ λαϊκός, ἀναθεματιζέσθω καὶ τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω, ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων καὶ ἐχθρὸς τῶν πρακτικῶν δογμάτων.»

Αἱ εἰκόνες λοιπὸν ἀπηγορεύθησαν ἀπολύτως καὶ αὐστηρῶς. Ἀλλὰ δι' ἑτέρου ὅρου ἡ αὕτῃ σύνοδος ῥητῶς ἀνωμολόγησεν ὡς Θεοτόκον τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν καὶ τὴν ἀγιότητα ἀπάντων τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως, προσεπιδαλοῦσα εἰς τοὺς χριστιανούς, ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος, νὰ ἐξαιτῶνται τὰς πρὸς τὸν Ὑψιστον ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβείας καὶ τὰς προσευχὰς αὐτῶν, «ὡς παρρησίαν ἐχόντων ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβεύειν κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν.» Ἐκ τῶν κειμένων τούτων ἐξάγεται προδήλως, ὅτι ὁ Θεοφάνης ψεύδεται ἐλέγχων τοὺς βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως ὡς ἀπαγορεύσαντας, πλὴν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, καὶ τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἀγίων. Ἀξίον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ περὶ εἰκόνων στενῶς ὅσον ἔνεστι ἡρμηνεύθησαν. Κατηγορηθέντος ἐπὶ τῆς συνόδου ἐνὸς τῶν ἐπισκόπων, «ὅτι ἅγιον δίσκον τῶν ἀχράντων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων κατεπάτησε, διότι ἐκτετύπωτο εἰκόνας σεπτὰς τοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς καὶ τοῦ Προδρόμου,» ἡ σύνοδος ῥητῶς διέταξε νὰ μὴ ἀφαιρῶνται τοῦ λοιποῦ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια δι' εἰκόνων κεκοσμημένα, «καθὼς τοιαῦτα ὑπὸ τινων ἀτάκτως φερομένων

προέγονε.» Περὶ δὲ τῶν ἁγίων λειψάνων τὰ σωζόμενα αὐτῆς πρακτικὰ οὐδὲν λέγουσιν. Ἐκ τῶν πρακτικῶν ὁμῶς τῆς ἐν Νικαίᾳ Β'. συνόδου συνάγεται, ὅτι, «σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων,» δι' ὅπερ ἡ σύνοδος αὕτη ὥρισε «γενέσθαι ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν λειψάνων μετὰ τε τῆς συνήθους εὐχῆς.» Ἡ σπουδαιοτέρα κατηγορία, ἥτις εὐλόγως ἐγένετο κατὰ τῶν πατέρων τῆς ἐν ἔτει 754 συγκροτηθείσης συνόδου, εἶναι ὅτι δὲν ἤρκεσθησαν νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ ἐφαίνοντο στιγματίζαντες ὡς κκοτεχνίαν, ὡς ἐπιτήδευμα ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον, πᾶσαν εἰκονογραφίαν, ἐξ οὗ ἡδύνατο νὰ κατενεχθῇ πληγὴ καιρία εἰς τὴν καλὴν ἐκείνην τέχνην. Τίς ὁμῶς ἐπαναστατικὴ σύνοδος καὶ μάλιστα θρησκευτικὴ, δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς τοιαύτας ὑπερβολὰς, θέτουσα τὸν θρίαμβον τῶν δοξασιῶν αὐτῆς ὑπεράνω παντὸς ἄλλου κοινωνικοῦ συμφέροντος; Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ προκειμένη καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἐπολιτεύθη μετριοπαθῶς, περὶ στείλασα ὅσον ἐνδέχεται τὴν μεταρρύθμισιν αὐτῆς, καὶ μὴ ὑπερβῆσα ὁριὰ τινα ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ διασεισθῶσιν αὐτὰ τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πλὴν τούτου, βέβαιον ὡσαύτως εἶναι ὅτι οὐδεμία ἐν αὐτῇ ἐγένετο βία τῶν συνειδήσεων καὶ οὐδὲ ἀντιλογία τις προέκυψε σπουδαία. Ἄν τοιοῦτό τι συνέβαινεν, οἱ πατέρες τῆς ἐν Νικαίᾳ Β'. συνόδου, οἱ τὰς εἰκόνας ἀναστηλώσαντες καὶ μετὰ πολλῆς περιεργίας ἐξελέγξαντες τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, δὲν ἤθελον παραμελήσει νὰ καταδείξωσι τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀρχῆς ἢ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν ἀρχιερέων.

Καὶ ἤδη προέκειτο νὰ πραχθῇ ἔργον δυσχερέστερον τοῦ προηγηθέντος· προέκειτο νὰ ἐκτελεσθῶσι τελευταῖον τὰ ψηφισθέντα, δηλαδὴ νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ εἰκόνες ἀφ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, ἀφ' ὅλων τῶν μοναστηρίων, ἀφ' ὅλων τῶν οἰκιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον. Ἡ σύνοδος

ὑπῆρξεν ἔργον κυρίως τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀνέθηκε τὴν περαιτέρω τοῦ ἔργου τούτου διεξαγωγὴν εἰς ἓνα τῶν ἐν αὐτῇ ἐδρευόντων ἐπισκόπων, τὸν Συλαίου τῆς Παμφυλίας Κωνσταντῖνον, προχειρισθέντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Ἀλλὰ οἱ ἄλλοι τέσσαρες ὑπατοὶ ἀρχιερεῖς, ὁ Ῥώμης, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων ἐνέμενον ἀνενδότως εἰς τὴν πατροπαράδοτον προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα δὲν εἶχεν ἔτι παρσιδύσει εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην, καὶ εἶχεν ἐκλίπει ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ὑπέκυψαν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν. Ἀλλότρια ὡσαύτως εἰς τὴν μεταρρύθμισιν ἦσαν αἱ εὐρωπαϊκαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι· ὥστε αὕτη δὲν ἐπερείδετο εἰμὴ ἐπὶ τῆς μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀφ' ἧς καὶ ἐξεπήγασεν. Ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι, ἂν ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ χερσονήσῳ ὁ ἀνώτερος κληρὸς καὶ αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις ἡσπάζοντο ἐκθύμως τὰ ψηφισθέντα, καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ ὁ ὄχλος, αἱ γυναῖκες καὶ οἱ μοναχοὶ ἀντέπραπτον εἴτε λάθρα εἴτε ἀναφανδόν. Οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ συναξαρισταὶ βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐξετραχηλίσθη εἰς φοβεράς βασάνους, μαστιγώσεις, τυφλώσεις, γλωττοκοπίας καὶ ἄλλους ἀκρωτηριασμούς. Ἀλλὰ, ταῦτα λέγοντες, διαστρέφουσι πάλιν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν ἔδειξε τὴν μετριοπάθειαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· μετεχειρίσθη ἐνίοτε τὴν βίαν, ἀλλὰ τοῦτο προκαλούμενος ὑπὸ τῆς αὐθάδους ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν καὶ οὐδὲ τότε ἔπραξε ποτὲ τὰ τερατώδη ἐκεῖνα κακουργήματα. Οἱ ἄσπονδοι αὐτοῦ ἐχθροὶ ἀξιοῦσι μὲν ὅτι ἀναρίθμητα ἐγένοντο τὰ θύματα τοῦ διωγμοῦ, ὀνομαστὶ ὅμως ὀλιγίστους ἀναφέρουσι τοὺς παθόντας. Ἐκ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἱστοροῦσι τὰ περὶ αὐτῶν, καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἄκων καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων παροξυνόμενος ἐβιασπράγησεν. Ὁ μοναχὸς Ἀνδρέας, εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Μάμαντος ὅπου παρευρίσκετο ὁ Κωνσταντῖνος Ε' διέσχισε τὸ πλῆθος καὶ πλησιάσας ἠρώτησε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα γεγωνυῖα τῇ φωνῇ

διατί, ἐάν ᾦναι χριστιανός, προξενεῖ τοσαύτας εἰς τοὺς χριστιανούς συμφοράς. Ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ συλληφθῇ, ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν καλέσας τὸν ἄνθρωπον ἐπροςπάθησε νὰ πείσῃ αὐτὸν ὅπως ἄδικον εἶχεν ὑβρίζων τοιοιτοτρόπως τὴν ἀρχήν. Ὁ Ἀνδρέας ὁμῶς, ἀντὶ νὰ συνετισθῇ, ἀπεκάλεσεν αὐτὸν νέον Οὐάλεντα καὶ Ἰουλιανόν· καὶ τότε μόνον παρεδόθη εἰς τὰ δικαστήρια τοῦ κράτους, τὰ ὅποια ἐπέβαλον τὴν νενομισμένην τοῦ θανάτου ποινὴν. Ὁ θάνατος λοιπὸν αὐτοῦ ὑπῆρξε τιμωρία πολιτικοῦ κακουργήματος καὶ οὐχὶ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ.

Ὡς αὐτως ὁ μοναχὸς Στέφανος κατεκράυγαζεν ἀδιακόπως κατὰ τῶν ἀποφασισθέντων, προκαλῶν τὰς ἀράς τῆς ἐκκλησίας κατὰ παντὸς εἰκονομάχου καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ εἰκονολατρῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν πατριάρχην καὶ ἄλλους ἱεράρχας, ἵνα τὸν καταπείσωσι νὰ ὑπογράψῃ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Ὁ Στέφανος ἀπεποιήθη, καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποποιηθῇ νὰ ὑπογράψῃ πράγματα ἀντιβαίνοντα εἰς τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ὑπέθαλπε τὴν ἀντίστασιν· ἔθεν ὁ βασιλεὺς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὸν ἐκ τῆς πρωτευούσης καὶ διέταξε νὰ μεταφερθῇ μετὰ πολλῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ μοναχῶν εἰς Προκόννησον τῆς Προποντίδος, ὅπου οὗτοι ἐν πάσῃ ἀνέσει ἐπρέσβευον καὶ ἔπραττον ὅ,τι ᾔθελον. Ὁ Στέφανος ὁμῶς οὐδὲ ταύτην τὴν ἀνοχὴν ἐξετίμησε, καὶ ἀναχωρήσας ἐκ Προκοννήσου ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ πρακτικωτέραν κατὰ τῶν καθεστώτων ἀντιπολίτευσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ περ ἐδίκαιοῦτο νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς δίκην, δὲν ἔπραξεν ἀμέσως τοιοῦτό τι, καλέσας δὲ τὸν Στέφανον ἐπεχείρησε νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἴσως μεταπείσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ὁ Στέφανος, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἐπίσης σεβαστὴ ὅσον καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτὸς, λαμβάνει νόμισμα φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, ρίπτει

αὐτὸ κατὰ γῆς, τὸ καταπατεῖ, καὶ λέγει, ὅτι ἂν ὁ μὴ σεβόμενος τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ δὲν προσβάλλει τὸν Ἰησοῦν, δικαιούται καὶ αὐτὸς νὰ καταπατήσῃ τὸ νόμισμα ἐκεῖνο, μὴ παραβαίνων τὴν εἰς τὸν βασιλέα ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Οἱ παρεστῶτες εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην ἄρχοντες ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσιν ἀμέσως τὴν αὐθάδειαν τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε' ἐμπόδισε τὴν βιαιοπραγίαν ταύτην, διατάξας νὰ φυλακισθῇ ἀπλῶς καὶ νὰ δικασθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Ὅποσιν δὲ καὶ πάλιν ἀνοχὴν ἔδειξεν ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι, μὴ ἐπισπεύσας τὴν δίκην, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς βουλομένους νὰ προσέρχωνται πρὸς αὐτὸν, ἐν τῇ φυλακῇ τοῦ πραιτωρίου διαμένοντα, καὶ νὰ ἀκούωσι νυχθημερὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ τὰς ψαλμωδίας. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς ἐδέησε νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ ποινὴ, διότι ἡ ἐπιείκεια αὕτη προεκάλεσεν ἐπικινδυνότερόν τι κατὰ τῶν καθεστῶτων κίνημα. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δυσχερῶν τούτων περιστάσεων δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι εὐρέθησαν ἄνθρωποι φίλαρχοι, νομίσαντες ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν τοῦ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν καὶ τῆς ἐπιρροῆς ἣν οὗτοι εἶχον εἰς πᾶν κοινὸν λαόν, ἵνα ἐπιβάλωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν κυβέρνησιν. Ὡρῶντι περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ μάλιστα καθ' ὃν χρόνον ὁ βασιλεὺς ἐν ἔτει 766 ἐπολέμει πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τινὲς τῶν ἐν τέλει, καταπροδίδοντες ἱερώτατα καθήκοντα, συνώμοσαν κατ' αὐτοῦ, συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων κληρικῶν καὶ μοναχῶν· τὸ δὲ παράδοξον, εἰς τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην περιεπλάκη κατὰ μικρὸν καὶ αὐτὸς ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντῖνος. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ νόμος ἐδέησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐστηρῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Δέκα καὶ ἐννέα ἀνώτεροι δημόσιοι ὑπάλληλοι κατεδικάσθησαν εἰς διαφόρους ποινάς, δύο δ' ἐξ αὐτῶν, οἱ μᾶλλον ἔνοχοι λογισθέντες, Κωνσταντῖνος ὁ Ποδοπάγουρος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Στρατήγιος, ἀπεκεφαλίσθησαν. Ὁ πατριάρχης κατ' ἀρχὰς ἐξωρίσθη· ἀλλὰ κατόπιν, ἐξελεγχθεὶς ὅτι ἐμμένει εἰς τὰς κατὰ τῶν καθεστῶτων ἐνεργ-

γείας, καθηρέθη, έπομπεύθη έν τῷ ίπποδρόμῳ καί έπί τέλους έκατατομήθη.

Τοιουτοτρόπως παρσύρθη ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς δεινὴν ἐσωτερικὴν πάλην διὰ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων ἅμα καὶ τῆς ὀξύτητος τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος. Ὁ συνοδικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων τόμος προεκάλεσε τὴν ἀντίπραξιν τῶν μοναχῶν· ἡ ἀντίπραξις τῶν μοναχῶν συνεπήγαγε τὴν κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβριν, ἀντίστασιν, συνωμοσίαν· ταῦτα δὲ πάντα κατέστησαν ἀπαραίτητον τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους ἐπιβαλλομένων ποινῶν, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ αὐτὴ ἀμείλικτος τῶν πραγμάτων λογικὴ μετέβαλε τὴν πάλην ταύτην εἰς ἀληθῆ θρησκευτικὸν διωγμόν. Ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ ἀντίστασις ἐξεπήγαγεν ἐκ τῶν μοναχῶν. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς συγχρόνως πρὸς τὴν διαταχθεῖσαν καὶ διενεργηθεῖσαν ὀλοσχερεστέραν ἐξαφάνισιν τῶν εἰκόνων, ἐνόμισεν ἀναπόδραστον, ἂν ὅχι νὰ καταργήσῃ τὸ μοναχικὸν τάγμα, τοῦλάχιστον νὰ περιορίσῃ τὸ ἀναρίθμητον αὐτοῦ πλῆθος, κλείων τινὰς τῶν μονῶν, αἵτινες ἀποβαλοῦσαι τὸν ἀρχικὸν τῆς θεσμοθεσίας χαρακτῆρα ἀπέβησαν καταγώγια πολιτικῶν σκευωριῶν, ἐπικινδύνων εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κράτους. Κατέλυσε λοιπὸν τότε ἐν Βυζαντίῳ τὴν λεγομένην τῶν Δαλμάτων μονὴν, καὶ τὴν τοῦ Στουδίου, καὶ τὰ Καλλιστράτου, καὶ τὰ Μαξιμίνου καὶ ἄλλα τινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μοναστήρια, μεταχειρισθεῖς τὰ καταστήματα ταῦτα εἰς ἄλλας χρείας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, ἰδίως ὡς στρατῶνας. Καὶ τὰ αὐτὰ ἔλαβον διαταγὴν νὰ ἐκτελέσωσιν, οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας διοικηταί. Μέχρι τούτου τοῦ σημείου οὐδὲν βεβαίως ἐγένετο ἀξιοκατάκριτον, διότι καὶ σήμερον εἰς πολλὰ ὀρθόδοξα καὶ καθολικὰ κράτη περιστέλλεται ὁσημέραι ἡ ἄμετρος τῶν μοναστηρίων πληθὺς. Ἀλλὰ τί ἀπέγιναν οἱ μοναχοὶ τῶν καταργηθέντων μοναστηρίων; Ὁ Νικηφόρος λέγει ῥητῶς, ὅτι πολλοὶ ἀπέβαλον προθύμως τὸ προ-

ηγούμενον σχῆμα, ἐπανελθόντες εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, καὶ ἢ νυμφευθέντες ἢ καταταχθέντες εἰς τὸν στρατὸν ἢ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔργα μετελθόντες. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἐπιμείναντας εἰς τὴν τήρησιν τῆς ὁμολογίας αὐτῶν, οἱ χρονογράφοι λέγουσι γενόμενα πολλὰ καὶ δεινὰ. Κατὰ τὸν Θεοφάνην, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Νικηφόρον, ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ βασιλεὺς ἵνα ἀτιμάσῃ καὶ περιϋβρίσῃ τοὺς τοιούτους, ἤγαγεν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου καὶ ὑπεχρέωσεν ἕνα ἕκαστον νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ θεάτρου, κρατῶν μὲν γυναῖκα διὰ τῆς χειρὸς, ἐμπτυόμενος δὲ καὶ ὑβρίζόμενος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Δὲν προσθέτουσι δὲ, ἐὰν ἀντέστησάν τινες εἰς τὴν τοιαύτην βίαν, καὶ τί ἀπέγιναν οἱ ἀντιστάντες. Εἷς τινας τῶν ἐπαρχιῶν ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνὸς (διότι ἡ τοῦ Νικηφόρου ἱστορία ἀπολήγει ἐνταῦθα δυστυχῶς) βεβαιοῦσιν, ὅτι πολλοὶ μὲν ἐλιποτάκτησαν, ὃ ἐστὶν ὠφελήθησαν ἐκ τῆς περιστάσεως ἵνα ἐπανελθῶσιν εἰς τὸν κοινὸν βίον, πολλοὶ ὅμως ἐμαρτύρησαν, μαστιγωθέντες καὶ ἄλλως βασανισθέντες. Ἀλλὰ ὁ μὲν πολὺ μεταγενέστερος Κεδρηνὸς ἀντιγράφει συνήθως τὸν Θεοφάνην, ὁ δὲ Θεοφάνης ἐξηλέγχθη πολλάκις ἐπὶ διαστροφῇ τῶν πραγμάτων καὶ ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῶν προσώπων· ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν κατὰ γράμμα ὅσα οὗτοι ἐκτραγωδοῦσι περὶ τοῦ ἀναριθμήτου πλήθους τῶν τότε γενομένων μαρτύρων. Αὐτὸς ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν οἱ μοναχοὶ τοσοῦτον ἐκθύμως ὑπερεμάχοντο ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν μοναστηρίων, ἥκιστα συνεβιβάζετο πρὸς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ὅ,τι πρὸ πάντων ἐδελέαζε τοὺς τότε ἀνθρώπους καὶ ἔπειθεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς μερίμνας, τοὺς ἀγῶνας τοῦ πρακτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἦτο ὁ ἀργός, ὁ ἄφροντις, ὁ εὐπορος, ἔστιν ὅτε καὶ ἀκόλαστος βίος ὃν ἠδύναντο νὰ διάγῳσιν εἰς τὰ ἀπειράριθμα ἐκεῖνα καθιδρύματα τῆς κακῶς νοουμένης εὐσεβείας. Τοιαύτῃ δὲ πολιτεία δὲν παρασκευάζει συνήθως εἰς μαρτυρικὸν θάνατον. Δὲν ἀρνούμεθα

ὅτι ὑπῆρχον καὶ τινες ἀσπαζόμενοι τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἵνα σκληραγωγήσωσιν ἑαυτοὺς μακρὰν πάσης κοινωνίας καὶ ἀσκήσωσι περὶ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς διαίτης, ἣν ὑπελάμβανον ὡς τὸ ἑπακρον τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀλλ' οὗτοι ἦσαν βεβαίως εὐάριθμοι. Ἐκ δὲ τῶν εὐαρίθμων τούτων οὐκ ὀλίγοι πάλιν ἠδυνήθησαν νὰ πιστεύσωσιν ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ, ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ ζητήσωσιν ἀλλαχοῦ χῶρον ἀσφαλῆ πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀσκητικοῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος. Ὅθεν ἀφαιροῦντες καὶ τούτους, θέλομεν τῇ ἀληθείᾳ πεισθῆ ὅτι οἱ μάρτυρες δὲν ὑπῆρξαν πολυάριθμοι.

Χαρακτηριστικώτατον εἶναι, ὅτι, ἐνῶ οἱ χρονογράφοι μένεα πνέουσι κατὰ τῶν στρατηγῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οὐδὲν λέγουσι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξετελέσθη ἡ κατάλυσις τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν εἰκόνων εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ τοῦ κράτους θέματα. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι εἰς τὰς χώρας ταύτας ἡ καινοτομία δὲν ἐξετελέσθη. Ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ ἐκτέλεσις ἦτο εὐκολωτέρα, διότι ἡ μεταρρύθμισις εἶχεν ἐκεῖ ὑπὲρ ἑαυτῆς ὅλας τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, καὶ αὐτὸν τὸν ἀνώτερον κληρὸν. Τούτου ἕνεκα ὁ βασιλεὺς, ὅσῳ καὶ ἂν λέγεται ἀπότομος καὶ ἀδυσώπητος ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἀρχίσῃ τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντων ἀπὸ τῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας αὕτη ἦτο δυνατὸν νὰ διεξαχθῇ τελεσφορώτερον, ἐλπίζων, ὅτι ἀφοῦ ἅπαξ ἐπικρατήσῃ ἐντελῶς εἰς ἀξιόλογον τοῦ κράτους μέρος, εἴμπορεῖ ἔπειτα κατὰ μικρὸν, διὰ βαθμιαίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἔξεων διαδόσεως, νὰ παρεισδύσῃ καὶ εἰς τὰς κατ' ἀρχὰς ἦττον προσιτὰς αὐτῇ χώρας. Ἐξελέξατο δὲ, ὀλίγα πρὸ τοῦ θανάτου ἔτη, ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λέοντος, τὴν Ἀθηναίαν Εἰρήνην, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι προσοικειούμενος μίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν, ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ δι' αὐτῆς τὰ πνεύματα εἰς τὴν εὐχερεστέραν ἀποδοχὴν τῆς μεταρρύθμισεως. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἠπατήθη· διότι ἡ Εἰρήνη, ἥτις κατὰ τὰ ὑπόλοιπα ἐξ

ἔτη τῆς τοῦ Κωνσταντίνου ζωῆς ἐφάνη προθύμως παραδεξαμένη τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἅμα ἐκλιπούσης τῆς σιδηρᾶς ἐκείνης θελήσεως καὶ βασιλεύσαντος τοῦ ἀσθενοῦς Λέοντος, ἀπέβαλε βαθμηδὸν τὸ προσωπεῖον καὶ ἀνέδειξε περὶ τὴν ἀνθρώπῳ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων ζῆλον, ὅς τις ἐνόμισεν ὅτι δικαιούται νὰ καταπατήσῃ, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου, πάντα ἀνθρώπινον καὶ πάντα θεῖον νόμον.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἀπέθανε τῷ 775. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς καὶ αὐστηρᾶς αὐτοῦ βασιλείας, τὸ ἀξίωμα τοῦ κράτους συνετηρήθη ἐξωτερικῶς τε καὶ ἐσωτερικῶς. Ὁ μὲν Λέων Γ' ἀπέκρουσε τοὺς Ἀραβας καὶ ἔθετο τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπεχείρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ψηφισθέντων καὶ περιέστειλε τοὺς Βουλγάρους. Ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Λέων Δ' δὲν εἶχε τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως, ἥτις ἀπητεῖτο ἵνα συμπληρωθῇ ἡ τῶν ἀποφασισθέντων ἐκτέλεσις. Ὅθεν ἡ ἀντίθετος μερίς ἤρχισεν ἀμέσως πάλιν νὰ κινήται καὶ ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ὅσῳ ἡ βασίλισσα Εἰρήνη, παραβαίνουσα τοὺς ὅρκους οὓς εἶχε δώσει πρὸς τὸν πενθερὸν αὐτῆς, περιῆλθεν ἅμα μετὰ τὸν θανατόν του εἰς συνεννοήσεις πρὸς τὴν μερίδα ἐκείνην. Ἐπολιτεύθησαν δὲ οἱ σύμμαχοι οὗτοι μετὰ τοσαύτης ἐπιτηδειότητος, ὥστε ὁ Λέων Δ' εὐχερῶς ἐνέπεσεν εἰς τὰς παγίδας τὰς ὁποίας ἔστησαν αὐτῷ. Δὲν ἀπεκάλυψαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁλόκληρον αὐτῶν τὸ βούλευμα, δὲν ὠμίλησαν περὶ καταργήσεως τῶν δογμάτων καὶ τῶν νόμων τῆς μεταρρυθμίσεως· ἀλλὰ παρέστησαν τῷ βασιλεῖ, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἐνεργηθέντα ὑπερέβαλον τὸ γράμμα τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ψηφισθέντων, καὶ ὅτι, ἵνα καταπαύσῃ ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα πολλὴ δυσἀρέσκεια, ὁ βασιλεὺς δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν τεθέντων ὑπὸ τοῦ πάππου του καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς συνόδου. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶχον ἐπαγωγὸν τι πρό-

σχημα, διότι, ἀληθῶς εἰπεῖν, οὔτε ὁ Λέων Γ' οὔτε ἡ σύνοδος ἐθέσπισαν τὴν κατάργησιν τῶν μοναστηρίων καὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ἀλλ' ἦτο ἐπίσης ἀληθές ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ἐπιχειρήσας νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' ὀρισθέντα, ἀπήντησε τοσαύτην ἀντίστασιν παρὰ τοῖς μοναχοῖς, ὥστε ἐνόησεν ὅτι ἐὰν δὲν ἐπέπρωτο νὰ μείνωσι τὰ ἀποφασισθέντα γράμματα νεκρὸν, ἦτο ἀνάγκη νὰ τεθῇ ἐκ μέσου τὸ πρόσκομμα τοῦτο. Ἡ κατάργησις λοιπὸν τῶν μοναστηρίων ἢ τοῦλάχιστον ὁ περιορισμὸς αὐτῶν ὑπῆρξε παρακολούθημα ἀπαραίτητον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀρισθέντων. Ὁ Λέων Δ' ὅμως, ὅστις δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ἀρξαμένην πάλιν, ἔδωκε προθύμως ὡτα ἀκροάσεως εἰς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν εἰσηγήσεις, νομίζων ὅτι τοιουτοτρόπως θέλει ἅμα μὲν τηρήσει τὰ ἀποφασισθέντα, ἅμα δὲ ἀπαλλαγῇ τῶν κραυγῶν καὶ τῶν ἀντενεργειῶν τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιπάλου μερίδος. Ὅθεν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ καταγώγια αὐτῶν ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλουσι διάγει ἐν εἰρήνῃ, καὶ πλὴν τούτου ἐπέτρεψε νὰ προάγωνται οὔτοι εἰς τὰ ὕπατα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα, ὅπερ ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ἀπαγορεύσει. Τὴν πρώτην ταύτην παραχώρησιν παρηκολούθησε μετ' οὐ πολὺ ἑτέρα· ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 780 ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Νικήτα οἱ ἀντιμεταρρύθμισται κατέπεισαν τὸν βασιλέα νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον Παῦλον τὸν Κύπριον, ὅστις ἦτο φίλος αὐτῶν, καίτοι πρὸς τὸ θεαθῆναι κατεδίκασε πανηγυρικῶς τὰς εἰκόνας. Ἐθριάμβευον λοιπὸν, ἡ δὲ Εἰρήνη θαρρήσασα εἰσῆγαγεν εἰς αὐτὰ τὰ βασίλεια εἰκόνας, τὰς ὁποίας προσεκύνει. Μέχρι τούτου ὅμως δὲν ἐνόει νὰ προβῇ ὁ Λέων· καὶ, ἀφοῦ ἐξήλεγξε καὶ ἐτιμώρησε τοὺς κομίσαντας τὰς εἰκόνας ταύτας ἄνδρας, ἐπέπληξε σφοδρῶς τὴν σύζυγον καὶ ἔπαυσε πᾶσαν πρὸς αὐτὴν σχέσιν. Ἀλλὰ τότε ἀπέθανεν αἰφνης ὁ Λέων Δ', ἡ δὲ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὸν δεκαετῆ αὐτοῦ υἱὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ', ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς.

Κατ' ἀρχὰς ἡ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς δὲν ἐπέβαλεν ἄμεσον χεῖρα ἐπὶ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἤρκεσθη νὰ ἀνέχεται τοὺς πολεμίους τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, οἵτινες ὠφελούμενοι ἐκ τούτου ἀνίδρυον κατ' ὀλίγον τὰ καταλυθέντα μοναστήρια καὶ ἀνεστήλουν που καὶ που τὰς εἰκόνας. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἤρχισε νὰ καλῇ αὐτοὺς εἰς τὰ πράγματα, καίτοι μηδεμίαν κεκτημένους αὐτῶν πείραν, ὅπερ ἀπέβη ἰδίως ὀλέθριον εἰς τὸν στρατόν. Ἀφαιρέσασα τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, ἄνδρα διὰ μακροῦ παιδευθέντα ἐν τῇ γενναίᾳ σχολῇ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ ἐν μυρίαις μάχαις διαπρέψαντα, ἀνέθηκε τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο εἰς τὸν εὐνοῦχον Σταυράκιον, ἀδιαφοροῦσα ἂν ἐκ τούτου ἠναγκάσθῃ νὰ συνομολογήτῃ πρὸς τὸν καλὶφην Ἀαροῦν συνθήκας ἐπονειδίστους. Τελευταῖον δὲ, ἀποθανόντος τῷ 754 τοῦ πατριάρχου Παύλου, ἐκίνησε πᾶσαν μηχανὴν ἵνα ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἰδιαίτερον αὐτῆς γραμματέα Ταράσιον. Ἡ ἀντίστασις ἣν ἀπῆντησεν ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, μαρτυρεῖ ὅποσον ἰσχυρὸν ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' ἰδρυθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ παγιωθὲν καθεστῶς· ἡ δὲ περὶ τὴν προχείρισιν τοῦ Ταρασίου ἐπιμονὴ τῆς Εἰρήνης ὑποδεικνύει ὅτι, ὅσάκις αὕτη ἐσωφρόνει, δὲν ἐστερεῖτο συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος. Ὁ Ταράσιος διέπρεπεν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ χρηστότητι βίου, οὐδὲ ἐπρέσβευε πάντα τὰ τῶν ἀντιμεταρρυθμιζῶν βουλευμάτα, ἀλλὰ ἀνῆκεν εἰς ἰδιάζουσάν τινα ἀπόχρωσιν τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀπό τιος τῶν χρόνου οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἐν διαστήματι ἐτῶν 50 δὲν κατωρθώθη ἡ τῶν εἰκόνων κατάλυσις νὰ γίνῃ ἀσπαστὴ παρὰ τῷ λαῷ, ἤρχισαν νὰ ἀπελπίζωνται περὶ τῆς ὀριστικῆς ταύτης ἐπιτυχίας καὶ περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδ' ἀπαραίτητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ὅλης ἀναμορφώσεως ἦτο ἡ ἀνατροπὴ πολλῶν τῆς ἐκκλησίας ἑξέων, παραδόσεων καὶ θεσμῶν. Ἐπρέσβευσαν δὲ ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἡ με-

ταρρύθμισις ἡδύνατο μάλλον νὰ κινδυνεύσῃ διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα ἐπεμβάσεως, ἥτις προσβάλλουσα τὴν συνείδησιν πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν τοῦ ἔθνους τάξεων, ἦτο φυσικὸν ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσῃ ἀντίδρασιν δυναμένην νὰ συμπαρασύρῃ μετὰ τοῦ τῶν εἰκόνων ζητήματος καὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους πρακτικωτέρους τῆς μεταβολῆς θεσμούς. Τὴν δόξαν ταύτην τοῦ Ταρασίου πολλοὶ μὲν τῶν καινοτόμων ἀπεδέχοντο, ἔτι πλείονες ὁμῶς ἀπέκρουον. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐγίνωσκε τὰ φρονήματα τοῦ ἀνδρός· καὶ καθ' ἑαυτὴν μὲν, ὡς ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, δὲν ἤρκεϊτο εἰς τὴν τοιαύτην τῆς ἀναμορφώσεως περιστολὴν, ἀλλὰ σπεύδουσα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πρώτου ἐκείνου διαβήματος, ἐπέτρεψε τὸ ἔργον εἰς ἄνδρα ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως ἐπιτηδειότερος παντὸς ἄλλου νὰ διεξαγάγῃ αὐτό. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων καὶ ἐγκρίτων ἀρχιερέων οὐδεὶς, ὡς φαίνεται, ἀνελάμβανε νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα εἰς τὰ ὑπὸ τῆς τελευταίας συνόδου ἀποφασισθέντα· ἐκ τῶν ἀναριθμήτων μοναχῶν οὐδεὶς εἶχε τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην παιδείαν, νοημοσύνην, τόλμην. Ὁ δὲ Ταράσιος, ὅστις, ὅπως βραδύτερον ὁ Φώτιος, προεχειρίσθη ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐκέκτητο καὶ θέλησιν καὶ δύναμιν. Ἀλλ' ἐὰν δ' ὑπὲρ τῆς δοξασίας αὐτοῦ ζῆλος τοῦ ἀνδρὸς ἐξώκειλε μέχρι τῆς ῥαδιουργίας καὶ τῆς ἀνομίας, ὁ ἔξοχος αὐτοῦ νοῦς ἀντέστη ὅσον ἡδύνατο εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς εἰκονολατρείας ἀτοπημάτων.

Ἡ πρώτη σύνοδος ἦν ὁ νέος πατριάρχης συνεκάλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀνατρέψῃ τὰ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' ψηφισθέντα, δὲν ἐπείσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτοῦ. Ἡ πλειονοψηφία τῶν ἀρχιερέων, ἦν διὰ πολλῶν διαδηλώσεων ἐνεθάρρυνεν ὁ στρατὸς, ἠνάγκασε τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς ὁμοδοξοῦντας αὐτῷ ἐπισκόπους νὰ ἀποχωρήσωσιν. Οἱ δὲ πολυάριθμοι αὐτῶν ἀντίπαλοι, παραμείναντες, ἀνέγνωσαν καὶ ἐγκωμίασαν

τὰς ἀποφάσεις τῆς προηγουμένης συνόδου καὶ δὲν διελύθησαν εἰμὴ ἀφοῦ ἐκύρωσαν αὐτῇ τὰ πρακτικὰ αὐτῆς. Ἡ ἀποτυχία αὕτη κατέστησε πρόδηλον ὅτι ἐνόσω ὑφίστατο ὁ ἀρχαῖος στρατὸς, ἀδύνατος ἦτο ἢ τῶν εἰκόνων ἀνόρθωσις. Ὅθεν ἅμα διαλυθείσης τῆς συνόδου ἐκείνης, ἡ Εἰρήνη ἔπεμψεν εἰς τὰς περὶ τὴν Θράκην ἐπαρχίας τὸν Σταυράκιον, ἵνα στρατολογήσῃ αὐτόθι νέα τάγματα καὶ ἐν τῷ μεταξὺ νὰ πέμψῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὰ πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ προϋπάρχοντα ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὅποια ἦτο γνωστὸν ὅτι δὲν ἦσαν τοσοῦτον ἀφωσιωμένα εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσον ἡ φρουρὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ βασιλικὴ φρουρὰ, αἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸν στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀμα δὲ τὰ τάγματα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἐπλησίασαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἡ βασίλισσα προεκήρυξε στρατείαν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν καὶ διέταξε τὸν στρατὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ διαπεράσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν ἄνευ ὀπλων, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ταῦτα θέλουσι μετακομισθῇ δι' ἄλλων πλοίων. Μόλις ὁμῶς διαπεραιωθέντος τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν, ἀνεγνώσθη βασιλικὸν διάταγμα δι' οὗ διελύοντο τὰ σώματα ἐκεῖνα καὶ παρηγγέλλοντο οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται νὰ ἀπέλθωσιν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Τὸ κράτος στερηθὲν οὕτω μαχητῶν ἀρίστων, ἔπαθε τούτου ἔνεκα μετ' οὐ πολὺ τὰ πάνδεια ἀπὸ τε Μωαμεθανῶν καὶ Βουλγάρων.

Ἡ διάλυσις αὕτη ἐγένετο ἐν ἀρχῇ ὁκτωβρίου 786· ἀλλὰ δὲν ἤρκει νὰ ἀνατραπῇ ἡ ὕλική τῆς μεταρρύθμισεως δύναμις, ἔπρεπε νὰ οὐδετερωθῇ καὶ ἡ δύναμις αὐτῆς ἡ ἠθικὴ, νὰ ματαιωθῇ ἡ ὑπὲρ αὐτῆς πλειονοψηφία τῶν ἀρχιερέων καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ πλειονοψηφία ἀντίθετος. Ἐπὶ τούτῳ ἡσχολήθη ὁ Ταράσιος νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ προσωπικὸν τῆς νέας συνόδου. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἀρχιερεῖς διηρέθησαν εἰς δύο τάξεις, τοὺς δεκτικούς νὰ μεταπεισθῶσι καὶ τοὺς ἀμεταπείστους, ἐξ ὧν μόνον

οἱ πρῶτοι προσεκλήθησαν εἰς τὴν σύνοδον, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπεκλείσθησαν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι παρανόμως εἶχον χειροτονηθῆ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ οὕτω πως καθαρισθέντες ἀρχιερεῖς ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι ἐκείνων οἵτινες εἶχον συγκροτήσῃ τὴν σύνοδον τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀπεφασίσθη νὰ κληθῶσιν εἰς τὴν παροῦσαν καὶ 132 ἡγούμενοι καὶ μοναχοί, ὡς πρωταγωνισταὶ καὶ μάρτυρες τοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων θεσμοθετήματος ὅπερ προέκειτο αὖθις νὰ καθιερωθῇ. Τελευταῖον ἐνομίσθη ἐπισφαλὲς νὰ συνέλθῃ ἡ νέα σύνοδος πάλιν ἐν Κωνσταντινοπόλει, τῆς ὁποίας αἱ πολυάριθμοι ἀνώτεραι τάξεις ἐνέμενον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρύθμισεως. Τὰς πλείστας ἐγγυήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοπούμενου ἤθελε παράσχει μία τις τῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις πόλεων· ἀλλὰ πᾶσαι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶχον συγκροτηθῇ ἢ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἢ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Νικαίᾳ, ἐν Χαλκηδόνι, ἐν Ἐφέσῳ, ὁ δὲ Τάράσιος, προαιρούμενος νὰ τηρήσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς παραδόσεις καὶ ἔξεις τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἠναγκασμένος ν' ἀποφύγῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, προετίμησε τὴν Νίκαιαν, διότι οἱ κάτοικοι αὐτῆς δὲν ἦσαν πολλοί, ὁ δὲ ἐκπεμφθεὶς αὐτόθι νέος στρατὸς ἠδύνατο ἀπερίσπαστως νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησιν τῆς βασιλίσσης εἰς τοὺς τυχόν δυναμένους ἔτι νὰ δυστροπήσωσιν ἀρχιερεῖς. Ἐκεῖ λοιπὸν μετὰ τινὰς προκαταρκτικὰς συνεδριάσεις, πρῶτον μὲν ἀνεγνώσθησαν τὰ διάφορα χωρία τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἅτινα ἐλογίζοντο συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως· ἔπειτα ἀνηρέθησαν αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' συνόδου, ἀνεθεματίσθησαν ὀνομαστὶ πάντες οἱ πατριάρχαι ὅσοι ἀπὸ Λέοντος Γ' ἐπρέσβευσαν τὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων, καὶ ἐν γένει πάντες οἱ ὁμόφρονες αὐτῶν, ἀποκατεστάθη ἡ μνήμη τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐψηφίσθη ὁ ἀκόλουθος ὅρος. «Ὅρίζομεν σὺν ἀκριβείᾳ πάσῃ καὶ ἐμμελείᾳ, παραπλησίως τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἀνατίθεσθαι τὰς σεπτὰς καὶ ἁγίας εἰκόνας ἐν ταῖς

ἁγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, καὶ ἱεροῖς σκεύεσι, καὶ ἐσθῆσι, τοίχοις τε καὶ σάνισιν, οἴκοις τε καὶ ὁδοῖς (ὅσῳ γὰρ συνεχῶς δι' εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως δρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν) καὶ ταύταις ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπονέμειν, (οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῇ φύσει, ἀλλ' ὅν τρόπον τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, καὶ τοῖς ἁγίοις εὐαγγελίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς ἀναθήμασι) καὶ θυμιαμάτων καὶ φώτων προσαγωγὴν πρὸς τὴν τούτων τιμὴν ποιεῖσθαι, καθὼς καὶ τοῖς ἀρχαίοις εὐσεβῶς εἴθισται· ἡ γὰρ τῆς εἰκόνης τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν.»

Ὁ ὅρος οὗτος, εἰ καὶ μετ' οὐ πολὺ κατηργήθη πάλιν, ἔπειτα ὁμῶς ἐπεκράτησεν ἐκ νέου καὶ ἰσχύει μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Περὶ τὴν σύνταξιν αὐτοῦ ἀνεδείχθη ἅπας ὁ ὀρθὸς τοῦ Ταρασίου νοῦς· ὁ ὅρος διέταξε μὲν τὴν ἀνάρτησιν τῶν εἰκόνων, ἵνα οἱ ταύτας θεώμενοι ἔχωσιν ἀείποτε παροῦσαν τὴν τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως μνήμην, ἀλλὰ ῥητῶς ἀπηγόρευσε πᾶσαν πρὸς αὐτὰς λατρείαν, καθὼς πρέπει μόνῃ τῇ θεῇ φύσει. Οἱ διαμαρτυρόμενοι δὲν παραδέχονται τὴν διάταξιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ἀποδοκιμάσωσιν αὐτὴν καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν μεσημβρινῶν ἐθνῶν, ἅτινα φαίνονται δεόμενα τοῦ ὑποβοηθήματος ἐκείνου, ἵνα δι' αὐτοῦ ὡς διὰ κλίμακός τινος προσαναβαίνωσι μέχρι τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Ἀληθεύει ὅτι ὁ ὅρος περιέχει καὶ τινὰς δευτερευούσας διατάξεις, αἵτινες ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι δεκτικαὶ παρεξηγήσεων, ὡς πρὸς τὴν τιμὴν τὴν ἀποδοτέαν εἰς τὰς εἰκόνας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠδύναντο νὰ μὴ περιληφθῶσιν ἐντὸς τοῦ ὅρου, χωρὶς νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ εἰς ὃν ἀπέβλεπεν ἡ σύνοδος· τοιαῦτα εἶναι ὁ ἀσπασμὸς, ἡ προσκύνησις, ἡ προσαγωγὴ θυ-

μιαμάτων καὶ φώτων, ὧν ἕνεκα οἱ ἀπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων εὐχερῶς ὀλισθαίνουσιν εἰς τὴν λατρείαν ἣν ἀπηγόρευσεν ὁ ὅρος. Πλὴν τούτων ἡ σύνοδος δι' ἑτέρων διατάξεων ἀνενέωσεν ἔθιμά τινα, τῶν ὁποίων ἡ ἐκτέλεσις ἦτο δεκτικὴ πολλῶν καταχρήσεων, ὀρίσασα ἰδίως ἐν τῷ Ζ' αὐτῆς κανόνι, ὅτι, ἐπειδὴ καθιερώθησαν ναοὶ ἄνευ καταθέσεως λειψάνων μαρτύρων, δέον νὰ γίνῃ ἐν αὐτοῖς ἡ κατάθεσις αὕτη μετὰ καὶ τῆς συνήθους εὐχῆς· ἐνῶ ἕκτοτε οὐδεμία ὑπῆρχε βεβαιότης περὶ τῆς γνησιότητος τῶν λειψάνων τούτων. Ἀλλὰ ὁ πατριάρχης Ταράσιος, ἀφοῦ ἐφρόντισε νὰ διακριθῇ ἐπιμελῶς ἡ τιμητικὴ προσκύνησις ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁγίων, ἐνόμισεν ὅτι προέλαβεν οὕτω πάντα παρεξηγήσεως κίνδυνον, καὶ ἐστοχάσθη ἤδη συνετὸν νὰ διατηρήσῃ ἀρχαῖά τινα τῆς ἐκκλησίας ἔθνη, τῶν ὁποίων ἡ κατάργησις, καθὸ προσβάλλουσα προαιωνίους ἕξεις τοῦ χριστιανοῦ πληρώματος, ἡδύνατο νὰ ὑποτρέφῃ τὴν ταραχὴν τῶν πνευμάτων. Ὡς ἔθνη δὲ ἀπλᾶ χαρακτηρίζονται ἐν τε τῷ ὄρω ὁ ἀσπασμὸς καὶ ἡ προσκύνησις καὶ ἡ προσαγωγὴ θυμιαμάτων καὶ φώτων, ἐν τε τῷ Ζ' κανόνι ἡ κατάθεσις τῶν ἁγίων λειψάνων.

Ἡ ἀγαλλίασις ὅμως τῆς βασιλίσσης καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς ἐπὶ τῇ ὅπωςδῆποτε γενομένῃ ἀναστηλώσει τῶν εἰκόνων, δὲν διήρκεσε πολὺ. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ὅρου καὶ τῶν κανόνων τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχον ἐνωθῇ οἱ τε ἀρχοῦμενοι εἰς μόνην τὴν κατάργησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρύθμισεως, ὧν προῖστατο ὁ Ταράσιος, καὶ οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ὀλοσχερῇ τῆς μεταρρύθμισεως ἀνατροπὴν, ὧν προῖστατο ὁ Σταυράκιος. Αἱ δύο αὗται μερίδες συμπράξασαι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα εἰς ὃ συνεφώνουν, κατίσχυσαν τῆς τρίτης, ἥτις οὐδεμίαν ἀπεδέχετο παραχώρησιν ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε'

ἀληθές, περιποιεῖ τῇ ἀληθείᾳ τιμὴν εἰς τὸν Νικηφόρον, διότι ἐψηφίσθη ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ κατὰ τι τὸν τῆς δουλείας θεσμόν. Πλὴν τούτων ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν αὐστηρὰν τῶν καθυστερούντων εἰσπραξίν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἰδίως τοῦ ἐγγείου φόρου πληρωμήν· ἀνενέωσε τοὺς εἰς ἀχρηστίαν πεσόντας ἀρχαίους νόμους, καθ' οὓς μέρος παντὸς εὐρεθέντος θησαυροῦ ἀνήκεν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ διέταξε τὴν ἀναδρομικὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων τούτων κατὰ τὰ ἀμέσως προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη, ὅπερ ὑποδεικνύει ὅτι ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐπελθούσης κατὰ τὴν βασιλείαν τῆς Εἰρήνης παραλυσίας, εἶχον πέσει οὗτοι εἰς ἀχρηστίαν. Ἠνώρθωσεν ὡσαύτως τὸ κύρος τῶν νόμων δι' ὧν ἐπεβάλλετο ὠρισμένον τέλος ἐπὶ πάσης κληρονομίας, καὶ τούτων παρομοίως τὴν ἐκτέλεσιν ἐπεχείρησε καθ' ὅλα τὰ προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη. Τὸ δὲ περιεργότατον ἐσύστησεν εἰδὸς τι ναυτικῆς τραπεζῆς, ἣτις ἐδάνειζεν εἰς ἕκαστον τῶν προσωπικῶς φερεγγύων πλοιάρχων μέχρι 12 λιτρῶν χρυσοῦ ἥτοι 14—15,000 δραχμῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ δάνειον ἐγίνετο ἐπὶ τόκῳ ἐτησίῳ 4 κερατίων καθ' ἕκαστον χρυσοῦν νόμισμα, ἥτοι 17 περίπου τοῖς $\frac{0}{100}$, ἐνῶ κατὰ τὴν Ἰουστινιανέιον νομοθεσίαν ὁ τόκος τῶν ναυτοδανείων ὠρίζετο εἰς 12 $\frac{0}{100}$ · ἀλλ' ἀφορῶντες εἰς τοὺς κινδύνους οὓς ὑφίστανται τὰ τοιαύτης φύσεως δάνεια, ἀμφιβάλλομεν ἂν ὁ τόκος τῶν 12 $\frac{0}{100}$ εἶχέ ποτε ἐφαρμοσθῇ εἰλικρινῶς, ἀφοῦ καὶ σήμερον ἔτι ἐπὶ ναυτοδανείων εἶναι διπλάσιος. Ἀλλ' ἡ πασῶν σπουδαιοτέρα καὶ ἡ χαρακτηριστικωτάτη τῆς οἰκονομικῆς ταύτης ἀναδιοργάνωσεως διάταξις ὑπῆρξεν ἡ κανονίσασα τὰ κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ κτήματα. Ὁ Νικηφόρος καθυπέβαλεν αὐτὰ εἰς ἅπαντας τοὺς κοινούς φόρους, ἐνῶ πρότερον δὲν ἔτέλουν εἰμὴ μόνον τὸν ἐγγειον, ἀφαιρέσας δέ τινα τῶν κτημάτων τούτων κατέλεξεν αὐτὰ μετὰ τῶν δημοσίων. Ἐπὶ πᾶσι περιέστειλε μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἀραβας, ἐπεχείρησε δὲ πολλὰς κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείας καὶ συνεκρότησε τὸ

προσωπικὸν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐξ ἀνδρῶν ἐμπείρων ἅμα καὶ μετριοπαθῶν· ἰδίως δὲ, ἀποθανόντος τοῦ Ταρασίου τῷ 809, ὑπεστήριξε καὶ ἐπέτυχε τὴν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐκλογὴν τοῦ ἱστορικοῦ Νικηφόρου, ὅστις ἐξ ἴσου ἀπέκρουε τὴν θρησκομανίαν τῶν μοναχῶν καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἄλλας μεταρρυθμίσεις, ἐπέμενον ζητοῦντες ἔτι ἐκκλησιαστικὰς καινοτομίας.

Ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει, ὁ μέσος οὗτος ὁρος δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐπὶ πολὺ. Τὸ μοναχικὸν τάγμα ἐμίσει τὸν Νικηφόρον τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτος ἀπεδοκίμαζεν, ὡς φαίνεται, ἐν γένει τὰ πολλὰ εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀφιερώματα, ἐξ ὧν ἐπεσωρεύθησαν ἀπ' αἰῶνος εἰς τὰ ἱδρύματα ἐκεῖνα χρυσοὶ καὶ ἀργυροὶ θησαυροὶ ἀνυπολόγιστοι, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων ἔπρεπε νὰ ἐκποιηθῶσι πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου. Ἐνῷ δὲ ὡς ἐκ τούτου οἱ μοναχοὶ ποικίλας κατὰ τοῦ ἀνδρὸς παρσκευάζον μηχανάς, οἱ ἄκροι μεταρρυθμισταὶ δὲν εἶχον πολὺν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ζῆλον· ὥστε ὁ Νικηφόρος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἤθελε καθαιρεθῇ ἐπὶ τέλους, ἐὰν στρατεύσας τῷ 811 κατὰ τῶν Βουλγάρων δὲν ἔπιπτεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἡρωϊκῶς περὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ σημαίαν. Τὸν Νικηφόρον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Σταυράκιος, ὅστις ὁμως, πληγωθεὶς βαρέως ἐν τῇ αὐτῇ μάχῃ, δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξαγάγῃ τὴν ἀρχὴν εἰμὴ ἐπὶ δύο περίπου μηνάς, μεθ' ὃ παραιτηθεὶς ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Τότε ἡ βασιλεία περιῆλθεν εἰς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ τὸν Ῥαγκαβέ. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀσθενῶς μὲν διοικήσας τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα, ἀνεπιτηδείως δὲ ἐξακολουθήσας τὸν κατὰ Βουλγάρων πόλεμον, ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ νὰ παραδώσῃ τὰς ἡνίας τοῦ κράτους περὶ τὰ μέσα τοῦ 813 εἰς ἓνα τῶν ἐπιφανεστάτων τούτου ἡγεμόνων, τὸν Ἀρμένιον Λέοντα Ε'.

Ὁ Λέων ἡσχολήθη πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ περιστείλῃ τοὺς πολεμίους ἐκείνους καὶ κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 844 κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Μεσημβρίαν εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἀφῆκαν ἥσυχον τὸ κράτος. Ἐπειτα δὲ ἐκύρωσε μετὰ πολὺ πλείονος ἰσχύος ἢ ὁ Νικηφόρος τοὺς σωτηρίου τῆς μεταρρύθμισεως θεσμοὺς, προσωκειώθη διὰ τε τῶν ἀρχαίων κατορθωμάτων καὶ τῶν προσφάτων ἄθλων τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ στρατοῦ, ἀπεμάκρυνε τῶν πραγμάτων τὴν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ παρεισδύσασαν εἰς αὐτὰ κληρικὴν μερίδα καὶ εἰσῆγαγεν ἐν γένει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς διοικήσεως πνεῦμα χρηστότητος καὶ δικαιοσύνης. Ἀλλὰ δὲν ἤρκεσθη εἰς ταῦτα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνέκυψεν αὖθις εἰς μέσον ἐπικρατεστάτη ἡ μερίς τῆς ἄκρας μεταρρύθμισεως. Ἐπὶ Εἰρήνης πολλοὶ τῶν νεωτεριστῶν εἶχον, ὡς εἶδομεν, μετριάσει τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν καὶ εἶχον συναινέσει νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἀρχαῖα καθεστῶτα ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, περιοριζόμενοι εἰς μόνην τὴν ἄλλην μεταρρύθμισιν, διότι ἔβλεπον ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καινοτομίαν. Νῦν δὲ πεισθέντες ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ παραχώρησις αὕτη εἰς οὐδὲν ὠφέλησε καὶ ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν, ἅμα ἐπιτυχόντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν παλινόρθωσιν, ἐζήτησαν νὰ ἐπαναγάγῃ μετ' αὐτῆς καὶ ὅλας τὰς ἀρχαίας καταχρήσεις, ἤρχισαν ἐκ νέου νὰ πρεσβεύωσιν ὅτι ἡ τύχη τῆς τοῦ κράτους ἀναμορφώσεως εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μετὰ τῆς καταργήσεως τῶν εἰκόνων καὶ τῆς περιστολῆς τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις δὲν εἰμφορεῖ νὰ εὐδοκιμήσῃ ὀριστικῶς εἰμὴ ἐὰν ἐπιβληθῇ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Λέων Ε', καίτοι Ἀρμένιος τὴν καταγωγὴν καὶ διαγαγὼν τὸν βίον ἐν τῷ στρατῷ, παρ' ᾧ αἰείποτε ἐπεκράτησεν ἡ δοξασία αὕτη, ἐδίστασε κατ' ἀρχάς, ἀπαρallάκτως ὅπως ὁ Λέων Γ'. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὰς παραστάσεις καὶ ἐνεργείας τῶν δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου

ἀρχηγῶν τῆς ἄκρας μεταρρύθμισεως, τοῦ Θεοδότου Μελισσηνοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ. Ὅθεν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 815, ἀφοῦ εἶδε μετὰ λύπης τὸν πατριάρχην Νικηφόρον ἐγκαταλιπόντα τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, προήγαγεν εἰς τὸ ὕπατον τοῦτο τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα τὸν Θεόδοτον Μελισσηνόν, ὅστις ἐν τῷ ἅμα συνεκάλεσε τοπικὴν σύνοδον καταργήσασαν τὰς ἀποφάσεις τῆς Β' ἐν Νικαίᾳ συνόδου καὶ ἀνακηρύξασαν ὡς Ζ' οἰκουμενικὴν σύνοδον τὴν ἐν ἔτει 754 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' συγκροτηθεῖσαν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀντίπαλος μερίς, προϊσταμένου τοῦ τότε ἀρχηγοῦ αὐτῆς Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, διεμαρτυρήθη κατὰ τῶν γενομένων καὶ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ταραῖξῃ τὰ πράγματα. Ὁ Δίων προσηνέχθη τόσῳ μᾶλλον ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας ὅσῳ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἀναγνωρίζοντες τὸν πατριάρχην Θεόδοτον. Ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἐπεμελήθη τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφαισθέντων. Ἐπὶ τούτῳ ἀφῆρσεν ἐκ μέσου ἀπανταχοῦ τὰς εἰκόνας, ἐξαίρέσει τοῦ Σταυροῦ, κατήργησε πάντα τὰ εἰς αὐτὰς ἀναφερόμενα ἄσματα καὶ τροπάρια, εἰσῆγαγεν ἕτερα συντεταγμένα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου δόγματος, καὶ τὸ κυριώτερον πάντων, ἐζήτησε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νεολαίας διὰ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ νέων διδακτικῶν βιβλίων. Δυστυχῶς οὔτε τὰ νέα ἄσματα διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, οὔτε τὰ νέα διδακτικὰ βιβλία, οὔτε ἀκριβέστεραι περὶ τοῦ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος εἰδήσεις. Ἀλλ' ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου ὑποφαίνεται ἐξ ὅσων εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπάλου μερίδος, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. «Παραστέλλονται, λέγει, ψαλμωδίαὶ ἀρχαιοπαράδοτοι, ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ἄδεταί τι· ἀντάδεταί τὰ ἀσεβῆ νέα δόγματα εἰς προὔπτον κείμενα· τὰ νήπια ἐν τοῖς τῆς ἀσεβείας δόγμασιν ἀνατρέφονται, τῷ δοθέντι τόμῳ τοῖς διδασκάλοις.» Ἐπὶ τέλους δὲ, συγ-

κεφαλαιῶν τὴν μεγάλην ταύτην ἀναμόρφωσιν, ἀνακράζει· «καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων ἀθεωτάτη!»

Ἀλλὰ τὸ ἔργον ὑπῆρξεν ὅλως δυσανάλογον πρὸς τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν κατάστασιν τῆς τότε κοινωνίας. Αἱ ἀναρίθμητοι τάξεις τῶν μοναχῶν, τῶν ὀχλῶν καὶ τῶν γυναικῶν ἀπετροπιάζοντο τὰς καινοτομίας ταύτας, ὡς ἀνατρεπτικὰς δῆθεν αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν βάσεων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τὸ κράτος ἐξηκολούθει νὰ διατελῇ διηρημένον εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, ἐξ ὧν κατίσχυε μὲν τὸ ἐν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ μίαν περίπου ἤδη ἑκατονταετηρίδα διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς, ἀντηγωνίζετο ὁμῶς τὸ ἕτερον διὰ τοῦ ἀριθμητικοῦ αὐτοῦ πλήθους ὅτε μὲν ἀμέσως ὅτε δὲ ἐμμέσως, πάντοτε δὲ πεισματωδῶς. Εἰς τῶν ἡγεμόνων τοῦ στρατοῦ, ὁ Μιχαήλ Τραυλός, ἀρχαῖος συναγωνιστῆς καὶ φίλος τοῦ βασιλέως, περιῆλθεν ἔπειτα εἰς προσωπικὰς διενέξεις πρὸς αὐτὸν τοιαύτας, ὥστε ὁ Λέων Ε' ἠναγκάσθη νὰ εἰσαγάγῃ αὐτὸν εἰς δίκην. Ὁ δὲ, καίπερ ὁμοδοξῶν τῷ βασιλεῖ ὡς πρὸς τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα, δὲν ἐδίστασε ν' ἀποδεχθῇ τὰς περὶ συμπράξεως εἰσηγήσεις τῶν ἀντιδοξούντων, καὶ τῇ συνεργείᾳ αὐτῶν ἐδολοφόνησε τὸν Λέοντα Ε' τῷ 820, καταλαβὼν αὐτὸς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὁ Μιχαήλ Τραυλός ἅμα μὲν χαριζόμενος εἰς τοὺς προσφάτους αὐτοῦ συμμάχους, ἅμα δὲ μὴ τολμῶν νὰ ἀντιπράξῃ κατὰ τῶν ἀρχαίων φίλων, ὧν κάλλιστα ἐγίνωσκε τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἀξίαν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπρέσβευσεν ὅτι πρέπει νὰ παύσῃ πᾶσα περὶ εἰκόνων συζήτησις εἴτε ὑπὲρ εἴτε κατὰ, καὶ νὰ κατασταθῶσιν ἐκποδῶν ἢ τε Ταρασίῳ σύνοδος καὶ ἡ Κωνσταντίνου τοῦ πάλαι καὶ ἡ νῦν ἐπὶ Λέοντος συγκροτηθεῖσα. Ἀφοῦ δὲ ἐπέτρεψεν οὕτω νὰ δοξάζῃ ἕκαστος κατ' ἰδίαν ὅ,τι βούλεται, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ταραττῇ τὴν κοινὴν εἰρήνην, ἔπειτα περὶ τὰ τέλη τῆς βασι-

λείας ἀπεφήνατο ὅτι δύνανται νὰ ἀναρτηθῶσιν αἱ εἰκόνες ἐν ὑψηλοτέρῳ τῶν ἐκκλησιῶν χώρῳ. Ἐντεῦθεν πολλὴ ἐπεκράτει περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀναρχία καὶ ἠθικὴ ταραχὴ, ὅτε, ἀποθανόντος τῷ 829 τοῦ βασιλέως Μιχαήλ, ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Θεόφιλον. Ὁ υἱὸς οὗτος δὲν ὡμοίαζε τὸν πατέρα. Εἶχε πεποιθήσεις στερεὰς καὶ ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς μεταρρύθμισεως. Ὅθεν μετὰ τινὰς προκαταρκτικὰς ἐνεργείας, συνεκάλεσε τῷ 833 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν σύνοδον ἣτις ἀνεθεμάτισε τοὺς εἰκονολάτρας. Διὰ βασιλικοῦ δὲ διατάγματος ἀπηγόρευσεν ἀπάσας τὰς εἰκόνας ὅσαι ἀνεφέροντο εἰς τὴν θρησκείαν καὶ ἀπήτησε νὰ ἀφαιρεθῶσι μὲν αὗται ἀφ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, νὰ ἀντικατασταθῶσι δὲ ἀντ' αὐτῶν ἕτερα κοσμήματα γλυπτὰ ἢ ζωγραφητά. Προςέτι παρήγγειλεν οἱ μὲν ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς χωρίοις μοναχοὶ νὰ ἐξωσθῶσιν ἀπὸ τὰ μοναστήρια αὐτῶν, εἰς δὲ τοὺς μοναχοὺς ὅσων τὰ μοναστήρια ἔκειντο ἐκτὸς τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων, νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ εἰς τὰ συνωκισμένα ταῦτα μέρη εἰσοδος ἐπὶ ποιναῖς βαρεῖαις. Αἱ διατάξεις αὗται κατέπληξαν τὸ μοναχικὸν τάγμα, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσαν νὰ δαμάσωσιν αὐτό. Μακρὰ πείρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς καὶ ὅτι αἱ πολυάριθμοι τοῦ ἔθνους τάξεις τῶν ὁποίων προσεβάλλοντο δι' αὐτῶν τὰ συμφέροντα καὶ αἱ δοξασίαι, κατῴρθουν μετὰ τινὰ χρόνον νὰ κατισχύσωσιν, αἱ μὲν δραστηριώτεραι διὰ τῆς ἀντιστάσεως, αἱ δὲ ἀδρανέστεραι διὰ τῆς ἀπαθείας. Οἱ μοναχοὶ λοιπὸν ἀνέλαβον αὖθις τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὅστις ἔμελλε νὰ ᾔῃαι ὁ τελευταῖος. Ὁ βασιλεὺς ἐπίεσεν αὐτοὺς δεινῶς· ἀλλ' ἂν καὶ ἐπολιτεύθη δριμύτερον τῶν προκατόχων, φαίνεται βέβαιον ὅτι οὔτε αὐτὸς ἔπραξε φόνους καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ὑπερβάλλουσα ἐκείνη αὐστηρότης ἐμετριάσθη ὑπὸ τῆς εὐγενείας τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός.

Ἐν τούτοις ἀποθανὼν ἐν ἀρχῇ τοῦ 842 κατέλιπεν υἱὸν ἀνή-

λικον. Ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας, ἥτις, ὡς πᾶσαι αἱ γυναῖκες, ἀπέκλινε πρὸς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν. Οἱ τρεῖς ἀνώτατοι τοῦ κράτους ὑπουργοί, ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Βάρδας, ὁ μάγιστρος Μανουὴλ, θεῖος αὐτῆς ἐκ πατρὸς, καὶ ὁ ἀρχαῖος λογοθέτης Θεόκτιστος, εἶχον ἀρχίσει πρὸ καιροῦ νὰ διστάζωσι περὶ τῆς πρακτικῆς ἀξίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν καινοτομιῶν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ μακροὶ καὶ ἐπανελημμένοι ἀγῶνες, οἱ διεξαχθέντες ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀνορθώσεως τῆς γνησίας πίστεως, οὐδόλως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους καὶ ἀντὶ νὰ τονώσωσι τὰς ἠθικάς, τὰς διανοητικάς καὶ τὰς ὑλικάς αὐτοῦ δυνάμεις, παρήγαγον ἀπ' ἐναντίας νέαν ἀφορμὴν διενέξεων καὶ ἐρίδων, πολλάκις ὀλεθρίων. Ἐξεπροσώπουν δὲ κατὰ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον πιστότερον πλείστους μεταρρυθμιστὰς, ὅσῳ αἱ τελευταῖαι ἀπόπειραι, αἵτινες ἀπὸ Λέοντος Ε' διήρκεσαν περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπέβησαν οὐδὲν ἥττον ἢ αἱ πρῶται ἀτελεσφόρητοι. Ὅθεν παρέστησαν εἰς τὴν βασιλίδαν ὅτι ἡ κοινὴ εὐχὴ τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν αὐθις τῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ἱεραὶ αὐτῆς εἰκόνες. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Θεοδώρα ἤκουσε μετ' ἀγαλλιάσεως τὴν πρότασιν ταύτην τῶν ὑπουργῶν αὐτῆς καὶ ἐπέτρεψε νὰ ἐνεργηθῶσι πάντα τὰ πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπαιτούμενα. Οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἦτο ὁ Ἰωάννης Γραμματικὸς, εἷς τῶν σοφωτάτων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διατελέσας διδάσκαλος τοῦ βασιλέως Θεοφίλου καὶ ἀείποτε ἀναδειχθεὶς πιστότατος ὁπαδὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐξωσθῇ διὰ τῆς βίας ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου· καὶ τούτου γενομένου, συνεκλήθησαν ἐν τῷ ᾧμα ὅλοι οἱ φίλοι τῶν εἰκόνων εἰς σύνοδον, τῆς ὁποίας δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς τὰ πρακτικὰ, ἥτις ὁμως, ἐκ τῶν ὀλίγων ὅσα περὶ αὐτῆς γνωρίζομεν, καὶ εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ μοναχῶν καὶ δὲν διεζήχθη ἐν πολλῇ τάξει. Τὸ συνέδριον τοῦτο ἠνώρθωσε μὲν τὸ κύρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, καθήρεσε δὲ καὶ ἀνεθεμάτισε

τὸν πατριάρχην Ἰωάννην καὶ πάντας τοὺς δμόφρονας αὐτῷ; ἐχειροτόνησε δὲ ἀντ' αὐτοῦ τὸν μοναχὸν Μεθόδιον καὶ παρέδωκε τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων εἰς ὑποψηφίους ἐκ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος ληφθέντας. Μεθ' ὃ ἐτελέσθη κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν νηστειῶν, ἥτις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος 842 τῇ 19 φεβρουαρίου, πανήγυρις εἰς τιμὴν τῆς γενομένης ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ ἱεροπράξις αὕτη ἐκλήθη *παρήγυρις τῆς Ὁρθοδοξίας* καὶ ἀποτελεῖ σήμερον μίαν τῶν κυριωτάτων ἑορτῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τοιουτοτρόπως κατελύθη τὸ ἐκκλησιαστικὸν τῆς μεταρρύθμισεως μέρος. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐν τοῖς μεγάλοις νομοθετικοῖς ἔργοις τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης ἐπανελήφθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αἱ διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου περὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων. Ἡ νέα αὕτη νομοθεσία ῥητῶς μάλιστα ἀπεφήνατο ὅτι «τὰς ἐπὶ ἐναντιώσει τοῦ θείου δόγματος καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν σωστικῶν νόμων παρὰ τῶν Ἰσαύρων φληναφίας ἐκτεθείσας, πάντῃ ἀπέβαλε καὶ ἀπέρριψεν.» Ἀλλὰ μὴ νομίσωμεν ὅτι καθ' ὁλοκληρίαν ἐματαιώθησαν ἅπαντες οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι τῶν Ἰσαύρων, ὅπως ἐκάλουν τοὺς βασιλεῖς τῆς μεταρρύθμισεως οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς οὐδέποτε πλέον ἐπανῆλθεν εἰς ἣν ἦτο πρὸ τοῦ Λέοντος Γ' κατάστασιν. Ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, ἵνα κατευνάσῃ τὸν κλύδωνα ὃν παρήγαγεν ἐν τῷ κράτει ἡ μακρὰ μετὰξὺ εἰκονολατρῶν καὶ εἰκονομάχων πάλη, ἀπεδέξατο μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον τὴν κατάλυσιν πάσης καινοτομίας καὶ ἐστιγμάτισε μάλιστα αὐτὴν ὡς ἀνίερον, ἠγωνίσθη δὲ πράγματι νὰ διασώσῃ πολλὰς τῶν διατάξεων αὐτῆς, καὶ ἰδίως δὲν ἔπαυσεν ἐν τοῖς πλείστοις πολιτευομένη κατὰ τὸ ἐλευθέριον καὶ γενναῖον τῆς μεταρρύθμισεως πνεῦμα. Ἐντεῦθεν ἐπραγματώθησαν μὲν ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αἱ σωτήρια προαιρέσεις τοῦ Λέοντος Γ', τοῦ Κωνσταντίνου Ε', τοῦ Νικηφόρου, τοῦ Λέοντος Ε'

καὶ τοῦ Θεοφίλου, ἐξέλιπον δὲ βαθμηδὸν αἱ δειναὶ διενέξεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐξερεθίσαι ἡ ἀπροκάλυπτος καὶ ἐνίοτε ἀπρότομος τούτων πολιτεία, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ὠφελούμενοι οἱ πολέμιοι, νέους τινὰς ἐπεχείρησαν ἀκρωτηριασμοὺς τοῦ κράτους. Τότε ἰδίως ἀπέστησαν μὲν οἱ Σλαῦοι τῆς Δαλματίας, ἐκυρίευσαν δὲ οἱ μωαμεθανοὶ τὴν Κρήτην. Ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τὰνάπαλιν ἴσχυσε μὲν κατ' οὐσίαν ἡ μεταρρύθμισις, οὐδεὶς δὲ σπουδαῖος ὑφίστατο ἐσωτερικὸς ἀντιπερισπασμός· ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων πλεονεκτημάτων, ἤκμασεν εἴπερ ποτὲ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἀκμή τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ δύναμις πάσης μεταρρυθμίσεως ἔγκειται οὐχὶ ἐν ταῖς νομοθετικαῖς αὐτῆς διατάξεσιν, ἀλλ' ἐν τῷ πνεύματι τὸ ὅποιον ὑπηγόρευσε τὰς διατάξεις ταύτας· τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ ἐπέπλευσε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὸ γενικὸν τοῦ ἔργου αὐτῶν ναυάγιον. Αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, ἐκ τῶν σπλάγχνων τῶν ὁποίων προέκυψεν ἡ μεταβολὴ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, ἐκκλησιαστικαί τε καὶ πολιτικαί, ὑπενέδωκαν μὲν ἐπὶ τέλους εἰς τὰς κατωτέρας καὶ κατεβίβασαν τὴν σημαίαν ἣν εἶχον ὑψώσει ἐπὶ τοῦ σκάφους τῆς πολιτείας, ἐπειδὴ ὅμως ἐξηκολούθησαν κρατοῦσαι τοὺς οἷακας αὐτοῦ, δὲν ἔπαυσαν κυβερνῶσαι τὰ πράγματα κατὰ τὸ ἴδιον φρόνημα. Τινὰ μάλιστα τῶν μερῶν καὶ αὐτῆς τῆς προτέρας νομοθεσίας, διεσώθησαν αὐτανδρα. Τὸ μὲν βιβλίον γγ' τῶν Βασιλικῶν ἀπεδέξατο τὸν ναυτικὸν νόμον τῶν Ἰσαύρων, τὸ δὲ βιβλίον ξ', τὸ ποινικὸν αὐτῶν δίκαιον. Ἐτεραι καινοτομίαι κατέστησαν τῶντι ὅλως σχεδὸν ἐκποδῶν, οἷον αἱ περὶ τὰς μεταξὺ συζύγων καὶ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις, ἀντὶ τῶν ὁποίων ἴσχυσεν ἐκ νέου τὸ Ἰουστινιανεῖον δίκαιον, εἰ καὶ μετὰ τινων τροπολογιῶν· ἀλλ' ὅσα ἄτοπα καὶ ἂν περιείχοντο ἐν τισιν ἰδίως τῶν διατάξεων ὧν ἐπανελήφθη τὸ κῦρος, αἱ διατάξεις αὗται δὲν ἦσαν ἐξ ἐκείνων αἵτινες δύνανται νὰ παρακωλύσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἀναβίωσιν. Κατὰ τοῦτο πολὺ σπουδαιότεραι ἦσαν ἢ τῆς λατρείας τῶν εἰκότων ἀπαγόρευσις καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν μονα-

στηρίων· ἡ κατάργησις τῆς δουλοπαροικίας· ἡ ἐκλαίκευσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

Αἱ εἰκόνες ἀνεστηλώθησαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις· ἀλλ' εἶδομεν πῶς διετυπώθη ὁ περὶ τούτου ὅρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ προεδρεύσαντος αὐτῆς πατριάρχου Ταρασίου, ἐνὸς τῶν σοφωτέρων καὶ μετριοπαθεστέρων ὁπαδῶν τῆς μεταρρύθμισεως. Ἡ σύνοδος ἐκείνη ἀπηγόρευσε ῥητῶς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν, καθὼς πρέπουσαν μόνῃ τῇ θεῇ φύσει· ὥρισεν ὅτι αἱ εἰκόνες δὲν χρησιμεύουσιν εἰμὴ πρὸς ἀνάμνησιν τῶν πρωτοτύπων· ἐπέτρεψε μὲν δείγματα τινὰ εὐλαβείας πρὸς αὐτάς, ἀλλὰ περιώρισε τὰ δείγματα ταῦτα εἰς τέσσαρα, τὸν ἀσπασμὸν, τὴν τιμητικὴν προσκύνησιν καὶ τὴν προσαγωγὴν θυμιαμάτων καὶ φώτων· διαλαβοῦσα δὲ ὅτι ἐπιτρέπει ταῦτα, καθὼς καὶ τοῖς ἀρχαίοις εὐσεβῶς εἴθισται, σαφῶς κατέδειξεν ὅτι τὰ ὑπολαμβάνει ὡς ἔθος ἀπλοῦν, οὐχὶ ὥς καθήκον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ὑποβαλλόμενον. Ὁ ὅρος οὗτος οὐ μόνον οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον, ἀλλὰ ἦτο βεβαίως ἡ εὐλογωτέρα νομοθετικὴ τοῦ ὀλοσχεροῦς τούτου ζητήματος λύσις. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως, ἡ δὲ προσήκουσα ἐκτέλεσις ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐτέθη ὁ ὅρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, πᾶσα ἀντιβαίνουσα εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ ὅρου τούτου δοξασία καὶ διδασκαλία, δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς ἀντιστρατευομένη εἰς ἓνα τῶν θεμελιωδῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν νόμων. Ὡσαύτως τὰ καταργηθέντα μοναστήρια ἐξήνθησαν αὖθις, καὶ, ἐν τῇ πρώτῃ μάλιστα ὁρμῇ τῆς παλινορθώσεως, ἰδρύθησαν πολλὰ νέα· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ φραγμοὶ οὐκ ὀλίγοι ἀντετάχθησαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἡ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Φωτίου ἐν ἔτει 864 συνελθοῦσα σύνοδος, ὥρισεν ὅτι τοῦ λοιποῦ μοναστήριον δὲν δύναται νὰ ἰδρυθῇ ἄνευ τῆς τοῦ ἐπισκόπου συναινέσεως· ὅτι ὁ ἰδρυτὴς αὐτοῦ δὲν ἔχει ἄδειαν παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου νὰ καθιστᾷ ἑαυτὸν ἡγούμενον ἢ ἀνθ' ἑαυτοῦ

ἕτερον· ὅτι ἐπίσκοποι δὲν δύνανται νὰ ἰδρύσῃσι μοναστήρια δαπάναις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα αὐτογνωμόνως «ἄνευ παρουσίας τοῦ ὀφείλοντος αὐτὸν εἰς ὑποταγὴν ἀναδέχεσθαι» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἅπαντα σκοπὸν ἔχοντα νὰ διακωλύσῃσι τὸν τε πολλαπλασιασμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ τὴν ἀπεριόριστον αὕξησιν τῶν μοναχῶν. Μετὰ 100 δὲ ἔτη ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς ἀπηγόρευσε τὴν ἀφιέρωσιν ἀγρῶν, τόπων ἢ οἰκιῶν εἰς μοναστήρια ἢ μητροπόλεις ἢ ἐπισκοπὰς ἢ ξενῶνας ἢ γηροκομεῖα, παρεκτὸς ἐὰν τὰ ἰδρύματα ταῦτα οὐδόλως ἔχωσι τοιαῦτα ἀκίνητα κτήματα· ἀλλὰ, καὶ τούτου τεθέντος, ἡ δωρεὰ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ εἰμὴ δυνάμει βασιλικῆς ἀδείας καὶ ἐγκρίσεως. Ἀπηγόρευсен ὡσαύτως τὴν ἰδρυσιν νέων μονῶν, ξενῶνων ἢ γηροκομείων, ἀπαιτήσας νὰ ἔρχωνται μᾶλλον οἱ φιλόθεοι καὶ φιλελεήμονες εἰς βοήθειαν τῶν πενήτων ἢ τὸ πολὺ τῶν προὔπαρχόντων τοιούτων καταστημάτων, ὧν πολλὰ διὰ τοῦ χρόνου περιέστησαν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπορίαν. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ νὰ σημειώσωμεν ὅτι καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου διαστήματι, ἕτερος βασιλεὺς, Ῥωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς, ἀπηγόρευсен εἰς πάντα μικρὸν ἰδιοκτήτην, ἀσπαζόμενον τὸν μοναχικὸν βίον, νὰ ἀφιεροῖ τὸ κτῆμά του εἰς τὴν μονήν.

Τὸ νεῖ βιβλίον τῶν Βασιλικῶν, τὸ περὶ τῶν γεωργικῶν σχέσεων πραγματευόμενον, δὲν φαίνεται περιλαμβάνον εἰμὴ τὰς περὶ τούτου διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου. Ἐντεῦθεν ὁμῶς δὲν ἔπεται ὅτι αἱ διατάξεις αὗται εἶχον ἀπαραιτήτως πρακτικὴν ἀξίαν. Πολλὰ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰσεχώρησαν εἰς τὰ ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας νομοθετήματα ἀπλῶς ὡς ἱστορικαὶ παραδόσεις, οὐχὶ δὲ ὡς θετικοὶ ὁρισμοί. Τοιαῦτα πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶναι τὰ περὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἅτινα ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὡς ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν χαρα-

κτῆρα τῆς παρούσης περιόδου. Ἡ παράγραφος α' τοῦ τίτλου ε' τοῦ βιβλίου Β' τῶν Βασιλικῶν διαλαμβάνει ἐπὶ λέξεως, ὅτι «ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται» καὶ ἡ παράγραφος β' τοῦ αὐτοῦ τίτλου καὶ βιβλίου κηρύττει διαπρυσίως ὅτι «ὁ περ ἀρέσκει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν.» Ἐν τούτοις ἡ ῥήτρα αὕτη ἥτις ἦτο ἀληθὴς εἰς τοὺς πάλαι καθαρῶς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, καθ' οὓς οἱ αὐτοκράτορες, καταπατοῦντες θείους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, ἀπεθεοῦντο ζῶντες, πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ἰσχύῃ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι. Αὐτὸς δὲ τῶν Βασιλικῶν νομοθέτης ἐξέδωκε τὴν Ἐπιταγήν τοῦ Νόμου, ἥτις ὠρίζεν ἐν τῇ παραγράφῳ δ' τοῦ τίτλου β' ὅτι «ὑπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα τὰ παρὰ τῶν ἁγίων ἑπτὰ συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκειμένους ῥωμαϊκοὺς νόμους.» Γνωσταὶ δὲ εἶναι αἱ ἐρμηνεῖαι αἷς ἔδωκε περὶ τῶν ὁρίων τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικός. Ὁ πατριάρχης οὗτος, ἀφοῦ εἰς μάτην ἠγωνίσθη ν' ἀποτρέψῃ τὸν Λέοντα ΣΤ', υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης ἀπὸ τοῦ νὰ συνάψῃ τέταρτον γάμον παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς καὶ τοὺς ἀστικούς ὁρισμοὺς, ἀπέκλεισεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐξηγῶν τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην, ἀπεφώνησε ὅτι, ναὶ μὲν ὁ βασιλεὺς λέγεται ἄγραφος νόμος, ἀλλὰ τοῦτο «οὐχ ἵνα παρανομῇ καὶ πράττῃ ἀπλῶς τὰ δοκοῦντα, ἀλλ' ὥστε τοιοῦτον εἶναι διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν ἀγράφων οἷος ὁ νόμος ὁ ἑγγραφος.» Εἰς δὲ τοὺς λέγοντας ὅτι «βασιλεὺς ὁ τὴν τετάρτην γυναῖκα ζητῶν, καὶ δεῖ παραχωρεῖν βασιλικῇ ἐπιθυμίᾳ,» ἀπεκρίθη, ὅτι «μέγα μὲν τὸ τῆς βασιλείας πρᾶγμα, καὶ δέον πείθεσθαι βασιλεῦσι, μηδὲ τοῖς προσταγμασιν αὐτῶν ἀντιτείνειν· ἀλλ' ἐν ἐκείνοις τοῖς προσταγμασιν ἐν οἷς διαφαίνεται τὸ τῆς βασιλείας ἀξίωμα. Προστάσσει δικαιοπραγεῖν; Τοῦτο βασιλικὸν ἀληθῶς πρόσταγμα. Κελεύει πάλιν, οἷα τὰ τοῦ διαδόλου πονηρὰ ὑποβλήματα, εἰς

θεὸν ἀσεβεῖν; Τοῦτο οὐ βασιλικόν· οὐκοῦν οὐδὲ πειστέον αὐτῷ, ἀλλ' ὥς ἀσεβοῦς ἀνδρὸς ἀσεβὲς πρόσταγμα, παρὰ φαῦλον ποιητέον.» Τὸ δὲ περιεργότατον εἶναι, ὅτι αὐτοὶ οἱ πρεσβευταὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἐπροςπάθησαν νὰ πείσωσι τὸν πατριάρχην εἰς τὸ νὰ ἐνδώσῃ· ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπέμεινε. Καὶ ἐν τούτοις δὲν ἔπαυσεν ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἡ πρόληψις ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὑπηρετήσεν αἰείποτε τὰς ὁρέξεις τῶν κρατούντων, ἡ δὲ δυτικὴ διεκρίθη αἰείποτε ἐπὶ τῇ ἀνεξαρτησίᾳ αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ περὶ γεωργικῶν σχέσεων ζήτημα.

Ἐν τοῖς Βασιλικοῖς γίνεται λοιπὸν πάλιν πολλάκις μνεία περὶ ἐναπογράφων, ἥτοι δουλοπαροίκων, ἐνῷ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ θεσμὸς οὗτος παρέμεινεν ἕκτοτε εἰς ἀχρησίαν. Εἰς τὴν λεγομένην *Πεῖραν*, ἥτις ἀποτελεῖ εἶδος νομολογίας συνταχθείσης ἐν τῇ 11 ἑκατονταετηρίδι, οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ ἐναπογράφων· τὰ δὲ πολυάριθμα μεταγενέστερα χειρόγραφα τοῦ γεωργικοῦ νόμου καὶ ἡ προσάρτησις αὐτοῦ εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀποδεικνύουσιν ἀφ' ἑτέρου ἀποχρώντως ὅτι ὁ νόμος οὗτος ἐξηκολούθει λογιζόμενος ὡς πρακτικὴ τοῦ δικαίου πηγὴ. Πλὴν τούτου δὲ πολλαὶ ὑπάρχουσιν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων διατάξεις, ἐν αἷς καταφαίνεται ἡ ἰδιάζουσα πρόνοια ἥτις τότε ἐλαμβάνετο περὶ τῆς τῶν γεωργῶν τύχης. Ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ εἶχε συμβῇ λιμὸς, ἐκ τοῦ ὁποίου ὠφελούμενοι οἱ δυνατοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἤρχισαν νὰ ἀγοράζωσιν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ τὰ κτήματα τῶν μικρῶν γεωργῶν. «Πολλοὶ γὰρ ἀφορμὴν ἐμπορίας τὴν τῶν πενήτων λαβόμενοι ἀπορίαν, λέγει ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος, ἀντὶ φιλανθρωπίας, ἀντὶ οἴκτου, ἀντὶ χρηστότητος, οἱ μὲν ἀργυρίῳ, οἱ δὲ χρυσίῳ, οἱ δὲ σίτῳ ἢ ἄλλαις τισὶν ἐπιδόσασιν, εὐώνως τὰς τῶν ἀτυχούντων πενήτων ἐξωνήσαντο κτήσεις.» Καὶ προστίθουσιν ὅτι «ἦν ὁλοσχερὴς τῶν πραγμάτων ἀνατροπὴ καὶ

πᾶς τις τῶν ἐν δόξῃ κραταιῶν πασσυδεὶ χώρας ἀπεριγράπτους ἀποταμόμενος, ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ τοὺς ἀθλίους ἐνέταττε κτήτορας.» Ἴνα δὲ οὐ μόνον παύσῃ τὸ νέον τοῦτο εἶδος τῆς δουλοπαροικίας, ἀλλὰ καὶ θεραπευθῶσι τὰ ἤδη γενόμενα κατὰ τοῦτο ἀδίκηματα, ἐξεδόθησαν ὑπὸ τε τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (ἔτεσιν 922 καὶ 934) καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (ἔτ. 947) καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ νεωτέρου (ἔτ. 959—963) καὶ ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν μεγάλων βασιλέων Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ (τρεῖς διατάξεις, ἐν ἔτεσιν 964 καὶ 967) καὶ Βασιλείου τοῦ Β' (δύο, ἐν ἔτ. 988 καὶ 996), διάφοροι διατάξεις δι' ὧν πρὸς ἄλλοις πολλοῖς ὠρίσθη, ὅτι οἱ δυνατοὶ δὲν εἴμποροῦν νὰ γίνωσιν ὅπωςδῆποτε κύριοι χωρίου ἢ ἀγροῦ, ὁ δὲ κατὰ παράβασιν τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης προσκτησάμενός τι ὀφείλει νὰ τὸ ἀποδώσῃ μεθ' ὅλων τῶν γενομένων τυχὸν βελτιώσεων, ἄνευ ἀποζημιώσεως, εἰς τοὺς ἐκποιήσαντας ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, ἢ ἐν ἐλλείψει τοιούτων εἰς τοὺς οἰκήτορας τοῦ χωρίου ἢ τοῦ ἀγροῦ, καὶ προσέτι νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος ὡς ποινὴν, ἢ εἰς ἄλλην τινὰ προσήκουσαν νὰ ὑποβληθῇ τιμωρίαν. Ὁ νόμος ἦτο βεβαίως δρακόντειος, ἀλλὰ καθίστησιν ἐν ταύτῳ πρόδηλον ὅποιαν προστασίαν ἡ μακεδονικὴ δυναστεία δὲν ἔπαυσεν ἐπιδαψιλεύουσα εἰς τὴν τάξιν τῶν μικρῶν γεωργῶν, ἥς ἡ εὐημερία ἀπετέλει μίαν τῶν κυριωτάτων μεριμνῶν τοῦ ἀναμορφωθέντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οὐδὲν ἦττον σπουδαῖον εἶναι ὅτι ἡ δημοσία παιδείσις δὲν ἀφηρέθη πλέον ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν λαϊκῶν, ἵνα παραδοθῇ αὐθις εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν διάθεσιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ὁ ἀδελφὸς τῆς Θεοδώρας Βάρδας, ὁ συντελέσας εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρύθμισεως, ἀνεδείχθη ἐν τούτοις ἐνθερμος προστάτης τῆς ἐλευθέρας διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Ὁφεληθεὶς ἐκ τῆς πνευματικῆς κινήσεως ἣν κατέλιπεν ὀπισθεν αὐτῆς ἡ προτέρα τάξις τῶν πραγμάτων, καὶ ἐπι-

μείνας εἰς τὴν ἐκλαίκευσιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως, συνεπλήρωσε τὴν εἰς τὰ βασίλεια τῆς Μαγναύρας ἀνωτέραν σχολὴν, ἐν ᾗ ἐδιδάσκετο πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Τῆς σχολῆς ταύτης προΐστατο ὁ περιφανὴς Λέων, ὅστις διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, παρητήθη τῆς λειτουργίας ταύτης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, καὶ οὐ μόνον οὐδὲν ἕτερον ἔπαθεν, εἰ καὶ συγγενὴς τοῦ πρώην πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, ἀλλὰ προεχειρίσθη μάλιστα διευθυντῆς τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου ἐκπαιδευτηρίου, διδάσκων ἰδίως τὰ φιλοσοφικὰ καὶ τὰ μαθηματικά. Καθηγητῆς τῆς γεωμετρίας ἀνεδείχθη ὁ μαθητὴς τοῦ Λέοντος Θεόδωρος· τὴν ἀστρονομίαν ἐδίδασκεν ὁ Θεοδῆγιος, τὴν δὲ Ἑλληνικὴν φιλολογίαν ὁ Κομητᾶς. Οἱ καθηγηταὶ ἐπληρώνοντο ἀδρῶς ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου, λαμβάνοντες καὶ ἄλλας παρὰ τῆς κυβερνήσεως εὐεργεσίας. Πολυάριθμοι δὲ φοιτηταὶ ἠκροῶντο δωρεὰν τῶν παραδόσεων τούτων καὶ οἱ ἐπιμελέστεροι καὶ εὐφύτεροι ἐξ αὐτῶν πολυειδῶς ἐνεθαρρύνοντο ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ὅστις πολλάκις προσήρχετο εἰς τὴν σχολὴν ἵνα ἐπιβλέπῃ διδασκάλους καὶ διδασκομένους. Πάλιν δὲ βραδύτερον, περὶ τὰ μέσα τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος, εὐρίσκομεν τὴν ἀκαδημίαν ταύτην ἀκμάζουσαν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις διώρισεν ἐν αὐτῇ καθηγητὰς ἐγκρίτους τῆς μὲν φιλοσοφίας τὸν πρωτοσπαθᾶριον Κωνσταντῖνον, τῆς δὲ ῥητορικῆς τὸν μητροπολίτην Νικαίας Ἀλέξανδρον, τῆς δὲ γεωμετρίας τὸν πατρίκιον Νικηφόρον, γαμβρὸν τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως Θεοφίλου τοῦ Ἑρωτικοῦ, τῆς δὲ ἀστρονομίας τὸν γραμματέα Γρηγόριον. Ἐφόρευε δ' ἐπιμελῶς τὴν διδασκαλίαν καὶ πολυτρόπως ἐβράβευε τοὺς ἀρίστους τῶν φοιτητῶν, «ὁμοδιαίτους καὶ ὁμοτραπέζους καθ' ἑκάστην τούτους ποιῶν, καὶ ἀργύρια παρέχων, καὶ ὁμιλίας μετ' αὐτῶν προσηνεῖς ποιούμενος» διότι ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξήρχοντο οἱ τὰ ἀνώτατα ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ καὶ δικαστικὰ ἀξιώματα λαμβάνοντες ἄνδρες.

Τοῦ ἐλευθερίου πνεύματος ὅπερ ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρύθμισεως, πρῶτον καὶ λαμπρότατον δεῖγμα παρέχει ἡμῖν ὁ Φῶτιος. Ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 861 ὁ Φῶτιος ἐπεκύρωσε τὰ πολλάκις κατὰ τῶν εἰκονομάχων δογματισθέντα· ἀλλὰ ἐτήρησε διὰ παντὸς τοῦ βίου ἀείποτε μὲν ἐν τοῖς λόγοις, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις, τὸ γενναῖον φρόνημα, ὅπερ ἐποτίσθη ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ τὸ κράτος τῶν βασιλέων ἐκείνων. Πρὸ μικροῦ εἵπομεν ὅπόσον ἠγωνίσθη νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἰδίως ὁμῶς ἀνεδείχθη ἡ ἀνεξαρτησία τῆς διανοίας ἐκείνης ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος κηρύγματι, ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, ἐν ταῖς πρὸς τοὺς φίλους ὁμιλίαις. Ἐν ἀρχῇ αὐγούστου 861 συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμὸς, ὅστις ἐπαναληφθεὶς πολλάκις ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, κατεφόβισε τὸ πλῆθος καὶ ἀπεδόθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ πρώην πατριάρχου Ἰγνατίου, ὅστις εἶχε διατελέσει ἐνθερμος τοῦ μοναχικοῦ τάγματος προστάτης. Ὁ Φῶτιος δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ὅτι οἱ σεισμοὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις καὶ ὅτι συμβαίνουσιν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν· οἱ σεισμοὶ, εἶπε μετὰ εἰρωνείας τινός, «οὐκ ἐκ τοῦ πλῆθους ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται.» Παρέθεσε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς Πλατωνικῆς δόξαν τὴν διαστέλλουσαν δύο εἶδη ψυχῆς, τὸ μὲν θεῖον τὸ δὲ θνητὸν, καὶ πρεσβεύουσαν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλογον ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἁμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον, καὶ λογιστικὸν καὶ νοητικὸν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ πηγὴ. Δὲν ἠξέυρομεν ἐὰν τὰ φυσικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ταῦτα δόγματα ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν ἀμαθῆ τῶν Ἰγνατιανῶν ὄχλον. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι συνέβη ἐκ τούτου, ἡ τοῦλάχιστον ἱστορεῖται ὅτι συνέβη, ἀστειόν τι καὶ χαρακτηριστικώτατον τοῦ εὐτραπέλου τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πνεύματος· διότι λέγεται ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ πατριάρχης εἶπε τοὺς ἀνθρώπους

ἔχοντας δύο ψυχάς, οἱ ἐργάται τῆς βασιλευούσης ἤρχισαν νὰ ζητῶσι διπλὴν τῆς προτέρας κατὰ μῆνα τροφοδοσίαν, λέγοντες ὅτι «ἡμεῖς ἠλπίζομεν μίαν ψυχὴν ἔχειν, καὶ ἐλαμβάνομεν ἐκάστῳ μηνὶ ἀνὰ μοδίους δύο· νῦν δὲ, ὡς διδάσκει ἀναφανδὸν ὁ πατριάρχης, δύο ψυχάς ἔχει ἕκαστος, καὶ δεῖ ἄλλους δύο μοδίους προσθεῖναι ἡμῖν.»

Ἀξιομνημόνευτος ὡσαύτως εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ πρὸς τὸν φιλόσοφον Λέοντα ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου, ἐξ ἧς συνάγεται ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης δὲν ἐδίσταζε τότε νὰ ἐπιλαμβάνεται καὶ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς, καὶ ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἠξίου ἀπολύτως νὰ κωλύσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ κειμένου τούτου. Ἡ τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὴν ἐπιστολὴν ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον περὶ τῆς ἐν ἔτει 864 συγκροτηθείσης συνόδου καὶ ἐν ἣ ἔθετο τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὰ μὲν θεμελιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ τηρῶσιν, ὑπάρχουσιν ὁμῶς δευτερεύοντά τινα κεφάλαια περὶ τὰ ὅποια οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ διαφωνῶσι, μὴ παύοντες διὰ τοῦτο νὰ ᾔναι χριστιανοί. Ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀρχιερέως εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα σωτήριος, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῶν χριστιανῶν ἑνωσις, ἂν ποτὲ κατορθωθῇ, δὲν εἴμφορῃ εἰμὴ ἐπὶ τοιαύτης τινὸς βάσεως νὰ θεμελιωθῇ, οὐχὶ δ' ἐπὶ τῆς κατὰ πάντα ἐντελοῦς ἐξομοιώσεως, ἣτις εἶναι βεβαίως ἀνέφικτος. Ὁ Φώτιος δὲν κατεδέχθη ποτὲ οὐδ' ἐπὶ τῷ ἰδίῳ συμφέροντι νὰ ὠφελθῇ ἐκ τῶν προλήψεων τοῦ ὄχλου. Τῷ 869 συνεκροτήθη ἡ περιβόητος ἐκείνη σύνοδος ἡ καταδικάσασα καὶ ἀνθεματίσασα τὸν Φώτιον καὶ τοὺς Φωτιανούς, ὅπως ἡ προηγούμενος τῷ 864 συνελθοῦσα σύνοδος εἶχε καταδικάσει καὶ καθαιρέσει τὸν Ἰγνάτιον. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πάλη δὲν ἦτο προσωπικὴ, ἀλλ' ἀπεικόνιζε τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν ἀντίπραξιν τῶν δύο φρονημάτων τὰ ὅποια ἐπέζησαν ἀντιστρατευόμενα μὲν κατ' ἀλλήλων μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῆς ἀναμορφώσεως, ἀλληλοδιαδόχως δὲ θριαμβεύοντα, μέχρις οὗ τὸ ἔτε-

ρον, τὸ σωφρονέστερον, κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους ὀριστικῶς διὰ τοῦ Φωτίου. Ὁ Φώτιος ἦτο ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων οἵτινες συνήνεσαν εἰς τὴν παλινόρθωσιν, διατηροῦντες ὁμῶς μέχρι τινὸς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρύθμισεως. Ὁ δὲ Ἰγνάτιος ἦτο ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἐπρέσβευον ἀνέκαθεν τὰ τῆς ἀρχαίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως μετὰ τῶν ἀναποσπάστων ἀπὸ αὐτῆς προλήψεων καὶ καταχρήσεων. Καὶ ἐν ἔτει 869 κατέβαλεν ἐπὶ τινα χρόνον τὸν ἀνταγωνιστὴν ὁ Ἰγνάτιος. Μικρὸν δὲ πρὸ τῆς συνόδου ταύτης καὶ διαρκούσης αὐτῆς, συνέβησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει φυσικὰ φαινόμενα ὀλέθρια, σεισμὸς φοβερός καὶ καταιγὶς σφοδρά, ἐξ ὧν ἔνεκα μὲν τοῦ σεισμοῦ πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ πλεῖστοι οἶκοι καὶ περιστύλια κατηδαφίσθησαν, καὶ κτηνῶν καὶ ἀνθρώπων ἐγένετο ἀμύθητος πανωλεθρία, ἔνεκα δὲ τῆς καταιγίδος, ἐκτὸς ἄλλων δεινῶν, αὐτοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ὁ τῆς στέγης μόλυβδος ὡς μεμβράνα συνελίχθη. Ὅταν πρὸ 8 ἐτῶν εἶχε συμβῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμὸς μέγας, οἱ Ἰγνατιανοὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐξηγήσωσι τὴν συμφορὰν ταύτην ὡς σημεῖον τῆς θείας ὀργῆς διὰ τὴν καταδρομὴν ἣν ὑφίστατο τότε ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν. Τίποτε λοιπὸν δὲν ἐφαίνετο εὐλογώτερον ἢ νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ νῦν αἱ τοῦ 869 συμφοραὶ ὡς ἐπιγενόμεναι ἔνεκα τῶν παθημάτων τοῦ Φωτίου. Καί τινες τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἵνα καταπλήξωσι τὰ πλήθη καὶ προσελκύσωσι τὰς συμπαθείας αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ πεπτωκότος πατριάρχου. Ἀλλ' ὁ Φώτιος, ὅστις εἶδομεν πῶς ἡρμήνευσε τοὺς σεισμοὺς τοὺς συμβάντας τῷ 864, δὲν ἐπείσθη οὐδὲ νῦν νὰ μεταχειρισθῇ τὸ ἀντίθετον ὄπλον πρὸς ἴδιον ὄφελος· καὶ ἀπαντῶν πρὸς ἀρχαῖον φίλον, τὸν μετ' αὐτοῦ πεσόντα καὶ ἐξορισθέντα Γρηγόριον Ἀσβεστᾶν, ὅστις προέτρπεν αὐτὸν νὰ δώσῃ εἰς τὰ γενόμενα τοιαύτην τινὰ ἐρμηνείαν, ἔγραφε διαρρήδην· «ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν φαίην δίκας τίνουσιν τὴν

πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων, ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι, παραινῶ δὲ μηδὲ τὴν ὑμῶν ὁσιότητα ταῦτα ἐννοεῖν.»

Ἄλλ' ὅποσον γενναῖον καὶ τολμηρὸν ἐξηκολούθησε διατελοῦν τὸ φρόνημα μαρτυρεῖται λαμπρῶς ὑπὸ τινος ἀξιοσημειώτου μνημείου, ἀναγομένου εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπεδίδετο εἰς τὸν Λουκιανόν, τὸν εὐφυέστατον τῶν πολεμίων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, ὁ διάλογος ὁ ἐπιγραφόμενος *Φιλόπατρις* ἢ *Διδασκόμενος*. Νῦν ὁμως μετὰ πολλὰς κριτικὰς καὶ χρονολογικὰς ἐπιστάσεις, κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ διάλογος οὗτος συνετάχθη ἐπὶ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ. Ἐκ τούτου καὶ μόνου γίνεται ἤδη δῆλον ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ἐγράφοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔργα, δυνάμενα διὰ τὴν περὶ τὸν λόγον τέχνην καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ πνεύματος καὶ τὸ παράστημα τῆς ψυχῆς, νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς ἓνα τῶν καλλίστων ἀντιπροσώπων τοῦ προτέρου Ἑλληνισμοῦ. Τῶνόντι, ἂν ὁ συγγραφεὺς, τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα, δὲν ἦναι ἐν παντὶ ἀντάξιος τοῦ Λουκιανοῦ, τοσοῦτον ὁμως ἐπιτηδείως ὑπεκρίθη τὸν Σαμοσατέα, ὥστε αὐτὸς ἐκεῖνος ὑπελήφθη ὢν. Ἄν ἡ λέξις αὐτοῦ δὲν ἦναι πάντοτε καθαρὰ, τὸ πνεῦμα εἶναι ἑλληνικώτατον. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀπειροκαλίας τῶν εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα ἀνηκόντων χρονογράφων καὶ τῆς χάριτος τοῦ προκειμένου διαλόγου· μεταξὺ τῶν ἀγενῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφοσιώσεων ἢ ἀντιπαθειῶν τῶν πρώτων καὶ τῆς εὐγενοῦς τιμῆς ἣν ἀποδίδει εἰς τὰ κατορθώματα τοῦ αὐτοκράτορος ὁ τοῦ διαλόγου συγγραφεὺς, παρ' ᾧ ἀπαντῶμεν καὶ αὐτὸ τὸ τῆς πατρίδος ὄνομα, τὸ τοσοῦτον σπανίως παρ' ἡμῖν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἀντηχῆσαν· μεταξὺ τῆς πολλάκις γλαφυρᾶς, τῆς πολλάκις κομψῆς τοῦ διαλόγου γλώσσης καὶ τοῦ ἡμιβαρβάρου ὕφους εἰς ὃ εἶχεν ἐκτραπῆ τὸ ἐπίσημον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἰδίωμα κατὰ τὰς προτέρας ἑκατονταετηρίδας. Ὁ συγγραφεὺς

ον σκοπὸν εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἀγαλλίασιν ἣν ἅπαντες οἱ
στοὶ πολῖται ἡσθάνοντο ἐπὶ τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις τοῦ
ηφόρου καὶ νὰ χλευάσῃ τοὺς περὶ τὸ μοναχικὸν τάγμα,
νὰς ὑπέσκαπτον τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως διαδίδοντες εἰς
ὄχλον ποικίλους περὶ τῆς προσεχοῦς πτώσεως αὐτοῦ χρη-
δὲ καὶ ὑποσχόμενοι τὴν ἔλευσιν χρυσοῦ μετὰ τὴν πτῶσιν
τὴν αἰῶνος. Δύο δὲ κυρίως εἶναι τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα,
Ἰφῶν καὶ Κριτίας· διότι ὁ τρίτος, ὁ Κριτόλαος, παρειαίρει
περὶ τὸ τέλος μόνον, ἵνα ἀναγγεῖλῃ νέας τοῦ βασιλέως κί-
. Καὶ ὁ μὲν Κριτίας παρίσταται ὡς ἐθνικός, ὁ δὲ Τριεφῶν
ἡ χριστιανὸς καὶ ὁμιλεῖ προδήλως ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ
γραφέως. Δὲν διστάζει ἐν τούτοις οὗτος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ
μα τοῦ Κριτίου πικροτάτας εἰρωνείας κατὰ τῆς τριφυπο-
του τῶν χριστιανῶν θεότητος· διότι ἐπομοσάμενος «ὕψι-
οντα Θεὸν, υἱὸν πατρὸς, πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον
ἐκ τριῶν καὶ ἐξ ἑνὸς τρία,» ἐπιτρέπει εἰς τὸν Κριτίαν νὰ
ατηρήσῃ ὅτι διδάσκει αὐτὸν ἀριθμεῖν ὡς ὁ Νικόμαχος ὁ
κσηνὸς καὶ ἀκατάληπτα λέγων, ἕν τρία, τρία ἕν. Μήπως ἕν-
ς, ἐπιφέρει ὁ Κριτίας, τὴν τετραχτὺν τοῦ Πυθαγόρου, ἢ τὴν
οάδα καὶ τριακάδα, ὁ δὲ Τριεφῶν ἀποκρίνεται ὅτι δὲν
πει νὰ ἀναμιγνύῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἐπίγεια· ὅτι ὁ
ος δὲν εἶναι νὰ μετρηθῶσι τὰ ψυλλῶν ἵχνη, ἀλλ' ὅτι θέλει
διδάξῃ τί τὸ πᾶν καὶ τίς ὁ πρῶτην πάντων καὶ τί τὸ σύ-
μα τοῦ παντός. Ἀνασκευάσας δὲ τὰς τοῦ Κριτίου ἐθνικάς
κσίας, καταφέρει τελευταῖον αὐτὸν εἰς τὸ νὰ παραδώσῃ τὰ
α, ν' ἀποδεχθῇ τὸ τῆς Τριάδος δόγμα, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ
συνέβη αὐτῷ πάθημα ἀντίστροφον τοῦ τῆς Νιόβης, καὶ ὅτι
ρωπος ἐκ στήλης ἐγένετο. Τότε ὁ Κριτίας ἀφηγείται ὅσα
κτώδη καὶ ἀπαίσια ἤκουσε παρὰ τῶν μοναχῶν περὶ τοῦ
εστῶτος· ἀλλ' ἔτι αὐτῶν διαλεγόμενων περὶ τῶν φλυαριῶν
νων, ἀναγγέλλει ὁ Κριτόλαος τὰ νέα τοῦ βασιλέως ἄθλα
πάντες συναγαλλόμενοι καὶ τὰ βέλτιστα περὶ τοῦ μέλλον-

τος τῆς πατρίδος οἰωνιζόμενοι, λέγουσι διὰ τοῦ Τριεφώντος· «ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες τούτῳ εὐχαριστήσωμεν, ὡς καταξιωθέντες τοιούτου κράτους ὑπήκοοι γενέσθαι· τοὺς δὲ λοιποὺς ληρεῖν ἐάσωμεν, ἀρκεσθέντες ὑπὲρ αὐτῶν εἰπεῖν τὸ, οὐ φροντίς Ἰπποκλείδῃ, κατὰ τὴν παροιμίαν.»

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς περιόδου ταύτης, ὁ Ἰωάννης Σκυλίτσης, ὁ Λέων ὁ διάκονος, εἶναι ὡσαύτως κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ζωηρότητα τῆς ἐκθέσεως καὶ διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς κρίσεως αὐτῶν, ἀσυγκρίτῳ ἀνώτεροι ἀπάντων τῶν μετὰ Προκόπιον καὶ Ἀγαθίαν χρονογράφων. Ἐὰν δ' ἐσώζοντο οἱ πρόμαχοι τῆς μεταρρύθμισεως συγγραφεῖς καὶ ἅπαντα τὰ προϊόντα τῆς διανοητικῆς κινήσεως ἦν παρήγαγεν ἡ μεταβολὴ ἐκείνη, ἠθέλομεν ἔχει σήμερον πολλὰ τοιαῦτα δείγματα τῶν καρπῶν τοῦ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τοῦ ὁποίου ἀμυδρά τινα ἵχνη ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε' καὶ τῆς δι' αὐτοῦ παρασκευασθείσης μεταστοιχείωσεως τῶν ἀπάντων, ἧς τὸ φάσμα κατετρόμαζε τὸν τότε ἀρχηγὸν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος Θεόδωρον τὸν Στουδίτην. Δυστυχῶς πάντα ταῦτα ἠφανίσθησαν· ἀλλὰ τὸ ἐν καὶ μόνον ἄχρι τοῦδε ἀνευρεθὲν ποιημάτιον, τὸ κατὰ πρῶτον δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Γάλλου Βοασσονὰδ εἰς τὰ σχόλια τοῦ ἐθνικοῦ σοφιστοῦ Εὐναπίου, μαρτυρεῖ ὅποσον εὐλογοὶ ἦσαν τοῦ Στουδίτου οἱ φόβοι. Τὸ ποιημάτιον τοῦτο ἐμπαίζει δριμύτατα καὶ εὐφυέστατα τὴν πολυειδῆ κατὰχρησιν τὴν παρειαχθεῖσαν περὶ τὴν ἐμπορίαν τῶν ἁγίων λειψάνων. Οὐδὲ περιωρίσθησαν τὰ καινοπρεπῆ ταῦτα διανοητικὰ προϊόντα εἰς μόνας τὰς ἀνωτέρας, τὰς λογιωτέρας τοῦ ἔθνους τάξεις. Ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν προέκυψαν εἰς φῶς ἄσματα δημώδη, εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀναγόμενα, ἀξιοσημεῖωτα δὲ διὰ πλείστους λόγους. Τὰ ἄσματα ταῦτα δὲν ἐποιήθησαν εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Πελοποννήσου, ὅπως τὰ κλέφτικα τραγούδια τὰ ὁποῖα,

Διανυστικά προϊόντα. Απρώτης ποιότητος.

της 16 εκατονταετηρίδος και έφεξης, άντηχήσαντα εις τας οπαϊκάς του Έλληνισμού χώρας, τοσοῦτον στενωῶς συνδέον- μετὰ της τελευταίας πολιτικῆς του Έθνους αναδιώσεως. ηρ και τροφὸς τῶν δημῶδων ἄσμάτων της 10 εκατονταε- ίδος ὑπῆρξεν ἡ μικρὰ Ἀσία, ἥτις ἦτο τότε ἡ ἑλληνικῶ- η τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐκεῖ ὑμνήθησαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ κατὰ Μωαμεθανῶν κατορθώματα τῶν Διγενῶν, τῶν Φιλο- πων, τῶν Θεοφυλάκτων, τῶν Λεάνδρων, τῶν Ἰωαννικίων,

Κιννάμων, τῶν Πορφυρίων, καὶ μυρίων ἄλλων ἔθνικῶν ὧν μιμῆται καὶ διάδοχοι ἔμελλον βραδύτερον νὰ ἐπι- ωσι παρ' ἡμῖν οἱ Μαλάμοι, οἱ Δῆμοι, οἱ Μπουκουβαλαῖοι, Ιαπαθύμιοι καὶ οἱ ἄλλοι ὧν δὲν ὑπάρχει Ἑλλῆν μὴ ἔχων στόματος τὰ ὀνόματα. Τὰ ἐπὶ της μακεδονικῆς δυνα- ίας ἄσματα εἶναι μνημεῖα σπουδαιότατα της μεσαιωνικῆς ν ιστορίας. Ἐξ αὐτῶν δηλοῦται ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἔκτοτε δεκτικὴ της ἀρρενωποῦ ἐκείνης ποιήσεως ἥτις εἶ- τὸ ἀσφαλέστατον τεχνήριον τῶν ἔθνικῶν αἰσθημάτων· ὅτι ἄλλῃ ἢ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους διεξαγομένη ἐν Εὐρώπῃ

τοῦ λαοῦ τούτου κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἔχει τὰς αὐτῆς ἐν τῇ κατὰ τῶν αὐτῶν πολεμίων πάλῃ ἥτις ἤγετο ἐν τῇ 10 εκατονταετηρίδι εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν· πᾶσι δὲ ὅτι ὁ ἠθικὸς ἀνακαινισμὸς δὲν μαρτυροῦσι τὰ ἔργα ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, εἶχε τότε παρεισδύσει μέ- τῶν κατωτάτων τοῦ λαοῦ σπλάγγνων. Ταῦτα πάντα ντες δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι ὅλως ἐξέλιπον αἱ προλήψεις καὶ ισθένειαι της κοινωνίας ταύτης· πολλοῦ γε δεῖ. Κατὰ πα- ῖξον της τύχης συγκυρίαν, ἅμα μετὰ τὴν ἐπίσημον της ἀρρυθμίσεως κατάλυσιν ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ θρόνου, ὡσανεὶ σχυρᾶς τινος ἀντιδράσεως κατὰ της προτέρας χρηστότητος, ὁ Θεοφίλου καὶ της Θεοδώρας υἱὸς Μιχαὴλ Γ', τοῦ ὁποῖου αἰκίαι ἴσως ἐμεγεθοποιήθησαν ὑπὸ τῶν χρονογράφων της εδονικῆς δυναστείας, ἀλλ' ὁ βίος ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ πολυ

εἰδῶς ἀλλόκοτος. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας ταύτης, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ὑπερτάτους ἀντιπροσώπους τῆς κοινωνίας, οὐκ ὀλίγας ἀνέδειξαν ἀδυναμίας. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἂν ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς διέσωσεν ἔτι ἱκανὰ τῆς προτέρας ἠθικῆς ἀλλοιώσεως στίγματα, τὸ φρόνημα καὶ ἡ διάνοια αὐτοῦ θαυμασίως ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἐπερρώσθησαν τότε· τοῦτο δ' ἐπιμαρτυρεῖ, παρεκτὸς τῶν ἄλλων τεκμηρίων ὅσα προεξεθέσαμεν, ἡ πολιτικὴ δύναμις καὶ ἀκμὴ εἰς ἣν ἤδη προήχθη.

Ἐν τῶν κυριωτάτων πολιτικῶν φαινομένων τῆς περιόδου ταύτης ὑπῆρξεν ἡ παγίωσις τοῦ μοναρχικοῦ ἀξιώματος. Ἡ συχνὴ τῶν βασιλέων μεταβολὴ καὶ αἱ βίαιαι ἀνατροπαί, δι' ὧν ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ αὕτη διεξήγετο, διεκινδύνευσαν πολλάκις πρότερον τὴν τύχην τοῦ κράτους. Νῦν δὲ ἡ τε διατήρησις τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς καὶ ἡ εἰρηνικὴ αὐτῆς καὶ κληρονομικὴ μεταβίβασις, ἡσφαλίσθησαν διὰ τρόπου ὅστις φαίνεται καὶ εἶναι παράδοξος, ἴσως δὲ καὶ ἐνιαῖος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλ' ἐν τούτοις παρέσχευεν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας τὴν ἀπαραίτητον αὐτῇ μονιμότητα. Τρῶντι ὁσάκις οἱ νόμιμοι διάδοχοι, εἴτε ὥς ἀνήλικοι, εἴτε ὥς ἀνίκανοι, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐντολῆς αὐτῶν, ἄνδρες ἐπιφανεῖς τῆς πολιτείας, ἰδίως ἐπὶ στρατιωτικοῖς κατορθώμασι, κατελάμβανον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ διεξῆγον τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ὥς βασιλεῖς, ὀνόματι μὲν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν νομίμων διαδόχων, πράγματι δὲ ἰδιοβούλως. Οὕτως ὁ ναύαρχος Ῥωμανὸς ὁ Δεκαπηνὸς συνεβασίλευσε μετὰ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου· καὶ οὐ μόνον αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοὶ ἔλαβον τότε τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὡσαύτως οἱ στρατηγοὶ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ Ἰωάννης Τσιμισκῆς συνεβασίλευσαν ἀλληλοδιαδόχως μετὰ τῶν ἀνηλίκων ἐγγόνων τοῦ Πορφυρογεννήτου· παρομοίως καὶ ἄλλοι ἤττον ὀνομαστοὶ ἀνι-

δρες κατέλαβον τὴν βασιλείαν περὶ τὰ τέλη τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἦτο βεβαίως ἐπισφαλέςτατος· ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ φιλαρχία τῶν παραβασιλέων ἐκείνων ἠδύναντο νὰ εὐκολύνωσι μᾶλλον ἢ νὰ προλάβωσι τὴν πτῶσιν τῆς δυναστείας. Ἀλλὰ καθὼς πάσης θεσμοθεσίας οὕτω καὶ ταύτης ἡ ἀξία ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως, ἡ δὲ ἀγαθὴ ἐκτέλεσις ἀπὸ τῆς ἰσχύος τῆς ἐθνικῆς βουλήσεως. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὐδεὶς τῶν 10 ἀνδρῶν, ὅσοι, καίτοι μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν μακεδονικὸν οἶκον, συνεβασίλευσαν μετὰ τῶν νομίμων αὐτοῦ ἀντιπροσώπων, διενοήθη ἡ τοῦλάχιστον κατώρθωσε νὰ καθαιρέσῃ τὸν οἶκον ἐκεῖνον. Ἡ κοινὴ γνώμη, συναισθανομένη βαθέως τὴν ἀνάγκην τῆς διαδοχικῆς μοναρχίας, ἐπέτρεπε μὲν νὰ ἐνισχύεται αὕτη δι' ἀνδρῶν δεξιωτέρων ὅσας περιέπιπτεν εἰς χεῖρας κληρονόμων ἀσθενῶν, καὶ εὐχαρίστως μάλιστα ἔβλεπε τοῦτο, οὐδέποτε ὁμως ἠνέσχετο τὴν ἀνατροπὴν τῆς διαδοχῆς ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων μέχρι τῆς ἐντελοῦς ἐξαντλήσεως τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, μέχρις οὗ ἐξέλιπον καὶ αὐταὶ αἱ δύο γυναῖκες, ἡ Ζωὴ καὶ ἡ Θεοδώρα, εἰς αἷς ἀπέλκξεν ἡ δυναστεία αὕτη. Ὁ Ῥωμανὸς Λεκαπηνὸς εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συζεύξῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἑλένην μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ ὠφελούμενος ἐκ τούτου παρέτεινε τὴν ἐπίσειακτον ταύτην βασιλείαν πολὺ ἀφοῦ ἡλικιώθη ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ· ἀλλ' ὅταν μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο ἀνέδειξε συμβασιλεῖς τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ υἱοὺς, ἐταπείνωσε πέραν παντὸς μέτρου τὸν νόμιμον βασιλέα, καταβιδάσας αὐτὸν εἰς τὴν τρίτην τάξιν ἐν ταῖς ἐπισήμοις ἀνευφημίαις, καὶ κατέλαβε προσέτι τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, χειροτονήσας ὑπατον τῆς ἐκκλησίας λειτουργὸν τὸν νεώτερον υἱὸν τοῦ Θεοφύλακτον· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἔπαυσε τοῦ ἀξιώματος τοῦ δομestίκου τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς τὸν περιφανῆ Ἰωάννην Κουρκούαν, τὸν ἐπὶ εἰκοσαετίαν προσεγεγκόντα λαμπρὰς εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίας, προχρισάμενος ἀντ' αὐτοῦ ἀκατονόμαστον τινα ἄνδρα· ὅταν ἐνί

λόγῳ κατέστη πρόδηλον ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἀπέβη ἐπιζήμιος καὶ ἐπικίνδυνος, οἱ στρατηγοὶ τοῦ κράτους Φωκάδες, Τορνίκιοι, Ἀργυροῖ, Πετεινοὶ, ἐνόμισαν ὅτι ὀφείλουσι νὰ περιστείλῃσι τὴν ἀδιακόπως προαγομένην ταύτην φιλαρχίαν· καὶ ὑπεχρέωσαν ἀλληλοδιαδόχως τὸν τε Λεκαπηνὸν καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ νὰ παραχωρήσωσι τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν νόμιμον αὐτῆς κάτοχον. Ὅταν μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ὁ σύζυγος τῆς Ζωῆς Μιχαὴλ Ε΄ ἠθέλησε νὰ ὑποσκελίσῃ αὐτὴν, καὶ, ἀποπέμψας εἰς τὴν νῆσον Πρίγκιπον, διέταξε νὰ ἀποκαρῇ μοναχὴν, οἱ δὲ ἄνθρωποι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεβόησαν, ὅτι ἡμεῖς τοιοῦτον βασιλέα δὲν θέλομεν, ἀλλὰ «τὴν ἀρχέγονον καὶ κληρονόμον καὶ ἡμετέραν μητέρα Ζωὴν.» Ὁ δὲ Μιχαὴλ Ε΄ ἀντέστη μὲν κατ' ἀρχάς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου, καταλείπων τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν νόμιμον κληρονόμον. Ἐπειτα ὁ τρίτος τῆς Ζωῆς σύζυγος, ὁ Κωνσταντῖνος Μονομάχος συνῆψε τοσοῦτον σκανδαλώδεις σχέσεις μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ, ὥστε φήμη διεδόθη ὅτι μελετᾷ νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὴν τε ἰδίαν σύζυγον καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, ἵνα ἀναδείξῃ βασίλισσαν τὴν ἐρωμένην. Ἀλλὰ τότε προελθόντος τοῦ Μονομάχου εἰς ἐκκλησιαστικὴν τινα τελετὴν, φωνὴ ἀντήχησεν ἀπὸ μέσου τοῦ περιίσταγμένου πλήθους· «ἡμεῖς τὴν Σκλήραιναν βασίλισσαν οὐ θέλομεν, οὐδὲ δι' αὐτὴν αἱ μάνναι ἡμῶν αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ τε καὶ Θεοδώρα θανοῦνται.» Τοιοῦτοτρόπως συνεδυσάσθη ἡ κληρονομικὴ βασιλεία μετὰ τῆς αἵρετῆς καὶ κατωρθώθη ἡ ἀναπλήρωσις μὲν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν ἀνικάνων διαδόχων, ἡ διατήρησις δὲ τοῦ αὐτοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας. Καθ' ἃ δηλοῦται ἐκ τῶν προεκτεθέντων γεγονότων, τὸ σωτήριον τοῦτο ἀποτέλεσμα ἐπῆλθε διὰ τὴν εἰς τὴν μακεδονικὴν δυναστείαν ἀφροσίωσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐξαιρέτως τῶν δῆμων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ δὲ μεγάλοι στρατιωτικοὶ οἴκοι πειθόμενοι ἐκ τούτου, ὅτι δὲν

θέλει ἐπιτραπῇ αὐτοῖς νὰ ἐπιβάλωσι χεῖρα εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, ἠρκέσθησαν εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ πλεονεκτήματα δι' ὧν ἐβραβεύοντο αἱ ἐπιφανεῖς αὐτῶν πρὸς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίαι, συνεσπειρώθησαν περὶ τὴν βασιλείαν καὶ συνεκρότησαν περὶ αὐτὴν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἀριστοκρατίαν τῶν Φωκᾶδων, τῶν Κουρκουῶν, τῶν Σκληρῶν, τῶν Μανιακῶν, τῶν Κεκαυμένων, τῶν Κομνηνῶν, τῶν Βρυεννίων, τῶν Παλαιολόγων, τῶν Βρανάδων, οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας δλοκλήρους ἐστήριξαν καὶ ἐκλείσαν τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν.

Τὸ μέγιστον τῶν κατορθωμάτων ὅσα τότε διεπράχθησαν ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκτησις ἂν ὅχι ὅλων, πολλῶν ὅμως ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων ὅσαι ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις ἀπεσπᾶσθησαν ἀπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, πρὸς βορρᾶν μὲν ὑπὸ τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Ἡ ἀνάκτησις τῶν χωρῶν τούτων ἦτο ἀπαραίτητος· διότι τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν, καὶ τοι ἐνοθεύθησαν ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, ἦσαν ὅμως πάντοτε ἐλληνικαί, οἷον ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος, ἡ Κιλικία καὶ ἡ βόρειος Συρία· οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι, οἱ τὰς ἀρκτικὰς χώρας καταλαβόντες, μὴ ἀρκούμενοι εἰς ταύτας, εἶχον ἀρχίσει πρωϊμώτατα νὰ ἐκπέμπωσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν ἄλλην νοτιωτέραν Ἑλλάδα ἀποικίας δι' ὧν ἠδύναντο νὰ προπαρασκευάσωσι τὴν ὀλοσχερῇ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐξάλειψιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐν ἔτει 659 εὐρίσκομεν ποικίλας σλαυικὰς φυλάς κατεχούσας τὰς περὶ Θεσσαλονίκην χώρας· μικρὸν δὲ ἔπειτα ἑτέρας ἐν Θεσσαλίᾳ περὶ τὸν κόλπον τοῦ Βώλου καὶ ἐν Ἡπείρῳ περὶ Βόνιτζαν. Ὅ,τι διηυκόλυνε τὴν ἀδιάκοπον ταύτην πρὸς μεσημβρίαν κατὰβασιν τῶν σλαυικῶν φυλῶν, ἦτο ἡ δεινὴ λιπανθρωπία ἡ ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασα κατὰ τὰς 3 τελευταίας π. Χ. καὶ τὰς 3 πρώτας μ. Χ. ἑκατονταετηρίδας, ὡς ἄλλοτε διελάβομεν. Ἡ λιπανθρωπία αὕτη ἠὔξησεν ἔτι μᾶλλον κατὰ τὴν 4, τὴν

5 καὶ τὴν 6 ἑκατονταετηρίδα. Περὶ τὰ τέλη τῆς 4 οἱ Γότθοι ὑπὸ τὸν Ἀλάρικον ἐνέβαλον εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν, πάντα καταστρεφόμενοι τὰ ἐν μέσῳ. Ἐπειτα ἐκ Θεσσαλίας κατέκλυσαν κατ' ἀρχὰς τὰ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς, Λοκρίδα, Φωκίδα, Βοιωτίαν, κατόπιν δὲ καὶ τὴν ἀνατολικὴν Πελοπόννησον, λεηλατοῦντες καὶ δηοῦντες χώρας καὶ πόλεις· καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἡβηδὸν ἀποσφάττοντες, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἀγεληδὸν συνεπαγόμενοι. Ἡ συμφορὰ ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε μετὰ 50 ἔτη ὁ Ζώσιμος ἐβεβαίου ὅτι ἐφαίνοντο ἔτι τὰ στίγματα αὐτῆς. Αἱ ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι κατὰστρεπτικαὶ τῶν Οὐννων ἐπιδρομαὶ, ἐξ ὧν οὐ μόνον ἡ ὑπαιθρος χώρα ἔπαθε τὰ πάνδεινα, ἀλλὰ καὶ 70 μεγάλαι καὶ μικραὶ πόλεις, ὡς βεβαιοῦται, ἡρημώθησαν, δὲν κατῆλθον κατωτέρω τῆς Μακεδονίας· ἀλλὰ ἡρήμωσαν αὖθις τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην. Τελευταῖον νέαι ἐνέσκηψαν συμφοραὶ ἐκ τῶν ποικίλων δεινῶν ὅσα συνεσωρεύθησαν παραδόξως ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι, ἐκ τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' πολεμικῶν ἐπιδρομῶν, σεισμῶν καταστρεπτικῶν, λοιμοῦ καὶ λιμοῦ ὀλεθρίου. Ὅσῳ καὶ ἂν μετριάσωμεν τὰς προδήλους ὑπερβολὰς εἰς αἷς ἐμπίπτουσιν οἱ ἱστορικοὶ τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ ἰδίως ὁ Προκόπιος, ὁσάκις ὁμιλῶσι περὶ τῆς τότε ἐπελθούσης φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἰλλυρίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν ταῖς χώραις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, βέβαιον πάντοτε εἶναι ὅτι ἡ φθορὰ ἀπέβη πολλή. Ὅθεν οἱ ἐπήλυδες τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος εὗρισκον οὐκ ὀλίγα τῆς χώρας μέρη κατοίκων ἔρημα καὶ κατελάμβανον αὐτὰ ἄνευ ἀντιστάσεων. Ἀφ' ἑτέρου ἐν Κρήτῃ, ἥτις κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων τῷ 823 καὶ παρέμεινεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ἡμιόλιον περίπου ἑκατονταετηρίδος, οὐ μόνον ἐν τῷ μακρῷ τούτῳ διαστήματι πολλοὶ ἐγκατεστάθησαν μωαμεθανοὶ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ὁ χαρακτήρ πολυειδῶς ἡλλοιώθη. Τὰ αὐτὰ δὲ συνέβησαν ἐν Κύπρῳ καὶ εἰς τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρ-

χίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ εἰς τὰς βορείους τῆς Συρίας, τὰς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατὰ τὴν 7 καὶ 8 ἑκατονταετηρίδα καταληφθείσας. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν ὑπῆρξε πανταχόθεν μέγας καὶ εὐλόγως προεκάλεσε πρωῒμώτατα τὴν σύντονον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας ἐνέργειαν πρὸς ἀποτροπὴν αὐτοῦ. Διότι ἂν τὸ ἔργον ἐπετελέσθη ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ἐπράχθη πρὸς τοῦτο καὶ πρότερον τὸ κατὰ δύναμιν.

Οἱ πολεμικοὶ ἀγῶνες οὓς διεξήγαγεν ὁ μεσαιωνικὸς Ἕλληνισμὸς πρὸς σωτηρίαν τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ἤρξαντο ἐξ αὐτῆς τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ πρῶτον προσεβλήθησαν οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, ἐπὶ Κώνσταντος, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β', ὅστις αἰχμαλωτεύσας εἰς τὰς περὶ Θεσσαλονίκην πεδιάδας 60 ἕως 70,000 ἀνδρῶν τοὺς μὲν ἡμίσεις ἐγκατώκισεν «ἐν τοῖς ὅρεσι τοῦ Στρυμόνος καὶ ταῖς διαβάθραις τῶν κλεισουρῶν,» τοὺς δὲ ἄλλους ἡμίσεις μετώκισεν εἰς Ἀσίαν. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων 20,000 ἠὺτομόλησαν μετ' ὀλίγον πρὸς τοὺς Ἀράβας, διόπερ κατεστράφησαν οἱ λοιποὶ, ἵνα μὴ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τοῦτο. Καίτοι δὲ ἔπαθον τοσαύτας συμφοράς οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, δὲν ἔπαυσαν στασιάζοντες καὶ λυμαινόμενοι τοὺς ἰθαγενεῖς ἐν τῇ ἐπομένῃ ἑκατονταετηρίδι· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ συνεπραττον ἤδη ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' κατατροπώσας αὐτοὺς, πολλοὺς μὲν ἀπήγαγεν εἰς αἰχμαλωσίαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποκύψωσιν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπανέστησαν ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' οἱ τε λεγόμενοι Σακουλάτοι ἢ Σαγουδάτοι καὶ οἱ ἄλλοι. Σωφρονισθέντες ὁμῶς αὐθις, ἔπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ζητήσωσι συγγνώμην. Ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη αὐτοὺς ἐν τῇ αἰθούσῃ ἣτις ἐκαλεῖτο Χρυσοτρίκλινον, καθήμενος ἐπὶ θρόνου, περιβεβλημένος τὸ μακρὸν πορφυροῦν ἱμάτιον τὸ καλούμενον σαγίον, τοῦ ὁποίου ἡ χρυσῇ παρυφῇ ἦτο διὰ μαργαριτῶν κεκοσμημένη, καὶ φέρων ἐπὶ κεφαλῇς στέφανον λιθοκόλλητον, ὅστις

ἐκαλεῖτο σαρίκιον. Εἰς τῶν ὀστιάριων ἢ διαγγελέων κρατῶν τὴν χρυσὴν ράβδον ἐκάλεσε πρῶτον τοὺς Σακουλ(δ)άτους, οἵτινες εἰσελθόντες μετὰ τοῦ λογοθέτου καὶ διαλεχθέντες δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ βασιλέως, ἐξῆλθον· ἔπειτα δὲ εἰσῆχθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ ἄλλοι τῶν περιχώρων τῆς Θεσσαλονίκης Σλαῦοι, πρὸς οὓς ὁ βασιλεὺς μετὰ τὴν διάλεξιν ἔδωκεν ἀνὰ ἕν ἐσωφόριον ὡς ὑπηκόους αὐτοῦ. Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου δηλοῦται, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπεδείξατο πλείονα πρὸς τοὺς πεδινοὺς τῆς Μακεδονίας Σλαῦους εὐνοίαν ἢ πρὸς τοὺς Σακουλ(δ)άτους, οἵτινες κατῴκουν εἰς τὰ βορειότερα τῆς χώρας ἐκείνης, ὅσα δὲν ὑπετάσσοντο ἕκτοτε εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ἀμφότεροι ὁμῶς παρέμειναν ἀπὸ Μιχαὴλ Γ' μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ὑποχείριοι τοῦ κράτους, διότι ὁ Ἰωάννης Καμενιάτης, περιγράφων τὰ κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐν ἔτει 904, λέγει ῥητῶς τοὺς μὲν Δρουγουδίτας καὶ Σαγουδάτους τσελοῦντας φόρους τῷ στρατηγῷ Θεσσαλονίκης, τοὺς δὲ ἄλλους τῷ στρατηγῷ Στρυμόνος. Ἄπαντες ἦσαν ἐπιτηδειότατοι εἰς τὸ κατὰ σκοποῦ βάλλειν καὶ ἡ ῥύμη τῶν βελῶν αὐτῶν ἦτο ἀνυπόστατος. Ἐνῷ δὲ ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι ἐπανειλημμένως εἶχον πολιορκήσει τὴν Θεσσαλονίκην ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Ἀράβων, νῦν τινὲς ἐξ αὐτῶν προσῆλθον εἰς τὴν ἄμυναν τῆς αὐτῆς πόλεως ὑπὸ τῶν αὐτῶν Ἀράβων πολιορκουμένης.

Αἱ κατὰ τῶν μεσημβρινωτέρων Σλαύων ἐπιχειρήσεις ἤρξαντο βραδύτερον φυσικῶ τῷ λόγῳ, διότι καὶ βραδύτερον αἱ χῶραι αὗται κατελήφθησαν. Ἐπὶ Εἰρήνης ὁ εὐνοῦχος Σταυράκιος, ὅστις, ὡς εἶδομεν, δὲν εἶχεν εὐδοκιμήσει πολὺ εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀράβων πόλεμον, κατελθὼν μετὰ δυνάμεως πολλῆς εἰς Θεσσαλίαν καὶ εἰς Ἑλλάδα, ὑπέταξε πάντας τοὺς Σλαῦους καὶ ὑποφόρους κατέστησεν· εἰσῆλθε δὲ καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ πολλὴν αἰχμαλωσίαν καὶ πολλὰ λάφυρα ἀπήγαγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν παρεκώλυσε τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ

Σλαύους ν' ἀποστατήσωσι μετὰ 20 περίπου ἔτη, τῷ 807, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως. Οἱ Σλαῦοι οὗτοι πρῶτον μὲν ἐπεχείρησαν τὴν ἐκπόρθησιν καὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν οἰκιῶν τῶν γειτόνων αὐτῶν Γραικῶν, ὅπως ὀνομάζει τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς χερσονήσου ὁ Πορφυρογέννητος. Ἐπεῖτα δὲ ὁρμήσαντες κατὰ τῶν οἰκητόρων τῆς πόλεως Πατρῶν, κατέστρεψαν τὰ πρὸ τοῦ τείχους πεδία καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πόλιν ἐπολιόρκησαν, οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι εἶχον ἐπικούρους καὶ μωαμεθανοὺς ἔκ τε τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Συρίας ἐπελθόντας. Οἱ Σλαῦοι, ὥς πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶδομεν, συνεννοήθησαν καὶ ἄλλοτε μετὰ τῶν Ἀράβων, μάλιστα οἱ μεσημβρινώτερον κείμενοι, οἵτινες δυσκόλως ἠδύναντο νὰ συμπράττωσι μετὰ τῶν Βουλγάρων τῶν πόρρω μὲν διατελούντων, μὴ ἔχοντων δὲ ναυτικὴν δύναμιν. Ἡ πολιορκία τῶν Πατρῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μέχρις οὗ οἱ κάτοικοι, ἐπιχειρήσαντες γενναίαν ἔξοδον, ἔστρεψαν τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος. Πάντες δὲ οἱ μετασχόντες τῆς στάσεως ταύτης μεθ' ὅλων τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ὑπηρετῶν, ἔτι δὲ καὶ ἅπανα ἡ κινητὴ καὶ ἀκίνητος αὐτῶν περιουσία, ἀφωρίσθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου, τοῦ πολιούχου τῶν Πατρῶν, ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ πάθημα τοῦτο δὲν ἐσωφρόνισε τοὺς ἄλλους τῆς Πελοποννήσου Σλαύους, οἵτινες μετὰ 40 ἔτη ἐστάσιασαν πάλιν καὶ, τραπέντες εἰς τὴν λεηλασίαν τῆς χώρας, ἠπείλησαν τὰς πόλεις. Τότε ὁ Θεόκτιστος Βρυέννιος, προχειρισθεὶς στρατηγὸς τῆς χερσονήσου καὶ ἐπελθὼν εἰς αὐτὴν τῷ 849 μετὰ τῶν ταγμάτων τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν, ἐδάμασεν αὖθις τοὺς στασιαστάς. Δύο μόνον φυλαὶ, οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἐζερίται, οἵτινες ὥκουν εἰς τὰς δυσπροσίτους πλευράς τοῦ Ταῦγέτου, ἢ, ὅπως ἐλέγετο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τὸ ὄρος τοῦτο, τοῦ Πενταδακτύλου, διέφυγον τὴν ὑποταγὴν, συνομολογήσασαι ἀπλῶς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου ἐλαχίστου, διότι ἐν ὅλοις συνεποσοῦτο εἰς

360 χρυσᾶ ἤτοι εἰς 5,500 περίπου δραχμῶν. Εἰς τὴν ἀνοχὴν ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔδειξεν ὁ Θεόκτιστος πρὸς τὰς δύο ταύτας σλαυϊκὰς φυλάς, συνετέλεσε οὐ μόνον τὸ δυσπόρθητον τῶν φωλεῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις ἴσως περιστάσις. Οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νοτιωτέρας Λακωνικῆς, ἣτις ἔκτοτε ἐκαλεῖτο Μάνη ἢ Μαΐνη, ἦσαν ἔτι εἰδωλολάτραι· τοσοῦτον τὸ νέον θρησκευμα εἶχε βραδύνει νὰ ἐξαπλῶθῃ ἐπὶ ἅπασαν τὴν χερσόνησον. Εἰδωλολάτραι δὲ ὄντες, δὲν ἦσαν πολὺ ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Καὶ ἐὰν δὲν ἔδωκαν χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς Ἐζερίτας καὶ εἰς τοὺς Μιληγγοὺς, δὲν ἦσαν πιθανῶς πρόθυμοι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸν ὀλοσχερῇ αὐτῶν ἀποκλεισμόν. Οἱ Μανιάται δὲν ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνο. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς 10 οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἐζερίται, ἐπιχειρήσαντες νὰ γίνωσιν ὅλως αὐτόνομοι καὶ αὐτοδέσποτοι, ὑπέστησαν ἥτταν ὀλοσχερῇ. Τῶντι ἐν ἔτει 924 ὁ στρατηγὸς τῆς Πελοποννήσου Ἰωάννης ὁ Πρωτεύων ἀνέφερεν εἰς τὸν βασιλέα Ῥωμανόν, ὅτι αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι δὲν ἐδέχοντο τὸν παρ' αὐτοῦ διωρισμένον ἄρχοντα καὶ δὲν ἐπείθοντο νὰ τελῶσι τὸν νενομισμένον φόρον καὶ τὴν συμπεφωνημένην στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Πρὶν φθάσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ περὶ τούτου ἀγγελία, εἶχε διορισθῇ νέος στρατηγὸς Πελοποννήσου, ὁ Κρινίτης ὁ Ἀροτρᾶς, ὅστις καὶ ἔλαβε διαταγὴν νὰ καθυποτάξῃ τοὺς στασιαστάς. Ἀρξάμενος δὲ τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ μηνὸς μαρτίου καὶ κατακάυσας τοὺς καρποὺς αὐτῶν καὶ δηώσας τοὺς ἀγροὺς μέχρι τοῦ μηνὸς νοεμβρίου, κατηνάγκασε τέλος αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι συγγνώμην δι' ὅσα πρότερον ἐπλημμέλησαν. Εἰς ἀπάντησιν ὁ στρατηγὸς Κρινίτης ἐδεκαπλασίασε τὴν ἐτήσιον εἰσφορὰν ἣν ἐτέλουν πρότερον οἱ Μιληγγοὶ, ἀναβιβάσας αὐτὴν ἀπὸ 60 νομισμάτων εἰς 600· ἐδιπλασίασε δὲ τὴν τῶν Ἐζεριτῶν ἐπιβαλὼν αὐτοῖς νομίσματα 600 ἀντὶ τῶν πρότερον τελουμένων 300, καὶ, εἰσπράξας τὰ χρήματα, εἰσεκόμισεν εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον.

Χείρωσις Σλαυοβουλγάρων. Ανάκτησις Κρήτης, Κύπρου, κλπ.

ἡ ἀληθὲς ὅτι μετ' οὐ πολὺ οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἑζερίται ἀνε-
ησαν πρὸς τὸν βασιλέα Ῥωμανὸν ἐξαιτούμενοι ν' ἀπαλλα-
γῇ τῆς γενομένης προσθήκης· ὁ δὲ βασιλεὺς ἐνέδωκεν εἰς τὴν
σιν αὐτῶν καὶ διὰ χρυσοβούλλου ὥρισε τὸν φόρον, ὅπως
ἔτελειτο. Ἀλλ' ἡ παραχώρησις αὕτη ἐγένετο, διότι ἐν
μεταξὺ συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ κίνησις οὐχὶ πλέον τῶν
ύων, ἀλλὰ πολλῶν ἰθαγενῶν τῆς χερσονήσου ἀρχόντων·
τέθησαν δὲ κατὰ τοῦ θέματος τούτου συγχρόνως ἕτεροί τι
Σλαῦοι, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων ἐζήτησαν
πρὸς τὸν Ταύγετον τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ ἀρχαῖον τέλος· ὅθεν
οὐδὲς ἐνέδωκεν οὐχὶ εἰς νέαν αὐτῶν στάσιν, ἀλλὰ φοβή-
σθαι μήπως ἔνεκα τῶν ἄλλων ἀνωμαλιῶν ἐνωθῶσι μὲν οἱ Ἑζερί-
ται καὶ οἱ Μιληγγοὶ μετὰ τῶν ἰθαγενῶν καὶ μετὰ τῶν εἰσβα-
ρῶν νέων Σλαύων, ἐπέλθῃ δὲ οὕτω παντελὴς τοῦ θέματος
λόθρευσις.

Αἱ στάσεις αὗται δὲν ἦσαν μεμονωμέναι· αἱ πλεῖσται τοῦ-
ριστον ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο, ὡς εἶδομεν, ἐκ συνεννοήσεως
τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν μωαμεθανῶν. Ἀλλ' ἐξαιρέσει

Σλαύων τῆς βορειοτέρας Μακεδονίας, οἵτινες πρωϊμώτατα
τάχθησαν μετὰ τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους, οἱ λοιποὶ ἦσαν
μακρὸν χρόνον ὑπήκοοι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχί-
ας· καὶ ἐστασίαζον ὡς ἄπλοὶ σύμμαχοι τῶν ἐξωτερικῶν αἰ-
πολεμίων. Ἐν τῇ δεκάτῃ ὁμῶς ἑκατονταετηρίδι οἱ Βούλ-
γοι ἤρχισαν, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Συμεὼν, νὰ ὀρέγῃσι χεῖρα
ἐπὶ τινὰς μεσημβρινωτέρας χώρας, ὅτε πρὸς τοῖς ἄλλοις
ἵευσαν τὴν Νικόπολιν. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἀκμὴ αὐτῶν ὑπὴρ-
ἀκαριαία· μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεὼν, τὸ βουλγαρικὸν
κράτος ἐταπεινώθη ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου·
οὐ πολὺ δὲ τῷ 974 ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς,
ἐκτενῶς κατατροπώσας τοὺς τε πολεμίους ἐκείνους, τοὺς τε
μάχους αὐτῶν Ῥώσους, μετέβαλεν εἰς ἐπαρχίαν καὶ αὐτὴν
Βουλγαρίαν. Ἀλλὰ πάλιν μετ' ὀλίγον, τῷ 976, ἐπανάστει

σαν οί Βούλγαροι ὑπὸ ἡγεμόνα κράτιστον, τὸν Σαμουήλ· καὶ τότε ἤρξατο ὁ αἰμνῆστος ἐκεῖνος ἀγὼν τοῦ Βασιλείου Β', ὅς-
τις ἐμελλε νὰ καταβάλη δια παντὸς τὰς κορυφωθείσας ἀξιώ-
σεις τῶν Βουλγάρων καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ ἐσαεὶ τὸν Ἑλληνισμόν
ἀπὸ παντὸς ἐκ τοῦ μέρους τούτου κινδύνου.

Τῷντι ὁ Σαμουήλ ἐπεχείρησε καὶ ἐπὶ τινα ἔτη ἐπέτυχε νὰ
ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὰς πλείστας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρ-
χίας. Κατ' ἀρχὰς ἐτράπη πρὸς δυσμὰς καὶ ἔστησε τὴν ἑδραν
αὐτοῦ εἰς Πρέσπαν, πλησίον τῆς λίμνης τῆς Ὀχρίδος. Ἐκεῖθεν
δὲ ὀρμώμενος περιέστειλε τὸν Ἑλληνισμόν τῆς Μακεδονίας εἰς
μόνην τὴν Θεσσαλονίκην, τὸν δὲ τῆς Ἡπείρου εἰς μόνην τὴν
Νικόπολιν, καὶ ἐνέβαλεν ἔπειτα εἰς Θεσσαλίαν. Ἐνταῦθα ἐκυ-
ρίευσε καὶ αὐτὴν τὴν Λάρισσαν, τῆς ὁποίας μετώκισε τοὺς
κατοίκους πανεστίους εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας, κατα-
τάξας τοὺς ἄνδρας εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ, καὶ ἀφ' ἧς μετή-
γαγε τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλεῖου (ἐπισκόπου Λαρίσσης
παρσυρεθέντος εἰς τὴν Α' οἰκουμενικὴν σύνοδον), ὅπερ ἀπέθετο
εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ Πρέσπαν. Ἐκ Θεσσαλίας εἰςῆλθεν
εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ ἠπεύλησεν αὐτὴν τὴν Πελοπόννη-
σον. Ἀλλ' ἐνῶ ἠτοιμάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Κορίνθου ἠναγ-
κάσθῃ αἰφνης νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς βορρᾶν, διότι ἔμαθεν ὅτι ὁ
Βασίλειος Β' εἶχε στρατεύσει κατὰ τῆς Σοφίας. Καὶ τοῦτο μὲν
τὸ πρῶτον κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπιχείρημα τοῦ Βασιλείου Β'
δὲν ἐτελεσφόρησεν· ἐφ' ἱκανὸν δὲ ἔτι χρόνον παρεκωλύθη οὗ-
τος ὑπὸ διαφόρων ἄλλων ἐξωτερικῶν πολεμίων καὶ τινος μεγά-
λης ἐν Ἀσίᾳ στάσεως νὰ ἐπαναλάβῃ σπουδαίως τὴν πρὸς τὸ
μέρος τοῦτο ἐπίθεσιν. Ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ Σαμουήλ
ἐξηκολούθησε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ, καὶ τῷ
895 ἐμελέτησε νὰ κυριεύσῃ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Πλησιά-
σαντος τοῦ ἐχθροῦ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς πρωτευούσης τῆς Μακεδο-
νίας ὁ στρατηγὸς αὐτῆς Γρηγόριος Ταρωνίτης, ἵνα ἀντιπαρατα-
χθῇ, καὶ προεξέπεμψε τὸν υἱόν του Ἀσώτην ἐπὶ κατασκοπεύ-

σει· ὁ δὲ, συμπλακείς πρὸς τοὺς προδρόμους καὶ τρέψας αὐτοὺς, ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδρας πολυαρίθμων πολεμίων καὶ ἡχμαλωτεύθη. Τοῦτο μαθὼν ὁ Γρηγόριος ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τοῦ παιδὸς ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ λυτρώσῃ αὐτὸν, ἀλλὰ, κυκλωθεὶς καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἔπεσεν ἡρώϊκῶς ἀγωνισάμενος. Μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ Σαμουήλ δὲν ἐχρονοτρίβησε περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης, ὠφεληθεὶς δὲ ἐκ τῆς καταπλήξεως ἣτις παρήχθη ἐντεῦθεν εἰς τὰς νοτιωτέρας χώρας, ὧν τινες καὶ μάλιστα ἡ Πελοπόννησος ἀνεγνώριζον ἔτι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, διέβη τὰ Θεσσαλικά τέμπε καὶ διαπεραιωθεὶς τὸν Πηνειὸν ποταμὸν εἰσέβαλεν ἀκωλύτως εἰς Θεσσαλίαν καὶ Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἰσθμοῦ, δαῖων τὰ πάντα καὶ λαφυραγωγῶν. Ὀλόκληρον τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ κράτους μέρος ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν βουλγαρικὴν κυριαρχίαν, ἄνδρες δὲ ἐπιφανέστατοι ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Ἀδριανουπόλει ἐλέγοντο συνεννοημένοι μετὰ τῶν πολεμίων τούτων. Ἐν Πελοποννήσῳ κατηγορήθη ἐπὶ τοιαύτῃ προδοσίᾳ εἰς τῶν προὔχόντων τῆς Λακεδαιμόνος, ὁ Ἰωάννης Μαλακηνὸς, ὅστις παρίσταται ὡς ἀνὴρ τὰ πρῶτα φέρων ἐπ' εὐγενείᾳ καὶ συνέσει οὐ μόνον ἐν Λακεδαιμόνι, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ὁ Μαλακηνὸς ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀνάλογόν τι δὲ ἐδέησε νὰ γίνη ὡς πρὸς τὸν μάγιστρον Βωβὸν, ἐπιφανῆ κάτοικον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν ὁποῖον, καταχρηνηθέντα ὅτι φρονεῖ τὰ τῶν Βουλγάρων, ὁ βασιλεὺς μετώκισεν εἰς τὸ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ θέμα τῶν Θρακησίων. Τινὲς δὲ τῶν ἐπισήμων κατοίκων τῆς Ἀδριανουπόλεως, προλαβόντες τὴν ἐπικρεμασθεῖσαν ἐπ' αὐτοὺς τιμωρίαν, κατέφυγον ἀναφανδὸν πρὸς τὸν Σαμουήλ. Ἦσαν ἄρά γε οἱ προδόται οὗτοι Ἕλληνες, ἢ Βούλγαροι καὶ Σλαῦοι ἐξελληνισθέντες μὲν κατ' ἐπιφάνειαν καὶ ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον μετονομασθέντες, ἀλλὰ σώζοντες τὰς πρὸς τοὺς ὁμοφύλους συμπα-

θείας; Ὅπωςδὴποτε τὰ συμπτώματα ταῦτα καὶ αἱ τολμηραὶ τοῦ Σαμουήλ ἐπιχειρήσεις ἔπεισαν τὸν Βασίλειον Β', ὅτι καιρὸς ἦτο νὰ ἀναλάβῃ γενναϊότερον τὸν κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου ἀγῶνα.

Πρὸ πάντων ἀπεφάσισε νὰ καταλύσῃ τὸ κράτος τῶν Βουλγάρων ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις· ἐπὶ τούτῳ δὲ, ὄντος ἔτι τοῦ Σαμουήλ εἰς Πελοπόννησον, ἔπεμψε «πάσης δύσεως ἄρχοντα» ἓνα τῶν πιστοτέρων αὐτοῦ καὶ ἐπιτηδειοτέρων στρατηγῶν, τὸν Νικηφόρον Οὐρανόν. Ὁ Οὐρανὸς, ἀφικόμενος εἰς Θεσσαλονίκην, ἀπῆλθε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν στρατευμάτων εἰς ἀπάντησιν τοῦ Σαμουήλ, ὅστις, ἅμα μαθὼν ὅτι νέος στρατηγὸς καὶ νέος στρατὸς ἐστάλησαν κατ' αὐτοῦ, ἐξῆλθε τῆς Πελοποννήσου καὶ διήρχετο διὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἵνα ἀντιπαραταχθῇ εἰς Θεσσαλίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Οὐρανὸς, διελθὼν τὰς ὑπωρείας τοῦ Ὀλύμπου, ἀφῆκεν εἰς Λάρισσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ, ὁδοιπορήσας συντόνως διὰ τῆς κάτω Θεσσαλίας, ἔπηξε τὸ στρατόπεδον εἰς τὸ χεῖλος τοῦ Σπερχειοῦ, ἐνῷ δὲ Σαμουήλ κατεσκήνου εἰς τὴν ἀντίθετον ὄχθην. Ὁ διαχωρίζων τοὺς δύο ἀντιπάλους ποταμὸς εἶχε πλημμυρήσει πρὸ μικροῦ ἐξ ὄμβρων ὑπέρβολικῶν, ἡ συμπλοκὴ ἐφαίνετο ἐντεῦθεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατος, οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπελθούσης νυκτὸς ἐκοιμῶντο ἀμέριμνοι, ὅτε ὁ Νικηφόρος Οὐρανὸς, ἄνω καὶ κάτω τὸν ποταμὸν προσκοπήσας καὶ εὐρὼν πόρον, διεβιβάσθη καὶ ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν. Οἱ πολέμιοι ἀπαράσκευοι ὄντες, κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς. Δυσαρίθμητοι ὑπῆρξαν οἱ σφαγέντες, ἐπληγώθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σαμουήλ καὶ ὁ τούτου υἱὸς Ῥωμανὸς, οἵτινες ἤθελον αἰχμαλωτευθῇ, ἐὰν μὴ ἐκρύπτοντο ὡς τεθνεῶτες μετὰ τῶν νεκρῶν καθ' ὅλην τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν· ἐπιγενομένης δὲ αὖθις νυκτὸς, διέφυγον ἀπαρατήρητοι εἰς τὰ ὄρη τῶν Αἰτωλῶν καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῆς Πίνδου διεσώθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἀλλ' ἅπαν αὐτῶν τὸ στρατόπεδον μετὰ τῆς πολλῆς αὐτοῦ λείας ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ νικητοῦ, ἅπαντες δὲ οἱ αἰχμά-

ἱποὶ ἐξελληνισμοῦ Ὀρησκεία. Παιδεία. Ἀξιώματα. Ἐμπορία.

λευθερώθησαν. Ἡ μάχη αὕτη ἡ συγκροτηθεῖσα ἐν ἔτει αταὶ νὰ λογισθῇ ὡς ἐν τῶν κρισιμωτάτων γεγονότων ρίου ἡμῶν ἱστορίας. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης αἱ πρὸς ἱαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὁρέων χῶραι ἦσαν ἐσαεὶ παντὸς ἐκ τῶν Βουλγάρων κινδύνου. Ὁ ῥᾶν πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπὶ 22 ἐνιαυτούς· ἐκεῖ ὠνίστησεν αὐτὸς ὁ Βασίλειος Β'. Ἡτύχησε μὲν πάλιν ἐκλογὴν τῶν στρατηγῶν, ἐξ ὧν μάλιστα ἀξιομνημό- ρένοντο ὁ Νικηφόρος Ξιφίας καὶ ὁ Εὐστάθιος Δαφνο- ληθῶς ὅπως εἶπεν αἱ μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων Ἰστρου καὶ Σάου χῶραι δὲν ἐδαμάσθησαν εἰμὴ χάρις ἐπιμονῇ καὶ τὴν ἀκατάβλητον δραστηριότητα τοῦ . Καὶ δὲν ἐπέπρωτο μὲν νὰ θριαμβεύσῃ αὐτόθι μέ- υς ὁ Ἑλληνισμός· ἀλλ' οἱ ἡρωϊκοὶ ἐκεῖνοι ἀγῶνες ἐπε- , οὐδὲν ἤττον πολὺ εἰς τὴν τύχην ὀλοκλήρου τοῦ οἱ ἔθνους. Ἐπειδὴ ἔκτοτε οἱ Βούλγαροι ἐπὶ 150 ἔτη ν πᾶσαν πολιτικὴν ὑπαρξίν, ἡ ἐν Κωνσταντινουπό- ιρχία ἡδυνήθη ἀπερισπάστως νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὸ ἔγα αὐτῆς ἔργον, τὸν δι' εἰρηναίων τρόπων ἐξελληνι- ν Σλαύων, οἵτινες ἦσαν ἐγκαταστημένοι εἰς τὰς πρὸς ἱαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὁρέων χώρας. οὗτοι, στερηθέντες ἐφεξῆς πάσης βουλγαρικῆς ἐπι- οὔδεμίαν ἐπεχείρησαν πλέον στάσιν, τόσῳ μᾶλλον μὲν Νικηφόρου Φωκᾶ ἀνεκτῆθησαν ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος λικία, ἐπὶ δὲ Τσιμισκῇ καὶ Βασιλείου Β' μέρος τῆς ἡμετέρας δὲ ἐκβληθέντων τῶν Ἀράβων ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς ς, ἔπαυσαν ὡσαύτως τὰ σλαυικὰ φύλα τοῦ νὰ ἐλπίζω- ἦν συνδρομὴν ἣν πρότερον ἐλάμβανον παρὰ τῶν μεσημ- κείνων τοῦ κράτους πολεμίων.

ἡνικοὶ πρὸς ἐξελληνισμόν τῶν ἐπηλύδων ἀγῶνες τῆς εαντινουπόλει μοναρχίας ἤρξαντο, ὅπως καὶ οἱ πολε-

μικοὶ, πολὺ πρὸ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ἀλλὰ μάλιστα τελεσφόροι ἀπέβησαν ἐπὶ τῆς δυναστείας ταύτης. Ἐν τῶν κυριωτάτων πρὸς τοῦτο ὀργάνων ἐγένετο βεβαίως ἡ εἰς τοὺς ἀλλοφύλους μετάδοσις τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος, ἢ ἡ ἀναζωπύρησις αὐτοῦ ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἀνεκτῆθησαν ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Ἀλλ' ὅτι τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ὄπλον δὲν ἴσχυσε πάντοτε, εἶναι πασίγνωστον. Οὔτε ἡ Δαλματία, οὔτε ἡ Κροατία, οὔτε ἡ Σερβία, οὔτε ἡ Βουλγαρία κατωρθώθη νὰ ἐξελληνισθῶσι, καίτοι εἰς ἀπάσας ταύτας τὰς χώρας μετεδόθη ὁ χριστιανισμὸς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς δὲν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀφομοιώσῃ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐπήλυδας εἰμὴ εἰς τὰς μεσημβριωτέρας χώρας. Ἐν ἀρχῇ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἰωάννης Καμενιάτης, διεξηγῶν διατί ἡ Θεσσαλονίκη κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἔπαυσε κινδυνεύουσα ἀπὸ τῶν περὶ αὐτὴν οἰκούντων Σλαύων, βεβαιοῖ ὅτι τοῦτο συνέβη «ἐξ ὅτου ἡ κολυμβήθρα τοῦ θείου βαπτίσματος τὸ τῶν Σκυθῶν ἔθνος τῷ χριστωνύμῳ λαῷ συνεμόρφωσε καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας γάλα κοινῶς ἀμφοτέροις διεΐλετο.» Πολλάκις μετὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐνεργείας συνεδύαζετο ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων καὶ ἡ ἀποστολὴ Ἑλλήνων ἢ ἐξελληνισμένων ἀποίκων εἰς τὰς χώρας ὅπου εἶχεν ἀλλοιωθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἀμα μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ὁ Νικηφόρος, καθαιρέσας τὸ τεῖχος τοῦ ὑπὸ τῶν Ἀράβων κτισθέντος Χάνδακος, ὠκοδόμησεν οὐ μακρὰν αὐτοῦ, ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ καὶ ἀνάντους, ἔχοντος πίδακας ὕδατος δαψιλεῖς, φρούριον ὀχυρὸν, τὸ ὁποῖον ὠνόμασεν ἑλληνιστὶ Τέμενος καὶ κατέστησε τὸ κύριον ὀρμητήριον τῆς ἀνακαινισθείσης ἐν Κρήτῃ ἑλληνικῆς κυριαρχίας. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ μὲν παρέμειναν ἐν τῇ νήσῳ μωαμεθανοὶ, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἰθαγενέσιν εἶχεν ἀχρειωθῆ ἐπὶ τῆς μακρᾶς ἀραβικῆς κυριαρχίας ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς, ὁ Νικηφόρος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκάλεσεν αὐτόθι πολλοὺς νέους χρι-

στιανούς ἀποίκους, Ἀρμενίους καὶ Ἑλληνας, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἔπεμψεν εἰς Κρήτην τὸν ὄσιον Νίκωνα, ὅστις ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἠνώρθωσε τὰς πεπτωκυίας ἐκκλησίας, ἀνήγειρεν ἄλλας νέας, διέδωκε τὴν χριστιανικὴν πίστιν παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς καὶ ἀνεζωπύρησεν αὐτὴν παρὰ τοῖς ἰθαγενέσιν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ εἴτε ἔκτοτε εἴτε βραδύτερον, ἵνα ἐπιταχυνθῇ ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς νήσου καὶ συνδεθῇ αὕτη στενώτερον μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, μετωκίσθησαν αὐτόθι πολλαὶ ἐπιφανεῖς ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι, αἵτινες λαβοῦσαι μεγάλας ἐν αὐτῇ κτήσεις, ἐγκατεστάθησαν ὀριατικῶς καὶ ἀπέβησαν ὀνομασταὶ ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ τῆς νήσου ἱστορίᾳ· οἱ Χορτάτοι, οἱ Μελισσηνοὶ, οἱ Λύγηνοι, οἱ Βλαστοὶ, οἱ Κλάδοι, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Φωκάδες, (ἐξ ὧν βραδύτερον παρήχθησαν οἱ Καλλέργαι), οἱ Καλέταιροι, οἱ Βαροῦχαι, οἱ Ἀργυρόπουλοι, οἱ Καφάτοι, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Γαβαλάδες καὶ ἄλλοι. Τοιουτοτρόπως ἀνεζωογονήθη καὶ ἐπερρώσθη ἡ Κρήτη τοσοῦτον, ὥστε ἡδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τε τὴν ἐνετικὴν καὶ τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀποτελεῖ δὲ ἄχρι τοῦδε ἓνα τῶν προμαχόνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ μίαν τῶν καλλίστων αὐτοῦ ἐλπίδων. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς δικαιοῦται νὰ λογισθῇ ὡς νέος τῆς Κρήτης οἰκιστῆς, ἡ δὲ βαθεῖα ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς συγχρόνους τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν 5 ἀκροάσεων τοῦ ὑμνήσαντος αὐτὸ διακόνου Θεοδοσίου, ἐν αἷς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναφαίνεται ἡ διαρκὴς ἐπίδρασις τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, διότι ἐν ταῖς ἀκροάσεσιν ἐκείναις βλέπομεν συνεχῶς μνημονευομένους Ὅμηρον καὶ ὁμηρικὸς ἥρωας, καὶ Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ Δημοσθένην καὶ Ξενοφῶντα, καὶ Πλούταρχον.

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἠνωρθώθη ἡ σημαία τοῦ ἑλληνικοῦ σταυροῦ εἰς Ταρσὸν, εἰς Ἀδανα, εἰς Ἀνάζαρβον καὶ εἰς Μοψουεστίαν τῆς Κιλικίας· ἔτι δὲ εἰς Κύπρον, καὶ, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ καὶ Βασιλείου τοῦ Β' εἰς πολλὰ τμή-

ματα τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Φοινίκης. Ἀπανταχοῦ δὲ ἐπράχθησαν ὅμοια ἢ παραπλήσια τῶν ἐν Κρήτῃ γενομένων. Ἰδίως ἐν Κιλικίᾳ, ὅσοι μωαμεθανοὶ ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν, ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ μείνωσιν. Οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ αἰχμαλωτευθέντες ἐν πολέμῳ, ἀπεπέμφθησαν εἰς χώρας ὁμοθρήσκους· τὰ τζαμιά κατεστράφησαν καὶ πᾶσαι αἱ πόλεις κατωκίσθησαν ὑπὸ χριστιανῶν. Ἐν γένει δὲ, ὡς φαίνεται, οἱ μωαμεθανοὶ ἀπεδέχοντο τὸν χριστιανισμόν πολὺ δυσκολώτερον ἢ οἱ Σλαῦοι· διότι διεσώθησαν διοικητικαὶ τινες διατάξεις μαρτυροῦσαι διὰ τίνων ὑπερόγκων θυσιῶν ἢ κυβέρνησις ἠγωνίζετο νὰ καταπείσῃ τοὺς Ἀράβας, ἢ, καθὼς ἐλέγοντο τότε, τοὺς Σαρακηνοὺς, εἰς τὸ νὰ βαπτισθῶσιν. Ἐν τῷ κεφ. μθ' τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς Βασιλείου τάξεως βλέπομεν ὅτι εἰς πάντα βαπτισθέντα Σαρακηνὸν αἰχμάλωτον ἐδίδοντο, 1^{ον} 3 νομίσματα (φ. 45) ὡς προσωπικὴ χορηγία· 2^{ον} 6 νομίσματα, δι' ἀγορὰν ζευγαρίου· 3^{ον} διὰ τὴν διατροφήν τοῦ πρώτου ἔτους καὶ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ 51 μῶδιοι σίτου· 4^{ον} τριετὴς ἀσυδοσία. Τὸ δὲ περιεργότατον, πᾶσα χριστιανικὴ οἰκογένεια ἥτις ἤθελε δεχθῇ ὡς γαμβρὸν Ἀράβᾳ βαπτισθέντα, ἀπηλλάττετο ἐπὶ τριετίαν ὡσαύτως παντὸς φόρου.

Καὶ αὗται μὲν αἱ διατάξεις δὲν λέγονται ἐφαρμοσθεῖσαι εἰμὴ εἰς τοὺς Ἀράβας. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως, παραπλήσια τῶν προεκτεθέντων ἐγένοντο καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας, τὰς σλαυϊκὰς χώρας, μετὰ τὴν ἀνάκτησιν αὐτῶν. Ἡ περίφημος τῶν Βουλγάρων ἀρχαία πρωτεύουσα Πραισθλαύα μετωνομάσθη Ἰωαννούπολις· τὸ Δορύστολον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶχεν ἐξαχρειωθῇ εἰς Δορύστραν, ἐπεκλήθη Θεοδώρουπολις, ἐπ' ὀνόματι τοῦ μεγάλου ἐν μάρτυσι Θεοδώρου πρὸς θν, ὡς στρατηλάτην τιμώμενον, ἰδιάζουσιν ἔτρεφεν εὐλάβειαν ὁ μέγας πολέμαρχος Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς. Ὁ δ' αὐτὸς βασιλεὺς, μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ Κωνσταντίνου Ε', μετώκισεν εἰς τὴν βορειοτέραν Θράκην τοὺς ἐν Ἀσίᾳ περιλιπομένους Παυλιανίτας, ἵνα

διὰ τῆς ἐλευθερόφρονος, μαχίμου καὶ βιομηχάνου ταύτης φυλῆς, κατοχυρώσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν περὶ τὸν Αἴμον Ἑλληνισμόν. Ἐπειτα δὲ ὁ Βασίλειος Β', συμπληρώσας τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κηδεμόνος, μετωνόμασε *Βασιλίδα* τὴν Πρέσπαν, τὸ φίλτατον τοῦ Σαμουήλ ἐνδιαίτημα, μετέθεσεν ἐπανειλημμένως πολλοὺς Βουλγαροσλαύους τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας ἀλλαχοῦ, καὶ δι' Ἑλλήνων κληρικῶν, στρατηγῶν, δικαστῶν, διδασκάλων, οἵτινες ἔκτοτε ἑλληνιστὶ ἐτέλουν τὰς ποικίλας αὐτῶν λειτουργίας ἀπὸ Δυρράχίου μέχρι Θεοδωρουπόλεως, ἐξησφάλισε τὴν ἐπὶ τῶν εὐρυτάτων ἐκείνων χωρῶν κυριαρχίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ 150 ἔτη. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ βορειότεραι ἐκεῖναι χῶραι αἱ ὑπὸ τῶν Σλαύων καταληφθεῖσαι, δὲν ἐξελληνίσθησαν. Ἐξ αὐτοῦ δὲ τούτου τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ μετάδοσις δὲν ἐπήγαγεν ἀπανταχοῦ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῶν ἐπηλύδων, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας χώρας πολὺ πλειότερον ἢ εἰς τὰς βορειοτέρας.

Τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐκπαιδευτήρια τοῦ κράτους, ἰδίως τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνέπραττον μετὰ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου. Οἱ ἀλλόφυλοι εὐπατρίδαι, ἐκπαιδευόμενοι εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολλάκις ἐξελληνίζοντο· λέγομεν πολλάκις, διότι ἄλλοτε πάλιν, καίτοι ποτισθέντες τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας, δὲν ἀπηννοῦντο τὴν ἰδίαν ἐθνότητα καὶ ἀπ' ἐναντίας μετεχειρίζοντο τὰ ὅπλα ὅσα ἐξ αὐτῆς προσελάμβανον, ἵνα καταπολεμήσωσιν ἰσχυρότερον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας. Ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βογόριδος, καλούμενος Συμεὼν, ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν συγχρόνων σχεδὸν Ἑλλήνων, καθὸ διδαχθεὶς ἐκ παίδων ἐν τῇ βασιλευούσῃ τὴν ὀρθόδοξον τοῦ Δημοσθένους καὶ τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Βασιλεύσας τῷ 893, ἑλληνιστὶ ἀνευφημεῖτο ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ, καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ λογίων. Ἀλλὰ δὲν μετεχειρίζετο τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ παιδείαν εἰμὴ ἵνα διὰ τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς ὁμοφύλους. Διέτασσε γὰρ μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ὑπὸ μὲν τοῦ ἱερέως Γρηγορίου τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαλάλα, ὑπὸ δὲ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου οἱ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου λόγοι κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ἀπῆτει γὰρ ἀφιερωθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως φιλοπονήματα, ἐν οἷς παρενετίθεντο ἀποσπάσματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Καὶ αὐτὸς δὲ ζηλώσας τὴν τοῦ συγγραφέως δόξαν ἔγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν *Χρυσὴν βίβλον*, ἥτοι ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγων. Τὸ δὲ δεινότερον ἐπεχείρησε μακρὸν καὶ ὀλέθριον κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἀγῶνα. Ἀφ' ἑτέρου πολλοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίζοντο, ὥστε οὐ μόνον ἑταύτιζον τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἐλησμόνουν τὴν ἀληθῆ καταγωγὴν. Ὁ πενθερὸς τοῦ Χρικοφόρου, υἱοῦ τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνοῦ, Νικήτας εἶλκε τὸ γένος ἐκ Σλαύων, καὶ ἐν τούτοις ἐκαυχᾶτο πολλάκις ἐπ' εὐγενείᾳ. Ἐντεῦθεν ἀγανακτήσας ποτὲ ὁ γραμματικὸς Εὐφήμιος, δὲν ἐδίστασε γὰρ ὑπομνήσῃ αὐτῷ τὴν καταγωγὴν εἰπὼν ὅτι φέρει ἔτι εἰς τὸ πρόσωπόν του τὰ στίγματα αὐτῆς καὶ ἀποκαλέσας τὴν ὄψιν αὐτοῦ *ἐσθλαυωμένην*. Ὅτε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν τὴν Κρήτην, προσήγαγεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὸν τελευταῖον αὐτῆς ἐμίρην Ἀβδοῦλ Ἀζίζ. Καὶ ὁ μὲν ἐμίρης οὗτος λαβὼν παρὰ τῆς βασιλείας πλούσια δῶρα καὶ κτῆμα προσοδοφόρον περὶ τὴν πρωτεύουσαν, διήνυσεν αὐτόθι τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου τηρῶν τὸ πατριον θρήσκευμα. Οἱ ἀπόγονοι ὁμῶς αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἐξεπαιδεύθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς σχολὰς, μετωνομάσθησαν *Ἀνεμάδες* καὶ ἀπαντῶνται πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην· ἰδίως δὲ ὁ υἱὸς

διὰ τῆς ἐλευθερόφρονος, μαχίμου καὶ βιομηχάνου ταύτης φυλῆς, κατοχυρώσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν περὶ τὸν Αἷμον Ἑλληνισμόν. Ἐπειτα δὲ ὁ Βασίλειος Β΄, συμπληρώσας τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κηδεμόνος, μετωνόμασε *Βασιλίδα* τὴν Πρέσπαν, τὸ φίλτατον τοῦ Σαμουήλ ἐνδιαίτημα, μετέθεσεν ἐπανελημμένως πολλοὺς Βουλγαροσλαύους τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας ἀλλαχοῦ, καὶ δι' Ἑλλήνων κληρικῶν, στρατηγῶν, δικαστῶν, διδασκάλων, οἵτινες ἔκτοτε ἐλληνιστὶ ἐτέλουν τὰς ποικίλας αὐτῶν λειτουργίας ἀπὸ Δυρράχίου μέχρι Θεοδωρουπόλεως, ἐξησφάλισε τὴν ἐπὶ τῶν εὐρυτάτων ἐκείνων χωρῶν κυριαρχίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ 150 ἔτη. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ βορειότεραι ἐκεῖναι χῶραι αἱ ὑπὸ τῶν Σλαύων καταληφθεῖσαι, δὲν ἐξελληνίσθησαν. Ἐξ αὐτοῦ δὲ τούτου τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ μετάδοσις δὲν ἐπήγαγεν ἀπανταχοῦ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῶν ἐπηλύδων, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας χώρας πολὺ πλειότερον ἢ εἰς τὰς βορειοτέρας.

Τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐκπαιδευτήρια τοῦ κράτους, ἰδίως τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνέπραττον μετὰ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου. Οἱ ἀλλόφυλοι εὐπατρίδαι, ἐκπαιδευόμενοι εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολλάκις ἐξελληνίζοντο· λέγομεν πολλάκις, διότι ἄλλοτε πάλιν, καίτοι ποτισθέντες τὰ νάματα τῆς ἐλληνικῆς σοφίας, δὲν ἀπηρενοῦντο τὴν ἰδίαν ἐθνότητα καὶ ἀπ' ἐναντίας μετεχειρίζοντο τὰ ὅπλα ὅσα ἐξ αὐτῆς προσελάμβανον, ἵνα καταπολεμήσωσιν ἰσχυρότερον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας. Ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βογόριδος, καλούμενος Συμεὼν, ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν συγχρόνων σχεδὸν Ἑλληνας, καθὼ διδαχθεὶς ἐκ παίδων ἐν τῇ βασιλευούσῃ τὴν ῥητορικὴν τοῦ Δημοσθένους καὶ τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Βασιλεύσας τῷ 893, ἑλληνιστὶ ἀνευφημεῖτο ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ, καὶ περιστοιχίζετο ὑπὸ λογίων. Ἀλλὰ δὲν μετεχειρίζετο τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ παιδείαν εἰμὴ ἵνα διὰ τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς ὁμοφύλους. Διέτασσε νὰ μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ὑπὸ μὲν τοῦ ἱερέως Γρηγορίου τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαλάλα, ὑπὸ δὲ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου οἱ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου λόγοι κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ἀπῆτει νὰ ἀφιερωθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως φιλοπονήματα, ἐν οἷς παρενετίθεντο ἀποσπάσματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Καὶ αὐτὸς δὲ ζηλώσας τὴν τοῦ συγγραφέως δόξαν ἔγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν *Χρυσὴν βίβλον*, ἥτοι ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγων. Τὸ δὲ δεινότερον ἐπεχείρησε μακρὸν καὶ ὀλέθριον κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἀγῶνα. Ἀφ' ἑτέρου πολλοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἑξελληνίζοντο, ὥστε οὐ μόνον ἐταύτιζον τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἐλησμόνουν τὴν ἀληθῆ καταγωγὴν. Ὁ πενθερὸς τοῦ Χρικοφόρου, υἱοῦ τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνου, Νικήτας εἴλκε τὸ γένος ἐκ Σλαύων, καὶ ἐν τούτοις ἐκαυχᾶτο πολλάκις ἐπ' εὐγενείᾳ. Ἐντεῦθεν ἀγανακτήσας ποτὲ ὁ γραμματικὸς Εὐφήμιος, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑπομνήσῃ αὐτῷ τὴν καταγωγὴν εἰπὼν ὅτι φέρει ἔτι εἰς τὸ πρόσωπόν του τὰ στίγματα αὐτῆς καὶ ἀποκαλέσας τὴν ὄψιν αὐτοῦ *ἐσθλαυωμένην*. Ὅτε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν τὴν Κρήτην, προσήγαγεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὸν τελευταῖον αὐτῆς ἐμίρην Ἀβδοῦλ Ἀζίζ. Καὶ ὁ μὲν ἐμίρης οὗτος λαβὼν παρὰ τῆς βασιλείας πλούσια δῶρα καὶ κτῆμα προσοδοφόρον περὶ τὴν πρωτεύουσαν, διήνυσεν αὐτόθι τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου τηρῶν τὸ πάτριον θρήσκευμα. Οἱ ἀπόγονοι ὁμῶς αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἐξεπαιδεύθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς σχολὰς, μετωνομάσθησαν *Ἀνεμάδες* καὶ ἀπαντῶνται πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην· ἰδίως δὲ ὁ υἱὸς

τοῦ Ἑμίρη, γενόμενος εἰς τῶν ὑπασπιστῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ, διέπρεψεν εἰς τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων πόλεμον καὶ ὀρμήσας κατὰ Ἰκμορος, τοῦ μετὰ Σβιατοσλαῦον ὑπερτάτου ἡγεμόνος τῶν πολεμίων, διὰ μιᾶς πληγῆς ἀπέκοψε τὴν τε κεφαλὴν καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ. Δὲν θέλομεν ὁμιλήσει ἐνταῦθα περὶ τῶν ἀναριθμήτων κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἰδίως τῆς μικρᾶς Ἀσίας Καππαδοκῶν, Παφλαγόνων, Φρυγῶν, Ἀρμενίων καὶ ἄλλων, ὅσοι συνέρρεον εἰς Κωνσταντινούπολιν, διότι ἦσαν πρὸ πολλοῦ ἐξελληνισμένοι. Ἐκ τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας δεόν νὰ μνημονεύσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μόνων τῶν Ἰσαύρων, οἵτινες, οὐδέποτε πρότερον οἰκειωθέντες πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, ἤρχισαν ἀπὸ τῆς ὕ ἐκατονταετηρίδος ν' ἀφομοιώνται πρὸς αὐτὸν διὰ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὥς μαρτυρεῖ τὸ παράδειγμα πλείστων ἐξ αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ ἰδίως τὸ τοῦ Ζήνωνος, ὅστις καλούμενος πρότερον Ταρσισκωδίσεος, προσέλαβεν ἔπειτα τὸ ἐλληνικὸν ἐκεῖνο ὄνομα καὶ συζευχθεὶς Ἀριάδνην τὴν θυγατέρα τοῦ Λέοντος Α' καὶ βασιλεύσας, ὑπηρέτησεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἂν τοιοῦτό τι συνέβαιεν εἰς τοὺς Ἰσαύρους, ὁ πρὸ αἰώνων διεξαγόμενος ἐξελληνισμὸς τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας συνετηρεῖτο καὶ ἀνεπτύσσετο ὁσημέραι πλειότερον. Οἱ Κομνηνοὶ κατήγοντο ἐκ Παφλαγονίας· τοῦλάχιστον ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸ μέγα αὐτῶν κτῆμα, ἡ Κασταμών. Ἡ δὲ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξίου Ἄννα ἐκαυχᾶτο ὅτι ἐλλήνιζεν εἰς ἄκρον, ὅτι ἐμελέτησε τὴν ῥητορικὴν, ὅτι κάλλιστα ἐγίνωσκε τὰς Ἀριστοτελικὰς τέχνας καὶ τοὺς Πλάτωνος διαλόγους, καὶ ὅτι ὠχύρωσε τὸν νοῦν αὐτῆς διὰ τῆς τετρακτύος τῶν μαθημάτων. Οὐ μόνον δὲ τέλειοι Ἕλληνες ἀπέβησαν οἱ Κομνηνοὶ, ἀλλὰ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ συναρμολογῶσι τὴν ἰδίαν πολιτείαν πρὸς τὴν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὁ δὲ πατὴρ τῆς Ἄννης Ἀλέξιος, ἀπολογούμενός ποτε ἐνώπιον τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ στρατιω-

τικοῦ καὶ τῶν ἐγκρίτων τοῦ κλήρου περὶ τῆς ἐν τῷ πολέμῳ χρήσεως τῶν χρημάτων τοῦ δημοσίου, ἀνέκραξεν ὅτι τὰ χρήματα ταῦτα «εἰς δέον ἀνήλωτο, κατὰ τὸν Περικλέα ἐκεῖνον, καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται.»

Ἔτερον προσοικειώσεως πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν ὄργανον ἦτο ἡ εἰς τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους παραδοχὴ πολλῶν ἄλλοφύλων, κατ' ἀρχὰς Γότθων, Ἀλανῶν καὶ ἄλλων ἐπηλύδων τῆς 4 καὶ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, κατόπιν δὲ Σλαύων καὶ Βουλγάρων. Ἐκ τούτων πάντων οἱ πλειότερον οὕτω δελεασθέντες ὑπῆρξαν οἱ Σλαῦοι, οἵτινες τοσοῦτον συνεβιάσθησαν πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τάξιν τῶν πραγμάτων καὶ συνωδὰ πρὸς αὐτὴν μετημφιεσθῆσαν, ὥστε τινὲς ἐξ αὐτῶν καὶ εὐκλεῶς αὐτῆς ἤρξαν, οἷον ὁ Ἰουστῖνος καὶ ὁ Ἰουστινιανός. Οἱ Γότθοι καὶ οἱ Ἀλανοὶ ἐξέλιπον πρωῒμώτατα καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, οἱ δὲ Βούλγαροι, ὅσαςδὴποτε προσπαθείας καὶ ἂν κατέβαλεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία πρὸς ἐξημέρωσιν αὐτῶν, παρέμειναν ἀδυσώπητοι. Ὅσῳ καὶ ἂν ἐξεπαιδεύοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὐδέποτε ἐτιθασσεύοντο. Νικώμενοι καὶ αἰχμαλωτευόμενοι ἐδέχοντο μὲν τὰ προσφερόμενα αὐτοῖς ἀξιώματα καὶ πλεονεκτήματα, ἀλλὰ δὲν ὑπενέδιδον εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην εἰμὴ καταδοκοῦντες τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ λιποτακτήσωσιν, ἵνα ἐπαναλάβωσι τὸν ἄσπονδον αὐτῶν κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόλεμον. Ἀναρίθμητα ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῶν αἰώνων ἐκείνων τοιαῦτα παραδείγματα, ἐξ ὧν δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα εἰμὴ δύο καὶ μόνον, καθὼς ἀρκοῦντα νὰ χαρακτηρίσωσι τὴν πείσμονα ἐκείνην ἄλλοτριότητα. Εἶδομεν πῶς ἀνετράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Συμεὼν καὶ πόσον ἡγάπα τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, τὴν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν. Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας πολέμου ἀπέκοψε κατὰ τὸ ἔμφυτον τοῦτο πάσῃ τουρκικῇ φυλῇ ἔθος, τὰς ῥίνας ὅλων τῶν

αἰχμαλώτων καὶ ἀπέπεμψεν αὐτοὺς οὕτως ἔχοντας εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἐξακολουθήσαντος δὲ τοῦ πολέμου, κύριος γινόμενος τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ συλλαβὼν τὸν φρούραρχον αὐτῆς Μωρολέοντα, ὅστις πολλάκις πρότερον εἶχεν ἀναδειχθῆ νικηφόρος κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐδέσμευσε τὸν ἄνδρα καὶ ἐβασάνισε καὶ τελευταῖον διὰ πικροτάτου ἀπέκτεινε θανάτου. Τί παράδοξον ἐὰν καὶ οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο ἐνίοτε ν' ἀνταποδίδωσι τὰ ἴσα εἰς τοιούτους ἀμειλίχους ἀντιπάλους; Ὅσῳ φιλανθρώπως καὶ ἂν ἐπολιτεύθησαν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς αὐτοὺς, ἀδύνατον ἀπέβη νὰ τοὺς ἐξευμενίσωσιν. Οὐδὲν ἦττον, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, δὲν ἐξώκειλαν συνήθως εἰς ἀπαισίας ἀντεκδικήσεις. Ἐβδομήκοντα ἔτη μετὰ τὰ προεκτεθέντα γεγονότα, περὶ τὰ τέλη τοῦ μακροτάτου ἐκείνου ἀγῶνος δι' οὗ ὁ Βασίλειος Β' συνέτριψε τελευταῖον τοὺς Βουλγάρους καὶ μετέβαλε τὴν χώραν αὐτῶν ὀριστικῶς εἰς ἐπαρχίαν ἑλληνικὴν, ἐνῶ διέτριβε περὶ Διάβολιν, αὐτόμολος κατελθὼν διὰ νυκτὸς εἰς τὸ στρατόπεδον, ἐκρούσε τὴν θύραν. Ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τῶν σκοπῶν τίς εἶ; ἀπεκρίθη ὅτι εἶναι ὁ Νικολιτσᾶς καὶ ὅτι ἔρχεται νὰ παραδώσῃ τὸ σῶμα τῷ βασιλεῖ. Ὁ Νικολιτσᾶς οὗτος, ὑπερασπίσας πρὸ 18 ἐτῶν γενναίως τὰ Σέρβια καὶ ἀναγκασθεὶς ἐπὶ τέλους νὰ παραδοθῇ, εἶχε τιμηθῇ οὐδὲν ἦττον ὑπὸ τοῦ Βασιλείου διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρικίου. Ἐπειτα ὅμως ἐδραπέτευσε· πάλιν δὲ συλληφθεὶς, ἐστάλη κατ' ἀρχὰς δέσμιος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ βραδύτερον ἀπελύθη τῶν δεσμῶν καὶ δραπετεύσας τὸ δεύτερον ἐπανέλαβε τὸν ἀγῶνα. Ἦδη δὲ, βλέπων ὅτι ἐκ τῶν συντρόφων του οἱ μὲν παρεδίδοντο, οἱ δὲ ἠλίσκοντο, ἀπεφάσισεν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος, ἀηδιάσας διὰ τὰς τοσαύτας ἐκείνας προδοσίας, δὲν ἠθέλησεν οὔτε νὰ ἰδῇ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε ὅμως κακόν τι ἐποίησεν εἰς αὐτὸν, διέταξε δὲ μόνον νὰ ἀποσταλῇ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ φρουρούμενος.

Συνετέλεσαν ὡσαύτως εἰς τὴν προσοικείωσιν τῶν ἐπηλύδων μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰς μεγάλας καὶ μικρὰς ἑλληνίδας πόλεις, ἡ ἐπίγνωσις τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἣν ὥς ἐκ τῶν σχέσεων τούτων ἐλάμβανον, ἡ βαθμιαία τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων παραδοχὴ, ἥς πεπρωμένον ἀποτέλεσμα ὑπῆρχεν ἡ ὁσημέραι στενωτέρα προσέγγισις τῶν δύο κόσμων καὶ ἡ προαγομένη ἐπιρροὴ τοῦ μᾶλλον πεπολιτισμένου ἐπὶ τοῦ ἑτέρου. Οἱ Σλαῦοι ἦσαν λαὸς γεωργικὸς καὶ ποιμενικὸς· ἀναγκαίως ἄρα συνῆπτον πολλὰς συναλλαγὰς πρὸς τοὺς Ἑλληνας τῶν πόλεων, οἵτινες συνεκέντρουν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ἅπαντα τῶν ἐπηλύδων ἐκείνων τὰ συμφέροντα. Μέχρι τίνος βαθμοῦ οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο κύριοι τοῦ ἐμπορίου τούτου, συνάγεται ἐκ τοῦ γνωστοῦ περιστατικοῦ ὅπερ παρήγαγε τὸν πρῶτον ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι πόλεμον πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἐπὶ ἡγεμόνος τοῦ Συμεών. Τὸ μονοπώλιον τοῦ βουλγαρικοῦ ἐμπορίου διεξήγετο ὑπὸ δύο ἐμπόρων, οἵτινες κατήγοντο ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ ἐκαλοῦντο Σταυράκιος καὶ Κοσμᾶς. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἐπιβλεπόμενοι ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ γενικοῦ λογοθέτου, ἐτήρουν ἐξ ἀνάγκης τὰ συντεθειμένα. Ἀλλὰ πλεονέκται ὄντες, ἐκίνησαν πάντα λίθον ἵνα διαφύγῃσι τὸν ἔλεγχον τῆς ἀνωτέρας ἀρχῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐνόμισαν ἐπιτήδειον νὰ μεταφέρωσι τὴν ἑδραν τῶν συναλλαγῶν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ διὰ τῶν ἰσχυρῶν προστασιῶν αἷς εἶχον παρὰ τῷ βασιλεῖ Λέοντι. Ἀμα δὲ γενομένης τῆς μεταθέσεως, ὁ Σταυράκιος καὶ ὁ Κοσμᾶς ὑπέβαλον τοὺς ἐμπόρους Βουλγάρους εἰς ὑποχρεώσεις ἐπαχθεῖς, εἰς βαρέα τελωνήματα. Οἱ Βούλγαροι παρεπονέθησαν εἰς τὸν ἡγεμόνα των, ὁ δὲ ἀπηύθυνε παραστάσεις εἰς τὸν βασιλέα. Ἀλλ' αἱ παραστάσεις αὗται δὲν εἰσηκούσθησαν, καὶ τότε ὁ Συμεὼν ἐπεχείρησε νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τῶν ὀπλῶν τὰ συμφέροντα τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός ἀποδεικνύει, ὅτι οὔτε αἱ ἐμπορικαὶ

σχέσεις ὅπως οὔτε ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἀξιώματα καὶ τὸ ἑλληνικὸν θρήσκευμα ἴσχυσαν νὰ τελεσφορήσωσιν εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας. Βεβαίως ταῦτα πάντα ἐπήγαγον ἐπὶ τέλους τὸν ἐξελληνισμόν ὅλων τῶν μεσημβρινώτερον παρεισδραμόντων ἀλλοφύλων. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐπῆλθε πρὸς βορρᾶν τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑφίστατο ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις ὅρος τις, ὅστις δὲν ὑπῆρχεν ἐν ταῖς ἀπλῶς ἐξελληνισθείσαις καὶ ὥς ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἑλληνισμὸς ἐνταῦθα μὲν ἐνίκησεν, ἐκεῖ δὲ ἡττήθη.

Ὁ ὅρος οὗτος εἶναι πρόδηλος. Ὁ μὲν Ἑλληνισμὸς ἦτο πολὺ ἰσχυρότερος ἐν ταῖς μεσημβριναῖς χώραις ἢ ἐν ταῖς ἀρκτικαῖς, οἱ δὲ Σλαυοβούλγαροι κατέλαβον τὰς τελευταίας ταύτας πολὺ πυκνότερον ἢ τὰς πρώτας. Μὴ λησιμονήσωμεν, ὅτι, ὅταν ἐν τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατεστάθησαν εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἰλλυρίδος χώρας, εὔρον ταύτας κατεχομένας πρὸ 200 περίπου ἐνιαυτῶν ὑπὸ φυλῶν οὐννικῶν, γερμανικῶν καὶ σλαυϊκῶν. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπεκράτει μὲν αὐτόθι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον εἰς τὰς πόλεις, παραλίας τε καὶ μεσογείους, ἀλλ' εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν εἶχεν ἐλάχιστα διαδοθῆ. Οἱ ἀλλόφυλοι, οἵτινες πρότερον κατεστάθησαν ἐν αὐτῇ, εἶχον πολὺ ἐλαττωθῆ ἐν τῷ μεταξὺ, τὸ μὲν δι' ἀποδημιῶν εἰς τὴν δυτικωτέραν Εὐρώπην, τὸ δὲ διὰ τῶν καταστροφῶν ὅσας ἐπήγαγον ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι αἱ ἀδιάκοποι σλαυϊκαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ αἱ ἄλλαι συμφοραὶ αἱ παραδόξως ἐνσκήψασαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ ὕπαιθρος λοιπὸν χώρα ἦτο ἐν πολλοῖς ἔρημος, ὅτε ἐπῆλθον οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι, καὶ ὑπ' αὐτῶν κυρίως ἐπληρώθη εἴτε διὰ τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἐπελθόντος πλήθους, εἴτε διὰ τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν πολλαπλασιασμοῦ. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξηκολούθησε μὲν ἐπὶ τινὰ χρόνον κατέχων τὰς πόλεις, διὰ τῆς συνδρομῆς ἰδίως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἀλλὰ καὶ

τῶν πόλεων τούτων οἱ κάτοικοι πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ὦσιν ἅπαντες Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι ἰθαγενεῖς. Ὅθεν ἅμα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἕνεκα τῶν ποικίλων καὶ ἀδιαλείπτων αὐτῆς περισπασμῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν προστασίαν τῶν πόλεων, αὗται δὲν ἀντέσχον εἰμὴ περὶ τὴν παραλίαν. Οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατέστησαν οὕτω κύριοι ἀπάσης τῆς πέραν τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Σκάρδου μέχρις Ἰστρου καὶ Σάου χώρας, καὶ αὐτῶν τῶν πόλεων αὐτῆς, καὶ αὐτῶν τῶν φρουρίων, μετονομάσαντες ἐπὶ τὸ σλαυϊκώτερον οὐ μόνον τὰ χωρία καὶ τὰς κώμας, ἀλλὰ καὶ τὰς πλείονας τῶν πόλεων, οἷον Πραισθλαῦαν, Πλίσκουβαν, Πράβαδι, Ῥασγράδ, Τριαδίτσαν, Βράτσιστα, Λέβιτσον, Γαλίτσαν, Ποδγορίτσαν, αἵτινες διὰ τοῦ χρόνου τοσοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν, ὥσπερ ἐλάχιστα ὑπελείφθησαν αὐτόθι ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἵχνη. Τὰν ἀπαλιν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων, ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εἶχε μὲν ὡσαύτως ἐλαττωθῆ ἀπὸ τῆς 4 π. Χ. μέχρι τῆς 7 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης αἱ χῶραι ἐκεῖναι οὐδόλως εἶχον ὑπὸ ἀλλοφύλων καταληφθῆ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ κλίματος, τὴν εὐφυΐαν, τὴν φιλεργίαν, τὴν δραστηριότητα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς συνετηρεῖτο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἠϋξανε κατὰ τι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς. Εἰς τὴν αὕξησιν ταύτην συνετέλεσε πιθανῶς ἐν τῇ 5, τῇ 6 καὶ τῇ 7 ἑκατονταετηρίδι καὶ τοῦτο, ὅτι πολλοὶ κάτοικοι τῶν βορειοτέρων ἐπαρχιῶν φεύγοντες τὰς καταστρεπτικὰς τῶν βαρβάρων ἐπιδρομὰς, ἐζήτουν ἄσυλον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας. Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἦτο μὲν ἀραιὸς παραβαλλόμενος πρὸς τὰ πυκνὰ πλήθη τῆς 5 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος· αἱ πόλεις ἦσαν πολὺ μικρότεραι ἢ τὸ πάλαι, ἀλλ' εἶχον ἔτι ἱκανὴν ὑπόστασιν· οὐκ ὀλίγοι ἀγροὶ, μάλιστα εἰς τὰ μεσόγεια, ἔμενον χέρσοι δι' ἑλλειψιν βραχιόνων, πλεῖστοι ὁμῶς ἄλλοι ἐκαλλιεργοῦντο, ἐν γένει δὲ ἡ χώρα δὲν ἦτο ἔρημος, πολλοῦ γε δεῖ. Πλὴν τούτου οἱ ἐμβαλόντες εἰς τὰς μεσημβρινὰς

χώρας Σλαῦοι ἦσαν πολὺ εὐαριθμότεροι τῶν καταλαβόντων τὰς βορείους. Ἐκεῖ ἦλθον καὶ κατεστάθησαν ἔθνη ὀλόκληρα· ἐνταῦθα δὲ ἀπορρώγες μόνον τινὲς αὐτῶν. Ὅ,τι δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπιβεβαιοῖ ὁπόσον μὲν ὀλίγοι σχετικῶς ἦσαν οἱ Σλαῦοι οἱ εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας ἐμβαλόντες, ὁπόσον δὲ ὁ γνήσιος τῶν χωρῶν τούτων ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἦτο εἰσέτι ἀποχρῶν, εἶναι ἢ ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος γενομένη ἐξ Ἑλλάδος πεζικὴ καὶ ναυτικὴ στρατεία κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς καθαιρέσεως τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τῆς ἀντ' αὐτοῦ ἀναγορεύσεως τοῦ ἐνταῦθα χειροτονηθέντος αὐτοκράτορος Κοσμᾶ. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο κατεβλήθη μὲν εὐχερέστατα ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ', ἀλλ' ἐκ τούτου καὶ μόνου ὅτι ἐγένετο δηλοῦται ὅτι οἱ κάτοικοι καὶ οἱ πόροι δὲν ἦσαν παντελῶς λόγου ἀνάξιοι, ἐνταύτῃ δὲ ὅτι οὐδένα φόβον εἶχον ἀπὸ τῶν περικειμένων Σλαύων, οἵτινες, ἂν δὲν ἐνέβαλον εἰσέτι τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἶχον ὅμως ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος καταλάβει οὐκ ὀλίγα τμήματα τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάδος. Εἰς τὰς κυρίως λοιπὸν ἑλληνικὰς χώρας οἱ Σλαῦοι οὐδέποτε ἐδέσποσαν ὅπως εἰς τὰς βορειοτέρας. Κατέλαβον μὲν ὑπαιθράτινα μέρη· ἔκτισαν κατὰ τὰ πάτρια ἦθη χωρία ἢ μεμονωμένας ἐπαύλεις, ἅτινα εἴτε ἐξ ἀρχῆς εἴτε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπετέλεσαν βαθμηδὸν γεωργικὰς καὶ πρὸ πάντων ποιμενικὰς κοινότητας, διατελούσας ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν ἰδίων ἀρχόντων, οὓς ἐκάλουν κατὰ τὴν πάτριον γλῶσσαν ζουπάγους· ἐπεχείρουν ἐκ διαλειμμάτων τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν χείρωσιν τῶν πέριξ ἑλληνικῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ τῶν πόλεων οὐδέποτε ἐγένοντο κύριοι. Ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγαι μὲν ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις σλαυικαὶ προσηγορίαι χωρίων, κωμῶν, ποταμῶν, ὀρέων, ἀλλὰ πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ πόλεις φέρουσιν ὀνόματα ἑλληνικὰ, εἴτε τὰ ἀρχαῖα εἴτε μεταγενέστερα. Ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς τῶν πόλεων τούτων ἰσχυρὸν ἐνίστε

καὶ ἄνευ ἐπικουρίας τινὸς ἐκ τῆς πρωτευούσης τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, νὰ ἀποκρούσῃ καὶ ἐντελῶς νὰ καταβάλῃ τοὺς ἐπιτι-
θεμένους Σλαῦους. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 7 ἑκατονταε-
τηρίδος οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας εἰς μάτην ἐπολιόρκησαν
ἐπανελημμένως τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπανελημμένως ὑπὸ τῶν
κατοίκων αὐτῆς ἀποκρουσθέντες. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς 8 οἱ κά-
τοιικοι τῶν Πατρῶν οὐ μόνον ἐνίκησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τάξιν
δουλοπαροίκων καθυπέβαλον τοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Πελοποννήσῳ
ἄλλοφύλους.

Ἰδιάζουσιν τάξιν μεταξὺ τῶν βορειοτέρων χωρῶν, αἵτινες
ἀπέβησαν σλαυϊκαὶ, καὶ τῶν μεσημβρινῶν, αἵτινες παρέμειναν
ἑλληνικαὶ, ἐπέχουσιν ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη. Οὐκ ὀλίγα τμή-
ματα αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον μέρος τοῦ βουλ-
γαρικοῦ κράτους· ἀλλ' αἱ αὐτόθι σλαυϊκαὶ φυλαὶ οὐδέποτε ἐπε-
νήργησαν εἰς τὰς μεγαλητέρας τῶν πόλεων, τὴν Θεσσαλονί-
κην, τὴν Κασάνδρειαν, τὰς Σέρρας, τὴν Φιλιππούπολιν, τὴν
Ἀδριανούπολιν, τὸ Διδυμότειχον, τὴν Τσουρουλὸν, τὴν Βιζύην,
τὴν Βέρροϊαν, τὴν Ῥαιδεστὸν καὶ ἄλλας. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως
κατέλαβον καὶ μετωνόμασαν, ἐκτὸς τῶν χωρίων καὶ τῶν κω-
μοπόλεων, πολλὰς δευτερευούσας πόλεις εἰς τὰ βόρεια καὶ τὰ
μεσόγεια τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν, οἷον Βοδενά, Ῥάδοβιτς,
Καράτοβον, Ὁστροβον, Πρέσπαν, Μόγλενα, Ζαγοράν, Πέρνικον
καὶ ἄλλας, τινὰς μὲν προσκαίρως, τινὰς δὲ διαρκῶς. Οἱ Σλαῦοι
ἴσχυσαν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ περισσότερον μὲν ἢ εἰς
τὰς μεσημβρινωτέρας χώρας, πολὺ ὁμως ὀλιγώτερον ἢ εἰς τὰς
βορειοτέρας. Ἐνῶ ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς τὰ
ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν ἐξελληνισμένων ἰθαγενῶν δὲν
ἀναφέρονται πλέον ἐν Βουλγαρίᾳ, ἐν Σερβίᾳ, ἐν Κροατίᾳ καὶ ἐν
Δαλματίᾳ, ἀπ' ἐναντίας ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ αἰείποτε
διακρίνονται οἱ Θράκες καὶ οἱ Μακεδόνες ἀπὸ τῶν Σλαύων, ἐκ
παραλλήλου πρὸς τούτους μνημονευόμενοι καθ' ὅλους τοὺς αὐ-
τόθι γενομένους πολέμους. Τὰ τμήματα τῶν χωρῶν ἐκείνων τὰ

ὑπὸ Σλαύων καταληφθέντα ὀνομάζονται Σκλαβηνίαι, ἀπαλλάκτως ὅπως τὰ τμήματα εἰς ᾗ ἐν ταῖς μεσημβρινωτέραις χώραις ὤκησαν οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι. Ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία οὐδέποτε ἀπέβαλον τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἑλληνικὰ αὐτῶν ὀνόματα, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Σερβίαν, τὴν Κροατίαν. Ἡ δυναστεία τοῦ Βασιλείου Α' ἐκαυχᾶτο ἐπιλεγόμενη μακεδονική. Ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, γράφων πρὸς τὸν βασιλέα Καντακουζηνὸν, ἀπεκάλει αὐτὸν βασιλέα τὸν Ἑλλήνων καὶ σπάθην τῶν Μακεδόνων. Ὅσον ἐπιμελῶς καὶ ἂν ἐξητάσθησαν τὰ ἴχνη τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης ἐν ταῖς χώραις ταύταις κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, αἱ ἔρευναι αὐται δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀνακαλύψωσιν αὐτόθι εἰμὴ δύο ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων σλαυϊκὰς ἐπιγραφάς. Τελευταῖον καὶ τὴν σήμερον ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπικρατεῖ ἐν Μακεδονίᾳ μὲν οὐ μόνον μέχρι Σερρών καὶ Ζίχνης, ἀλλὰ καὶ μέχρι Στρουμνίτζης, Μελενίκου καὶ Νευροκοπίου, ἐν Θράκῃ δὲ μέχρις Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως. Πάντα ταῦτα καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ἦτο εἰσέτι πολὺς καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπῆλθον οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι· καὶ ἴσως οὐχὶ εὐαριθμότερος τοῦ τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν, διότι ἂν οἱ Σλαῦοι ἐνταῦθα μὲν ἐντελῶς ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, ἐκεῖ δὲ ἄχρι τοῦδε διεσώθησαν ἐν μέρει, εἰς τοῦτο συνετέλεσε προδήλως ὅτι οἱ ἀλλόφυλοι τῶν χωρῶν ἐκείνων, συνορεύοντες μετὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας, ἀδιακόπως ὑπ' αὐτῶν ἀνενεοῦντο καὶ συνετηροῦντο. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Μακεδονίας καὶ Θράκης· ἑτέρα δὲ πάλιν ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἰλλυρίδι, πρὸς βορρᾶν μὲν τῆς Ἡπείρου, πρὸς δυσμὰς δὲ τῆς Μακεδονίας. Οἱ Σλαῦοι ἐξέλιπον ἐκεῖθεν, ὅπως ἐν ταῖς μεσημβρινωτέραις χώραις· ἀλλ' ἴσχυσεν αὐτόθι ἡ ἰθαγενὴς ἐκ τῶν παλαιότερων χρόνων Ἰλλυρικὴ φυλὴ, οἱ διὰ τοῦ χρόνου μετονομασθέντες Ἀλβανοὶ, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν ὁμιλήσει.

Πολὺ μᾶλλον τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ κράτους, ἡ μικρὰ Ἀσία διέσωσε μέχρι τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος ὅσον ἔνεστι γνησιώτερον τὸν ἀπ' αἰῶνος ἐξελληνισθέντα αὐτῆς πληθυσμόν. Ἐπαθε μὲν καὶ αὕτη συμφοράς τινας ἐκ τῶν μεγάλων οὐνικῶν καὶ γερμανικῶν ἐπιδρομῶν τῆς 4 καὶ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος· ἔπαθε πολὺ πλείονα ἐκ τῶν περσικῶν καὶ τῶν ἀραβικῶν πολέμων, ἀλλ' ἐκ πάντων τούτων οὐδαμῶς ἡλλοιώθη ὁ ἐθνολογικὸς χαρακτήρ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ὅπως συνέβη εἰς τὰς μέσας καὶ τὰς βορειότερας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν ἀρκτῶν ἐθνῶν ὑπῆρξαν ἐκεῖ πολὺ μετριώτεραι ἢ ἐν Εὐρώπῃ, καὶ πλὴν τούτων ἡ οὐδεμίαν ἡ μικρὰς συνεπήγαγον ἐγκαταστάσεις. Ὡσαύτως καὶ οἱ στρατοὶ τῶν Σασσανιδῶν καὶ τῶν Καλιφῶν ἐπανήρχοντο εἰς τὰ ἴδια, ἄλλα σημεῖα μὴ καταλείποντες ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς διαβάσεως αὐτῶν εἰμὴ τὰς συνήθεις εἰς ἔθνη βάρβαρα καταστροφάς. Ἐν γένει σχετικῶς πρὸς τὰ ἐν Εὐρώπῃ γενόμενα, ἐλάχιστα ἦσαν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τὰ ἵχνη τῶν Γερμανῶν, τῶν Τουρανίων, τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Περσῶν. Οἱ αὐτόθι εὐάριθμοι ὡσαύτως Σλαῦοι μετωκίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων, ὥς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν. Ἐξαιρέσει δὲ τῶν ὀλίγων τούτων στιγμάτων, τὰ ὅποια καὶ αὐτὰ πρωτῶς ἐξηλείφθησαν, οἱ κάτοικοι διετήρησαν ἀλώβητον τὸν Ἑλληνισμόν ἐκεῖνον, ὅστις ἐπελθὼν ἐν τῇ 9 π. Χ. ἑκατονταετηρίδι εἰς τὰ παράλια καὶ διαδοθεὶς ἐν τῇ 3 διὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καθ' ἅπασαν τὴν χερσόνησον, δὲν ἔπαυσεν, ἐπὶ διςχίλια περίπου ἔτη, ἀδιακόπως αὐτὴν προσοικειούμενος ὑπὸ διαφόρους μορφάς καὶ τύπους, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ιδιότητι, ἐν τῇ χριστιανικῇ καὶ ἐν τῇ μεσαιωνικῇ. Τοιαύτην περίστησιν ἡμῖν τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἢ περὶ θεμάτων πραγματεία ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι· γεωγραφικὰ ὀνόματα, παραδόσεις ἀρχαῖαι καὶ χριστιανικαί, τὰ πάντα εἶναι αὐτόθι ἑλληνικά. Οὐδὲν ἄρα παράδοξον ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς μικρᾷς Ἀσίας ἰδίως

ἐπερειδόμενον, ἔπραξε καὶ ἤκμασεν· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ἀνέκαθεν δὲν συνήπτετο δι' ἠθικῶν δεσμῶν ἰσχυροτάτων καὶ μετὰ τῆς ἐν Εὐρώπῃ μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα τὴν ἰδιάζουσαν εὐνοίαν ἣν ἐπεδείξατο ὁ Ἰουλιανὸς πρὸς τὴν μητρόπολιν ταύτην, διότι οὗτος, μελετήσας τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, ἦτο φυσικὸν νὰ ζητήσῃ τὴν πρὸς τοῦτο ἐπικουρίαν τῆς χώρας ἐν ἣ ἰδιαίτατα ἤκμαζεν ἔτι τὸ θρήσκευμα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ πρὸ τούτου ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ κράτιστος τοῦ χριστιανισμοῦ προστάτης, ἤξιον καλεῖσθαι στρατηγὸς Ἀθηναίων, καὶ ἠύξησε τὰ προνόμια τῶν διδασκάλων τῆς πόλεως ταύτης, ἀπαλλάξας αὐτοὺς πολλῶν φόρων καὶ ὑποχρεώσεων· καὶ ἔπεμπε κατ' ἔτος ἐνταῦθα ἀξιόλογον χορηγίαν σίτου πρὸς διανομὴν εἰς τὸν δῆμον. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κώνστας ἐδωρήσατο τῇ πόλει νήσους οὐκ ὀλίγας οὐδὲ μικρὰς εἰς ἀπαγωγὴν φόρου. Ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Ἰουλιανοῦ διάδοχοι, ἐπεχείρησαν μὲν νὰ στηρίξωσι πανταχοῦ ἄλλοῦ δι' αὐστηροτάτων διατάξεων τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἐσεβάσθησαν δὲ ἀείποτε τὴν ἐπίμονον προσήλωσιν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων πρὸς τὸ πατροπαράδοτον αὐτῶν θρήσκευμα. Ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι ὁ Οὐαλεντινιανὸς, καίτοι ἐκώλυσε διὰ νόμου τὰς νυκτερινὰς θυσίας, ἐπέτρεψεν ὅμως κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας, ἀργοῦντος τοῦ νόμου, νὰ πράττωσι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια· καὶ τοῦτο, διότι ὁ τότε ἀνθύπατος Ἀχαΐας Πραιτεξτάτος ἀνέφερεν ὅτι ὁ νόμος οὗτος ἤθελε καταστήσει ἀβίωτον τὸν βίον τοῖς Ἕλλησιν. Ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας, ὁ ψηφίσας αὐστηροτάτας διατάξεις κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, ἐδέχετο οὐδὲν ἥττον εἰς τὰ δημόσια λειτουργήματα πλείους Ἕλληνας, καίτοι οὗτοι ἀπεκλείοντο αὐτῶν δυνάμει τῶν νόμων οὓς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς ἐξέδοτο. Περὶ τὰ μέσα τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Λέων εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἀρχίατρον τὸν ἐθνικὸν Ἰάκωβον, ὃν αἱ Ἀθῆναι ἐτίμων δι' εἰκόνων

δημοσίων. Ἐτι βραδύτερον ἐπὶ Ζήνωνος πολυάριθμοι μαθηταὶ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὑπατά τῶν ἀξιωματῶν καὶ πολλάκις ἀπέβλεψαν εἰς αὐτὴν τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὅποσον δὲ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐν γένει καὶ ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων ἀπέφυγε τοῦ νὰ πιέσῃ τὴν συνείδησιν τῶν περιλιπομένων λειψάνων τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τούτου, ὅτι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον εἰσέτι μέρη τῆς Πελοποννήσου ἐν οἷς ἐξηκολούθει ἐπικρατοῦν τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα.

Τέσσαρες κόραι, ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καταγόμεναι, ἐκάθησαν ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου Λεοντίου, ἡ ἀπὸ Ἀθηναίδος μετονομασθεῖσα Εὐδοκία καὶ σύζυγος γενομένη τοῦ Θεοδοσίου Β΄· ἡ περιβόητος Εἰρήνη, ἡ ἐν Ἀθήναις ὡσαύτως γεννηθεῖσα καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου αὐτῆς Λέοντος Δ΄ ἐπὶ 20 καὶ ἐπέκεινα ἔτη διεξαγαγοῦσα τὴν τύχην τοῦ κράτους· ἡ συγγενὴς τῆς Εἰρήνης Θεοφανῶ, ἣν ὁ Νικηφόρος συνέζευξε μετὰ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Σταυρακίου· ἡ Πελοποννησία Σοφία, ἥτις ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐνυμφεύθη Χριστοφόρον, τὸν υἱὸν καὶ συνάρχοντα τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ. Ἐξαιρετῶς δὲ μέγα ἀείποτε διετέλεσε τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων παρὰ τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίᾳ. Τοῦτο καθίσταται πρόδηλον πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη ὁ Βασίλειος Β΄ μετὰ τὸ πέραν τοῦ μεγάλου κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμου. Ἐπιχειρήσας ἐν ἔαρι τοῦ 1018 μακρὰν θριαμβευτικὴν πορείαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀχρίδος, ἵνα δεχθῇ τὴν ὑποταγὴν τῶν χωρῶν ὅσαι κατεῖχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν τῇ παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ νέᾳ Ἡπείρῳ, καὶ ἵνα διατάξῃ τὰ κατὰ τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν διοίκησιν τῶν χωρῶν τούτων, δὲν ἐπέστρεψεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν βασιλεύουσάν, ἥς οἱ κάτοικοι τοσοῦτον ἀνυπομόνως περιέμενον τὸν νικ

κητὴν· ἀλλὰ κάλλιστον τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ἔπαθλον ἐνόμισε τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἀρχαίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ μητρόπολιν. Αἱ μεσημβρινώτεραι αὗται ἑλληνικαὶ χῶραι εἶχον πρὸ ἐτῶν 25 ἀπαλλαγῇ ἀπὸ πάσης βουλγαρικῆς ἐπιδρομῆς καὶ κατακτήσεως διὰ τῆς λαμπρᾶς περὶ Σπερχεῖον νίκης τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ· οὐδεμία ἄρα κυβερνητικὴ ἀνάγκη ὑπηγόρευεν εἰς τὸν βασιλέα τὴν ἀναβολὴν ἐκείνην τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανόδου. Ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἀπλῶς ἐξ ἰδιαζούσης πρὸς τὰς χώρας ταύτας εὐνοίας. Ὅθεν τραπεῖς ἐξ Ἀχρίδος πρὸς τὴν λεγομένην Διάβολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Καστορίαν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἄγουσαν, κατήλθεν εἰς τὴν μεσημβρινὴν Μακεδονίαν, παρήγγειλε τὸν Ξιφίαν νὰ κατεδαφίσῃ πάντα τὰ ἐν Σερβίοις καὶ ἐν Σωσκῶ βουλγαρικὰ ὀχυρώματα καὶ ἔπειτα ἐπορεύθη εἰς τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ φρούριον τῶν Σταγῶν, ὅπου ἦλθεν εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ μετὰ δουλικοῦ τοῦ σχήματος ὁ Βούλγαρος Ἐλεμάγ, ἄρχων τοῦ ἐν τῇ νέᾳ Ἡπείρῳ Βερατίου, ἐπαγόμενος καὶ τοὺς συνάρχοντας. Ἐκ Σταγῶν, βαίνων πάντοτε πρὸς μεσημβρίαν, εἰςῆλθεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ὅτε ἔφθασεν εἰς Λαμίαν, ἥτις ἔκτοτε ὠνομάζετο Ζητούνιον, ἐπεσκέφθη τὸ πεδῖον τῆς μάχης τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ. Τὰ ὅσῃ τῶν πεσόντων Βουλγάρων κατέκειντο ἔτι εἰς σῶρους μεγάλους παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Σπερχεῖου, τὸ δὲ θέαμα κατέπληξε τὸν βασιλέα, καίτοι εἶχε παρευρεθῇ εἰς τοσοῦτους φονικοὺς ἀγῶνας. Εἰς Θερμοπύλας ὑπερευχαριστήθη ἰδὼν τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη παρὰ τὸ ὄρος Ῥουπένι πρὸς ἀποτροπὴν τῶν Βουλγάρων, καὶ τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο τότε Σκέλος. Ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῆς Λοκρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1019. Ἐνταῦθα ἀφικόμενος ἐτέλεσε τὸν πρῶτον αὐτοῦ θρίαμβον. Ἐπὶ τούτῳ ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς ἐσκευασμένου καὶ παρατεταγμένου, εἰςῆλθεν εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὅς

τις ἔξωθεν μὲν ἐσώζετο τότε ἀκέραιος, ἔσωθεν δὲ ἦτο διεσκευασμένος εἰς περικαλλῆ ναὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ἐκεῖ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτοῦ δοξολογίαν καὶ δοὺς τῇ Θεοτόκῳ τὰ τῆς νίκης εὐχαριστήρια, ἐκόσμησε διὰ πολυτελῶν ἀναθημάτων τὸ ἱερόν αὐτῆς. Τότε δὲ μόνον, ἀφοῦ οὕτως ἐτίμησε τὴν πόλιν ταύτην ἣτις ἐπέπρωτο νὰ μὴ μείνῃ ποτὲ ἀμέτοχος τῶν μεγίστων τῆς ἀνατολῆς συμβεβηκότων, κατῆλθεν ἐν παρατάξει εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερα πολλά μαρτυροῦσι τὴν ἰδιάζουσαν ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἐξαιρέτως ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν κηδεμονίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπετράπησαν προνόμια μεγάλα. Ὁ στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα οὐδὲ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ταύτην καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εἰσπράξῃ ἐν αὐτῇ φόρους ἢ νὰ μετέλθῃ δικαστικὴν ἐξουσίαν. Ταῦτα πάντα ἐνηργοῦντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων καὶ μόνον ὑπ' αὐτῶν. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, αἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν ἔχουσαι καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἐκπαιδευτήρια τῶν ὁποίων ἡ φήμη ἀντήχει ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει. Πολλάκις μὲν ἐρρήθη καὶ ἐπανελήφθη, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατήργησε τὰς ἀρχαίας τῶν Ἀθηνῶν σχολάς. Ἀλλ' εἶναι ἄρά γε τὸ γεγονὸς τοῦτο τοσοῦτον βέβαιον ὅσον κοινῶς ὑπολαμβάνεται; Ἐκ τῶν χρονογράφων ὁ Μαλάλας εἶπεν ὅτι ἐν ἔτει 529 ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς «θεσπίσας πρόσταξιν ἔπεμψεν ἐν Ἀθήναις κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι.» Καὶ ἕτερος ἀνώνυμος χρονογράφος τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ ἰσχυρίσθη, ἀξιῶσας ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πέμψας εἰς Ἀθήνας ἐκέλευσε μηδένα τολμᾶν διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν. Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον ἀφήρесе τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων. Ταῦτα συμφωνοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον πρὸς τὸ προοίμιον εἰς τὸν Πανδέκτην, δι' οὗ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ τῶν νόμων διδασκαλία εἰμὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Ῥώμην καὶ εἰς

Βηρυτόν· συμφωνοῦσιν ὡσαύτως καὶ πρὸς τὰς εἰδικὰς τοῦ Κώδικος διατάξεις, δι' ὧν κωλύεται πᾶν μάθημα διδασκόμενον ὑπὸ ἐθνικῶν. Ἀλλ' οὐδαμοῦ ἐν τοῖς νόμοις ἀναφέρεται ῥητὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κατάργησις. Οἱ δὲ νεώτεροι, οἱ ἀξιούντες ὅτι ἐψηφίσθη τοιαύτη, συνδυάζουσιν αὐτὴν μὲ τὴν τότε γενομένην ἐξ Ἀθηνῶν ἀποδημίαν ἐπτὰ φιλοσόφων πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Χοσρόην. Καὶ ὁμως ὁ Ἀγαθίας ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἀλλὰ διότι δὲν ἠσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν νέαν θρησκείαν. Ὅτι ἀπηγορεύθη λοιπὸν ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τοῦ κράτους, εἶναι βέβαιον· καὶ οὐδὲν ἦτον βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπηγορεύθη πᾶσα ἄλλη διδασκαλία ὑπὸ ἐθνικῶν γινομένη. Ἐκ τούτου ὁμως δὲν ἔπεται ἀπαραιτήτως ὅτι ἔμελλον νὰ παύσωσιν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Ἡ διάταξις τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος εἶναι γενικὴ, καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ σχολαί τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλαι ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ τελευταῖαι αὗται ἤκμαζον ἔκτοτε ὡς χριστιανικαὶ σχολαί, καὶ ἴσως αἱ ἐν Ἀθήναις ἐμαράνθησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον, διότι ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐθνικοὶ διδάσκαλοι. Ἀλλὰ οὔτε μαρτυρίαν ἔχομεν, οὔτε ἄλλον τινὰ λόγον νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐξέλιπον ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ διὰ παντός. Τούλαχιστον εἰς τὰς ἐπομένας τοῦ μέσου αἰῶνος ἑκατονταετηρίδας οὐ μόνον ὑπῆρχον, ἀλλὰ καὶ μέγα ἔσωζον ὄνομα ἀπανταχοῦ γῆς. Ὀλίγας μετὰ τὸν Βασίλειον Β' δεκαετηρίδας ὁ ἡγεμὼν τῆς Γεωργίας Δαβὶδ Β' ὁ Παγκρατίδης εἶχε διατάξει νὰ πέμπωνται εἰς Ἀθήνας κατ' ἔτος 20 Γεωργιανοὶ νέοι, ἵνα διδάσκωνται ἐνταῦθα τὴν ῥωμαϊκὴν καὶ ἑλληνικὴν σοφίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν νέων τούτων εἰς μάλιστα ἐκτῆσατο μέγα ὄνομα ἐν Γεωργίᾳ ὡς ἐπικὸς ποιητῆς καὶ βασιλικὸς βιβλιοφύ-

λάξ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ δυσμῶν ἀναφέρονται ἰδίως Ἀγγλοὶ τινὲς ἐλθόντες εἰς Ἀθήνας χάριν ἀνωτέρας ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως. Ὁ μάγιστρος Αἰγίδιος, ἱατρικὸς συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐν Παρισίοις περὶ τὰ τέλη τῆς 12 ἑκατονταστηρίδος, ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀθήναις. Ἄλλος ἄγγλος, ὁ μάγιστρος Ἰωάννης Βαζιγγεστόκης, ὅστις ἀπεβίωσε κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἑκατονταστηρίδα ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ Λαΐσσεστερ, καὶ ἦτο ἐγκρατέστατος τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς, διηγήθη εἰς τὸν αὐτόθι ἐπίσκοπον Ῥοβέρτον ὅτι εἶχε σπουδάσει εἰς Ἀθήνας καὶ ἔμαθεν ἐνταῦθα παρὰ ἐγκρίτων Ἑλλήνων διδασκάλων πολλὰ ἄγνωστα εἰς τοὺς Λατίνους πράγματα. Ἡ λοιπὸν αἰσχολαὶ δὲν κατηργήθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἢ ἀνενεώθησαν βραδύτερον· εἴτε δὲ τὸ πρῶτον παραδεχθῶμεν εἴτε τὸ δεύτερον, συνάγεται πάντοτε ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς δὲν παρημέλησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχαίαν τῆς ἐλληνικῆς σοφίας μητρόπολιν.

Τοιοιουτρόπως διεπλάσθη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἡ δυναστεία αὕτη, καταβαλοῦσα μὲν διὰ παντὸς τοὺς Ἀραβας, ἀνέκτησεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, τὴν Κιλικίαν καὶ τμήματά τινα τῆς Συρίας· κατατροπώσασα δὲ ὁλοσχερῶς τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σλαῦους, κατέστησε μὲν ἐπαρχίας ἐλληνικὰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν ἐλληνικὴν Ἰλλυρίδα, κατέπαυσε δὲ τὰς στάσεις τῶν σλαυοβουλγαρικῶν ἀποικιῶν τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἐλληνικῶν χωρῶν. Πλὴν τούτου, οὐ μόνον προήγαγεν ἐπὶ πολὺ τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν τε τελευταίων τούτων θεμάτων καὶ τῶν ὅσα ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλ' ἐπεχείρησε τὴν προσοικεῖωσιν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ καὶ περὶ τὸν Ἀδρίαν σλαυοβουλγάρων. Ἀκριβέστερον τὰ σύνορα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὡς ἐξῆς. Ἐν Ἀσίᾳ ἐξετείνοντο πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι τοῦ Ἀκάμψιος ποταμοῦ τοῦ εἰς τὸν Εὐξεῖνον

Βηρυτόν· συμφωνοῦσιν ὡσαύτως καὶ πρὸς τὰς εἰδικὰς τοῦ Κώδικος διατάξεις, δι' ὧν κωλύεται πᾶν μάθημα διδασκόμενον ὑπὸ ἐθνικῶν. Ἀλλ' οὐδαμοῦ ἐν τοῖς νόμοις ἀναφέρεται ῥητὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κατάργησις. Οἱ δὲ νεώτεροι, οἱ ἀξιούντες ὅτι ἐψηφίσθη τοιαύτη, συνδυάζουσιν αὐτὴν μὲ τὴν τότε γενομένην ἐξ Ἀθηναίων ἀποδημίαν ἐπτὰ φιλοσόφων πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Χοσρόην. Καὶ ὅμως ὁ Ἀγαθίας ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἀλλὰ διότι δὲν ἠσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν νέαν θρησκείαν. Ὅτι ἀπηγορεύθη λοιπὸν ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τοῦ κράτους, εἶναι βέβαιον· καὶ οὐδὲν ἦτον βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπηγορεύθη πᾶσα ἄλλη διδασκαλία ὑπὸ ἐθνικῶν γινομένη. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ἀπαραιτήτως ὅτι ἔμελλον νὰ παύσωσιν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Ἡ διάταξις τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος εἶναι γενικὴ, καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ σχολαί τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλαι ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσai μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ τελευταῖαι αὗται ἤκμαζον ἔκτοτε ὡς χριστιανικαὶ σχολαί, καὶ ἴσως αἱ ἐν Ἀθήναις ἐμαράνθησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον, διότι ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐθνικοὶ διδάσκαλοι. Ἀλλὰ οὔτε μαρτυρίαν ἔχομεν, οὔτε ἄλλον τινὰ λόγον νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐξέλιπον ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ διὰ παντός. Τοῦλάχιστον εἰς τὰς ἐπομένας τοῦ μέσου αἰῶνος ἑκατονταετηρίδας οὐ μόνον ὑπῆρχον, ἀλλὰ καὶ μέγα ἔσωζον ὄνομα ἀπανταχοῦ γῆς. Ὀλίγας μετὰ τὸν Βασίλειον Β' δεκαετηρίδας ὁ ἡγεμὼν τῆς Γεωργίας Δαβίδ Β' ὁ Παγκρατίδης εἶχε διατάξει νὰ πέμπωνται εἰς Ἀθήνας κατ' ἔτος 20 Γεωργιανοὶ νέοι, ἵνα διδάσκωνται ἐνταῦθα τὴν ῥωμαϊκὴν καὶ ἑλληνικὴν σοφίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν νέων τούτων εἰς μάλιστα ἐκτῆσατο μέγα ὄνομα ἐν Γεωργίᾳ ὡς ἐπικὸς ποιητῆς καὶ βασιλικὸς βιβλιοφύ-

λάξ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ δυσμῶν ἀναφέρονται ἰδίως Ἀγγλοὶ τινὲς ἐλθόντες εἰς Ἀθήνας χάριν ἀνωτέρας ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως. Ὁ μάγιστρος Αἰγίδιος, ἱατρικὸς συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐν Παρισίοις περὶ τὰ τέλη τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀθήναις. Ἄλλος ἄγγλος, ὁ μάγιστρος Ἰωάννης Βαζιγγεστόκης, ὅστις ἀπεβίωσε κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἑκατονταετηρίδα ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ Λάϊσεστερ, καὶ ἦτο ἐγκρατέστατος τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς, διηγήθη εἰς τὸν αὐτόθι ἐπίσκοπον Ῥοβέρτον ὅτι εἶχε σπουδάσει εἰς Ἀθήνας καὶ ἔμαθεν ἐνταῦθα παρὰ ἐγκρίτων Ἑλλήνων διδασκάλων πολλὰ ἄγνωστα εἰς τοὺς Λατίνους πράγματα. Ἡ λοιπὸν αἰσχολαὶ δὲν κατηργήθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἢ ἀνενεώθησαν βραδύτερον· εἴτε δὲ τὸ πρῶτον παραδεχθῶμεν εἴτε τὸ δεύτερον, συνάγεται πάντοτε ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς δὲν παρημέλησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχαίαν τῆς ἐλληνικῆς σοφίας μητρόπολιν.

Τοιοῦτοτρόπως διεπλάσθη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἡ δυναστεία αὕτη, καταβαλοῦσα μὲν διὰ παντὸς τοὺς Ἀραβας, ἀνέκτησεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, τὴν Κιλικίαν καὶ τμήματά τινα τῆς Συρίας· κατατροπώσασα δὲ ὁλοσχερῶς τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σλαῦους, κατέστησε μὲν ἐπαρχίας ἐλληνικάς τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν ἐλληνικὴν Ἰλλυρίδα, κατέπαυσε δὲ τὰς στάσεις τῶν σλαυοβουλγαρικῶν ἀποικιῶν τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἐλληνικῶν χωρῶν. Πλὴν τούτου, οὐ μόνον προήγαγεν ἐπὶ πολὺ τὸν ἐξελληνισμόν τῶν τε τελευταίων τούτων θεμάτων καὶ τῶν ἔσα ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλ' ἐπεχείρησε τὴν προσοικεῖωσιν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ καὶ περὶ τὸν Ἀδρίαν σλαυοβουλγάρων. Ἀκριβέστερον τὰ σύνορα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὡς ἐξῆς. Ἐν Ἀσίᾳ ἐξετείνοντο πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι τοῦ Ἀκάμψιος ποταμοῦ τοῦ εἰς τὸν Εὐξείνιον

ἐκβάλλοντος, καὶ μέχρι τῆς Ἀρχαιοπόλεως τῆς Λαζικῆς, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μέχρι τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, καὶ πρὸς νότον μέχρι τῶν ἀρκτικωτέρων τμημάτων τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Ὀσροηνῆς καὶ τῆς Εὐφρατησίας. Ἐν Εὐρώπῃ τὴν ἀρκτικὴν μεθόριον γραμμὴν ἀπετέλει ὁ Ἴστρος ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν του μέχρι Βιδινίου, ἐκεῖθεν δὲ ἡ γραμμὴ αὕτη ἐτρέπετο πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν, περιελάμβανε τὴν Νύσσαν, τοὺς Σκούπους καὶ ἀπέληγεν εἰς τὴν παρὰ τὸν Ἀδρίαν Λίσσον· ἀλλὰ καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Λίσσου τὸ κράτος κατεῖχε στενὴν τινα παραλίαν, φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦ θέματος τῆς Δαλματίας. Ἡ μικρὰ Ἀσία, ὡς πρὸ μικροῦ ἔτι ὑπεδείξαμεν, ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ἡ μεγάλη Ἑλλάς τοῦ κράτους τούτου· ἡ εὐρεῖα αὕτη χερσόνησος μετὰ τῶν παρακειμένων αὐτῇ νήσων περιελάμβανε πολυαρίθμους ἀκμαίας πόλεις, φρούρια ὀχυρὰ καὶ πληθυσμὸν πυκνὸν, μάχιμον καὶ γνησιώτερον ἢ ἀλλαχοῦ διατηρήσαντα τὸν χριστιανικὸν Ἑλληνισμόν. Εἰς τὰ δυτικώτερα αὐτῆς ἤκμαζον πόλεις ἐμπορικώταται· Λαοδίχεια, Ἀντιόχεια, Μάμιστρα, Ἀδανα, Γαρσὸς, Ἀττάλεια, Στρόβιλος, Χίος, Θεολόγος, Φώκαια, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἐπεζήτησαν καὶ ἐπέτυχον ἐν τῇ 44 ἑκατονταετηρίδι νὰ ἰδρύσωσιν εἰς αὐτὰς πρακτορεῖα. Ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐστρατολογοῦντο τὰ πλεῖστα καὶ κράτιστα τῶν ταγμάτων, δι' ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀντηγωνίζετο κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς. Ἐκεῖ κατῴκουν οἱ ἐκ τῆς ἰδίας χώρας μεταναστεύσαντες ἀπειράριθμοι Ἀρμένιοι, οἱ Καππαδόκαι, οἱ Γαλάται, οἱ Λυκάονες, οἱ Κίλικες, οἱ Ἰσαυροὶ, οἵτινες ἅπαντες ἀφομοιωθέντες πρὸ καιροῦ πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, δὲν ἔπαυσαν ἀφειδῶς χύνοντες ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς μάχης τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἐχομεν δὲ περὶ τούτου εἰδήσεις τινάς, αἵτινες, ὅσῳ ἀτελεῖς καὶ ἂν ᾧσι, παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ μεγάλου πληθυσμοῦ τῆς χερσονήσου. Ἐν ἀρχῇ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος εἰς ἐκστρατείαν τινὰ κατὰ τῆς

ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἔτι κατεχομένης Κρήτης, τὸ θέμα τῶν Κι-
βυρραιωτῶν, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυ-
κίαν, Παμφυλίαν καὶ μέρος τῆς Φρυγίας, ἔδωκε στρατιώτας
μὲν 6,600, ναυδάτας δὲ 6,760, ἥτοι ἐν ὅλοις 13,360 ἄνδρας·
καὶ τὸ θέμα τῆς Σάμου, ὅπερ ἐκτὸς τῆς νήσου ταύτης περιε-
λάμβανεν ἐπὶ τῆς παρακειμένης Ἀσίας τὴν χώραν τῶν Ἐφε-
σίων καὶ τὴν τῶν Ἀδραμυττηνῶν, παρέσχεν εἰς τὴν αὐτὴν
ἐκστρατείαν στρατιώτας μὲν 5,000, ναυδάτας δὲ 4,680, ἥτοι
ἐν ὅλοις 9,680 ἄνδρας. Τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα θέματα ἠδύναντο
νὰ δώσωσιν 23,000 ἄνδρας· ὑπῆρχον δὲ ἕτερα 14 ὧν τὰ πλεῖ-
στα πολὺ τῶν προμνημονευθέντων μείζονα. Πλὴν τούτου ἐκ
τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐξεπήγασεν ἡ μεταρρύθμισις, ὅπερ μαρτυρεῖ
τὴν μεγάλην ἠθικὴν τῆς χερσονήσου ταύτης ὑπεροχὴν· καὶ ἐκεῖ
παρήχθη ἡ πρώτη γνωστὴ ἡμῖν δημώδης ἐλληνικὴ ποίησις.
Ἄλλ' ὅ,τι καθίστησι πρόδηλον τὸ μέγα ἀξίωμα ὅπερ αὕτη
κατεῖχεν ἐν τῷ κράτει, εἶναι τὰ προνόμια τὰ ὅποια ἐνέμετο.
Ἐν τῇ διοικητικῇ ἱεραρχίᾳ τὰ ἀνατολικά θέματα ἐλογίζοντο
ἀνώτερα τῶν δυτικῶν, οἱ δὲ προϊστάμενοι αὐτῶν στρατηγοὶ
ἐλάμβανον τακτικὸν μισθὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, τὰς λε-
γομένας ρόγας, ἐνῶ οἱ τῆς δύσεως μισθὸν τοιοῦτον δὲν ἐπλη-
ρώνοντο, ἀλλὰ μόνον τὰς καλουμένας *συνηθείας*, ἥτοι δικαιώ-
ματα κατ' ἔτος καταβαλλόμενα εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν διοικουμέ-
νων. Καὶ δὲν ἦτο μικρὰ ἡ μισθοδοσία τῶν πρώτων· διότι τρεῖς
ἐξ αὐτῶν, ὁ τῶν ἀνατολικῶν, ὁ τῶν ἀρμενικῶν καὶ ὁ τῶν
θρακησίων εἶχον ἕκαστος κατ' ἔτος 50,000 περίπου δραχμῶν,
αἵτινες ἤθελον ἰσοδυναμεῖ τὴν σήμερον πρὸς 250,000.

Εἰς τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἐλληνικὰς ἢ ἐξελληνισμένας χώρας, τὸν
ἀραιωθέντα μέχρι τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος πληθυσμὸν ἀνεπλή-
ρωσαν αἱ σλαυκαὶ ἀποικίαι. Ὡς πρὸς τοῦτο οἱ ἄποικοι οὗτοι
ἐχρησίμευσαν ἐνταῦθα ὅπως πάλαι ποτὲ οἱ δοῦλοι μετὰ τὰς
πρώτας εἰς Ἀσίαν καὶ Ἰταλίαν ἀποδημίας· καὶ τινες ἐξ αὐτῶν
κατέστησαν τῶντι δοῦλοι, ὅπως οἱ ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ βα-

σιλέως Σλαῦοι τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἡλίδος, οἵτινες δαμασθέντες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν αὐτῶν ἀφωρίσθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου ὡς κληρικοπάροικοι. Ἐν γένει δὲ οἱ Σλαῦοι τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν ποικίλων πρώτων ὑλῶν, ἐξ ὧν ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἠδυνήθη νὰ προαγάγῃ θαυμασίως τὴν ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς παραδόξως ἀκμάσασαν ἐν ταῖς χώραις ταύταις βιομηχανίαν καὶ ἔμπορίαν. Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀριθμοῦσα ὑπὲρ τὰς 500,000 κατοίκων, ἦτο ὁμολογουμένως τὸ μέγιστον ἔμπορεῖον τοῦ τότε κόσμου. Ἐκεῖ συνέρρεον οἱ παντοδαποὶ ἔμποροι τῶν διαφόρων μωαμεθανικῶν ἐπικρατειῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἱ ἔμποροι τῆς Ῥωσίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἰσπανίας καὶ αὐτῆς τῆς Βρεταννίας. Ἐκεῖ μετεκομίζοντο τὰ προϊόντα τῶν τριῶν μερῶν τῆς γῆς καὶ τὰ βιομηχανήματα τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, δίδοντα ἀφορμὴν εἰς τὰ ποικιλώτερα συναλλάγματα τοῦ εἰσαγωγικοῦ, τοῦ ἐξαγωγικοῦ καὶ τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἔμπορίου. Ἀπαντα τὰ προηγουμένως ἀκμάσαντα μεγάλα ἔμπορεῖα ἢ εἶχον ὅλως ἐκλείψει, ὅπως ἡ Καρχηδὼν, ἢ εἶχον μαρानθῆ, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ῥώμη. Ὅθεν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκληρονόμησεν ὁλόκληρον τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον μεμερισμένην τοῦ κόσμου ἔμπορίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τὴν εὐρυθμον αὐτῆς διοίκησιν, τὰ τακτικὰ δικαστήρια, τοὺς σοφοὺς νόμους καὶ τὰς ποικίλας τοῦ βίου ἀνέσεις, παρεῖχεν εἰς τοὺς συναλλαττομένους ἐγγυήσεις καὶ εὐκολίας τὰς ὁποίας οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ἠδύναντο τότε νὰ εὕρωσι. Διατὶ λοιπὸν νὰ μὴ πιστεύσωμεν τὸν Ἰουδαῖον Βενιαμὴν Τουδέλαν, ὅστις ἐπισκεφθεὶς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐξετάσας μετὰ τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὴν φυλὴν αὐτοῦ περὶ τὰ χρηματικὰ περιεργίας, βεβαιοῖ ὅτι ἐκ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως

οἱ βασιλεῖς εἰσέπραττον κατ' ἔτος 7,300,000 χρυσῶν, ἥτοι 124,000,000 περίπου δραχμῶν, αἵτινες ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς 600,000,000;

Πλουσιωτάτη λέγεται καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ὑπὸ τοῦ αὐτόπτου Ἰωάννου Καμενιάτου, ἀκμάζουσα διὰ τε τὴν δαψίλειαν τῶν προϊόντων ἅτινα παρήγεν ἡ ἐπιμελῶς περὶ αὐτὴν διεξαγομένη γεωργία, καὶ τὴν πολλὴν αὐτῆς βιομηχανίαν, καὶ τὴν ζωηρὰν τοῦ λιμένος κίνησιν, καὶ τὴν ἀπὸ ξηρᾶς μετὰ τῆς δύσεως συγκοινωνίαν διὰ τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῆς τότε ἀπὸ τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου μέχρι τοῦ Ἀδριατικοῦ παρατεινομένης. Ἐντεῦθεν παμμιγῆς ὄχλος ἀλλοδαπῶν καὶ ἡμεδαπῶν ἐπλήρου τὰς ἀγυῖας τῆς πόλεως, ἡ δὲ ἀγορὰ αὐτῆς ἔβριθεν ἀνθρώπων διοδευόντων καὶ συναλλαττομένων. Ἰδίως εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν πανήγυριν ἥτις ἐτελεῖτο ἐν Θεσσαλονίκη κατὰ μῆνα ἐκτώβριον ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ταύτης ἁγίου Δημητρίου συνέρρεον, κατ' ἄλλας μαρτυρίας, πολλοὶ Ἕλληνες μεταξουργοὶ καὶ ἰδίως Θηβαῖοι, ἔτι δὲ Σλαῦοι, Ἱταλοὶ, Γάλλοι, Ἰσπανοὶ καὶ Μωαμεθανοί. Τὰ ἐργοστάσια τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου, τοῦ κασσιτέρου, τοῦ μολύβδου καὶ τοῦ ὑέλου ἦσαν κατὰ τὸν Καμενιάτην τοσαῦτα, ὥστε ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀνάγκας ὁλοκλήρου ἄλλης πόλεως. Ἡ εὐπορία τῶν κατοίκων ἐμαρτυρεῖτο ἔκ τε τῆς πολυτελοῦς αὐτῶν διαίτης καὶ ἐκ τῶν κεφαλαίων τὰ ὅποια ἀπεταμίσουν· διότι πολλοὶ ἐκτήσαντο αὐτόθι θησαυροὺς παμπληθεῖς χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων τιμίων, τὰ δὲ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἦσαν τοσοῦτον συνήθη, ὅσον ἀλλαχοῦ τὰ ἐξ ἐρίου. Οὐδὲ περιωρίζοντο οἱ Θεσσαλονικεῖς εἰς τοιαύτας μόνον δαπάνας, ἀλλὰ καὶ σχολεῖα συνετήρουν ὀνομαστὰ εἰς αὐτὴν συνέρρεεν ἡ νεολαία τῆς Μακεδονίας, ἀσκουμένη περὶ λόγους καὶ ἐπιστήμας καὶ τέχνας. Ἀνεφέραμεν πρὸ ὀλίγου τοὺς εἰς τὴν πανήγυριν τῆς Θεσσαλονίκης μεταβαίνοντας Θηβαίους μεταξουργούς. Τῶνόντι ἡ πόλις τῶν Θηβῶν μετέβαλε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν πενιχρὰν ὕψιν ὑπὸ

τὴν ὁποίαν ἐγνώρισamen αὐτὴν ἐκ τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Παυσανίου. Ἡ καλλιέργεια τῆς μετάξης, ἡ ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος διαδοθεῖσα καθ' ἅπασαν τὴν κυρίως Ἑλλάδα, καὶ τὰ ἐργαστάσια τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, τὰ ἔκτοτε ἰδρυθέντα εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἰδίως ὑψοκίμησαν ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κορίνθῳ· εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς πόλεις ταύτας ἀναφέρεται πολὺς ἐντεῦθεν ἀποθησαυρισθεὶς χρυσὸς καὶ ἄργυρος· καὶ πολλὰ ὑπῆρχον ἐμπορικαὶ ἀποθήκαι καὶ οὐ μικρὰ ἐπεκράτησε βίου πολυτέλεια. Ἐν Πάτραις συνέρρεον ἢ κατεσκευάζοντο ὡσαύτως ποικίλως κεκοσμημένα πορφυρᾶ ἱμάτια, λινὰ ὑφάσματα διαφόρων εἰδῶν, μεταξωτὰ, ὧν ἡ λεπτότης ἐφημίζετο ὑπερβαίνουσα τὰ τοῦ ἀραχνίου νήματα, τάπητες διὰ καλλίστων ζωγραφιῶν διεσκευασμένοι, καὶ ἕτερα πολλὰ βιομηχανίας ἔργα. Ἀποδεικνύουσι δὲ οὐδὲν ἥττον τὸν ἐξαίρετον τῆς πόλεως ταύτης πλοῦτον τὰ περὶ τῆς Δανηλίδος, τῆς φίλης τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, ἱστορούμενα. Τῆς Πατραίας ταύτης κυρίας ἡ κινητὴ περιουσία, ἦτοι τὰ χρήματα, τὰ χρυσᾶ καὶ ἄργυρᾶ σκεύη, τὰ πολυτελῆ ἱμάτια καὶ ἔπιπλα, τὰ πλοῖα καὶ τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν ὑποζυγίων, ἦσαν ἀντάξια βασιλέων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ ὁποίου ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ θαμβωθῇ εὐκόλως, καθὸ συνειθισμένος ὢν εἰς τὴν λαμπρότητα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείων. Τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν κτημάτων τῆς Δανηλίδος ἦτο τοσοῦτον, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς 3,000 δοῦλοι ἀπηλευθερώθησαν, εἰς δὲ τῶν κληρονόμων ἔλαβεν 80 κτήματα εἰς τὸ μερίδιον αὐτοῦ. Καὶ δὲν περιωρίζετο ὁ τοσοῦτος πλοῦτος εἰς μίαν μόνην οἰκογένειαν. Ἡ εὐπορία τῆς ὅλης τῶν Πατρῶν πόλεως καταφαίνεται ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς, ἡ δὲ δύναμις μαρτυρεῖται ἀποχρώντως ἐκ τούτου, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος αἱ Πάτραι, πολιορκηθεῖσαι ὡς εἶδομεν ἀπὸ Ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, κατῴρθωσαν οἴκοθεν καὶ πρὶν ἢ λάβωσιν ἐπικουρίαν τινὰ παρὰ τῆς κυβερνήσεως ν' ἀποκορῶσιν

μὲν τὸν μωαμεθανικὸν στόλον, νὰ κατατροπώσωσι δὲ τοὺς σλαυικοὺς ὄχλους.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν πόλεων ὅσας προεμνημονεύσαμεν, ἤκμαζον τότε ἐμπορικῶς καὶ ἄλλαι πολλαί· Δυρράχιον, Αὐλῶν, Κέρκυρα, Βόνιτσα, Μεθώνη, Κορώνη, Ναύπλιον, Ἀθῆναι, Χαλκίς, Δημητριάς, Χρυσόπολις, Περιθεώριον, Ἀβυδὸς, Ῥαιδεστός, Ἀδριανούπολις, Ἀπρος, Ἡράκλεια, Σηλυβρία, ὡς συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἐζήτησαν μετ' οὐ πολὺ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἰδρύσωσιν εἰς αὐτάς ἐμπορικὰ πρακτορεῖα, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων εἰδήσεων. Ἡ Κέρκυρα κατέβαλλεν ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον 1,840,000 δραχμῶν, ἥτοι ὑπὲρ τὰ 9,000,000 περίπου τοῦ σημερινοῦ νομίσματος, πολὺ πλείότερα τῶν ὅσα εἰσπράττει τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος νῦν ἀπὸ ὅλης τῆς Ἑπτανήσου. Ὁ δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα Ἀραψ γεωγράφος Ἐδρισηὶς διδάσκει εἰς ἡμᾶς πολλὰ περίεργα περὶ τέ τινων τῶν πόλεων ὅσας προανεφέραμεν καὶ περὶ ἄλλων. Κατὰ τὸν αὐτόπτην τοῦτον τῶν πραγμάτων, ἡ Πελοπόννησος ἤκμαζε τότε διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τὴν εὐπορίαν, καὶ περιελάμβανε τριςκαίδεκα πόλεις καὶ ἄλλα τινὰ φρούρια. Τὴν Ἀρχαδίαν, λέγει ὁ περιηγητῆς πόλιν μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον, τὴν δὲ Λακεδαίμονα, ἀξιόλογον. Περὶ Ἀθηνῶν βεβαιοῖ ὅτι ἦσαν πολυάνθρωποι καὶ περιεστοιχισμένοι ὑπὸ κήπων καὶ σιτοφόρων πεδίων· τὸν Πλαταμῶνα λέγει εὐλίμενον, εὐφορον καὶ ἔχοντα ὑψηλὰς καὶ ὠραίας οἰκίας· τὰ Τρίκκαλα ἔκειντο ἐν πεδίῳ ἀμπελοφύτῳ· ἡ Λάρισσα ἦτο πόλις ἔγκριτος, ἔχουσα πολλὰς σιτοφόρους καὶ οἰνοφόρους γαίας· ὁ δ' Ἀλμυρὸς, κάλλιστον ἐμπορεῖον. Τὴν Κίτρον ὀνομάζει ἐμπορεῖον ὀχυρὸν καὶ ἀκμαῖον· ἱκανῶς κατοικούμενα λέγει τὰ Ἰωάννινα· τὴν δὲ Καστορίαν, πολυάνθρωπον καὶ ὑπὸ κωμῶν ἐστεφανωμένην· τὴν Ἀχρίδα, μεγάλην ἐμπορικὴν πόλιν· ὡσαύτως καὶ τὸ Δυρράχιον· τὴν Κέρκυραν, μεγάλην καὶ ἀκμάζουσαν πόλιν· τὴν Κεφαλληνίαν,

καλῶς κατωκημένην· τὴν Νάξον, ἀκμάζουσαν ἐπὶ κτηνοτροφίᾳ· τὴν Ἄνδρον, πολυάνθρωπον· τὴν Ἀμοργὸν, πυκνῶς οἰκουμένην· τὴν Ἴον, εὐφορον· τὴν Ἀστυπάλαιαν, καλῶς ἐπίσης οἰκουμένην καὶ πλουσίαν εἰς βόας καὶ πρόβατα· τὴν Σάμον λέγει ἔχουσιν πολλοὺς κατοίκους καὶ πλούσια προϊόντα· καὶ πλουσίαν ὡσαύτως ὀνομάζει τὴν Χίον. Ὑπὸ πολλῶν δὲ γεγονότων μαρτυρεῖται ὅποσον ὑδοκίμει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ γεωργία. Ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηννοῦ μόνη ἡ Πελοπόννησος παρέσχεν εἰς τινα ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείαν 4000 πολεμιστηρίου ἵππους· ἐν δὲ τῇ 11, σιτοδείας γενομένης ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἡ κυβέρνησις ἠγόρασε καὶ μετέφερεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν 100,000 κοιλῶν σίτου ἐκ Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος.

Ἡ τοιαύτη ἀκμὴ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ὑπεδείκνυσεν ὅτι αἱ δημόσιαι τοῦ κράτους τούτου πρόσοδοι ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ᾧσι δαψιλέςαται. Καὶ ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον δὲν εἶχε κατορθωθῇ νὰ ὑπολογισθῇ, ἔστω καὶ κατὰ προσεγγισμὸν, τὸ ἐτήσιον ποσὸν τῶν προσόδων τούτων. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπετύχουμεν διδόμενόν τι, παρέχον νύξεις πιθανωτάτας περὶ τοῦ προκειμένου σπουδαίου ζητήματος. Ὅτε κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος οἱ δυτικοὶ ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐρρέθη ὑπ' αὐτῶν ὅτι ὁ Βαλδουῖνος, ὁ προχειρισθεὶς αὐτοκράτωρ τῆς ἀνατολῆς, εἶχεν ἡμερησίαν πρόσοδον 30,000 χρυσῶν. Ὁ Χόπφ, ὑπολαμβάνων τὸ ποσὸν τοῦτο ὡς ἀνακτομισθίαν, νομίζει τὸ πρᾶγμα ὅλως ἀπίθανον· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν προέκειτο περὶ ἀνακτομισθίας, διότι 30,000 χρυσῶν καθ' ἡμέραν φέρουσιν 184 περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν κατ' ἔτος. Ἀλλην λοιπὸν ἐξήγησιν πρέπει νὰ ζητήσωμεν περὶ τοῦ ποσοῦ ἐκείνου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν συνθήκην τὴν συνομολογηθεῖσαν τῇ 7 μαρτίου 1204 μεταξύ τῶν

ἐπιδραμόντων τότε ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κρά-
τους, τὸ τέταρτον τοῦ κράτους τούτου ἔμελλε ν' ἀποδοθῇ εἰς
τὸν ψηφισθησόμενον αὐτοκράτορα· τὰ δὲ λοιπὰ $\frac{3}{4}$ ἀπεφασίσθη
νὰ διανεμηθῶσι μεταξὺ τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων.
Ἵνα λοιπὸν οἱ συμβαλλόμενοι προέλθωσιν εἰς διανομὴν δικαίαν,
ἔπρεπε νὰ λάβωσι πρὸ ὀφθαλμῶν οὐχὶ τὴν ἑκτασιν τῶν χω-
ρῶν, ἀλλὰ τὴν πρόσδοδον ἣν οἱ προηγούμενοι κυρίαρχοι εἰσέ-
πραττον ἀπὸ τῶν χωρῶν τούτων. Εὐχερῶς δὲ ἠδύναντο νὰ πλη-
ροφορηθῶσι περὶ τούτου, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως, ἐκ τῶν λογιστικῶν βιβλίων τὰ ὅποια ἐτηροῦντο ἀκρι-
βέστατα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ γενικοῦ λογοθέτου. Τοῦτο βε-
βαίως καὶ ἔπραξαν· καὶ ὅτε εἶπον ὅτι ὁ Βαλδουῖνος ὡς αὐτο-
κράτωρ θέλει ἔχει 30,000 χρυσῶν ἡμερησίαν πρόσδοδον, οὐδὲν
ἄλλο ἐνόουν, εἰμὴ ὅτι τὸ τεταρτημόριον τὸ ἀποδοθὲν εἰς τὸν
Βαλδουῖνον εἶχε τοιαύτην πρόσδοδον, ἥτοι, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπο-
μεν, 184 περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Ἐκ τούτου δὲ δυνά-
μεθα, ἐν ἐλλείψει παντὸς ἄλλου διδομένου, νὰ συμπεράνωμεν
μετά τινας πιθανότητος ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἐτησίων εἰσπρά-
ξεων τῆς κυβερνήσεως ἦν κατέλυσαν οἱ κατακτιταὶ συνεπο-
σοῦτο εἰς 730 περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Δὲν λέγομεν ὅτι
αὕτη εἰσέπραττε τὸ ποσὸν τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀλώ-
σεως. Τὸ κράτος εἶχε πάθει πρὸ εἴκοσιν ἐνιαυτῶν τοσούτους
ἀκρωτηριασμοὺς καὶ τοσαύτας ἀνωμαλίας, ὥστε οἱ πόροι αὐτοῦ
ἐπὶ τέλους ἡλαττώθησαν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἔτι ἦσαν ἀκέ-
ραιοι, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ Βενιαμὶν Τουδέλα,
οἱ δὲ Φράγκοι, πεποιθότες ὅτι ὁλόκληρον θέλουσι καταλάβει
τὸ κράτος, εὐλογον ἦτο νὰ ὑπολογίσωσι τὴν διανομὴν ἐπὶ τοῦ
ἀκεραίου εἰσοδήματος. Ἀληθεύει ὅτι οἱ Λατῖνοι οὐδέποτε πράγ-
ματι καταλαβόντες ὁλόκληρον τὸ κράτος, καὶ προσέτι πολλὴν
ἀναδείξαντες πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀπειρίαν, οὐδέποτε
κατάρθωσαν νὰ συγκεντρώσωσιν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως τὸ ἀπονεμηθὲν τῷ αὐτοκράτορι τεταρτημόριον

τοῦ ποσοῦ ἐκείνου καὶ περιέπεσον ἀπ' ἐναντίας ἐν τῷ ἅμα εἰς δεινὴν χρηματικὴν ἀμηχανίαν· ἀλλὰ πολλοὶ τῶν ὑποτελῶν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπιτηδειότεροι ὄντες, ἐπορίσθησαν ἐξ ἐλαχίστων τοῦ κράτους τμημάτων προσόδους δαψιλεστάτας.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ ὑφ' ἡμῶν ὁρισθεὶς προὑπολογισμὸς τῶν ἐσόδων φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὑπέρογκος, μάλιστα εἰάν ἀναλογισθῶμεν τὴν πόλὺ μείζονα σχετικὴν τοῦ νομίσματος ἀξίαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὥς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ 700,000,000 ἤθελον ἔχει σήμερον ἀξίαν ἴσην πρὸς 3,500. Τοιούτους ἐτησίους πόρους δὲν ἔχουσιν οὔτε ἡ Ἀγγλία, οὔτε ἡ Γαλλία, οὔτε ἡ βορείος Ἀμερικὴ ἐν αὐτοῖς τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὅτε τοσοῦτον ἐπολλαπλασιάσθη ἡ κοινὴ εὐπορία καὶ ἐτελειώθη ἡ διοίκησις. Ἀλλ' ἐπισήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς ὅσας ἄλλας ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τῶν πόρων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰουδαίου Βενιαμὶν Τουδέλα, μόνη ἡ Κωνσταντινούπολις παρεῖχε κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 124,000,000. Δὲν ἦτο λοιπὸν ἀδύνατον νὰ δίδῃ ὁλόκληρον τὸ ἄλλο κράτος 600,000,000. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο μὲν ἡ πλουσιωτέρα καὶ ἐμπορικωτέρα τοῦ κράτους πόλις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ μόνη πλουσία καὶ ἐμπορικὴ. Πρὸ ὀλίγου ἐμνημονεύσαμεν ὀνομαστὶ ὑπὲρ τὰ 30 ἐμπορεῖα. Αἱ Ἀθηναὶ καὶ αἱ Θῆβαι ἦσαν πόλεις τοσοῦτον πλούσιαι, ὥστε οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων τὸ κρατίδιον δὲν περιελάμβανεν εἰμὴ μόνην τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Βοιωτίαν, ἠδυνήθησαν νὰ συντηρῶσι μίαν τῶν κομψοτέρων αὐλῶν τῆς τότε Εὐρώπης καὶ νὰ παρατάσσωσιν ἐκ διαλειμμάτων στρατοὺς 15—30,000 ἀνδρῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ λαμπροὶ ὑπῆρξαν καὶ οἱ πρίγκιπες τοῦ Μωρέως, τῶν ὁποίων ἡ αὐλὴ ἐλογίζετο ὡς πρότυπον σχολεῖον τῆς ἵπποτικῆς ἀρετῆς· 700—1000 ἵππῳται περιεστοίχιζον τοὺς ἡγεμόνας τούτους, οἵτινες διητῶντο μεγαλοπρεπέστερον πολλῶν μεγάλων βασιλέων, καὶ συνεκρότουσαν στρατοὺς 3,000 ἵπποτῶν καὶ 8,000 ἱππέων μετὰ ἰσχυ-

ρῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν. Ἐλάχιστον περὶ τὴν Νίκαιαν τμήμα τῆς μικρᾶς Ἀσίας οὐ μόνον ἀπετέλεσεν ἐν τῶν ἰσχυροτάτων τῆς ἀνατολῆς κρατῶν ὑπὸ τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν Βατάτσην, ἀλλὰ καὶ κατῴρθωσε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος, ἡ Χίος, ἡ Ῥόδος, ἡ Λέσβος, ἡ Νάξος ἀπετέλεσαν ἡγεμονίας φραγκικὰς φημιζόμενας ἐπὶ τῇ εὐπορίᾳ αὐτῶν καὶ τῇ δυνάμει. Ἐν Ἡπείρῳ, Θεσσαλία, Ἀκαρνανία καὶ Αἰτωλία ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνὸς ἵδρυσε κράτος ἴδιον, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθμίσῃ ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὴν δύναμιν τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ Φραγκοκρατίας. Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν πᾶσαι αὗται αἱ χῶραι ἦνωμέναι ὁμοῦ ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινούπόλεως παρῆχον εἰς τὸν γενικὸν αὐτοῦ λογοθέτην τὸ προσημειωθὲν μέγα ἐτήσιον εἰσόδημα ;

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ γεγονότα ἅμα μὲν καθιστῶσι πιθανὸν τὸ εἰσόδημα τοῦτο, ἅμα δὲ συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτό. Ὁ Θεόφιλος καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα ἀπεθησαύρισαν περὶ τὰ 160,000,000 δραχμῶν τοῦ τότε νομίσματος· ὁ δὲ Βασίλειος δ' Β' 250,000,000, τὰ ὁποῖα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 1,250. Περὶ τῶν ἀποταμιευμάτων τούτων οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία, διότι μαρτυροῦνται ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων συγγραφέων· τούτου δὲ τεθέντος, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν, πῶς οἱ βασιλεῖς οὗτοι ὠκονόμουν τοσαῦτα ποσά, ἀφοῦ ἐπῆρκουν εἰς ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως, τῶν ἐξωτερικῶν πολέμων καὶ πολλῶν καὶ πολυτελεστάτων οἰκοδομῶν, ἐὰν συγχρόνως δὲν παρεδεχόμεθα ὅτι αἱ ἐτήσiai εἰσπράξεις ἦσαν τοσαῦται ὁποίας ἀνωτέρω ὑπελόγισαμεν αὐτάς. Πλὴν τούτου τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε τότε λόγῳ ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας ὥς πρὸς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην καὶ μέγα μέρος τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οὐχὶ ὅπως ἔχουσι σήμερον πρὸς τὸν ἐπίλοιπον κόσμον ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ βόρειος Ἀμερική κατ' ἰδίαν ἐκάστη λαμβανομένη, ἀλλ' ὅπως

ἔχουσι σύναμα λαμβανόμεναι πᾶσαι ὁμοῦ αἱ βιομηχανικώταται αὗται καὶ ἐμπορικώταται τῶν σημερινῶν τῆς γῆς χωρῶν. Τῶντι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν μόνῳ τῷ ἀνατολικῷ κράτει κατασκευάζοντο τὰ πλεῖστα τῶν ἀντικειμένων τοῦ πολυτελοῦς ἢ καὶ ἀπλῶς ἀνέτου βίου ὅσων εἶχεν ὁ κόσμος χρεῖαν, πολλαὶ δὲ ἐκ τῶν πρώτων ὑλῶν ἐνταῦθα μόνον ἐκαλλιεργοῦντο ἢ παρήγοντο. Πρὸ μικροῦ ἀνεφέραμεν τὰ πορφυρᾶ, τὰ μεταξωτὰ, τὰ λινᾶ, τὰ βαμβακερὰ, τὰ μάλλινα παντὸς εἶδους ὑφάσματα τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ἐτεχνουργοῦντο πολλαχοῦ τοῦ κράτους σκεύη παντοειδῆ χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, χάλκινα, πήλινα, ξύλινα, ἐκ πολυτίμων λίθων, ἐξ ὀνυχος, ἐξ ἀλαβάστρου, ἐκ κρυστάλλου, ἐξ ὑέλου καὶ πάσης ἄλλης ὕλης, τὰ ὅποια ἐκόσμουσαν τὰς οἰκίας τῶν μεγιστάνων καὶ τὰς ἐκκλησίας, ἢ ἐχρησίμευον εἰς τὰς κοινοτέρας χρεῖας τῶν εὐπορούντων ὁπωσοῦν ἀνθρώπων πρὸς βορρᾶν, πρὸς ἀνατολὰς, πρὸς μεσημβρίαν καὶ μάλιστα πρὸς δυσμὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ταῦτα δὲ πάντα, ἢ τοῦλάχιστον τὰ πλεῖστα τούτων, πολλαχοῦ τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης ἐντεῦθεν ἀποστελλόμενα, προεκάλουν τὴν ἐν τῷ κράτει συρροὴν χρηματικῶν κεφαλαίων, ὥς ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δημόσιαι καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ αὐτοῦ πρόσοδοι ἀνεβιβάζοντο εἰς ποσὰ δυνάμενα μὲν σήμερον νὰ φαίνωνται μυθώδη, ἀλλὰ μὴ ὄντα ἀνεξήγητα, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὴν κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους ὅλως ἐξαιρετικὴν ἐν τῷ κόσμῳ θέσιν τοῦ κράτους τούτου.

Ἀπὸ τῆς 9 λοιπὸν μέχρι τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς κατήρτισε, μετὰ πολλοὺς ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς ἀγῶνας, τὴν λαμπροτάτην τῶν τότε μοναρχιῶν καὶ μίαν τῶν λαμπροτέρων βεβαίως ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ἰνα λάβωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τῆς ἐκτάσεως, τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ κράτους τούτου, ἀρκεῖ νὰ ρίψω-

μεν ἐν βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ καθ' ἣν ἐποχὴν τῇ 15 νοεμβρίου 4025 ἀπέθανεν ὁ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος. Ἐν Ἀσίᾳ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἤρχεν ἀπὸ Κολχίδος μέχρι τῆς ἄνω Συρίας καὶ πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἐν Εὐρώπῃ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ πρὸς δυσμὰς μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς καὶ μέχρι τῆς Δαλματίας· ἐν ταῖς μεταξὺ θαλάσσαις ἀπὸ τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου μέχρι Κύπρου καὶ Κρήτης. Δικαίως δὲ ἐλέγετο ὅτι «ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως θαλασσοκρατεῖ μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ πάσης ὁμοῦ τῆς ὧδε θαλάσσης.» Μία ἀδελφὴ τοῦ Βασιλείου, ἡ Θεοφανὼ, εἶχε καθήσει ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Γερμανίας, μία ἄλλη, ἡ Ἄννα, ἐπὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς Ῥωσίας θρόνου. Ἡ χρηστὴ, ἡ ὠραία καὶ εὐφυὴς Θεοφανὼ συνεζεύχθη ἀπὸ τοῦ 972 τὸν Ὁθωνα Β' καὶ ἴσχυσε βραδύτερον οὐκ ὀλίγον εἰς τὰ δημόσια τῆς δύσεως πράγματα, ἐπιτροπεύσασα διὰ τὸν πρώϊμον τοῦ συζύγου τῆς θάνατον τὸν ἀνήλικον υἱὸν τῆς Ὁθωνα Γ' καὶ ἀναδείξασα εἰς περιστάσεις δυσχερεῖς μεγαλοφροσύνην καὶ δεξιότητα. Ὁ δὲ σύζυγος τῆς Ἄννης Βλαδίμηρος ἦτο υἱὸς τοῦ Σβιατοσλαύου, ὅστις, εἰδωλολάτρης ἔτι ὢν καὶ συμμαχήσας μετὰ τῶν Βουλγάρων, κατετροπώθη ὁλοσχερῶς τῷ 974 ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ περὶ τε τὴν Πραισθλαύαν καὶ περὶ τὸ Δορύστολον, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐκχωρήσῃ πέραν τοῦ Ἰστροῦ. Πρὶν ἀπέλθῃ εἶχε ζητήσῃ νὰ ἰδῇ τὸν νικητὴν, ὅστις δὲν ἀπεποιήθη τὴν συνέντευξιν καὶ προσῆλθεν ἔφιππος παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Ἰστροῦ, συνεπαγόμενος μυρίους λαμπρῶς κεκοσμημένους ἵπποις, ἐνῶ ὁ Ῥῶσος ἡγεμὼν παρέστη ταπεινότερον ἐπὶ ἀκατίου παραπλέων τὸν ποταμὸν καὶ κωπηλατῶν μετὰ τῶν ἄλλων ὡς εἰς ἕξ αὐτῶν. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο μέτριον, ἀλλὰ κάλλιστα κατὰ πάντα διηρθρωμένον, εἶχε δασείας τὰς ὀφρὺς καὶ γλαυκοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἦτο σιμὸς τὴν ῥίνα καὶ ἀραιὸν μὲν εἶχε τὸ γένειον, τὸν δὲ μύστακα πυκνὸν καὶ μακρότατον· ἡ κεφαλὴ του ἦτο σχεδὸν φαλακρά, ἀλλ' ἐκατέρωθεν αὐτῆς ἐκρέματο βό-

στρυχος ἐμφαίνων τὸ τοῦ γένους ἐπιφανές· καὶ πάλιν ἀφ' ἑκατέρου τῶν ὧτων ἐξηρτᾶτο χρυσοῦν ἐνώτιον κεκοσμημένον διὰ δύο μαργαριτῶν, ὧν ἐν μέσῳ ὑπῆρχε λίθος ἄνθραξ· ἔφερεν ἐσθῆτα λευκὴν κατ' οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν καθαριότητα διαφέρουσαν τῆς τῶν συντρόφων αὐτοῦ· ἡ δὲ ὅλη ὄψις τοῦ ἀνδρὸς εἶχε τι σκυθρωπὸν καὶ τραχύ. Ὀλόκληρος τῶν δύο ἐπικρατειῶν ἡ ἀντίθεσις ἀνεφάνη ἐν τῇ ἀντιπαραστάσει ταύτῃ τῶν δύο ἡγεμόνων· διότι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἦτο ὠραιότατος καὶ χαρίεστατος ἄνθρωπος· λευκός, ξανθός, ὀφθαλμοὺς ἔχων ἀποπνέοντας γενναιότητα ἅμα καὶ γλυκύτητα· καὶ ἀνάστημα μὲν βραχὺ ἀλλὰ στέρνον εὐρὺ, ἰσχὺν γιγαντώδη, ἥρωϊκός ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, δεξιὸς περὶ πᾶσαν σωματικὴν ἄσκησιν, ἀγαθὸς τὴν καρδίαν, ἱλαρὸς τοὺς τρόπους. Ὀλίγα δέ τινα ὁμιλήσαντες περὶ τῶν γενομένων διαλλαγῶν, ὁ μὲν ἔφιππος ὁ δὲ καθήμενος παρὰ τὸν ζυγὸν τοῦ ἀκατίου, ἀπεχαιρετήθησαν, ὁ μὲν ἵνα τελέσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει θρίαμβον πολυτελεῆ, ὁ δὲ ἵνα ἐπιστρέψῃ οἴκοι μετὰ τῶν λειψάνων τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ.

Καὶ ὁ μὲν Σβιατοσλαῦος ὀλίγας ἐπέζησεν ἡμέρας· διότι προσβληθεὶς καθ' ὁδὸν ὑπὸ πολυαρίθμων Πετσενέγων ἐσφάγη αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ὥστε ἐκ τῶν πολλῶν μυριάδων τῆς ῥωσικῆς ἐκείνης στρατιᾶς ὀλίγοι μόνον ἀνεσώθησαν εἰς τὰ ἴδια· ἀλλ' οἱ ὀλίγοι οὗτοι διηγήθησαν ὅσα εἶδον καὶ ἔπαθον, μαρτυροῦντα ἅπαντα τὴν ἰσχὺν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν ἀπλουμένου γείτονος κράτους. Ὅθεν μετ' οὐ πολὺ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Βλαδίμηρος ἀπεφάσισε νὰ ἀποβάλῃ τὴν πάτριον εἰδωλολατρείαν, καὶ, ἀσπασθεὶς τὸν χριστιανισμόν, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν τοῦ Βασιλείου Β' ἀδελφὴν, γενόμενος ἐν ταύτῳ σύμμαχος τοῦ γυναικαδέλφου αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βλαδιμήρου καὶ τὸν μετέπειτα ἐπελθόντα θάνατον τῆς Ἀννης, εἰς τῶν συγγενῶν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου, καλούμενος ὑπὸ τῶν χρονογράφων Χρυσόχειρ, ἐπεχείρησε τῷ 1024 μικρὰν διὰ τοῦ Εὐξείνου Πάντου ἐπιδρομὴν εἰς τὸν Βόσπορον

καὶ τὸν Ἑλλήσποντον· ἀλλὰ, προσβληθεὶς περὶ Λῆμνον ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν Κιβυρραίων, καὶ τοῦ στρατηγοῦ Σάμου Δαβίδ τοῦ ἀπὸ Ἀχρίδων, καὶ τοῦ στρατηγοῦ Θεσσαλονίκης Νικηφόρου τοῦ Καβάσιλα, ὁλοσχερῶς κατεστράφη. Ὁ στόλος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἦτο πάντοτε κάλλιστα κατεσκευασμένος καὶ τελειότερον παντὸς ἄλλου ὠπλισμένος, δεξιῶς ὑπηρετούμενος ἅμα καὶ κυβερνώμενος· ἡ δὲ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν ἐν τῇ πρὸ μικροῦ ἀναφερθεῖσθαι περιπτώσει ἔδραμον περὶ τὴν Λῆμνον αἱ ναυτικαὶ μοῖραι τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Σάμου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀποδεικνύει ὅτι αἱ διαταγαὶ ἔφθانون ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἄνευ πολλῆς ἀναβολῆς ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους καὶ ἐξετελοῦντο ἐν τῷ ἅμα. Ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ ξηρὰν στρατὸς οὐδενὸς τῇ ἀληθείᾳ τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ φημιζομένων ἦτο ὑποδεέστερος, ὅσαςδὴποτε φλυαρίας καὶ ἂν ἔγραψε περὶ τούτου τε καὶ τῶν ἄλλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πραγμάτων ὁ Λουῖτπράνδος. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν πῶς ἠγωνίσθη εἰς μόνον τὸν τελευταῖον βουλγαρικὸν πόλεμον, ὅτε ἐπὶ εἴκοσι συνεχεῖς ἐνιαυτοὺς δὲν ἔπαυσεν ἀδιακόπως ἐλαύνων καὶ κατ' ἔτος ἐπὶ 40 πολλάκις μῆνας ἐν ὑπαίθρῳ μαχόμενος, ἐκπολιορκῶν φρούρια, ἐκπορθῶν δυσχωρίας ὀχυράς, βαδίζων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως νῦν μὲν εἰς Βιδίνιον, νῦν δὲ εἰς Ἀχρίδα καὶ Δυρράχιον, νῦν δὲ εἰς Λάρισσαν καὶ Λαμίαν, καὶ ἔχων ἀντίπαλον λαὸν ἀρειμάνιον καὶ ὑπὸ ἰσχυροτάτου ἐθνικοῦ φρονήματος οἰστρηλατούμενον, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἵνα κατισχύσῃ, ὅπως κατίσχυσεν, ἐν ἀγῶνι τοσοῦτον πεισματῶδει, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀναγκαίως ἀπάσας τὰς πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενας ἀρετάς, πειθαρχίαν, γενναιότητα, ἄσκησιν, ἐπιτήδειον ὀπλισμὸν καὶ στρατηγοὺς πεπειραμένους.

Εἶπον πρὸ ὀλίγου ὅτι ὁ Λουῖτπράνδος, ὁ πολυθρύλητος ἐπίσκοπος Κρεμώνης, μετὰ περιφρονήσεως ἐλάλησε περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· ἀλλὰ τοιαύτη δὲν ἦτο ἡ ἐντύπωσις ἣν τὸ κράτος τοῦτο ἐπροξένει εἰς τὸν σύγχρονον αὐτοῦ πολιτικὸν κόσ-

σμον. Ἐτι ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν εἰς ἔδαφος τὴν φοβεράν τῶν Περσῶν βασιλείαν, πρέσβεις τῆς ἀπωτάτης δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης ἀνατολῆς προσῆλθον συγχαίροντες αὐτῷ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀφ' ἑνὸς οἱ πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων. Ἐπειτα μετὰ τὴν πρώτην περὶ Κωνσταντινούπολιν κατατρόπῳσιν τῶν Ἀράβων καὶ τὴν ἐξευτελιστικὴν εἰρήνην ἣν ὁ καλὶφης Μωαυῖτᾶ ἤναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνάτον, πᾶσα ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ὑπέλαβεν εὐλόγως ὡς ἰδίαν ἑαυτῆς σωτηρίαν τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο καὶ ἅπαντες οἱ ῥῆγες καὶ οἱ ἑξάρχοι τῶν πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, στείλαντες τῷ βασιλεῖ διὰ πρεσβευτῶν δῶρα, ἐπεζήτησαν τὴν εὖνοιαν αὐτοῦ. Καὶ πάλιν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ Λέων Γ' κατέστρεψε τὸν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπελθόντα τὸ δεύτερον ἀραβικὸν στρατὸν καὶ στόλον, τὰ ἐπινίκεια τῆς βασιλευούσης τῆς ἀνατολῆς ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην· ὁ δὲ πάπας Γρηγόριος Β', ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ, ἔπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ Λέοντος Γ' εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Λουῖτπράνδος, ἀφοῦ λοιδορεῖ τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὀνομάζει ἐν τούτοις αὐτοὺς κοσμοκράτορας. Ὁ Δάνδολος ἀποκαλεῖ τὸ κράτος ἐκεῖνο *imperium universale*. Οἱ Ἀρμένιοι ἔλεγον περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐλαύνει ὡς ἀετὸς καὶ ὅτι ὁ τρόμος τῶν ὅπλων του σείει τὴν οἰκουμένην. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Φράγκων καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν τῆς δύσεως, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν διετέλεσαν ἀπλοῖ τοῦ κράτους τούτου πατρίκιοι, ὠνομάζοντο ἤδη ῥῆγες, οὐχὶ βασιλεῖς. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἰβηρίας ἐνόμιζε καύχημα αὐτοῦ νὰ λέγεται κουροπαλάτης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλῆς· ὁ δὲ μέγας δοῦξ τῆς Ῥωσίας, ἐπὶ τραπέζης. Οἱ κυρίαρχοι τῆς δύσεως οἱ τολμήσαντες νὰ περιβληθῶσι τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκράτορος, λογίζονται τούτου ἕνεκα στασιασταί· ὅλαι δὲ αἱ

ἄλλαι γλῶσσαι εἶχον ἴδιον ὄρον ἵνα σημάνωσι τὸν νόμιμον αὐτοκράτορα. Οἱ Ἄραβες ἐκάλουν αὐτὸν *κάϊσαρ*, οἱ Σλαῦοι, *τσάρ*, οἱ Ἀρμένιοι, *τακαθόρ*. Αὐτὸς δὲ ἑαυτὸν λέγει *βασιλέα* αὐτοκράτορα. Οἱ ὑπήκοοί του ἦσαν *λαός*, οἱ ἐξόχως ἄνθρωποι, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες τῆς γῆς κάτοικοι ὠνομάζοντο ἐπὶ τὸ εὐτελέστερον, *ἔθνη*. Τὸ κράτος του ἐλέγετο *ἡ οἰκουμένη*, ἢ δὲ ἄλλη γῆ, *ἡ ἔρημος*. Βεβαίως ἐν τούτοις ὑπῆρχον ὑπερβολαί· εἶδομεν ὅμως ὅτι οἱ σύγχρονοι ἀνωμολόγουν τὸ διὰ τῶν ὑπερβολῶν τούτων ἐκδηλούμενον μεγαλεῖον, ἐκ τούτου δὲ συνάγεται ὅτι δὲν ἦτο ὅλως ἀνυπόστατον. Καὶ ἔπειτα τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς περιέστειλεν εἰς τὴν Συρίαν τὴν ἀραβικὴν ἐπιδρομὴν, ἥτις ἄνευ αὐτοῦ Κύριος οἶδε μέχρι τίνος σημείου τῆς Εὐρώπης ἤθελε προελάσει· ὅτι μετέδωκε τὸν χριστιανισμὸν καὶ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὰ πρῶτα τοῦ πολιτισμοῦ σπέρματα εἰς τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Σερβίαν, τὴν Κροατίαν, τὴν Δαλματίαν, τὴν Ῥωσίαν· ὅτι ἐδημιούργησεν ἐπίζηλον οἰκονομικὴν καὶ διοικητικὴν διαχείρισιν· ὅτι καθιέρωσεν ἐν τῇ ἀστικῇ καὶ τῇ ἀγροτικῇ νομοθεσίᾳ κοινωνικὰς ἀρχάς, αἵτινες δὲν ἐπεκράτησαν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ νεωτέρᾳ Εὐρώπῃ· ὅτι παρσκεύασε τὴν νεωτέραν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, καὶ ἐπέδρασεν ἐν γένει διὰ τῆς φιλολογίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ εἰς ἅπασαν τὴν τότε καὶ τὴν μετέπειτα γνωστὴν οἰκουμένην;

Τότε ἀπεδείχθη τὸ τί δύναται νὰ πράξῃ ὁ Ἑλληνισμὸς μιᾶς τυγχάνων πολιτείας, κατὰ τὴν πάλαι ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκδηλωθεῖσαν εὐχὴν. Ὡς πολιτικὸν σύστημα, οὐδέποτε τῶντι ἐμεγαλουργήσε διαρκέστερον καὶ πρακτικώτερον ἢ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αἱ μεγάλαι ἡγεμονίαι τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σπάρτης, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου δημιουργηθὲν ἀχανὲς κράτος, ὑπῆρξαν ἰδρύματα ἐφήμερα· οὐδὲν δὲ τῶν βασιλείων ὅσα προέκυψαν ἐκ τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ κράτους ἐκεί-

νου, δύναται νὰ συγκριθῇ κατὰ τὴν ἔκτασιν, τὴν διάρκειαν, τὴν ποικίλην πολιτικὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ ἀξίωμα, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, μάλιστα ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἀλλ' οἱ ὑπήκοοι τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐλέγοντο Ῥωμαῖοι οὐχὶ Ἕλληνες. Ἰνα κατανοήσωμεν τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν τίς ἐστὶν ἡ ἀληθὴς ἔννοια τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἐλληνίζειν. Οἱ δύο οὗτοι ὅροι εἰς οὐδενὸς ἄλλου ἔθνους γλῶσσαν ἔχουσιν ἀπαράλλακτον τὴν παρ' ἡμῖν ἔννοιαν, καὶ τοῦτο διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔθνος διεξήγαγε τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ βίον ὅπως τὸ ἐλληνικόν. Ἐν τῇ κυριωτάτῃ αὐτοῦ ἐκδοχῇ τὸ ἐλληνίζειν ἐσήμαινεν ἀνέκαθεν τὸ μεταδίδειν εἰς ἄλλοφύλους τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τῆς γλώσσης τὸ ἐλληνικὸν ἦθος, τὸν ἐλληνικὸν τρόπον, ὃ δ' ἑλληνισμὸς ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἐνεργείας. Ὁ Θουκυδίδης, καλῶν τοὺς Ἀμφιλόχους βαρβάρους ἦτοι μὴ Ἕλληνας, ἐπιφέρει ὅτι «ἐλληνίσθησαν τὴν νῦν γλῶσσαν τότε πρῶτον ἀπὸ τῶν Ἀμπρακιωτῶν.» Οἱ ἐβδομήκοντα, δμιλοῦντες ἐν τῇ μεταφράσει αὐτῶν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν εἰσαγωγῆς ἐν Παλαιστίνῃ τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος, τοῦ ἐλληνικοῦ τρόπου καὶ βίου, ἐπιφέρουσι· καὶ ἦν ἀκμή τις τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὡσαύτως ὁ Λιβάνιος λέγει ἐλληνίζειν διετέλεσε τὴν βάρβαρον. Καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων Ἕλληνισταὶ ἢ Ἑλληνοιστάριοι ἐκαλοῦντο οἱ τῇ ἐλληνίδι χρώμενοι φωνῇ, οἵτινες καὶ ἀπλῶς ἐνίοτε ὠνομάζοντο Ἕλληνες. Προέκυψε δὲ ἡ σημασία αὕτη ἐκ τῆς ἀρχαιοτάτης ἕξεως ἣν εἶχε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος τοῦ μεταναστεύειν ἄθρόον ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν ξένην, καὶ ἐγκαθίστασθαι ἐν αὐτῇ, καὶ μεταδίδειν εἰς τοὺς ἐγχωρίους τὴν ἐλληνικὴν ιδιότητα. Τοῦτο συνέβη ἐπὶ τῶν πρώτων ἀποικιῶν, τοῦτο ἀπὸ τῆς στρατείας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς· τοῦτο ἐπὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐκεῖ συρρέουσιν πανταχόθεν οἱ Ἕλληνες, κατ' ὅρ

θῶσαν τελευταῖον νὰ καταρτίσωσι διαρκές μέγα πολιτικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε μὲν καὶ τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἔθνους μητρόπολιν, ἠπλοῦτο ὁμῶς προσέτι ἐπὶ πλείστας ἄλλας χώρας τῆς ἀνατολῆς, ἐν αἷς τότε ἐκρατύνθη καὶ ἀνεζωπυρήθη ἡ διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ βίου.

Ἡ ἀποδημητικὴ αὕτη ῥοπή, ἐξεταζομένη ὡς πρὸς τὰ πολιτικὰ τῆς μητροπόλεως συμφέροντα, ἀπέβη πολλάκις ἐπιβλαβὴς εἰς αὐτήν, διότι παρεκώλυσε τὴν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐπικράτησιν αὐτῆς εἰς τὰς συνεχεῖς πρὸς βορρᾶν χώρας καὶ τὴν συγκρότησιν ἐλληνικοῦ κράτους συμπαγοῦς. Ἀλλὰ δυσκόλως ἐπιτρέπεται ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ὑπῆρξεν ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀφοῦ διεξήγαγε τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐντολήν, ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ἄλλας κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, καὶ αὐτὸ μόνον, ἐξ ὅλων τῶν ἔθνων τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἀδιακόπως ἀνακαινιζόμενον, νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τῆς σήμερον. Ἐὰν ἔμενεν ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου, τῆς Προποντίδος, τοῦ Εὐξείνου, ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἥθελεν ἄρά γε τροπολογήσει ἐπὶ τὸ θετικώτερον καὶ πρακτικώτερον τὸν πρῶτον αὐτοῦ θεωρητικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν χαρακτῆρα, καὶ ἥθελεν ἰδιοποιηθῇ τὸ νέον θρήσκευμα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ ἐστία ἐταπεινώθη καὶ ἐταλαιπωρήθη δεινῶς· ναὶ, ἡ μήτηρ ἐθουσιάσθη ἵνα κλείσθῃσι τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς χώρας ἀπωτάτας. Δὲν ἐθουσιάσθη ὁμῶς ἐσαεῖ· καὶ τὰ εὐγνώμονα ἐκεῖνα τέκνα ἔπραξαν βραδύτερον πολλὰ, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, πρὸς παραμυθίαν αὐτῆς καὶ συντήρησιν καὶ σωτηρίαν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων κατακυριευθέντες ὑπὸ τῆς ἀπαραμίλλου χάριτος τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ τῆς Ἑλλάδος βίου, ἡ κατεκλείσθησαν ἐντὸς τῶν μαγικῶν αὐτοῦ ἀνακτόρων καὶ δὲν ἠθέλησαν παντάπασιν νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς μετέπειτα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τύχης, ἡ ἐπεσώρευσαν πᾶσαν ὕβριν καὶ λοι-

δορίαν κατὰ τῶν γενεῶν αὐτοῦ ἐκείνων ὅσαι ἔδρασαν ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀξιοῦντες ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἤθελον ἀναγνωρίσει αὐτοὺς ὡς συγγενεῖς αὐτῶν καὶ οἰκείους. Τὸ καθ' ἡμᾶς τολμῶμεν νὰ νομίσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἤθελεν ἀποκηρύξει τὸν Λουκιανὸν, οὐδ' ὁ Σωκράτης τὸν Ἐπίκτητον, οὐδ' ὁ Δημοσθένης τὸν ἀπόστολον Παῦλον ἢ τὸν Χρυσόστομον, οὐδ' ὁ Σόλων τὴν μεγάλην μεταρρύθμισιν τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, οὐδ' ὁ Ἀγησίλαος τὸν Ἡράκλειον ἢ τὸν Βασίλειον Β'.

Βεβαίως οἱ Ἕλληνες τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦσαν ἀπαράλλακτοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, πολλοὺ γε δεῖ. Καὶ ἂν ἤθελον εἶναι φυσικοὶ αὐτῶν ἀπόγονοι, ἔμελλον νὰ τροπολογηθῶσιν οὐσιωδῶς διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν νέων περιστάσεων ἐν αἷς ἔζων καὶ ἔπραττον, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν ξένοι ἐκ καταγωγῆς, ἐλληνισθέντες ὅπως οἱ Ἀμφίλοχοι τοῦ Θουκυδίδου καὶ διὰ τῆς ἐλληνίδος φωνῆς προσλαβόντες ὅσον μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ ἥθους καὶ πνεύματος ἤρμοζε πρὸς τὸ περιέχον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπολιτεύοντο. Τοῦτο ἐγένετο ὁ Ἑλληνισμὸς, μετὰ τὴν πρώτην ἱστορικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους περίοδον. Ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος, ἵνα ἐπιζήσῃ, ἵνα διαιωνισθῇ, ἐδέησε νὰ ὑποστῇ πολλὰς μεταμορφώσεις, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ἔσωζε τὴν ἐλληνίδα φωνήν, οὐδέποτε ἔπαυσε συναρμολογούμενος πρὸς τὸν ἀρχαῖον διὰ τῶν ποικίλων καὶ ἀδιάρρηκτων δεσμῶν ὅσοι ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ τῇ γλώσσῃ. Πολλὰς δὲ ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ πρᾶγμα, ἐθυσίασε καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἐν Ἀσίᾳ ἐγένετο ὅλως ἀνώνυμος, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτερώνυμος, κάλλιστα εἰδῶς ὅτι ἐπικρατούσης τῆς γλώσσης, ἀδύνατον ἦτο ἐπὶ τέλους νὰ μὴ κατισχύσῃ καὶ τὸ ἐθνικὸν τῆς γλώσσης ταύτης ὄνομα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Πτώσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ὅποῖον ἀπηρτίσθη ἀπὸ τῆς 9 μέχρι τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἦτο μόνον ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ἰσχυρότατον, ἀλλὰ οὐδὲ ἐφαίνετο ὑπὸ κινδύνου τινὸς ἀπειλούμενον. Ὁ ἀραβικὸς κόσμος ἀπετέλει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δύο ἐπικρατειῶν συμπλέγματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐσχημάτιζον τὰ ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ ἰδρυθέντα πρὸ καιροῦ βασίλεια, τὸ δὲ, τὰ ἐν Ἀσίᾳ κράτη. Τὰ πρῶτα ἦσαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα. Τὰ δ' ἐν Ἀσίᾳ ἀνεγνώριζον μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ ἐν Βαγδατίῳ ἐδρεύοντος καλίφου, ἀλλ' οὗτος εἶχεν ἀποβάλλει ἐν τῷ μεταξὺ πᾶσαν πραγματικὴν δύναμιν, περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν θρησκευτικὴν ἡγεμονίαν. Τὸ κράτος αὐτοῦ, καίπερ κατ' ἐπιφάνειαν ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας μέχρι τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Μογγολίας, πράγματι ἦτο κατατετμημένον εἰς πλείστας ἡγεμονίας, αἵτινες οὐ μόνον δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλας ἀδιακόπως ἀντηγωνίζοντο. Ἡ οὕτω πως λοιπὸν συντριβεῖσα ἀραβικὴ δύναμις, οὐδένα ἔκτοτε ἠδύνατο νὰ προξενήσῃ εἰς τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν φόβον. Ἡ δὲ τελευταία ἐπισρατεία τῶν Ῥώσων ἐγένετο ἐν ἔτει 1043. Κατελθόντες διὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς 100,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιοῦται, συμποσούμενοι, οἱ Ῥῶσοι ἠττήθησαν καὶ μετὰ τρία ἔτη ὁ τότε ἡγεμὼν αὐτῶν Γιαροσλαῦος συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἐκ-

τοτε δὲ ἡ Ῥωσία, περιπεσοῦσα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἰς ἐμφυλίους διενέξεις, οὐδεμίαν πλέον ἡδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπιδρομήν. Εἶδομεν πῶς εἶχεν ἐσωτερικῶς τὸ κράτος. Θί πόροι αὐτοῦ ἦσαν ἀνεξάντλητοι· ἡ διοίκησις, ἄριστα ὀργανωμένη· ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος κράτιστοι. Ἡ ἀφομοίωσις τῶν κατοίκων ἢ εἶχε συμπληρωθῇ ἢ ἐπεδιώκετο δραστηρίως. Ἡ ἀχανὲς χώρα τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν ἑλληνική· αἱ νῆσοι πᾶσαι ὡσαύτως· ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν ἐν ταῖς μεσημβρινωτέραις εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις Σλαύων εἶχε σπουδαίως προαχθῇ· τὸ ἔργον τοῦτο ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ βεβαίως πλείονάς τινας δυσκολίας ὥς πρὸς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ οἱ αὐτόθι Σλαῦοι ὀλοσχερῶς ἐδαμάσθησαν, πιθανώτατον ἦτο ὅτι ἐπὶ τέλους ἤθελον ὑποκύψει εἰς τὴν δυσκαταγώνισον ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ κράτος αὐτοῦ ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ ἐπιζήσῃ, ὅπως τοσαῦτα ἄλλα εὐρωπαϊκὰ κράτη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἰδίως ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία· καὶ, ὅπως ταῦτα, ἀδιακόπως διὰ τοῦ χρόνου προαγόμενον, οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ κωλῦον τοῦ ν' ἀποτελέσῃ ἐν τῶν πρωτευόντων τμημάτων τοῦ νῦν ὑφισταμένου συμπλέγματος τῶν πεπολιτισμένων εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν. Ἀλλὰ μόλις παρῆλθον 180 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου Β' καὶ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, ὅστις ἐπὶ 9 ἑκατονταετηρίδας εἶχε τοσοῦτον γενναίως καὶ τελεσφόρως ἀντιπαλαίσει κατὰ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ πολεμίων, τῶν ἑτεροφύλων καὶ ἑτεροθρήσκων τῆς ἀνατολῆς, αἴφνης κατελύετο τῷ 1204 ὑπὸ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συμμάχου, τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης. Ἡ Εὐρώπη ἦτο συνδεδεμένη μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων δεσμῶν, φυλετικῶν, θρησκευτικῶν, πολιτικῶν. Καὶ, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλίπωμεν, εἶχε μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ κράτους τούτου, τὸ ὅποιον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὥς τις πρόμαχος ἀκατάβλητος ἔσωζεν αὐτὴν ἀπὸ μυρίων κινδύνων. Ἀλλὰ πάθη καὶ συμφέροντα ἕτερα, τὰ ὅποια δὲν θέλωμεν χαρακτηρίσει, ἀνέτρεψαν

τὴν λογικὴν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν καὶ παρέ-
συρον τὴν ἐσπερίαν εἰς τὸ νὰ ἀνατρέψῃ ἰδίαις χερσὶ τὸ ἀπα-
ραίτητον ἐκεῖνο παράρτημα τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ
αὐτῆς βίου καὶ νὰ παραγάγῃ ἐν τῇ ἀνατολῇ κυκεῶνα ὅστις
ἐπέπρωτο νὰ προξενήσῃ εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον κατ'
ἀρχὰς μὲν συμφορὰς ἀνηκέστους, βραδύτερον δὲ καὶ μέχρι τῆς
σήμερον ἀλλοκότους δυσχερείας.

Ἡ καταστροφὴ παρεσκευάσθη πόρρωθεν· ἡ δ' ἐπαγαγοῦσα
αὐτὴν πάλῃ ἤρξατο ἀπὸ ἔριδος ἐκκλησιαστικῆς. Οἱ ἀρχιερεῖς
τῆς Ῥώμης προέτειναν ἀνέκαθεν τὴν ἀξίωσιν τῶν πρωτείων
ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἐπερειδόμενοι εἰς παραδόσεις
τινὰς καὶ περιστάσεις αἵτινες δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν
εἰς τοὺς ἐξῆς τέσσαρας ὅρους· ὅτι ἰδρυταὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς
Ῥώμης ἐγένοντο οἱ δύο ἡγεμόνες τῶν ἀποστόλων, ὧν ὁ ἕτερος,
ὁ ἀπόστολος Πέτρος, προτερεύει τῶν ἄλλων τοῦ Χριστοῦ μα-
θητῶν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις· ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ βασιλεύουσα
τοῦ ὅλου κράτους πόλις· ὅτι ὁ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἀγάπης ζῆλος
τῆς μεγάλης ταύτης ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἀπαράμιλλος, ἡ δὲ
καθαρότης τῆς πίστεως ἄμωμος· ὅτι ἀπεδόθη αὐτῇ ὑπερ-
τάτη τις δικαιοδοσία ἐπὶ τινων ἀστικῶν ἀμφισβητήσεων. Ὁ
δὲ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀπένειμε μὲν ἐπὶ μακρότατον χρό-
νον εὐλαβῶς ἐξαίρετόν τινα ὑπεροχὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐκεῖ-
νην, ἀλλὰ τοῦτο διὰ μόνον τὸν πρῶτον ἐκ τῶν προεκτεθέν-
των λόγων. Τῶνόντι ἅμα ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὀρι-
σθῶσιν ἀκριβῶς καὶ ἐπισήμως τὰ προνόμια αὐτῆς, ἡ δευτέρα
οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσα,
καὶ βραδύτερον ἡ ἐν Χαλκηδόνι τετάρτη, οὐδένα ἄλλον ἀνε-
γνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων εἰμὴ τὸ γεγο-
νὸς ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο βασιλεύουσα πόλις. Οἱ πάπαι διεμαρ-
τυρήθησαν κατὰ τῶν κανόνων τούτων, οἵτινες ἐστήριζον τὸ
πρωτεῖον αὐτῶν ἐπὶ βάσεως δυναμένης νὰ μεταβληθῇ, ὅπως καὶ

μετεβλήθη μετ' ὀλίγον, διότι ἅμα καταλυθέντος τῷ 476 τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἡ Ῥώμη ἔπαυσε τοῦ εἶναι πόλις βασιλεύουσα. Ἀλλ' ἔσπευσαν πολὺ νὰ διαμαρτυρηθῶσιν. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ μοναρχία, καίπερ ἐδικαιοῦντο κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων νὰ παύσωσιν ἑκτοτε ἀποδίδουσαι τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, καί περ οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν ἀρχὴν τῶν θεόθεν ὠρισμένων πρωτείων τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἐξηκολούθησαν πολιτευόμεναι πρὸς αὐτὴν ὡς ἂν ἡ ἔδρα αὐτῆς ἦτο ἔτι βασιλεύουσα τοῦ ὅλου κράτους πόλις. Οὐδ' ἤθελεν ἀνατραπῆ ἡ τάξις αὕτη τῶν πραγμάτων, ἐὰν οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἤρχουντο εἰς τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Ἀλλ' οἱ πάπαι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οἱ αὐτοκράτορες ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐδρεύωσι διαρκῶς ἐν Ῥώμῃ, μάλιστα δὲ ἀφ' ἧς καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης αὐτοκρατορικῆς ἐκ τοῦ πλησίον ἐπιβλέψεως καὶ συμπράξεως, ἔφερον εἰς μέσον κυριαρχικὰς ἀπαιτήσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προΐούσας. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἀπεφάνητο ὅτι εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ δικαιοδοσίαν ὑπάγονται οὐ μόνον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ εἰς τὴν ἀνατολὴν τὸ κῦρος τοῦ δόγματος, ὅπερ κατ' ὥρθωσεν ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν δύσιν. Ἐντεῦθεν ἐπήγασε πρωϊμώτατα ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων κόσμων ἔρις, ἥτις ἀπέβη τόσῳ πεισματωδεστέρα ὅσῳ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτησαν δοξασίαι ὅλως ἀντίθετοι. Διότι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπρέσβευσε τ' ἀνάπαλιν; ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία οὐ μόνον δέον νὰ διατελῇ ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης κληρικῆς ἐπιδράσεως, ἀλλὰ εἰς τινὰς περιστάσεις δικαιοῦται νὰ ρυθμίζῃ, ὡς ὑπέρτατος διαιτητῆς, καὶ αὐτὰ τῆς ἐκκλησίας τὰ πράγματα.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας σήμερον πρεσβεύομεν περὶ τῶν

μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας σχέσεων, ἑκατέρα τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων, ἥ τε δηλαδὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ ἡ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, εἶναι ἐξίσου ἀπαράδεκτος. Ἀλλὰ τὸ παρελθὸν δὲν πρέπει νὰ κρίνεται ἀπολύτως κατὰ τὰς παρούσας ἡμῶν δοξασίας, τὰς ὁποίας ὑπολαμβάνομεν πάντοτε τὰς ὀρθοτέρας· δέον νὰ ἐκτιμᾶται σχετικῶς πρὸς τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων παρήχθη· τοῦτον δὲ τὸν μόνον πρᾶκτικὸν καὶ τὸν μόνον δίκαιον τῆς κρίσεως κανόνα ἐφαρμόζοντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, θέλομεν εὔρει ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ἀπαιτῶν οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἀπῆτει παράλογόν τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως αὕτη εἶχε τότε ἐν τῇ δύσει· καὶ πάλιν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, οὐ μόνον ἀποκρούουσα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελλομένη νὰ ρυθμίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, δὲν ἐπρέσβευεν ὡσαύτως ἄτοπόν τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, οἷα αὕτη εἶχε τότε ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐσωρεύθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ποικίλα ὅσα βαρβαρικὰ ἰδρύματα ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συχνάκις μεταβαλλόμενα, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἡγεμόνες ἐπὶ ἔτι πλείονα χρόνον ἐστεροῦντο πάσης παιδείας, πάσης κυβερνήτικῆς ἐμπειρίας, πάσης προαιρέσεως καὶ δεξιότητος τοῦ νὰ θεμελιώσωσιν ἔννομόν τινα πραγμάτων τάξιν. Νόμος παρ' αὐτοῖς ἦτο ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἡ βία, ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ἀγροικία, ἡ καταπατοῦσα καὶ περιφρονοῦσα ὅλα τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς θλιβεραῆς ταύτης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναστατώσεως, μόνη ἡ ἐκκλησία ἔσωζεν ἐν τῇ δύσει παιδείαν τινά, καὶ ἐμπειρίαν, καὶ συνείδησιν τῆς ἐννόμου τάξεως· ἐντεῦθεν ἡ ἀξιῶσις αὐτῆς τοῦ νὰ ρυθμίζῃ, ὡς ὑπερτάτη τις καὶ ἀνέκκλητος ἀρχή, τὰ τε θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ αὐτὴν τὴν κοσμι-

κὴν τῶν πολιτικῶν ἡγεμόνων ἐξουσίαν, ἀπέβη εὐεργετικὴ ἐπὶ χρόνον μακρὸν καὶ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπίδοσιν τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὁμολογεῖται ὑπὸ τῶν εἰλικρινεστέρων καὶ ἀπαθεστέρων ἱστορικῶν, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανεστάτου πάντων, τοῦ Μακώλαιϋ· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Μακώλαιϋ παρατρεῖ ὅτι ἅμα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ βαθμιαία ἀνάπλασις τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν παρήγαγε παρ' αὐταῖς τὴν ἐγκαθίδρυσιν εὐρύθμου πολιτικῆς πραγμάτων καταστάσεως, ἡ ἀξιώσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐξακολουθῇ δεσπόζων οὐ μόνον τῶν ἔσω ἀλλὰ καὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας, ἀπέβη παράλογος, καθὼς μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς ἀληθῆ τινὰ κοινωνικὴν ἀνάγκην· καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσε κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα τὸ μέγα τῆς διαμαρτυρήσεως κίνημα, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἅπασα μὲν ἡ δυτικοβόρειος Εὐρώπη ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, καὶ αὕτη δὲ ἡ δυτικομεσημβρινή, εἰ καὶ διατηρήσασα τὴν πρὸς αὐτὸν ἔνωσιν, ἀπέκρουσεν ὁμῶς τὴν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπέμβασιν αὐτοῦ, καὶ πλὴν τούτου περιέστειλε πολλάκις, καὶ καθ' ἑκάστην περιστέλλει, τὴν ἀξίωσιν ἣν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος δὲν ἔπαυσεν ἔχων τοῦ νὰ ρυθμίζῃ οἰκοθεν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐκάστης πολιτείας πράγματα.

Ἐφαρμόσωμεν ἤδη τὰς ὑγιεῖς ταύτας ἀρχάς, καθ' ἃς ἐξετιμήθη ἐν Εὐρώπῃ ἡ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πολιτεία, εἰς τὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις αὐτοῦ. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος δὲν κατέπεσεν, ὅπως τὸ κράτος τὸ δυτικόν. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετηρήθη καὶ διετήρησε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τὴν ἐπιτηδεῖαν κυβέρνησιν, τὴν ἐντέχως ὀργανωμένην διοίκησιν, τὴν σοφὴν νομοθεσίαν, τὰ πολυάριθμα ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, καὶ ἐν γένει ἀξιόλογόν τινα ἔννομον πραγμάτων τάξιν. Τούτου δοθέντος εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ πάπας, ὅστις κατὰ τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις οὐδὲν εἶχε δικαίωμα ἐκκλησιαστικῆς ὑπεροχῆς ὡς πρὸς τὸν πατριάρ-

χην Κωνσταντινουπόλεως, ἔτι ὀλιγώτερον ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ πολιτικῶς ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς τὴν κυριαρχικὴν τάξιν ἣν εἶχεν ὡς πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς δύσεως. Τὸ δόγμα τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ὅτι «τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου τοσοῦτον ὑπερτερεῖ τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ὅσον τὸ θεῖον εἶναι καθυπέρτερον τοῦ ἀνθρωπίνου,» ὅπως ἔγραφεν ὁ πάπας Σύμμαχος πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ἐφαρμοζόμενον ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἤθελεν ἀπεναντίας ἐπαγάγει ἐνταῦθα τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως ἀτοπήματα, κατὰ τῶν ὁποίων τοσοῦτον εὐλόγως κατεξανέστη ἅπασα ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῆς ἐκκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἄρα οὐδὲν ἥττον εὐλόγως ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπέκρουσεν αἰείποτε τὴν κυριαρχικὴν ἐκείνην τοῦ πάπα ἀξίωσιν ὡς πρὸς τὴν ἀνατολήν.

Ὑπολείπεται νῦν τὸ ἕτερον μέρος τῆς πολιτείας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων, οἵτινες πολλάκις τῇ ἀληθείᾳ ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσιν οἰκοθεν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς κατεκρίθη τούτου ἔνεκεν αἰείποτε σκληρῶς ὑπὸ τῶν δυτικῶν, ἀλλ' ὅχι πάντοτε δικαίως. Ἄμα παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης οὔτε ὡς ἐκ τῶν συνοδικῶν κανόνων, οὔτε ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν περιστάσεων ἐδικαιοῦτο νὰ ρυθμίζῃ κυριαρχικῶς τὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς, δέον νὰ ἐξετασθῇ τίνι ἄρα ἔδει ν' ἀπονεμηθῇ τὸ δικαίωμα τοῦτο. Οἱ σφόδρα ἐλευθεριάζοντες θέλουσι βεβαίως ἀπαντήσῃ ὅτι οὐδενὶ, χαρακτηρίζοντες πᾶσαν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων ἐπέμβασιν ὡς τερατῶδές τι θεοκρατικὸν σύστημα. Ἀλλ' οἱ ἀπαιτοῦντες τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἔκτῃ, ἐν τῇ ἐβδόμῃ, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, λησμονοῦσιν ὅτι ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ, ἐν τῇ ἐπτακαίδεκάτῃ, ἐν τῇ ὀκτωκαίδεκάτῃ, ἀκμαζούσης ἤδη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, βασιλεῖς καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι ἐπέβαλλον τὰς φοβερωτάτας τῶν ποιῶν εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας ὑπηκόους· ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ πρὸ 35

μόλις ἐνιαυτῶν, οἱ καθολικοὶ ἐστεροῦντο ἔτι τοῦ πολυτιμοτάτου τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ, ἣν ὑπολαμβάνομεν ὡς ἀκρόπολιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἀδιαφορίας, ὅπως θέλετε, πρό τινων ἐτῶν ἡ κυβέρνησις ἐκώλυσε τὰς παραδόσεις καθηγητοῦ πρεσβεύσαντος ἀπὸ καθέδρας δοξασίαν ἣτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ τελικὸν συμπέρασμα ὅλων τῶν αἱρέσεων καθ' ὧν ἐπάλαιον οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ 1300 ἐτῶν. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅποσον εἶναι ἄτοπον νὰ ἀξιοῖ τις σήμερον ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ὤφειλον νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἀνεξιθρησκείας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας περὶ τὴν συζήτησιν τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων· ὥστε σπουδαίως δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰμὴ τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ μοναρχία ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν κλῆρον τὴν ρύθμισιν τῶν μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως διενέξεων, μηδεμίαν ἐπιφυλαττομένην εἰς ἑαυτὴν ὡς πρὸς τοῦτο ψῆφον.

Τοῦτου γενομένου, ὁ ὀρθόδοξος, ὁ ἐπίσημος κλῆρος, δὲν ἤθελε περιορισθῇ βεβαίως εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ θεωρητικῶς τὴν αἵρεσιν, εἰς τὸ νὰ ἀφορίσῃ δηλαδὴ τοὺς αἱρετικούς, ἀφίνων αὐτοὺς νὰ πολιτεύωνται κατὰ τὰ λοιπὰ ἐλευθέρως ἐν τῷ κράτει, ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι. Ἄν ἤρκεῖτο εἰς μόνον τὸν ἀφορισμὸν, ἤθελεν ἰσχύσει κατ' οὐσίαν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἣν, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶδομεν, ἤθελεν εἶναι μάταιον νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι. Ὁ ὀρθόδοξος λοιπὸν κλῆρος ἔμελλεν ἀπαρκετῆτως νὰ πράξῃ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅ,τι ἔπραξε βραδύτερον ὁ πάπας, ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως, ἐν τῇ δύσει· ἔμελλε νὰ ὑποβάλῃ διὰ τῆς βίας τὰς συνειδήσεις εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ δόγμα, ἐπὶ τούτῳ δὲ νὰ ὀρίσῃ παντὸς εἶδους σωματικὰς ποινὰς, καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν εἰς τὸ νὰ ἐκτελῇ τὰς ποινὰς ταύτας. Τὰ δ' ἀποτελέσματα τοῦ τοιούτου πολιτεύματος δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἀποβῶσιν ὀλέθρια. Οἱ αἱρετικοὶ, καταδιωκόμενοι, ἤθελον ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως,

ἐκ τούτου δὲ ἤθελον προκύψει δεινοὶ ἐμφύλιοι σπαραγμοί. Καὶ ὁμοίον τι μὲν συνέβη ἐν τῇ δύσει ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως· ἀλλ' ἐν τῇ ἀνατολῇ ἠπειλεῖτο κακὸν δεινότερον. Ἐνταῦθα δὲ χριστιανισμὸς περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἄλλοφύλων πρεσβευόντων θρησκεύματα διακείμενα ἔχθιστα πρὸς τὸν χριστιανισμόν· ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι αἵρετικοὶ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς ἄλλοφύλους τούτους καὶ νὰ ἐπαγάγωσι πρῶϊμώτατα τὴν καταστροφὴν ὅχι μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος.

Ἡ μοναρχία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡσθάνθη ὅτι εἶχε καθῆκον ἱερὸν νὰ προλάβῃ ὅσον ἦτο δυνατὸν τὰς τοιαύτας συμφοράς· καὶ πρὸς τοῦτο ἀνέλαβε νὰ κανονίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ μήπως ἡ μοναρχία δὲν ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς κατὰ τῶν αἵρετικῶν; Ναί· εἶδομεν ὅμως ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι ἐξετελοῦντο ὅπως οὐν ἐπεικῶς, ὡς ἂν ἐξετελοῦντο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ διωγμοὺς ἐκ διαλειμμάτων ἐπεχείρησεν. Αὐτὸς ὁ Ζήνων, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ὁποίου ἤρξατο ἡ ἔρις μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως, διέλυσε τῷ 482, ὡς βεβαιοῦσι, τὴν ἐν Ἑδέσσει τῆς Μεσοποταμίας ἱατρικὴν σχολὴν, τὴν ὑπὸ ἱερωμένων Νεστοριανῶν συντηρουμένην, καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Περσίαν, ὅπου μέγα ἐκτήσαντο πολιτικὸν ἀξίωμα καὶ ἰδρυσαν εἰς Ἀζοντισαβούρ τοῦ Κουσιστὰν νέον ἱατρικὸν συνέδριον, τὸ ὁποῖον βραδύτερον συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν παρὰ τοῖς Ἀραβῖν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ βασιλεία, ἐνῶ κατεδίωκε τοὺς Νεστοριανούς, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τῆς ἐν ἔτει 680, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, συγκροτηθείσης ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, ποικίλους συμβιβασμοὺς πρὸς ἑτέραν μεγάλην αἵρεσιν, τοὺς μονοφυσίτας, εἴτε διότι, πολυαριθμοτέρους ὄντας, ἐνόμιζεν αὐτοὺς μᾶλλον ἐπικινδύνους, εἴτε διότι ἡ διατύπωσις τοῦ δόγματος αὐτῶν ἦτο μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐσυμβίβαστος. Ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐγέ-

νετο, ὡς καὶ προηγουμένως ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν, τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ὅπερ τοσοῦτον ἐπιμόνως ἠκολούθησε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ἡ καταδίχη τῶν τριῶν κεφαλαίων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἡρακλείου, ὁ τύπος τοῦ Κωνσταντος, τοῦ πατρὸς τοῦ Πωγωνάτου. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ συνδιαλλαγή ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν· ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι ἀνέβαλον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας τὴν ὀριστικὴν ῥῆξιν καὶ ἐμετρίασαν πολὺ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα. Πλὴν τούτων δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας συνετέλεσε κατὰ τι καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ τε ἔθνους καὶ τοῦ κλήρου· διότι περιέστειλε μὲν ὀπώσοῦν τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποκλειστικῆς τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐνεργείας, ἐκόλασε δὲ τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῶ ἐν τῇ δύσει ὁ κληρὸς, κυρίαρχος ὢν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικὸς, ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεχαίτιζεν ὅσον ἔνεστι τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ῥοπὰς, ἀπέβη πρᾶότερος, μετριώτερος, χριστιανικώτερος.

Ἐπεταὶ ἄρα γε ἐκ τούτου, ὅτι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία δικαιούται νὰ καυχᾶται μὲν ἐπὶ τῇ ἑαυτῆς ἀνεξαρτησίᾳ ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, νὰ χαρακτηρίζῃ δὲ ὡς δουλόφρονα τὴν σχέσιν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα ἱστορικὰ ζητήματα, συνέβη παράδοξος ἰδεῶν σύγχυσις. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὗρέθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἔχουσα ἀπέναντι ἑαυτῆς ἡγεμόνας βαρβάρους, οἵτινες οὔτε τὴν ἰκανότητα, οὔτε τὴν θέλησιν εἶχον, οὔτε τὴν ἀνάγκην ᾗσθάνοντο νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα. Ὅθεν πρὸς τοιοῦτους ἀντιπάλους ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἀνεξαρτησία δὲν ἦτο δύσκολον νὰ διατηρηθῇ, ἀφοῦ μάλιστα οἱ πάπαι κατήντησαν ἐπὶ χρόνον μακρὸν νὰ ὑπαγάγωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν. Πλὴν τούτου διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ δύσει ἀμάθειαν καὶ τὴν ὀλίγην ἐντεῦθεν ἐπιτηδειότητα τῶν

κατοίκων αὐτῆς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἢ αἵρεσις μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος ὀλίγους προσεκτήσατο αὐτόθι ὁπαδοὺς, ἢ δὲ ὀρθοδοξία ἦτο ἰσχυροτάτη. Μὴ ὑπαρχούσης λοιπὸν δογματικῆς πάλης, ἡ παπικὴ ἐκκλησία οὐδὲ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δείξῃ τὴν ἐν τοιαύτῃ πάλῃ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ναὶ μὲν ἐπὶ τέλους ὑπερεμάχησε γενναίως ὑπὲρ τῶν ἰδίων κοσμικῶν συμφερόντων· ἐν τῷ ἀγῶνι ὅμως τούτῳ ἀνεδείχθη οὐχὶ ἡ ἀνεξαρτησία, ἀλλ' ἡ πλεονεξία αὐτῆς. Εἶναι πρὸς τούτοις ἀληθές, ὅτι ἀνέκαθεν δὲν ἔπαυσεν ἀντιπολιτευομένη πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ τοιαύτη ἀντιπολίτευσις ἦτο εὐκολωτάτη, τὸ μὲν διότι ἐγίνετο πρὸς ἡγεμόνας πόρρῳ διατελοῦντας, ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι σπανίως εἶχόν τι νὰ φοβηθῶσι· τὸ δὲ διότι αἱ συζητήσεις περιστρέφοντο περὶ αἵρέσεις καὶ δοξασίας ἐντελῶς ἀλλοτρίας εἰς τοὺς δυτικοὺς λαοὺς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ πάπαι ἰστάμενοι ἐπὶ χώρου ἀσφαλοῦς καὶ ἐκεῖθεν θεωροῦντες ἐν ἀνέσει τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν κλυδωνιζομένους ἐν πελάγει τρικυμιώδες καὶ ἀγωνιζομένους ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σώσωσι τὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ σκάφος, ὠργίζοντο καὶ κατεκραύγαζον καὶ κατεδίκηζον τοὺς θαλασσομαχοῦντας δσάκις οὗτοι περιήρχοντο εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐκβολῆς τινος, ὡς λέγουσιν οἱ ναυτικοὶ νόμοι, ἢ ἄλλης θυσίας, ἵνα ἀποφύγῃσι τὸ ὀλοσχερές ναυάγιον.

Ἐν τῇ ἀνατολῇ τ' ἀνάπαλιν, καθὰ προεξηγήσαμεν, αἱ αἵρέσεις ἦσαν ἀδιάλειπτοι, ποικίλαι καὶ ἰσχυραὶ, ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι, πρῶτον οἱ Πέρσαι καὶ ἔπειτα οἱ Ἀραβες, ἐζήτουν ἀπαύστως νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐρίδων· ὥστε ἡ διαιτητικὴ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἵρέσεως κατήντησεν ἄφευκτος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἡ βασιλεία ἐπέβαλεν ἄρά γε διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος τὴν ἰδίαν θέλησιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν αἵρέσεων μέχρι τῆς

Θ ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὅποση παρ' ἡμῖν ἐξηκολούθησεν ἐλευθερία περὶ τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἐλευθερία ἥκιστα συμβιβαζομένη πρὸς τὸ δουλικὸν φρόνημα τὸ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀποδιδόμενον. Ἀφ' ἑτέρου πολλάκις ὁ κλῆρος ἀντεπολιτεύθη πεισματωδέστατα εἰς τὴν βασιλείαν. Ἐπὶ Ἀναστασίου οἱ πατριάρχαι Εὐθύμιος καὶ Μακεδόنيος προετίμησαν νὰ στερηθῶσι τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἀξιώματος μᾶλλον ἢ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως. Παρομοίως ἐπολιτεύθη ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἐπὶ Λέοντος Γ', καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἐπὶ Λέοντος Ε', καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ἐπὶ Θεοδώρας καὶ Μιχαὴλ Γ'. Ἐλάβομεν δὲ ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς γενναιότητος μεθ' ἧς ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικὸς ἀντιπαρέστη κατὰ τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ Λέοντος ΣΤ', καὶ ἡδυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα. Δὲν λέγομεν ὅτι δὲν ὑπῆρξαν ἐξαιρέσεις καὶ ὅτι οὐκ ὀλίγοι πατριάρχαι δὲν ἐνέδωκαν εἰς τὰ πάθη ἢ τὰ συμφέροντα τῆς βασιλείας· ἀλλ' ἔπραξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦτο, ἵνα μὴ διακινδυνεύσωσι τὴν τύχην τοῦ ὑπὸ τοσούτων πολεμίων περιστοιχισμένου κράτους καὶ θρησκευματος. Εἰς τὴν πικρίαν τῶν κρίσεων αὐτοῦ κατὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὁ δυτικὸς κόσμος παρεσύρθη ὑπὸ τῶν φόγων τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκκλησίας, οἱ δὲ πάπαι διετέθησαν αἰείποτε πολεμίως πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν, τὸ μὲν διότι αὕτη ἐνόμιζε καθῆκον αὐτῆς θρησκευτικὸν ἅμα καὶ πολιτικὸν νὰ μὴ ἀντιταχθῇ πολλάκις εἰς τὴν βασιλείαν, τὸ δὲ, διότι οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀξίωσιν ἣν εἶχον οἱ πάπαι νὰ ἐπιβάλλωσι χεῖρα καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας.

Τοιαῦται ἐγένοντο αἱ πρῶται καὶ κυριώταται ἀφορμαὶ τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν διαστάσεως, διότι αἱ δογματικαὶ διαφωνίαι ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὑπῆρξαν ἀπλαῖ

προφάσεις, τὰς ὁποίας ἡ δυτικὴ ἐκκλησία μετεχειρίσθη ἵνα ἐνισχύσῃ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς. Τὸ ἀληθὲς ἦτο ὅτι οἱ μὲν πάπαι μὴ ἀρχούμενοι εἰς τὸ ἀπονεμόμενον αὐτοῖς πρωτεῖον, ἡξίουν πρὸς ἐπὶ τούτοις νὰ λάβωσι κυριαρχικὰ δίκαια ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς βασιλείας, ἡ δὲ ἐκκλησία ἡμῶν φυσικῶ τῷ λόγῳ, σύμμαχον ἔκθυμον ἔχουσα τὴν βασιλείαν, ἀπέκρουσεν ἀείποτε τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην. Ἀποκρούουσα ὅμως τὴν κυριαρχίαν, οὐδέποτε ἠρνήθη νὰ ἀνομολογήσῃ τὰ πρωτεῖα, καὶ τοι οἱ κανόνες τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Χαλκηδόνι οἰκουμενικῶν συνόδων ἐπέτρεπον αὐτῇ ν' ἀποποιηθῇ καὶ τὸ τοιοῦτο τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας προνόμιον. Τῶντι ὁ τρίτος κανὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχεν ὀρίσει αὐτολεξεῖ τάδε· «Τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην.» Ὁ δὲ εἰκοστὸς ὀγδοὸς κανὼν τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἔτι σαφέστερον διέλαβεν ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν εἶχε τὰ πρεσβεῖα εἰμὴ μόνον καθὸ ἐδρεύων εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων· «καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρωτεῖα.» Ἀλλὰ μετὰ 25 ἔτη ἀπὸ τῆς συγκροτήσεως τῆς συνόδου ταύτης, ἡ Ῥώμη κατελήφθη ὑπὸ τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν καὶ ἔπαυσε τοῦ εἶναι βασιλεύουσα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πόλις. Ὅθεν ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε πᾶν δικαίωμα, δυνάμει τῶν προειρημένων κανόνων, νὰ παύσῃ ἀπονέμουσα εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης τὸ πρωτεῖον. Δὲν ἔπραξεν ὅμως τοῦτο· προσβαλλομένη καὶ ὑβριζομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου, ἠθέλησεν ἀείποτε νὰ σεβασθῇ τὰς παραδόσεις καὶ τὰς ἑξεῖς τῆς ἐκκλησίας. Πολλάκις βεβαίως ἦλθεν εἰς διάστασιν πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῶν ἀφορήτων αὐτοῦ ἀξιώσεων, ἅμα ὅμως αἱ ἀξιώσεις αὗται ἐμετριάζοντο ὅπως οὖν, ἐπανελάμβανε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις καὶ ἀνωμολά-

γει πάλιν τὸ πρωτεῖον αὐτοῦ. Αἱ δεινόταται τῶν διαστάσεων ἐγένοντο ἐπὶ Φωτίου ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἐπὶ Κηρουλαρίου ἐν τῇ 11. Ὅσῳ δὲ μετριοπαθῶς καὶ ἂν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν τὰ κατὰ τὰς θλιβεράς ταύτας διενέξεις, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ βεβαιώσωμεν ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις οἱ πάπαι ἐξώθησαν τὰ πράγματα μέχρι τῆς ἐσχάτης ῥήξεως· ὁ μὲν Νικόλαος Α' καθαιρέσας τὸν Φώτιον ἄνευ οὐδενὸς πρὸς τοῦτο δικαιώματος, οἱ δὲ ἀποκρισιάριοι τοῦ Λέοντος Θ' ἀποθέντες τῇ 16 ἰουλίου 1054 ἐπὶ αὐτῆς τῆς ἁγίας Τραπεζῆς τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἐνῶ ἐτελεῖτο ἡ θεία λειτουργία, ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κυρουλαρίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, κατηγοροῦντα αὐτοὺς, παρεκτὸς ποικίλων ἄλλων ὕβρεων, ὡς σιμωνιακοὺς, ὡς οὐαλεσιανοὺς, ὡς ἀρειανοὺς, ὡς δονατιστὰς, ὡς νικολαῖτας, ὡς σεβηριανοὺς, ὡς πνευματομάχους ἢ θεομάχους, ὡς μανιχαίους, ὡς ναζαρινούς. Ἐνὶ λόγῳ ὁ σκανδαλώδης ἐκεῖνος ἀφορισμὸς ἡξίου ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία πρεσβεύει τὰς πλάνας ὅλων σχεδὸν τῶν αἱρέσεων ὅσαι προέκυψαν ποτὲ εἰς φῶς ἀπὸ καταβολῆς τοῦ χριστιανισμοῦ. Κατ' ἀμφοτέρας λοιπὸν τὰς περιστάσεις ὁ χωρισμὸς ἐξεβιάσθη ὑπὸ τῶν ὑπερφιάλων ἀξιώσεων καὶ τῶν ἀδυσωπῆτων παθῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

Οὐδὲν ἦττον καὶ μετὰ τὸν Φώτιον καὶ μετὰ τὸν Μιχαὴλ Κηρουλάριον ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ὑπέεικουσα πάντοτε εἰς τὴν προαίρεσιν τοῦ νὰ τηρήσῃ τὴν θρησκευτικὴν ἐνότητα τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, ἐπανέλαβε μετὰ πλείστης μετριοπαθείας τὰς πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης σχέσεις. Αὐτὸς ὁ Φώτιος, ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, παραδούς εἰς λήθην πάντα τὰ προγεγενημένα, ἔσπευσε νὰ ἀναγγεῖλῃ εὐλαβῶς εἰς τὸν Ἰωάννην Α' τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ συμπράξῃ δι' ἀποκρισιαρίων εἰς τὴν σύνοδον ἣν ἐμελέτα νὰ συγκροτήσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς κύρωσιν τῶν γενομένων. Καὶ ὁ μὲν

Ἰωάννης Α' κατ' ἀρχὰς ἀνεγνώρισε τὸν Φώτιον καὶ ἀπεδέξατο τὰ ἐν τῇ συνόδῳ ἐκείνῃ ψηφισθέντα· μετ' οὐ πολὺ ὁμῶς ἀνεθεμάτισεν αὐθις τὸν Φώτιον. Τὸ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Μαρῖνος καὶ Στέφανος Ε'. Ὁ τελευταῖος μάλιστα, ἀπαντῶν εἰς τινα ἐπιστολὴν τοῦ Βασιλείου Α', ἔγραψεν εἰς ὕψος μηδαμῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐπιτήδειον νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα. «Καθ' ὃν τρόπον, ἔλεγεν, ἐκ Θεοῦ τὸ ἄρχειν τῶν βιωτικῶν ὑμῖν δέδοται, οὕτω καὶ ἡμῖν διὰ τοῦ κορυφαίου Πέτρου τὸ ἄρχειν τῶν πνευματικῶν· ἡ γὰρ κατάστασις καὶ ἡ ἀρχιερωσύνη τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκκλησιῶν, παρὰ τοῦ κορυφαίου Πέτρου τὴν ἀρχὴν ἐδέξατο. Ἡ οὐ γινώσκεις ὅτι πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν κατάρχει ἡ ἱερὰ τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησία;» Μηδὲ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ ἀποκαλῇ τὸν πάπαν ἐπίτροπον τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, ἐξομοιοῖ αὐτὸν ἀμέσως πρὸς τὸν Σωτῆρα ἀνακράζων· «ὁ κατὰ τοῦ ἁγιωτάτου Μαρίνου τὰς θεοπειθεῖς ἀκοάς σου καταμιάνας (ὁ Φώτιος), κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βλασφημῆσαι ἐτόλμησεν.» Αἱ ἀξιώσεις λοιπὸν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, ἀντὶ νὰ μετριάζωνται, ἐκορυφοῦντο ἀπ' ἐναντίας· καὶ τοῦτο ἐνῶ κατ' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐποχὴν ἡ τῆς Ῥώμης ἐκκλησία περιέστη εἰς τὴν μᾶλλον ἐπονείδιστον παραλυσίαν καὶ κακοήθειαν. Ἀπὸ τοῦ 882 μέχρι τοῦ 1049, ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Α' μέχρι τοῦ Λέοντος Θ', κατέλαβον τὴν ἀρχὴν 46 πάπαι, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ δὲν ἀρχιεράτευσαν ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι εἰμὴ 16 πατριάρχαι. Ἐκ τῆς συχνῆς ἐκείνης τῶν παπῶν μεταβολῆς ὑποφαίνεται ἤδη ὅτι ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία ἀνεσείετο ὑπὸ πολλῆς ἀταξίας. Ἀλλὰ πλὴν τούτου οἱ πλεῖστοι τῶν παπῶν τούτων ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ ἄνθρωποι ἥκιστα σεβαστοὶ, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν. Καὶ ἐν γένει τοσαύτη ὑπῆρξε τότε ἐν Ῥώμῃ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ἡ τῶν ἡθῶν ἀκολασία καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβεια, ὥστε ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἐπεκλήθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως πορνοκρατία, εἰς δὲ ἐξ αὐτῶν εὐλόγως παρετήρησεν ὅτι, ἐὰν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ

θρησκεία ἦσαν ἐκ τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταστρέψῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, βεβαίως ἤθελον τότε καταστραφῇ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις. Ἐνῶ δὲ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τοὺς πάπας, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐκτοξεύῃ κατὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς ἀνατολῆς ἀρχόντων πᾶν εἶδος χλεύης, ὕβρεως καὶ περιφρονήσεως καὶ νὰ δηλητηριάξῃ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν τὴν κοινὴν τῆς ἐσπερίας γνώμην. Μνημεῖον καταπληκτικὸν τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης εἶναι αἱ σωζόμεναι διαβόητοι ἐκθέσεις τοῦ ἐπισκόπου Κρεμώνης Λουῖτπράνδου, ὅστις ἦλθε δις εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρέσβυς, πρῶτον μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Ἰταλίας Βερεγγαρίου Β' ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ μετὰ 20 ἔτη πάλιν ὡς πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας Ὑθωνος Α' ἐπὶ Νικηφόρου. Αἱ ἐκθέσεις αὗται ἀνδρὸς μὴ διαπρέψαντος εἰμὴ ἐπὶ τῇ ἀγνομοσύνῃ αὐτοῦ πρὸς τὸν πρῶτον τῶν ἐντολέων καὶ τῇ αἰσχρᾷ κολακείᾳ πρὸς τὸν δεύτερον, τοσοῦτον βρίθουσι κακολογίας καὶ ψευδολογίας, ὥστε ἐκίνησαν τὴν ἀγανάκτησιν πολλῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως, ὧν εἷς εἶπεν ὀρθότατα ὅτι ὁ Λουῖτπράνδος ἦτο προσφορώτερος εἰς κωμωδίας παράστασιν ἢ εἰς πρεσβείας διεξαγωγὴν. Οὐδὲν ἦττον αἱ βωμολοχίαι τοῦ Λουῖτπράνδου συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ αὐξήσωσι τὰς καθ' ἡμῶν προλήψεις τῆς δύσεως καὶ νὰ κορυφώσωσι τὰ μεταξὺ τῶν δύο κόσμων πάθη. Ἐγράφοντο δὲ ταῦτα πότε; Ἐγράφοντο ἐνῶ ἐν Ῥώμῃ μὲν ἐπεκράτει ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς ἐκκλησίας κατὰστασις, ἥς πρὸ μικροῦ ἐμνημονεύσαμεν, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἐπατριάρχευον ἄνδρες, ὧν τινες διέπρεψαν ἐπ' ἀρετῇ καὶ εὐσταθείᾳ χαρακτῆρος, ἅπαντες δὲ, παρεκτὸς ἐνὸς ἢ τοῦ πολὺ δύο, δὲν ἐγένοντο βεβαίως σκανδάλων πρόξενοι ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ. Τί διεκώλυσε τοὺς ἄνδρας τούτους, ἂν ὅχι νὰ διακόψωσι πᾶσαν σχέσιν πρὸς ἐκκλησίαν ἀναξίαν καταντήσαν τοῦ ἱεροῦ τούτου ὀνόματος, τοῦλάχιστον νὰ παύσωσιν ἀναγνώ-

ρίζοντες μὲν τὰ πρωτεῖα αὐτῆς, ἐπερωτῶντες δὲ τὴν κρίσιν αὐτῆς καὶ ἐν γένει πολιτευόμενοι πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς πρόεδρον τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου; Τὶ ἄλλο εἰμὴ ὁ πόθος τοῦ νὰ μὴ μετακινήσωσι τὸ καθ' ἑαυτοὺς τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ καθεστῶτα καὶ νὰ μὴ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάστασιν, ὅσον εὐπροςώπους καὶ ἂν εἶχον πρὸς τοῦτο λόγους. Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ἐπὶ Κηρουλαρίου δεινοτάτην ῥῆξιν, ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐπανέλαβε τὴν κοινωνίαν αὐτῆς πρὸς τὴν δυτικὴν. Ἡ ἀκολασία ἣτις εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν 11 ἑκατονταετηρίδα, ἐξέλιπε βαθμηδὸν κατὰ τὴν ἐπομένην, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου τῆς πόλεως ἐκείνης ἐκάθισαν ἄνδρες χρηστότεροι καὶ μετ' οὐ πολὺ προήχθη εἰς τὸ ὕπατον ἀξίωμα ὁ Γρηγόριος Ζ'. Πρὸς τοῦτον ἅμα ἀρχιερατεύσαντα (1073—1085) ἐπεμψεν ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ Ζ' ὁ Δούκας πρέσβεις, ὁ δὲ ἀνταπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πατριάρχην Ἑνετίας Δομίνικον μετὰ ἐπιστολῆς ἐκφραζούσης τὴν ζωηρὰν ὑπὲρ ἀνανεώσεως τῆς εἰρήνης ἀπανταχοῦ γῆς εὐχὴν καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' εἰς τὰς ἐμμέτους καὶ εἰρηνικὰς ταύτας ἐνεργείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀρκεσθῇ ἐπὶ μακρὸν ἀνὴρ ῥέκτης καὶ πρακτικὸς οἷος ὁ Γρηγόριος Ζ', ὅστις μετ' οὐ πολὺ, μεταβαλὼν σύστημα, ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ διὰ τῆς σπάθης τὴν προαιώνιον ταύτην ἔριν.

Μυριάκις ἐρρέθη, ὅτι αἱ σταυροφορίαι ἐγένοντο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ λυτρωθῇ ὁ ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανισμὸς ἀπὸ τὰς καταθλίψεις ἃς ἔπασχε καὶ ἐκινδύνευε νὰ πάθῃ ἐκ τῶν μωαμεθανῶν. Αὕτη ὑπῆρξε βεβαίως ἡ πρόφασις τοῦ μεγάλου ἐκείνου κινήματος· ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦτο ἐκρύπτετο σκοπὸς ἕτερος, ἐμαρτύρησαν ἅπασαι αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος καὶ αὐτὸ τὸ τελικὸν αὐτοῦ ἀποτέλεσμα. Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ἀπὸ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀραβες εἶχον ἐντελῶς ταπεινωθῇ

θρησκεία ἦσαν ἐκ τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταστρέψῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, βεβαίως ἤθελον τότε καταστραφῇ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις. Ἐνῶ δὲ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τοὺς πάπας, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐκτοξεύῃ κατὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς ἀνατολῆς ἀρχόντων πᾶν εἶδος χλεύης, ὕβρεως καὶ περιφρονήσεως καὶ νὰ δηλητηριάξῃ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν τὴν κοινὴν τῆς ἐσπερίας γνώμην. Μνημεῖον καταπληκτικὸν τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης εἶναι αἱ σωζόμεναι διαβόητοι ἐκθέσεις τοῦ ἐπισκόπου Κρεμώνης Λουῖτπράνδου, ὅστις ἦλθε δις εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρέσβυς, πρῶτον μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Ἰταλίας Βερεγγαρίου Β' ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ μετὰ 20 ἔτη πάλιν ὡς πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας Ὑθωνος Α' ἐπὶ Νικηφόρου. Αἱ ἐκθέσεις αὗται ἀνδρὸς μὴ διαπρέψαντος εἰμὴ ἐπὶ τῇ ἀγνομοσύνῃ αὐτοῦ πρὸς τὸν πρῶτον τῶν ἐντολέων καὶ τῇ αἰσχρᾷ κολακείᾳ πρὸς τὸν δεύτερον, τοσοῦτον βρίθουσι κακολογίας καὶ ψευδολογίας, ὥστε ἐκίνησαν τὴν ἀγανάκτησιν πολλῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως, ὧν εἷς εἶπεν ὀρθότατα ὅτι ὁ Λουῖτπράνδος ἦτο προσφορώτερος εἰς κωμωδίας παράστασιν ἢ εἰς πρεσβείας διεξαγωγὴν. Οὐδὲν ἦττον αἱ βωμολοχίαι τοῦ Λουῖτπράνδου συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ αὐξήσωσι τὰς καθ' ἡμῶν προλήψεις τῆς δύσεως καὶ νὰ κορυφώσωσι τὰ μεταξὺ τῶν δύο κόσμων πάθη. Ἐγράφοντο δὲ ταῦτα πότε; Ἐγράφοντο ἐνῶ ἐν Ῥώμῃ μὲν ἐπεκράτει ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς ἐκκλησίας κατάστασις, ἥς πρὸ μικροῦ ἐμνημονεύσαμεν, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἐπατριάρχευον ἄνδρες, ὧν τινες διέπρεψαν ἐπ' ἀρετῇ καὶ εὐσταθείᾳ χαρακτῆρος, ἅπαντες δὲ, παρεκτὸς ἐνὸς ἢ τοῦ πολὺ δύο, δὲν ἐγένοντο βεβαίως σκανδάλων πρόξενοι ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ. Τί διεκώλυσε τοὺς ἄνδρας τούτους, ἂν ὅχι νὰ διακόψωσι πᾶσαν σχέσιν πρὸς ἐκκλησίαν ἀναξίαν καταντήσασαν τοῦ ἱεροῦ τούτου ὀνόματος, τοῦλάχιστον νὰ παύσωσιν ἀναγνώ-

ρίζοντες μὲν τὰ πρωτεῖα αὐτῆς, ἐπερωτῶντες δὲ τὴν κρίσιν αὐτῆς καὶ ἐν γένει πολιτευόμενοι πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς πρόεδρον τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου; Τὶ ἄλλο εἰμὴ ὁ πόθος τοῦ νὰ μὴ μετακινήσωσι τὸ καθ' ἑαυτοὺς τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ καθεστῶτα καὶ νὰ μὴ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάστασιν, ὅσον εὐπρόσωπους καὶ ἂν εἶχον πρὸς τοῦτο λόγους. Καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ἐπὶ Κηρουλαρίου δεινοτάτην ῥῆξιν, ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐπανελάβε τὴν κοινωνίαν αὐτῆς πρὸς τὴν δυτικὴν. Ἡ ἀκολασία ἣτις εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν 11 ἑκατονταετηρίδα, ἐξέλιπε βαθμηδὸν κατὰ τὴν ἐπομένην, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου τῆς πόλεως ἐκείνης ἐκάθισαν ἄνδρες χρηστότεροι καὶ μετ' οὐ πολὺ προήχθη εἰς τὸ ὕπατον ἀξίωμα ὁ Γρηγόριος Ζ'. Πρὸς τοῦτον ἅμα ἀρχιερατεύσαντα (1073—1085) ἔπεμψεν ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ Ζ' ὁ Δούκας πρέσβεις, ὁ δὲ ἀνταπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πατριάρχην Ἑνετίας Δομίνικον μετὰ ἐπιστολῆς ἐκφραζούσης τὴν ζωηρὰν ὑπὲρ ἀνανεώσεως τῆς εἰρήνης ἀπανταχοῦ γῆς εὐχὴν καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' εἰς τὰς ἐμμέσους καὶ εἰρηνικὰς ταύτας ἐνεργείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀρκεσθῇ ἐπὶ μακρὸν ἀντὶ ρέκτης καὶ πρακτικὸς οἶος ὁ Γρηγόριος Ζ', ὅστις μετ' οὐ πολὺ, μεταβαλὼν σύστημα, ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ διὰ τῆς σπάθης τὴν προαιώνιον ταύτην ἔριν.

Μυριάκις ἐρρέθη, ὅτι αἱ σταυροφορίαι ἐγένοντο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ λυτρωθῇ ὁ ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανισμὸς ἀπὸ τὰς καταθλίψεις ἃς ἔπασχε καὶ ἐκινδύνευε νὰ πάθῃ ἐκ τῶν μωαμεθανῶν. Αὕτη ὑπῆρξε βεβαίως ἡ πρόφασις τοῦ μεγάλου ἐκείνου κινήματος· ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦτο ἐκρύπτετο σκοπὸς ἕτερος, ἐμαρτύρησαν ἅπασαι αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος καὶ αὐτὸ τὸ τελικὸν αὐτοῦ ἀποτέλεσμα. Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ἀπὸ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀράβες εἶχον ἐντελῶς ταπεινωθῇ

ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἀληθεύει μὲν ὅτι οἱ Σελτσουκίδαι Τοῦρκοι, οἱ ἀσπασθέντες τὸν ἰσλαμισμόν, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν αἵτινες συνέβησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅτε, περὶ τὰ μέσα τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος, περιῆλθεν εἰς χεῖρας γυναικῶν καὶ ἐπὶ τέλους ἐξέλιπεν ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, εἶχον καταλάβει οὐκ ὀλίγας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας χώρας· καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἕτεραι τουρκομαννικαὶ φυλαὶ, ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ὡσαύτως ταχθεῖσαι καὶ ὠφεληθεῖσαι ἐκ τῆς ταχείας τῶν Σελτσουκιδῶν παρακμῆς, ἐδέσποσαν τῆς Συρίας καὶ πολλὰς ἐπήγαγον συμφορὰς εἰς τε τοὺς χριστιανοὺς αὐτῆς κατοίκους καὶ εἰς τοὺς εὐλαβεῖς ἀνθρώπους, ὅσοι προσήρχοντο ἐξ Εὐρώπης εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τῶν ἄλλων τῆς χώρας ταύτης τόπων. Ἀλλὰ τῷ 1081, πολὺ πρὶν ἀρχίσωσιν αἱ σταυροφορίαι, ἰδρύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει δυναστεία νέα διὰ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὅστις, ἅμα βασιλεύσας, ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην ἀπόδειξιν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν, κατατροπώσας τοὺς ἀρίστους αὐτῆς μαχητὰς, τοὺς Νορμαννοὺς. Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν ἠδύνατο νὰ ᾔηται βεβαία ὅτι ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς θέλει σωφρονίσει καὶ τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ ἀφηνιάσαντας Τούρκους. Τούτου ὅμως τεθέντος, θέλουσιν εἶπει, πῶς αὐτὸς ὁ Ἀλέξιος ἐπεκαλέσατο τὴν κατὰ τῶν Τοῦρκων ἐπικουρίαν δι' ἐπιστολῶν καὶ πρέσβεων. Περὶ τοιούτων ἐπιστολῶν καὶ πρεσβειῶν οὐδὲν γινώσκουσιν οἱ σύγχρονοι τῆς ἀνατολῆς, ἰδίως δὲ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἀποδίδει τὸ σταυροφορικὸν κίνημα εἰς μόνα τὰ κηρύγματα τοῦ Πέτρου τοῦ Ἐρημίτου. Οὐδεμιᾶς μνημονεύει αἰτήσεως, ὁμιλεῖ ἐκ τοῦ ἐναντίου περὶ τῆς ἐκστρατείας ὡς ὅλως ἀπροσδοκῆτου καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὡς ἐχθρικὸν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπιχείρημα. Αὐταὶ δὲ καθ' ἑαυτὰς αἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖναι ἐπιστολαὶ φέρουσι τὴν ἀναμφήριστον ἀπόδειξιν ὅτι ἐχαλκεύθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιποιήσωσι πρόσχημά τι δικαίου εἰς τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἐν ταῦτῳ νὰ ἐξευτελίσωσι

μὲν τοὺς βασιλεῖς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, νὰ προπαρασκευάσωσι δὲ τὰ πνεύματα εἰς τὴν μελετωμένην διανομὴν καὶ διαρπαγὴν τοῦ κράτους. «Τουρκικὴ κατάκτησις, λέγουσιν, εἶναι ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν ἃς δύναται νὰ ὑποστῇ ὁ ἄρχων χριστιανικοῦ βασιλείου, διὰ νὰ ἀποτρέψωμεν δὲ τὴν συμφορὰν ταύτην, νομίζομεν τὰ πάντα δίκαια καὶ θεμιτά. Ἡ ἀπώλεια τοῦ στέμματος εἶναι κακὸν μικρὸν συγκρινομένη πρὸς τὸ ὄνειδος τοῦ νὰ ἴδωμεν τὸ κράτος ἡμῶν ὑποβαλλόμενον ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ Μωάμεθ. Ἐὰν δὲ πέπρωται νὰ παύσωμεν βασιλεύοντες, ἃς ἔχωμεν τοῦλάχιστον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν χωρῶν τούτων θέλει περιέλθει εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων καὶ ὅτι αὗται θέλουσιν οὕτω σωθῇ ἀπὸ τοῦ μουσουλμανικοῦ ζυγοῦ.» Ἀλλ' ἐὰν χῶραί τινες τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπὸ τῶν Σελτσουκιδῶν, τὸ κράτος τοῦτο ἦτο εἰσέτι μέγα καὶ ἰσχυρὸν, ὅπως ἀπέδειξαν πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος οὐ μόνον ἐπὶ Ἀλεξίου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου Μανουῆλ, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις πολὺ ἀπεῖχε κινδύνων ἱκανῶν νὰ ἐξηγήσωσι τοιαύτης ἀπελπισίας κραυγᾶς. Καὶ ἔπειτα, μετὰ πόσης προθυμίας ὁ Ἀλέξιος παρίσταται προσφέρων τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τοὺς Λατίνους, ἐνῶ εἶναι πασίγνωστον ὅτι ὅχι τότε, ἀλλὰ μετὰ τέσσαρας περίπου ἑκατονταετηρίδας, ἀφοῦ χάρις εἰς τὴν ἀναρχίαν καὶ πολυαρχίαν ἦν εἰσῆγαγον αἱ σταυροφορίαι ἐν ἀνατολῇ, οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι περιώρισαν τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐζητήθη τῶνόντι πολλάκις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ συνδρομὴ τῆς Εὐρώπης, οὐδέποτε ἐζητήθη ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς λατινικῆς κυριαρχίας.

Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ παρεσύρθησαν ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτῶν οἱ πλαστογράφησαντες τὰς ἐπισολὰς ἐκεῖνας, ὥστε, ὑπερβαίνοντες καὶ αὐτὰ τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς εὐπρεπείας, παρέστησαν πρὸν Ἀλέξιον ἀγωνιζόμενον νὰ δελεάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τοὺς

ἵππεῖς καὶ τοὺς βαρῶνας, ἵνα φέρῃ αὐτοὺς ὅσον ἔνεστι τάχιον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ δὲ τούτῳ οὐ μόνον προσκαλοῦντα αὐτοὺς νὰ λεηλατήσωσι τὸν δημόσιον θησαυρὸν καὶ τὰ ἀμύθητα πλούτη τῶν κατοίκων τῆς βασιλευούσης, καὶ τὸ ἀπαισιώτερον, τὰ ἀνεκτίμητα κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ζωγραφίζοντα τὸ κάλλος τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν, αἵτινες ἔμελλον νὰ βραβεύσωσι τοὺς ἀγῶνας τῶν ἐλευθερωτῶν αὐτῶν. Τοιαῦτα αἵσχη ἀνασκευῆς οὐ χρήζουσι. Πλὴν τούτων τὰ κείμενα τῶν ὑποτιθεμένων ἐκείνων ἐπιστολῶν, ὅσα δίδουσιν ἡμῖν οἱ δυτικοί, διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ μὲν συλλογὴ ἢ ἐπιγραφομένη *Thesaurus novus anecdotorum* ὑπὸ Μαρτίνου καὶ Δυράνδου, καταχωρίζει τὸ κείμενον ἐπιστολῆς τινος τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Ῥοβέρτον κόμητα Φλανδρίας· οἱ δ' αὐτοὶ ἐκδύται ἐν ἑτέρᾳ συλλογῇ ἐπιγραφομένη *Amplissima collectio*, δημοσιεύουσι τὸ κείμενον τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, ἀλλὰ κείμενον οὐχὶ ἀπαράλλακτον τοῦ πρώτου, καὶ προσέτι οὐχὶ φέρον τὴν αὐτὴν χρονολογίαν, διότι ἐνῷ τὸ πρῶτον χρονολογεῖται τῷ 1095, τὸ δεύτερον λέγεται γεγραμμένον τῷ 1100. Ἡ τελευταία αὕτη μάλιστα χρονολογία καθίστησι διὰ κωμικοῦ τρόπου πρόδηλον τὴν πλαστογραφίαν. Ἡ πρώτη σταυροφορία ἐγένετο τῷ 1096, καὶ ἐν τούτους ἡ αἵτησις ἢ προκαλοῦσα αὐτὴν χρονολογεῖται ἐνταῦθα τῷ 1100, καθ' ἣν ἐποχὴν εἶχον ἤδη κυριευθῇ ὑπὸ τῶν Φράγκων τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ εἶχον ἀρχίσει αἱ μεταξὺ Ἀλεξίου καὶ σταυροφόρων διενέξεις, αἱ μετ' οὐ πολὺ ἀπολήξασαι εἰς πολεμικὴν σύγκρουσιν. Ἐρχεται ἔπειτα ἕτερος ἐκδότης, ὁ Γουϊβέρτος Νογεντῖνος, ὅστις ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ *Historia Hierosolimitana* δίδει ἕτερον κείμενον τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, ἐν γένει μὲν κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν συντεταγμένον, δι' ἄλλων ὁμῶς λέξεων· ἰδίως δὲ περιέχον τὴν περικοπὴν ἐν ἣ ὁ αὐτοκράτωρ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἀμιμήτου κάλλους τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν, περικοπὴν ὅλως ἐλλείπουσαν εἰς

τάς προτέρας. Τούτων πάντων ἕνεκα Γερμανοὶ ἱστορικοὶ ἔγκριτοι, ὁ Ἑρεν καὶ ὁ Σλόσσερ, ὑπέλαβον τὰ κείμενα ταῦτα ὡς μὴ γνήσια, ὡς ὑποβολιμαῖα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Γάλλος ἱστοριογράφος τῶν σταυροφοριῶν Μισὼ ἐπεχείρησε νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν· ἀλλ' ἡ διαλεκτικὴ του οὔτε ἰσχυρὰ εἶναι οὔτε χρηστή. «Τινὲς δὲν ἐπίστευσαν, λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ περὶ τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος γυναικῶν. Τὸ πρᾶγμα ὅμως φαίνεται πιθανώτατον, ἅμα ἀναλογισθῶμεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπεζήτουν μετὰ πόθου τὰς ἑλληνίδας.» Κατὰ τὴν λογικὴν λοιπὸν ταύτην, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι ἐπεζήτουν τὰς ἑλληνίδας, ὁ Ἀλέξιος ἠδύνατο νὰ ἐξευτελισθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ προτείνῃ αὐτάς εἰς τοὺς Φράγκους. Οὐδεὶς ἀμερόληπτος ἄνθρωπος εἴμπορεῖ, νομίζομεν, νὰ ἀποδεχθῇ τὸν τοιοῦτον τρόπον τοῦ συλλογίζεσθαι καὶ νὰ ἀπορρίψῃ ἕνεκα τούτου τὴν κρίσιν τῶν Γερμανῶν ἱστοριογράφων.

Ἀλλ' ὅτι τὰ περὶ ἱκετηρίων ἐπιστολῶν καὶ πρεσβειῶν θρυλούμενα οὐδεμίαν ἔχουσιν ὑπόστασιν, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐξ αὐτῶν τοῦ σταυροφορικοῦ ἐπιχειρήματος τῶν περιπετειῶν. Ὁ Γρηγόριος Ζ', ἅμα ἀναλαβὼν τοὺς οἶακας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐργάζεται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν διὰ παντὸς τρόπον ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἦδη ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ, ἣν ἐπεμψε διὰ τοῦ πατριάρχου Ἑνετίας Δομινίκου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὑπεμίμνησκε τῷ βασιλεῖ Μιχαὴλ Ζ' ὁποίων ἀγαθῶν πρόξενος ἐγένετο τῷ τε ἀποστολικῷ θρόνῳ καὶ τῷ κράτει ἡ πάλαι ἐπικρατήσασα μεταξὺ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης καὶ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁμοφροσύνη, καὶ ὁπόσων συμφορῶν παραιτίος ἀπέβη ἡ βραδύτερον μεταξὺ αὐτῶν ἐπελθοῦσα διαφωνία. Ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἦτο ἄνθρωπος ἐξόχως πράκτικος, ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς ἔργα. Ὅθεν τῷ

4074, ἀφοῦ διὰ δύο ἐγκυκλίων πρὸς ἅπαν τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα παρεσκεύασε τὰ πνεύματα εἰς τὴν ἰδέαν γενικῆς τιнос ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν ἐπιχειρήσεως, ἔπειτα ἀνῆγγειλεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας Ἑρρίκον Δ' ὅτι πλείονες τῶν 50,000 ἀνδρῶν εἶναι ἕτοιμοι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπέκεινα τῶν Ἀλπεων χώραις νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἐὰν αὐτὸς ἀναλάβῃ, ὡς πάπας καὶ στρατηγός, τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης· καὶ ἐν ταύτῃ ἀπεκάλυπτε τίς ἦτο ἐν τῇ ἐνδομύχῳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ ὁ κύριος τῆς προκειμένης ἐκστρατείας σκοπός. «Πρὸ πάντων, ἔλεγε, παροτρύνει με εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ πρὸς ἡμᾶς διαφωνοῦσα ἐν τῷ δόγματι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ποθεῖ τὴν μετὰ τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου ἔνωσιν. Ἀλλὰ καὶ πάντες σχεδὸν οἱ Ἀρμένιοι καὶ ἐν γένει πάντες σχεδὸν οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, πλανώμενοι ὡς πρὸς τὸ καθολικὸν δόγμα, προσδοκῶσι νὰ μάθωσι τίς εἶναι ἡ γνησία τοῦ ἀποστόλου Πέτρου πίστις μεταξὺ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατούντων ποικίλων φρονημάτων.» Ἀνάλογα δὲ ἔγραφε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 4075 πρὸς ἕτερόν τινα περιφανῆ τῆς δύσεως ἱερωμένον· ὥστε ἔκτοτε ἤθελεν ἐκραγῇ τὸ μέγα τῶν σταυροφοριῶν κίνημα, καὶ ἔκτοτε ὁ πάπας, συνεπαγόμενος πολλὰς μυριάδας μαχητῶν, ἤθελεν ἔλθει εἰς τὴν ἀνατολὴν ἵνα δι' αὐτῶν διδάξῃ εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῆς τὴν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀλήθειαν, ἐὰν αἴφνης δὲν ἐξερρήγνυτο ἀγὼν φοβερός μεταξὺ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς δύσεως. Ὁ Γρηγόριος Ζ' ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἀνὴρ μεγαλεπήβολος. Ἐνῷ ἠτοιμάζετο νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν, εἰργάζετο συγχρόνως εἰς τὸ νὰ καθάρισῃ μὲν τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν ποικίλων καταχρήσεων καὶ κακοηθειῶν ὅσαι εἶχον παρῆς· δύσει ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας, νὰ καθυπαγάγῃ δὲ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς πᾶσαν κοσμικὴν ἐξουσίαν. Ἐκ τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης οἱ

ἀσθενέστεροι ὑπέκυψαν εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ ψηφισθέντα παρ' αὐτοῦ δόγματα καὶ εἰς τὰς πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐνεργείας, γενομένας τῇ ἀληθείᾳ μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος καὶ θαυμαστῆς ἐπιτηδειότητος· ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Βοημίᾳ, ἐν Σουηδίᾳ, ἐν Νορβηγίᾳ, ἐν Δανίᾳ, ἐν Σλαυωνίᾳ, ἐν Κροατίᾳ, ἐν Δαλματία ἰσχυσαν αἱ διαταγαὶ αὐτοῦ καὶ ἀποφάσεις ἀπολύτως. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Γουλιέλμος ὁ κατακτητῆς, καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Α', καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος Δ', ἀπέκρουσαν τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας· καὶ εἰς μὲν τοὺς δύο πρώτους ἐνέδωκεν ἐξ ἀνάγκης διὰ πανούργων παραχωρήσεων, πρὸς δὲ τὸν Ἑρρίκον Δ', ὠφελούμενος ἐκ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπικρατούσης ἐν Γερμανίᾳ ἀντιπολιτεύσεως, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ 1076 ἀγῶνα μακρὸν καὶ πεισματωδέστατον. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐταπεινώθη δεινῶς ὁ Ἑρρίκος Δ', ἔπειτα ὁμοῦς κατετροπώθη ὁ Γρηγόριος Ζ', ἀποθανὼν μακρὰν τῆς Ῥώμης ἐν Σαλέρνῳ, τῷ 1085. Ἀλλ' ὅσοιδήποτε περισπασμοὶ καὶ ἂν παρήχθησαν αὐτῷ ἐκ τούτου, κατώρθωσεν ἐν τῷ μεταξὺ ν' ἀρχίσῃ τὰς κατὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ πολεμικὰς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἐπιχειρήσεις.

Πέντε πρὶν ἀποθάνῃ ἔτη, ἐνῷ διεξῆγε τὸν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας ἀγῶνα, ἔμαθεν ὅτι ὁ Νορμαννὸς ἡγεμὼν τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Ροβέρτος Γουσκάρδος παρσκευάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Οἱ Νορμαννοὶ, οἵτινες δὲν ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς οὐδεμίαν τῶν νεωτέρων ἐπικρατειῶν, ἔμελλον οὐδὲν ἥττον νὰ διαπράξωσι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος δύο τινὰ, τὰ ὅποια παραδόξως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ὅλην τύχην τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτοὶ, ὑπὸ ἡγεμόνα Γουλιέλμον τὸν ἐπικληθέντα κατακτητὴν, ἐκυρίευσαν τότε τὴν Ἀγγλίαν, διατελέσαντες οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς ἄχρι τοῦδε ὑφισταμένης αὐτόθι καταστάσεως τῶν πραγμάτων· καὶ αὐτοὶ, ὑπὸ ἡγεμόνα ἕτερον, τὸν

Ῥοβέρτον Γυσκάρδον, ἐγένοντο συγχρόνως σχεδὸν οἱ πρῶτοι αὐτουργοὶ τῆς πρὸ τοσούτου χρόνου παρασκευαζομένης μεταξὺ δύσεως καὶ ἀνατολῆς ῥήξεως, ἣτις ἂν ὅχι ἀμέσως, ἔμελλεν ὁμως, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ ἐπαγάγῃ τὴν χεীরωσιν τοῦ τε ἀνατολικοῦ κράτους καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης εἶχον ἐπέλθει εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν στίφη τινὰ Νορμαννῶν, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ὑπηρέτησαν ὡς μισθοφόροι τοὺς αὐτόθι ἄρχοντας ἔτι ἐπιτρόπους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, μετ' ὀλίγον δὲ ἐγένοντο κύριοι τῆς ὠραίας ταύτης χώρας, ὠφεληθέντες ἅμα μὲν ἐκ τῶν περὶ αὐτῆς ἐρίδων τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς ἀνατολῆς, ἅμα δὲ ἐκ τῶν προσκαίρων ἀνωμαλιῶν εἰς ἃς περιῆλθεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς μακεδονικῆς δυναστείας μέχρι τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν. Τῷ δὲ 1057 ἡ ἀρχὴ τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ Νορμαννῶν περιῆλθεν εἰς χεῖρας Ῥοβέρτου τοῦ ἐπικληθέντος Γυσκάρδου ἥτοι πανούργου, ὅστις ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ πολυτροπώτατος τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνδρῶν, καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀσφαλίσῃ καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς προτέρας τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ κατακτήσεις. Ὁ Ῥοβέρτος ὑπολαμβάνων ἐξίσου πολεμίους τοὺς δύο αὐτοκράτορας τοὺς περὶ τῆς κάτω Ἰταλίας ἐρίζοντας, ἐζήτησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις, ἐχθρικῶς ὡς αὐτῶς διακείμενος πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ἡγεμόνας ἐκείνους, προθύμως ἐδέχθη τὴν συμμαχίαν τοῦ Ῥοβέρτου καὶ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς δοῦκα οὐ μόνον τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Ἀπουλίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἔτι κατεχομένης Σικελίας. Ὑπὸ ταύτης δὲ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἐνισχυθεὶς ὁ Ῥοβέρτος, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τοῦ ἀδελφοῦ Ῥογέρου ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν διαιρεθέντων καὶ ἐξασθενησάντων μωαμεθανῶν τὴν Σικελίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεπλήρωσεν αὐτὸς τὴν τῆς κάτω Ἰταλίας κατάκτησιν καὶ γινόμενος κύριος ἀπάσης τῆς χώρας μέχρι τῶν συνόρων τοῦ ἐκ-

κλησιαστικοῦ κράτους, ἔρριψεν ἤδη βάσκανον ὀφθαλμὸν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ Ροβέρτος παρσκευάσας τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπιχείρημα μετὰ πανουργίας πληρέστατα δικαιολογούσης τὸ ἀποδοθὲν αὐτῷ ἐπώνυμον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν εἶχεν ἔτι καθήσει ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἰσχυρὰ τῶν Κομνηνῶν δυναστεία. Τῷ 1071 ἡ ἀρχὴ εἶχε περιέλθει αὐτόθι εἰς χεῖρας τοῦ Μιχαὴλ Ζ', τοῦ ὁποίου οἱ σύμβουλοι ἐρῶς ἐσκέφθησαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀνακτήσεως τῆς κάτω Ἰταλίας. Ἡ χώρα αὕτη, ὅπως καὶ πάντα τὰ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀδρίου κείμενα, δὲν ἦτο ἐκ τῶν φυσικῶν προσαρτημάτων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον διετήρησεν αὐτὴν κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας ἕνεκα φιλοτιμίας μᾶλλον ἢ καλῶς νενοημένου πολιτικοῦ συμφέροντος. Ὅθεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐνόμισε συνετώτερον νὰ περιέλθῃ εἰς φιλικὰς μᾶλλον ἢ πολεμίας πρὸς τὸν Ῥοβέρτον σχέσεις· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθη νὰ συζευχθῇ ὁ τοῦ Μιχαὴλ υἱὸς Κωνσταντῖνος τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥοβέρτου Ἑλένην. Ἡ νύμφη, καίπερ ἀνήλικος ἔτι, εἶχε σταλῆ ἀμέσως εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν, ἵνα ἀνατραφῇ αὐτόθι μέχρι οὗ ἔλθῃ εἰς ὥραν γάμου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βοτανειάτης καθαιρέσας τὸν Μιχαὴλ κατέκλεισεν αὐτὸν μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας, ἔτι δὲ καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥοβέρτου, εἰς μοναστήριον. Τοῦτο ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει ἵνα περιποιήσῃ πρόσχημά τι νομιμότητος εἰς τὸ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιχείρημα τοῦ Νορμαννοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἠδύνατο νὰ παραστῇ ὡς σύμμαχος καὶ ἐκδικητὴς τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ συμπενθέρου· ἀλλ' ὁ Ῥοβέρτος, θέλων νὰ ἐνισχυθῇ ἔτι μᾶλλον, κατέφυγεν εἰς μηχανήματι χαρακτηριστικώτατον τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ἡθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Αἱ μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως θρησκευτικαὶ σχέσεις δὲν εἶχον ἔτι, ὡς ἡξεύρομεν,

διακοπῇ· καὶ καθὼς πολλοὶ προσκυνηταὶ τῆς δύσεως προσήρχοντο εἰς τὴν ἀνατολὴν, οὕτω πολλοὶ ἄλλοι, μάλιστα μοναχοὶ, ἐπορεύοντο ἔτι ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν πρὸς τοὺς αὐτόθι ἱεροὺς τόπους. Ὁ Ῥοβέρτος ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς περιστάτεως ταύτης, καὶ πέμψας εἰς Καλαβρίαν δύο ἐπιτηδειοτάτους καὶ πιστοὺς ἀξιωματικούς, παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ κατορθώσωσι νὰ εὕρωσι μεταξὺ τῶν προσερχομένων ἐξ Ἑλλάδος μοναχὸν τινα παρεμφερῇ ὄντα τὴν ὄψιν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ζ' καὶ δυνάμενον ὅπωςδὴποτε νὰ παραστήσῃ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέτυχον τῶντι μετ' ὀλίγον εἰς Κρότωνα μοναχὸν, ὀνόματι Ῥαίκτορα, «ἄνδρα ποικίλον τε καὶ πρὸς πανουργίαν ἀπαράμιλλον,» ὥς λέγει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, ἀνήκοντα, ὥς φαίνεται, εἰς οἰκογένειαν οὐχὶ ἄσημον, καὶ γινώσκοντα τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐλὴν καλῶς, διότι, πρὶν ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, εἶχε μετέλθει ὑπηρεσίαν τινὰ παρὰ τῷ βασιλεῖ. Ὁ Ῥαίκτωρ ἀνέλαβε προθύμως νὰ ὑποκριθῇ τὸ πρόσωπον τοῦ Μιχαὴλ, οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ῥοβέρτου ἔγραψαν ἀμέσως πρὸς αὐτὸν, καθ' ἃς εἶχον ὁδηγίας, ὅτι εὗρον εἰς Κρότωνα τὸν πενθερὸν τῆς θυγατρὸς του, διαφυγόντα ἐκ τοῦ μοναστηρίου ὅπου ἐκρατεῖτο περιορισμένος καὶ ἐλθόντα εἰς Ἰταλίαν ἵνα ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ῥοβέρτος, ὅστις εἰς μόνους ἐκείνους τοὺς δύο ἀξιωματικούς εἶχεν ἐμπιστευθῇ τὰ σχέδιά του, δεικνύει τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν σύζυγον καὶ εἰς τοὺς μεγιστᾶνας τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ στρατοῦ, οἵτινες ἅπαντες προτρέπουσιν αὐτὸν νὰ μὴ κωφεύσῃ εἰς τὴν αἴτησιν, καὶ ὁ Ῥοβέρτος προσποιεῖται ὅτι ἐνδίδει εἰς τὴν γνώμην αὐτῶν. Φέρεται λοιπὸν ὁ μοναχὸς εἰς τὴν αὐλὴν, καὶ περιβληθεὶς βασιλικὴν πόμπην, ἀρχίζει μετὰ παραδόξου τέχνης νὰ δραματοργῇ τὸ τοῦ ἐξωσθέντος αὐτοκράτορος πρόσωπον· διηγεῖται μετὰ δακρύων πῶς ὁ Βοτανειάτης, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτοῦ σύζυγον, υἶδν, διάδημα, περιέθετο αὐτῷ μοναχικὰ ῥάκη· ὅτι τὸ ἔγκλημά του ἦτο ὅτι ἀπεφάσισε νὰ συζεύξῃ τὸν

ἴδιον υἷον μετὰ τῆς τοῦ δουκὸς θυγατρὸς, ὅτι ἡ δυστυχὴς αὕτη κόρη ἐστέναζεν ἐπίσης ἐν τῇ φυλακῇ καὶ ὅτι ὁ τύραννος ἔτρεμε μήπως ὁ γενναῖος Νορμαννὸς ἀναλάβῃ τὴν ὑπεράσπισιν τοσοῦτον ἱερῶν δικαίων. Ἐφαίνετο δὲ καὶ ὅτι ἀποσιωπᾷ πολλὰ τῶν δυστυχημάτων, φειδόμενος τῆς καρδίας εὐαισθήτου φίλου, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἔλεγεν ἱκανὰ, ὥστε νὰ διεγείρῃ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀκορέστων ἐκείνων μαχητῶν, ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς χρυσοῦ θημῶνας· καὶ ὁ Ῥοβέρτος ἐστέναζε καὶ ἐπολλαπλασίαζε τὰς ἀποδιδόμενας τῷ ἀπατεῶνι τιμὰς καὶ τὰ δείγματα τῆς ἀφοσιώσεως, καὶ οἱ μεγιστᾶνες ἠγανάκτουν ἤδη διὰ τὴν ἀναβολὴν τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ὁ πανοῦργος ἡγεμὼν ἤξευρεν ὅτι ἡ κωμικὴ αὕτη σκηνή, ἵνα εὐδοκιμήσῃ μέχρι τέλους, εἶχε χρεῖαν νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπὸ δυνάμεων πεζικῶν καὶ ναυτικῶν μεγάλων, περὶ δὲ τὴν προπαρασκευὴν τῶν δυνάμεων τούτων ἡσχολήθη δραστηρίως ἐν διαστήματι δύο περίπου ἐνιαυτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁμως δὲν παρέλιπε καὶ ἄλλας τέχνας. Εἶδομεν ὅτι ἠθέλησε νὰ δικαιολογήσῃ τὸ ἐπιχείρημα, ἀξιῶν ὅτι ἀπέρχεται εἰς βοήθειαν τοῦ καθαιρεθέντος συμπενθέρου· συγχρόνως ἐνόμισε πρόσφορον νὰ κυρώσῃ αὐτὸ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ὁ Γρηγόριος Ζ', καίπερ περισπώμενος ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος μεγάλου κατὰ τοῦ Ἐρρίκου Δ' ἀγῶνος, ἀπεδέχθη ἐν τούτοις τὴν αἴτησιν τοῦ Ῥοβέρτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἤλπισεν ὅτι ἡ ἐκστράτεία αὕτη ἠθελεν ἀναπληρώσει τὸ γενικὸν ἐπιχείρημα ὅπερ αὐτὸς οὗτος εἶχε μελετήσῃ νὰ ἀναλάβῃ κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ἔτη, ἔπειτα δὲ ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ ἔνεκα τῶν πολεμίων σχέσεων εἰς αἷς περιῆλθε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας. Καὶ τῷ μὲν 1078 καθήρεσε συνοδικῶς τὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην, ὡς σφετερισθέντα τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς ἐξώσεως τοῦ νομίμου βασιλέως Μιχαὴλ Ζ', τῷ δὲ 1080 ἐξέδωκε πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς πιστοὺς τῆς ἐκκλησίας ἐγκύκλιον, ἐν ᾗ, καίπερ κάλ-

λιστα γινώσκων τίς ἦτο ὁ παρὰ τῷ Ῥοβέρτῳ διατρίβων ἀπα-
 τέων, ἔγραφεν ὅτι ὁ Μιχαήλ, ὁ ἐνδοξότατος αὐτοκράτωρ τῆς
 Κωνσταντινουπόλεως, δι' ἀδίκου βίας γενόμενος ἑκπτωτος τῆς
 ἀρχῆς, προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπικαλούμενος τὴν συν-
 δρομὴν τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ τοῦ δουκὸς Ῥοβέρτου, καὶ ὅτι
 ὁ ἀρχιερεὺς προτρέπει ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς νὰ ὀρέξωσιν
 αὐτῷ χεῖρα βοηθείας. Διέτασσε δὲ, δυνάμει τῆς ἀποστολικῆς
 αὐτοῦ ἐξουσίας, τοὺς μὲν μαχίμους νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὑπὲρ
 τοῦ Μιχαήλ ἄμυναν, τοὺς δὲ ἐπισκόπους νὰ παροτρύνωσιν
 αὐτοὺς εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τούτων τοῦ
 πάπα καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἰδίας δραστηριότητος, ὁ Ῥοβέρτος
 κατώρθωσε νὰ συγκροτήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1081 ἔτους στρατὸν
 καὶ στόλον ἀποχρῶντας. Ἄλλ' ἐπειδὴ, χειμῶνος ἔτι ὄντος, δὲν
 ἠδύνατο νὰ ἐκπλεύσῃ ἀμέσως, ἐμελέτησε καὶ τρίτον μηχανά-
 νημα ἵνα ἀσφαλίσῃ ἔτι μᾶλλον τὸ ἐπιχείρημα. Γινώσκων τὴν
 μεταξὺ τοῦ Βοτανειάτου καὶ τῶν Κομνηνῶν ἀρξαμένην ἔριν,
 ἤλπισε νὰ προσοικειωθῇ τὸν Ἀλέξιον, νὰ παροξύνῃ τὴν ἐν
 Κωνσταντινουπόλει διχόνοιαν καὶ νὰ καταστήσῃ οὕτω μᾶλλον
 εὐάλωτον τὸν πολέμιον. Ὅθεν ἐκλέξας ἓνα τῶν παρ' ἑαυτῷ με-
 γιστάνων, ὀνόματι Ῥαοῦλ, πέμπει αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν
 ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ Βοτανειάτου πρὸ
 τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν τὴν ἱκανοποίησιν τῆς γενομένης
 εἰς τὴν Ἑλένην ὕβρεως, ἀληθῶς δὲ ἵνα κομίσῃ δῶρα πρὸς τὸν
 Ἀλέξιον καὶ ἔλθῃ πρὸς αὐτὸν εἰς λόγους φιλίας. Ἀπέτυχεν
 ὁμῶς καθ' ὅλα ταῦτα. Ὁ Ῥαοῦλ ἀπεπέμφθη ὑπὸ τε τοῦ Βοτα-
 νειάτου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου· μαθὼν δὲ τὴν ὅλην ἀλήθειαν
 ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ πολὺ χρηστότερος ὢν τοῦ κυρίου
 του, διετράνωσεν αὐτῷ μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του ὅτι ὁ μοναχὸς
 τὸν ὁποῖον τιμᾷ ὡς αὐτοκράτορα, εἶναι ὑποκριτῆς καὶ γόης
 ἀνὴρ, ὅλως δὲ πλάσμα τὸ κατ' αὐτὸν, διότι αὐτὸς ὁ Ῥαοῦλ
 εἶδεν αὐταῖς ὄψεσι τὸν ἀληθῆ αὐτοκράτορα Μιχαήλ εἰς τὴν
 βασιλεύουσαν, φαιδὸν ἐνδεδυμένον τριβῶνιον καὶ ἐν μοναστη-

ρίῳ διάγοντα. Πλὴν τούτου προσέθηκεν ὅτι, ἐπανερχόμενος, ἤκουσε καθ' ὁδὸν τὴν γενομένην ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταβολὴν τῶν πραγμάτων, τὴν ἔξωσιν τοῦ Βοτανειάτου καὶ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀλεξίου· ὅτι ὁ Ἀλέξιος κατέστητε συμβασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Μιχαὴλ Ζ' Κωνσταντῖνον, τὸν μέλλοντα γαμβρὸν τοῦ Ῥοβέρτου ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Ἑλένῃ· καὶ ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἤδη λόγος δίκαιος πολέμου, ἀφοῦ ὁ καθαιρέσας τὸν συμπένθερον αὐτοῦ Βοτανειάτης ἐξεβλήθη τῆς ἀρχῆς, ὁ δὲ διάδοχός του Ἀλέξιος παρέλαβε συνάρχοντα τὸν τοῦ Μιχαὴλ υἱὸν Κωνσταντῖνον. Ἀλλ' ὁ Ῥοβέρτος, ὅστις κάλλιστα ἐγίνωσκε τίς ἦτο ὁ μοναχὸς ὁ παρ' αὐτῷ τὸν βασιλέα Μιχαὴλ ὑποκρινόμενος καὶ τίς ἦτο ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τοῦ ἐπιχειρήματος, οὐδὲ περιέμενε διδασκαλίας παρὰ τοῦ Ῥαοῦλ, ἀπεδίωξεν αὐτὸν μεθ' ὕβρεως· καὶ ἐπελθόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ἔαρος προέπεμψε πρῶτον τὸν υἱὸν Βοημούνδον ἐπὶ τὴν Κέρκυραν, κατόπιν δὲ ἐξέπλευσε καὶ αὐτὸς ἐκ Βρεντησίου ἐπὶ τὴν αὐτὴν νῆσον.

Δὲν θέλομεν ἱστορήσει ἐνταῦθα τὰ καθ' ἕκαστα τοῦ πρώτου τούτου τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀγῶνος, καθὼς οὐδὲ τῶν μετέπειτα ἀλλεπαλλήλως γενομένων σταυροφοριῶν. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας τῶν Κομνηνῶν δυναστείας, καίπερ πρὸ μικροῦ καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἐν μέσῳ τῶν δυσχερειῶν ὥς παρήγαγεν ἡ προηγηθεῖσα τριακονταετὴς ἀνωμαλία, καὶ ὥς ἐκ τούτου ὅλως ἀπαράσκευος ὢν κατ' ἀρχὰς πρὸς τοσοῦτον ἀπροςδόκητον κίνδυνον, ἠγωνίσθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας γενναίως. Ἀπέβαλε μὲν τῷ 1082 τὸ Δυρράχιον, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὴν Καστορίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 1083, προελάσαντος τοῦ Βοημούνδου μέχρι τῆς ὀχυρᾶς Λαρίσσης, ἀντεπεξέρχεται ὁ βασιλεὺς, συγκροτεῖται περὶ τὴν πόλιν ταύτην μάχη μεγάλη καὶ ἐναγώνιος, κατατροποῦνται τελευταῖον οἱ Νορμαννοὶ καὶ ἐγκαταλιπόντες τὸ κατὰ τῆς Λαρίσσης ἐπιχείρημα ὑποχωροῦσι κακῶς ἔχοντες εἰς Καστορίαν. Μετ' ὀλίγον δὲ ἀλίσκεται καὶ ἡ Καστορία καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὰ

τὸ Δυρράχιον, καὶ πάντα τῆς παραλίας τὰ φρούρια, καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς δυσμὰς νῆσοι, ὅσαι εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν. Ταῦτα ἐγένοντο δεκαετίαν μόλις πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἔγραψε τὰς διαβοήτους ἐκείνας ἱκετηρίους ἐπιστολάς, ἐν αἷς παρίσταται λέγων ὅτι εὐχαρίστως ἤθελεν ἶδει τὸν θρόνον αὐτοῦ περιερχόμενον εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων. Τούτου ὁμως τεθέντος, διατὶ πρὸ μικροῦ ἔτι μετὰ τοσαύτης καρτερίας καὶ ἐπιτυχίας κατεπολέμησεν ἓνα τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς ἐσπερίας ἡγεμόνων, ἀντὶ νὰ καλέσῃ αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ παραδώσῃ αὐτῷ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνατολῆς; Κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐν τῷ μεταξὺ διελθόντων δέκα ἐνιαυτῶν ὁ Ἀλέξιος ἐνισχύθη μᾶλλον ἢ ἐξησθένησε· διότι οὐ μόνον τὸν ἐκ δυσμῶν ἀντίπαλον κατετρόπωσεν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀνέκτησε τὴν Σινώπην, τὴν Νικομήδειαν καὶ ἄλλα τινὰ φρούρια, καὶ τοὺς Πετσενέγους ὁλοσχερῶς ἐξωλόθρευσεν, καὶ τοὺς Κομάνους ἐνίκησε, καὶ διαφόρους ἐσωτερικὰς στάσεις περιέστειλεν, ὥστε τῷ 1095 τὰ κατ' αὐτὸν ἦσαν πολὺ ἀσφαλέστερα ἢ τῷ 1085, ὑπὸ οὐδενὸς δὲ ἐπικειμένου κινδύνου ἐπιέζετο. Διατὶ λοιπὸν ἤθελε καλέσει οἴκοθεν καὶ εἰσαγάγει εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ κράτους αὐτοῦς ἐκεῖνους οἵτινες πρὸ μικροῦ ἔτι ἐπεβουλεύθησαν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐνέβαλον ἐπὶ ἀνυποστάτοις προφάσεσιν εἰς τὰς ἐλληνικὰς χώρας καὶ μετὰ τοσούτων κόπων καὶ κινδύνων κατωρθώθη νὰ ἐξωσθῶσιν; Ἐὰν νῦν ἐκάλει αὐτοὺς, διατὶ πρὸ ὀλίγου τοὺς κατεπολέμησε, καὶ, ἀφοῦ πρὸ ὀλίγου τοὺς κατεπολέμησε, διατὶ νῦν ἐκάλει αὐτούς;

Οὐκ ὀλίγοι βεβαίως τῶν ἡγεμόνων τοῦ σταυροφορικοῦ κινήματος καὶ τῶν ὑπὸ τούτους τεταγμένων μαχητῶν ὑπῆρξαν ἄνδρες χρηστοί, στρατεύσαντες ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἁγίου Τάφου. Ἀλλ' ἔγγραφα καὶ γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπῆλθον αὐθόρμητοι, οὐχὶ δ' ἐκ τῆς ἀνατο-

λῆς κληθέντες· ὅτι ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα σφετερισθῶσι πρὸ πάντων τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ὅτι τοιαύτη ἦτο ἀνέκαθεν ἡ κυρία προαίρεσις τῶν πρωτοურγῶν τοῦ ἐπιχειρήματος. Εἶναι ἄρά γε ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς λεηλασίας, τὰς ἱεροσυλίας, τὰς ληστείας, τὰς σφαγὰς ὅσας διέπραξαν καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους ἐκείνου; Ἐρχοντο νὰ σώσωσι τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ ἔπραττον ἐκ προοιμίου κατὰ τῶν ὁμοθρήσκων βιαιοπραγίας χείρονας τῶν τουρκικῶν. Ἀλλ' ἕτερα πλεῖστα γεγονότα ἀποκαλύπτουσιν ἔτι σαφέστερον τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῶν σταυροφοριῶν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναιροῦσιν ἔτι πληρέστερον ὅσα ἐρρέθησαν ἐν τῇ δύσει περὶ τῶν αἰτήσεων τοῦ Ἀλεξίου. Ἀμα ἀποφασισθείσης τῆς ἐπιχειρήσεως, ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς Β', ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου Ζ' καὶ τὴν βραχεῖαν ἀρχιερωσύνην τοῦ πρώτου αὐτοῦ διαδόχου Βίκτωρος Γ' ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ῥώμης ἀπὸ τοῦ 1088, ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀλέξιον ἐπιστολὴν, ἥς τὸ κείμενον δίδεται ὑπὸ τοῦ Βαρωνίου (*Annales ecclesiastici*) καὶ δι' ἧς παρεκάλει τὸν βασιλέα νὰ συνδράμῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν τὸν δίκαιον καὶ ἔνδοξον τοῦτον ἀγῶνα. Μετὰ δὲ τὰ πρῶτα καὶ ἀσύντακτα τῶν σταυροφόρων σμήνη, τὰ ὅποια ὑπὸ Πέτρον τὸν Ἐρημίτην καὶ ἄλλους ὁμοίους αὐτῷ στρατηγοὺς ἔπραξαν ὅσα ἔπραξαν καὶ ἔπαθον ὅσα ἔπαθον, ἐπῆλθον οἱ σπουδαῖοι τοῦ ἀγῶνος ἡγεμόνες. Ὁ Ἀλέξιος ἅμα πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ ὑπατος αὐτῶν, Γοδοφρέδος ὁ Βουϊλλῶνος, ἀφίκετο εἰς τὰ σύνορα τῆς Βουλγαρίας, παρεκάλεσεν αὐτὸν δι' ἐπιστολῆς νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ νέας λεηλασίας ὑποσχόμενος ἀντὶ τούτου πᾶσαν εὐκολίαν περὶ τὴν τῶν τροφῶν προμήθειαν. Ὁ δὲ δούξ ἀπήντησεν ὅτι θέλει προθύμως πράξει κατὰ τὰ αἰτούμενα, καὶ ἐξέδωκε τῶντι ἀμέσως διαταγὴν περὶ ἀποχῆς ἀπὸ πάσης βίας καὶ περὶ τακτικῆς πληρωμῆς τοῦ τιμήματος ὅλων τῶν παρεχομένων πραγμάτων

ἐξαιρέσει τῆς τῶν ἵππων τροφῆς, ἣτις ἐδίδετο δωρεάν. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἑτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξίου πρὸς τὸν Βοημοῦνδον, τὸν υἱὸν τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν Ῥοβέρτου Γυσκάρδου, αὐτολεξεῖ παρατιθεμένη ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Τυρίου, ἐν ᾗ ῥητῶς λέγεται ὅτι ἐξεδόθησαν διαταγαὶ ἵνα ἐπὶ τιμῇ εὐλόγῳ παρέχονται πάντα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Πλὴν τούτου, περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἀλέξιος ἐνόμισε συνετὸν νὰ ὀρισθῶσιν ἐπισήμως αἱ πρὸς τοὺς σταυροφόρους σχέσεις αὐτοῦ, ἐπαγγειλάμενος μὲν πᾶσαν εὐλογον συνδρομὴν, ἀπαιτῶν ὅμως ἀφ' ἑτέρου ν' ἀποδοθῶσι πάντα ὅσα ἤθελον ἀνακτηθῇ εἰς Ἀσίαν. Καὶ τῶντι συνωμολογήθη περὶ τούτου συνθήκη καὶ ἐκυρώθη δι' ὅλων τῶν εἰθισμένων τότε διατυπώσεων. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων καθίσταται πλέον ἀναμφισβήτητον, νομίζομεν, ὅτι ὁ Ἀλέξιος οὐδέποτε ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῆς Εὐρώπης. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β' οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ περὶ τῶν ὑποτιθεμένων ἐκείνων αἰτήσεων· καὶ οἰκοθεν νοεῖται ὅτι, ἂν τοιαῦται αἰτήσεις ἐγένοντο, ὁ Ἀλέξιος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν ἡγεμόνων νὰ πληρῶνῃσι πάντα τὰ ἀναγκαῖα αὐτοῖς τρόφιμα. Ἄν κατὰ παράκλησιν αὐτοῦ προσήρχοντο, ἤθελον ἔχει ὁμολογουμένως τὸ δικαίωμα νὰ τρέφωνται δαπάναις αὐτοῦ, οὐδὲ ἤθελον τοσούτῳ προθύμως ἀποδεχθῇ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ καταβάλωσιν αὐτοὶ τὰς δαπάνας ταύτας. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι αἱ γενόμεναι συνθήκαι. Τῶντι δυσκόλως ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀλέξιος, ἀνομολογῶν ἑαυτὸν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς κινδυνεύοντα τὸν ἑσχατον ἀπὸ τῶν Τούρκων κίνδυνον, ἤθελε καθικετεύει μετὰ γοερῶν κραυγῶν τῆς ἐλεεινοτέρας ἀπελπισίας τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως νὰ σώσωσιν αὐτὸν, καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ προσῆλθον, ἤθελεν ἀπαιτήσῃ νὰ μὴ πορισθῶσιν οὐδὲν ἐκ τῶν ἀγώνων αὐτῶν ὠφέλημα, ἀλλὰ νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ πάντα ὅσα κατακτήσωσιν. Ἐὰν δὲ ὁ πρὸ μικροῦ ἰκέτης εἶχε τὴν ἀναίδειαν νὰ προτείνῃ τοιαύτας ἀξιώσεις, οἱ κατ' αἰ-

τησὶν τοῦ προσδραμόντες σύμμαχοι δὲν εἶχον εἰμὴ νὰ ἀναγνώ-
σωσι πρὸς αὐτὸν τὰς ἐπιστολάς του. Οὐδόλως δὲ προέτειναν
τὴν ἐξ αὐτῶν δυναμένην νὰ ἐκπηγάσῃ ἔνστασιν, ἀλλὰ συνω-
μολόγησαν τὴν ἀπαιτηθεῖσαν συνθήκην. Ἐκ τούτου καὶ τυφλῶ
δῆλον γίνεται ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ οὐδέποτε ἐγράφησαν καὶ ὅτι
ἐπλαστογραφήθησαν βραδύτερον, ἵνα δυνηθῶσιν οἱ πολέμιοι
ἐκεῖνοι νὰ εἴπωσιν ὅτι ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν παρακα-
λούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου, καὶ ὅτι ἐκ τῶν περιπετειῶν καὶ
τῶν περιπλοκῶν ὅσαι κατόπιν συνέβησαν, ἐκυρίευσαν ἐπὶ τέ-
λους τὸ ἀνατολικὸν κράτος.

Ὅτι δ' ἐξ ἀρχῆς τοῦτο προέθεντο, ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ
τῶν ἐγκυκλίων τοῦ Γρηγορίου Ζ', οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐπιστρα-
τείας τοῦ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου, ἀλλὰ καὶ ἐκ μυρίων ἄλλων
περιστάσεων. Εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων συναθλητῶν τοῦ Γοδο-
φρέδου ἦτο, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, ὁ τοῦ Ῥοβέρτου Γυσκάρ-
δου υἱὸς Βοημοῦνδος, ἡ δὲ ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς σταυροφορίας
ἐπάνοδος αὐτοῦ εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας τὰς ὁποίας πρὸ μικροῦ
εἶχεν ἐπιχειρήσει ἀναφανδὸν νὰ κυριεύσῃ, δὲν προσιώνιζεν αἴ-
σια εἰς τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμὸν πράγματα. Στρατεύσας
ἐξ Ἰταλίας τῷ 1096, εἶχε γράψῃ ὀλίγας ἡμέρας πρὶν ἐκπλεύσῃ
ἐξ Ἀπουλίας πρὸς τὸν Γοδοφρέδον ἐπιστολὴν, ἥτις, διασωθεῖσα
εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν δυτικῶν χρονογράφων, οὐδεμίαν ἐπιτρέπει
ἀμφιβολίαν περὶ τῶν διαθέσεων τὰς ὁποίας εἶχεν ἀπερχόμενος
εἰς Κωνσταντινούπολιν. «Δὲν ἀγνοεῖς, ἔλεγε πρὸς τὸν Γοδοφρέ-
δον, ὧ ἀγαθώτατε τῶν ἀνδρῶν, ὅτι ἔχεις νὰ πολιτευθῇς πρὸς
ὃν ἀχρεῖον, ἢ μᾶλλον πρὸς θηρίον ἄγριον τοῦ χειρίστου εἵδους,
τοῦ ὁποίου σκοπὸς εἶναι ν' ἀπατήσῃ καὶ νὰ καταδιώξῃ μέχρις
ἐξοντώσεως τὸν λατινικὸν λαόν. Ὅ,τι φρονῶ ἐγὼ περὶ τοῦ ἀν-
θρώπου τούτου θέλεις τὸ φρονήσῃ καὶ σὺ ποτὲ, διότι γινώσκω
τὴν πονηρίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ ἄσπονδον αὐτῶν μῖσος.
Μὴ πορευθῇς ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ'
ὑπάγε νὰ στρατοπεδεύσῃς περὶ Ἀδριανούπολιν καὶ Φιλιππού-

πολιν' ἐκεῖ, Θεοῦ θέλοντος, θέλω φθάσει καὶ ἐγὼ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνοιξέως καὶ θέλω σοὶ παράσχει μετὰ ἀδελφικῆς ἀγάπης, ὡς εἰς κύριόν μου, συμβουλὰς καὶ βραχίονας κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς ἡγεμόνος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.» Ποίαν ἀφορμὴν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης εἶχε δώσει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἵνα κινήσῃ τὴν ἀγρίαν ἐκείνην τοῦ ἡγεμόνος τῆς δύσεως καταφοράν; Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς οὐδεμία εἶχε συμβῆ μεγάλη πολεμικὴ ῥῆξις μετὰξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως. Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς αἱ μετὰξὺ τῶν δύο κόσμων πολιτικαὶ σχέσεις διετέλεσαν εἰρηνικαὶ μᾶλλον ἢ ἐχθρिकाί. Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διενέξει ἐπετίθετο μὲν ἡ δύσις, ἡμύνετο δὲ ἀπλῶς ἡ ἀνατολή. Βραδύτερον πολλὰ μὲν ἐρρέθησαν περὶ τῶν ἐπιβουλῶν καὶ παγίδων αἱ οἱ ἡμέτεροι ἔζησαν κατὰ τῶν σταυροφόρων, τὰ μὲν πλεῖστα ὅλως ἀνύπαρκτα, τινὰ δὲ βεβαίως δικαιολογούμενα ὑπὸ τοῦ τρόπου καθ' ὃν προσηνέχθησαν οἱ σταυροφόροι, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ σταυροφορίαι ἀκόμη δὲν εἶχον ἀρχίσει· ὅθεν πρόδηλον ἦτο ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐζήτει ἀπλῶς πρόφασιν ἐπιθέσεως.

Ὁ χρηστὸς Γοδοφρέδος δὲν ἔδωκεν ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Βοημούνδου. Ἀμα ὁμῶς ἀφικομένων τῶν σταυροφόρων εἰς Συρίαν, αὐτὸς τοῦ ὑπάτου ἐκείνου τῶν ἡγεμόνων ὁ ἀδελφὸς Βαλδουῖνος, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν προέκειτο περὶ μόνης τῆς τῶν Τούρκων κατατροπώσεως. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἕλληνισμὸς κατεῖχεν ἔτι εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐκεῖνας χώρας τὴν Ἑδεσσαν, κειμένην μετὰξὺ τῶν πηγῶν τοῦ Τίγρεως καὶ τοῦ Εὐφράτου. Ταύτης ὁ διοικητὴς Θεόδωρος εἶχε προσκαλέσει τὸν Βαλδουῖνον, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ καταπολεμήσῃ τοὺς περίξ μουσουλμάνους. Ὁ δὲ εἰσελθὼν οὕτω εἰς τὴν ἑλληνίδα πόλιν καὶ υἱοθετηθεὶς μάλιστα ὑπὸ τοῦ γέροντος διοικητοῦ, διενεργεῖ μετ' ὀλίγον τὴν δολοφονίαν τοῦ θετοῦ πατρὸς καὶ σφετερίζεται τὴν Ἑδεσσαν. Ἐχουσι δὲ ἔπειτα οἱ δυτικοὶ хроνογράφοι καὶ ἱστορικοὶ τὴν γενναιότητα νὰ ὁμιλῶσιν ἀκόμη περὶ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν Ἑλλήνων. Δὲν θέ-

λομεν ὑπομνήσει ἐνταῦθα ὅτι οἱ σταυροφόροι ἰδρύσαντες ἐν Συρίᾳ ἴδιον βασίλειον καὶ καταστήσαντες ἐν Ἱεροσολύμοις Λατῖνον πατριάρχην, παρεβίασαν τὰς συνθήκας ἃς πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχον ὁμόσει ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξίου, καὶ περιοριζόμεθα εἰς τὰ γεγονότα τὰ μαρτυροῦντα ὅτι πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἐπῆλθον ἵνα καθαιρέσωσι τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀντιοχείας, ὁ Βοημοῦνδος δὲν ἠθέλησε νὰ ἀποδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν Ἀλέξιον. Εἰς μάτην ὁ καλὸς καὶ γαθὸς κόμης Τολώσσης Ῥαιμοῦνδος ἡξίου ὅτι δὲν δύνανται νὰ κατακρατήσωσι τὴν πόλιν εἰμὴ παραβιάζοντες τὰ συντεθειμένα. Ὁ Βοημοῦνδος κατέλαβεν αὐτὴν ὀριστικῶς, ἐκυρίευσε καὶ ἄλλας πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ σφετερισθεὶς πᾶσαν τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν Παμφυλίαν, ἐμελέτησε νὰ ἐκτελέσῃ ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ βούλευμα. Οἱ σταυροφόροι δὲν ἔπαυον μὲν κηρύττοντες ὅτι πρῶτος ὁ Ἀλέξιος παρεβίασε τοὺς ὅρκους, μὴ ἐκπληρώσας τὰς περὶ ἐπικουρίας ὑποχρεώσεις ἃς ἀνέλαβε καὶ ἄλλας πολλὰς διαπράξας κατὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ἐπιβουλὰς. Ἀλλ' εἶδομεν ὅτι οἱ εἰλικρινέστεροι ἐξ αὐτῶν δὲν κατεδέχθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ἀνυποστάτων ἐκείνων αἰτιάσεων, ὁ δὲ χρονογράφος Ἀλβέρτος ὁ Ἀκουίνσιος διαρρήδην λέγει, ὅτι πάντα τὰ περὶ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Ἀλεξίου θρυλούμενα εἶναι καθαρὰ συκοφαντία. «Ἀπ' ἐναντίας, προστίθουσιν, ὁ Ἀλέξιος δὲν ἔπαυσε δίδων εἰς τοὺς σταυροφόρους σωτηρίους συμβουλὰς καὶ ἐπανεὶλημμένως προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ μὴ ἐμπλέκωνται εἰς ὁδοὺς, καθ' ἃς δὲν ἔμελλον νὰ ἀπαντήσωσιν εἰμὴ κακουχίας καὶ καταστροφάς.»

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος προσβαλλόμενος ἐδέησε ν' ἀντιπαραταχθῇ. Ἐκπέμψας στρατὸν πεζικὸν καὶ ναυτικόν, ἀνέκτησε τὸ πλεῖστον τῆς Κιλικίας καὶ κατετρόπωσε μεταξὺ Ῥόδου καὶ Πατάρων τοὺς κατὰ θάλασσαν συμμάχους τοῦ Βοημοῦνδος Πισάτας. Τότε ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἑσπερίαν ἵνα ζητήσῃ νέας ἐκεῖθεν δυνάμεις, καὶ κατέλιπε τὰ

κατὰ τὴν Συρίαν πράγματα εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐτοῦ ἀνεψιὸν Ταγκρέδον, ὅστις ἐπωνομάσθη Ἀχιλλεὺς τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος. Ὁ Βοημοῦνδος, περιελθὼν Ἰταλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Γαλλίαν, παρέστησεν ἀπανταχοῦ τὸν Ἀλέξιον ὡς ἐχθρὸν θανάσιμον τῶν χριστιανῶν, καὶ συγκροτήσας στρατὸν δώδεκα μὲν χιλιάδων ἱππέων, ἐξήκοντα δὲ χιλιάδων πεζῶν, ἐπῆλθεν οὐχὶ πλέον εἰς Παλαιστίνην, ἀλλὰ εἰς Ἰλλυρίαν. Ἐκεῖ παραμείνας ἔτος ὀλόκληρον ἐπὶ ματαίῳ πολιορκῶν τὸ Δυρράχιον, ἠναγκάσθη τελευταῖον ὑπὸ τοῦ πανταχόθεν περιζώσαντος αὐτὸν βασιλέως νὰ συνθηκολογήσῃ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1108, ἀνωμολόγησεν ἑαυτὸν ἰκέτην καὶ ὑποχείριον τοῦ βασιλέως καὶ ὑπέσχετο ὅτι μηδεμίαν μηδέποτε χώραν τεταγμένην ὑπὸ τὰ σκῆπτρα αὐτοῦ, εἴτε νῦν, εἴτε πρότερον, εἴτε πόλιν, εἴτε νῆσον, θέλει κατακρατήσῃ, καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρήσῃ ἀκήρυκτον κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ταγκρέδου πόλεμον, ἐὰν οὗτος ἀποποιηθῇ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν παροῦσαν συνθήκην· ταῦτα δὲ πάντα ἐκυρώθησαν διὰ ὄρκων φρικτῶν. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Βοημοῦνδος, ἅμα ἐπανελθὼν εἰς Ἀπουλίαν, ἤρχισε νὰ παρασκευάζεται αὐθις εἰς πόλεμον καὶ εἶχεν ἤδη ἐτοιμάσει τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο στόλον, ὅτε νοσήσας ἀπεβίωσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1111. Τοιουτοτρόπως ἐπολιτεύθησαν οἱ ἡγεμόνες τῆς δύσεως ἐπὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας. Ἄπαντες μὲν παρεβίασαν ἀναφανδὸν τὰς πρὸς τὸν Ἀλέξιον συνθήκας, τινὲς δὲ προσέβαλον ἐπανελημμένως αὐτὸ τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Μήπως ὅμως ἔπραξαν γενναῖόν τι κατὰ τῶν Τούρκων; Τὸ ἐν Συρίᾳ ἰδρυθὲν παρ' αὐτῶν βασίλειον ἀπέβη αἰείποτε ἀσθενέστατον, οὐδὲ παρεκώλυσε τοὺς αὐτόθι Σελτσουκίδας νὰ ἀναδειχθῶσιν αὐθις μετ' οὐ πολὺ φοβεροί. Πρὸς δὲ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Τούρκους δὲν ἠγωνίσθησαν εἰμὴ ὅτε κατ' ἀρχὰς ἐδέησε νὰ διέλθωσι διὰ τῆς χώρας ἐκείνης ἵνα μεταβῶσιν εἰς Συρίαν· ἐνῶ ἐὰν μηδόπως ἐπῆρχοντο, τὸ ἥμισυ τῶν ἀνδρῶν, τῶν πόρων καὶ τῶν ἀγῶνων οὓς ἐδέησεν ὁ Ἀλέξιος νὰ καταβάλῃ πρὸς περιστολὴν

τῶν παραδόξων ἐκείνων συμμάχων, ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἀνορθώσῃ τὸν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνισμόν, περιορίσῃ δὲ διὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ ἐν ἀνάγκῃ διὰ τῶν ὅπλων, τὰς καταπιέσεις καὶ τὰς κακουργίας τῶν ἐν Συρίᾳ μωαμεθανῶν.

Ἡ πρώτη σταυροφορία οὐδὲν ἄλλο ἐπήγαγεν εἰμὴ νὰ ἐλαττώσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὸν τελικὸν θρίαμβον τῶν Τούρκων. Καίτοι δὲ τοσαύτας ἔπαθεν ἐξ αὐτῆς πληγὰς, ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐπὶ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀλεξίου, τὴν ἐν Φρυγίᾳ Λαοδίκειαν, τὴν ἐν Παμφυλίᾳ Σωζόπολιν, τὴν ἐν Παφλαγονίᾳ Κασταμῶνα· κατόπιν μάλιστα ὁ βασιλεὺς προήλασε μετὰ στρατοῦ μεγάλου εἰς Κιλικίαν καὶ Συρίαν καὶ καταπείσας τοὺς αὐτόθι Φράγκους νὰ συμπράξωσιν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀρόντου κειμένης Καισαρείας, ἀλλ' ἐγκαταλειφθεὶς μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν συμμάχων καὶ προσέτι διακινδυνεύσας ἐκ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτῶν, ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Βραδύτερον ἐπανῆλθεν εἰς Συρίαν μετὰ νέου στρατοῦ, ἀλλ' εὔρεν αὐθις τοὺς Φράγκους δυσπιστοῦντας καὶ ἀποποιουμένους ν' ἀγωνισθῶσιν. Ὅθεν δικαίως ὁ Μισὼ καλεῖ ἀξιοθρήνητον τὴν διαγωγὴν ταύτην τῶν ὁμοφύλων του, ἐπιλέγων ὅτι ἡ συμμαχία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων ἠδύνατο νὰ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τῶν Τούρκων τὴν τε μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Συρίαν. Ὡσαύτως ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου, Μανουὴλ ὁ Κομνηνός, ἐπιχειρήσας νέον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα ἐταπείνωσεν αὐτοὺς ἐν Παμφυλίᾳ καὶ Κιλικίᾳ, ἀλλ' ἐδέησε νὰ διακόψῃ τὴν ἐπιτυχῇ ταύτην ἐπιχείρησιν, διότι νέος ἐπεκρεμάσθη κατὰ τοῦ κράτους ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνος, τῷ 1147, ἡ λεγομένη δευτέρα σταυροφορία.

Τὴν σταυροφορίαν ταύτην προεκάλεσεν ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὑπὸ τῶν Σελτσουκιδῶν ἄλωσις τῆς Ἐδέσσης, ἥτις

ἦτο τὸ κυριώτατον τῶν Λατίνων προπύργιον κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων. Ἡγεμόνες τοῦ ἐπιχειρήματος ἐγένοντο ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Κορράδος Γ', καὶ ὁ τῆς Γαλλίας βασιλεὺς Λουδοβίκος Ζ', οἵτινες ἀμφοτέροι ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον παρὰ Μανουὴλ τὴν ἄδειαν νὰ διέλθωσι διὰ τοῦ κράτους. Ὅταν δὲ ὁ πρῶτος στρατεύσας Κορράδος ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ἰστρον, ὁ Μανουὴλ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν πρέσβεις ἐπιτετραμμένους νὰ λάβωσι τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι οἱ σταυροφόροι δὲν θέλουσι προξενήσει ζημίας. Ὁ Κορράδος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μεγιστᾶνες ὥμοσαν ἀδιστάκτως τὸν περὶ τούτου ὅρκον, καὶ τότε ὁ Μανουὴλ ὑπέσχετο πᾶσαν συνδρομὴν καὶ τροφὰς ἐπὶ πληρωμῇ τῆς ἀξίας αὐτῶν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ σταυροφόροι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὰς καταχρήσεις. Ἐπαυσαν νὰ πληρώνωσι τὰ τρόφιμα, ἐλάμβανον αὐτὰ διὰ τῆς βίας, περιῦριζον τὰ ἱερὰ καταγώγια καὶ ἦλθον εἰς χεῖρας πρὸς τε τοὺς κατοίκους καὶ τὸν στρατόν. Ταῦτα πληροφορηθεὶς ὁ Μανουὴλ διεμήνυσεν εἰς τὸν Κορράδον νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ νὰ σπεύσῃ νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν διὰ τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας ἠθέλησε νὰ κωφεύσῃ εἰς τὴν παραίνεσιν ταύτην καὶ ἠξίωσεν ὅτι δέον νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν καταντικρὺ παραλίαν ἐν πομπῇ βασιλικῇ. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς νοήσας ὅτι δέον νὰ ὑποκύψῃ, διεπέρασε τὸν Ἑλλήσποντον ἐπὶ ταπεινοῦ λεμβαδίου. Ἐν τούτοις ἔφθασεν εἰς τὸν Ἰστρον καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἡγεμόνων τῆς σταυροφορίας ταύτης, ὁ τῆς Γαλλίας βασιλεὺς Λουδοβίκος Ζ'. Παρὰ τούτου ὁ Μανουὴλ ἀπήτησε νὰ ὁμώσῃ ὅχι μόνον ὅτι οὐδεμίαν θέλει κυριεύσει πόλιν ἐκ τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ κράτος, ἀλλὰ προσέτι ὅτι θέλει ἀποδώσει εἰς τὸν μονάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως πάσας τὰς πόλεις ὅσας ἀνακτήσει ἀπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ὑπόσχεσιν ἔδωκαν προθύμως ὅ,τε Λουδοβίκος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, τοῦ δὲ δευτέρου ὅρου τὴν διευκρίνησιν ἀνέβαλον μέχρις οὗ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Κορράδου. Ὅτε δὲ ἀφικο-

μένων αὐτῶν περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ βασιλεὺς ἐπανελάβε τὴν ἀπαίτησιν, εἰς τῶν παρακολουθούντων τὸν γαλλικὸν στρατὸν ἀρχιερέων, ὁ ἐπίσκοπος Λάγγρης, ἀφοῦ πολλὰς ἐξήμεσεν ὕβρεις κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ἐν τῷ περὶ τούτου συγκροτηθέντι συμβουλίῳ ὅτι πρέπει νὰ κυριεύσωσι τὴν βασιλεύουσαν. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐγένετο. Οἱ δὲ περὶ τὸν Λουδοβίκον ὁμόσαντες τὸν ἀπαιτηθέντα ὄρκον διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου οὔτε αὐτοὶ, οὔτε οἱ περὶ τὸν Κορράδον ἐπραξάν τι γενναῖον. Ἐπὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας οἱ δυτικοὶ κατώρθωσαν τοῦλάχιστον νὰ κυριεύσωσι πόλεις τινὰς τῆς Συρίας, ἐνῶ ἐπὶ τῆς προκειμένης οὐ μόνον πόλεώς τινος δὲν ἐγένοντο κύριοι, ἀλλὰ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Μισῶ, ἡ ἀποτυχία αὐτῶν ὑπῆρξεν ἄδοξος, δι' οὐδενὸς ἡρωϊκοῦ ἔργου κοσμηθεῖσα· καὶ πλὴν τούτου, ἡ δευτέρα αὕτη σταυροφορία κατέστησε πάλιν πρόδηλον ὅτι μετὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου συνεδέετο πάντοτε ὁ σκοπὸς τῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους χειρώσεως. Ἡ μὲν πρότασις τοῦ ἐπισκόπου Λάγγρης δὲν ἐπραγματοώθη, ἀλλὰ συγχρόνως ἐγένετο ἐκ τῆς ἐσπερίας δεινοτάτη κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἐπίθεσις.

Τῷ 1147, ἐνῶ ὁ Κορράδος καὶ ὁ Λουδοβίκος διέβαινον τὰς ἀρκτικάς τοῦ κράτους ἐπαρχίας ὡς πολέμιοι μᾶλλον ἢ ὡς σύμμαχοι καὶ ἠνάγκαζον τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν νὰ ἐπιστήσῃ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν, ὁ τότε ἡγεμὼν τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Ρογέρος Β' ἐστράτευε κατὰ τῶν νοτιωτέρων χωρῶν· καὶ ἐστράτευε, καθὰ τότε ἐλέγετο, δυνάμει ῥητῆς πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας συνθήκης· Στόλος ἐκ πλοίων 60 ὁρμήσας ἀπροςδοκῆτως εἰς τὴν Κέρκυραν, ἐγένετο κύριος αὐτῆς. Προσβαλὼν ἔπειτα τὴν Μονεμβασίαν ἀπέτυχεν· ἀλλὰ μετὰ πολλὰς λεηλασίας τῶν παραλίων εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀποβιβάσας στρατὸν κατέλαβεν ἀφ' ἑνὸς τὰς Θήβας καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν Κόριν-

θον, ἐδῆώσεν ἀνηλεῶς τὰς δύο ταύτας πόλεις, πλουσιωτάτας τότε οὔσας, καὶ ἀπήγαγεν ἐξ ἀμφοτέρων πολλούς τε ἄλλους ἐγκρίτους κατοίκους, μάλισα δὲ τεχνίτας μεταξουργούς. Μετὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα ὁ στόλος τοῦ Ῥογέρου ἐπανῆλθε θριαμβεύων εἰς Πάνορμον τῆς Σικελίας, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σώζεται μνημεῖον τῆς ληστρικῆς ἐκείνης ἐπιδρομῆς, ἡ γέφυρα, ἡ καλουμένη, τοῦ ναυάρχου, ἅτε κατασκευασθεῖσα ἐκ τῆς λείας ἦν εἰσεκόμισεν ὁ τοῦ στόλου ἡγεμών. Ἐκτοτε δὲ ἰδρύθησαν ἐν Πανόρμῳ διὰ τῶν αἰχμαλωτευθέντων ἐργατῶν καὶ τὰ μεταξουργεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια μετ' οὐ πολὺ διηγωνίσθησαν πρὸς τὰ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἐργαστάσια. Τοιαύτῃ ἐγένετο ἡ δευτέρα σταυροφορία, τῆς ὁποίας οἱ συνήγοροι κατηγορήσαν πάλιν τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν ὅτι συνεννοήθη μετὰ τῶν Τούρκων καὶ ἄλλας διέπραξε κατὰ τῶν Λατίνων ἐπιβουλὰς· ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῶσι ταῦτα πάντα οὕτως ἔχοντα, δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ δύναται τις νὰ κατακρίνη τὸν βασιλέα ἐκεῖνον οὕτω πως πολιτευθέντα πρὸς ἀνθρώπους, οἵτινες, ἐνῶ ἔλεγον ἑαυτοὺς στρατιώτας τοῦ σταυροῦ ἐπερχομένους εἰς βοήθειαν τῶν χριστιανῶν, ἔπειτα ἐλεηλάτουν ὅσον ἡδύναντο τοὺς χριστιανοὺς τούτους, ἐβουλεύοντο νὰ κυριεύσωσι τὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν, καὶ, στρατεύσαντες κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἔπραττον κατ' αὐτῆς ὅσα πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν. Τὰ δὲ ἀμέσως ἐπελθόντα μαρτυροῦσιν αὖθις ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς οὐδεμίαν εἶχε χρεῖαν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἵνα καταβάλῃ τοὺς Τούρκους.

Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς, καίτοι ἀναγκασθεὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀγῶνα μακρὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κερκύρας ἣν εἶχον καταλάβει οἱ λεγόμενοι ἐκεῖνοι ἐπίκουροι· καίτοι ἐξέπεμψε στρατοὺς εἰς τὴν κάτω Σικελίαν, ἵνα ἀνταποδώσῃ εἰς τὸν Ῥογέρον ὅσα οὗτος εἶχε πράξει ἐν Ἑλλάδι, κατετρόπωσε ἐνταύτῳ λαμπρῶς καὶ ἐταπείνωσε τοὺς ἐν Ἀσίᾳ μουσουλμάνους. Τῷ μὲν

1156 ὑπεχρέωσε τὸν πολυθρύλητον Νουρεδδὶν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἔτρεμον οἱ ἐν Συρίᾳ Φράγκοι, νὰ ζητήσῃ εἰρήνην παρ' αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἀποδόσει ὅλων τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων (6,000 Γάλλων καὶ Γερμανῶν, ἀθλίων λειψάνων τῆς δευτέρας σταυροφορίας) καὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι θέλει ἔπεται τῷ μονάρχῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς ὅλους τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν πολέμους. Τῷ δὲ 1158 ἠνάγκασε τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου Ἀζεδδὶν νὰ συνομολογήσῃ τοὺς αὐτοὺς ὅρους, καὶ πλὴν τούτων ὅτι θέλει ἀποδώσει πάντα τὰ φρούρια ὅσα ἐκυρίευσεν ἀπ' ἀρχῆς τῆς τοῦ Μανουὴλ βασιλείας. Τίς δύναται λοιπὸν νὰ ἀμφιβάλλῃ, ὅτι, ἂν δὲν ἐπῆρχοντο οἱ περισπασμοὶ καὶ αἱ συμφοραὶ τῶν σταυροφοριῶν, ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἤθελεν εὐχερῶς ἀπαλλαγῇ τῶν μωαμεθανῶν ἐκείνων πολεμίων; Καὶ ἐξ ὅλων μὲν τῶν γεγονότων τῆς τοῦ Μανουὴλ βασιλείας δηλοῦται ὅσον ἰσχυρὸν ἦτο ἔτι ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἰδίως δὲ μαρτυροῦσι τοῦτο αἱ πρὸς τοὺς ἐν Συρίᾳ Φράγκους σχέσεις αὐτοῦ. Ὁ τότε δούξ Ἀντιοχείας Ῥενάλδος, περιελθὼν εἰς διενέξεις πρὸς τὸν βασιλέα, ἐδήλωσεν ἀνηλεῶς τὴν νῆσον Κύπρον. Ἀλλ' ἐπιστρατεύσαντος τοῦ Μανουὴλ εἰς Μάμιστραν, ἐνόησεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ καὶ ἔδραμε πρὸς αὐτὸν ζητῶν συγγνώμην καὶ λέγων ἑαυτὸν ἐν πάσῃ ταπεινότητι πρόθυμον νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἀπάσας τοῦ βασιλέως τὰς ἀπαιτήσεις. «Ἀφαιρεῖται μὲν τὴν καλύπτραν τῆς κεφαλῆς, λέγει ὁ Κίνναμος, γυμνώσας δὲ τὴν χεῖρα ἄχρι καὶ ἐς ἀγκῶνας αὐτοῦς, ἀνυπόδετος σὺν τῶν μοναχῶν πολλοῖς διὰ μέσης τῆς πόλεως πορευόμενος ἐπὶ βασιλέα παραγίνεται.» Καὶ ταῦτα ἐγίνοντο ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πρέσβεων πολλῶν ἐθνῶν, χριστιανικῶν ἅμα καὶ μωαμεθανικῶν, Χορασμίων, Σουσίων, Ἐκβατάνων, Μηδικῆς τε ἀπάσης, καὶ Βαβυλῶνος, καὶ Περσῶν, καὶ Ἀβασγῶν, καὶ Ἰβήρων καὶ Ἀρμενίων, οἵτινες ἅπαντες εἶδον μετὰ θαυμασμοῦ τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀντιοχείας. Ὁρκισθέντος δὲ τοῦ Ῥενάλδου πίστιν καὶ ὑποταγὴν, ὁ Μανουὴλ κατῆλθε

τῷ 1156 εἰς Συρίαν καὶ εἰςῆλθε τροπαιοῦχος εἰς Ἀντιόχειαν. Ὁ μὲν Ῥενάλδος, πεζὸς παραπορευόμενος, ἐκράτει τὸν ἀναβολέα αὐτοῦ, ὁ δὲ βασιλεὺς Ἱεροσολύμων Βαλδουῖνος Γ', παρείπετο ἔφιππος μὲν, μηδὲν ὅμως φέρων βασιλικὸν παράσημον. Καὶ ἔπειτα λέγουσιν οἱ δυτικοὶ ὅτι αὐτοὶ μόνοι ἠδύναντο νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ τῆς τῶν Τούρκων καταδυναστείας.

Δυστυχῶς αἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖναι τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἐπιθέσεις ἐνῶ ἠλάττουν τοὺς πόρους καὶ ἐξησθένιζον τὰς δυνάμεις τοῦ κράτους, ἐπερρώνυον ἐνταύτῳ φυσικῶ τῷ λόγῳ τὸ κατὰ τῶν Λατίνων μῖσος ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἐντεῦθεν δὲ πολλαὶ ἤδη προέκυπτον διενέξεις καὶ ῥήξεις. Τῷ 1182, ἐμφυλίας γενομένης στάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνετάχθησαν μετὰ τῆς ἐτέρας τῶν μερίδων οἱ αὐτόθι ἐγκαταστημένοι Φράγκοι οἱ δ' ἀντίπαλοι κατισχύσαντες διέπραξαν πολλὴν τῶν ξένων ἐκείνων σφαγὴν. Καὶ ὁ μὲν ἀπόλεμος τούτων ὄχλος ἀπώλετο οὕτως ἐλεεινῶς· οἱ δὲ μάχιμοι ἄνδρες, ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἐσώθησαν, ἀντεκδικούμενοι διὰ δεινῆς λεηλασίας ὅλων τῶν παραλίων τῆς Προποντίδος, διὰ τῆς καταστροφῆς πολλῶν μοναστηρίων καὶ διὰ τῆς δηώσεως πολλῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἐκ δὲ τῶν ὀλεθρίων τούτων περιστάσεων ὠφελούμενος ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Γουλιέλμος Β', ἐπῆλθε τῷ 1185, ὅπως οἱ προπάτορες αὐτοῦ, κατὰ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Καὶ τοῦ μὲν Δυρράχίου ἐγένετο εὐχερῶς κύριος, τῆς δὲ Θεσσαλονίκης μετὰ τινα πολιορκίαν. Ἐνταῦθα μετὰ τὴν ἄλωσιν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν σφαγὴν καὶ λεηλασίαν φοβεράν, μὴ φεισθέντες μήτε γυναικῶν, μήτε παίδων, μήτε ἐμβρύων, μήτε ἱερῶν ἀνδρῶν καὶ τόπων. Ἀρχιερεὺς Θεσσαλονίκης ἦτο τότε ὁ Εὐστάθιος ἐκεῖνος, ὅστις τοσοῦτο μέγα ὄνομα φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων καὶ κατέλιπεν ἡμῖν πιστὴν τῆς συμφορᾶς ταύτης περιγραφὴν. Ὁ

ὅλος ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτῇ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως πεσόντων ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου εἰς χιλιάδας ἑπτὰ καὶ ἑπείκεινα· οἱ δὲ νικηταὶ ἠξίωσαν ὅτι μόνον πεντακισχίλιοι συνεποσώθησαν οἱ νεκροὶ, ἀλλὰ τοῦτο, διότι δὲν ἠρίθμυσαν εἰμὴ τὰ εὗρεθέντα ἀμέσως πτώματα, ἐνῶ πολλοὶ συγκατεκάζησαν μετὰ τῶν οἰκιῶν ὅσαι ἐπυρπολήθησαν καὶ ἄλλοι ἀφανῶς ἐθανατώθησαν. Οἱ κατακτεταὶ οὗτοι τοῦ Δυρράχίου καὶ τῆς Θεσσαλονίκης παραμείναντες ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει μέχρι τῶν μέσων τοῦ Σεπτεμβρίου, κατέλιπον τότε ἐν αὐτῇ φρουρὰν ἀποχρῶσαν καὶ ἐπορεύθησαν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα συμπληρώσωσι τὸ ἔργον. Ἀλλὰ κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Βρανᾶ εἰς Δημητρίτσι περὶ τὸν ποταμὸν Στρυμόνα. Αὐτοὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι, οἱ δὲ περισωθέντες κατέφυγον ἢ εἰς Θεσσαλονίκην ἢ εἰς Δυρράχιον. Ἐκ τῶν εἰς Θεσσαλονίκην καταφυγόντων, ἀπέπλευσαν ἀμέσως ὅσοι ἠδυνήθησαν· πολλοὶ ὅμως μὴ εὗρόντες πλοῖα ἐφονεύθησαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἥτις ἀμέσως περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀνεχώρησε δὲ ἄπρακτος καὶ ὁ στόλος. Τὸ Δυρράχιον καὶ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι παρέμειναν μὲν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἑσπερίων, μετ' οὐ πολὺ ὅμως τότε Δυρράχιον καὶ ἡ Κέρκυρα ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Γουλιέλμου, μὴ δυναμένου νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν δαπάνην ἣν ἀπῆτει ἡ κατοχὴ αὐτῶν. Μόναι αἱ νῆσοι Κεφαλληνία καὶ Ζάκυνθος ὑπέκυψαν ἑκτοτε εἰς τὴν τῶν δυτικῶν δεσποτείαν, γενόμεναι κτῆμα τοῦ ναυάρχου Μαργαριτώνη, ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἐλάχιστον τῶν τότε ἐπισυμβάντων κακῶν. Τὰ ἀμοιβαῖα θρησκευτικὰ καὶ φυλετικὰ πάθη ἐκορυφώθησαν, καὶ τὸ πολιτικὸν οἰκαδόμημα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα οὕτως ὑπὸ τῆς ἐσπε-

ρίας Εὐρώπης πολεμούμενον καὶ ταλαιπωρούμενον, ἤρχισε νὰ δίδῃ πρόδηλα σημεῖα καμάτου. Οἱ πόροι τοῦ ἐξηντλοῦντο. Ἡ μικρὰ Ἀσία, ἣτις ἐπὶ 800 περίπου ἔτη εἶχε διατελέσει τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ἔρεισμα, ἐδеспύζετο ἤδη κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἔπασχον ἀπὸ τῶν χριστιανῶν τῆς δύσεως ὅ,τι αἱ ἀσιαναὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων· ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς οὕτω ἔνθεν καὶ ἔνθεν διασπώμενος, ἦτο δύσκολον νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ πολὺ ἔτι πολιτικὴν ἐνότητα· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν προέφθασε νὰ συμπληρώσῃ τὴν φυλετικὴν τοῦ κράτους αὐτοῦ ἀφομοίωσιν. Οἱ Βούλγαροι ἐπαναστάντες ἀνέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, καὶ δὲν ἀπέβησαν μὲν ἐπικίνδυνοι ὡς ἄλλοτε, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἀπεσπάσθη ἐντεῦθεν μία τῶν εὐφορωτέρων τοῦ κράτους χωρῶν. Τῷ 1180 ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος μέγας Κομνηνός, ὁ δὲ θρόνος κατελήφθη μετὰ τίνος ἀνωμαλίας ὑπὸ τῆς δυναστείας τῶν Ἀγγέλων, ἣτις δὲν ἀνεδείχθη ἐνάμιλλος τῶν κρισίμων περιστάσεων ἐν αἷς κατέλαβε τὴν ἀρχήν. Ἰσχυροὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις οἴκοι ἀπεχωρίζοντο ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Ὁ Πόντος, καὶ ἡ Παφλαγονία ἀπετέλεσαν κράτος αὐτοτελὲς ὑπὸ ἴδιον Ἑλληνα ἡγεμόνα. Ὡσαύτως ἡ Κύπρος. Καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις οἱ Χαμάραιτοι, οἱ Σγουροὶ καὶ ἄλλοι ἱδρυσαν αὐτοτελεῖς σχεδὸν δυναστείας. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν ὀλεθρίων τούτων περιστάσεων ἐνέσκηψαν ἀλλεπαλλήλως ἐκ δύσεως δύο νέοι κεραυνοὶ, ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη σταυροφορία.

Τὰς σταυροφορίας ταύτας προεκάλεσεν ἡ περὶ τοὺς χρόνους τούτους συμβῆσα ὀλοσχερὴς σχεδὸν κατάλυσις τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανικῶν ἡγεμονιῶν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου Σαλαδδίν, ὅστις καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἐγένετο κύριος τῇ 3 ὁκτωβρίου 1187. Καὶ ἡ μὲν τρίτη μικρὸν ἀνέσεισε τὸ ἀνατολικὸν κράτος· κατ' ἀρχὰς δὲ καὶ ἡ τετάρτη ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ ὅλως ἀσχέτως πρὸς αὐτὸ, διότι ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιπλεύσῃ ὁ σταυροφορικὸς στρατὸς εἰς Αἴγυπτον, ἵνα ἐκεῖ ἐπι-

τεθῇ τὸ πρῶτον κατὰ τῶν μωαμεθανῶν. Ἀλλ' ἐὰν τὸ πνεῦμα ὅπερ ἐξώθει ἐπὶ μίαν ἤδη ἑκατονταετηρίδα τὴν ἐσπερίαν κατὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκόπαζεν ἐκ διαλειμμάτων· ἐὰν ὥς ἐκ τούτου κατίσχυε πρὸς καιρὸν ἡ ἀγαθὴ περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἀγίων τόπων προαίρεσις, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ὁποίας ἐκαλύπτετο ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων· αἱ προεδρεύουσαι ὁμῶς αὐτῶν διαθέσεις ἦσαν τοσοῦτον ἰσχυραὶ, ὥστε ἀδύνατον ἦτο ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐκραγῇ μία τῶν καταιγίδων ἐκείνων καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ δευτερεύοντες ἡγεμόνες τῆς τετάρτης σταυροφορίας, σκοποῦντες εἰλικρινῶς νὰ πλεύσωσιν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, ἦλθον ἐπὶ τούτῳ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Τῆς Ἑνετίας ὁμῶς τότε προΐστατο ὁ δόγης Ἑρρίκος Δάνδολος, ὅστις πρὸ καιροῦ βυσσοδομῶν ἀπαίσια κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, περιέπλεξε τὰ πράγματα εἰς τρόπον ὥστε ἡ σταυροφορία αὕτη, ἀντὶ νὰ πορευθῇ εἰς Αἴγυπτον, ἐτράπη ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ Δάνδολος ἀπεδέξατο προθύμως τὴν γενομένην πρὸς αὐτὸν πρότασιν περὶ μεταφορᾶς τοῦ στρατοῦ εἰς Αἴγυπτον, περὶ τροφοδοσίας αὐτοῦ ἐπὶ ἔτος, περὶ τῆς ἐπὶ ἔτος ὡσαύτως χρήσεως τοῦ ἐνετικοῦ στόλου ὑπὸ τῶν σταυροφόρων καὶ περὶ τῆς ὑποστηρίξεως αὐτῶν διὰ 50 γαλερῶν· ταῦτα δὲ πάντα ἀντὶ πληρωμῆς 85,000 μαρκῶν ἀργύρου. Ἐπειδὴ προέκειτο περὶ μεταφορᾶς καὶ συντηρήσεως 4,500 ἰππέων, 9,000 ἀκολούθων καὶ 20,000 πεζῶν, τὸ ζητηθὲν ποσὸν δὲν ἦτο ἐκ πρώτης ὄψεως μέγα· διότι 85,000 μάρκαι ἰσοδυνάμουν πρὸς 6,000,000 φράγκων. Ὡς πρὸς τὰς τότε ὁμῶς περιστάσεις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τὸ ποσὸν ἦτο ὑπέρογκον. Ἰνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐπὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας ὁ μὲν δούξ τῆς Νορμανδίας Ῥοβέρτος ὑπεθήκευσεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γουλιέλμον, τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας, ὁλόκληρον τὸ δουκάτον τῆς Νορμανδίας ἐπὶ 5 ἔτη διὰ μόνας 10,000 μάρκας· τὸ δὲ δουκάτον Βουιλ-

λῶνος καὶ ἡ κομητεία Μαρκίας, ἐπωλήθησαν τὸ μὲν διὰ 4,000 μάρκας, ἡ δὲ διὰ 6,000. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ χρήματα ἦσαν τότε ἐν τῇ ἐσπερίᾳ σπάνια, ὁ Δάνδολος ἠδύνατο νὰ ᾔηται ἐκ προοιμίου βέβαιος ὅτι οἱ σταυροφόροι δὲν θέλουσι ποτὲ πληρῶσαι τὰς 85,000 μάρκας. Ὅ,τι δὲ καθίστησιν ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν θέλει περιέλθει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ μεταφέρῃ αὐτοὺς εἰς Αἴγυπτον, εἶναι ὅτι ὀλίγον ἄφοῦ διεπραγματεύθη τὴν προαναφερθεῖσαν συνθήκην, ἐξέπεμψε πρὸς τὸν Μαλέκ-Ἀδὲλ, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Σαλαδδίν, τὸν κατορθώσαντα νὰ λάβῃ τότε αὐτόθι ἅπαν τὸ κράτος, πρέσβεις δι' ὧν ἐπέτυχε τῇ 13 μαΐου 1202 συνθήκην, δυνάμει τῆς ὁποίας παρεχωροῦντο εἰς τοὺς Ἑνετοὺς πολλὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προνόμια, καὶ ἰδίως ὁλόκληρον τῆς πόλεως ταύτης τμήμα.

Εἶχον δὲ συμβῇ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότα τινὰ, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ διευκολύνωσι πολὺ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Δανδόλου. Αἱ ποικίλαι συμφοραὶ τὰς ὁποίας ὑφίστατο τὸ κράτος ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, οὐχὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἀλλ' ἐκ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἤρχισαν, ὡς ἡξεύρομεν ἤδη, νὰ ἐπενεργῶσιν εἰς τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ. Αἱ λαμπραὶ ἡμέραι τῆς μεταρρύθμισεως, τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τῆς τῶν Κομνηνῶν, εἶχον παρέλθει· ἔξεις ὀλέθριαι προῆλθον αὖθις εἰς μέσον. Εἷς ἐκφυλὸς γόνος τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς τῶν Κομνηνῶν δυναστείας, ὁ μικρὸς αὐτοῦ ἀνεψιὸς Ἀνδρόνικος, δὲν ἐστερεῖτο μὲν διαπρεπῶν πολεμικῶν προτερημάτων, ἀλλὰ θανατώσας τὸν διάδοχον τοῦ Μανουὴλ Ἀλέξιον Β', εἰς ποικίλην ἐξεστράπη κακουργίαν. Καθηρέθη δὲ καὶ παρεδόθη εἰς οἰκτρότατον θάνατον ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, ὅστις ὁμῶς ἦτο ἐντελῶς πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων ἀνεπιτήδειος. Ἐκ τούτου ὠφελούμενος ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος Γ' ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς καὶ προσέτι ἐτύφλωσεν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ τοῦ Ἰσαακίου υἱὸς, Ἀλέξιος ὡσαύτως καλούμενος, δια-

φυγῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσῆλθε τῷ 1201 εἰς τε τὸν τότε πάπαν Ἰννὸκέντιον Γ' καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας Φίλιππον, ὅστις ἦτο γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ ἀδελφῇ, ἐπικαλούμενος ἀμφοτέρων τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν κατὰ τοῦ σφετερισθέντος τὴν βασιλείαν θείου αὐτοῦ, καὶ ὑποσχόμενος ἀντὶ τούτου τὴν τε ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἄνευ ὁροῦ τινὸς καὶ προσέτι συνδρομὴν ἀπόλυτον πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀγίων τόπων. Καὶ ὁ μὲν Φίλιππος δὲν ἠδύνατο οἰκοθεν νὰ βοηθήσῃ τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ, ἀλλὰ φίλος ὢν στενὸς τοῦ Βονιφατίου, τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν σταυροφόρων, εἶχε πάντα τρόπον νὰ ἐκτρέψῃ τὸ ἐπιχειρημα ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πάλιν δὲ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ὅστις ἐπεκύρωσε τὴν μεταξὺ Ἑνετίας καὶ σταυροφόρων σύμβασιν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι οὗτοι δὲν ἤθελον πολεμήσει κατὰ χριστιανῶν, ἐφαίνετο μὲν μὴ θέλων νὰ παραβῇ τὸν ὅρον τοῦτον, ἀλλὰ δελεαζόμενος ὑπὸ τῆς εὐκαιρίας τοῦ νὰ ἴδῃ τελευταῖον τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐνιδρυομένην ἐν τῇ ἀνατολῇ, εἴτε διὰ τῆς ἐνθρονίσεως τοῦ νέου Ἀλεξίου, εἴτε διὰ τῆς ἐντελοῦς καταλύσεως τῆς ὀρθοδόξου βασιλείας, ἄφησε τὰ πράγματα νὰ τρέχωσιν, οὐδὲν σπουδαῖον πράξας πρὸς ἀποτροπὴν τῆς οὕτως ἢ οὕτως ἐπικειμένης μεταβολῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ σταυροφόροι, ὧν οἱ πλεῖστοι οὐδὲν ἐγίνωσκον περὶ τῶν ὑπολανθανόντων τούτων ποικίλων συμφερόντων, ἤρχισαν νὰ συνέρχωνται ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1202 εἰς Ἑνετίαν. Ὅταν ἡριθμήθησαν, εὗρέθη ὅτι ἀντὶ 4,500 ἰππέων δὲν προσῆλθον εἰμὴ 1000· ἀντὶ δὲ τῶν 20,000 πεζῶν μόλις περὶ τοὺς 10,000· οἱ λοιποὶ εἶχον ἐκπλεύσει εἰς Παλαιστίνην δι' ἄλλων ὁδῶν. Ὁ Δάνδολος ὅμως, ἀδιαφορῶν περὶ τούτου, ἀπήτησε τὴν πληρωμὴν ὅλου τοῦ συμφωνηθέντος ποσοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἠτοίμασε τὸν στόλον δι' ὅλον τὸν στρατόν. Οἱ ἀρχηγοὶ ἀμηχανοῦντες, ἀφοῦ εἰσέπραξαν ὅσα ἕκαστος τῶν συναγωνιστῶν αὐτῶν ἠδυνήθη νὰ συνεισφέρῃ, ἀφοῦ ἔδωκαν καὶ αὐτοὶ ὅ,τι εἶχον καὶ δὲν εἶχον, διότι συνωμολόγησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις δάνεια τοκογλυφικά, πά-

λιν δὲν εἰμπόρεσαν νὰ καταβάλωσιν οὔτε τὸ ἥμισυ τῆς ὀφειλῆς. Τότε ὁ Δάνδολος ἐφάνη ὅτι ἤρχισε νὰ ἐλεῇ τοὺς μαχητὰς ἐκείνους τοῦ σταυροῦ καὶ προέτεινεν εἰς αὐτοὺς ὅτι εἰμπορεῖ νὰ μὴ ἀπαιτήσῃ τὸ ἐλλεῖπον καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ μετ' αὐτῶν, ἐὰν ἀναλάβωσι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξοφλήσωσι τὸ χρέος ἐκ τοῦ εἰς αὐτοὺς ἀνήκοντος μέρους τῆς λείας, ἅμα κατορθώσωσι τὴν πρώτην αὐτῶν κατάκτησιν. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς προτάσεως, ὁ Δάνδολος παρετήρησεν ὅτι, ἐπειδὴ εὐρίσκοντο περὶ τὰ τέλη αὐγούστου, ὁ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον πλοῦς ἀπέβαινεν ἐπικίνδυνος καὶ ὅτι καλὸν ἦτο, ἵνα μὴ διατελέσωσι δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος ἐν ἀπραξίᾳ, νὰ κυριεύσωσιν ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἐν τῇ Δαλματίᾳ πόλιν Ζάραν, τὴν ἐκ πειρατείας μὲν πλουτήσασαν, πολεμίως δὲ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς διακειμένην. Ταῦτα εἶπεν ὁ Δάνδολος. Καὶ οὐκ ὀλίγοι μὲν τῶν σταυροφόρων, ἐνθυμούμενοι τὸν ὄρκον ὃν ἔδωκαν νὰ στρατεύσωσι κατὰ τῶν μωαμεθανῶν, δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι πῶς ὁ ὄρκος συνεβιβάζετο μετὰ τῆς προτεινομένης καταστροφῆς χριστιανικῆς πόλεως. Ὁ δὲ Ἰννοκέντιος Γ' ἀπηγόρευσε τὸ ἐπιχείρημα ἐπὶ ἀπειλῇ ἀφορισμοῦ. Ὁ Δάνδολος ὅμως καὶ ὁ Βονιφάτιος, μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῶν ἀφορισμῶν, ἐστράτευσαν κατὰ τῆς Ζάρας καὶ περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου ἐξεπόρθησαν τὴν πόλιν, ἐπιτρέψαντες μὲν τὸ ζῆν εἰς τοὺς κατοίκους, ἀφαιρέσαντες δὲ ἀπ' αὐτῶν ὅ,τι καὶ ἂν εἶχον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πλεῖστον τῆς πλουσιωτάτης λείας ἀπεδόθη εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, πολλοὶ τούτου ἕνεκα ἀντήχησαν πάλιν γογγυσμοὶ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ πάπας ἐξέδωκεν ἤδη τὸν ἀφορισμόν. Ἀλλ' ὁ Βονιφάτιος ὅστις ἤξευρεν ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς Ζάρας εἶναι ἀπλοῦν προοίμιον τῆς κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπιθέσεως καὶ ἠλπιζε νὰ ἀποζημιωθῇ ἐνταῦθα, καθησύχασε τὰ πνεύματα καὶ ἐπεχείρησεν ἐνταῦτῳ συμβιβαστικὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Ἰννοκέντιος Γ' ἐγίνωσκεν ἤδη κάλλιστα ποῦ βαίνουνσιν οἱ σταυροφόροι, δηλοῦται ἐκ τῶν ὅσα πρὸς αὐτοὺς ἔγραψεν. Ἐπέμεινε

μὲν ἀποδοκιμάζων τὰ γενόμενα καὶ ἀπαγορεύων πᾶσαν νέαν κατὰ χριστιανῶν προσβολήν, παρετήρει δ' ἐνταῦτῳ ὅτι οἱ ἀνατολικοὶ ἐγένοντο τῶντι ἔνοχοι βαρυτάτων κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐγκλημάτων, ὅτι ἀπεποιοῦντο πεισματωδῶς νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥώμης, καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Γ' διέπραξε τὰς δεινότερας βιαιοπραγίας κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ νομίμου κυρίου. Προσέθετεν ὁμῶς πάλιν, ὅτι ἔργον τῶν σταυροφόρων δὲν εἶναι νὰ τιμωρήσωσι τὰς ἀμαρτίας ταύτας. Ἀλλ' ὁ Δάνδολος καὶ ὁ Βονιφάτιος ἐνόησαν κάλλιστα τὶ ἐσήμαινον ἀληθῶς αἱ ποικίλαι αὗται ἀντιφάσεις. Ἀφοῦ οὐ μόνον ὁ Ἀλέξιος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἀνατολικοὶ ἦσαν ἄξιοι τιμωρίας, ἡ τιμωρία αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λογισθῇ ὡς ἀμάρτημα. Ἐπερειδόμενοι δὲ εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, προέβησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν τόσῳ μᾶλλον θαρράλεώτερον ὅσῳ οἱ τᾶναντία φρονοῦντες σταυροφόροι, ἐγκαταλιπόντες τὴν ἐπιχείρησιν, ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια.

Τῇ πρώτῃ ἰανουαρίου 1203 ἔφθασαν εἰς Ζάραν ἀπεσταλμένοι τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ γυναικαδέλφου αὐτοῦ, τοῦ νεωτέρου Ἀλεξίου, ἀναγγέλλοντες μὲν τὴν προσεχῇ τοῦ ἡγεμονόπαιδος ἄφιξιν, ἐπιτετραμμένοι δὲ νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην ὀριστικὴν περὶ τῶν ὄρων ἐφ' οἷς οἱ σταυροφόροι ἔμελλον νὰ ἀναλάβωσι τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀναβίβασιν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην ὁ Ἀλέξιος ὑπέσχετο νὰ συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ ὁλόκληρον τὸν στρατὸν ἐπὶ ἔτος ἓν, νὰ πληρώσῃ 100,000 μάρκας εἰς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ἄλλας τόσας εἰς τοὺς σταυροφόρους, νὰ παρέχῃ ἐπὶ ἔτος μὲν 10,000 μαχητῶν, ἐφ' ὅρου δὲ ζωῆς 500 πρὸς ἄμυναν τῆς Παλαιστίνης καὶ τελευταῖον νὰ καθυποτάξῃ τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον. Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὸν νοῦν εἰς τὴν νέαν ταύτην συνθήκην τοῦ Δανδόλου. Τὰ 20,000,000 φράγκων τοῦ τότε καιροῦ, ἰσοδυναμοῦντα σήμερον πρὸς 100, τὰ ὅποια ἀνέλαβεν

ὁ Ἀλέξιος νὰ καταβάλλῃ, δὲν ἦσαν βεβαίως δυσανάλογα πρὸς τοὺς πόρους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅπως οὗτοι εἶχον ἔτι πρὸ 10 ἢ 15 ἐνιαυτῶν, ἐπὶ τῶν τριῶν μεγάλων Κομνηνῶν. Ἀλλ' ἐν τῷ βραχεῖ διαστήματι τὸ ὁποῖον ἔκτοτε διήλθεν, εἶδομεν ὅτι πολλαὶ χῶραι ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ κράτους τούτου ἀπεσπάσθησαν, πολλή δὲ ἐπῆλθεν ἐν τῇ διοικήσει παραλυσία. Ἡ παραλυσία αὕτη ἔμελλεν ἔτι μᾶλλον ν' αὐξήσῃ ἐκ τοῦ ἐπικειμένου πολέμου, ὥστε ὁ Δάνδολος ἐδικαιοῦτο νὰ ἐλπίσῃ ὅτι ὁ Ἀλέξιος θέλει ἐπὶ τέλους δυσκολευθῇ νὰ καταβάλλῃ ὅσα ὑπέσχετο καὶ ὅτι ἐντεῦθεν θέλει δοθῇ ἀφορμή, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς πρὸς τοὺς σταυροφόρους συμβάσεως, νὰ τροπολογηθῶσι τὰ συντεθειμένα καὶ νὰ καταλάβωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ σύμμαχοι δι' ἴδιον λογαριασμόν. Καὶ ἂν ὁμως τυχὸν ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἐπλήρωνεν, ἢ ὑποχρέωσις ἦν ἀνέλαβε τοῦ νὰ καθυποβάλλῃ τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ· ὥστε ἢ οὕτως ἢ ἄλλως, ἐν αὐτῇ τῇ συνθήκῃ ὑπῆρχον τὰ σπέρματα τῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καταλύσεως. Τὰ δὲ πράγματα συνέβησαν ὅπως προὑπελόγισεν αὐτὰ ἡ πονηρὰ τοῦ Δανδόλου πρόνοια. Οἱ σταυροφόροι ἐκπλεύσαντες ἐκ Ζάρας ἐκυρίευσαν ἄνευ ἀντιστάσεως τὸ Δυρράχιον, ἀνεκήρυξαν αὐτόθι τὸν Ἀλέξιον Δ', κατέλαβον ἔπειτα τὴν πόλιν τῆς Κερκύρας, (διότι ἡ ἀκρόπολις τῆς νήσου δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνώρισῃ τὸν νέον βασιλέα), περιέπλευσαν τὴν Πελοπόννησον, καθυπέταξαν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, καὶ, ἀφικόμενοι κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπεχείρησαν περὶ τὰ τέλη ἰουνίου τὴν πολιορκίαν αὐτῆς. Ἐὰν πᾶς ἄλλος ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου, τὸ ἐπιχείρημα ἦθελε βεβαίως ἀποτύχει. Οἱ σταυροφόροι καὶ οἱ Ἑνετοὶ μόλις συνεποσοῦντο κατὰ τὸν Βιλλεαρδουῖνον εἰς 20,000 ἀνδρῶν. Πρὸ ὀλίγων δὲ ἔτι δεκαετηρίδων ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς εἶχε πλειστάκις νικηφορήσει, κατατροπώσας τοὺς μὲν Οὐγγρους περὶ Ζεύγμινον, τοὺς δὲ Νορμαννοὺς εἰς Κέρκυραν, τοὺς δὲ Τούρκους

ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν Συρίᾳ. Πρὸ ὀλίγων δὲ ἔτι ἐνιαυτῶν ὁ νορμαννικὸς στρατὸς, ὅστις εἶχε κυριεύσει τὸ Δυρράχιον καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, συμποσοῦμενος εἰς 80,000 ἀνδρῶν, ἐνικήθη κατὰ κράτος οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου νῦν προσῆλθον οἱ νέοι σταυροφόροι. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος Γ' ἦτο ὁ ἀθλιώτατος τῶν ἀνθρώπων, καὶ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἐδραπέτευσεν ἐκ τῆς βασιλευούσης περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουλίου. Τότε οἱ ὀπαδοὶ τοῦ τυφλοῦ Ἰσαακίου ἔσπευσαν νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει· ὁ δὲ, συνεννοηθεὶς ἀμέσως μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ σταυροφορικοῦ στρατοῦ, ἐπεκύρωσε τὴν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του συνομολογηθεῖσαν συνθήκην καὶ παρέλαβεν αὐτὸν ὡς συμβασιλέα.

Ἐννοεῖται ὅτι πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἀλεξίου Δ'. ἄλλ' ἐνταύτῳ καὶ πᾶσα ἡ δυσχερὴς μέριμνα περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν συντεθειμένων. Ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, μακρὰν τοῦ νὰ ἐπικυρώσῃ τὸν ἀφορισμὸν αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες τοσοῦτον πασιφανῶς παρέβησαν τὸν περὶ σταυροφορίας ὄρκον, ἀπήτησε πρὸ πάντων νὰ ἐκτελέσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς τὴν περὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν. Οὐκ ὀλίγοι Φράγκοι ἐνόμιζον βεβαίως καὶ τοῦτο σπουδαιότατον· οἱ πλεῖστοι ὅμως καὶ μάλιστα οἱ Ἐνετοὶ ἤθελον ἰδίως νὰ λάβωσι τὰ ὀφειλόμενα εἰς αὐτοὺς χρήματα, ἡ δὲ εὕρεσις τῶν χρημάτων τούτων δὲν ἦτο εὐκόλος, διότι τὸ μὲν ταμεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ἐξαντληθῇ, αἱ δὲ ἐπαρχίαι δὲν ὑπήκουον εἰς τὸν νέον βασιλέα. Ὁ Ἀλέξιος Δ' κατῴρθωσε νὰ πληρώσῃ ἐκ τοῦ προχείρου 100,000 μάρκας· ὑπελείποντο ὅμως ἄλλαι τόσαι καὶ τὰ οὐκ ὀλίγα ἔξοδα τῆς ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην στρατείας. Ὅθεν παρέκλήθησαν οἱ σύμμαχοι νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην μέχρι τῆς προσεχοῦς ἀνοιξέως. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀλέξιος Δ' ἐπέστειλεν εἰς Ῥώμην τὴν ἀπχιτηθεῖσαν παρ' αὐτοῦ ὁμολογίαν τῆς πίστεως, βραδύτερον δὲ ὁ πατριάρχης Καματηρὸς, κατηναγκασμένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ἀνεκλή-

ρυξεν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τὸν Ἰννοκέντιον Γ' ὡς πρῶτον ἐπὶ γῆς ἀντιπρόσωπον τοῦ Σωτῆρος. Ἀλλ' ὁμῶς ὁ μὲν λαὸς καὶ ὁ κληρὸς ἀπετροπιάζοντο τὴν ἔνωσιν, ἡ δὲ ψιλὴ ἐκείνη περὶ τῶν πρωτείων διακήρυξις δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ ἱεράρχου τῆς Ῥώμης, ὅστις ἡξίου νὰ λάβῃ πλῆρες τὸ δικαίωμα τῆς δικαιοδοσίας καὶ τῆς κυρώσεως ὡς πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν ὁ Ἀλέξιος Δ' δὲν κατῴρωνε μὲν νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς Φράγκους, παρώργιζε δὲ τὸ ὑπήκοον, καὶ δεινὴ συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ τῶν δύο θρησκευμάτων ῥῆξις, ἐξ ἧς ἐπῆλθε πολλὴ ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων καταστροφή. Ἐπὶ τέλους ὁ Ἀλέξιος ἐπείσθη ὅτι οὔτε τὰ ἀπαιτούμενα χρήματα ἦτο δυνατόν νὰ πορισθῇ, καὶ ἐδήλωσε τοῦτο ἀποτόμως ὅπως οὖν εἰς τε τὸν Βονιφάτιον καὶ εἰς τὸν Δάνδολον περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου 1203. Τότε ἐγένετο ἐπίσημος τοῦ πολέμου κατ' αὐτοῦ διακήρυξις καὶ ἤρξατο ἡ ἀπροκάλυπτος ἐκτέλεσις τοῦ ἀρχικοῦ βουλεύματος τῶν σταυροφόρων. Ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας, διότι γενναῖοί τινες ἄνδρες, οἵοι ὁ Ἀλέξιος Δούκας Μούρτζουφλος καὶ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ὁ Θεόδωρος Δούκας, ἀνέλαβον τὴν ἀμυναν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐθανατώθη μὲν ὁ Ἀλέξιος Δ', ἐξελεγχθεὶς ὅτι μελετᾷ προδοσίαν εἰς τοὺς Φράγκους, ἐξέπνευσε δὲ ὁ γηραιὸς Ἰσαάκιος. Ἐνεκα τῆς ἐντεῦθεν προελθούσης ἀνωμαλίας καὶ ἀναρχίας ἀδύνατος ἀπέβη ἡ περαιτέρω ἀντίστασις· καὶ τῇ 43 ἀπριλίου 1204 οἱ Φράγκοι, ἀφοῦ δι' ἐπανειλημμένων πυρκαϊῶν κατέστρεψαν τὸ πλεῖστον τῆς πόλεως, διὰ δὲ τῆς φοβρωτέρας λεηλασίας ἐσύλησαν πάντα δημόσιον καὶ ἱερὸν καὶ ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ἐγένοντο τελευταῖον κύριοι τῆς βασιλευούσης. Ἀμα δὲ κατέπαυσεν ὅπως οὖν ἡ μεγάλη ἐκείνη ταραχὴ, ἀνηγόρευσαν αὐτοκράτορα μὲν τῆς ἀνατολῆς τὸν κόμητα τῆς Φλανδρίας Βαλδουῖνον, πατριάρχην δὲ τὸν ἐνετὸν Μοροζίνην, κυρωθέντα βραδύτερον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου Γ'.

Τοιοιουτοτρόπως ἐξεπληρώθη τὸ προαιώνιον τῆς δύσεως ὄνειρον, τοῦ νὰ κατακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ καθυποτάξῃ τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης. Δὲν εἴμεθα ἄρκετὰ νήπιοι, ὥστε νὰ ἐκτιμήσωμεν ὑπὸ τὴν ἐποψιν τοῦ δικαίου τὸ πραξικόπημα τοῦτο· ἀλλ' οὐδενὶ θέλει φανῇ παράδοξον, ἐὰν ἐξετάσωμεν κατὰ τὶ ὠφελήθη ἐξ αὐτοῦ ἡ ἐσπερία Εὐρώπη. Οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ εἰσαγάγωσιν ἐνταῦθα δύο θεσμοὺς, ἐντελῶς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰ ἥθη τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου· τὴν παπικὴν κυριαρχίαν καὶ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα. Αἰώνων πείρα εἶχε μαρτυρήσει ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδέποτε ἤθελε συναινέσει νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν δεσποτείαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, διότι ὑπελάμβανε τὴν δεσποτείαν ταύτην ὡς ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐθνότητος αὐτοῦ καὶ τῆς γλώσσης· ἐντεῦθεν πάντα ὅσα οἱ κατακτηταὶ τῆς δύσεως ἐπραξαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποσκάψωσι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου αὐτῶν. Καὶ οὐδὲ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα ἔμελλε νὰ ρίψῃ ρίζας παρ' ἡμῖν, ἐπαγαγὸν μόνον δεινὴν πραγμάτων παραλυσίαν καὶ ἔτι δεινότεραν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους πόρων ἐλάττωσιν. Ὑπέρτατος αὐτοῦ ἄρχων ἐλογίζετο ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ ἡ ἄμεσος τούτου ἐξουσία περιορίσθη εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν θέματα καὶ εἰς τὴν Θράκην. Εἰς τὸν ἰταλὸν Βοιφάτιον τὸν Μομφερράτικὸν ἐπετράπη ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη τὸ λεγόμενον βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὅποῖον ὃν σχεδὸν ἀνεξάρτητον δὲν συνεδέετο μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας εἰμὴ διὰ λεπτοτάτου ὑποτελείας δεσμοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον περιῆλθεν εἰς ἐμφύλιον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀγῶνα. Τὴν Πελοπόννησον, ἐπιτραπεύσαν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, κατέλαβεν αὐτογνωμόνως ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουῖνου, ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων καὶ λογιωτέρων ἡγεμόνων τῆς τετάρτης σταυροφορίας, Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος καὶ αὐτὸς καλούμενος. Οἱ Ἑνετοὶ, οἵτινες πράγ-

ματι δὲν κατέσχον ἐν Πελοποννήσῳ ἢ τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, ἐγένοντο ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι κύριοι ὅλων τῶν νήσων μικρῶν καὶ μεγάλων καὶ ἰδιοποιήθησαν προσέτι αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἥμισυ μέρος. Τὸ νέον λοιπὸν κράτος κατετμήθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ συντακτικοῦ οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ νόμου, εἰς τέσσαρα κυριώτατα τμήματα· καὶ ὤμοσαν μὲν πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὃ τε Βονιφάτιος καὶ ὁ Δάνδολος καὶ ὁ Βιλλεαρδουῖνος, οὐδέποτε ὁμῶς ἐξεπλήρωσαν τὰ μετὰ τοῦ ὅρκου τούτου συνδεόμενα καθήκοντα καὶ ἀπ' ἐναντίας περιῆλθον μετ' ὀλίγον εἰς ῥήξεις πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς ἀλλήλους. Ἡ ἀναρχία ἀπέβη τόσῳ μείζων ὅσῳ ἕκαστος τῶν μεγάλων ἐκείνων ὑποτελῶν εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν ἄλλους μικροτέρους, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἐνίοτε εἰς τῶν μεγάλων ὑποτελῶν, ἐνῶ ὑπετίθετο ὅτι ἔχει ἄμεσον κύριον τὸν αὐτοκράτορα, συγχρόνως ἀνωμολόγει ἄμεσον ὡσαύτως αὐτοῦ κύριον ἕτερόν τινα τῶν μεγάλων ὑποτελῶν. Ἰνα δώσωμεν δὲ ἔννοιαν τῆς ἀλλοκότου περιπλοκῆς τῶν σχέσεων, ἥτις ἐπεκράτησε μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων νέων τῆς ἀνατολῆς δυναστῶν κατ' αὐτὸ τὸ παρ' αὐτοῖς ἰσχύον τότε δημόσιον δίκαιον, ἐν καὶ μόνον θέλει ἀρκέσει παράδειγμα. Εἵπομεν ὅτι ὁ Βιλλεαρδουῖνος ὤμοσε πίστιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ τῷ 1209, ἵνα ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Ἑνετίας ἢ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κυριαρχία αὐτοῦ, ὤμοσε πίστιν εἰς τὴν Ἑνετίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὴν νέαν σύμβασιν ὁ πρὸς τὴν Ἑνετίαν ὅρκος ἐδίδετο ἄνευ βλάβης τοῦ δοθέντος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τοῦ ὁποίου καὶ ἡ Ἑνετία ἐλογίζετο ὑποτελής· ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τῶν ὑποτελῶν τούτων πρὸς τε τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς ἀλλήλους ἦσαν τοσοῦτον διάφορα, ὥστε οἱ ποικίλοι οὔτοι συνδυασμοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκληφθῶσι σπουδαῖοι. Οἱ Λατῖνοι αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἤθελον εἶναι οἱ κράτιστοι τῶν ἀνδρῶν, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ κατισχύσωσιν ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον ἀνωμάλου πραγμάτων

καταστάσεως. Δυστυχῶς εἷς καὶ μόνος ἐξ αὐτῶν ἀπεδείχθη ἀνὴρ καλὸς καὶ ἀγαθός, ὁ τοῦ Βαλδουίνου Α' ἀδελφὸς καὶ διάδοχος Ἑρρίκος. Εἷς καὶ μόνος λέγομεν, διότι ὁ Βαλδουίνος Α', ὅστις ἄλλως τε δὲν διέπρεπεν εἰμὴ ἐπὶ πολεμικοῖς προτερήμασιν, ἔπεσεν ἐν τῷ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πολέμῳ ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς 1205. Ὁ Ἑρρίκος ἠγωνίσθη πάσῃ δυνάμει νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἀδιακόπως ἀφηνιάζοντας ὑποτελεῖς, ἀλλ' ἀπέθανε κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1216 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 40, δηλητηριασθεὶς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὑπὸ τοῦ Λομβαρδοῦ μεγιστᾶνος Βιανδράτε, ὅστις, μετὰ τὸν πρόωρον ὡσαύτως θάνατον τοῦ Βονιφατίου, ἠξίου νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀμα δὲ ἐκλιπόντος καὶ τοῦ Ἑρρίκου, πᾶσα ἐνότῃς ἀπέβη ἀδύνατος ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ διαδόχων, τὰ δὲ διάφορα φραγκικὰ κρατίδια ἐξηκολούθησαν διάγοντα ἰδιοβούλως καὶ παντάπασιν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐνῷ δὲ οὕτω παραδόξως ἐρρύθμισθησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα, τὰ ἐκκλησιαστικά δὲν ἐκανονίσθησαν συνετώτερον. Ἐπὶ τῆς ἀλώσεως οἱ Ἑνετοὶ παραχωρήσαντες εἰς τοὺς ἄλλους συμμάχους τὴν αὐτοκρατορίαν, ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα· ἀλλὰ, διὰ νὰ διατηρήσωσιν ἐσαεὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀπαρτίζωσι τὸν κλῆρον τῆς ἁγίας Σοφίας πάντοτε ἐκ μόνων ὁμογενῶν, διότι, ἂν εἰς τὸν κλῆρον τοῦτον εἰσεχώρουν καὶ ἕτεροι δυτικοὶ, μετ' ὀλίγον οἱ ἀλλογενεῖς ἠδύναντο νὰ πλειονοψηφήσωσι καὶ νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην μὴ Ἑνετόν. Τούτου ἕνεκα οἱ μὲν Ἑνετοὶ καὶ ὁ πατριάρχης αὐτῶν Μοροζίνης ἐπέμενον νὰ μὴ στρατολογῶσι τὸν κλῆρον ἐκεῖνον εἰμὴ ἐξ ὁμοφύλων, οἱ δὲ ἄλλοι Φράγκοι, προΐσταμένου τοῦ πάπα καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπου αὐτοῦ καρδινάλιου, ἀντέπραπτον, διεμαρτύροντο καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησαν νὰ ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ἐκκλησίαν, διοικουμένην ὑπὸ τοῦ καρ-

διναλίου Βενεδίκτου, ἐπιτρόπου τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀρχαία ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὴ ἀποικία ἐξηκολούθει διατελοῦσα, ὅπως πρὸς τῆς ἀλώσεως, ὑπὸ τὸν ἐν Γράδῳ ἐδρεύοντα πατριάρχην τῆς Ἑνετίας, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πισᾶται καὶ ἄλλοι ἀλλοδαποὶ ὑπήγοντο εἰς ἴδιον προϊστάμενον, κατήντησαν τότε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει τέσσαρες διάφοροι λατινικαὶ ἐκκλησίαι, ἐξ ὧν ἡ ὑπὸ τὸν Μοροζίνην καὶ ἡ ὑπὸ τὸν καρδινάλιον Βενέδικτον ἐμάχοντο πρὸς ἀλλήλας τοῦλάχιστον ὅσον καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον. Ἐπὶ τέλους ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παραδοχῆς ξένων ἐντὸς τοῦ κλήρου τῆς ἀγίας Σοφίας. Ἀλλ' οὐδὲ τότε ἀποκατεστάθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰρήνη. Αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ πάπα ἦσαν τοσοῦτον ὑπέρογχοι, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἀντετάσσετο εἰς αὐτάς. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ Μοροζίνης συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε μεταβῆ ἵνα οὐ μόνον καταπαύσῃ τὴν πολιτικὴν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀναρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἵνα ρυθμίσῃ τὰ αὐτόθι οὐδὲν ἥττον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωμάλως ἔχοντα ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἐκεῖ, ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀπεβίωσεν ὁ Μοροζίνης τῷ 1211. Μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του ἐγένετο διπλῇ πατριάρχου ἐκλογὴ, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Γάλλων ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Τελευταῖον μετὰ ποικίλους καὶ σκανδαλώδεις διαπληκτισμοὺς, οἱ Γάλλοι συνήνεσαν νὰ προχειρίσωσιν Ἑνετὴν· ἀλλὰ τότε ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἑνετοί, ὥστε ἡ διένεξις ἐκορυφώθη· ὁ δὲ Ἰννοκέντιος ἔπεμψε κατὰ αὐγουστον τοῦ 1213 τὸν καρδινάλιον ἐπίσκοπον Πελάγιον, ἵνα κανονίσῃ μὲν ὀριστικῶς τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, συμπληρώσῃ δὲ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Πελάγιος οὔτε τὸ ἐν κατώρθωσεν οὔτε τὸ ἄλλο. Εἰς τὴν ἐμφύλιον τοῦ καθολικισμοῦ διένεξιν προσετέθη ἡ τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων ἀγανάκτησις, διότι ὁ Πελάγιος ἐπολιτεύθη πρὸς τούτους μετὰ πλεί-

στης ἀγριότητος, ἀπειλῶν θάνατον εἰς τοὺς παρακούοντας καὶ ἐν τῷ μεταξὺ φυλακίζων μοναχοὺς, δεσμεύων ἱερεῖς καὶ κλείων τοὺς ναοὺς. Ἐντεῦθεν ἐξηγέρθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ προὔχοντες αὐτῶν προσελθόντες πρὸς τὸν Ἑρρίκον εἶπον, ὅτι ὑπετάχθησαν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ σωματικῶς οὐχὶ ὁμῶς ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς· ἡ λοιπὸν θέλει ἀπαλλάξει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπελθόντων δεινῶν, ἢ θέλουσιν ἀναγκασθῇ ν' ἀποδημήσωσιν εἰς Ἀσίαν. Τότε ὁ Ἑρρίκος ἀνέωξεν, ἄκοντος τοῦ Πελαγίου, τοὺς ναοὺς καὶ ἀπέλυσε τοὺς φυλακισθέντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς, ἐπιτρέψας μάλιστα εἰς τοὺς Ἕλληνας ν' ἀναφερθῶσι κατὰ τοῦ διώκτου αὐτῶν εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπερ οἱ ἡμέτεροι ἔπραξαν μετὰ πολλοῦ τόνου, ἐπικαλεσάμενοι τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῶντι κατὰ νοέμβριον τοῦ 1245 συνεκροτήθη ἐν Λατερανῷ ἡ ζητηθεῖσα σύνοδος, ἥτις ὁμῶς δὲν εἰσήκουσε τὰς δεήσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ κατεδίκασε πάλιν τὰ δόγματα αὐτῶν ὡς αἵρετικά. Ἀλλ' ἂφ' ἐτέρου κατέλυσε τοῦλάχιστον τὴν ἐμφύλιον τῶν Φράγκων διένεξιν ἀναγκάσασα τοὺς δύο μνηστῆρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ παραιτηθῶσι καὶ διενεργήσασα τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προχείρισιν τοῦ Τοσκανοῦ τὸ γένος Γερβασίου. Ἀποθανόντος ὁμῶς τούτου μετὰ τέσσαρα ἔτη, ἐπέτυχον πάλιν οἱ Ἑνετοὶ νὰ ἐκλεχθῇ ὕπατος ἀρχιερεὺς ὁ ὁμογενὴς αὐτῶν Ματθαῖος· καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω ὁ μεταξὺ τῶν κατακτητῶν ἐκκλησιαστικὸς ἐκεῖνος ἀνταγωνισμὸς, ὅστις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τοῦ κράτους μέρη.

Εἵπομεν πρὸ ὀλίγου ὅτι ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης πολλὴ ἐπεκράτησε περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἀναρχία. Ὁ αὐτόθι ἀρχιεπίσκοπος Γουαρῖνος διετέλει εἰς διηνεκῇ διάστασιν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἥτις ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς ὑπηκόους νὰ καταβάλλωσιν εἰς αὐτὸν ἢ δεκάτην ἢ ἄλλην τινὰ πρόσοδον, καὶ πλὴν τούτου ἡξίου νὰ διαθέτῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πλούσια τῆς χώρας μοναστήρια. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ἔτι

χειρόνα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ προχειρισθέντες λατῖνοι ἐπίσκοποι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς τὴν ἑκτασιν τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ὁ κατώτερος κλῆρος ἀντέπραττεν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ δὲ Ναῖται, οἱ λαβόντες πλουσίας χρηματικὰς δωρεὰς παρὰ τοῦ Βιλλεαρδουίνου, δὲν ἔπαυον πολεμίως διακείμενοι πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν, ὅστις προΐστατο τῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ λατινικῆς ἐκκλησίας. Πλὴν τούτων ὁ Βιλλεαρδουῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν βαρῶνοι οὐ μόνον δὲν κατέβαλλον τὰ νενομισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν δέκατα, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς περιώριζον τὰ λεγόμενα πνευματικὰ συμφέροντα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐξελαϊκεύθησαν ὅλαι αἱ κοσμικαὶ ὑποθέσεις καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ κλήρου, ὅστις, εἰθισμένος ὢν ἐν τῇ δύσει νὰ ἐπεμβαίνη εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, ἔβλεπεν ἀπ' ἐναντίας ἐνταῦθα τὸν ἡγεμόνα διαχειριζόμενον πολλάκις αὐθαιρέτως καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα ὅσα παρεχωρήθησαν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄπαντες οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἀφηρεύθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας καὶ δὲν ἐτέλουν φόρους εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἡγεμόνα. Πᾶσα διαθήκη ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας αὐστηρῶς ἀπηγορεύθη· μετ' ὀλίγον δὲ οἱ περὶ τὰς Πάτρας ἰδρυμένοι βαρῶνες προέβησαν ἔτι περαιτέρω, διότι, ἐρίσαντες πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον, αὐτὸν μὲν ἐφυλάκισαν, πολυειδῶς δὲ ἐκακοποίησαν τὸν ἐπίτροπόν του καὶ ἐπὶ τέλους ἀπέκοψαν τὴν ῥίνα αὐτοῦ. Εἰς ὁμοίαν δὲ ἀναρχικὴν κατάστασιν ἦτο ἡ λατινικὴ ἐκκλησία καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χερσόνησον. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βιλλεαρδουίνου Γοδοφρέδος Β' ἐδήμευσε μάλιστα ἅπαντα τοῦ λατινικοῦ κλήρου τὰ κτήματα καὶ δὲν ἀπέδωκεν αὐτὰ μετὰ ἱκανὰ ἔτη, εἰμὴ ἀφοῦ ἐκράτησε τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κινητὰ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ περιώρισε τὴν πληρωτέαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν δεκάτην ὅλης τῆς Πελοποννήσου κατ' ἔτος εἰς τὸ γελοῖον ποσὸν τῶν χιλίων ὑπερπύρων ἥτοι φράγκων 11,200. Οὕτω λοιπὸν ἡ μὲν λατι-

νικῇ αὐτοκρατορία ἤρχισεν ἐκ πρώτης ἀφρηρίας νὰ διαλύεται εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἡ δὲ παπικὴ κυριαρχία εἶχε τὴν θλίψιν, μετὰ τοσούτους ἀγῶνας καὶ τοσούτους θριάμβους, νὰ βλέπῃ ἑαυτὴν δεινότατα πολεμουμένην ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς τῆς ἐκ τῶν σπλάγχχνων αὐτῆς γεννηθείσης.

Διὰ τοιαύτης πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τῶν πραγμάτων διαρρυθμίσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συγκροτηθῇ κράτος σπουδαῖον ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ μεγαλουργήσῃ. Ἀπέναντι δὲ τοῦ ἀλλοκότου ἐκείνου κατασκευάσματος τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ὁ Ἑλληνισμὸς, καίτοι κατ' ἀρχὰς ἡττηθεὶς, ἀνεδείχθη μετ' οὐ πολὺ καθ' ὅλα τῇ ἀληθείᾳ ὑπέρτερος. Εἰς τῶν τελευταίων γενναίων προμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, διαπεράσας μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ περιστοιχίσθεις ἐν Προύσῃ ὑπὸ πολυαρίθμων ἐκ τῆς βασιλευούσης προσφύγων, ἤρξατο ἀμέσως ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τῶν κατακτητῶν. Τῷ δὲ 1206, συνελθούσης ἐν Νικαίᾳ μεγάλης συνόδου πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθη αὐτόθι αὐτοκράτωρ, ἐστέφθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Μιχαὴλ Δ' τοῦ Αὐτοριανοῦ καὶ ἰδρύσεν ἐν τῇ παραλίᾳ ἐκείνῃ τῆς μεγάλης χερσονήσου καὶ ἐν ταῖς περικειμέναις νήσοις κράτος ἀξιόλογον, πολεμῶν ἀπαύστως πρὸς τε τοὺς Φράγκους καὶ πρὸς τοὺς ἐν Ἰκονίῳ Τούρκους, μετὰ τῶν ὁποίων δὲν ἐδίστασαν νὰ συμμάχησωσι καὶ νὰ συμπράξωσιν οἱ Λατῖνοι, οἱ ἐπελθόντες εἰς τὴν ἀνατολὴν ἵνα ἀπαλλάξωσι τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν μωαμεθανῶν. Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἀναρχίας τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ εἰσαχθείσης ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἐν Νικαίᾳ ἐπεκράτησεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκείνη ἐνότης, ἥτις ὑπῆρξε τὸ ἰδιαίτατον χαρακτηριστικὸν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐν δὲ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἀντιστάσεως ὁ Μιχαὴλ

Ἄγγελος Κομνηνὸς ἐν Ἡπείρῳ, Ἀκαρνανίᾳ καὶ Αἰτωλίᾳ ἐκεῖ προέκυψεν ἕτερον ἑλληνικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον τάχιστα ἐξετάθη πρὸς βορρᾶν μέχρι Δυρράχίου, πρὸς μεσημβρίαν μέχρι Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Τὸ κράτος ταῦτο ὠνομάσθη *δεσποτάτορ* καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ *δεσπότης Ἑλλάδος* πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἄρτα, κυριώτατα δὲ φρούρια τὰ Βελάγραδα ἦτοι τὸ σημερινὸν Βεράτι, τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Βόνιτσα. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μιχαήλ καὶ διάδοχος Θεόδωρος δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ Λατίνων καὶ Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ εὐδοκιμῶν κατὰ πάντων. Κατ' ἀρχὰς ἐκυρίευσεν τὴν Ἀχρίδα, τὸ Πρίλαπον, τὴν Πελαγονίαν, τὸ Δυρράχιον, τὴν Κέρκυραν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν βούλγαρον ἡγεμόνα Σβιατοσλαῦον. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐγένετο κύριος καὶ αὐτῆς τῆς Θεσσαλονίκης, καταλύσας οὕτω τὸ περίφημον ἐκεῖνο τῶν Φράγκων βασίλειον, τὸ ὁποῖον μόλις ἐπὶ εἰκοσαετίαν διήρκεσεν. Ἐκ Θεσσαλονίκης ὀρμώμενος ὁ Θεόδωρος προέβη διὰ τῆς Ζαγοράς καὶ κατέλαβε πᾶσαν τὴν μέχρις Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως καὶ Χριστοπόλεως χώραν, μεθ' ἧς ἀνηγόρευσε ἑαυτὸν καὶ ἔστεψεν αὐτοκράτορα. Ἀλλ' ἡ δευτέρα αὕτη ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Ἰωάννης Βατάτσης, ὁ ἐν Νικαίᾳ διαδεξάμενος τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν καὶ αὐξήσας καὶ πολυειδῶς κατοχυρώσας τὴν ἀρχὴν ἣν παρέλαβεν, ἐπεξέτεινεν αὐτὴν μέχρι Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας καὶ καταλύσας τῷ 1246 τὸ ἐφήμερον δημιούργημα τοῦ Θεόδωρου Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, συνεπύκνωσεν οὕτω εἰς χεῖρας αὐτοῦ ἅπασαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν πολιτικὴν ἐνέργειαν. Μετὰ δεκαπέντε δὲ ἕτερα ἔτη ὁ τοῦ Βατάτση δεύτερος διάδοχος, Μιχαήλ Παλαιολόγος, ἀνέκτησε τῇ 26 ἰουλίου 1261 καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀμαχητί. 800 ἵππεῖς καὶ ὀλίγοι πεζοὶ, σταλέντες ἀπλῶς ἐπὶ κατασκοπεύσει τῆς βασιλευούσης, ἔμαθον ὅτι εἶναι παντελῶς ἔρημος στρατευμάτων, διότι ὁ ἀρχὼν τῶν Ἑνετῶν Γραδένιγος εἶχε νομίσει πρὸς φορὸν τὴν

περίστασιν νὰ ἐξέλθῃ μεθ' ἀπάσης τῆς πεζικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως πρὸς κατάκτησιν τοῦ οὐ μακρὰν κειμένου Δαφνουσίου. Εἰσέρχεται λοιπὸν ὁ Στρατηγόπουλος καὶ ἀνευφημεῖ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ. Οἱ Ἕλληνες συρρέουσι περὶ αὐτὸν, οἱ Λατῖνοι καταδιώκονται καὶ φονεύονται, ὁ δ' ἐκπλαγεὶς Βαλδουῖνος δραπετεύει ἐπὶ ἄκατίου, καταλιπὼν τὰ βασιλικά παράσημα τὰ ὅποια οἱ Ἕλληνες στρατιῶται ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανέρχεται ὁ Γραδένιγος, ἀλλὰ μηδὲν γενναῖον πράξας ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς τὰ ἵχνη τοῦ Βαλδουίνου, παραλαβὼν τὸν πατριάρχην Ἰουστινιάνην καὶ ὅσους ἠδυνήθη Ἑνετοὺς καὶ ἄλλους δυτικούς.

Τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει λοιπὸν δημιούργημα τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης δὲν διήρκεσεν ἐν ὅλοις εἰμὴ ἑπτὰ καὶ πεντήκοντα ἔτη. Ἀπορον δὲ τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πῶς καὶ τοσοῦτον διήρκεσεν. Οἱ αὐτοκράτορες ἐκεῖνοι τοσοῦτον ἐπιτηδεῖως ἐκυβέρνησαν τὰς πλουσίας, τὰς ἐμπορικὰς, τὰς βιομηχάνους χώρας τὰς ὁποίας κατέλαβον, ὥστε μετ' οὐ πολὺ εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀνέχειαν. Οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Βονιφατίων καὶ τῶν Βαλδουίνων ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον ἐξ οὗ ἦσαν κατεσκευασμένοι αἱ στέγαι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. Κύριοι ὄντες τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι αὕτῃ καὶ μόνη εἰσέφερεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 120,000,000 τοῦ τότε νομίσματος, εἰς τοιαύτην περιέστησαν ἀθλιότητα, ὥστε, ἵνα πορισθῶσι μερικὰ χρήματα, νῦν μὲν ἐπώλουν λείψανα ἀγίων, νῦν δὲ ἐδανείζοντο ἀπὸ ιδιώτας. Ὁ Βαλδουῖνος Β' ἀπῆλθε δις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἵνα συλλέξῃ στρατὸν καὶ χρήματα· καὶ τὴν μὲν πρώτην φορὰν ἐπέτυχεν ἱκανὴν τινα ἐπικουρίαν, ἐξ ἧς ὅμως ἐλάχιστα ὠφελήθη· τὴν δὲ δευτέραν, ἐπέστρεψε τῷ 1248 ἐντελῶς ἄπρακτος. Τότε ἐζήτησεν ἀπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπόρου 24,000 ὑπέρπυρα ἥτοι

268,800 φράγκα· ἐξαντλήσας δὲ τὸ ποσὸν τοῦτο, ἐξηκολούθησε τείνων τὴν χεῖρα ὅτε εἰς τὸν ἕνα ὅτε εἰς τὸν ἄλλον ἵνα λάβῃ ὀλίγα τινὰ χρήματα, καταντήσας νὰ ἐνεχυριάσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν Φίλιππον εἰς τοὺς ἐμπόρους Ἀγγελον καὶ Ἰωάννην Φερρῦ.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς οἰκτρᾶς ταύτης πενίας, οἱ γόνοι τῶν ἀγερώχων καὶ ἀρειμανίων ἀνδρῶν οἵτινες ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν κατὰ κτησιν τῆς ἀνατολῆς, ἠχρειώθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν παράδοξως. Ὁ ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἑρρίκου, Ῥοβέρτος, ἄσωτος καὶ ἄνανδρος ὢν, κατέτριβε τὸν χρόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς ἔρωτας ἀθέσμους, μέχρις οὗ οἱ ἀγανακτήσαντες βαρῶνες, ἐμβαλόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, τὴν μὲν ἐρωμένην αὐτοῦ ἐρρίνοκόπησαν καὶ ἀπετύφλωσαν, τὴν δὲ μητέρα αὐτῆς ἐπνίξαν. Ὁ ταλαίπωρος Ῥοβέρτος, μὴ δυνάμενος νὰ ἐκδικηθῇ, ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην ἵνα ἱστορήσῃ τὰς συμφοράς του εἰς τὸν πάπαν. Ὁ δὲ παρεμύθησεν αὐτὸν ὅσον ἡδύνατο, ἔδωκεν αὐτῷ χρήματά τινα καὶ τὸν κατέπεισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐν Πελοποννήσῳ τῷ 1226. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Βαλδουῖνος Β' ἦτο παῖς ἐνδεκαετής. Ὁθεν ἐδέησε νὰ εὐρεθῇ ὠριμώτερός τις τῶν πραγμάτων κυβερνήτης· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὥστε κατήντησαν νὰ συζητήσωσιν, ἂν δὲν συμφέρῃ νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννην Ἀσάν. Τελευταῖον ὁμῶς παρητήθησαν τῆς γνώμης ταύτης καὶ ἀνηγόρευσαν ἐπιμελητὴν τοῦ κράτους τὸν πρῶτον βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην Βριέννιον, ὅστις, καίτοι ἦτο γέρων, ἐλογίζετο εἰς τῶν ἱπποτικωτέρων ἡγεμόνων τοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἡ λατινικὴ αὐτοκρατορία, πολεμουμένη ἀδιακόπως ἀπὸ ἀναταλῶν μὲν καὶ δυσμῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ βορρᾶ δὲ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, εἶχε περιορισθῇ εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ ἄμεσα αὐτῆς περίχωρα. Οἱ Ἑνετοὶ οἵτινες κατεῖχον τὰς κυριωτέρας

τῶν νήσων καὶ οἱ ἄλλοι Φράγχοι οἱ δεσπόζοντες τῶν μεσημβρινωτέρων ἐλληνικῶν χωρῶν, ὥφειλον καὶ ἡδύναντο νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικουρίαν· ἀλλ' ἀμφοτέρω ἡδιαφόρουν, μὴ κηδόμενοι εἰμὴ περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων. Ἐν τοιαύτῃ δὲ πραγμάτων καταστάσει ὅχι ὁ Βριέννιος, ἀλλ' οὐδ' ὁ μεγαλοφυέστατος τῶν ἀνδρῶν ἡδύνατο νὰ κατορθώσῃ τι. Οὔτε πόροι ὑπῆρχον, οὔτε ἄνδρες, οὔτε χῶρος ἐξ οὗ νὰ παραχθῶσιν ἄνδρες καὶ πόροι. Ἐντεῦθεν εἶδομεν ποῦ περιέστη ὁ Βαλδουῖνος Β', ὁ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βριεννίου ἀναλαβὼν τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς. Τὸ δὲ παραδοξότατον, ἀπελπισθέντες πανταχόθεν ἀπετάθησαν εἰς τὸ ἔλεος τῆς ἐν Νικαίᾳ βασιλείας. Ὅτε ἔμαθον τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν πρέσβεις ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ ἀναλάβωσι τινὰ τῶν ὅσα ἀπέβαλον. Οἱ πρέσβεις προοιμιασάμενοι ἐζήτησαν τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρι Θεσσαλονίκης χώραν, ὁ δὲ βασιλεὺς κατ' ἀρχὰς εἰρωνευόμενος ἀπεκρίθη ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι δευτέρα αὐτοῦ πατρίς καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ στερηθῇ τοιαύτης πόλεως. Τότε οἱ πρέσβεις ἠρκέσθησαν εἰς τὰ μέχρι Σερρών· ὁ δὲ βασιλεὺς, ἀστεϊζόμενος πάντοτε, ἀπήντησεν ὅτι καὶ αὕτη ἡ ζήτησις δὲν εἶναι προσήκουσα, διότι εἰς Σέρρας τὸ πρῶτον ἐστρατήγησε καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπον ὡς σύνηθες ἔδαφος. Οἱ πρέσβεις, μὴ ἐννοοῦντες ἔτι τὸ ἄτοπον τοῦ διαβήματός των καὶ ἐξακολουθοῦντες τὴν ἐπαίτησιν, ἀλλὰ δὸς ἡμῖν, εἶπον, τοῦλάχιστον ἐκ τοῦ Βολεροῦ τὰ μέχρις ἡμῶν· καὶ ὁ βασιλεὺς ἐξακολουθῶν νὰ παίζει παρετήρησεν ὅτι ἐθήρευσεν ἐκεῖ πολλάκις καὶ ἰδίως ἀπέβη κυνηγὸς ἐπιτήδειος, δι' ὅπερ δὲν νομίζει δίκαιον νὰ ἀφήσῃ τὸν τόπον τοῦτον, ὅπου καὶ πάλιν θέλει εὐχαρίστως θηρεύσει. Καὶ τί λοιπὸν θέλεις μᾶς δώσει, ἠρώτησαν τότε ἀγωνιῶντες οἱ πρέσβεις. Ὁ δὲ βασιλεὺς, λαλήσας τελευταῖον σπουδαιότερον, ἐγὼ μὲν, ὑπέλαβε, τίποτε· ἀλλ' ὑμεῖς, εἰ μὲν θέλετε τὴν πρὸς ἐμὲ εἰρήνην, πρέπει νὰ μὲ παραχωρήσετε τὸ ἥμισυ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰ δὲ μὴ θέλομεν

πολεμήσει· καὶ ἐπειδὴ ἐλάβετε ἀφορμὴν νὰ μὲ γνωρίσετε, ἀποφασίσατε ὅ,τι σᾶς συμφέρει. Ὁ διάλογος οὗτος, ὃ γενόμενος ὀλίγον πρὶν ἐξωσθῶσιν οἱ Φράγκοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μαρτυρεῖ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ὅποσον ἐντὸς πεντηκονταετίας μετεβλήθη ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν κατακτηθέντων. Ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος οἱ Φράγκοι, ὄντες γενναῖοι ἅμα καὶ ἐπιτήδειοι, κατίσχυσαν τῶν Ἑλλήνων· περὶ τὰ μέσα ὁμῶς αὐτῆς οἱ Ἕλληνες, ἀναδειχθέντες ἐπιτηδειότεροι ἅμα καὶ γενναιότεροι, κατίσχυσαν τῶν Φράγκων, ἀπαραλλάκτως ὅπως συνέβη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σαικσπείρου δραματουργηθεῖσαν πάλιν μεταξὺ τοῦ Χάμλετ καὶ τοῦ Λαέρτου. Κατ' ἀρχὰς ὁ Λαέρτης ἐπλήγωσε τὸν Χάμλετ, ἔπειτα ὁμῶς, ἀνταλλαγέντων ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀμοιβαίων ὅπλων, ὁ Χάμλετ ἐπλήγωσε τὸν Λαέρτην.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἑνετοὶ, οἱ κυριαρχήσαντες τῆς Κρήτης, τῆς Εὐβοίας καὶ ἐπὶ τέλους τῆς Κύπρου, ἀνεδείχθησαν πολὺ ἐπιτηδειότεροι περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κτήσεων τούτων καὶ διετήρησαν αὐτὰς μέχρι τῆς 15, τῆς 16 καὶ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος. Ὡσαύτως οἱ Βιλλεαρδουῖνοι τῆς Πελοποννήσου καὶ οἱ Λαρόσαι τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, πολιτευθέντες δεξιῶς, διέσωσαν τοὺς πλουσίους πόρους τῶν χωρῶν τούτων καὶ μέχρι τινὸς ἀπέβησαν εὐεργετικοὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς. Ἀλλ' ἢ ὅλως τοπικὴ αὕτη σύνεσις τῶν μεσημβρινῶν Φράγκων ἐστράφη πρὸς ὄλεθρον τῶν γενικῶν τῆς ἀνατολῆς συμφερόντων οὐδὲν ἥττον ἢ ἡ ἀνικανότης τῆς λατινικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἀναρχία τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλείου. Ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, ἀποφασίσασα ἅπαξ νὰ καταλύσῃ τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ ἐνώπιον τῆς ἱστορίας τὸ πραξικόπημα τοῦτο, εἰμὴ δημιουργοῦσα κράτος ἴδιον μέγα καὶ ἱκανὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἐκεῖνον ἀγῶνα, ὃν τοσοῦτον εὐ-

δοκίμως εἶχον διεξαγάγει ἐπὶ 600 περίπου ἐνιαυτοὺς οἱ προηγούμενοι τῆς ἀνατολῆς κύριοι. Μὴ κατορθώσασα ὁμῶς τοῦτο, οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν δυνηθεῖσα ν' ἀναπληρώσῃ τὸ κράτος ὅπερ κατέλυσε, καὶ ἐξωσθεῖσα μετ' οὐ πολὺ ἔκ τε Θεσσαλονίκης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, οὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν ἤδη διὰ τῆς ἐπιμονῆς αὐτῆς εἰς τὸ νὰ κατέχῃ τὰς μεσημβρινὰς χώρας εἰμὴ νὰ παρακωλύῃ τὴν πλήρη ἀνόρθωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, νὰ ὑποσκάπτῃ ἀδιαλείπτως τὰς δυνάμεις αὐτοῦ καὶ νὰ ἐργάζεται οὕτω εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῶν τε βορειοτέρων χωρῶν καὶ τῶν ἐν τῇ μεσημβρίᾳ φραγκικῶν κτήσεων. Οἱ Παλαιολόγοι κατεκρίθησαν πολλάκις, διότι γενόμενοι κύριοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἠδυνήθησαν ἐκεῖθεν ὀρμώμενοι νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ἀποκρούσωσιν οὕτω ἐν τῇ 14 καὶ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν πολεμίους. Ὅτι ἐξαιρέσει τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου, οἱ ἄλλοι Παλαιολόγοι ὑπῆρξαν ἡγεμόνες μετριώτατοι, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' οὐδὲν ἥττον βέβαιον εἶναι ὅτι, ὡς ἐκ τῆς πολυαρχίας καὶ ἀναρχίας ἣν οἱ σταυροφόροι εἰσῆγαγον καὶ ἐπέμενον ὑποθάλλοντες ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὁ ἐκ νέου ἰσχυρὸς πολιτικὸς καταρτισμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέβη ἀδύνατος. Ὅθεν τὴν πρώτην καὶ κυρίαν εὐθύνην τῆς ἀποτυχίας ταύτης φέρουσιν οἱ ἀντιπρόσωποι ἐκεῖνοι τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης.

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, εἰσελθὼν τῇ 15 αὐγούστου 1261 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εὗρεν αὐτὴν πλήρη μὲν ἐρειπίων, ἔρημον δὲ ἀνθρώπων. Ἡ ἀρχαία, ἡ λαμπρά, ἡ πολυτελὴς ἐκείνη βασιλεύουσα, ἥτις πρὸ ἐξήκοντα ἐνιαυτῶν ἔβριθε θησαυρῶν καὶ σκευῶν ἀνεκτιμήτων σωρευθέντων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν κατακτήσεων τῆς ἰσχυροτάτης καὶ πλουσιωτάτης τῶν μοναρχιῶν ἐν διαστήματι 9 περίπου ἑκατονταετηρίδων, ἐξέλιπε κατὰ τὰς ἀποφράδας ἡμέρας καθ' ἃς οἱ Βαλδουῖνοι, οἱ Βονιφάτιοι καὶ οἱ Δάνδολοι κατεπυρπόλησαν αὐτὴν, ἐλεηλάτησαν τὰ ἀνάκτορα αὐτῆς, ἐσύλησαν

τοὺς ἱεροὺς ναοὺς καὶ, μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, κατέκοψαν καὶ αὐτὸν τὸν πολὺ ἐκείνων τιμιώτερον χαλκὸν τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Πραξιτέλους καὶ τοῦ Φειδίου, ἵνα χωνεύσωσιν αὐτὸν καὶ μεταβάλωσιν εἰς νόμισμα τριωβολιμαῖον. Ἡ δὲ κατόπιν ἐπελθοῦσα ἀναρχία καὶ ἔλλειψις ἀσφαλείας ἐφυγάδευσαν ἐκεῖθεν πᾶσαν τέχνην, βιομηχανίαν καὶ ἐμπορίαν. Οἱ Παλαιολόγοι, ἀνακτήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἠγωνίσθησαν νὰ περιποιήσωσιν εἰς αὐτὴν τὸ σχῆμα πόλεως εὐπρεποῦς καὶ νὰ ἐπαναγάγωσι τὰς προτέρας ἐθνικὰς ἐργασίας καὶ συναλλαγὰς· ἀλλ' ἐὰν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἐπέτυχον κατὰ τι, τὸ δεύτερον δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ. Οἱ Ἑνετοὶ, γενόμενοι κύριοι τῆς Κρήτης, κατέστησαν τὴν νῆσον ταύτην γέφυραν τῶν μεταξὺ δύσεως καὶ ἀνατολῆς σχέσεων καὶ ἰδίως τῆς ἐμπορικῆς πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὁδοῦ· παρήγαγον δὲ τοιαύτην ἐν τῷ λοιπῷ πελάγει ἀναρχίαν, ὥστε ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπέβη δυσπρόσιτος, ἂν ὅχι ἀπρόσιτος, εἰς πᾶσαν ναυτικὴν ἐπικοινωνίαν. Αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλῖαι μετεβλήθησαν εἰς ὀρμητήρια πειρατικὰ, δεινὴν δὲ κατὰ θάλασσαν ληστείαν μετήρχοντο αὐτοὶ οἱ δυνάσται τῆς Εὐβοίας, αὐτὸς ὁ δοῦξ τῶν Ἀθηναίων. Ἐξ ἐπισήμου ἐνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1278, ἐξάγεται ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐνταῦθα 90 ὀνομαστοὶ πειραταὶ Γενουαῖοι, Λομβαρδοὶ, Πισᾶται, Λατῖνοι παντὸς εἴδους μεθ' ὧν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι συνετάσσοντο καὶ Ἕλληνες ἐκ Θεσσαλονίκης, Σαμοθράκης, Κέω, Ἀνάφης, Σάμου, Μονεμβασίας καὶ ἄλλοι. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἠγωνίσθη κατὰ τοῦ ἀνηκέστου τούτου κακοῦ καὶ διὰ τοῦ ναυάρχου Λικαρίου ἐκυρίευσεν τὰ πλεῖστα τῶν πειρατικῶν ἐκείνων καταγωγίων, ἐν οἷς ἐκραιπάλουν βαρῶνες ἀγέρωχοι φανταζόμενοι καὶ ἀξιοῦντες ὅτι δὲν ὑπάρχει δύναμις ἀνθρωπίνη ἱκανὴ νὰ τοὺς καταβάλῃ. Ἡ Σκόπελος ἦτις ἀνῆκεν, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος καὶ ἡ Σκῦρος καὶ ἡ Ἀμοργὸς, εἰς ἓνα τῶν αὐθαδεστέρων καὶ λαμπροτέρων δυναστῶν, τὸν Φίλιππον Γκίζην, ἠναγκάσθη οὐδὲν ἥττον νὰ παραδοθῇ, ὁ δὲ Γκίζης ὅς-

τις ἐβεβαίει ὅτι εἶναι ἀνώτερος τῶν προσβολῶν τῆς τύχης ἔχων ἀδιακόπως διὰ στόματος τὸ τοῦ Ὀβιδίου *maior sum quam cui possit fortuna nocere*, ἀπήχθη αἰχμάλωτός εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ διὰ τῆς παραχωρήσεως ὅλων ἐκείνων τῶν νήσων. Ὁμοίαν τύχην ἔλαβε καὶ ὁ μέγας δούξ τῆς Λήμνου Παῦλος Ναυῖγαγιόζος, ὅστις συνετῆρει 9 γαλέρας καὶ 700 ἐν τῷ φρουρίῳ αὐτοῦ προμάχους καὶ παρεῖχεν ἄσυλον ἀσφαλές εἰς πάντας τοὺς πειρατάς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἀπесπάσθησαν ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν ὡσαύτως ἡ Κέως, ἡ Σέριφος, ἡ Σίφνος, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Θήρα, ἡ Θηρασία, τὰ Κύθηρα καὶ ἄλλαι πολλαὶ μικραὶ νῆσοι. Ἀλλ' ἡ πειρατεία, περιστελλομένη οὕτω πρὸς καιρὸν, ἀνέθροσκεν αὖθις μετ' ὀλίγον. Τὸ δὲ δεινὸν τοῦτο οὐ μόνον πᾶσαν τακτικὴν ναυτιλίαν παρεκώλυεν, ἀλλὰ ἔδιδε πολλάκις ἀφορμὴν καὶ εἰς διενέξεις μεταξὺ τῶν δυναστῶν ἐκείνων, αἵτινες, ὅσον μικροσκοπικαὶ καὶ ἂν ᾗσαν, ἐπροξένουν δαπάνας καταβαλλομένας ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν ἢ διὰ νέων ληστρικῶν πράξεων. Ἐν μόνον ἐκ μυρίων παράδειγμα τοιαύτης διενέξεως θέλομεν ἀναφέρει, ἀξιομνημόνευτον τῇ ἀληθείᾳ, μάλιστα διὰ τὴν ἀφορμὴν τῆς περιπλοκῆς. Τῷ 1286 πειραταὶ εἶχον ἄρπάσει ἀπὸ τινος τῶν νήσων, αἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸν Βαρθολομαῖον Γκίζην, κάλλιστον ὀχευτὴν ὄνον, ὃν ἐπώλησαν ἐν Νάξῳ εἰς τὸν Γουλιέλμον, τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ δουκὸς τῆς νήσου ἐκείνης Μάρκου Σανούτου. Ὁ Γκίζης ἀγανακτήσας διότι ὁ Σανούτος ἡγόρασε τὸν ὄνον ἀπὸ τῶν πειρατῶν, ἐπολιόρησε τὴν Σύρον. Ἡ δ' ἔρις αὕτη δὲν ἐβράδυνε νὰ συμβιβασθῇ, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ὄνου τούτου ἐδαπάνησαν οἱ ἐνδιαφερόμενοι περὶ τὰς 18,000 χρυσῶν δουκάτων, ἥτοι 220,000 περίπου φράγκων.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἤρχισαν νὰ λυμαίνωνται τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας νήσους καὶ παραλίας αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Σελτσουκιδῶν, αἵτινες ἐνίστε ἀπέβαινον

ὀλεθριώταται. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ὁ δούξ Νάξου Νικόλαος Α΄ Σανουῦτος ἠναγκάσθη νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τῶν Παλαιολόγων, διότι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν οἱ Τοῦρκοι ἀπήγαγον, ἐφυγάδευσαν ἢ κατέσφαξαν 15,000 ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ νήσων· οἱ δὲ Ἑνετοὶ τόσον ὀλίγον ἰσχυον νὰ περιστείλῃσι τὸ δεινὸν τοῦτο, ὥστε ἐπὶ τοῦ δουκὸς Νάξου Ἰωάννου, οἱ Τοῦρκοι ἐπελθόντες πάλιν μετὰ 40 πλοίων ἀπήγαγον ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ τῶν χωρίων ὑπὲρ τὰς 6,000 ἀνθρώπων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπον οἱ ἀγαθοὶ ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου Βιλλεαρδουῖνοι, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τῆς 14 ἔληξεν ἡ οὐδὲν ἥττον χρηστὴ κυβέρνησις τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Λαρόσων· πολλὴ τότε ἐπεκράτησεν ἀναρχία καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πρότερον εὐδαίμονας ἐκεῖνας χώρας, ἡ δὲ ἀνατολικὴ Ἑλλάς ὑπέπεσεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Καταλανῶν, τῶν ὁποίων αἱ μεγάλαι συμμορίαι, ἀφοῦ ἐπήγαγον ἀνηκέστους συμφορὰς εἰς τὰς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ κτήσεις τῶν Παλαιολόγων, ἦλθον καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ Ἀττικῇ. Ἐντεῦθεν ὀρμώμεναι συνεμάχησαν μετὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐπεχείρησαν ληστρικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τε τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Εὐβοίας. Τῷ 1331 ἐξηνδραποδίσθησαν οὕτω ὑπὲρ τὰς 25,000 χριστιανῶν Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων. Κατὰ μᾶϊον δὲ καὶ ἰούλιον 1332 ἐπανελήφθησαν αἱ αὐταὶ τραγικαὶ σκηναί, διότι 380 τουρκικὰ πλοῖα φέροντα 40,000 ἀνδρῶν διέπραξαν ἀνηλεεῖς φόνους καὶ φοβεράς διαρπαγὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ βάϊλον τῆς Ἑνετίας νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς αὐτοὺς ἵνα διασώσῃ τοῦλάχιστον τὴν Χαλκίδα ἀπὸ ἐντελοῦς καταστροφῆς. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατόν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κυκεῶνος τούτου τοῦ δημιουργηθέντος ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις, νὰ ἀναβιώσῃ τὸ ἐμπόριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Οἱ Παλαιολόγοι δὲν ἐσταύρω-

σαν βεβαίως τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅπως πρότερον οἱ λατῖνοι αὐτοκράτορες· ἡ βασιλεύουσα ἀνέλαβε ζωὴν τινα καὶ κίνησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν μετρίαν ταύτην ἐπίδοσιν παρεκώλυον οἱ ἐσπέριοι ἐπεμβαίνοντες πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνορθωθέντος ἑλληνικοῦ κράτους. Ἔτι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν σταυροφοριῶν οἱ Κομνηνοὶ, ἵνα ἐξουδετερώσωσι τινὰς τῶν ἀπὸ δυσμῶν πολεμίων, εἶχον παραχωρήσει εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, τοὺς Γενουαίους, τοὺς Πισάτας καὶ ἄλλους πολλὰ ἔν τε τῇ βασιλευούσῃ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι προνόμια, ἰδίους ἄρχοντας, ἰδία τελωνεῖα, ἰδίαν δικαιοδοσίαν. Καὶ ἐν ὧ μὲν ἡ ἀνατολὴ ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς ἐκείνης δυναστείας, ἐμετριάζοντο τὰ ἀτοπήματα τῶν παραχωρήσεων τούτων· νῦν δὲ ἐκορυφώθησαν, οἱ δὲ Παλαιολόγοι ἦσαν κατηναγκασμένοι νὰ ἀνέχωνται αὐτὰς καὶ νὰ βλέπωσι τοὺς βελτιωθέντας ὅπως οὖν πόρους τῆς τε βασιλευούσης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων εἰσρέοντας κατὰ μέγα μέρος οὐχὶ εἰς τὸ δημόσιον θησαυροφυλάκιον, ἀλλὰ εἰς τὰ ταμεῖα τῶν παροίκων. Ἐκ τούτων ἐπιφανέστατοι μάλιστα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀπέβησαν οἱ Γενουαῖοι, ἰδρύσαντες πόλιν ἰδίαν, πλουσίαν καὶ ἰσχυράν, ἐν Γαλατῇ, ἀπέναντι τῆς βασιλευούσης. Οἱ Παλαιολόγοι ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην καὶ ἠδύναντο νὰ καταλύσωσι τὸ κράτος τῶν παρεισάκτων τούτων συναρχόντων· ἀλλ' ἂν ἔπραττον τοιοῦτό τι, ἤθελον ἴδῃ αὐτοὺς ἀμέσως συντασσομένους μετὰ τῶν ἄλλων τῆς ἐσπερίας πολεμίων, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν δι' ὅλης τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς ἐπομένης ἀπειλοῦντες καὶ ἐκ διαλειμμάτων προσβάλλοντες τὸ ἀγωνιζόμενον ν' ἀνορθωθῇ ἐκεῖνο κράτος. Μήπως ὁ Ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ὁ κληρονομήσας τὰ ὑποτιθέμενα δίκαια τοῦ Βαλδουίνου Β', δὲν ἐπετέθη πολυτάλκῃς κατὰ τοῦ κράτους τούτου; Μήπως οἱ πάπαι δὲν ἐκήρυττον σταυροφορίαν ἐπὶ ἀνακτῆσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Μήπως ὁ Οὐρβανὸς Δ' ἰδίως δὲν ἐπηγγείλατο τῷ 1264 νέαν ἀμαρτιῶν ἄφεσιν εἰς πάντας ὅσοι ἤθελον ἐπὶ τούτῳ σταυροφορήσει;

Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης οὔτε αὐτοὶ ἠδυνήθησαν νὰ δημιουργήσωσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτος ἀξιόμαχον, οὔτε εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐπέτρεψαν νὰ κατορθώσωσι τοιοῦτό τι καθ' ὅλην τὴν 13 καὶ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα. Ταύτην δὲ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων εὐρόντες οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι, οἵτινες περὶ τὸ 1360 ἴσχυσαν διὰ τοῦ Μουράτ Α' ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁμοφύλους ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἤρχισαν τὰς κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἐπιθέσεις αὐτῶν, οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐπὶ τέλους κατέλαβον τὰς χώρας ταύτας. Ὅσῳ ὁμως ἀσθενὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ τελευταία αὕτη πολιτικὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβίωσις, ἀπέβη ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα ὅλων τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ φραγκικῶν ἰδρυμάτων. Οὐδεὶς δίκαιος κριτὴς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀνεξάντλητον δύναμιν ἣν ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος ἀνέδειξεν ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον φοβερῶν περιπλοκῶν. Καίτοι δὲν ηὐτύχησε νὰ λάβῃ ἡγεμόνας ἐναμίλλους τῶν περιστάσεων, καίτοι ἤναγκάσθη ν' ἀντιπαλαίσῃ 200 ὅλα ἔτη πρὸς τε τοὺς πολεμίους ἐκείνους, οἵτινες περὶ τὰ τέλη μόλις ἐνόησαν ὅτι πρέπει νὰ ᾔναι οἱ φυσικοὶ αὐτοῦ σύμμαχοι, καὶ πρὸς τοὺς Σλαύους, οἵτινες τότε μάλιστα εὗρον τὸν κατάλληλον καιρὸν νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀξιώσεις αὐτῶν, ἠδυνήθη οὐδὲν ἥττον νὰ ἀναχαιτίσῃ περὶ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ 100 περίπου ὅλα ἔτη τοὺς Ὀσμανίδας. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν δυτικῶν ἱστοριογράφων, οἱ τελευταῖοι οὔτοι ἰσχυροὶ σηματοφόροι τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἐν τῇ ἀκμῇ τότε τῆς ὁρμῆς αὐτῶν ὄντες, ἠδύναντο βεβαίως νὰ φθάσωσι μέχρι τοῦ Τιβέρεως καὶ τοῦ Ἀλβίου, ἐνῶ, ἀπολέσαντες τὸν πολύτιμον ἐκεῖνον χρόνον, δὲν ἔφθασαν βραδύτερον εἰμὴ μέχρι τῆς Βιέννης. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ὁ πολιτικὸς βίος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, καίπερ πνέων τὰ λοίσθια, οὐκ ὀλίγας προσέθηκεν ἐνδόξους σελίδας εἰς τὰς ποικίλας περιπετείας τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ. Τῷ 1259 ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, πρὶν ἔτι ἀνακτῆσθαι τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατε-

τρόπῳ διὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου ἐν Πελαγονίᾳ τὰς ἠνωμένας δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Οἱ ἀκάθεκτοι ἱππότες τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ἤχμαλωτεύθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τὸν Γουλιέλμον ἱπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοί· αὐτὸς δὲ πρίγκηψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὁμῶς ἐκ τούτου, ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβέβλημένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετ' αὐτοῦ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Οὐδ' ἐπέτυχε τὴν λύτρωσιν αὐτοῦ, εἰμὴ ἀποδοὺς εἰς τὸν βασιλέα τρία τῶν ἰσχυροτάτων φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἰδίως τὴν Μονεμβασίαν. Μετ' οὐ πολὺ ἤρξατο τὰς ἐπιθέσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τῆς ἀνατολῆς κράτους ὁ Κάρολος δ' Ἀνδεγαυῖκος, ὡς διάδοχος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλδουίνου Β'. Καὶ πράγματι μὲν οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ εἰμὴ τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑπειρον, τὴν δυτικὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐπὶ τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ἐπικυριαρχίαν· ἀλλὰ τῷ 1278, προαιρούμενος νὰ συμπληρώσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ, διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτὸν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν, τὸν Οὐγωνα Σουλλὸν, Γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νεαπόλεως καὶ περὶ τὰ πολέμια ἐμπειρότατον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργανώσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι διαμένοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου, ὥρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει νικήσῃ, ὥστε διεμέρισεν ἐκ προοιμίου μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώρας καὶ πόλεις. Τὰ πράγματα ὁμῶς ἔμελλον νὰ διαψεύσωσι τὰς λαμπρὰς ταύτας προσδοκίας. Ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὰ

Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης οὔτε αὐτοὶ ἠδυνήθησαν νὰ δημιουργήσωσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτος ἀξιόμαχον, οὔτε εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐπέτρεψαν νὰ κατορθώσωσι τοιοῦτό τι καθ' ὅλην τὴν 13 καὶ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα. Ταύτην δὲ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων εὐρόντες οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι, οἵτινες περὶ τὸ 1360 ἴσχυσαν διὰ τοῦ Μουράτ Α' ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁμοφύλους ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἤρχισαν τὰς κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἐπιθέσεις αὐτῶν, οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐπὶ τέλους κατέλαβον τὰς χώρας ταύτας. Ὅσῳ ὁμως ἀσθενὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ τελευταία αὕτη πολιτικὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβίωσις, ἀπέβη ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα ὅλων τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ φραγκικῶν ἰδρυμάτων. Οὐδεὶς δίκαιος κριτὴς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀνεξάντλητον δύναμιν ἣν ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος ἀνέδειξεν ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον φοβερῶν περιπλοκῶν. Καίτοι δὲν ἠτύχησε νὰ λάβῃ ἡγεμόνας ἐναμίλλους τῶν περιστάσεων, καίτοι ἠναγκάσθη ν' ἀντιπαλαίσῃ 200 ὅλα ἔτη πρὸς τε τοὺς πολεμίους ἐκείνους, οἵτινες περὶ τὰ τέλη μόλις ἐνόησαν ὅτι πρέπει νὰ ᾔναι οἱ φυσικοὶ αὐτοῦ σύμμαχοι, καὶ πρὸς τοὺς Σλαύους, οἵτινες τότε μάλιστα εὗρον τὸν κατάλληλον καιρὸν νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀξιώσεις αὐτῶν, ἠδυνήθη οὐδὲν ἥττον νὰ ἀναχαιτίσῃ περὶ τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ 100 περὶπου ὅλα ἔτη τοὺς Ὀσμανίδας. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν δυτικῶν ἱστοριογράφων, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἰσχυροὶ σηματοφόροι τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἐν τῇ ἀκμῇ τότε τῆς ὁρμῆς αὐτῶν ὄντες, ἠδύναντο βεβαίως νὰ φθάσωσι μέχρι τοῦ Τιβέρεως καὶ τοῦ Ἀλβίου, ἐνῶ, ἀπολέσαντες τὸν πολύτιμον ἐκεῖνον χρόνον, δὲν ἔφθασαν βραδύτερον εἰμὴ μέχρι τῆς Βιέννης. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ὁ πολιτικὸς βίος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, καίπερ πνέων τὰ λοίσθια, οὐκ ὀλίγας προσέθηκεν ἐνδόξους σελίδας εἰς τὰς ποικίλας περιπετείας τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ. Τῷ 1259 ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, πρὶν ἔτι ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατε-

τρόπῳ διὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου ἐν Πελαγονίᾳ τὰς ἠνωμένας δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Οἱ ἀκάθεκτοι ἱππότες τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ἤχμαλυντεύθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τὸν Γουλιέλμον ἱπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοί· αὐτὸς δὲ πρίγκηψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὁμῶς ἐκ τούτου, ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβεβλημένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετ' αὐτοῦ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Οὐδ' ἐπέτυχε τὴν λύτρωσιν αὐτοῦ, εἰμὴ ἀποδοὺς εἰς τὸν βασιλέα τρία τῶν ἰσχυροτάτων φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἰδίως τὴν Μονεμβασίαν. Μετ' οὐ πολὺ ἤρξατο τὰς ἐπιθέσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τῆς ἀνατολῆς κράτους ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυῖκος, ὡς διάδοχος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλδουίνου Β'. Καὶ πράγματι μὲν οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ εἰμὴ τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑπειρον, τὴν δυτικὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐπὶ τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ἐπικυριαρχίαν· ἀλλὰ τῷ 1278, προαιρούμενος νὰ συμπληρώσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ, διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτὸν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν, τὸν Οὐγωνα Σουλλὸν, Γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νεαπόλεως καὶ περὶ τὰ πολέμια ἐμπειρότατον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργανώσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι διαμένοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου, ὥρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει νικήσῃ, ὥστε διεμέρισεν ἐκ προοιμίου μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώρας καὶ πόλεις. Τὰ πράγματα ὁμῶς ἔμελλον νὰ διαψεύσωσι τὰς λαμπρὰς ταύτας προσδοκίας. Ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὰ

Βελάγραδα, ἐδέησε νὰ πολιορκήσῃ τὸ φρούριον τοῦτο, φθάσαντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ στρατοῦ ὃν κατ' αὐτοῦ ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κατετροπώθη τῷ 1281 ὁ ἀγέρωχος ἡγεμὼν καὶ συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων αἰχμάλωτος. Καρτερικῶς ὡσαύτως ἀντέστη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς περὶ τὰ τέλη ταῦτα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως κατὰ τῶν Σέρβων, οἵτινες παρέστησαν τότε, ὅπως πρὸ 4 ἑκατονταετηρίδων οἱ Βούλγαροι, ἀντιπρόσωποι τῶν σλαυϊκῶν ἀξιώσεων ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Περὶ τὰ μέσα τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος κατέλαβε τὴν τῶν Σέρβων ἀρχὴν ὁ Στέφανος Δουσάν, ὅστις ὠφελούμενος ἐκ τῆς ποικίλης ἀναρχίας ἣν εἰσήγαγον οἱ Φράγκοι ἐν Ἀλβανίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, κατέλαβε τὰς πλείστας τῶν χωρῶν τούτων καὶ ἐπωνόμασεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, δεσπότην Ἀρτης καὶ κόμητα Βλαχίας (Θεσσαλίας). Οἱ Ἀνδεγαυῖνοι περιορίσθησαν εἰς ἐλάχιστά τινα περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Δουσάν κατήντησε νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ἀναδείξας ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ οὐ μικρὰν τῇ ἀληθείᾳ πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα, ἠνάγκασε τὸν Στέφανον νὰ συνομολογήσῃ συνθήκας κατὰ τὰς ὁποίας ἀνεχαιτίσθη καὶ περιεστάλη πολὺ ἡ ὁρμὴ ἐκείνη τοῦ Σέρβου δυνάστου. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάν, συμβάντα τῷ 1355, τὸ κράτος αὐτοῦ κατεκερματίσθη εἰς ὀκτὼ μικρὰς καὶ ἀνεξαρτήτους ἡγεμονίας. Ἐκ τούτων τέσσαρες μόνον ἔκειντο ἐν χώραις ἐλληνικαῖς (τρεῖς ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ καὶ μία εἰς τὴν περὶ Πίνδον Θεσσαλίαν, ἥς τὸ μέρος τοῦτο ἐκαλεῖτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Μεγαλοβλαχία)· ἀλλὰ καὶ αὗται μετ' αὐτὸ πολὺ ἀλληλοδιαδόχως ἐξέλιπον. Τίς δὲ ἀγνοεῖ τὸν ἥρωϊκὸν τρόπον καθ' ὃν ἔπεσε τελευταῖον ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, ὅταν ἐπέστη ἡ εἰμαρμένη ὥρα; Ἡ Κωνσταντινούπολις περιεζώσθη ἀπὸ ξηρᾶς μὲν ὑπὸ 160,000 μα-

χητῶν καὶ 14 πυροβολοῦσταςίων, ἀπὸ θαλάσσης δὲ ὑπὸ 150 πολεμικῶν πλοίων· τὴν δὲ ἄμυναν τῶν ἀπεράντων αὐτῆς τει-
 χῶν ἀνέλαβον ἑπτακισχίλιοι μόλις ἄνδρες καὶ σκάφη εἴκοσι
 καὶ ἕξ. Τῶν πολεμίων ἡγεῖτο ὁ πολυθρύλητος Μεχμέτης Β΄
 νέος ἔτι ὢν, διότι δὲν ἠρίθμει τότε πλείω τῶν 26 ἐτῶν, ἀλλὰ
 «γενναῖος ἐν τοῖς ὅπλοις, τὴν ὄψιν φοβερός, σπανίως γελῶν,
 συνετὸς, ἐλευθέριος, ἐπίμονος ἐν ταῖς βουλαῖς, παράτολμος ἐν
 παντὶ καὶ δόξης ἐραστὴς κατὰ τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον,»
 λέγει ὁ γνωρίσας αὐτὸν ἐκ τοῦ σύνεγγυς Ἐνετὸς Ἰάκωβος
 Λαγγοῦστος. Τοιοῦτος δὲ ὢν εἶχε πόρους δαψιλεῖς, διότι ἐδέ-
 σποζεν ἤδη τοῦ ἡμίσεος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὁλοκλήρου τῆς
 Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς
 Θεσσαλίας, τοῦ πλείστου τῆς Ἡπείρου καὶ μέρους τῆς Ἀλβα-
 νίας. Κατέναντι αὐτοῦ ἴστατο ὁ τελευταῖος τοῦ μεσαιωνικοῦ
 Ἑλληνισμοῦ βασιλεὺς ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἄγων ὁμι-
 λον ἀνδρῶν οἵτινες δὲν ἀπετέλουν τὸ εἰκοστὸν τῆς τῶν πολε-
 μίων δυνάμεως, μηδένα ἔχων τρόπον τοῦ ν' ἀναπληρώσῃ τοὺς
 πίπτοντας καὶ παρὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἐγκαταλελειμμένος·
 ἀλλὰ μέχρι θανάτου καθωσιωμένος εἰς τὴν ἐπιμετρηθεῖσαν
 αὐτῷ θλιβεράν ἐντολήν. Ἐπὶ δύο περίπου μῆνας διήρκεσεν ἡ
 ἄνισος αὕτη μονομαχία. Ὁ ἑλληνικὸς στολίσκος κατετρόπωσε
 πολλάκις τὰ πολυάριθμα τῶν ἀντιπάλων πλοῖα· καὶ πολλάκις
 ἀπὸ τῶν χερσαίων τειχῶν ἀπεκρούσθησαν μὲν αἱ ἔφοδοι, ἐμα-
 ταιώθησαν δὲ τὰ ποικίλα μηχανήματα καὶ οἱ ἀδιάκοποι ὑπό-
 νομοι τῶν πολιορκητῶν· τὴν δὲ πρώτην τῆς 29 μαΐου συνε-
 κροτήθη ὁ τελευταῖος καὶ κρίσιμος ἀγών. Ὁ Κωνσταντῖνος
 ὅστις ἐπὶ 4 ἤδη ὥρας εἶχεν ἀποκρούσει 4 μεγάλας ἐφόδους,
 εἶδεν ἀπροςδοκῆτως τοὺς πολεμίους παρειαλθόντας διὰ πλα-
 γίας τινὸς πυλίδος, ἥτις ἐκ παραδρομῆς εἶχε μείνει ἄφρακτος,
 ἑαυτὸν δὲ οὕτω πανταχόθεν περικυκλωθέντα. Τότε ἐνόησεν ὅτι
 οὐδεμία ὑφίσταται σωτηρίας ἐλπίς· καὶ κεντήσας τὸν ἵππον
 ὤρμησεν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν ἀντιπάλων στῖφος, ἀγωνιζό-

μενος ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν· «καὶ τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε,» λέγει ὁ αὐτόπτης τῶν πραγμάτων Φραντζῆς. Περὶ αὐτὸν δὲ ἐμάχοντο οὐδὲν ἦττον ἀπεγνωστές εὐάριθμοί τινες ἐπίκουροι καὶ ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, καὶ ἕτεροι Παλαιολόγοι, οἱ ἐπικαλούμενοι Μετοχιταῖοι, πατήρ καὶ παῖδες, καὶ ὁ Καντακουζηνός, καὶ ὁ Θεόδωρος Καρυστηνός, ἀναχαιτίζοντες μὲν τοὺς ὀπισθεν ἐπελθόντας, ἀποκρημνίζοντες δὲ τοὺς ἐπὶ τὰ τεῖχη ἀναβαίνοντας. Τελευταῖον ἠναγκάσθησαν πάντες νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν ἀδιακόπως ἐξογκούμενον χεῖμαρρον τῶν πολεμίων. Οἱ πλεῖστοι τῶν προμνημονευθέντων ἀξιωματικῶν εἶχον πέσει καὶ σὺν αὐτοῖς 800 λογάδες ἄνδρες περὶ τὸν Κωνσταντῖνον, οἱ δὲ λοιποὶ συμπαρεσύρθησαν μετὰ τοῦ σμήνους τῶν πανταχόθεν ἐπιδραμόντων. Τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀνέκραξε, κατὰ Δούκαν, «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» Μόλις δ' ἐπρόφερε τὰς λέξεις ταύτας καὶ εἰς τῶν Τούρκων ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδωκεν ἀμέσως τὴν πληγὴν, ἀλλ' ἕτερος ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐπήνεγκε κατ' αὐτοῦ τραῦμα καίριον· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν ὅπως καὶ ἡ πόλις· οὐχὶ ὅτε κατὰ μέτωπον προσεβλήθη, ἀλλὰ κατὰ νῶτον βληθεὶς, ἔπεσεν ἐν ἡ τάξει ἵστατο ἀκράδαντος ἐπὶ ἡμέρας ἀκριβῶς πεντήκοντα καὶ τέσσαρας περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ κατέναντι τοῦ στρατηγίου τοῦ Μεχμέτη, τῶν πέντε καὶ δεκακισχιλίων αὐτοῦ γενιτσάρων καὶ τῶν μεγίστων πυροβόλων. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς πτώσεως ταύτης καὶ τῆς ἀμάχου ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως φυγῆς τοῦ Βαλδουίνου Β' καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, ἐνώπιον τῶν 800 ἱππέων καὶ τῶν ὀλίγων πεζῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ὁλόκληρος ὁ στρατὸς ὁ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνακτήσας ἐν ἔτει 1261.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξαν οἱ μακροὶ ἀγῶνες οὓς κατέβαλεν ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἵνα κατακτήσῃ τὸ κράτος τὸ ὑπὸ τοῦ με-

σαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ δημιουργηθέν· ἡ ἀνεπιτηδειότης ἣν ἔδει-
 ξεν εἰς τὸ νὰ ἀνεγείρῃ ἀντ' ἐκείνου ἕτερον, καὶ ἡ πεισματώδης
 αὐτῆς ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας προσπάθεια τοῦ νὰ παρακω-
 λύσῃ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ νέου προμαχῶνος τὸν ὁποῖον ὁ Ἑλλη-
 νισμὸς ἠγωνίζετο νὰ κατασκευάσῃ καὶ ὅστις, ἄνευ τῶν περι-
 σπασμῶν ἐκείνων καὶ τῶν ἀντιδράσεων, ἤθελε βεβαίως ἀνα-
 χαιτίσει αὖθις τὴν τῶν Τούρκων ἐπιδρομὴν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι
 περὶ τὰ τέλη ἡ ὑγιαίνουσα τῆς Εὐρώπης μερὶς κατενόησε τὸν
 κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ὁλόκληρος ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἐκ τοῦ
 ὀλεθρίου ἐκείνου πολιτικοῦ συστήματος. Ἀλλὰ τὰ ἁμαρτή-
 ματα τῶν αἰώνων δὲν διορθοῦνται ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ. Αἱ δυνάμεις
 αἱ ἐκπεμφθεῖσαι ἤδη κατὰ τοῦ ὑπερεκχειλίσαντος ὁσμανικοῦ
 κράτους ὑπῆρξαν εὐάριθμοι καὶ πολὺ ἀπεῖχον τῶν κολοσσιαίων
 στρατιῶν αἵτινες ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν σταυροφόρων το-
 σάκεις κατέκλυσαν τὰς ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατε-
 χομένας χώρας. Ὅθεν μάτην οἱ κράτιστοι τῶν ἵπποτῶν τῆς
 Γαλλίας, ὁ κόμης Νευέρς, υἱὸς τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας,
 οἱ κόμητες Μαρκίας, ὁ στρατάρχης Βουσικὼ καὶ πλεῖστοι ἄλ-
 λοι ἠγωνίσθησαν περὶ Νικόπολιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ βασι-
 λέως τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμούνδου ἵνα συντρίψωσι τὴν ἤδη
 ἀνυπέρβλητον γενομένην δύναμιν τοῦ Βαγιαζίτη τοῦ Κεραυνοῦ.
 Καίτοι ἐπολέμησαν ὥς γνήσιοι ἱππῶται Γάλλοι, καίτοι τὸ
 κέντρον τοῦ Οὐγγρικοῦ στρατοῦ ἐνεκαρτέρησε θαυμασίως ἐπὶ
 τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τῇ 18 Ἰουλίου 1396, ἅπαντες κατε-
 τροπώθησαν· καὶ πλεῖστοι μὲν ἔπεσον, πλεῖστοι δὲ ἠχμαλω-
 τεύθησαν, ἐν οἷς αὐτὸς ὁ κόμης Νευέρς μετὰ 24 τῶν ἐπιφανε-
 στάτων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν. Οὐδὲν ἤττον δὲ μάτην, ἐν αὐταῖς
 ταῖς παραμοναῖς τῆς τελευταίας συμφορᾶς, οἱ Οὐγγροὶ, ἀγό-
 μενοι ὑπὸ τοῦ ἡρωικοῦ Ἰωάννου Οὐνυάδου, δις πάλιν ἀντι-
 παρετάχθησαν εἰς τὸν Μουράτην Β' περὶ Βάρναν τῷ 1444,
 περὶ Κοσσυφοπέδιον τῷ 1448· ἠττήθησαν ὡσαύτως κατὰ κρά-
 τος, μετ' ὀλίγον δ' ἐπῆλθεν ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπό-
 λεως. Καὶ ἔπειτα μήπως μέχρι τῆς ἐσχάτης ὥρας ὁ ἀρχιερεὺς

Ῥώμης δὲν ἐπέμενε διαμηνύων πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, ὅτι δὲν θέλει παράσχει τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ εἰμὴ ἐὰν ὑποκύψῃ εἰς τὴν παπικὴν κυριαρχίαν; Ἀλλὰ πάντες ἐπέπρωτο νὰ τιμωρηθῶσιν ἐπὶ τῇ ἀσυνέτῳ ταύτῃ πολιτείᾳ. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς Δύσεως, ἀφοῦ ἰδίαις χερσὶ παρεσκεύασαν τὴν μεγάλην ἐκείνην καταστροφὴν, ἅμα μαθόντες τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατελήφθησαν διὰ μιᾶς ὑπὸ τρόμου παραδόξου· ἐφοβήθησαν ὅτι οἱ γενίτσαροι θέλουσιν ἀνατρέψει τοὺς βωμοὺς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν· ἐφοβήθησαν ὅτι οὐδὲ ἡ Ἰταλία θέλει διαφύγει τὸν μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὅπως ἐν τῷ ἱερῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, θέλει ἀντηχήσει τὸ κήρυγμα τοῦ Κορανίου. Τοιαύτη ὀλοσχερὴς πραγμάτων ἀλλοίωσις εὐτυχῶς δὲν συνέβη· συνέβησαν ὅμως ἕτερα μέγιστα δεινά. Ἡ Ὀσμανικὴ κατάκτησις οὐ μόνον ἐξηφάνισε πᾶν ἔχνος πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχαίαις ταύταις αὐτοῦ ἐστίαις, ἀλλὰ ἀκρωτηριάσασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην, ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων ὅσα ἤθελε πορισθῇ ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς διέσωζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ Εὐρώπη ὑπέστη τὰς μεγίστας τῶν συμφορῶν. Ἡ Οὐγγαρία, ἡ Γερμανία, ἡ Ἰταλία ἐλεηλατήθησαν πολλάκις ὑπὸ τῶν τουρκικῶν στρατιῶν· ἡ Μεσόγειος κατέστη ἐπὶ αἰῶνας ὅλους λεία τῆς μωαμεθανικῆς πειρατείας. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἐπὶ τέλους τὸ ὀσμανικὸν κράτος περιεστάλη καὶ ἐταπεινώθη, ἡ ἀδυναμία αὐτοῦ ἀπέβη οὐδὲν ἥττον ὀχληρὰ ἢ ἡ προτέρα δύναμις, καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης καθ' ἣν γράφομεν, ἡ Εὐρώπη σύμπασα ἀγωνιᾷ μὴ γινώσκουσα τί νὰ πράξῃ πρὸς διόρθωσιν τοῦ κυκεῶνος ὃν αὐτὴ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐδημιούργησε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Νεώτερος Ἑλληνισμός.

Πολλὰ τῆς Εὐρώπης ἔθνη ἐγένοντο δορυάλωτα, ἀλλ' οὐδαμῶς αὐτῆς συνέβη ὅ,τι ἐν τῇ ἀνατολῇ διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως. Αἱ κυριώταται φυλαὶ αἱ ὑποκύψασαι ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι εἰς τὸν ὁσμανικὸν ζυγὸν, ἦσαν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Σλαῦοι. Παρῆλθον ἔκτοτε τέσσαρες ἑκατονταετηρίδες καὶ μέχρι τῆς σήμερον Σλαῦοι καὶ Ἕλληνες σώζουσι τὴν ἰδίαν ἐθνότητα, ὁμιλοῦσι τὴν ἰδίαν γλῶσσαν, ἔχουσι τὴν ἰδίαν ἱστορίαν, τὰς ἰδίας πολιτικὰς ἐνεργείας καὶ τρέφουσιν ἀπαραμείωτον τὸν πόθον τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὰ ἐν Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἰταλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ἱρλανδίᾳ γενόμενα! Καὶ ἐκεῖ οἱ κάτοικοι κατεκτήθησαν ἐπὶ τοῦ μέσου αἰῶνος ὑπὸ ἑτεροφύλων καὶ ἑτερογλώσσων, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου συγχωνευθέντες μετ' αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἔθνος ἐν μετ' αὐτῶν καὶ ἐλάλησαν τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτοὺς γλῶσσαν. Τοιαύτη συγχώνευσις οὔτε ἐγένετο, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ μεταξὺ χριστιανῶν καὶ Τούρκων. Δύο δέ τινα κατέστησαν ἀκατόρθωτον τὴν προσοικείωσιν αὐτῶν, ἡ γλῶσσα καὶ τὸ θρήσκευμα. Οἱ κατακτήσαντες τὰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας Φράγκοι, Γότθοι, Λομβαρδοὶ, Νορμαννοὶ ἐλάλουν μὲν ὡσαύτως γλώσσας ἄλλας ἢ οἱ παρ' αὐτῶν χειρωθέντες λαοὶ, ἀλλ' ἐκεῖ αἱ γλῶσσαι τῶν ἐπηλύδων καὶ τῶν ἰθαγενῶν εἶχον ἀρχέγονόν τινα καὶ ῥιζικὴν πρὸς ἀλλήλας οἰκειότητα, καθὼς ὑπαγόμεναι ἐκάτεραι εἰς τὴν αὐτὴν τῶν ἰνδογερμανικῶν φυλῶν οἰκογένειαν. Ἐντεῦθεν ἠδυνήθησαν νὰ συνδυασθῶσι καὶ νὰ διασταυρωθῶσι, παράγοντες τρίτους γόνους. Ἡ δὲ τουρκικὴ γλῶσσα εἶναι παν-

τελῶς ἄλλοτρία πρὸς τὰ ἰνδοευρωπαϊκὰ ἰδιώματα τῶν προτέρων τῆς ἀνατολῆς κατοίκων. Ἀνήκουσα εἰς ἴδιον τῆς καυκασικῆς φυλῆς σύμπλεγμα ἐθνῶν, τῶν λεγομένων φιννοουραλικῶν ἢ τουρανικῶν, οὐδεμίαν παράστησιν ἀναλογίαν περὶ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος πρὸς τὰς ἰνδοευρωπαϊκὰς, καὶ τούτου ἕνεκα πᾶσα μεταξὺ αὐτῶν συζυγία ἀντέβαινε εἰς τοὺς θεμελιώδεις τῆς φύσεως τῶν γλωσσῶν νόμους. Ἀφ' ἐνὸς ἡ τουρκικὴ γλῶσσα καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ σλαυικὴ ἀπέβλεπον πρὸς ἀλλήλας μετὰ ἀνυπερβλήτου ἀποστροφῆς καὶ ἀπέκρουον πάντα ἀμοιβαῖον προσεγγισμὸν.

Ἔτι δὲ μᾶλλον, εἰ δυνατόν, ἀδιάλλακτα ἐγένοντο τὰ δύο θρησκευματα, τὸ μωαμεθανικὸν καὶ τὸ χριστιανικόν. Γνωστὰ εἶναι αἱ ἀντίθετοι ἀρχαὶ τοῦ Κορανίου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Τὸ Εὐαγγέλιον καθιέρου τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, οἷαδὴποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ καταγωγὴ αὐτῶν, οἷονδὴποτε τὸ δόγμα. Τὸ Κοράνιον προέτρπε τοὺς πιστοὺς πρὸς καταπολέμησιν τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ δόγμα τοῦ Ἰσλαμισμού, παρεκτὸς ἐὰν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν ἐπιβληθέντων αὐτοῖς φόρων· ἤμοιβε τοὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον πίπτοντας ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· ἤμοιβε τοὺς ἐπιζῶντας, παραδίδον τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν τῶν νενικημένων εἰς τὴν διάθεσιν τῶν νικητῶν. Πλὴν τούτων, ἐκάτερον τῶν δύο θρησκευμάτων παρήγαγεν ἀστικὴν κοινωνίαν ἀλλοιόμορφον. Γάμος, οἰκογένεια, κοινωνικαὶ σχέσεις, ἡμερολόγιον, ἡμέρα ἀναπαύσεως, τὰ πάντα εἰς τὰς δύο ἐκείνας κοινωνίας κατ' ἀλλήλων ἀντεστρατεύοντο, οὐδεμίαν ἐπιτρέποντα ἀμοιβαίαν παραχώρησιν ἐπιτηδεῖαν νὰ ἐπαγάγῃ τὸν συνδυασμὸν αὐτῶν. Ἵνα κατασταθῇ πρόδηλον ὅποσον τὰνἀπάλιν διευκολύνεται ἡ μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων συγχώνευσις ἅμα ἡ ἀστικὴ ἀμφοτέρων κοινωνία εἶναι ἡ αὐτὴ, πρέπει νὰ ὑπομνήσωμεν τί συνέβη ἐν Ἰρλανδίᾳ. Ἡ διαμαρτυρομένη Ἀγγλία ἐπιβαλοῦσα ἄλλοτε τὸν ζυγὸν αὐτῆς εἰς τὴν

καθολικὴν Ἰρλανδίαν, ἐψήφισε καὶ ἐξετέλεσε φοβερωτάτους ποινικοὺς νόμους κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων, θρησκευτικοὺς καὶ πολιτικούς. Ἄλλ' οἱ μὲν θρησκευτικοὶ νόμοι ἔπεσον πρωϊμώτατα εἰς ἀχρησίαν, μόναι δὲ ἐξηκολούθησαν ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἀκριβῶς ἐκτελούμεναι αἱ διατάξεις ὅσαι ἠσφάλιζον εἰς τοὺς διαμαρτυρομένους τὸ προνόμιον τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Τελευταῖον ὁμως κατέπεσον βαθμηδὸν καὶ οὗτοι οἱ φραγμοί, τῷ δὲ 1829 ἐπετράπη εἰς τοὺς καθολικοὺς πλήρης καὶ ὁλοσχερῆς ἰσοπολιτεία. Διατὶ τοῦτο κατωρθώθη ἐν Ἰρλανδία, οὐχὶ δὲ ἐν Τουρκία; Διότι ἐν Ἰρλανδία μὲν κατακτηταὶ καὶ κατακτηθέντες εἶχον μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀστικὴν κοινωνίαν, ἐν Τουρκία δὲ ὅλως ἑτεροειδῆ. Εἶχον δ' ἐν Ἰρλανδία τὴν αὐτὴν ἀστικὴν κοινωνίαν, διότι ἐκεῖ δὲν προέκειτο κυρίως εἰπεῖν περὶ δύο θρησκευμάτων ἐχόντων ἀντιθέτους ἠθικάς καὶ κοινωνικάς ἀρχάς, ἀλλὰ μόνον περὶ διαφωνιῶν ὥς πρὸς τινὰ τῶν δογμάτων, διαφωνιῶν αἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Ὅπόσον δὲ ἡ ταυτότης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἦτο ἐπιτηδεῖα εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἐπὶ τέλους τὴν ἰσοπολιτείαν, καταφαίνεται ἐκ τῶν διαφορῶν περιπετειῶν τῆς μεταξὺ κατακτητοῦ καὶ κατακτηθέντων σχέσεως. Οἱ καθολικοὶ τῆς Ἰρλανδίας οὐδέποτε ἀπεγυμνώθησαν στοιχειωδῶν τινῶν πολιτικῶν δικαίων· ἡ μετοχὴ εἰς τὰ ὀρκωτικά δικαστήρια, ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου, τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι, ἡ εὐθύνη τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ἡ ἀτομικὴ ἀσφάλεια, ἦσαν ἐγγυήσεις τὰς ὁποίας ἀείποτε εἶχεν ὁ ἔσχατος τῶν καθολικῶν, ὅπως καὶ ὁ ἰσχυρότατος διαμαρτυρόμενος. Εἶναι περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι οὐδέποτε οὐδεμίαν τῶν ἐγγυήσεων τούτων, οὐδὲ αὐτὴν τὴν στοιχειωδεστάτην πασῶν, τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν, ἠτύχησαν νὰ λάβωσιν οἱ ἐν Τουρκία χριστιανοί, καίτοι τεσσαράκοντα παρῆλθον ἔτη ἀφ' ἧς τοσαῦται περὶ τούτου ἐδόθησαν ὑποσχέσεις ὑπὸ τῆς Υ. Πύλης εἰς τε τοὺς ὑπηκόους ἐκείνους καὶ εἰς σύμπασαν τὴν Εὐρώπην.

Ὅσοι εἰμπόρεσαν μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας νὰ κατατροπώσωσι τοὺς Τούρκους, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ Σέρβοι, ἐκεῖνοι ἀνέκτησαν τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου· πάντες δὲ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ λογίζονται ὡς κτήνη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Ὅπόσον διάφορος ἦτο ἡ ἔποψις ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐθεώρουν τοὺς καθολικοὺς ἐν Ἰρλανδίᾳ, πολὺ πρὶν νομοθετηθῇ ἡ ἰσοπολιτεία! Τῷ 1778 ἐν κοινῇ συνελεύσει τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς χώρας ἐκείνης διαμαρτυρομένων ἐψηφίσθησαν τάδε· «ὡς ἄνθρωποι, ὡς Ἰρλανδοὶ, ὡς χριστιανοὶ καὶ ὡς διαμαρτυρόμενοι, ἀγαλλόμεθα βλέποντες μετριαζομένους τοὺς ἐν ἰσχύϊ ποινικοῦς κατὰ τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν καθολικῶν νόμους καὶ προσδοκῶμεν ὅτι τὸ Κοινοβούλιον θέλει ἐπιψηφίσει τὰ βέλτιστα ὑπὲρ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς εὐημερίας τῆς Ἰρλανδίας.» Ἐννοεῖται ὅτι τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἠκούσθη ἐν Τουρκίᾳ. Ἐν λόγῳ ἐν Ἰρλανδίᾳ διαμαρτυρόμενοι καὶ καθολικοὶ ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἀπετέλουν τὴν αὐτὴν κοινωνίαν· τούτου ἕνεκα προσήγγισαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπετέλεσαν ἐπὶ τέλους ἔθνος ἓν. Ἐν Τουρκίᾳ τὰνάπαλιν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐλάλησαν ἑκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν γλῶσσαν καὶ ἀπήρτισαν ἑκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν κοινωνίαν. Τούτου δ' ἕνεκα ἀδύνατον ἀπέβη νὰ προσεγγίσωσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἔθνος ἓν. Καὶ ἐκ τούτου καθίσταται ἐν ταύτῳ πρόδηλον ὅπόσον μάταιαι εἶναι αἱ ἐλπίδες τὰς ὁποίας ἔτρεφεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων πραγματικῇ εἰς τοὺς χριστιανούς ἰσοπολιτεία. Δὲν ὑπάρχει ὑπόσχεσις, δὲν ὑπάρχει θέλησις τοῦ Σουλτάνου ἱκανὴ νὰ κατισχύσῃ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἐξευδσας ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν μουσουλμανικὸν λαὸν τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ καὶ ἡ μακραίων κυριαρχία.

Ὁ μόνος δυνατὸς διαλλαγῆς τρόπος ἦτο ἡ ὀλοσχερὴς ἀπορ-

ρόφησις τῶν κατακτηθέντων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν· καὶ τῶν οἱ Τοῦρκοι ἠγωνίσθησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ προσελκύσωσιν οὐκ ὀλίγους χριστιανούς· εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τῶν προνομίων ἅτινα αὐτοδικαίως ἐνέμετο πᾶς ὁπαδὸς τοῦ Ἰσλάμ. Εἰς τοῦτο προέτρπεν αὐτοὺς οὐ μόνον ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις ἀνάγκη. Οἱ Τοῦρκοι οἱ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι κατακτήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἰδρύσαντες τὸ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικὸν κράτος, ἦτοι οἱ ἰδίως λεγόμενοι Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι, ἦσαν εὐαριθμότατοι, ὅτε τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν ἐν Βιθυνίᾳ. Οἱ δὲ Σελτσουκίδαι, οἵτινες εἶχον πρὸ αὐτῶν, ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, καταλάβει μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος καὶ ἐπιβάλοι οὕτως ἢ ἄλλως τὸ θρήσκευμα αὐτῶν εἰς οὐκ ὀλίγους τῶν ἰθαγενῶν, ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ πολέμιοι τῶν Ὀσμανιδῶν. Οἱ τελευταῖοι λοιπὸν οὗτοι ἠναγκασμένοι νὰ μάχωνται οὐ μόνον πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοδόξους, ἔδει νὰ πολλαπλασιάσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἄλλον δὲ τρόπον ταχείας αὐτοῦ αὐξήσεως δὲν εἶχον εἰμὴ τὸν ἐξισλαμισμόν τῶν χριστιανῶν, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπεδόθησαν μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδειότητος. Καὶ ἂν τὸ σύστημα τοῦτο ἐπεδιώκετο ὀλοσχερέστερον, ἴσως ἠδύνατο νὰ εὐδοκίμησῃ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἀκμῇ καὶ ὁρμῇ καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ οὕτω ἔθνος ἐν ἐν τῇ ἀνατολῇ, τὸ τουρκικὸν ἔθνος, ἀφανιζομένου ἐξ αὐτῆς παντὸς ἵχνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἕτεροι λόγοι ἀπέτρεψαν τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν τότε ἔθνος ἰδίως μὲν πρὸς πόλεμον ὀργανωμένον, ἐν εἰρήνῃ δὲ μηδὲν ἄλλο ἐπαγγελλόμενον εἰμὴ τὴν ἄεργον καὶ ἄνετον ἀπόλαυσιν τῶν διὰ τοῦ πολέμου κτηθέντων ἀγαθῶν. Εἶχον λοιπὸν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ὑπηκόων ἐργαζομένων καὶ φορολογουμένων· τοιοῦτοι δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ᾔναι εἰμὴ οἱ χριστιανοί. Πλὴν τούτου οἱ Ὀσμανίδαι ἐπρέσβευσαν, ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ

Ὅσοι εἰμπόρεσαν μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας νὰ κατατροπώσωσι τοὺς Τούρκους, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ Σέρβοι, ἐκεῖνοι ἀνέκτησαν τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου· πάντες δὲ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ λογίζονται ὡς κτήνη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Ὅπόσον διάφορος ἦτο ἡ ἐποψὶς ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐθεώρουν τοὺς καθολικοὺς ἐν Ἰρλανδίᾳ, πολὺ πρὶν νομοθετηθῇ ἡ ἰσοπολιτεία. Τῷ 1778 ἐν κοινῇ συνελεύσει τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς χώρας ἐκείνης διαμαρτυρομένων ἐψηφίσθησαν τὰς ἀνάγκας ὡς ἄνθρωποι, ὡς Ἰρλανδοὶ, ὡς χριστιανοὶ καὶ ὡς διαμαρτυρόμενοι, ἀγαλλόμεθα βλέποντες μετρίαζομένους τοὺς ἐν ἰσχύι ποινικοὺς κατὰ τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν καθολικῶν νόμους καὶ προσδοκῶμεν ὅτι τὸ Κοινοβούλιον θέλει ἐπιψηφίσει τὰ βέλτιστα ὑπὲρ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς εὐημερίας τῆς Ἰρλανδίας. Ἐννοεῖται ὅτι τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἠκούσθη ἐν Τουρκίᾳ. Ἐν λόγῳ ἐν Ἰρλανδίᾳ διαμαρτυρόμενοι καὶ καθολικοὶ ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἀπετέλουν τὴν αὐτὴν κοινωνίαν· τούτου ἕνεκα προσήγγισαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπετέλεσαν ἐπὶ τέλους ἔθνος ἓν. Ἐν Τουρκίᾳ τὰν ἀπάλιν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐλάλησαν ἑκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν γλῶσσαν καὶ ἀπῆρτισαν ἑκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν κοινωνίαν. Τούτου δ' ἕνεκα ἀδύνατον ἀπέβη νὰ προσεγγίσωσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἔθνος ἓν. Καὶ ἐκ τούτου καθίσταται ἐν ταύτῳ πρόδηλον ὅπόσον μάταιαι εἶναι αἱ ἐλπίδες τὰς ὁποίας ἔτρεφε ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων πραγματικῇ εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἰσοπολιτεία. Δὲν ὑπάρχει ὑπόσχεσις, δὲν ὑπάρχει θέλησις τοῦ Σουλτάνου ἱκανὴ νὰ κατισχύσῃ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἐξεῶν δσας ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν μουσουλμανικὸν λαὸν τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ καὶ ἡ μακραίων κυριαρχία.

Ὁ μόνος δυνατὸς διαλλαγῆς τρόπος ἦτο ἡ ὁλοσχερῆς ἀπορ-

ρόφησις τῶν κατακτηθέντων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν· καὶ τῶν οἱ Τοῦρκοι ἠγωνίσθησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ προσελκύσωσιν οὐκ ὀλίγους χριστιανούς, εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τῶν προνομίων ἅτινα αὐτοδικαίως ἐνέμετο πᾶς ὁπαδὸς τοῦ Ἰσλάμ. Εἰς τοῦτο προέτρπευεν αὐτοὺς οὐ μόνον ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις ἀνάγκη. Οἱ Τοῦρκοι οἱ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι κατακτήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἰδρύσαντες τὸ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικὸν κράτος, ἦτοι οἱ ἰδίως λεγόμενοι Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι, ἦσαν εὐαριθμότατοι, ὅτε τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν ἐν Βιθυνίᾳ. Οἱ δὲ Σελτσουκίδαι, οἵτινες εἶχον πρὸ αὐτῶν, ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, καταλάβει μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος καὶ ἐπιβάλει οὕτως ἢ ἄλλως τὸ θρήσκευμα αὐτῶν εἰς οὐκ ὀλίγους τῶν ἰθαγενῶν, ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ πολέμιοι τῶν Ὀσμανιδῶν. Οἱ τελευταῖοι λοιπὸν οὗτοι ἠναγκασμένοι νὰ μάχωνται οὐ μόνον πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοδόξους, ἔδει νὰ πολλαπλασιάσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἄλλον δὲ τρόπον ταχείας αὐτοῦ αὐξήσεως δὲν εἶχον εἰμὴ τὸν ἐξισλαμισμόν τῶν χριστιανῶν, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπεδόθησαν μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδειότητος. Καὶ ἂν τὸ σύστημα τοῦτο ἐπεδιώκετο ὀλοσχερέστερον, ἴσως ἡδύνατο νὰ εὐδοκίμησῃ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἀκμῇ καὶ ὀρμῇ καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ οὕτω ἔθνος ἓν ἐν τῇ ἀνατολῇ, τὸ τουρκικὸν ἔθνος, ἀφανιζομένου ἐξ αὐτῆς παντὸς ἵχνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἕτεροι λόγοι ἀπέτρεψαν τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν τότε ἔθνος ἰδίως μὲν πρὸς πόλεμον ὀργανωμένον, ἐν εἰρήνῃ δὲ μηδὲν ἄλλο ἐπαγγελλόμενον εἰμὴ τὴν ἄεργον καὶ ἄνετον ἀπόλαυσιν τῶν διὰ τοῦ πολέμου κτηθέντων ἀγαθῶν. Εἶχον λοιπὸν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ὑπηκόων ἐργαζομένων καὶ φορολογουμένων· τοιοῦτοι δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ᾔναι εἰμὴ οἱ χριστιανοί. Πλὴν τούτου οἱ Ὀσμανίδαι ἐπρέσβευσαν, ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ

Ὅσοι εἰμπόρεσαν μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας νὰ κατατροπώσωσι τοὺς Τούρκους, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ Σέρβοι, ἐκεῖνοι ἀνέκτησαν τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου· πάντες δὲ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ λογίζονται ὡς κτήνη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Ὅποσον διάφορος ἦτο ἡ ἐποψὶς ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐθεώρουν τοὺς καθολικοὺς ἐν Ἱρλανδίᾳ, πολὺ πρὶν νομοθετηθῇ ἡ ἰσοπολιτεία! Τῷ 1778 ἐν κοινῇ συνελεύσει τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς χώρας ἐκείνης διαμαρτυρομένων ἐψηφίσθησαν τάδε· «ὡς ἄνθρωποι, ὡς Ἱρλανδοὶ, ὡς χριστιανοὶ καὶ ὡς διαμαρτυρόμενοι, ἀγαλλόμεθα βλέποντες μετριαζομένους τοὺς ἐν ἰσχύϊ ποινικοῦς κατὰ τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν καθολικῶν νόμους καὶ προσδοκῶμεν ὅτι τὸ Κοινοβούλιον θέλει ἐπιψηφίσει τὰ βέλτιστα ὑπὲρ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς εὐημερίας τῆς Ἱρλανδίας.» Ἐννοεῖται ὅτι τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἠκούσθη ἐν Τουρκίᾳ. Ἐν λόγῳ ἐν Ἱρλανδίᾳ διαμαρτυρόμενοι καὶ καθολικοὶ ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἀπετέλουν τὴν αὐτὴν κοινωνίαν· τούτου ἕνεκα προσήγγισαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπετέλεσαν ἐπὶ τέλους ἔθνος ἓν. Ἐν Τουρκίᾳ τὰνάπαλιν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐλάλησαν ἑκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν γλῶσσαν καὶ ἀπῆρτισαν ἑκάτεροι ἀείποτε ἰδίαν κοινωνίαν. Τούτου δ' ἕνεκα ἀδύνατον ἀπέβη νὰ προσεγγίσωσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἔθνος ἓν. Καὶ ἐκ τούτου καθίσταται ἐν ταύτῳ πρόδηλον ὅποσον μάταιαι εἶναι αἱ ἐλπίδες τὰς ὁποίας ἔτρεφεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων πραγματικὴ εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἰσοπολιτεία. Δὲν ὑπάρχει ὑπόσχεσις, δὲν ὑπάρχει θέλησις τοῦ Σουλτάνου ἱκανὴ νὰ κατισχύσῃ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἐξέωσας ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν μουσουλμανικὸν λαὸν τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ καὶ ἡ μακραίων κυριαρχία.

Ὁ μόνος δυνατὸς διαλλαγῆς τρόπος ἦτο ἡ ὀλοσχερὴς ἀπορ-

ρόφησις τῶν κατακτηθέντων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν· καὶ τῶν οἱ Τοῦρκοι ἠγωνίσθησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ προσελκύσωσιν οὐκ ὀλίγους χριστιανούς· εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τῶν προνομίων ἅτινα αὐτοδικαίως ἐνέμετο πᾶς ὁπαδὸς τοῦ Ἰσλάμ. Εἰς τοῦτο προέτρπεν αὐτοὺς οὐ μόνον ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις ἀνάγκη. Οἱ Τοῦρκοι οἱ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι κατακτήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἰδρύσαντες τὸ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικὸν κράτος, ἦτοι οἱ ἰδίως λεγόμενοι Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι, ἦσαν εὐαριθμότατοι, ὅτε τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν ἐν Βιθυνίᾳ. Οἱ δὲ Σελτσουκίδαι, οἵτινες εἶχον πρὸ αὐτῶν, ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, καταλάβει μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος καὶ ἐπιβάλοι οὕτως ἢ ἄλλως τὸ θρήσκευμα αὐτῶν εἰς οὐκ ὀλίγους τῶν Ἰθαγενῶν, ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ πολέμιοι τῶν Ὀσμανιδῶν. Οἱ τελευταῖοι λοιπὸν οὗτοι ἠναγκασμένοι νὰ μάχωνται οὐ μόνον πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοδόξους, ἔδει νὰ πολλαπλασιάσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἄλλον δὲ τρόπον ταχείας αὐτοῦ αὐξήσεως δὲν εἶχον εἰμὴ τὸν ἐξισλαμισμόν τῶν χριστιανῶν, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπεδόθησαν μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδειότητος. Καὶ ἂν τὸ σύστημα τοῦτο ἐπεδιώκετο ὀλοσχερέστερον, ἴσως ἡδύνατο νὰ εὐδοκίμησῃ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἀκμῇ καὶ ὀρμῇ καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ οὕτω ἔθνος ἓν ἐν τῇ ἀνατολῇ, τὸ τουρκικὸν ἔθνος, ἀφανιζομένου ἐξ αὐτῆς παντὸς ἵχνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἕτεροι λόγοι ἀπέτρεψαν τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν τότε ἔθνος ἰδίως μὲν πρὸς πόλεμον ὀργανωμένον, ἐν εἰρήνῃ δὲ μηδὲν ἄλλο ἐπαγγελλόμενον εἰμὴ τὴν ἄεργον καὶ ἄνετον ἀπόλαυσιν τῶν διὰ τοῦ πολέμου κτηθέντων ἀγαθῶν. Εἶχον λοιπὸν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ὑπηκόων ἐργαζομένων καὶ φορολογουμένων· τοιοῦτοι δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ᾔναι εἰμὴ οἱ χριστιανοί. Πλὴν τούτου οἱ Ὀσμανίδαι ἐπρέσβευσαν, ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ

τοῖς νεοφύτοις, ἐξασθενοῦσα βαθμηδὸν παρὰ τοῖς ἀπογόνους αὐτῶν. Ὅθεν ὁ περιοδικὸς, οὐχὶ δὲ ἀθρόος, ἐξισλαμισμὸς τῶν χριστιανῶν παρείχετο πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς μουσουλμάνους τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην ἐκείνην ἠθικὴν τῆς κοινωνίας αὐτῶν δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ὠρίσθη ἔτι ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Οὐρχάν, ὅτι ὁ στρατὸς τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει συγκροτεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐκ γενετῆς μουσουλμάνος εἶναι δεκτὸς ἐν αὐτῷ. Βραδύτερον δὲ ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μεχμέτης Β', ἐπιτείνων ἔτι μᾶλλον τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἔθετο ἑαυτῷ καὶ εἰς τοὺς διαδόχους κατεκληρονόμησε τὸν ἀπαράβατον κανόνα, ὅτι ἅπαντα τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα θέλουσι δίδονται κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς προσωπικῶς ἀρνησιθρήσκους. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἐν ὧσιν οἱ γενίτσαροι καὶ οἱ ὕπατοι λειτουργοὶ, μεγάλοι βεζύραι, ἀρχιστράτηγοι, στρατηγοὶ καὶ ναύαρχοι οὕτω πως ἐξελέγοντο, ἥτοι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατοντάετηρίδος, τὸ ὁσμανικὸν κράτος διετέλεσε προαγόμενον καὶ ἀκμάζον. Ἀμα δὲ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων διὰ ποικίλας αἰτίας, αἷς δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσωμεν, κατέλαβον τό τε κράτιστον τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν κυβέρνησιν ἄνδρες ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ὄντες, ἡ Τουρκία ἤρχισε νὰ μαραίνεται. Συνετέλεσαν βεβαίως εἰς τοῦτο καὶ ἄλλαι περιστάσεις· ἀλλ' ὅτι ἡ ἐκ μωαμεθανῶν οἵτινες ἦσαν ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ συγκρότησις τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατοῦ, ὑπῆρξεν εἰς τῶν κυριωτάτων λόγων τῆς προτέρας ἐπιδόσεως, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Οἱ Τοῦρκοι λοιπὸν οὐδέποτε προέβησαν εἰς τὸν ἀθρόον τοῦ κατακτηθέντος ὑπηκόου ἐξισλαμισμὸν, προετίμησαν δὲ νὰ νέμονται τὸ φυτώριον τοῦτο, ὅπως οἱ ἐπιτήδειοι τῶν δασῶν κύριοι, οὐχὶ διὰ μιᾶς κόπτοντες αὐτὰ, ἀλλὰ διὰ κεκανονισμένων περιοδικῶν τομῶν ἐπιτρέποντες τὴν συντήρησιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ νέου ὑλοτομίαν.

Τοιουτοτρόπως οὔτε συγχώνευσις κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἐγένετο ἐν τῇ ἀνατολῇ, οὔτε ὀλοσχερὴς τῶν τελευταίων ὑπὸ τῶν πρώτων ἀπορρόφησις. Ἄμα δὲ οἱ χριστιανοὶ παρέμειναν οὕτω κεχωρισμένοι ἀπὸ τῶν μουσουλμάνων, ἀναγκάως διετήρησαν τὰς γλώσσας αὐτῶν καὶ τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς χώρας ὅσας ἀνέκαθεν κατεῖχον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως συνετέλεσαν οἱ Τούρκοι εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὸν χωρισμὸν τοῦτον πληρέστατον. Μηδεμίαν ἔχοντες ἔννοιαν τῶν καθηκόντων τοῦ κυβερνήτου, εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι οὔτε δικαιοσύνην ἐπεδαψίλευσαν εἰς τοὺς χριστιανούς, οὔτε ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐπρονόησαν ποτὲ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν καὶ περὶ τῶν ἄλλων κοινωφελῶν διατάξεων δι' ὧν εὐκολύνεται καὶ προάγεται ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία, ἡ ἐμπορία. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι οὐδ' ὅπως δῆποτε ἠθέλησαν νὰ κυβερνήσωσι τοὺς χριστιανούς· ἀφῆκαν δὲ αὐτοὺς εἰς τὴν τύχην των ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τοῦ ὅτι θέλουσιν ἀπροφασίστως τελεῖ πάντας τοὺς ποικίλους, τοὺς αὐτογνώμονας, τοὺς καταθλιπτικούς φόρους ὅσοι ἀπαιτηθῶσι παρ' αὐτῶν· ὅτι θέλουσιν παρέχει τὸ πέμπτον τοῦλάχιστον τῶν παίδων αὐτῶν καὶ ἰδίως τοὺς καλλίστους καὶ εὐρωστοτάτους πρὸς ἐξισλαμισμόν καὶ ἀδιάκοπον ἀπαρτισμόν τῆς στρατιᾶς τῶν γε-νιτσάρων· ὅτι πρὸς ἐπὶ τούτοις θέλουσιν ἐν σιωπῇ ὑποκύπτει εἰς πᾶσαν βιαιοπραγίαν, ἣτις ἤθελεν ἐπιβληθῇ εἰς αὐτοὺς οὐ μόνον ὑπὸ τῆς κεντρικῆς τοῦ Σουλτάνου κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀγᾶ, τοῦ τελευταίου σπαχῇ καὶ παντὸς ἐνὶ λόγῳ ἀνθρώπου φέροντος καβοῦκι, καθὼς ἔγραφε τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1821 ὁ ναύαρχος Ἀλγὰν πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργεῖον τῆς Γαλλίας. Τοιαύτας δὲ ὀρίσαντες τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἐπέτρεψαν τὸ ἔργον τῆς διοικήσεως καὶ τῆς φορολογίας αὐτῶν εἰς ἄρχοντας οὓς ἐξέλεγον αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ, περιβαλόντες μάλιστα τὸν ὕπατον τῆς ἐκκλησίας λειτουργόν, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, διὰ τοῦ ἀξιώματος

τοῖς νεοφύτοις, ἐξασθενοῦσα βαθμηδὸν παρὰ τοῖς ἀπογόνοις αὐτῶν. Ὅθεν ὁ περιοδικὸς, οὐχὶ δὲ ἀθρόος, ἐξισλαμισμὸς τῶν χριστιανῶν παρείχετο πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς μουσουλμάνους τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην ἐκείνην ἠθικὴν τῆς κοινωνίας αὐτῶν δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ὠρίσθη ἔτι ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Οὐρχάν, ὅτι ὁ στρατὸς τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει συγχροτεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐκ γενετῆς μουσουλμάνος εἶναι δεκτὸς ἐν αὐτῷ. Βραδύτερον δὲ ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μεχμέτης Β', ἐπιτείνων ἐτι μᾶλλον τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἔθετο ἑαυτῷ καὶ εἰς τοὺς διαδόχους κατεκληρονόμησε τὸν ἀπαράβατον κανόνα, ὅτι ἅπαντα τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα θέλουσι δίδονται κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς, προσωπικῶς ἀρνησιθρήσκους. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἐν ὧσιν οἱ γενίτσαροι καὶ οἱ ὕπατοι λειτουργοὶ, μεγάλοι βεζύραι, ἀρχιστράτηγοι, στρατηγοὶ καὶ ναύαρχοι οὕτω πως ἐξελέγοντο, ἥτοι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατοντάετηρίδος, τὸ ὁσμανικὸν κράτος διετέλεσε προαγόμενον καὶ ἀκμάζον. Ἀμα δὲ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων διὰ ποικίλας αἰτίας, ἃς δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσωμεν, κατέλαβον τό τε κράτιστον τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν κυβέρνησιν ἄνδρες ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ὄντες, ἡ Τουρκία ἤρχισε νὰ μαραίνεται. Συνετέλεσαν βεβαίως εἰς τοῦτο καὶ ἄλλαι περιστάσεις· ἀλλ' ὅτι ἡ ἐκ μωαμεθανῶν οἴτινες ἦσαν ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ συγκρότησις τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατοῦ, ὑπῆρξεν εἰς τῶν κυριωτάτων λόγων τῆς προτέρας ἐπιδόσεως, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Οἱ Τοῦρκοι λοιπὸν οὐδέποτε πρόεβησαν εἰς τὸν ἀθρόον τοῦ κατακτηθέντος ὑπηκόου ἐξισλαμισμὸν, προετίμησαν δὲ νὰ νέμονται τὸ φυτώριον τοῦτο, ὅπως οἱ ἐπιτήδειοι τῶν δασῶν κύριοι, οὐχὶ διὰ μιᾶς κόπτοντες αὐτὰ, ἀλλὰ διὰ κεκανονισμένων περιοδικῶν τομῶν ἐπιτρέποντες τὴν συντήρησιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ νέου ὑλοτομίαν.

Τοιουτοτρόπως οὔτε συγχώνευσις κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἐγένετο ἐν τῇ ἀνατολῇ, οὔτε ὀλοσχερῆς τῶν τελευταίων ὑπὸ τῶν πρώτων ἀπορρόφησις. Ἄμα δὲ οἱ χριστιανοὶ παρέμειναν οὕτω κεχωρισμένοι ἀπὸ τῶν μουσουλμάνων, ἀναγκαίως διετήρησαν τὰς γλώσσας αὐτῶν καὶ τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς χώρας ὅσας ἀνέκαθεν κατεῖχον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως συνετέλεσαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὸν χωρισμὸν τοῦτον πληρέστατον. Μηδεμίαν ἔχοντες ἔννοιαν τῶν καθηκόντων τοῦ κυβερνήτου, εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι οὔτε δικαιοσύνην ἐπεδαψίλευσαν εἰς τοὺς χριστιανούς, οὔτε ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐπρονόησαν ποτὲ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν καὶ περὶ τῶν ἄλλων κοινωφελῶν διατάξεων δι' ὧν εὐκολύνεται καὶ προάγεται ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία, ἡ ἐμπορία. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι οὐδ' ὅπως δῆποτε ἠθέλησαν νὰ κυβερνήσωσι τοὺς χριστιανούς· ἀφῆκαν δὲ αὐτοὺς εἰς τὴν τύχην των ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τοῦ ὅτι θέλουσιν ἀπροφασίστως τελεῖ πάντας τοὺς ποικίλους, τοὺς αὐτογνώμονας, τοὺς καταθλιπτικούς φόρους ὅσοι ἀπαιτηθῶσι παρ' αὐτῶν· ὅτι θέλουσι παρέχει τὸ πέμπτον τοῦλάχιστον τῶν παίδων αὐτῶν καὶ ἰδίως τοὺς καλλίστους καὶ εὐρωστοτάτους πρὸς ἐξισλαμισμόν καὶ ἀδιάκοπον ἀπαρτισμόν τῆς στρατιᾶς τῶν γενιτσάρων· ὅτι πρὸς ἐπὶ τούτοις θέλουσιν ἐν σιωπῇ ὑποκύπτει εἰς πᾶσαν βιαιοπραγίαν, ἣτις ἤθελεν ἐπιβληθῇ εἰς αὐτοὺς οὐ μόνον ὑπὸ τῆς κεντρικῆς τοῦ Σουλτάνου κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀγᾶ, τοῦ τελευταίου σπαχῆ καὶ παντὸς ἐνὶ λόγῳ ἀνθρώπου φέροντος καβοῦκι, καθὼς ἔγραφε τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1821 ὁ ναύαρχος Ἀλγὰν πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργεῖον τῆς Γαλλίας. Τοιαύτας δὲ ὀρίσαντες τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἐπέτρεψαν τὸ ἔργον τῆς διοικήσεως καὶ τῆς φορολογίας αὐτῶν εἰς ἄρχοντας οὓς ἐξέλεγον αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ, περιβαλόντες μάλιστα τὸν ὕπατον τῆς ἐκκλησίας λειτουργόν, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, διὰ τοῦ ἀξιώματος

τοῦ ὑπερτάτου ἐνταύτῳ πολιτικοῦ τῶν χριστιανῶν ἄρχοντος. Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέτειναν τὸν τοιοῦτον θρησκευτικὸν, ἐθνικὸν καὶ διοικητικὸν χωρισμὸν μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν, ὥστε οὐδέποτε ὑπέλαβον τοὺς χριστιανοὺς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον· δι' ὅπερ καὶ διεξῆγον διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ἥτοι τὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ πολιτικὸν ἡγεμόνα τοῦ ἔθνους τῶν χριστιανῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἅπαντες οὗτοι οἱ ἄρχοντες, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοί, δι' οὐδεμιᾶς περιεβάλλοντο ἐγγυήσεως· καθηροῦντο, ἐξωρίζοντο, ἐδημεύοντο καὶ ἐθανατοῦντο οὐ μόνον κατὰ τὸ δοκοῦν τῷ Σουλτάνῳ, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὁρέξεις τοῦ τελευταίου τῶν τελευταίων τούρκων. Καὶ ὅμως οἱ μὲν ἀπερρίμμενοι ἐκεῖνοι χριστιανοὶ ἐπολλαπλασιάζοντο, οἱ δὲ ἀγέρωχοι αὐτῶν δυνάσται ἐλιπάνδρουν· οἱ μὲν ἐπλούτουν, οἱ δὲ ἐπτώχευον· οἱ μὲν ἐξεπαιδεύοντο, οἱ δὲ ἀπέβαινον ὁσημέραι ἀμαθέστεροι, μέχρις οὗ μετὰ 350 ἐτῶν παρέλευσιν καὶ μυρίας ἐν τῷ μεταξὺ ἐνόπλους διαμαρτυρίας, αἴφνης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, Σλαῦοι καὶ Ἕλληνες, ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀπὸ μεσημβρίας, ὁμοθυμότερον ἀγωνισθέντες καὶ πολλάκις τοὺς Τούρκους ἐκ παρατάξεως κατατροπώσαντες, ἠνάγκασαν μὲν τούτους εἰς ὑποχωρήσεις σπουδαίας, ἐξακολουθοῦσι δὲ ἐπιδιώκοντες τὴν ὁλοσχερῇ τοῦ κράτους αὐτῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατάλυσιν. Ἡ ἔκθεσις τῶν περιπετειῶν δι' ὧν ἐπῆλθεν αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου καὶ ἡ δικαία τιμωρία τῶν κακουργημάτων τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἀποτελεῖ βεβαίως ἐν τῶν περιεργωτάτων καὶ διδακτικωτάτων ἅμα κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἐνταῦθα θέλομεν περιορισθῇ εἰς μὴνὰς τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐθνολογικῶς ἐξεταζόμενος ὁ Ἑλληνισμὸς διετηρήθη τοσοῦ-

τον ἀνχλλοῖωτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργήσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν, οὐδαμῶς κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ διέφερε τοῦ ἔθνους τὸ ὁποῖον ἤναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Ἀλλ' ὁποῖόν τι εἶχεν ἀποβῇ ἐν τῇ 45 ἑκατονταετηρίδι; Εἶδομεν ὅτι ἐν ὅσῳ διεῖπεν αὐτοβούλως τὰ τῆς ἀνατολῆς πράγματα, ἦτοι μέχρι τῆς 44 ἑκατονταετηρίδος, κατώρθωσε νὰ κατισχύσῃ μὲν τῶν Σλαύων μέχρι τοῦ Ἰστροῦ, νὰ ἐξώσῃ δὲ τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ τῶν νήσων, νὰ διατηρηθῇ δὲ ἀκέραιον καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἀφ' ἧς ὁμῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 44 ἑκατονταετηρίδος ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἔκρινεν εὐλογον νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ μετὰ ἑκατονταστεῖς ἀγῶνας παρήγαγεν ἐνταῦθα τὴν γνωστὴν ἀναρχίαν, ὃ Ἑλληνισμὸς ἐμειώθη οὐσιωδέστατα ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ διὰ τοῦ ἐπιχειρηθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξισλαμισμοῦ τῶν ἰθαγενῶν, καὶ ἐδέχθη ἐν ταῖς ἀρχικαῖς αὐτοῦ ἐστίαις ποικίλους νέους ἐποίκους, ἰδίως τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ παρσιδραμόντων νέων σλαυικῶν φύλων, τῶν Σέρβων· διότι οὗτοι εἰς μὲν τὴν Πελοπόννησον οὐδόλως εἰςῆλθον, εἰς δὲ τὴν Στερεὰν ἐπὶ ἐλάχιστον χρόνον ἐπενήργησαν, καὶ ἀπὸ αὐτῶν δὲ τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν πρωιμώτατα ἐξέλιπον. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλεῖον τι περὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Οἱ Φράγκοι δὲν κατέλιπον ἵχνη τινὰ εἰμὴ εἰς τὰς μικροτέρας νήσους τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Ἐν τῇ Στερεᾷ καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, οἱ ἀρχαῖοι συναθληταὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων, τῶν Λαρόσων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν παντοδαπῶν ἐσπερίων, ἐξέλιπον εἴτε θανόντες, εἴτε ἀποδημήσαντες, εἴτε ἐξελληνισθέντες καὶ ὡς ὑποτελεῖς τῶν Παλαιολόγων ἔκτοτε ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι· ἐξέλιπον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μετὰ 250 περίπου ἐτῶν κυριαρχίαν οὐδὲ ἐν περιεσώθῃ ἐνταῦθα οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον ἀναμιμνήσκον τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάλογόν τι δὲ συνέβη εἰς τὰς

τοῦ ὑπερτάτου ἐνταύτῳ πολιτικοῦ τῶν χριστιανῶν ἄρχοντος. Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέτειναν τὸν τοιοῦτον θρησκευτικὸν, ἐθνικὸν καὶ διοικητικὸν χωρισμὸν μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν, ὥστε οὐδέποτε ὑπέλαβον τοὺς χριστιανοὺς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον· δι' ὃπερ καὶ διεξῆγον διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ἥτοι τὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ πολιτικὸν ἡγεμόνα τοῦ ἔθνους τῶν χριστιανῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἅπαντες οὗτοι οἱ ἄρχοντες, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοί, δι' οὐδεμιᾶς περιεβάλλοντο ἐγγυήσεως· καθηροῦντο, ἐξωρίζοντο, ἐδημεύοντο καὶ ἐθανατοῦντο οὐ μόνον κατὰ τὸ δοκοῦν τῷ Σουλτάνῳ, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὁρέξεις τοῦ τελευταίου τῶν τελευταίων τούρκων. Καὶ ὅμως οἱ μὲν ἀπερῥιμμένοι ἐκεῖνοι χριστιανοὶ ἐπολλαπλασιάζοντο, οἱ δὲ ἀγέρωχοι αὐτῶν δυνάσται ἐλιπάνδρουν· οἱ μὲν ἐπλούτουν, οἱ δὲ ἐπτώχευον· οἱ μὲν ἐξεπαιδεύοντο, οἱ δὲ ἀπέβαινον ὁσημέραι ἀμαθέστεροι, μέχρις οὗ μετὰ 350 ἐτῶν παρέλευσιν καὶ μυρίας ἐν τῷ μεταξὺ ἐνόπλους διαμαρτυρίας, αἴφνης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, Σλαῦοι καὶ Ἕλληνες, ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀπὸ μεσημβρίας, ὁμοθυμότερον ἀγωνισθέντες καὶ πολλάκις τοὺς Τούρκους ἐκ παρατάξεως κατατροπώσαντες, ἠνάγκασαν μὲν τούτους εἰς ὑποχωρήσεις σπουδαίας, ἐξακολουθοῦσι δὲ ἐπιδιώκοντες τὴν ὁλοσχερῇ τοῦ κράτους αὐτῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατάλυσιν. Ἡ ἔκθεσις τῶν περιπετειῶν δι' ὧν ἐπῆλθεν αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου καὶ ἡ δικαία τιμωρία τῶν κακουργημάτων τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἀποτελεῖ βεβαίως ἐν τῶν περιεργωτάτων καὶ διδακτικωτάτων ἅμα κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἐνταῦθα θέλομεν περιορισθῆ εἰς μὴνὰς τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐθνολογικῶς ἐξεταζόμενος ὁ Ἑλληνισμὸς διετηρήθη τοσοῦ-

τον ἀνχλλοίωτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργήσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν, οὐδαμῶς κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ διέφερε τοῦ ἔθνους τὸ ὁποῖον ἤναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Ἀλλ' ὁποῖόν τι εἶχεν ἀποβῇ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι; Εἶδομεν ὅτι ἐν ὅσῳ διεῖπεν αὐτοβούλως τὰ τῆς ἀνατολῆς πράγματα, ἦτοι μέχρι τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, κατώρθωσε νὰ κατισχύσῃ μὲν τῶν Σλαύων μέχρι τοῦ Ἰστροῦ, νὰ ἐξώσῃ δὲ τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ τῶν νήσων, νὰ διατηρηθῇ δὲ ἀκέραιον καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἀφ' ἧς ὁμῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἔκρινεν εὖλογον νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ μετὰ ἑκατονταετεῖς ἀγῶνας παρήγαγεν ἐνταῦθα τὴν γνωστὴν ἀναρχίαν, ἧς Ἑλληνισμὸς ἐμειώθη οὐσιωδέστατα ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ διὰ τοῦ ἐπιχειρηθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξισλαμισμοῦ τῶν ἰθαγενῶν, καὶ ἐδέχθη ἐν ταῖς ἀρχικαῖς αὐτοῦ ἐστίαις ποικίλους νέους ἐποίκους, ἰδίως τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ παρσιδραμόντων νέων σλαυικῶν φύλων, τῶν Σέρβων· διότι οὗτοι εἰς μὲν τὴν Πελοπόννησον οὐδόλως εἰσῆλθον, εἰς δὲ τὴν Στερεὰν ἐπὶ ἐλάχιστον χρόνον ἐπενήργησαν, καὶ ἀπὸ αὐτῶν δὲ τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν πρωιμώτατα ἐξέλιπον. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλεονέτερόν τι περὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Οἱ Φράγκοι δὲν κατέλιπον ἵχνη τινὰ εἰμὴ εἰς τὰς μικροτέρας νήσους τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Ἐν τῇ Στερεᾷ καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, οἱ ἀρχαῖοι συναθληταὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων, τῶν Λαρόσων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν παντοδαπῶν ἐσπερίων, ἐξέλιπον εἴτε θανόντες, εἴτε ἀποδημήσαντες, εἴτε ἐξελληνισθέντες καὶ ὥς ὑποτελεῖς τῶν Παλαιολόγων ἔκτοτε ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι· ἐξέλιπον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μετὰ 250 περίπου ἐτῶν κυριαρχίαν οὐδὲ ἐν περιεσώθῃ ἐνταῦθα οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον ἀναμιμνήσκον τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάλογόν τι δὲ συνέβη εἰς τὰς

μεγαλητέρας τῶν νήσων. Τῷ 1570 ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου, ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῆς Νικοσίας καὶ τῆς Ἀμμοχώστου ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ὅτε τῷ 1669 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης εἰς τὸν Ἀχμέτ Κιοπριλὴν, ἅπαντες οἱ σωζόμενοι ἀντιπρόσωποι τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἐπιφανῶν ἐνετικῶν οἰκογενειῶν συναπῆλθον μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὰ ἴδια. Τὸ αὐτὸ εἶχε συμβῆ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ῥόδου τῷ 1522· ὁ μέγας μάγιστρος καὶ ἅπαντες οἱ περιλιπόμενοι ἱππόται τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐγκατέλιπον τὴν νήσον. Εἰς δὲ τὰς μικρότερας νήσους δὲν περιεσώθησαν ἐνετικοί τινες οἶκοι εἰμὴ διότι οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, ἀποβαλόντες διὰ τοῦ χρόνου τὸ πάτριον ἀξίωμα καὶ φρόνημα, συνεταύτισαν τὴν ἰδίαν τύχην μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ ἐπὶ τέλους ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν, δεξάμενοι οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες καὶ τὸ ἀνατολικὸν θρήσκευμα.

Ἀπ' ἐναντίας τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα ἀντηχεῖ ἄχρι τοῦδε πολλαχοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἀλλ' οἱ Ἀλβανοὶ δὲν δύνανται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ λογισθῶσιν ὡς φυλὴ ἄλλοτρία τῆς ἐλληνικῆς. Οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν, οἵτινες πολλὴν ἔχοντες ἀνέκαθεν τὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν, ἐξελληνίσθησαν πρωῒμωτατα. Ἐν Ἡπείρῳ μὲν οἱ Ἀθαμᾶνες ἐλέγοντο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Ἕλληνες, καὶ Ἕλληνες ὡσαύτως ἐλογίζοντο ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ οἱ Μολοσσοί· αἱ δὲ βορειότεραι παρὰ τὸν Ἀδρίαν χῶραι μέχρι Δίσσου ἐκλήθησαν ὑπὸ μὲν τῶν Ῥωμαίων ἐλληνικὴ Ἰλλυρίς, ἐπὶ δὲ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἡπειρος νέα. Εἶναι ἀληθές ὅτι βραδύτερον ἀνεμίχθησαν μετ' αὐτῶν Ῥωμαῖοι, Γότθοι, Σλαῦοι, Φράγκοι, καὶ ἔτι βραδύτερον πολὺς ἐγένετο ὁ τε ἀναγκαστικὸς καὶ ὁ ἐκούσιος ἐξισλαμισμὸς ἐν Ἀλβανίᾳ. Κατὰ τοὺς πιθανωτέρους τῶν νεωτέρων ὑπολογισμῶν, τὸ ἥμισυ περίπου τῶν σημερινῶν αὐτῆς κατοίκων εἶναι μουσουλμᾶνοι· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἄλλου ἡμίσεος μέρος, καὶ ἰδίως οἱ χριστιανοὶ οἱ οἰκοῦντες ἐν τῇ μέσῃ Ἀλβανίᾳ

καὶ ἐν Ἡπείρῳ ὁμιλοῦσι, παρὰ τῷ ἰδίῳ ἰδιώματι, τὴν ἑλληνικὴν καὶ ταύτην ἰδίως μεταχειρίζονται περὶ τὰς κυριωτέρας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Μυρία δὲ ὅσα γεγονότα τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ὅσοι ἐτήρησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα (καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες τῶν χριστιανῶν) ἀείποτε ἐταύτισαν τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι οἱ τῆς μέσης Ἀλβανίας ἰθαγενεῖς κάτοικοι, φεύγοντες τὰς ἀνωμαλίας ὧς παρήγαγεν αὐτόθι, ὥς καὶ πανταχοῦ τῆς ἀνατολῆς, ἡ δυτικῇ κατὰκτησις, ἤρχισαν νὰ μεταναστατεύωσιν ἄθροοι εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐκ τῆς Θεσσαλίας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὴν λοιπὴν χέρσον Ἑλλάδα, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τινὰς τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας ἐποικήσεις διευκόλυνεν ἡ ἐρήμωσις ἣτις ἔκτοτε συνέβαινεν εἰς τὰς ἰδίως ἑλληνικὰς χώρας διὰ τὴν ὁσπμέραι προαγομένην παρακμὴν τῶν Φράγκων κυριάρχων καὶ τὴν ἀδιάκοπον λεηλασίαν ἣν διενήργουν οἱ πειραταὶ περὶ ὧν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ὠμιλήσαμεν, μάλιστα οἱ Τοῦρκοι πειραταί. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον οὐκ ὀλίγαι ἐγένοντο συγκρούσεις μεταξὺ τῶν ἀποίκων τούτων καὶ τῶν ἰθαγενῶν, πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν φοβερῶν ἀνωμαλιῶν ὅσας ἐπήγαγεν ἡ ὀσμανικὴ κατὰκτησις καὶ κυριαρχία. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἡ φυλετικὴ καὶ ἱστορικὴ οἰκειότης τῶν ἐπηλύδων πρὸς τοὺς ἐγχωρίους κατίσχυσε τοσοῦτον, ὥστε οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀπόγονοι τῶν Ἀλβανῶν μετέσχον ἐκθύμως ἀπάντων τῶν κατὰ τῆς τουρκικῆς δυναστείας ἀγώνων καὶ ἐκλείσθησαν ἐν αὐτοῖς οὐδὲν ἥττον ἢ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, λαμπρότατα στήσαντες τρόπαια ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐξαιρέτως δὲ κατὰ θάλασσαν ἀπὸ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν ὁρμώμενοι.

Τελευταῖοι ἀλλόφυλοι ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως εἶναι οἱ καλούμενοι Βλάχοι. Οἱ Βλάχοι οὗτοι ἀναφαίνονται ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸ τῆς ἐπελεύσεως τῶν Φράγκων, διότι

μεγαλητέρας τῶν νήσων. Τῷ 1570 ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου, ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῆς Νικοσίας καὶ τῆς Ἀμμοχώστου ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ὅτε τῷ 1669 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης εἰς τὸν Ἀχμέτ Κιοπριλὴν, ἅπαντες οἱ σωζόμενοι ἀντιπρόσωποι τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἐπιφανῶν ἐνετικῶν οἰκογενειῶν συναπῆλθον μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὰ ἴδια. Τὸ αὐτὸ εἶχε συμβῆ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ῥόδου τῷ 1522· ὁ μέγας μάγιστρος καὶ ἅπαντες οἱ περιλιπόμενοι ἱππότες τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐγκατέλιπον τὴν νήσον. Εἰς δὲ τὰς μικρότερας νήσους δὲν περιεσώθησαν ἐνετικοὶ τινες οἶκοι εἰμὴ διότι οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, ἀποβαλόντες διὰ τοῦ χρόνου τὸ πάτριον ἀξίωμα καὶ φρόνημα, συνεταύτισαν τὴν ἰδίαν τύχην μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ ἐπὶ τέλους ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν, δεξάμενοι οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες καὶ τὸ ἀνατολικὸν θρήσκευμα.

Ἀπ' ἐναντίας τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα ἀντηχεῖ ἄχρι τοῦδε πολλαχοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἀλλ' οἱ Ἀλβανοὶ δὲν δύνανται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ λογισθῶσιν ὡς φυλὴ ἄλλοτρία τῆς ἐλληνικῆς. Οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν, οἵτινες πολλὴν ἔχοντες ἀνέκαθεν τὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν, ἐξελληνίσθησαν πρωῒμωτατα. Ἐν Ἡπείρῳ μὲν οἱ Ἀθαμᾶνες ἐλέγοντο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Ἕλληνες, καὶ Ἕλληνες ὡσαύτως ἐλογίζοντο ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ οἱ Μολοσσοί· αἱ δὲ βορειότεραι παρὰ τὸν Ἀδρίαν χῶραι μέχρι Λίσσου ἐκλήθησαν ὑπὸ μὲν τῶν Ῥωμαίων ἐλληνικὴ Ἰλλυρίς, ἐπὶ δὲ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἡπειρος νέα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι βραδύτερον ἀνεμίχθησαν μετ' αὐτῶν Ῥωμαῖοι, Γότθοι, Σλαῦοι, Φράγχοι, καὶ ἔτι βραδύτερον πολὺς ἐγένετο ὁ τε ἀναγκαστικὸς καὶ ὁ ἐκούσιος ἐξισλαμισμὸς ἐν Ἀλβανίᾳ. Κατὰ τοὺς πιθανωτέρους τῶν νεωτέρων ὑπολογισμῶν, τὸ ἥμισυ περίπου τῶν σημερινῶν αὐτῆς κατοίκων εἶναι μουσουλμάνοι· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἄλλου ἡμίσεος μέρος, καὶ ἰδίως οἱ χριστιανοὶ οἱ οἰκοῦντες ἐν τῇ μέσῃ Ἀλβανίᾳ

καὶ ἐν Ἡπείρῳ ὀμιλοῦσι, παρὰ τῷ ἰδίῳ ἰδιώματι, τὴν ἐλληνικὴν καὶ ταύτην ἰδίως μεταχειρίζονται περὶ τὰς κυριωτέρας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Μυρία δὲ ὅσα γεγονότα τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ὅσοι ἐτήρησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα (καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες τῶν χριστιανῶν) ἀείποτε ἐταύτισαν τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι οἱ τῆς μέσης Ἀλβανίας ἰθαγενεῖς κάτοικοι, φεύγοντες τὰς ἀνωμαλίας αἱ παρήγαγεν αὐτόθι, ὥς καὶ πανταχοῦ τῆς ἀνατολῆς, ἡ δυτικῇ κατὰκτησις, ἤρχισαν νὰ μεταναστατεύωσιν ἄθροοι εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐκ τῆς Θεσσαλίας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὴν λοιπὴν χέρσον Ἑλλάδα, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τινὰς τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας ἐποικήσεις διευκόλυνεν ἡ ἐρήμωσις ἣτις ἔκτοτε συνέβαινεν εἰς τὰς ἰδίως ἐλληνικὰς χώρας διὰ τὴν ὁσπμέραι προαγομένην παρακμὴν τῶν Φράγκων κυριάρχων καὶ τὴν ἀδιάκοπον λεηλασίαν ἣν διενήργουν οἱ πειραταὶ περὶ ὧν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ὠμιλήσαμεν, μάλιστα οἱ Τοῦρκοι πειραταί. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον οὐκ ὀλίγαι ἐγένοντο συγκρούσεις μετὰ τῶν ἀποίκων τούτων καὶ τῶν ἰθαγενῶν, πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν φοβερῶν ἀνωμαλιῶν ὅσας ἐπήγαγεν ἡ ὀσμανικὴ κατὰκτησις καὶ κυριαρχία. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἡ φυλετικὴ καὶ ἱστορικὴ οἰκειότης τῶν ἐπηλύδων πρὸς τοὺς ἐγγχωρίους κατίσχυσε τοσοῦτον, ὥστε οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀπόγονοι τῶν Ἀλβανῶν μετέσχον ἐκθύμως ἀπάντων τῶν κατὰ τῆς τουρκικῆς δυναστείας ἀγώνων καὶ ἐκλείσθησαν ἐν αὐτοῖς οὐδὲν ἥττον ἢ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, λαμπρότατα στήσαντες τρόπαια ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐξαιρέτως δὲ κατὰ θάλασσαν ἀπὸ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν ὀρμώμενοι.

Τελευταῖοι ἀλλόφυλοι ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως εἶναι οἱ καλούμενοι Βλάχοι. Οἱ Βλάχοι οὗτοι ἀναφαίνονται ἐν ταῖς κυρίως ἐλληνικαῖς χώραις καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸ τῆς ἐπελεύσεως τῶν Φράγκων, διότι

ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἀναφέρει κατὰ πρῶτον περὶ τὰ τέλη τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος ἐν Θεσσαλίᾳ χωρίον βλαχικόν, Ἐξεβὰν καλούμενον· λέγει δὲ τοὺς Βλάχους διάγοντας βίον νομαδικόν, καταλγόμενους δὲ ἐν τῷ στρατῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας φαίνονται καὶ οὗτοι λαβόντες πλείονά τινα ὑπόστασιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Ἦσαν δὲ συγγενεῖς τῶν ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ Βλάχων. Διαπεράσαντες τὸν ποταμὸν τοῦτον μετὰ τῶν Βουλγάρων, ἰδρύθησαν τὸ πρῶτον παρὰ τὸν Αἶμον. Ἐκεῖθεν δὲ κατῆλθον μέχρι Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου, ἐν μέρει μὲν παρακολουθοῦντες τὴν τύχην τῶν βουγαροσλαυϊκῶν ἐποικήσεων καὶ κατακτήσεων, ἐν μέρει δὲ ὡς ποιμένες, καὶ ἐν μέρει λαμβάνοντες παρὰ τὸν Πίνδον γαίας εἰς ἀποκατάστασιν, ἀφ' οὗ πρότερον ὑπῆρέτουν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ. Ἐντεῦθεν τὸ μέρος τοῦτο τῆς Θεσσαλίας ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος Βλαχία καὶ Μεγαλοβλαχία. Ἀλλὰ οἱ Βλάχοι οὗτοι, μὴ ὄντες ἄλλως τε πολυάριθμοι, συνωκειώθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου στενώτατα μετὰ τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν· καὶ σώζουσι μὲν ἔτι ἵχνη τινὰ τοῦ πατρίου ιδιώματος, λαλοῦσιν ὅμως συνηθέστερον τὴν ἑλληνικὴν, οἱ δὲ ἐπιφανέστατοι αὐτῶν ἄνδρες ἀνεδείχθησαν κατὰ τὸ φρόνημα γνήσιοι Ἕλληνες.

Ἐκτοτε μέχρι πῆς σήμερον νέα ἑτερογενὴ στοιχεῖα δὲν παρσιζέφρησαν πλέον ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Τὸ ἔθνος τοῦτο ἐπλήρωσεν, ὅπως καὶ πάντες οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, τὸν φόρον αὐτοῦ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ· καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν τοὺς Ἕλληνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες ἀπετέλουν πολλὰ ἑκατομμύρια, καὶ οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς κατηναγκάζοντο διὰ φοβερωτάτης βίας νὰ ἐξισλαμισθῶσιν, οὐδεμία ἄλλη φυλὴ ἐδεκατεύθη τοσούτον ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου, ὅσον ἡ ἑλληνικὴ. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, οἱ Τοῦρκοι οὐδόλως ἐπενήργησαν. Τὰ δύο ἔθνη ἔμειναν ἄμικτα

πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Ὑπὸ τὴν ἐποψίν λοιπὸν τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ συστατικῶν ὁ σημερινὸς Ἑλληνισμὸς εἶναι αὐτὸς ὁ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος Ἑλληνισμὸς ἠθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς ὑπέστη ἑκτοτε ποικίλας μεταβολάς, ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν. Οὐδὲ ὑπῆρξε τὸ πρότερον εἰςρεῦσαν ἐνταῦθα ξενικὸν αἷμα τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς τὴν ἰθαγενῆ φυλήν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ἡ γλῶσσα, ἥτις ἐπεκράτει παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν ταῖς παραμοναῖς καὶ τὴν ἐπιούσαν τῆς ὁσμανικῆς κατακτήσεως. Ὅταν ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα, δὲν ἔγραψαν τὰ *Χρονικά* τοῦ Μωρέως οὔτε εἰς τὴν σλαυϊκὴν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικὴν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὅταν αὐτὸς οὗτος ὁ λαὸς ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλην, ἐξύμνησεν αὐτὴν δι' ἁσμάτων δημωδῶν οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδίωμα, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὁρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους, ἐκκλησία, πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ φιλολογία ἀπὸ τῶν βορειοπέτρων ὀρίων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ καθ' ὅλας τὰς νήσους καὶ καθ' ὅλας τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἑλληνιστὶ ἐλάλησαν καὶ ἔγραψαν. Ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον πολλὴ ἐπεκράτησεν ἀμάθεια εἰς τὸν λαὸν τῶν δουλωθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων ἀνδρῶν ὅσοι ἐκλείσαν τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα κατὰ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα, οἱ Γεμιστοὶ, οἱ Βησσαρίωνες, οἱ Γεώργιοι Τραπεζούντιοι, οἱ Ἀργυρόπουλοι, οἱ Λασκάρεις, οἱ Χαλκοκονδύλαι καὶ δυσαρίθμητοι ἕτεροι ἦττον ὀνομαστοὶ, ἀπεδῆμῃσαν τότε εἴτε εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην εἴτε

ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἀναφέρει κατὰ πρῶτον περὶ τὰ τέλη τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐν Θεσσαλίᾳ χωρίον βλαχικόν, Ἐξεβὰν καλούμενον· λέγει δὲ τοὺς Βλάχους διάγοντας βίον νομαδικόν, καταλγχομένους δὲ ἐν τῷ στρατῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας φαίνονται καὶ οὗτοι λαβόντες πλείονά τινα ὑπόστασιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Ἦσαν δὲ συγγενεῖς τῶν ἐπέκεινα τοῦ Ἰστρου Βλάχων. Διαπεράσαντες τὸν ποταμὸν τοῦτον μετὰ τῶν Βουλγάρων, ἰδρύθησαν τὸ πρῶτον παρὰ τὸν Αἶμον. Ἐκεῖθεν δὲ κατηήλθον μέχρι Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου, ἐν μέρει μὲν παρακολουθοῦντες τὴν τύχην τῶν βουγαροσλαυϊκῶν ἐποικήσεων καὶ κατακτήσεων, ἐν μέρει δὲ ὡς ποιμένες, καὶ ἐν μέρει λαμβάνοντες παρὰ τὸν Πίνδον γαίας εἰς ἀποκατάστασιν, ἀφ' οὗ πρότερον ὑπηρέτουν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ. Ἐντεῦθεν τὸ μέρος τοῦτο τῆς Θεσσαλίας ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος Βλαχία καὶ Μεγαλοβλαχία. Ἀλλὰ οἱ Βλάχοι οὗτοι, μὴ ὄντες ἄλλως τε πολυάριθμοι, συνωκειώθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου στενώτατα μετὰ τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν καὶ σώζουσι μὲν ἔτι ἵχνη τινὰ τοῦ πατρίου ιδιώματος, λαλοῦσιν ὁμῶς συνηθέστερον τὴν ἑλληνικὴν, οἱ δὲ ἐπιφανέστατοι αὐτῶν ἄνδρες ἀνεδείχθησαν κατὰ τὸ φρόνημα γνήσιοι Ἕλληνες.

Ἐκτοτε μέχρι πῆς σήμερον νέα ἑτερογενὴ στοιχεῖα δὲν παρσιζέφρησαν πλέον ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Τὸ ἔθνος τοῦτο ἐπλήρωσεν, ὥπως καὶ πάντες οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, τὸν φόρον αὐτοῦ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ· καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν τοὺς Ἕλληνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες ἀπετέλουν πολλὰ ἑκατομμύρια, καὶ οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς κατηναγκάζοντο διὰ φοβερωτάτης βίας νὰ ἐξισλαμισθῶσιν, οὐδεμία ἄλλη φυλὴ ἐδεκατεύθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου, ὅσον ἡ ἑλληνική. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, οἱ Τοῦρκοι οὐδόλως ἐπενήργησαν. Τὰ δύο ἔθνη ἔμειναν ἄμικτα

πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Ὑπὸ τὴν ἐποψίν λοιπὸν τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ συστατικῶν ὁ σημερινὸς Ἑλληνισμὸς εἶναι αὐτὸς ὁ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος Ἑλληνισμός· ἠθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς ὑπέστη ἑκτοτε ποικίλας μεταβολάς, ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν. Οὐδὲ ὑπῆρξε τὸ πρότερον εἰςρεῦσαν ἐνταῦθα ξενικὸν αἷμα τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς τὴν ἰθαγενῇ φυλήν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ἡ γλῶσσα, ἥτις ἐπεκράτει παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν ταῖς παραμοναῖς καὶ τὴν ἐπιούσαν τῆς ὁσμανικῆς κατακτήσεως. Ὅταν ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα, δὲν ἔγραψαν τὰ *Χρονικά* τοῦ Μωρέως οὔτε εἰς τὴν σλαυϊκὴν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικὴν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὅταν αὐτὸς οὗτος ὁ λαὸς ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλιν, ἐξύμνησεν αὐτὴν δι' ἁσμάτων δημωδῶν οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδίωμα, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὁρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους, ἐκκλησία, πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ φιλολογία ἀπὸ τῶν βορειοτέρων ὁρίων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ καθ' ὅλας τὰς νήσους καὶ καθ' ὅλας τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἑλληνιστὶ ἐλάλησαν καὶ ἔγραψαν. Ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον πολλὴ ἐπεκράτησεν ἀμάθεια εἰς τὸν λαὸν τῶν δουλωθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι· δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων ἀνδρῶν ὅσοι ἐκλείσαν τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα κατὰ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα, οἱ Γεμιστοὶ, οἱ Βησσαρίωνες, οἱ Γεώργιοι Τραπεζούντιοι, οἱ Ἀργυρόπουλοι, οἱ Λατσκάρεις, οἱ Χαλκοκονδύλαιοι καὶ δυσαρίθμητοι ἕτεροι ἥττον ὀνόμαστοι, ἀπεδήμησαν τότε εἴτε εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην εἴτε

εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους, αἵτινες κατεείχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἐνῷ δὲ ἐκ τούτου ἡ ἑλληνικὴ παιδείσις ἀνεζωπυρήθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐξηκολούθησε δὲ προαγομένη εἰς τὰς νήσους, τὰνάπαλιν ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς χώραις τῆς ἀνατολῆς, αἱ σχολαὶ ἐξέλιπον δι' ἑλλειψιν διδασκάλων. Αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλῖαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἰδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε ἐν ταῖς χώραις ταύταις τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐστερήθη ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, χάρις πρὸ πάντων εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἥτις κατηρτίσθη ἐν Ἑνετίᾳ ἐκ παντοδαπῶν φυγάδων, πολλαὶ ἰδρύθησαν σχολαὶ ἐν Ἰωαννίνοις τε καὶ ἐν Ἀθήναις, μάλιστα δὲ ἐν Ἰωαννίνοις· διότι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ἰδίως ὥς ἀπὸ φυτωρίου τινὸς προῆλθον οἱ πολυάριθμοι διδάσκαλοι δι' ὧν ἐσυστήθησαν ἢ ἐτελειώθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος κατὰ τε τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκορεστίῳ. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὁ Βενιαμὴν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους περιορισθῶμεν· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἐκρατύνθη· ἰδίως δὲ συνετέλεσεν εἰς τοῦτο ὁ ἐπιτήδειος τρόπος καθ' ὃν πολλοὶ τῶν διδασκάλων ἠρμήνευον τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἐμπνέοντες εἰς τὴν νεολαίαν τὸ

αἴσθημα τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσιώσεως καὶ τὸν πόθον τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας. Ὅπως ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δὲν ἔπαυσε μετὰ τοῦ ἀρχαίου συνοικειούμενος ἵνα κοσμήῃ δι' αὐτοῦ τὸν τε δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον, οὕτω καὶ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυστυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς αὐτὰς ἀνέτρεχε πηγὰς ἵνα ἀναβαπτίσῃ ἐν αὐταῖς τὰς τε δυνάμεις αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλπίδας.

Τότε ὡσαύτως ἤρξατο ἡ κάθαρσις καὶ ἡ ἀνακαίνισις τῆς γλώσσης. Ἵνα τὰ πνευματικὰ ἔργα ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἴσως ἵνα ἔχωσι ψυχὴν καὶ ζωὴν, ἀνάγκη νὰ ἐκδηλῶνται διὰ γλώσσης λαλουμένης, οὐχὶ νεκρᾶς. Ἐν τούτοις οἱ μὲν λόγιοι τοῦ μεσαίωνος ἔγραφον συνήθως τὴν ἀρχαίαν, ἡ δὲ καθωμιλημένη τοσοῦτον εἶχεν ἀκρωτηριασθῇ καὶ ἀσχημισθῇ ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷον προσήκει εἶναι τὸν λόγον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Ἐδει λοιπὸν νὰ διασωθῇ ἀπὸ τῆς ἐντελοῦς ἐξαχρειώσεως, τὴν δὲ πρωτοβουλίαν τῆς σωτηρίας ταύτης ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Πρῶτος αὐτὸς ἠξίωσεν ὅτι ἡ καθωμιλημένη δεόν νὰ ὑποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν αὐτῆς καὶ τὸ συντακτικὸν, ἀλλὰ ὠρισμένους κατὰ γραμματικοὺς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλῶσσα φιλολογικὴ. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν πνευματικὴν τοῦ ἔθνους ὕφεισιν ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν καὶ ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως νὰ καταφεύγωμεν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειότερας πρὸς τὴν καθωμιλημένην καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ γίνωνται ὅσον ἐνδέχεται καταληπταὶ εἰς τοὺς πολλούς. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐξακολουθεῖ ἄχρι τοῦδε ἡ ἀνακαίνισις τῆς

εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους, αἵτινες κατεείχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἐνῷ δὲ ἐκ τούτου ἡ ἑλληνικὴ παιδείσις ἀνεζωπυρήθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐξηκολούθησε δὲ προαγομένη εἰς τὰς νήσους, τὰνάπαλιν ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς χώραις τῆς ἀνατολῆς, αἱ σχολαὶ ἐξέλιπον δι' ἑλλειψιν διδασκάλων. Αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλῖαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἰδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε ἐν ταῖς χώραις ταύταις τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐστερήθη ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, χάρις πρὸ πάντων εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἥτις κατηρτίσθη ἐν Ἑνετίᾳ ἐκ παντοδαπῶν φυγάδων, πολλαὶ ἰδρύθησαν σχολαὶ ἐν Ἰωαννίνοις τε καὶ ἐν Ἀθήναις, μάλιστα δὲ ἐν Ἰωαννίνοις· διότι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ἰδίως ὥς ἀπὸ φυτωρίου τινὸς προῆλθον οἱ πολυάριθμοι διδάσκαλοι δι' ὧν ἐσυστήθησαν ἢ ἐτελειώθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος κατὰ τε τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκορεστίῳ. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὁ Βενιαμὴν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους περιορισθῶμεν· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἐκρατύνθη· ἰδίως δὲ συνετέλεσεν εἰς τοῦτο ὁ ἐπιτήδειος τρόπος καθ' ὃν πολλοὶ τῶν διδασκάλων ἡρμήνευον τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἐμπνέοντες εἰς τὴν νεολαίαν τὸ

αἶσθημα τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσιώσεως καὶ τὸν πόθον τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας. Ὅπως ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δὲν ἔπαυσε μετὰ τοῦ ἀρχαίου συνοικειούμενος ἵνα κοσμή δι' αὐτοῦ τὸν τε δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον, οὕτω καὶ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυστυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς αὐτὰς ἀνέτρεχε πηγὰς ἵνα ἀναβαπτίσῃ ἐν αὐταῖς τὰς τε δυνάμεις αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλπίδας.

Τότε ὡσαύτως ἤρξατο ἡ κάθαρσις καὶ ἡ ἀνακαίνισις τῆς γλώσσης. Ἵνα τὰ πνευματικὰ ἔργα ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἴσως ἵνα ἔχῃ ψυχὴν καὶ ζωὴν, ἀνάγκη νὰ ἐκδηλῶνται διὰ γλώσσης λαλουμένης, οὐχὶ νεκρᾶς. Ἐν τούτοις οἱ μὲν λόγιοι τοῦ μεσαίωνος ἔγραφον συνήθως τὴν ἀρχαίαν, ἡ δὲ καθωμιλημένη τοσοῦτον εἶχεν ἀκρωτηριασθῇ καὶ ἀσχημισθῇ ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷον προσήκει εἶναι τὸν λόγον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Ἔδει λοιπὸν νὰ διασωθῇ ἀπὸ τῆς ἐντελοῦς ἐξαχρειώσεως, τὴν δὲ πρωτοβουλίαν τῆς σωτηρίας ταύτης ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραΐς. Πρῶτος αὐτὸς ἠξίωσεν ὅτι ἡ καθωμιλημένη δεόν νὰ ὑποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν αὐτῆς καὶ τὸ συντακτικόν, ἀλλὰ ὠρισμένους κατὰ γραμματικοὺς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλῶσσα φιλολογικὴ. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν πνευματικὴν τοῦ ἔθνους ὕφαισιν ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν καὶ ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως νὰ καταφεύγωμεν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειότερας πρὸς τὴν καθωμιλημένην καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ γίνωνται ὅσον ἐνδέχεται καταληπταὶ εἰς τοὺς πολλούς. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐξακολουθεῖ ἄχρι τοῦδε ἡ ἀνακαίνισις τῆς

γλώσσης, ἥτις μήτε μετὰ τῆς ἀρχαίας, μήτε μετὰ τῆς δημώδους ἐντελῶς ταῦτιζομένη, ἀπὸ ἑκατέρας δὲ τῶν πηγῶν τούτων νέας ὁσημέραι ἀρυσομένη δυνάμεις, ἀπετέλεσεν ἤδη ὄργανον ἐπιτηδεῖον νὰ ἐκδηλώσῃ προσηκόντως πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πᾶν αἶσθημα τῆς μεγαλοφυΐας. Ἐτέρα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς, ὅπως καὶ ὁ μεσαιωνικὸς, οὐδέποτε ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἐχωρίσθη. Δυνάμεθα μάλιστα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ καταδυναστευόμενον ἔθνος ἐμνήσθη τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ πατέρων καὶ ἐρρίφθη οὕτως εἰπεῖν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῶν μετὰ πολὺ πλείονος στοργῆς ἢ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, ὅστις, μεγαλουργῶν καθ' ἑαυτὸν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, ἐκ διαλειμμάτων μόνον ἐνθυμεῖτο τῶν μεγάλων τῆς πρώτης Ἑλλάδος ἔργων. Ἰδίως δὲ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἀπέβαλε τελευταῖον τὸ ἔθνος τὸ ἐπείσακτον τῶν Ῥωμαίων ὄνομα καὶ ἀνέκτησε τὴν ἱεράν τῶν Ἑλλήνων προσηγορίαν, ὡς σύμβολον ἐπιτηδειότατον νὰ κατοχυρώσῃ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἅτε ἀναμιμνήσκον ἀδιαλείπτως εἰς πάντας τὴν ἐπιφανῆ αὐτῶν καταγωγὴν καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα. Ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ εἰς τὸν ἀσφαλῆ τοῦτον λιμένα διὰ πολλῶν διήλθε περιπετειῶν, ὧν τινες ἀνατρέχουσιν εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως.

Εἶδουμεν ὅτι ἀπὸ τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐπῆλθε τότε ἡ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναμόρφωσις, διὰ τῆς χριστιανικῆς δὲ ἐκκλησίας πρὸ πάντων ἰδιοποιήθη οὗτος τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, οὐδὲν παράδοξον ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο, καίπερ ὁμιλοῦν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καίπερ διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀνατρεφόμενον καὶ ἐν τῷ μέσῳ ποικίλων ἑλληνικῶν ἀναμνήσεων καὶ παραδόσεων διαιτώμενον, δὲν ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸ νέον ἰσχυρότατον αὐτοῦ συστατικὸν καὶ ἐξηκο-

λούθησεν ἄρχον τῆς ἀνατολῆς ὑπὸ τὴν τῶν Ῥωμαίων προσηγορίαν καὶ θυσιάζον τὸ ὄνομα εἰς τὸ πρᾶγμα. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐξέλιπε μὲν πᾶσα εἰδολωλατρεία, κατεβλήθησαν δὲ ὀριστικῶς πᾶσαι αἱ αἵρέσεις καὶ κατέστησαν οὕτω ἐκποδῶν οἱ λόγοι δι' οὓς ἡ ἐκκλησία εἶχεν ἐξεγερθῆ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ λογιώτεροι τῶν ἀνδρῶν, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ, ὁ Εὐστάθιος, οἱ Χωνιάται, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Γεμιστός, ὁ Φραντζῆς, ἤρχισαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ν' ἀποδίδωσιν εἰς τὸ ἔθνος τὸ πάτριον ὄνομα. Ἰδίως ὁ Χαλκοκονδύλης δὲν ἐδίστασε νὰ ὀνομάσῃ Ἑλλήνων βασιλεῖς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τῆς θεωρίας μάλιστα τὸ ὄνομα ἐπειράθη νὰ μεταβῇ καὶ εἰς τὴν πράξιν. Ὅτε ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνὸς ὕψωσεν ἐν Ἡπείρῳ τὴν σημαίαν τῆς κατὰ τῶν Φράγκων ἐθνεγερσίας καὶ ἵδρυσεν αὐτόθι κράτος περιλαβὼν προσέτι τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ὁ μέγας ἐκεῖνος ἐπαναστάτης ἀπεκάλεσεν ἑαυτὸν δεσπότην Ἑλλάδος. Ἐλάβομεν δὲ ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ ἔσχατος τῶν αὐτοκρατόρων, ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς τοὺς συναγωνιστάς ἐν τῇ παραμονῇ τῆς ἀλώσεως, προέτρεψεν αὐτοὺς ν' ἀγωνισθῶσιν ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἣν ἐλπίδα καὶ χαρὰν ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἀπεκάλει. Ἀλλὰ πολὺς ἐπέπρωτο νὰ παρέλθῃ ἔτι χρόνος μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὸ ἅγιον τοῦτο ὄνομα ἔμελλε νὰ διαδοθῇ εἰς ἀπάσας τῆς κοινωνίας τὰς τάξεις καὶ νὰ διαχύσῃ εἰς τὰς φλέβας τοῦ ἔθνους παντὸς τὴν ζωοποιὸν αὐτοῦ δύναμιν. Ἐπὶ χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε πολυειδῶς συνδέσει ἅπασαν τὴν πολιτικὴν καὶ ἀστικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν καὶ ἐνέργειαν μετὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων προσηγορίας, ἐντεῦθεν δυσκολώτατον ἦτο ν' ἀποβάλῃ διὰ μιᾶς τὴν μακραίωνα ταύτην ἑξίν. Αὐτοὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος οἱ κάτοικοι ὑπέκυψαν εἰς αὐτήν. Διασώσαντες πιθανῶς τὸ πάτριον ὄνομα μέχρι τῆς 6 καὶ τῆς

7 ἑκατονταετηρίδος, διότι οὕτω πως μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπὸ τῶν συγγραφέων προσαγορεύονται· ἔπειτα δὲ ἐν τῇ 8 κληθέντες *Ἑλλαδικοὶ* καὶ ἐν τῇ 10 ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου *Γραικοὶ*, ἐπὶ τέλους ἀπεκάλεσαν καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς *Ῥωμαίους*. Τοῦλάχιστον δύο μεγάλα δημῶδη ποιήματα, ποιηθέντα ἐν τῇ 14 καὶ τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, τὰ τε *Χρονικά τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων* καὶ ὁ *Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως* ἀποκαλοῦσιν ἀδιαλείπτως τοὺς κατοίκους τῶν κυρίως ἐλληνικῶν χωρῶν *Ῥωμαίους* ἢ *Ῥωμιούς* ἢ τὸ πολὺ *χριστιανούς*.

Ἡ ἐπελθοῦσα ἔπειτα τουρκικὴ κυβέρνησις, ἥτις διετήρησε τὰ κατὰ τοὺς κατακτηθέντας ὑπηκόους ὅπως εἶχον πρότερον, ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον τῆς ἀπροφασίστου αὐτῶν δουλοσύνης, ἐξηκολούθησε νὰ ὀνομάζῃ αὐτοὺς *Ῥωμαίους*. Ἐτι δὲ εὐκολώτερον ἐξηγεῖται πῶς καὶ ἡ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε μεταχειριζομένη τὴν προσηγορίαν ταύτην. Οὕτω πολιτευόμενον τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐσυνέχιζε τὸ καθεστὸς πρὸς τὸ παρελθόν, ὅπερ συνέφερε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, πρὸ πάντων δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν *Ῥωμαίων* ἐξηκολούθουν ὑπαγόμενοι εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ πατριάρχου δικαιοδοσίαν οὐ μόνον οἱ λαλοῦντες τὴν ἐλληνικὴν χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἄλλα χριστιανικὰ φύλα, ὅσα ὑπὸ τὴν κοινὴν τῶν *Ῥωμαίων* ἐπωνυμίαν ὑπήγοντο πρότερον εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Ἐνῶ δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπεκράτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν τε τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, οἱ λογιώτεροι τοῦ ἔθνους ἄνδρες, παρ' οἷς εἶχεν ἀρχίσει πρὸ καιροῦ νὰ γίνεται χρῆσις τῆς τῶν *Ἑλλήνων* προσηγορίας, ἀπεδήμησαν τότε εἰς τὴν ἀλλοδαπήν· δεινῆς δὲ ἐντεῦθεν ἐπελθούσης ἀμαθείας, οὐδόλως οὐδαμοῦ ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἦσαν ὑποτεταγμέναι εἰς τοὺς Τούρκους ἀντήχει πλέον τὸ πάτριον ἡμῶν ὄνομα. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς διανοητικῆς τοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως, ἥτις ἀρξάμενη, ὡς προείπομεν, ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, πολ-

λὴν ἔλαβε τὴν ἐπίδοσιν κατὰ τὴν 18, φυσικὸν ἦτο, μετὰ τῶν ἀπειραρίθμων σχολῶν αἵτινες δραστηρίως ἐλειτούργουν ἀπὸ τῆς Δημητσάνης μεχρι τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ ἀπὸ τῆς Λάκκας τοῦ Δελβίνου μέχρι τῶν Κυδωνιῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, νὰ ἀναζωπυρηθῇ ἡ τοῦ πατρίου ὀνόματος μνήμη καὶ ἐπιπόθησις. Ἐν τούτοις διὰ τὰς βαθείας ρίζας ἃς εἶχον ρίψει αἱ ἕξεις τῶν πολλῶν, ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμαίων καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Γραικῶν ὄνομα ἀντεπάλαισαν πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων προσηγορίαν.

Ὅτε τῷ 1790 τρεῖς τοῦ ἔθνους ἀντιπρόσωποι καθυπέβαλον εἰς τὴν μεγάλην Αἰκατερίναν τὴν αἵτησιν τοῦ νὰ καταπέμψῃ τὸν ἐγγονὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον ὡς αὐτοκράτορα, οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν παρέστησαν πλέον ὡς Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἀπλῶς χριστιανοί, ἀλλὰ ὡς Ἑλληνας καὶ ἀπόγονοι τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων. Μικρὸν ὅμως μετὰ τὴν αἵτησιν ταύτην εἰς τῶν ἡρώων τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως, ὁ Λεβαδιεὺς Λάμπρος Κατσώνης, διαμαρτυρόμενος τῷ 1792 κατὰ τῆς εἰρήνης ἦν συνωμολόγησεν ἡ Ῥωσία πρὸς τὴν Τουρκίαν, δὲν ὁμιλεῖ πάλιν ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ εἰμὴ περὶ Ῥωμαίων. Ὁ δὲ Ῥήγας ταλαντεύεται μεταξὺ τῶν διαφόρων προσηγοριῶν. Εἰς τὸν περίφρμον θούριον « Ὡς πότε παλληκάρια . . . » δὲν ὁμιλεῖ εἰμὴ περὶ Γραικῶν καὶ τὴν αὐτὴν προσωυμίαν μεταχειρίζεται εἰς ἄλλα τινὰ πολεμιστήρια ἄσματα. Εἰς ἕτερα ὅμως (Παιδιὰ τοῦ Ἡρακλέους . . Ὡ γενναῖοι Ἕλληνες.. Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων.. καὶ τὰ τοιαῦτα) παρασύρεται ὑπὸ τοῦ ρεύματος τοῦ ὁποίου τοὺς κρουνοὺς ἀνέωξεν ἡ νεωτέρα παιδείυσις· ἐνῶ εἰς τὸ προτρεπτικὸν ἐκεῖνο, δι' οὗ ἐξορκίζει πάντας τοὺς εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ὑπηρετοῦντας ἀδελφοὺς νὰ καταβῶσιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ νὰ προσφέρωσιν αὐτῇ τοὺς βραχίονας αὐτῶν, (᾿ς Ἀνατολὴ καὶ Δύσι καὶ Νότο καὶ Βορρᾶ, γιὰ τὴν πατρίδα ὅλοι νὰ ᾿χωμε μιὰ καρδιά), ἐπανέρχεται εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς Ῥωμλοὺς. Τὸ δὲ περιεργότερον πάντων εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Κοραΐς, ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον

νεώτερον Ἑλληνα συντελέσας εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, ἐνδοιάζει ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Γραικῶν. Ἀλλ' ἡ κοινὴ συνείδησις ἔκρινε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς ἐν πολλοῖς ἄλλοις, ὀρθότερον τῶν σοφωτέρων ἀνδρῶν· καὶ ὅτε μετὰ τινος ἔτι ἐνιαυτοῦς, ἐκραγείσης τελευταῖον τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, συνήλθον εἰς Ἐπίδαυρον οἱ πλῆρεξούσιοι ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐψήφισαν τὸ πρῶτον αὐτῆς πολίτευμα, ἐν κεφαλίδι τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀνεφωνήθη στεντορεῖα τῇ φωνῇ ὅτι « τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων παραστατῶν τοῦ εἰς ἐθνικὴν συνηγμένων συνέλευσιν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν καὶ ἀνεξαρτησίαν. »

Εἶπομεν ὅτι αἱ μακραίωνες τοῦ παρελθόντος ἔξεις ἀντεπάλαισαν ἰσχυρῶς κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος. Καὶ τῶν αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη τοῦ φαινομένου τούτου αἰτία· οὐχὶ ὁμῶς ἡ μὴ. Τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμαίων περιελάμβανε, ὅπως ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ οὕτω καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, ἅπαντας τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς ὑπαγομένους ὑπὸ τὴν προσηγορίαν τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἅμα καὶ πολιτικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Αἱ φυλετικαὶ διενέξεις, αἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσαύτας ἐπαγαγοῦσαι ῥήξεις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Σλαύων, εἶχον κατευνασθῇ ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἡ κοινὴ τῆς δουλείας συμφορὰ εἶχεν ἀδελφοποιήσει πάντας τοὺς χριστιανοὺς καὶ ἐπὶ μακρὸν ἠδύνατό τις ἴσως νὰ ἐλπίσῃ ὅτι ἡ ταυτότης τῶν συμφορῶν καὶ ἡ ταυτότης τῆς πρὸς τὸν δυνάστην ἀποστροφῆς ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀγῶνος, καὶ μετὰ τὴν νίκην τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἐνότητα. Ἐντεῦθεν πολλοὶ λόγιοι καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες τῶν τότε χρόνων ἐνόμιζον ὅτι ἡ σύνεσις ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου ἐν τῶν κυριωτάτων συμβόλων τῆς ἐνότητος ἐκείνης, ἥτοι τὸ κοινὸν τῶν Ῥωμαίων ὄνομα. Ἀλλ' ἐνῶ ἀφ' ἐνός

δυσχερέστατόν ἦτο νὰ ἀναχαιτισθῇ ἡ εὐλογος τοῦ ἔθνους ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀνάκτησιν τοῦ ἀρχαίου καὶ περιδόξου αὐτοῦ ὀνόματος, ἡ πείρα ἀφ' ἑτέρου ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἀδύνατος ἦτο ἡ πολιτικὴ τῶν δύο φυλῶν συγχώνευσις. Αἱ ἀναμνήσεις μακροῦ παρελθόντος ἀντεστρατεύοντο κατὰ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐνώσεως. Κοινὸς μὲν ἦτο ὁ ἄγων, ἀλλ' ἀπὸ κοινοῦ, ὥς μὴ ὤφελε, ποτὲ δὲν διεζήχθη. Ἐπὶ τοσοῦτο δὲ ἡ διατήρησις τῆς χαλαρᾶς ἐκείνης ὑπὸ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐνότης ἦτο δυσκατόρθωτος, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ ἐκκλησιαστικὸς σύνδεσμος ἐρράγη ἐπὶ τέλους διὰ τῆς τῶν Βουλγάρων ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Δὲν ἦτο λοιπὸν τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ὅπερ προεκάλεσε τὴν διάστασιν, ἀλλὰ ἡ ἱστορικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐκατέρων τῶν φύλων συνείδησις. Ὁ δὲ ὀριστικὸς τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς θρίαμβος δὲν θέλει ἐπέλθῃ εἰμὴ διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Σλαύων πρὸς βορρᾶν, τῶν Ἑλλήνων πρὸς μεσημβρίαν, καὶ τοῦ προσήκοντος προσδιορισμοῦ τῆς διαχωριζούσης αὐτοὺς γραμμῆς, διαγραφομένης οὐχὶ ὑπὸ παραλόγων ἀξιώσεων, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν ἀμοιβαίων φυσικῶν ὁροθεσίων, γεωγραφικῶν τε καὶ ἱστορικῶν καὶ ἐθνικῶν. Οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι, οἱ Βόσνιοι καὶ οἱ Ἑρζεγοβίνιοι εἶναι ὁμολογουμένως κύριοι τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Σκάρδου χωρῶν· διόπερ καὶ μετωνόμασαν αὐτὰς ἀπὸ τῶν ἰδίων φυλετικῶν ὀνομάτων. Ἀλλ' αἱ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Σκάρδου χῶραι εἶναι ὁμολογουμένως ἑλληνικαί· διόπερ καὶ διετήρησαν ἐπὶ 1200 ἔτη τὰ πάτρια αὐτῶν καὶ ἑλληνικὰ ὀνόματα τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας. Αἱ δὲ ὑφιστάμεναι εἰς τὰ βορειότερα αὐτῶν βουλγαρικαὶ τινες ἀποικίαι οὐδόλως παρέχουσιν εἰς τοὺς Βουλγάρους δικαίωμα κυριαρχίας ἐπὶ τῶν χωρῶν ἐκείνων· ἢ μήπως πᾶσα ἡ παρὰ τὸν Εὐξεῖνον βουλγαρικὴ παραλία δὲν εἶναι ἄχρι τοῦδε ἑλληνική;

Ἡ ὀριστικὴ ὅμως αὕτη διάστασις δὲν ἤρχισε νὰ ἀποκαλύ-

πτεται εἰμὴ πρὸ ὀλίγων τινῶν δεκαετηρίδων. Ἐν τῷ διαστήματι δὲ 400 περίπου ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἡ ἐνότης ἐφαίνετο συναρμοσθεῖσα μέχρι τινὸς μετὰ τὰς προτέρας ἐπανελημμένας ῥήξεις. Τὸ ρεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅπερ ἀπὸ τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος εἶχε προελάσει μέχρι τοῦ Ἰστρου, ἀπὸ δὲ τῆς ἐβδόμης ὠπισθοδρόμησεν ἐνῶπιον τῶν Σλαύων, κατὰ τὴν 10 εἶχε πάλιν πλημμυρήσει μέχρι τοῦ μεγάλου ἐκείνου ποταμοῦ καὶ κατόπιν διετέλεσεν ἐκ νέου ἀμπωτίζον ἕνεκα τῆς βουλγαρικῆς ἐπαναστάσεως τῆς περὶ τὰ τέλη τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος ἐκραγείσης καὶ τῆς τῶν Σέρβων ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ἐπιδρομῆς. Τελευταῖον δὲ, ὡς ἐκ τῆς ἐξουσίας δι' ἧς περιεβλήθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ὁ Ἑλληνισμὸς, ὑπὸ τὴν μεσαιωνικὴν αὐτοῦ προσηγορίαν, ἐπεπόλασεν αὖθις καθ' ἅπασαν τὴν ἀπὸ τοῦ Ταινάρου μέχρι Βελιγραδίου καὶ Σιλιστρίας χώραν. Τῶντι διὰ τῆς πολλῆς καὶ ποικίλης δικαστικῆς καὶ διοικητικῆς δικαιοδοσίας ἥτις ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ Μεχμέτη τοῦ Β' εἰς τὸν πατριάρχην, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τίτλου ὃν ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων ἢ τοῦ ἐθνάρχου, οὗτος παρέστη εἰς τὰ ὄμματα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς ἀνατολῆς οὐχὶ μόνον ὡς ὕπατος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸς ἡγεμὼν· κατὰ δὲ τὴν πατριαρχικὴν ἱστορίαν, οἱ ἄνθρωποι προσεκύνουν αὐτὸν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ὡς βασιλέα καὶ αὐθέντην. Ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς ἐδικαιοῦντο νὰ προχειρίζωνται κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ νενομισμένα, καὶ νὰ ἐκτελῶσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης τῶν κρατούντων ἐπηρείας. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων εἶχε προσέτι λάβει σιωπηρῶς τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ περιέρχεται εἰς ἀμέσους σχέσεις πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ξένων ἐθνῶν καὶ ὁ τρόπος καὶ ὃν διεξήγαγε τὸ δικαίωμα τοῦτο πρὸς τὴν Ἑνετίαν, πρὸς τὴν Ῥωσίαν, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμα-

νίας καὶ πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Σουηδίας, μαρτυρεῖ ὅποσον αὐτοτελὲς ἀξίωμα ἔλαβεν ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος, πρὸς ὃν, ὡς προείπομεν, καὶ αὐτὴ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐκοινώνει διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ ὥσανεὶ προέκειτο περὶ ξένης τινὸς δυνάμεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, εἶπετο ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ ἐξουσία διενηργεῖτο ἐν ὀνόματι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους τούτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Σλαῦοι ὁλῶς ἐναρκώθησαν ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως ἐπὶ 350 ἔτη, μόνοι δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν δρῶντες καὶ τηροῦντες τὸ μέγα αὐτῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀξίωμα, διὰ τε ἄλλων ποικίλων ἐνεργειῶν καὶ διὰ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος.

Δυστυχῶς τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια τὰ ἀπενεμηθέντα εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦτον δὲν ἐλειτούργουν εἰμὴ ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἤρεσκε τοῦτο εἰς τοὺς κρατοῦντας. Ὅθεν παραβιασθέντα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιαζόμενα. Τὸ πατριαρχεῖον, ἰδρυθὲν κατ' ἀρχὰς ἀξιοπρεπῶς παρὰ τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἠναγκάσθη ἔτι ἀπὸ τοῦ πρώτου πατριάρχου Γενναδίου νὰ καταλίπη αὐτὸν καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου. Ἐπὶ δὲ τοῦ χώρου ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη. Ἐπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιέ Τζαμεσί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ξυλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν μετ' οὐ πολὺ μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελεῖ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ἡ τοιαύτη νομαδικὴ κατάβασις τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀπὸ τῶν πρώτων ὑψηλῶν σκηνωμάτων εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα καὶ ταπεινότατα, εἶναι πιστὴ εἰκὼν τῶν ἄλλων περιπετειῶν ὅσας ὑπέστη. Περὶ

πτεται εἰμὴ πρὸ ὀλίγων τινῶν δεκαετηρίδων. Ἐν τῷ διαστήματι δὲ 400 περίπου ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἡ ἐνότης ἐφαίνετο συναρμοσθεῖσα μέχρι τινὸς μετὰ τὰς προτέρας ἐπανελημμένας ῥήξεις. Τὸ ρεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅπερ ἀπὸ τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος εἶχε προελάσει μέχρι τοῦ Ἰστρου, ἀπὸ δὲ τῆς ἐβδόμης ὠπισθοδρόμησεν ἐνώπιον τῶν Σλαύων, κατὰ τὴν 10 εἶχε πάλιν πλημμυρῆσει μέχρι τοῦ μεγάλου ἐκείνου ποταμοῦ καὶ κατόπιν διετέλεσεν ἐκ νέου ἀμπωτίζον ἕνεκα τῆς βουλγαρικῆς ἐπαναστάσεως τῆς περὶ τὰ τέλη τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος ἐκραγείσης καὶ τῆς τῶν Σέρβων ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ἐπιδρομῆς. Τελευταῖον δὲ, ὡς ἐκ τῆς ἐξουσίας δι' ἧς περιεβλήθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ὁ Ἑλληνισμὸς, ὑπὸ τὴν μεσαιωνικὴν αὐτοῦ προσηγορίαν, ἐπεπόλασεν αὐθις καθ' ἅπασαν τὴν ἀπὸ τοῦ Ταινάρου μέχρι Βελιγραδίου καὶ Σιλιστρίας χώραν. Τῶντι διὰ τῆς πολλῆς καὶ ποικίλης δικαστικῆς καὶ διοικητικῆς δικαιοδοσίας ἥτις ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ Μεχμέτη τοῦ Β' εἰς τὸν πατριάρχην, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τίτλου ὃν ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων ἢ τοῦ ἐθνάρχου, οὗτος παρέστη εἰς τὰ ὄμματα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς ἀνατολῆς οὐχὶ μόνον ὡς ὕπατος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸς ἡγεμὼν· κατὰ δὲ τὴν πατριαρχικὴν ἱστορίαν, οἱ ἄνθρωποι προσεκύουν αὐτὸν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ὡς βασιλέα καὶ αὐθέντην. Ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς ἐδικαιοῦντο νὰ προχειρίζωνται κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ νενομισμένα, καὶ νὰ ἐκτελῶσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης τῶν κρατούντων ἐπηρείας. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων εἶχε προσέτι λάβει σιωπηρῶς τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ περιέρχεται εἰς ἀμέσους σχέσεις πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ξένων ἐθνῶν καὶ ὁ τρόπος καὶ ὃν διεξήγαγε τὸ δικαίωμα τοῦτο πρὸς τὴν Ἑνετίαν, πρὸς τὴν Ῥωσίαν, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμα-

νίας καὶ πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Σουηδίας, μαρτυρεῖ ὅποσον αὐτοτελὲς ἀξίωμα ἔλαβεν ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος, πρὸς ὃν, ὡς προείπομεν, καὶ αὐτὴ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐκοινώνει διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ ὥσανεὶ προέκειτο περὶ ξένης τινὸς δυνάμεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, εἶπετο ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ ἐξουσία διενηργεῖτο ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους τούτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Σλαῦοι ὁλῶς ἐναρκώθησαν ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἐπὶ 350 ἔτη, μόνοι δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν ὀρῶντες καὶ τηροῦντες τὸ μέγα αὐτῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀξίωμα, διὰ τε ἄλλων ποικίλων ἐνεργειῶν καὶ διὰ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος.

Δυστυχῶς τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια τὰ ἀπυνεμηθέντα εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦτον δὲν ἐλειτούργουν εἰμὴ ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἤρεσκε τοῦτο εἰς τοὺς κρατοῦντας. Ὅθεν παραβιασθέντα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιαζόμενα. Τὸ πατριαρχεῖον, ἰδρυθὲν κατ' ἀρχὰς ἀξιοπρεπῶς παρὰ τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἠναγκάσθη ἔτι ἀπὸ τοῦ πρώτου πατριάρχου Γενναδίου νὰ καταλίπη αὐτὸν καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου. Ἐπὶ δὲ τοῦ χώρου ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη. Ἐπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιέ Τζαμεσί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ξυλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν μετ' οὐ πολὺ μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελεῇ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ἡ τοιαύτη νομαδικὴ κατάβασις τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀπὸ τῶν πρώτων ὑψηλῶν σκηνωμάτων εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα καὶ ταπεινότατα, εἶναι πιστὴ εἰκὼν τῶν ἄλλων περιπετειῶν ὅσας ὑπέστη. Περὶ

τὰ μέσα τῆς 47 ἑκατονταστηρίδος ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀφῆ-
ρεσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῆς
ἐποχῆς ταύτης τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτο-
προσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὀρίσασα ὅτι ἡ τελετὴ αὕτη δὲν
θέλει προσδρεύεται ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου. Μετ'
οὐ πολὺ ἀφῆρεσαν ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα
τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον σκιάδιον, ὅπερ ἦτο ἐν τῶν διακρι-
τικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημείων· καὶ συγχρόνως ἀπηγο-
ρεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πύλιν περιεστοιχισμέ-
νος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὴν
ἄλλην ἐξευτέλισιν καὶ βιαιοπραγίαν τὴν ἐπενεχθεῖσαν εἰς τὸν
λεγόμενον ἐκεῖνον ἐθνάρχην. Ἐνῷ τὸ ἀρχικὸν τῶν προνομίων
κείμενον διελάμβανεν ὅτι οὐδεὶς θέλει ἐνοχλήσει αὐτὸν, ὅτι
θέλει εἶναι ἀναίτητος, ἀφορολόγητος καὶ ἀδιάσειστος ἀπὸ παν-
τὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος αὐτός τε εἰς
αἰῶνα καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς, δεκατέσ-
σαρα δὲν παρῆλθον ἔτη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ τὸ ἀφορολόγητον
καὶ ἀναίτητον παρεβιάσθη. Ὁ μετὰ Γεννάδιον τρίτος πατριάρ-
χης Ἰωάσαφ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μεχμέτη τοῦ Β' νὰ ἐπιτρέψῃ
ἄθεσμόν τινα γάμον καὶ ἀποποιηθεὶς νὰ παραβῇ τοὺς νόμους
τῆς ἐκκλησίας, καθηρέθη καὶ ἐξυβρίσθη ἀποκοπέντων τῶν
γενεῶν αὐτοῦ· ὁ δὲ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, ὁ μὴ
συγκατανεύσας νὰ μεταπείσῃ τὸν πατριάρχην, ὑπέστη ἕνεκα
τούτου τὸν τῆς ῥινὸς ἀκρωτηριασμόν. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Τραπε-
ζούντιος Συμεὼν προεχειρίσθη ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει πληρόνει
κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχορηγίας,
ἣν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πα-
τριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Κατόπιν ὁ ἐτήσιος οὗτος
φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 2,000 φλωρία· ὠρίσθησαν δὲ 500 ἕτερα
ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενον. Ἐπειτα ὁ φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς
3,000 χρυσᾶ· καὶ παρεκτὸς τούτων ἔδει νὰ δαπανῶνται πολλὰ

χρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζύρας, εἰς εὐνούχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενιτσάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων ἀνηγορεύοντο καὶ ὑπεστηρίζαντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἔπιπτον ἐξ ἀνάγκης εἰς βάρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλους εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξετέθη εἰς ἀληθῆ δημοπρασίαν, καθ' ἣν κατεβλήθησάν ποτε μέχρι 40,000 χρυσῶν. Καὶ τὸ κακὸν ἐδείκνύθη ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζύρας. Παρὰ Τιμοθέου Β' πατριαρχεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622, ὁ μέγας βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς, ὁ ἐπὶ ἑξ ἑξ μόνον μῆνας τῷ 1621 διατηρήσας τὸ ὑπατον τοῦτο ἀξίωμα, ἀπῆτησεν 100,000 χρυσῶν· οὐδ' ἡδυνήθη ὁ πατριάρχης ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30,000 ταλλήρων. Ὁ περιώνυμος Κύριλλος Λούκαρις καθηρέθη δι' ἐνεργείας τῶν Ἰησουϊτῶν, καταβαλόντων ἐπὶ τούτῳ 40,000 ταλλήρων· τὸ δὲ ὀρθόδοξον πλήρωμα, ἵνα ἴδῃ τὸν ἀγαπητὸν αὐτοῦ ιεράρχην ἀναβιβαζόμενον αὐθις εἰς τὸν προσήκοντα αὐτῷ θρόνον, ἐδέησε νὰ δαπανήσῃ, ὡς βεβαιοῦται, 180,000 ταλλήρων. Ἀπὸ τοῦ 1623 μέχρι τοῦ 1700, ἥτοι ἐν διαστήματι ἐτῶν 77, ἐγένοντο πεντήκοντα περίπου ἀλλαξοπατριαρχεῖαι, αἱ πλεῖσται διὰ δωροδοκίας πρὸς τοὺς κρατοῦντας. Ἐντεῦθεν τὰ χρέη τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων ἀπέβησαν ἀφόρητα, αἱ δὲ τούτων ἔνεκα φυλακίσεις αὐτῶν συνηθέσταται. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν εἰς ταῦτα οἱ Τοῦρκοι. Ἡ περιφρόνησις αὐτῶν κατήντησε τοσαύτη, ὥστε τῷ 1654 ἀρνησίθρησκός τις σούμπασης προέτεινε νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν, ἀντὶ τοῦ πατριάρχου, ἡ ὑπερτάτη διοίκησις τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ πληρωμῇ 26,000 γροσίων. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἔγινεν· ἀλλὰ πολλοὶ τῶν πατριαρχῶν ἐθανατώθησαν· ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ὁ Κύριλλος Κονταρῆς, ὁ Παρθένιος Β', ὁ Παρθένιος Γ', καὶ ὁ μέγας ἱερομάρτυς τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὁ Γρηγόριος Ε'. Δυσαρίθμητοι δὲ εἶναι οἱ ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς οἱ ὑποστάν-

τες μαρτυρικὸν θάνατον ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτησεως μέχρι τῆς ἐκατόμβης ἣν ὁ κλήρης ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος τῷ 1821.

Δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων συνετέλεσαν εἰς τὰς χρηματικὰς ζημίας αἱ ὑπέστη ἡ ἐκκλησία καὶ εἰς τὸ ἐντεῦθεν προσγενόμενον αὐτῇ ὄνειδος. Ἀλλ' ὑπάρχει ἄράγε ἔθνος παρὰ τῷ ὁποίῳ δὲν εὐρίσκονται ἄνθρωποι πρόθυμοι νὰ γίνωσιν ὄργανα τῶν ἐπιβουλῶν καὶ βιαιοπραγιῶν κυβερνήσεως παντοδυνάμου; Ἐν μέσῳ τῶν ἀνηκούστων συμφορῶν δι' ὧν διήρχετο ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπὶ 400 ἔτη, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι προέκυψαν παραβάται τινὲς τῶν ἱερωτάτων τοῦ χριστιανικοῦ καθηκόντων· τὸ ἄπορον, τὸ ὄντως ἀξιοθαύμαστον, εἶναι ὅτι διεσώθησαν ἐν αὐτῷ καὶ διέλαμψαν ἀρεταί, τὰς ὁποίας ἤθελον φθονήσει ἔθνη περιβεβλημένα δι' ὅλων τῶν ἐγγυήσεων τῆς ἐννομωτάτης τῶν πολιτειῶν. Ἐθνη τοιαῦτα δὲν εἶναι κατ' εὐτυχίαν αὐτῶν καταδεδικασμένα νὰ παρέχωσι δείγματα καρτερίας, οἷα εἰσὶν οἱ πολυάριθμοι καὶ γενναῖοι θάνατοι, ὧν πρὸ μικροῦ ἔτι ἐμνημονεύσαμεν. Ἀλλὰ πόσοι παρ' αὐτοῖς δὲν εὐρίσκονται οἱ παραβιάζοντες μὲν καθ' ἑκάστην τοὺς νόμους, καταπροδίδοντες δὲ τὰ τιμιώτατα τῆς πολιτείας συμφέροντα· καὶ τοῦτο ἄνευ βίας τινὸς καὶ ἀπειλῆς, ἐνῶ ὁ Ἑλληνισμὸς, καίπερ ἔχων ἐπηρεαζόμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ ξίφος τῆς φοβερωτάτης αὐθαρεσίας, δὲν ἔπαυσεν ὑπὲρ τῶν δικαίων αὐτοῦ λαμπρότατα πολλάκις ἀμυνόμενος. Ἀνεφέραμεν τὸν γενναῖον τρόπον καθ' ὃν ἀντέστη εἰς τὸν κατακτητὴν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ. Ἐνῶ ἐξετελεῖτο ἡ ὕβριστικὴ ἐκείνη προσταγὴ τῆς ἐκκοπῆς τῶν γενείων, ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ἐκραύγαζεν ὅτι «οὐχὶ μόνον τὰ γένη, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσι, χωρὶς νὰ κατορθώσωσι νὰ παραβῶ τοὺς νόμους ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης.» Ὁ δὲ μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συνήνεσαν νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην

τὸν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτη Β' ἐπιβληθέντα Ῥαφαήλ, ἄνθρωπον ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἑτέρου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος, αὐτοῦ δὲ τοῦ προαναφερθέντος ὡσαύτως Μαξίμου, ὅστις διέπρεψεν οὐ μόνον ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ σοφίᾳ καὶ δεξιότητι περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν. Πάλιν δὲ ὅτε τῷ 1657 ἀπηγγεγόνη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη, μὴ ἄρκουμένη εἰς τὸ ἀνοσιούργημα τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνωμόνως εἰς τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἄνθρωπον παντελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνέδρῃσιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας, ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάτην τοῦτον νὰ καταβῇ μετὰ δώδεκα ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ εὐνοδος ἐπιτυχοῦσα, Κύριος οἶδε διὰ ποίων χρηματικῶν θυσιῶν, τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως, συνέταξε καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον πράξιν· «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοίρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος ἀδίκως καταδικασθέντος μακαρίου Κυρ Παρθενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικὰς ποιησάμενοι, ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσσης καὶ Τριγλίας Κυρ Παρθένιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσσης Κυρ Διονύσιον, καὶ τρίτον τὸν τῆς Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα εἰς δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἀχινζ' μαΐου α', ἰνδικτιῶνος δεκάτης· ὡς γὰρ μὴ γεγραυῖαν ὅλως κατὰ κανόνας ἱεροὺς τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριήλ, ἣν δυνάστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι, ἐκρίναμεν εἶναι ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην.» Τοιαύτη πράξις μετὰ τοσαύτας ἄλλας ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ἐνώπιον τοῦ σπαίροντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Παρθενίου Γ', καθίστησιν

ἀναμφισβήτητον ὅτι ὑπῆρχον ἀείποτε ἐν τῷ ἐλληνικῷ κλήρῳ ἄνδρες γενναῖοι τιθέμενοι ὑπεράνω παντὸς ἐγκοσμίου ἀγαθοῦ, ὑπεράνω καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Ὅπόσον δὲ δίκαιον εἶχεν ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως, συγκροτηθεῖσα μετὰ 45 ἔτη, τῷ 4672, σύνοδος ἀνακράζουσα· «Ἡ Ῥωμαίων γῆ κρατεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται σύμπασα, ὥς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρά τινος ἀρχῆς μηδὲν γένος ὑπήκοον. Ἀλλ' οὕτως εἰσὶν ἀνώτεροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν, ὥστε συμβέβηκεν αὐτοῖς λάμπειν ὡς μάρτυρας, οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὥραν καὶ στιγμήν, καὶ οὕτω προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταύτῃ ἣν οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων μόνῃ ἀκοῇ καὶ φρίττουσι καὶ θαυμάζουσι.»

Ἀλλ' οἵαδήποτε καὶ ἂν ᾔτο ἡ γενναιότης τῶν ἀνδρῶν οἵτινες προΐσταντο τῆς ἐκκλησίας, ἀδύνατον ἀπέβη ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων καὶ τηλικούτων καταιγίδων καὶ συμφορῶν, νὰ περιποιήσωσιν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸ μέγα καὶ ἰσχυρὸν ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ἐγκείμενον ἐν τῇ ἀπονεμηθείσῃ αὐτῷ ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ δικαιοδοσίᾳ καὶ ἀρμοδιότητι· τόσῳ μᾶλλον ἀδύνατον ὅσῳ παρεκτὸς τῆς βαρβάρου τουρκικῆς τυραννίας, εἶχε καὶ ἄλλους πολλοὺς καὶ δεινοὺς πολεμίους. Ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἐξηκολούθει ἐπὶ τῶν αἵματοφύρτων τούτων χρόνων τὸν ἀνόητον αὐτῆς κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόλεμον. Ἐν τῇ 17 ἰδίῳς ἑκατονταετηρίδι οἱ Ἰησουῖται καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι, στήσαντες ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ ἐργαστήριον τῶν ῥαδιουργιῶν αὐτῶν καὶ ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῆς προστασίας οἱ μὲν τῶν πρέσβεων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, οἱ δὲ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ὁλλανδίας καὶ τῆς Σουηδίας, δὲν ἔπαυσαν ἀντιπαλαίοντες κατ' ἀλλήλων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πρόσοικειωθῶσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν· ἐὰν δὲ τοιοῦτό τι δὲν ἐπέτυχον, πολλὰς ὁμῶς προὔξενησαν συμφορὰς εἰς τὸ θῦμα ὅπερ ἤθελον ἐκάτεροι νὰ ἰδιοποιηθῶσι, γινόμενοι πρὸς τοῖς ἄλλοις παραίτιοι τοῦ θανάτου δύο πατρια-

χῶν, Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως καὶ Παρθενίου τοῦ Β'. Οὕτως ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν πολεμουμένη, ἡ ἐκκλησία οὔτε καιρὸν οὔτε τρόπον εἶχε νὰ μεγαλουργήσῃ· θαῦμα δὲ τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πῶς κατώρθωσε νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς τὴν μακραίωνα ἐκείνην τρικυμίαν καὶ ἐνταύτῳ νὰ συντελέσῃ τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν. Ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, ἐσύστησε πρῶτος ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπογραφεῖον ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ Κερκυραίου μοναχοῦ Γρηγορίου Μεταξᾶ· ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουῖται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ τυπογραφείου τούτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', διὰ συνεισφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἀθῶνα σχολεῖον, « οἷον δυστυχοῦσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη, » κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ σπέρματα τῆς μετέπειτα εὐτυχεστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἐρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς λογικὴν καὶ μεταφυσικὴν, κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ θεολογίαν καὶ ῥητορικὴν. Ὁ Σεραφεῖμ Β' ἠγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ὁμιλῶν καὶ τιμᾶν ἐφιλοτιμεῖτο· ἐκπυρῶσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου « χορηγίαν ἐκ κοινοῦ ἐράνου οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, λέγει ὁ αὐτὸς Μακραῖός, καὶ προσβεβαιώσας διὰ πατριάρχικοῦ συγγιλιώδους γράμματος κατεβάλετο οἷονεὶ ἐξ ὑπαρχῆς τὰ θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὁρους, καὶ, δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μεσσάβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου, ἐκεῖσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμψάμενος

ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθύστη διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς.» Ἐνταῦθα δὲ ἐκτρέπων ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸν λόγον, συμπεραίνει· «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχείας, τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεῖ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν, ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἔσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος καὶ θεολόγων θίασος, ἐφ' οἷς ἤδετο πᾶς τις φιλογενής, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες.» Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε', ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχείας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ τυπογραφεῖον ἀδείᾳ βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανοὺς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διαδόσεως, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἔν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὁπωσοῦν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπήτησε καὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν.

Ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τοῦ ἔθνους τάξεις οὐ σμικρὸν συνετέλεσεν εἰς τὴν ποικίλην τοῦ ἔθνους ἐπίδοσιν. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἡ τοσαύτην ἐπιδείξασα περιφρόνησιν καὶ ἀσκήσασα τυραννίαν κατὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, ἠναγκάσθη ἐν τούτοις, διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀμάθειαν καὶ ἀδεξιότητα, νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, περὶ τὴν διεξαγωγὴν ἰδίως τῶν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις σχέσεων. Ἐπὶ τούτῳ, τῷ 1666, προσέλαβεν ὡς πρῶτον διερμηνέα τὸν Κωνσταντινουπολίτην Πα-

ναγιώτην Νικούσσην. Μετά δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ επέτρεψε τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὃν ἀνέδειξε βραδύτερον καὶ πληρεξούσιον αὐτῆς ὑπουργὸν κατ' ἀρχὰς παρὰ τῇ αὐλῇ τῆς Βιέννης καὶ ἔπειτα, τῷ 1688, εἰς τὰς μεγάλας διαπραγματεύσεις αἵτινες ἐγένοντο τότε εἰς Κάρλοβιτς καὶ ἐπήγαγον τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὀνομασθείσης περιφήμου συνθήκης πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἑνετοὺς, Πολωνοὺς καὶ Ῥώσους. Ἐκτοτε μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως αἰετοῦ μὲν τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀπεδίδετο εἰς Ἕλληνας, ἐκ διαλειμμάτων δὲ ἀνεδεικνύοντο οὗτοι καὶ πληρεξούσιοι τῆς Υ. Πύλης ὑπουργοί. Οὕτως ὁ μὲν Ἰωάννης Μαυροκορδάτος, εἰς τῶν υἱῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέστη ὡς πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰς Πασάροβιτς συνομολογηθείσης εἰρήνης τῷ 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης διετέλεσε πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστοβίῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, τῷ 1791 καὶ 1792.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἀξιωματίων τούτων ἀπεδόθη μετ' οὐ πολὺ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἡ τοῦ στόλου μεγάλη διερμηνεία, δι' ἧς διεξήγοντο αἱ σχέσεις τοῦ ἀρχιναυάρχου μετὰ τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον ἐπετράπησαν προσέτι εἰς τοὺς Ἕλληνας αἱ ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος αὐθένται τῶν δύο ταύτων ὑποτελῶν τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ παριστρίων χωρῶν προεχειρίζοντο συνήθως ἄρχοντες ἰθαγενεῖς. Ἀλλὰ τότε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, δυσπιστήσασα πρὸς τοὺς ἐγχωρίους, ἐνόμισεν ὅτι ἀσφαλέστερον θέλει ἄρξει τῶν ἡγεμονιῶν ἐκείνων ἐὰν ἀναθέσῃ τὴν διοίκησιν αὐτῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας· καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν, ἀπὸ δὲ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν μέχρι τοῦ 1821, οἱ πλεῖ-

στοι τῶν ἡγεμόνων τῶν δύο τούτων χωρῶν ἀνεδείχθησαν ἐκ τῶν προδιατελεσάντων μεγάλων διερμηνέων. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας ἐκάλουν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς συγγενεῖς, τοὺς φίλους, καὶ δι' αὐτῶν ἐκυβέρνην τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπανήρχοντο συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα κατόπιν εἴτε μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἡγεμόνος εἴτε μετὰ ἐτέρου ἀνακτήσωσιν αὖθις τὰς προτέρας λειτουργίας. Τοιουτοτρόπως κατηρτίσθη ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμος ἀνθρώπων τάξις, οἵτινες ἐκ τῶν διαφόρων ἐλληνικῶν χωρῶν καταγόμενοι καὶ εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐπιδιδόμενοι, ἐκλήθησαν Φαναριῶται, διότι κατῴκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ὀνομαζομένην Φανάριον, ἐν ᾗ ἔδρευον ἑκτοτε τό τε οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κληρὸς. Ἐννοεῖται ὅτι, κατόπιν τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων καὶ τῶν ἄλλων δημοσίων λειτουργῶν, ἤρχισαν πρωῒμώτατα νὰ συρρέωσιν εἰς Βλαχίαν καὶ εἰς Μολδαυίαν πανταχόθεν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἀπειράριθμοι ἄλλοι ὁμογενεῖς, τὸ μὲν ἵνα ζητήσωσιν αὐτόθι τύχην ἐκ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας, τὸ δὲ ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν ἀφόρητον τυραννίαν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἐντεῦθεν αἱ δύο ἐκεῖναι μεγάλαι καὶ πλούσιαι χῶραι ἀπέβησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος ἀποικίαι ἐλληνικαί, οἷαι ἦσαν τὸ πάλαι ἡ Σικελία καὶ ἡ κάτω Ἰταλία, ἡ Κυρηναϊκὴ, τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ βραδύτερον πᾶσα ἡ μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία καὶ ἡ Αἴγυπτος. Ἐτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος, ἔλεγε· «Τὴν δὲ τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἕληνων οὐκ ἐποίησατο, γυμνασίοις τε καὶ ἐλευθέροις κοσμήσας

μαθήμασιν, ἅπερ καίτοιγε πρότερον ὄντα ἐπὶ ποσὶν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅσω ζήλῳ πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῷ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν; » Ἐκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα αἱ χῶραι αὗται ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνῶμεναι, καὶ δι' Ἑλλήνων τὸ πλεῖστον διοικούμεναι καὶ ἐν μέρει οἰκούμεναι, καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδαγωγούμεναι, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἰθαγενῶν οἱ Ῥακοβίτσαι, οἱ Γκίκαι, οἱ Στοῦρζαι, οἱ Φίλιππέσκοι, οἱ Μπαλλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι, οἱ Μπραγκοβᾶνοι, οἱ Γκολέσκοι, οἱ Μπάλσαι, οἱ Βακαρέσκοι τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον.

Τὸ ἔργον καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον ὑπῆρξε βεβαίως ἀξιωματικόν καὶ παρέχει νέαν καὶ χαρακτηριστικωτάτην ἀπόδειξιν τῆς ἀποδημητικῆς ῥοπῆς καὶ τῆς ἀφομοιωματικῆς δυνάμεως τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀναγκασθὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν σκληρότατον τῶν ζυγῶν, εὔρεν ἐν τούτοις τὸν τρόπον νὰ διαπαιδαγωγῇ τὴν ἀμείλικρον ἐκείνην τυραννίαν καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῆς νὰ κατακτήσῃ δύο νέας χώρας. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὰ μόνιμα πολιτικὰ καὶ ἐθνικὰ τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ συμφέροντα, τὸ κατόρθωμα ἀπέβη ἐπὶ τέλους ἐπιβλαβές. Ἦδη κατὰ τὰς πρώτας τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας πολυᾶριθμοι Ἕλληνες φεύγοντες τὴν τουρκικὴν τυραννίαν καὶ ἐπιζητοῦντες τύχην βελτίονα εἶχον ἀποδημήσει εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, οἱ πλεῖστοι εἰς τὴν Ἰταλίαν. Πρῶτοι οἱ λόγιοι, ὧν ἤδη προσμνημονεύσαμεν, καὶ συγχρόνως μετ' αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες ἐκ Πελοποννήσου, ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ῥόδου, τῆς Κρήτης. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπῆρχοντο μόνοι, ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολουθῶν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν, ἐπιδημικὸν γενόμενον, παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδύτερον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων. Εἰς τούτους προσθετέον τοὺς βιαίως ἢ ἐκουσίως ἐξισλαμισθέντας. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν

εἶναι δύσκολον νὰ δρισθῇ ἀκριβῶς· ἀλλ' ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐπὶ 200 ἔτη ἡ γενιτσαρικὴ στρατιὰ συνέκειτο κατὰ μέσον ὄρον ἐξ 20,000 ἀνδρῶν, ὅτι πάντες οὗτοι ἐγεννῶντο χριστιανοί, καὶ ὅτι ἡ ἐν αὐτοῖς ἀναλογία τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο μικρά, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι χάριν μόνης ἐκείνης τῆς στρατιᾶς ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀφήρπασεν ὑπέρογκον Ἑλλήνων ἀριθμόν. Ἐνῶ δὲ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, αἴφνης ἀνεώχθη νέον καὶ ἐπαγωγότατον ἀποδημίας στάδιον. Δυσαρίθμητοι Ἕλληνες συνέρρευσαν οὐ μόνον εἰς Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γείτονα αὐτῶν Οὐγγαρίαν, ὅπου πολυαρίθμους ἱδρυσαν κοινότητας· ἀφ' ἑτέρου δὲ, μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, καὶ εἰς Ῥωσίαν, ὅπου προθύμως ἐφιλοξένει αὐτοὺς ἡ κυβέρνησις τὸ μὲν ἵνα παράσχη αὐτοῖς ἀνακούφισίν τινα ἔνεκα τῶν δεινῶν ὅσα ὑπέστησαν ἐκ τῶν ἐπαναστάσεων, αἵτινες ὑποκινηθεῖσαι ἢ ἐμψυχωθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, ἀπέτυχον, τὸ δὲ ἵνα κατοικήσῃ δι' αὐτῶν τὰς ἐρήμους μεσημβρινὰς αὐτῆς χώρας. Ἀλλ' ὅποιον ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νέου τούτου ἀποδημητικοῦ πυρετοῦ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς; Πάντες οἱ εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν καταφυγόντες, ἢ ἀπέβαλον πρὸ καιροῦ ἢ ὀσημέραι ἀποβάλλουσι τὴν τε πάτριον γλῶσσαν καὶ τὸ πάτριον φρόνημα. Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ἔλαβον καὶ ὅσοι ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα δὲν ἔπαυσαν συρρέοντες εἰς Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν. Ἐπὶ τέλους τὸ ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν δύο τούτων χωρῶν ἀνετράπη· ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἡ κυβέρνησις αὐτῶν ἀπεδόθη εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς· τὸ αἶσθημα τῆς ῥωμουνικῆς ἐθνότητος ἀνεζωπυρήθη· ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπεβλήθη, οἱ δὲ παραμείναντες αὐτόθι Ἕλληνες, εἰς πολλὰς μυριάδας συμποσούμενοι, κατήντησαν νὰ ταυτίσωσι τὴν ιδιότητα καὶ τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῶν συμφερόντων καὶ τῆς ιδιότητος τοῦ ἰθαγενοῦς φύλου. Τὸ δεινότατον εἶναι, ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ ἔμφυτος πρὸς τὰ ἔξω ὁρμὴ τοῦ ἔθνους

ἔξακολουθεῖ μέχρι τινὸς καὶ σήμερον. Οὐδὲ θέλομεν μακρυνθῆ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀξιοῦντες, ὅτι ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος διακόσμαι περίπου χιλιάδες Ἑλλήνων ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς οἰκουμένης. Δὲν λέγομεν ὅτι οἱ ἀπόδημοι, οἳ τε ἀρχαιότεροι καὶ οἱ νεώτεροι, ἐλησμόνησαν τὴν πατρίδα. Ἀπεναντίας πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν, ἐπὶ τε τῆς τουρκοκρατίας καὶ μετὰ τὴν μερικὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας, ἔπραξαν καὶ πράττουσι πολλὰ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅ,τι ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἐπιλόγου τούτου εἵπομεν· ὁσηδῆποτε καὶ ἂν ᾖναι ἡ παιδεία καὶ ἡ ἄλλη τοῦ ἔθνους ἐπίδοσις, ἀδύνατον νὰ μεγαλουργήσῃ ἄνευ ἀποχρῶντός τινος πληθυσμοῦ· αἱ δὲ ἀθρώποι ἀποδημῖαι παραδόξως ἠλάττωσαν καὶ ἐλαττοῦσι τὸ πλῆθος τῶν Ἑλλήνων, οἷς ἀπολείπεται τὸ ἔργον τοῦ συντηρεῖν τὴν πατρίδα καὶ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτῆς. Ἰδίως δὲ τοῦτο συνέβη παρ' ἡμῖν καθ' ὅλον τῆς τουρκικῆς τυραννίας τὸ διάστημα.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς Φαναριώτας. Πολλὰ ἐρρέθησαν καὶ ἐγράφησαν περὶ τῆς ἀκαίρου καὶ ἀτόπου ὑπεροψίας αὐτῶν, περὶ τῆς πτωχαλαζονίας καὶ περὶ τῆς ἀκορέστου φιλαρχίας, ἣτις δὲν ἐδίσταζε νὰ καταφεύγῃ εἰς πᾶν εἶδος ῥαδιουργίας καὶ συκοφαντίας ἵνα ὑποσκελίσῃ τοὺς ἀντιπάλους. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐξηγόραζον τὰς κακίας ταύτας διὰ πολλῶν προτερημάτων, διὰ πολλῶν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ὑπηρεσιῶν ἅμα καὶ θυσιῶν. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο ἐπὶ λεπτότητι τρόπων καὶ ἐπὶ παιδείᾳ· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλωματικῇ σχολῇ ἐν ἣ ἐπὶ 150 ἔτη δὲν ἔπαυσαν διαπλαττόμενοι, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτῆσαντο ἐξάίρετον πεῖραν καὶ δεξιότητα. Ὀφελούμενοι ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἤσκουν φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπὶ τῶν κρατούντων, ἀνεδείχθησαν ἐκ διαλειμμάτων πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δημοσίας παιδεύσεως, εἴτε νέα συστήσαντες διδασκτήρια, εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικοδοτήσαντες.

Πολλοὶ ἀπὴλλάξαν ἰδιώτας καὶ πόλεις καὶ χώρας ὅλας ἀπὸ τῶν δεινοτάτων ἐπηρεϊῶν. Ὁ Παναγιώτης Νικούσης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἀντιπαλαίσαντες ἐπιτηδείως κατὰ τῶν ἰσχυρῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, διέσωσαν τὰ πάτρια τῶν Ἑλλήνων δίκαια ἐπὶ τοῦ Ἀγίου Τάφου. Ὁ Μαυρογένης καὶ ὁ Χαντζερῆς ἀπέτρεψαν τῷ 1770 καὶ 1787 ἀπὸ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἴδῃ τὰ γενναῖα αὐτῆς τέκνα ἀποικιζόμενα ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἀλλαχοῦ. Ἄλλοι ἐγένοντο θύματα τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, οἷον ὁ ἡγεμὼν Μολδαύτας Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Σοῦτσος· ἢ τῶν ὑπονοιῶν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, οἷον οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Παναγιωτάκης Μουρούζης. Ὅτε δ' ἐξερράγη ὁ μέγας ἀγὼν ὁ μὲν Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαύτας ἡγεμὼν Μιχαήλ Σοῦτσος προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐθανατώθησαν προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ καγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἄλλ' ὅσα καὶ ἂν ἔπραξεν ἡ ἐκκλησία, ὅσα καὶ ἂν ἔπραξαν οἱ ἄνδρες. οἱ οὕτως ἢ ἄλλως ἀναμιχθέντες εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς τουρκικῆς δυναστείας πράγματα, ἡρωϊκώτατον ἰδίως ἀνεδείχθη τὸ ἔθνος αὐτὸ, ἥτοι ἡ μεγάλη τῶν Ἑλλήνων ὁμάς, οἵτινες διαγαγόντες ἐπὶ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας βίον τάλαιπωρον, ἐν ἀδιαλείπτοις κακουχίαις καὶ καταπιέσεσι, καὶ συνεχῶς σχεδὸν ἐπαναστατοῦντες, διέσωσαν ἀλώβητον τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν, τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος ἀκραδάντους πεποιθήσεις. Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυριώτατον τοῦ ἔθνους ὀρμητήριον ἐγέναντο αὐθις αἱ χῶραι ἐν αἷς πάλαι ποτὲ ἐκλείσθη καὶ ἤκμασεν· ἡ Πελοπόννησος, ἡ λεγομένη Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Ἡπει-

ρος, ἡ Θρᾷς, ἡ Μακεδονία, ἡ Κρήτη καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι. Ἡ μικρὰ Ἀσία κατεκλύσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ αὐτόθι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσοῦτον ἰσχυρὸς καὶ λαμπρὸς ἀναδειχθεὶς Ἑλληνισμὸς, περιεστάλη ἤδη εἰς μόνα τὰ παράλια, καὶ μόλις ἠδύνατο νὰ ἀναπνεύσῃ πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπικαθημένου εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ ἐφιάλτου. Ἡ πολιτικὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐστὶα ἐγένετο μητρόπολις τῆς τουρκικῆς τυραννίας· ὥστε ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἔθνους συνεπυκνώθη αὐθις κυριώτατα εἰς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα αὐτοῦ ὀρμητήρια ἐν οἷς, ὅπως καὶ κατὰ πάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ τουρκικοῦ κράτους χώρας, οἱ ὀσμανίδαι διετέλεσαν ἀνέκαθεν μειονοψυχοῦντες. Ἐνταῦθα δὲ τὸ ἔθνος τοῦτο ἀνέδειξεν ἀρετὰς, οἷας καὶ ὅσας οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς δυναστευθέντων ἔθνων. Οὐδέποτε ἔστερξε τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ τυραννίαν καὶ οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐξεγειρόμενον. Κατεβάλλετο μὲν πάντοτε καὶ ὑπέκυπτεν εἰς συμφορὰς ἀνηκέστους, ἀλλ' αἱ ἀδιάκοποι καὶ αἱματόφυρτοι αὐταὶ ἀποτυχίαι δὲν ἴσχυσαν ποτὲ νὰ ἐκρίζωσωσιν ἀπὸ τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτοῦ τὸν πόθον νέων κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει, κληῖρος καὶ ἄρχοντες, ὑπῆρέτουν βεβαίως ἐκ διαλειμμάτων τὰ ἔθνικα συμφέροντα, καὶ ἴσως ἄνευ αὐτῶν ἤθελε διακινδυνεύσει αὐτὴ τοῦ ἔθνους ἡ ὑπαρξίς· πολλάκις δὲ ἐξετίθεντο εἰς δεινὰς τιμωρίας καὶ πάντοτε ἐγίνωσκον ἐπικρεμώμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τὸ ξίφος τοῦ Δαμοκλέους. Ὅπωςδὲποτε ὁμως, ἐν ὅσῳ ἔζων ἀπελάμβανον σχετικὴν τινα εὐζωίαν. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ πονέσωμεν τὰς σιδηρᾶς ἐκεῖνας γενεάς, αἵτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὅλας κατεδικάσθησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν τύχην, ἢ τοῦ ἀπεγνωκότος ἐπαναστάτου ἢ τοῦ σπαίροντος θύματος, ἢ τοῦλάχιστον τοῦ ἀσπόνδου συνωμότη· καὶ πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τοὺς προπάτορας ἐκείνους, οἵτινες ἐν τῷ μέσῳ τηλικούτων συμφορῶν εὔρον καιρὸν καὶ τρόπον νὰ δημιουργήσωσι τὰς βιομηχανικὰς, τὰς ἐμπορικὰς, τὰς πολε-

μικὰς δυνάμεις δι' ὧν ἐπὶ τέλους κατίσχυσαν ἐν μέρει τοῦ ἀντιπάλου.

Ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ὑποδιηρεῖτο πάλιν εἰς δύο διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων τάξεις· πρῶτον τοὺς κλέφτας καὶ τοὺς ἀρματοῦλους· δεύτερον, τοὺς γεωργούς, τοὺς βιομηχάνους, τοὺς ἐμπόρους, τοὺς ναυτίλους. Οἱ κλέφται καὶ οἱ ἀρματοῦλοι, συγκείμενοι ἐκ τῶν μᾶλλον ἀρειμανίων καὶ μᾶλλον ἀτιθάττων ἀνδρῶν, οὐδέποτε ὑπέκυψαν εἰς τὸν τουρκικὸν ζυγὸν καὶ ἀδιαλείπτως διετέλεσαν κατὰ τῆς ξενικῆς τυραννίας πολεμοῦντες. Τὸν περὶ στρατολογίας καὶ ὑπηρεσίας τῶν κλεφτῶν, τούτων ἄγραφον νόμον, συγκεφαλαιοῖ κάλλιστα τὸ ἀκόλουθον δημῶδες ἄσμα·

Μάνα σοῦ λέω δὲν ἔμπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
Δὲν εἰμπορῶ, δὲν δύνamai, ἐμάλλιασ' ἡ καρδιά μου.
Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης,
Νὰ κατοικήσω 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς ταῖς 'ψηλαῖς ῥαχούλαις,
Νᾶχω τοὺς λόγγους συντροφιά, μὲ τὰ θεριὰ κουθέντα,
Νᾶχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπὴ, τοὺς βράχους γιὰ κρεβδάτι,
Νᾶχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερνὸ 'λημέρι.
Θὰ φύγω, μάνα, καὶ μὴν κλαῖς, μὲν 'δό μου τὴν εὐχή σου,
Κ' εὐχήσου με, μανούλα μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάξω.

Οἱ δ' ἀρματοῦλοι ἐλογίζοντο μὲν ὄντες ἐν τῇ τουρκικῇ ὑπηρεσίᾳ πρὸς διατήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ περιστολὴν τῆς ληστείας ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς ἐπαρχίαις, ἀλλὰ πράγματι διῆγον βίον ὀλίγον τοῦ βίου τῶν κλεφτῶν διαφέροντα. Πολλάκις ἐπανίσταντο καὶ τότε ἐγίνοντο κλέφται· πολλάκις κατηνάγκαζον τοὺς Τούρκους νὰ ἀποδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὰς ἐπαρχίας των· καὶ τότε ἐγίνοντο πάλιν ἀρματοῦλοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα αἱ δύο ἐπωνυμίαι ἀναφέρονται πάντοτε σχεδὸν ἐκ παραλλήλου καὶ ἀποδίδονται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Ὁ Ὀλυμπος κι' ὁ Κίσσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ, μαλώνουν.
Γυρίζει τότε ὁ Ὀλυμπος καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου·
Μὴ μὲ μαλώνῃς, Κίσσαβε, κονιαροπατημένε!
'Εγὼ εἶμ' ὁ γέρος Ὀλυμπος, 'ς τὸν κόσμον ἔξακουσμένος·

ἔχω σαρέντα δυὸ κορφαῖς, ἐξήντα δυὸ βρυσοῦλαις·
 Πᾶσα βρύσι καὶ φλάμπουρον, παντοῦ κλεδὶ καὶ κλέφτης,
 Καὶ ᾿ς τὴν ᾿ψηλή μου τὴν κορφὴν αἰτὸς εἶν' καθισμένος,
 Καὶ εἰς τὰ ᾿νύχια τευ κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου.
 «Κεράλι μου, τί ἔκαμες κ' εἶσαι κριματισμένον; —
 «Φάγε, πουλί, τὰ νιάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρειά μου,
 » Νὰ κάμης πῆχυν τὸ φτερό, καὶ σπιθαμὴ τὸ νύχι.
 » ᾿Σ τὸν Λαῦρον, ᾿ς τὸ Ξερόμερον, ἀρματωλὸς ἐστάθην,
 » ᾿Σ τὰ Χάσια καὶ ᾿ς τὸν Ὀλυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης,
 » Ἐξήντ' ἀγίδες ᾿σκότωσεν κ' ἔκαψεν τὰ χωριά τους·
 » Κι' ἔσους ᾿ς τὸν τόπον ἄρῃσεν, καὶ Τούρκους, κι' Ἀρβανίταις,
 » Εἶναι πολλοὶ, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸν δὲν ἔχουν.
 » Πλὴν ἤλθε κ' ἡ ἀράδα μου, ᾿ς τὸν πόλεμον νὰ πέσω. »

Ἀλλὰ τίς Ἕλληνα δὲν γνωρίζει τὰ ἀναρίθμητα ἄσματα ὅσα παρήγαγον ὁ βίος καὶ οἱ ἄθλοι τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἀρματωλῶν; Ποτὲ ποίησις δὲν ὑπῆρξεν ὑψηλοτέρα· καὶ ποτὲ δὲν ὕμνησε μείζονα καρτερίαν καὶ ἀφοσίωσιν. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ γινώσκοντες τίνα βασανιστήρια τοὺς περιέμενον ἐὰν συνελαμβάνοντο, προστίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν· ἀλλ' ἐνίοτε συνέβαινεν εἰς αὐτοὺς τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ περιπέσωσι ζωντανοὶ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σουβλιζόμενοι ἢ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι, δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν παρεκτὸς ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς πασάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν.

Αἱ δὲ λοιπαὶ τοῦ ἔθνους τάξεις ἐπανίσταντο ἐκ διαλειμμάτων, κατεβάλλοντο πάντοτε, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ εἰργάζοντο ἵνα ἀνακτήσωσι δυνάμεις πρὸς νέας ἐπαναστάσεις καὶ νέας συμφοράς. Ὁ σουλτὰν Μεχμέτης δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῆ ἐν τῇ κατακτηθείσῃ ὑπ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἢ Πελοπόννησος κατεῖχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ ἐπιγραφομένου μὲν

θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γραφέντος δὲ ὀλίγους μετὰ τὴν ἄλωσιν μῆνας. Ὁ ποιητὴς αὐτοῦ ἦτο ἀπόστολος μεγάλου τινὸς ἐθνικοῦ καὶ τακτικῶς ὀργανωμένου κινήματος ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Βοσνίας μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, τῆς Ἀρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐπισκεφθεῖς, καθ' ἃς ἔλαβε διαταγὰς, ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας, «πεζὸς καὶ καβαλάρης,» βεβαιοῖ ὅτι ἅπαντες οἱ ἐν αὐταῖς οἰκοῦντες χριστιανοὶ περιμένουσιν ἀνυπομόνως τὴν ἐξ Εὐρώπης ἐπικουρίαν.

Καὶ τότε νὰ συγκλίνουσιν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω,
Νὰ γένῃ μούρτος μοχθηρὸς, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Ἐπικαλεῖται δ' ἐπὶ τούτῳ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον νὰ ἐπικαλῶνται αὐτὴν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνατολῆς, διότι συναισθάνονται, ὅτι ἄοπλοι καὶ ἀπαράσκευοι δὲν εἶναι δυνατόν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ μόνων νὰ κατισχύσωσι τῆς συμπεπυκνωμένης καὶ διὰ τῆς ποικίλης φορολογίας πλουτούσης ξενικῆς δυναστείας. Πολλοὶ πολλάκις ἔψεξαν ἡμᾶς, διότι αἰέποτε ἐζητήσαμεν τὴν ἔξωθεν ἐκείνην ἐπικουρίαν. Ἀλλ' ἐπράξαμεν καὶ πράττομεν τοῦτο διὰ τὴν πατροπαράδοτον ἡμῶν πεποίθησιν, ὅτι ἡμεῖς μὲν κεκτήμεθα δικαίωμα πρὸς τοῦτο ἀπαράγραπτον, ἡ δὲ Εὐρώπη ἔχει καθήκον ἀναπόδραστον νὰ ἐπακούσῃ τῶν κραυγῶν ἡμῶν καὶ τῶν δεήσεων. Ἡ Εὐρώπη, καταλύσασα ἄνευ λόγου τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ μηδὲν γενναῖον ἀντ' αὐτοῦ ἰδρύσασα, ἐγένετο παραίτιος τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταδουλώσεως τῶν ὁμοθρήσκων αὐτῆς· ὅθεν ὀφείλει νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ γεγόμενον ἀμάρτημα, νὰ συντελέσῃ τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτοῦ. Ἐχει δὲ καὶ ἡ Εὐρώπη τὴν περὶ τοῦ καθήκοντος τούτου συνείδησιν· διότι ἐὰν οὐδέποτε ἐξετέλεσε τὴν εὐχὴν τοῦ ἀνωνύμου ποιητοῦ τοῦ θρήνου, εὐχὴν τοσάκις ἔκτοτε ἐπαναληφθεῖσαν, καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ἔτι στιγμὴν ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Ταῦγέτου ὁμοθυμαδὸν ἐπαναλαμβάνομένην, πολλάκις ὅμως ἐπολέμησε τοὺς Τούρκους τῇ

συνδρομῇ τῶν χριστιανῶν. Ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ἐνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία ἐπανειλημμένως ἠγωνίσθησαν κατὰ τῆς ἡμισελήνου ἢ ἐμελέτησαν ν' ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἔβλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα. Εἶναι ἀληθές ὅτι πάντοτε ἐπὶ τέλους ἐγκατέλειπον τοὺς συναγωνιστὰς ἐκείνους, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ εὑρίσκον αὐτοὺς ἐτοιμοὺς νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματα ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσι.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οἱ Ἐνετοὶ προβλέποντες ὅτι ὁ Μεχμέτης ἔμελλε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἀργους καὶ Μονεμβασίας) ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομὴν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανεστήσαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ῥάλλην, οἱ Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολλὰ δὲ ἐγένοντο γενναῖα ἔργα. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης, συλληφθεὶς ἐν μάχῃ πεισματῶδει, ἀνεσκολοπίσθη 500 αἰχμάλωτοι σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Αὐτὴ ἡ Χαλκὶς ἐχυριεύθη τῷ 1470 ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν Ἐνετῶν τε καὶ Ἑλλήνων, καθ' ἣν καὶ αἱ γυναῖκες ἐκθύμως ἠγωνίσθησαν, διότι πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὐρέθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων. Ὅτε δὲ τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη, δι' ἧς παρεχωρήθη εἰς τοὺς τελευταίους τούτους ἡ Μάνη, ὁ Κορκόδειλος Κλαδᾶς ἐξηκολούθησε μόνος τὸν ἀγῶνα. Καὶ εἰσελάσας εἰς τὴν μέσσην Μάνην κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα, ἐκδιώξας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ σουμπασίδας. Δὲν ἠδυνήθη ὁμως ν' ἀνθέξῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς πολλαπλασιασθείσας τῶν πολεμίων δυνάμεις καὶ ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν.

Ἀλλὰ πάλιν μετ' οὐ πολὺ τῷ 1481 ἐπῆλθε, τῇ συνδρομῇ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου, εἰς Ἑπειρον, προήλασε μέχρις Αὐλῶνος καὶ μέχρι τῶν ὁρέων τῆς Χειμάρρας, κατετρόπωσε 3,000 πολεμίους τῇ συνδρομῇ 50 χριστιανικῶν χωρίων ἐπαναστάντων καὶ κατέλαβε τό τε φρούριον τῆς Χειμάρρας καὶ τὸ τοῦ Παπάλου. Ὀλίγα μετὰ ταῦτα ἔτη, τῷ 1495, ὁ νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η' ἀποφασίσας νὰ κατακτήσῃ μὲν τὴν Ἰταλίαν, νὰ καταλάβῃ δὲ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρράχίου, τοῦ Κωνσταντίνου Ἀριανίτου καὶ πολλῶν ἄλλων προϋχόντων. Μεγάλαι ἀποθῆκαι ὅπλων παρσκευάσθησαν ἐν Δυρράχῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν σλαυϊκῶν ἐπαρχιῶν προσήρχοντο εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων. Πέντε χιλιάδες Θεσσαλοὶ καὶ Ἠπειρώται κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπικαίρα σημεῖα· οἱ Τοῦρκοι οἱ οἰκοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόμον εἶχεν ἐμποιήσῃ ἡ θρυληθεῖσα ἄφιξις τοῦ Καρόλου Η' καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Βαγιαζίτην, ὥστε οὗτος ἡτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ Πάπας ἠνάγκασαν τὸν Κάρολον νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς ἐγκατελείφθησαν εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, ὁ δὲ Βαγιαζίτης ἐπὶ τῇ καταγγελίᾳ τῶν Ἐνετῶν καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' ἐπήνεγκε τιμωρίαν φοβεράν εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἐνετία, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τούτου, προσεκάλεσε πάλιν τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν, καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην, τῷ 1499. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν· πολυάριθ-

μος δὲ ὁσμανικὸς στρατὸς εἰςβαλὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐδήλωσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ἀπάσας τὰς κινηθείσας ἐπαρχίας.

Οὐδὲν ἤττον οἱ Ἕλληνες ἐπέμενον ἀγωνιζόμενοι, ἂν ὅχι ὑπὸ τὴν ἰδίαν, τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν· καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ πτώσει τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης, τῆς Πύλου, αὐτοὶ ἔσωσαν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Πάλιν δὲ ὅτε τῷ 1532 ὁ Ἀνδρέας Δόριας, ὁ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ναύαρχος, ἐκυρίευσε τὰς Πάτρας, τὸ Ῥίον καὶ τὸ Ἀντίρριον, οἱ περί Ἕλληνες ἐπανεστήσαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐν τῇ ἀπελπίσει αὐτῶν νὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποβησόμενον, ἐνῶ οἱ ψυχρότερον βλέποντες τὰ πράγματα Εὐρωπαῖοι ἤξευρον κάλλιστα τὸ ἀποβησόμενον τοῦτο. Τῇ 1 νοεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α' ἔγραφεν· «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριας, καταλαβὼν τὰς Πάτρας, πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες δράξαντες τὰ ὅπλα ἐφόνευσαν ὅσους ἡδυνήθησαν. Τούρκους. Ἀλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν.» Ὅπερ καὶ συνέβη· διότι ἀποπλεύσαντος τοῦ Δόρια, οἱ Τοῦρκοι ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν Πελοποννησίων, πολλοὺς μὲν ἔσφαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν. Πολὺ σπουδαιότερα κινήματα ἐγένοντο μετὰ τὴν περὶ Ναύπακτον καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου τῇ 8 ὀκτωβρίου 1571. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ, Λοιδωρικιώται, Βοτρινιτσιῶται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3,000 συμποσούμενοι ὥρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα. Δυστυχῶς ἐγκαταλειφθέντες μόνοι ὑπὸ τῶν Φράγκων, δὲν ἡδυνήθησαν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν εἰς τὸν ἰσχυρὸν τῶν Τούρκων στρατόν· τὸ δ' ἔτι δυστυχέστερον οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, τὸν ἀριθμὸν 80, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὄρκων τοῦ μπέϋ τῶν Σαλώνων συνελήφθησαν καὶ

δεσμευθέντες ἅπαντες ἐσφάγησαν. Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Με-
λισσηνοὶ, Μακάριος ἐπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος ὁ Χω-
ροδεσπότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελο-
ποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνη καὶ ἀντέσχον αὐτόθι ἐπὶ δύο ὅλα
ἔτη. Ἀλλὰ μὴ λαβόντες οὐδ' αὐτοὶ τὰς ἐπικουρίας ἃς ἐπηγ-
γείλατο καὶ δὲν ἔπαυσεν ἐπαγγελλόμενος Ἰωάννης ὁ Αὐστρια-
κός, ἀπηλπίσθησαν τελευταῖον καὶ κατέθεσαν τὰ ὅπλα. Οἱ δὲ
ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἀπέθανον καὶ
ἐτάφησαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ
Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερθὲν μνημεῖον βεβαιοῖ
ὅτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετὰ πεζῶν μὲν 25,000, ἰππέων δὲ 3,000.
Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ συναγωνισταὶ αὐτῶν,
δὲν ἤξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὅποιαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν
Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30,000
Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἀπε-
στάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφο-
νεύθησαν, οἱ δὲ ἄνδρες κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ
κάτεργα, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι ἐγένοντο θύματα τῆς ὀσμανι-
κῆς ἀκολασίας. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ
Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐκπλαγεῖσα τελευταῖον ἐκ τῆς πει-
σματώδους ταύτης ἐπαναστατικῆς διαθέσεως τῶν Ἑλλήνων,
ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς Ἑνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπη-
ρεσίαν αὐτῶν τοσοῦτους ἐκ τῶν ἡμετέρων ἄρματωλοὺς καὶ
ἀνεγνώρισε πολλὰ ἄρματωλίκια, ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν
φρουρήσιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὀρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν
εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἡπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ
τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλ' οὐδ' αὕτῃ ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλησε
πολύ. Τῷ 1585 ὁ ἄρματωλὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος
Μπούας Γρίβας ἐξηγέρθη ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἔσφαξε
τοὺς ἐν Βονίττῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τὸ δὲ παράδειγμα
αὐτοῦ μιμηθέντες οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Ἡπείρου Πούλιος Δράκος

καὶ Μαλάμος, κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὤδευσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ ἐπαναστάται ὁμῶς οὗτοι προσεβλήθησαν διχόθεν, οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ Τοῦρκοι ἔδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης τῆς Ἡπείρου, ὁ δὲ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῶν, πολλὰς δὲ λαβὼν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισούρας τῶν παρακειμένων ὁρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ του Γκίνη Μπούα. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Ἡπείρῳ εἶχον καταβληθῇ, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Περαιτιὰν ὅπου ἔπεσεν, ὥστε ὁ Θεόδωρος, βλέπων ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ διεπέρασεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἀπεβίωσεν ἐκεῖ ἐκ τῶν πληγῶν αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ τῆς 17 ἑκατονταστηρίδος, 1603 ἕως 1606, οἱ ἱππότες τῆς Μελίτης, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἡπείρῳ Ἑλλήνων, ἔπλευσαν εἰς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῇ, πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν, εἰς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δέρμα αὐτοῦ καὶ πολλὰ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ μετ' οὐ πολὺ παρεσκευάσθη τὸ μέγα ἐπιχείρημα τοῦ Γάλλου δουκὸς τοῦ Νεβέρς Καρόλου Β', ὅστις παρέστη εἰς μέσον ὡς ἀπόγονος ἐκ θηλυγονίας τῶν Παλαιολόγων. Πλείστοι μητροπολῖται, ἐπίσκοποι καὶ πρόκριτοι τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας συνεννοήθησαν μετ' αὐτοῦ· τῇ δὲ 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Κοῦκι τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων πλείστων ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ἐσυζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς, τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα προνοῆσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πολεμεφοδίων, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160,000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομίσμα-

τος προσωρινοῦ ἐξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρίων τὰ ὅποια ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ πρακτικοῦ συνάγεται ὅτι οἱ ἐπαναστάται εἶχον συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας καὶ ὅτι ἤλπιζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ ὁ δούξ Κάρολος, ὃν πολλοὶ τῶν ἡμετέρων προσηγόρευον ἤδη Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, οὐδέποτε ἐφάνη εἰς τὴν ἀνατολήν· ἡ Ἰσπανία καὶ ἡ Ἑνετία ἀντέπραξαν εἰς τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ· ἡ ναυτικὴ μοῖρα ἣν εἶχε παρασκευάσει, κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς, ἄδηλον πόθεν ἐκραγείσης· ὥστε τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐματαιώθησαν ὅπως τόσα ἄλλα προηγούμενα. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσῆλθε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα· προσβληθεὶς ὁμως ἔπειτα ὑπὸ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, ἠττήθη καὶ ἐσφάγη.

Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων, παρεκτὸς τοῦ τελευταίου τούτου ἐπιχειρήματος καὶ τοῦ πρώτου περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἐν τῷ *Θρήνῳ* τῆς *Κωνσταντινουπόλεως*, καθ' ἃ παρεσκευάζετο ἡ ἀνόρθωσις ἐλληνικοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτους, πάντες οἱ λοιποὶ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνες τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ὧν ἄχρι τοῦδε ἐμνημονεύσαμεν, διεξήχθησαν μᾶλλον κατ' εἰσήγησιν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν δυτικῶν δυνάμεων, ἰδίως δὲ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας. Οἱ Ἕλληνες, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν, ὅσας δὲν ἠδύναντο νὰ πολεμήσωσιν ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, ἀνελάμβανον προθύμως νὰ ἀγωνισθῶσι μετὰ παντὸς ὅστις ἀντεπεξήρχετο κατὰ τῆς τουρκικῆς καταδυναστεύσεως. Τοιοῦτό τι δὲ συνέβη καὶ εἰς τὰς νήσους, ὅπου πολλὰ καὶ ἡρωϊκὰ ἐγένοντο ἔργα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν κατεχόντων αὐτὰς Ἑνετῶν· τῷ 1475 εἰς Λήμνον, τῷ 1538 εἰς Κέρκυραν, τῷ 1570 καὶ 1571 εἰς Κύπρον, καὶ, ἐπὶ 20 ἔτη μέχρι τοῦ 1669, εἰς Κρήτην. Τότε οἱ ἀγῶνες μετηνέχθησαν αὖθις εἰς τὴν Στερεάν, διότι

ἡ Ἑνετία ἐπεχείρησε τῷ 1684 καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀποζημιωθῇ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης κατακτήσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Πελοποννήσιοι καὶ ἰδίως οἱ Μανιάται, οἱ Πατρέϊς, οἱ Καρυτινοί, Στερεοελλαδίται, Χειμαριῶται ἐξηγέρθησαν ὁμοθυμαδὸν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς φοβερᾶς αὐτῶν κακοδαιμονίας, ἔστω καὶ ὑπὸ ἐτέραν κυριαρχίαν τασσόμενοι, προθύμως δὲ μετέσχον τοῦ ἀγῶνος τούτου χιλιάδες Κεφαλλήνων, Ἰθακησίων, Κερκυραίων. Οὐκ ὀλίγα διεπράχθησαν πάλιν ἀξιομνημόνευτα κατορθώματα, καὶ πολλὰ καὶ οἰκτρὰ ἔπεσον θύματα. Οἱ Χειμαριῶται ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τὸν πασᾶν τοῦ Δελβίνου ἄγοντα 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἵππεϊς. Ὁ ἄρματωλὸς Καρπενησίου Λιβίνης κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ χωρίον Γόλιανι, ἐπὶ λόφου ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη *Λιβίνη*. Ὁ ἄρματωλὸς τῆς Παρνασσίδος Κούρμας, ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδωρικού καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἑνετοὺς εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου, ἐνίκησεν ἔπειτα τὸν εἰς Θήβας καταφυγόντα σερασκέρην φονεύσας 2,000 πολεμίων καὶ αἰχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐθανατώθη. Τοσαύτη δὲ ἐγένετο ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ καταστροφὴ ἀνθρώπων, ὥστε ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἐγένοντο κύριοι τῆς Πελοποννήσου καὶ περὶ τὸ 1690 ἠρίθμησαν τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἡ χερσόνησος αὕτη, ἡ σήμερον ἀριθμοῦσα 700,000 ψυχῶν, δὲν εὗρέθη ἔχουσα εἰμὴ 86,468 καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἑκτασιν, ἐξαιρέσει τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάτινης. Ὡσαύτως δὲ ἠρίστευσαν οἱ Ἕλληνες τῷ 1716 κατὰ τὴν περίφημον πολιορκίαν τῆς Κερκύρας ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 αὐγούστου, τὰ ἑνετικὰ τάγματα εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει, ὅτε οἱ Ἕλληνες, πεισματωδῶς καὶ ἡρωϊκῶς ἐμμείναντες εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν, κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ

καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον γεγονὸς καθ' ὃ οἱ Ἕλληνες ἐπολέμησαν ὑπὲρ ἀλλοτρίας κυριαρχίας. Ἐκτοτε τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ἔπαυσε μὲν κατεξεγειρόμενον, ἀλλὰ, ὑψῶσαν τὴν σημαίαν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας, οὐδέποτε πλέον ἐνόησε νὰ καταβιάσῃ αὐτήν, ὑπὲρ ἀλλοτρίων συμφερόντων θυσιαζόμενον. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἀφωσιώθη εἰς τὸ νέον τοῦτο δόγμα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, ὥστε τῷ 1715 προετίμησε νὰ ἴδῃ ἐπανερχομένην τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου μᾶλλον ἢ νὰ συνταχθῇ αὐθις μετὰ τῶν Ἑνετῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐνδέχεται νὰ ἐκληφθῇ ὑπὸ τῶν ξένων ὡς παράδοξον. Οἱ Ἕλληνες οἱ τοσαῦτα ἀπὸ τῶν Τούρκων πάσχοντες δεινὰ καὶ ἐν τούτοις προτιμῶντες τὴν τυραννίαν ταύτην, πάσης ἄλλης κυριαρχίας, ἴσως παρασταθῶσιν ὡς ἀνάξιοι βελτίονος τύχης εἰς τὰ ὄμματα ἀνθρώπων μὴ δυναμένων νὰ κατανοήσωσι μέχρι τίνος βαθμοῦ ἐπετάθη ὁ ἡρωϊσμός τοῦ ἔθνους τούτου ὑπὲρ τῆς πραγματικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας. Κυβέρνησις τακτικὴ καὶ ἰσχυρὰ οἷα ἦτο ἡ ἐνετικὴ, ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ὡς πρὸς τὸ ὕπατον τοῦτο συμφέρον πολὺ ἐπικινδυνότερα τῆς παραλυσίας δι' ἧς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διεκρίνετο ἡ ὁσμανικὴ κατάκτησις. Ἐὰν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἡδυνήθη κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς δουλείας αὐτοῦ ἑκατονταετηρίδα νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τοὺς κοινοτικούς, τοὺς πολεμικοὺς καὶ τοὺς ναυτικοὺς αὐτοῦ θεσμοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ὀφείλει τοῦτο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν τύφλωσιν τῆς τουρκικῆς τυραννίας· οὐδ' ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ τὸ κατορθώσῃ ὑπὸ κυβέρνησιν ἔχουσαν πρόνοιάν τινα καὶ δεξιότητα. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐξηγήσωμεν πῶς καὶ διατὶ ἐπὶ τρεῖς μὲν ἑκατονταετηρίδας ἑτέραν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐτρέπετο

ὁδὸν, αἰφνης δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 νέον ἠκολούθησε πολιτικὸν ἀξίωμα, ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς τροπολογίας αἱ ὑπέστησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ αἱ σχέσεις τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν Τουρκίαν.

Ἐκ τῶν δυτικῶν δυνάμεων ὅσας εἶδομεν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπειλούσας ἀμέσως ἢ ἐμμέσως αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, πρώτη ἡ Γαλλία ἀνέκρουσε πρύμναν καὶ ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Φραγκίσκου τοῦ Α', συνωμολόγησε μάλιστα συμμαχίαν μετὰ τοῦ κράτους τούτου, ἐγκαταλιποῦσα μὲν τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, μὴ κηδομένη δὲ εἰμὴ περὶ τῶν εὐαρίθμων καθολικῶν τῆς ἀνατολῆς. Πρωτῶς ὡσαύτως ἐξεχώρησαν ἐκ τοῦ σταδίου τούτου ἡ τε Νεάπολις καὶ ἡ Ἰσπανία· μόνη δὲ παρέμεινεν ἀγωνιζομένη ἡ Ἐνετία. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐνετία, ἀποβαλοῦσα ἀλληλοδιαδόχως τὰς μεγάλας αὐτῆς κτήσεις, κατ' ἀρχὰς τὴν Κύπρον, ἔπειτα τὴν Κρήτην καὶ ἐπὶ τέλους τὴν πρὸ ὀλίγου κατακτηθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς Πελοπόννησον, περιωρίσθη ἔκτοτε εἰς τὴν κατοχὴν μόνων τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου πελάγους, διότι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος εἰς πολλὴν περιῆλθε κατὰ μικρὸν ἔκλυσιν καὶ ἀτονίαν. Ὅπόσον ἐχαλαρώθησαν αἱ στρατιωτικαὶ αὐτῆς δυνάμεις δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι ἐνῶ περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Τοῦρκοι δὲν ἠδυνήθησαν εἰμὴ μετὰ εἰκοσαετῆς ἀγῶνας νὰ κυριεύσωσι τὴν Κρήτην, τῷ 1715 ὁ Ἀλῆ Κουμουρτζῆς ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἐντὸς τριῶν μηνῶν. Τοσοῦτον δὲ εἶχε παρακμάσει καὶ ἡ διοίκησις αὐτῆς, ὥστε ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐφαντάζετο μέχρι τέλους ὅτι θέλει ἔχει ἐπικούρους τοὺς Ἕλληνας τῆς χερσονήσου, ἐνῶ οὗτοι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπέδειξαν ἐμπράκτως ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι διάθεσιν νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῆς. Οἱ Τοῦρκοι ἀφέθησαν οὕτω ἥσυχοι ἀπὸ δυσμῶν, καὶ οὐ μόνον ἥσυχοι, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἤρχισε νὰ παράγεται τὸ πολιτικὸν δόγμα, ὅτι ἡ συντήρησις τοῦ κράτους αὐτῶν εἶτ

ναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἐκ τῶν προτέρων τῆς Τουρκίας πολεμίων μόνη ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡσπάσθη καὶ αὕτη τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος, τῆς ὁποίας πρωτοστάτης καὶ πιστότατος πρωταγωνιστῆς ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐγένετο ἡ Ἀγγλία. Τὴν δὲ μεταβολὴν ἐκείνην τοῦ πολιτικοῦ τῆς Αὐστρίας συστήματος προεκάλεσεν ἡ εἰς τὰ πλευρὰ αὐτῆς πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου κολοσσιαία δύναμις.

Ἡ Ῥωσία ἀπὸ τῆς 9 ἔτι ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἦτο ἄμορφος καὶ ἀκατονόμαστος, εἶχε περιέλθει εἰς ποικίλας πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν σχέσεις, ὅτε μὲν φιλικὰς, ὅτε δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας μᾶλλον ἢ φιλικὰς μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν, ὅτε, ἔνεκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, ἔπαυσεν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυομένη εἰς τὰ τῆς ἀνατολῆς πράγματα. Ἐκτοτε ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ τῆς Ῥωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατὰ τε τοὺς τελευταίους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὀσμανικοῦ, ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ῥωσία νὰ ἐπενεργῇ αὐθις ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς καὶ νὰ ζητῇ νὰ ἐπεκτείνῃ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὰς κτήσεις αὐτῆς εἰμὴ κατ' αὐτὴν δὴ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὑψώθη ἐν Εὐρώπῃ ἡ σημαία τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ἐν ταῖς ἐπιθέσεσιν αὐτῆς κατὰ τοῦ κράτους τούτου, ἡ Ῥωσία εἶχε τὸ μέγιστον πλεονέκτημα ὅτι ἦτο ὁμοιος αὐτοῦ καὶ ὅτι ὥς ἐκ τούτου οὐ μόνον εὐχερέστερον προσέβαλλεν, ἀλλὰ καὶ ἐκτᾶτο προσαυξήσεις συνεχόμενας τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ. Ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων δυνάμεων τὸ πλεονέκτημα αὐτὸ δὲν συνεμερίζετο μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἀφ' ἧς παρήκμασεν ἡ Ἑνετία, εἰμὴ μόνη ἡ Αὐστρία. Τούτου δ' ἔνεκα ἐξηκολούθησεν ἡ τελευταία αὕτη ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη νὰ ἀκρωτηριάσῃ

τὸ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν· καὶ τῷ 1783 συνεφώνησε πρὸς τὴν Ῥωσίαν τὸν τῆς Τουρκίας διαμελισμόν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν τῷ διαμελισμῷ τούτῳ εἶχε προταθῇ ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης τῆς μεγάλης καὶ γίνεи δεκτὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας Ἰωσήφ τοῦ Β΄ ἡ ἀνίδρυσις ἐλληνικῆς μοναρχίας ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ πλὴν τούτου ἡ ἰδρυσις, ὡς μεσοτοίχου οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ τῆς αὐστριακῆς, τῆς ῥωσικῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἐτέρου χριστιανικοῦ κράτους, ὅπερ ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία ἔμελλε νὰ σχηματισθῇ ἐκ τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας. Ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν μὲν πλεῖσται τῶν τουρκικῶν χωρῶν ἔμελλον νὰ διανεμηθῶσι μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων μερῶν, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὁ Ἰωσήφ Β΄ εἶχεν ἀπαιτήσῃ νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑνετίαν ἡ Πελοπόννησος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ αἱ ἄλλαι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἰς ὃ ἡ Ῥωσία ἀπῆντησεν ὅτι ἐπάναγκες ἦτο νὰ μὴ περιορισθῇ πολὺ τὸ νέον ἐλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ μέγα βούλευμα δὲν ἐξετελέσθη· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ Αὐστρία ἐνόησεν ὅτι ἡ Ῥωσία εἶχεν ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς πράγμασι, παρεκτὸς τοῦ ὁμόρου, καὶ ἑτερόν τι πλεονέκτημα, τοῦ ὁποίου ἡ αὐλὴ τῆς Βιέννης παντελῶς σχεδὸν ἐστερεῖτο. Αἱ δυτικαὶ δυνάμεις εἶχον ἐξ ἀρχῆς ἀναγράφει ἐπὶ τῆς σημαίας τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ πολιτικῆς των, τὴν ἰδιάζουσαν προστασίαν τῶν ὁμοθρήσκων αὐτῶν, καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων. Τοῦτο τὸ παράδειγμα μιμουμένη ἡ Ῥωσία, παρέστη ἤδη ὡς προστάτις τῶν ἰδίων αὐτῆς ὁμοδόξων. Ἡ διαφορὰ ὅμως ἦτο ὅτι οἱ μὲν προστατευόμενοι τῶν δυτικῶν μόλις ἀνήρχοντο εἰς ἐλίγας τινὰς μυριάδας, οἱ δὲ τῶν Ῥώσων εἰς πολλὰ ἑκατομμύρια. Ἐντεῦθεν ἡ Ῥωσία ἀπέβη πολὺ ἰσχυρότερα, τοῦτο δὲ καθορῶσα ἡ Αὐστρία ἐνόμισεν ἐπὶ τέλους καὶ αὕτη συμφερότερον ἑαυτῇ νὰ ἀσπασθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, τῆς ὁποίας ἕκτοτε ὑπῆρξεν ἡ κυ-

ριωτάτη μετὰ τὴν Ἀγγλίαν σημαιοφόρος ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἔστιν ὅτε μάλιστα καὶ πιστοτέρα αὐτῆς τῆς Ἀγγλίας πρόμαχος τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, ὡς ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Οὕτως ἐτροπολογήθησαν αἱ σχέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Δύο ἀντιπαρετάχθησαν ἀποτόμως ἀντίθετοι ἀρχαί· ἡ μὲν ἐπεζήτει ἀναφανδὸν τὴν κατάλυσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἡ δὲ οὐδὲν ἥττον ἀναφανδὸν ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ ἀκεραιότης τοῦ κράτους ἐκείνου εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῆς Εὐρώπης. Πᾶν ἄλλο ἔθνος εὐρισκόμενον μεταξὺ τῶν δύο τούτων κολοσσῶν, ἤθελεν ἀπελπισθῇ· τὸ δ' ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ἀπηλπίσθη, ἀλλ' ἐχάραξεν ἐαυτῷ ἰδίαν πολιτικὴν, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἐπὶ τέλους θέλει ἶδει αὐτὴν ἀσπαστὴν γινομένην ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπάλων. Δὲν ἀπηλπίσθη δὲ πρὸ πάντων, διότι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους παραδόξως ἐπερρώσθη τὸ φρόνημα αὐτοῦ καὶ τὸ αἶσθημα διὰ τῶν καρπῶν οὓς ἤρχισε νὰ παράγῃ ἡ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος παρασκευασθεῖσα διανοητικὴ αὐτοῦ ἀναβίωσις. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ πατέρες ἡμῶν ἠγωνίζοντο ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἔστω καὶ ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς ἑτέραν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' ἤδη δὲν ἐτράπησαν μὲν ἑτέραν ὁδὸν, ἐπεδίωξαν ὅμως ἀπαρεγκλίτως ἕτερον σκοπόν. Δὲν ἔπαυσαν μὲν ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῶν Τούρκων· δὲν ἔπαυσαν ἐπιζητοῦντες πάντοτε ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγώνων ὅσους ἔκτοτε ἐπεχείρησαν διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ἅπαντες ἐγένοντο ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἰδίαν, τὴν ἐθνικὴν, τὴν ἐλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ἵνα δώσωμεν μικράν τινα ἔννοιαν τῆς ἐξάρσεως ἣν ἔλαβε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἐν τῷ διαστήματι μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ἀρκεῖ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κείμενα δύο ἐπισήμων ἐγγράφων, ὧν τὸ ἓν ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, τὸ δὲ ἄλλο εἰς τὸ τέλος τῆς 18. Τῇ 30 αὐγούστου 1684 οἱ

κάτοικοι τῆς Μάνης εἶχον ὑποβάλει εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον τῆς Ἑνετίας Μοροζίνην ἀναφορὰν ἀρχομένην ὡς ἑξῆς. «Μὲ μεγαλώτατον σέβας πέφτομεν εἰς τὰ πόδια σου ἡμεῖς οἱ ταπεινότατοι δοῦλοί σου, ἡγουν τὰ ὑπογεγραμμένα χωριὰ τῆς Μάνης, ἐπίσκοποι, προεστοί, γέροντες καὶ νέοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, μικροί τε καὶ μεγάλοι καὶ προσκυνοῦμεν τὴν ἐξοχότητά σου, φιλοῦντες τὸ ἅγιόν σου φόρεμα. » Λέγουσι μὲν κατωτέρω ὅτι ἐλπίζουσι ν' ἀπολαύσωσι τὴν ποθουμένην καὶ τελευταίαν ἐλευθερίαν των, ἀλλ' ἀμέσως ἔπειτα ἐξηγοῦσι πῶς ἐννοοῦσι τὴν ἐλευθερίαν ταύτην. «Καὶ αὐτὸ τὸ κάστρο μας θὰ μείνη εἰς αἰώνιον κυριότητα τοῦ γαληνοτάτου πρίντσιπα· κρατώντας δὲ αὐτὸ τὸ κάστρο τοῦ Βοιτύλου, ὅλοι ἡμεῖς οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῆς Μάνης ὑποσχόμεθα νὰ μείνωμεν παντοτείνῳς ὑποκείμενοι εἰς τὸν πρίντσιπα καὶ νὰ τελειώσωμεν τὴν ζωὴν μας ἀποκάτου εἰς τὰ ἐνδοξότατα φλάμπουρα τοῦ ἁγίου εὐαγγελιστοῦ Μάρκου. » Τοιαῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα ἐγράφοντο περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς γλώσσης ταύτης καὶ τῆς αἰτήσεως ἦν καθυπέβαλον κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1790 οἱ τοῦ ἔθνους ἀντιπρόσωποι πρὸς τὴν μεγάλην Αἰκατερίναν, ἵνα καταπέμψῃ τὸν ἑγγονον αὐτῆς Κωνσταντῖνον ὡς αὐτοκράτορα. Ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ δὲν προτείνεται πλέον νὰ ὑποκύψωσιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ῥωσικὴν κυριαρχίαν, ἀλλὰ νὰ ἰδρυθῇ ὑπὸ τὸν ἑγγονον τῆς αὐτοκρατείας αὐθύπαρκτον καὶ ἀνεξάρτητον ἑλληνικὸν κράτος. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους, λέγουσι, δὲν ἐσβέσθη· τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα αὐτοῦ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐξαφανίσωσιν αἱ βαρεῖαι τῶν βαρβάρων ἀλύσεις, καὶ ἔχει ἀείποτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰκόνα τῶν ἡρώικῶν πράξεων τῶν προπατόρων αὐτοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ μετὰ ἀξιομνημονεύτου ἐθνικῆς ὑπερηφανείας ἀποφαίνονται οἱ ἀναφερόμενοι πρὸς τὴν αὐτοκρατείαν· δὲν ἐζητήσαμεν ποτὲ καὶ δὲν ζητοῦμεν τοὺς θησαυροὺς σου, δὲν ἐζητήσαμεν εἰμὴ πυρίτιδα καὶ σφαίρας.

Ἀπὸ τῶν χρόνων λοιπὸν τοῦ μεγάλου Πέτρου καὶ ἐφεξῆς,

τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ἔπαυσεν ὠφελούμενον ἐκ τῶν νέων καὶ δεινοτάτων κινδύνων οἵτινες ἐπεκρεμάσθησαν ἀπὸ βορρᾶ ἐπὶ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, καὶ ἀδιαλείπτως ἐξεγειρόμενον καὶ θυσιαζόμενον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας. Οἱ σπυμαιοφόροι τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἤρχισαν ἔκτοτε νὰ κηρύττωσιν ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ τυφλὰ τῶν ῥωσικῶν συμφερόντων ὄργανα καὶ ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔπραττον ἢ νὰ ὑπηρετῶσι τὸ ἀνέκαθεν ἀποδοθὲν τῇ Ῥωσίᾳ βούλευμα τοῦ νὰ κυριαρχήσῃ ἀπάσης τῆς ἀνατολῆς. Ἔργον ἡμέτερον δὲν εἶναι νὰ ἀποκαλύψωμεν τὰ μυστήρια τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ πολιτικὴ αὕτη δὲν παρίστησι πολλὴν ταυτότητα ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν τελευταίων 100 ἐνιαυτῶν. Ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἰωσήφ Β' διαπραγματεύσεσι προέτεινε πολὺν μὲν ἀκρωτηριασμόν τῆς Τουρκίας ἀπὸ βορρᾶ πρὸς ἴδιον ἑαυτῆς καὶ τῆς Αὐστρίας ὄφελος, ἀλλὰ προέτεινε συγχρόνως τὴν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἱδρυσιν μεγάλου ἐλληνικοῦ κράτους καὶ ἐνταυτῷ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βεσσαβίας· ἐνῷ ἀπὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν καὶ ἐντεῦθεν ἐφάνη μᾶλλον ἐπιδιώκουσα τὴν ἐντὸς μικρῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὀρίων περιστολὴν τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν συγκρότησιν πολλῶν αὐτοτελῶν ἡγεμονιῶν παρὰ τοῖς Σλαύοις τῶν βορειοτέρων τῆς Τουρκίας ἐπαρχιῶν, εἰς οὓς, ἅτε ὄντας οὐ μόνον ὁμοθρήσκους ὅπως οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ὁμοφύλους καὶ ὁμογλώσσους, ἐπιδαψιλεύει νῦν ἰδιάζουσαν προστασίαν καὶ ἐμψύχωσιν. Ἀλλ' ἐὰν ἀλλότριον ἡμῶν νομίζωμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς, καθῆκον ἡμῶν εἶναι νὰ ἐξηγήσωμεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἐλληνικὴν, ἣν κάλλιστα γνωρίζομεν. Οἱ Ἕλληνες ἐπεδίωξαν αἰείποτε πρὸ πάντων τὴν πτῶσιν τῆς τουρκικῆς δυναστείας· καὶ ἐπὶ τούτῳ δὲν ἐδίστασαν ὅτε μὲν νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῆς Ῥωσίας, ὅπως ἐπὶ τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ 1769 καὶ 1788, ὅτε δὲ νὰ προκαλέσωσιν αὐτὴν νὰ ἐπαναλάβῃ

τοὺς κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας, ὅπως ἔπραξεν ὁ Λάμπρος Κατσώνης διὰ τῆς περιφήμου αὐτοῦ διαμαρτυρήσεως, τῷ 1792, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης διὰ τῆς οὐδὲν ἥττον πολυθρῦλτου προκηρύξεως αὐτοῦ, τῷ 1821. Ἐπολιτεύθησαν δὲ τοιοῦτοτρόπως διότι εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν βαθυτάτην πεποίθησιν, ὅτι, πεσούσης ἅπαξ τῆς τουρκικῆς δυναστείας, ἡ ὀριστικὴ διαρρύθμισις τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν διάκρισιν μιᾶς καὶ μόνης δυνάμεως, καὶ ὅτι τὰ πολυτιμότερα τοῦ κόσμου συμφέροντα θέλουσιν ἐπιβάλλει εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὸ καθῆκον νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων, ἀπονέμουςα τὴν προσήκουσαν τάξιν εἰς τὴν φυλὴν ἐκείνην, ἣτις ἐν πολέμῳ τε καὶ ἐν εἰρήνῃ ἀνεφάνη πρωτεύουσα τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὅπόσον δὲ ὀρθῇ ὑπῆρξεν ἡ ἐλληνικὴ ἐκείνη πολιτικὴ, ἐμαρτύρησαν αὐτὰ τὰ πράγματα, ἄχρι τοῦδε τοῦλάχιστον. Ἀμα ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1821 ἠπείλησε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἡ Εὐρώπη ἅπασα ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος καὶ ἐκανόνισεν αὐτό. Ὅτε τῷ 1829 ἡ Ῥωσία, ἀφικομένη εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιβαλοῦσα τὴν εἰρήνην τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐφάνη ὅτι κατέβαλεν εἰς ἔδαφος τὸ τουρκικὸν κράτος, ὁ δούξ Οὐέλιγκτων, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1827 εἶχε χαρακτηρίσει τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν ὡς ἀτυχὲς συμβεβηκός, ὁ αὐτὸς δούξ Οὐέλιγκτων εἶπεν εἰς τὸν πρίγκηπα Ἐστερχάζυν, τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας, ὅτι ἄλλο δὲν μένει εἰς τὴν Εὐρώπην εἰμὴ νὰ παγιώσῃ τὸ ἐλληνικὸν κράτος, ὅπερ καὶ μόνον κέκληται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν Τουρκίαν. Πάλιν δὲ, ἅμα τῷ 1854 νέα ἐπῆλθεν ἐν τῇ ἀνατολῇ κρίσις ὡς ἐκ τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου, αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἔσπευσαν νὰ παρεμβῶσι. Τελευταῖον ὅτε τῷ 1866 ἐξηγέρθη ἡ Κρήτη, ἡ μία καὶ μόνη αὕτη νῆσος ἠξιώθη τῆς τιμῆς τοῦ νὰ συνέλθῃ εὐρωπαϊκὸν συνέδριον ἵνα ρυθμίσῃ τὰ κατ' αὐτήν. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος λοιπὸν ἤξευρε τί ἔπραττεν, ὅτε ἀπαύστως ἠγωνίζετο κατὰ τῆς τουρκικῆς δυ-

ναστείας, ἐξίσου ἀδιαφοροῦν πρὸς τε τὰς ἀποδιδομένας τῇ Ῥωσίᾳ κατακτητικὰς προαιρέσεις καὶ πρὸς τὸ περὶ τῆς τουρκικῆς ἀκραιότητος δόγμα τῆς ἄλλης Εὐρώπης. Ἀλλὰ διὰ πόσων θυσιῶν, διὰ πόσων καταστροφῶν, διὰ πόσων σφαγῶν προβαίνει ἐπὶ αἰῶνας ὅλους εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πολιτικῆς ταύτης, τῆς μόνης προωρισμένης νὰ ἐπαγάγῃ ἐπὶ τέλους τὴν ὀριστικὴν καὶ ἀδιάσειστον τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολῆς ρύθμισιν!

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1769 ἀπέτυχεν, ἀφοῦ προσέθηκε πολ-
λὰς νέας αἱματηρὰς σελίδας εἰς τὸ μαρτυρολόγιον τοῦ ἑλλη-
νικοῦ ἔθνους. Ἐν Τριπολιτζᾷ ἐσφάγησαν 3,000 Ἕλληνες, πρὸς
τοῖς ἄλλοις, ὁ ἐπίσκοπος καὶ πέντε ἕτεροι κληρικοί· ἐν Θεσσα-
λίᾳ ἄλλοι τόσοι Τρικκαληνοί· ἐν Λαρίσση οἱ γενίτσαροι καθ’
ἐκάστην ἐτουφέκιζον 40—20 χριστιανούς. Ἡ Μοσχόπολις
κατεστράφη. Οἱ προεστοὶ τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθον τὰ πάν-
δεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφονεύθησαν πλεῖστοι ὅσοι χριστιανοὶ ἐξερ-
χόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λῆμνον ἀπεκε-
φαλίσθησαν ὁ τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προεστοὶ τῶν χριστιανῶν.
Ἀλλὰ ἐγένοντο συγχρόνως καὶ ἡρώϊκά ἔργα ἀξιομνημόνευτα.
Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Τζέλιος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λα-
χούρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὀχυράς τινας περὶ τὸ
Ἀγγελόκαστρον θέσεις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τρεῖς ὥρας κατὰ πο-
λυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν-
μπεῦ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπεῦ, ἕως οὔ ἅπαντες μέχρις ἑνὸς ἔπεσον.
Ἡ δὲ θέσις ἐν ᾗ ἐτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι
τοῦδε τῶν *Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς
Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἐν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ
τὴν Κακὴν Σχάλαν τῶν Μεγάρων. Εἰς τὴν Μεσσηνίαν εἰς τῶν
Μαυρομιχαλαίων ὀχυρωθεὶς μετὰ 23 ὀπαδῶν ἐντὸς τοῦ Μελι-
πύργου, ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα
αὐτὸν ὀσμανικὸν στρατὸν, μέχρις οὔ βόμβα διαρράγεισα ἐντὸς
τοῦ πύργου τούτου ἐφόνευσε πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ.

Ἕλληνες ναῦται ἀπετέλεσαν κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ πληρώματα τῶν πυρπολικῶν δι' ὧν κατεστράφη εἰς Τζεσμὲν ὁ τουρκικὸς στόλος. Οἱ δὲ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὡσαύτως τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀντέστησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολεμίους, μέχρις οὗ ἐστερήθησαν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, ἀπαχθέντος δεσμίου εἰς Ἡράκλειον καὶ ὑποστάντος αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτατον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄδεται μέχρι τοῦδε εἰς Σφακιά τραγοῦδι δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Γεωργίου Περρώτου. Καὶ τὰ δεινὰ τῶν Ἑλλήνων ἤϋξησαν μετὰ τὴν καταστολὴν τοῦ κινήματος. Πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέστησαν συμφορὰς ἀπεριγράπτους, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτζης, ζητήσαντες ἄσυλον εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, ἅπαντες αὐτόθι ἐσφάγησαν. Εἰκοσακισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς τὴν Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Ρούμελης. Ἡ χερσόνησος ἡρημώθη κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐθανατώθησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ μετηνάστευσαν εἰς Ἐπτάνησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπηλαίων. Ἐν τούτοις δεκαοκτὼ δὲν παρῆλθον ἔτη μετὰ τὰ φοβερά ταῦτα παθήματα, καὶ οἱ Ἕλληνες ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ νέου πολέμου δὲν ἦ Αἰκατερίνα ἢ μεγάλη ἐπεχείρησε κατὰ τῶν Τούρκων, ἐξηγέρθησαν αὐθις. Τότε ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἄγων 45 ἕως 20 πάρωνας, ἔτρεψε πολλάκις τοὺς τουρκικοὺς στόλους καὶ ἐθαλασσοκράτησε τοῦ Αἰγαίου ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη ἀπὸ τοῦ 1788 μέχρι τοῦ 1790. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος τοῦτο ναυμαχήσας μετὰ ἑπτὰ μόνον πλοίων περὶ Καφηρέα πρὸς 30 σκάφη τουρκικὰ καὶ ἀλγερινὰ, ἐν οἷς τινὰ δίκροτα καὶ φρεγάδες, ἀπώλεσε μὲν ἐν πεισματωδεστάτῳ ἀγῶνι ἕξ τῶν πλοίων αὐτοῦ καὶ 650 ναύτας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν, διεσώθη ὅμως ἐπὶ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου περιλειφθέντος πλοίου εἰς Μῆλον. Τότε ὁ Ὀπούντιος Δοκρὸς Ἀνδρουῖτσος, ἀφοῦ μετὰ 500 κλεφτῶν ἠγωνίσθη

ἡρωϊκῶς ἐπὶ τοῦ στολίσκου τοῦ Λάμπρου Κατσώνη κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκείνην ναυμαχίαν καὶ ἀπεβιδάσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν εἰς Μάνην, ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἐπτάνησον. Ἐξελθὼν λοιπὸν εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6,000 πολεμίων καταδιωκόμενος, ἐπέτυχε μὲν τοῦ σκοποῦ ἀφοῦ ἐφόγευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, παραδοθεὶς ὁμῶς ὑπὸ τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρηθεὶς εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου, ἐτελεύτησε.

Μετ' οὐ πολὺ συνέλαβε τὸ μέγα ἐπαναστατικὸν αὐτοῦ βούλευμα ὁ Ῥήγας ὁ Φεραῖος, συνεννοηθεὶς ἐπὶ τούτῳ μετὰ τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχίσαντος τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ στάδιον στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Καὶ ὁ μὲν Ῥήγας συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ παραδοθεὶς εἰς τοὺς Τούρκους, ἐθανατώθη οἰκτρῶς εἰς Βελιγράδιον τῷ 1798. Ἀλλὰ, διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης, ἐπέπρωτο ἐν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ νὰ τύχῃ αὐτονομίας τινὸς πρώτη μικρά τις γωνία τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ τὸ παραδοξότερον, γωνία πολλάκις μὲν συμπράξασα εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνας τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, μηδέποτε ὁμῶς καθ' ἑαυτὴν ὑποκύψασα εἰς τὴν τουρκικὴν δυναστείαν. Ἡ Ἐπτάνησος, κυριευθεῖσα κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν Γάλλων καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης κατέλυσε τὴν ἐνετικὴν δημοκρατίαν, ἀφηρέθη ἔπειτα ἀπὸ τῶν Γάλλων ὑπὸ ῥωσοτουρκικοῦ στόλου καὶ ἀπετέλεσε πολιτείαν αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ῥωσοτουρκικὴν προστασίαν ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλλῃ κατὰ τριετίαν φόρον τῇ Ὑ. Πύλῃ 75,000 γροσίων. Ἐκτοτε δὲ ἡ Ἰόνιος αὕτη πολιτεία πολλάς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο νὰ λάβῃ τῆς τύχης μεταβολὰς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡξιώθη πλήρους ἀνεξαρτησίας ἐνωθεῖσα τῷ 1864 μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ

ἀπελευθερωθέντος ἄλλου τῆς Ἑλλάδος τμήματος. Ἐν τούτοις ἐξηκολούθουν οἱ ἀγῶνες τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πεισματωδέστεροι καὶ ἥρωϊκώτεροι γινόμενοι. Ἐνῶ ἀνεγνωρίζετο ἡ τῆς Ἑπτανήσου αὐτονομία, οἱ Σουλιῶται ἐπεχείρουν ἐν Ἡπείρῳ τὸν λαμπρότατον ἴσως τῶν ἀγῶνων οὕς διεξήγαγον ποτέ. Οἱ πολυθρύλητοι οὗτοι ὀρεῖται μετέσχον μὲν τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τοῦ 1769 καὶ 1788, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1800 μέχρι τοῦ 1803 ἐκτήσαντο ἰδίως τὸ μέγα ὄνομα ὅπερ ἔμελλον νὰ ἀναδείξωσιν οὐδὲν ἦττον εὐκλεές εἰς μυρίας μάχας ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, καὶ μάλιστα ἐν Μεσολογίῳ καὶ ἐν Φαλήρῳ. Ἐν ταῖς περιπετείαις τοῦ πολέμου τούτου συνέβη ἡ πολυῦμνητος ἐκείνη θυσία τῶν Σουλιωτῶν, αἵτινες, περιζωσθεῖσαι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ βράχου τοῦ Ζαλόγκου, προετίμησαν νὰ σφενδονίσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα αὐτῶν, ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα δὲ παρηκολούθησαν ὅ,τι φίλτατον εἶχον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ οὐχὶ ἐν κλαυθοῖς καὶ ὀδυρμοῖς, ἀλλ' ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι· καὶ ἦψαντο λοιπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ἄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ἑκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ βεράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτό· καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὗ κατέπεσον ἅπασαι ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Μετὰ τινὰ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης χρόνον καὶ πολλοὺς ἔτι ἀγῶνας, οἱ πλείστοι τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν τῆς Θεσσαλίας ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Σκίαθον. Ἀλλὰ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νῆκος Τσάρας, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1807 ἐκστρατείαν τολμηροτάτην· ἔχων 550 λογάδας μαχητάς, ἀπῆλθεν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἵνα ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανελημμένως τρέψας ἐν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὁσμανικὰ στρατεύματα, ὁ Νῆκος δὲν ἔπαυσε προελαύνων μέχρις οὗ πολιορκηθεὶς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισούρας τῆς

Ζίχνης, ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατῴρθωσεν νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος· ἐκεῖθεν δὲ ἐξέπλευσεν εἰς Σκόπελον καὶ εἰς Σκίαθον.

Ἐκεῖ εὔρε τοὺς προηγούμενως καταφυγόντας ἄρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, οἵτινες εἶχον συγκροτήσῃ αὐτόθι καταδρομικὸν στολίσκον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, ὁ γαμβρὸς τοῦ ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἄσμασι περιλαλήτου Μπουκουβάλα· ἀντιναύαρχος δὲ ὁ Νίκος Τσάρας. Ὁ στολίσκος ἀναπετάσας σημαίαν ἑλληνικὴν, φέρουσιν, ἀντιστρόφως πρὸς τὴν σημερινὴν τῆς Ἑλλάδος σημαίαν, λευκὸν σταυρὸν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου, ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας, ὧν ἐκάστη ἐκαλεῖτο ἐκ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· Βάλτος, Μωριᾶς, Ρούμελη, Ὀλυμπος, Ἀσπρη θάλασσα, Σκιάθο καὶ Κασσάνδρα. Οὐ μόνον δὲ εἰς τὰ τουρκικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πολλὰς πληγὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ· καὶ μιᾶς τῶν παραδόξων καὶ νικηφόρων τούτων ναυμαχιῶν τὴν μνήμην διέσωσεν ἡ δημοτικὴ ποίησις διὰ τοῦ πασιγνώστου παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ Γιάννη Σταθᾶ ἄσματος. Ἐπὶ τέλους ἡ Ὑ. Πύλη καταπτοηθεῖσα, διέταξε τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἄρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀφήσωσιν ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Ἐπέστρεψαν λοιπὸν, ἀλλ' ἵνα ἐπαναλάβωσι κατὰ ξηρὰν τὸν ἀγῶνα ὑπὸ τὸν ἄρματωλὸν Χασιῶν Παπαθύμιον Βλαχάβαν. Ἐξακόσιοι ἄνδρες, προΐσταμένου τοῦ Θεοδώρου Βλαχάβα, ἀδελφοῦ τοῦ Παπαθύμιου, προσβληθέντες εἰς Καλαμπάκαν ὑπὸ πολυαρίθμων δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἤγεν αὐτὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ὁ υἱὸς Μουχτάρ πασᾶς, ἔπεσον ἅπαντες· ὁ δὲ Παπαθύμιος μὴ προφθάσας εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν, διεπέρασε πάλιν εἰς Σκόπελον μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων καὶ ἐπανελάβεν, ὡς πρότερον, τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης, μέχρις οὗ ἀπατηθεὶς ὑπὸ ποικίλων ἐπαγγελιῶν τοῦ Ἀλῆ, ἐπείσθη νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὰ ἴδια μετὰ τῶν συντρό-

φων του. Ἄμα ὁμως τούτου γενομένου, ὁ Ἄλῃς συνέλαβε διὰ προδοσίας τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβεράς βασάνους παρέδωκεν αὐτὸν εἰς οἰκτιστον θάνατον. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην οὐκ ὀλίγοι κλέφται ἀντηγωνίζοντο εἰσέτι κατὰ τοῦ Ἄλῃ, καὶ ἰδίως οἱ περίπυστοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Καὶ τῷ μὲν 1814 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Δεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκεείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπεκεινα ἀνδρῶν, δὲν ἡδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλέον συνηνωμένον. Διαιρεθὲν εἰς διάφορα ἀποσπάσματα, ἀντέσχεν ἔτι ἐπὶ πολὺ μέχρις οὗ ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν ὁλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσιν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξερράγη ἡ μεγάλη τοῦ ὅλου ἔθνους ἐπανάστασις ἐν ἣ πολλοὶ τῶν κλεφτῶν ἐκείνων ἔμελλον νὰ φημισθῶσιν εἰς μᾶλλον πολύκροτα μαχῶν πεδία, δύο δὲ, δι' ἐξαιρέτων πολεμικῶν προτερημάτων, κατετάχθησαν ἐν τοῖς πρωταγωνισταῖς τοῦ ὅλου ἔργου, ὁ μὲν Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ δὲ Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐν τῇ Στερεᾷ.

Τίς δὲν γνωρίζει τοὺς ἄθλους καὶ τὰ παθήματα τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης; Ὑπὲρ τὰς 200,000 Ἑλλήνων, κατὰ τοὺς μετριοτάτους ὑπολογισμοὺς, ἀνθρώπων ἀόπλων καὶ ἀμάχων, ἐθανατώθησαν, ἐξισλαμίσθησαν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν ὑπὸ τῆς ἀδυσωπήτου τῶν Τούρκων ἀγριότητος. Ἀλλ' ἡ ἐκδίκησις τῶν ἐπιζησάντων ἀπέβη γενναία. Ἰσάριθμοι τοῦλάχιστον μουσουλμάνοι ἔπεσον εἰς μυρίας κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν μάχας· στόλος ὁλόκληρος δικρότων, φρεγάδων, δρομώνων καὶ παρώνων ἀνετινάχθη ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὸν αἶρα ἀπὸ τῆς Τενέδου μέχρι τῆς Μεθώνης, καὶ ἀπὸ τῆς Σάμου μέχρι τοῦ Γαλαξειδίου. Ἀστέρες νέοι ἐπέτειλαν εἰς τὸν ἀνέσπερον οὐρανὸν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὀνόματα, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη θέλει ζῆσει ἐν τῷ κόσμῳ ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ὁ κόσμος οὗτος· ἡ ὑπὲρ πατρίδος

Ζίχνης, ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατῴρθωσεν νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος· ἐκεῖθεν δὲ ἐξέπλευσεν εἰς Σκόπελον καὶ εἰς Σκιάθον.

Ἐκεῖ εὗρε τοὺς προηγουμένως καταφυγόντας ἄρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, οἵτινες εἶχον συγκροτήσῃ αὐτόθι καταδρομικὸν στολίσκον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθαῦς, ὁ γαμβρὸς τοῦ ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἄσμασι περιλαλήτου Μπουκουβάλα· ἀντιναύαρχος δὲ ὁ Νίκος Τσάρας. Ὁ στολίσκος ἀναπετάσας σημαίαν ἑλληνικὴν, φέρουσαν, ἀντιστρόφως πρὸς τὴν σημερινὴν τῆς Ἑλλάδος σημαίαν, λευκὸν σταυρὸν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου, ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας, ὧν ἐκάστη ἐκαλεῖτο ἐκ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· Βάλτος, Μωριάς, Ῥούμελη, Ὀλυμπος, Ἀσπρη θάλασσα, Σκιάθο καὶ Κασσάνδρα. Οὐ μόνον δὲ εἰς τὰ τουρκικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πολλὰς πληγὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ· καὶ μιᾷς τῶν παραδόξων καὶ νικηφόρων τούτων ναυμαχιῶν τὴν μνήμην διέσωσεν ἡ δημοτικὴ ποίησις διὰ τοῦ πασιγνώστου παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ Γιάννη Σταθαῦ ἄσματος. Ἐπὶ τέλους ἡ Ὑ. Πύλη καταπτοηθεῖσα, διέταξε τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἄρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀφῆσωσιν ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Ἐπέστρεψαν λοιπὸν, ἀλλ' ἵνα ἐπαναλάβωσι κατὰ ξηρὰν τὸν ἀγῶνα ὑπὸ τὸν ἄρματωλὸν Χασιῶν Παπαθύμιον Βλαχάβαν. Ἐξακόσιοι ἄνδρες, προῖσταμένου τοῦ Θεοδώρου Βλαχάβα, ἀδελφοῦ τοῦ Παπαθύμιου, προσβληθέντες εἰς Καλαμπάκαν ὑπὸ πολυαρίθμων δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἤγεν αὐτὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ὁ υἱὸς Μουχτὰρ πασᾶς, ἔπεσον ἅπαντες· ὁ δὲ Παπαθύμιος μὴ προφθάσας εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν, διεπέρασε πάλιν εἰς Σκόπελον μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων καὶ ἐπανέλαβεν, ὡς πρότερον, τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης, μέχρις οὗ ἀπατηθεὶς ὑπὸ ποικίλων ἐπαγγελιῶν τοῦ Ἀλῆ, ἐπείσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια μετὰ τῶν συντρό-

φων του. Ἄμα ὅμως τούτου γενομένου, ὁ Ἄλῃς συνέλαβε διὰ προδοσίας τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβεράς βασάνους παρέδωκεν αὐτὸν εἰς οἰκτιστον θάνατον. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην οὐκ ὀλίγοι κλέφται ἀντηγωνίζοντο εἰσέτι κατὰ τοῦ Ἄλῃ, καὶ ἰδίως οἱ περίπυστοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Καὶ τῷ μὲν 1814 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν, δὲν ἡδυνήθη νὰ διαμεῖνῃ ἐπὶ πλεον συντηνόμενον. Διαιρεθὲν εἰς διάφορα ἀποσπάσματα, ἀντέσχεν ἔτι ἐπὶ πολὺ μέχρις οὗ ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν ὀλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσιν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξερράγη ἡ μεγάλη τοῦ ὅλου ἔθνους ἐπανάστασις ἐν ἣ πολλοὶ τῶν κλεφτῶν ἐκείνων ἔμελλον νὰ φημισθῶσιν εἰς μᾶλλον πολύκροτα μαχῶν πεδία, δύο δὲ, δι' ἐξαιρέτων πολεμικῶν προτερημάτων, κατετάχθησαν ἐν τοῖς πρωταγωνισταῖς τοῦ ὅλου ἔργου, ὁ μὲν Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ δὲ Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐν τῇ Στερεᾷ.

Τίς δὲν γνωρίζει τοὺς ἄθλους καὶ τὰ παθήματα τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης; Ὑπὲρ τὰς 200,000 Ἑλλήνων, κατὰ τοὺς μετριοτάτους ὑπολογισμοὺς, ἀνθρώπων ἀόπλων καὶ ἀμάχων, ἐθανατώθησαν, ἐξισλαμίσθησαν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν ὑπὸ τῆς ἀδυσωπότητος τῶν Τούρκων ἀγριότητος. Ἀλλ' ἡ ἐκδίκησις τῶν ἐπιζησάντων ἀπέβη γενναία. Ἰσάριθμοι τοῦλάχιστον μουσουλμάνοι ἔπεσον εἰς μυρίας κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν μάχας· στόλος ὀλόκληρος δικρότων, φρεγάδων, δρομώνων καὶ παρώνων ἀνετινάχθη ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὸν αἶρα ἀπὸ τῆς Τενέδου μέχρι τῆς Μεθώνης, καὶ ἀπὸ τῆς Σάμου μέχρι τοῦ Γαλαξειδίου. Ἀστέρες νέοι ἐπέτειλαν εἰς τὸν ἀνέσπερον οὐρανὸν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὀνόματα, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη θέλει ζῆσει ἐν τῷ κόσμῳ ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ὁ κόσμος οὗτος· ἡ ὑπὲρ πατρίδος

καὶ πίστεως ἀφοσίωσις ὑπερέβαλε πᾶν ἀνθρώπινον μέτρον. Τελευταῖον ἡ Εὐρώπη συνεκινήθη καὶ κατανόησασα ὅτι ἀδύνατος ἀπέβη ἡ συνύπαρξις τῶν τυράννων καὶ τῶν τυραννουμένων, ἀπεφάσισε νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Ἀλλ' ὑπενδίδουσα εἰσέτι εἰς ἕξεις ἀρχαίας καὶ δισταγμοὺς ἀσυγγνώστους, δὲν ἐθέσπισε τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰμὴ ἐλαχίστου μέρους τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, καθυπαγαγοῦσα αὖθις ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἡπειρον, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην, τὰ Ψαρά, τὴν Σάμον, τὴν Κάσον, τὴν Κρήτην, ἐνῶ εἰς ἀπάσας τὰς χώρας ταύτας ἐγένοντο φονικώτατα πολεμικὰ ἔργα, τινὰ δὲ καὶ ἐκ τῶν λαμπροτάτων τῆς ὅλης ἐπανάστασεως. Τὸ ἔδαφος τῆς Μακεδονίας ἐποτίσθη ὑπὸ τοῦ αἵματος τῶν μαχητῶν αὐτῆς εἰς Ῥεντίναν, εἰς Γαλάτειαν, εἰς Ἀγίαν Παρασκευὴν, εἰς Κασσάνδραν, περὶ Ἀθῶνα καὶ εἰς Νιάουσαν. Οἱ ἀγῶνες τῆς Νιαούσης ὑπῆρξαν ἐκ τῶν αἵματηροτέρων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ἐκεῖ ἔπεσον ὑπὲρ τὰς τέσσαρας καὶ δέκα χιλιάδας Τούρκων καὶ ὑπὲρ τὰς δέκα χιλιάδας Ἑλλήνων. Ὅτε δὲ οἱ Μακεδόνες ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐπεχείρησαν ὑπὸ τὸν Καρατάσσον καὶ τὸν Γάτσον ἀξιομνημόνευτον ἀνὰ μέσον τῆς Θεσσαλίας πορείαν, καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν μαχητῶν τοῦ Πίνδου, ἀπῆλθον εἰς Ἡπειρον ἵνα συνδράμωσι τοὺς ἐν Πέτᾳ καὶ ἐν Σουλίῳ ἀγωνιζομένους ἀδελφοὺς αὐτῶν. Ἐπὶ τρία ἔτη οἱ Θεσσαλοὶ τῆς Μαγνησίας πολλοὺς καὶ ποικίλους διεξήγαγον ἀγῶνας καὶ ἐπολιόρκησαν αὐτὸν τὸν Βῶλον. Ἀναγκασθέντες νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὅτε ἐπλησίασεν ἡ πολυάριθμος στρατιὰ τοῦ Δράμαλη, ἐξηκολούθησαν ἀγωνιζόμενοι εἰς Μαγνησίαν καὶ κατήνεγκον, ἐκεῖθεν ὀρμώμενοι, πολλὰς πληγὰς εἰς τὴν στρατιάν τοῦ Κιουταχῆ, ἰδίως κατὰ τοὺς μῆνας μάρτιον, ἰούνιον, ἰούλιον καὶ αὐγουστον τοῦ 1824. Τότε, καταληφθείσης τῆς Εὐβοίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ ἐν Μαγνησίᾳ συγκεντρωμένοι ἔνοπλοι ἄνδρες ἐστερήθησαν πάσης τροφῆς καὶ ἀπῆλθον ἐκεῖθεν εἰς τὰ ἐνδό-

τερα τῆς Ἑλλάδος, ὅπου δὲν ἔπαυσαν προκινδυνεύοντες ὑπὲρ τῆς ὅλης τοῦ ἔθνους ἐλευθερίας μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἄράγε ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν ἡρώϊκὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν, τὴν αἱματηρὰν πτῶσιν τῆς Κάσου καὶ τοὺς περιφανεῖς ἄθλους τῶν Κρητῶν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ἐπαναστάσεως;

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀποστερηθὲν τῷ 1832, διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Εὐρώπης, τοῦ πλείστου μέρους τῆς πατρώας κληρονομίας καὶ δεσμευθὲν ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας ἐντὸς στενοῦ καὶ πνιγροῦ κλωβοῦ, ἡδίκηθη βεβαίως οἰκτρῶς· ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐρώπη ἐτιμωρήθη, ἀξιώσασα, παρὰ τὰ διδάγματα τετρακοσίων ἐνιαυτῶν, νὰ συμβιβάσῃ ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν συνύπαρξιν τῆς ἐλευθερίας, ἥτις ὅσον μικρὰ καὶ ἂν ᾖναι ἀποβαίνει παντοδύναμος, μετὰ τῆς καταδυναστείας, ἥτις ὅσῳ καταθλιπτικὴ καὶ ἂν ᾖναι ἀποβαίνει ἀσθενεστάτη. Ἐν διαστήματι τεσσαράκοντα ἐνιαυτῶν τρεῖς μὲν ἐπανέστη ἡ Κρήτη, ἅπαξ δὲ ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία, ἅπασαι δὲ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι αἱ παραδοθεῖσαι εἰς τὴν διάκρισιν τῆς τουρκικῆς τυραννίας διετέλεσαν ἀδιαλείπτως σφαδάζουσαι. Ἡ Εὐρώπη δὲν παύει ἀμνηχανοῦσα περὶ τοῦ πρακτέου· καὶ νῦν μὲν ἐπιχειρεῖ πολέμους καταστρεπτικούς, νῦν δὲ ἀναγκάζεται νὰ καταδαπανᾷται εἰς προπαρασκευὰς οὐδὲν ἥττον ἐπιζημίους τῶν πολέμων. Ἐπείσθη μὲν καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ὅτι τὸ καθεστὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διατηρηθῇ, διστάζει ὁμως ἔτι περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀναπληρώσεως αὐτοῦ. Ἡ κατοχὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου, ὁ λίθος τοῦ προσκόμματος εἰς ὃν προσέκοψαν ἄχρι τοῦδε πάντα τὰ περὶ ἀνορθώσεως χριστιανικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ ἀνατολῇ βουλευόμενα. Οἱ Σλαῦοι οὐδὲν ἔχουσι τῶν προσόντων τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς μεγάλης ταύτης κοσμοϊστορικῆς ἐντολῆς· καὶ οὐδὲ ἔσχον ποτὲ τὰ προσόντα ταῦτα, ὥς μαρτυρεῖ ἡ χιλιετὴς αὐτῶν ἱστορία. Οἱ

μὲν Βούλγαροι δις, οἱ δὲ Σέρβοι ἅπαξ συνεκρότησαν κράτη μεγάλη· οὐδέποτε ὁμῶς κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι ὁ κύριος πάσης μεγάλης ναυτικῆς πόλεως, μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ κύριος, δεόν νὰ ᾔηται ναυτικός, οἱ δὲ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι οὐ μόνον ποτὲ ναυτικοὶ δὲν ἐγένοντο, ἀλλὰ οὐδόλως οὐδαμῶς πρὸς τοῦτο πεφύκασιν. Ἐξ ὅλων τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν τῆς ἀνατολῆς, ἡ μόνη ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς καὶ τῶν σημερινῶν συστατικῶν προωρισμένη νὰ ἄρξῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὁμολογουμένως ἡ ἑλληνική. Ἐπὶ 1200 ἔτη ἤρξεν αὐτῆς καὶ διέσωσε τὸν προμαχῶνα τοῦτον τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ μυρίων καὶ ἰσχυροτάτων πολεμίων. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τέλους ἔπεσεν, ἔπεσεν οὐχὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων καταβληθεῖσα, ἀλλὰ, ὡς διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν ἐν τοῖς προτέροις, ὑπὸ αὐτῆς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἣτις ἂν ἦτο δυνατὸν τότε νὰ προΐδῃ τὰς ζημίας ὅσας ἔμελλεν ἐκ τούτου νὰ πάθῃ καὶ τὴν δεινотάτην ἀμηχανίαν εἰς ἣν ἔμελλε νὰ περιέλθῃ κατὰ τὴν τελευταίαν μάλιστα πεντηκονταετίαν, δὲν ἤθελε βεβαίως ἀγωνισθῇ μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς ἐπὶ 200 ἔτη ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ οἰκτρὸν ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα. Τώρα ἐπὶ τέλους αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ προαιώνιον ἀμάρτημα, ἀλλὰ φοβεῖται, λέγει, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν παρσκευάσεν εἰσέτι δυνάμεις ἱκανὰς πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἔργου. Εἶναι ὁμῶς πρόδηλον ὅτι, ἐνόσω τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διατελεῖ πεφυλακισμένον ἐντὸς τοῦ μικροσκοπικοῦ αὐτοῦ βασιλείου, ἀνέφικτος ἀποβαίνει αὐτῷ ἢ τῶν ἀπαιτουμένων δυνάμεων παρασκευή. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ μὲν Τούρκοι ἀποβαίνουσιν ὁσημέραι ἀνεπιτηδειότεροι πρὸς διάσωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ Εὐρώπη ἀμηχανεῖ μὲν καθ' ἑκάστην μὴ ἡξεύρουσα εἰς τίνα θέλει περιέλθῃ ἡ κληρονομία, ἀξιοῖ δὲ ὅτι ὁ μόνος φυσικὸς κληρονόμος εἶναι ἀνήλικος, ἀγωνίζεται δὲ εἰς τὸ νὰ ἀφαιρῇ ἀπὸ αὐτοῦ πάντα τρόπον τοῦ νὰ ἀνδρωθῇ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐξωτερικὴ οὕτως εἰπεῖν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ διαστήματι τῶν τελευταίων τετρακοσίων ἐνιαυτῶν. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος τοῦτο δὲν ἤρκεσθην νὰ πολεμῇ ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων ἐκείνων ταλαιπωριῶν καὶ τῶν ἀδιαλείπτων ἀγώνων, οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐργαζόμενον μὲν περὶ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν καὶ περὶ τὴν ἐπίδοσιν τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐμπορίας, τῆς ναυτιλίας αὐτοῦ, διατελοῦν δὲ πάντοτε ὁ πρωτοστάτης τοῦ πολιτισμοῦ καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν. Ἐγκαταλειφθὲν καθ' ὅλα ταῦτα, ὡς ἐξηγήσαμεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου, εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ, συνεκρότησε κατὰ πόλεις, κώμας καὶ χωρία κοινότητας διοικουμένας ὑπὸ ἀρχόντων, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν χριστιανῶν καὶ ὠνομάζοντο μὲν κυρίως *δημογέροντες*, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· *γέροντες*, *ἄρχοντες*, *προεστοί*, *ἐπίτροποι*, καὶ *τουρκιστὶ κοτζαμπάσιδες*. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων ἔκρινον ὡς δικοινητὰ τὰς ἀστικὰς διαφοράς, διότι αἱ ποινικαὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν Τούρκου δικαστοῦ (*καδῆ ἢ μολλᾶ*)· εἰσέπραττον καὶ διεχειρίζοντο τοὺς φόρους, διώκουν τὴν κοινωτικὴν περιουσίαν, διένεμον τοὺς παρὰ τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς ἐπιβεβλημένους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἐκάστης οἰκογενείας, καὶ ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκομένου ἢ καταπιεζομένου κατοίκου τῆς κοινότητος. Αἱ κοινότητες αὗται δὲν ἦσαν θεσμὸς νέος, ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ τροπολογία τις τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων, ἀλλοιωθέντων φυσικῶς τῷ λόγῳ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου καὶ τῆς ποικίλης τῶν ἐκάστοτε περιστάσεων ἐπιδράσεως. Οἷαν δὲ ζωτικότητα εἶχε τὸ ἔθνος τοῦτο καὶ οἷον πνεῦμα αὐτοδιοικήσεως, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τούτου ὅτι αἱ κοινότητες, ἅμα διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως

ἀπηλλάγησαν πάσης ἐννόμου τῆς κυβερνήσεως κηδεμονίας, οὐ μόνον δὲν περιέστησαν εἰς ἀναρχίαν τινὰ καὶ παραλυσίαν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας κάλλιστα διαρρυθμισθεῖσαι ἀνέδειξαν, αἱ πλεῖσται τοῦλάχιστον, ἐξαίρετον δραστηριότητα καὶ θαυμαστὴν κοινοπραγίας ἐπιτηδειότητα.

Τὰ ὀλίγα τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν παραδείγματα ὅσα δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, θέλουσι μαρτυρῆσαι τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν. Ἡ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων περιελάμβανεν 22 χωρία κείμενα εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὴν ἑκπάλαι πολυθρύλητον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς κοιλάδα τῶν Τεμπῶν. Ἡ πρωτεύουσα, τὰ Ἀμπελάκια, εἶχε περὶ τὰς 4,000 κατοίκων, τὰ δὲ περὶ αὐτὴν χωρία περὶ τοὺς διςχιλίους. Ἡ κοινότης ἡσχολεῖτο μὲν καὶ περὶ παντοῦτα γεωργικὰ ἔργα, ἰδίως ὅμως ἐπεδόθη εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ἐμπορίαν τοῦ ἐρυθροβαφοῦς βαμβακίνου νήματος, περὶ ἣν εἰργάζοντο πάντες οἱ κάτοικοι, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες. Ἐκ τούτων δὲ οἱ ἐμπειρότεροι, εἴτε πλούσιοι, εἴτε πένητες ἦσαν, ἐπέμφθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Βιένναν, εἰς Ἀμστελὸδαμον, εἰς Λονδῖνον, εἰς Ὀδησσὸν, ἵνα ἰδρύσωσιν αὐτόθι καταστήματα καὶ ἀποθήκας. Τῆς ἑταιρίας προΐσταντο πέντε ἐπιτροπαὶ, ἐκλεγόμεναι ὑφ' ὅλων τῶν κατοίκων πλουσίων ἢ πενήτων, ἅμα συμπληρωσάντων τὸ 25 τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἔτος· καὶ πολλάκις οἱ πενέστατοι τῶν ἐταίρων, ἐὰν ἀνωμολογοῦντο ὡς οἱ ἱκανώτατοι, προεχειρίζοντο εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς ἑταιρίας ἀξιώματα διὰ τῆς ψήφου τῶν συμπολιτῶν. Ἐκ τῶν 5 ἐπιτροπῶν ἡ μὲν εἶχε τὴν ὑπερτάτην τῆς ἑταιρίας διεύθυνσιν· ἡ δευτέρα ἐλέγετο διοικητικὴ· ἡ τρίτη, γεωργικὴ· ἡ τετάρτη, βιομηχανικὴ· ἡ δὲ πέμπτη, ἐλεγκτικὴ. Πρὸ τῆς διανομῆς τῶν ἐτησίων κερδῶν, ἀφηροῦντο πρῶτον ἡ τιμὴ τοῦ σίτου τοῦ ἀγορασθέντος διὰ τοὺς πένητας ἐργάτας, τὰ πρὸς τοὺς πασάδες δῶρα, τὰ ἔξοδα τῶν νοσοκομείων, τῶν βιβλιοθηκῶν, τῶν σχολείων, τοῦ τυπογραφείου, τῶν ὁδῶν, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς διοικήσεως, τῶν

ἐνοικίων, τοῦ γραφείου, τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πρακτορείων καὶ τὰ ὁδοιπορικά· δεύτερον, οἱ τόκοι τῶν ὑπὸ ἐκάστου μέλους τῆς εταιρίας καταβληθέντων κεφαλαίων πρὸς 15 ⁰/₀· τρίτον, αἱ ψηφισθεῖσαι ὑπὸ τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν ἐταίρων ἀμοιβαὶ εἰς τοὺς πράκτορας τῆς εταιρίας, ἀναλόγως τῆς ἱκανότητος αὐτῶν καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν. Τὰ ὑπόλοιπα κέρδη διενέμοντο μεταξὺ τῶν ἐργατῶν ὅσοι ἦσαν ἰδιοκτῆται βαμβακοφόρων χωρίων, καὶ τῶν ἐργατῶν ὅσοι ἀπλῶς κατέβαλλον ἐργασίαν. Ἡ δὲ διανομὴ αὕτη, γινομένη ἐν κοινῇ συνελεύσει, διενηργεῖτο μετὰ τοσαύτης δικαιοσύνης, ὥστε οὐδέποτε προεκάλεσε θορύβους ἢ κατακραυγὰς. Ἐντεῦθεν ἡ εταιρία τῶν Ἀμπελακίων εὐδαιμονήσασα, ἀνεδείχθη ἐνάμιλλος τῶν ἰσχυροτάτων ἐμπορικῶν οἰκῶν τῆς Εὐρώπης. Τὰ μεγάλα αὐτῆς κέρδη ἐπέτρεψαν νὰ συντηρῶνται κοινῇ δαπάνη εἰς ἕκαστον χωρίον ἱατροὶ ἐπιμελούμενοι τὰ τῆς υἰγείας ὅλων τῶν κατοίκων, σχολαὶ κατώτεραι καὶ ἀνώτεραι, ἀποθῆκαι σίτου καὶ ὅλων τῶν ἄλλων γεωργικῶν καὶ βιομηχανικῶν, ἐγχωρίων τε καὶ ξένων, προϊόντων, νοσοκομεῖον, ταμεῖον ἀπομαχικόν, βιβλιοθήκη, ταμεῖον τῆς πειραματικῆς φυσικῆς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ εταιρία αὕτη ἰδρύθη ὀριστικῶς τῷ 1795 διὰ κεφαλαίου 100,000 φράγκων περίπου· τῷ δὲ 1810 ὅτε εἴπερ ποτὲ ἤκμασεν, εἶχε κεφάλαιον 20,000,000 φράγκων. Τὰ ἐμπορικὰ αὐτῆς συναλλάγματα ἐκυκλοφόρουν ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Εὐρώπης καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἀσίας, αἱ δὲ ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἀποθῆκαι αὐτῆς ἔβριθον ἐμπορευμάτων δι' ἀνταλλαγῆς προσκτηθέντων. Ἀλλ' ἡ τοσαύτη τῶν Ἀμπελακιωτῶν εὐημερία ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν δυσπιστίαν, τὸν φθόνον καὶ τὴν ὀργὴν τῆς τυραννικῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας εἶχον τὴν δυστυχίαν νὰ ζῶσιν. Οἱ ἐν τῇ γειτονίᾳ αὐτῶν ζῶντες Τοῦρκοι προετράπησαν ὑπὸ τῆς Πύλης νὰ ἐπιπέσωσι, δηροῦντες τὴν χώραν καὶ ἐκδιώκοντες τῇδε καὶ κεῖσε τοὺς κατοίκους αὐτῆς. Τοῦ ἔργου τῆς καταστροφῆς ἐκτελεστῆς ἐγένετο ὁ διαβόητος Ἀλῆ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων. Συνέβη δὲ τοῦτο

καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπὲρ τὰ 10,000,000 φράγκων, συγκεντρώμενων εἰς Βιένναν, κατεποντώθησαν ἐν τῇ κατὰ τὸ 1811 οἰκονομικῇ χρεωκοπίᾳ τῆς Αὐστρίας· ὥστε οἱ δυστυχεῖς Ἀμπελακιῶται, ἀπολέσαντες πατρίδα καὶ κεφάλαια, διεσκορπίσθησαν ἀπανταχοῦ γῆς καὶ ἔκτοτε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐνωθῶσιν αὐθις.

Τοιαῦται ἡ παραπλήσια ἐταιρία· συνεκροτήθησαν εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς κοινότητες ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐν Φιλιππουπόλει, ἐν Μαδεμοχωρίοις, ἐν Καλαρρύτῃ, ἐν Συράκῃ, ἐν Χίῳ, ἐν Κυδωνίαις, ἵνα εἰς τινὰς τῶν ὀνομαστοτάτων περιορισθῶμεν. Αἱ μᾶλλον ὅμως ἀξιομνημόνευτοι αὐτῶν ὑπῆρξαν βεβαίως αἱ ναυτικαὶ κοινότητες τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, διότι τὰ ἔργα αὐτῶν δὲν συνετέλεσαν μόνον εἰς τὴν ἰδιωτικὴν εὐημερίαν τῶν νησιωτῶν ἐκείνων, ἀλλὰ ἀπήρτισαν ἐν τῶν κυριωτάτων ὄπλων καὶ ἴσως τὸ κυριώτατον δι' οὗ ἀνεκτήθη ἡ ἀνεξαρτησία ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος φύσει καὶ θέσει ἀνεδέιχθη ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἰδίως ναυτικὸν ἔθνος. Ἐθαλασσοκράτησεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῇ 5 καὶ ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ. Ἐθαλασσοκράτησε κατὰ τὰ πρῶτα ἑξακόσια ἔτη τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῇ 9 καὶ τῇ 10 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰμὴ ὅτε ἡ ἐσπερία Εὐρώπη, διὰ τῶν πληγῶν ἃς κατήνεγκε κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἰδιοποιήθη βαθμηδὸν καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, περιελθοῦσαν τότε εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Γενουαίων. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ κατὰ τοῦτο ὅπως καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οἱ ἐσπέριοι οὐδὲν διαρκὲς ἵδρυσαν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ὅτι, ἂν, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Τοῦρκοι ἐκληρονόμησαν τοὺς καρποὺς τῆς μεταξὺ χριστιανῶν ἐκείνης ἀδελφοκτονίας, τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν περιορίζετο εἰς μικρά τινα πλοιάρια περὶ ἀπλὴν τὴν ἀκτοπλοΐαν ἀσχολούμενα, μετ' οὐ πολὺ Γενουαῖοί τε καὶ Ἑνετοὶ ἀπέβαλον ὡσαύτως τὸ ἐφήμερον αὐτῶν κατὰ τὴν ἀνατολὴν

κράτος. Ἡ μόνη μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡμῶν διαφορὰ ὑπῆρξεν ὅτι οἱ μὲν Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουαῖοι ἐξεχώρησαν διὰ παντὸς ἐκ τῆς ἀνατολῆς, οἱ δὲ Ἕλληνες, δι' ἀγώνων ἀτρύτων ἀνακτήσαντες τὴν ἀρχαίαν ὑπεροχὴν, ἔμελλον ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος νὰ περιάγωσιν αὐθις τὴν σημαίαν αὐτῶν τροπαιοῦχον ἀπὸ τῆς Ὀδησσοῦ μέχρι τῆς Μασσαλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας. Πολλὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ γεγονότα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναβίωσιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ· πρὸ πάντων ὅμως ἡ ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς ἐφηρμόσθη τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταρισμοῦ καὶ εἰς τοῦτον τὸν κλάδον τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, ὅπως εἰς πλείστους ἄλλους. Ἐκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος, εἶχεν ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικὸς, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο ἐπιδεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀδελφικῆς ταύτης συμπράξεως τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας, ἀπέβησαν θαυμάσια. Αἱ τρεῖς νῆσοι, αἵτινες ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι ἦσαν σχεδὸν ἔρημοι, ἐκτήσαντο ἕκτοτε κατοίκους συμποσωθέντας ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως εἰς 30,000 ψυχῶν. Κατὰ τοὺς μετριοτέρους δὲ ὑπολογισμοὺς ἡρίθμουν, κατὰ τὸ 1821, 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόνων καὶ πληρώματα 12,000 περίπου ναυτῶν. Οἱ θησαυροὶ οἱ ἀποταμιευθέντες εἰς τοὺς τρεῖς ἐκείνους ἀγόνους βράχους ἀπέβησαν τοσοῦτοι, ὥστε οἱ φιλοπάτριδες αὐτῶν κάτοικοι ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσι περὶ τὰ 20,000,000 δραχμῶν εἰς τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον ἀξιομνημόνευτον, τὸ ἠθικὸν φρόνημα τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἀνυψώθη

παραδόξως. Χρηστότης ἐξαίρετος ἐπεκράτησεν εἰς ἀπάσας τὰς ναυτικάς καὶ ἐμπορικάς τοῦ τότε καιροῦ κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ δι' ἀπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἡ δὲ χρεωκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη, γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ ναυσίβιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες εἶχον καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἡρώϊκὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἥρωας, ὧν ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ἠϋτύχησαν τωρόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι. Ἵνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρονέν τινα ἐξ αὐτῶν ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνήται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἀσπασία, Ἀριστείδης, Ἀνδρομάχη, Ἀχιλλεὺς, Ἀθηνᾶ, Ἀφροδίτη, Γοργῶ, Διομήδης, Ἑλλάς, Ἐλευθερία, Ἐπαμεινώνδας, Ἡρακλῆς, Θεμιστοκλῆς, Κλειῶ, Λυκοῦργος, Λεωνίδας, Νιόβη, Περικλῆς, Σόλων, Σπαρτιᾶτις, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωνιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα Ἑλληνισμόν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον, ὅχι τὸν Ἑλληνισμόν ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζων, ἀλλὰ τὸν Ἑλληνισμόν ἐντὸς τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον ἔμελλον νὰ ζήσωσι καὶ εἰς τὸν ὁποῖον τοσαύτην εἶχον πεποίθησιν, ὥστε πρὶν ἐπιτείλῃ ἔτι ἐπὶ τῆς δεδουλωμένης πατρίδος, ὡς παρόντα ἐχαιρέτιζον καὶ ἐπανηγύριζον. Τί παράδοξον λοιπὸν ὅτι τοιοῦτοι ὄντες καὶ συναθλητὰς ἔχοντες τοὺς κλέφτας καὶ τοὺς ἄρματωλοὺς, ὧν προεμνημονεύσαμεν, κατῴρθωσαν ὅσα κατῴρθωσαν; Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ πολέμιοι πρὸς οὓς διηγωνίσθησαν οἱ πατέρες ἡμῶν κατὰ τε θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν, ἦσαν ὅλως διάφοροι τῶν ἀντιπάλων οὓς πρόκειται νῦν νὰ ἀπαντήσωμεν. Ἀλλὰ ἡ πρωτίστη τῶν ἐθνῶν ἀρετὴ εἰς τοῦτο

συνίσταται, τὸ νὰ παρασκευάζωσιν ἐκάστοτε τὰς δυνάμεις αὐτῶν εἰς τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις καθ' ὧν ἔχουσι ν' ἀντιπαραταχθῶσιν. Οἱ κλέφται καὶ οἱ ἄρματοι τοῦ ἡμῶν ἦσαν ἐνάμιλλοι κατὰ τε τὸν ὀπλισμὸν καὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν πρὸς τοὺς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀσυντάκτους ὄχλους τῶν πολεμίων· καὶ ἔχοντες πρὸς ἐπὶ τούτοις τὸ ἠθικὸν πλεονέκτημα τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοπατρίας, πολλάκις ἔτρεψαν αὐτούς. Τὰ δὲ σκάφη τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων, ὅσῳ ἐλαφρὰ καὶ ἂν ἦσαν ἀντιπαραβαλλόμενα πρὸς τοὺς ὄγκους τῶν τουρκικῶν διηκρότων καὶ φρεγάδων, παραλαβόντα ὅμως εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν τὸ φοβερὸν τῶν πυρπολικῶν ὄπλον, καὶ ἐπιτηδειότερον μὲν χειριζόμενα, ἐκθυμότερον δὲ κυβερνώμενα καὶ τολμῶντα τὰ πάντα ὅπως μόνη ἢ πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις τολμᾷ, ἠδυνήθησαν πολλοὺς μὲν ἐκ τῶν κολοσσῶν ἐκείνων νὰ καταστρέψωσι, πλειστάκις δὲ νὰ ἴδωσιν αὐτοὺς προτροπάδην πρὸ αὐτῶν φεύγοντας.

Ἐνῷ λοιπὸν μία τοῦ ἔθνους μερὶς ἐπέτυχε νὰ ἀναλάβῃ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πραγμάτων καὶ νὰ κυριαρχήσῃ ἀπολύτως τῶν δύο ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ μεγάλων αὐτοῦ ἐπαρχιῶν· ἐνῷ ἑτέρα τοῦ ἔθνους μερὶς, ὁ κληρὸς, διεῖπεν, ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἡγεμονίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, τὸν πνευματικὸν καὶ ἐν μέρει τὸν ἀστικὸν βίον ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τοῦ κράτους ὑπηκόων ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ· ἐνῷ τρίτη τοῦ ἔθνους μερὶς διατελοῦσα ἀείποτε ἔνοπλος διεξῆγεν ἀδιάκοπον κατὰ τῶν κατακτητῶν ἀγῶνα εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὴν Ἡπειρον, εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Πελοπόννησον· ἐνῷ σύμπαν τὸ ἔθνος ἐπανίστατο ἐκ διαλειμμάτων ὅσάκις εὕρισκεν ἢ ἡλπιζε νὰ εὕρῃ οἷονδῆποτε ἐξωτερικὸν σύμμαχον, συγχρόνως τὸ ἔθνος τοῦτο διωργανωμένον εἰς πολυαρίθμους κοινότητας ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῆς Ἡπείρου μέχρι τῶν παραλίων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐν τῷ μεταξὺ νήσους, μικρὰς τε καὶ μεγάλας, διώκει τὰ καθ' ἑαυτὸ εἰς

τρόπον ἐπιτήδειον νὰ πλουτήσῃ, νὰ παιδευθῇ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ πάντα τὰ πρὸς ἀνάκτησιν καὶ συντήρησιν τῆς ὁλοσχεροῦς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας ἀπαιτούμενα. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο ἐκπολιτευτικὸν ἔργον δὲν διεξήγετο εἰμὴ ὑπὸ μόνῃς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὑπῆρχον μὲν μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ ἑτερά τινὰ φύλα ἑτερόγλωσσα καὶ ἑτερόνυμα· ἀλλὰ παῦτα πάντα διετέλεσαν ἐπὶ 400 ἔτη ἀφανῆ τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου καὶ ἀκατονόμαστα. Αὐτοὶ οἱ Σλαῦοι ἐπέσχον καθ' ὅλον τὸ μακρὸν ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διάστημα δευτερεύουσιν τάξιν, οὐδαμῶς γενόμενοι ἐνάμιλλοι τοῦ μεγάλου ἀξιώματος, ὅπερ διὰ τῆς εὐφυΐας, τῆς δεξιότητος καὶ τῆς πατροπαραδότου κοσμοϊστορικῆς αὐτοῦ ἀξίας κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ· ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς φοβερωτάτης τῶν τυραννιδῶν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπέβαλον καὶ αὐτὴν τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος, μάλιστα δὲ οἱ Βούλγαροι, ἐξ ὧν ὅσοι τυχὸν ἐλάμβανον παιδευσίν τινα οὐδὲ ἤθελον νὰ φέρωσι τὸ φυλετικὸν αὐτῶν ὄνομα, ἀλλ' ἐκαυχῶντο αὐτοκαλούμενοι Ἕλληνες. Δὲν λέγομεν τι περὶ τῶν Μαυροβουνιωτῶν, διότι οὗτοι, εἰ καὶ σπανίως ὑπέκυψαν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, διὰ τὸ εὐάριθμον ὅμως καὶ τὴν ὀλίγην περὶ τὸν πολιτισμὸν ἐπίδοσιν αὐτῶν, ἐλάχιστα ἐπενήργησαν εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολῆς. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων Σλαύων μόνοι οἱ Σέρβοι ἐπανέστησαν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι μόλις πρὸ ἐπτὰ ἢ ὀκτὼ δεκαετηρίδων. Ὅθεν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπρώτευσεν καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν οὐ μόνον ἐπὶ ἐμπορίᾳ, βιομηχανίᾳ, ναυτιλίᾳ, παιδείᾳ καὶ ἀρίστη ἐν πολλοῖς τῶν καθ' ἑαυτὸ πραγμάτων διοικήσει, ἀλλὰ καὶ διότι αὐτὸ μόνον ἔχυσεν ἀφειδῶς τὸ αἷμά του ἵνα διασείσῃ τὸ τερατῶδες οἰκοδόμημα τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας καὶ ἀκρωτηριάσῃ αὐτὸ καὶ περιγάγῃ εἰς τὴν παροῦσαν ἀμνηχανίαν. Τοῦτο δὲ τὸ θαυμαστὸν θέαμα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντες οἱ περιηγῆται τῆς ἀνατολῆς, κατὰ τὴν 18 μάλιστα ἑκατονταετηρίδα, προανήγγελλον τὴν πτῶσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, καὶ μιᾷ φωνῇ οὐδένα ἄλ-

λον ἀνωμολόγουν ὡς πρόδηλον κληρονόμον τῆς ὑπερτάτης ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀρχῆς εἰμὴ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος.

Ἡ ἐκρηξίς, αἱ περιπέτειαι καὶ ἡ παράτασις τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐπήγαγον διακοπὴν τινὰ τῆς ἐκπολιτευτικῆς ταύτης ἐνεργείας, καὶ ἐν μέρει τὴν καταστροφὴν πολλῶν ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτῆς ἐστιῶν. Τὰ Μαδερμοχώρια καὶ ἡ Νιάουσα τῆς Μακεδονίας, αἱ κοινότητες τῆς θεσσαλικῆς Μαγνησίας, ἡ Καλαρρύτη, ἡ Συράκω καὶ τὸ Σοῦλι τῆς Ἡπείρου, ἡ Χίος, τὰ Ψαρά, αἱ Κυδωνίαι τῆς Ἀσίας, ἡ Κάσος, ὑπέστησαν συμφορὰς ἀνηκέστους· ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τὴν ὀλοσχερῇ ἀνατροπὴν ἀπάσης τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, καὶ τοῦ πλείστου τῆς Κρήτης, τὴν ἐντελῆ ἐξάντλησιν τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, ἔτι δὲ τὰς σφαγὰς αἰτινες ἀπανταχοῦ ἄλλοῦ τῆς ἀνατολῆς γενόμεναι κατήνεγκον πληγὰς καιρίας εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ἰδίως εἰς τὰς ἐπιφανεστάτας μητροπόλεις, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Ἀδριανούπολιν, τὴν Φιλιππούπολιν, τὴν Σμύρνην, τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν δεκαετῇ ταύτην λαίλαπα, καθ' ἣν πολλάκις ὁ Ἑλληνισμὸς ἐφαίνετο μέλλων νὰ καταποντωθῇ καὶ νὰ ἀποτεφρωθῇ ἐντὸς τοῦ πελάγους ἐκείνου τοῦ αἵματος καὶ τοῦ πυρὸς, αἶφνης προέκυψεν οὗτος εἴπερ ποτὲ ἀκμαῖος ἠθικῶς καὶ ὕλικῶς, καὶ ἐπεδόθη μετὰ νέου ζήλου εἰς τὴν ἀνάκτησιν καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ ἐν Θράκῃ, ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, καθ' ὅλας τὰς νήσους, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐντὸς τοῦ ἰδρυθέντος τότε βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀπελευθερωθεῖσα αὕτῃ μικρὰ ἀπόμοιρα τῶν ἐκτεταμένων ἐκείνων ἐλληνικῶν χωρῶν ἀπέβη ὁ φαεινὸς φάρος πρὸς ὃν δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 40 ἤδη ἔτη ἀποβλέποντες ἅπαντες οἱ ὁμογενεῖς καὶ ὁμόγλωσσοι, οἱ καταδικασθέντες μετὰ τοσαύτας θυσίας καὶ τοσαῦτα κατορθώματα νὰ διάγωσιν ἔτι ἐν τῇ ζοφερᾷ νυκτὶ τῆς ἀπαισιωτάτης τῶν δουλειῶν. Αἱ ἀσθενεῖς καὶ εὐάριθμοι χῶραι αἱ τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος ἀπαρτίσκει καὶ πλείστην ὅσην

δῆωσιν, λιπὴν ἀνθρώπιαν καὶ ποικίλην ἄλλην ταλαιπωρίαν παθοῦσαι, δὲν ἔπραξαν πολλὰ καὶ μεγάλα ὡς κράτος πολιτικόν. Οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἐπιδιοθέντες ἐκθύμως, μετὰ τοσαύτας προηγουμένας συμφοράς, εἰς τὴν ὕλικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτῶν προαγωγὴν, οὔτε στρατὸν ἀποχρῶντα συνεκρότησαν, οὔτε στόλον· καὶ πολλάκις ἐθυσίασαν εἰς τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα, τὰ κοινὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας καὶ τῆς διοικήσεως. Καθ' ὅλα ὁμῶς τὰ λοιπὰ ἠὺδοκίμησαν παραδόξως. Ἀπολαύσαντες τὸ ἀγαθὸν τῆς εὐνομίας, τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας, ἔδωκαν τὸ σύνθημα τῆς ἀναβιώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς νέας ὑπ' αὐτοῦ καταλήψεως ἀπάσης τῆς ἐκπολιτευτικῆς ἐνεργείας καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν. Πλεῖστα τοῦ βασιλείου μέρη μετεβλήθησαν, διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς φιλοπονίας τῶν γεωργῶν, εἰς ἀληθεῖς παραδείσους. Τὸ ἐμπορικὸν ναυτικόν, εἰ καὶ ἔχον ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ἀτμοπλοϊκὰς ἐταιρίας, ἠρίθμει κατὰ τὸ ἔτος 1875, 5,000 σκάφη 230,135 τόνων καὶ 25,197 ναύτας. Ὁ πληθυσμὸς σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη. Τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον ὑπερεδιπλασιάσθη ἐν μιᾷ δεκαετίᾳ. Τῷ 1862 ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἐξαγωγὴ ἀνῆρχετο εἰς 81,433,392 φράγκων, τῷ δὲ 1872 ἡ κίνησις τοῦ γενικοῦ ἐμπορίου παρέστησεν ἀξίαν 495,510,249 φράγκων. Οὐδ' ἔχομεν ἀνάγκην ν' ἀκριβολογῶμεν περὶ τῆς τεραστίας ἐπιδόσεως ἣν ἔλαβεν ἡ δημοσία παιδεύσεις, ἡ τε ἀνωτάτη καὶ ἡ μέση καὶ ἡ κατωτέρα. Ὁ ξένος ἐρχόμενος εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκπλήττεται θεωρῶν τὸ μέγεθος, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν παντὸς εἶδους ἱδρυμάτων τῆς πόλεως ταύτης ὅσα ἐργάζονται ἢ παρασκευάζονται νὰ ἐργασθῶσιν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς παιδείας καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς βαθμίδας· τὸ πανεπιστήμιον, τὴν ἀκαδημίαν, τὸ ἀστεροσκοπεῖον, τὸ πολυτεχνεῖον, τὸ Μουσεῖον, τὸ Ζάππειον, τὸ Ἀρσακεῖον, τὸ ὀρφανοτροφεῖον τῶν ἀρρένων, τὸ ὀρφανοτροφεῖον τῶν θηλέων. Τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος κατηγορήθη ὅτι ἐπέστησε προσοχὴν ἰδιόζουσαν εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ μέσην μᾶλ-

λον ἢ εἰς τὴν κατωτέραν παιδείυσιν· ἀλλ' οἱ τοῦτο λέγοντες λησμονοῦσιν ὅτι ἡ κατωτέρα παιδείυσις λειτουργεῖ κυρίως χάριν τοῦ ἰδίου, τοῦ τοπικοῦ τοῦ βασιλείου συμφέροντος, ἡ δὲ ἄνωτέρα καὶ ἡ μέση ἀκτινοβολοῦσι καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν· τὸ δὲ μικρὸν τῆς Ἑλλάδος βασίλειον φύσει καὶ θέσει ὀφείλει νὰ πράττῃ πολὺ μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ συμφέροντος ἢ ὑπὲρ τοῦ μερικοῦ τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπαρτίζουσι τὸ βασίλειον τοῦτο. Ἐντεῦθεν οὐ μόνον ἡ ἄνωτέρα καὶ ἡ μέση παιδείυσις ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν τοῦ ἔθνους πολὺ πλειότερον ἢ ἡ κατωτέρα, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγαι δυσαναλογίαι ἠδύναντο νὰ παρατηρηθῶσιν ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ κοινωνικῷ καταρτισμῷ τοῦ μικροῦ τούτου κράτους, δυσαναλογίαι τὰς ὁποίας ἤθελεν εἶναι μακρὸν νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ αἱ ὁποῖαι φαίνονται ἐπίμεμπτοι μόνον ὅταν δὲν ἀναλογιζώμεθα ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πολίτευμα ἀποτελεῖ τὴν κεφαλὴν οὐχὶ τοῦ λεγομένου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὴν δ' εὐθύνην τῆς ὅλης ἰδιορρύθμου ταύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων φέρει οὐχὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀλλ' ἡ Εὐρώπη, ἥτις δὲν ἐκύρωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰμὴ τοῦ ἐλαχίστου μέρους τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνισθέντων Ἑλλήνων, καὶ ἀφ' ἑτέρου αὕτη δὲ αὕτη δὲν ἔπαυσε πρεσβεύουσα καὶ ὑποδεικνύουσα τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αὔξησιν τοῦ πολιτικοῦ τούτου οἰκοδομήματος. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε, ὅστις ἔχει τὴν ἐλαχίστην ἔννοιαν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως εἰς ἣν διετέλουν πρὸ τοῦ ἀγῶνος ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ ἡ Πελοπόννησος καὶ τῆς ἔτι οἰκτροτέρας εἰς ἣν περιέστησαν ὡς ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ ἀδυσωπήτου καὶ ἀγρίου ἐκείνου πολέμου, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ θαυμάσῃ τὴν ἐν διαστήματι τεσσαράκοντα ἐτῶν γενομένην ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἀλλοίωσιν.

Ἐννοεῖται ὅτι τοσαύτην ἐπίδοσιν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσδοκῶμεν παρὰ τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων, ὅσοι κατεδικάσθησαν τότε νὰ ἐξακολουθήσωσι διάγοντες ὑπὸ τὸν τουρ-

κικόν ζυγόν. Οἱ δοῦλοι Ἕλληνες εἰργάσθησαν μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου μεθ' οὗ καὶ οἱ ἐλεύθεροι· ἀλλ' ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ἀνομία, ἡ καταπίεσις τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὴν γεωργίαν νὰ παραγάγῃ αὐτόθι τοὺς ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος προκύψαντας ἀπὸ χωρῶν πολὺ ὀλιγώτερον εὐφόρων καρπούς. Μόνον εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς παραλίας ὅπου ἡ παρουσία τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων περιέστελλεν ὅπως οὖν τὴν ἀδιόρθωτον τουρκικὴν δεσποτείαν, ἡδυνήθη ὁ Ἑλληνισμός νὰ ἀναπτύξῃ μέχρι τινὸς τὰ ἔμφυτα αὐτοῦ προτερήματα. Πᾶσα ἡ ἐξωτερικὴ ἐμπορία καὶ πᾶσα ἡ ναυτιλία τοῦ κράτους περιῆλθον αὖθις εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως ἀξιοσημείωτα κατὰ τοῦτο εἶναι τὰ συμβάντα εἰς τὰς κυριωτέρας μεγαλοπόλεις. Ἡ Σμύρνη ἀπέβη πόλις ἐπὶ τοσοῦτον ἑλληνικῇ, ὥστε ἐπὶ τῶν 400,000 αὐτῆς κατοίκων αἱ 80,000 εἶναι Ἕλληνες. Εἰς Κωνσταντινούπολιν οἰκοῦσι 300,000 Ἑλλήνων· καὶ ἐκεῖ ἡ ἀριθμητικὴ αὐτῶν ἀναλογία πρὸς τὸν ὅλον τῆς πρωτεύουσας πληθυσμὸν εἶναι βεβαίως πολὺ μικρότερα ἢ ἐν Σμύρνῃ, ἀλλὰ διὰ τῆς δραστηριότητος, τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτῶν εἰμποροῦμεν θαρρόντως νὰ εἰπώμεν ὅτι πρωτεύουσιν ὅλων τῶν ἄλλων φυλῶν ὅσαι καλύπτουσι τὰς εὐθαλεῖς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου. Αἱ σφαγαὶ καὶ αἱ καταστροφαὶ τοῦ 1821 ἐπήγαγον τὴν ἐντελῆ ἀναμόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκείνης κοινωνίας. Οἱ Φαναριῶται ἐξέλιπον καὶ συνεξέλιπε μετ' αὐτῶν ὁ ἰδιάζων τρόπος καθ' ὃν οὗτοι ἐπενήργουν εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν κυβερνητικῶν πραγμάτων τῆς Τουρκίας. Τοὺς Φαναριώτας ὅμως διεδέχθησαν οἱ μεγάλοι τραπεζιτικοὶ οἶκοι, οἵτινες ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων οἰκονομικῶν δυσχερειῶν τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης τοσοῦτον ἰσχυσαν, ὥστε οἱ δύο τελευταῖοι ἀλλεπαλλήλως βασιλεύσαντες σουλτάνοι, ἀμφότεροι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην ἐπιδεικτικῶς νὰ δηλώσωσι τὴν ἐξαίρετον αὐτῶν εὐνοίαν πρὸς δύο ἐκ τῶν κρατίστων ἐκείνων οἴκων. Τὸ πάντων ὅμως μᾶλλον ἀξιοσημείωτον μέρος τοῦ ἐξω

Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἡ πληθὺς τῶν ἰδρυμάτων τῆς δημοσίας παι-
 δεύσεως, ἡ ἐν τῷ διαστήματι ἰδίως τῶν τελευταίων πεντεκαί-
 δεκα ἐνιαυτῶν καλύψασα ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἐν
 Φιλιππουπόλει, ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ εἰς πλείστας ἄλλας μι-
 κροτέρας πόλεις τῆς Θράκης· ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐν Σέρραϊς, ἐν
 Στρουμνίτῃ, ἐν Καστορίᾳ, ἐν Βιτωλίοις καὶ εἰς πλείστας ἄλ-
 λας πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Μακεδονίας, καθ' ὅλην τὴν
 Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν ἑλληνικὴν Ἰλλυρίδα μέχρι
 Δυρράχίου· ἐν Σάμῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Χίῳ, ἐν Μιτυλήνῃ, καθ' ὅ-
 λην τὴν παραλίαν τὴν ἀπὸ Τραπεζοῦντος μέχρι τῆς Σμύρνης
 καὶ πολλαχοῦ τῶν ἐνδοτέρων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, δυσαρίθμητα
 νηπιαγωγεῖα καὶ κατώτατα σχολεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων
 καὶ οὐκ ὀλίγα ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια διδάσκουσι τὴν
 γλῶσσαν ἐκείνην, ἣτις ἐπὶ 3,000 ἤδη ἔτη κυριαρχοῦσα τῶν
 χωρῶν τούτων φαίνεται ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένη μετὰ
 τῆς τύχης αὐτῶν, τῆς τε ἀγαθῆς καὶ τῆς πονηρᾶς. Ἐν Θεσ-
 σαλονίκῃ ἀκμάζει διδασκαλεῖον διοργανωθὲν κατὰ τὰ ἐν
 Εὐρώπῃ ἐπικρατήσαντα νεώτερα συστήματα τῆς δημοτικῆς
 ἐκπαιδεύσεως καὶ παρασκευάζει διδασκάλους μέλλοντας νὰ
 συνεχίσωσι καὶ νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον τῶν προκατόχων.
 Πασίγνωστοι δὲ εἶναι αἱ ποικίλαι καὶ πολυάριθμοι σχολαὶ τῆς
 Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ αὐτόθι λειτουργῶν φιλολογικὸς
 σύλλογος, ὅστις, ὥς ἄλλη τις ἀκαδημία τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ,
 ἐπέστησε πρὸ καιροῦ τὴν προσοχὴν ἀπάσης τῆς λογίας Εὐρώ-
 πης. Οὐδὲ ἠρκέσθη ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸ νὰ πράττῃ οὕτως ἐν
 ταῖς πατρίαις αὐτοῦ χώραις. Κατὰ τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ ἔθος
 ἐξέπεμψεν ἀποικίας πολλὰς ἀπανταχοῦ τῆς ὑψηλίου· ἐν τῇ
 Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ, εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικήν, εἰς τὴν
 Αὐστραλίαν. Αἱ δ' ἀποικίαι αὗται διὰ τῆς φιλοπονίας, διὰ τῆς
 οἰκονομίας καὶ τῆς δεξιότητος αὐτῶν ἐκτήσαντο αὐτόθι θη-
 σαυροὺς δι' ὧν πολλάκις ἦλθον εἰς ἐπικουρίαν τῆς μητροπόλεως
 αὐτῶν καὶ τοὺς ὁποίους ἔτοιμοί εἰσι νὰ ὑποβάλωσιν εἰς νέας.

θυσίας ὑπὲρ τῆς πλήρους πολιτικῆς ἀνορθώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως λοιπὸν ὁ Ἑλληνισμός πρωταγωνιστεῖ καὶ νῦν ὅπως αἰείποτε, καὶ νῦν ἴσως πλείότερον παρὰ ἐν τισι τῶν περιπετειῶν τοῦ μακροῦ αὐτοῦ βίου, ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Λακωνικῆς καὶ ἀπὸ τῆς Χειμάρρας μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη, τὰ ἐπέκεινα τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Σκάρδου σλαυικὰ φύλα ἠθέλησαν νὰ δώσωσι σημεῖά τινα ζωῆς. Ἰδίως οἱ Βούλγαροι, οἱ ἐπὶ 400 ἔτη βαθύτατον κοιμηθέντες ὕπνον, ἀφυπνίσθησαν αἴφνης καὶ οὐ μόνον ἐπεχείρησαν νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἠξίωσαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν ἐξουσίαν, ἣν ἱδρυσαν ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας, εἰς μέγα μέρος τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας. Τὸ ἀνυπόστατον τῶν ἀξιώσεων τούτων ἀπεδείχθη ἐν τοῖς προτέροις. Τὸ δὲ μέτρον τῆς ζωτικότητος αὐτῶν ἀνεφάνη ἐν ταῖς παρούσαις ἡμέραις. Οὐδένα φθονοῦμεν ἐκ τῶν λαῶν ὅσοι ζητοῦσι νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ ζυγοῦ τῆς τουρκικῆς τυραννίας· ἀλλὰ ποία σύγκρισις εἴμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ τῶν Σλαύων τούτων καὶ ἡμῶν; Ἡθέλομεν νομίσει ἀσεβὲς νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τοὺς ἄθλους καὶ τὰς συμφορὰς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ 1866 ἡ Κρήτη ἐξεγερθεῖσα κατώρθωσε νὰ ἀντιστῇ ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη εἰς ἀπάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, νεμομένου ἔτι τότε τοὺς θησαυροὺς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης· οὐδ' ἔπεσεν εἰμὴ ἀφοῦ διὰ τοῦ ἐν Ἀρχαδίῳ ὀλοκαυτώματος ἀείμνηστον κατέστησε τὸν ἀγῶνα αὐτῆς. Νῦν δὲ ἐξηγέρθη ἡ Σερβία μετὰ 50 ἐτῶν αὐτόνομον βίον, μετὰ πεντεκαίδεκα ἐτῶν ἀδιαλείπτους προπαρασκευάς· καὶ οὐδ' ἐπὶ τρεῖς μῆνας ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς τουρκικοὺς στρατοὺς, καί τοι ὥς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς μὴ δυναμένους νὰ ἔχωσι τὴν ἐπικουρίαν τῶν ναυτικῶν αὐτῶν δυνάμεων· οὐδ' ἐκλείσει τὴν ἥτταν αὐτῆς διὰ κατορθώματος ὅπως οὖν λόγου ἀξίου. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ ὀνομασθέντος βουλγαρικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖον ἠθέλεν εἶναι

γελοῖον εἶναι δὲν καθηγιάζετο διὰ τῶν σφαγῶν τὰς ὁποίας προεκάλεσε.

Οὕτως ἔχει ὁ Ἑλληνισμός κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν καθ' ἣν συμπληροῦμεν τὸν Ἐπίλογον τοῦτον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Ἡ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁσμανικὴ κυριαρχία ἀποκλίνει προδήλως πρὸς τὴν δύσιν αὐτῆς. Δύο δὲ παρίστανται ὁδοὶ πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ὁσημέραι μαραινομένης ταύτης δυναστείας. Ἡ ἡ ἀνατολὴ θέλει παραδοθῇ βαθμηδὸν εἰς τὴν φυλὴν ἐκείνην ἣτις ἐπὶ τριςχίλια ἔτη πολλάκις μὲν προέστη αὐτῆς, αἰείποτε δὲ, καὶ νῦν εἰσέτι, ἐπέχει προέχουσαν ἐν αὐτῇ τάξιν· ἡ οἱ ἰθύντορες τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου, ἐπαναλαμβάνοντες τὸ λάθος τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος, θέλουσι διανείμει πρὸς ἀλλήλους τὰς χώρας ταύτας. Ἀλλὰ τοῦτο πράττοντες θέλουσι δημιουργήσῃ ἐνταῦθα πολυαρχίαν, καὶ ἀνταγωνισμοὺς ποικίλους καὶ ἀφορμὰς πολέμων ἀδιαλείπτων, δι' ὧν, ἀντὶ νὰ λυθῇ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα, θέλει ἀπεναντίας ἀποβῇ εἴπερ ποτὲ πολύπλοκον· καὶ θέλει πιθανώτατα παρασκευασθῇ ἡ τῶν Σλαύων κυριαρχία, ὅπως πρὸ πέντε ἑκατονταετηρίδων, δι' ὁμοίου πολιτεύματος, παρεσκευάσθη ἡ κυριαρχία τῶν Τούρκων.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Σελ. 13	Στ. 19	Ἀντὶ Δωριέων, Ἐπιδαυρίων	Ἀνάγν. Δωριέων Ἐπιδαυρίων (ἄνευ ὑποστιγμῆς).
» 29	» 8	» συνήθως	» συνήθως
» 44	» 32	» καὶ.	» καὶ (ἄνευ στιγμῆς).
» 65	» 16	» Μακεδόνων Ἑλλήνων	» Μακεδόνων καὶ Ἑλ- λήνων
» 68	» 8	» κατεβλήθησαν	» ὑπεβλήθησαν
» 78	» 2	» ἡ ἱάμνεια	» ἡ ἱάμνεια
» 89	» 2	» 3,000,000,000	» 3,700,000,000
» 91	» 13	» ἀπὸ Χριστοῦ	» πρὸ Χριστοῦ
» 91	» 18	» μεταδῶση	» διαδῶση
» 103	» 2	» μονοθελῖται	» μονοθελῆται
» 117	» 6	» ἑλληνικὴ	» λατινικὴ
» 127	» 26	» μέχρις ἐσχάτων	ἐφαιρετέαι αἱ δύο αὗται λέξεις
» 131	» 25	» χριστιανισμοῦ.	Ἀνάγν. χριστιανισμοῦ,
» 158	» 20	» τῶν	» τὸν
» 165	» 7	» εἰρηνικὸν	» ἐρημικὸν
» 190	» 7	» Λέοντος Ε'.	» Λέοντος Γ'.
» 192	» 3	» 830	» 730
» 225	» 21	» Βουλγάρων	» Βουλγάρων
» »	» 29	» ὑπὸ	» ὑπὸ
» 234	» 16	» ὑποβαλλόμενον	» ἐπιβαλλόμενον
» 271	» 13	» ὥς τε	» ὥς τε
» 286	» 10	» λινὰ	» λινᾶ
» 303	» 23	» τὸν πρῶτον	» τὸν δεύτερον
» 315	» 13	» κορυφαίου	» κορυφαίου
» 378	» 19, 20	» ἡμεῖς	» ἡμεῖς
» 396	» 16	» μόνη	» μόνη

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΕΝΤΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΙΣ ΤΟΜΟΙΣ ΤΗΣ
ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ*.

Α

'Ααρὼν, καλίφης τῶν 'Αρά-
βων, Γ' 536, 543, 573, 574,
607.	'Αβου.λαβὼντ πασᾶς, διοικητῆς
τῆς Θεσσαλονίκης, Ε' 823.
'Ααρῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Σίσμαν,
Δ' 232, 233.—'Ο υἱὸς τοῦ
βασιλέως τῶν Βουλγάρων 'Ιω-
άννου, Δ' 311.	'Αβὼλ 'Αζίζ, ἐμίρης τῆς Κρή-
της, Δ' 125.
'Αασίκ πασᾶς, Ε' 52.	'Αβὼλ 'Αφάρ, 'Αραψ, Δ'
286.
'Αββᾶς, θεῖος τοῦ Μωάμεθ, Γ'
476.	'Αβουλίτης, σατράπης τῆς Σου-
σιανῆς, Β' 164.
'Αββοτ Γεώργιος, ἀρχιεπίσκο-
πος Κανταβριγίας, Ε' 552.	'Αβὼλ Κασέμ, Δ' 486.
'Αβδαλμε.λήκ, καλίφης τῶν 'Α-
ράβων, Γ' 361, 366, 372,
586.	'Αβουλσεβάρ, ἡγεμὼν τῆς Περ-
σαρμενίας, Δ' 308.
'Αβερδην, λόρδος, Ε' 932.	'Αβουλφαράγιος, 'Αραψ ἱστο-
ρικὸς, Γ' 215.
'Αβὼν-'Α.λή-Χασὰν, διοικητῆς
'Αρμενίας, Δ' 242.	'Αβουσατδ, ὁ κληθεὶς βασιλεὺς
τοῦ διανοητικοῦ βίου, Δ' 420.
'Αβουβέκρ, ἡγεμὼν τῶν 'Αρά-
βων, Γ' 307.	'Αβουσατδ Με.λεμέχ, μέγας
θεολόγος, Δ' 420.
'Αβούδιμος Μαρουήλ, Δ' 637.	'Αβὼν Ταγλὰβ, ἐμίρης τοῦ Βαγ-
δατίου, Δ' 223.
'Αβου.λαβάρ, ναύαρχος 'Αραψ,
Γ' 327.	'Αβὼν-Χαφσ-'Ομάρ Α', ὁ κα-
τακτητῆς τῆς Κρήτης Γ' 727.
	'Αβρώνυχος, 'Αθηναῖος, Α' 440,
510.

(*) Ὡς πρὸς τὸν τρίτον τόμον αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν ἐν ἔτει 1872
γενομένην μετατύπωσιν αὐτοῦ, μετὰ πολλῶν προσθηκῶν καὶ διορθώσεων, ἕνεκα
τῶν ὁποίων ἐτροπολογήθη ἐν πολλοῖς ἡ σελίδωσις τοῦ ἐν ἔτεσιν 1867 καὶ
1868 κατὰ πρῶτον ἐκτυπωθέντος τούτου τόμου.

- Ἀγάθαρχος, ζωγράφος Ἀθηναῖος, Α' 679.
 Ἀγαθίας, χρονογράφος, Γ' 169—171.
 Ἀγαθοκλῆς, ὁ διδάσκαλος τῆς μουσικῆς, Α' 240.—Ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν, Β' 253, 254.—Ὁ υἱὸς τοῦ Λυσιμάχου, Β' 305, 307, 309.—Ὁ ἄρχων τῶν Ἀθηναίων, Β' 462.
 Ἀγάθων, ὁ δραματικὸς ποιητῆς, Α' 579, 658.—Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 111.
 Ἀγαλλιανδρς, στρατηγὸς, Γ' 436.
 Ἀγαμέμνων, βασιλεὺς τῶν Μυκηνῶν, Α' 11, 22.
 Ἀγαπητὸς Β', πάπας Ῥώμης, Δ' 367.
 Ἀγάπιος, Γ' 57.
 Ἀγαρίστη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους, Α' 209.—Ἡ μήτηρ τοῦ Περικλέους, Α' 524.
 Ἀγγελος Ἰωάννης, στρατηγὸς, Δ' 581.
 Ἀγῆνωρ, βασιλεὺς τῆς Φοινίκης, Α' 11.
 Ἀγῆσανδρος, πρέσβυς Σπαρτιάτης, Α' 617.
 Ἀγησίλαος, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 736, 743, 750, 753, 758, 762, 769, 772, 776, 791, 800, 806, 819, 831.
 Ἀγησίπολις, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 756, 783.
 Ἀγιαποστολίτης Θεόδωρος, Ε' 592.
 Ἀγιάτις, σύζυγος τοῦ Ἀγιδος, Β' 379.
 Ἀγιοευφημίτης Λέων, Δ' 637.
 Ἀγιοχριστοφορίτης Στέφανος, Δ' 634, 561.
 Ἅγις, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 647, 689. Β' 151, 152.—Ὁ Ἀργεῖος ποιητῆς, Β' 160.
 Ἀγλαοκρέων, Τενέδιος, Β' 50.
 Ἀγνή, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀμαλαρίχου, Δ' 589.—Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, Δ' 627, 653.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Βονιφατίου, Ε' 15.
 Ἀγνωνίδης, Ἀθηναῖος, Β' 224.
 Ἀγραφιῶτης, πολέμαρχος τῆς Δολοπίας, Δ' 694.
 Ἀγριπίνα, μήτηρ τοῦ Νέρωνος, Β' 465.
 Ἀγρων, βασιλεὺς τῶν Ἰλλυριῶν, Β' 386.
 Ἀρχίαλος Μιχαήλ, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 588.
 Ἀρχίσης, υἱὸς τοῦ Κάπυος, Α' 21.
 Ἀδαλγίς, ἡγεμὼν τῶν Λομβαρδῶν, Γ' 541.
 Ἀδαμς, Ε' 663.
 Ἀδείμαντος, στρατηγὸς τῶν Κορινθίων, Α' 427, 450, 451.
 Ἀδεμάρ, ἀρχιερεὺς, Δ' 496.
 Ἀδμητος, βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν, Α' 162, 520.
 Ἀδοῦ-Χάφς, ἄραψ, Δ' 286.
 Ἀδραστος, βασιλεὺς τοῦ Ἀργους, Α' 18, 19, 20.
 Ἀδριανδς, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 469.—Ὁ Τύριος, Β' 478.—Ὁ πάπας Ῥώμης, Γ' 552.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δ' 447.

Ἀέθλιος, ἐγγονὸς τοῦ Δευκαλίωνος, Α' 6.

Ἀείμνηστος, Σπαρτιάτης, Α' 485.

Ἀέροπος, ἀπόγονος τοῦ Τημένου, Β' 4.

Ἀέτιος, ὁ στρατηγὸς, Β' 771.
— Ὁ εὐνοῦχος, Γ' 585, 587, 588, 593, 594, 760, 761.

Ἀζάρ, στρατηγὸς τῶν Ἀράβων, Γ' 375.

Ἀζεδδίν, σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου, Δ' 586, 597.

Ἀθαλάριχος, Γ' 320.

Ἀθάμας, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Ἀθανάσιος ὁ μέγας, διάκονος τοῦ Ἀλεξάνδρου, Β' 569. Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, 600, δίκη κατὰ τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον, 605 καὶ ἐπ., πρώτη ἐξορία, 611 καὶ ἐπ. Ἀνάκλησις καὶ νέα ἐξορία, 628 καὶ ἐπ. Θριαμβικὴ αὐτοῦ ἐπάνοδος καὶ τρίτη ἐξορία 653, 654. Τελευταία ἐπάνοδος καὶ θάνατος αὐτοῦ 654, 655. Κρίσις περὶ αὐτοῦ 655, 657.
— Ἄλλος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Ε' 142. — Ὁ Πάριος, Ε' 727. — Ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ε' 389. — Ὁ Πατελλάριος, Ε' 536.

Ἀθηνᾶ, ἡ θεὰ τοῦ Ὀλύμπου, Α' 4.

Ἀθηναγόρας, φιλόσοφος, Γ' 23.

Ἀθήναιος, ἱστορικὸς, Β' 433.

Ἀθηνίων, σοφιστὴς, Β' 433, 443, 444.

Ἀθηνόδωρος, ὁ ὑποκριτὴς, Β'

137. — Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἰσαύρων, Γ' 67.

Αἰάκης, υἱὸς τοῦ Συλοσῶντος, Α' 337.

Αἰακίδης, βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου, Β' 229, 247.

Αἰαχὸς, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Αἰγίνης, Α' 8.

Αἰαντίδης, γαμβρὸς τοῦ Ἰππίου, Α' 282.

Αἶας, ὁ Τελαμώνιος, βασιλεὺς τῆς Σαλαμῖνος, Α' 23, 26, 30. — Ὁ Ὀϊλέως, βασιλεὺς τῶν Λοκρῶν, Α' 23.

Αἰγιαλεὺς, υἱὸς τοῦ Ἀδράσου, Α' 20.

Αἰγίδιος, μάγιστρος, Δ' 603.

Αἴγυπτος, ἀδελφὸς τοῦ Δαναοῦ, Α' 11.

Αἰδέσιος, νεοπλατωνικ., Β' 639.

Ἀἰδδίν, ἄρχων τῆς Λυδίας, Ε' 176.

Αἰήτης, βασιλεὺς τῆς Κολχίδος, Α' 13.

Αἰθαλίδης, Θεσσαλὸς, Α' 9.

Αἰθὴρ, μυθολογούμενη θεότης, Α' 1.

Αἶθρα, Α' 97.

Αἰκατερίνα, ἡ σύζυγος Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, Ε' 170, 237. — Ἡ μεγάλη, Ε' 616, 633.

Αἰλιανὸς, ἱστορικὸς Ἕλλην, Α' 406.

Αἴλιος Ἀριστείδης, σοφιστὴς, Β' 494.

Αἰμιλιανὸς, στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων, Β' 508.

Αἰνείας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγχίσου, Α' 21, 32. — Ὁ ἱστορικὸς, Β' 23. — Ὁ Γαζάριος, Γ' 22.

- Αἰριὰν Γεώργιος*, Ε' 957.
Αἰολος, υἱὸς τοῦ Ἑλληνος, Α' 6.
Αἴπυτος, υἱὸς τοῦ Κρεσφόντου, Α' 173.
Αἴσə, γυνὴ τοῦ Μωάμεθ, Γ' 298.
Αἰσχίρης, ὁ τύραννος τῆς Σικυῶνος, Α' 224.—Ὁ Νόθωνος, ἔγκριτος Ἑρετριεὺς, Α' 362.—Ὁ Ἀθηναῖος ῥήτωρ, Α' 854, 871. Β' 46, 50, 57, 150.
Αἰσχύλος, δραματικὸς ποιητὴς, Α' 7, 736.
Ἀκάκιος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 41.—Ὁ Κύπριος ἀρκτοτρόφος, Γ' 100.
Ἀκάμηρος, ἄρχων τῶν Σλαύων, Γ' 586.
Ἀκερχιέλμ Ἀινα, κυρία τῆς τιμῆς, Ε' 711.
Ἀκζογκδρ, διοικητὴς τοῦ Χαλεπίου, Δ' 452.
Ἀκιχώριος, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 312.
Ἀκκάρδος, λατῖνος, Ε' 137.
Ἀκχιαῖουόλης Νικόλαος, Ε' 271.—Ῥαινέριος, Ε' 298.—Δονάτος, Ε' 495.
Ἀκουῖλῖνος, στρατηγὸς, Γ' 162.
Ἀκρίσιος, βασιλεὺς τοῦ Ἀργούς, Α' 9.
Ἀκροπολίτης Γεώργιος, Ε' 46, 67.
Ἀκρότατος, υἱὸς τοῦ Κλεομένους, Β' 257.
Ἀκύλας, Ἰουδαῖος, Β' 537.
Ἀλαεδδίν Γ', σουλτάνος, Ε' 173.
Ἀλάριχος, ἡγεμὼν τῶν Οὐρσι-
- γότθων, Β' 698, 701, 705.
Ἀλβέρτος ὁ Ἀκουτρσιος, χρό-
 νογράφος, Δ' 521.
Ἀλγὰν, ναύαρχος Γάλλος, Ε' 872.
Ἀλδοίτρος, κόμης, Δ' 630, 640.
Ἀλεμάν, βαρὼν ἐν Πάτραις, Ε' 32.
Ἀλεμᾶνος, ἐκδότης τοῦ Προκοπίου, Γ' 105.
Ἀλέξανδρος, ὁ μέγας. Κατὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, Α' 872. Γέννησις καὶ ἀνατροφή αὐτοῦ, Β' 78 καὶ ἐπ. Στρατηγὸς, αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος ἐν Κορίνθῳ, 82 καὶ ἐπ. Στάσις, ἁλῶσις καὶ κατασκαφὴ Θηβῶν, 86 καὶ ἐπ. Στρατεύει ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, 100 καὶ ἐπ. Ἡ ἐν Γρανικῷ μάχη, 100 καὶ ἐπ. Ἡ ἐν Ἰσσῷ μάχη, 126 καὶ ἐπ. Ἡ ἁλῶσις Τύρου, 133 καὶ ἐπ. Ἡ ἐν Ἀρβήλοις μάχη, 139 καὶ ἐπ. Αἱ τελευταῖαι ἐπτὰ αὐτοῦ στρατεῖαι, 153 καὶ ἐπ. Ἐπάνοδος ἐκ τῆς Ἰνδικῆς 160 καὶ ἐπ. Τελευταῖαι αὐτοῦ ἡμέραι καὶ θάνατος, 167 καὶ ἐπ. Κρίσις περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, 170 καὶ ἐπ.
Ἀλέξανδρος, ὁ Φεραῖος, Α' 821, 826, 828.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντου, Α' 822.—Ὁ υἱὸς τοῦ Πύρρου τοῦ νεωτέρου, Β' 364.—Ὁ υἱὸς τοῦ Πολυσπέρχοντος, Β' 324, 346.—Ὁ υἱὸς τῆς Ῥωξάνης, Β' 231.—Ὁ υἱὸς τοῦ Κασσάνδρου, Β' 302, 303.—Ὁ υἱὸς τοῦ Λυσιμάχου, Β' 306.—Ὁ Ἰαν-

ναῖος, βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας, Β' 414.—'Ο ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, Β' 568, 600.—'Ο ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Β' 612, 613.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ Λέοντος σοφοῦ, Δ' 94.—'Ο μητροπολίτης Νικαίας, Δ' 118.—'Ο Γ', πάπας Ῥώμης, Δ' 587.—'Ο ἀπὸ Τηρᾶς, μέγας χαρτοφύλαξ, Ε' 544.—'Ο ἡγεμὼν Βλαχίας, Ε' 547.—'Ο ΣΤ', πάπας Ῥώμης, Ε' 591.—'Ο αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας, Ε' 712, 780.
'Αλέξιος ὁ Κομνηνός, αὐτοκράτωρ, Γ' 235. Δ' 437—455.
'Αλέξιος ὁ Μουσελὲμ, ἐπιθεωρητὴς τοῦ στρατοῦ, Γ' 574, 577.—'Ο Μουσελὲ, γαμβρὸς τοῦ Θεοφίλου, Γ' 769, 770, 771.—'Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 282, 301.—'Ο υἱὸς Ἀννης Κομνηνῆς, Δ' 582.—'Ο ἀνεψιὸς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, Δ' 582.—'Ο ὑποκριθεὶς τὸν υἱὸν τοῦ Μανουὴλ, Δ' 671.—Ἐτερος, τὸ αὐτὸ ὑποκριθεὶς πρόσωπον, Δ' 672.—'Ο αὐτοκράτ., ἀδελφὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Δ' 676, 709, 712, 718.—'Ο αὐτοκρ., υἱὸς Ἰσαακ. Ἀγγέλου, Δ' 676, 703, 707, 713, 718.
'Αλέξιος Ἀγγελος, Καῖσαρ τῆς Μεγαλοβλαχίας, Ε' 304.
'Αλέξιος, ὁ υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, Δ', 623, 627.
'Αλεξόπουλος Δημήτριος, πλοίαρχος, Ε' 637.
'Αλήμπεης, ὁ στρατηγός, Ε'

485.—'Ο ἀρχιθαλαμηπόλος, Ε' 547.—'Ο διερμηνεὺς, Ε' 549.
'Αλῆ πασᾶς, ὁ μέγας βεζύρης, Ε' 285.—'Ο πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 636, 651, 667.
'Αλῆς, ὁ υἱὸς τοῦ Ἐβρενός-μπεῦ, Ε' 377.—'Ο ἀρχιδιερμηνεὺς, Ε' 549.
'Αλῆ Σίρ, ἡγεμὼν τοῦ Κέρμιαν, Ε' 193.
'Αλήτης ὁ Ἰππότου, Α' 174.
'Αλῆ Φαρμάκης, Ε' 661.
Ἀλκαῖος, ποιητὴς Λέσβιος, Α' 202, 300.
Ἀλκαμένης, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 207.
'Αλκέτας, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Β' 6.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ Περδίκκου, Β' 207, 216.
'Αλκίας, στρατηγὸς Ἡλείος, Β' 121.
'Αλκιβιάδης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 674, 685, 686, 699, 703, 734.
'Αλκιμος ὁ Ἡπειρώτης, στρατηγός, Β' 288, 289.
'Αλκίνοος, βασιλεὺς τῶν Φαιάκων, Α' 79.
'Αλκμαίων, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμφιαράου, Α' 20.—'Ο στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 144.—'Ο τελευταῖος ἰσόβιος ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν, Α' 234.
'Αλκμάν, ποιητὴς, Α' 322.
'Αλκυόνη, θυγάτηρ τοῦ Αἰόλου, Α' 8.
'Αλκων, Μολοσσός, Α' 223.
'Αλλακασσεὺς, στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος, Δ' 292.
'Αλμαμούν, καλὶφης τῶν Ἀ-

ράδων, Γ' 720, 747, 748, 750.
Ἀλουσιάνος, πατρίκιος, Δ' 292, 293.
Ἀλπ-Ἀρσλάν, ἀνεψιὸς τοῦ Τογρουλβέγ, Δ' 420, 431.
Ἀλυάττης, βασιλεὺς τῶν Λυδῶν, Α' 323.
Ἀλύπιος, πατρίκιος, Δ' 277.
Ἀλφεὸς, Σπαρτιάτης, Α' 434.
Ἀλφόνσος, ὁ βασιλόπαις, Ε' 195.—Ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως, Ε' 486.
Ἀλωπὸς Θεόδωρος, Δ' 322.
Ἀμαλάριχος, βασιλεὺς τῶν Ἱεροσολύμων, Δ' 589, 591.
Ἀμαλασοῦνθα, θυγάτηρ τοῦ Θεοδορίχου, Γ' 145, 146.
Ἀμασις, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, Α' 323.
Ἀμαστρίς, σύζυγος τοῦ Λυσιμάχου, Β' 299.
Ἀμβρόσιος, ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, Β' 693.—Ὁ ἀρχιερεὺς Εὐβοίας, Ε' 605.
Ἀμεινίας, ὁ Παλληνεὺς, Α' 462, 463, 464.—Ὁ στρατηγὸς τῶν Ῥοδίων, Β' 287.
Ἀμιάντος, ὁ Λυκούργου, Ἀρκὰς, Α' 223.
Ἀμίλκας, βασιλεὺς τῶν Καρχηδονίων, Α' 501, 502.
Ἀμιλτων, ἄγγλος μοίραρχος, Ε' 871.
Ἀμιτροχάτης, υἱὸς τοῦ Σανδροκόττου, Β' 316.
Ἀμμάτας, ἀδελφὸς τοῦ Γελίμερ, Γ' 142.
Ἀμμώνιος, φιλόσοφος Ἀθηναῖος, Α' 522. Γ' 57.
Ἀμουφάρετος, λοχαγὸς Σπαρτιάτης, Α' 482, 488.

Ἀμοιρούτσης Γεώργιος, φιλόσοφος ἱατρὸς, Ε' 491.—Βασίλειος, Ε' 492.
Ἀμπάζης Ταχέρ, Τουρκαλβανὸς, Ε' 831.
Ἀμροῦ, στρατηγὸς, Γ' 316, 317, 326.
Ἀμύντας ὁ Β', βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Α' 780.—Ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Β' 5.—Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 111, 193.
Ἀμυρταῖος, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, Α' 549.
Ἀμφιάραιος, εἷς τῶν Ἀργοναυτῶν, Α' 14, 18.
Ἀμφικτύων, υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος, Α' 6.
Ἀμφίλοχος, υἱὸς τοῦ Ἀμφιαράου, Α' 20.
Ἀμφίμνηστος ὁ Ἐπιστρόφου, Α' 223.
Ἀμφιτρύων, πατὴρ τοῦ Ἡρακλέους, Α' 9.
Ἀναγνώστης Ἰωάννης, Ε' 327.
Ἀναγνωστόπουλος Παραγιώτης, Ε' 756.
Ἀναττις, ἡ θεὰ Ἀρτεμις, Β' 351.
Ἀνακρέων, λυρικὸς ποιητὴς, Α' 281.
Ἀναρίας, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου, Ε' 519.—Ὁ διδάσκαλος τῆς λογικῆς, Ε' 535.
Ἀνάκτης, ἐπιφανὴς Κρής, Ε' 555.
Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, φιλόσοφος, Α' 527.
Ἀνάξανδρος, στρατηγὸς τῶν Θηβαίων, Α' 436.

Ἀράξαρχος, Β' 160.
Ἀραξίλαος, τύραννος τοῦ Ῥηγίου, Α' 500.
Ἀράργυρος, πλοίαρχος, Ε' 637.
Ἀράργυρος Α. Χ. Ἀναργύρου, συγγραφεὺς τῶν *Σπετσιωτικῶν*, Ε' 686.
Ἀναστασία, ἡ ὀρχηστρίς, Γ' 100.—Ἡ μήτηρ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', Γ' 370.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Θεοφίλου, Γ' 767.
Ἀναστάσιος, αὐτοκράτωρ, Γ' 14, 65 καὶ ἐπ.—Ὁ Β', αὐτοκράτωρ, Γ' 385 καὶ ἐπ.—Ὁ εἰκονομάχος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 440, 475, 476, 485.—Ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ Θωμᾶ, Γ' 722, 725.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, Δ' 265.—Ὁ Γ', πάπας Ῥώμης, Δ' 363.
Ἀναστασόπουλος Μ., Ε' 882.
Ἀνατόλιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Β' 773.
Ἀνδρέας, δ στρατηγὸς, Γ' 329.—Ὁ ἐπίσκοπος Κρήτης, Γ' 384.—Ὁ μοναχὸς, Γ' 495, 496.
Ἀνδρίσκος, ἡ ψευδοφίλιππος, Β' 404.
Ἀνδροκλείδας, Θηβαῖος, Α' 789.
Ἀνδροκλῆς, Ἀθηναῖος δημαγωγὸς, Α' 687.
Ἀνδροκράτης, ἥρως Πλαταιεὺς, Α' 479.
Ἀνδρομάχη, γυνὴ τοῦ Ἑκτορος, Α' 29.
Ἀνδρόμαχος, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 142.

Ἀνδροπίκη ἡ Κομνηνὴ, Ε' 381.
Ἀνδρόνικος, δ Ῥόδιος, Β' 438.—Ὁ διοικητὴς τῆς Κυρηναϊκῆς, Β' 720.—Ὁ Λυδὸς, στρατηγὸς, Δ' 228.—Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, Δ' 418.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Δούκα, Δ' 427.—Ὁ Κομνηνὸς, Δ' 614, 620, 625, 651.—Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 125, 139, 215.—Ὁ νεώτερος, Ε' 206, 215, 259.
Ἀνδροτίων, Α' 256.
Ἀνδρουτσοι, πατὴρ τοῦ Ὀδυσσέως, Ε' 638, 642.
Ἀνδρούτσου Γεώργιος, ναύαρχος τῶν Σπετσιωτῶν, Ε' 855.
Ἀνθέμιος Τραλλιανὸς, δ ἀρχιτέκτων τῆς ἀγίας Σοφίας, Β' 449. Γ' 138, 189.
Ἀνθήμιος, ἑπαρχος Κωνσταντινουπόλεως, Β' 749.
Ἀνθιμος, δ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 533, 579.—Ὁ στρατηγὸς, Δ' 292.
Ἀνθοῦσα, ἡ μήτηρ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Β' 725.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 517, 518.
Ἄννα, ἡ χήρα, Γ' 192.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 767.—Ἡ σύζυγος τοῦ Βλαδιμήρου τῆς Ῥωσίας, Δ' 238.—Ἡ Κομνηνὴ, Δ' 442.—Ἡ Δαλασσηνὴ, Δ' 445.—Ἡ δέσποινα τῆς Ἡπείρου, Ε' 163.—Ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Ῥωσίας, Ε' 616.
Ἀντιβαλιανὸς, δ ἀδελφὸς τοῦ

μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 579, 595.—'Ο υἱὸς αὐτοῦ, Β' 614, 624.

'Αρρίδας, στρατηγὸς τῶν Καρχηδονίων, Β' 387.

'Αρριρος 'Αρασάσιος, ἀρχηγὸς τῶν Κεφαλλήνων, Ε' 604.

'Αρουαρής, ποιητὴς, Δ' 420.

'Αρσέλμος, ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, Ε' 32.

'Αρταλκίδας, στρατηγὸς Σπαρτιάτης, Α' 773, 774, 775, 803.

'Αρτανδρος, ἀδελφὸς τοῦ 'Αγαθοκλέους, Β' 253.

'Αρτεία, Α' 97.

'Αρτήνωρ, ἡγεμὼν τῶν Τρώων, Α' 32.

'Αρτιγένης, στρατηγὸς τῶν ἀργυρασπίδων, Β' 212, 213, 238, 240.

'Αρτίγορος ὁ Φιλίππου, σατράπης τῆς Παμφυλίας, Β' 190, 204, 213, 214, 241, 275, 297.—'Ο Γονατᾶς, Β' 303, 305, 313, 314, 365.—'Ο Δώσων, Β' 377.—'Ο υἱὸς τοῦ Βάρδα, Γ' 798.

'Αρτίλοχος, ὁ υἱὸς τοῦ Νηλέως, Α' 22.—'Ο ποιητὴς, Α' 722.

'Αρτίμαχος, ποιητὴς, Α' 722.

'Αρτιοχεὺς Γεώργιος, ἀρχιναύαρχος, Δ' 575.

'Αρτίοχος, ὁ κυβερνήτης τοῦ ἀττικοῦ στόλου, Α' 706.—'Ο 'Αρκᾶς, Β' 98.—'Ο υἱὸς τοῦ Σελεύκου, Β' 309, 336, 341.—'Ο Β', υἱὸς αὐτοῦ, Β' 341.—'Ο Γ', διάδοχος αὐτοῦ, Β' 341.—'Ο Δ' ἢ Φιλοπά-

τωρ, Β' 352.—'Ο ΙΑ', Β' 414.—'Ο ἀνθύπατος τῆς Ἑλλάδος, Β' 700.—'Ο εὐνοῦχος, Β' 749.

'Αρτίπατρος, Μακεδὼν, Β' 51, 89, 100, 149, 151, 185, 192, 195, 198, 204, 213, 220.—'Ο υἱὸς τοῦ Κασσάνδρου, Β' 302, 303.—Συγγενὴς τις τοῦ Κασσάνδρου, Β' 312.—'Ο ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας, Β' 519, 520.

'Αρτίφιλος, στρατηγὸς 'Αθηναῖος, Β' 198.

'Αρτιφος, ἥρως, Α' 23.

'Αρτιφῶν, ἐπιφανὴς 'Αθηναῖος, Α' 699.

'Αρτωνίνα, σύζυγος τοῦ Βελισσαρίου, Γ' 148.

'Αρτωνῖρος, ὁ εὐσεβὴς, Β' 489.

'Αρτώριος, ὁ ῥωμαῖος, Β' 455, 456.—'Ο ἐρημίτης, Β' 661.

—'Ο ἐπίσκοπος Συλαίου, Γ' 688, 719, 763.—'Ο Στουδίτης, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 224.—'Ο Καυλέας, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 355.—'Ο ἄρχων τῆς Βοιωτίας, Ε' 305.—'Ο ἐπίσκοπος Ἡρακλείας, Ε' 354.—'Ο ἐμποροπλοίαρχος, Ε' 421.

'Αρῶνυμος, χρονογράφος, Γ' 677, 678.

'Αξιόχος, Β' 700.

'Αξιώτης 'Αλέξανδρος, Α' 950.

'Αξοῦχ, δομέστικος, Δ' 566, 568.

'Αουερσιλδ, πρόξενος αὐστριακός, Ε' 942.

'Απελλῆς, ζωγράφος, Β' 334.

- Ἀπελλικῶν, περιπατητικὸς φιλόσοφος, Β' 437, 438.
- Ἀπόκαυχος, μέγας δούξ, Ε' 261.
- Ἀπολλόδωρος, ὁ Ἀλεξανδρινὸς χρονολόγος, Α' 47.—Ὁ Ἀθηναῖος βουλευτὴς, Β' 46.
- Ἀπολλωνίδης, στρατηγὸς τοῦ Εὐμένους, Ε' 315.
- Ἀπολλώνιος, ἱστορικὸς, Β' 359.
- Ἀπολλῶς, Β' 538. Γ' 23.
- Ἀποστόλης Νικόλαος, ναύαρχος τῶν Ψαριανῶν, Ε' 855.
- Ἀπουλος Γουλιέλμος, χρονγράφος Νορμαννὸς, Δ' 480.
- Ἀππιαρδὸς, ἱστορικὸς Ἀλεξανδρεὺς, Β' 361, 428, 453.
- Ἀπρίης, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, Α' 307.
- Ἀρακος, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 714.
- Ἀρατος, ὁ Σικυώνιος, Β' 371, 378, 389.—Χριστιανὸς τις, Ε' 175.
- Ἀρβόγαστος, στρατηγὸς φράγκος, Β' 695.
- Ἀργαῖος, Μακεδὼν, Α' 851. Β' 17.
- Ἄργος, ναυπηγὸς τῆς Ἀργεῶς, Α' 14.
- Ἀργούς, Γάλλος πλοίαρχος, Ε' 978.
- Ἀργυρόπουλος Ἰωάννης, ὁ διδάσκαλος, Ε' 486, 496.—Ὁ ἄρχων Κρής, Ε' 600.
- Ἀργυρὸς Ῥωμανὸς, πατρικίος, Δ' 277, 282.
- Ἀρδαβοῦρ, Ἀλανὸς, Β' 772, 775, 780.
- Ἀρέας, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Β' 364.
- Ἄρειος, πρεσβύτερος, Β' 568, 598, 610, 614.
- Ἀρέτας, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 142, 144, 145.
- Ἄρετος, σωματοφύλαξ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 113.
- Ἀρήτη, γυνὴ τοῦ Ἀλκινόου, Α' 98.
- Ἀριαβίγνης, στρατηγὸς τῶν Ἰώνων καὶ Καρῶν, Α' 463.
- Ἀριάδνη, θυγάτηρ τοῦ Δέοντος, Β' 776. Δ' 15.
- Ἀριανίτης Κομνηνὸς, ἡγεμὼν τῶν Ἀλβανῶν, Ε' 377.
- Ἀριανίτης Κωνσταντῖνος, ὁ γενικὸς διοικητὴς, Δ' 314.—Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δυρράχίου, Ε' 590.
- Ἀριαράθης, δυνάστης τοῦ Πόντου, Β' 190, 204.—Ὁ Ε', βασιλεὺς τῆς Καππαδοκίας, Β' 331.
- Ἀρίμνηστος, Πλαταιεὺς, Α' 485.
- Ἀριοβαρζάνης, βασιλεὺς τῆς Καππαδοκίας, Β' 448.
- Ἀρισταγόρας, ὁ Κύμης τύραννος, Α' 337.—Ὁ Κυζίκου τύραννος, Α' 338.—Ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἰστιαίου, Α' 340.
- Ἀριστάρχης, Σταυράκης, μέγας διερμηνεὺς, Ε' 571.
- Ἀρίσταρχος, κριτικὸς Ἀλεξανδρινὸς, Β' 359.
- Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου, Α' 369, 409, 445, 458, 512, 523.—Ὁ φιλόσοφος χριστιανὸς, Γ' 23.
- Ἀρίστιππος ὁ Κυρηναῖος, φιλόσοφος, Α' 308.

Ἀσταρτις, ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, Β' 351.

Ἀστερία, ἐρωμένη τοῦ Κίμωνος, Α' 525.

Ἀστεροπαῖος, ἀρχηγὸς τῶν Παιόνων, Α' 24.

Ἀστήρ, τοξότης Ὀλύνθιος, Β' 47.

Ἀστιγξ, Ἀγγλος φιλέλλην, Ε' 984.

Ἀστυάναξ, υἱὸς τοῦ Ἑκτορος, Α' 102.

Ἀστυλος, ἀθλητὴς Κροτωνιάτης, Α' 179.

Ἀστύοχος, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 695.

Ἀσωπόδωρος, στρατηγὸς Θηβαῖος, Α' 486.

Ἀσώτης, υἱὸς τοῦ Γρηγορίου Ταρωνίτου, Δ' 243, 245.

Ἀταλάριχος, υἱὸς τοῦ Θεοδορίου, Γ' 145, 146.

Ἀτζίτς, ἡγεμὼν τῶν Νογαίων Τουρκομάνων, Δ' 452.

Ἀτιζύης, Πέρσης, Β' 109, 114.

Ἀτλας, υἱὸς τοῦ Ἰαπετοῦ, Α' 4.

Ἀτοσσα, μήτηρ τοῦ Ξέρξου, Α' 391.

Ἀτρεὺς, βασιλεὺς τῶν Μυκηνῶν, Α' 11.

Ἀτροπάτης, στρατηγὸς Πέρσης, Β' 139, 192.

Ἀτταγῖνος ὁ Φρύγῳρος, Θηβαῖος, Α' 476.

Ἀτταλειώτης, ἀρχὼν τῆς Μαγνησίας, Ε' 194.

Ἀτταλος, ὁ Μακεδὼν στρατηγὸς, Β' 67, 81, 142, 216.

—Ὁ Α', Β' καὶ Γ', βασιλεῖς τῆς Περγάμου, Β' 333.

Ἀττίλας, ἡγεμὼν τῶν Οὐννων, Β' 766, 771.

Αὐγουστῖνος ὁ ἱερὸς, Α' 36.

Αὐγουστος, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 416.

Αὔλος Ποστούμιος, Ῥωμαῖος, Β' 500.

Αὐρηλιανὸς, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 517.

Αὐρήλιος Ὀρέστης, πρέσβυς Ῥωμαῖος, Β' 405.

Αὐρίολος, ἵππαρχος Ῥωμαῖος, Β' 513.

Αὐτοκλῆς, ἐπιφανὴς Ἀθηναῖος, Α' 804.

Αὐτόνοος, ἥρως Δελφός, Α' 446.

Ἀφειψίων, ἀρχὼν Ἀθηναῖος, Α' 536.

Ἀφοβος, εἷς τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Δημοσθένους, Α' 855.

Ἀφροδίτη, ἡ θεὰ τοῦ Ὀλύμπου, Α' 4.

Ἀφτέκιος, ἐμίρης τῆς Δαμασκού, Δ' 225.

Ἀχαιμένης, ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου, Α' 391, 437.

Ἀχαιὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰδίου, Α' 6, 8. — Ὁ δραματικὸς ποιητὴς, Α' 558.

Ἀχιλλεὺς, ὁ Ὀμηρικὸς ἥρως, Α' 23, 25, 28, 29, 30. —

Ὁ φρούραρχος τοῦ Ἀκροκορίνθου, Ε' 838.

Ἀχμέτ Γ', σουλτάνος, Ε' 570.

Ἀψίμαρος, αὐτοκράτωρ, Γ' 373, 378.

B

Βαάνης, αὐτοκρατορικὸς ἐπί-
τροπος, Δ' 331.
Βαριαζήτ ὁ Γιλδιρίμ, Ε' 283,
288, 294.—Ὁ Β', υἱὸς τοῦ
κατακτητοῦ Κωνσταν., Ε' 532.
Βαγί Σεῖαν, διοικητὴς τῆς
Ἀντιοχείας, Δ' 452.
Βαγώας, Πέρσης, Β' 96.
Βαζιγγεστόκης Ἰωάννης, μά-
γιστρος, Δ' 603.
Βαϊανός, χαγάνος τῶν Ἀβά-
ρων, Γ' 226.
Βαϊρακτάρης Μουσταφᾶς, πα-
σᾶς τοῦ Ῥουσσοῦκίου, Ε'
659.
Βακόλας Γῶγος, Ε' 829.
Βακτάγειος, στρατηγός, Γ' 472.
Βάκων, φιλόσοφος ἄγγλος, Γ'
116.
Βάλακρος, στρατηγός, Β' 142.
Βαλαρέσος Μαρίτος, δούξ τοῦ
Δυρράχίου, Ε' 20.
Βαλαωρίτης Χρῆστος, ἄρμα-
τωλὸς τῆς Ἀκαρνανίας, Ε'
605.—Μόσχος, Ε' 607.
Βαλδουῖνος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γο-
δοφρέδου Βουϊλλῶνος, Δ' 496,
513.—Ὁ κόμης Ἐννεγαύης,
Δ' 516.—Ὁ Γ', βασιλεὺς, Δ'
585.—Ὁ Δ', βασιλεὺς, Δ'
661.—Ὁ κόμης Φλανδρίας,
Δ' 701, 738. Ε' 1, 12.
Βαλεάν Ἰβελίν, ταμίης τοῦ
στρατοῦ, Δ' 662.
Βαλέστας, Γάλλος φιλέλλην,
Ε' 819, 833.
Βάλλας Λαυρέντιος, Ε' 488.
Βαλλῆς Ἀναστάσιος, κατα-
δρομεὺς Ὑδραῖος, Ε' 656.

Βαλουᾶ Κάρολος, Ε' 200.
Βαλσαμών, Γ' 816.—Ὁ πα-
τριάρχης Ἀντιοχείας, Δ' 547,
674.
Βάμβας, Ε' 727.
Βαρ.Μιέφένδης, ἱεροκῆρυξ Τοῦρ-
κος, Ε' 557.
Βαρβάκης, πλοίαρχος Ψαρια-
νός, Ε' 626.
Βάρβαρος Νικόλαος, ἱστορι-
κός, Ε' 407.
Βαρβαρόσσας, αὐτοκράτωρ τῆς
Γερμανίας, Δ' 663, 671.
Βαρβάτης, ἱππότης, Ε' 604.
Βαρδάνιος, ὁ στρατηγός, Γ'
601 καὶ ἐπ.—Ὁ Ἀνεμᾶς, Γ'
636.
Βάρδας, ὁ στρατηγός, Γ' 578.
—Ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλίς-
σης Θεοδώρας, Γ' 741, 772,
773, 796, 798 καὶ ἐπ.—
Ὁ Φωκᾶς, πατρίκιος, Δ' 98,
112, 188.—Ὁ Πλατυπύδης,
πρωτοσπαθᾶριος, Δ' 106.—
Ὁ Σκληρὸς, Δ' 202, 227,
229, 230, 239.—Ὁ υἱὸς
τοῦ Λέοντος Φωκᾶ, Δ' 203,
204, 229, 238, 239, 240.
—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννου
Ξιφιλίνου, Δ' 419.
Βάρδυλλις, ἡγεμὼν τῶν Ἰλ-
λυριῶν, Β' 11.
Βαρκιαρόκ, σουλτάνος, Δ' 515.
Βαρλαάμ, μοναχὸς ἐκ Καλα-
βρίας, Ε' 257.
Βαρνακιώτης Γεώργ., δπλαρ-
χηγός Ξηρομέρου, Ε' 829.
Βαρότσης Ἰάκωβος, Ε' 19.—
—Νικόλαος, ἐκδότης. Ε' 471.

- Βαρσίρη*, γυνὴ τοῦ Μέμνονος, Β' 181.
- Βαρώριος*, καρδινάλιος, Δ' 345, 501.
- Βασαράδας Ματθαῖος*, αὐθέντης τῆς Βλαχίας, Ε' 560.
- Βασδέκης Κυριάκος*, δπλαρχηγός, Ε' 823.
- Βασευτλλιος Ροδέρτος*, κόμης τῆς Λοριτέλης, Δ' 58.
- Βασιλάκιος Νικηφόρος*, Δ' 425, 440.
- Βασιλειάδης Ἰωάννης*, μέγας δούξ, Δ' 554.
- Βασιλείδης*, κοιαίςωρ, Γ' 134.
- Βασίλειος*, ὁ μέγας, Β' 641, 657, 660, 663, 670. Δ' 68, 75, 80. — Ὁ βασιλεὺς, Γ' 388 θ. — Ὁ Μακεδών, Γ' 832, καὶ ἐπ. Δ' 68 καὶ ἐπ. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἀγκύρας, Γ' 562. — Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Ε', Γ' 715. — Ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Γ' 785. — Ὁ Πετεινός, στρατηγός, Δ' 108, 109. — Ὁ εὐνοῦχος, Δ' 110, 195, 207, 227, 234, 238. — Ὁ Ἐξαμιλίτης, Δ' 112. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 201, 224. — Ὁ Β', βασιλεὺς, Δ' 205, 226, 235, 241, 274. — Ὁ Ἀπόκαυκος, Δ' 234. — Ὁ Ἀργυρός, Δ' 257, 273. — Ὁ ἱατρὸς, Δ' 546. — Ὁ πατριάρχης Βουλγαρίας, Δ' 700. — Ὁ ἡγεμὼν Μολδαύτας, Ε' 532.
- Βασιλικῖνος*, ἐρέτης, Γ' 839, 840.
- Βασιλίσκος*, στρατηγός, Β' 778, 780. — Βασιλεὺς Γ' 37, 38, 39.
- Βασιλόπουλος Κολῖν*, Ε' 158.
- Βάσσος Μαυροβουριώτης*, δπλαρχηγός, Ε' 970, 972.
- Βατάτζης Ἀνδρόνικος*, Δ' 597. — Ἰωάννης, Δ' 597. Ε' 52, 69. — Βασίλειος, δομέστικος, Δ' 675.
- Βατικιώτης Γεώργιος*, πυρπολητῆς Ὑδραῖος, Ε' 901, 904.
- Βάτις*, φρούραρχος τῆς Γάζης, Β' 135.
- Βάττος*, ἡγεμὼν τῆς Κυρήνης, Α' 303.
- Βέγας Γαρσιλάγος*, ποιητῆς Ἰσπανός, Α' 246.
- Βέγας Λόπες*, δραματικὸς ποιητῆς τῆς Ἰσπανίας, Α' 246.
- Βέϊκος Λάμπρος*, Ε' 977.
- Βεϊχέρτιος*, Γερμανὸς ἐρμηνευτῆς, Α' 52.
- Βέκκος Ἰω.*, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 133, 140.
- Βέλας*, βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας, Δ' 590.
- Βέλγιος*, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 312.
- ελεριανός*, ἀρχιερεὺς Κυθήρων, Ε' 523.
- Βελῆς*, υἱὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 654.
- Βελισσάρτος*, ὁ μέγας στρατηγός, Γ' 103, 108—110, 135—138, 141 καὶ ἐπ. 168 καὶ ἐπ. 182 καὶ ἐπ.
- Βελισσάριος Ν. Κ.*, Ε' 957.
- Βέλκερ*, Α' 54.
- Βελλεροφόντης*, Α' 10.
- Βελοῦδος Ἰωάννης*, Ε' 514.
- Βεμπητζιώτης*, στρατηγός, Δ' 487.
- Βερέδικτος Θ'*, πάπας Ῥώ-

μης, Δ' 369. — Ὁ καρδινάλιος, Ε' 23. — Ὁ δυνάστης τῆς Φωκαίας, Ε' 167.

Βερετσιανράκης Παραγιώταρ, ὁπλαρχηγός, Ε' 630, 631.

Βεριαμίν, διδάσκαλος, Ε' 727.

Βεριζέλος Γιάννης, δημογέρον Ἀθηνῶν, Ε' 704. — Ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Δημήτριος, Ε' 704.

Βεροῦ Σαιντμὸρ, μυθιστοριογράφος Γάλλος, Ε' 715.

Βεράρδος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, Ε' 30.

Βερεγγάριος Β', βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας, Δ' 158.

Βέρθα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Οὐγώνος, Δ' 106, 122. — Ἡ σύζυγος τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, Δ' 568.

Βεριβόης, στρατηγός τῆς Χίου, Δ' 277.

Βεῤῥοιώτης, μέγας διερμηνεὺς, Α' 131.

Βερσαέντης, σατράπης τῆς Ἀραχωσίας, Β' 139.

Βερσέτος Γουλιέλμος, ἐκδότης, Ε' 471.

Βερτράνδος, κόμης Τριπόλεως, Δ' 545.

Βεϋράν πασᾶς, Ε' 827.

Βηρίνη, βασίλισσα, Β' 778.

Βηρωσός, ἱερεὺς Χαλδαῖος, Β' 351.

Βησσαρίων, ἐπίσκοπος Νικαίας, Ε' 339, 486.

Βῆσσος, σατράπης τῆς Βακτριανῆς, Β' 139, 148, 153, 157.

Βιανδράτε Ὁδέρτος, κόμης Δομβαρδός, Ε' 21, 48.

Βίας, ὁ Πριηνεὺς, Α' 228. — Ὁ σατράπης τῆς Βιθυνίας, Β' 329.

Βιγλνρίτζα (ἢ Βιγιλαντία), μήτηρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Γ' 98.

Βιγόν, μέγας χάν, Δ' 310.

Βιελλά, πρέσβυς τῆς Γαλλίας, Ε' 781 — μοίραρχος, 865.

Βίκτωρ Γ', πάπας Ῥώμης, Δ' 493.

Βίκτωρ Ἐμμανουήλ, βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας, Β' 78.

Βιλλνεϋ, πλοίαρχος Γάλλος, Ε' 894.

Βιλλαρές Φάλκων, ἡγεμὼν τῶν Ἰωαννιτῶν, Ε' 169.

Βίσηρ, πατρίκιος, Γ' 424.

Βιτάλης Μικιέλης, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 594.

Βιταλιανός, ἀρχηγός τῶν Γότθων, Γ' 71.

Βίτσης, καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως, Ε' 483.

Βλαδιμηρέσκος Θεόδωρος, Ε' 768, 770.

Βλαδίμηρος, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 237. — Ὁ υἱὸς τοῦ Γιαροσλάβ, Δ' 304. — Ὁ Β', ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 554.

Βλαδισλαῦος (ἢ Ἰωάννης), Δ' 233, 255, 258.

Βλακέρως, φιλέλλην Ἀγγλος, Ε' 940.

Βλάσιος Θεόδωρος, Ε' 821.

Βλαστός Σίφης, ὁπλαρχηγός τοῦ Ῥεθύμνου, Ε' 598.

Βλαχάβας παπᾶ Εὐθύμιος, ἄρματοῦλός Χασιῶν, Ε' 658.

— Ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Θεόδωρος, Ε' 658.

Βλαχόπουλος, ἄρματωλὸς Ἀ-
γρινίου, Ε' 829.
Βλάχος Γεράσιος, Κρής, Ε' 616.
Βλεμμίδης Νικηφόρος, Ε' 67.
Βόγδαρος, Δ' 259.
Βόγης, στρατηγὸς Πέρσης, Α' 535.
Βόγορις, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 787, 822, 823.
Βοδῖτος, ἡγεμὼν τῶν Σλαύων, Δ' 477, 479.
Βοήθιος, Ῥωμαῖος, Ε' 186.
Βοημοῦνδος, Δ' 464, 482, 523, 537.
Βοθέριχος, φρούραρχος Θεσσαλονίκης, Β' 692.
Βοῖβῖτος, σχολιαστὴς, Ε' 713.
Βοῖθσλαῦος Στέφανος, ἡγεμὼν τῶν Σέρβων, Δ' 294.
Βοῖωάννης, Δ' 289.
Βοκκάκιος, Ε' 486.
Βοραπάρτης, αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων, Ε' 643.
Βοριφάτιος, Δ' 701. Ε' 1, 7, 16.—Ὁ ἐξ Οὐρηῶνος, Ε' 156.
Βόρος Ὀκταβιανὸς, πρεσβευτῆς τῆς Ἑνετίας, Ε' 471.
Βορέας, Α' 21.
Βορῆς, ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Πέτρου, Δ' 143, 208, 217, 232, 233.—Ὁ Β', ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 17.
Βορίλος, Δ' 437.
Βοσκανὸς Ἰωάννης, ποιητῆς Ἰσπανὸς, Α' 246.
Βοσουέτος, γάλλος ἱεροκῆρυξ, Β' 737.
Βοταρειάτης Θεοφύλακτος, Δ' 252, 254.—Νικηφόρος, Δ' 424, 436.

Βότσαρης Ἀθανάσιος Τούσιας, Ε' 977.
Βότσαρης Μάρκος, Ε' 678.
Βουγιαρὸς, διοικητῆς Ἀπουλίας, Δ' 274.
Βουδούρης Βασίλειος, Ε' 757.
Βουκίτης Θεόδωρος, Ε' 592.
Βούλγαρης Γεώργιος, ἐγκριτος Ὑδραῖος, Ε' 656, 692.
Βούλγαρις Εὐγένιος, Ε' 534, 535, 727.
Βοῦλις, εὐπορος Σπαρτιάτης, Α' 202.
Βουονδελμόντης Ἡσαῦ, Ε' 303.
Βούρβαχης, δπλαρχηγὸς Κεφαλλήν, Ε' 974.
Βουρδαλοῦ, γάλλος ἱεροκῆρυξ, Β' 735.
Βούριχος, ναύαρχος τοῦ Δημητρίου, Β' 171.
Βούρτζης Μιχαήλ, ταξίαρχος, Δ' 156, 227, 230.
Βουσιῶ, στρατάρχης, Ε' 291.
Βουτουμίτης, στρατηγὸς, Δ' 512, 524.
Βουτσαρᾶς Δοξαπατρῆς, Ε' 11.
Βούφας Ἀμαδαῖος, κοντόσαυλος τοῦ στρατοῦ, Ε' 21.
Βοχὰ Ἐδδίν, χρονογράφος Ἀραψ, Δ' 664.
Βράγκοβιτς Γεώργιος, δεσπότης τῆς Σερβίας, Ε' 326.
Βραῖτ, πλοίαρχος Γάλλος, Ε' 863.
Βρανᾶς Μαριανὸς, Δ' 308.—Νικόλαος, Δ' 476, 487.—Δημήτριος, Δ' 569.—Γεώργιος, Δ' 590.—Θεόδωρος, Δ' 653. Ε' 14.—Ἀλέξιος, Δ' 653, 656, 659.

Βράνωρ ὁ Φαῖδος, ἱππότης, Ε' 715.

Βρασίδας, στρατηγὸς τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 652, 664, 670.

Βραχύλλης, διοικητὴς Σπάρτης, Β' 385.

Βρέννος, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 312, 313.

Βρεταννικός, ἀδελφὸς τοῦ Νέρωνος, Β' 465.

Βρέττιος Σούρρας, Ῥωμαῖος στρατηγὸς, Β' 439.

Βριάρεως, εἷς τῶν ἑκατογχείρων, Α' 40.

Βρισητς, θυγάτηρ τοῦ Βρισέως, Α' 25.

Βρίσων, στρατηγὸς, Β' 142.

Βριώνης Παλατολόγος, Ε' 303.

Βρόγλιος Ἀλβέρτος, γάλλος συγγραφεὺς, Β' 623.

Βροζάρδοι Παῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρωῖλος, ἀδελφοί, Ε' 418.

Βρουτ, γάλλος ναύαρχος, Ε' 685.

Βρουόβερος, σοφὸς Ὁλλανδὸς, Α' 40.

Βρούτος, ὁ Καίσαρος ἀντίπαλος Β' 455.

Βρυάντιος, Α' 39.

Βρυέννιος, κοντόσταυλος Ἀπουλίας καὶ Καλαυρίας, Δ' 483, 484. — *Νικηφόρος*, Δ' 316, 320, 425, 439. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Δ' 552. — *Ἰωάννης*, Ε' 57, 59. — *Οὐάλτερος*, δούξ τῶν Ἀθηνῶν, Ε' 165.

Βρυνέτος, ὁ πρὸ ὀλίγου θανὼν γάλλος φιλέλλην καὶ ἱστορικός, Β' 622. Γ' 341.

Βωβόφσκης, διερμηνεὺς, Ε' 553, 559.

Βωζοῦρ, Γάλλος, Ε' 678.

Βῶκος Α. Θ., Ὑδραῖος, Ε' 977.

Βῶρος, ὁ ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου ἐπὶ τῆς κατὰ Περσῶν στρατείας, 257, 271.

Γ.

Γαβαλάς, μέγας δρουγγάριος, Ε' 261. — *Γεώργιος*, Ε' 277.

Γαβίνιος, ἀνθύπατος τῆς Ἰουδαίας, Β' 520.

Γαβράς Κωνσταντῖνος, Δ' 229. — *Μιχαήλ*, Ε' 544.

Γαβριήλ, ὁ ἀρχιερεὺς Φιλαδελφείας, Ε' 516. — Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου, Ε' 597.

Γαβριηλόπουλος, Δ' 94.

Γαζῆς Θεόδωρος, Ε' 486. —

Γαζῆ Τσελεπῆς, Σελδζουκίδης ἡγεμὼν, Ε' 177. — Ἀν-

θιμος, Ε' 694, 756, 823.

Γαῖα, μυθολογικὴ θεότης, Α' 1.

Γαῖνᾶς, στρατηγὸς, Β' 699, 707, 708.

Γάϊος Καλιγόλας, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 467.

Γάττα, σύζυγος τοῦ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου, Δ' 461, 480.

Γαλάνης Νικόλαος, Ε' 757.

Γαλέριος, γαμβρὸς τοῦ Διοκλητιανοῦ, Β' 547, 550, 551, 552.

Γαληνὸς, ἰατρὸς, Β' 525.

Γαλιλαῖος Οὔγων, Ε' 295.

Γα.λινας Βικέντιος, ἰταλὸς, ἐν τῇ συνελεύσει Ἐπιδαύρου Ε' 799.

Γα.λλιηνὸς, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 509, 513, 516.

Γα.λλίωρ, ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας, Β' 537.

Γάλλος, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 507.—Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 624, 632.

Γάλλος Καῖσαρ, πρέσβυς τῆς Αὐστρίας, Ε' 522.

Γανυμήδης, υἱὸς τοῦ Τρωῶς, Α' 21.

Γαρζόνης, Ε' 512.

Γάσπος Μιχαήλ, Ε' 297.

Γάσπαρ, αὐθέντης τῆς Μολδαυίας, Ε' 572.

Γάτσος Σταμούλης, ὁπλαρχηγὸς, Ε' 829.

Γαυάνης, ἀπόγονος τοῦ Τημένου, Β' 4.

Γεζιδ, υἱὸς τοῦ Μωαυῖᾶ, τελευταῖος ἀρχηγὸς τῆς πρώτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιτορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 345.

Γετζας, ἡγεμὼν τῆς Οὐγγαρίας, Δ' 589.

Γελάνωρ, βασιλεὺς τοῦ Ἀργους, Α' 11.

Γελίμερ, ἡγεμὼν τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδήλων, ὃν κατετρόπωσεν ὁ Βελισάριος, Γ' 139, 142, 144.

Γέλωρ, τύραννος τῆς Γέλας, Α' 500.

Γεμιστὸς Γεώργιος, Ε' 312.—Δημήτριος καὶ Ἀνδρόνικος, υἱοὶ αὐτοῦ, Ε' 366.

Γενέσιος, ἱστορικὸς, Γ' 604, 672.

Γένζωρ, υἱὸς τοῦ Γιζερίχου, Β' 780.

Γένθιος, βασιλεὺς τῆς Ἰλλυρίας, Β' 400, 402.

Γεννάδιος Γεώργιος, Ε' 727.

Γεντιλλὸν, γάλλος στρατηγός, Ε' 643.

Γέντζ, σύμβουλος τοῦ Μέτερνιχ, Ε' 775, 945.

Γερακάρης Λιμπεράκης, Μανιάτης, Ε' 605.

Γερβάσιος, πατριάρχης λατίνος Κωνσταντινουπ. Ε' 47, 51.

Γερμανικὸς, ἀνεψιὸς τοῦ Κλαυδίου, Β' 464.

Γερμανὸς, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Γ' 163 καὶ ἐπ. 167, 181.—Ὁ Δωροθέου, Γ' 170.—Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 439, 448.—Ὁ ἀρχιερεὺς Ἡρακλείας, Ε' 141.—Ὁ παλαιὸν Πατρῶν, Ε' 783, 957.

Γεροδήμας Σταθᾶς, ἄρματον λὸς τῆς Ἀκαρνανίας, Ε' 616, 619, 621.

Γερόντιος, φρούραρχος τῶν Θερμοπυλῶν, Β' 699.

Γέσσιος, ἱατρὸς καὶ φιλόσοφος συνωμόσας κατὰ Ζήνωνος, Γ' 62.

Γεωργαντζᾶς, προεστὼς Κορίνθου, Ε' 617.

Γεώργιος, ὁ Μαρτίνου, Καππαδόκης ἀξιωματικὸς, Γ' 157.

—Ὁ πατρίκιος, Γ' 272.—

Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Γ' 314.—Ὁ Πισίδης, ὁ ὑμνήσας τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 321 καὶ ἐπ.—

Ὁ Βούρραφος, Γ' 385. — Ὁ Ἀμαρτωλὸς, χρονογράφος, Γ' 429. — Ὁ πατὴρ τοῦ Ταρασίου, Γ' 546. — Ὁ ἱερεὺς, δ' ἀποσταλεὶς εἰς τὸν Ἀδριανὸν Α' ὑπὸ Ταρασίου, Γ' 551. — Ὁ Μοναχὸς, χρονογράφος, Γ' 674. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἰβηρίας Δαβίδ, Δ' 241. — Ὁ ἄρχων τῆς Ἀβασγίας, Δ' 268, 281. — Ὁ Μωρογεώργιος, στρατηγὸς Ναυπάκτου, Δ' 276. — Ὁ πρωτοβεστιάριος, Δ' 283. — Ὁ μητροπολίτης Κυζίκου, Ε' 125. — Ὁ μετονομασθεὶς Γρηγόριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 141. — Ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀλανῶν, Ε' 193, 196, 197. — Ὁ ἐπίσκοπος Μεθώνης, Ε' 295. Γιαροσλάβ, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 304. Γιβασούνδος, στρατηγὸς Βανδῆλος, ἀνεψιὸς τοῦ Γελίμερ, Γ' 142, 143. Γίββων, Ἀγγλος ἱστορικὸς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, Β' 529, 581, 620, 629. Γ' 149, 176, 265, 312, 318, 484, 644. Γίδος, δομέστικος, Δ' 635, 675. Γίζελερ, ἱστορικὸς ἐκκλησιαστικὸς, Γ' 42, 68. Γιζέριχος, βασιλεὺς τῶν Βανδῆλων, Β' 777. Γίζης Ἀνδρέας, Ε' 19. — Ἱερεμίας, Ε' 19. Γιοβαννίτης Κωνσταντῖνος, Ε' 564. Γιόρμας Μάρος, Ε' 726.

Γιουστινιάνης Πέτρος, Ε' 19. Γισέλα, θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Πιπίνου, Γ' 513 καὶ ἐπ. Γκαγιασεδδὶν Καῖχοσροῦ, δυνάστης τοῦ Ἰκονίου, Δ' 678. — Ὁ Β', σουλτάνος, Ε' 172. Γκιγεμινῶ, πρέσβυς Γάλλος, Ε' 897. Γκίζης Βαρθολομαῖος Α', ἄρχων τῆς Τήνου, Ε' 148. Γκιζῶτος, γάλλος ἱστορικὸς, Γ' 10. Γκίλας Γρηγόρ, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας, Ε' 548. Γλαβρίων, ὑπάτος Ῥωμαῖος, Β' 395. Γλανκίας, βασιλεὺς τῶν Ταυλαντίων, Β' 85. Γλαῦκος, δ' ἀρχηγὸς τῶν Λυκίων, Α' 24. — Ὁ Χιος, Α' 303. Γλυκᾶς Μιχαήλ, χρονογράφος, Γ' 75, 182. Γλυκὸς Ἰωάννης, Ε' 223. Γοδοφρέδος Βουίλλῶνος, γάλλος μεγιστάν, Δ' 496. Γολόφκιν, κόμης, Ε' 781. Γονιτσιάτης Γεώργιος, στρατηγὸς, Δ' 256. Γοργίας, στρατηγὸς τοῦ Εὐμένους, Β' 209. Γοργίδας, Θηβαῖος, Α' 794. Γοργολέων, πολέμαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 801. Γόρδιος, βασιλεὺς τῆς Φρυγίας, Β' 118. Γόρος Ῥαφαήλ, Ἑνετὸς, Ε' 34. Γοττεσχάλκ, ἱερεὺς Γερμανὸς, Δ' 496. Γουαρίνης, ποιητῆς, Ε' 486. Β'.*

Γουαρῖνος, ἐπίσκοπος Βερρόλ-
ας, Ε' 29.

Γουρδανάσπας, ἑξαρχος τοῦ
περσικοῦ στρατοῦ, Γ' 284.

Γουτδων ὁ *Βουργούνδιος*, Δ'
265.—Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Βοη-
μούνδου, Δ' 530.

Γουτδων Λουζινιάνος, βασι-
λεὺς, Δ' 661.

Γουλιάρδος Κωνσταντῖνος, μέ-
γας λογοθέτης, Ε' 552.

Γουλιέλμα Παλλαυτζίνη, Ε'
227.

Γουλιέλμος, ὁ Σιωπηρὸς, Α'
253.—Ὁ Νορμαννὸς, Δ' 295.

—Ὁ κατακτητὴς, Δ' 459.

—Ὁ Τύριος. Δ' 508.—Ὁ

βασιλεὺς τῆς Σικελίας, Δ'
581, 630.—Ὁ ἡγεμὼν τῆς
Λαρίσσης, Ε' 21.—Ὁ ἄρχων
τοῦ Νίκλι, Ε' 36.—Ὁ Μομ-
φερράτικὸς, Ε' 55.

Γουνεὺς, ἀρχηγὸς τῶν Αἰνει-
άνων, Α' 23.

Γούρας, πρωτοπαλλήκαρον τοῦ
Ὀδυσσέως, Ε' 827, 972.

Γούσης Πήλιος, Σούλιώτης,
Ε' 653.

Γουσταῦος Βάζας, βασιλεὺς
τῆς Σουηδίας, Γ' 428.—Α-
δελφός, Ε' 524.

Γουτεμβέργης, ἐφευρέτης τῆς
τυπογραφίας, Α' 7.

Γραδάρης Μαρτῖνος, Ε'
502.

Γραδέριγος Μάρκος, ἄρχων
τῶν Ἑνετῶν, Ε' 78.—Μα-
ρίνος, δούξ τῆς Κρήτης, Ε'
277.

Γραέβ, ὑποπλοίαρχος Γάλλος,
Ε' 866.

Γραμμεσκίλιος Γουλιέλμος,
Δ' 515.

Γράντ Ἰωάννης, Γερμανὸς,
Ε' 418.

Γρατιάνις, αὐθέντης τῆς Μολ-
δαύτας, Ε' 572.

Γραυτράς Ἰωάννης, Ε' 223.

Γρηγοράς, πατρίκιος, Γ' 729.
— Νικηφόρος, χρονογράφος,
Ε' 52, 53.

Γρηγόριος, ὁ ἐπίσκοπος Ἀλε-
ξανδρείας, Β' 628.—Ὁ Να-
ζιανζηνὸς, Β' 641, 648, 655,
657, 671, 673, 681, 685,
686.—Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Β'
671.—Ὁ μέγας, πάπας, Γ'
216, 220 καὶ ἐπ.—Ὁ πα-
τριάρχης Ἀντιοχείας, Γ' 219.

—Ὁ διοικητὴς τῆς Ἀφρι-
κῆς, Γ' 325, 326.—Ὁ Β',
πάπας Ῥώμης, Γ' 388 θ,
434, 441, 442.—Ὁ Γ', πά-
πας Ῥώμης, Γ' 450.—Ὁ

ἐπίσκοπος Πεισιδίας, Γ' 563.
—Ὁ ἐπίσκοπος Πεσσηνοῦν-
τος, Γ' 563.—Ὁ υἱὸς τοῦ
Λέοντος Ε'., Γ' 715.—Πτε-
ρωτὸς ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Λέοντος
Ε'., Γ' 715, 720, 724.—Ὁ
παπᾶς, Δ' 116.—Ὁ γραμ-
ματεὺς, Δ' 118.—Ὁ ΣΤ',
πάπας Ῥώμης, Δ' 369.—Ὁ
Ζ', πάπας Ῥώμης, Δ' 451,
459.—Ὁ Ι', πάπας Ῥώμης,
Ε' 131.—Ὁ Ὁ Ε', πατρι-
άρχης Κωνσταντινουπόλεως,
Ε' 535, 777.

Γρήν, πρόξενος τῆς Ἀγγλίας,
Ε' 930.

Γρίβας Χρήστος, ἄρματωλὸς
τῆς Ἀκαρνανίας, Ε' 616,

619.—Τσέγιος, ἄρματωλός,
Ε' 621.—Θεόδωρος, Ε' 882.

—Γαρδικιώτης, Ε' 972.

Γρίζαλης, Ε' 882.

Γριμάρης Πέτρος, Ε' 297.

Γριώρης Ζαχαρίας, Ε' 426.

Γρότς, ἱστορικὸς Ἀγγλος, Α' 37, 206, 603, 710. Β' 75.

Γρύλλος, υἱὸς τοῦ Ξενοφώντος, Α' 832.

Γρύλλος, Γ' 795.

Γύρης, εἰς τῶν ἑκατογχείρων, Α' 40.

Γύλιππος, στρατηγὸς τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 688.

Γύλις, πολέμαρχος τῶν Σπαρτιατῶν, Α' 761.

Γυλλέτ, συγγραφεὺς Γάλλος, Ε' 703.

Γυλλετιέρ, ἀδελφὸς τοῦ Γυλλέτ, Ε' 703.

Γύλων, πολίτης Ἀθηναῖος, Α' 854.

Γωβρίνας Ἀγγελῆς, δπλαρχηγὸς, Β' 828.

Δ.

Δαβίδ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἰβηρίας, Δ' 230, 241.—Ὁ υἱὸς τοῦ Σίσμ.αν, Δ' 232, 233.—Ὁ Ἀριανίτης, πατρίκιος, Δ' 248.

—Ὁ Νεστωρίτης, Δ' 252.

Ὁ στρατηγὸς Σάμου, Δ' 269.

—Ὁ ἄρχων τῆς Γεωργίας, Δ' 602.—Ὁ Κομνηνὸς, Δ' 635. Ε' 45.

Δαγοβέρτος, βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Γ' 296.

Δαιμονογιάννης, ἄρχων τῆς Μονεμβασίας, Ε' 11.

Δαιμονογιάννης Γεώργιος, μέγας στρατοπεδάρχης, Ε' 366.

Δαιμονογιάννης Ἰωάννης Σοφιαρὸς, Ε' 366.

Δαιμονογιάννης Νικόλαος, Ε' 501.

Δαιωμβουσὼν, αὐθέντης τῆς Ῥόδου, Ε' 542.

Δαλασσηνὸς Κωνσταντῖνος, Δ' 283.

Δαλμάτης Ἰωάννης, Ε' 455.

Δαλμάτιος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ

μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 579, 595.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνιβαλιανοῦ, Β' 614, 624.

Δαλταβάρ, μέγας βεζύρης, Ε' 567.

Δαμάρετη, γυνὴ τοῦ Γέλωνος, Α' 502.

Δάμαρις, Β' 507.

Δαμασίθυμος, βασιλεὺς τῶν Καλυνδέων, Α' 464.

Δάμασις ὁ Ἀμύριος, Α' 223.

Δαμασκηνὸς, ἱερομόναχος Ἀθηναῖος, Ε' 708.

Δαμάσκιος, φιλόσοφος, Γ' 57.

—Ἄτερος, Γ' 202.

Δάμασος, ἐπίσκοπος Ῥώμης, Β' 680.

Δαμέος ὁ Κροτωνιάτης, ἀνδριαντοποιὸς, Α' 179.

Δαμιάνοβιτς, Ε' 607.

Δαμιανὸς, ὁ πατρίκιος, Γ' 572.

—Ὁ ἀρχιθαλαμηπόλος, Γ' 832.—Ὁ Τύριος, Δ' 88.—Ὁ ἄρχων Ἀντιοχείας, Δ' 242.

Δαμοκλείδας, Θηβαῖος, Α' 792.
Δαμόκριτος, στρατηγὸς τῶν Ἀχαιῶν, Β' 404.
Δαμολὼν Ἰάκωβος, βάρδης, Ε' 167.
Δαμόνικος δ' Ἀρτιοχεὺς, Β' 779.
Δαμοτέλης, πρύτανις τῶν Ῥοδίων, Β' 289.
Δάμων, δ. διδάσκαλος τῆς μουσικῆς, Α' 240. — Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, Α' 527. — Ὁ Χαιρωνεὺς, Β' 428.
Δᾶν, δ. τὴν νεωτάτην περὶ Προκοπίου γράψας πραγματείαν, Γ' 105, 106. — Ὁ ἡγεμὼν Βλαχίας, Ε' 374.
Δανάη, θυγάτηρ τοῦ Ἀκρισίου, Α' 9.
Δαρατῖδες, θυγατέρες τοῦ Δαναοῦ, Α' 11.
Δαραδός, βασιλεὺς τοῦ Ἀργους, Α' 11.
Δάνδολος Ἐρρίκος, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 698. Ε' 2, 12, 13. — Μαρίνος, Ε' 19. — Φραγκῖσκος, Ε' 227.
Δαρηλῖς, πλουσιωτάτη Πατραία, φίλη Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, Γ' 833.
Δαριήλ, δ. Σινωπίτης, ἑπαρχὸς Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 386. — Ὁ πρόεδρος Κερνίκης, Ε' 617. — Ὁ ἱερομόναχος, Ε' 635.
Δάρντας, φιλέλλην, Ε' 835.
Δαοὺδ Γαβρουβὲρ, ἀνεψιὸς τοῦ Σελδζούκ, Δ' 310.
Δαπόντες Καيسάριος, Ε' 245, 545.
Δαρβοάτζ Ἀνδρέας, Δ' 723. Ε' 13.

Δαργὰμ, Δ' 591.
Δαργαμηρὸς, ἀρχὼν Βούλγαρος, Γ' 656.
Δάρδαρος, Α' 21.
Δαρεῖος δ' Α', βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 294, 337, 360, 393. — Ὁ Β' βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 690, 733. — Ὁ Κοδομανὸς, Α' 407. Β' 97, 121, 125, 138, 145, 147, 153.
Δαρειώτης Γ., Α' 957.
Δασκαλογιάννης Ἰωάννης, δ. πλαρχηγὸς τῆς Κρήτης, Ε' 619, 625.
Δάφνης, δ' Ἀβύδου τύραννος, Α' 338.
Δαφρομήλης Εὐστάθιος, στρατηγὸς, Δ' 245, 261.
Δεβρυγέρ, ἀρχὼν τῆς Καρταίνης, Ε' 35.
Δεβρὺς Μικελῖνος, Ε' 158.
Δωδὼ Ἰάκωβος, Ε' 296, 299.
Δεινοκράτης, δ. στρατηγὸς τῶν Φωκέων, Α' 869. — Ὁ καλλιτέχνης, Β' 107.
Δεινομάχη, μήτηρ τοῦ Ἀλεξιάδου, Α' 368.
Δείνων, πολέμαρχος τῶν Σπαρτιατῶν, Α' 813.
Δεκάμνιχος, Μακεδὼν, Β' 8.
Δέκιος, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 507.
Δελαδέτσιμας, ἀρχηγὸς τῶν Κεφαλλήνων, Ε' 604.
Δελαπαλῖς Οὐγων, Ε' 213.
Δελατρεμούιλ Φίλιππος, Ε' 144.
Δελέανος Πέτρος, Βούλγαρος, Δ' 209, 293.
Δεληγιάννης Κανέλλος, Ε' 812. — Δημήτριος, Ε' 812.

- Δελιλλης Οὔγων*, κύριος τῆς Βοστίτης, Ε' 35.
Δεμήρ πασᾶς, Ε' 827.
Δένδερικς, γελωτοποιὸς τῆς αὐλῆς, ἐπὶ Θεοφίλου, Γ' 768.
Δενελλὺν, ἄρχων τοῦ Πασσα-
 βᾶ, Ε' 37.
Δενιβελιέ, ἄρχων τοῦ Γερα-
 κίου, Ε' 36.
Δέξιππος, ἱστορικὸς, Β' 511.
Δερβίς πασᾶς, Ῥούμελη βα-
 λεσῆς, Ε' 886.
Δεριτιὺν, ναύαρχος Γάλλος,
 Ε' 888.
Δερκυλλίδας, ναύαρχος τῶν
 Λακεδαιμονίων, Α' 697, 746,
 763.
Δέρκυλλος, Ἀθηναῖος, Β' 50.
Δερμοκαττης Μιχαήλ, ὑπο-
 στράτηγος, Δ' 290.
Δερμοκαττης Ἀνδρόνικος Πα-
λαιολόγος, Ε' 45.
Δερμοκαττης Δημήτριος Πα-
λαιολόγος, φρουδάρχης, Ε'
 366.
Δεροζιέρ, ἄρχων τῆς Ἀκόβης,
 Ε' 36.
Δευκαλίων, μυθολογούμενος
 ἀρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔ-
 θνους, Α' 5.
Δεφλὼρ Ρογέρος, ἀντιναύαρ-
 χος, Ε' 191, 196.
Δζουρετδ, ὁσμανίδης ἡγεμο-
 νόπαις, Ε' 390.
Δηϊδάμεια, θυγάτηρ τοῦ Αἰα-
 κίδου, Β' 294, 364.
Δητφοβος, υἱὸς τοῦ Πριάμου,
 Α' 32.
Δηϊφόρτης, γαμβρὸς τοῦ Τη-
 μένου, Α' 174.
Δηϊῶν, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.
Δημάδης, ῥήτωρ Ἀθηναῖος, Α'
 857. Β' 87, 170, 201, 218,
 220.
Δημάρατος, ὁ βασιλεὺς τῆς
 Σπάρτης, Α' 293, 343, 407,
 437.—Ὁ Κορίνθιος, Β' 113,
 150.
Δημέας, υἱὸς τοῦ Δημάδου, Β'
 219, 220.
Δήμητρα, θεὰ, Α' 2.
Δημήτριος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντι-
 γόνου, Β' 205, 240, 300,
 306.—Ὁ Φαληρεὺς, Β' 224,
 258, 279, 292.—Ὁ βασι-
 λεὺς τῆς Ἰνδικῆς, Β' 341.—
 Ὁ υἱὸς τοῦ Γονατᾶ, Β' 377.
 —Ὁ Φάριος, Β' 886. — Ὁ
 κυνικὸς, Β' 482. — Ὁ υἱὸς
 τοῦ Βονιφατίου, Ε' 16.—Ὁ
 ἡγεμὼν τῶν Ἀλβανῶν, Ε' 20.
 — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλ-
 γαρίας, Ε' 54.
Δημόδοκος, αἰδὸς, Α' 115.
Δημοκρατίδας, βασιλεὺς τῶν
 Ἀργείων, Α' 174.
Δημόκριτος, ὁ χρονολόγος, Α'
 47. — Ὁ Νάξιος πλοίαρχος,
 Α' 462.
Δημοσθένης, ὁ στρατηγὸς τῶν
 Ἀθηναίων, Α' 648, 688. —
 Ὁ ῥήτωρ, Α' 854, 861, 871.
 Β' 41, 50, 82, 92, 151,
 195, 203. — Ὁ στρατηγὸς
 τῆς Καισαρείας, Β' 526.
Δημόφιλος, ἐπίσκοπος Κων-
 σταντινουπόλεως, Β' 681.
Δημοχάρης, Ἀθηναῖος, Α' 855.
Δημῶναξ ὁ Μαρτινεὺς, νομοθέ-
 της τῆς Κυρήνης, Α' 216, 308.
Διαγόρας ὁ Ῥόδιος, πύκτης,
 Α' 180.

Δίαιος, στρατηγὸς τῶν Ἀχαι-
ων, Β' 404, 405.

Διάκος Ἀθαράσιος, δπλαρχη-
γὸς Λεβαδείας, Ε' 824.

Διακτορίδης ὁ Κραννώνιος,
Α' 225.

Διέδος Ἀλοῦσιος, πλοίαρχος
Ἐνετὸς, Ε' 416, 431, 457.

Διηρέκης, Σπαρτιάτης, Α' 434.

Διθύραμβος, Θεσπιεύς, Α'
434.

Δινδάρ, υἱὸς τοῦ Σουλεῖμάν
Σάχ, Ε' 173, 177.

Διογένης, ὁ κυνικὸς φιλόσο-
φος, Β' 93. — Ὁ φρούραρχος
τῆς Ἀττικῆς, Β' 378. — Ὁ

Λαέρτιος, Β' 525. — Ὁ πα-
τρίκιος, Γ' 67. — Ὁ ἐκ Φοι-
νίκης φιλόσοφος, Γ' 202. —

Ὁ στρατηγὸς, Γ' 571. — Ὁ
στρατηγὸς Θεσσαλονίκης, Α'
255, 277, 280.

Διόδοτος, Β' 106. — Ὁ Τρύ-
φων, Β' 348.

Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, Α'
143, 509, 702. Β' 106, 219,
361.

Διοκλῆς, Κορίνθιος, Α' 151.

Διοκλητιανὸς, αὐτοκράτωρ τῶν
Ῥωμαίων, Β' 547.

Διομέδων, ναύαρχος τῶν Ἀ-
θηναίων, Α' 708, 711.

Διομήδης, υἱὸς τοῦ Τυδέως,
Α' 211.

Διονύσιος, ὁ Φωκαεὺς στρα-
τηγὸς, Α' 348. — Ὁ Κολο-
φώνιος ζωγράφος, Α' 580. —

Ὁ Ἀλικαρνασσεὺς, Α' 606,
736, 859. — Ὁ φρούραρχος
τῆς Μουνυχίας, Β' 262, 263.

— Ὁ τῆς Τριπόλεως τύραν-

νος, Β' 350. — Ὁ πρεσβύτα-
ρος, τύραννος τῶν Συρακου-
σῶν, Α' 721, 784. — Ὁ Ἀ-

ρειοπαγίτης, Β' 537. — Ὁ
κόμης, Β' 607. — Ὁ ἐπίσκο-
πος Σάρδεων, Ε' 339. — Ὁ

πατριάρχης Κωνσταντινουπό-
λεως, Ε' 518. — Ὁ μητροπο-
λίτης Λαρίσσης, Ε' 529. —

Ὁ Φιλιππούπολεως, Ε' 530.
Διόσκορος, ἐπίσκοπος Ἀλε-
ξανδρείας, Β' 760.

Διότιμος, Ἀθηναῖος, Β' 92.

Διόφαντος, διδάσκαλος, Β' 634.

Δίφιλος, φρούραρχος τῆς Βα-
βυλῶνος, Β' 248.

Δίων, ὁ Χρυσόστομος, Α' 48.
Β' 336, 475. — Ὁ Κάσιος,
Β' 465.

Δοχειαρὸς Μιχαήλ, Δ' 288.

Δόκιμος, Β' 216.

Δολφῖνος Ζορζῆς, Ἐνετὸς, Ε'
389, 419.

Δομένικος Μιχέλης, Ε' 19.

Δομνίκος, πατριάρχης τῆς
Ἐνετίας, Δ' 458.

Δομιτιανὸς, αὐτοκράτωρ τῶν
Ῥωμαίων, Β' 470.

Δοξαράς Παραγιώτης, ζω-
γράφος, Ε' 721.

Δόξας, ἄρχων τῶν Καλαβρύ-
των, Ε' 500.

Δόρις, ναύαρχος, Ε' 592.

Δόρκις, στρατηγὸς τῶν Λακε-
δαιμονίων, Α' 514.

Δορύαλος, στρατηγὸς, Β' 446.

Δοσίθεος, ὁ πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Δ' 673. —

Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων,
Ε' 523.

Δούγκας Στέφανος, Ε' 727.

Δούγκερος Μάξ, ἱστορικὸς Γερμανὸς, Α' 21.

Δουκάγγιος, Δ' 110.

Δουκαγὶν Παῦλος, Ε' 381.

Δούκας, δ' χρονογράφος, Ε' 353, 392, 403, 406, 407, 440.

Δούκας Κωνσταντῖνος, ὁ βασιλεὺς, Δ' 415, 418. — Ὁ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, Ε' 770.

Δούκας Θεόδωρος, Δ' 724. — Στέφανος, διοικητὴς τῆς Φαρσάλου, Ε' 304.

Δούκουορθ, ναύαρχος Ἀγγλος, Ε' 650.

Δουῖρις, χρονολόγος, Α' 47.

Δουσσὰν Στέφανος, βασιλεὺς τῶν Σέρβων, Ε' 263.

Δραγάσης Κωνσταντῖνος, ἄρχων Σέρβος, Ε' 363.

Δραγόμουζ, Δ' 259.

Δρακοντίδης, κατήγορος τοῦ Περικλέους, Α' 616.

Δράκος Γεώργιος, Ε' 9 7. — Πούλιος, ἄρματωλὸς τῆς Ἡπείρου, Ε' 595.

Δρακούλης, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας, Ε' 324, 374.

Δράκων, θεσμοθέτης τῶν Ἀθηνῶν, Δ' 238.

Δραξὰν, φρούραρχος τῶν Βοδενῶν, Δ' 247.

Δροβετι, πρόξενος τῆς Γαλτίας, Ε' 979.

Δρόκτων, ὑποστράτηγος, Γ' 231.

Δρομικαίτης, στρατηγὸς, Β' 442.

Δρομοκλείδης ὁ Σφήττιος, Β' 265.

Δρόϋσεν, ἱστοριογράφος Γερμανὸς, Β' 328, 337.

Δυοβουνιώτης Ἰωάννης, δ' πλάρχης Βουδουνίτζης, Ε' 824.

Δυράνδος, ἐκδότης, Δ' 491.

Δωρόθεος, ὁ ἡγούμενος Χρυσόπολέως, Γ' 586. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, Ε' 300.

— Ὁ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, Ε' 535. — Ὁ ἐπίσκοπος Μονεμβασίας, Ε' 491.

Δῶρος, ἀρχηγέτης τῶν Δωριέων, Α' 6.

Ε.

Ἐβρενός, στρατηγὸς Τοῦρκος, Ε' 283, 301.

Ἐγγιένος Γουτδων, Ε' 298.

Ἐγελ, φιλόσοφος Γερμανὸς, Β' 107.

Ἐδρισῆ, γεωγράφος Ἀραψ, Δ' 598.

Εἰρήνη, ἡ σύζυγος Κωνσταντίνου τοῦ Ε', Γ' 517. — Ἡ Ἀθηναία, σύζυγος Λέοντος τοῦ Δ', Γ' 515, 532 καὶ ἐπ. — Ἡ ἀδελφὴ τῆς βασιλίσσης Θεο-

δώρας, Γ' 740. — Ἡ σύζυγος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, Δ' 445. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Δ' 655, 698. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως, Ε' 52. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Σπάτα, Ε' 322.

Ἐκάβη, γυνὴ τοῦ Πριάμου, Α' 22.

Ἐκαταῖος, ἱστοριογράφος, Α' 302, 342.

Ἐκατόγχειρες, υἱοὶ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, Α' 1.

Ἐκηβόλος, ὁ Τύριος, διοικητὴς τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν Πενταπόλεως Γ' 101.

Ἐκτωρ, ὁ υἱὸς τοῦ Πριάμου, Α' 22. — Ὁ υἱὸς τοῦ Παρμενίωνος, Β' 155.

Ἐλεήμων, πλοίαρχος, Δ' 525.

Ἐλένη, ἡ γυνὴ τοῦ Μενελάου, Α' 22. — Ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 549, 579, 582. — Ἡ σύζυγος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, Δ' 96. — Ἡ ἀνεψιὰ τοῦ Ἀργυροῦ Ῥωμανοῦ, Δ' 281. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ῥοβέρτου Γουσκάρδου, Δ' 451. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰωάννου Ἀσᾶν, Ε' 58. — Ἡ σύζυγος τοῦ Γουλιέλμου, Ε' 156.

Ἐλεφήνωρ, ἡγεμὼν τῶν Ἀβάντων, Α' 23.

Ἐλισσαῖος, σοφὸς Ἕλλην, διδάσκαλος τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, Γ' 542.

Ἐλισσεν, ὁ ἐκδότης τῶν Ἀναλέκτων, Ε' 412.

Ἐλλατοκράτης, Θεσσαλὸς, Β' 8.

Ἐλλάνικος, ὁ Λέσβιος, Α' 302.

Ἐλλη, θυγάτηρ τοῦ Ἀθάμαντος, Α' 12.

Ἐλλην, ἀρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, Α' 4, 5, 6.

Ἐλλιοτ, στρατηγὸς Ἀγγλος, Β' 290.

Ἐλμακὶν, χρονογράφος Ἀραψ, Δ' 99.

Ἐλπίδιος, ὁ διάκονος, Γ' 384. — Ὁ στρατηγὸς τῆς Σικελίας, Γ' 542, 543.

Ἐλπιρίκη, ἀδελφὴ τοῦ Κίμωνος, Α' 525.

Ἐλφινστων, ὑποναύαρχ. Ῥώσος, Ἀγγλος τὸ γένος, Ε' 622.

Ἐμαδεδδὶν Ζεγγὶ, σουλτάνος τῆς Συρίας, Δ' 569.

Ἐμος, ἀρχιναύαρχος ἐνετὸς, Ε' 641.

Ἐμπου - Ἐτοῦμπ, ἀκόλουθος τοῦ Μωάμεθ, Γ' 342.

Ἐντένζα Βερεγγάριος, Ε' 195, 196.

Ἐξαίνετος ὁ Ἀκραγαρτῖνος, Α' 180.

Ἐξηκεσιτίδης, πατὴρ τοῦ Σόλωνος, Α' 239.

Ἐξήκεστος, ναύαρχος τῶν Ῥοδίων, Β' 283.

Ἐπαμινώνδας, στρατηγὸς τῶν Θηβαίων, Α' 790, 795, 804, 809, 816, 820, 823, 825, 827, 828, 829, 830.

Ἐπαρχος Ἀντώνιος, Ε' 723.

Ἐπειὸς, Ὀμηρικὸς ἥρωας, Α' 31.

Ἐπίκτητος ὁ Ἱεραπολίτης, Β' 480.

Ἐπιμηθεὺς, ἀδελφὸς τοῦ Προμηθέως, Α' 4.

Ἐπίστροφος, ἡγεμὼν τῶν Φωκικῶν πόλεων, Α' 23.

Ἐπιφάνιος, ὁ Ἀθηναῖος διδάσκαλος, Β' 634. — Ὁ θεῖος, Γ' 447, 448. — Ὁ ἐπικαλούμενος Ἡγούμενος, Ε' 725.

Ἐρασιρίδης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 711.

Ἐρατὸς, βασιλεὺς τῶν Ἀργείων, Α' 174.

Ἐρατοσθένης, ὁ Ἀλεξανδρινὸς χρονολόγος, Α' 47. — Ὁ ἱστορικὸς, Β' 177 6'.

Ἐργενροϊθερ ὁ νεώτατος Γερ-

- μανὲς βιογράφος τοῦ Φωτίου, Γ' 583, 617, 800.
- Ἐρεβος, μυθολογικὴ θεότης, Α' 1.
- Ἐρεχθεὺς, ἥρως τῆς Ἀττικῆς, Α' 6, 8.
- Ἐριγύιος ὁ Μιτυληναῖος, Β' 102.
- Ἐριφύλη, Α' 97.
- Ἐριχθόριος, υἱὸς τοῦ Δαρδάνου, Α' 21.
- Ἐρκίλας Ἀλόνζος, ποιητῆς Ἰσπανός, Α' 246.
- Ἐρμαναρίχ, Ἀλαμανός, Β' 772, 781.
- Ἐρμαννος, Γερμανός, Α' 36.
- Ἐρμείας, ὁ ἐκ Φοινίκης φιλόσοφος, Γ' 202.
- Ἐρμῆς, ὁ θεὸς τοῦ Ὀλύμπ., Α' 4.
- Ἐρμιππος, κωμικὸς ποιητῆς, Α' 610.
- Ἐρμόδωρος, ὁ συντελέσας εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ῥωμαϊκῆς δωδεκαδέλτου, Γ' 110.
- Ἐρμοκράτης ὁ Ἐρμωνος, Συρακούσιος, Α' 684, 688.
- Ἐρμόλαος, Β' 160.
- Ἐρμόλυκος ὁ Εὐθύρου, Ἀθηναῖος, Α' 496.
- Ἐρμων ὁ Μεγαρεὺς, πλοίαρχος, Α' 709.
- Ἐρμώνυμος, Ε' 582.
- Ἐρρίκος Η' βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, Γ' 418. — Ὁ Β', αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας, Δ' 274. — Ὁ Δ', βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, Δ' 458, 459. — Ὁ Ε', βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, Δ' 547. — Ὁ ΣΤ', βασιλ. τῆς Γερμαν. Δ' 678. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βαλδουίνου, Ε' 12, 48.
- Ἐρσκιν, λόρδος, Ε' 937.
- Ἐρτογροῦλ, υἱὸς τοῦ Σουλεϊμάν Σάχ, Ε' 173.
- Ἐρυθραῖος ὁ φιλόσοφος, Γ' 57.
- Ἐρυξίας, τελευταῖος δεκαετῆς ἄρχων Ἀθηνῶν, Α' 234.
- Ἐρωτικὸς Θεόφιλος, στρατηγὸς Σερβίας, Δ' 289, 303.
- Ἐσμάν, ἐμίρης τῆς Ταρσοῦ, Δ' 78.
- Ἐσταριδὼλ Βερσγγάριος, Ε' 195, 196.
- Ἐστερχάζυ, πρέσβυς τῆς Αὐστρίας, Ε' 932.
- Ἐστία, θυγάτηρ τοῦ Κρόνου, Α' 2.
- Ἐτεοκλῆς, υἱὸς τοῦ Οἰδίποδος, Α' 18.
- Ἐτεόνικος, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 710, 717.
- Ἐττιγκεν, πληρεξούσιος τῆς Αὐστρίας, Ε' 564.
- Εὐαγόρας, ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Κύπρῳ Σαλαμῖνος, Α' 749, 778. — Ὁ σατράπης τῆς Ἀρίας, Β' 242.
- Εὐάγριος, ἱστορικὸς ἐκκλησιαστικὸς, Β' 713. Γ' 68, 234.
- Εὐαλκίδης, στρατηγὸς τῶν Ἐρετριέων, Α' 345.
- Εὐγένιος, ὁ γραμματικὸς, Β' 695. — Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Ε' 334. — Ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος, Ε' 795.
- Εὐγραφία, Κωνσταντινουπόλιτις, Β' 743.
- Εὐδαίμων, ἑπαρχος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῆς γάσεως τοῦ Νίκα, Γ' 132.

Εὐδαμίδας, στρατηγὸς τῶν Σπαρτιατῶν, Α' 782.

Εὐδημος, σατράπης τῆς Παρθυαίας, Β' 231, 240.

Εὐδοκία, ἡ βασίλισσα, Β' 752, 754, 755. — Ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 319. — Ἡ τρίτη σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 509. — Ἡ Δεκαπολίτισσα, σύζυγος

Μιχαὴλ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 791, 840. — Ἡ Ἰγγερίνη, ἐρωμένη

Μιχαὴλ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 791, 834. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 277. — Ἡ

σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, Δ' 415, 418, 429.

— Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξίου Γ', Δ' 723. Ε' 7.

Εὐδόκιμος (ἢ *Εὐδόξιος*), υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 533, 579.

Εὐδοξία, ἡ βασίλισσα, Β' 698, 708, 738, 744, 746. — Ἡ

θυγάτηρ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, Ε' 52.

Εὐήμερος, ὁ ἐρμηνευτὴς, Α' 35. — Ὁ Λίβυς, Β' 643.

Εὐθιππος, ὁ Ἀναφλύστιος, Α' 547.

Εὐθύδημος, βασιλεὺς τῆς Βακτριανῆς, Β' 341.

Εὐθύμιος, ὁ σπαθάριος, Γ' 638. — Ὁ μητροπολίτης Σάρδεων, Γ' 689. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 360.

Εὐκλείδης, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Β' 381, 384.

Εὐκράτης, ὁ Ἀθηναῖος δημαγωγὸς, Α' 657. — Ὁ ἀδελφὸς

τοῦ Νικίου, Α' 726. Β' 201, 208.

Εὐκρατία, μήτηρ τοῦ Ταρασίου, Γ' 546.

Εὐκρατίδης, ὁ Α' καὶ ὁ Β', βασιλεῖς τῆς Βακτριανῆς, Β' 341.

Εὐλάμιος, ὁ Φρύξ φιλόσοφος, Γ' 202.

Εὐλογία, ἀδελφὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 133.

Εὐλόγιος, φιλόσοφος, Β' 784.

Εὐμαιος, χοιροβοσκὸς τοῦ Ὀδυσσέως, Α' 83.

Εὐμένης, ὁ Ἀθηναῖος, Α' 469. — Ὁ Καρδιανὸς, Β' 106, 191, 206, 214, 221, 241. — Ὁ

Α' καὶ ὁ Β', βασιλεῖς τῆς Περγάμου, Β' 333.

Εὐμηλος, ὁμηρικὸς ἥρωας, Α' 23.

Εὐνάπιος, ἱστορικὸς, Β' 633, 700, 767.

Εὐνόμιος, ἀρειανὸς, Β' 662.

Εὐνομος, Ἀθηναῖος, Α' 857.

Εὐοδος, ἐπίσκοπος, Β' 616.

Εὐπολις, κωμικὸς, Α' 676.

Εὐπράξιος, στρατηλάτης τῆς Σικελίας, Δ' 80.

Εὐριπίδης, δραματικὸς ποιητὴς, Α' 54, 558. Β' 7.

Εὐρύαλος, εἷς τῶν Ἐπιγόνων, Α' 20.

Εὐρύανναξ, ἡγεμὼν τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 483.

Εὐρυδιάδης, ἀρχιναύαρχος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, Α' 425, 427, 443, 449.

Εὐρυδίκη, ἡ γυνὴ τοῦ Ἀμύντου, Α' 822. — Ἡ θυγάτηρ τῆς Κινάνης, Β' 206, 212, 229. — Ἡ χήρα τοῦ Ὀφέλλα, Β' 266, 294. — Ἡ θυγά-

τηρ τοῦ Λυσιμάχου, Β' 306.
Εὐρυκλῆς, δ Λαχάρους, Β' 460,
 462.

Εὐρύλοχος, δ στρατηγὸς τῶν
 Θεσσαλῶν, Α' 144.—δ Μα-
 κεδῶν, Β' 51.

Εὐρύμαχος, εἰς τῶν ἡγητό-
 ρων τῆς Ἰθάκης, Α' 80.

Εὐρυμέδων, στρατηγὸς τῶν Ἀ-
 θηναίων, Α' 648.

Εὐρυπτόλεμος, πενθερὸς τοῦ
 Κίμωνος, Α' 527.

Εὐρύπυλος, δ δμηρικὸς ἥρως,
 Α' 23.—Ὁ Ἀλευάδης, Α' 484.

Εὐρυσθένης, πρῶτος βασιλεὺς
 τῆς Σπάρτης, Α' 172.

Εὐρυτος, δ υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ,
 Α' 9.—Ὁ πολεμιστῆς, Α' 435.

Εὐσεβία, σύζυγος τοῦ Κων-
 σταντίου, Β' 632, 643.

Εὐσέβιος, δ Καισαρείας, Β'
 554, 571, 575, 589, 615.

— Ὁ Νικομηδείας, Β' 571,
 575, 601, 604.

Εὐστάθιος, δ ἐπίσκοπος Ἀν-
 τιοχείας, Β' 603.—Ὁ τα-
 βουλάριος, Γ' 288.—Ὁ πα-
 τριάρχης Κωνσταντινουπό-
 λεως, Δ' 369.—Ὁ ἀδελφὸς
 τοῦ Γοδοφρέδου Βουίλλωνος,
 Δ' 496.—Ὁ ἀρχιερεὺς Θεσ-
 σαλονίκης, Δ' 631, 640.—
 Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἑρρίκου, Ε'
 17, 27, 50.

Εὐστράτιος, μητροπολίτης Νι-
 καίας, Δ' 548.

Εὐτρόπιος, εὐνοῦχος, Β' 698,
 699, 707, 738, 739.

Εὐτυχῆς, αἵρεσιάρχης, Β' 759.

Εὐτυχιανὸς, δ γραμματεὺς τοῦ
 Λέοντος Ε', Γ' 687.

Εὐτυχίδης, τεχνίτης Ἕλλην,
 Β' 351.

Εὐφημία, σύζυγος τοῦ Ἰουσί-
 νου, Γ' 97.

Εὐφήμιος, δ πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλεως, Γ' 65, 67
 καὶ ἐπ.—Ὁ Συρακούσιος, Γ'
 728 καὶ ἐπ.

Εὐφημος, εἰς τῶν Ἀργοναυ-
 τῶν, Α' 15.

Εὐφορβηνὸς Κωνσταντῖνος,
 Δ' 532.

Εὐφορβὸς δ Ἀλκιμάχου, Ἑ-
 ρετριεὺς, Α' 362.

Εὐφορίων, δραματικὸς ποιη-
 τῆς, Α' 558. Β' 352.

Εὐφραῖος, φίλος τοῦ Πλάτωνος,
 Β' 13.

Εὐφράνωρ, Ἀθηναῖος ζωγρά-
 φος, Α' 832.

Εὐφρόνιος, ἐπίσκοπος Ἀντιο-
 χείας, Β' 604.

Εὐφροσύνη, σύζυγος τοῦ Μι-
 χαὴλ Τραυλοῦ, Γ' 735, 739,
 740.—Ἡ Δούκαινα, Δ' 677.

— Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου
 Γ', Ε' 8.

Ἐφιάλτης, δ προδότης, Α' 430.

— Ὁ Σοφωνίδου, Α' 541,
 552.—Ὁ Ἀθηναῖος στρατιω-
 τικὸς, Β' 87, 92.

Εὐφορος, ἱστορικὸς, Α' 47,
 193, 604.

Ἐφραίμιος, Δ' 253.

Ἐφφτερ, Α' 53.

Ἐχίων, υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, Α' 9.

Z.

Zabergar, ἡγεμὼν τῶν Οὐν-
νων, Γ' 168, 170.

Zaganos πασᾶς, Ε' 397.

Zatmης Ἀσημάκης, Ε' 783.

— Ἀνδρέας, Ε' 879.

Záλευκος, νομοθέτης, Α' 311.

Zaλλιακανάτας, Ε' 162.

Zαμπέλιος Σπυρίδων, Ε' 542.

Zαούτσας Στυλιανός, Δ' 26,
87.

Zάρδαρις Βογκόης, Ε' 322.

Zασσῆς Φώτιος, Ε' 154. — Ἰά-
κωβος, Ε' 154.

Zαχαρίας, δ ἐπίσκοπος, Γ'
814. — Ὁ στρατηγός, Δ' 479.

— Ὁ ἀρχιερεὺς Κορίνθου, Ε'
604.

Zαχαρίας Ἐδουάρδος, δ ἐκ-
δότης καὶ ἐρμηνευτὴς τῆς
Ἐκλογῆς τοῦ Λέοντος Γ', Γ'
77, 455.

Zèn Ἰωακείμ, ἀξιωματικὸς, Ε'
710.

Zένος Μαρῖνος, ἀρχὼν τῶν
Ἑνετῶν, Ε' 17. — Κάρολος,
Ε' 288.

Zέρβας Διαμάντης, δπλαρχη-
γός, Ε' 830.

Zeŭξis, ζωγράφος, Α' 55.

Zeŭς, δ ὑπατος τῶν θεῶν, Α' 2.

Zηροβία, βασίλισσα τῆς Παλ-
μύρας, Β' 527.

Zήνων, δ φιλόσοφος, Α' 579.

— Ὁ ἀρχηγός τῶν Ἰσαύρων,
πρότερον Τρασκαλισαῖος κα-
λούμενος, ἔπειτα δὲ Ζήνων,
καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο βα-
σιλεύσας, Β' 776, 780. Γ'
36 καὶ ἐπ.

Zήτης, εἷς τῶν Ἀργοναυτῶν,
Α' 14.

Zιάνης Πιέτρης, δούξ τῆς Ἑ-
νετίας, Ε' 17.

Zιγκεΐζερ, ἱστορικὸς Γερμανός,
Γ' 234.

Zιποίτης, σατράπης τῆς Βιθυ-
νίας, Β' 329.

Zισμαν, συγγραφεὺς Γερμανός,
Γ' 616.

Zουριέν Δελλαγγραβιέρ, ναύ-
αρχος Γάλλος, Ε' 623, 901.

Zυγομαλᾶς Θεοδόσιος, Ε' 363.

Zυγούρης, κυβερνήτης, Ε' 637.

Zωή, ἡ Καρβωνοψίνα, ἡ τε-
τάρτη σύζυγος τοῦ Λέοντος
ΣΤ', Γ' 429, 430. Δ' 83,
358 καὶ ἐπ. — Ἡ θυγάτηρ
Κωνσταντίνου τοῦ Η', Δ' 277,
282, 317.

Zωτλος, τεχνίτης Κύπριος, Β'
288.

Zωναράς, ἱστοριογράφος, Β'
427. Γ' 72, 161, 182.

Zώσιμος, δ ἱστορικὸς, Β' 589,
650, 698, 700, 745. — Ὁ
Γαζαῖος, Γ' 62.

H.

Ἡγεμὼν, ποιητ. Θάσιος, Α' 677.

Ἡγήμων, Ἀθηναῖος, Β' 224.

Ἡγησικλῆς, βασιλεὺς τῆς
Σπάρτης, Α' 215.

Ἡγήσιππος, δ' Ἀλικαρνασσεύς, Β' 270.

Ἡγησίστρατος, νόθος υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου, Α' 281.

Ἡετίων, στρατηγὸς Ἀθηναῖος, Β' 199.

Ἡλεκτρύων, πατὴρ τῆς Ἀλκμήνης, Α' 9.

Ἡλίας, δ' στρατηλάτης, Γ' 286.

— Ὁ σπαθάριος, Γ' 382, 383.— Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Γ' 553.

Ἡλιόδωρος, Β' 348.

Ἡλιτζης, φρούραρχος Μογλένων, Δ' 255.

Ἡμέριος, ναύαρχος, Δ' 88, 91.

Ἡρα, ἡ θεὰ τοῦ Ὀλύμπου, Α' 2.

Ἡραίσκος, Γ' 57, 62.

Ἡράκλειος, δ' μέγας αὐτοκράτωρ, Γ' 246 καὶ ἐπ.— Ὁ ἀδελφὸς Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, Γ' 334.— Ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Ἀψιμάρου ἢ Τιβερίου, Γ' 373 καὶ ἐπ.

Ἡρακλειώτης, δ' πλαρχηγὸς Ζακύνθου, Ε' 620.

Ἡρακλειώτης, δ' πλαρχηγὸς Ζακύνθου, Ε' 620.

Ἡρακλεὼν, Β' 348.

Ἡρακλεωνᾶς, υἱὸς τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου, Γ' 320, 324.

Ἡρακλῆς, δ' υἱὸς τοῦ Διὸς, Α' 9.— Ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 181, 252.

Ἡρενος, Γερμανὸς ἱστορικὸς, Δ' 491.

Ἡρόδοτος, δ' ἱστορικὸς, Α' 47, 223, 321, 404, 491, 507, 863.

Ἡρόφαντος, δ' Παρίου τύραννος, Α' 338.

Ἡρώδης, δ' βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας, Β' 414, 520.— Ὁ Ἀττικὸς, φιλόσοφος, Β' 485, 487, 489, 490.

Ἡρωδιανὸς ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Β' 480.

Ἡσαῖας ὁ Ἀθωνίτης, πατριάρχης, Ε' 256.

Ἡσιόδος, δ' τῆς Θεογονίας ποιητῆς, Α' 3 καὶ 65.

Ἡφαιστίων, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 104, 146, 156, 162, 166.

Ἡφαιστος, θεὸς τοῦ Ὀλύμπου, Α' 4.

Θ.

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, φιλόσοφος, Α' 303.

Θάμαρ, ἡ βασίλισσα τῆς Γεωργίας, Δ' 680.— Ἡ θυγάτηρ τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου, Ε' 151.

Θεαγένης, δ' Ἡρακλείδης, Α' 10.— Ὁ τύραννος τῶν Μεγάρων, Α' 227.

Θεαρίδης, ἀδελφὸς τοῦ τυράννου Διονυσίου, Α' 787.

Θείρσιος, δ' Γερμανὸς φιλέλλην, Α' 53. Ε' 923.

Θέκλα, ἡ σύζυγος τοῦ Μιχαὴλ Τραυλοῦ, Γ' 713.— Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 767, 769, 772.

Θεμιστοκλῆς, δ' στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 369, 409, 441, 449, 468, 510, 520, 522.— Ὁ ἀπόγονος αὐτοῦ, Α' 522.

Θεμισῶν ὁ Σάμιος, Β΄ 270.

Θεόγνις ὁ Μεγαρεὺς, ποιητῆς, Α΄ 228.

Θεόγνωστος, ὁ πατρίκιος, Γ΄ 653 — Ὁ ἀρχιμανδρίτης, Γ΄ 820. — Ὁ Μελισσηνὸς, Δ΄ 240.

Θεοδήγιος, καθηγητῆς τῆς ἀστρονομίας, Γ΄ 829. — Ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, Δ΄ 265.

Θεοδάτος, ἢ Θευδάτος, συνάρχων τῆς Ἀμαλασσοῦνθης, Γ΄ 146, 147.

Θεοδοσία, σύζυγος τοῦ Λέοντος Ε΄., Γ΄ 73!.

Θεοδόσιος, ὁ μέγας, Β΄ 676, 680, 682, 689, 694, 695.

Γ΄ 20. — Ὁ μικρὸς, Β΄ 748, 753, 759, 760, 767. — Ὁ

ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Κωνσταντος, Γ΄ 330. — Ὁ Γ΄, αὐτοκράτωρ, Γ΄ 387 καὶ ἐπ. —

Ὁ Θράξ, ἐραστῆς Ἀντωνίνης τῆς συζύγου τοῦ Βελισαρίου, Γ΄ 148. — Ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β΄ μέγας Λογοθέτης, Γ΄

369, 371. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου, Γ΄ 424, 485. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἀμωρίου, Γ΄

562. — Ὁ Σαλιβαρᾶς, Γ΄ 639. — Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Ε΄., Γ΄ 715. — Ὁ διάκονος, Δ΄

129. — Ὁ Μεσονύκτης, Δ΄ 208, 240. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ΄

627.

Θεοδότῃ, σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ΄., Γ΄ 580, 583.

Θεόδοτος, ὁ Α΄ καὶ ὁ Β΄, βασιλεῖς τῆς Βουχαρίας, Β΄ 341.

— Ὁ δρουγγάριος, Γ΄ 286. — ὁ Μελισσηνὸς, Γ΄ 685, 694.

Θεοδωρακάνος Γεώργιος, πατρίκιος, Δ΄ 246, 277.

Θεοδώρητος, ὁ Κύρου, Β΄ 755. — Ὁ Καππαδόκης, Γ΄ 157.

— Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας, Γ΄ 553. — Ὁ ἐπίσκοπος Βρυσθένης, Ε΄ 791.

Θεοδώρα, ἡ σύζυγος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Γ΄ 100 καὶ ἐπ. — Ἡ σύζυγος τοῦ Θεοφίλου, Γ΄

740 καὶ ἐπ. — Ἡ σύζυγος τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ, Δ΄ 206. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Η΄., Δ΄ 277, 281,

298, 317, 318. — Ἡ ἀνεψία τοῦ βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ, Δ΄ 568. — Ἡ βασιλὶς, Δ΄ 621. — Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Δ΄ 658,

660. — Ἡ σύζυγος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε΄ 73.

Θεόδωρος, ὁ Σάμιος ἀρχιτέκτων, Α΄ 303. — Ὁ Τηλεκλέους, ἕτερος τεχνίτης, Α΄ 335. — Ὁ Μοψουεστίας, Γ΄ 207. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἡρακλείου, Γ΄ 270, 288, 307.

— Ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ, Γ΄ 320. — Ὁ πάπας Ῥώμης, Γ΄ 330. — Ὁ πατρίκιος, Γ΄ 543. — Ὁ ἐπίσκοπος Μύρων, Γ΄ 562. — Ὁ περιώνυμος Στουδίτης, Γ΄ 580 καὶ ἐπ. — Ὁ Σύριος, Γ΄ 765, 767. — Ὁ Κρίθινος, Γ΄ 770. — Ὁ Κουφαρᾶς, Γ΄ 787.

— Ὁ καθηγητῆς τῆς γεωμετρίας, Γ΄ 829. — Ὁ παιδαγωγὸς τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Δ΄ 95. — Ὁ φονεὺς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, Δ΄ 193. — Ὁ πατριάρχης Ἀν-

τιοχείας, Δ' 200.—'Ο Λαλά-
κων, Δ' 212.—'Ο Καραντηνός,
ὑποναύαρχος, Δ' 229. — 'Ο
διοικητῆς 'Εδέσσης, Δ' 513.
—'Ο Μαγκαφᾶς, Ε' 5.—'Ο
Γαβρᾶς, Ε' 6.—'Ο δεσπότης
τῆς 'Ελλάδος, Ε' 47, 53, 61.
Θεοκλῆς, θεμελιωτῆς τῆς ἐν
Σικελίᾳ Νάξου, Α' 684.
Θεοκτίστη, μήτηρ τῆς Θεοδώ-
ρας, Γ' 740, 767.
Θεόκτιστος, ὁ μάγιστρος, Γ'
644, 659.—'Ο μέγας λογο-
θέτης, Γ' 772, 796, 797.—'Ο
πρωτοσπαθᾶριος, Δ' 280.
Θεόκριτος, βουκολικὸς ποιη-
τῆς, Β' 327, 359, 361.
Θεομήτωρ, πλοίαρχος Σάμιος,
Α' 462.
Θεόπομπος, ὁ Χῖος ἱστορικὸς,
Α' 56. Β' 70.—'Ο βασιλεὺς
τῆς Σπάρτης, Α' 208.—'Ο
Θηβαῖος, Α' 794.—'Ο πολέ-
μαρχος τῶν Λακεδαιμονίων,
Α' 801.
Θεοσκοπouλος Κυριακός, Ε'
723.
Θεοστήρικτος, χρονογράφος, Γ'
647.
Θεοτόκης Νικηφόρος, Ε' 727.
Θεοφανὼς, ἡ σύζυγος τοῦ βα-
σιλέως Σταυρακίου, Γ' 644,
645.—'Η σύζυγος τοῦ 'Ρω-
μανοῦ Β', Δ' 121, 199,
205, 227.—'Η θυγάτηρ αὐ-
τῆς, Δ' 157, 221.
Θεοφάνης, ὁ χρονογράφος ὁ
καὶ ὁμολογητῆς, Β' 453. Γ'
70, 231, 311, 429 καὶ ἐπ.
488, 489, 506 καὶ ἐπ. 673,
698, 699. — 'Ο Μονώτιος,

μάγιστρος, Γ' 469.—'Ο Λαρ-
δατύρης, στρατηγὸς Κρήτης,
Γ' 511, 516.—'Ο Σύριος, μο-
ναχὸς, Γ' 765, 767, 783.—
'Ο πατρίκιος, Δ' 98.—'Ο μη-
τροπολίτ. Καισαρείας, Δ' 366.
Θεοφιλίτσης, μεγιστάν, Γ' 833.
Θεοφιλόπουλος Γεώργ., Ε' 46.
Θεόφιλος, ὁ 'Αθηναῖος, Β' 464.
— 'Ο ἐπίσκοπος 'Αλεξαν-
δρείας, Β' 713, 744. — 'Ο
σπαθᾶριος, Γ' 542.—'Ο ἄρ-
χων τῆς Βιθυνίας, Β' 785.—
'Ο στρατηγὸς τῶν Κιβυρραί-
ωτῶν, Γ' 574.—'Ο υἱὸς καὶ
διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Τραυ-
λοῦ, Γ' 723, 724, 735 καὶ
ἐπ.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ 'Ιωάν-
νου Κουρκούα, Δ' 104.
Θεόφοβος, Πέρσης ἀποδεξάμε-
νος τὸν χριστιανισμόν, Γ'
747, 758, 772.
Θεόφραστος, φιλόσοφος, Β' 151,
259.
Θεοφύλακτος, ὁ χρονογράφ. Γ'
231.—'Ο ἀνεψιὸς τῆς βασι-
λίσσης Εἰρήνης, Γ' 515, 586.
—'Ο υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ 'Ραγγα-
βέ, Γ' 649.—'Ο πατριάρχης
Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 108.
—'Ο πρωτοσπαθᾶριος, Δ' 280.
Θεοχάρης Γεώργιος, πυρπο-
λητῆς 'Υδραῖος, Ε' 904.
*Θερμοπύλαι καὶ αἱ περὶ αὐ-
τὰς μάχαι*, Α' 422, 425, 429.
Θέρσανδρος, ὁ υἱὸς τοῦ Πο-
λυνείκους, Α' 20.—'Ο 'Ορχο-
μένιος, Α' 476.
Θεσπέσιος, σοφιστῆς, Β' 658.
Θεσσαλονίκη, θυγάτηρ τοῦ
Φιλίππου, Β' 230, 302.

Θεσσαλός, ὁ υἱὸς τοῦ Πεισι-
γράτου, Α' 281. — Ὁ υἱὸς τοῦ
Κίμωνος, Α' 687. — Ὁ ὑπο-
κριτής, Β' 137.

Θέτις, μήτηρ τοῦ Ἀχιλλέως,
Α' 23.

Θευδέριχος, ὁ ἡγεμὼν τῶν
Γότθων καὶ κυριάρχης τῆς
Ἰταλίας, Β' 782. Γ' 63, 64.

Θεοδόριχος, ἐπίσκοπος Μογον-
τιάκου, Δ' 221.

Θέων, μαθηματικὸς, Β' 525.

Θηραμένης, τριήραρχος Ἀθη-
ναῖος, Α' 710, 711, 718,
726, 728.

Θήρων, τύραννος τοῦ Ἀκρά-
γαντος, Α' 502.

Θησεύς, βασιλεὺς τῆς Ἀττι-
κῆς, Α' 10, 236.

Θιέρσος, ἱστορικὸς Γάλλος, Α'
689.

Θίμβρων, στρατηγὸς τῶν Λα-
κεδαιμονίων, Α' 746.

Θίρλουαλ, ἱστορικὸς Ἀγγλος,
Α' 51.

Θόας, ἥρως Αἰτωλὸς, Α' 23.

Θούδιππος, Ἀθηναῖος, Β' 226.

Θουκυδίδης, ὁ ἱστορικὸς, Α'
45, 407, 507, 531, 550,
590, 646, 667, 700. — Ὁ
Μελησίου, ῥήτωρ καὶ στρατη-
γός, Α' 574, 577.

Θρασύβουλος, ὁ στρατηγὸς τῶν
Ἀθηναίων, Α' 699, 728,
775. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γέ-
λωνος, Α' 502, 684.

Θρασυδαῖος, ὁ Ἀλευάδης, Α'
484.

Θράσυλλος, στρατηγὸς Ἀθη-
ναῖος, Α' 699, 711.

Θωμάζος, υἱὸς τοῦ Βονιφα-
τίου, Ε' 227.

Θωμάς, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κλαυ-
δίουπόλεως, Γ' 424. — Ὁ
στρατηγὸς, ὁ στασιάσας κα-
τὰ Μιχαὴλ Τραυλοῦ, Γ' 662,
719 καὶ ἐπ. — Ὁ πλούσιος
πολίτης τῆς Λυκανδοῦ, Γ'
398. — Ὁ μοναχὸς, Γ' 553.
— Ὁ Γερμανὸς μεσαιωνοδί-
φης, Ε' 513. — Ὁ Καταβολη-
νός, Ε' 541.

Θώραξ, ὁ Ἀλευάδης, Α' 484.
— Ὁ Λαρισσαῖος, Β' 297.

I.

Ἰαβγοῦ, ἀνεψιὸς τοῦ Σελδζοῦκ,
Δ' 310.

Ἰαγέρ, Γάλλος, βιογράφος τοῦ
Φωτίου, Γ' 803.

Ἰακονβ, υἱὸς τοῦ Μουράτ, Ε'
283, 306.

Ἰάκωβος, ὁ ἱατρὸς, Β' 784. —
Ὁ Β', βασιλεὺς τῆς Μαγιόρ-
κας, Ε' 271. — Ὁ πατριάρ-
χης Κωνσταντινουπόλεως, Ε'
569. — Ὁ Ἀργεῖος, Ε' 561.

Ἰάκωβος Ἀγγελος, Ε' 486.

Ἰάλμενος, Βοιωτὸς, Α' 9.

Ἰανότος Μανέτος, βιογράφος
τοῦ Βοκκακίου, Ε' 486.

Ἰαπετός, εἷς τῶν Τιτάνων, Α' 4.

Ἰασίτης Μιχαὴλ, στρατηγὸς
Ἰβηρίας, Δ' 308.

Ἰάσων, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀργο-
ναυτ. Α' 13. — Ὁ ὑποκριτής, Β'
342. — Ὁ Φεραῖος, Α' 131. —
Ὁ βασιλ. τῶν Φερῶν, Α' 815.

- Ἰατροκλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 50.
 Ἰάγχο, βογιάρος, Δ' 679.
 Ἰβάτζης, στρατηγὸς τῶν βουλ-
 γάρων, Δ' 256, 261.
 Ἰβάτζης *Μαρουήλ*, Δ' 291,
 293.
 Ἰβος ὁ Ἐδεσσηνός, Γ' 207.
 Ἰβραῆμ πασᾶς, ὁ πορθητὴς Πε-
 λοποννήσου, Ε' 900, 910, 986.
 Ἰβραῖμ Ἰράλ, ἀδελφὸς τοῦ
 Τογρουλβέγ, Δ' 311.
 Ἰβραχῆμ, διερμηνεὺς, Ε' 549.
 Ἰβρὸς Γαλεράνος, Ε' 144.
 Ἰγγλέσης, ταγματάρχης, Ε'
 977.
 Ἰγνάτιος, ὁ πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλ. Γ' 794, 799,
 812, 818. Δ' 69, 81. — Ὁ
 ἀρχιεπίσκοπος Ἀρτης, Ε' 667.
 Ἰγὼρ, υἱὸς τοῦ Ρούριχ, Δ' 91, 98.
 Ἰδας, εἷς τῶν Ἀργοναυτῶν,
 Α' 14.
 Ἰδμων, Ἀργεῖος, Α' 9, 16.
 Ἰδομενεὺς, ὁμηρικ. ἥρωας, Α' 23.
 Ἰέραξ, μέγας λογοθέτης, Ε'
 544.
 Ἰερεμίας Β'. πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλεως, Ε' 514,
 517.
 Ἰερόθεος, ἀρχιερεὺς Θηβῶν,
 Ε' 605.
 Ἰεροκλῆς, συγγραφεὺς τοῦ Συ-
 νεκδήμου, Δ' 39.
 Ἰερομνήμων Πάνος, Ε' 725.
 Ἰέρων, βασιλεὺς τῶν Συρα-
 κουσῶν, Α' 180, 502. — Ὁ
 Β'. βασιλεὺς τῶν Συρακου-
 σῶν, Β' 326, 360.
 Ἰερώνυμος, ὁ Καρδιανός, Β'
 106. — Ὁ ἅγιος, Β' 703.
 Ἰεσδεγέρδης, ὁ τελευταῖος
 Σασσανίδης βασιλεὺς τῶν Περ-
 σῶν, Γ' 306.
 Ἰθαμίτρης, ναύαρχος Πέρσης,
 Α' 496.
 Ἰκασία, ἡ φίλη τοῦ βασιλέως
 Θεοφίλου, Γ' 739.
 Ἰκμορ, στρατηγὸς τῶν Ῥώ-
 σων, Δ' 214.
 Ἰκτῖνος, καλλιτέχνης Ἕλλην,
 Α' 561.
 Ἰλάριχος, βουλευτὴς Ἀντιο-
 χείας, Β' 692.
 Ἰλδεκῆς (χατζῆ), ὑποστράτη-
 γος, Ε' 282.
 Ἰλδέριχος, βασιλεὺς τῶν Βεν-
 δήλων, Γ' 107, 139, 143.
 Ἰλλος, Ἰσαυρος, Γ' 38, 60,
 61, 62, 66.
 Ἰλος, υἱὸς τοῦ Τρωός, Α' 21.
 Ἰμεραῖος ὁ Φαληρεὺς, Β' 201,
 203.
 Ἰμέριος, ὁ σοφιστὴς, Β' 658.
 — Ὁ πατρίκιος, Γ' 793.
 Ἰναχος, πρῶτος βασιλεὺς τοῦ
 Ἀργους, Α' 8.
 Ἰνδος, στρατηγὸς τῶν Ἰσαύ-
 ρων, Γ' 67.
 Ἰννοκέντιος, ὁ στρατηγὸς, Γ'
 162. — Ὁ Γ', πάπας Ῥώμης,
 Δ' 698.
 Ἰνὼ, θυγάτ. τοῦ Κάδμου, Α' 12.
 Ἰοβιανός, αὐτοκράτωρ τῶν
 Ῥωμαίων, Β' 652.
 Ἰοκάστη, μήτηρ καὶ σύζυγος
 τοῦ Οἰδίποδος, Α' 17.
 Ἰολάντα, σύζυγος τοῦ Πέτρου
 Κουρτεναΐῦ, Ε' 50.
 Ἰόλαος, φίλος τοῦ Ἡρακλέους,
 Α' 98.
 Ἰουβέντιος, στρατηγὸς Ῥω-
 μαῖος, Β' 404.

- Ίούδας δ Μακκαβαῖος, Β' 412.
 Ίουλιανός, δ αὐτοκράτωρ, Β' 624, 632, 642, 650. — Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κῶ, Β' 763.
 Ίούλιος, δ Ἀφρικανός, χρονολόγος, Α' 56. — Ὁ Ἀττικὸς, Β' 487.
 Ίούλιος Κωνσταντῖος, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 579.
 Ίουσοῦρ πασᾶς, ἀρχιστράτηγος Τοῦρκος, Ε' 772, 883.
 Ίουστινιανός Α', αὐτοκράτωρ, Γ' 98, 107, 108, νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα, 110 καὶ ἐπ. στάσις τοῦ Νίκα, 122 καὶ ἐπ. Ἀνάκτησις τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἰταλίας, 139 καὶ ἐπ. Ἐπιδρομαὶ βαρβάρων, 160 καὶ ἐπ. κτίσματα καὶ Ἀγία Σοφία, 183 καὶ ἐπ. ἡ λοιπὴ βασιλεία, 197 καὶ ἐπ. — Ὁ Β'. αὐτοκράτωρ, Γ' 361 καὶ ἐπ. — Ὁ πρέσβυς τῆς Ἑνετίας, Ε' 522.
 Ίουστινιανός Ἰωάννης, πλοῖ-αρχος Γενουήνσιος, Ε' 401, 418, 452, 453.
 Ίουστῖνος, δῖστορικὸς, Β' 109. — Ὁ μάρτυς, Γ' 23. — Ὁ Α', αὐτοκράτωρ, Γ' 97, 107, 108. — Ὁ Β', αὐτοκράτωρ, Γ' 213, 214.
 Ίπαρέτη, γυνὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου, Α' 675.
 Ίπαρχος, υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου, Α' 46, 281.
 Ίππίας, υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου, Α' 46, 281, 340, 363, 384.
 Ίππόδαμος, Μιλήσιος ἀρχιτέκτων, Α' 579.
 Ίπποκλείδης δ Τισάνδρου, Α' 223.
 Ίπποκλος, δ Λαμψάκου τύραννος, Α' 235.
 Ίπποκράτης, δ τύραννος τῆς Γέλας, Α' 500. — Ὁ Κῶος, ἱατρὸς, Α' 634. — Ὁ γραμματεὺς τοῦ Μινδάρου, Α' 701.
 Ίππομέδων, εἷς τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Α' 18.
 Ίππομένης, ἀρχὼν τῶν Ἀθηνῶν, Α' 234.
 Ίππόρικός, πενθερὸς τοῦ Ἀλκιβιάδου, Α' 675.
 Ίπποστρατος, στρατηγὸς τοῦ Ἀντιγόνου, Β' 242.
 Ἰσα, υἱὸς τοῦ Βαγιαζήτ, Ε' 307.
 Ἰσαάκ, δ πρωτοβεστιάριος, Ε' 501. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἐφέσου, Ε' 134.
 Ἰσαάκιος, δ πατὴρ τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους, Γ' 430. — Ὁ Κομνηνός, Δ' 316, 324, 407, 415. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μανουήλ, Δ' 433. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, Δ' 565, 568. — Ὁ Ἀγγελος, Δ' 650, 651, 653, 676, 712.
 Ἰσαβέλλα, θυγάτηρ τοῦ Γουλιέλμου, Ε' 111.
 Ἰσαγόρας δ Τισάνδρου, ἡγέτης τῶν εὐπατριδῶν ἐν Ἀθῆναις, Α' 283, 290.
 Ἰσαῦμ, ἀρνησίθρησκος Ἀλβανός, Ε' 303.
 Ἰσαῖος, ῥήτωρ Ἀθηναῖος, Α' 856.
 Ἰσάκ πασᾶς, μέγας βεζύρης, Ε' 480.
 Ἰσάμ, καλὶφ. τῶν Ἀράβ. Γ' 452.

Ἰσδεγέρδης, βασιλ. τῶν Περ-
σῶν, Ε' 749.

Ἰσίδωρος, ὁ φιλόσοφος, Γ' 57.

— Ὁ Μιλήσιος, ὁ μέγας ἀρ-
χιτέκτων, Γ' 138, 188 καὶ
ἐπ. — Ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ, Γ' 190.

— Ὁ Γαζαῖος φιλόσοφ. Γ' 202.

— Ὁ ἐπίσκοπος Σευίλλιας, Γ'

221. — Ὁ μητροπολίτ. Ῥω-
σίας, Ε' 339. — Ὁ ἐπίτροπος
τοῦ πάπα, Ε' 402, 418,
457, 491.

Ἰσμαήλ, ὁ υἱὸς τοῦ Σελδζοῦκ,
Δ' 310. — Ὁ μπέϋς, Ε' 677.

Ἰσμαήλ Γιβραλτάρ, ναύαρχος
Τουρκος, Ε' 893.

Ἰσμηρίας, πλούσιος Θηβαῖος,
Α' 757, 782.

Ἰσοδίκη, ἡ ἐρωμένη τοῦ Κίμω-
νος, Α' 368. — Ἡ γυνὴ τοῦ
Κίμωνος, Α' 524.

Ἰσοκάσιος, φιλόσοφος, Β' 785.

Ἰσοκράτης, ὁ Ἀθηναῖος ῥή-
τωρ, Α' 47, 777, 786, 788,
856, 863, 867. Β' 72.

Ἰστιαῖος, ὁ Μιλήτου τύραννος,
Α' 337, 346.

Ἰσχόμαχος ὁ Κροτωνιάτης,
ἀθλητὴς, Α' 179.

Ἰφικράτης, στρατηγὸς τῶν Ἀ-
θηναίων, Α' 767, 775, 803,
821.

Ἰωακεῖμ, πατριάρχης Ἀντιο-
χείας, Ε' 517.

Ἰωάννα τῆς Σαβανδίας, σύζυ-
γος Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέ-
ρου, Ε' 212.

Ἰωάννης ὁ Ὑγκανὸς, ἡγεμὼν
τῶν Ἰουδαίων, Β' 414, 462.

— Ὁ Γαζαῖος, συγγραφεὺς,
Γ' 22. — Ὁ Εὐαγγελιστὴς, Β'

546. — Ὁ Χρυσόστομος, Β'
655, 725, 727, 730, 738,
742, 746, 748. — Ὁ Φι-

λόπωνος, φιλόσοφος, Γ' 25.

— Ὁ γενναῖος ὑποστράτηγος,
Β' 779, 780. — Ὁ Σχύθης,

στρατηγὸς, Γ' 67. — Ὁ Κυρ-
τὸς, στρατηγὸς, Γ' 67. —

Ὁ πατριάρχης Κωνσταντι-
νουπόλεως, Γ' 107. — Ὁ Καπ-

παδόκης, ὁ περιβόητος ἑπαρ-
χος τῆς αὐλῆς ἐπὶ Ἰουστι-
νιανοῦ, Γ' 128, 138, 139. —

Ὁ Ἀρμένιος, Γ' 157. — Ὁ

Τσέτσης, χρονογράφος, Γ'
182. — Ὁ Νηστευτὴς, πα-

τριάρχης Κωνσταντινουπόλ.
Γ' 219 καὶ ἐπ. — Ὁ Μυστά-

κων, στρατηγὸς, Γ' 231. —

Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Γ' 314.

— Ὁ Πιτσικαύτης, Γ' 350.

— Ὁ στρατηγὸς, Γ' 372,
373. — Ὁ πατριάρχης, Γ' 384.

— Ὁ λογοθέτης, Γ' 387. —

Ὁ Δαμασκηνὲς, Γ' 442 καὶ

ἐπ. — Ὁ Μοναχὸς, Γ' 554.

— Ὁ σακελλάριος καὶ λογο-

θέτης τοῦ στρατιωτικοῦ, Γ'

571. — Ὁ Ἀπλάκης, στρατηγ.

Γ' 662, 668. — Ὁ Γραμ-

ματικὸς, οἰκουμενικὸς πα-

τριάρχης εἰκονομάχος, Γ' 686,
748, 763 καὶ ἐπ. 829. —

Ὁ Ἐξαβούλιος, πατρίκιος,

Γ' 726. — Ὁ Κρητικὸς, Δ' 79.

— Ὁ Κουρκούας, Δ' 98, 104,
108, 110. — Ὁ Ῥαδηνὸς, Δ'

105. — Ὁ Πρωτεύων, Δ' 105.

— Ὁ ΙΒ', πάπας Ῥώμης, Δ'

157. — Ὁ ΙΓ', πάπας Ῥώμης,

Δ' 221. — Ὁ πατρίκιος, Δ'

228,229.—'Ο υἱὸς τοῦ δόγου τῆς Ἑνετίας Πέτρου Οὐρσεόλου, Δ' 242.—'Ο Μαλακηνὸς, πρωτοσπαθάριος, Δ' 245.—'Ο εὐνοῦχος τοῦ Ἀργυροῦ Ἰωάννου, Δ' 281.—'Ο Η', πάπας Ῥώμης, Δ' 355.—'Ο Ι', πάπας Ῥώμης, Δ' 364.—'Ο ΙΑ', πάπας Ῥώμης, Δ' 367.—'Ο ΙΘ', πάπας Ῥώμης, Δ' 369.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, Δ' 418, 428.—'Ο μοναχὸς, Δ' 548.—'Ο υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δ' 552,553,565.—'Ο ἐκ Πούτσης, Δ' 562.—'Ο υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, Δ' 628.—'Ο Βλάχος, Δ' 656, 679, 700.—'Ο υἱὸς τοῦ Ἀσᾶν, Δ' 679.—'Ο Λαγῶς, φρούραρχος, Δ' 680.—'Ο Παχὺς, Δ' 680.—'Ο Καματηρὸς, Ε' 6.—'Ο ἀδελφὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 73.—'Ο δοῦξ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, Ε' 112.—'Ο σεβαστοκράτωρ Νέων Πατρῶν, Ε' 158.—'Ο Β', σεβαστοκράτωρ Νέων Πατρῶν, Ε' 160.—'Ο ΚΑ', πάπας Ῥώμης, Ε' 133.—'Ο κόμης Κεφαλληνίας, Ε' 164.—'Ο ΙΔ', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 261.—Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, φιλόσοφος, Ε' 496.—Βασιλειάδης, μέγας δοῦξ τῆς Ῥω-

σίας, Ε' 503.—'Ο Δ', ἄρχων τῆς Ῥωσίας, Ε' 517.—'Ο Β', βασιλεὺς τῆς Κύπρου, Ε' 542.—'Ο Αὐστριακὸς, ναύαρχος, Ε' 593.—Ἰωαννίσσης, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 12, 13, 16.—Ἰωάσαφ Α', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 493.—'Ο Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 520.—Ἰωβ, δ πατριάρχης Ἀντιοχείας, Γ' 720.—'Ο πατριάρχης Ῥωσίας, Ε' 518.—Ἰωβαρεσίκης, ἄρχων τῆς χώρας τοῦ Ἀνίου, Δ' 219.—Ἰων, δ ἀρχηγέτης τῶν Ἰώνων, Α' 6, 8.—'Ο χῖος ποιητῆς, Α' 526, 558.—Ἰωνάθαν, ἀδελφὸς Ἰούδα τοῦ Μακκαβαίου, Β' 413.—Ἰώσηπος, ἱστορικὸς, Β' 361.—Ἰωσήφ, δ ἐπὶ πατριάρχου Ταρασίου οἰκονόμος, Γ' 580, 581, 594, 612.—'Ο ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Γ' 612,613.—'Ο πατρίκιος, Δ' 110, 123, 135, 138.—'Ο πνευματικὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ε' 130,131,133, 139, 140.—'Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 339.—'Ο καπουσίνος, Ε' 598.—'Ο Β', αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας, Ε' 633.—'Ο ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης, Ε' 821.—'Ο ἐπίσκοπος Ῥωγῶν, Ε' 966.

Κ.

Καβάσιλας Ἀλέξανδρος, Δ' 476.

Καβαλλάρης Παναγιώτης, δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 705.

- Κάδμος, οἰκιστὴς τῶν Θηβῶν, Α' 11.
- Καθαρὸς Μιχαήλ, Ε' 207.
- Καῖσαρ, Ῥωμαῖος, Β' 453.
- Καισάριος, ἀδελφὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Β' 660.
- Καῖσος, ναύαρχος Ἀραψ, Γ' 335.
- Καῖχοσρόης, σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου, Δ' 635.
- Κακίχιος, ἄρχων τῆς χώρας τοῦ Ἀνίου, Δ' 307.
- Κακόριζος, στρατηγός, Γ' 326.
- Κάλαϊς, ὁ πτερωτὸς υἱὸς τοῦ Βορέου, Α' 14.
- Κάλαντος, Ε' 175.
- Καλαπόδιος, εὐνοῦχος, Β' 751.
- Ἀρχηγὸς τῆς βασιλικ. φρουρᾶς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, Γ' 129, 131.
- Καλὲδ, στρατηγὸς Ἀραψ, Γ' 307.
- Καλημέρης, πλοίαρχος Ψαριανός, Ε' 626.
- Καλιγόλας, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 523.
- Κάλλας, στρατηγὸς Μακεδόνων, Β' 100, 102, 111.
- Καλλέργης Ἀλέξιος, ἀρχηγὸς τῶν Κρητῶν, Ε' 277. — Ὁ ἐγγονὸς αὐτοῦ Ἀλέξιος, Ε' 278. — Βάρδας, Ε' 278. — Λέων, Ε' 279.
- Καλλιάρχης Διονύσιος, ἀρχιερεὺς Λαρίσσης, Ε' 620.
- Καλλίας, ὁ Ἰππονίκου, Α' 550, 770, 804. — Ὁ στρατηγὸς τῶν Φωκέων, Α' 869.
- Καλλίβιος, Λακεδαιμόνιος, Α' 726.
- Καλλιγᾶς Παῦλος, ὁ παρ' ἡμῖν νομοδιδάσκαλος, Γ' 88, 89.
- Καλλικράτης, ὁ Σπαρτιάτης, Α' 485. — Ὁ καλλιτέχνης, Α' 561.
- Καλλικρατίδας, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 707.
- Καλλιμάχης Ἰωάννης, μέγας διερμηνεὺς, Ε' 571. — Ὁ ἡγεμὼν Μολδαυίας Ε' 618.
- Καλλίμαχος, ὁ Ἀφιδναῖος, Α' 373, 383. — Ὁ Κυρηνάιος, Β' 359.
- Καλλιμέδων ὁ Κάραβος, Β' 202, 224.
- Καλλίνικος, ὁ κατασκευάσας τὸ ὑγρὸν πῦρ, Γ' 344. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 369, 378.
- Καλλιῖνος, ποιητὴς, Α' 322.
- Καλλιξενος, Ἀθηναῖος, Α' 711, 714.
- Κάλλιππος, στρατηγός, Β' 313.
- Καλλισθένης, ὁ ἱστορικὸς, Α' 56. — Ὁ Ἀθηναῖος, Β' 63.
- Κάλλιστος, ὁ στρατηγός, Β' 527. — Ὁ πατρίκιος, Γ' 601.
- Καλλίστρατος, στρατηγός, Α' 792.
- Καλλιγῶν, Ἀθηναῖος, Β' 443.
- Καλογερόπουλος Σπυρίδων, Ε' 957.
- Καλοκύρης, πατρίκιος, Δ' 142, 208.
- Καλοκυρὸς Δελφινᾶς, πατρίκιος, Δ' 239, 340.
- Καλομόδιος, κολλυβιστὴς, Δ' 680.
- Καλουῖσιος Ταῦρος, φιλόσοφος, Β' 485.
- Καλόφωνος Μιχαήλ, Ε' 592.

Καλπούζος Ἰωάννης, δπλαρχηγὸς Λεβαδείας, Ε' 619.

Καλύκη, θυγάτηρ τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Καλώνυμος, ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ Βανδῆλων στόλου ἐπὶ Βελισσαρίου, Γ' 141.

Καμαρινός, Ε' 757.

Καματηρὸς Βασίλειος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 628.

Καμβύσης, βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 331.

Καμίτζης Μαρουήλ, στρατηγός, Δ' 635.

Καμπαγάνος, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 522.

Καραβὸς Νικόλαος, Δ' 717, 718.

Καρακάρης Ἀθανάσιος, Ε' 820.

Κανάκη, θυγάτηρ τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Κανάνος Ἰωάννης, χρονογράφος, Ε' 324.

Κανάρης Κωνσταντῖνος, Ψαριανός, ὁ περιώνυμος πυρπολητής, Ε' 864, 977.

Κάνδιθος, χρονογράφος, Β' 769, 777.

Κάνιγγ Γεώργιος, πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, Ε' 920, 932. — Στράτφορντ, πρέσβυς, Ε' 931, 957.

Καρτακούζητος Μιχαήλ, Δ' 676. — Ἰωάννης, Ε' 10. — Μιχαήλ, Ε' 10. — Ἰωάννης, Ε' 208, 260, 269 — Ματθαῖος, Ε' 269. — Ἀνδρόνικος, Ε' 261. — Στραβομάτης, Ε' 325. — Ἰωάννης, διοικητὴς τῆς Κορίνθου, Ε' 366. — Δημέτριος,

Ε' 419, 455. — Ἀντώνιος, Ε' 544. — Μιχαήλ, Ε' 544. — Ἰωάννης, Ε' 548. — Κωνσταντῖνος, Ε' 548. — Σερμπάν, Ε' 548. — Γεώργιος, Ε' 773.

Καρτεμύρης ἱστορικός, Ε' 456.

Καπανεύς, εἰς τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Α' 18, 19.

Καπετανάκης, δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 705.

Καπετανάκ. Γζανέτμπεῦς Γρηγοράκης, Ε' 631.

Καποδίστριας Ἰωάννης, Ε' 655, 759, 974, 986, 987.

Καπρέολος, ἐπίσκοπος Καρθαγένης, Β' 759.

Κάπυς, πατὴρ τοῦ Ἀγχίσου, Α' 21.

Καρὰ Ἀλῆς, ναύαρχος Τοῦρκος, Ε' 817, 865.

Καρὰ Ἀχμέτ, ἀρχιστράτηγος Τοῦρκος, Ε' 771.

Καραβιάς Βασίλειος, Ε' 771.

Καραγεώργης, Ε' 758.

Καραγιάννης, δπλαρχηγὸς Μανιάτης, Ε' 838.

Καρὰ Ἰωάννης Νικόλαος, Ε' 725.

Καραϊσκάκης Γεώργιος, ὁ στρατηγὸς τῆς Στερεᾶς, Ε' 767, 776.

Καραχάλλας, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 506.

Καραχατσάνης, πλοίαρχ. Σπετσιώτης, Ε' 637.

Καρακίτσος, ἀρματολὸς τῶν Ἀγιάρων, Ε' 621.

Καραμάν, δυνάστης Τοῦρκος, Ε' 176.

Καρὰ Μοισταφᾶς, μέγας βεζύρης, Ε' 561.

- Κάραρος*, Ἀργεῖος, Β' 4.
Καρατηνός Νικηφόρος, στρατηγός Ναυπλίου, Δ' 281.
Καραοσμάνογλους Χουσέτρ, Ε' 665.
Καραπατάκης, πλοίαρχος Ψαριανός, Ε' 626.
Καραση, ἄρχων τῆς Μυσίας, Ε' 176.
Καρά Σινάμπεϋς, στρατηγός Τοῦρκος, Ε' 331.
Καρατζᾶς Γεώργιος, Ε' 570.
 — Ἰωάννης Νικολάου, διερχόμενος τοῦ στόλου, Ε' 572.
Καρά Χαλήλ Τζερερελής, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ σώματος τῶν γενιτσάρων, Ε' 239.
Καρβέας, ἀξιωματικὸς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἀρχηγὸς γενόμενος τῶν ἐν Ἀσίᾳ Παυλιανιτῶν, Γ' 788.
Κάρδαμος, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 578.
Καριντάνα δαλλέ Κάρτζερι, Ε' 104.
Κάρολος ὁ μέγας, ἰδρυτὴς τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας, Γ' 589 καὶ ἐπ.
Κάρολος, ὁ Ἀνδεγαυικὸς, πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας, Ε' 144.—
 Ὁ Η', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Ε' 497, 590.—Ὁ Β', δούξ τοῦ Νεβέρς, Ε' 596.
Κάρολος Μάρτελος, ἡγεμὼν τῶν Φράγκων, Γ' 337.
Καρπερησιώτης Ἀθανάσιος, λοχαγός, Ε' 773.
Κάρτζερης Πανάρος, Ε' 21, 22.
Καρυστινός Θεόδωρος, Ε' 418.
Καρυοφύλλης Ἰωάννης, μέγας λογοθέτης, Ε' 552.
Κάσαμβος, Αἰγινήτης, Α' 360.
Κασέμ, ἀδελφὸς τοῦ Μουράτ Β', Ε' 324.
Κασῆς Ἀνδρέας, Ε' 726.
Κασίμης Πασχάλης, πλοίαρχος, Ε' 637.
Κασκάνος, Δ' 255.—Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δομετιανός, Δ' 255.
Κασσάνδρα, σύζυγος τοῦ ἄρχοντος Φραγκίσκου, Ε' 167.
Κάσσανδρος, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Α' 35.—Ὁ στρατηγός, Β' 102.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιπάτρου, Β' 168, 188, 214, 220, 249, 275, 302.
Κάσσιος, Ῥωμαῖος, Β' 455.
Καστρικία, Κωνσταντινουπολίτις, Β' 743.
Καστριώτης Γεώργιος ἢ Σκενδέρμπεϋς, Ε' 357, 374, 377.
 — Ἰωάννης, πατὴρ αὐτοῦ, Ε' 380.—Κωνσταντῖνος καὶ Στάνισας, ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Ε' 380.
Κάστωρ, Α' 9.
Καταβοληνός, γραμματεὺς τῶν θυρῶν ἐπὶ Μεχμέτη Β', Ε' 541.
Κατακαλὼν, στρατηγός, Δ' 88.
Κατάκυλας, στρατηγ. Γ' 722.
Καταλούσιος, ἢ Κατελούζιος Φραγκίσκος, Ε' 280.
Καταναῖος Μαυρίκιος, Γενουαῖος, Ε' 419.
Κατζελλερενβόγεν, Βερθόλδος, κόμης, Ε' 21.
Κατσαρός Α', Ε' 882.
Κατσώνης Λάμπρος, Ε' 636.
Κάτωρ, Ῥωμαῖος, Β' 500.
Κανάρης, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 314.
Καυκάνος, στρατηγός, Δ' 292.

Καφετζής Ἰωάννης, προεστὼς
Σπάρτης, Ε' 617.

Κάφης ὁ Φωκεὺς, Β' 441.

Καφισίας, Θηβαῖος, Α' 796.

Καψάλης, ὁ Μεσολογγίτης,
Ε' 966.

Καψοκαλύδας Μαρουήλ, Ε'
279.

Κεγένης, ἡγεμὼν τῶν Πετσε-
νέγων, Δ' 313.

Κεδίκ Ἀχμέτ πασᾶς, Ε' 480.

Κεδρηνός, χρονογράφος, Β' 645,
647. Γ' 345, 508. Δ' 97,
287, 324.

Κεκαλεσμένος Κωνσταντῖνος,
πλούσιος Θεσσαλονικεὺς, Δ'
644.

Κεκαυμένος Κατακαλὼν, μέ-
γας στρατηγός, Δ' 311, 315,
316, 414. — *Μιχαήλ*, Δ'
530.

Κέκροψ, Α' 10.

Κελεσιῖνος, πάπας Ῥώμης,
Β' 759.

Κελιδζέ Ἀρσλάν, υἱὸς τοῦ Σο-
λιμάν, Δ' 486.

Κεντουριώτης Α' Ζαχαρίας,
ἄρχων τοῦ Δαμαλά, Ε' 271.

Κερασοβίτης Ἰωάννης, Ε' 664.

Κερβογαῖ, στρατηγός, Δ' 515.

Κερέθριος, ἡγεμὼν τῶν Γαλα-
τῶν, Β' 312.

Κέρμιαν, δυνάστης τῆς βο-
ρείου Φρυγίας, Ε' 176.

Κέσε Μιχαήλ, Ε' 174.

Κηρουλάριος Μιχαήλ, Δ' 292,
301, 314.

Κηφισόδωρος, ἑπάρχος τῶν
Ἀθηναίων, Α' 832.

Κιατίπουγλους, δυνάστης τῆς
Σμύρνης, Ε' 665.

Κικέρων, ὁ Ῥωμαῖος ῥήτωρ, Β'
427.

Κίλλης, στρατηγὸς τοῦ Πτο-
λεμαίου, Β' 248.

Κίμων, υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου,
Α' 391, 445, 512, 524, 535,
536, 547, 549.

Κιράδων, Σπαρτιάτης, Α' 744.

Κινδσβεργ, ἀντιπρέσβυς τῆς
Αὐστρίας, Ε' 561.

Κιρέας, ὁ Γόννιος, Α' 131. —
Ὁ Ἡπειρώτης, Β' 323.

Κίρναμος Ἰωάννης, χρονο-
γράφος, Δ' 557.

Κίρνας, Ῥωμαῖος, Β' 442.

Κιοσέ Μεχμέτ πασᾶς, ἀρχι-
στράτηγος Τοῦρκος, Ε' 814.

Κιουπριλῆς Μεχμέτ, μέγας βε-
ζύρης, Ε' 554. — Ὁ υἱὸς αὐ-
τοῦ Ἀχμέτ, μέγας βεζύρης,
Ε' 554. — *Μουσταφᾶς*, μέγας
βεζύρης, Ε' 563. — *Χουσεῖν*,
μέγας βεζύρης, Ε' 567.

Κλαδᾶς Κροκόδειλος, ἀρχη-
γὸς ἄρματωλῶν, Ε' 589. —
Δημήτριος, Ε' 502.

Κλάδης, ὁπλαρχηγὸς Ζακύν-
θου, Ε' 620.

Κλαρέτ Γουλιέλμος, Ε' 532.

Κλαυδιανός, Ῥωμαῖος ποιη-
τῆς, Β' 703.

Κλαύδιος, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν
Ῥωμαίων, Β' 464. — *Χιλί-
αρχος* Ῥωμαῖος, Β' 507. —
Ὁ διάδοχος τοῦ Γαλιηνοῦ,
Β' 516, 517.

Κλαυῖερος, συγγραφεὺς Γάλ-
λος, Α' 45.

Κλέανδρος, ὁ τύραννος τῆς
Γέλας, Α' 500. — Ὁ *Μακς-
δών*, Β' 142.

Κλέαρχος, ἄρμοστής τοῦ Βυζαντίου, Α' 734· ὁ μετέπειτα ἡγεμὼν τῶν Μυρίων, Α' 735.

Κλειγένης, δρυμαγωγὸς Ἀθηναῖος, Α' 710.

Κλεισθένης, ὁ τύραννος τῶν Σικυωνίων, Α' 144, 147, 221.

—Ὁ Ἀθηναῖος, Α' 224, 283.

Κλείταρχος, χρονολόγος, Α' 47.

Κλεῖτος, ὁ Ἰλλυριὸς, Α' 85.—Ὁ Μακεδὼν, Β' 113, 156, 158, 159.

Κλεοβούλη· μήτηρ τοῦ Δημοσθένους, Α' 854.

Κλεόδαμος, μηχανικὸς, Β' 509.

Κλεόμβροτος, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 791, 800, 808, 813.

Κλεομένης, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 156, 283, 291, 343, 358.—Ὁ υἱὸς τοῦ Λεωνίδου, Β' 380, 385.

Κλεοπάτρα, ἡ σύζυγος τοῦ Φιλίππου, Β' 67.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Φιλίππου, Β' 68, 205, 254.

—Ἡ βασ. Αἰγύπτου καὶ ἐρωμένη τοῦ Ἀντωνίου, Β' 455.

Κλεοφῶν, δημαγωγὸς, Α' 703, 709, 710, 718.

Κλέων, ὁ δημαγωγὸς, Α' 631, 658, 670.—Ὁ Ἀλικαρνασσεὺς, Α' 742. Β' 160

Κλεώρυμος, ὁ Σφοδρίου, Α' 813.—Ὁ Κλεομένους, Β' 321.—Ὁ τύραννος τῶν Φλιασίων, Β' 378.

Κλήμης, ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Γ' 24.

—Ὁ ἀντίπαπας, Δ' 494.—

Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Ε' 139.

—Ὁ Ζ', πάπας Ῥώμης, Ε' 497.

Κληρονόμος Γιαννάκης, ἀνεψιὸς τοῦ Νικούση, Ε' 559.—

Γεώργιος, ἀνεψιὸς τοῦ Νικούση, Ε' 559.

Κληροδὴς Γρηγόριος, Ε' 597.

Κλίνφορτ, μοίραρχος Ἀγγλος, Ε' 902.

Κλονίος, ὁμηρικὸς ἥρως, Α' 23.

Κλόπες Αἰδδίν, ἀρνησίθρησκος Ἀλβανὸς, Ε' 322.

Κλυμένη, γυνὴ τοῦ Ἰαπετοῦ, Α' 4.

Κλυταιμνήστρα, γυνὴ τοῦ Ἀγαμέμνονος, Α' 32.

Κοβίλοβιτς Μίλος, εὐπατρίδης Σέρβος, Ε' 283, 284.

Κόβων, Δελφὸς, Α' 359.

Κόδριγκτων, ὁ ἐν Πύλῳ ναυαρχήσας Ἀγγλος, Ε' 931.

Κοζαρίδης Καλογιάννης, ὁ ἐπὶ φραγκοκρατίας, Ε' 158.

Κοῖνος, ὁ στρατηγ. ἐν Γρανικῷ καὶ Ἀρβήλ. Β' 110, 141, 146.

Κοῖντος Μάρκος Φίλιππος, πρέσβυς τῶν Ῥωμαίων, Β' 400.

Κοκκίνης Μιχαήλ, ὁ ἐν Μεσολογίῳ μηχανικὸς, Ε' 966.

Κόκκος Ἰάκωβος, πλοίαρχος Ἑνετὸς, Ε' 400, 401, 430.

Κοκοβίλας Νικόλαος, διοικητὴς Ὑδρας, Ε' 847.

Κολοκοτρῶναι, Κωνσταντῖνος, Ε' 630, 631.—Ἀποσόλης, Ε' 631.—

Γεώργιος, Ε' 631.—

Ἰωάννης, Ε' 631.—

Θεόδωρος, ὁ Γ. Ἀρχηγὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ε' 631, 811, 834, 839, 912.

— Πάνος, Ε' 878, 880, 882.

Κολόμβος Χριστόφορος, Α' 7.

Κομεντίολος, στρατηγ. Γ' 230.

Κομητᾶς, καθ. φιλολ. Γ' 829.

Κομιζόπουλος Α., Ε' 757.

Κομισκόρτης, στρατηγός Ἀλβανός, Δ' 481.

Κομιτῶ, ὀρχηστρίς, ἡ ἀδελφὴ τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, συζύγου τοῦ Ἰουστινιαν. Γ' 100.

Κομμοῦτος Νικόλαος, ἀρχηγός τῶν Ζακυνθίων, Ε' 604.

Κομνηνός Μηχαήλ, δεσπότης τῆς Ἡπείρου, Ε' 73.

Κομοιτόριος, ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν, Β' 314.

Κορταρίνης Ἰάκωβος, Ἐνετός, Ε' 419.

Κορτογιάννης Μῆτσος, ἄρματολός Ὑπάτης, Ε' 621.

Κορτοστέφανος, δομέστικος τῆς Δύσεως, Δ' 235. — Ἰσαάκιος, ναύαρχος, Δ' 528. — Ἰωάννης, στρατηγός, Δ' 569. — Δημήτριος, στρατηγός, Δ' 569. — Στέφανος, ἀρχιναύαρχος, Δ' 577. — Ἀνδρόνικος, Δ' 590.

Κόνων, ὁ στρατηγός τῶν Ἀθηναίων, Α' 707, 708, 762, 764, 774, 792. — Ὁ στρατηγός τῶν Ἰσαύρων, Γ' 67. — Ὁ de Béthune, ἐπὶ τῆς δ'. σταυροφορ. Δ' 716. Ε' 50.

Κοπαρίτσας Α., Ε' 957.

Κοραῆς Ἀδαμάντιος, Ε' 732.

Κόρινθα, ποιήτρια, Α' 155.

Κορνάρος Ἀνδρέας, δούξ τῆς Κρήτης, Ε' 279. — Μάρκος, Ε' 279. — Πιέτρος, Ε' 300.

— Βιτζέντζος, συγγραφεὺς τοῦ Ἑρωτοκρίτου, Ε' 717.

Κορνέρος Φαβρίκιος, Ἐνετός, Ε' 419.

Κορνήλιος, Β' 534.

Κόροιβος, ὁ Ἡλεῖος, Α' 122.

— Ὁ καλλιτέχνης, Α' 561.

Κορράδος, ὁ κοντόσταυλος, Δ' 523. — Ὁ Γ', βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, Δ' 568. — Ὁ γαμβρός τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, Δ' 658.

Κορωνίς, ἡρώτις, Α' 97.

Κουμᾶς, ὁ βασιλεὺς ὃν οἱ Ἑλλαδικῇ ἀντέταξαν εἰς τὸν Λέοντα Γ', Γ' 436. — Ὁ σοφὸς διδάσκαλος τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Γ' 443. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἐπιφανείας, Γ' 494. — Ὁ Ἕλληνας ἔμπορος, ὁ ἐπὶ Λέοντος ΣΤ'. ἔχων τὸ μονοπώλιον τοῦ βουλγαρικοῦ ἐμπορίου, Δ' 86. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 436. — Ὁ Γ', δούξ τῆς Τοσκάνης, Ε' 502.

Κόττος, ἑκατόγχειρ, Α' 40.

Κότυς, βασιλεὺς τῶν Ὀδρυσῶν, Β' 400.

Κουζέν, ὁ Γάλλος φιλόσοφος, Γ' 198.

Κουῖρίνης Ἰωάννης, Ε' 19.

Κουῖρίνος Λαῦρος, Ἐνετός, Ε' 468.

Κουλέων, στρατηγός, Δ' 476.

Κουμουρτζῆς Ἀλῆς, μέγας βεζύρης, Ε' 609.

Κουρτουριώτης Ἀνδρέας, ὁ πατὴρ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου, Ε' 692. — Λάζαρος, ὁ πρωτοστάτης τῶν ναυτικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, Ε' 830. — Γεώργιος, ὁ πρόεδρος τοῦ ἐκτελεστικοῦ, Ε' 879.

Κούρμας, ἄρματωλὸς Παρνασσίδος, Ε' 605.

Κουρτεναίῳ Πέτρος, Ε' 49, 50.

Κουρτίκιος, στρατηγὸς, Δ' 87.

Κουταλάς Δέων, Δ' 637.

Κουτλουμούς, ἀδελφὸς τοῦ Τογρουλβέγ, Δ' 310.

Κουτσομύτης, Δ' 292.

Κουτούδαλης, ἀρχηγὸς τῶν Ζαχυνθίων, Ε' 604.

Κουτούζοφ, στρατηγὸς Ῥωο ς, Ε' 559.

Κουτρούλης Ἰωάννης, Ἑλλήν ἱππότης ἐπὶ φραγκοκρατίας, Ε' 310.

Κόχραν, λόρδος, ὁ Ἀγγλος στόλαρχος τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, Ε' 806, 974.

Κρακράς, Βούλγαρος φρούραρχος Περνίκου, Δ' 248, 259.

Κραταῖος, Θεσσαλὸς, Β' 8.

Κρατερός, στρατηγὸς Μακεδῶν, Β' 104, 110, 141, 155, 166, 192, 200, 210. —

Ἄλλος στρατηγὸς, Γ' 727, 760.

Κρατησίχλεια, μήτηρ τοῦ Κλεομένους, Β' 379.

Κρατησίπολις, σύζυγος Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυσπέρχοντος, Β' 246.

Κρατησιππίδας, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 705.

Κρεβδατᾶς, προϊστάμενος τῆς Λακεδαίμονος, Ε' 224.

Κρεμάκης Ἀντώνιος, Ε' 564.

Κρέουσα, θυγάτηρ τοῦ Ἐρεχθέως, Α' 6.

Κρεσφόντης, βασιλ. τῆς Μεσσηνίας, Α' 172, 173.

Κρετζερος, ἐρμηνευτὴς Γερμανὸς, Α' 36.

Κρέων, βασιλεὺς τῶν Θηβῶν, Α' 17.

Κρηθεὺς, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Κρηνίτης, ὁ στρατηγὸς, Δ' 87. — Ὁ Ἀροτράς, Δ' 105.

Κρίγκ, συγγραφεὺς Γερμανὸς, Γ' 635.

Κριεζῆς Ἀντώνιος, ἔγκριτος πλοίαρχος Ὑδραίος, Ε' 847, 903.

Κριεζώτης Ν., ὁπλάρχηγος, Ε' 888.

Κρίος, Αἰγινήτης, Α' 358.

Κρίσπος, υἱὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 562, 580.

Κρίσπος Φραγκίσκος Α', δούξ τῆς Νάξου, Ε' 301.

Κριτίας, εἷς τῶν τριάκοντα τυράννων, Α' 726, 729. — Ὁ διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς, Ε' 535.

Κριτόβουλος, ὁ ἱατρὸς, Β' 47. — Ὁ Ἰμβριος ἱστορικὸς, Ε' 245, 408.

Κριτόλαος, στρατηγὸς τῶν Ἀχαιῶν, Β' 405.

Κριτόπλος, στρατηγὸς, Δ' 563.

Κροῖκος, βασιλεὺς τῶν Λυδῶν, 218, 850.

Κρόμβελλ, ὁ δικτάτωρ τῆς Ἀγγλίας, Α' 252.

Κρόνος, Τιτάν, Α' 2.

Κροῦμμος, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 636, 641, 644, 654, 658, 676, 677, 679, 681.

Κρούσιος Μαρτῖνος, Ε' 363, 517.

Κτησίας, ὁ ἱστορικὸς, Α' 416. — Ὁ ἱατρὸς, Α' 749.

Κτησιφῶν, Ἀθηναῖος, Β' 50.

Κύκλωπες, Α' 1.

Κύλων, Ἀθηναῖος, Α' 238.

Κυράνη, θυγάτηρ τοῦ Φιλίππου, Α' 206.

Κυρέγειρος ὁ Εὐφορίωνος, Α' 383.

Κυρτιλιανός, συγγραφεὺς Ῥωμαῖος, Β' 500.

Κυριακός, ναύαρχος, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, Δ' 240.

Κυριακός Ἰωάννης, ἀντιναύαρχος Σπετσῶν, ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, Ε' 903.

Κύριλλος, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Β' 758. Γ' 19, 21.

— Ὁ Δ', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 515. —

Ὁ Λούκαρις, πατριάρχ. Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 520, 524. — Ὁ Ε', πατριάρχης

Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 534. — Ὁ Κονταρῆς, πατριάρχης

Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 528. — Ὁ πατριάρχης Ἀλεξαν-

δρείας, Ε' 777.

Κῦρος, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 218, 326. — Ὁ σα-

τράπης, Α' 705, 733, 735. — Ὁ ἑπαρχος Κωνσταντινουπό-

λεως, Β' 754. — Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Γ' 314, 316.

Κύψελος, τύραννος τῆς Κορίνθου, Α' 225.

Κχαυεράν, βεζύρης τοῦ Τογρουλβέγ, Δ' 420.

Κωδῆνος, χρονογράφ. Δ' 31, 32.

Κώης, στρατηγός τῶν Μιτυληναίων, Α' 338.

Κωλέττης Ἰωάννης, Ε' 82Γ.

Κωνσταντία, ἡ ἀδελφὴ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 557. — Ἡ σύζυγος τοῦ Βοη-

μούνδου, Δ' 527. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Βοημούνδου, Δ' 558.

Κωνσταντίνη, νεᾶνις διδάσκαλος, Δ' 613.

Κωνσταντῖνος ὁ μέγας, Β' 530, 549. Ἀναγορεύεται αὐ-

γούστος εἰς Ὑόρκ τῆς Βρεταννίας, 550 καὶ ἐπ. Ἀγών

πρὸς τὸν Μαξέντιον, 552 καὶ ἐπ. Διατριβὴ ἐν Ῥώμῃ, πάλ-

η πρὸς Μαξιμῖνον καὶ ἔπειτα πρὸς Λικίνιον, 556 καὶ

ἐπ. Ἀρχεὶ τοῦ ὅλου κράτους, 563 καὶ ἐπ. Συγκαλεῖ ἐν Νι-

καίᾳ τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, 571 καὶ ἐπ. Τε-

λευταία αὐτοῦ ἐν Ῥώμῃ δια-

τριβὴ, 578 καὶ ἐπ. Ἰδρυσις τῆς Κωνσταντινουπόλ. 583

καὶ ἐπ. Τὰ τελευταῖα ἐπτὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, σχέσεις

πρὸς τὸν Ἀθανάσιον καὶ τὸν Ἀρειον, 597 καὶ ἐπ. Νέα τοῦ

κράτους διανομὴ καὶ θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου, 614

καὶ ἐπ. Κρίσις περὶ τοῦ ἀνδρός, 618 καὶ ἐπ. — Ὁ υἱὸς

αὐτοῦ, Β' 579, 615, 624. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 289, 308, 310, 324. — Ὁ

Πωγωνάτος, Γ' 333 καὶ ἐπ. — Ὁ ἐπίσκοπος Νακολίας, Γ' 424. — Ὁ ἐπὶ Λέοντος Ε'

στρατηγός, Γ' 437. — Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Γ', Γ' 452, 467 καὶ ἐπ. — Ὁ ἀπὸ

Συλαίου πατριάρχης Κωνσταν-

τινουπόλεως, Γ' 452, 467 καὶ ἐπ. — Ὁ ἀπὸ

· τινουπόλεως ἐπὶ Κωνσταντί-
νου Ε΄., Γ' 491, 504, 505.—
· Ὁ Ποδοπάγουρος, Γ' 503.—
· Ὁ Σεραντάπηχος, Γ' 515,
516, 586.— Ὁ ΣΤ', αὐτο-
· κράτωρ, Γ' 538, 539 καὶ ἐπ.
— Ὁ ἐπίσκοπος Κύπρου ἐν
· τῇ Ζ' οἰκουμένηκῃ συνόδῳ,
Γ' 562.— Ὁ γαμβρὸς τοῦ
· Κρούμμου, Γ' 676.— Ὁ ἀ-
· ξιωματικὸς ὁ ἐπιβαλὼν χεῖρα
κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάν-
· νου τοῦ Γραμματικοῦ, Γ' 779.
— Ὁ Πορφυρογέννητ., Γ' 237.
Δ' 94, 109, 121.— Ὁ δοῦξ
· Ἀντιοχείας, Δ' 283.— Ὁ γυ-
· ναικάδελφος τοῦ Λέοντος Φω-
· κᾶ, Δ' 95.— Ὁ υἱὸς τοῦ Ῥω-
· μανοῦ Λεκαπηνοῦ, Δ' 96,
109.— Ὁ υἱὸς τοῦ Βάρδα
Φωκᾶ, Δ' 112.— Ὁ ἀδελφὸς
τοῦ Βάρδα Σκληροῦ, Δ' 202,
· 229.— Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βα-

· σιλεῖου Β΄., Δ' 205, 206, 275,
277.— Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταν-
· τίνου Δούκα, Δ' 418.— Ὁ
υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Δούκα, Δ'
429.— Ὁ βασιλικὸς θησαυ-
· ροφύλαξ, Δ' 712.— Ὁ υἱὸς
τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, Ε'
52.— Ὁ Μεσοποταμίτης, Ε'
54.— Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου
Παλαιολόγου, Ε' 207.— Ὁ
ἐγγονὸς τῆς μεγάλης Αἰκα-
· τερίνης, Ε' 634.

· Κωνσταντίος, ὁ Χλωρὸς, Β'
549.— Ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου
Κωνσταντίνου, Β' 615, 624,
629, 643.

· Κώστας, ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου
Κωνσταντίνου, Β' 579, 615,
624.— Ὁ ἐγγονὸς τοῦ Ἡρα-
· κλείου, Γ' 325 καὶ ἐπ.

· Κωστής, ἀρνησίθρησκος Ἀλβανός,
Ε' 303.

Λ.

· Λαβέων, νομοδιδάσκαλ. Γ' 113.

· Λαγγοῦστος Ἰάκωβος, Ε' 389.

· Λαδισλάος, ἀδελφὸς τοῦ Γεῖ-
· ζα, Δ' 5·9.

· Λαέρτης, εἷς τῶν Ἀργοναυτῶν,
Α' 14.

· Λαζάροβιτς Στέφανος, δεσπότης
· Σερβίας, Ε' 326.

· Λάζαρος, δεσπότης Σερβίας,
Ε' 283.

· Λαῖος, βασιλεὺς τῶν Θηβῶν,
Α' 17.

· Λαῖς, ἐταῖρα, Β' 467.

· Λακεδαιμόνιος, υἱὸς τοῦ Κί-
· μωνος, Α' 593.

· Λακροᾶ, γραμματ. τῆς γαλλ.
· πρεσβείας ἐν Κωνσπ. Ε' 543.

· Λακτάντιος, χριστιανὸς συγ-
· γραφεὺς, Α' 36.

· Λάμαχος, στρατηγὸς τῶν Ἀ-
· θηναίων, Α' 686, 687.

· Λάμια, περιώνυμος ἐταῖρα, Β'
293.

· Λαμοντραί, περιηγητ., Ε' 512.

· Λαμπαρδᾶς Ἀνδρόνικος, στρα-
· τηγὸς, Δ' 590.

· Λαμπάρδης Ἀναρίας, μητρο-
· πολίτ. Λακεδαίμονος, Ε' 617.

· Λάμπης Ἰωάννης, λοχαγὸς, Ε'
607.

- Λάμπρος*, διδάσκαλος τῆς μουσικῆς, Α' 240.
Λάμπων, Αἰγινήτης, Α' 488.
Λανίκη, ἀδελφὴ τοῦ Κλείτου, Β' 158.
Λαντοῦλφος, πλοίαρχ., Δ' 525.
Λαοδάμας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἑτεοκλέους, Α' 20. — Ὁ τύραννος τῆς Φωκαίας, Α' 337.
Λαοδίκη, Α' 525.
Λαοκόων, ἱερεὺς Τρωαδίτης, Α' 31.
Λαομέδων, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰλίου, Α' 21. — Ὁ σατράπης τῆς ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου Συρίας, Β' 189.
Λαρόσης Γουτδων Β', δούξ τῶν Ἀθηνῶν, Ε' 155.
Λαρόσης Γουλιέλμος Α', Ε' 145.
Λαρόσης Ὁθων, μέγας Κὺρ τῶν Ἀθηνῶν, Ε' 22.
Λασθένης, ἡγεμὼν τῆς Κρήτης, Β' 452.
Λάσκαρις Θεόδωρος, Δ' 711, 724. Ε' 5, 16, 44, 47, 52. — Οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, Ἀλέξιος καὶ Ἰσαάκιος, Ε' 6, 55, 56. — Θεόδωρος Δούκας, υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Βατάτση, Ε' 69, 71. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάννης, Ε' 71, 130. — Ἀθανάσιος, Ε' 366. — Ἀλέξιος, διοικητ. τῶν Πατρῶν, Ε' 366. — Κωνσταντῖνος, Ε' 497. — Ἰωάννης, Ε' 497. — Χρῦσανθος, μητροπολίτης Λακεδαιμόνος, Ε' 597. — Ἰάνος, Ε' 723.
Λᾶσος ὁ Ἑρμιονεὺς, διθυραμβοποιὸς, Α' 281.
- Λατρεμούϊ Ὁδεβέρτος*, ἄρχων τῶν Καλαβρύτων, Ε' 35.
Λαῦσος, εὐνοῦχος, Β' 751.
Λαφάρης ὁ Εὐφορίωνος, Ἀρχὰς, Α' 223.
Λαχάρης, δημαγωγὸς Ἀθηναῖος, Β' 301.
Λαχούρης Γεώργιος, ἄρματωλός, Ε' 616, 619.
Λέαρχος, υἱὸς τοῦ Ἀθάμαντος, Α' 12.
Λεβέντης Γεώργιος, Ε' 757.
Λεβζέλτερν, πρέσβυς τῆς Αὐστρίας, Ε' 923.
Λεβῶ, ἱστορικὸς Γάλλος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, Γ' 341, 493.
Λειδεκέρκης Οὐάλτερος, διοικητῆς Κορίνθου, Ε' 154.
Λειχούδης Κωνσταντῖνος, Δ' 309, 418. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Στέφανος, Δ' 311.
Λέλεξ, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς, Α' 20.
Λεμπέσης Ἀνάργυρος, Ε' 903.
Λεονάρδος, λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Μιτυλήνης, Ε' 402. — Ὁ Ἀριτηνὸς, Ε' 486.
Λεοννάτος, σατράπης τῆς μικρᾶς Φρυγίας, Β' 191, 199.
Λεοντάρης, θεῖος τοῦ Γιόνμα, Ε' 726.
Λεοντιάδης, ὁ στρατηγὸς τῶν Θηβαίων, Α' 436. — Ὁ πολέμαρχος τῶν Θηβῶν, Α' 782, 790.
Λεόντιος, ὁ φιλόσοφος, Β' 752, — Ὁ Σύρος, ἀντίπαλος τοῦ Ζήνωνος, Γ' 61. — Ὁ στρατηγός, Γ' 361, 370, 376, 373. — Ὁ μοναχός, Γ' 699.

— Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 673.
Λεοντίσκος, υἱὸς τοῦ Πτολεμαίου, Β' 272.
Λεοπόλδος, βασιλικὸς πρίγκηψ, Ε' 987.
Λεπρανθηρὸς Ἀθανάσιος, Ε' 220.
Λεραίῦ, πλοίαρχος Γάλλος, Ε' 979.
Λέσλης Βάλτερ, πρέσβυς, Ε' 554.
Λέσχης, ποιητῆς, Α' 302.
Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος, ὑπατος τῶν Ῥωμαίων, Β' 406.
Λεωκράτης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 544.
Λεωκύδης ὁ Φεῖδωρος, Ἀργεῖος, Α' 223.
Λέων, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 215. — Ὁ στρατηγὸς, Β' 707. — Ὁ αὐτοκράτωρ, Β' 773, 778, 780, 781, 785, 786. Γ' 36, 37. — Ὁ Γ', αὐτοκράτωρ, Γ' 388 γ καὶ ἐπ. 423 καὶ ἐπ. — Ὁ Δ', αὐτοκράτωρ, Γ' 531 καὶ ἐπ. — Ὁ Κουλούκης, υἱὸς τοῦ Μιχαήλ Λαχανοδράκοντος, Γ' 509. — Ὁ Κουτσοδάκτυλος, Γ' 509, 510. — Ὁ ἐπίσκοπ. Ῥόδου, Γ' 563. — Ὁ ἐπίσκοπ. Ἰκονίου, Γ' 563. — Ὁ ἐπίσκοπος Καρπάθου, Γ' 563. — Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', Γ' 583. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀετίου, Γ' 593. — Ὁ Ε', αὐτοκράτωρ, Γ' 662 καὶ ἐπ. 674 καὶ ἐπ. — Ὁ μαθηματικὸς, Γ' 751, 753, 785. — Ὁ Κάστωρ, Γ' 836. — Ὁ Ἀποστύπης, Δ' 80. — Ὁ Σο-

φὸς, αὐτοκράτωρ, Δ' 83, 92.
— Ὁ ναύαρχος τοῦ ἐμίρου τῆς Κρήτης, Δ' 88, 91. — Ὁ διάκονος, Δ' 92. — Ὁ Φωκάς, στρατηγὸς, Δ' 95. — Ὁ Ἀγέλαςος, πρωτοσπαθάριος, Δ' 106. — Ὁ υἱὸς τοῦ Βάρδα Φωκά, Δ' 112, 164, 196. — Ὁ Βαλάντης, Δ' 193, 200. — Ὁ Πεδιάσιμος, Δ' 191. — Ὁ πρωτοβεστιάριος, Δ' 228. — Ὁ Μελισσηνὸς, Δ' 235, 240. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, Δ' 265. — Ὁ Ἀντίοχος, στρατηγὸς, Δ' 322. — Ὁ Ζ', πάπας Ῥώμης, Δ' 367. — Ὁ Θ', πάπας Ῥώμης, Δ' 370. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἀχρίδος, Δ' 371. — Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀρμενίων, Δ' 558. — Ὁ καρδινάλιος, Δ' 700. — Ὁ Σγουρὸς, δεσπότης Ἀργολίδος, Ε' 7, 9. — Ὁ Χαμάρετος, δεσπότης Λακωνικῆς, Ε' 9. — Ὁ Ι', πάπας Ῥώμης, Ε' 497.
Λεωνίδας, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 425, 433. — Ὁ παιδαγωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 178.
Λεωσθένης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Β' 196, 198.
Λεωτυχίδης, βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 359, 494.
Λήϊτος, δμηνικὸς ἥρως, Α' 23.
Λήκ, ἀρχαιολόγος καὶ ἐλληνιστῆς Ἀγγλος, Α' 398.
Λιβαδάριος, στρατηγὸς τῆς Λυδίας, Ε' 190.
Λιβάνιος, ἱστορικὸς, Β' 626, 645, 690, 692.
Λιβέριος, πατρίκιος, Γ' 153.
Δ'.

Λιβίνης, ἄρματωλὸς Καρπεν-
νησίου, Ε' 605, 743.

Λίβυς, ἀδελφὸς τοῦ Λυσάν-
δρου, Α' 729.

Λικίνιος, αὐγουστός, Β' 552,
557, 562.

Λιδσας Πέτρος, ἄρχων Ἀλβαν-
νός, Ε' 302.

Λιπαρίτης, ἄρχων τῆς Ἰβη-
ρίας, Δ' 311, 312.

Λογγιβαρδόπουλος, Δ' 442.

Λογγῖνος, δῆτωρ, Β' 480, 528.

— Ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκρά-
τορος Ζήνωνος, Γ' 66. — Ὁ
στρατηγὸς, Γ' 469.

Λογοθέτης Ἰωάννης, Ε' 820.

Λοθάριος, βασιλεὺς τῶν Φράγ-
κων, Γ' 822.

Λολιανὸς ὁ Ἐφέσιος, σοφι-
στῆς, Β' 469, 485.

Λομβαρδὸς, πλοίαρχος, Δ' 525.

Λόντος Νικόλαος, Ε' 879. —
Ἀνδρέας, Ε' 880, 957.

Λορεδανὸς, Ἐνετὸς, Ε' 309.

Λουδοβῖκος ΙΔ', βασιλεὺς τῆς
Γαλλίας, Γ' 94. — Ὁ Εὐτυ-
χῆς, βασιλεὺς τῶν Φράγκων,

Γ' 732, 733 — Ὁ Β', αὐτο-
κράτωρ τῆς Ἰταλίας, Γ' 822.

— Ὁ Ζ', βασιλεὺς τῆς Γαλ-
λίας, Δ' 570. — Ὁ κόμης τῶν

Βλεσσων, Δ' 701. Ε' 2. —
Ὁ παχὺς, Ε' 50. — Ὁ ΙΒ',

βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Ε'
497.

Λουδορέκας, Ε' 607.

Λούθηρος, Ε' 520.

Λουῖτπράνδος, λατῖνος χρονο-
γράφος, Δ' 99, 157, 164.

Λουκᾶς, ἄρχων τοῦ Λάκκου,
Ε' 36.

Λουκιανὸς ὁ Σαμοσατεὺς, Β'
480, 539.

Λούκουλλος, ἐπιφανὴς Ῥω-
μαῖος, Ε' 427, 441, 452.

Λουμπόζοβιτς, Ε' 607.

Λούριαν Ῥογέρος, ναύαρχος,
Ε' 152.

Λουριώτης Ἀνδρέας, Ε' 941.

Λουφτούμπεϋς, ἀμιράς τοῦ
Καντηλόρου, Ε' 542.

Λύγδαμις ὁ Συρακοῦσιος, Ὀ-
λυμπιονίκης, Α' 179. — Ὁ

τύραννος τῶν Ναξίων, Α' 279.

Λυγκεὺς, ὁ τῆς Ὑπερμνήστρας
ἀνὴρ, Α' 11.

Λυδιάδης, τύραννος Μεγαλο-
πόλεως, Β' 377.

Λυκάνθης, ἡγεμὼν τῶν Πισι-
δῶν, Δ' 320.

Λυκιαρδόπουλος Σπυρίδων, ὁ-
πλαρχηγ. Κεφαλλην. Ε' 620.

Λυκίδης, βουλευτὴς Ἀθηναῖος,
Α' 474.

Λυκίσκος, ὁ Ἀθηναῖος δημο-
κόπος, Α' 713. — Ὁ Μακε-
δὼν, Β' 230.

Λυκοθανάσης Δημήτριος, Ε'
593.

Λυκόρτας, πατὴρ τοῦ Πολυ-
βίου, Β' 368, 399, 404.

Λυκοῦργος, ὁ νομοθέτης τῆς
Σπάρτης, Α' 183. — Ὁ Ἀ-

ριστολατῖδου, Α' 276. — Ὁ

Ἀθηναῖος ῥήτωρ, Β' 87, 92.

— Διάδοχος τοῦ Κλεομένους
ἐν Σπάρτῃ, Β' 389.

Λόνσιγγ, φιλέλλην Βυρτεμ-
βέργιος, Ε' 819.

Λυσαγόρας ὁ Πάριος, Α' 388.

Λυσάνδρα, θυγάτηρ τοῦ Πτο-
λεμαίου, Β' 307.

Λύσανδρος, ναύαρχος τῶν Ἀα-
κεδαιμον., Α' 704, 714, 717,
719, 729, 742, 750, 756.

Λυσανίας, Ἐρετριεύς, Α' 223.

Λυσίας, ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀ-
θηναίων, Α' 711, 786. — Ὁ
ῥήτωρ, Α' 856.

Λυσικλῆς, ὁ Ἀθηναῖος δημα-
γωγός, Α' 657. — ὁ στρατη-
γὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 872.

Λυσίμαχος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρι-
στείδου, Α' 523. — Ὁ παιδα-

γωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάν-
δρου, Β' 78, 105, 191, 244,
274, 308. — Ὁ τῆς Χαλκί-
δος βασιλεὺς, Β' 350.

Λύσιππος, ἀνδριαντοποιὸς Ἑλ-
λην, Β' 115, 498.

Λύσις, Ταραντῖνος φιλόσοφος,
Α' 796.

Λύτζος, πρέσβυς τῆς Αὐστρίας,
Ε' 781.

Λωρῆς, ὁπλάρχηγὸς Λιδורי-
κίου, Ε' 619, 621.

M.

Μάγερ, φιλέλλην, Ε' 966.

Μαγκαφᾶς Θεόδωρος, Δ' 660,
661.

Μαγνέντιος, σωματοφύλαξ, Β'
625, 629.

Μάγνης, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Μαζαῖος, στρατηγὸς Πέρσης,
Β' 139, 146.

Μαζάκης, σατράπης τῆς Αἰ-
γύπτου, Β' 135.

Μάζαρις, Ε' 82.

Μαζιδᾶς Λέων, Δ' 636.

Μαίανδρος, γραμματεὺς τοῦ
Πολυκράτους, Α' 336.

Μαιζών, στρατάρχης Γάλλος,
Ε' 986.

Μάϊος, ναύαρχος Σικελὸς, Δ'
582.

Μαῖουμᾶς, στρατηγὸς Ἀραβ,
Γ' 381.

Μαίτλανδ, Ε' 933.

Μακάριος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος
Ἀθηνῶν, Ε' 306. — Ὁ πα-
τριάρχης Ἀντιοχείας, Ε' 519.

— Ὁ μητροπολίτης Σμύρνης,
Ε' 529. — Ὁ ἀρχιερεὺς Λαοί-

σης, Ε' 605. — Ὁ μητροπο-
λίτης Κορίνθου, Ε' 619.

Μακεδόνης, πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Γ' 69, 71.

Μακόλδος Δημήτριος, δημογέ-
ρων Ἀθηνῶν, Ε' 705.

Μακραῖος Σέργιος, ἐκκλησι-
αστικὸς ἱστορικὸς, Ε' 456,
534.

Μακρεμβολίτης Ἰωάννης, Δ'
292.

Μακρῆς, Ε' 162. — Ὁ ὁπλάρ-
χηγὸς Ζακύνθου, Ε' 620. —
Βησσαρίων, διδάσκαλος, Ε'
727. — Δημήτριος, ὁπλάρχη-
γὸς Μεσολογγίου, Ε' 829.

Μακώλαιϋ, ἱστορικὸς Ἀγγλος,
54. Γ' 47.

Μαλάλας, ὁ χρονογράφος, Β'
646, 780.

Μαλάμος, ἄρματωλὸς τῆς Ἡ-
πείρου, Ε' 595.

Μαλεῖτρος Εὐστάθιος, μάγι-
στρος, Δ' 238, 242, 243.

Μαλέκ Ἀδελ, ἀδελφὸς τοῦ
Σαλαδδῖν, Δ' 662.

Μαλέκ Σαλέχ Ἰσμαήλ, υἱὸς τοῦ Νουρεδδίν, Δ' 661.

Μαλέκ Σάχ, διάδοχος τοῦ Ἀλπ Ἀρσλάν, Δ' 430.

Μάλης, ἀδελφὸς τοῦ Τιτόρμου, Α' 223.

Μάλχος, χρονογράφος, Β' 778, 784. Δ' 110.

Μάμιζα, ἀδελφὴ τοῦ Σκενδέρμπεϋ, Ε' 381.

Μαμοράς Μιχαλάκης, μέγας λογοθέτης, Ε' 552.

Μάμουκας, διερμηνεὺς τῆς ὑψηλῆς πύλης, Ε' 562.

Μαμφρέδος, βασιλεὺς τῆς Σικελίας, Ε' 73.

Μαμωνάς, ἄρχων τῆς Μονεμβασίας, Ε' 11.

Μαμωνάς Δημήτριος Γρηγοράς, φρούραρχος, Ε' 366.

Μαμωνάς Νικόλαος, Ε' 592.

Μαρασσῆς, χρονογράφος, Β' 769. Γ' 592.

Μάνδαλος Ἀθανάσιος, ὁπλαρχηγός, Ε' 830.

Μαρδροκλῆς, ἀρχιτέκτων Σάμιος, Α' 337.

Μαρέθων, ἀρχιερ. Αἰγύπτιος, Β' 356.

Μαρέτας Εὐστάθιος, στόλαρχος, Ε' 604.

Μάρης, στρατηγός, Γ' 509.

Μαριάκης Γεώργιος, Δ' 279, 286, 288, 302, 303.

Μαρουήλ, ὁ στρατηγός, Γ' 309.

— Ὁ πρωτοστράτωρ, Γ' 674, 747, 751, 759, 772, 798.

— Ὁ πρωτοσπαθάριος, Δ' 104.— Ὁ Κομνηνός, Δ' 423, 424.— Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου

Κομνηνοῦ, Δ' 557, 565, 597.

— Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, Δ' 628.— Ὁ δεσπότης τῆς Ἑλλάδος, Ε' 61.

Μαρουήλ Ἀγγελος, Ε' 7.

Μάντζαρος, μελοποιὸς Ἑπτανήσιος, Ε' 721.

Μαρτίας, ὁ ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, Β' 18.— Ὁ στρατηγὸς τοῦ Δημητρίου, Β' 288, 289.

Μαρώλαρος, πλοίαρχος Ψαριανός, Ε' 626.

Μαξέντιος, αὐγουστός τῶν Ῥωμαίων, Β' 551, 556.

Μαξιμιανός, συνάρχων τοῦ Διοκλητιανοῦ, Β' 549, 552.

Μαξιμίιος, καῖσαρ, Β' 550, 552, 558.

Μάξιμος, Ῥωμαῖος, Β' 483.— Ὁ νεοπλατωνικὸς, Β' 639.

— Ὁ συγκλητικὸς, Β' 679, 695.— Ὁ μέγ. ἐκκλησιάρχης, Ε' 493.— Ὁ αὐτὸς πατριάρχ.

Κωνσταντινουπόλ., Ε' 512.

Μαραθὼν, δῆμος τῆς Ἀττικῆς, Α' 372.

Μαργαρίτα ἡ Οὐγγαρικὴ, Δ' 712. Ε' 7, 25.

Μαργαριτόνης, ναύαρχος, Δ' 630.

Μαρδόνιος, στρατηγὸς τοῦ Δαρείου, Α' 355, 393, 465, 467, 472, 485.

Μαρδόκτης, στρατηγὸς Πέρσης, Α' 496.

Μαρία, ἡ σύζυγος τοῦ Ὑπατίου, Γ' 136.— Ἡ ἀδελφὴ

τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 319.— Ἡ σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', Γ' 571, 580.— Ἡ

ἀδελφὴ τῆς βασιλίσσης Θεο-

δώρας, Γ' 740.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 767, 769, 770.—Ἡ σύζυγος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, Γ' 834. — Ἡ σύζυγος τοῦ Ἰωάννου Τσίμισκῃ, Δ' 202. — Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ῥωμανοῦ Ἀργυρ. Δ' 242. — Ἡ σύζυγος τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου, Δ' 259. — Ἡ σύζυγος τοῦ Μιχαήλ Ζ', Δ' 436. — Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀμαλαρίχου, Δ' 589.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, Δ' 589. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Κουρτεναίου, Ε' 52.—Ἡ ἐγγονὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, Ε' 192. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Γουίδωνος Ἐγγιένου, Ε' 300.— Ἡ σύζυγος τοῦ Μουράτ Β', Ε' 306.—Ἀγγελικὴ Παλαιολογίνα, Ε' 302, 303.

Μαριανός, ὁ στρατηγός, Γ' 381.—Ὁ ἀδελφός Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, Γ' 835.

Μαριανός Ἀργυρός, στρατηγός, Δ' 108.

Μαρῖνος, ὁ ὑπάτος, εἰς τῶν συντακτῶν τῆς Ἐκλογῆς, Γ' 456.—Ὁ πενθερός τοῦ βασιλέως Θεοφίλου, Γ' 740.—Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα, Γ' 493.—Ὁ πάπας Ῥώμης, Δ' 347.—Ὁ Β', πάπας Ῥώμης, Δ' 367.

Μάριος, Ῥωμαῖος, Β' 442.

Μαρκελλῖνος, ὁ βιογράφος τοῦ Θουκυδίδου, Α' 606. — Ὁ χρονογράφος, Β' 766. Γ' 161, 162.—Ὁ ἐπίσκοπος Γαγγρηνῶν, Γ' 471.

Μαρκεσίνα, κυρία τῆς τιμῆς, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βατάτση, Ε' 68.

Μαρκιανός, ὁ Ῥωμαῖος στρατηγός, Β' 513. — Ὁ Θράξ, Β' 760, 762, 771.

Μάρκος, ὁ ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων, Β' 649.—Ὁ ἐπίσκοπος Κορώνης, Ε' 295.—Ὁ Εὐγενικός, ἐπίσκοπος Ἐφέσου, Ε' 339.—Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 530.

Μάρκος Ἀντώνιος, στρατηγός τῶν Ῥωμαίων, Β' 452.

Μάρκος Αὐρήλιος, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 491.

Μαροῦλα, ἡ Οὐνερωναία, Ε' 227. — Ἡ Ἑλληνίς, Ε' 598.

Μαρούτσης Λάμπρος, Ε' 726. — Σίμων, Ε' 726.

Μάρση, Κωνσταντινουπολίτις, Β' 743.

Μαρσύας, ἱστορικός, Β' 106, 270.

Μαρτέλος Κάρολος, βασ. Γαλλίας, Γ' 337.—βασ. Οὐγγαρ. Ε' 231.

Μαρτίνα, σύζυγος τοῦ Ἡρακλείου, Γ' 319, 320, 324, 325.

Μαρτῖνος, ὁ πάπας Ῥώμης, Γ' 330, 331.—Ὁ ἐκδότης τοῦ Thesaurus novus, Δ' 491.

— Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Ε' 134.—Ὁ υἱός τοῦ Βαρθολομαίου Ζαχαρίου, Ε' 227.

Μάρων, Σπαρτιάτης, Α' 434.

Μασιλλῶν, ἱεροκῆρυξ Γάλλος, Β' 736.

Μασίστιος, στρατηγός Πέρσης, Α' 478.

Μασλατρῆς, ἱστοριογράφ. Γάλλος, Ε' 542.

Μασούδ, σουλτάνος τοῦ Ἰο-
νίου, Δ΄ 545.

Μαστροθεόδωρος Στέφανος, Ε΄
297.

Ματθαῖος, πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Ε΄ 51.

Ματθίλδη, ἡ Ἐννεγαυῖκῃ, Ε΄
156.

Ματρόζος Λέκας, Ε΄ 900.—
Ἰωάννης, Ε΄ 904.

Ματταθίας, Ἰουδαῖος, Β΄ 412.

Μαυρίχιος, ὁ αὐτοκράτωρ, Γ΄
214 καὶ ἐπ. — Ὁ υἱὸς τοῦ
δόγου Τριβούνου, Δ΄ 242.

Μαυρογένης Νικόλαος, διερ-
μηνεὺς τοῦ στόλου, Ε΄ 572,
574, 575.—Στέφανος, διερ-
μηνεὺς τοῦ στόλου, Ε΄ 572.

Μαυροζώμης Ἰωάνν. Δ΄ 633.
—Θεόδωρος, Δ΄ 634.—Μα-
νουήλ, Δ΄ 635.

Μαυροκαταλὼν, στρατηγὸς, Δ΄
487.

Μαυροκαταλὼν Μαρνανός,
ναύαρχος, Δ΄ 531.

Μαυροκορδάτος Ἀλέξανδρος,
ὁ πρεσβύτερος, μέγας διερ-
μηνεὺς, Ε΄ 559, 562, 563,
567, 570.—Ὁ πατὴρ αὐτοῦ
Νικόλαος, Ε΄ 560.—Ὁ υἱὸς
Νικόλαος, Ε΄ 567, 570. —
Ἰωάννης, Ε΄ 570.—Ἀλέξαν-
δρος, ὁ νεώτερος, Ε΄ 793,
832, 836, 843, 883, 942.

Μαυρομιχάλης Ἰωάννης, δι-
πλαρχηγὸς τῆς Μεσσήνης, Ε΄
622.—Πέτρος, Ε΄ 622, 790.
—Ἡλίας, Ε΄ 811, 828. —
Κυριακούλης, Ε΄ 815, 835.—
Ἰωάννης, Ε΄ 815.—Γεώργιος,
Ε΄ 981.

Μαῦρος, ἐπίσκοπος Ἀμάλφης,
Δ΄ 536.

Μαχαρίδας, βασιλ. τῆς Σπάρ-
της, Β΄ 389.

Μαχάων, ἱατρός, Α΄ 23.

Μαχμουτ, ὁ διερμηνεὺς, Ε΄ 549.

— Ὁ σουλτάνος, Ε΄ 659.—

Μαχμουτ πασᾶς, ὁ μέγας βε-
ζύρης, Ε΄ 480, 489.—Ὁ διοι-
κητὴς τῆς Δράμας ἢ Δοάμα-
λης, Ε΄ 803, 823, 837, 841.

Μαχμουτ Τσελεπῆς, Ε΄ 360.

Μεγάδαζος, στρατηγὸς τοῦ
Δαρείου, Α΄ 339.

Μεγαβάτης, ἀρχιναύαρχος τοῦ
Δαρείου, Α΄ 341, 428.

Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαίωνος, Α΄
223, 238.

Μεγασθένης, Β΄ 106.

Μέγης, ὁμηρικὸς ἥρως, Α΄ 22.

Μεγιστίας ὁ Ἀκαρνὰν, μάν-
τις, Α΄ 432.

Μέδικος Κοσμάς, δοῦξ τῆς
Φλωρεντ. Ε΄ 320.—Πέτρος,
Ε΄ 495.—Λαυρέντιος, Ε΄ 495.

Μέδουσα, μυθολογικὸν τέρας,
Α΄ 10.

Μεζιτμπεῦς, ἀρχιεπιποκόμος,
Ε΄ 358.

Μεθόδιος, πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Γ΄ 764,
781, 786, 794.

Μειδίας, Ἀθηναῖος, Β΄ 443.

Μέιερν Ἰωσήφ Γεράρδος, Ε΄
483, 497.

Μεῦτάρης Πάνος, ἀρματωλὸς,
Ε΄ 604, 609.

Μέλ, πρόκριτος τῆς Βάριος, Δ΄
273, 274.

Μελάγχθων Φίλιππος, Ε΄ 520.

Μελάνθιος, ὁ στρατηγὸς τῶν

- Ἀθηναίων, Α' 343.—Ὁ ποιη-
τῆς, Α' 525.
- Μελάνιππος*, πολεμιστῆς Θη-
βαῖος, Α' 19.
- Μελέαγρος*, εἷς τῶν Ἀργοναυ-
τῶν, Α' 14.—Ὁ στρατηγὸς
τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β'
110, 141, 181, 187.—Ὁ
ἀδελφὸς τοῦ Κεραυνοῦ, Β' 312.
- Μελέκ πασαῖς*, Ε' 823.
- Μελέτιος*, δ' ἐπίσκοπος Ἀντιο-
χείας, Β' 726.—Ὁ πατριάρ-
χης Ἀλεξανδρείας, Ε' 518.
—Ὁ Β', πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Ε' 618.
- Μελήκ*, ἀρχηγὸς τῶν Τούρκων,
Ε' 203.
- Μελήσιππος*, πρέσβυς Σπαρ-
τιάτης, Α' 617.
- Μελικέρτης*, υἱὸς τοῦ Ἀθάμαν-
τος, Α' 12.
- Μελισσηνὸς Μιχαήλ*, Γ' 509.
—Νικηφόρος, Δ' 124, 440.
—Θεόδωρος, Δ' 695.—Μα-
κάριος, Ε' 594.—Θεόδωρος,
χωροδеспότης, Ε' 594.—
Νικήτας, Ε' 597.—Ἰωάννης,
Ε' 598.
- Μέλισσος* ὁ Ἰθαγένης, στρα-
τηγὸς τῶν Σαμίων, Α' 585.
- Μελιτάκης Ἰωάννης*, προεσὼς
Σπάρτης, Ε' 617.
- Μέλλων*, Θηβαῖος, Α' 790.
- Μέλος Γεώργιος*, Ε' 726.
- Μέμνων*, δ' σύμμαχος τῶν
Τρώων, Α' 30.—Ὁ Ῥόδιος, Β'
98, 100, 109, 111, 119.—
Ὁ υἱὸς τοῦ Καρόλου Τόκκου,
Ε' 331.
- Μεγαλκίδας*, στρατηγὸς τῶν
Ἀχαιῶν, Β' 404.
- Μένανδρος*, δ' κωμωδοποιὸς,
Β' 259.—Ὁ βασιλεὺς τῆς
Βακτριανῆς, Β' 341.—Ὁ χρο-
νογράφος, Γ' 214, 228, 229.
- Μενδόζας Οὐρτάδος*, ποιητῆς
Ἰσπανὸς, Α' 246.
- Μενεκλείδας*, Θηβαῖος, Α' 827.
- Μενέλαος*, δ' βασιλεὺς τῆς
Σπάρτης, Α' 22.—Ὁ ἀδελ-
φὸς τοῦ Πτολεμαίου, Β' 268,
272.
- Μενεσθεὺς*, ὁμηρικὸς ἥρως, Α'
23.
- Μενίδας*, στρατηγὸς τοῦ με-
γάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 142,
146.
- Μένιππος*, Ἀθηναῖος, Α' 610.
- Μενοικεὺς*, υἱὸς τοῦ Κρέοντος,
Α' 19.
- Μενοίτιος*, υἱὸς τοῦ Ἰαπετοῦ,
Α' 4.
- Μεντεσχέ*, ἄρχων τῆς Καρίας,
Ε' 176.
- Μέντης*, βασιλεὺς τῶν Ταφίων,
Α' 111.
- Μέντωρ*, Ῥόδιος, Β' 96.
- Μένυλλος*, Μακεδὼν, Β' 202.
- Μένων*, Φαρσάλιος, Α' 131.
- Μέξης Ἰωάννης*, πρόκριτος
τῶν Σπετσῶν, Ε' 876.
- Μεσάλας*, ἀνθύπατος τῆς Ἀ-
χαΐας, Β' 507.
- Μεταξᾶς Γρηγόριος*, μοναχὸς
Κερκυραῖος, Ε' 534.—Σπυ-
ρίδων, ὁπλαρχηγὸς Κεφαλλη-
νίας, Ε' 620.—Ἰωάννης, Ε'
620.—Ἀνδρέας, Ε' 817.
- Μετέλλα*, σύζυγος τοῦ Σύλλα,
Β' 443.
- Μέτελλος*, στρατηγὸς τῶν Ῥω-
μαίων, Β' 404, 406, 452.

- Μέτερνιχ*, πρωθυπουργός τῆς Αὐστρίας, Ε' 775.
- Μετοχίτης Θεόδωρος*, μέγας λογοθέτης, Ε' 184, 209.
- Μέτωρ*, ἀστρονόμος, Α' 578.
- Μεχμέτ Α'*, σουλτάνος, Ε' 307, 308, 323. — 'Ο Β', σουλτάνος, Ε' 360, 384. — 'Ο Δ', σουλτάνος, Ε' 558.
- Μεχμέτ Α.λῆς*, δυνάστης τῆς Αἰγύπτου, Ε' 665, 891.
- Μεχμέτ πασᾶς*, ὁ Τοῦρκος στρατηγός, Ε' 842. — 'Ο ἀντιναύαρχος, Ε' 865.
- Μήδεια*, θυγάτηρ τοῦ Αἰήτου, Α' 16.
- Μήδιος*, ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, Β' 270.
- Μηλιώτης Χρῆστος*, ἄρματωλός, Ε' 738.
- Μηναῖς*, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 219.
- Μηριάτης Ἡλίας*, ἱεροκῆρυξ, Ε' 603, 719.
- Μηνόδωρος*, τεχνίτης Ἀθηναῖος, Β' 498.
- Μητρόδωρος*, ὁ τύραννος τῆς Προκοννήσου, Α' 338. — 'Ο ἀδελφός τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς ἀγίας Σοφίας Ἀνθεμίου, Γ' 189.
- Μητρομάρας*, ὁπλαρχηγός Μεγαρίδος, Ε' 619, 625.
- Μητροφάνης*, ὁ στρατηγός τοῦ Μιθριδάτου ΣΤ', Β' 434, 438. — 'Ο ἀρχιερεὺς Σμύρνης, Γ' 786. — 'Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 356. — 'Ο Γ', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 516.
- Μητσάκης*, διερμηνεὺς, Ε' 683.
- Μιαούλης (Βῶκος) Ἀνδρέας*, ὁ περιφανὴς ναύαρχος, Ε' 556, 855, 911. — 'Ο υἱὸς αὐτοῦ Δημήτριος, Ε' 953.
- Μιδάρος*, ἱππότης, Ε' 604.
- Μίδας*, βασιλεὺς τῆς Φρυγίας, Β' 118, 332.
- Μιζίζιος*, στρατηγός Ἀρμένιος, Γ' 333.
- Μιθρήνης*, Πέρσης, Β' 117.
- Μιθριδάτης*, ὁ στρατηγός, Β' 109, 113. — 'Ο Γ', βασιλεὺς τοῦ Πόντου, Β' 331. — 'Ο Δ', βασιλεὺς τοῦ Πόντου, Β' 331. — 'Ο ΣΤ', βασιλεὺς τοῦ Πόντου, Β' 331, 431.
- Μιθροβαρζάνης*, σατράπης τῆς Καππαδοκίας, Β' 114.
- Μικιέλης Δομένικος*, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 556.
- Μικίων*, στρατηγός Μακεδῶν, Β' 200.
- Μίκλοσυτς*, Ε' 543.
- Μικρονᾶς Γεώργιος*, Ε' 162. — Ἰωάννης, Ε' 162.
- Μίκων*, Ἀθηναῖος ζωγράφος, Α' 580.
- Μιλαήτης Ἰωάννης*, Ε' 981.
- Μιλόσης*, ἡγεμὼν τῆς Σερβίας, Ε' 758.
- Μιλούτιν Στέφανος*, ἡγεμὼν τῶν Σέρβων, Ε' 159.
- Μιλτιάδης*, ὁ Κυφέλου, Α' 280. — 'Ο τύρανν. τῆς θρακικ. χερσονήσου καὶ στρατηγός ἐν Μαραθῶνι, Α' 338, 352, 365, 388.
- Μίλτιτς*, πρέσβυς τῆς Πρωσίας, Ε' 781.
- Μίλτων*, ὁ Ἀγγλος ποιητής, Γ' 16.
- Μίλων ὁ Κροτωνιάτης*, Α' 179.

Μινδαρος, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 701.

Μινερβίνα, σύζυγος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 579.

Μινιάκ, φιλέλλην Γάλλ. Ε' 835.

Μινότος Ἱερώνυμος, βάϊλος Ἑνετὸς, Ε' 418, 457, 465. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γεώργιος, Ε' 465.

Μινούκιος Φῆλιξ, χριστιανὸς συγγραφεὺς, Ε' 36.

Μίνως, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Κρήτης, Α' 8.

Μιουτρ Οὐτλίλιαμ, ἱστορικὸς Ἀγγλος, Γ' 305.

Μιρζεύσκης, φιλέλλην Πολωνὸς, Ε' 833, 835.

Μισιρλῆ Ζαδές, σερασκέρης, Ε' 606.

Μισὼ, ἱστοριογράφος Γάλλος, Δ' 491.

Μιχαήλ, ὁ Λαχανοδράκων, Γ' 509, 536, 578. — Ὁ μητροπολίτης, Γ' 600, 601. — Ὁ Ῥαγγαβέ, Κουροπαλάτης καὶ ἔπειτα βασιλεὺς, Γ' 663, 644, 648 καὶ ἐπ. — Ὁ ἐπίσκοπος, Γ' 653. — Ὁ Τραυλὸς, βασιλεὺς, Γ' 662, 706 καὶ ἐπ. — Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοφίλου, Γ' 791 καὶ ἐπ. — Ὁ θεῖος Ῥωμανοῦ τοῦ Β', Δ' 188. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, Δ' 265. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ εὐνούχου Ἰωάννου, Δ' 282, 291, 297. — Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ εὐνούχου Ἰωάννου, Δ' 283. — Ὁ Ε', βασιλεὺς, Δ' 295, 300. — Ὁ Οὐρανὸς, Δ' 318. — Ὁ Ζ', βασιλεὺς, Δ' 431, 436, — Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίν. Δού-

κα, Δ' 418. — Ὁ Ἱταλικὸς, ἀρχιερεὺς Φιλιππουπόλεως, Δ' 570. — Ἀγγελος, Δ' 680.

— Ὁ Αὐτοριανὸς, Ε' 6. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, Ε' 192, 196, 207.

Μιχαήλος, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 213.

Μιχάλοδας, Ε' 548.

Μλάδιν, μπάνος τῆς Βοσνίας, Ε' 231.

Μνησικλῆς, καλλιτέχνης, Α' 561.

Μνησίφιλος, Ἀθηναῖος, Α' 449.

Μνήστρα, ἐρωμένη τοῦ Κίμωνος, Α' 525.

Μογγὸς, στρατηγὸς, Δ' 256.

Μογκάδος Ματθαῖος, Ε' 298.

Μοδεστῖνος, νομοδιδάσκαλος, Γ' 121.

Μόδεστος, ὑπαρχος, Β' 664.

Μοιροκλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 92.

Μοκαυκάς, ἱακωβίτης, Γ' 316.

Μολοσσὸς, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Β' 45.

Μομφερόρατος, Ε' 8.

Μοναρχίδης Ἀναστάσιος, διοικητὴς τῶν Ψαρῶν, Ε' 692.

Μοναστρᾶς, στρατηγὸς, Ε' 16.

Μοναχὸς Γρηγόριος, Ε' 312.

Μονομαχάτος Γεώργιος, στρατηγὸς τῆς Ἰλλυρίας, Δ' 471.

Μονομάχος Κωνσταντῖνος, Δ' 300, 316.

Μόνς, ἄρχων τῆς Βελιγοστῆς (Μεγαλοπόλεως) Ε' 36.

Μοντεαλβάνος, περιηγητὴς Ἰταλὸς, Ε' 483.

Μοντεγύης Κάρολος, ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, Α' 245.

- Μορτέσκιος*, δ πολὺς ἱστορικὸς Γάλλος, Β' 177, 444. Γ' 16.
- Μοροζίνης Φραγκίσκος*, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 294.—Θωμᾶς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 739. Ε' 18, 23, 24, 46. — Ἱερώνυμος. πλοίαρχος Ἑνετὸς, Ε' 400, 457.
- Μορτάγων*, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 725.
- Μορτμαννὸς*, ἱστοριογράφος, Ε' 412.
- Μοσενίγος Νικόλαος*, Ἑνετὸς, Ε' 419.—Ἰωάννης, δόγης τῆς Ἑνετίας, Ε' 512.
- Μόσχος Ἰωάννης*, Ε' 581.
- Μοτασσέμ*, καλίφης τῶν Ἀράβων, Γ' 748, 757.
- Μουαμέδ*, ναύαρχος Ἀραψ, Γ' 335.
- Μουζάλων Γεώργιος*, πρωτοβεστιάριος, Ε' 71.
- Μουκτάρης*, υἱὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 654.
- Μοῦνδος*, στρατηγὸς τῶν Ἰλλυριῶν, Γ' 136.
- Μουντάνερ*, χρονογράφος Ἰσπανὸς, Γ' 90, 91. Ε' 156, 197.
- Μουντάνης Νικήτας*, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 667.
- Μουραὶ Κάρολος*, φιλέλλην Ἀγγλος, Ε' 940.
- Μουράτ Α'*, σουλτάνος, Ε' 270, 283, 287. — Ὁ Β', σουλτάνος, Ε' 323, 362, 370, 383. — Ὁ Γ', σουλτάνος, Ε' 549.
- Μουρατόρης*, Ἰταλὸς, Γ' 493.
- Μουρεζίνης Τζουάνν Φραντζέσκος*, Ε' 514.
- Μουρμούρης Ἰωάννης*, πρωτοβεστιάριος, Ε' 271.
- Μουρούζης Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου*, Ε' 570.
- Μουρούζης Νικόλαος Κωνσταντίνου*, διερμηνεὺς τοῦ στόλου, Ε' 572.
- Μουρούζης Κωνσταντίνος*, Ε' 577.
- Μουρτασῆς*, στρατηγὸς Τοῦρκος, Ε' 306.
- Μούρτζουφλος Ἀλέξιος Δοῦκας*, Δ' 717, 718, 728.
- Μοῦρτος Τσάλλης*, ἐπίτροπος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, Ε' 667.
- Μουρυχίδης Ἑλλησπόντιος*, Α' 473.
- Μούσα*, υἱὸς τοῦ Βαγιαζήτ, Ε' 307, 308.
- Μοῦσαι*, θυγατέρες τοῦ Διὸς, Α' 17.
- Μουσαῖος*, ποιητῆς, Α' 114.
- Μουσάλις Δημήτριος*, Ε' 501.
- Μουσᾶς*, στρατηγὸς Ἀραψ, Γ' 372.
- Μουσικὸς*, εὐνοῦχος, Δ' 87.
- Μουσουλίκης*, στρατηγὸς τῆς Κεφαλληνίας, Δ' 80.
- Μουσοῦρος Μάρκος*, Ε' 486.
- Μουσὸς Λάζαρος*, πυρπολητῆς Σπετσιώτης, Ε' 904.
- Μουσταῆς*, πασᾶς τῆς Σκόδρας, Ε' 883.
- Μουσταφάμπεῦς*, ἀρχιστράτηγος Τοῦρκος, Ε' 814.
- Μουσταφᾶς*, ἐκχριστιανισθεὶς Τοῦρκος, Ε' 247.—Ὁ θεῖος τοῦ Μουράτ Β', Ε' 324. — Ὁ Β', σουλτάνος, Ε' 570.—

Ὁ Δ', σουλτάνος, Ε' 650, 659.
 Μουστοξύδης Ἀνδρέας, Ε' 428.
 Μουσώγιος Ροῦφος, φιλόσοφος, Β' 468.
 Μουχλὶς πασᾶς, Ε' 252.
 Μουχουρδάρης Ἀγως, Ε' 830.
 Μόψος, μάντις τῶν Ἀργοναυτῶν, Α' 14.
 Μπεγλιτζῆς Σκαρλάτος, τροφοδότης, Ε' 560.
 Μπεκτὰς χατζῆς, Ε' 246.
 Μπενάκης Παναγιώτης, πρῶτων τῶν Καλαμῶν, Ε' 617.
 Μποζίκης Μέξος, Ε' 502.
 Μποσύνας, Ε' 607.
 Μπότσης Π., Ε' 881.
 Μπότσαρης Νότης, Ε' 821.—Μάρκος, Ε' 833, 884.—Νικόλαος, Ε' 875.
 Μπούας Γκίνης, ἀρχηγὸς τῶν Ἀλβανῶν, Ε' 301.—Παῦλος, Ε' 322.—Πέτρος, Ε' 500.—Μερκούρης, Ε' 502.—Θεόδωρος, Ε' 589.
 Μπούας Μορίκιος Σγοῦρος, ἀδελφὸς τοῦ Γκίνη, Ε' 322, 323.
 Μπουκουβάλας Γιάννης, ἀρματωλὸς, Ε' 740.
 Μπούκουρης Γ., Ε' 957.
 Μπούμπουλης Γ., διοικητὴς τῶν Σπετσῶν, Ε' 692.

Μπουνιαλῆς Μαῖρος Τζανέτος, Ε' 599.
 Μπουρζουνάκης Ἐμμανουήλ, πλοίαρχος, Ε' 637.
 Μπούτης Ἐμμανουήλ, Ὑδραῖος, Ε' 977.
 Μποχάλης Δημήτριος, Ε' 501.—Νικόλαος, Ε' 501.—Ἐμμανουήλ, Ε' 502.
 Μυάκιος, στρατηγὸς, Γ' 385.
 Μύλλερ, δ τοὺς Δωριεῖς γράψας, Α' 50, 206.—Ἴτερος, Ε' 543.
 Μύνιχ, ἀρχιστράτηγος Ῥώσος, Ε' 616.
 Μυράλτος Ἐδουάρδος, δ συγγραφεὺς τῆς βυζαντινῆς χρονογραφίας, Γ' 161. Δ' 324.
 Μύρων, δ τύραννος τῆς Σικυῶνος, Α' 221.—Ὁ ἀγαλματοποιὸς, Β' 445.
 Μυρωνίδης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 544, 548.
 Μυσὸς Δημήτριος, Ε' 520.
 Μωάμεθ, δ τοῦ ἰσλαμισμοῦ προφήτης, Γ' 297 καὶ ἐπ.
 Μωαυῖᾶ, διοικητὴς τῆς Συρίας καὶ μετέπειτα καλίφης, Γ' 326, 327, 328, 334, 347, 361.
 Μωσῆς, Δ' 684.
 Μωσλεμᾶς, στρατηγὸς Ἀραβ, Γ' 381, 388β, 388γ, 388ζ.

N.

Νάβις, τύραννος τῆς Σπάρτης, Ε' 399, 390.
 Νάκος Λάμπρος, Ε' 821.—Ἰωαννούλης, Ε' 981.
 Ναμπίτης, στρατηγὸς, Δ' 477.
 Ναπολέων Α', αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων, Β' 75, 156.

Ναρσῆς, δ μέγας στρατηγὸς, Γ' 151 καὶ ἐπ.
 Νάσαρ, ναύαρχος, Δ' 79.
 Ναυῖγαγιόζης Φιλόκαλος, Ε' 19.
 Ναυκράτιος, ἡγούμενος, Γ' 734.

Ναύπλιος, Α' 9.
Ναυσικάα, θυγάτηρ τοῦ Ἀλ-
 κινόου, Α' 84.
Ναυσικλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 50.
Ναυσίνικος, ἄρχων τῶν Ἀθη-
 νῶν, Α' 792.
Νεάνδρος, Γερμανὸς ἱστορικὸς
 τῆς ἐκκλησίας, Γ' 42, 56.
Νέαρχος, ναύαρχος τοῦ μα-
 κεδονικοῦ στόλου, Β' 106,
 162, 180, 190.
Νέγρης Θεόδωρος, Ε' 793.
Νεζὰμ ἐλ-Μοῦλκ, βεζύρης, Δ'
 420.
Νεῖθ, αἰγυπτία θεότης, Α' 53.
Νεῖλος, μοναχὸς, Δ' 549.
Νεκταρεθὼ, βασιλεὺς τῆς Αἰ-
 γύπτου, Β' 97.
Νεκτάριος, ἐπίσκοπος Κων-
 σταντινουπόλεως, Β' 738.
Νεοπτόλεμος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλ-
 λέως, Α' 30. — Ὁ βασιλεὺς
 τῶν Μολοσσῶν, Β' 21. — Ὁ
 Μακεδὼν, ἀρχιῦπασπιστῆς,
 Β' 193, 208, 210.
Νεόφρων, δραματικὸς ποιη-
 τῆς, Α' 558.
Νεόφυτος, ὁ πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλεως, Ε' 521. —
 Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης, Ε' 597.
Νερούας, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥω-
 μαίων, Β' 487.
Νέρων, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥω-
 μαίων, Β' 465, 466, 467, 468.
Νεσελρῶδ, κόμης, Ε' 781.
Νεστόριος, πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλεως, Β' 757.
Νέστωρ, ὁ βασιλεὺς τῆς Πύ-
 λου, Α' 13. — Ὁ Ῥῶσος χρο-
 νογράφος, Δ' 91, 99.
Νευελὼν, ἐπίσκοπος, Ε' 28.

Νεφέλη, θεὰ, Α' 12.
Νέων, ναύαρχος τοῦ Δημητρίου,
 Β' 271.
Νηλεὺς, Α' 9. — Ὁ Σκήψιος,
 Β' 437.
Νήφων, πατριάρχης Κωνσταν-
 τινουπόλεως, Ε' 494.
Νίκαια, θυγάτηρ τοῦ Ἀντι-
 πάτρου, Β' 205.
Νικάνωρ, ὁ στρατηγὸς τοῦ με-
 γάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 110,
 116, 141, 155, 223. — Εἰς
 τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532.
Νίκαρχος, πρόπαππος τοῦ
 Πλουτάρχου, Β' 456.
Νικήτας, ὁ κοιαίστωρ καὶ εἰς
 τῶν συντακτῶν τῆς Ἐκλο-
 γῆς, Γ' 456. — Ὁ υἱὸς τοῦ
 Ἀρταβάσδου, Γ' 469, 470,
 471. — Ὁ ἀρχιστράτηγος, Δ'
 90. — Ὁ Χαλκούτσης, Δ' 140.
 — Ὁ στρατηγὸς Ἀντιοχείας,
 Δ' 280. — Ὁ Πηγονίτης, Δ'
 281. — Ὁ δοῦξ Ἀντιοχείας,
 Δ' 283. — Ὁ Τουρκοφάγος, Ε'
 816 καὶ ἐπ.
Νικηφοράκης Εὐστράτιος, πλοί-
 αρχος, Ε' 637.
Νικηφόρος, ὁ πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλεως καὶ ἱστορι-
 κὸς, Γ' 339, 429 καὶ ἐπ. 609
 καὶ ἐπ. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρ-
 ταβάσδου, Γ' 469. — Ὁ υἱὸς
 τοῦ Κωνσταντίνου Ε', Γ' 533.
 — Ὁ υἱὸς τοῦ Βάρδα Φωκᾶ,
 Δ' 112, 125, 133, 157, 193.
 — Ὁ πατρίκιος, Δ' 118. —
 Ὁ Ἐξαχιονίτης, Δ' 134. —
 Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Φωκᾶ,
 Δ' 197, 203, 212, 240. — Ὁ
 Οὐρανὸς, Δ' 231, 244. — Ὁ

Ξιφίας, Δ' 246, 268.—'Ο Κομνηνός, στρατηγός Μηδίας, Δ' 257.—'Ο Καβάσιλας, στρατηγός Θεσσαλονίκης, Δ' 269.—'Ο θαλαμηπόλος τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 276.—'Ο εὐνοῦχος, Δ' 314.—'Ο Πρωτεύων, Δ' 317.—'Ο Παλαιολόγος, Δ' 443, 479.—'Ο ἀδελφός τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δ' 447.—'Ο παρακοιμώμενος, Δ' 635.

Νικήρατος, ὁ ποιητής, Α' 722.—'Ο υἱὸς τοῦ Νικίου, Α' 726.

Νικίας, στρατηγός τῶν Ἀθηναίων, Α' 657, 669, 684, 686, 688.

Νικ.λος Δημήτριος, Ε' 597.

Νικόδημος Κωνσταντῖνος, ὑποναύαρχος, Ε' 858.

Νικοκλῆς, ὁ υἱὸς τοῦ Εὐαγόρου, Α' 778.—'Ο Ἀθηναῖος, Β' 224.—'Ο τύραννος τῆς Σικυῶνος, Β' 371.

Νικοκρέων, βασιλεὺς τῶν Σαλαμινίων, Β' 137, 357.

Νικόλαος, ὁ ἱστορικός, Β' 524.

—Εἷς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532.—'Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 235 καὶ ἐπ.—'Ο κοιαίστωρ, Γ' 384.—'Ο ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως, Γ' 563.—'Ο ἐρημίτης καὶ ἐξακιονίτης ἐπιλεγόμενος, Γ' 656.—'Ο μοναχός, Γ' 656.—'Ο πάπας Ῥώμης, Γ' 814 καὶ ἐπ. Δ' 325, 328, 329.—'Ο πατρίκιος, Δ' 201, 221.—'Ο θαλαμηπόλος τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 276.—'Ο πατριάρχης Κων-

σταντινουπόλεως, Δ' 546.—

'Ο ἐπίσκοπος Μεθώνης, Δ' 548.—'Ο μητροπολίτης Κορίνθου, Δ' 695.—'Ο λατῖνος

πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 59.—'Ο Γ',

πάπας Ῥώμης, Ε' 133.—'Ο Ε', πάπας Ῥώμης, Ε' 394.

—'Ο ἐκ Μεσόβου, διδάσκαλος, Ε' 535.

Νικόλιτσᾶς, Βούλγαρος, πατρίκιος, Δ' 246, 262.

Νικόμαχος, ὁ δραματικ. ποιητής, Α' 558.—'Ο ἱατρός, Β' 13.—'Ο μαθηματικός, Β' 525.—'Ο Γερασηνός, Δ' 181.

Νικομήδης, ὁ ἐπίτροπος τοῦ Πλειστοάνακτος, Α' 546.—

'Ο υἱὸς τοῦ Ζιποΐτου, Β' 329.—'Ο βασιλεὺς τῆς Βιθυνίας, Β' 314.

Νικόστρατος, στρατηγ. Γ' 162.

Νικούσης Παραγιώτης, μέγας διερμηνεὺς, Ε' 552, 554, 558.

Νίκων, ὁ ὄσιος, Δ' 234.

Νινίλιγκος, στρατηγός τῶν Ἰσαύρων, Γ' 67.

Νιρεὺς, ὁμηρικὸς ἥρως, Α' 23.

Νιφάτης, Πέρσης, Β' 109, 114.

Νοαρτέλ, πρέσβυς τῆς Γαλλίας, Ε' 556, 709.

Νογεγτῖνος Γουϊβέρτος, ἐκδότης, Δ' 491.

Νόννος, ὁ Πανοπολίτης, Γ' 22.—'Ο ὕπατος, Γ' 456.

Νορμάνν, φιλέλλην στρατηγός ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, Ε' 832.

Νοταρᾶς Λουκᾶς, Ε' 405, 418, 457, 464.—Σφυρίδων, προσ-

τῶς Κορίνθου, Ε' 617.—

Γεώργιος, Ε' 619.— Πανοῦ-
τσος, Ε' 821, 957.— Ἰωάννης,
Ε' 880, 886, 977.

Νούκιος Νικανδρος, Ε' 723.

Νουρεδδίν, υἱὸς τοῦ σουλ-

τάνου Ζεγγί, Δ' 569, 661.

Νταπόρτες Νικόλαος, δόγης
τῆς Ἑνετίας, Ε' 514.

Ντέκας Ἰωάννης, Ε' 726.

Νιήλιος Γεώργιος, Ε' 726.

Ξ.

Ξάνθιππος, δ' Ἀρίφρονος, πα-
τὴρ τοῦ Περικλέους, Α' 367,
445, 495.— Ὁ υἱὸς τοῦ Πε-
ρικλέους, Α' 612, 640.

Ξανθόπουλος, δ' πλαρχηγὸς Ζα-
κύνθου, Ε' 620.

Ξάνθος, εἷς τῶν ἰδρυτῶν τῆς
φιλικῆς ἐταιρίας, Ε' 756, 759.

Ξαντᾶς, στρατηγὸς, Δ' 476.

Ξενάκης, Ε' 544.

Ξέρη, σύζυγος τοῦ Μιχαήλ Θ'
Παλαιολόγου, Ε' 211.

Ξεροκλῆς, δραματικὸς ποιη-
τῆς, Α' 558.

Ξεροκράτης ὁ Κολοφώνιος, φι-
λόσοφος, Α' 302.

Ξένος Ἐμμανουήλ, Ε' 957.

Ξενόφιλος, φρούραρχος τῶν
Σούσων, Β' 232.

Ξεροφῶν, στρατηγὸς καὶ ἱστο-
ρικὸς, Α' 200, 700, 725, 735,
736, 752, 759, 762, 772,
788, 791, 804.

Ξένων, τύραννος τῶν Ἑρμιο-
νέων, Β' 378.

Ξέρξης, βασιλεὺς τῆς Ἀσίας,
Α' 176, 393, 446, 466.

Ξιφιλῖνος Ἰωάννης, πατριάρ-
χης Κωνσταντινουπόλεως, Δ'
418. — Γεώργιος, πατριάρ-
χης Κωνσταντινουπόλεως, Δ'
674.

Ξοῦθος, υἱὸς τοῦ Ἑλληνος,
Α' 6.

Ο.

Ὁδοάκερος, βασιλεὺς τῆς Ἰτα-
λίας, Β' 786.

Ὁδυσσεὺς, δ' βασιλεὺς τῆς Ἰ-
θάκης, Α' 23. — Ὁ υἱὸς τοῦ
Ἀνδρούτσου, Ε' 826, 883.

Ὁθμάν, υἱὸς τοῦ καλὶφου τῶν
Ἀράβων, Γ' 536.

Ὁθμάνης, καλὶφης τῶν Ἀρά-
βων, Γ' 328.

Ὁθων, δ' βασιλεὺς τῆς Γερμα-
νίας, Δ' 157, 220. — Ὁ υἱὸς
αὐτοῦ, Δ' 221, 236. — Ὁ βα-
σιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, Ε' 988.

Ὁθων Λαρόσης, Δ' 701.

Οιδίπους, υἱὸς τοῦ Λαῖου, Α' 17.

Οἰκονομίδης Χριστόδουλος,
Ε' 807.

Οἰκονόμος Σοφοκλῆς, Ε' 514.
— Κωνσταντῖνος, Ε' 727. —
Ἀντώνιος, Ε' 847.

Οἰνιάτης, στρατηγὸς τῆς Ἑλ-
λάδος, Δ' 78, 80.

Οἰόδαζος, στρατηγὸς Πέρσης,
Α' 498.

Ὁκτάβιος, Ῥωμαῖος, Β' 455,
456, 459.

- Ὀλβιανός, στρατηγός, Γ' 722.
 Ὀλγα ἢ Ἐλγα, ἡγεμονίς τῶν
 Ῥώσων, Δ' 113.
 Ὀλέρ, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων,
 Δ' 91.
 Ὀλυμπιάς, γυνὴ τοῦ Φιλίπ-
 που, Β' 21, 229, 230.
 Ὀλυμπιόδωρος, ὁ Ἀθηναῖος
 στρατηγός, Α' 478. — Ὁ ἄρχων
 τῶν Ἀθηνῶν, Β' 301, 305.
 Ὀλύμπιος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀρ-
 χιτέκτονος τῆς ἁγίας Σοφίας
 Ἀνθεμίου, Γ' 189.
 Ὀλύμπιος Γεώργιος, Ε' 767,
 774.
 Ὀμάρ, καλίφης τῶν Ἀράβων,
 Γ' 316.
 Ὀμβεργ, ἀξιωματικὸς Γερμα-
 νός, Ε' 710.
 Ὀμέρ Βριώρης, ἀρχιστράτη-
 γος Τοῦρκος, Ε' 813.
 Ὀμηρος, ποιητῆς, Α' 20.
 Ὀνάτας, τεχνίτης Αἰγινήτης,
 Β' 498.
 Ὀνησίκριτος, Β' 106.
 Ὀνήτωρ, εἷς τῶν ἐπιτρόπων
 τοῦ Δημοσθένους, Α' 855.
 Ὀρομάκριτος, ἐρμηνευτῆς τῶν
 χρησμῶν, Α' 281.
 Ὀρόμαρχος, στρατηγός τῶν
 Φωκέων, Α' 850, 851, 853.
 Ὀρώριος, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς
 Δύσεως, Β' 695, 749. — Ὁ
 πάπας Ῥώμης, Ε' 57.
 Ὀξάτρης, στρατηγός Πέρσης,
 Β' 139, 164.
 Ὀξυάρτης, σατράπης, Β' 192.
 Ὀξύλος, πρῶτος βασιλεὺς τῆς
 Ἡλίδος, Α' 172.
 Ὀράτιος, ποιητῆς Λατίνος, Α'
 300. Β' 501.
- Ὀρβανός, τεχνίτης Οὐγγρος,
 Β' 406, 414.
 Ὀρδέρικος Βιτάλ, χρονογρά-
 φος Ἀγγλος, Δ' 511.
 Ὀρέστης, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγαμέ-
 μνονος, Α' 9. — Ὁ ἑπαρχος
 Ἀλεξανδρείας, Γ' 19. — Ὁ
 στρατηγός, Δ' 256, 274.
 Ὀρθαγόρας ἢ Ἀρδρέας, τύ-
 ραννος τῆς Σικυῶνος, Α' 221.
 Ὀριβάσιος ὁ Περγαμηνός, Β'
 643, 645.
 Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος, συγ-
 γραφ. τῶν Ναυτικῶν, Ε' 686.
 — Ἰωάννης, Ε' 820, 878.
 Ὀρλῶφ Θεόδωρος, ναύαρχος
 Ῥώσος, Ε' 618. — Ἀλέξιος,
 Ε' 620.
 Ὀρμίσδας, πάπας, Γ' 107,
 108.
 Ὀρόβιος, στρατηγός Ῥωμαῖος,
 Β' 438.
 Ὀροίτης, δολοφόνος τοῦ Πο-
 λυκράτους, Α' 336.
 Ὀρόντης, ἡγεμὼν τῆς Ἀρμε-
 νίας, Β' 298.
 Ὀροτοβάτης, σατράπης τῆς
 Μηδίας, Β' 242.
 Ὀρτόκ, διοικητῆς τῶν Ἱερο-
 σολύμων, Δ' 452.
 Ὀρφεὺς, Α' 114.
 Ὀρχάν, ὁσμανίδης ἡγεμονό-
 παις, Ε' 390, 419, 457.
 Ὀσμάν, υἱὸς τοῦ Ἑρτογροῦλ,
 Β' 172, 175, 178, 179. —
 Χατζῆς, Ε' 622.
 Ὀστρυς, στρατηγός, Β' 780.
 Ὀτάνης, στρατηγός τοῦ Δα-
 ρείου, Α' 340.
 Ὀττενφελς, πρέσβυς τῆς Αὐ-
 στρίας, Ε' 924.

- Ότις*, βασιλεὺς τῶν Παφλαγόνων, Α' 754.
Οὐαλερτινιανός, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 652, 676. — Ὁ Β', συνάρχων τοῦ Γρατιανοῦ, Β' 676, 695. — Ὁ Γ', αὐτοκράτωρ, Β' 772.
Οὐαλερτίνος, καῖσαρ, Γ' 325.
Οὐαλεριανός, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 509.
Οὐάλης, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 653, 664, 676.
Οὐαλιδ, καλίφης τῶν Ἀράβων, Γ' 379 καὶ ἐπ.
Οὐάλτερος, ἱππότης, Δ' 496, 498.
Οὐαρος, Σμυρναῖος, Ε' 478.
Οὐάρρων Μ. Γ., ὁ Ῥωμαῖος, Α' 56.
Οὐάσιγκτωρ Γεώργιος, Α' 253.
Οὐγῶν, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας, Δ' 106. — Ὁ κόμης, Δ' 496, 500. — Ὁ κόμης τοῦ Ἀγίου Παύλου, Δ' 701. — Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Οὐϊλλεαρδουΐνου, Ε' 22.
Οὐέλλιγκτωρ, πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, Ε' 932.
Οὐενεριανός, ναύαρχος τῶν Ῥωμαίων, Β' 514.
Οὐεσπασιανός, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 416, 468, 483.
Οὐζοὺν Χασάν, δυνάστης Τουρκομάνος, Ε' 485.
Οὐϊγίλιος, πάπας Ῥώμης, Γ' 208.
Οὐϊκτωρ, ἀντίπαπας, Δ' 587.
Οὐϊλλεαρδουΐνος Γοδοφρέδος, στρατάρχης Καμπανίας, Δ' 701. — Ὁ ὀμώνυμος αὐτοῦ ἀνεψιὸς, Ε' 10, 22, 33.
Οὐϊλλεμαΐνος, Γάλλος κριτικός, Α' 245. Β' 657, 713, 737.
Οὐϊργίλιος, ὁ Ῥωμαῖος ποιητῆς, Α' 43.
Οὐϊτγις, στρατηγός, Γ' 147, 150, 159.
Οὐλπιανός, νομοδιδάσκαλος, Γ' 113.
Οὐμβερτόπουλος, στρατηγός, Δ' 442.
Οὐμβερτος, ὁ καρδινάλιος, Δ' 374. — Ὁ Δομινικανός, Ε' 255.
Οὐμουρμπέϋς, ἡγεμὼν τῆς Κασταμῶνος, Ε' 179.
Οὐνυάδης Ἰωάννης, ὁ περιώνυμος βοϊδὸδας τῆς Τρανσυλβανίας, Ε' 358, 374, 378.
Οὐολταΐρος, ὁ Γάλλος ποιητῆς καὶ συγγραφεὺς, Β' 620.
Οὐόλφιος Φρειδερίκος Αὐγουστος, συγγραφεὺς Γερμανός, Α' 118.
Οὐ.πράβδα (ᾄδα Ἰουστινιανός.)
Οὐρβανός Β', πάπας Ῥώμης, Δ', 493. — Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Ε' 129. — Ὁ Ε', πάπας Ῥώμης, Ε' 282.
Οὐρβίκιος, πραιπόσιτος, Δ' 18.
Οὐρκουαρτ, Ε' 676, 695.
Οὐρσέολος Πέτρος, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 242.
Οὐρχάν, υἱὸς τοῦ Ὀσμάν, Ε' 178, 270.
Οὐρώς Στέφανος, βασιλεὺς τῶν Σέρβων, Ε' 275. — Συμεὼν, Ε' 302. — Ἰωάννης Δούκας Παλαιολόγος, Ε' 304.
Ὁφέλλας, κυβερνήτης τῆς Πενταπόλεως, Β' 253, 254.

Π.

Παγανός, ἡγεμὼν τῶν Βουλ-
γάρων, Γ' 500.

Πάγκετ, ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγ-
γλίας, Ε' 565,

Πάγκαλος Μ. Κ., Ε' 807.

Παγκράτιος, ὁ κυνικὸς φιλό-
σοφος, Β' 470.—Ὁ υἱὸς τοῦ
ἄρχοντος τῆς Ἰβηρίας Γεωρ-
γίου, Δ' 268, 281, 283, 289.

Παγωμένος Νικόλαος, Ε' 501.
—Μιχαήλ, Ε' 501.

Παῖσιος, πατριάρχης Ἀλεξαν-
δρείας, Ε' 519.

Πακουριανός, στρατηγὸς Ἀρ-
μένιος, Δ' 442, 487.

Παλαμάς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσ-
σαλονίκης, Ε' 258.—Παναγι-
ώτης, διδάσκαλ. Ε' 617, 619.

Παλαιολόγος Γεώργ., Δ' 440.

—Μιχαήλ, στρατηγ., Δ' 581,
582.—Ἀνδρόνικος, στρατη-
γὸς, Δ' 635.—Γεώργιος, Δ'
676.—Ἀνδρόνικος, Ε' 53.—

Μιχαήλ, Ε' 70, 134.—Φι-
λῆς, συγκλητικὸς, Ε' 205.—

Μανουήλ, Ε' 259, 325.—
Ἰωάννης, Ε' 259, 270, 290.

—Θεόδωρος, Ε' 287.—Ἰωάν-
νης, Ε' 293.—Ἐμμανουήλ,

Ε' 308.—Δημήτριος, Ε' 346.

—Κωνσταντῖνος, Ε' 363, 385,
455.—Θεόφιλος, Ε' 377.—

Νικηφόρος, Ε' 419, 455.—
Γραίτζας, Ε' 499.—Μανουήλ,

φρούραρχος Μονεμβασίας, Ε'
499.—Σγουρομαλλαῖος, Ε'

500.—Θεόδωρος Γραίτζας, Ε'
502.—Κωνσταντῖνος, ἀρχη-
γὸς, Ε' 502.—Ἰωάννης, ἀρ-

χηγὸς, Ε' 502.—Ἀναττά-
σιος, Ε' 641.—Σταμάτης,

δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 704.
—Γιάννης, Ε' 704.

Παλαίφατος, ἐρμηνευτῆς, Α' 43.

Παλλαβιτσίνης Γουτδων, μαρ-
κίων, Ε' 21.—Ἀλβέρτος,
Ε' 164.

Παμμένης, Θεβαῖος, Α' 794,
823.

Παμπρέπιος, Γ' 58, 59, 60, 61.

Παναγιώτης, μέγας οἰκονόμος
Καλαβρύτων, Ε' 617.

Παναγιώτης Λάζαρος, πλοίαρ-
χος Ὑδραῖος, Ε' 847.

Πάνταινος, ζωγράφος, Α' 580.

Παναίτιος ὁ Σωσιμένους, Α'
458.—Ὁ τύραννος τῶν Λεον-
τίνων, Α' 500.

Πανάρετος, προκαθήμενος τοῦ
βεστιαρίου, Ε' 131.

Πανάρης, ἡγεμὼν τῶν Κρητῶν,
Β' 452.

Πανᾶς Γρηγόριος, δπλαρχη-
γὸς, Ε' 620.—Σπύρος, δ-

πλαρχηγὸς Ε' 833.

Πανδοῦλφος, ἡγεμὼν τοῦ Βε-
νευέντου, Δ' 220.

Πανδώρα, γυνὴ τοῦ Προμη-
θέως, Α' 4.

Πάιος Γ., διοικητῆς τῶν Σπε-
τσῶν, Ε' 692.

Πανουκωμίτης, στρατ., Δ' 476.

Πάνταινος, φιλόσοφος χριστι-
ανὸς, Γ' 23.

*Παπαγιαννόπουλος Ἀναγνώ-
στης*, Ε' 820.

*Παπαδιαμαντόπουλος Ἰωάν-
νης*, Ε' 966.

Παπάδω.λης Γεώργιος, Ε' 616.
Παπαρικο.λης, πυρπολητ. Ψα-
 ριανός, Ε' 862.
Παπαρικολόπου.λος, Ε' 162.
Παπᾶς Ἀριστείδης, Ε' 766.
 — Ἑμμανουήλ, Ε' 823.
Παπατσώρης, Ε' 882.
Παπαφλέσας ἡ Δικαῖος, ἀρ-
 χιμανδρίτης, Ε' 783, 962.
Παπιριανός, νομοδιδάσκαλος
 ῥωμαῖος, Γ' 113.
Πάραλος, υἱὸς τοῦ Περικλέους,
 Α' 612, 640.
Πάρδος, πρωτοσπαθάρ. Δ' 302.
Παρθένιος ὁ Β', πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 524.
 — Ὁ Γ', πατριάρχης Κωνσταν-
 τινουπόλ., Ε' 528. — Ὁ Ἀθη-
 ναῖος ἱερομόναχ. Ε' 577. — Ὁ
 μητροπολίτ. Πατρῶν, Ε' 619.
Παρθενοπαῖος, ἥρω, Α' 18, 19.
Πάρις, υἱὸς τοῦ Πριάμου, Α' 22.
Παρμενᾶς, εἷς τῶν πρώτων
 διακόνων, Β' 532.
Παρμερίων, Μακεδών, Β' 51,
 100, 110, 134, 140, 156.
*Παρτετσιπάτσιο Ἰουστινια-
 νός*, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 271.
Παρύσατις, γυνὴ τοῦ μεγάλου
 Ἀλεξάνδρου, Β' 164.
Πασβάνογλους, δυνάστης τῆς
 Βουλγαρίας, Ε' 645.
Πασιπίδας, ναύαρχος τῶν
 Λακεδαιμονίων, Α' 705.
Πασόμπεϋς Ἰσμαήλ, πασᾶς
 τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 665.
Παστιλλᾶς, ἐπίσκοπος Πέργης,
 Γ' 485.
Πασχάλης Α', πάπας Ῥώμης,
 Δ' 522. — Ὁ Β', πάπας Ῥώ-
 μης, Δ' 517, 549.

Πατιράμφης, Πέρσης, Α' 399.
Πατμπουρὺν Μεχμέτ, ἐκχρι-
 στιανισθεὶς Τοῦρκος, Ε' 247.
Πατρίκιος, ὁ Ἀλανὸς ἡγεμὼν,
 Β' 772, 775, 780, 781. —
 Ἰωάννης, ὁ ἀρχιτέκτων, Γ'
 754.
Πάτροκλος, δμηρικ. ἥρω, Α' 27.
Πατσιμάδης Νικόλαος, Ε' 756.
Παυλῖνος, μάγιστρος, Β' 754.
Παῦλος, ὁ ἀπόστολος, Β' 532,
 534, 535, 537, 538. — Ὁ
 ἐρημίτης, Β' 661. — Ὁ διά-
 κονος, Γ' 215. — Ὁ οἰκουμε-
 νικὸς πατριάρχης, Γ' 330. —
 Ὁ πατρίκιος, Γ' 388ί. — Ὁ
 Κύπριος, πατριάρχης Κωνσταν-
 τινουπόλεως, Γ' 537, 544,
 545, 546. — Ὁ Γ', πάπας
 Ῥώμης, Ε' 497. — Ὁ Α', αὐ-
 τοκράτωρ τῆς Ῥωσίας, Α' 641.
Παῦρὲ, ἱστοριογράφος Γάλλος,
 Δ' 508.
Πανσαρίας, ὁ περιηγητῆς, Α'
 41, 813. Β' 445, 501. —
 Ὁ υἱὸς τοῦ Κλεομβρότου, Α'
 475, 478, 512, 516. — Ὁ
 βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α'
 729, 756. — Ὁ Μακεδών, Α'
 822, 851. Β' 117. — Ὁ φο-
 νεὺς τοῦ Φιλίππου, Β' 69.
Πάχης Ἀντώνιος, ἐπίσκοπος
 Νικομηδείας, Δ' 283.
Παχυμέρης Γεώργιος, χρονο-
 γράφος, Ε' 70, 71.
Παχώμιος ὁ Β', πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 531.
Πεδιαδίτης Βασίλειος, εὐνοῦ-
 χος, Δ' 286.
*Πέζαρος Δημητριάδης Ἰωάν-
 νης*, Ε' 727.

Πειρίθοος, φίλος τοῦ Θησέως, Α' 98.

Πείσανδρος, ὁ ποιητὴς, Α' 302.

— Ὁ Ἀθηναῖος, Α' 696. — Ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 762.

Πεισιδίχη, θυγάτηρ τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Πεισικράτης, βασιλεὺς τοῦ Σολίου, Β' 137.

Πεισίστρατος, τύραννος τῶν Ἀθηνῶν, Α' 276.

Πείσωρ, Β' 464.

Πελάγιος ὁ Α', πάπας Ῥώμης, Γ' 208. — Ὁ Β', πάπας Ῥώμης, Γ' 21. — Ὁ καρδινάλιος, Ε' 46.

Πελασγός, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Ἀρκαδίας, Α' 8.

Πελίας, Α' 9.

Πελοπίδας ὁ Θηβαῖος, Α' 790, 798, 801, 802, 803, 825, 827, 828.

Πέλοψ, βασιλεὺς τῆς Ἡλίδος, Α' 11.

Περδίκκας, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Α' 594. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντου, Α' 822, 826. — Ὁ στρατηγός, Β' 103, 110, 170, 180, 206, 212.

Περίαςδρος, τύραννος τῆς Κορίνθου, Α' 226.

Περιήρης, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Περικλῆς, ὁ μέγας Ἀθηναῖος, Α' 524, 544, 558, 572, 584, 640. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Α' 711.

Περικλύμενος, Ἀργοναύτης, Α' 14, 19.

Περίλαος, στρατηγός τῶν Σικυωνίων, Α' 496.

Περιμήδη, θυγάτηρ τοῦ Αἰόλου, Α' 8.

Περιχιτάνης, πλοίαρχος, Δ' 525.

Περουλὸς Δημήτριος, δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 704.

Πεῤῥαιβὸς Χριστοφόρος, Ε' 646.

Πεῤῥότος Γεώργιος, Γάλλος, Ε' 625.

Περσεὺς, Α' 9. — Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Β' 391, 400, 401.

Πεσκένιος Νίγρος, Ῥωμαῖος, Β' 505.

Πετήνης, Πέρσης, Β' 109, 115.

Πετμεζᾶς Βασίλειος, Ε' 631. — Ἀντώνιος, Ε' 631. — Γεωργάκης, Ε' 631.

Πετράκης, τραπεζίτης, Ε' 575.

Πετραλείφας Ἰωάννης, Δ' 676.

Πετράρχας, ποιητὴς τῆς Ἰταλίας, Ε' 259, 486.

Πέτρος, ὁ Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος, Β' 680. — Ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας, Γ' 19. — Ὁ ἀπόστολος, Β' 534. Γ' 44, 482, 552. — Ὁ στρατηγός, ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Μαυρικήου, Γ' 232. — Ὁ οἰκονόμος, Γ' 551. — Ὁ ἡγούμενος, Γ' 551. — Ὁ μάγιστρος, Γ' 572. — Ὁ ἀββᾶς, εἷς τῶν πρέσβων τοῦ βασιλέως Νικηφόρου πρὸς Κάρολον τὸν μέγαν, Γ' 601. — Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Δ' 97, 143. — Ὁ στρατοπεδάρχης, Δ' 156, 202, 227, 229. — Ὁ Ἀναγνίας ἐπίσκοπος, Δ' 450. — Ὁ

ἐρημίτης, Δ' 488, 499. — 'Ο βλάχος, Δ' 656, 679. — 'Ο ἐπίτροπος τοῦ πάπα, Ε' 23. — 'Ο Δ', βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, Ε' 299. — 'Ο Χωλός, Ε' 366. — 'Ο Ἰουλιανός, Ε' 419, 457, 465. — 'Ο ἡγεμὼν Μολδαύτας, Ε' 547. — 'Ο μέγας, αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας, Ε' 612.

Πέτρος Ἰάκωβος, καταδρομεὺς Νορμαννός, Ε' 597.

Πετρωνᾶς, ὁ στρατηγός, Γ' 346. — 'Ο ἀδελφός τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, Γ' 741, 743, 830. — 'Ο στρατηγός τῆς Χερσῶνος, Γ' 746. — 'Ο ἀξιωματικὸς τοῦ μηχανικοῦ, Δ' 90.

Πετσέας, στρατηγός, Δ' 527.

Πευκέστης, σατράπης τῆς Περσίδος, Β' 193, 239, 242.

Πηλεὺς, πατὴρ τοῦ Ἀχιλλέως, Α' 23.

Πηνέλεως, ὁμηρικὸς ἥρωας, Α' 23.

Πηνελόπη, γυνὴ τοῦ Ὀδυσσεως, Α' 84.

Πηρῶ, θυγάτηρ τοῦ Νηλέως, Α' 97.

Πιλᾶτος Λέων ἢ Λεόντιος, Ε' 486.

Πίνδαρος, ποιητής, Α' 131, 154. Β' 90.

Πῖος ὁ Β', πάπας Ῥώμης, Ε' 336. — 'Ο Ε', πάπας Ῥώμης, Ε' 487.

Πιπῖνος, ὁ μικρός, ἡγεμὼν τῶν Φράγκων, Γ' 485, 493.

Πιπῖνος Γεώργιος, πυρπολητὴς Ὑδραίος, Ε' 864.

Πῖρ Οὐμόρμπεϋς, Ε' 322.

Πιρὶ πασᾶς, μέγας βεζύρης, Ε' 533.

Πισσοῦθνης, σατράπης τῶν Σάρδεων, Α' 583.

Πίττ Γουλιέλμος, ὑπουργός τῆς Ἀγγλίας, Α' 246.

Πιττακός, ὁ Μιτυληναῖος, Α' 228, 300.

Πίχλερ, Γερμανός, ἱστορήσας τὰ κατὰ τὴν διαίρεσιν τῶν ἐκκλησιῶν, Γ' 44, 69, 218, 349.

Πλαγούδης Μάξιμος, Ε' 186.

Πλαπούτας Δημήτριος, Ε' 815, 882.

Πλὰς, Γερμανός, Α' 52.

Πλάταια, πόλις τῆς Βοιωτίας καὶ ἡ ἐν αὐτῇ μάχη, Α' 479 καὶ ἐπ.

Πλάτων, ὁ φιλόσοφος, Α' 160, 856. — 'Ο ἡγούμενος, Γ' 580, 581, 594, 660.

Πλαῦτος, κωμικὸς Ῥωμαῖος, Β' 500.

Πλείσταρχος, ἀδελφός τοῦ Κασσάνδρου, Β' 295.

Πλειστίας ὁ Κῶος, Β' 270.

Πλιάσας Ἰσμαήλ πασᾶς, Ε' 829.

Πλίνιος, ὁ νεώτερος, Β' 483, 539. — 'Ο πρεσβύτερος, Β' 501.

Πλούταρχος, ὁ βιογράφος, Α' 41, 436, 498, 509, 548, 578, 772, 799, 806. Β' 106, 137, 171, 178, 226, 242, 306, 324, 456, 471, 495, 530.

Πλουτῶ, προμήτωρ τοῦ Πέλαπος, Α' 11.

Πλούτων, θεὸς τοῦ ἄδου, Α' 2.

Πλωτῖνος, φιλόσοφος, Β' 525.
Πρυταγόρας, υἱὸς τοῦ Εὐαγόρου, Α' 778.

Πόγγιος, Ε' 486.

Ποδαλείριος, ἰατρὸς, Α' 23.

Πόθος ὁ Ἀργυρὸς, στρατηγός, Δ' 113.

Πολέμων, ὁ Μακεδὼν, Β' 214, 216.—Ὁ σοφίς, Β' 477, 478.

Πολιτιανὸς, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Γ' 553.

Πολιτιανὸς Ἀγγελος, Ε' 495.

Πόλλις, ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, Α' 800.

Πόλος, προεστὼς Πατρῶν, Ε' 617.

Πολυάδης Κ., Ε' 807.

Πολύαινος, ἱστορικὸς, Β' 269.

Πολυβιάδης, στρατηγὸς τῶν Σπαρτιατῶν, Α' 783.

Πολύβιος, ὁ ἱστορικὸς, Α' 54, 186, 799, 864. Β' 70, 368, 372, 379, 390, 397, 403, 407, 408, 585.

Πόλυβος, βασιλεὺς τῆς Κορίνθου, Α' 17.

Πολύγνωτος, ζωγράφος, Α' 525, 580.

Πολυδάμας ὁ Φαρσάλιος, Α' 131, 815.

Πολυδεύκης, ὁ ἕτερος τῶν Διοσκούρων, Α' 9.

Πολύδωρος, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 208.—Ὁ Θεσσαλὸς, Α' 821.

Πολύευκτος, ὁ Ἀθηναῖος ῥήτωρ, Α' 866. Β' 92.—Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 131, 200.

Πολύζηλος, ἀδελφὸς τοῦ Γέλωνος, Α' 502.

Πολύκλειτος, ὁ Αἰγύπτιος ναύαρχος, Β' 245.—Ὁ Λαρισαῖος, Β' 350.

Πολυκράτης, τύραννος τῆς Σάμου, Α' 229, 335.

Πολύκριτος, Αἰγινήτ. Α' 469.

Πολυνείκης, υἱὸς τοῦ Οἰδίποδος, Α' 18.

Πολυποίτης, ἡγήτωρ τῶν Λαπιθῶν, Α' 23.

Πολυσπέρχων, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 141, 214, 220.

Πολύφρων, Θεσσαλὸς, Α' 821.

Πομπήτιος, ὁ Ῥωμαῖος στρατηγός, Β' 414, 450, 452.—Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, Γ' 134, 136, 138.

Πομπώνιος, εὐπατρίδης Ῥωμαῖος, Β' 448, 450.

Πόρτος Φραγκῖσκος, Ε' 723.

Πορφύριος, ὁ νεοπλατωνικὸς, Β' 575.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἀρτης, Ε' 957.

Πορφυρίτας Γιαννάκης, Ε' 559.

Ποσειδῶν, θεὸς τῆς θαλάσσης, Α' 2.

Ποσειδώνιος, Α' 488.—Ὁ ἱστορικὸς, Β' 433.—Ὁ ἀστρονόμος, Β' 525.

Πούβαλος Κωνσταντῖνος, Ε' 597.

Που.Ιχερλα, ἡ Αὐγούστα, Β' 750, 752, 764, 771.—Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θεοφίλου, Γ' 767.

Πουπάκης, δορυφόρος τοῦ Ἀξούχ, Δ' 578.

Πουσαῖος, ἑπαρχος, Β' 785.

Πούσκουλος Οὐβερτίρ., Ε' 377.

Πρελιούβοβιτς Θωμάς, Ε' 302, 303.

- Πρεμαρίνης 'Ρουγέρος, Β' 18.*
Πρίαμος, βασιλεὺς τῆς Τροίας, Α' 22.
Πριγκήπιος, ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ ἐπὶ 'Ιουστινιανοῦ Α', Γ' 157.
Πριχοσίρης Νικόλαος, Ε' 278.
Πρισκιανὸς, φιλόσοφος, Γ' 202.
Πρίσκος, ὁ σοφιστὴς, Β' 768.
— 'Ο στρατηγὸς, Γ' 232.
Πρίσκος 'Ελουτῖδιος, στωϊκὸς φιλόσοφος, Β' 482.
Προαιρέσιος, διδάσκαλος ἐν 'Αθήναις, Β' 634.
Προβατᾶς Γεώργιος, εὐνοῦχος, Δ' 289.—Θεοφάνης, Δ' 638.
Πρόβος, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν 'Ρωμαίων, Β' 517.—'Ο ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος 'Αναστασίου, Γ' 134, 138.
Προβοήνωρ, ὁμηρικ. ἥρωας, Α' 23.
Πρόβοος, ὁμηρικὸς ἥρωας, Α' 23.
Προθύτης, Θηβαῖος, Β' 89.
Προκίδας, ἡ Προχύτας 'Ιωάννης, Ε' 136.
Προκλῆς, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, Α' 172.—'Ο τύραννος τῆς 'Επιδαύρου, Α' 226.
Πρόκλος, ὁ φιλόσοφος, Γ' 57, 58, 198, 199.—'Ο χημικὸς, Γ' 72.
Προκοπία, ἡ θυγάτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου, Γ' 643, 654, 661, 663, 671.
Προκόπιος, ὁ ἱστορικὸς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, Β' 779. Γ' 100, 102, 103 καὶ ἐπ.—'Ο Γαζαῖος, Γ' 22.—'Ο ἑπαρχὸς Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 504.—'Ο πρωτοβεστιάριος, Δ' 79.
Πρόμαχος, υἱὸς τοῦ Παρθενοπαίου, Α' 20.
Προμηθεὺς, υἱὸς τοῦ 'Ιαπετοῦ, Α' 4, 5, 7.
Προυσίας, σατράπης τῆς Βιθυνίας, Β' 329.
Πρόχορος, εἷς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532.
Πρώϊος Δωρόθεος, Ε' 727.
Πρωταγόρας, φιλόσοφος 'Αβδηρίτης, Α' 579.
Πρωτογένεια, θυγάτηρ τοῦ Δευκαλίωνος, Α' 6.
Πρωτόμαχος, στρατηγὸς τῶν 'Αθηναίων, Α' 710.
Πρωτεσίλαος, ὁμηρικὸς ἥρωας, Α' 23. Β' 101.
Πτολεμαῖος, ὁ 'Αλωρίτης, Α' 822, 826.—'Ο Λάγου, Β' 104, 106, 112, 118, 181, 189, 206, 244, 247, 308.—'Ο Σελεύκου, Β' 121.—'Ο ἀνεψιὸς τοῦ 'Αντιγόνου, Β' 245, 247, 249, 252.—'Ο Κεραυνὸς, Β' 307, 309, 310, 312.—'Ο Φιλάδελφος, Β' 310.—'Ο Γ', διάδοχος, Β' 344.—'Ο Φιλοπάτωρ, Β' 385.—'Ο ΙΒ', ἔσχατος τῶν Πτολεμαίων, Β' 416.—'Ο γεωγράφος, Β' 345.—'Ο υἱὸς τοῦ Πύρρου τοῦ νεωτέρου, Β' 364.
Πτολεμαῖς, θυγάτηρ τοῦ Πτολεμαίου, Β' 300.
Πυθαγόρας, ὁ Σάμιος φιλόσοφος, Α' 302.—'Ο τύραννος τοῦ Σελινοῦντος, Α' 500.
Πυθέας, θαλασσοπόρος, Β' 326.
Πύθης ὁ 'Ισχερόου, Αἰγινήτης, Α' 427.

Πυθία, ἱέρεια, Α' 139.
Πυθόδωρος, δαδουχος τῶν Ἑ-
 λευσινίων, Β' 293.
Πυθοκλείδης, ὁ διδάσκαλος τῆς
 μουσικῆς, Α' 240.—Ὁ Ἀθη-
 ναῖος φιλόσοφος, Α' 527.
Πυθοκλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 226.
Πύθων, ὁ Ἀγήνορος, Β' 162,
 192, 243, 247. — Ὁ Κρα-
 τεᾶ, Β' 193, 194, 231, 242.
Πυλάδης, φίλος τοῦ Ὀρέστου,
 Α' 98.

Πυριλάμπης, φίλος τοῦ Περι-
 κλέους, Α' 610.
Πύρρα, γυνὴ τοῦ Δευκαλίω-
 νος, Α' 5.
Πύρρος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἡ-
 πείρου, Α' 162. Β' 249, 300,
 304, 319, 326, 364. — Ὁ
 πατριάρχης Κωνσταντινουπό-
 λεως, Γ' 325. — Ὁ ἀρνησί-
 θρησκος, Δ' 517.
Πῶρος, ἡγεμὼν Ἰνδός, Β'
 161.

P.

Ράγκος Ἰωάννης, Ε' 829.
Ράβδας Κώστας, ἀρματωλὸς
 Καρπενησίου, Ε' 607.
Ραδδοῦχος, στρατηγὸς Δυρ-
 ραχίου, Δ' 80.
Ραδάμανθυς, πρῶτος βασι-
 λεὺς τῆς Κρήτης, Α' 8.
Ραδεινὸς Κωνσταντῖνος, Δ'
 717.
Ραδομήρ (*Γαβριήλ Ῥωμα-
 ρός*), Δ' 233, 254, 255.
Ράδουλ Ι', ἡγεμὼν τῆς Βλα-
 χίας, Ε' 560.
Ραζάτης, στρατηγὸς Πέρσης,
 Γ' 278, 279.
Ραζῆς Ἀθανάσιος, Ε' 966.
Ραίικτωρ, μοναχὸς, Δ' 456.
Ραιμόνδος, ὁ κόμης τῆς Το-
 λώσης, Δ' 496. — Ὁ κόμης
 τῆς Πικταυτίας, Δ' 558.
Ραχοβίτζας Μιχαήλ, μέγας
 διερμηνεὺς, Ε' 571.
Ράλλης Μαρτίλιος, Ε' 497.—
 Δημήτριος, Ε' 497. — Μι-
 χαήλ, Ε' 497.—Διονύσιος, ἀρ-
 χιεπίσκοπ. Τυρνόβου, Ε' 597.

Ραμῆ Μεχμέτ, ρετζ ἐφένδης,
 Ε' 564, 567.
Ραμφίας, πρέσβυς Σπαρτιά-
 τῆς, Α' 617.
Ραοῦλ, ὁ Λυκοφόρος, Δ' 463.
 — Κωνσταντῖνος, Δ' 676.
Ραφαήλ ὁ Α', πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 528,
 530. — Ὁ Β', πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 533.
Ράφρ, ἀρχαιολ. Δανός, Δ' 294.
Ραχήλ, Α' 84.
Ρέα, μήτηρ τοῦ Διὸς, Α' 2.
Ρεββέκα, Α' 84.
Ρετζ ἐφένδης, Ε' 776.
Ρετσκιος, Δ' 44.
Ρεράλδος, δοῦξ τῆς Ἀντιο-
 χείας, Δ' 584.
Ρεριέρης Μάρκος, Ε' 523.—
 Νικόλαος, Ε' 957.
Ρεριὼ Σατῶ, Ε' 597.
Ρεομίθρης, Πέρσης, Β' 109,
 111.
Ρεσίτ πασᾶς, ἡ Κιουταχῆς,
 Ε' 835, 913.
Ρεσυνὸς Κωνσταντῖν., Ε' 581.

- Ῥευθῶ, φιλέλλην Γάλλος, Ε' 869.
- Ῥευερσῶ, Γάλλος, Ε' 907.
- Ῥεϋχλίριος Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Γερμανός, Ε' 495.
- Ῥήγας ὁ Φεραῖος, Ε' 645, 646, 647.
- Ῥηρίλλη, σύζυγος Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, Β' 490.
- Ῥίζος Σπυρίδων, Ε' 726.
- Ῥικάρδος, ὁ κόμης, Δ' 630. — Ὁ κόμης Κεφαλληνίας, Ε' 150.
- Ῥινιέρης, υἱὸς τοῦ Δανδόλου, Ε' 18.
- Ῥίτσοις Ἀντώνιος, πλοίαρχος Ἐνετὸς, Ε' 400, 401.
- Ῥιχάρδος, ὁ κόμης Ἀνδρίας, Δ' 581. — Ὁ Λεοντόκαρδος, βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, Δ' 663, 671.
- Ῥιχελιὺς, ὁ καρδινάλιος πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλίας, Γ' 93, 95. Ε' 598.
- Ῥοβέρτος, ὁ κόμης τῆς Φλάνδρίας, Δ' 496. — Ὁ δούξ τῆς Νορμαννίας, Δ' 496. — Ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Λάϊσπεντερ, Δ' 603. — Ὁ υἱὸς τοῦ Κουρτεναίῳ, Ε' 50, 57. — Ὁ Ἀρτεσιανός, ἀντιβασιλεὺς, Ε' 145. — Ὁ υἱὸς τῆς Αἰκατερίνης Βαλουᾶ, Ε' 271.
- Ῥοβέρτος Γυσκάρδος, Νορμαννός, Δ' 448, 455, 485.
- Ῥογέρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ῥαοῦλ Λυκοφόρου, Δ' 464. — Ὁ κόμης τοῦ Φοᾶ, Δ' 496. — Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, Δ' 574.
- Ῥόδιος Π. Γ., Ε' 946.
- Ῥοδόαλδος, ἐπίσκοπος λατίνος, Γ' 814.
- Ῥοῖκος ὁ Σάμιος, Α' 303.
- Ῥοισάκης, στρατηγὸς Πέρσης, Β' 113.
- Ῥοκαφόρτε Βερεγγάριος, Ε' 195, 200.
- Ῥοκνεδδίν, δυνάστης τοῦ Τοκατίου, Δ' 678.
- Ῥόουε Θωμᾶς, πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, Ε' 522.
- Ῥόσς, στρατηγὸς, Ε' 950.
- Ῥοσσέτος Μιχαλάκης, μέγας σκευοφύλαξ, Ε' 552.
- Ῥόσσης Νικολός, Λομβαρδός, Δ' 709.
- Ῥοτρούδη (Ἐρυθρῶ), θυγάτηρ Καρόλου τοῦ μεγάλου, Γ' 541.
- Ῥοῦμ Μεχμέτ πασᾶς, μέγας βεζύρης, Ε' 480.
- Ῥούριχ, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 91.
- Ῥουσέλιος, στρατηγὸς Φράγκος, Δ' 425, 434.
- Ῥουτίλιος, Ῥωμαῖος, Β' 500.
- Ῥούτζης Στέφανος, Ε' 726.
- Ῥουφῖνος, μάγιστρος, Β' 693, 698, 699.
- Ῥοῦφος Σταμάτιος, Ε' 726.
- Ῥοχέτιος Ῥαοῦλ, ἐρμηνευτὴς Γάλλος, Α' 45.
- Ῥυμινὺς, στρατηγὸς, Ε' 950.
- Ῥωμανός, ὁ ἀλλαξοπιστήσας φρούραρχος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Βόστρας, Γ' 307. — Ὁ στρατηγὸς τῆς Σάμου, Δ' 91. — Ὁ Λεκαπηνός, Δ' 95, 106, 109. — Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κουρκούα, Δ' 104. — Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Πορ-

φυρογεννήτου, Δ' 106, 121.
— 'Ο Κουρκούας, Δ' 134.—
'Ο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν
Βουλγάρων Πέτρου, Δ' 143,
232, 233. — 'Ο υἱὸς τοῦ
Βάρδα Φωκᾶ, Δ' 239. —
'Ο Διογένης, βασιλεὺς, Δ'
419, 427, 430. — 'Ο διοι-

κητῆς τοῦ Δυρράχίου, Δ' 631.
'Ρωμύλος Αὐγουστύλος, τε-
λευταῖος αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώ-
μης, Β' 786.
'Ρωξάνδρα, μήτηρ τοῦ Μαυ-
ροκορδάτου, Ε' 560.
'Ρωξάνη, γυνὴ τοῦ μεγάλου
'Αλεξάνδρου, Β' 159, 194.

Σ.

Σάββας, ὁ ἐπίσκοπος Ζητου-
νίου, Ε' 306. — 'Ο ἐπὶ τῆς
ἐπαναστάσεως, Ε' 767, 772.
Σαβδάτιος ἢ 'Ιστόκ, ὁ πατὴρ
τοῦ 'Ιουστινιανοῦ, Γ' 98. —
'Ο μοναχὸς, Γ' 687.—'Ο υἱὸς
τοῦ Λέοντος Ε', Γ' 715.
Σαβέρ, βεζύρης, Δ' 591, 593.
Σαβῖνος, ἡγεμὼν τῶν Βουλ-
γάρων, Γ' 500.
Σαδῆμας Κωνσταντῖνος, δι-
πλαρχηγὸς Ναυπακτίας, Ε'
829, 966.
Σαιβούλφ, 'Ισλανδὸς, Δ' 265.
Σαῖντ-'Ομέρ, Γάλλος ἡγεμὼν
τῶν Θηβῶν, Γ' 91. — Νικό-
λαος Β', Ε' 145. — 'Ο Γ',
πρωτοστράτωρ τοῦ Μωρέως,
Ε' 150.
Σαιντιλέρ Βαρθελεμῦ, συγ-
γραφεὺς Γάλλος, Γ' 298, 337.
Σαῖσσᾶς, σουλτάνος τοῦ 'Ικο-
νίου, Δ' 545.
Σαῖτ, ἐμίρης τῆς Κρήτης, Δ' 78.
Σαλαδδίν, βεζύρης καὶ σουλ-
τάνος, κατακτητῆς τῶν ἱερο-
σολύμων, Δ' 593, 661.
Σαλαμῖς, ἡ νῆσος, Α' 445.
Σάλας Μάρκος 'Αρτώριος,
στρατηγὸς, Ε' 609.

Σαλινιάκ, πρέσβυς τῆς Γαλ-
λίας, Ε' 521.
Σαλμωνεύς, υἱὸς τοῦ Αἰόλου,
Α' 8.
Σαλούϊος 'Ιουλιανὸς, νομοδι-
δάσκαλος, Γ' 113.
Σαμουήλ, υἱὸς τοῦ Σίσμαν,
ὁ ἰσχυρὸς ἡγεμὼν τῶν Βουλ-
γάρων, Δ' 232, 233, 243,
253.—'Ο πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Ε' 532.—
'Ο Σουλιώτης μοναχὸς, Ε'
653.
Σαμπλίττης Γουλιέλμος, κό-
μης Καμπανίας, Δ' 701.
Σανδρόκοττος, ἡγεμὼν 'Ινδὸς,
Β' 294, 316.
Σανέλλα Στέφανος καὶ Βαρ-
θολομαῖος, ἀδελφοὶ ἔμποροι,
Ε' 144.
Σαουῦτος Μάρκος, Ε' 18, 19.
— 'Ο Β', δούξ τῆς Νάξου, Ε'
148. — Γουλιέλμος, Ε' 228.
— Νικόλαος, δούξ τῆς Νά-
ξου, Ε' 234.—'Ιωάννης, δούξ
τῆς Νάξου, Ε' 279.
Σανταβαρηνὸς Θεόδωρος, ἐ-
πίσκοπος Εὐχαΐτων, Δ' 264.
Σανταρόζας, φιλέλλην 'Ιτα-
λὸς, Ε' 961.

Σαουεζής, υἱὸς τοῦ Μουράτ, Ε' 287.

Σαπφώ, ἡ ποιήτρια, Α' 300.

Σαπώρ, βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Β' 509. — Ὁ Β', Β' 604, 625.

Σαριτζὶ πασᾶς, στρατηγός, Ε' 397.

Σαρπηδών, ἡγεμὼν τῶν Λυκίων, Α' 24.

Σάρπης Παῦλος, Ε' 598.

Σαροῦ-Χάν, ἄρχων τῆς Λυδίας, Ε' 176.

Σαρπινὸν Γουτδων, Ε' 145, 155.

Σαῤῥιγιάννης, πλοίαρχος Ψαριανός, Ε' 626.

Σασᾶν, γαμβρός τοῦ Μεντεσχέ, Ε' 179.

Σατουρνῆρος, κόμης, Β' 755.

Σάτυρος, ὑποκριτὴς Ἀθηναῖος, Α' 858. Β' 49.

Σατωβριάνδος, ὁ περιώνυμος Γάλλος συγγραφεὺς, Β' 107.

Σαχίνης Σταῦρος, Ε' 961.

Σαχτούρης Γεώργιος, ἀντιναύαρχος Ὑδραῖος, Ε' 847, 911. — Δημήτριος, Ε' 961.

Σβιατοσλάβ, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 17, 44.

Σβιατοσλαῦος, ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, Δ' 113, 142, 216.

Σγουρομαλλαῖος Γεώργιος, Ε' 153.

Σγουρός, ἄρχων Ναυπλιεύς, Δ' 605, 695. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λέων, Δ' 695.

Σεβαλιέ, φιλέλλην Ἑλβετός, Ε' 833.

Σεβαστιάνης, Γάλλος στρατηγός, Ε' 949.

Σεβαχεδδὶν πασᾶς, ἀρχιενοῦχος, Ε' 397.

Σεβηριανός, καθηγητὴς τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, Γ' 62.

Σεζὶν, πρέσβυς τῆς Γαλλίας, Ε' 521.

Σέκερης Παραγιώτης, Ε' 756.

Σεκορδῆτος Νικόλαος, ἐρμηνεύς, Ε' 348.

Σεκοῦνδος, σοφιστὴς, Β' 476, 485.

Σελδζοῦκ, ἡγεμὼν τῶν τουρκικῶν φυλῶν, Δ' 310.

Σέλευκος, ὁ Ἀντιόχου, Β' 188, 212, 213, 244, 248, 275, 309. — Ὁ Δ', Β' 348. — Ὁ Κυβισάκτης, τελευταῖος τῶν Σελευκιδῶν, Β' 414.

Σελίμ Α', σουλτάνος, Ε' 532. — Ὁ Γ', σουλτάνος, Ε' 650.

Σεραχηρεῖμ, ὁ ἄρχων τῆς Ἄνω Μηδίας, Δ' 256. — Ὁ στρατηγός, Ε' 9. — Ὁ στρατοπεδάρχης, Ε' 204.

Σερέκας, φιλόσοφος, Β' 465.

Σέντιος, στρατηγός τῆς Μακεδονίας, Β' 439.

Σεποῦς Θεοβάλδος, ἐπίτροπος τοῦ Καρόλου Βαλουᾶ, Ε' 200.

Σεπτίμιος Σεβῆρος, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 505.

Σεραφεῖμ, ὁ ἐπίσκοπος Σαλώνων, Ε' 306. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 534.

Σέργιος, ὁ ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῶν Ἀβάρων πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 257, 271, 274, 319. — Ὁ διοικητὴς Καισαρείας, Γ' 307. — Ὁ πρωτοσπαθάριος, Γ' 388θ. — Ὁ πατὴρ τοῦ Ἰωάν-

νου Δαμάσκηνοῦ, Γ' 443.—Ὁ ἀδελφὸς τοῦ πατριάρχου Φωτίου, Γ' 740.—Ὁ Δ', πάπας Ῥώμης, Δ' 453.
Σεύθης, βασιλεὺς τῶν Ὀδρυσῶν, Β' 244, 246.
Σεφέρ, μέγας διερμην. Ε' 563.
Σεχαβδδὶν πασᾶς, στρατηγὸς, Ε' 397.
Σθερελατῶδας, ἔφορος τῆς Σπάρτης, Α' 600.
Σθερέλαος, ἄρμοστῆς Λακεδαιμόνιος, Α' 717.
Σθέρελος, εἷς τῶν Ἐπιγόνων, Α' 20.
Σιβύρτιος, σατράπης τῆς Ἀραχωσίας, Β' 192.
Σιγισμουῆνδος, βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας, Ε' 291.
Σίκιννος, δοῦλος τοῦ Θεμιστοκλέους, Α' 457, 466.
Σίλας, τύραννος τῆς Λυσιάδος, Β' 350.
Σίλβεστρος Γ', πάπας Ῥώμης, Δ' 369.
Σιλικτὰρ Πόττας, ἀρχηγὸς Ἀλβανὸς, Ε' 829.
Σιλκῶ, βασιλεὺς τῶν Νουβιδῶν, Β' 362.
Σιμμία, φιλόσοφος Θηβαῖος, Α' 796. Β' 141.
Σιμπλίκιος, ὁ πάπας, Γ' 43.—Ὁ φιλόσοφος, Γ' 202.
Σίμων, ἀδελφὸς τοῦ Ἰούδα τοῦ Μακκαβαίου, Β' 413.
Σιμωνίδης, ὁ Κεῖος, Α' 131, 442, 489, 502, 537.
Σινὰν πασᾶς, Ε' 252.
Σινιάβιν, ναύαρ. Ῥώσος, Ε' 654.
Σίνων, ὁ ἐν τῷ Τρωϊκῷ πολέμῳ, Α' 32.

Σίξτος Δ', πάπας Ῥώμης, Ε' 488.
Σιρκουχ, στρατηγὸς τοῦ Νουρεδδίν, Ε' 592, 593.
Σιρόης, βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Γ' 283.
Σισίνης, Ε' 882.—Ὁ υἱὸς τοῦ Χρύσανθος, Ε' 882.
Σισίννιος, στρατηγὸς, Γ' 470, 472.
Σίσμαν, βοεβόδας Τουρνόβου, Δ' 232.
Σίσυφος, υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Α' 8, 72.
Σιτάλκης, βασιλεὺς τῶν Θρακῶν, Β' 7.
Σιφάντος, πειρατῆς, Δ' 638, 640.
Σκαλτσᾶς Δῆμος, ἄρματωλὸς Δωρίδος, Ε' 824, 886.
Σκανδαλίδης Ἀθανάσιος, Ε' 808.
Σκηπίων, ὕπατος τῶν Ῥωμαίων, Β' 396.
Σκλήραινα, ἀδελφὴ τοῦ Ῥωμανοῦ Σκληροῦ, Δ' 202.
Σκληρὸς Ῥωμανὸς, μάγιστρος, Δ' 301.—Λεονάρδος, δημογέρων Ἀθηνῶν, Ε' 705.—Δημήτριος, Ε' 705.
Σκοπελιανὸς, φιλόσοφος, Β' 485.
Σκορδύλης, ἐπιφανὴς Κρής, Ε' 555.
Σκούρτης Κυριάκος, καταδρομεὺς Ὑδραῖος, Ε' 656.
Σκουφᾶς, εἷς τῶν ἱδρυτῶν τῆς φιλικῆς ἐταιρίας, Ε' 756.
Σκύθης, τύραννος τῆς Ζάγκλης, Α' 500.
Σκυλίτζης, χρονογράφος, Γ'

665. Δ' 391, 412, 413, 418, 421, 427, 434, 440, 442.
Σλόσσερος, ὁ Γερμανὸς ἱστορικός, Γ' 318, 471, 614, 737.
Σμέρδης, βασιλεὺς τῶν Περσῶν, Α' 331.
Σμερίλιος Κωνσταντῖνος, Ε' 279.
Σμιθ Ἀδάμ, οἰκονομολόγος Ἀγγλος, Α' 426.
Σμινδυρίδης ὁ Ἱπποκράτους, Συβαρίτης, Α' 223.
Σμίτ, πρέσβυς τῆς Γερμανίας, Ε' 524.
Σοαζὺ Ἰωάννης, Δ' 723.
Σοδιέσκης, βασιλεὺς τῆς Πολωνίας, Ε' 562.
Σόκολης, μέγας βεζύρης, Ε' 545.
Σολιμάν Α', κυριάρχης τῆς μικρᾶς Ἀσίας, Δ' 433, 486.
Σολιώτης Ν., Ε' 783.
Σολόμων, στρατηγός, Γ' 145.
Σολωμός Διονύσιος, ποιητῆς Ἑπτανήσιος, Ε' 720.
Σόλων, ὁ νομοθέτης τῶν Ἀθηνῶν, Α' 144, 228, 239, 248.
Σορβόλης, Κρής, Ε' 428.
Σουγδουρῆς Γεώργιος, ἱερεὺς, Ε' 727.
Σουτδας, Β' 522. Γ' 149.
Σουλεϊμάμπεϋς Μπαλτᾶ ὀγλούς, Ε' 415, 427.
Σουλεϊμάν, ὁ καλὶφης, Γ' 387, 388ε. — Ὁ υἱὸς τοῦ καλὶφου Ἰσάμ, Γ' 452. — Ὁ υἱὸς τοῦ Οὐρχάν, Ε' 251, 270. — Ὁ υἱὸς τοῦ Βαγιαζήτ, Ε' 307, 308. — Ὁ μέγας βεζύρης, Ε' 563.

Σουλεϊμάν-Σάχ, Ε' 173.
Σουλιώτης Κοσμᾶς, Ε' 826.
Σούλης, ἄρματωλός, Ε' 696.
Σουλλὸς Οὔγων, Ε' 147.
Σουλφικάρ, διερμηνεὺς, Ε' 553.
Σουμίλας Ἀγγελῆς, ἄρματωλός, Ε' 604.
Σουσμάνης Κωνσταντῖνος, ὁ πλαρχηγός Κραβδάρων, Ε' 619, 622.
Σοῦτσος Ἀλέξανδρος, μέγας χαρτοφύλαξ, Ε' 552. — *Μιχαήλ*, αὐθέντης Μολδαυίας, Ε' 570, 767. — *Νικόλαος*, μέγας διερμηνεὺς, Ε' 618.
Σοφία, ἡ σύζυγος τοῦ Ἰουστίνου Β', Γ' 214. — Ἡ ἀδελφὴ τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, Γ' 740. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, Ε' 503.
Σοφιάν, στρατηγός Ἀραψ, Γ' 388ε.
Σοφιανός, ἄρχων Μονεμβασίας, Ε' 11.
Σοφοκλῆς, δραματικὸς ποιητῆς, Α' 536, 584.
Σπαθόγιανης, ἄρματωλός τῆς Ἀκαρνανίας, Ε' 605.
Σπανδουρινός, ἱστορικός, Ε' 465.
Σπαριολάκης Γ., Ε' 914.
Σπανός, ἄρματωλός τῆς Ὑπάτης, Ε' 605.
Σπερθίας, εὐπορος Σπαρτιάτης, Α' 202.
Σπηλιωτάκης Ἀναγνώστης, Ε' 879.
Σπιθριδάτης, ὁ Πέρσης μεγιστάν, Α' 751. — Ὁ σατράπης τῆς Ἰωνίας, Β' 109, 111, 113.

Σπίνθαρος, φιλόσοφος Τάραν-
τίνος, Α' 796.

Σπόν, περιηγητῆς Γάλλος, Ε'
705.

Σπορδύλης Μιχαήλ, εὐνοῦ-
χος, Δ' 276, 279.

Σπυρίδωφ, ναύαρχος Ῥώσος,
Ε' 622.

Σσίσματ, ἄρχων τῆς Βουλγα-
ρίας, Ε' 283, 291.

Σσλίχ, πληρεξούσιος τῆς Αὐ-
στρίας, Ε' 564.

Στάγνωρ, σατράπης τῆς Παρ-
θυσίας, Β' 192.

Σταθᾶς Γιάννης, ἀρχηγὸς το-
λίσκου, Ε' 656.

Στάνωπ, συνταγματάρχης Ἀγ-
γλος, Ε' 940.

Στασάνωρ, σατράπης τῆς
Δραγγιανῆς, Β' 192.

Στασίτος, ποιητῆς, Α' 302.

Στάτεια, γυνὴ τοῦ μεγάλου
Ἀλεξάνδρου, Β' 164, 194.

Σταυράκιος, ὁ πατρίκιος καὶ
εὐνοῦχος, Γ' 237, 542, 553,
567, 568, 588.—Ὁ υἱὸς τοῦ
βασιλ. Νικηφόρου, Γ' 642-644.

—Ὁ στρατηγὸς τῆς Κύπρου,
Δ' 80.—Ὁ ἔμπορος, Δ' 86.

Στελίχων, ὑπουργὸς τοῦ Ὀνω-
ρίου, Β' 698, 699, 705.

Στεφανόπουλος Δῆμος, Μα-
νιάτης τῆς Κορσικῆς, Ε' 644.

—Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικολός,
Ε' 644.

Στέφανος, ὁ πρωτομάρτυς, Β'
532.—Ὁ μοναχὸς, Γ' 501-
503.—Ὁ ἀρχιταμίας, Γ' 370-
371.—Ὁ Ἀσμικτος, Γ' 381-
382.—Ὁ στρατηγὸς, Γ'
436.—Ὁ Β', πάπας Ῥώ-

μης, Γ' 485.—Ὁ ἀρχηγὸς τῆς
αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, Γ'
578.—Ὁ πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Δ' 84.—
Ὁ υἱὸς τοῦ Ῥωμανοῦ Λεκα-
πηννοῦ, Δ' 96, 109.—Ὁ ἐπί-
σκοπος Ἀβύδου, Δ' 203.—
Ὁ γαμβρὸς τοῦ εὐνούχου Ἰω-
άννου, Δ' 286.—Ὁ ἡγεμὼν
τῆς Σερβίας, Δ' 289.—Ὁ εὐ-
νοῦχος, Δ' 308.—Ὁ Θ', πά-
πας Ῥώμης, Δ' 367.—Ὁ
κόμης Βλεσῶν, Δ' 515.—Ὁ
ἀδελφὸς τοῦ Γεῖζα, Δ' 589.
—Ὁ υἱὸς τοῦ Γεῖζα, Δ' 589.
Στηθάτος Νικήτας, μοναχὸς,
Δ' 374.

Στησαγόρας, στρατηγὸς τῶν
Σαμίων, Α' 584.

Στησίλαος ὁ Θρασύλου, στρα-
τηγὸς τῶν Ἀθηναίων, Α' 383.

Στησίχορος, ποιητῆς, Α' 322.

Στίλπων ὁ Μεγαρεὺς, φιλό-
σοφος, Β' 259, 263.

Στορνάρης Νικόλαος, δπλαρ-
χηγὸς, Ε' 830, 906.

Στούδιος, πατρίκιος, Γ' 594.

Στραβομύτης Θεόδωρος, Δ' 308.

Στραβορωμανός, Δ' 435.

Στραβοσπόνδυλος Λέων, Δ'
317.

Στράδων, μέγας γεωγράφος, Α'
160. Β' 131, 133, 334, 459.

Στράγκφορδ, πρέσβυς τῆς Ἀγ-
γλίας, Ε' 781.

Στραζομήρ ἢ Χρυσός, Δ' 679.

Στρασβοῦργος Παῦλος, πρέ-
σβυς τῆς Σουηδίας, Ε' 524.

Στρατιήγιος Ποδοπάγουρος, Γ'
503.

Στρατηγόπουλος, καπετάνος

- τῶν Ἰωαννίνων, Ε' 331.—
 Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Παῦλος, Ε' 331.
 Στρατηγόπουλος Ἀλέξιος, στρατηγός, Ε' 73, 78.
 Στρατιωτικὸς Μιχαήλ, Δ' 318, 323.
 Στρατοκλῆς, δημαγωγός Ἀθηναῖος, Β' 199, 204, 293.
 Στρατορίκη, θυγάτηρ τοῦ Δημητρίου, Β' 300.
 Στράτις, τύραννος τῆς Χίου, Α' 337.
 Στράτων, τύραννος τῆς Βεροίας, Β' 349.
 Στρέζας, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Ε' 17, 44.
 Στρόγοροφ, πρέσβυς Ῥώσος, Ε' 683, 776, 781.
 Στρομογκούρτ Θωμάς, Γάλλος ἄρχων τῶν Σαλώνων, Ε' 22.— Ὁ Β' καὶ ὁ Γ', ἄρχοντες τῶν Σαλώνων, Ε' 112.— Γουλιέλμος, Ε' 112.
 Στρούθας, Α' 775.
 Στρυφνός Μιχαήλ, ἀρχιναύαρχος, Δ' 677.
 Συέννεσις, ἡγεμὼν τῶν Κιλικῶν, Α' 463.
 Σύλλας, στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων· διαπεραίωσις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, Β' 439· πολιορκία καὶ ἄλωσις Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, 440-445· αἱ περὶ Χειρῶνεια καὶ Ὀρχομενὸν πρὸς Ἀρχέλαον μάχαι, 445-446· εἰρήνη πρὸς Μηθριδάτην, 446· ζημία εἰς Ἀσίαν ἐπιβληθεῖσα, 447· διάλεξις αὐτοῦ πρὸς Μηθριδάτην, 428.
 Συμβάτιος, γαμβρὸς τοῦ Βάρδα, Γ' 834-836, 839.
 Συμεὼν, ὁ μάγιστρος, χρονογράφος, Γ' 674.— Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Δ' 86, 97.— Ὁ θαλαμηπόλος τοῦ Κωνσταντίνου Η', Δ' 276, 280.— Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Δ' 488.— Ὁ Τραπεζούντιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ε' 530.
 Σύμμαχος, ἱστορικὸς, Β' 626.
 Συναδηνός, ὁ συγγενὴς τοῦ Βοτανειάτου, Δ' 441, 479.— Ὁ στρατηγός, Ε' 213.
 Συναδηνός Βασίλειος, στρατηγὸς Δυρράχίου, Δ' 290.
 Συνέσιος, Β' 703, 710, 719, 724.
 Συντεκνιώτης Τριμπούκης, ἄρματολὸς τῆς Ἡπείρου, Ε' 595.
 Συργεώργιος, Ε' 208.
 Συργιάννης, Ε' 208.
 Συρίγος Μελέτιος, ἱεροκῆρυξ, Ε' 553.
 Συρματθαῖος, Ε' 208.
 Συρόπουλος Σίλβεστρος, ἱστοριογράφος, Ε' 339.
 Σφέγγελος, στρατηγὸς τῶν Ῥώσων, Δ' 113, 142, 216.
 Σφίγξ, μυθολογικὸν τέρας, Α' 17.
 Σφοδρίας, ἄρμοστὴς Λακεδαιμόνιος, Α' 791, 813.
 Σφόρτζας Λουδοβίκος, ἡγεμὼν τῶν Μεδιολάνων, Ε' 496.
 Σχεδῖος, Ὀμηρικὸς ἥρως, Α' 23.
 Σχολάριος Γεώργιος, ἢ Γεννάδιος, Ε' 404, 507.

Σχουλεμβούργιος, Ε' 609.
Σωκράτης, ὁ φιλόσοφος, Α' 7, 579, 713, 730, 732. Β' 7.
 — Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 111, 112. — Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας, Β' 568. Γ' 21.
Σωσθένης, εὐπατρίδης Μακεδὼν, Β' 3·2, 314.
Σωσίβιος, σύμβουλος Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορ. Β' 394.

Σωσιγένης, Ἀλεξανδρεὺς, Β' 525.
Σωσικλῆς, ἀντιπρόσωπος τῶν Κορινθίων, Α' 293.
Σώστρατος, τεχνίτης Κνίδιος, Β' 359.
Σωφάνης, στρατηγὸς τῶν Φωκέων, Α' 869.
Σωφρόνιος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Γ' 220, 309.

Τ.

Ταγκρέδος, Νορμαννὸς, Δ' 286.
 — Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Βοημούνδου, Δ' 496.
Τάϊχμανν, φιλέλλην, Ε' 835.
Τάκιτος, ἱστορικὸς Ῥωμαῖος, Α' 93.
Ταλλεϋράνδος, ὑπουργὸς τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος, Ε' 654.
Ταμερλάν, ἡγεμὼν τῶν Τατάρων, Ε' 306.
Τάνταλος, βασιλεὺς τῆς Σιπύλου, Α' 72.
Ταξιλλῆς, στρατηγὸς, Β' 445.
Ταραντῖνος Φίλιππος Β', πρίγκηψ, Ε' 295. — Ὁθων, Ε' 295.
Ταράσιος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καταγωγὴ αὐτοῦ, παιδεία καὶ δοξασίαι ὅσον ἀφορᾷ τὴν μεταρρύθμισιν, Γ' 546· ἀναγορεύεται πατριάρχης, 547 — 551· σχέσεις πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν Α', 551—553· πρόεδρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, 553—568· διένεξις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀντιμεταρ-

ρυθμιστὰς καὶ ἰδίως πρὸς τὸ μοναχικὸν τάγμα, 568 — 571· 580 — 582· θάνατος αὐτοῦ, 608. — Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Φωτίου, Γ' 802.
Ταρασισκωδίσκος ἢ Τρασκαλισαῖος ἢ Ζήνων, ἀρχηγὸς τῶν Ἰσαύρων, Β' 776, 780.
Ταρέλλας, φιλέλλην Ἰταλὸς, Ε' 833, 835.
Ταρμούνδος, στρατηγ. Γ' 157.
Ταρσίας Θωμᾶς, διερμηνεὺς, Ε' 5 4.
Ταρχανιώτης Βασίλειος, στρατηγὸς, Β' 321. — Ἰωσήφ, στρατηγὸς, Δ' 425. — Δημήτριος, Ε' 504. — Γεώργιος, Ε' 504.
Ταρωνίτης Γρηγόριος, μάγιστρος, Δ' 241, 243. — Μιχαήλ, Δ' 424.
Τυσσίκας Κ., Ε' 807.
Ταταράκης Κωνσταντῖνος, πλοίαρχος, Ε' 637.
Ταιζάτης, στρατηγὸς τῶν Βουκελλαρίων, Γ' 543.
Τατιανὸς, φιλόσοφος χριστιανὸς, Γ' 23.

Τατίχιος, στρατηγὸς τῶν Βαρ-
δαριωτῶν, Δ' 476, 525.

Τατίσσιεφ, ἀπεσταλμένος τῆς
Ῥωσίας, Ε' 918.

Ταυρέας, χορηγὸς, Α' 677.

Τάφελ, Δ' 39, 388.

Τεδισίας Ζαχαρίας, δυνάστης
τῆς Θάσου, Ε' 199.

Τειρισίας, μάντις, Α' 19.

Τειχουηρός, Βούλγαρος, Δ'
290, 291.

Τεκνέ, ἄρχων τῆς Λυκίας, Ε'
176.

Τεκνέας ὁ Ἀδυσσηνός, πρωτο-
σπαθάριος, Δ' 281.

Τελαμών, εἷς τῶν Ἀργοναυ-
τῶν, Α' 14.

Τέλεστος, ποιητὴς, Β' 161.

Τελέτσης, ἡγεμὼν τῶν Βουλ-
γάρων, Γ' 498—500.

Τελευτίας, ἀδελφὸς τοῦ Ἀγν-
σιλάου, Α' 783.

Τελχισὶ Ζαδὲς, ρεῖζ ἐφένδης,
Ε' 562.

Τέμπλ, ἐπιτετραμμένος τῆς
Ἀγγλίας, Ε' 955.

Τερβέλης, ἡγεμὼν τῆς Βουλ-
γαρίας, Γ' 377.

Τερόζης, ἡγεμὼν τῶν Ἀρμε-
νίων, Δ' 584.

Τεῦκρος, ἀδελφὸς τοῦ Τελα-
μωνίου Αἴαντος, Α' 33.

Τεύταμος, στρατηγὸς τῶν ἄρ-
γυρασπίδων, Β' 238.

Τζαβέλλας Κίτσος, εἷς Ἀμ-
πλιανην, Ε' 886, εἷς Κλίσο-
βαν, 964.—Γεώργιος, Ε' 977.

Τζανέτος Γρηγοράκης, ἡγε-
μὼν τῆς Μάνης, Ε' 641.

Τζαχᾶς, πειρατὴς Τοῦρκος, Δ'
486.

Τζελαλεδίμπεδς, στρατηγὸς
τοῦ Μουσταῆ, Ε' 884.

Τζεμα.λῆς, μουφτῆς, Ε' 533.

Τζέτζης Ἰωάννης, Δ' 683.—
Ἰσαᾶκ, Δ' 683.

Τζιοβάρας Νικολός, ἄρματω-
λός, Ε' 742.

Τζύσκος Βασίλειος, Δ' 637.

Τζῶριζ Ῥιχάρδος, Ε' 806,
974.

Τηθὺς, μήτηρ τοῦ Ἰνάχου, Α' 8.

Τή.λεκλος, βασιλεὺς τῆς Σπάρ-
της, Α' 207.

Τήμερος, πρῶτος βασιλεὺς τοῦ
Ἀργους, Α' 172.

Τήριλλος, τύραννος τῆς Ἰμέ-
ρας, Α' 500.

Τιδέριος, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν
Ῥωμαίων, Β' 463.—Ὁ ἀ-
δελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ
Πωγωνάτου, Γ' 334.—ἡ Ἀ-
ψίμαρος, βασιλεὺς, Γ' 373—
378.—Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰουστι-
νιανοῦ Β', Γ' 383.

Τιγράνης, ὁ Πέρσης στρατη-
γός, Α' 494, 496.—Ὁ βα-
σιλεὺς, Β' 331, 431.

Τιεπόλος, δοῦξ τῆς Κρήτης,
Ε' 43.—Ἰάκωβος, Ε' 51.

Τιθραύστης, σατράπης Πέρ-
σης, Α' 753, 755.

Τιμαία, γυνὴ τοῦ Ἀγιδος, Α'
695.

Τίμαιος, Α' 47.

Τιμασίθεος ὁ Κροτωνιάτης,
ἀθλητὴς, Α' 179.

Τιμηγερίδης ὁ Θηβαῖος, σύμ-
μαχος τοῦ Μαρδονίου, Α' 480.

Τιμόδημος, Ἀφιδναῖος, Α' 471.

Τιμόθεος, ὁ στρατηγὸς τῶν
Ἀθηναίων, Α' 792, 800,

·802. — Ὁ Εὐμολπίδης, Β' 356. — Ὁ μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, Β' 538. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γ' 69. — Ἄλλος πατριάρχης, Ε' 521, 531.
Τιμοκράτης ὁ *Ρόδιος*, Α' 755.
Τιμοκρέων, ποιητὴς *Ρόδιος*, Α' 371.
Τιμόλεων, βασιλεὺς τῆς Κορίνθου, Α' 843.
Τιμουρτάς, βεζύρης, Ε' 285.
Τίμων ὁ *Ἀνδροβούλου*, ἐγκριτος Δελφός, Α' 417. — Εἰς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532.
Τιρίβαζος, σατράπης Πέρσης, Α' 774, 776.
Τιριδάτης, ὁ σατράπης τῆς Περσепόλεως, Β' 150. — Ὁ στρατηγός, Γ' 470.
Τισικράτης ὁ *Κροτωνιάτης*, ἀθλητὴς, Α' 179.
Τισσαφέρνης, σατράπης τῆς Ἰωνίας, Α' 691, 746, 750, 753.
Τίτορμος, ῥωμαλέος καὶ ἀγριος Αἰτωλός, Α' 223.
Τίτος Λίβιος, ῥωμαῖος ἱστορικὸς, Β' 171. — Κοτίντιος Φλαμινῖνος, ὕπατος τῶν Ῥωμαίων, Β' 392, 397. — Ὁ υἱὸς τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, Β' 523.
Τίφης, κυβερνήτης τῆς Ἀργοῦς, Α' 14.
Τληπόλεμος, ὁμηρικὸς ἦρως, Α' 23. — Ὁ σατράπης τῆς Καραμανίας, Β' 193.
Τογρουλβέγ, ἀνεψιὸς τοῦ Σελδζούκ, Δ' 310.
Τοκκευίλλ, Ἀλέξιος, Γάλλος συγγραφεὺς, Γ' 93—95.
Τόκος Λεονάρδος, ἄρχων Κε-

φαλλήν., Ε' 302. — Κάρολος Α', ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Ε' 302. — Κάρολος ὁ Β', ἀνεψ. προηγ. Ε' 331.
Τόκος, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, Γ' 522.
Τολητινὸς Δὸν Φραγκῖσκος, Ε' 418.
Τολμίδης ὁ *Τολμαίου*, ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, Α' 549, 572.
Τομπάζης Ἰάκωβος Νικολάου, ναύαρχος τῶν Ὑδραίων, Ε' 855. — Ἑρμανουήλ, Ε' 903.
Τόπιας Κάρολος, ἡγεμὼν τῶν Ἀλβανῶν, Ε' 275. — Γεώργιος, Ε' 304.
Τορνίκιος Λέων, πατρίκιος, Δ' 308. — Κωνσταντῖνος, στρατηγός, Ε' 73.
Τουδέλας Βενιαμὴν, Ἰουδαῖος περιηγητὴς, Γ' 89. Δ' 48.
Τούκας (χατζῆ) Ἀρτῶνιος, καταδρομεὺς Ὑδραῖος, Ε' 656.
Τουραχάν, ἄρχων τῶν Βοδενῶν, Ε' 324.
Τουρκοβασίλης, Ε' 984.
Τουρκοκωνσταντάκης, προστῶς Καρπενησίου, Ε' 743.
Τουσὸν, ναύαρχος τῆς Σικελίας, Ε' 167.
Τοντοῦς, διοικητὴς τῆς Συρίας, Δ' 452.
Τραϊανὸς, αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 483.
Τράκας Κομνηνός, δπλαρχηγὸς Παρνασσίδος, Ε' 619.
Τραπεζοῦντιος Γεώργιος, Ε' 486.
Τραυλὸς, θεράπων τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δ' 487.

Τρεβιζάνος Γαβριήλ, πλοίαρχος Ἑνετός, Ε' 400, 419, 457.

Τριβίγιλδος, ἡγεμὼν τῶν Ὀστρογότθων, Β' 707.

Τριβουῆνος Μέμμος, δόγης τῆς Ἑνετίας, Δ' 242.

Τριβωνιανός, νομοδιδάσκαλος, χαρακτῆρ καὶ βίος αὐτοῦ, Γ' 116 — 119, 120, 134, 138, 181.

Τρύφων, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δ' 366.

Τρώς, πατὴρ τοῦ Γανυμήδου, Α' 21.

Τσακάλωφ, εἰς τῶν ἰδρυτῶν τῆς φιλικῆς ἐταιρείας, Ε' 756.

Τσαμαδός Ἀναστάσιος, Ὑδραῖος, Ε' 855, 903, 961.

Τσάρας Νίκος, ἄρματωλός τῆς Θεσσαλίας, Ε' 655.

Τσιγκισχάν, ἡγεμὼν τῶν Μογγόλων, Ε' 173.

Τσιμισκῆς Ἰωάννης, Δ' 134, 194, 207, 224, 226.

Τσόγκας Γεώργιος, ὀπλαρχηγὸς Βονίτσης, Ε' 829.

Τσώκρης Δημήτριος, Ε' 962.

Τυδεὺς, εἰς τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Α' 18.

Τυπάλδος Τιμόθεος, ἐπίσκοπος Κεφαλληνίας, Ε' 604.

Τυραννίων ὁ γραμματικὸς, Β' 438.

Τυράχ, ὑπέρτατος ἡγεμὼν τῶν Πετσενέγων, Δ' 313.

Τურταῖος, ποιητῆς Ἀθηναῖος, Α' 207, 209.

Τυρῶ, θυγάτηρ τοῦ Σαλμονέως, Α' 13.

Τωτίλας, βασιλεὺς τῶν Γότθων, Γ' 150.

Υ.

Υδάρνης, στρατηγὸς Πέρσης, Α' 388, 431.

Υπατία, Β' 710. Γ' 18.

Υπάτιος, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, Γ' 134-138. — Ὁ ἐπίσκοπος Νικαίας, Γ' 563.

Υπατρος, ὑπασπιστῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, Ε' 706.

Υπέρβολος, δημαγωγὸς Ἀθηναῖος, Α' 657, 683.

Υπερίδης, ῥήτωρ Ἀθηναῖος.

Β' 87, 92, 195, 196, 201, 203.

Υπερέχιος, γραμματικὸς, Β' 784.

Υπερμνήστρα, μία τῶν Δαναίδων, Α' 11.

Υψηλάντης Κωνσταντῖνος, Ε' 649. — Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος, Ε' 667, 759, 770, 774. — Νικόλαος, ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου, Ε' 771. — Δημήτριος, Ε' 791.

Φ.

Φαβιέρος, φιλέλλην, Ε' 970.

Φαβωρίτος, φιλόσοφος, Β' 485.

Φαῖακ, Πέρσης, Γ' 287-288.

Φαῖδρα, Α' 97.

Φάλαικος, στρατηγὸς τῶν Φωκέων, Α' 853, 869. Β' 43, 59.

Φάλκης ὁ Τημέρου, Α' 174.
 Φαλλμεράϋερ, ἱστορικὸς Γερμανὸς, Γ' 224, 233, 332.
 Φαρίας, χρονολόγος, Α' 47.
 Φαρανδάτης, Πέρσης, Α' 491.
 Φαρμάκης, Ε' 773, 774.
 Φαρμακίδης Θεόκλητος, θεολόγος Ἕλλην, Γ' 452.
 Φαρνάβαζος, σατράπης Πέρσης, Α' 747, 763, 764, 774.
 Φαρνάκης, Πέρσης, Β' 109, 114.—Ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου, Β' 331.
 Φατιμέ, θυγάτηρ τοῦ Μωάμεθ, Γ' 298.
 Φάϋλλος, ὁ Κροτωνιάτης ἀθλητὴς, Α' 179.—Ὁ στρατηγὸς τῶν Φωκέων, Α' 850, 853.
 Φαῦστα, σύζυγος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Β' 552, 579, 581.
 Φειδίας, ὁ διάσημος ἀνδριαντοποιὸς, Α' 181, 614.
 Φειδιππίδης, ταχυδρόμος Ἀθηναῖος, Α' 374, 386.
 Φειδιππος, Ὀμηρ. ἥρως, Α' 23.
 Φεῖδων, βασιλεὺς τοῦ Ἀργους, Α' 174, 181, 182.
 Φέλδχαρνς, φιλέλλην Γερμανὸς, Ε' 836.
 Φερδινάνδος, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φριδερίκου, Ε' 198. — Ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως, Ε' 590. — Ὁ Ζ', βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας, Ε' 760.
 Φέρεκλος, υἱὸς τοῦ τέκτονος Ἀρμονίδου, Α' 112.
 Φερεκύδης, ὁ πρῶτος πεζογράφος, Α' 302.

Φερένικος, Θηβαῖος, Α' 794.
 Φερετίμη, μήτηρ τοῦ Ἀρκεσιλάου, Α' 308.
 Φερρίδλ, πρέσβυς τῆς Γαλλίας, Ε' 567.
 Φερρὺν Ἀγγελος καὶ Ἰωάννης, ἔμποροι, Ε' 60.
 Φήλιξ Β', πάπας Ῥώμης, Γ' 44.
 Φήμιος, αἰδὸς, Α' 115.
 Φθα, θεὸς Αἰγύπτιος, Α' 53.
 Φθίος, ἀδελφὸς τοῦ Ἀχαιοῦ, Α' 8.
 Φίλα, θυγάτηρ τοῦ Ἀντιπάτρου, Β' 204, 294, 303, 305.
 Φιλάγριος, ὁ τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχος, Β' 606.—Ὁ ὑπουργὸς, Γ' 324-325.
 Φίλαγρος ὁ Κυρέου, ἔγκριτος Ἑρετριεὺς, Α' 362.
 Φιλανθρωπηνὸς Ἀλέξιος Ε' 190.
 Φιλαρᾶς Λεονάρδος, λόγιος Ἀθηναῖος, Ε' 597.
 Φίλελφος Φραγκῖσκος, Ε' 486.
 Φιλέταιρος, φρούραρχος τῆς Περγάμου, Β' 308, 333.
 Φιλήμων, κωμωδοποιὸς, Β' 259.
 Φιλήμων Ἰωάννης, ἱστορικὸς, Ε' 859.
 Φιλήτας ὁ Συδαρίτης, Ὀλυμπιονίκης, Α' 179.
 Φιλητὸς, στρατηγὸς, Γ' 571.
 Φιλίππα, θυγάτηρ τοῦ Ῥαϊμούνδου, Δ' 621.
 Φιλιππικὸς, αὐτοκράτωρ, Γ' 382-385.
 Φίλιππος, ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Πότε μνημονεύεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀνατροφὴ αὐτοῦ, Α' 822, 823. Β' 12-14. Κα-

ταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν τῆς Μακεδονίας, Α' 851· μακεδονικὸν πολίτευμα, Β' 15-17· πρῶται πρὸς τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας σχέσεις αὐτοῦ, Α' 852-853· Β' 17-22· ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ, Β' 22· 35· μάταιοι κατὰ Φιλίππου ἀγῶνες τοῦ Δημοσθένους καὶ κρίσις περὶ τούτων τοῦ Πολυβίου, Α' 860-869· Ἐμβάλλει κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα, 869· γίνεται κύριος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, 870· Β' 38-65· ἡ περὶ Χαιρώνειαν μάχη, Α' 871-873· ἀναγορεύεται στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος ἐν Κορίνθῳ, Β' 65· Τελευταῖαι τῆς ζωῆς αὐτοῦ περιπέτειαι καὶ θάνατος αὐτοῦ, Β' 66-69· Ἀνακεφαλαίωσις τῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς κρίσεων, Β' 69—78. — Ὁ πολέμαρχος τῶν Θηβῶν, Α' 790. — Ὁ στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 111, 192, 231. — Ὁ υἱὸς τοῦ Δημητρίου, Β' 377, 378, 390, 393, 400. — Εἰς τῶν πρώτων διακόνων, Β' 532. — Ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, Β' 506. — Ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Δ' 459. — Ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, Δ' 698. — Ὁ υἱὸς τοῦ Πέτρου Κουρτεναΐου, Ε' 50. — Ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλδουίνου, Ε' 60. — Ὁ Σαβαυδικὸς, Ε' 158. — Ὁ Ταραντῖνος, Ε' 230, 236.

Φίλιππος Ἀθγουστός, βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Δ' 663, 671. Φιλίστας, Β' 160. Φιλόθεος, ἀρχιερεὺς Σαλώνων, Β' 605. Φιλοίτιος, βουκόλος τοῦ Ὀδυσσέως, Α' 83. Φιλόκαλος Εὐμάθιος, στρατηγὸς τῆς Κύπρου, Δ' 525. Φιλοκλῆς, δραματικὸς ποιητῆς, Α' 558. Φιλοκράτης, Ἀθηναῖος, Β' 50, 58. Φιλοκτήτης, Α' 23. Φιλοκύων, πολεμιστὴς Σπαρτιάτης, Α' 489. Φιλόλαος, νομοθέτης τῶν Θηβῶν, Α' 151. Φιλόμηλος, στρατηγὸς τῶν Φωκέων, Α' 849, 850. Φιλόνομος ὁ Ἀχαιὸς, Α' 173. Φιλόξερος, στρατηγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Β' 149. Φιλόπαππος ὁ Βησαιεὺς, Β' 484. Φιλοποίμην, στρατηγὸς Μεγαλοπολίτης, Β' 384, 389, 399. Φιλορωμαῖος, υἱὸς τοῦ Ἀριοβαρζάνου, Β' 448. Φιλοστόργιος, ἱστορικὸς ἐκκλησιαστικὸς, Β' 703. Φιλόστρατος, ἱστορικὸς, Β' 331, 466, 469, 477. Φιλόχορος, ἱστορικὸς, Β' 47. Φίλων ὁ Αἰριανός, Β' 194. — Ὁ Ἰουδαῖος ἱστορικὸς, Β' 523. Φιλώτας, ὁ Μακεδὼν στρατηγὸς, Β' 89, 102, 111, 141, 155, 156. — Ὁ σατράπης τῆς Κιλικίας, Β' 190.

Φιμβρίας, στρατηγὸς Ῥωμαῖος,
Β' 447.

Φινεὺς, μάντις, Α' 14.

Φίνλαιν; ἱστορικὸς Ἀγγλος,
Γ' 159, 266, 341, 343. Ε' 412.

Φιρούσμπεϋς, στρατηγὸς Τοῦρ-
κος, Ε' 324.

Φλαβιανὸς, ἐπίσκοπος Ἀντιο-
χείας, Β' 692, 726, 727, 729.

Φλάβιος Σεβήρος, καῖσαρ, Β'
550, 552.

Φλάκκος, στρατηγὸς Ῥωμαῖος,
Β' 447.

Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυῖκος,
Ε' 149, 155.

Φλώρος, στρατηγὸς, Γ' 346.

Φοιβίδας, στρατηγ. τῶν Σπαρ-
τιατῶν, Α' 782.

Φοῖνιξ, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀ-
χιλλέως, Α' 91. — Ὁ Θη-
βαῖος, Β' 89.

Φόλκμαν, ἱστοριογράφος Γερ-
μανὸς, Β' 713.

Φορμίων, ναύαρχος τῶν Ἀθη-
ναίων, Α' 648.

Φορμόζος, πάπας Ῥώμης, Δ'
355.

Φορτούνης, ὀπλαρχηγὸς Ζα-
κύνθου, Ε' 620.

Φόσκαρης Φραγκῖσκος, δόγης
τῆς Ἑνετίας, Ε' 386.

Φόσκολος Λεονάρδος, Ε' 19.

Φούλκων, βασιλεὺς τῶν Ἱερο-
σολύμων, Δ' 558.

Φραγκίσκα, θυγάτηρ τοῦ Ῥαι-
νερίου, Ε' 302.

Φραγκῖσκος ὁ νεώτερος, ἄρ-
χων τῆς Μήλου, Ε' 167. —

Ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Γαλ-
λίας, Ε' 497. — Ὁ αὐτοκρά-

τωρ τῆς Αὐστρίας, Ε' 922.

Φραγκόπουλος Κωνσταντῖνος,
Δ' 677. — Γεώργιος, Ε' 310.

— Λέων, Ε' 366.

Φραγκόπουλος Ἐρβέβιος, Δ'
315.

Φραντζῆς Γεώργιος, ἱστορικὸς,
Ε' 366, 457.

Φραουῖτος, ἡγεμὼν τῶν Γότ-
θων, Β' 708.

Φραταφέρρης, στρατηγὸς Πέρ-
σης, Β' 139, 192.

Φρερέτος, ἐρμηνευτὴς Γάλλος,
Α' 45.

Φριδερίκος Α', αὐτοκράτωρ
τῆς Γερμανίας, Δ' 587. — Ὁ
Γ', Ε' 399. — Ὁ βασιλεὺς τῆς
Σικελίας, Ε' 195, 198.

Φριξός, ἀδελφὸς τῆς Ἑλλης,
Α' 12.

Φριτίγερος, ἡγεμὼν τῶν Γότ-
θων, Β' 677.

Φρύνων, ὁ στρατηγὸς, Α' 300.
— Ὁ Ἀθηναῖος, Β' 50.

Φύλακος, ὁ Σάμιος πλοίαρχος,
Α' 462. — Ὁ Δελφὸς ἥρως,
Α' 446.

Φυλλίδας, Θηβαῖος, Α' 789.

Φωκᾶς, ὁ ἑπαρχος τῆς αὐλῆς
τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Γ'
134. — Ὁ αὐτοκράτωρ, Γ'
214, 244—246. — Ὁ Νικη-
φόρος, Δ' 80, 111. — Ὁ Κρα-
τεροῦ, Δ' 110. — Ὁ δορυφό-
ρος τοῦ Βελισαρίου, Δ' 111.
— Ὁ πατρίκιος, Ε' 597. —
Νικόλαος, ὀπλαρχηγὸς Κε-
φαλληνίας, Ε' 620.

Φωκίων, Ἀθηναῖος, Α' 866,
870. Β' 45, 87, 195, 196,
218, 224, 227.

Φωριέλ, Ε' 547.

Φωτάκος, γραμματεὺς τοῦ Θ.
Κολοκοτρώνη, Ε' 818.

Φωτεινός, στρατηγός, Γ' 727,
729.

Φωτεινός Διονύσιος, ιστοριο-
γράφος Δακίας, Ε' 560.

Φωτίλας Ἀσημάκης, Ε' 88f.

Φώτιος, ὁ πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως, Β' 713,
767. Γ' 800—828. Δ' 69,
81, 84. — Ὁ ἐπιδρομεύς,
Δ' 78.

Φωτομάρας Χρῆστος, Ε' 967.

Χ.

Χαβρίας, στρατηγός τῶν Ἀ-
θηναίων, Α' 792, 800.

Χάγας Κορνήλιος, πρέσβυς
τῆς Ὀλλανδίας, Ε' 522.

Χαγὲ Κωνσταντῖνος, στρατη-
γός, Δ' 285, 303.

Χαλδίας Ἰωάννης, Δ' 259.

Χαλήλ πασᾶς, μέγας βεζύ-
ρης, Ε' 338, 408, 409.

Χαλίλ, ἀρχηγός τῶν Τούρ-
κων, Ε' 203.

Χαλκιόπη, γυνὴ τοῦ Φρίξου,
Α' 13.

Χαλκοκορδύλης, ιστορικὸς, Ε'
372, 378, 406, 486.

Χαλκοκορδύλης Σταμάτης,
δημογέρων Ἀθηναίων, Ε' 705.

Χαλούφης Νικηφόρος, Δ' 576.

Χαμάρετος Λέων, δεσπότης
Λακεδαιμόνιος, Δ' 694.

Χαμβδᾶν, ἐμίρης τοῦ Χαλε-
πίου, Δ' 130.

Χαμέας, στρατηγός, Γ' 578.

Χάμζας, υἱὸς τοῦ Στάνισα
Καστριώτου, Ε' 380.

Χαμίτ, ἄρχων τῆς Πισιδίας,
Ε' 176.

Χάμμερ, ιστορικὸς Γερμανὸς,
Γ' 349.

Χὰν Γεώργιος, συγγραφ. τῶν
Ἀλβανικῶν μελετῶν, Ε' 484.

Χαντζερῆς, διερμηνεὺς τοῦ
στόλου, Ε' 577.

Χαραλάμπης Σωτήριος, Ε'
877.

Χαρὰλδ ὁ Μακρὸς, Δ' 295.

Χαρβούρης Μαρίνος, Ε' 721.

Χάρης, ὁ στρατηγός τῶν Ἀ-
θηναίων, Α' 872. Β' 92. —
Ὁ Λύνδιος, τεχνίτης, Β' 291.

Χαρίδημος, Ἀθηναῖος ἐξόρι-
στος, Α' 407. — Ὁ μισθο-
φόρος στρατηγός τῶν Ἀθη-
ναίων, Α' 868. Β' 92, 120.

Χαρικλῆς, Ἀθηναῖος, Β' 224.

Χάριτες, αἱ τρεῖς, Α' 4.

Χαρίτων, μητροπολίτης Δυρ-
ραχίου, Ε' 597.

Χαριτώνυμος Ἰερώνυμος, Ε'
312.—Γεώργιος, Ε' 496.

Χάροψ, ἄρχων τῶν Ἀθηναίων,
Α' 234.

Χάρων, Θεβαῖος, Α' 790.

Χὰς Μουράτ, μπεϊλέρμπεϋς
τῆς Ρούμελης, Ε' 485.

Χασὰν, ὁ Ἀραψ στρατηγός,
Γ' 372.—Ὁ Τοῦρκος ἀρχι-
ναύαρχος, Ε' 623, 629, 630.

Χασὰν πασᾶς, ὁ ἀρχιναύαρ-
χος, Ε' 574.—Ὁ γαμβρὸς
τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, Ε' 892.
—Ὁ δεφτερδάρης, Ε' 562.

Χασέ, υἱὸς τοῦ Ἰούβα, Δ' 264.

Χατζηπέτρος Χριστόδουλος,
ὀπλαρχηγὸς, Ε' 830, 972.

Χειρίσοφος, στρατηγὸς τῶν
Λακεδαιμονίων, Α' 735.

Χεῖρουλλὰχ ἐφένδης, ἱστο-
ριογράφος, Ε' 412.

Χείρων, διδάσκαλος τοῦ Ἀ-
χιλλέως, Α' 24.

Χελιώτης Γεώργιος, ὀπλαρ-
χηγὸς, Ε' 970.

Χιλᾶς Ἰωάσαφ, Ε' 581.

Χιλβούδιος, στρατηγὸς, Γ' 164.

Χιμενὲς Φερνάνδος, Ε' 192.

Χιτήρης (ἢ *Χισρ*), γιανίτσα-
ρος, Ε' 372.

Χλάπερ Ροδοσλαῦος, Ε' 304.

Χοιρίλος, ἐποποιὸς Ἑλλην,
Α' 722. Β' 7.

Χοιροσφάκτης, Δ' 466.

Χόπ, Θωμᾶς, Ε' 575.

Χόπφ, ἱστορικὸς, Γ' 635. Δ'
46, 77.

Χορμόπουλο μικρὸ, ἄρματω-
λὸς, Ε' 604.

*Χορτάτζαι Γεώργιος καὶ Θεό-
δωρος*, ἀδελφοί, Ε' 123.

Χοσδάης, Πέρσης, Γ' 286.

Χοσρέφ Μεχμέτ πασᾶς, ἀρ-
χιναύαρχος, Ε' 887, 900.

Χοσρόης, βασιλεὺς τῶν Περ-
σῶν, Γ' 160—161, 242—
243. — Ὁ ἑγγονὸς αὐτοῦ,
Γ' 243, 255—283.

Χοτζᾶς Βασίλειος, Δ' 672.

Χοῦμνος, ὁ στρατηγὸς, Δ'
635. — Ὁ μέγας στρατοπε-
δάρχης, Ε' 261.

Χουρσίτ πασᾶς, ἀρχιστράτη-
γος, Ε' 667, 837, 842.

Χουσεῖν μπέϋς, ναύαρχος Τοῦρ-
κος, Ε' 892, 965.

Χρίστιτς Θωμᾶς, ἡγεμὼν τῆς
Βοσνίας, Ε' 359.

Χριστόπουλος Ἀναστάσιος,
προεστὼς Ἀνδριτζαίνης, Ε'
619.

Χριστοφόρος, ὁ υἱὸς τοῦ Κων-
σταντίνου Ε'. Γ' 533. — Ὁ
ποιητὴς, Γ' 702. — Ὁ μάγι-
στρος, Γ' 724. — Ὁ στρατη-
γὸς, Δ' 78. — Ὁ μέγας ἐται-
ρειάρχης, Δ' 96, 107. — Ὁ πα-
τριάρχης Ἀντιοχείας, Δ' 200,
Χρυσάνθιος, νεοπλατωνικὸς,
Β' 639, 646.

Χρυσάφιος, εὐνοῦχος, Β' 752,
771.

Χρυσήτς, θυγάτηρ τοῦ ἱερέως
Χρύσου, Α' 25.

Χρυσήλιος, δυνάστης τοῦ Δυρ-
ραχίου, Δ' 245.

Χρυσολᾶνος Πέτρος, ἀρχιεπί-
σκοπος Μεδιολάνων, Δ' 547.

Χρυσολωρᾶς Μαρουήλ, Ε'
486. — Ἰωάννης, Ε' 486.

Χρυσοσκουλαῖος, Ε' 564.

Χρυσόχειρ, ὁ ἡγεμὼν τῶν
Παυλιανιτῶν, Δ' 73, 78. —
Ὁ συγγενὴς τοῦ Βλαδιμήρου,
Δ' 269.

Χωματιανὸς, Ε' 163.

Χωνιάτης Νικήτας, χρονο-
γράφος, Δ' 552, 730. — Μι-
χαήλ, ἀρχιερεὺς Ἀθηνῶν, Δ'
681. Ε' 8.

Ψ.

- Ψαλλίδας Ἀθανάσιος, Ε' 635. 279. — Ἰωάννης, Ε' 279.
 Ψαμμήτιχος ὁ Γορδίου, ἐσχα- Ψαρός Ἀρτῳριος, ἀρχηγός
 τος τύραννος τῆς Κορίνθου, τῶν Μανιατῶν, Ε' 618.
 Α' 226. Ψελλός, ὕπατος, τῶν φιλοσό-
 Ψυρομήλιγγος Μιχαήλ, Ε' φων, Δ' 323, 412, 419.

Ω.

- Ὠγύγης, βασιλεὺς τῆς Ἀττι- γός, Γ' 728. Δ' 75.
 κῆς, Α' 5. Ὠπος Λέων, διοικητὴς τῆς
 Ὠδέναδος ὁ Παλμυρηνός, Β' Ἀπουλίας, Δ' 286. — Κων-
 527. σταντῖνος, Δ' 476.
 Ὠκεανός, εἰς τῶν Τιτάνων, Α' 4. Ὠχος, Ἀρταξέρξης, βασιλεὺς
 Ὠρύφας Νικήτας, στρατη- τῆς Περσίας, Β' 96.

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Εἰς τὸ ὄνομα Βῶρος, προσθετέον τὸ δηλωτικὸν τοῦ τόμου
 στοιχείον Γ'.

